श्रीः

ऋक्संहिता

सायणाचार्यविरचितभाष्यसहिता

पदपाठयुताच.

पंडित नारायण मुळजी बुक सेलर
और पब्लिशर रामवाडी, मुंबई

तस्याअयंचतुर्थोष्टकः

श्रीः

ऋक्संहिता

सायणाचार्यविरचितभाष्यसहिता

पदपाठयुताच.

इयंच

तत्त्वविवेचकग्रंथप्रसारकसमित्याप्रेरितः तुकारामतात्याभिख्यः,

गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयाधिपतिः आत्मारामकान्होबाभिख्यः,

इत्येताभ्यां

घोडसोपाह्वमहामहोपाध्यायराजारामशास्त्रि,

गोरेइत्युपाभिधशिवरामशास्त्रिभ्यांशोधयित्वा

मुंबय्यां

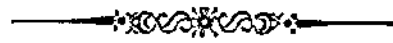
गणपतकृष्णाजीमुद्रायंत्रालयेमुद्रयित्वा

प्रकाशिता.

तस्याअयंचतुर्थोष्टकः

शकाब्दाः १८१०

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

पंचमेमंडलेप्रथमेनुवाकेपूर्वमष्टौसूक्तानिव्याख्यातानि त्वामग्नेहविष्मन्तइतिसप्तर्चंनवमं सूक्तम् आत्रेयस्यगयस्यार्षं सप्तमीपंचम्यौपंक्ती शिष्टाःपंक्त्यन्तस्यचसूक्तस्येतिपरिभाषयाअनुष्टुभः अग्निर्देवता तथाचानुक्रम्यते–त्वामग्नेगयोन्त्यापंचम्यौपंक्तीइति । प्रातरनुवाकेआश्विनशस्त्रेचएतदादिकेद्वेसूक्तेशंसनीये तथैवसूत्रितम्–त्वामग्नेहविष्मन्तइतिसूक्तेइति ।

तत्रैषाप्रथमा–

ॐ त्वाम॑ग्ने ह॒विष्म॑न्तो दे॒वं मर्ता॑स ई॒ळते ।
मन्ये॑ त्वा जा॒तवे॑दसं॒ स ह॒व्या व॑क्ष्यानु॒षक् ॥ १ ॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । ह॒विष्म॑न्तः । दे॒वम् । मर्ता॑सः । ई॒ळते॒ । मन्ये॑ ।
त्वा॒ । जा॒तऽवे॑दसम् । सः । ह॒व्या । व॒क्षि॒ । आ॒नु॒षक् ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वां देवं दीप्यमानं हविष्मन्तः होमसाधनद्रव्यसमेताः मर्तासोमर्त्याः ईळते स्तुवन्ति अहंच जातवेदसं जातमुत्पन्नंचराचरभूतजातंवेत्तीतिजातवेदाः अथवा जातानिस्थावरजंगमात्मकानि एनंविदुरितिजातवेदाः यद्वा वेदइतिधननाम जातंसर्वंवेदोधनंयस्यासौजातवेदाः एवंविधं त्वा त्वां मन्ये स्तौमि मनिरत्रस्तुत्यर्थेवर्तते धातूनामनेकार्थत्वात् सत्वं हव्या हवनसाधनानिहवींषि आनुषक् निरन्तरतयाअनुषक्तं यथा तथा वक्षि वहसि ॥ हविष्मन्तः हविःशब्दऔणादिकइसप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः तदस्यास्तीतिमतुप् पदसंज्ञायाअपवादत्वेनतसौमत्वर्थेइतिभसंज्ञायांरुत्वाभावः मतुप्जसोरनुदात्तत्वात्प्रत्ययस्वरएवशिष्यते । देवं अच्प्रत्ययान्तत्वाद्देवशब्दोन्तोदात्तः । मर्तासः मृङ्प्राणत्यागे असिहसिमृङित्यादिनातन् गुणः मर्तः जसेरसुक् मर्तासः नित्त्वादाद्युदात्तः । ईळते ईडस्तुतौ अदादित्वाच्छपोलुक् आत्मनेपदेष्वनतः इत्यदादेशः टेरेत्वम् अत्रडकारस्याध्येतृसंप्रदायप्राप्तोळकारः लसार्वधातुकानुदात्तत्वेनधातुस्वरेप्राप्ते आष्टमिकोनिघातः । मन्ये श्यनोनित्त्वादाद्युदात्तत्वम् । त्वा युषिमिश्रणे मदिक्प्रत्ययान्तोयुष्मच्छ-

ब्दः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः त्वमावेकवचनेइतिमपर्यन्तस्यत्वादेशः द्वितीयांचेत्याकारः एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकादेशोप्युदात्तएव त्वामौद्वितीयायाइतित्वादेशः स्थानिवद्भावेनान्तत्वे प्राप्ते अनुदात्तंसर्वमपादादावित्यनुदात्तत्वम् । जातवेदसम् जनीप्रादुर्भावे क्तः श्वीदितोनिष्ठायामितीट्प्रतिषेधः जनसनखनांसन्झलोरित्यात्वं प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः वेदस्शब्दोप्यसुन्प्रत्ययान्तत्वादाद्युदात्तः कर्मधारयपक्षे समासान्तोदात्तापवादत्वेन तत्पुरुषेतुल्यार्थेत्यादिनापूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेप्राप्तेकृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वं तदपवादत्वेनगतिकारकयोरपिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं चेतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं बहुव्रीहिपक्षे बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदमिति । हव्या हवमर्हंतीत्यस्मिन्नर्थेयइत्यनुवर्तमाने छंदसिचेतियः नपुंसकत्वाच्छिरादेशः शेश्छन्दसिबहुलमितिलोपः प्रत्ययलक्षणेननुम् दीर्घनलोपौ प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः।वक्षि वहप्रापणे सिप् लुगनुवृत्तौ बहुलं छन्दसीतिशपोलुक् ढत्वकत्वषत्वानि सिप.पित्वादनुदात्तत्वेन धातुस्वरेणाद्युदात्तत्वेप्राप्तेनिघातः। आनुषक् अनुपूर्वस्यषंजे.क्विप् नकारलोपः कुत्वंच धात्वादेःसकारस्यउपसर्गात्सुनोतीत्यादिनाषत्वं दीर्घश्छान्दसः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अ॒ग्निर्होता॑दा॒स्वंत॒:क्षयं॑स्य॒वृक्तब॑र्हिषः ।
सं॒य॒ज्ञास॒श्चर॑न्ति॒यंसंवाजा॑सःश्र॒व॒स्यवः॑ ॥ २ ॥

अ॒ग्निः । होता॑ । दा॒स्वंतः । क्षयं॑स्य । वृ॒क्तऽबर्हिषः । सम् । य॒ज्ञासः॑ ।
चर॑न्ति । यम् । सम् । वाजा॑सः । श्र॒व॒स्यवः॑ ॥ २ ॥

यं अग्निं यज्ञासः सर्वेयज्ञाः संचरन्ति सहितागच्छन्ति श्रवस्यवः यजमानस्यप्रभूतांकीर्तिंसंपादयन्तोवाजासोहवींषियमग्निंसंचरन्ति प्राप्नुवन्ति एवंविशिष्टोग्निः दास्वतः हविःप्रक्षेपणादिदानवतः वृक्तबर्हिषः वृक्तानिलूनानिबर्हींषिदर्भायेनासोवृक्तबर्हिः तस्य क्षयस्य क्षियन्तिनिवसंत्यस्मिन्स्वर्गसाधनफलानीतिक्षयः तस्य यजमानस्य यागार्थंहोतादेवानामाह्वाताभवति ॥ दास्वतः दाञ्दाने असुन्प्रत्ययान्तः मतुपः अदुपधात्वाद्वत्वं धातुस्वरेणाद्युदात्तएव । क्षयस्य क्षिनिवासगत्योः क्षयोनिवासेइत्याद्युदात्तत्वं । वृक्तबर्हिषः वृजीवर्जने वर्जनमत्रोपचाराच्छेदनं निष्ठाप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं । यज्ञासः यज्ञशब्दःयजयाचेत्यादिनानङ्प्रत्ययान्तोन्तोदात्तः । चरन्ति चरगतिभक्षणयोः अदुपदेशाल्लसार्वधातुकानुदात्तत्वं यद्वृत्तान्नित्यमितिनिघाताभावः । वाजासः वजेर्घञ् वाजः कर्षात्वतइत्यन्तो-

दात्तत्वं छान्दसत्वात् ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तः । अवस्यवः छन्दसिपरेच्छायामितिक्यच् क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उतस्मयंशिशुंयथानवंजनिष्टारणी ।
धर्तारंमानुषीणांविशामग्निंस्वध्वरम् ॥ ३ ॥

उत । स्म । यम् । शिशुम् । यथा । नवम् । जनिष्ट । अरणी इति ।
धर्तारम् । मानुषीणाम् । विशाम् । अग्निम् । सुऽअध्वरम् ॥ ३ ॥

उतस्म अपिच मानुषीणां मनोर्जातानां विशां विशन्तिप्रविशन्तिगर्भाशयमितिविशः प्रजाः तासांधर्तारं आहारादिपाकद्वारेणशरीरधातूनांपोषकं स्वध्वरं शोभनयज्ञं यमग्निं अरणी द्वेअरणी नवंनूतनंशिशुं यथा अपत्यमिवजनिष्ट अजनिषाताम् अरणी प्रजानांपोषणार्थंच एतमग्निं असृजतामित्यर्थः ॥ शिशुं शोतनूकरणे आदेचइत्यादिनाआत्वं शःकित्सन्वच्चेत्युप्रत्ययः सन्वद्भावश्च द्विर्भावः अभ्यासस्यहृस्वश्च सन्यतइतीत्वं आतोधातोरित्याकारलोपः धान्येनित्अस्मात्सूत्रान्निदित्यनुवर्तते नित्वादाद्युदात्तः । यथा यथेतिपादान्तेइतिसर्वानुदात्तः । जनिष्ट जनीप्रादुर्भावे लुङ् छान्दसत्वाद्वचनव्यत्ययः । अरणी ऋगतौ अर्तिसृधृधम्यश्यवितृभ्योनिरितिअनिःप्रत्ययः आद्युदात्तः आभ्यामर्तिगच्छत्यग्निरित्यरणी कथमपादानार्थेऔणादिकोनिः ताभ्यामन्यत्रोणादयइतिनियमाव भीमादित्वात्सिद्धम्। मानुषीणां मनोर्जातावञ्यतौषुक्चेत्यञ्प्रत्ययः षुगागमश्च ञ्नित्यादिर्नित्यमित्याद्युदात्तत्वम् । विशां विशप्रवेशने कर्तरिक्विप् सावेकाचइतिविभक्तेरुदात्तत्वं । स्वध्वरं हिंसार्थस्यध्वरतेःपचाद्यच् नविद्यतेध्वरोयागहिंसायस्मिन्नित्यध्वरः बहुव्रीहिस्वरापवादत्वेननञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उतस्मंदुर्गृभीयसेपुत्रोनह्वार्याणाम् ।
पुरुयोदग्धासिवनाग्नेपशुर्नयवसे ॥ ४ ॥

उत । स्म । दुःऽगृभीयसे । पुत्रः । न । ह्वार्याणाम् । पुरु । यः ।
दग्धा । असि । वना । अग्ने । पशुः । न । यवसे ॥ ४ ॥

उतस्म अपिच ह्वार्याणां कुटिलंगच्छतां सर्पाणां यद्वा आस्कन्दितादिगतिविशेषेणवक्रगमनानां अश्वानां पुत्रोन पुत्रइव बालसर्पइवअशिक्षितबालाश्वइव वा दुर्गृभीयसेदुःखेनगृह्यसे हेअग्ने यस्त्वं पुरु पुरूणि बहूनि वना वनानि दग्धासि दाहकोभवसि कथमिव यवसेतृणपशुर्न पशुरिव अयमर्थः अत्यन्तक्षुधार्तःपशुः तृणविषयेविसृष्टःसन् यथासर्वंभक्षयति तद्वदित्यर्थः॥ दुर्गृभीयसे ग्रहउपादाने यक् ब्रुवईडित्यनुवृत्तौ बहुलंछन्दसीतीडागमः ग्रह्यादिनासंप्रसारणं ह्यग्रहोर्भश्छन्दसीतिभकारः निघातः। ह्वार्याणां ह्वृकौटिल्ये ऋहलोर्ण्यत् आदिवृद्धिः तित्स्वरितइतिस्वरितत्वम्। पुरु पृपालनपूरणयोः पृभिदिव्यधिगृधिधृषिहिंसिभ्यइतिकुप्रत्ययः उदोष्ठ्यपूर्वस्येतिउत्वम् प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। असि यद्वृत्तान्नित्यमितिननिघातः॥ ४॥

अथपञ्चमी—

अर्धस्मयस्यार्चयःसम्यक्संयन्तिधूमिनः।
यदीमहत्रितोदिव्युपध्मातेवधमतिशिशीतेध्मातरीयथा॥ ५॥

अधं। स्म। यस्यं। अर्चयः। सम्यक्। सम्ऽयन्ति। धूमिनः।
यत्। ईम्। अहं। त्रितः। दिवि। उपं। ध्माताऽइव। धमति।
शिशीते। ध्मातरि। यथा॥ ५॥

अधस्म अपिच धूमिनः धूमवतोयस्याग्नेरर्चयः अर्चींषि सम्यक् शोभनं संयन्ति सर्वतःप्राप्नुवन्ति त्रितः त्रिषुस्थानेषु ततोव्याप्तः त्रीणिस्थानानिवाअतीत्य दिवि अन्तरिक्षे यत् यदा ईमयंआत्मानमुपधमति उपवर्धयति तदा ज्वालाः सर्वतोनिर्गच्छन्तीत्यर्थः कथमिव ध्मातेव कर्मारोयथाभस्त्रादिभिरग्निंसंवर्धयतितद्वत् स्वात्मानंवर्धयतीत्यर्थः किंच ध्मातरियथायथाध्मातृसमीपेविद्यमानोग्निः तेनध्माप्यमानः आत्मानंशिशीते तीक्ष्णीकरोति तद्वत् स्वयमेव स्वात्मानंतीक्ष्णीकरोतीत्यर्थः अहेतिपादपूरणः॥ यन्ति इण्गतौ यच्छब्दयोगान्निघाताभावः। धमति ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः पाघ्रादिनाधमादेशः पूर्ववन्निघाताभावः। शिशीते शोतनूकरणे व्यत्ययेनात्मनेपदी श्लाविच्यनुवर्तमाने बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यश्लुः आदेचउपदेशेऽशितीत्यात्वम् श्लाविनिद्विर्वचनं बहुलंछन्दसीत्यभ्यासस्येत्वं उभेअभ्यस्तमित्यभ्यस्तसंज्ञायां आतईहल्यघोरितीत्वं तिङउत्तरत्वान्निघाताभावः॥ ५॥

अथपष्ठी—

तवाहमंग्नऊतिभिर्मित्रस्यंचप्रशंस्तिभिः ।
द्वेपोयुतोनदुंरितातुर्यामंमर्त्यांनाम् ॥ ६ ॥

तवं । अहम् । अग्ने । ऊतिऽभिः । मित्रस्यं । च । प्रशंस्तिऽभिः ।
द्वेपःऽयुतः । न । दुःऽइता । तुर्याम । मर्त्यानाम् ॥ ६ ॥

हेअग्ने अहं मित्रस्य सर्वेषांमित्रभूतस्य तव ऊतिभिः युष्मत्कर्तृकरक्षणैः युष्मत्प्रशस्तिभिश्च अस्मत्कृतैःस्तोत्रैश्चमर्त्यानां शत्रुभूतानां मनुष्याणां दुरिता दुरितानि तत्कर्तृकानि पापसाधनकर्माणि द्वेपोयुतोन द्वेपयुक्तानशत्रूनिव तुर्याम तरेयं अयमर्थस्त्वद्रक्षणैस्त्वत्संबन्धिस्तुतिभिश्च बाह्याभ्यन्तरशत्रूनतरेयमित्यर्थः ॥ ऊतिभिः अवरक्षणे क्तिन् ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्चेत्यूठ् ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्चेत्यन्तोदात्तत्वेनिपातितः । प्रशस्तिभिः शंसुस्तुतौ क्तिन् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरापवादत्वेन तादौचनितिकृत्यतावितिगतेरुदात्तत्वम् । द्वेपोयुतः द्विपअप्रीतौ भावे असुन्प्रत्ययः युमिश्रणे कर्तरिक्विप् तुक् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । तुर्याम तृप्लवनतरणयोः प्रार्थनायांलिङ् यासुट् लिङःसलोपोनंत्यस्येतिसकारलोपः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् उदोष्ठ्यपूर्वस्यबहुलंछन्दसीत्युत्वं यासुडागमस्यउदात्तत्वात शेपनिघातः अपादादावितिप्रतिपेधात निघाताभावः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तंनोंअग्नेअभीनरोंरयिंसहस्वआभर ।
सक्षेपयत्सपोपयद्भुवद्वाजंस्यसातयंउतेधिपृत्सुनोवृधे ॥ ७ ॥ १ ॥

तम् । नः । अग्ने । अभि । नरः । रयिम् । सहस्वः । आ । भर । सः ।
क्षेपयत् । सः । पोपयत् । भुवत् । वाजस्य । सातये । उत ।
एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ७ ॥ १ ॥

हेअग्ने सहस्वः बलवन् नरः हविपांनेतारः नोस्माकं तं रयिं लोकेप्रसिद्धं पश्वादिलक्षणं धनं अभ्याभर आभिमुख्येनआहर पूर्वोक्तःसोग्निः क्षेपयत् अस्मदीयान् शत्रूनक्षेपयतु सोग्निःपोपयत अस्मान्पोपयतु वाजस्यान्नस्यसातयेलाभायंभुवत भवतु उत

अपिच हेअग्ने पृत्सु पृतनासु युद्धेषु नोस्माकंवृधे समृद्धये एधि भव संग्रामेशत्रुविजयार्थंसत्वसमृद्धिंकुर्वित्यर्थः॥ सहस्वः सहमर्षणे असुन् सहत्यनेनशत्रूनितिसहोबलं मतुप् मादुपधायाइतिवत्वम् मतुवसोरुसंबुद्धौछन्दसीतिरुत्वम् आमंत्रितस्यचेतिनिघातः। क्षेपयत् क्षिपप्रेरणे णिजंताल्लिट् इतश्चलोपः लेटोडाटावित्यडागमः शप् गुणायादेशौ पररूपत्वं च। पोषयत् पुषपुष्टौ। भुवत् भूसत्तायां भूसुवोस्तिङीतिगुणप्रतिषेधः उवङ्। एधि असभुवि घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्चेत्येत्वं तस्यासिद्धत्वात् हुझल्भ्योहेर्धिरितिधिरादेशःनिघातः। पृत्सु पदादिष्वित्यादिनापृतनाशब्दस्यपृदादेशः साविकाचृत्वादन्तोदात्तत्वम्॥ ७॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अग्नओजिष्ठमितिसप्तर्चंदशमंसूक्तं ऋष्यादिविनियोगश्चपूर्ववत् चतुर्थीसप्तम्यौपंक्ती अग्नओजिष्ठमंत्याचतुर्थीचेत्यनुक्रान्तम्।

तत्रप्रथमा—

अग्नओजिष्ठमाभरद्युम्नमस्मभ्यमध्रिगो।
प्रनोरायापरीणसारत्सिवाजायपन्थाम्॥ १॥

अग्ने। ओजिष्ठम्। आ। भर। द्युम्नम्। अस्मभ्यम्।
अध्रिगोइत्यध्रिऽगो। प्र। नः। राया। परीणसा। रत्सि।
वाजाय। पन्थाम्॥ १॥

हेअग्ने ओजिष्ठं बलवत्तमं द्युम्नं द्योततेकटकमुकुटादिरूपेणसर्वत्रप्रकाशतइतिद्युम्नं धनं अस्मभ्यं आभर आहर हेअध्रिगो अधृतगमन अधृतमप्रतिहतं गमनंयस्येत्यधृताः अनिवारितागावोरश्मयोयस्येतिवाअधृतगुः अध्रिगुः तस्यसंबोधनं नःअस्मान् परीणसा परितोव्यापकेन राया धनेन प्रकर्षेणयोजय वाजाय अन्नलाभाय पंथां पंथानं अन्नस्यप्रत्समीपप्राप्तिसाधनंमार्गंरत्सि विलिख कुर्वित्यर्थः॥ ओजिष्ठं उब्जआर्जवे उब्जेर्बलेबलोपश्चेत्यसुन् बलोपध गुणः ओजः तदस्यास्तीत्यर्थे अस्मायामेधेत्यादिनाविनिः अतिशायनेइतिष्ठन् विन्मतोर्लुक् टेरितिटिलोपः नित्त्वादाद्युदात्तः। द्युम्नं द्युतदीप्तावित्यस्माद्धातोः द्युम्नद्युम्ननिम्नेत्यादिना क्मत्ययः मकारश्चान्तादेशोनिपात्यते प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। अध्रिगो अधृतशब्दस्य अध्रिआदेशः गोशब्दस्योपसर्जनह्रस्वत्वं आमंत्रितस्यनिघातः। परीणसा णसकौटिल्ये अ-

ज्ञपाप्त्यर्थः धातूनामनेकार्थत्वात् अस्मात्संपदादिलक्षणोभावेक्विप् परिप्राप्तं नसव्याप्तनंयस्य तत्तथोक्तं उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं अत्रप्रापणक्रिययायुक्तस्यपरेःणसतिमतिउपसर्गसंज्ञाना- स्ति यक्रियायुक्तास्तंप्रतिगत्युपसर्गसंज्ञकाइतिन्यायात् अतःकथंणत्वं एवंतर्हिउपसर्गाद्बहुल- मितिवचनात् णसोणत्वं भविष्यति निपातस्यचेतिपूर्वपदस्यदीर्घः बहुव्रीहौप्रकृत्येतिपूर्वपदप्र- कृतिस्वरत्वम् । रत्सि रदविलेखने औणादिकः बहुलंछन्दसीतिशपोलुक् पादादित्वान्निघाता- भावः । पंथां द्वितीयैकवचने इतोत्सर्वनामस्थानेइत्यत् नकारलोपश्छान्दसः पथिमथोःसर्व- नामस्थानेइत्याद्युदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंनो॑अग्नेअद्भुत॒क्रत्वा॒दक्ष॑स्यमं॒हना॑ ।
त्वेअ॑सु॒र्यं१॒मारु॑हत्क्रा॒णामि॒त्रोनय॒ज्ञियः॑ ॥ २ ॥

त्वम् । नः॒ । अ॒ग्ने॒ । अ॒द्भु॒त॒ । क्रत्वा॑ । दक्ष॑स्य । मं॒हना॑ । त्वे इति॑ ।
अ॒सु॒र्य॑म् । आ । अ॒रु॒ह॒त् । क्रा॒णा । मि॒त्रः । न । य॒ज्ञियः॑ ॥ २ ॥

हेअग्ने अद्भुतसामर्थ्यातिशयेनसर्वेषामाश्चर्यभूत त्वं नोस्माकं क्रत्वा कर्मणा अस्मत्कृ- तेनयज्ञादिव्यापारेणप्रीतःसन् दक्षस्य बलस्य धनस्यवा मंहना मंहनंनामदानंकुर्वितिशेषः यतःकारणात् त्वे त्वयि असुर्यं असुरघ्नंबलं आरुहत् आरूढं अतः मित्रोन सूर्यइव यज्ञियः यज्ञार्हस्त्वं क्राणायज्ञघातकराक्षसापनोदनलक्षणानिकर्माणिकुर्वाणोभव ॥ अद्भुत आमंत्रित- स्याद्युदात्तत्वम् । क्रत्वा डुकृञ्करणे कृञःक्रतुरितिक्रतुप्रत्ययः ककारोगुणवृद्धिप्रतिषेधार्थः यणादेशः क्रतुःकर्मतृतीयैकवचनेजसादिषुवावचनमितिवचनान्नाभावाभावः । दक्षस्य दक्षग- तिहिंसनयोः दक्ष्यन्तेहिंस्यन्तेअनेनशत्रवइतिदक्षंबलं करणाधिकरणयोश्चेतिघञ् ञित्त्वादा- द्युदात्तः । मंहना मंहतिर्दानकर्मा सुपांसुलुगित्याकारादेशः । त्वे सुपांसुलुगित्यादिनाङेःशेआ- देशः सुबादेशत्वादनुदात्तः त्वशब्दःप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः एकादेशउदात्तेनोदात्तइत्येकादेश- स्योदात्तत्वं । आरुहत् रुहेर्धातोर्लुङि कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसीतिच्लेरङादेशः ङित्त्वाद्गुणाभावः । क्राणा डुकृञ्करणे शानच् बहुलंछन्दसीतिविकरणस्यलुक् यणादेशः सुपांसुलुगित्यात्वं चि- तइत्यन्तोदात्तः । यज्ञियः यज्ञमर्हतीत्यस्मिन्नर्थे यज्ञर्त्विग्भ्यांघखञाविति घः प्रत्ययस्वरेणा- न्तोदात्तः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्वंनोअग्नएषांगयंपुष्टिंचवर्धय।
येस्तोमेभिःप्रसूरयोनरोमघान्यानशुः ॥ ३ ॥

त्वम्। नः। अग्ने। एषाम्। गयंम्। पुष्टिम्। च। वर्धय। ये।
स्तोमेभिः। प्र। सूरयः। नरः। मघानि। आनशुः ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वं एषां नः त्वत्स्तावकानामस्माकं गयं गम्यतेनिवासायेतिगयंगृहं गीयते स्तूयतइतिवागयंधनं पुष्टिंच गवादिविषयांपुष्टिंचवर्धय वृद्धिंप्रापय येलोकेप्रसिद्धाः सूरयो-लब्धवर्णानरःस्तोतारोमनुष्याः स्तोमेभिः स्तोमैःस्तोत्रैः मघानिमंहनीयानिगवादिधनानि य-थाप्रानशुः प्रापुवन् तद्वद्वयमपीत्यर्थः ॥ गयं गृहपक्षेगमेरध्यादयश्चेतियत्प्रत्ययान्तोमकारस्तो-पश्चनिपात्यते धनपक्षे गास्तुतौ अस्मात् यत्प्रत्ययोह्रस्वत्वं यतोनावइत्याद्युदात्तत्वम्। पुष्टि-म् पुषपुष्टौ स्त्रियांक्तिन् छान्दसत्वादन्तोदात्तत्वम्। स्तोमेभिः ष्टुञ्स्तुतौ अर्तिस्तुसुहुइत्या-दिनामन् गुणः नित्त्वादाद्युदात्तः। आनशुः अशूव्याप्तौ लिट् द्विर्वचनं हलादिशेषः अ-तआदेरित्यात्वं अश्नोतेश्चेतिनुडागमः निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

येअग्नेचन्द्रतेगिरःशुंभन्त्यश्वराधसः।
शुष्मेभिःशुष्मिणोनरोदिवश्चिद्येषांबृहत्सुकीर्तिर्बोधतित्मना ॥४॥

ये। अग्ने। चन्द्र। ते। गिरः। शुंभन्ति। अश्वंऽराधसः।
शुष्मेभिः। शुष्मिणः। नरः। दिवः। चित्। येषाम्। बृहत्।
सुऽकीर्तिः। बोधति। त्मना ॥ ४ ॥

हेअग्ने चन्द्र सर्वेषांप्राणिनामाह्लादकर येनरः तेगिरः त्वत्संबन्धिस्तोत्ररूपावाचः शुंभन्ति शोभनाःकुर्वन्ति ते अश्वराधसः अश्वधनाभवन्ति एतेनसर्वसमृद्धिरुपलक्ष्यते किंच शुष्मिणःबलवन्तःसन्तः शुष्मेभिःशुष्मैः स्वकीयैर्बलैः सत्वैः शत्रुशोषकाभवन्ति येषां त्वत्संबन्धिनंस्तवंकुर्वतां दिवश्चित् आकाशादपि बृहत् महतीसुकीर्तिर्भवति सर्वदिगन्तराल-वर्तिनीकीर्तिर्भवतीत्यर्थः एवंविधंत्वां गयः त्मना आत्मना स्वयमेवबोधति बोधयति ॥

शुंभंति शुभशुंभदीप्तौ तुदादिः पादादित्वान्निघाताभावः लसार्वधातुकानुदात्तत्वेधातुस्वरे सतिशिष्टत्वाद्विकरणस्वरएव । अश्वराधसः अशूव्याप्तौ अशूप्रुषीत्यादिनाक्वन् अश्नुतेव्याप्नोत्यध्वानमित्यश्वः नित्त्वादाद्युदात्तः राधसाधसंसिद्धौ असुन् राध्नुवन्ति साधयन्ति अनेन धर्मादीनीतिराधोधनम् बहुव्रीहित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् । बृहत् बृहबृहिवृद्धौ शतृ ङीपोल्लोपश्छान्दसः प्रत्ययस्वरः । बोधंति बुधअवगमने ण्यन्ताव शपिकृते तस्यछन्दस्युभयथेतिसार्वधातुकसंज्ञायांणिलोपः यद्वृत्तान्नित्यमितिनिघाताभावः धातुस्वरेणाद्युदात्तः । त्मना मंत्रेष्वाङ्यादेरात्मनइत्याकारलोपः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तवत्येअंग्नेअर्चयोभ्राजन्तोयन्तिधृष्णुया ।
परिज्मानोनविद्युतःस्वानोरथोनवाजयुः ॥ ५ ॥

तवं । त्ये । अग्ने । अर्चयः । भ्राजन्तः । यन्ति । धृष्णुऽया ।
परिंऽज्मानः । न । विऽद्युतः । स्वानः । रथः । न । वाजऽयुः ॥ ५ ॥

हेअग्ने धृष्णुया धृष्णवः अत्यन्तप्रगल्भाः भ्राजन्तः दीप्यमानाः त्ये ते प्रसिद्धाः तव अर्चिषः त्वदीयारश्मयः यन्ति सर्वतोगच्छन्ति कथमिव परिज्मानः परितोगंत्र्यः सर्वतोव्याप्ताः विद्युतोन अचिरप्रभाइवअनेनप्रकाशातिशयउक्तः स्वानः शब्दायमानः रथोन रथइव अनेनअर्चिषां स्वनाधिक्यमुक्तं वाजयुर्न अन्नकामइव अन्नार्थंयुद्धेषुशत्रुविजयाययथाप्रवर्ततेतद्वदित्यर्थः अनेनआहुतिविषयोभिलापउक्तः ॥ यंति इण्गतौ । धृष्णुया ञिधृषाप्रागल्भ्ये त्रसिगृधिधृषीत्यादिनाक्नुप्रत्ययः आदितश्चेतीट्प्रतिषेधः बहुवचने सुपांसुलुगित्यादिनायाजादेशः चितइत्यंतोदात्तत्वम् । परिज्मानः अजव्रजगतौ परिपूर्वाद्धातोः अन्येभ्योपिदृश्यन्तइतिमनिन् अकारलोपश्छान्दसः नित्त्वादाद्युदात्तः । वाजयुः वाजंआत्मनइच्छतीतिक्यच् नच्छंदस्यपुत्रस्येतिईत्वदीर्घयोःप्रतिषेधः क्याच्छन्दसीत्युप्रत्ययः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

नूनोअग्नऊतयेसबाधसश्चरातये ।
अस्माकासश्चसूरयोविश्वाआशास्तरीषणि ॥ ६ ॥

नु । नः । अग्ने । ऊतये । सऽबाधसः । च । रातये । अस्माकासः ।
च । सूरयः । विश्वाः । आशाः । तरीषणि ॥ ६ ॥

हेअग्ने नोस्माकं नु क्षिप्रं ऊतये रक्षायै भव सबाधसश्च दारिद्र्यनिमित्तबाधसहितस्यच धनस्य रातये दानायभव किंच अस्माकासः अस्माकाः पुत्रमित्रादयः सूरयःस्तोतारः विश्वाः सर्वाः आशाः दिशः तरीषणि तासांतरणेक्षमाभवन्तु अथवा आशाःकामाः अयमर्थः स्वाभिलषितमशस्तसमस्तवस्तुसंपादनंकुर्वित्यर्थः ॥ सबाधसः बाधेरसुन् बाधसासहवर्ततेइति सबाधाः वोपसर्जनस्येतिसहस्यसभावः कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् । रातये रादाने क्तिन् मंत्रेवृषेषपचमनविदभूवीराउदात्तइतिअन्तोदात्तः । अस्माकासः तस्मिन्नणिचयुष्माकास्माकाविति अणिकृते अस्माकादेशः छान्दसत्वादणोलोपः बहुवचने असुगागमः षष्ठीबहुवचनेमध्योदात्तत्वेनदृष्टत्वात् तथाविधमादेशमत्रापिकृतवानाचार्यः । विश्वाः विशेःअशूप्रुषीत्यादिनाक्वन् निस्वादाद्युदात्तः । तरीषणि तृप्लवनतरणयोः कृतृभ्यामीषन्निनीषन् बहुलवचनात्वे अलोपाभावः अन्तोदात्तश्छान्दसः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्वंनोअग्नेअङ्गिरःस्तुतःस्तवानआभर ।
होतर्विभ्वासहंरयिंस्तोतृभ्यस्तवसेचनउतैधिपृत्सुनोवृधे ॥७॥२॥

त्वम् । नः । अग्ने । अंगिरः । स्तुतः । स्तवानः । आ । भर ।
होतरिति । विभ्वऽसहम् । रयिम् । स्तोतृऽभ्यः । स्तवसे । च ।
नः । उत । एधि । पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ७ ॥ २ ॥

हेअग्ने अंगिरः कार्यकारणयोरभेदोपचारात् अंगिरसांप्रकृतिभूतोप्यग्निः अंगिराइत्युच्यते हेअंगिरः पूर्वैर्महर्षिभिःस्तुतः स्तवानः इदानींतनैश्च स्तूयमानस्त्वं विश्वसहं महतामप्यभिभवितारंअभिभव हेतुत्वादभिभवितृधनमित्युच्यते रयिं धनं नोस्माकं आभर आहर हेहोतः देवानामाह्वातःस्तोतृभ्योनोस्मभ्यं स्तवसे स्तोतुं सामर्थ्यंचप्रयच्छ उतापिच पृत्सुयुद्धेषु नोस्माकं वृधे समृद्धये एधि भव ॥ स्तवानः ष्टुञ्स्तुतौ शानचि कर्मणि व्यत्ययेनशप्प्रत्ययः आयुदात्तश्च । विश्वासहं संहितायांविभूनामितिपष्ठी-

बहुवचनस्यसुपामित्यादिनाआकारादेशः तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिषष्ठ्याअलुक् पदकारस्तु विपूर्वाद्भवतेरागमे अन्येषामपिदृश्यतइतिदीर्घत्वंचमत्वा अवग्रहंकुर्वंति तदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्। स्तवसे ष्टुञ्स्तुतौ तुमर्थेअसेन्प्रत्ययः नित्वादाद्युदात्तः ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

जनस्यगोपाइतिषळ्चमेकादशंसूक्तं आत्रेयस्यसुतंभरस्यार्षं जागतमाग्नेयं तथाचानुक्रान्तम्—जनस्यषट्सुतंभरोजागतमिति । प्रातरनुवाकेआश्विनशस्त्रेचास्यसूक्तस्यविनियोगः जनस्यगोपास्त्वामग्नऋतायवइति ।

तत्रप्रथमा—

जनस्यगोपाअंजनिष्टजागृविरग्निःसुदक्षःसुवितायनव्यसे।
घृतप्रतीकोबृहतादिविस्पृशाद्युमद्विभातिभरतेभ्यःशुचिः॥ १ ॥

जनस्य। गोपाः। अजनिष्ट। जागृविः। अग्निः। सुऽदक्षः।
सुवितायं। नव्यसे। घृतऽप्रतीकः। बृहता। दिविऽस्पृशा।
द्युऽमत्। वि। भाति। भरतेभ्यः। शुचिः॥ १ ॥

जनस्यगोपाःगोपायिता रक्षिता जागृविः जागरणशीलः सदाप्रबुद्धः सुदक्षः सुबलः सर्वैः श्लाघनीयबलः सोग्निः नव्यसे नवतराय सुविताय लोकानांकल्याणायअजनिष्टजातः घृतप्रतीकः घृतेनप्रज्वालितांगः बृहतामहतादिविस्पृशा अभ्रंलिहेनतेजसायुक्तः शुचिः शुद्धः एवंविधोग्निः भरतेभ्यः ऋत्विग्भ्यः तदर्थंद्युमत् दीप्तिमत् यथाभवतितथाविभाति प्रकाशते ॥ गोपाः गुपूरक्षणे आयःप्रत्ययः गोपायतेःक्विप् परत्वादकारलोपः अत्र परत्वादन्तरंगत्वात्कलोपेकृते वर्णाश्रयत्वात्प्रत्ययलक्षणाभावेनयलोपोनस्यात् लोपोव्योर्वलीतिप्रथमंलोपग्रहणात् ज्ञापकात् यलोपएवभवति लोपाजादेशस्य यलोपविधिंप्रतिनस्थानिवद्भावः प्रत्ययस्वरः । जागृविः जागृनिद्राक्षये जॄशॄस्तॄजागृभ्यःक्विन्निति क्विन्प्रत्ययःजाग्रोविचिण्णल्ङित्स्वितिप्रतिषेधाद्गुणाभावः नित्वादाद्युदात्तः। सुदक्षः आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसीत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम्। सुविताय तन्वादीनांछन्दस्युपसंख्यानमितिसोरुवङादेशः सूपमानात्क्तइत्युत्तरपदाद्युदात्तत्वम् । नव्यसे नवशब्दादतिशायनेर्थेईयसुन्प्रत्ययः ईकारलोपश्छान्दसः अतोलोपः आद्युदात्तः। दिविस्पृशा हद्युभ्यांङेरित्युपसंख्यानमित्यलुक् कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्। द्युमत् ह्रस्वनुड्भ्यांमतुबितिह्रस्वात्परस्यमतुपः अन्तोदात्तत्वम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यज्ञस्यकेतुंप्रथमंपुरोहितमग्निंनरस्त्रिषधस्थेसमीधिरे ।
इन्द्रेणदेवैःसरथंसबर्हिषिसीदन्निहोतायजथायसुक्रतुः ॥ २ ॥

यज्ञस्यं । केतुम् । प्रथमम् । पुरःऽहितम् । अग्निम् । नरः ।
त्रिऽसधस्थे । सम् । ईधिरे । इन्द्रेण । देवैः । सऽरथम् । सः ।
बर्हिषि । सीदत् । नि । होता । यजथाय । सुऽक्रतुः ॥ २ ॥

नरः ऋत्विजः यज्ञस्ययागस्यकेतुं प्रज्ञापकं पुरोहितं यजमानैःपुरस्कृतं इंद्रेण देवैश्च सरथं तेषां मान्यत्वात्समानरथं अग्निं त्रिसधस्थे त्रिस्थाने विहारप्रदेशे प्रथमं समीधिरे समैन्धत सुक्रतुः शोभनकर्माहोता देवानामाह्वाता सोऽग्निः बर्हिषि बर्हिर्युक्तेतस्मिन्स्थाने यजथाय यज्ञाय निषीदत् प्रतिष्ठितोभवदितियावत्॥ केतुं कितज्ञाने औणादिकउप्रत्ययःअन्तोदात्तः। पुरोहितं पुरोव्ययमितिगतिसंज्ञायांगतिरनन्तरइतिपूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्। त्रिषधस्थे आहवनीयादिलक्षणेनत्रिप्रकारेणअग्निनासहतिष्ठतीतित्रिषधस्थः कप्रत्ययः सधमादस्थयोश्छन्दसीतिसधादेशः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।सीदत् सदेःपाघ्रादिनासीदादेशः बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेपीत्यडभावः पादादित्वान्निघाताभावः । यजथाय यजेरौणादिकःअथप्रत्ययः प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः॥२॥

अथतृतीया–

असंमृष्टोजायसेमात्रोःशुचिर्मन्द्रःकविरुदतिष्ठोविवस्वतः ।
घृतेनत्वावर्धयन्नग्नआहुतधूमस्तेकेतुरभवद्दिविश्रितः ॥३ ॥

असंम्ऽमृष्टः । जायसे । मात्रोः । शुचिः । मन्द्रः । कविः । उत् ।
अतिष्ठः । विवस्वतः । घृतेन । त्वा । अवर्धयन् । अग्ने ।
आऽहुत । धूमः । ते । केतुः । अभवत् । दिवि । श्रितः ॥ ३ ॥

हेअग्ने मात्रोररण्योः स्वजननिमित्तत्वादरणीमातरावित्युच्येते ताभ्यां असंमृष्टः अबाधितएवजायसे प्रादुर्भूतोभवसि मंद्रः सर्वैःस्तुत्यः कविः क्रान्तः सर्वत्रव्याप्तः अथवा मेधावी शुचिस्त्वं विवस्वतः अग्निहोत्रार्थं गृहे विशेषेणवसतोयजमानादुदतिष्ठः उदितोभवःपूर्वेमहर्षयः त्वा त्वां घृतेन अवर्धयन् वृद्धिमनयन् हेआहुत आहुतिभिर्हुत ते तवदिवि

अन्तरिक्षे श्रितोव्याप्तः धूमःकेतुः प्रज्ञापकोऽभवत् अग्न्यनुमापकत्वाद्धूमस्य ॥ भा-नोः उदात्तयणोहल्पूर्वादितिविभक्तेरुदात्तत्वम् । मन्द्रः मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु अत्रस्तुत्यर्थादस्मात् स्फायितंचीत्यादिनारक् अन्तोदात्तः। कविः कमेरिन्सर्वधातुभ्यइती-न्प्रत्ययः बाहुलकान्मकारस्यवत्वंरेफलोपश्च व्यत्ययेनान्तोदात्तत्वम् । उदतिष्ठः उत्पूर्वादूर्ध्व-कर्मवाचिनस्तिष्ठतेरात्मनेपदाभावः । विवस्वतः विपूर्वाद्वसतेःसंपदादिलक्षणोभावेक्विप् तद-स्यास्तीतिमतुप् मादुपधायाश्चेतिवत्वं मतुपोनुदात्तत्वाद्धातुस्वरः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अ॒ग्निर्नो॑ य॒ज्ञमुप॑वेतु॒ साधु॒याग्निं नरो॒ वि भ॑रन्ते गृ॒हेगृ॑हे ।
अ॒ग्निर्दू॒तो अ॑भवद्धव्य॒वाह॑नो॒ऽग्निं वृ॑णा॒ना वृ॑णते क॒विक्र॑तुम् ॥ ४ ॥

अ॒ग्निः । नः॒ । य॒ज्ञम् । उप॑ । वे॒तु॒ । सा॒धु॒ऽया । अ॒ग्निम् ।
नरः॑ । वि । भ॒र॒न्ते॒ । गृ॒हेऽगृ॑हे । अ॒ग्निः । दू॒तः । अ॒भ॒व॒त् ।
ह॒व्य॒ऽवाह॑नः । अ॒ग्निम् । वृ॒णा॒नाः । वृ॒ण॒ते॒ । क॒विऽक्र॑तुम् ॥ ४ ॥

साधुया सर्वपुरुषार्थानांसाधकः अग्निर्नोयज्ञेअस्मदीयंयागंप्रति उपवेतु आगच्छतु नरः मनुष्याः गृहेगृहे अनुगृहं अग्निंविभरन्ते विहरन्ति विहरणंकुर्वतीत्यर्थः हव्यवाहनः हव्यानांहविषांवोढाअग्निः दूतः देवानांदूतःअभवत् वृणानाः संभजमानाःसन्तः कविक्रतुं क्रान्तयज्ञं अग्निंवृणते संभजन्ते ॥ साधुया सुपांसुलुगित्यादिनाविभक्तेर्यादेशः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

तुभ्ये॒दम॑ग्ने॒ मधु॑मत्तमं॒ वच॒स्तुभ्यं॑ मनी॒षा इ॒यम॑स्तु॒ शं हृ॒दे ।
त्वां गिरः॒ सिन्धु॑मिवा॒वनी॑र्म॒हीरा पृ॑णन्ति॒ शव॑सा व॒र्धय॑न्ति च ॥ ५ ॥

तुभ्य॑ । इ॒दम् । अ॒ग्ने॒ । मधु॑मत्ऽतमम् । वचः॑ । तुभ्य॑म् । म॒नी॒षा ।
इ॒यम् । अ॒स्तु॒ । शम् । हृ॒दे । त्वाम् । गिरः॑ । सिन्धु॑म्ऽइव ।
अ॒वनीः॑ । म॒हीः । आ । पृ॒ण॒न्ति॒ । शव॑सा । व॒र्धय॑न्ति । च॒ ॥ ५ ॥

हेअग्ने तुभ्य तुभ्यं त्वदर्थं मधुमत्तमं अत्यन्तमधुरंइदंवचः क्रियते हृदे हृदि शंसुखंकुर्वती इयंमनीषास्तुतिः तुभ्यमस्तु गिरःस्तुतिरूपावाचःत्वांआपृणन्ति पूरयन्ति शवसाबलेनवर्धयन्तित्य कथमिव महीः महत्यः अवनीः अवन्योनद्यः सिन्धुमिव समुद्रमिव ॥५॥

अथषष्ठी–

त्वाम॑ग्ने॒अङ्गि॑रसो॒गुहा॑हि॒तमन्व॑विन्दञ्छिश्रिया॒णंवने॑वने।
सजा॑यसेम॒थ्यमा॑नः॒सहो॑म॒हत्त्वामा॑हुः॒सह॑सस्पु॒त्रम॑ङ्गिरः ॥ ६ ॥३॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । अंगि॑रसः । गुहा॑ । हि॒तम् । अनु॑ । अ॒वि॒न्द॒न् ।
शि॒श्रि॒या॒णम् । वने॑ऽवने । सः । जा॒य॒से॒ । म॒थ्यमा॑नः । सहः॑ । म॒हत् ।
त्वाम् । आ॒हुः॒ । सह॑सः । पु॒त्रम् । अ॒ङ्गि॒रः॒ ॥ ६ ॥३॥

हेअग्ने अंगिरसऋषयः गुहा गुहायां हितं निहितं निगूढं वनेवने वृक्षेवृक्षे शिश्रियाणं आश्रितं त्वां अन्वविंदन् अलभन्त महद् महता सहः सहसा बलेनयुक्तः सत्वं मथ्यमानोजायसे हेअंगिरः अंगिरसांप्रकृतिभूत त्वांसहसस्पुत्रमाहुः॥ शिश्रियाणं श्रिञ्सेवायां लिटःकानच् शपःश्लुः श्लाविति द्विर्वचनं इयङादेशः चित्त्वादन्तोदात्तः ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

प्राग्नयेबृहतइतिषळृचंद्वादशंसूक्तं सुतंभरस्यार्षंत्रैष्टुभमाग्नेयं प्राग्नयइत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच–प्राग्नयेबृहतेप्रवेधसेक वयइति ।

तत्रेयंप्रथमा–

प्राग्नये॑बृह॒ते य॒ज्ञिया॑यऋ॒तस्य॒वृष्णे॒असु॑राय॒मन्म॑ ।
घृ॒तंनय॒ज्ञआ॒स्ये॒३॑सुपू॑तं॒गिरं॑भरेवृष॒भाय॑प्रती॒चीम् ॥ १ ॥

प्र । अ॒ग्नये॑ । बृ॒ह॒ते । य॒ज्ञिया॑य । ऋ॒तस्य॑ । वृष्णे॑ । असु॑राय ।
मन्म॑ । घृ॒तम् । न । य॒ज्ञे । आ॒स्ये॑ । सुऽपू॑तम् । गिर॑म् । भ॒रे॒ ।
वृ॒ष॒भाय॑ । प्र॒ती॒चीम् ॥ १ ॥

बृहते सामर्थ्यातिशयेनमहते यज्ञियाय यज्ञार्हाय ऋतस्योदकस्य वृष्णेवर्षित्रे ऋतमित्युदकनामसुपाठात् असुरायबलवते असेरौणादिकउरन्प्रत्ययः वृषभाय कामानांवर्षित्रे मन्म ज्ञानसाधनं प्रतीचीं अभिमुखींगिरं स्तुतिरूपांवाचं प्रभरे प्रणयामि कथमिव सुपूतं सम्यक्संस्कृतमास्येमहुतं यज्ञेघृतंन घृतमिव आस्येमहुतंघृतंयथाप्रीतिकरंभवति तथा प्रीतिकरींस्तुतिमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऋतंचिकित्वऋतमिच्चिकिद्ध्यृतस्यधाराअनुतृन्धिपूर्वीः ।
नाहंयातुंसहंसानद्वयेनंऋतंसंपाम्यरुषस्यवृष्णंः ॥ २ ॥

ऋतम् । चिकित्वः । ऋतम् । इत् । चिकिद्धि । ऋतस्य । धाराः । अनु । तृन्धि । पूर्वीः । न । अहम् । यातुम् । सहसा । न । द्वयेन । ऋतम् । सपामि । अरुषस्य । वृष्णः ॥ २ ॥

ऋतं स्तोत्रं हेचिकित्वः जानन् अग्ने त्वं ऋतं मयाक्रियमाणमिदंस्तोत्रंचिकिद्धि जानीहि कितज्ञाने जुहोत्यादिः लोटिरूपं इदितिपूरणः ऋतमितिपदस्य परस्मिन्नामंत्रितेविद्यमानेपिछांदसत्वात्परांगवद्भावाभावः किंच पूर्वीः बह्वीः ऋतस्योदकस्यधाराः तस्यपोषणार्थं उत्पादयितुं अनुतृन्धि मेघाननुविध्य पातय सहसाबलेनयुक्तोहं यातुं कर्मणांनाशकरीं हिंसां नसपामि नस्पृशामि नकरोमीतियावत् द्वयेनच सत्यानृताभ्यांयत्किंचिद्वैदिकंकृत्यं नसपामि षपसमवायेइतिधातुः किंतु अरुषस्यारोचमानस्यवृष्णः कामानांवर्षितुः तव ऋतंस्तोत्रमेवसपामि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कयानोअग्नऋतयेन्नृतेनभुवोनवेदाउचथस्यनव्यः ।
वेदामेदेवऋतुपाऋतूनांनाहंपतिंसनितुरस्यरायः ॥ ३ ॥

कया । नः । अग्ने । ऋतयन् । ऋतेन । भुवः । नवेदाः । उचथस्य । नव्यः । वेद । मे । देवः । ऋतुऽपाः । ऋतूनाम् । न । अहम् । पतिम् । सनितुः । अस्य । रायः ॥ ३ ॥

हेअग्ने ऋतयन्सर्वप्राणिनांजीवनहेतुकमुदकंकुर्वन् त्वं कया केनापिकृतेन सत्येनक्रियमाणेनकर्मणा न उचथस्य अस्मदीयस्यस्तोत्रस्यनवेदाः ज्ञाताभुवः भवेः नव्यःस्तुत्यः ऋतूनां ऋतुपाः वसन्तादीनांप्रसव्यपालकः द्वितीयऋतुशब्दोनुवादकः दिवोद्योतमानोग्निः मे मां वेद वेत्तु सनितुर्भजमानस्यास्य मम रायः पश्वादिलक्षणस्यपतिं स्वामिनं तमग्निमहंनजानामि॥ भुवः भूसत्तायां लिङर्थेलेट्चड्ागमः उवङादेशः। नवेदाः ननवेत्तीतिवेत्तीत्यस्मिन्नर्थेवर्तते कथमेतल्लभ्यते निपातनात् द्विनञ्पूर्वस्यासुन्प्रत्ययान्तस्यवेदेरेकस्यनञोलोपोअन्यस्यप्रकृतिभावश्चस्कंदस्वामिनानिपातितः पाणिनिनातु नभ्राण्नपादितिसूत्रे नवेत्तीत्येतस्मिन्नर्थेनिपातितः अस्यार्थस्यानुपपन्नत्वात्स्कन्दस्वामिपक्षएवाश्रियते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

केतेअग्नेरिपवेबन्धनासःकेपायवःसनिषन्तद्युमन्तः।
केधासिमग्नेअनृतस्यपान्तिकआसतोवचसःसन्तिगोपाः ॥ ४॥

के। ते। अग्ने। रिपवे। बन्धनासः। के। पायवः। सनिषन्त। द्युऽमन्तः। के। धासिम्। अग्ने। अनृतस्य। पान्ति। के। असतः। वचसः। सन्ति। गोपाः ॥ ४ ॥

हेअग्ने येरिपवे स्वकीयस्यशत्रोःबंधनासोबन्धकाः स्युः तेत्वत्संबन्धिनस्तेपुरुषाः के कीदृशाः सामर्थ्यातिशयादेवंविधाइतिकेनापिज्ञातुंनशक्यन्तइत्यर्थः येपायवोजनानांरक्षितारः द्युमन्तोदीप्तिमन्तः सनिषन्त दीनेभ्योधनंप्रयच्छन्ति त्वदीयाः के कीदृशाः ये अनृतस्यासत्यस्यधासिं धारकं जनं पान्तिरक्षन्ति ते त्वदीयाजनाः केसन्ति नकेपीत्यर्थः येअसतोदुष्टस्यअभिशापादिलक्षणस्यवचसोगोपाः गोपायितारोरक्षितारः तेत्वदीयाः केसन्ति नकेपीत्यर्थः अथवा येकेजनाः रिपोर्बन्धकाः येकेपायवोरक्षितारः सनिषन्त धनं प्रयच्छन्ति द्युमन्तः येकेअनृतस्यासत्यस्यधासिं धारकं जनं पान्ति अनृतजनितपापात्परिहृत्यसन्मार्गप्रदानेनरक्षन्ति येकेअसतः अभिशापादिलक्षणाद्वचसोगोपाः गोपायितारःसन्ति तेसर्वेत्वदीयाःत्वदुपासकाःइत्यर्थः॥४॥

अथपंचमी–

सखायस्तेविषुणाअग्नएतेशिवासःसन्तोअशिवाअभूवन्।
अधूर्षतस्वयमेतेवचोभिर्ऋजूयतेवृजिनानिब्रुवन्तः ॥ ५॥

सखा॑यः । ते । विषु॑णाः । अग्ने । एते । शिवासः॑ । सन्तः॑ । अशि॑वाः ।
अभूवन् । अधू॑र्षत । स्वयम् । एते । वचः॑ऽभिः । ऋजुऽयते ।
वृजिनानि॑ । ब्रुवन्तः॑ ॥ ५ ॥

हेअग्ने तेसखायः स्तोतारोविषुणाः विप्रकीर्णाः सर्वत्रव्याप्ताः एतेपूर्वमशिवाः परनिन्दादि- कुर्वाणाः त्वत्परिचर्यांत्यजन्तोभद्राःसन्तः इदानींत्वत्परिचर्यांकुर्वन्तः शिवासः शिवाः आढ्याः अभूवन् किंच येऋजूयते ऋजुसम्यगाचरतेपि मह्यंवचोभिः असाधूक्तिभिः वृजिनानि कुटि- लानि ब्रुवन्तः तएतेममसपत्नाः स्वयमेववाधूर्षत अहिंस्यंत धूर्वतेर्हिंसाकर्मणइदंरूपम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

यस्तेअग्नेनम॑सायज्ञमीट्ट॑ऋतंसपा॑त्यरुपस्यवृष्णः॑ ।
तस्यक्षयः॑पृथुरासाधुरेतुप्रसर्स्राणस्यनहु॑षस्यशेषः॑ ॥ ६ ॥ ४ ॥

यः । ते । अग्ने । नम॑सा । यज्ञम् । ईट्टे॑ । ऋतम् । सः । पाति ।
अरुपस्य॑ । वृष्णः॑ । तस्य॑ । क्षयः॑ । पृथुः । आ । साधुः । एतु ।
प्रऽसर्स्राणस्य नहु॑षस्य । शेषः॑ ॥ ६ ॥ ४ ॥

हेअग्ने योमनुष्यः यज्ञं यजनीयं ते त्वां नमसा स्तोत्रेण ईट्टे स्तौति यद्वा तेतुभ्यं यज्ञं यागं नमसा अन्नरूपेण हविषाईट्टेयजति अस्मिन्पक्षे यजेर्बहुलंछन्दसीतिशपःश्लुः श्लाविति द्विर्वचनं बहुलंछन्दसीतिसंप्रसारणं सवर्णदीर्घः जकारस्यटकारः सः अरुपस्यरोचमानस्य वृष्णः कामानांवर्षितुरग्नेः ऋतं स्तोत्रं पाति रक्षति तस्य यजमानस्य क्षयोगृहं पृथुविस्तीर्णंभ- वति पश्वादिलक्षणैर्धनैःसंपूर्णंभवतीत्यर्थः प्रसर्स्राणस्य प्रकर्षेणपरिचर्यांगच्छतः नहुषस्य मनु- ष्यस्य साधुः कामानांसाधकः शेषः शिष्यतइतिशेषःपुत्रः एतुआगच्छतु भवत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अर्चन्तस्त्वेतिषळृचंत्रयोदशंसूक्तं सुतंभरस्यार्षं गायत्रमाग्नेयं अनुक्रान्तंच–अर्चन्तोगा- यत्रंत्विति–प्रातरनुवाकाग्नेयेक्रतौगायत्रेछन्दसि आश्विनशस्त्रेइदमादिकेद्वेसूक्ते सूत्रितंच–अ- र्चन्तस्त्वेतिसूक्तेइति । आहवनीयोपस्थानेत्वमग्नेसप्रथाअसीत्येका सूत्रितंच–संनःसृजसुमत्या-

धाजवत्यात्वमग्नेसप्रथाअसीतिचेति । अश्वमेधेपौष्णेष्टौ त्वमग्नेसप्रथाइतिप्रथमाज्यभागानुवाक्या त्वमग्नेसप्रथाअसिसोमयास्तेमयोभुवःसद्वन्ताविति ।

तत्रप्रथमा—

अर्चन्तस्त्वाहवामहेऽर्चन्तःसमिधीमहि । अग्नेअर्चन्तऊतये ॥ १ ॥

अर्चन्तः । त्वा । हवामहे । अर्चन्तः । सम् । इधीमहि । अग्ने । अर्चन्तः । ऊतये ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वा त्वां अर्चन्तः पूजयन्तोवयं हवामहे आह्वयामः अर्चन्तस्तुवन्तोवयं ऊतये रक्षणाय तर्पणायवा त्वांसमिधीमहि समिद्भिःसंदीपयामः अर्चन्तइतितृतीयंपदमादरातिशयार्थम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अग्नेःस्तोमंमनामहेसिध्रमद्यदिविस्पृशः । देवस्यद्रविणस्यवः ॥२॥

अग्नेः । स्तोमम् । मनामहे । सिध्रम् । अद्य । दिविऽस्पृशः । देवस्य । द्रविणस्यवः ॥ २ ॥

द्रविणस्यवः द्रविणंधनमिच्छन्तोवयं दिविस्पृशः सूर्यआकाशंव्याप्नुवतोदेवस्यद्योतमानस्याग्नेः सिध्रं पुरुषार्थानांसाधकं स्तोमं स्तोत्रं अद्यास्मिन्नहनि मनामहे ब्रूमः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अग्निर्जुषतनोगिरोहोतायोमानुषेष्वा । सयक्षद्दैव्यंजनम् ॥ ३ ॥

अग्निः । जुषत । नः । गिरः । होता । यः । मानुषेषु । आ । सः । यक्षत् । दैव्यम् । जनम् ॥ ३ ॥

होता देवानामाह्वाता योग्निर्मानुषेषु आवसति सोग्निर्नोस्माकंगिरःस्तुतीः जुषत सेवतां सोग्निर्दैव्यंजनंदेवसंबन्धिनंजनं यक्षत् यजतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वमग्नेसप्रथाअसिजुष्टोहोतावरेण्यः । त्वयायज्ञंवितन्वते ॥ ४ ॥

त्वम् । अ॒ग्ने॒ । सु॒ऽप्रथाः॑ । अ॒सि॒ । जुष्टः॑ । होता॑ । वरे॑ण्यः । त्वया॑ ।
य॒ज्ञम् । वि । त॒न्व॒ते॒ ॥ ४ ॥

हेअग्ने जुष्टः सर्वदाप्रीतः वरेण्यः सर्वैर्वरणीयः होता त्वं सप्रथाः सर्वतःपृथुरसि भवसि तथाह्यास्कः—सप्रथाःसर्वतःपृथुरिति । किंचसर्वेयजमानाः त्वयासाधनेन यज्ञं वितन्वते ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वाम॑ग्ने वाज॒सात॑मं॒ विप्रा॑ व॒र्धन्ति॒ सुष्टु॑तम् । स नो॑ रास्व सु॒वीर्य॑म् ॥५॥

त्वाम् । अ॒ग्ने॒ । वा॒ज॒ऽसात॑मम् । विप्राः॑ । व॒र्धन्ति॑ । सुऽस्तु॑तम् ।
सः । नः॒ । रा॒स्व॒ । सु॒ऽवीर्य॑म् ॥ ५ ॥

हेअग्ने विप्रामेधाविनः स्तोतारोवाजसातमं वाजोन्नंतद्दतं सुष्टुतं पूर्वैर्महर्षिभिःसम्यक्स्तुतं त्वां वर्धन्ति स्तोत्रैर्वर्धयन्ति सत्वंनोस्मभ्यं सुवीर्यं सर्वैःश्लाघनीयंबलं रास्व देहि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

अग्ने॑ ने॒मिर॒राँ इ॑व दे॒वाँस्त्वं प॑रि॒भूर॑सि । आ राध॑श्चि॒त्रमृ॑ञ्जसे ॥ ६ ॥५॥

अग्ने॑ । ने॒मिः । अ॒रान्ऽइ॑व । दे॒वान् । त्वम् । प॒रि॒ऽभूः । अ॒सि॒ ।
आ । राधः॑ । चि॒त्रम् । ऋ॒ञ्ज॒से॒ ॥ ६ ॥ ५ ॥

हेअग्ने त्वं देवान् परिभूरसि स्वतेजसापरिभवसि कथमिव नेमिः प्रकाशमानः चक्रस्य बाह्योवलयः अरानिव नाभावर्पितानसूक्ष्मानस्थासकानिव किंच चित्रं नानाविधं राधः राध्नुवन्तिसाधयंत्यनेनपुरुषार्थानितिराधोधनं आऋंजसे स्तोतृभ्यःप्रसाधय धननामसुपाठात्राधोधनमित्युक्तम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

---

१ नि० ६.७.।

अग्निंस्तोमेनेतिपळूचंचतुर्दशंसूक्तं सुतंभरस्यार्षंगायत्रमाग्नेयं अग्निंस्तोमेनेत्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अ॒ग्निंस्तोमे॑नबोधयसमिधा॒नोअम॑र्त्यम् । ह॒व्यादे॒वेषु॑नोदधत् ॥१॥

अ॒ग्निम् । स्तोमे॑न । बो॒ध॒य॒ । स॒म्ऽइ॒धा॒नः । अम॑र्त्यम् ।

ह॒व्या । दे॒वेषु॑ । नः॒ । द॒ध॒त् ॥ १ ॥

हेस्तोतः अमर्त्यं अमरणधर्माणमग्निंस्तोमेनस्तोत्रेणबोधय स्वाभिलषितार्थसिद्धयेप्रबोधय योग्निःसमिधानः स्तोत्रैःसम्यक्प्रकाशमानः सनोहव्या अस्मदीयानिहव्यानिहवींषि देवेषुदधत् निदधातु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तम॑ध्व॒रेष्वी॑ळतेदे॒वंमर्ता॒अम॑र्त्यम् । यजि॑ष्ठंमानु॑षे॒जने॑ ॥ २ ॥

तम् । अ॒ध्व॒रेषु॑ । ई॒ळ॒ते॒ । दे॒वम् । मर्ताः॑ । अम॑र्त्यम् । यजि॑ष्ठम् ।

मानु॑षे । जने॑ ॥ २ ॥

मर्ताः मनुष्याः देवंद्योतमानममर्त्यं अमरणधर्माणं मानुषे मनुष्याणांसंबन्धिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टृतमं तमग्निं अध्वरेषु सप्ततंतुषु ईळते स्तुवन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तंहि॒शश्व॑न्त॒ईळ॑ते॒स्रु॒चादे॒वंघृ॑त॒श्चुता॑ । अ॒ग्निंह॒व्याय॒वोळ्ह॑वे ॥ ३ ॥

तम् । हि । शश्व॑न्तः । ईळ॑ते । स्रु॒चा । दे॒वम् । घृ॒त॒ऽश्चुता॑ ।

अ॒ग्निम् । ह॒व्याय॑ । वोळ्ह॑वे ॥ ३ ॥

शश्वन्तोबहवस्तोतारः तंदेवं अग्निंईळते स्तुवन्ति कीदृशास्ते घृतश्चुता घृतंक्षरंत्यास्रुचासहिताः किमर्थंस्तुवन्ति हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविर्वोळ्हवे वोढुम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒ग्निर्जा॒तोअ॑रोचत॒घ्नन्दस्यू॒न्ज्योति॑षा॒तमः॑ । अवि॑न्द॒द्गाअ॒पः स्वः॑ ॥४॥

अ॒ग्निः । जा॒तः । अ॒रो॒च॒त॒ । घ्नन् । दस्यू॑न् । ज्योति॑षा । तमः॑ ।
अवि॑न्दत् । गाः । अ॒पः । स्व१॒रिति॒स्वः॑ ॥ ४ ॥

जातः अरण्योर्मथ्यमानेनमादुर्भूतोग्निः दस्यून्यज्ञविघ्नकारिणःशत्रून् घ्नन् हिंसन् ज्योतिषा स्वेनतेजसा तमोघ्नन् अरोचत अदीप्यत किंच गाः अपः उदकानि स्वः सूर्यंच अविन्दत अवेदयत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अ॒ग्निमी॒ळेन्यं॑क॒विंघृ॒तपृ॑ष्ठंसपर्यत । वेतु॑मेशृ॒णव॒द्धव॑म् ॥ ५ ॥

अ॒ग्निम् । ई॒ळेन्य॑म् । क॒विम् । घृ॒तऽपृ॑ष्ठम् । स॒प॒र्य॒त॒ । वेतु॑ ।
मे॒ । शृ॒णव॑त् । हव॑म् ॥ ५ ॥

हेजनाः ईळेन्यंस्तुत्यंकविं क्रान्तदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागं अग्निं सपर्यत पूजयत सोग्निर्मेहवं मदीयमाह्वानं वेतु कामयतां शृणवत् शृणोतुच ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

अ॒ग्निंघृ॒तेन॑वावृधु॒स्तोमे॑भिर्वि॒श्वच॑र्षणिम् । स्वा॒धीभि॑र्वच॒स्युभिः॑ ॥६॥६॥

अ॒ग्निम् । घृ॒तेन॑ । व॒वृ॒धुः॒ । स्तोमे॑भिः । वि॒श्वऽच॑र्षणिम् ।
सु॒ऽआ॒धीभिः॑ । व॒च॒स्युऽभिः॑ ॥ ६ ॥ ६ ॥

ऋत्विजः विश्वचर्षणिं विश्वस्यद्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानैः वचस्युभिः स्तुतिकामैर्देवैःसमेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैःस्तोत्रैः ववृधुः अवर्धयन् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

॥ इतिपंचमेमडंलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाकेऽष्टादशसूक्तानि तत्रप्रवेधसइतिपंचर्चंप्रथमंसूक्तं आंगिरसस्यधरुणस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अत्रानुक्रमणिका—प्रवेधसेपंचांगिरसोधरुणइति । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौ त्रैष्टुभेछन्दसि आश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—प्रवेधसेकवयेत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानितीति ।

अग्निंस्तोमेनेतिषळृचंचतुर्दशंसूक्तं सुतंभरस्यार्षंगायत्रमाग्नेयं अग्निंस्तोमेनेत्यनुक्रमणिका । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अ॒ग्निंस्तोमे॑नबोधयसमिधा॒नोअम॑र्त्यम् । ह॒व्यादे॒वेषु॑नोदधत् ॥ १ ॥

अ॒ग्निम् । स्तोमे॑न । बो॒धय॒ । स॒म्ऽइ॒धा॒नः । अम॑र्त्यम् ।
ह॒व्या । दे॒वेषु॑ । नः॒ । द॒धत् ॥ १ ॥

हेस्तोतः अमर्त्यं अमरणधर्माणमग्निंस्तोमेनस्तोत्रेणबोधय स्वाभिलषितार्थसिद्धयेप्रबोधय योग्निःसमिधानः स्तोत्रैःसम्यक्प्रकाशमानः सनोहव्या अस्मदीयानिहव्यानिहवींषि देवेषुदधत् निदधातु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तम॑ध्व॒रेष्वी॑ळते दे॒वंमर्ता॒अम॑र्त्यम् । यजि॑ष्ठं॒मानु॑षे॒जने॑ ॥ २ ॥

तम् । अ॒ध्व॒रेषु॑ । ई॒ळ॒ते॒ । दे॒वम् । मर्ताः॑ । अम॑र्त्यम् । यजि॑ष्ठम् ।
मानु॑षे । जने॑ ॥ २ ॥

मर्ताः मनुष्याः देवंद्योतमानममर्त्यं अमरणधर्माणं मानुषे मनुष्याणांसंबन्धिनि जने लोके यजिष्ठं यष्टृतमं तमग्निं अध्वरेषु सप्ततंतुषु ईळते स्तुवन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तंहिशश्व॑न्तुईळ॑तेस्रु॒चादे॒वंघृ॑त॒श्चुता॑ । अ॒ग्निंह॒व्याय॒वोळ्ह॑वे ॥ ३ ॥

तम् । हि । शश्व॑न्तः । ईळ॑ते । स्रु॒चा । दे॒वम् । घृ॒त॒ऽश्चुता॑ ।
अ॒ग्निम् । ह॒व्याय॑ । वोळ्ह॑वे ॥ ३ ॥

शश्वन्तोबहवस्तोतारः तंदेवं अग्निंईळते स्तुवन्ति कीदृशास्ते घृतश्चुता घृतंक्षरंत्यास्रुचासहिताः किमर्थंस्तुवन्ति हव्याय हव्यवहनार्थं चरुपुरोडाशादिलक्षणं हविर्वोढुं वोढुम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒ग्निर्जा॒तोअ॑रोचत॒घ्नन्दस्यू॒ञ्ज्योति॑षा॒तमः॑ । अवि॑न्द॒द्गाअ॒पः स्वः॑ ॥ ४ ॥

अग्निः । जातः । अरोचत । घ्नन् । दस्यून् । ज्योतिषा । तमः ।
अविन्दत् । गाः । अपः । स्वरितिस्वः ॥ ४ ॥

जातः अरण्योर्मथ्यमानेनप्रादुर्भूतोग्निः दस्यून्यज्ञविघ्नकारिणःशत्रून् घ्नन् हिंसन् ज्योतिषा स्वेनतेजसा तमोघ्नन् अरोचत अदीप्यत किंच गाः अपः उदकानि स्वः सूर्यंच अविन्दत अवेदयत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अग्निमीळेन्यंकविंघृतपृष्ठंसपर्यत । वेतुमेशृणवद्धवम् ॥ ५ ॥

अग्निम् । ईळेन्यम् । कविम् । घृतऽपृष्ठम् । सपर्यत । वेतु ।
मे । शृणवत् । हवम् ॥ ५ ॥

हेजनाः ईळेन्यंस्तुत्यंकविं क्रान्तदर्शिनं घृतपृष्ठं दीप्तोपरिभागं अग्निं सपर्यत पूजयत सोग्निर्मेहवं मदीयमाह्वानं वेतु कामयतां शृणवत् शृणोतुच ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

अग्निंघृतेनवावृधुस्तोमेभिर्विश्वचर्षणिम् । स्वाधीभिर्वचस्युभिः ॥६॥६॥

अग्निम् । घृतेन । ववृधुः । स्तोमेभिः । विश्वऽचर्षणिम् ।
सुऽआधीभिः । वचस्युऽभिः ॥ ६ ॥ ६ ॥

ऋत्विजः विश्वचर्षणिं विश्वस्यद्रष्टारं स्वाधीभिः शोभनाध्यानैः वचस्युभिः स्तुतिकामैर्देवैःसमेतमग्निं घृतेन स्तोमेभिः स्तोमैःस्तोत्रैः ववृधुः अवर्धयन् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

॥ इतिपंचमेमंडलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाकेऽष्टादशसूक्तानि तत्रप्रवेधसइतिपंचर्चंप्रथमंसूक्तं आंगिरसस्यधरुणस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अत्रानुक्रमणिका—प्रवेधसेपंचांगिरसोधरुणइति । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौ त्रैष्टुभेछन्दसि आश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—प्रवेधसेकवयेत्वंनोअग्नेवरुणस्यविद्वानितीति ।

तत्रेयंप्रथमा—

प्रवेधसेकवयेवेद्यायगिरंभरेयशसेपूर्व्याय ।
घृतप्रसत्तोअसुरःसुशेवोरायोधर्ताधरुणोवस्वोअग्निः ॥ १ ॥

प्र । वेधसे । कवये । वेद्याय । गिरम् । भरे । यशसे । पूर्व्याय ।
घृतऽप्रसत्तः । असुरः । सुऽशेवः । रायः । धर्ता । धरुणः । वस्वः ।
अग्निः ॥ १ ॥

योग्निर्घृतप्रसत्तः हवीरूपेणघृतेनप्रसन्नः असुरोबलवान् सुशेवः शोभनं शेवं सु-
खं यस्यासौसुशेवः शेवमितिसुखनामसुपाठात् रायोधनस्यधर्ता पोषकः धरुणः हविषां
धारकः वस्वः वासकोग्निर्भवति वेधसे विधात्रे कवये क्रांतदर्शे वेद्याय स्तुत्याय वि-
दिरयंमनिनासमानार्थः मनिश्चस्तुतिकर्मा यशसेयशस्विने पूर्व्याय मुख्याय तस्मैअग्नये
गिरं स्तुतिं प्रभरेप्रणयामि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऋतेनऋतंधरुणंधारयन्तयज्ञस्यशाकेपरमेव्योमन् ।
दिवोधर्मन्धरुणेसेदुषोनॄञ्जातैरजाताँअभियेननक्षुः ॥ २ ॥

ऋतेन । ऋतम् । धरुणम् । धारयन्त । यज्ञस्य । शाके । परमे ।
विऽओमन् । दिवः । धर्मन् । धरुणे । सेदुषः । नॄन् । जातैः ।
अजातान् । अभि । ये । ननक्षुः ॥ २ ॥

येयजमानाः दिवोद्युलोकस्य धरुणे धारके धर्मन धर्मे सेदुषः आसीनान् नॄन् नेतॄन् अ-
जातान् देवान् जातैर्मनुष्यैर्ऋत्विग्भिः अभिननक्षुः अभिप्राप्नुवन्ति तेयजमानाः यज्ञस्यधरुणं
धारकं ऋतं सत्यरूपमग्निं शाके कर्मणिनिमित्ते परमे उत्कृष्टे व्योमन् स्थाने उत्तरवेद्यां ऋ-
तेनस्तोत्रेणधारयन्तधारयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अंहोयुवस्तन्वस्तन्वतेविवयोमहद्दुष्टरंपूर्व्याय ।
ससंवतोनवजातस्तुतुर्यात्सिंहंनक्रुद्धमभितःपरिष्ठुः ॥ ३ ॥

अंहःऽयुवः । तन्वः । तन्वते । वि । वयः । महत् । दुस्तरम् ।
पूर्व्याय । सः । सम्ऽवतः । नवऽजातः । तुतुर्यात् । सिंहम् ।
न । क्रुद्धम् । अभितः । परि । स्थुः ॥ ३ ॥

येयजमानाः पूर्व्याय मुख्याय अस्मै अग्नये महत् अधिकं दुष्टरं राक्षसैर्दुःप्रापं वयः हवीरूपमन्नं प्रयच्छन्ति तेयजमानाः तन्वः स्वास्तनूः अंहोयुवः अंहसावियोजिकाः वितन्वते विस्तारयन्ति नवजातः सोग्निः संवतः संगतान्शत्रून् तुतुर्यात् तरतु किंच अभितः सर्वतोवर्तमानाः शत्रवः मां परिवर्जयित्वास्थुः तिष्ठेयुः कथमिव क्रुद्धंसिंहंन सिंहमिव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मातेवयद्भरसेपप्रथानोजनंजनंधायसेचक्षसेच ।
वयोवयोजरसेयद्दधानःपरित्मनाविषुरूपोजिगासि ॥ ४ ॥

माताऽइव । यत् । भरसे । पप्रथानः । जनम्ऽजनम् । धायसे ।
चक्षसे । च । वयःऽवयः । जरसे । यत् । दधानः । परि । त्मना ।
विषुऽरूपः । जिगासि ॥ ४ ॥

पप्रथानः सर्वत्रप्रथानोयत् यस्त्वं मातेव जननीव जनंजनं सर्वंजनं भरसे बिभर्षि किंच धायसे धारणाय चक्षसे दर्शनायच सर्वैःप्रार्थ्यसे यत् यदा दधानोधार्यमाणोभवसि तदावयोवयः सर्वमन्नं जरसे जरयसि अपिच विषुरूपोनानारूपःसन् त्मना आत्मना परिजिगासि सर्वभूतानिपरिगच्छसि ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

वाजोनुतेशवसस्पात्वन्तमुरुंदोघंधरुणंदेवरायः ।
पदंनतायुर्गुहादधानोमहोरायेचितयन्नत्रिमस्पः ॥ ५ ॥ ७ ॥

वाजः । नु । ते । शवसः । पातु । अन्तम् । उरुम् । दोघम् । धरुणम् ।
देव । रायः । पदम् । न । तायुः । गुहा । दधानः । महः ।
राये । चितयन् । अत्रिम् । अस्पः । ५ ॥ ७ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने उरुं पृथुं दीर्घं कामानांदोग्धारं रायोधनस्यधरुणं धारकं वाजो-हविर्लक्षणमन्नं तेत्वदीयस्यशवसोनलस्यान्तं समाप्तिं संपूर्तिं नु अद्य पातु रक्षतु तायुस्तस्करः तायुरितिस्तेननाम पदमिव आत्मीयंमार्गमिव गुहा गुहायां दधानः आत्मनःशत्रूणांमकाशं निदधानः महोमहते राये धनाय धनलाभार्थं चितयन् सन्मार्गंप्रकाशयन् अत्रिमस्यः अ-त्रिर्षिं अप्रीणयः यद्वा तं आपद्भ्यःअपारयः स्पृप्रीणनपारणयोरितिधातुः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

बृहद्वयइतिपंचर्चंद्वितीयंसूक्तं आत्रेयस्यपूरोरार्षं अन्त्यापंक्तिः शिष्टाअनुष्टुभः अग्नि-र्देवता तथाचानुक्रान्तम्—बृहत्पूरुःपंक्त्यंतंहीति । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौआनुष्टुभेछन्दसि आ-श्विनशस्त्रेचेदमादीनिदशसूक्तानि चतुर्थनवमवर्जितानि आदितस्त्रिपुसूक्तेपुअंत्यामुद्धरेद् त-थाचसूत्रितम्—बृहद्वयइतिदशानांचतुर्थनवमेउद्धरेदुत्तमांचादितस्त्रयाणामिति ।

तत्रेयंप्रथमा—

बृहद्वयोहिभानवेर्चादेवायाग्नये ।
यंमित्रंनप्रशस्तिभिर्मर्तासोदधिरेपुरः ॥ १ ॥

बृहत् । वयः । हि । भानवे । अर्च । देवाय । अग्नये । यम् ।
मित्रम् । न । प्रशस्तिऽभिः । मर्तासः । दधिरे । पुरः ॥ १ ॥

यज्ञे भानवे दीप्तिमते अग्नये बृहत् महते वयोहवीरूपमन्नंदीयतेहि अतस्त्वमपिदेवा-यद्योतमानायाग्नये अर्चं प्रयच्छ मर्तासोमनुष्याःयमग्निंमित्रंन सखायमिव प्रशस्तिभिःप्रकृष्टा-भिःस्तुतिभिः पुरोदधिरे पुरस्कुर्वन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सहिद्युभिर्जनानांहोतादक्षस्यबाह्वोः ।
विहव्यमग्निरानुषग्भगोनवारमृण्वति ॥ २ ॥

सः । हि । द्युऽभिः । जनानाम् । होता । दक्षस्य । बाह्वोः । वि ।
हव्यम् । अग्निः । आनुषक् । भगः । न । वारम् । ऋण्वति ॥ २ ॥

योग्निर्हव्यं हविः आनुषक् देवेष्वनुषक्तंकरोति बाह्वोर्भुजयोर्दक्षस्यबलस्ययुभिः द्युतिभिर्युक्तःसोग्निः जनानांयजमानानांहोता देवानामाह्वाताभवति भगोन सूर्यइव वारं वरणीयंधनं न्यृण्वति विशेषेणप्रयच्छतिमनुष्येषु ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अस्यस्तोमेमघोनःसख्येवृद्धशोचिषः।
विश्वायस्मिन्तुविष्वणिसमर्येशुष्ममादधुः ॥ ३ ॥

अस्य। स्तोमे। मघोनः। सख्ये। वृद्धऽशोचिषः। विश्वा। यस्मिन्। तुविऽस्वनि। सम्। अर्ये। शुष्मम्। आऽदधुः ॥ ३ ॥

मघोनोमघवतोधनवतः वृद्धशोचिषः वृद्धानिमवृद्धानिशोचींषितेजांसियस्यासौवृद्धशोचिः तस्यएवंविधस्यास्याग्नेः स्तोमे स्तोत्रे सख्येचस्याम तुविष्वणि बहुशब्दे अर्येस्वामिनि यस्मिन्नग्नौविश्वा सुपांसुलुगितिडादेशः विश्वेसर्वेऋत्विजः शुष्मंबलं हविर्भिःस्तोत्रैः समादधुः सम्यगादधति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अधाह्यग्नएषांसुवीर्यस्यमंहना।
तमिद्यह्वंनरोदसीपरिश्रवोबभूवतुः ॥ ४ ॥

अध। हि। अग्ने। एषाम्। सुऽवीर्यस्य। मंहना। तम्। इत्। यह्वम्। न। रोदसी इति। परि। श्रवः। बभूवतुः ॥ ४ ॥

हेअग्ने अध अथ एषामस्माकंयजमानानांसुवीर्यस्य सर्वैःस्पृहणीयस्य बलस्य मंहना मंहनायै दानायभव मंहतिर्दानकर्मा रोदसीद्यावापृथिव्यौ यह्वंन महान्तंसूर्यमिव श्रवःसर्वैः श्रवणीयंतमिव् तमग्निमेवपरिबभूवतुः परिगृह्णीतः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

नूनएहिवार्यमग्नेगृणानआभर।
येवयंयेचसूरयःस्वस्तिधामहेसचोतैधिपृत्सुनोवृधे ॥ ५ ॥ ८ ॥

नु । नः । आ । इहि । वार्यम् । अग्ने । गृणानः । आ । भर । ये ।
वयम् । ये । च । सूरयः । स्वस्ति । धामहे । सचा । उत । एधि ।
पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ५ ॥ ८ ॥

हेअग्ने गृणानः स्तूयमानःसन् नुक्षिप्रं एहि यज्ञंप्रत्यागच्छ आगत्यच नोस्मभ्यंवार्यंवरणीयंधनं आभर संपादय येवयंयजमानाःयेचसूरयःस्तोतारः सचाहविर्भिःसहिता उभे ये वयं स्वस्ति स्तोत्रंधामहे कुर्मः उतअपिच पृत्सु पृतनासुनोस्माकंवृधेसमृद्धये एधि भव ॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

आयज्ञैरितिपंचर्चंतृतीयंसूक्तं आत्रेयस्यपूरोरार्षमाग्नेयम् अंत्यापंक्तिः शिष्टाःपंक्त्यंतपरिभाषयाअनुष्टुभः आयज्ञैरित्यनुक्रमणिका अंत्यावर्जंप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्बृहद्वयइत्यादिदशसूक्तमध्येविनियोगउक्तः ।

तत्रप्रथमा—

आयज्ञैर्देवमर्त्यइत्थातव्यांसमूतये ।
अग्निंकृतेस्वध्वरेपूरुरीळीतावसे ॥ १ ॥

आ । यज्ञैः । देव । मर्त्यः । इत्था । तव्यांसम् । ऊतये । अग्निम् ।
कृते । सुऽअध्वरे । पूरुः । ईळीत । अवसे ॥ १ ॥

हेदेव मर्त्यः मनुष्यः ऋत्विक् इत्था इत्थं तव्यांसं स्वतेजोभिःप्रवृद्धमग्निं ऊतयेतर्पणाय यज्ञैःस्तोत्रैराह्वयति किंच पूरुर्मनुष्यः स्तोता कृतेस्वध्वरेशोभनेक्रतौ तमग्निंअवसे रक्षणाय ईळीत स्तौति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अस्यहिस्वयशस्तरआसाविधर्मन्मन्यसे ।
तंनाकंचित्रशोचिषंमन्द्रंपरोमनीषया ॥ २ ॥

अस्य । हि । स्वयशःऽतरः । आसा । विऽधर्मन् । मन्यसे । तम् ।
नाकम् । चित्रऽशोचिषम् । मन्द्रम् । परः । मनीषया ॥ २ ॥

हेविधर्मन् विशिष्टोधर्मोयस्यासौविधर्मा स्तोता तस्यसंबोधनं हेस्तोतः स्वयशस्तरः सुयशसांमध्येअतिशयेनसुयशास्त्वंमनीषयाप्रकृष्टबुद्ध्यासाधनेन सं प्रसिद्धं अस्य अमुं अग्निं

आसा आस्येन वाचामन्यसेस्तौषि किंविशिष्टमग्निं नाकं सुखं अकंदुःखं नविद्यतेअकंयस्यसः तं चित्रशोचिषं चित्रतेजसं मन्द्रं स्तुत्यं परः परस्तात्स्थितम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अस्यवासाउअर्चिषायआयुक्ततुजागिरा ।
दिवोनयस्यरेतसाबृहच्छोचन्त्यर्चयः ॥ ३ ॥

अस्य । वै । असौ । ऊँ इति । अर्चिषा । यः । अयुक्त । तुजा ।
गिरा । दिवः । न । यस्य । रेतसा । बृहत् । शोचन्ति । अर्चयः ॥३॥

योग्निः तुजा जगद्रक्षणसमर्थेनबलेन गिरास्तुत्या अयुक्त संबद्धोभवत् दिवोन द्योतमानस्यादित्यस्येव यस्याग्नेरेतसा प्रभया कृत्स्नंजगद्व्याप्तं यस्याग्नेर्बृहद्बृहन्तःअर्चयोदीप्तयः शोचन्तिप्रकाशन्ते अस्यवैखल्वग्नेरर्चिषाप्रभयाअसावादित्यः अर्चिष्मान्भवति उइतिपूरणः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अस्यक्रत्वाविचेतसोदस्मस्यवसुरथआ ।
अधाविश्वासुहव्योग्निर्विक्षुप्रशस्यते ॥ ४ ॥

अस्य । क्रत्वा । विऽचेतसः । दस्मस्य । वसु । रथे । आ । अध ।
विश्वासु । हव्यः । अग्निः । विक्षु । प्र । शस्यते ॥ ४ ॥

विचेतसः सुमतयः ऋत्विजः दस्मस्य दर्शनीयस्यास्याग्नेः क्रत्वा कर्मणा यज्ञादिना वसु वसूनि धनानि रथे आदधति हव्यः यज्ञार्थआह्वातव्यः सोग्निः अध अथ उत्पत्त्यनंतरमेवविश्वासुसर्वासुविक्षुप्रजासु प्रशस्यते स्तूयते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

नूनइद्धिवार्यमासासचन्तसूरयः ।
ऊर्जोनपादभिष्टयेपाहिशग्धिस्वस्तयउतैधिपृत्सुनोवृधे ॥५॥९॥

नु । नः । इत् । हि । वार्यम् । आसा । सचन्त । सूरयः । ऊर्जः ।
नपात् । अभिष्टये । पाहि । शग्धि । स्वस्तये । उत । एधि ।
पृत्ऽसु । नः । वृधे ॥ ५ ॥ ९ ॥

हेअग्ने नोस्मभ्यंवार्यंवरणीयंधनंनुक्षिप्रंप्रयच्छ इद्धीतिपूरणौ यतःसूरयःस्तोतारः त्वत्तः सकाशादासा आस्येनस्तोत्रेणसचंत धनंलभन्ते किंच हेऊर्जोनपात् अन्नस्यनपातयितः बल-स्यपुत्रवा अभिष्टये अभीच्छते मह्यं अन्नंप्रयच्छेतिविशेषः पाहि अस्मानापद्भ्योरक्ष स्वस्तये क्षेमाय पश्वादिलक्षणस्यधनस्यक्षेमार्थंशग्धि त्वां याचे व्यत्ययेनमध्यमः शक्तोभवेतिवा हे अग्ने उतापिच पृत्सु पृतनासु नोवृधे समृद्धये एधि भव ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

प्रातरग्निमितिपंचर्चंचतुर्थसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—प्रातर्पंकवाहाद्वितइतिविशेषणवि-शिष्टः आत्रेयोद्वितऋषिः पंक्त्यंतंहीति हिशब्दादस्यापिसूक्तस्यपंचमीपंक्तिः पंक्त्यंतपरिभाषया शिष्टाअनुष्टुभः उक्तोविनियोगःप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः ।

तत्रप्रथमा—

प्रातरग्निःपुरुप्रियोविशस्तवेतातिथिः ।
विश्वानियोअमर्त्योहव्यामर्तेषुरण्यति ॥ १ ॥

प्रातः । अग्निः । पुरुऽप्रियः । विशः । स्तवेत । अतिथिः । विश्वानि ।
यः । अमर्त्यः । हव्या । मर्तेषु । रण्यति ॥ १ ॥

पुरुप्रियः बहुप्रियः विशः यजमानेधनस्यनिवेशकः अतिथिः यजमानानांगृहान्प्रतितिथिषु अभ्येतीत्यतिथिः तथाहयास्कः—अतिथिरभ्यतितोगृहान्भवत्यभ्येतितिथिपुपरकुलानीतिवापरगृहाणीतिवेति । एवंविधोग्निः प्रातःस्तवेत स्तूयते अमर्त्यः अमरणधर्मायोग्निः मर्तेषुमनुष्येषु यजमानेषु स्थितानि विश्वानि सर्वाणि हव्या हव्यानि हवींषि रण्यति कामयते ॥ १॥

अथद्वितीया—

द्विताययमृक्तवाहसेस्वस्यदक्षस्यमंहना ।
इन्दुंसधत्तआनुषक्स्तोताचित्तेअमर्त्य ॥ २ ॥

द्विताय । मृक्तऽवाहसे । स्वस्य । दक्षस्य । मंहना । इन्दुम् ।
सः । धत्ते । आनुषक् । स्तोता । चित् । ते । अमर्त्य ॥ २ ॥

हेअग्ने द्विताय द्वितनाम्नेत्रिपुत्राय मृक्तवाहसे मृक्तंशुद्धंहविर्देवेभ्योवहतिप्रापयतीतिमृक्तवाहः तस्मै स्वस्य आत्मीयस्यदक्षस्यबलस्यधनस्यवा मंहनामंहनायै दानायभव हेअमर्त्य

नित्याग्ने यतःकारणात् तेतुभ्यंसप्तकवाहाः आनुषक् सर्वदाआनुषकमिन्दुंसोमंधत्ते धारयति स्तोताचित् स्तोताचभवति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तंवोंदीर्घायुंशोचिषंगिराहुवेमघोनाम् ।
अरिष्टोयेषांरथोव्यंश्वदावन्नीयते ॥ ३ ॥

तम् । वः । दीर्घायुंऽशोचिषम् । गिरा । हुवे । मघोनाम् ।
अरिष्टः । येषाम् । रथः । वि । अश्वऽदावन् । ईयते ॥ ३ ॥

हेअग्ने दीर्घायुशोचिषं दीर्घगमनदीप्तिं तं वः पूजायांबहुवचनं त्वांमघोनां धनिनां कृते गिरा स्तोत्रेण हुवे आह्वयामि हेअश्वदावन् अश्वानांदातः येषांधनिनांरथः युद्धेषु अरिष्टः शत्रुभिरहिंसितोविनीयते विगच्छतु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

चित्रावायेषुदीधितिरासन्नुक्थापान्तिये ।
स्तीर्णंबर्हिःस्वर्णरेश्रवांसिदधिरेपरि ॥ ४ ॥

चित्रा । वा । येषुं । दीधितिः । आसन् । उक्था । पान्ति । ये ।
स्तीर्णम् । बर्हिः । स्वःऽनरे । श्रवांसि । दधिरे । परि ॥ ४ ॥

येषुऋत्विक्षु चित्रानानाविधादीधितिः यज्ञविषयाक्रियाभवति ये आसन् आस्ये उक्थाउक्थानि स्तोत्राणि पान्ति रक्षन्ति तैर्ऋत्विग्भिःस्तीर्णं स्तीर्णस्यबर्हिः बर्हिषःपर्युपरिश्रवांसि अन्नानि हवींषि स्वर्नरेः स्वःस्वर्गंनरंयजमानंनयतीतिस्वर्णरोयज्ञः तस्मिन् निदधिरे निधीयन्ते ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

येमेपञ्चाशतंददुरश्वानांसधस्तुंति ।
द्युमदंग्नेमहिश्रवोबृहत्कृधिमघोनांनृवदमृतनृणाम् ॥ ५ ॥ १० ॥

ये । मे । पंचाशतम् । दुदुः । अश्वानाम् । सधऽस्तुति । द्युऽमत् ।
अग्ने । महि । श्रवः । बृहत् । कृधि । मघोनाम् । नृऽवत् ।
अमृत । नृणाम् ॥ ५ ॥ १० ॥

येमघवानोदातारोमेमह्यं सधस्तुतिस्तुत्यासहितं त्वत्स्तोत्रसमनंतरं अश्वानांपंचाशतंददुः हेअमृत अग्ने त्वं तेषांमघोनां नृणां द्युमत् दीप्तिमत् महि महत् बृहत् परिवृढं नृवत् परिचारकमनुष्ययुक्तं श्रवोन्नं कृधि कुरु देहीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अभ्यवस्थाइतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—अभ्यवस्थावविर्गायत्र्यावनुष्टुभौविराड्रूपेति । आत्रेयोवव्रिर्ऋषिः प्रथमाद्वितीयेगायत्र्यौ तृतीयाचतुर्थ्यावनुष्टुभौ पंचमीविराड्रूपा एकादशिनस्त्रयोष्टकाश्चविराड्रूपेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् ।

तत्रेयंप्रथमा—

अभ्यवस्थाःप्रजायन्तेप्रवव्रेर्वव्रिश्चिकेत । उपस्थेमातुर्विचष्टे ॥ १ ॥

अभि । अवऽस्थाः । प्र । जायन्ते । प्र । वव्रेः । वव्रिः । चिकेत ।
उपऽस्थे । मातुः । वि । चष्टे ॥ १ ॥

वव्रेः ऋषेः अभि उत्तरोत्तरमवस्थाः अशोभनादशाः प्रजायन्ते तादृशीः वव्रिर्हविषां संभक्तासोग्निः प्रचिकेत प्रजानीयात् ज्ञात्वाचापनयत्वितिभावः योग्निर्मातुःपृथिव्याउपस्थेसमीपेस्थितंपदार्थजातं विचष्टे पश्यति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

जुहुरेविचितयन्तोनिमिषंनृम्णंपान्ति । आदृळ्हांपुरंविविशुः ॥ २ ॥

जुहुरे । वि । चितयन्तः । अनिऽमिषम् । नृम्णम् । पान्ति ।
आ । दृळ्हाम् । पुरम् । विविशुः ॥ २ ॥

येविचितयन्तः तव प्रभावंजानंतोजनाः अनिमिषं सर्वदाविजुहुरे जुह्विरे विशेषेणयज्ञार्थंत्वामाह्वयन्ति आहूयच नृम्णं तवबलं हविर्भिःस्तोत्रैश्च पांति रक्षंति तेदह्लां शत्रुभिःसाधयितुमशक्यांपुरं पुरीं आविविशुः प्रविशन्ति शतंपूर्भिरायसीभिर्निपाहीतिनिगमः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आश्वैत्रेयस्यंजन्तवोंद्युमद्वर्धन्तकृष्टयः ।
निष्कग्रीवोबृहदुक्थएनामध्वानवाजयुः ॥ ३ ॥

आ । श्वैत्रेयस्यं । जन्तवः । द्युऽमत् । वर्धन्त । कृष्टयः ।
निष्कऽग्रीवः । बृहत्ऽउक्थः । एना । मध्वा । न । वाजऽयुः ॥३॥

जायन्तइतिजन्तवः कृष्टयोमनुष्याऋत्विजः मध्वान मधुनेव एना एनयास्तुत्या यद्वा नकारश्चार्थे मधुनाचश्वैत्रेयस्यश्वित्रमन्तरिक्षं तत्रभवस्यवैद्युतस्याग्नेर्द्युमत् दीप्तिमत् बलं आवर्धन्त अभिवर्धयन्ति किंविधाः कृष्टयः निष्कग्रीवः निष्केणसुवर्णेनालंकृतग्रीवाः व्यत्ययेनैकवचनं बृहदुक्थः बृहत्स्तोत्राः वाजयुः अन्नकामाः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रियंदुग्धंनकाम्यमजामिजाम्योःसचा ।
घर्मोनवाजजठरोदब्धःशश्वतोदभः ॥ ४ ॥

प्रियम् । दुग्धम् । न । काम्यम् । अजामि । जाम्योः । सचा ।
घर्मः । न । वाजऽजठरः । अदब्धः । शश्वतः । दभः ॥ ४ ॥

जाम्योर्द्यावापृथिव्योःसचासहायभूतोग्निः दुग्धंन पयइव काम्यंकमनीयं अजामि दोषरहितंप्रियंअस्मदीयंस्तोत्रंश्रृणोतु किंविधोग्निः घर्मोन प्रवर्ग्यइव वाजजठरः वाजोन्नंजठरेयस्यसः घर्मोयथाहव्येनाज्येनपयसा आसिक्तोवाजजठरः तद्वद्दविर्जठरइत्यर्थः अदब्धःशत्रुभिः स्वयमहिंसितः शश्वतः शाश्वतोनित्यः दभः शत्रूणांहिंसकः ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० ५. २. ४.।

अथपंचमी–

क्रीळंन्नोरश्मआभुवःसंभस्मंनावायुनावेविंदानः
ताअंस्यसन्धृपजोनतिग्माःसुसंशितावक्ष्योंवक्षणेस्थाः॥५॥११॥

क्रीळंन् । नः । रश्मे । आ । भुवः । सम् । भस्मंना । वायुनां ।
वेविंदानः । ताः । अस्य । सन् । धृपजंः । न । तिग्माः । सुऽसंशिताः ।
वक्ष्यंः । वक्षणेऽस्थाः ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेरश्मे रश्मिमन्नग्ने क्रीळन् वनेपुक्रीडन् भस्मनास्वकार्येणभसितेनवायुनापेरकेणमरुताचसंवेविदानःसम्यक्ज्ञायमानः त्वंनोस्माकं आभुवः अभिमुखोभव वक्षणेस्थाः वक्षणेवह्नौस्थिताः वक्ष्यः हविर्वहन्तीतिवक्ष्योज्वालाः सुसंशिताःसुतीक्ष्णाः धृपजः शत्रूणांधर्षकाः ताज्वालाः अस्ययजमानस्यमम न तिग्माः नतीक्ष्णाः सन् सन्तु अस्तेर्लेटिरूपम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

यमग्नइतिचतुर्ऋचंपष्ठंसूक्तं अत्रीणांप्रयस्वतामार्षं आग्नेयं अंत्यापंक्तिः शिष्टाअनुष्टुभः तथाचानुक्रान्तं–यमग्नेचतुष्कंप्रयस्वन्तःपंक्त्यंतंहेति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः अग्नेश्चतुर्वीराख्येहीतिद्वितीयेहनीदंसूक्तंआज्यशस्त्रं सूत्रितंच–यमग्नेवाजसातमेतिद्वितीयेहन्याज्यमिति ।

तत्रप्रथमा–

यमंग्नेवाजसातमुत्वंचिन्मन्यंसेरुयिम् ।
तंनोंगीर्भिःश्रवाय्यंदेवुत्रापंनयायुजंम् ॥ १ ॥

यम् । अग्ने । वाजऽसातम । त्वम् । चित् । मन्यंसे । रुयिम् ।
तम् । नः । गीःऽभिः । श्रवाय्यंम् । देवऽत्रा । पनय । युजंम् ॥ १ ॥

हेअग्ने हेवाजसातम अत्यन्तमन्नद त्वं यं रयिं धनं अस्माभिर्दीयमानं हवीरूपंधनं मन्यसेबुध्यसे चिदितिपादपूरणः श्रवाय्यंश्रवणीयं प्रशस्यं गीर्भिःस्तुतिभिःयुजं युक्तं नोस्मदीयंहविर्लक्षणंधनं तं देवत्रा देवेषु पनय प्रापयेत्यर्थः॥ १ ॥

अथद्वितीया–

येअंग्नेनेरयन्तितेवृद्धाउग्रस्यशवसः ।
अपद्वेषोअपह्वरोन्यव्रतस्यसश्चिरे ॥ २ ॥

ये । अग्ने । न । ईरयन्ति । ते । वृद्धाः । उग्रस्य । शवसः । अप ।
द्वेषः । अप । ह्वरः । अन्यऽव्रतस्य । सश्चिरे ॥ २ ॥

हेअग्ने येजनाःवृद्धाः पश्वादिलक्षणैर्धनैःसमृद्धाःसन्तः तेतुभ्यंनेरयन्ति हवींषिनप्रयच्छन्ति तेउग्रस्य अधिकेनशवसोबलेन अन्नेनवा अप अपनीताः बलान्नहीनाभवन्तीत्यर्थः किंच अन्यव्रतस्य अन्यद्वैदिकाद्विभक्तंव्रतंकर्मयस्यतस्यासुरस्यद्वेषः तत्संबंधिनंविरोधं ह्वरोहिंसाच अपसश्चिरे आत्मानं प्रापयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

होतारंत्वावृणीमहेऽग्नेदक्षस्यसाधनम् ।
यज्ञेषुपूर्व्यंगिराप्रयस्वन्तोहवामहे ॥ ३ ॥

होतारम् । त्वा । वृणीमहे । अग्ने । दक्षस्य । साधनम् ।
यज्ञेषु । पूर्व्यम् । गिरा । प्रयस्वन्तः । हवामहे ॥ ३ ॥

हेअग्ने प्रयस्वन्तोन्नवन्तः एतन्नामकावयं दक्षस्यबलस्यसाधनं साधयितारं त्वां होतारं देवानामाह्वातारंवृणीमहे किंच यज्ञेषु पूर्व्यंमुख्यंत्वां गिरास्तुतिरूपयावाचाहवामहे स्तुमः ॥३॥

अथचतुर्थी–

इत्थायथातऊतयेसहसावन्दिवेदिवे ।
रायऋतायसुक्रतोगोभिःष्यामसधमादोवीरैःस्यामसधमादः ॥ ४ ॥ १२ ॥

इत्था । यथा । ते । ऊतये । सहसाऽवन् । दिवेऽदिवे । राये । ऋताय ।
सुक्रतो इतिसुऽक्रतो । गोभिः । स्याम । सधऽमादः । वीरैः ।
स्याम । सधऽमादः ॥ ४ ॥ १२ ॥

हेसहसावन् बलवन्नग्ने दिवेदिवे अन्वहं वयं ते तव ऊतये रक्षणाय यथास्याम तथा इत्थाइत्थंकुरु हेसुक्रतो राये धनाय क्रताय यज्ञायच यथास्याम तथाकुरु किंच गोभिःस-धमादः सहमाद्यन्तः स्याम वीरैःपुत्रैश्चसधमादः सहमाद्यंतःस्याम तथाकुरु ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

मनुष्वत्त्वेतिचतुर्ऋचंसप्तमंसूक्तं आत्रेयस्यसप्तस्यार्षं मनुष्वत्सप्तइत्यनुक्रमणिका पंचर्यंत-हेतिपूर्वोक्तत्वादिदमादीनित्रीणिसूक्तानिपंक्त्यन्तानि शिष्टाअनुष्टुभः अग्निर्देवता प्रातरनुवा-काश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रेयंप्रथमा—

मनुष्वत्त्वानिधीमहिमनुष्वत्समिधीमहि ।
अग्नेमनुष्वदङ्गिरोदेवान्देवयतेयज ॥ १ ॥

मनुष्वत् । त्वा । नि । धीमहि । मनुष्वत् । सम् । इधीमहि ।
अग्ने । मनुष्वत् । अंगिरः । देवान् । देवऽयते । यज ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वा त्वां मनुष्वत् मनुरिवनिधीमहि स्थापयामः मनुःशब्दोमनुपर्यायः नभोंगि-रोमनुषांवत्युपसंख्यानमितिभसंज्ञायांरुत्वाभावः मनुष्वत् मनुरिव त्वासमिधीमहि समिद्भिः संदीपयामः हेअंगिरः अंगारात्मकाग्ने देवयते देवकामाय यजमानाय मनुष्वत् मनवे मनोरपत्यायदेवानयज ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंहिमानुषेजनेऽग्नेसुप्रीतइध्यसे ।
स्रुचस्त्वायन्त्यानुषक्सुजातसर्पिरासुते ॥ २ ॥

त्वम् । हि । मानुषे । जने । अग्ने । सुऽप्रीतः । इध्यसे । स्रुचः । त्वा ।
यन्ति । आनुषक् । सुऽजात । सर्पिःऽआसुते ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं मानुषेजने मनुष्यलोके सुप्रीतःस्तोत्रैःसुष्ठुप्रीतःसन् इध्यसे दीप्यसे स्रुचोहविर्भिः संपूर्णाआनुषक् अनुषक्तंयथाभवतितथा त्वा त्वाम् यन्ति प्राप्नुवन्ति हेसुजात हेसर्पिरासुते घृतयुक्तान्नेति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

त्वांविश्वेसजोषसोदेवासोदूतमक्रत।
सपर्यन्तस्त्वाकवेयज्ञेषुदेवमीळते ॥ ३ ॥

त्वाम् । विश्वे । सऽजोषसः । देवासः । दूतम् । अक्रत । सपर्यन्तः ।
त्वा । कवे । यज्ञेषु । देवम् । ईळते ॥ ३ ॥

सजोषसः सहप्रीयमाणाः विश्वेसर्वेदेवासोदेवाः त्वां दूतं अक्रत अकुर्वन् अतःकारणात् हेकवे क्रान्तदर्शिन् देवंद्योतमानं त्वा त्वां सपर्यन्तःपरिचरन्तोयजमानाः यज्ञेषुईळते देवानाह्वातुंयाचन्ते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

देवंवोदेवयज्ययाग्निमीळीतमर्त्यः ।
समिद्धःशुक्रदीदिह्यृतस्ययोनिमासदःससस्ययोनिमासदः ॥४॥१३॥

देवम् । वः । देवऽयज्यया । अग्निम् । ईळीत । मर्त्यः ।
सम्ऽइद्धः । शुक्र । दीदिहि । ऋतस्य । योनिम् । आ । असदः ।
ससस्य । योनिम् । आ । असदः ॥ ४ ॥ १३ ॥

मर्त्योमनुष्यः देवंद्योतमानमग्निं अग्रण्यं वः त्वांदेवयज्यया देवयज्यायै देवयागार्थं ईळीत स्तोतुमर्हति हेशुक्र शोचिष्मन् समिद्धः हविर्भिःप्रवृद्धःसन् दीदिहि दीप्यस्व ऋतस्य सत्यभूतस्य ससस्यरूपेः ममयोनिःकारणं स्वर्गसाधनं यज्ञस्थानं आसदः देवतारूपेण आसीद. आदरातिशयद्योतनार्थंपुनर्वचनम् ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रविश्वसामन्नितिचतुर्ऋचमष्टमंसूक्तं आत्रेयोविश्वसामाऋषिः चतुर्थीपंक्तिः शिष्टाअनुष्टुभः अग्निर्देवता तथाचानुक्रान्तं–प्रविश्वसामन्विश्वसामेति । उक्तोविनियोगःप्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोः ।

अथचतुर्थी–

अग्नेचिकिद्ध्यस्यनंइदंवचःसहस्य।
तंत्वासुशिप्रदंपतेस्तोमैर्वर्धन्त्यत्रयोगीर्भिःशुंभन्त्यत्रयः॥४॥१४॥

अग्ने। चिकिद्धि। अस्य। नः। इदम्। वचः। सहस्य। तम्। त्वा। सुऽशिप्र। दम्ऽपते। स्तोमैः। वर्धन्ति। अत्रयः। गीःऽभिः। शुंभन्ति। अत्रयः॥ ४॥ १४॥

हेअग्ने सहस्य सहसोबलस्यपुत्र नोस्मदीयं अस्येदंपरिचरणं इदंवचः स्तोत्रंच चिकिद्धि जानीहि हेसुशिप्र शोभने शिप्रेहनूनासिकेवायस्यासौसुशिप्रः तस्यसंबोधनंसुशिप्र सुहनो दंपते गृहपते तं त्वां अत्रयोत्रिपुत्राः स्तोमैःस्तोत्रैः वर्धन्ति वर्धयन्ति अत्रयोगीर्भिःशुंभंत्यलंकुर्वन्ति ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेचतुर्दशोवर्गः॥ १४ ॥

अग्नेसहन्तमितिचतुर्ऋचंनवमंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका–अग्नेद्युम्नोविश्वचर्षणिरिति। द्युम्नऋषिः चतुर्थीपंक्तिराद्यास्तिस्रोनुष्टुभः अग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोर्दशसूक्तान्तःपातितत्वादुक्तोविनियोगः।

तत्रेयंप्रथमा–

अग्नेसहन्तमाभरद्युम्नस्यंप्रासहारयिम्।
विश्वायश्चर्षणीरभ्या३सावाजेपुसासहत्॥ १॥

अग्ने। सहन्तम्। आ। भर। द्युम्नस्य। प्रऽसहा। रयिम्। विश्वाः। यः। चर्षणीः। अभि। आसा। वाजेषु। ससहत्॥ १॥

हेअग्ने प्रासहा प्रकृष्टेनबलेनसहंतं शत्रूनभिभवन्तं रयिं पुत्रं द्युम्नस्य द्युम्नाय मम ऋषये आभर आहर चतुर्थ्यर्थेषष्ठी एतदेवविवृणोति यःपुत्रः आसा आस्येन स्तोत्रेणयुक्तः सन् वाजेषु युद्धेषु अभि आभिमुख्येनगतान् विश्वाः सर्वान्चर्षणीर्मनुष्यान् शत्रून् ससहत अभिभवति॥ १॥

अथद्वितीया—

तमग्नेपृतनाषहंरयिंसहस्वआभर।
त्वंहिसत्योअद्भुतोदातावाजस्यगोमतः ॥ २ ॥

तम् । अग्ने । पृतनाऽसहम् । रयिम् । सहस्वः । आ । भर ।
त्वम् । हि । सत्यः । अद्भुतः । दाता । वाजस्य । गोऽमतः ॥ २ ॥

हेअग्ने हेसहस्वः बलवन् पृतनासहं पृतना सेनाः अभिभवितारं रयिं पुत्रं तं त्व-माभर आहर त्वंहिसत्यःसत्यभूतः अद्भुतोमहान् गोमतः गोभिर्युक्तस्यवाजस्यान्नस्य दाता ॥ २ ॥

अथतृतीया—

विश्वेहित्वासजोषसोजनासोवृक्तबर्हिषः।
होतारंसद्मसुप्रियंव्यन्तिवार्यापुरु ॥ ३ ॥

विश्वे । हि । त्वा । सऽजोषसः । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः ।
होतारम् । सद्मऽसु । प्रियम् । व्यन्ति । वार्या । पुरु ॥ ३ ॥

हेअग्ने सजोषसः सहप्रीयमाणाः वृक्तबर्हिषोलूनबर्हिषोविश्वेसर्वेजनासोजनाः ऋत्विजः सद्मसु यज्ञगृहेषु होतारं देवानामाह्वातारं प्रियं सर्वेषांप्रीतिकरं त्वा त्वां पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वरणीयानिधनानि व्यंति याचन्ते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सहिष्मांविश्वचर्षणिरभिमातिसहोदधे।
अग्नएषुक्षयेष्वारेवन्नःशुक्रदीदिहिद्युमत्पावकदीदिहि ॥ ४ ॥ १५ ॥

सः । हि । स्म । विश्वऽचर्षणिः । अभिऽमाति । सहः ।
दधे । अग्ने । एषु । क्षयेषु । आ । रेवत् । नः । शुक्र ।
दीदिहि । द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ४ ॥ १५ ॥

हेअग्ने सः लोकेषुप्रसिद्धोविश्वचर्षणिभिः अभिमाति शत्रूणांहिंसकंसहोबलंदधे धारयतु हेशुक्र शोचिष्मन् त्वं नोस्मदीयेषुक्षयेषुगृहेषुरेवत् धनयुक्तंयथाभवतितथाआदीदिहि आदीप्यस्व हेपावक पापानांशोधक अग्ने त्वं द्युमत् दीप्तियुक्तं यशोयुक्तंच दीदिहि दीप्यस्व ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अग्नेत्वंनइतिचतुर्ऋचंदशमंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—अग्नेत्वंगौपायनालौपायनावावन्धुःसुबन्धुःश्रुतबन्धुर्विप्रबन्धुश्चैकर्चाद्विपदमिति। विंशतिकाद्विपदाविराजइत्युक्तत्वाच्चतस्रोद्विपदाविराजः बन्धुःसुबन्धुःश्रुतबन्धुर्विप्रबन्धुश्चक्रमेणचतसृणामृषयः तेचगौपायनालौपायनावा अग्निर्देवता महापितृयज्ञेआहवनीयंप्रतिगच्छन्तऋत्विजःइदंसूक्तंजपेयुः तथाचसूत्रितं—अथैनमभिसमायन्ति मामगामाग्नेत्वंनइतिजपन्तइति । दशरात्रेपष्ठेहनितृतीयसवनेमैत्रावरुणस्यअग्नेत्वमितिद्वे तंत्वाशोचिष्ठेत्येका एवंमिलितोद्वैपदस्तृचःस्तोत्रियःतथैवसूत्रितं—अग्नेत्वंनोअन्तमोग्निभवसुपमिवेति।

तत्रेमेप्रथमाद्वितीये—

अग्ने॒त्वंनो॒अन्त॑मउ॒तत्रा॒ता॑शि॒वोभ॑वावरू॒थ्यः॑ ।
वसु॑र॒ग्निर्वसु॑श्रवा॒अच्छा॑नक्षिद्यु॒मत्त॑मंर॒यिंदाः॑ ॥ १ ॥ २ ॥

अग्ने॑ । त्वम् । नः॒ । अन्त॑मः । उ॒त । त्रा॒ता । शि॒वः । भ॒व॒ ।
व॒रू॒थ्यः॑ । वसुः॑ । अ॒ग्निः । वसु॑ऽश्रवाः । अच्छ॑ । न॒क्षि॒ ।
द्यु॒मत्ऽत॑मम् । र॒यिम् । दाः॒ ॥ १ ॥ २ ॥

हेअग्ने वरूथ्यः वरणीयः संभजनीयः यद्वा वरूथैःपरिधिभिर्वृतस्त्वंनोस्माकंअंतिमोन्तिकतमोभव उतापिच त्राता रक्षकः शिवः सुखकरश्चभव वसुर्वासकोग्निःसर्वेषामग्रणीः वसुश्रवाः व्याप्तान्नस्त्वं अच्छ आभिमुख्येननक्षि अस्मान्व्याप्नुहि द्युमत्तमं अतिशयेनदीप्तिमत् रयिं पश्वादिलक्षणंधनं दाः अस्मभ्यंदेहि ॥ १ ॥ २ ॥

अथतृतीयाचतुर्थ्यौ—

सनो॑बोधिश्रु॒धीहव॑मुरु॒ष्याणो॑अघाय॒तःस॑मस्मात् ।
तंत्वा॑शोचिष्ठदीदिवःसु॒म्नाय॑नू॒नमी॑महे॒सखि॑भ्यः ॥ ३ ॥ ४ ॥१६॥

सः । नः । बोधि । श्रुधि । हवम् । उरुष्य । नः । अघऽयतः ।
समस्मात् । तम् । त्वा । शोचिष्ठ । दीदिऽवः । सुम्नाय ।
नूनम् । ईमहे । सखिऽभ्यः ॥ ३॥ ४ ॥ १६ ॥

हेअग्ने सत्वंनोस्मानबोधि बुध्यस्व हवमस्मदीयमाह्वानंश्रुधि शृणु अघायतः अघमिच्छतः समस्मात् सर्वस्मात् जनात् नोस्मानउरुष्य रक्ष हेशोचिष्ठ अतिशोचिष्मन् दीदिवः स्वतेजोभिर्दीप्ताग्ने तं त्वा त्वां सुम्नाय सुखाय सुम्नमितिसुखनाम तदर्थंसखिभ्यःसमानख्यातिभ्यः पुत्रेभ्यः तदर्थंच नूनं ईमहे याचामहे ॥ ३ ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अच्छावोअग्निमितिनवर्चमेकादशंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—अच्छावोनववसूयवआनुष्टुभमिति । आत्रेयावसूयुनामानऋषयः अनुष्टुप् मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः प्रातःसवनेअच्छावाकवदस्वेत्युक्ते अच्छावोअग्निमवसइतितृचमनुब्रूयात् तथाचसूत्रितं—अच्छावोअग्निमवसइतितृचमन्वाहेति ।

तत्रेयंप्रथमा—

अच्छावोअग्निमवसेदेवंगासिसनोवसुः ।
रासत्पुत्रऋषूणामृतावापर्षतिद्विषः ॥ १ ॥

अच्छ । वः । अग्निम् । अवसे । देवम् । गासि । सः । नः । वसुः ।
रासत् । पुत्रः । ऋषूणाम् । ऋतऽवा । पर्षति । द्विषः ॥ १ ॥

हेवसूयवः वोयूयं देवमग्निं अवसे रक्षणाय अच्छगासि अभिगायत वसुः अग्निहोत्रार्थंयजमानानांगृहेवासयितासोग्निर्नोस्मभ्यंरासत् कामानददातु ऋषूणामृषीणांपुत्रः ऋषिभिर्मन्थनेनजनितत्वात् पुत्रउपचर्यते ऋतावा ऋतावान् सत्यवानुदकवान्वासोग्निः द्विषः अस्माकं शत्रून्पर्षति पारयतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सहिसत्योयंपूर्वेचिद्देवासश्चिद्यमीधिरे ।
होतारंमन्द्रजिह्वमित्सुदीतिभिर्विभावसुम् ॥ २ ॥

सः । हि । सत्यः । यम् । पूर्वे । चित् । देवासः । चित् ।
यम् । ईधिरे । होतारम् । मन्द्रऽजिह्वम् । इत् । सुदीतिऽभिः ।
विभाऽवसुम् ॥ २ ॥

पूर्वेचित्पूर्वेमहर्षयः होतारं देवानामाह्वातारं मन्द्रजिह्वं हविषांप्रदानेनदेवानांमादयित्री जिह्वायस्यसः तं यद्वा मोदनजिह्वं तथाहयास्कः—मन्द्रजिह्वंमंदनजिह्वंमोदनजिह्वमितिवेति । सुदीतिभिः शोभनदीप्तिभिर्युक्तं विभावसुं प्रभाधनं यमग्निंईधिरे समैन्धत देवासश्चिद देवा-अपियमग्निमीधिरे समैन्धत सहाग्निःसत्योभवति सत्यप्रतिश्रवोभवति इदितिपूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सनोधीतीवरिष्ठयाश्रेष्ठयाचसुमत्या ।
अग्नेरायोदिदीहिनःसुवृक्तिभिर्वरेण्य ॥ ३ ॥

सः । नः । धीती । वरिष्ठया । श्रेष्ठया । च । सुऽमत्या । अग्ने ।
रायः । दिदीहि । नः । सुवृक्तिऽभिः । वरेण्य ॥ ३ ॥

सुवृक्तिभिः स्तुतिभिः स्तूयमान वरेण्य वरणीय हेअग्ने सत्वंवरिष्ठया वरतमेन श्रेष्ठया अतिशयेनप्रशस्येननोधीती धीत्या अस्मदीयेनपरिचरणात्मकेनकर्मणा सुमत्याच सुमतिरितिशास्त्रमुच्यते शस्त्रेणचप्रीतःसन् रायोधनानिनोस्मभ्यं दीदिहि देहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अग्निर्देवेषुराजत्यग्निर्मर्तेष्वाविशन् ।
अग्निर्नोहव्यवाहनोग्निंधीभिःसपर्यत ॥ ४ ॥

अग्निः । देवेषु । राजति । अग्निः । मर्तेषु । आऽविशन् ।
अग्निः । नः । हव्यऽवाहनः । अग्निम् । धीभिः । सपर्यत ॥ ४ ॥

योग्निर्देवेषु देवानांमध्येराजति देवतारूपेणप्रकाशते योग्निर्मर्तेषु मनुष्येषु आविशन् आहवनीयादिरूपेणप्रविष्टोभवति योग्निर्नोस्माकंहव्यवाहनोभवति अस्मदीयेषुयज्ञेषुदेवतार्थं हव्यानांवोढाभवति हेयजमानाः तमग्निंधीभिःस्तुतिभिःसपर्यत परिचरत ॥ ४ ॥

१ नि० ६. २३. ।

पुत्रकामेष्ट्यांअग्निस्तुविश्रवस्तममितिद्वेस्विष्टकृतोयाज्यानुवाक्ये सूत्रितंच—अग्निस्तुविश्रवस्तममितिद्वेसंयाज्येइति ।

अथपंचमी—

अ॒ग्निस्तु॑वि॒श्रव॑स्तमंतु॒विब्र॑ह्माणमुत्त॒मम् ।
अ॒तू॒र्तंश्रा॑व॒यत्प॑तिंपु॒त्रंद॑दातिदा॒शुषे॑ ॥ ५ ॥ १७ ॥

अ॒ग्निः । तु॒वि॒श्रवः॑ऽतमम् । तु॒वि॒ऽब्र॑ह्माणम् । उ॒त्ऽत॒मम् । अ॒तू॒र्तम् ।
श्र॒व॒यत्ऽप॑तिम् । पु॒त्रम् । द॒दा॒ति॒ । दा॒शुषे॑ ॥ ५ ॥ १७ ॥

अग्निस्तुविश्रवस्तमं अतिशयेनबहन्नं तुविब्रह्माणं बहुस्तोत्रं उत्तममुत्कृष्टं अतूर्तं शत्रुभिरहिंसितं श्रावयत्पतिं श्रावयति विश्रुतान्करोति पतीन् पालयितॄन्पितॄनिति स्वकर्मणापितॄणांप्रख्यापकइतिश्रावयत्पतिः तथाविधं पुत्रं दाशुषेहवींषिदत्तवतेयजमानाय ददातिददातु॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

अ॒ग्निर्द॑दाति॒सत्प॑तिंसा॒साह॒योयु॒धानृभिः॑ ।
अ॒ग्निरत्यं॑रघु॒ष्यदं॑जेता॑रमप॑राजितम् ॥ ६ ॥

अ॒ग्निः । द॒दा॒ति॒ । सत्ऽप॑तिम् । सा॒साह॑ । यः । यु॒धा । नृऽभिः॑ ।
अ॒ग्निः । अत्य॑म् । र॒घु॒ऽस्यद॑म् । जेता॑रम् । अप॑राऽजितम् ॥ ६ ॥

यःपुत्रः युधा युद्धेन नृभिःपरिजनैःससाह शत्रूनभिभवति सत्पतिं सतांपालयितारं तथाविधंपुत्रं अग्निर्ददाति अस्मभ्यंददातु किंचाग्निः रघुष्यदं रघुःलघुःस्यदोजवोयस्यतं जेतारंशत्रूणां अपराजितंशत्रुभिः अत्यं अवतिसततंगच्छत्यत्योश्वःतंददातु ॥ ६ ॥

अश्वमेधेपौष्णमिष्टौ यद्वाहिष्ठमितियाज्या सूत्रितंच—यद्वाहिष्ठंतदग्नयइतिसंयाज्येति ।

सैषासप्तमी—

यद्वाहि॑ष्ठं॒तद॒ग्नये॑बृ॒हद॑र्चविभावसो ।
महि॑षीवत्वद्र॒यिस्त्वद्वाजा॒उदी॑रते ॥ ७ ॥

यत् । वाहिष्ठम् । तत् । अग्नये । बृहत् । अर्च ।
विभावसो इति विभाऽवसो । महिषीऽइव । त्वत् ।
रयिः । त्वत् । वाजाः । उत् । ईरते ॥ ७ ॥

वाहिष्ठं वोढृतमं यत्स्तोत्रं तदग्नये क्रियते अतोहेविभावसो मभाधनाग्ने बृहत् बहुलं धनं अर्च अस्मभ्यंप्रयच्छ कथमस्यान्नधनमदातृत्वमित्यपेक्षायामाह यतः त्वत् त्वत्तः सकाशात् महिषीमहती रयिर्धनं उदीरते उद्गच्छति वाजाःअन्नानिच त्वत् उदीरते उद्गच्छन्ति इवेतिपूरणः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तवंद्युमन्तोअर्चयोग्रावेवोच्यतेबृहत् ।
उतोतेतन्यतुर्यथास्वानोअर्ततमनादिवः ॥ ८ ॥

तवं । द्युऽमन्तः । अर्चयः । ग्रावाऽइव । उच्यते । बृहत् ।
उतो इति । ते । तन्यतुः । यथा । स्वानः । अर्त । त्मना । दिवः ॥८॥

हेअग्ने तवअर्चयोरश्मयः द्युमन्तोदीप्तिमन्तोभवन्ति बृहत् महत् त्वं ग्रावेव अभिषवग्रावेव उच्यते स्तूयसे उतअपिच त्मना आत्मना दिवोद्योतमानस्यतेतवस्वानःशब्दः तन्यतुर्यथामेघगर्जितमिवअर्तउद्गच्छति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

एवाँअग्निंवसूयवःसहसानंववन्दिम ।
सनोविश्वाअतिद्विषःपर्षन्नावेवसुक्रतुः ॥ ९ ॥ १८ ॥

एव । अग्निम् । वसुऽयवः । सहसानम् । ववन्दिम । सः । नः ।
विश्वाः । अति । द्विषः । पर्षत् । नावाऽइव । सुऽक्रतुः ॥ ९ ॥ १८ ॥

वसूयवोवसुकामावयंसहसानमस्माकंबलमिवाचरंतमग्निं एवमुक्तप्रकारेण ववन्दिम स्तुमः सुक्रतुः शोभनकर्मासोग्निर्नोस्मान् विश्वाः सर्वान् द्विषःशत्रून् अतिपर्षत् अतिपारयतु कथमिव नावासाधनेनसिंधुमिव ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अग्नेपावकेतिनवर्चैद्वादशंसूक्तं वरुणवत्सक्षणपः गायत्रीछन्दः अग्निर्देवता तथाचानुक्रान्तम्–अग्नेगायत्रमिति। प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौगायत्रेछंदसिआश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच–अग्नेपावकदूतंवइतिसूक्तेइति। आधानेद्वितीयायामिष्टौप्रथमस्यहविषोग्नेपावकेत्येषायाज्या सूत्रितंच–सनःपावकदीदिवोग्नेपावकरोचिषेति।

तत्रेयंप्रथमा–

अग्ने॒पाव॒क॒रो॒चिषा॑म॒न्द्रया॑देव॒जि॒ह्वया॑। आदे॒वान्व॑क्षि॒यक्षि॑च ॥ १ ॥

अग्ने॑। पा॒व॒क॒। रो॒चिषा॑। म॒न्द्रया॑। दे॒व॒। जि॒ह्वया॑। आ। दे॒वान्। व॒क्षि॒। यक्षि॑। च॒ ॥ १ ॥

हेपावक शोधक रोचिषा स्वदीप्त्या मन्द्रया देवानांमादयित्र्या जिह्वयाच हेदेव द्योतमानाग्ने देवानावक्षि यज्ञार्थमावह यक्षिच तान्यज ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

तंत्वा॑घृतस्नवीमहे॒चित्र॑भानो॒स्व॒र्दृश॑म्। दे॒वाँआवी॒तये॑वह ॥ २ ॥

तम्। त्वा॒। घृ॒त॒स्नो॒ इति॑ घृतऽस्नो। ई॒म॒हे॒। चित्र॑भानो॒ इति॑-चित्र॑ऽभानो। स्वः॒ऽदृश॑म्। दे॒वान्। आ। वी॒तये॑। व॒ह॒ ॥ २ ॥

हेघृतस्नो घृतस्यप्रेरक यद्वा घृतेनजनित हेचित्रभानो चित्रानानाविधाभानवोरश्मयोयस्यासौचित्रभानुः तस्यसंबोधनं स्वर्दृशं सर्वद्रष्टारं तं त्वा त्वांईमहे याचामहे अतोवीतयेहविषां भक्षणायदेवानावह ॥ २ ॥

अथतृतीया–

वी॒तिहो॑त्रंत्वाकवेद्यु॒मन्तं॒समि॑धीमहि। अग्ने॑बृ॒हन्त॑मध्व॒रे ॥ ३ ॥

वी॒तिऽहो॑त्रम्। त्वा॒। क॒वे॒। द्यु॒ऽमन्त॑म्। सम्। इ॒धी॒म॒हि॒। अग्ने॑। बृ॒हन्त॑म्। अ॒ध्व॒रे ॥ ३ ॥

हेकवे क्रान्तदर्शिन् अग्ने वीतिहोत्रं कांतयज्ञं यद्वा प्रिययज्ञं द्युमन्तं दीप्तिमन्तं बृहन्तं महान्तं त्वा त्वां अध्वरेयज्ञे समिधीमहि समिद्भिःसंदीपयामः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अग्नेविश्वेभिरागहिदेवेभिर्हव्यदातये । होतारंत्वावृणीमहे ॥ ४ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ।
होतारम् । त्वा । वृणीमहे ॥ ४ ॥

हेअग्ने विश्वेभिःसर्वैः देवेभिःदेवैः सह त्वं हव्यदातये हविर्षांदाने यजमानाय तदर्थं आगहि यज्ञंप्रत्यागच्छ यतः होतारंदेवानामाह्वातारं त्वा त्वां वृणीमहे प्रार्थयामहे ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

यजमानायसुन्वतआग्नेसुवीर्यंवह । देवैरासत्सिबर्हिषि ॥ ५ ॥ १९ ॥

यजमानाय । सुन्वते । आ । अग्ने । सुऽवीर्यम् । वह ।
देवैः । आ । सत्सि । बर्हिषि ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेअग्ने सुन्वते अभिषवंकुर्वतेयजमानाय सुवीर्यंशोभनं बलं आवह प्रापय किंच देवैः सहबर्हिषियज्ञे आसत्सि आसीदेति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

समिधानःसहस्रजिदग्नेधर्माणिपुष्यसि । देवानांदूतउक्थ्यः ॥ ६॥

सम्ऽइधानः । सहस्रऽजित् । अग्ने । धर्माणि ।
पुष्यसि । देवानाम् । दूतः । उक्थ्यः ॥ ६ ॥

हेसहस्रजित् सहस्रजेतरग्ने समिधानः हविर्भिःसमिध्यमानः उक्थ्यः प्रशस्यस्त्वं देवानांदूतःसन् धर्माणि नः कर्माणि यज्ञादिक्रियाः पुष्यसि पोषयसि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

न्यग्निंजातवेदसंहोत्रवाहंयविष्ठ्यम् । दधातादेवमृत्विजम् ॥ ७ ॥

नि । अग्निम् । जातऽवेदसम् । होत्रऽवाहम् । यविष्ठ्यम् ।
दधात । देवम् । ऋत्विजम् ॥ ७ ॥

हेयजमानाः जातवेदसं जातानिभूतानिवेत्तीतिजातवेदाः तं होत्रवाहं होत्रस्ययज्ञस्य वोढारं यविष्ठंयुवतमं देवं द्योतमानं ऋत्विजं ऋतौयष्टारं अग्निंनिदधात निधत्त ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

प्रयज्ञएत्वानुषगद्यादेवव्यचस्तमः । स्तृणीतबर्हिरासदे ॥ ८॥

प्र । यज्ञः । एतु । आनुषक् । अद्य । देवव्यचःऽतमः ।
स्तृणीत । बर्हिः । आऽसदे ॥ ८ ॥

अद्यास्मिन्नहनि देवव्यचस्तमः देवैःप्रकाशमानैःस्तोतृभिर्व्याप्ततमोयज्ञोयज्ञसाधनंहविरानुषक् अनुषक्तंयथाभवतितथाप्रैतु देवान्गच्छतु हेऋत्विजः आसदे अग्नेरासदनार्थं बर्हि स्तृणीत ॥ ८ ॥

अथनवमी–

एदंमरुतोअश्विनामित्रःसीदन्तुवरुणः । देवासःसर्वयाविशा ॥९॥२०॥

आ । इदम् । मरुतः । अश्विना । मित्रः । सीदन्तु । वरुणः ।
देवासः । सर्वया । विशा ॥ ९ ॥ २० ॥

मरुतोमरुद्गणाः अश्विना अश्विनौ देवानांभिषजौ मित्रःसूर्योवरुणश्च देवासः एते सर्वेदेवाः सर्वयाविशा समस्तेनस्वीयेनपरिजनेन सार्धमिदंबर्हिःसीदन्तु आसीदन्तु ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अनस्वन्तेतिषळृचंत्रयोदशंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका–अनस्वन्तापट् त्रैवृष्णपौरुकुत्स्यौद्वौ त्र्यरुणत्रसदस्यूराजानौ भारतश्चाश्वमेधोन्त्यास्तिस्रोनुष्टुभोनात्मात्मनेदध्यादितिसर्वास्त्वग्निके चिदंत्यैन्द्राग्नीइति । त्रिवृष्णस्यपुत्रस्त्र्यरुणः पुरुकुत्सस्यपुत्रस्त्रसदस्युः भरतस्यपुत्रोश्वमेधःएतेत्रयोपिराजानः संभूयास्यसूक्तस्यऋषयः यद्वात्रिरेवऋषिः आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः चतुर्थ्याद्यास्तिस्रोनुष्टुभःषष्ठीन्द्राग्निदेवत्या शिष्टाःपंचाग्नेय्यः विनियोगोलैङ्गिकः ।

तत्रेयंप्रथमा–

अनस्वन्तासत्पतिर्मामहेमेगावाचेतिष्ठोअसुरोमघोनः ।
त्रैवृष्णोअग्नेदशभिःसहस्रैर्वैश्वानरत्र्यरुणश्चिकेत ॥ १ ॥

अनस्वन्ता । सत्ऽपतिः । मामहे । मे । गावा । चेतिष्ठः ।
असुरः । मघोनः । त्रैवृष्णः । अग्ने । दशऽभिः । सहस्रैः ।
वैश्वानर । त्रिऽअरुणः । चिकेत ॥ १ ॥

अत्रीराजर्षीणांदानमग्नेःपुरतोनेनसूक्तेनावर्णयत् हेवैश्वानर विश्वेषांनराणांनेतः अग्ने सत्पतिः सतांपालयिताचेतिष्ठोज्ञातृतमः असुरोबलवान् मघोनः मघवाधनवान् मथमार्थेङसि त्रैवृष्णः त्रिवृष्णपुत्रः त्र्यरुणःत्र्यरुणइतिनामाराजर्षिः अनस्वन्ता अनस्वन्तौ अनसाशकटेनसंपृक्तौ गावा गावौ अनड्वाहौ गवांहिरण्यानांवादशभिःसहस्रैःसहमेमह्यंममहे ददौ महिदानेसराजर्षिः चिकेत सर्वैर्जनैरनेनदानेनज्ञायते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

योमेंशताचंविंशतिंचगोनांहरींचयुक्तासुधुरादर्दाति ।
वैश्वांनरसुष्टुतोवावृधानोग्नेयच्छत्र्यंरुणायशर्म ॥ २ ॥

यः । मे । शता । च । विंशतिम् । च । गोनाम् । हरी इति । च ।
युक्ता । सुऽधुरा । ददाति । वैश्वानर । सुऽस्तुतः । वावृधानः । अग्ने ।
यच्छ । त्रिऽअरुणाय । शर्म ॥ २ ॥

यस्त्र्यरुणः शता शतानि सुवर्णानांगोनांगवांविंशतिंचयुक्ता रथेनयुक्तौ सुधुरा सुधुरौ सुष्ठुधुरंवहन्तौ हरी अश्वौच मे मह्यं ददाति अददात् हेवैश्वानर अग्ने सुष्टुतः अस्माभिःसम्यक्स्तुतः वावृधानोहविर्भिर्वर्धमानः त्वं तस्मै त्र्यरुणाय शर्म सुखं यच्छ प्रयच्छ ॥ २ ॥

अथतृतीया—

एवातेंअग्नेसुमतिंचकानोनविष्ठायनवमंत्रसदस्युः ।
योमेगिरस्तुविजातस्यपूर्वीर्युक्तेनाभित्र्यरुणोगृणाति ॥ ३ ॥

एव । ते । अग्ने । सुऽमतिम् । चकानः । नविष्ठाय । नवमम् ।
त्रसदस्युः । यः । मे । गिरः । तुविऽजातस्य । पूर्वीः । युक्तेन ।
अभि । त्रिऽअरुणः । गृणाति ॥ ३ ॥

यस्यरुणः तुविजातस्य बहुपत्यस्य मे पूर्वीर्बह्वीः गिरः स्तुतीः श्रुत्वाभीतःमन्‌युक्तेनाभियुक्तेनमनसा अभिगृणाति इदंगृहाणेदंगृहाणेतियथामांब्रवीति एव एवं हेअग्ने नविष्ठाय अत्यन्तंस्तुत्याय ते तुभ्यं नवमं नवतमांसुमतिंस्तुतिंचकानः कामयमानस्त्वसदस्युरपिइदंगृहाणेदंगृहाणेतिमांप्रार्थितवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

योमइतिंप्रवोचत्यश्वमेधायसूरये ।
ददद्दृचासनिंयतेददन्मेधामृतायते ॥ ४ ॥

यः । मे । इतिं । प्रऽवोचति । अश्वंऽमेधाय । सूरयें । ददंत् ।
ऋचा । सनिम् । यते । ददंत् । मेधाम् । ऋतऽयते ॥ ४ ॥

योभिक्षमाणोर्थीसूरयेमेरकाय धनानांदात्रेवा अस्मै अश्वमेधाय राजर्षये मे मह्यं देहीति प्रवोचति प्रब्रवीति योश्वमेधंधनानिभिक्षतइत्यर्थः ऋचाग्नेःस्तोत्रेणसहयते आत्मनःसमीपंगच्छते तस्मै अर्थिने अश्वमेधः सनिं धनं ददत् ददाति हेअग्ने ऋतायते यज्ञमिच्छते तस्मै अश्वमेधायमेधांयज्ञविषयांप्रज्ञां ददत् देहि ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

यस्यंमापरुषाःशतमुंद्धर्षयंन्त्युक्षणः ।
अश्वंमेधस्यदानाःसोमांइवत्र्याशिरः ॥ ५ ॥

यस्यं । मा । परुषाः । शतम् । उत्ऽहर्षयंन्ति । उक्षणः ।
अश्वंऽमेधस्य । दानाः । सोमाःऽइव । त्रिऽआंशिरः ॥ ५ ॥

यस्य येन अश्वमेधस्याश्वमेधेन दानादत्ताःपरुषाःकामानांपूरकाःशतमुक्षणः उक्षाणोबलीवर्दाः मा मां उद्धर्षयन्ति उत्कर्षेणहर्षयन्ति हेअग्ने ते उक्षाणःत्र्याशिरः दधिसक्तुपयोरूपास्तिस्रआशिरः अधिश्रयणसाधनभूतायेषांतेत्र्याशिरः सोमाइव तवप्रीणनायभवन्तु ॥५॥

अथषष्ठी–

इन्द्राग्नीशतदाव्न्यश्वमेधेसुवीर्यम् ।
क्षत्रंधारयतंबृहद्दिविसूर्यमिवाजरम् ॥ ६ ॥ २१ ॥

इन्द्राग्नी इति । शतऽदाव्नि । अश्वऽमेधे । सुऽवीर्यम् । क्षत्रम् ।
धारयतम् । बृहत् । दिवि । सूर्यम्ऽइव । अजरम् ॥ ६ ॥ २१ ॥

हेइन्द्राग्नी शतदाव्नि शतमपरिमितमर्थिभ्योधनंददातीतिशतदावा तस्मिन्नश्वमेधेराजर्षौ सुवीर्यं शोभनवीर्यसहितं बृहन्महत् अजरं जरारहितं क्षत्रं धनं धारयतं निधारयतं कथमिव दिव्यंतरिक्षे सूर्यमिव ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

समिद्धोअग्निरितिषळृचंचतुर्दशंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—समिद्धोविश्ववारात्रेयीत्रिष्टुब्जगतीत्रिष्टुबनुष्टुब्गायत्र्याविति । अत्रिगोत्रोत्पन्नाविश्ववारानामिकाअस्यसूक्तस्यऋषिः आद्यातृतीयेत्रिष्टुभौ द्वितीयाजगती चतुर्थ्यनुष्टुप् अंत्येगायत्र्यौ अग्निर्देवता सूक्तविनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

समिद्धोअग्निर्दिविशोचिरश्रेत्प्रत्यङ्ङुषसमुर्विंयाविभाति ।
एतिप्राचीविश्ववारानमोभिर्देवाँईळानाहविषाघृताची ॥ १ ॥

सम्ऽइद्धः । अग्निः । दिवि । शोचिः । अश्रेत् । प्रत्यङ् । उषसम् ।
उर्विया । वि । भाति । एति । प्राची । विश्वऽवारा । नमःऽभिः ।
देवान् । ईळाना । हविषा । घृताची ॥ १ ॥

समिद्धः सम्यक्दीप्तोग्निः दिवि द्योतमानेन्तरिक्षे शोचिस्तेजः अश्रेत् श्रयति तथा उषसं प्रत्यङ्ङुषसमभिमुखःसन् उर्विया उरु विस्तीर्णं विभाति विशेषेणभ्राजते नमोभिः स्तोत्रैः देवान् इन्द्रादीन् ईळाना स्तुवती हविषापुरोडाशादिलक्षणेनयुक्तया घृताची घृताच्या स्रुचा सहिता विश्ववारा सर्वमपिपापरूपंशत्रुंवारयित्री एतन्नामिका प्राची प्राङ्मुखी सती एति एवंभूतमग्निंप्रतिगच्छति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

समिध्यमानोअमृतस्यराजसिहविष्कृण्वन्तंसचसेस्वस्तये ।
विश्वंसधत्तेद्रविणंयमिन्वस्यातिथ्यमग्नेनिचधत्तइत्पुरः ॥ २ ॥

समऽइध्यमानः । अमृतस्य । राजसि । हविः । कृण्वन्तम् । सचसे ।
स्वस्तये । विश्वम् । सः । धत्ते । द्रविणम् । यम् । इन्वसि ।
आतिथ्यम् । अग्ने । नि । च । धत्ते । इत् । पुरः ॥ २ ॥

हेअग्ने समिध्यमानः सम्यगिध्यमानस्त्वं अमृतस्योदकस्यराजसि ईशिषे तथा हविष्कृण्वंतंपुरोडाशादिहविष्कर्तारं यजमानं स्वस्तये अविनाशाय सचसेसेवसे किंच यं यजमानं इन्वसि गच्छसि यजमानः विश्वं समस्तं द्रविणं पश्वादिलक्षणंधनं धत्ते धारयति अपिच हेअग्ने आतिथ्यं अतिथिरूपस्यतव योग्यं हविः पुरइव पुरस्तादेवनिधत्तेच स्थापयतिच ॥ २ ॥

पवित्रेष्टचांस्विष्टकृतोग्नेशर्धेतियाज्या सूत्र्यतेहि—जुष्टोदमूनाअग्नेशर्धमहतेसौभगायेति संयाज्येइति । साकमेधेषुमरुद्भ्यःक्रीडिभ्यःपुरोडाशंसप्तकपालंइत्यत्राप्येषैवस्विष्टकृतोयाज्या सूत्रितंच—जुष्टोदमूनाअग्नेशर्धमहतेसौभगायेतिसंयाज्येइति ।

सैषातृतीया—

अग्नेशर्धमहतेसौभगायतवद्युम्नान्युत्तमानिसन्तु ।
संजास्पत्यंसुयममाकृणुष्वशत्रूयतामभितिष्ठामहांसि ॥ ३ ॥

अग्ने । शर्ध । महते । सौभगाय । तव । द्युम्नानि । उत्ऽतमानि ।
सन्तु । सम् । जाःऽपत्यम् । सुऽयमम् । आ । कृणुष्व । शत्रुऽयताम् ।
अभि । तिष्ठ । महांसि ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वं महते प्रभूताय सौभगाय अस्माकं शोभनधनत्वाय शर्ध शत्रून्सहस्व तथा तवसंबन्धीनियुम्नानिधनानितेजांसिवा उत्तमान्युत्कृष्टानिसन्तु भवन्तु किंच हेअग्ने संजास्पत्यं जाः जायाचपतिश्चजायापती तयोःकर्मजास्पत्यम् तत्सुयमं सुष्ठु नियमनोपेतं अन्योन्यसंश्लिष्टमित्यर्थः समाकृणुष्व सम्यक्कुरुष्व अपिच शत्रूयतां शत्रुमात्मनइच्छतां सपत्नानां महांसितेजांसिअभितिष्ठ आक्रमस्व ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

समिद्धस्यप्रमहसोग्नेवन्देतवश्रियम् ।
वृषभोद्युम्नवाँअसिसमध्वरेष्विध्यसे ॥ ४ ॥

सम्ऽइद्धस्य । प्रऽमहसः । अग्ने । वन्दे । तव । श्रियम् । वृषभः ।
द्युम्नऽवान् । असि । सम् । अध्वरेषु । इध्यसे ॥ ४ ॥

हेअग्ने समिद्धस्य प्रवृद्धस्य प्रमहसः प्रकृष्टतेजसस्तवसंबन्धिनींश्रियंदीप्तिंवन्दे अहं यजमानःस्तौमि वृषभः कामानांवर्षिता त्वं द्युम्नवानसि धनवान्भवसि अध्वरेयज्ञेषुसमिध्यसे सम्यक्दीप्यसे ॥ ४ ॥

दर्शपूर्णमासयोःसमिद्धोअग्नआहुतेतिद्वेसामिधेन्यौ सूत्रितंच—समिद्धोअग्नआहुतेति-द्वेइति ।

सैषापंचमी—

समिद्धोअग्नआहुतदेवान्यक्षिस्वध्वर । त्वंहिहव्यवाळसि ॥ ५ ॥

सम्ऽइद्धः । अग्ने । आऽहुत । देवान् । यक्षि । सुऽअध्वर । त्वम् ।
हि । हव्यऽवाट् । असि ॥ ५ ॥

हेआहुत यजमानैरासमन्ताद्धुत हेस्वध्वर शोभनयज्ञोपेत हेअग्ने समिद्धः सम्यग्दीप्तस्त्वं देवान् द्योतमानानिन्द्रादीन् यक्षि यजस्व हियस्मात्कारणात् हेअग्ने त्वंहव्यवाडसि हव्यानांवोढाभवसि अतःकारणाद्देवान्यजस्वेतिसंबंधः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आजुहोतादुवस्यताग्निंप्रयत्यध्वरे । वृणीध्वंहव्यवाहनम् ॥ ६ ॥ २२ ॥

आ । जुहोत । दुवस्यत । अग्निम् । प्रऽयति । अध्वरे । वृणीध्वम् ।
हव्यऽवाहनम् ॥ ६ ॥ २२ ॥

हेऋत्विजोयूयं अध्वरे अस्मदीययागे प्रयति प्रवृत्तेसति हव्यवाहनं हविषांवोढारं एतन्नामकमग्निं आजुहोत आसमंताज्जुहोत तथा दुवस्यत परिचरत वृणीध्वंसंभजध्वंच हव्यवाहनंहव्यवाहननामकस्यैवाग्नेर्देवतासंबन्धोयजमानैर्वरणीयत्वंचतैत्तिरीयैस्पष्टमाम्नातं—त्रयोवाअ-

अपोहव्यवाहनोदेवानांकव्यवाहनःपितॄणांसहरक्षा असुराणांतएतर्ह्यांशंसंतेमावरिष्यतेमामिति। वृणीष्वंहव्यवाहनमित्याहयएवदेवानांतंवृणीतइति ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

त्र्यर्यमेतिपंचदशर्चंपंचदशंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—त्र्यर्यमापंचोनागौरिवीतिःशाक्त्य-ऐन्द्रमुशनायदौशनसौवापादइति। शक्तिगोत्रोत्पन्नोगौरिवीतिर्नामऋषिः अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् इन्द्रो-देवता मंडलादिपरिभाषयानिवृत्तत्वात्उशनायत्सहस्यैरितिपादऔशनसः ऐन्द्रोवा आभिप्लवि-केळुतीयेहनिमरुत्वतीयेएतत्त्रिविद्धानं सूत्रितंच—तृतीयस्यत्र्यर्यमायोजातएवेतिमाध्यंदिनइति।

तत्रप्रथमा—

त्र्यर्यमामनुषोदेवतातात्रीरोचनादिव्याधारयन्त।
अर्चन्तित्वामरुतःपूतदक्षास्त्वमेषामृषिरिन्द्रासिधीरः ॥ १ ॥

त्री। अर्यमा। मनुषः। देवऽताता। त्री। रोचना। दिव्या। धारयन्त। अर्चन्ति। त्वा। मरुतः। पूतऽदक्षाः। त्वम्। एषाम्। ऋषिः। इन्द्र। असि। धीरः ॥ १ ॥

मनुषोमनोःसंबंधिनिदेवताता देवताती यज्ञे त्री त्रीणि अर्यमा अर्यमाणि यानितेजांसि सन्ति तथा त्री त्रीणि रोचना रोचनानि वाय्वग्निसूर्यात्मकानि दिव्या दिव्यान्यंतरिक्षेभवा-नि तानि तेजांसि धारयन्त मरुतोधारयन्ति पूतदक्षाः शुद्धबलामरुतः त्वा त्वां अर्चन्ति स्तुवन्ति हेइन्द्र धीरः धीमांस्त्वं एषांमरुतांऋषिरसि द्रष्टाभवसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अनुयदीम्मरुतोमन्दसानमार्चन्निन्द्रंपपिवांसंसुतस्य।
आदत्तवज्रमभियदहिंहन्नपोयह्वीरसृजत्सर्तवाउ ॥ २ ॥

अनु। यत्। ईम्। मरुतः। मन्दसानम्। आर्चन्। इन्द्रम्। पपिऽवांसम्। सुतस्य। आ। अदत्त। वज्रम्। अभि। यत्। अहिम्। हन्। अपः। यह्वीः। असृजत्। सर्तवै। ॐ इति ॥ २ ॥

१ तै० सं० २.५.८.।

यद्यदामरुतः मन्दसानं तृप्यन्तं सुतस्याभिषुतंसोमं पपिवांसं पीतवन्तं इमेनमिन्द्रं अन्वार्चन् अन्वस्तुवन् तदेन्द्रः वज्रमादत्त आददौ ततोयद्यदाअहिंवृत्रंअहिहन् अभ्यहन् अभिहतवान् तदायह्वीर्महतीरपः वृत्रेणनिरुद्धान्युदकानि सर्तवै स्वैरत्वेनसर्तुंगन्तुंअसृजत् निरोधाच्चामुंचत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उतब्रह्माणोमरुतोमेअस्येन्द्रःसोमस्यसुषुतस्यपेयाः ।
तद्धिहव्यंमनुषेगाअविन्ददहन्नहिंपपिवाँइन्द्रोअस्य ॥ ३ ॥

उत । ब्रह्माणः । मरुतः । मे । अस्य । इन्द्रः । सोमस्य ।
सुऽसुतस्य । पेयाः । तत् । हि । हव्यम् । मनुषे । गाः । अविन्दत् ।
अहन् । अहिम् । पपिऽवान् । इन्द्रः । अस्य ॥ ३ ॥

उतापिच हेब्रह्माणोबृहन्तोहेमरुतोयूयमिन्द्रश्च सुसुतस्य सुष्ठुअभिषुतस्य मे मदीयस्यास्य सोमस्य इमंसोमं द्वितीयार्थेषष्ठी पेयाः पिबत पिबतेराशीर्लिङिमध्यमबहुवचनस्यैकवचनं तद्धि तत्खलु हव्यं युष्माभिःपीतंसोमात्मकंहविः मनुषे मनुष्याय यजमानाय गाः धेनूः वृष्टिलक्षणान्युदकानि वा अविन्दत् वेदयति यजमानंगालंभयतीत्यर्थः किंनास्येमंसोमंपपिवान्पीतवानिन्द्रः अहिंवृत्रं अहन् अवधीत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आद्रोदसीवितरंविष्कभायत्संविव्यानश्चिद्भियसेमृगंकः ।
जिगर्तिमिन्द्रोअपजर्गुराणःप्रतिश्वसन्तमवदानवंहन् ॥ ४ ॥

आत् । रोदसी इति । विऽतरम् । वि । स्कभायत् । समऽविव्यानः ।
चित् । भियसे । मृगम् । करिति कः । जिगर्तिम् । इन्द्रः ।
अपऽजर्गुराणः । प्रति । श्वसन्तम् । अव । दानवम् । हन्निति हन् ॥ ४ ॥

इन्द्रः परमैश्वर्ययुक्तः आत् सोमपानानंतरं रोदसी द्यावापृथिव्यौ वितरमतिशयेन अमुच्छन्दसीतिवेस्तरपिकृते अमुप्रत्ययः विष्कभायत् व्यस्तभात् चलनरहिते अकरोत् संविव्यानश्चित् संवृण्वानः संगच्छमानोवेन्द्रः व्ययतेर्वासंवरणकर्मणोवेतेर्वागतिकर्मणोरूपं चिदित्येवेत्यस्यार्थेवर्तते मृगं मृगवत्पलायमानं वृत्रं भियसे भयाय कः अकार्षीत् करोतेर्लुङि मंत्रेघसह्वरे-

त्यादिनाच्लेर्लोपः बहुलंछन्दस्यमाङ्योगेपीत्यडभावः इन्द्रः जिगर्ति गिरंतमाच्छादयन्तं श्वसंतं भयार्थैश्वासं अकुर्वन्तं दानवं दनोःपुत्रं वृत्रं अपजगुंराणः आच्छादनाद्विमोचयन् प्रति प्रतिगत्य अवहन् अवहतवान् ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अधक्रत्वांमघवन्तुभ्यंदेवाअनुविश्वेअददुःसोमपेयम् ।
यत्सूर्यस्यहरितःपतन्तीःपुरःसतीरुपराएतशेकः ॥ ५ ॥ २३ ॥

अधं । क्रत्वां । मघऽवन् । तुभ्यम् । देवाः । अनुं । विश्वें । अददुः । सोमऽपेयम् । यत् । सूर्यस्य । हरितः । पतन्तीः । पुरः । सतीः । उपराः । एतंशे । करित्रिकः ॥ ५ ॥ २३ ॥

अधापिच हेमघवन् धनवन्निन्द्र क्रत्वा क्रतुना त्वदीयेनकर्मणा विश्वे सर्वे देवाः घोषमानावह्न्यादयः तुभ्यं त्वदर्थं सोमपेयं सोमपानं अन्वदद्ुः आनुपूर्व्येणदत्तवन्तः ततःप्रभृतीन्द्रोदेवेभ्यः सर्वेभ्योधिकोभवदित्यर्थः तथाचश्रूयते–समहान्भूत्वादेवताअब्रवीदुध्दारंमउध्दरतेत्यादि । हेइन्द्र यत् यस्त्वं पतन्तीरागच्छन्तीःपुरःसतीःपुरस्ताद्भवतीः सूर्यस्यसंबन्धिनीः हरितोवडवाः उपराउपरतीः मंदगतीःएतशे एतशाख्यायऋषये अकःअकार्षीत् एतशोहि स्वभावेनसूर्येणसहस्पर्धामकरोदितियावत् तथाचनिगमांतरे–प्रैतशंसूर्येपस्पृधानंसौवश्व्येसुष्विमावदिन्द्रइति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषष्ठी–

नवयदस्यनवतिंचभोगान्त्साकंवज्रेणमघवाविवृश्चत् ।
अर्चन्तीन्द्रंमरुतःसधस्थेत्रैष्टुभेनवचसाबाधतद्याम् ॥ ६ ॥

नवं । यत् । अस्य । नवतिम् । च । भोगान् । साकम् । वज्रेण । मघऽवा । विऽवृश्चत् । अर्चन्ति । इन्द्रम् । मरुतः । सधऽस्थे । त्रैस्तुभेन । वचसा । बाधत । द्याम् ॥ ६ ॥

- [1] ऐ० ब्रा० ३. २१. । [2] ऋ० सं० १. ४. २९. ।

यद्यदा मघवा धनवानिन्द्रः अस्येत्यनेनशंबरउच्यते अस्यशंबरस्यसंबन्धीनि नव-नवसंख्याकानि नवतिंच नवतिसंख्याकानिच भोगान् पुराणि भोगानित्यन्तोदात्तः पुर-वचनः साकं युगपदेव वज्रेण विवृश्चत् व्यवृश्चत् अभिनत् तदामरुतःसधस्थे सह-स्थाने युद्धेवा स्थितमिन्द्रं त्रैष्टुभेन त्रिष्टुप्छन्दस्केनवचसा वाग्रूपेण स्तोत्रेणार्चन्ति अ-स्तुवन् इन्द्रः एवंस्तुतःसन् यां मरुद्भिःप्रयज्यमानेनमंत्रेणदीप्तंशंबराख्यमसुरं बाधताबाध-त पिपीडे ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सखासख्येअपचत्तूयमग्निरस्यक्रत्वामहिषात्रीशतानि ।
त्रीसाकमिन्द्रोमनुषःसरांसिसुतंपिबद्वृत्रहत्यायसोमम् ॥ ७ ॥

सखा । सख्ये । अपचत् । तूयम् । अग्निः । अस्य । क्रत्वा ।
महिषा । त्री । शतानि । त्री । साकम् । इन्द्रः । मनुषः । सरांसि ।
सुतम् । पिबत् । वृत्रऽहत्याय । सोमम् ॥ ७ ॥

सखा इन्द्रस्यमित्रभूतोग्निः महिषा महिषाणांपशूनां त्री त्रीणि शतानि शतसं-ख्याकानि सख्ये सख्युर्मित्रभूतस्यास्येन्द्रस्य क्रत्वा कर्मणा निमित्तभूतेन तूयं क्षिप्रं अपचत् पपाच किंच इन्द्रःपरमैश्वर्ययुक्तःमनुषोमनोःसंबंधीनि त्री त्रीणिसरांसि पात्राणि अत्रसरःशब्देन पूतभृदाधवनीयद्रोणकलशसंज्ञानिपात्राण्युच्यन्ते तेपुस्थितंसुतम भिषुतंसोमंसाकं युगपदेव वृत्रहत्याय वृत्रहननाय पिबदपिबत् पपौ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्रीयच्छतामहिषाणामघोमास्त्रीसरांसिमघवासोम्यापाः ।
कारंनविश्वेअह्वन्तदेवाभरमिन्द्राययदहिंजघान ॥ ८ ॥

त्री । यत् । शता । महिषाणाम् । अघः । माः । त्री । सरांसि ।
मघऽवा । सोम्या । अपाः । कारम् । न । विश्वे । अह्वन्त ।
देवाः । भरम् । इन्द्राय । यत् । अहिम् । जघान ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं यद्यदा त्री त्रयाणांशता शतसंख्याकानांमहिषाणांपशूनांमाः मांसानि अघःभक्षितवानसि घसेरस्तेर्वारूपं यदाच मघवाधनवांस्त्वं सोम्या सोममयानि त्री त्रीणि

सरांसि पात्राणि अपाः पीतवानसि यद्यदाइन्द्रोहिंवृत्रं जघान हतवान् तदाविश्वेसर्वेदेवाः भरं सोमपानादिनापूर्णं इन्द्रायेन्द्रं युद्धार्थं अह्वंत आह्वयंत तत्रदृष्टान्तः—कारं स्वामिनःकर्मकरमिव तद्वत् ॥ ८ ॥

उशनसःस्तोमेउशनायत्सहस्यैरितिमरुत्वतीयेसूक्तमुखीया सूत्रितंच—उशनसःस्तोमे नगरगीर्णमिवात्मानंमन्यमानोयजेतोशनायत्सहस्यैरयातमिति ।

तत्रैषानवमी—

उशनायत्सहस्यैऽ३रयातंगृहमिन्द्रजूजुवानेभिरश्वैः ।
वन्वानोअत्रसरथंययाथकुत्सेनदेवैरवनोर्हशुष्णम् ॥ ९ ॥

उशना । यत् । सहस्यैः । अयातम् । गृहम् । इन्द्र । जूजुवानेभिः । अश्वैः । वन्वानः । अत्र । सऽरथम् । ययाथ । कुत्सेन । देवैः । अवनोः । ह । शुष्णम् ॥ ९ ॥

यद्यदा हेइन्द्र त्वं उशनाकाव्यश्च सहस्यैरभिभवनशीलैःजूजुवानेभिः जूजुवानैर्गच्छद्भिः अश्वैः कुत्सस्यगृहं अयातं अगच्छतं तदा हेइन्द्र त्वं अस्मिन्काले वन्वानः शत्रून्हिंसन् कुत्सेन देवैश्चसह सरथं समानमेकंरथं ययाथ जगन्थ किंच शुष्णमेतन्नामानमसुरं अवनोर्ह अहिंसीःखलु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

प्रान्यच्चक्रमवृहःसूर्यस्यकुत्सायान्यद्वरिवोयातवेकः ।
अनासोदस्यूँरमृणोवधेननिदुर्योणआवृणङ्मृध्रवाचः ॥१०॥२४॥

प्र । अन्यत् । चक्रम् । अवृहः । सूर्यस्य । कुत्साय । अन्यत् । वरिवः । यातवे । अकरित्यकः । अनासः । दस्यून् । अमृणः । वधेन । नि । दुर्योणे । अवृणक् । मृध्रऽवाचः ॥ १० ॥ २४ ॥

हेइन्द्र पूर्वं द्विचक्रस्यसूर्यस्य अन्यदेकंचक्रं प्रावृहः पृथक्चकर्थ अन्यदेकंचक्रं कुत्साय कुत्सस्यवरिवोधनं यातवे प्राप्तुं अकः अकार्षीः किंच अनासः आस्यरहितान् आस्यशब्देनशब्दोलक्ष्यते अशब्दान् मूकान् दस्यून् असुरान् वधेनायुधेनवज्रेण अमृणः

अहिंसीः दुर्योणे संग्रामे मृध्रवाचः हिंसितवागिन्द्रियानसुरान् न्यवृणक् नितरांछिन्नवानसि अमृणोन्यवृणगितिद्विरुक्तिरादरार्था ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकादशी–

स्तोमा॑सस्त्वा॒गौरि॑वीतेरवर्ध॒न्नर॑न्धयोवैदथि॒नाय॒पिप्रु॑म् ॥ ॥
आत्वामृ॒जिश्वा॑स॒ख्याय॑चक्रे॒पच॑न्प॒क्तीरपि॑बः॒सोम॑मस्य ॥ ११ ॥

स्तोमा॑सः । त्वा॒ । गौरि॑ऽवीतेः । अ॒व॒र्ध॒न् । अर॑न्धयः । वै॒द॒थि॒नाय॑ । पिप्रु॑म् । आ । त्वाम् । ऋ॒जिश्वा॑ । स॒ख्याय॑ । च॒क्रे॒ । पच॑न् । प॒क्तीः । अपि॑बः । सोम॑म् । अ॒स्य॒ ॥ ११ ॥

हेइन्द्र गौरिवीतेः एतन्नामकस्यमंत्रद्रष्टुर्मंमसंबन्धीनिस्तोमासःस्तोत्राणि त्वा त्वां अवर्धन् वर्धयन्तु वैदथिनाय विदथिनःपुत्राय ऋजिश्वनाम्ने पिप्रुंएतन्नामकमसुरं अरंधयः वशमनयः हेइन्द्र ऋजिश्वनामाकश्चिदृषिः सख्याय तवसखित्वाय पक्तीःपक्तव्यानि पुरोडाशादीनि पचन् पाकं कुर्वन् त्वा त्वां आचक्रे अभिमुखीचकार किंच त्वं अस्य ऋजिश्वनः संबन्धिनं सोमं अपिबः अपाः ॥ ११ ॥

दशपेयेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेनवग्वासइतिसूक्तमुखीया सूत्रितंच–नवग्वासःसुतसोमासइन्द्रंसखाहयनसखिभिर्नवग्वैरितिनिविद्धानयोराज्येइति ।

अथद्वादशी–

नव॑ग्वासःसु॒तसो॑मास॒इन्द्रं॒दश॑ग्वासोअ॒भ्य॑र्च॒न्त्य॒र्कैः ।
ग॒व्यं॑चिदू॒र्वम॑पि॒धान॑वन्तं॒तंचि॒न्नरः॑शशमा॒नाअप॑व्रन् ॥ १२ ॥

नव॑ऽग्वासः । सु॒तऽसो॑मासः । इन्द्र॑म् । दश॑ऽग्वासः । अ॒भि । अ॒र्च॒न्ति॒ । अ॒र्कैः । ग॒व्य॑म् । चि॒त् । ऊ॒र्वम् । अ॒पि॒धान॑ऽवन्तम् । तम् । चि॒त् । नरः॑ । श॒श॒मा॒नाः । अप॑ । व्र॒न् ॥ १२ ॥

नवग्वासः सत्रयागमनुतिष्ठन्तोपेनवभिर्मासैःसमाप्यगताः तेनवग्वाः दशभिर्मासैःसमाप्येगतास्तेदशग्वाः एतेउभयविधाअंगिरसः सुतसोमासः अभिषुतसोमाःसन्तः इन्द्रमर्कैरर्चनीयैःस्तोत्रैरभ्यर्चन्ति अभिष्टुवन्ति तथा शशमानाः स्तुवन्तः नरोनेतारोंगिरसः अपिधानवन्तं बलेनासुरेणाच्छादितवन्तं तंचित् बहुप्रदेशेषुप्रसिद्धमपि गव्यंचित् गोसंबंधिनमपि ऊर्वं समूहं अपवन् अपावृण्वन् ॥ १२ ॥

परिक्रीनाम्न्येकाहेमरुत्वतीयनिष्केवल्ययोःसूक्तमुखीये कथोनुतइत्याद्येद्वेऋचौ सूत्रितंच—कथोनुतेपरिचराणिविद्वानितिद्वेइति।

सैषात्रयोदशी—

कथोनुतेपरिचराणिविद्वान्वीर्यामघवन्याचकर्थ।
याचोनुनव्याकृणवःशविष्ठप्रेदुतातेविदथेषुब्रवाम ॥ १३ ॥

कथो इति। नु। ते। परि। चराणि। विद्वान्। वीर्या। मघऽवन्। या। चकर्थ। या। चो इति। नु। नव्या। कृणवः। शविष्ठ। प्र। इत्। ऊँ इति। ता। ते। विदथेषु। ब्रवाम ॥१३॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र त्वं या यानि वीर्या वीर्याणि चकर्थ चकृषे अहं तानि वीर्याणि विद्वान् जानन् ते तुभ्यं कथोनु कथंनु परिचराणि परिचर्याकरवाणि हेशविष्ठ प्रवलवत्तमेन्द्र याचो यानिचैव नव्या नव्यानि नूतनानि वीर्याणि नु क्षिप्रं कृणवः कुर्याः ते त्वदीयानि ता तानि वीर्याणि विदथेषु यज्ञेषु प्रेदु ब्रवाम प्रैववदाम ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

एताविश्वाचकृवाँइन्द्रभूर्यपरीतोजनुषावीर्येण।
याचिन्नुवज्रिन्कृणवोदधृष्वान्नतेवर्तातविष्याअस्तितस्याः ॥ १४ ॥

एता। विश्वा। चकृऽवान्। इन्द्र। भूरि। अपरिऽइतः। जनुषा। वीर्येण। या। चित्। नु। वज्रिन्। कृणवः। दधृष्वान्। न। ते। वर्ता। तविष्याः। अस्ति। तस्याः ॥ १४ ॥

हेइन्द्र अपरीतः शत्रुभिरपरिगतस्त्वं जनुषा जननसिद्धेनात्मीयेनवीर्येणबलेनभूरि भूरीणि बहूनिएता एतानि प्रत्यक्षेणोपलभ्यमानानि विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवनजातानि चकृवान् कृतवान् हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र दधृष्वान् सपत्नान् धर्षयंस्त्वं नुक्षिप्रं यानिच यानिच विश्वानि कृणवः कुर्याः तेत्वदीयस्यतस्यास्तविष्याः तस्यबलस्यवर्ता निवारयिता नकोप्यस्ति ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

इन्द्रब्रह्मक्रियमाणाजुषस्वयातेशविष्ठनव्याअकर्म ।
वस्त्रेवभद्रासुकृतावसूयूरथंनधीरःस्वपाअतक्षम् ॥ १५ ॥ २५ ॥

इन्द्र॑ । ब्रह्म॑ । क्रि॒यमा॑णा । जु॒षस्व॑ । या । ते॒ । श॒विष्ठ॒ । नव्याः॑ ।
अक॑र्म । वस्त्रा॑ऽइव । भ॒द्रा । सुऽकृ॑ता । व॒सु॒ऽयुः । रथ॑म् । न ।
धीरः॑ । सु॒ऽअपाः॑ । अ॒त॒क्ष॒म् ॥ १५ ॥ २५ ॥

हेशविष्ठ बलवत्तम शूरतमवेन्द्र ते तुभ्यं या यानि स्तोत्राणि नव्याःनूतनाः अद्यतनावयं अकर्म अकुर्म हेइन्द्र त्वं क्रियमाणा अस्माभिः क्रियमाणानि ब्रह्म ब्रह्माणि तानि स्तोत्राणि जुषस्व सेवस्व धीरोधीमान् स्वपाःशोभनकर्मा वसूयुर्धनकामोहं वस्त्रेव वस्त्राणीव भद्रा भद्राणि भजनीयानि सुकृता सुष्ठुकृतानि स्तोत्राणि रथंन रथमिव अतक्षं अकरवं स्तोत्राण्युपसंहारवद्ब्राह्मणानीत्यभिप्रायेण वस्त्रनिदर्शनमुक्तं रथदृष्टान्तस्तु आगमनसाधनत्वप्रतिपादनाय स्तोत्राणिस्वीकृत्यमह्यंधनंप्रयच्छेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

कस्यवीरइतिपंचदशर्चंषोडशंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—कस्यबभ्रुर्ऋणंचयोप्यत्रराजास्तुतइति । बभ्रुर्ऋषिः अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् इन्द्रोदेवता ऋणंचयनामराजापिकचित्स्तूयते अतःसोपिदेवता तीव्रसोमाख्येएकाहेमरुत्वतीयशस्त्रेइदंसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितंच—तीव्रसोमेनान्नाद्यकामःकस्यवीरइति ।

तत्रप्रथमा–

क॒१॑स्य वी॒रः को अ॑पश्य॒दिन्द्रं॑ सु॒खर॑थ॒मीय॑मानं॒ हरि॑भ्याम् ।
यो रा॒या व॒ज्री सु॒तसो॑ममि॒च्छन्तदोको॒ गन्ता॑ पुरुहू॒त ऊ॒ती ॥ १ ॥

कः । स्यः । वीरः । कः । अपश्यत् । इन्द्रम् । सुखऽरथम् ।
ईयमानम् । हरिऽभ्याम् । यः । राया । वज्री । सुतऽसोमम् ।
इच्छन् । तत् । ओकः । गन्ता । पुरुऽहूतः । ऊती ॥ १ ॥

वज्री वज्रवान्पुरुहूतोबहुभिराहूतोयइन्द्रः राया देयेनधनेनसहसुतसोममिच्छन् अ-भिपुतसोमंयजमानमन्विच्छन् ऊती ऊत्यै रक्षायै तत् तस्ययजमानस्य ओकोगृहंगंता प्राप्तो-भवति वीरोविक्रान्तस्यसइन्द्रःक्कुत्रविद्यते सुखरथं शोभनाख्यद्वारोरथोयस्यससुखरथः सुष्ठुखनतिलिखतिभूमिमितिवासुखं ताद्दग्रथं सुहितं खेभ्यः खंपुनःखनतेरितियास्कः । हरि-भ्यां स्ववाहनाभ्यामश्वाभ्यांईयमानंगच्छन्तमिन्द्रंकोपश्यत् कश्चददर्श ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अवाचचक्षंपुदमस्यसुस्वरुग्रंनिधातुरन्वायमिछन् ।
अपृच्छमन्याँउततेमआहुरिन्द्रंनरोबुबुधानाअशेम ॥ २ ॥

अव । चचक्षम् । पदम् । अस्य । सस्वः । उग्रम् । निऽधातुः ।
अनु । आयम् । इच्छन् । अपृच्छम् । अन्यान् । उत । ते ।
मे । आहुः । इन्द्रम् । नरः । बुबुधानाः । अशेम ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य पदं स्थानं अवाचचक्षं अहमवाद्राक्षं कीद्दशं सस्वोंतर्हितं उग्रमुद्गूर्णं किंच इच्छन्निन्द्रमन्विच्छन् अहं निधातुः स्वस्थापयितुरस्येन्द्रस्यपदमन्वायं अन्वगमं अ-न्यानुत अन्यानविदुषोपि मार्गं इन्द्रमपृच्छं पृष्टवानस्मि पृष्टास्ते मे मह्यं इन्द्रमाहुः किमाहु-रितिउच्यते–नरोयज्ञानानेतारोबुबुधानाः बुभुत्समानाः वयं अशेम इन्द्रंप्राप्नवन्त.स्म यद्यपी-न्द्रोविद्यते तथापि दुर्लभश्चेदनुपगन्तव्यइति बुभुत्समानस्वभावमपृच्छत् पृष्टैश्चसुलभइत्युक्ते इन्द्रमास्यथेंसूक्तशेषमपश्यदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

प्रनुवयंसुतेयातेकृतानीन्द्रब्रवामयानिनोजुजोषः ।
वेदुदविद्वाञ्छृणवच्चविद्वान्वहतेयंमघवासर्वसेनः ॥ ३ ॥

---

१ नि० ३. १३. ।

प्र । नु । वयम् । सुते । या । ते । कृतानि । इन्द्र । ब्रवाम । यानि ।
नः । जुजोषः । वेदत् । अविद्वान् । शृणवत् । च । विद्वान् ।
वहते । अयम् । मघऽवा । सर्वऽसेनः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तेत्वदीयानि यानिकृतानि कर्माणि सन्ति नु अद्यवयं स्तोतारः सुतेसोमे अभिषु-तेसति तानिकर्माणिप्रब्रवाम प्रकर्षेणवदाम त्वमपिनोस्मदर्थयानिकर्माणिजुजोषः असेवथाः तानिकर्माणि अविद्वान् इतःपूर्वमजानन् जनःवेदत् जानातु शृणवच्च शृणुयाच्च यद्वा वि-द्वान्जाननपुरुषःशृणवच्च अजानंतमपिजनंश्रावयेच्च सर्वसेनः सर्वाभिःसेनाभिर्युक्तः मघवा-धनवान्विद्वान्जानन् अयमिन्द्रःजानतश्चशृण्वतश्च तान्जनान् प्रतिवहते अश्वैरुह्यते व्य-त्ययेनकर्तृप्रत्ययः प्रापयति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

स्थिरंमनश्चकृषेजातइन्द्रवेषीदेकोयुधयेभूयसश्चित् ।
अश्मानंचिच्छवसादिद्युतोविविदोगवामूर्वमुस्रियाणाम् ॥ ४ ॥

स्थिरम् । मनः । चकृषे । जातः । इन्द्र । वेषि । इत् । एकः ।
युधये । भूयसः । चित् । अश्मानम् । चित् । शवसा । दिद्युतः ।
वि । विदः । गवाम् । ऊर्वम् । उस्रियाणाम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र जातःउत्पन्नमात्रएवत्वं स्थिरं चलनरहितंमनश्चित्तंचकृषे चकर्थ सर्वान् बलि-ष्ठान् जयेयमितीदृशं तथाहेइन्द्र एकइत् असहायएवत्वं युधये युद्धाय भूयसश्चित् बहुत-रान्राक्षसादीनपिवेषि अवेः अगमः किंच अश्मानंचित् गवामावरकंपर्वतमपिशवसाबलेनवि-दिद्युतः व्यभिनः किंच उस्रियाणांक्षीरमुत्सारयन्तीनांगवांधेनूनांऊर्वंसमूहंविदः अवेदयः अ-लंभयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

परोयत्त्वंपरमआजनिष्ठाःपरावतिश्रुत्यंनामबिभ्रत् ।
अतश्चिदिन्द्रादभयन्तदेवाविश्वाअपोअजयद्दासपत्नीः ॥ ५ ॥ २६ ॥

परः । यत् । त्वम् । परमः आऽजनिष्ठाः । पराऽवति । श्रुत्यंम् ।
नामं । बिभ्रंत् । अतः । चित् । इन्द्रांत् । अभयन्त । देवाः ।
विश्वाः । अपः । अजयत् । दासऽपंत्नीः ॥ ५ ॥ २६ ॥

यद्यदा हेइन्द्र परः परस्तात् उपरिष्टात् स्थितः परमउत्कृष्टतमस्त्वं परावति दूरे श्रुत्यं श्रवणीयंनामनामधेयंबिभ्रत् धारयन् आजनिष्ठाः आसमंतादजायथाः शेषःपरोक्षकृतः अतश्चित् अतआरभ्यैव देवाद्योतमानाःअग्न्यादयः इन्द्रादभयन्त बिभ्युःविश्वाअपः सर्वाण्युदकानि इन्द्रः अजयत् वशीचक्रे कीदृशाः दासपत्नीः दासोवृत्रःपतिःपालयितायासामपांता-इति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथषष्ठी–

तुभ्येदेतेमरुतःसुशेवाअर्चन्त्यर्कंसुन्वन्त्यन्धः ।
अहिमोहानमपआशयानंप्रमायाभिर्मायिनंसक्षदिन्द्रः ॥ ६ ॥

तुभ्यं । इत् । एते । मरुतः । सुऽशेवाः । अर्चन्ति । अर्कम् ।
सुन्वन्ति । अन्धः । अहिम् । ओहानम् । अपः । आऽशयानम् ।
प्र । मायाभिः । मायिनम् । सक्षत् । इन्द्रः ॥६॥

एतेमरुतः महद्रवन्तिवदन्तीति मरुतस्तोतारःसुशेवाः शेवमितिसुखनामैतत् शोभनसुखाःसन्तः स्तोत्रेण शोभनं सुखमुत्पादयन्तइत्यर्थः हेइन्द्र तुभ्येत् तुभ्यमेव अर्कमर्चनीयंस्तोत्रं अर्चन्ति स्तुवन्ति कुर्वन्तीत्यर्थः अन्धः सोमलक्षणमन्नंसुन्वन्ति अभिषवंकुर्वन्ति इन्द्रःपरमैश्वर्ययुक्तः मायाभिःस्वकीयाभिःशक्तिभिः अहिंवृत्रंप्रसक्षत् अभ्यभवत् कीदृशं ओहानं देवान्बाधमानं अपउदकानि आशयानं आवृत्यशयनंकुर्वन्तं मायिनं कपटवन्तमिति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

विपूमृधोजनुषादानमिन्वन्नहन्गवामघवन्त्सञ्चकानः ।
अत्रादासस्यनमुचेःशिरोयदवर्तयोमनवेगातुमिच्छन् ॥ ७ ॥

वि । सु । मृधः । जनुषा । दानम् । इन्वन् । अहन् । गवा ।
मघऽवन् । सम्ऽचकानः । अत्र । दासस्य । नमुचेः । शिरः । यत् ।
अवर्तयः । मनवे । गातुम् । इच्छन् ॥ ७ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र संचकानः अस्माभिःस्तूयमानस्त्वं संपूर्वःकायतिःशब्दकर्मा तस्यलडर्थेलिटिरूपं दानं देवानांबाधकंवृत्रमसुरंगवावज्रेणइन्वन् प्रेरयन् हिंसन् जनुषाजन्मनाप्रभृ‍ति तदनुचरान् राक्षसादीन् शत्रून् सु सुष्ठु व्यहन् विजघन्थ इन्द्रस्याप्तुराः जन्मआरभ्य शत्रवइत्यर्थः हेइन्द्र त्वं अत्रास्मिन्युद्धे मनवे नमुचिनापहृतगोधनायमह्यंगातुंसुखमिच्छन् अभिलषन् नमुचेरेतन्नामकस्य दासस्य उपक्षपयितुरसुरस्यसंबन्धिशिरः शीर्षं यद्यदाअवर्तयः अचूर्णयः तदाशत्रून्विजघन्थेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

युजंहिमामकृथाआदिदिन्द्रशिरोदासस्यनमुचेर्मथायन् ।
अश्मानंचित्स्वर्यं१वर्तमानंप्रचक्रियेवरोदसीमरुद्भ्यः ॥ ८ ॥

युजम् । हि । माम् । अकृथाः । आत् । इत् । इन्द्र । शिरः ।
दासस्य । नमुचेः । मथायन् । अश्मानम् । चित् । स्वर्यम् ।
वर्तमानम् । प्र । चक्रियाऽइव । रोदसी इति । मरुत्ऽभ्यः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं स्वर्यं स्वरेणसहितं वर्तमानं भ्रमन्तं अश्मानंचित् मेघमिवस्थितं दासस्य उपक्षपयितुर्नमुचेरसुरस्यशिरः मथायन् चूर्णयन् आदिदनन्तरमेवमां युजं सखायं अकृथाहि चकृषेखलु तदानींमरुद्भ्यः त्वत्सहायेभ्यः रोदसी द्यावापृथिव्यौचक्रियेव चक्रेइव भास्तां उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

स्त्रियोहिदासआयुधानिचक्रेकिंमाकरन्नबलाअस्यसेनाः ।
अन्तर्ह्यख्यदुभेअस्यधेनेअथोपप्रैद्युधयेदस्युमिन्द्रः ॥ ९ ॥

स्त्रियः । हि । दासः । आयुधानि । चक्रे । किम् । मा । करन् ।
अबलाः । अस्य । सेनाः । अन्तः । हि । अख्यत् । उभे इति । अस्य ।
धेने इति । अथ । उप । प्र । ऐत् । युधये । दस्युम् । इन्द्रः ॥ ९ ॥

दासः उपक्षपयितानमुचिरसुरः स्त्रियः स्त्रीः आयुधानि युद्धसाधनानिचक्रेहि कृतवानखलु इन्द्रेणसहयोद्धुंप्रहितवानित्यर्थः अस्यासुरस्यसंबन्धिन्यः अबलाः स्त्रीरूपाः सेनाः मा मां किंकरन् किंकुर्युरितिमन्यमानइन्द्रः तासांमध्येअस्यासुरस्यधेनेपीणयिन्यौ सुरूपे उभेद्वेस्त्रियौ अन्तरख्यद्धि गृहमध्येनिदधेखलु अथानंतरमिन्द्रः दस्युंनमुचिं युधये युद्धाय उपप्रैत् उपप्रागच्छत्॥९॥

अथदशमी—

समत्रगावोभितोनवन्तेहेहवत्सैर्वियुताय॑दासन्।
सन्ताइन्द्रोअसृजदस्यशाकैर्यदींसोमासःसुषुताअमन्दन् ॥१०॥२७॥

सम्। अत्र॑। गावः॑। अभितः॑। अनवन्त। इहऽइह। वत्सैः।
विऽयुताः। यत्। आसन्। सम्। ताः। इन्द्रः। असृजत्। अस्य।
शाकैः। यत्। ईम्। सोमासः। सुऽसुताः। अमन्दन् ॥१०॥ २७॥

यदा गावः वत्सैःवियुताआसन् वियुक्ताअभवन् अत्रास्मिन्काले अभितः सर्वतोनमुचिनापहृतागावः इहेह इहचेहचसर्वत्र समनवन्त अरयन्तमगच्छन् यत् यदा सुषुताः बभ्रुनाम्नाऋषिणासुष्ठुअभिषुताःसोमासःसोमाः ईमेनमिन्द्रं अमन्दन् अमादयन् तदाइन्द्रः शाकैः शक्तैर्मरुद्भिःसह अस्यबभ्रोःसंबन्धीर्नमुचिनापहृतास्तागाः समसृजत् वत्सैःसह समयोजयत् ॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथैकादशी—

यदींसोमाबभ्रुधूताअमन्दन्नरोरवीद्वृषभःसादनेषु।
पुरंदरःपपिवाँइन्द्रोअस्यपुनर्गवामददादुस्रियाणाम् ॥ ११ ॥

यत्। ईम्। सोमाः। बभ्रुऽधूताः। अमन्दन्। अरोरवीत्। वृषभः।
सदनेषु। पुरम्ऽदरः। पपिऽवान्। इन्द्रः। अस्य। पुनः। गवाम्।
अददात्। उस्रियाणाम् ॥ ११ ॥

यथदाबभ्रुधूताः बभ्रुणाभिषुताःसोमाः ईमेनमिन्द्रं अमन्दन् अमादयन् तदावृषभःकामानांवर्षितेन्द्रः सदनेषु युद्धेषु अरोरवीत् अत्यर्थंशब्दमकरोत् पुरंदरः पुरांदारयिता अस्येमंसोमंपपिवान् पीतवान् इन्द्रः पुनःउस्रियाणांक्षीरमुत्स्राविणी गवांगाः अददात् बभ्रवेददौ॥११॥

अथचतुर्दशी–

औच्छत्सारात्रीपरितक्म्यायाँऋणंचयेराजनिरुशमानाम् ।
अत्योनवाजीरघुरज्यमानोवभ्रुश्चत्वार्यसनत्सहस्रा ॥ १४ ॥

औच्छत् । सा । रात्री । परिऽतक्म्या । या । ऋणम्ऽचये ।
राजनि । रुशमानाम् । अत्यः । न । वाजी । रघुः । अज्यमानः ।
वभ्रुः । चत्वारि । असनत् । सहस्रा ॥ १४ ॥

रुशमानां रुशमनाम्नांजनानांराजनिप्रभौ ऋणंचये एतत्संज्ञके तत्समीपएवयारात्रिः परित-क्म्या परितोगंत्रीभवति सारात्री औच्छत् व्युष्टाअभवत् अत्यः सततगामी वाजीन अश्वइव रघुः शीघ्रगामी अज्यमानः प्रेर्यमाणः वभ्रुः एतन्नामकऋषिः चत्वारि चतुःसंख्याकानि सह-स्रा सहस्राणि गोरूपाणिधनानि असनत् अलभत ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

चतुःसहस्रंगव्यस्यपश्वःप्रत्यग्रभीष्मरुशमेष्वग्ने ।
घर्मश्चित्तप्तःप्रवृजेयआसीदयस्मयस्तम्वादामविप्राः ॥ १५ ॥ २८ ॥

चतुःऽसहस्रम् । गव्यस्य । पश्वः । प्रति । अग्रभीष्म । रुशमेषु ।
अग्ने । घर्मः । चित् । तप्तः । प्रऽवृजे । यः । आसीत् ।
अयस्मयः । तम् । ऊँ इति । आदाम । विप्राः ॥ १५ ॥ २८ ॥

हेअग्ने वयं रुशमेषु एतत्संज्ञकेषुजनेषु गव्यस्य गवात्मकस्यपश्वःपशोः पशूनां जातावे-कवचनं चतुःसहस्रं चत्वारिसहस्राणि प्रत्यग्रभीष्म प्रतिगृहीतवन्तःस्म प्रवृजे प्रवृंजनार्थं तप्तः संतप्तः शोभनवर्णोघर्मश्चित् महावीरइव अयस्मयः अयोमयः हिरण्मयोयःकलशआसीत् अ-भवत् तमुदोहनार्थं कलशंच विप्रामेधाविनोवयंरुशमेषुआदाम आदत्तवन्तः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

इन्द्रोरथायेतित्रयोदशर्चंसप्तदशंसूक्तं अवस्युर्नामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता उग्रमयातंसहयद्वामितिपादयोःक्रमेणकुत्सोशनसौविकल्पेनदेवता इन्द्राकुत्सावहमानेत्यस्या-

इन्द्रःकुत्सश्च तथाचानुक्रान्तं—इन्द्रोरथायसप्तोनावस्युरुग्रमितिकौत्स्यौशनसौवापाद्यौपरैन्द्रा-कौत्सीति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रोरथायप्रवतंकृणोतियमध्यस्थान्मघवावाजयन्तम् ।
यूथेवपश्वोव्युनोतिगोपाअरिष्टोयातिप्रथमःसिषासन् ॥ १ ॥

इन्द्रः । रथाय । प्रऽवतम् । कृणोति । यम् । अधिऽअस्थात् ।
मघऽवा । वाजऽयन्तम् । यूथाऽइव । पश्वः । वि । उनोति ।
गोपाः । अरिष्टः । याति । प्रथमः । सिसासन् ॥ १ ॥

मघवा धनवानिन्द्रः वाजयन्तमन्नमिच्छन्तं यं रथं अध्यस्थादधितिष्ठति तस्मैरथाय प्रवतं प्रवणमाजिंकृणोति करोति अपिच गोपाः गोपालः पश्वोयूथेव पशोःपशूनांयूथानिय-थाव्युनोतिप्रेरयति तथा शत्रुसैन्यानिप्रेरयति अरिष्टः शत्रुभिःस्वयमहिंसितः प्रथमोदेवानां मुख्यः इन्द्रः सिषासन् शत्रुधनानीच्छन् याति गच्छति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आप्रद्रवहरिवोमाविवेनःपिशङ्गरातेअभिनःसचस्व ।
नहित्वदिन्द्रवस्योअन्यदस्त्यमेनांश्चिज्जनिवतश्चकर्थ ॥ २ ॥

आ । प्र । द्रव । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । पिशंगऽराते ।
अभि । नः । सचस्व । नहि । त्वत् । इन्द्र । वस्यः । अन्यत् ।
अस्ति । अमेनान् । चित् । जनिऽवः । चकर्थ ॥ २ ॥

हेहरिवः हरिवन्निन्द्र त्वं आ अस्मानभिमुखं प्रद्रव प्रकर्षेणगच्छ किन्तु माविवे-नः वेनतिःकान्तिकर्मा अस्मासुविगतकामोमाभूः किंच हेपिशंगराते बहुरूपधनेन्द्र नोस्मा-नभिसचस्व अभिसेवस्व अपिच हेइन्द्र वस्योवसीयः श्रेयस्करं त्वत् त्वत्तः अन्यन्नास्ति अन्यद्वसुजातंनास्ति अमेनांश्चित् मेनाशब्दःस्त्रीवाची अपगतस्त्रीकांश्चित् जनिवतः जायावतश्चकर्थ करोषि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उद्यत्सहःसहंसआजनिष्टदेदिष्टइन्द्रइन्द्रियाणिविश्वा ।
प्राचोदयत्सुदुघावव्रेअन्तर्विज्योतिषासंववृत्वत्तमोवः ॥ ३ ॥

उत् । यत् । सहः । सहंसः । आ । अजनिष्ट । देदिष्टे । इन्द्रः ।
इन्द्रियाणि । विश्वा । प्र । अचोदयत् । सुऽदुघाः । वव्रे । अन्तः ।
वि । ज्योतिषा । सम्ऽववृत्वत् । तमः । अवरित्यवः ॥ ३ ॥

यद्यदा सहः सूर्यसंबन्धितेजः सहसःउषःसंबन्धिनस्तेजसःउदाजनिष्ट उपरिष्टात्प्रादुर्बभूव तदाइन्द्रः विश्वा विश्वानि सर्वाणि इन्द्रियाणिधनानि इन्द्रियमितिधननामैतत् देदिष्टे यजमानेभ्योदिशति यवे निवारकेपर्वते अन्तर्मध्येबलेननिरुद्धाः सुदुघाः सुष्ठुदोग्ध्रीः प्राचोदयत् प्रेरयत् ज्योतिषातेजसासंववृत्वत् संवरणशीलंतमः विवः निवारितवान् ॥३॥

अथचतुर्थी–

अनवस्तेरथमश्वायतक्षन्त्वष्टावज्रंपुरुहूतद्युमन्तम् ।
ब्रह्माणइन्द्रंमहयन्तोअर्कैरवर्धयन्नहयेहन्तवाउ ॥ ४ ॥

अनवः । ते । रथम् । अश्वाय । तक्षन् । त्वष्टा । वज्रम् । पुरुऽहूत ।
द्युऽमन्तम् । ब्रह्माणः । इन्द्रम् । महयन्तः । अर्कैः । अवर्धयन् ।
अहये । हन्तवै । ऊँ इति ॥ ४ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र तेत्वदीयंरथं अश्वाय अश्वाभ्यांसंयोगार्हं अनवः मनवोमनुष्या-ऋभवः तक्षन्नतक्षन्नकुर्वन् त्वष्टाचत्वदीयंवज्रं द्युमन्तंदीप्तिमन्तमकरोत् उ अपिच महयन्तः इन्द्रंपूजयन्तोब्रह्माणोङ्गिरसः परिवृढामरुतोवा अहये अहिंवृत्रंहन्तवै हन्तुं अर्कैःस्तोत्रैरवर्धयन् वर्धितवन्तः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

वृष्णेयत्तेवृषणोअर्कमर्चानिन्द्रग्रावाणोअदितिःसजोषाः ।
अनश्वासोयेपवयोरथाइन्द्रेषिताअभ्यवर्तन्तदस्यून् ॥ ५ ॥२१॥

वृष्णे । यत् । ते । वृषणः । अर्कम् । अर्चान् । इन्द्र । ग्रावाणः ।
अदितिः । सऽजोषाः । अनश्वासः । ये । पवयः । अरथाः ।
इन्द्रऽइषिताः । अभि । अवर्तन्त । दस्यून् ॥ ५ ॥ २९ ॥

हेइन्द्र यद्यदा वृषणः सेचनसमर्थामरुतः वृष्णे कामानां वर्षित्रेते तुभ्यं अर्कं स्तोत्रंअर्चान् स्तुवन्नकुर्वन्नित्यर्थः तदा अदितिःअदीनाः वचनव्यत्ययः ग्रावाणोअभिषवणपाषाणाः सजोषाः संगताबभूवुरितिशेषः अनश्वासः अश्ववर्जिताः अरथाः रथहीनाः इन्द्रेषिताः इन्द्रेणप्रेषिताः पवयः पवमानागच्छन्तोयेमरुतः दस्यूनशत्रून् अभ्यवर्तन्त अभिभूतानकुर्वंतोवर्तन्ते स्म तेमरुतः अर्चानितिसंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकोनविंशोवर्गः ॥ २९ ॥

अथषष्ठी–

प्रतेपूर्वाणिकरणानिवोचंप्रनूतनामघवन्याचकर्थ ।
शक्तीवोयद्विभरारोदसीउभेजयन्नपोमनवेदानुचित्राः ॥ ६ ॥

प्र । ते । पूर्वाणि । करणानि । वोचम् । प्र । नूतना । मघऽवन् ।
या । चकर्थ । शक्तिऽवः । यत् । विऽभराः । रोदसी इति ।
उभे इति । जयन् । अपः । मनवे । दानुऽचित्राः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र तेत्वदीयानि पूर्वाणि पुरातनानि करणानि कर्माणि प्रवोचं अहंप्रकर्षेणब्रवीमि नूतना नूतनानि नवानिकर्माणिप्रवोचं प्रब्रवीमि हेमघवन्धनवन्निन्द्र या यानिकर्माणिचकर्थ कृतवानसि तानिप्रवोचमितिसंबन्धः हेशक्तीवः शक्तिमन् शक्तिर्वज्रंकर्मवातद्वन्निन्द्र यत् यस्त्वंउभेरोदसी द्यावापृथिव्यौ जयन् वशीकुर्वन् अपः उदकानि मनवेमनुष्याय विभराः विविच्यबिभर्षि कीदृशीः दानुचित्राःचित्रदानाः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

तदिन्नुतेकरणंदस्मविप्राहिंयद्घ्नन्नोजोअत्रामिमीथाः ।
शुष्णस्यचित्परिमायाअगृभ्णाःप्रपित्वंयन्नपदस्यूँरसेधः ॥ ७ ॥

तत् । इत् । नु । ते । करणम् । दुस्म । विप्र । अहिम् । यत् ।
घ्नन् । ओजः । अत्र । अमिमीथाः । शुष्णस्य । चित् । परि । मायाः ।
अगृभ्णाः । प्रऽपित्वम् । यन् । अप । दस्यून् । असेधः ॥ ७ ॥

हेदस्म दर्शनीयविप्र मेधाविन्निन्द्र त्वं अत्रास्मिन्लोके अहिंवृत्रमसुरंघ्नन् हिंसन् यदोजोपद्बलंअमिमीथाः प्रकाशितवानसि तदित्नु तवखलु ते त्वदीयंकरणंकर्मविद्यते अपिच शुष्णस्यचित् एतन्नामकस्याप्यसुरस्यसंबंधिनीर्मायाः युवतीःपर्यगृभ्णाः परिगृहीतवानसि हेइन्द्र त्वंप्रपित्वं संग्रामं समीपंवायन् प्राप्नुवन् दस्यून् असुरान् अपासेधः अपबाधथाः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

त्वमपोयदवेतुर्वशायारमयःसुदुघाःपारइन्द्र ।
उग्रमयातमवहोहकुत्संसंहयद्वामुशनारन्तदेवाः ॥ ८ ॥

त्वम् । अपः । यदवे । तुर्वशाय । अरमयः । सुऽदुघाः । पारः ।
इन्द्र । उग्रम् । अयातम् । अवहः । ह । कुत्सम् । सम् । ह । यत् ।
वाम् । उशना । अरन्त । देवाः ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं पारे नदीनांतीरे प्रवृद्धइतिशेषः सुदुघाः ओषधिवनस्पतीन् सुष्ठुदुहतीः अपउदकानियदवे यदुनामकायराज्ञे तुर्वशाय एतन्नामकायराज्ञेच अरमयः रमितवानसि हे इन्द्र युवां त्वं कुत्सश्चेतिशेषः उग्रं उद्गूर्णं शुष्णं अयातं अगच्छतं तदनंतरं त्वं शुष्णंहत्वा कुत्समवहोह स्वगृहंप्रापितवानसिखलु यद्यदा वां युवां इन्द्राकुत्सौउशनाभार्गवो देवाश्च समरन्तह संभेजिरेखलु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

इन्द्राकुत्सावहमानारथेनावामत्याअपिकर्णेवहन्तु ।
निष्षीमद्भ्योधमथोनिष्षधस्थान्मघोनोहृदोवरथस्तमांसि ॥ ९ ॥

इन्द्राकुत्सा । वहमाना । रथेन । आ । वाम् । अत्याः । अपि । कर्णे । वहन्तु । निः । सीम् । अत्ऽभ्यः । धमथः । निः । सधऽस्थात् । मघोनः । हृदः । वरथः । तमांसि ॥ ९ ॥

हेइन्द्राकुत्सा इन्द्राकुत्सौ रथेनवहमानावहमानौ उह्यमानौ वां युवां अत्याःअश्वाः कर्णेपि स्तोत्राणिकृणोतिकरोतीतिकर्णःस्तोता यजमानोवा तत्समीपेअपीतियावत् आवहन्तु आसन्नाद्वाहकाभवन्तु युवामपि अद्भ्योप्सुमविष्टंसीमेनंशुष्णासुरंनिर्धमथः अबाधेथां सीमिति शुष्णासुरोचुद्दिश्य.परामृश्यते सधस्थात् स्वकीयात्स्थानात् निरबाधेथाम् मघोनोमघवतो-हविष्मतोयजमानस्यहृदोहृदयात्तमांस्यज्ञानरूपाणि पापानि वरथोनिवारयथः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

वार्तस्ययुक्तान्त्सुयुजश्चिदश्वान्कविश्चिदेषोअजगन्नवस्युः । विश्वेतेअत्रमरुतःसखायइन्द्रब्रह्माणितविषीमवर्धन् ॥१०॥३०॥

वार्तस्य । युक्तान् । सुऽयुजः । चित् । अश्वान् । कविः । चित् । एषः । अजगन् । अवस्युः । विश्वे । ते । अत्र । मरुतः । सखायः । इन्द्र । ब्रह्माणि । तविषीम् । अवर्धन् ॥ १० ॥ ३० ॥

कविश्चित्प्राज्ञोपि अवस्युरेतन्नामकएषमंत्रद्रष्टावा तस्यवायोर्वेगेनयुक्तान् संयुक्तान् सुयुजश्चित् सुष्ठुयोजनीयानश्वान् अजगन् प्रापोत् अवस्योः सखायः विश्वेसर्वेमरुतोयेहव: स्तोतारः हेइन्द्र अत्रास्मिन्लोके तेत्वदीयां तविषीं बलं ब्रह्माणि मंत्रभिःस्तोत्रैः अवर्धन्नवर्धयन् ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथैकादशी—

सूरश्चिद्रथंपरितक्म्यायांपूर्वंकरदुपरंजूजुवांसम् । भरच्चक्रमेतशःसंरिणातिपुरोदधत्सनिष्यतिक्रतुंनः ॥ ११ ॥

सूरः। चित्। रथम्। परिऽतक्म्यायाम्। पूर्वम्। करत्। उपरम्। जूजुऽवांसम्। भरत्। चक्रम्। एतशः। सम्। रिणाति। पुरः। दधत्। सनिष्यति। क्रतुम्। नः॥ ११॥

इन्द्रः परितक्म्यायां संग्रामेपरितोगच्छन्त्यस्यांभयइतिपरितक्म्या संग्रामः तस्मिन्एत-शाख्येनऋषिणासहयोद्धुः सूरश्चित् सूर्यस्यापिसंबन्धिनं जूजुवांसं वेगेनगच्छन्तं रथं उपरं उपरतव्यापारंपूर्वंकरत् पुराकरोत् एतशःएतशाय विभक्तिव्यत्ययः इन्द्रः पूर्वंद्विचक्रस्यरथस्य एकंचक्रंभरत् अहरत् सइन्द्रः तेनचक्रेणासुरान्संरिणाति हिनस्ति अपिच पुरोदधत् अस्मा-न्पुरस्कुर्वन्नोस्मदीयंक्रतुंयज्ञंसनिष्यति संभजतु॥ ११॥

अथद्वादशी—

आयंजनाअभिचक्षेजगामेन्द्रःसखायंसुतसोममिच्छन्।
वदन्ग्रावाववेदिंभ्रियातेयस्यजीरमध्वर्यवश्चरन्ति॥ १२॥

आ। अयम्। जनाः। अभिऽचक्षे। जगाम। इन्द्रः। सखायम्। सुतऽसोमम्। इच्छन्। वदन्। ग्रावा। अव। वेदिम्। भ्रियाते। यस्य। जीरम्। अध्वर्यवः। चरन्ति॥ १२॥

हेजनाः अभिचक्षे युष्मानभिद्रष्टुमयमिन्द्रःसखायंस्तोतारंसुतसोमं अभिषुतसोमंयज-मानं इच्छन्नभिलषन् आजगामागच्छति अध्वर्यवः यस्यग्राव्णः जीरंक्षेपणंभरणंचरन्तिकुर्व-न्तिसग्रावा सोमाभिषवपाषाणः वदन् शब्दंकुर्वन् वेदिं अवभ्रियाते अभिह्रियते॥ १२॥

अथत्रयोदशी—

येचाकनन्तचाकनन्तनूतेमर्ताअमृतमोतेअंहआरन्।
वावन्धियज्यूँरुततेषुधेह्योजोजनेषुयेषुतेस्याम॥ १३॥ २१॥

ये। चाकनन्त। चाकनन्त। नु। ते। मर्ताः। अमृत। मो इति। ते। अंहः। आ। अरन्। ववन्धि। यज्यून्। उत। तेषु। धेहि। ओजः। जनेषु। येषु। ते। स्याम॥ १३॥ २१॥

हेइन्द्र धनार्थंयेजनाः त्वांचाकनन्त अकामयन्त पुनश्चते नु क्षिप्रमेवत्वां चाकनन्त हे-अमृत अमरणशीलेन्द्र मर्ताः मरणधर्माणस्तेजनाः अंहोनर्थं मोआरन् मागमन् माइइतिनि-पातसमुदायोमेत्येकनिपातार्थेवर्तते उतापिच यज्यून् यजमानान् ववन्धि संभजस्व येपुजनेपु येषांजनानांमध्ये वयंस्तोतारः तेत्वदीयाःस्याम भवाम हेइन्द्र त्वंतेपुजनेपु ओजोबलंधेहि॥१३॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अदर्दरुत्समितिद्वादशर्चमष्टादशंसूक्तं गातुर्नामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता तथा-चानुक्रान्तं—अदर्दर्द्वादशगातुरिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अदर्दरुत्समसृंजोविखानित्वमर्णवान्बद्बधानाँअरम्णाः ।
महान्तंमिन्द्रपर्वतंवियद्वःसृजोविधाराअवंदानवंहन् ॥ १ ॥

अदर्दः । उत्सम् । असृजः । वि । खानि । त्वम् । अर्णवान् ।
बद्बधानान् । अरम्णाः । महान्तम् । इन्द्र । पर्वतम् । वि । यत् ।
वरिति वः । सृजः । वि । धाराः । अव । दानवम् । हन्निति हन् ॥१॥

हेइन्द्र त्वं उत्सं उत्स्यंदमानंमेघं अदर्दः विदारितवानसि तदनंतरं खानि मेघस्थोदका-नांनिर्गमनद्वाराणि व्यसृजः विशेषेणसृष्टवानसि किंच बद्बधानान् बाध्यमानान् अर्णवान् उदकवतोमेघान् अरम्णाः विराजयसि क्षारयसीत्यर्थः अत्ररम्णातिविसर्जनकर्मा हेइन्द्र यत् यस्त्वं यदितिलिंगव्यत्ययः महान्तंमभूतंपवर्तंमेघं विवः विवृतवानसि धाराः अपांविसृजः विसृष्टवानसि अपिच दानवं दनोःपुत्रं वृत्रमसुरं यद्वा उदकस्यदातारंमेघंवा अवहन् अभि-हतवानसि अत्रनिरुक्तम्—अदृणाउत्समुत्सउत्सदनाद्वोत्स्यंदनाद्वोनत्तेर्वास्याव्यसृजोस्यखानित्व-मर्णवानर्णस्वतएतानित्यादि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वमुत्साँऋतुभिर्बद्बधानाँअरंहऊधःपर्वतस्यवज्रिन् ।
अहिंचिदुग्रप्रयुतंशयानंजघन्वाँइन्द्रतविषीमधत्थाः ॥ २ ॥

त्वम् । उत्सान् । ऋतुऽभिः । बद्बधानान् । अरंहः । ऊर्धः ।
पर्वतस्य । वज्रिन् । अहिम् । चित् । उग्र । प्रऽयुतम् । शयानम् ।
जघन्वान् । इन्द्र । तविषीम् । अधत्थाः ॥ २ ॥

हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वं ऋतुभिः ऋतुपुवृष्टिकालेपुबद्बधानान् प्रतिबध्यमानान् उत्सान् मेघान् प्रतिबन्धनादमोचयइतिशेषः अपिच पर्वतस्यमेघस्यसंबन्धि ऊधोबलं अरंहः अगमयः हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र प्रयुतप्रयुक्तं शयानं जलेशयनंकुर्वन्तं अहिंचिद्वृत्रंचजघन्वान् हतवानसि हेइन्द्र त्वंतविषींबलं अधत्थाः अधारयः वृत्रवधानंतरंइन्द्रोलोकेप्रख्यातोभवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्यस्यचिन्महतोनिर्मृगस्यवधर्जघानतविषीभिरिन्द्रः ।
यएकइदप्रतिर्मन्यमानआदस्मादन्योअजनिष्टतव्यान् ॥ ३ ॥

त्यस्य । चित् । महतः । निः । मृगस्य । वधः । जघान ।
तविषीभिः । इन्द्रः । यः । एकः । इत् । अप्रतिः । मन्यमानः ।
आत् । अस्मात् । अन्यः । अजनिष्ट । तव्यान् ॥ ३ ॥

निर्जघानायुधंशक्रोवृत्रेणक्षिप्तमोजसा ॥ वृत्रस्यगात्रादन्योन्यःप्रादुर्भूतोमहासुरः ॥ १ ॥
वृत्रंपूर्वंनिहत्येन्द्रोद्वितीयंशुष्णसंज्ञकं ॥ पुनर्जघानेन्द्रइतिपराभिःकीर्तयत्यृषिरिति ॥ २ ॥
इन्द्रोमहतःप्रभूतस्यमृगस्यमृगवच्छीघ्रगामिनःत्यस्यचित् तस्यवृत्रस्यसंबन्धि वधरायुधं-तविषीभिः स्वकीयैर्बलैर्निर्जघान निःशेषेणावधीत् एकइत् असहायएव अप्रतिः प्रतिद्वंद्विरहितः मन्यमानाः आत्मानंयोस्तीतिशेषः आत् तदानींअस्मात्वृत्रात् तव्यान् प्रवृद्धतरोन्योसुरः अजनिष्ट प्रादुरभूत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्यंचिदेषांस्वधयामदन्तंमिहोनपातंसुवृधंतमोगाम् ।
वृषप्रभर्मादानवस्यभामंवज्रेणवज्रीनिजंघानशुष्णम् ॥ ४ ॥

त्यम् । चि॒त् । ए॒षाम् । स्व॒धया॑ । मद॑न्तम् । मि॒हः । नपा॑तम् ।
सु॒ऽवृध॑म् । त॒मः॒ऽगाम् । वृष॑ऽप्रभर्मा । दा॒न॒वस्य॑ । भाम॑म् ।
वज्रे॑ण । व॒ज्री । नि । ज॒घा॒न॒ । शुष्ण॑म् ॥ ४ ॥

एषांप्राणिनां स्वधयान्नेन मदन्तं मोदमानं सर्वप्राणिनामन्नं स्वयमेवभुंजानं मिहः सेचनसमर्थस्यमेघस्य नपातं पातारंरक्षितारं अत्रनपाच्छब्दःपातरिवर्तते प्राणोवैतनूनपात्सहितन्वःपातीतिब्राह्मणम् । सुवृधंप्रवृद्धं तमोगांतमोन्धकारंगच्छन्तं त्यंचित् तंचवृत्रंनिजघानेतिशेषः वृषप्रभर्मा वर्षणशीलस्यमेघस्यप्रहर्ता वज्रीवज्रवानिन्द्रः वज्रेणस्वकीयेनायुधेन दानवस्य दनुजस्यभामं अत्रक्रोधवाचिभामशब्देनक्रोधादुत्पन्नःशुष्णासुरोलक्ष्यते तंशुष्णमसुरंनिजघान हतवान् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्यंचि॑द॒स्य॒क्रतु॑भि॒र्निष॑त्तमम॒र्मणो॑वि॒ददिद॑स्य॒मर्म॑ ।
यदीं॑सुक्षत्र॒प्रभृ॑ता॒मद॑स्य॒युयु॑त्सन्तं॒तम॑सिह॒र्म्ये॑धाः ॥ ५ ॥

त्यम् । चि॒त् । अ॒स्य॒ । क्रतु॑ऽभिः । निऽस॑त्तम् । अ॒म॒र्मणः॑ ।
वि॒दत् । इत् । अ॒स्य॒ । मर्म॑ । यत् । ई॒म् । सु॒ऽक्ष॒त्र॒ । प्रऽभृ॑ता ।
मद॑स्य । युयु॑त्सन्तम् । तम॑सि । ह॒र्म्ये । धाः ॥ ५ ॥

अमर्मणोमर्महीनमात्मानंमन्यमानस्यास्यवृत्रस्यनिषत्तं निषण्णं त्यंचित् त्यत् तदेव लिंगव्यत्ययः मर्म प्राणस्थानं यत्रस्थानेविद्धोम्रियते तन्मर्मेत्युच्यते अस्यवृत्रस्य क्रतुभिः प्रज्ञानैः हेइन्द्र त्वंविददित् अज्ञासीरेव यद्यदा हेसुक्षत्र सुबलेन्द्र त्वं मदस्यमादकस्यसोमस्यप्रभृता प्रभृतौ संभरणेसति युयुत्सन्तं योद्धुमिच्छन्तं ईमेनंवृत्रं हर्म्ये हारके तमसि धाः न्यदधाः वृत्रः इन्द्रस्यभयात्तमसिप्राविशदित्यर्थः ॥ ५ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. ४.।

अथषष्ठी–

त्यंचिदित्थाकंत्पयंशयानमसूर्येतमसिवावृधानम् ।
तंचिन्मन्दानोवृषभःसुतस्योच्चैरिन्द्रोअपगूर्याजघान ॥ ६ ॥३२॥

त्यम् । चित् । इत्था । कत्पयम् । शयानम् । असूर्ये । तमसि ।
ववृधानम् । तम् । चित् । मन्दानः । वृषभः । सुतस्य । उच्चैः ।
इन्द्रः । अपऽगूर्य । जघान ॥ ६ ॥ ३२ ॥

सुतस्याभिषुतेनसोमेनमंदानोमोदमानःवृषभः कामानांवर्षितेन्द्रः उच्चैरूर्ध्वं अपगूर्य व-ज्रमुद्यम्य तंचित् तमेववृत्रंजघानावधीत् कीदृशं इत्थामुत्रान्तरिक्षलोके कत्पयं कात्सुखकरंप-योपस्यतं शयानं अप्सुशयानंकुर्वन्तं असूर्ये सूर्यरहिते तमस्यन्धकारे ववृधानं वर्धमानंत्यं चिदितिपुनर्वचनंपूरणार्थम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

अथसप्तमी–

उद्यदिन्द्रोमहतेदानवायवधर्यमिष्टसहोअप्रतीतम् ।
यदींवज्रस्यप्रभृतौददाभविश्वस्यजन्तोरधमंचकार ॥ ७ ॥

उत् । यत् । इन्द्रः । महते । दानवाय । वधः । यमिष्ट । सहः ।
अप्रतिऽइतम् । यत् । ईम् । वज्रस्य । प्रऽभृतौ । ददाभ ।
विश्वस्य । जन्तोः । अधमम् । चकार ॥ ७ ॥

यद्यदाइन्द्रः महतेप्रभूतायदानवाय वृत्रासुराय सहः शत्रूणामभिभवितृअप्रतीतं के-नाप्यप्रतिगतंवधोवज्रंउद्यमिष्ट उदयच्छत् यद्यदावज्रस्यप्रभृतौ महतौ प्रहरणेसति हृप्रहो-र्भइतिभत्वं ईमेनंवृत्रं ददाभ अहिंसीत् तदाविश्वस्यसर्वस्यजन्तोःप्राणिनः अधमंनीचंचका-र अकरोत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

त्यंचिदर्णंमधुपंशयानमसिन्वंवव्रंमह्याददुग्रः ।
अपादमत्रंमहतावधेननिदुर्योणआवृणङ्मृध्रवाचम् ॥ ८ ॥

त्यम् । चित् । अर्णम् । मधुऽपम् । शयानम् । असिन्वम् । वव्रम् । माहि । आदत् । उग्रः । अपादम् । अत्रम् । महता । वधेन । नि । दुर्योणे । आवृणक् । मृध्रऽवाचम् ॥ ८ ॥

उग्रः उद्गूर्णबलः इन्द्रोमहि महान्तं त्यंचित् तमेववृत्रं आददाददौ प्रत्यग्रहीत् कीदृशं अर्णं गन्तारं जलमेघंवा आवृत्यशयानं शयनंकुर्वन्तं स्थितवन्तमित्यर्थः मधुपं मधुनोंभसःपातारं पालयितारं असिन्वंसपत्नानामवक्षेप्तारं अस्यतेरिदंरूपं वव्रं वृण्वन्तं सर्वमप्याच्छादयन्तं सइमान्लोकानवृणोद्यदिमान्लोकानवृणोत्तद्वृत्रस्यवृत्रत्वमितिहितैत्तिरीयकं । तदनंतरमिन्द्रः दुर्योणि संग्रामे महताप्रभूतेनवधेन वज्रेण अपादं पादरहितं अत्रममात्रं परिमाणरहितं मृध्रवाचं हिंसितवागिन्द्रियं जृंभाभिभूतमित्यर्थः वृत्रंन्यवृणक् नितरामहिंसीत् तस्माज्जंजभ्यमानात् अग्नीषोमौ निरक्रामतां प्राणापानौवाएनंतदुज्जिहातामितिहितैत्तिरीयकम् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

कोअंस्यशुष्मंतविषींवरातएकोधनाभरतेअप्रतीतः ।
इमेचिदस्यज्रयसोनुदेवीइन्द्रस्यौजसोभियसाजिहाते ॥ ९ ॥

कः । अस्य । शुष्मम् । तविषीम् । वराते । एकः । धना । भरते । अप्रतिऽइतः । इमे इति । चित् । अस्य । ज्रयसः । नु । देवी इति । इन्द्रस्य । ओजसः । भियसा । जिहाते इति ॥ ९ ॥

---

१ तै० सं० २. ४. १२.।

अस्येन्द्रस्यसंबन्धिनींशुष्मंशोषणींतविषींबलं कोवराते निवारयेत् शुष्मशब्दस्यस्त्री-लिंगविशेषणत्वेपि नियतलिंगत्वात्पुंसिपुल्लिंगत्वमेव अप्रतीतः केनाप्यप्रतिगतइन्द्रः एकोऽसहा-यएव धना धनानि शत्रूणांवसूनि भरते बिभर्ति हरतेवा देवी देव्यौ द्योतमाने इमेचित् एतेएवद्यावापृथिव्यौ जयसोवेगवतोस्येन्द्रस्यसंबन्धिनः ओजसोबलादुद्भूतेनभियसाभयेन नुक्षिप्रं जिहाते गच्छतः चलतइत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

न्यस्मैदेवीस्वधितिर्जिहीतइन्द्रायगातुरुशतीवयेमे ।
संयदोजोयुवतेविश्वमाभिरनुस्वधाव्नेक्षितयोनमन्त ॥ १० ॥

नि । अस्मै । देवी । स्वऽधितिः । जिहीते । इन्द्राय । गातुः ।
उशतीऽइव । येमे । सम् । यत् । ओजः । युवते । विश्वम् । आभिः ।
अनु । स्वधाऽव्ने । क्षितयः । नमन्त ॥ १० ॥

स्वधितिः स्वधृतिः स्वेनधृतादेवीद्योतमानाद्यौः अस्माइन्द्रायनिजिहीते नीचत्वेनया-ति गातुर्भूमिः उशतीव कामयमानायोषिदिव इन्द्राय येमे आत्मानंनियच्छती यथेष्ट-मात्मानंविनियोक्तुंयोग्याभवतीत्यर्थः यदा इन्द्रः विश्वंसमस्तं ओजोबलं आभिः प्रजाभिः संयुवते संयोजयति इन्द्रःस्वकीयंबलं सर्वासुप्रजासुनिहितवानित्यर्थः अनुआनुकूल्येनव-र्तमानाःक्षितयोमनुष्याः क्षितयइतिमनुष्यनामैतत् स्वधाव्नेबलवतइन्द्राय नमन्त सन्नमन्ति प्रह्वीभवंति ॥ १० ॥

अथैकादशी–

एकंनुत्वासत्पतिंपाञ्चजन्यंजातंशृणोमियशसंजनेषु ।
तंमेजगृभ्रआशसोनविष्ठंदोषावस्तोर्हवमानासइन्द्रम् ॥ ११ ॥

एकंम् । नु । त्वा । सत्ऽपंतिम् । पांचंऽजन्यम् । जातम् । शृणोमि ।
यशसंम् । जनेंषु । तम् । मे । जगृभ्रे । आऽशसंः । नविंष्ठम् ।
दोषा । वस्तोः । हवंमानासः । इन्द्रंम् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वां एकंनु मुख्यमेव जनेषुसर्वेषुमनुष्येषुमध्ये अहं मंत्रद्रष्टाशृणोमि ऋषिमुख्येभ्यः कीदृशं सत्पतिं सतांपालकं पांचजन्यं पंचजनेभ्योमनुष्येभ्योहितं जातमुत्पन्नं यशसं यशोयुक्तं दोषा क्षपायां वस्तोर्वासरेच वहमानासः स्तुवन्तः आशसः कामानांशंसमानाः मे मदीयाःप्रजाः नविष्ठं अतिशयेनस्तुत्यं तमिन्द्रंजगृभ्रे गृह्णन्तु स्वीकुर्वन्तु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

एवाहित्वामृंतुथायातयंन्तंमघाविप्रेभ्योददंतंशृणोमि ।
किंतेंब्रह्माणोगृहतेसखायोयेत्वायानिदधुःकाममिन्द्र ॥१२॥३३॥

एव । हि । त्वाम् । ऋतुऽथा । यातयंन्तम् । मघा । विप्रेंभ्यः ।
ददंतम् । शृणोमिं । किम् । ते । ब्रह्माणंः । गृहते । सखायः । ये ।
त्वाऽया । निऽदधुः । कामम् । इन्द्र ॥ १२ ॥ ३३॥

एवएवमुक्तेनप्रकारेण हि ऋतुथा कालेकालेयातयन्तं जंतून्प्रेरयन्तं हेइन्द्र त्वां विप्रेभ्यःस्तोतृभ्यः मघा मघानि धनानि ददतं यच्छन्तं शृणोमि निशामयामि एतच्छ्रुत्वैवमतिभाति हेइन्द्र त्वाया त्वयि येस्तोतारः कामंस्वकीयाभिलाषंनिदधुः न्यक्षिपन् ब्रह्माणोवृहन्तः तेत्वदीयाःसखायःस्तोतारः किं गृहते त्वत्तःकिंगृह्णन्ते ऋषिःस्वकीयाभिलाषमाक्षिविलंबनादेवमुक्तवानित्यर्थः ॥ १२ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यप्रथमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः॥ ३३ ॥

॥ इतिपंचमेमंडलेद्वितीयोनुवाकः ॥ २ ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् । पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वर वैदिकमार्गप्रवर्तक श्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेण सायणाचार्येण विरचिते माधवीये वेदार्थप्रकाशे ऋक्संहिताभाष्ये चतुर्थाष्टके प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
चतुर्थेप्रथमाध्यायंव्याख्यायव्याकृतिक्षमः । सुधीःश्रीसायणाचार्योद्वितीयंव्याचिकीर्षति॥२॥

तत्राष्टे.पंचमेमंडलेतृतीयेनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रमहिमहइतिदशर्चंप्रथमंसूक्तं प्रजाप-
तिपुत्र.संवरणऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रोदेवता तथाचानुक्रान्तं—महिदशप्राजापत्यःसंवरणइति ।
विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् महिमहेतवसेदीध्येनॄनिन्द्रायेत्थातवसेअतव्यान् ।
योअस्मैसुमतिंवाजसातौस्तुतोजनेसमर्यश्चिकेत ॥ १ ॥

महि । महे । तवसे । दीध्ये । नॄन् । इन्द्राय । इत्था । तवसे ।
अतव्यान् । यः । अस्मै । सुऽमतिम् । वाजऽसातौ । स्तुतः ।
जने । सऽमर्यः । चिकेत ॥ १ ॥

अहंसंवरणःअतव्यान् अत्यन्तमिवदुर्बल.सन् महि महत् प्रभूतंस्तोत्रं महे महते तवसे बलवतइन्द्रायेत्था इत्थंवक्ष्यमाणप्रकारेणदीध्ये दीपयामि प्रकाशयामि किमर्थं नॄन् षष्ठ्यर्थेद्वितीया मनुष्याणामस्मदीयानांतवसेबलाय यद्वा नॄनस्मद्विरोधिनामभिभवायेतिशेषः तदर्थंतवसेस्मद्बलाय इन्द्रोस्मैजने जनायसंवरणाय वाजसातौ संग्रामे वाजस्यान्नस्यलाभेनिमित्तेसतिस्तुत.सन् सुमतिं समर्यः मर्त्यैःस्तोतृभिःसहितः यद्वा सहम्रियमाणैर्युध्यमानैर्मरुदादिभिः अथवा समरार्हः चिकेत जानाति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सत्वंनइन्द्रधियसानोअर्कैर्हरीणांवृषन्योक्त्रमश्रेः ।
याइत्थामघवन्ननुजोषंवक्षोअभिप्रार्यःसक्षिजनान् ॥ २ ॥

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । धियसानः । अर्कैः । हरीणाम् । वृषन् ।
योक्त्रम् । अश्रेः । याः । इत्था । मघऽवन् । अनु । जोषम् ।
वक्षः । अभि । प्र । अर्यः । सक्षि । जनान् ॥ २ ॥

हेवृषन् वर्षकेन्द्र समसिद्धस्त्वंनोस्मान्धियसानोध्यायन् अर्कैरर्चनसाधनैःस्तोत्रैर्निमित्तभूतैः हरीणांरथेनियोज्यानामश्वानांयोक्त्रंनियोजनरज्जुमश्रेः आश्रयसि याः लिंगव्यत्ययः यानकान् हेमघवन् इत्थाइत्थं जोषं प्रीतिं अनुवक्षोऽवहस्तैर्निमित्तैर्योक्त्रमश्रेरिति तथाकृत्वा अर्योस्मदरीन्जनान् अभि आभिमुख्येन प्र प्रकृष्टं सक्षि पराभव ॥ २ ॥

अथतृतीया–

नतेतइन्द्राभ्य१स्मदृष्वायुक्तासोअब्रह्मतायदसन् ।
तिष्ठारथमधितंवज्रहस्तारश्मिन्देवयमसेस्वश्वः ॥ ३ ॥

न । ते । ते । इन्द्र । अभि । अस्मत् । ऋष्व । अयुक्तासः ।
अब्रह्मता । यत् । असन् । तिष्ठ । रथम् । अधि । तम् ।
वज्रऽहस्त । आ । रश्मिम् । देव । यमसे । सुऽअश्वः ॥ ३ ॥

हेऋष्व महन् इन्द्र यत् ये अस्मदस्मत्तः त्वद्भक्तेभ्योन्ये अयुक्तासः त्वया असंयुक्ताअसन् आसन् अभवन् अब्रह्मता ब्रह्मपरिवृढंकर्मतद्रहितत्वात् तेनरास्तेत्वदीयानभवन्ति अतोस्मयत्तमभ्यागन्तुं यं प्रसिद्धं रथं अधितिष्ठ हेवज्रहस्तेन्द्र देव स्वश्वः त्वंयंरथमारोढुंरश्मिंप्रग्रहं आयमसे नियमयसितमधितिष्ठ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पुरूयत्तइन्द्रसन्त्युक्थागवेचकर्थोर्वरासुयुध्यन् ।
ततक्षेसूर्यायचिदोकसिस्वेवृषासमत्सुदासस्यनामचित् ॥ ४ ॥

पुरु । यत् । ते । इन्द्र । सन्ति । उक्था । गवे । चकर्थ । उर्वरासु ।
युध्यन् । ततक्षे । सूर्याय । चित् । ओकसि । स्वे । वृषा ।
समत्ऽसु । दासस्य । नाम । चित् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र ते तव यथदास्त्वभूतानि पुरु पुरूणि बहूनि उक्था उक्थानिशस्त्राणसन्ति तदा उर्वरासु सस्योपेतासुभूमिषु निमित्तभूतासु गवे वृष्टयुदकाय युध्यन् जलप्रतिबन्धकान् संहरन् चकर्थ करोषि भेदनं कुत्रेतिसूर्याय सूर्यस्यस्वेस्वकीयेओकसिस्थाने वृषा वर्षितासन् तत्सक्षे भेदनं संपादयसि समत्सु संग्रामेषु दासस्य वृष्टिप्रतिबन्धकर्तुरेतन्नामकस्यासुरस्य नाम चिद् नामापि तत्क्षे नाशयसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

व॒यंतेत॑इन्द्र॒येच॒नर॒ःशर्धो॑जज्ञा॒नाया॒ताश्च॒रथा॑ः ।
आ॒स्माञ्ज॑गम्यादहिशुष्म॒सत्वा॒भगो॒नहव्य॑ःप्रभृ॒थेषु॒चारु॑ः ॥५॥१॥

व॒यम् । ते । ते॒ । इ॒न्द्र॒ । ये । च॒ । नर॑ः । शर्धः॑ । ज॒ज्ञा॒नाः ।
या॒ताः । च॒ । रथा॑ः । आ । अ॒स्मान् । ज॒ग॒म्या॒त् । अ॒हि॒ऽशु॒ष्म॒ ।
सत्वा॑ । भगः॑ । न । हव्य॑ः । प्र॒ऽभृ॒थेषु॑ । चारु॑ः ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र येचनरः कर्मणांनेतारऋत्विग्यजमानाःवयंस्मः तेवयं ते त्वदीयाः कीदृशावयं शर्धोबलंजज्ञानाः उत्पादयन्तः स्तुतिभिः याताश्चहोतुर्यागंप्राप्ताश्च रथाःरंहणशीलाश्च किंच हेअहिशुष्मअहिरयनावसर्वतोव्याप्तबलेन्द्र त्वदनुमहाव हव्यः स्तुत्यः मतिभटैराह्वातव्योवा चारुःसंगंता सत्वाभृत्यादिः प्रभृथेषुसंग्रामेषुवा अस्मानाजगम्यात् आगच्छेत् भगोन भगइव हव्यश्चारुः भगदेवोयथास्मत्सहायआगच्छति तथा भृत्यादिरागच्छेदित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी–

प॒पृ॒क्षेण्य॑मिन्द्र॒त्वेह्योजो॑नृ॒म्णानि॑चनृ॒तमा॑नो॒अम॑र्तः ।
सन॒एनीं॑वसवा॒नोर॒यिंदा॒ःप्रार्यः॑स्तु॒षेतु॒विम॒घस्य॒दान॑म् ॥ ६ ॥

प॒पृ॒क्षेण्य॑म् । इ॒न्द्र॒ । त्वे इति॑ । हि । ओज॑ः । नृ॒म्णानि॑ । च॒ ।
नृ॒तमा॑नः । अम॑र्तः । सः । न॒ः । एनी॑म् । व॒स॒वा॒न॒ः । र॒यिम् । दा॒ः ।
प्र । अ॒र्यः । स्तु॒षे॒ । तु॒वि॒ऽम॒घस्य॑ । दान॑म् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र पपृक्षेण्यं संपर्कार्हं पूज्यंवा ओजोबलंत्वेहि त्वयिखलु त्वदधीनमित्यर्थः नृतमानोनृत्यन्नमर्तोमरणधर्मा सत्वं वसवानः आच्छादयन् स्वतेजसाजगत् नृम्णानि नृमणानि द्रविणानि वक्ष्यमाणरय्यपेक्षयाचशब्दः एनीं एनवर्णां श्वेतवर्णां नोस्मभ्यंरयिंधनंदाः देहि अहंच अर्यईश्वरस्यतुविमघस्य प्रभूतधनस्यचदानंमस्तुपे स्तौमि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

एवानइन्द्रोतिभिरवपाहिगृणतःशूरकारून् ।
उतत्वचंददतोवाजसातौपिप्रीहिमध्वःसुषुतस्यचारोः ॥ ७ ॥

एव । नः । इन्द्र । ऊतिऽभिः । अव । पाहि । गृणतः । शूर । कारून् । उत । त्वचम् । ददतः । वाजऽसातौ । पिप्रीहि । मध्वः । सुऽसुतस्य । चारोः ॥ ७ ॥

हेशूरेन्द्र एव एवं नोस्मान्गृणतः स्तुवतः कारून् कर्तॄन् ऋत्विजः ऊतिभिः रक्षणैः अवपाहि अवपालय उतापिच वाजसातौ संग्रामे त्वचं आच्छादकंरूपंददतः प्रयच्छतः सुषुतस्यसुष्ठुभिषुतस्यचारोर्मनोहरस्यमध्वः सोमस्य पिप्रीहि प्रीणयात्मानं द्वितीयार्थेषष्ठी उक्तलक्षणंसोमंपिबेत्यर्थः अथवा तृतीयार्थेषष्ठी उक्तलक्षणेनसोमपानेनप्रीणय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उतत्येमापौरुकुत्स्यस्यसूरेस्त्रसदस्योर्हिरणिनोरराणाः ।
वहन्तुमादशश्येतासोअस्यगैरिक्षितस्यक्रतुभिर्नुसंश्चे ॥ ८ ॥

उत । त्ये । मा । पौरुऽकुत्स्यस्य । सूरेः । त्रसदस्योः । हिरणिनः । रराणाः । वहन्तु । मा । दश । श्येतासः । अस्य । गैरिऽक्षितस्य । क्रतुऽभिः । नु । सश्चे ॥ ८ ॥

त्रसदस्युश्चविदथोध्वन्यश्चेतित्रयोनृपाः अश्वान्धनानिगाश्चादुर्ऋषये तद्वदत्यृषिः उत अपिच त्ये ते मा चतुर्थ्यर्थेद्वितीया मह्यमित्यर्थः रराणाः रातेर्दानार्थस्यकर्मणिलिटःकानचिरूपं दत्ताइत्यर्थः पौरुकुत्स्यस्य पुरुकुत्सापत्यस्य सूरेः प्रेरकस्य हिरणिनोहिरण्यवतोस्य त्रसदस्योः एतन्नामकस्यराजर्षेः गैरिक्षितस्य गिरिक्षितगोत्रोत्पन्नस्य श्येतासः शुभ्रवर्णाः

दशाश्वाः मा मां वहन्तु मापयन्तु अहंचक्रतुभिःकर्मभीरथनियोजनादिभिः यज्ञादिभिर्वा-नु क्षिप्रं सद्ये गच्छेयम् ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उतत्येमांमारुताश्वस्यशोणाःक्रत्वामघासोविदथस्यरातौ ।
सहस्रामेच्यवतानोददानआनूकमर्योवपुषेनार्चत् ॥ ९ ॥

उत । त्ये । मा । मारुतऽअश्वस्य । शोणाः । क्रत्वाऽमघासः ।
विदथस्य । रातौ । सहस्रा । मे । च्यवतानः । ददानः ।
आनूकम् । अर्यः । वपुषे । न । आर्चत् ॥ ९ ॥

उत अपिच त्ये तेअश्वाः वक्ष्यमाणाः मारुताश्वस्य मरुत्सदृशवेगाश्ववान् मरुताश्वः तदपत्यस्यविदथस्यैतन्नामकस्यराज्ञःशोणाःशोणवर्णाःक्रत्वामघासः क्रतुनाकर्मणाशीघ्रगमनादिलक्षणेनमहनीयाः अश्वाःरातौदानेविनियुक्तामांवहन्त्वितिशेषः किंच सहस्रा सहस्राणि अपरिमितानिधनानिअर्यः पूज्यस्य मे चतुर्थ्यर्थेषष्ठी पूज्याय मह्यंच्यवतानः च्यावयन् ददानः प्रयच्छन् सः आनूकं आभरणंच वपुषे स्वशरीरालंकाराय आर्चत् प्रायच्छत् नेतिचार्थे ॥ ९ ॥

अथदशमी–

उतत्येमाध्वन्यस्यजुष्टाल्लक्ष्मण्यस्यसुरुचोयतानाः ।
मह्नारायःसंवरणस्यऋषेर्व्रजंनगावःप्रयताअपिग्मन् ॥ १० ॥२॥

उत । त्ये । मा । ध्वन्यस्य । जुष्टाः । लक्ष्मण्यस्य । सुऽरुचः ।
यतानाः । मह्ना । रायः । समऽवरणस्य । ऋषेः । व्रजम् । न ।
गावः । प्रऽयताः । अपि । ग्मन् ॥ १० ॥ २ ॥

उतापिच त्ये ते वक्ष्यमाणारायः ध्वन्यस्य ध्वन्यनामकस्यलक्ष्मण्यस्य लक्ष्मणपुत्रस्य राज्ञःसंबन्धिनोश्वाः जुष्टाः मांप्राप्ताः सुरुचः शोभनदीप्तयः यतानाः वहमानायतमानाः रायःमह्नामहत्त्वेनयुक्तारायः प्रयताः दत्ताःसन्तः संवरणस्यऋषेःअपिग्मन् अपिगताः प्राप्तामद्गृहमितिशेषः व्रजंनगावः गोष्ठंगावइव यद्वा नेतिचार्थे गावश्चममव्रजंअपिग्मन् अत्रैन्द्रेसूक्तेप्रायेणेन्द्रमरुतोराज्ञांचदानस्तुतमइत्युक्तत्वाद्राज्ञांदानस्तुतिरविरुद्धा ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अजातशत्रुमितिनवर्चंद्वितीयंसूक्तं प्राजापत्यस्यसंवरणस्यार्षमैन्द्रं नवमीत्रिष्टुप् शिष्टा-स्त्रिष्टुबन्तपरिभाषयाजगत्यः अजातशत्रुंनवत्रिष्टुबन्तमित्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

अजातशत्रुमजरास्वर्वत्यनुस्वधामितादस्ममीयते ।
सुनोतनपचतब्रह्मवाहसेपुरुष्टुतायप्रतरंदधातन ॥ १ ॥

अजातऽशत्रुम् । अजरा । स्वःऽवती । अनु । स्वधा । अमिता । दस्मम् । ईयते । सुनोतन । पचत । ब्रह्मऽवाहसे । पुरुऽस्तुताय । प्रऽतरम् । दधातन ॥ १ ॥

अजातशत्रुं अनुत्पन्नाःशातयितारोयस्यतं दस्मं शत्रूणामुपक्षपयितारं अजरा अक्षीणा स्वर्वतीस्वरणवतीअमिता अपरिमिता स्वधा अन्नं हविरन्वीयते अनुप्राप्नोति तदर्थं हेऋत्वि-जः सुनोतन अभिषुणुत पचत पुरोडाशादिकं कस्मै ब्रह्मवाहसे ब्रह्मणःपरिवृढस्यस्तोत्रस्यवाह-कायपुरुष्टुतायबहुभिःस्तुतायेन्द्राय प्रतरं प्रकृष्टतरं दधातन धारयत स्वस्वोचितकर्म ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयःसोमेनजठरमपिप्रतामन्दतमघवामध्वोअन्धसः ।
यदींमृगायहन्तवेमहावधःसहस्रभृष्टिमुशनावधंयमत् ॥ २ ॥

आ । यः । सोमेन । जठरम् । अपिप्रत । अमन्दत । मघऽवा । मध्वः । अन्धसः । यत् । ईम् । मृगाय । हन्तवे । महाऽवधः । सहस्रऽभृष्टिम् । उशना । वधम् । यमत् ॥ २ ॥

योमघवा सोमेनजठरंस्वकीयं आसर्वतः अपिप्रत अपूरयत् मध्वोमधुरस्यान्धसःसो-मस्यपानेनामंदतातृप्यत् यदा ईमयंमृगायेतन्नामकायासुरायहन्तवे संहर्तुंमहावधः महावज्रः सहस्रभृष्टिरपरिमिततेजाः उशनाकामयमानःशत्रुं यद्वा उशनसासहयधं वज्रंयमत् उदयच्छत् तदापिप्रतामंदत ॥ २ ॥

अथतृतीया–

योअस्मैघ्रंसउतवायऊधनिसोमंसुनोतिभवतिद्युमाँअह ।
अपापशक्रस्ततनुष्टिमूहतितनूशुभ्रंमघवायःकवासखः ॥ ३ ॥

यः । अस्मै । घ्रंसे । उत । वा । यः । ऊधनि । सोमम् । सुनोति । भवति । द्युऽमान् । अह । अपऽअप । शक्रः । ततनुष्टिम् । ऊहति । तनूऽशुभ्रम् । मघऽवा । यः । कवऽसखः ॥ ३ ॥

योयजमानः अस्मैइन्द्राय घ्रंसे अहर्नामैतत् ग्रसन्तेरस्मिन्रसाइतिघ्रंसः तस्मिन् उतवा अथवा योयजमानः ऊधनि उद्धततरंभवति उन्नद्धमितिवाऊधोरात्रिः सोहमदानरसाभ्यामूधसि रात्रौच समत्वात् रात्रेरप्यूधउच्यते अहनिरात्रौच सोमंसुनोति सभवतिद्युमान्दीप्तिमान् अहेति विनिग्रहार्थीयः किंच शक्रः शक्तोयमिन्द्रः ततनुष्टिं ततं धर्मसन्ततिं नुदति वष्टि कामयते कामानितिततनुष्टिः तंतनूशुभ्रं तनूःशुभ्राशोभनीयालंकारादिभिर्यस्यतंतादृशं स्वपोषकमयज्वानं अपोहति अपरोपशब्दःपूरणः मघवा धनवान् यःकवासखःकुत्सितपुरुषसहायःतमपोहतीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यस्यावधीत्पितरंयस्यमातरंयस्यशक्रोभ्रातरंनातईषते ।
वेतीद्वस्यप्रयतायतंकरोनकिल्बिषादीषतेवस्वआकरः ॥ ४ ॥

यस्य । अवधीत् । पितरम् । यस्य । मातरम् । यस्य । शक्रः । भ्रातरम् । न । अतः । ईषते । वेति । इत् । ऊँ इति । अस्य । प्रऽयता । यतम्ऽकरः । न । किल्बिषात् । ईषते । वस्वः । आऽकरः ॥ ४ ॥

शक्रःशक्तोयं यस्यायज्वनः पितरं अवधीत् हतवान् यस्यचमातरंअवधीत् यस्यचभ्रातरं अतोस्मात् अयज्वनःसकाशात् नेषते नबिभेति नगच्छतिवा किंत्वस्यप्रयता प्रदत्तानिहवींषि वेतीदु कामयतएव अयज्वानं शिक्षयित्वानियोजयतीत्यर्थः यतंकरः यमनकर्ता वस्वोवसुनोधनस्य आकरः आभिमुख्यकर्तायःकिल्बिषात् पित्रादिधनयुक्तात् नेषते नचलति नबिभेतिवा इन्द्रस्यास्तोतॄणांहर्तारिन्द्रोयतीन्सालावृकेभ्यःप्रायच्छत् अंत-

रिक्षेपैलोमानपृथिव्यांकालकांज्यान् अरुन्मुखान्यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छमित्यादिश्रु-
तिषुप्रसिद्धा ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नपृञ्चभिर्दशभिर्वष्ट्यारभंनासुन्वतासचतेपुष्यंताचन ।
जिनातिवेदमुयाहन्तिवाधुनिरादेवयुंभजतिगोमतिव्रजे ॥५॥३॥

न । पंचऽभिः । दुशऽभिः । वुष्टि । आऽरभम् । न । असुन्वता ।
सचते । पुष्यंता । चुन । जिनाति । वा । इत् । अमुया । हन्ति ।
वा । धुनिः । आ । देवऽयुम् । भजति । गोऽमति । व्रजे॥ ५ ॥ ३ ॥

अयमिन्द्रः पंचभिर्दशभिर्वासहायैरारभं आरभंशत्रुहननायालंबनंनवष्टि साहाय्यं नापेक्षतइत्यर्थः यद्वा अमुमिन्द्रं पंचभिर्दशभिर्वायज्ञादन्यैरुपायैरारभमारब्धमुद्योगंकर्तुंनवष्टि नकामयते असुन्वता अभिषवमकुर्वता सहपुष्यताच न बंध्वादीनपोषयतापि नसचते नसंगच्छते असुन्वंतं अभिषवमकुर्वाणं अयष्टारं अपुष्यंतंचनप्रामोतीत्यर्थः नकेवलममाविमार्गं किंतु जिनातिवा वाशब्दश्चार्थे जिनातिच बाधते इदितिपूरणः हन्तिवामुया अमुमयष्टारं धुनिः कंपकःशत्रूणां देवयुंदेवमिन्द्रंकामयमानं यजमानं गोमति व्रजे आभजति जयतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथषष्ठी—

वित्वक्षणःसमृतौचक्रमासजोसुन्वतोविषुणःसुन्वतोवृधः ।
इन्द्रोविश्वस्यदमितावि्भीषणोयथावशंनयतिदासमार्यः ॥ ६ ॥

विऽत्वक्षणः । समृऽऋतौ । चक्रम्ऽआसजः । असुन्वतः । विषुणः ।
सुन्वतः । वृधः । इन्द्रः । विश्वस्य । दमिता । विऽभीषणः ।
यथाऽवशम् । नयति । दासम् । आर्यः ॥ ६ ॥

सधृतौसंग्रामेवित्वक्षणः विशेषेणतनूकर्ताशत्रूणांतदर्थंचक्रमासजः रथचक्रस्यासंजयिता असुन्वतोयजमानस्यविधुणःपराङ्मुखःसुन्वतोयजमानस्यवृधोवर्धयिताइन्द्रोविश्वस्यदमिताशिक्षयिताविभीषणःभयजनकःआर्यःस्वामी यथावशंयथेच्छंदासंदासकर्माणंजनंनयतिस्ववशम्॥६॥

अथसप्तमी—

समींपणेरंजतिभोजनंमुषेविदाशुषेभजतिसूनरंवसु ।
दुर्गेचनध्रियतेविश्वआपुरुजनोयोअस्यतविषीमचुक्रुधत् ॥ ७ ॥

सम् । ईम् । पणेः । अजति । भोजनम् । मुषे । वि । दाशुषे ।
भजति । सूनरम् । वसु । दुःऽगे । चन । ध्रियते । विश्वः । आ ।
पुरु । जनः । यः । अस्य । तविषीम् । अचुक्रुधत् ॥ ७ ॥

ईमयमिन्द्रः पणेर्वणिजइव लुब्धकस्यादातुर्भोजनंधनमन्नंवामुषेचोरयितुंसमजति सम्यग्गच्छति गत्वाचादायदाशुषेहविर्दात्रेयजमानायविभजति सूनरंशोभनमनुष्यंवसुधनं अयष्टुर्धनमाकृष्ययष्ट्रेप्रयच्छतीत्यर्थः नकेवलंवणिक्धनप्रदानमात्रं किंतु पुरुपुरूणिबहून्यन्यान्यपिधनानि किंच दुर्गेचनदुःखेननगन्तव्ये आपद्यपिविश्वःसर्वोपिदातृजनः आध्रियते आस्थाप्यते योजनः अस्येन्द्रस्यतविषींबलमचुक्रुधत् विहिताकरणादिनातस्यपणेरजतीतिपूर्वशेषः यद्वा योस्यतविषीमचुक्रुधत् ससर्वोपिजनोदुर्गेचनाध्रियते इन्द्रेणचनेत्येकपदमध्येष्टसंप्रदायप्राप्तम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

संयज्जनौसुधनौविश्वशर्धसाववेदिन्द्रोमघवागोषुशुभ्रिषु ।
युजंह्य१न्यमकृतप्रवेपन्युदींगव्यंसृजतेसत्वभिर्धुनिः ॥ ८ ॥

सम् । यत् । जनौ । सुऽधनौ । विश्वऽशर्धसौ । अवेत् ।
इन्द्रः । मघऽवा । गोषु । शुभ्रिषु । युजम् । हि । अन्यम् । अकृत ।
प्रऽवेपनी । उत् । ईम् । गव्यम् । सृजते । सत्वऽभिः । धुनिः ॥ ८ ॥

समवेत् संजानाति यद्यदाजनौपरस्परमविद्वंद्विनौ सुधनौ शोभनधनौ विश्वशर्धसौ व्याप्तबलौ बहूत्साहौवा तदा मघवाधनवानिन्द्रोगोषुशुभ्रिषुशोभनासुगोषुनिमित्तभूतासुअन्यंयष्टारंयुजं

सहायमकुर्वत्कृतवान् मवेपनीःशत्रूणांप्रवेपनवान् ईमस्मै गव्यंगोसमूहं उत्सृजते शत्रुभिर्मरुद्भिः सहधुनिःमेघानांकंपयितेन्द्रः यजमानमयजमानंवायंजानाविगोनिमित्तंज्ञात्वायज्वनेगोसमूहं प्रयच्छतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

सहस्रसामाग्निवेशिंगृणीषेशत्रिमग्नउपमांकेतुमर्यः ।
तस्माआपःसंयतःपीपयन्ततस्मिन्क्षत्रममवत्त्वेषमस्तु ॥ ९ ॥ ४ ॥

सहस्रऽसाम् । आग्निऽवेशिम् । गृणीषे । शत्रिम् । अग्ने । उपऽमाम् ।
केतुम् । अर्यः । तस्मै । आपः । सम्ऽयतः । पीपयन्त । तस्मिन् ।
क्षत्रम् । अमऽवत् । त्वेषम् । अस्तु ॥ ९ ॥ ४ ॥

अग्निवेशसुतंशत्रिमसंख्यातधनप्रदं ॥ आशास्तऋषिरेत्यर्चाप्रजापतिसुतःसुधीः ॥ १ ॥

अर्योहंसहस्रसां अपरिमितधनप्रदं आग्निवेशिं अग्निवेशसुतंशत्रिंएतन्नामकंराजर्षिं गृणीषे गृणे स्तौमि हेअग्ने अंगनादिगुणविशिष्टेन्द्र कीदृशंतं उपमां उपमानभूतंकेतुंप्रज्ञापकंमुख्यातमित्यर्थः तस्मैआपःसंयतः सम्यग्गच्छन्त्यःपीपयंत प्यायन्तां तस्मिन्राजनिक्षत्रंधनं अमवत् बलसहितंत्वेषंदीप्तिमदस्त्विति ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

यस्तेसाधिष्ठइत्यष्टर्चंद्वितीयंसूक्तं अंगिरोगोत्रःप्रभूवसुर्नामऋषिः अंत्यापंक्तिः पंक्त्यंतपरिभाषयाशिष्टाअनुष्टुभः इन्द्रोदेवता यस्तेष्टौप्रभूवसुरांगिरसःपंक्त्यंतमित्यनुक्रान्तं । सूक्तविनियोगोलैंगिकः आभिप्लविकेपृष्ठ्येषुतृतीयसवनेआयस्तृचोच्छावाकस्यवैकल्पिकोनुरूपःसूत्रितंच–यस्तेसाधिष्ठोवसेपुरांभिन्दुर्युवाकविरिति । द्वितीयतृतीययोः स्वरसाम्नोश्चायंतृचाव-गुरूपौ यस्तेसाधिष्ठोवसइतिपञ्चनुष्टुभइतिहिसूत्रम् ।

तत्रप्रथमा–

यस्तेसाधिष्ठोवसइन्द्रक्रतुष्टमाभर ।
अस्मभ्यंचर्षणीसहंसस्निंवाजेषुदुष्टरम् ॥ १ ॥

यः । ते । साधिष्ठः । अवसे । इन्द्र । क्रतुः । तम् । आ । भर ।
अस्मभ्यम् । चर्षणिऽसहम् । सस्निम् । वाजेषु । दुस्तरम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र ते तव यः साधिष्ठोतिशयेनसाधकः क्रतुरुक्तलक्षणंकर्मप्रज्ञावास्ति तंक्रतुंनोवसे-स्मद्रक्षणायास्मभ्यं आभर आहर कीदृशंतं चर्षणीसहं सर्वेषांमनुष्याणामभिभवितारंसानिं संसाधं शुष्मं वाजेषुसंग्रामेषुदुष्टरं अन्यैरनभिभाव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यदिन्द्रतेचतंस्रोयच्छूरसन्तितिस्रः।
यद्वापञ्चक्षितीनामवस्तत्सुनआभर ॥ २ ॥

यत् । इन्द्र । ते । चतस्रः । यत् । शूर । सन्ति । तिस्रः । यत् । वा । पंच । क्षितीनाम् । अवः । तत् । सु । नः । आ । भर ॥ २ ॥

हेइन्द्र ते तव यत् याऊतयः चतस्रः चतसृषुवर्णेषुसंश्रिताःसन्ति याश्चहेशूर तिस्रःत्रिषु लोकेषुवर्तमानाः यद्वा वाशब्दश्चार्थे यच्चयाश्चपंचक्षितीनांपंचजनसंबन्धिन्यऊतयःसन्ति अवो-रक्षणंतत्सर्वं सुष्ठुष्ठुनोस्मभ्यमाभर आहरेति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आतेवोवरेण्यंवृषंतमस्यहूमहे।
वृषजूतिर्हिजज्ञिषआभूभिरिन्द्रतुर्वणिः ॥ ३ ॥

आ । ते । अवः । वरेण्यम् । वृषन्ऽतमस्य । हूमहे । वृषऽजूतिः । हि । जज्ञिषे । आऽभूभिः । इन्द्र । तुर्वणिः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र वृषन्तमस्यफलानांवर्षकतमस्यतेतवावोरक्षणं गमनंवा वरेण्यं वरणीयमाहूमहे आह्वयामः हेइन्द्र वृषजूतिः वर्षणगमनः तुर्वणिस्तूर्णवनिर्हिंसकोवात्वं आभूभिः सर्वतोभवद्भिः व्याप्तैर्मरुद्भिःसहावोहि जज्ञिषे उत्पादयसिखलु तेअवआह्वयामइति यद्वा वृषगमनःसन् अ-स्मद्यज्ञमागत्यफलंजज्ञिषे तस्मात्त्वेवोहूमहइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वृषाह्यसिराधसेजज्ञिषेवृष्णितेशवः।
स्वक्षत्रंतेधृषन्मनःसत्राहमिन्द्रपौंस्यम् ॥ ४ ॥

वृषा । हि । असि । राधसे । जज्ञिषे । वृष्णि । ते । शवः ।
स्वऽक्षत्रम् । ते । धृषत् । मनः । सत्राऽहम् । इन्द्र । पौंस्यम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र राधसे यजमानानांसमृद्धये वृषासि फलस्यवर्षकोसिखलु यद्वा वृषास्त्वसि राधसेधनार्थंजज्ञिषे उत्पद्यसे तेशवोबलंवृष्णिवर्षितृ तेमनःस्वक्षत्रंस्वायत्तबलंधृषत् धर्षकंविरोधिनां हेइन्द्र तेपौंस्यं पुंस्त्वं सत्राहं संघहन्तृ ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

त्वंतमिन्द्रमर्त्यममित्रयन्तमद्रिवः ।
सर्वरथाशतक्रतोनियाहिशवसस्पते ॥ ५ ॥ ५ ॥

त्वम् । तम् । इन्द्र । मर्त्यम् । अमित्रऽयन्तम् । अद्रिऽवः । सर्वऽरथा ।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो । नि । याहि । शवसः । पते ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वं तममित्रयन्तं शत्रुत्वमाचरन्तं शत्रुंवाइच्छंतंमर्त्यं हेअद्रिवोवज्रवन्निन्द्र सर्वरथासर्वत्रव्याप्तेनरथेन सुपांसुलुगित्याकारः हेशतक्रतो हेशवसस्पते बलस्यपालकेन्द्र नियाहि नितरांगच्छ अभिभवितुम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

त्वामिद्वृत्रहन्तमजनासोवृक्तबर्हिषः ।
उग्रंपूर्वीषुपूर्व्यंहवन्तेवाजसातये ॥ ६ ॥

त्वाम् । इत् । वृत्रहन्ऽतम । जनासः । वृक्तऽबर्हिषः । उग्रम् ।
पूर्वीषु । पूर्व्यम् । हवन्ते । वाजऽसातये ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अस्माकमिन्द्रदुष्टरंपुरोयावानमाजिषु ।
सयावानंधनेधनेवाजयन्तमवारथम् ॥ ७ ॥

अस्माकम् । इन्द्र । दुस्तरम् । पुरःऽयावानम् । आजिषु ।
सऽयावानम् । धनेऽधने । वाजऽयन्तम् । अव । रथम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्रास्माकंरथं रंहणस्वभावंवा पुत्रमवरक्ष कीदृशंरथं दुष्टरं दुःखेनतरणीयं आजिषुसंग्रामेषुपुरोयावानं पुरतोमिश्रयितारं सयावानं अनुचरैःसहगन्तारं धनेधने सर्वेषुधनेषु वाजयन्तं संग्रामंधनंवाइच्छन्तम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अस्माकमिन्द्रेहिनोरथमवापुरंध्या ।
वयंशविष्ठवार्यंदिविश्रवोदधीमहिदिविस्तोमंमनामहे ॥ ८ ॥ ६ ॥

अस्माकम् । इन्द्र । आ । इहि । नः । रथम् । अव । पुरम्ऽध्या ।
वयम् । शविष्ठ । वार्यम् । दिवि । श्रवः । दधीमहि । दिवि ।
स्तोमम् । मनामहे ॥ ८ ॥ ६ ॥

हेइन्द्रास्माकं अस्मदीयएवसन् एहि आगच्छ आगत्यच पुरंध्याशोभनबुद्ध्यानोस्माकं रथमव रक्ष वयंच हेशविष्ठ अतिशयेनबलवन् त्वदनुग्रहाद्वार्यं वरणीयं श्रवोन्नं कीर्तिंवा दिवि द्योतमानेत्वयि दधीमहि स्थापयामः तथा दिवित्वयिस्तोमंस्तोत्रंमनामहे करवामहेइत्यर्थः ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

सआगमदितिषळृचंचतुर्थंसूक्तं आंगिरसःप्रभूवसुर्ऋषिः तृतीयाजगती शिष्टाअनुकल्पात्रिष्टुभः इन्द्रोदेवता अनुक्रांतंच—सआगमत्षट्तृतीयाजगतीति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

सआगमदिन्द्रोयोवसूनांचिकेतद्दातुंदामनोरयीणाम् ।
धन्वचरोनवंसगस्तृषाणश्चकमानःपिबतुदुग्धमंशुम् ॥ १ ॥

सः । आ । गमत् । इन्द्रः । यः । वसूनाम् । चिकेतत् । दातुम् ।
दामनः । रयीणाम् । धन्वऽचरः । न । वंसगः । तृपाणः ।
चकमानः । पिबतु । दुग्धम् । अंशुम् ॥ १ ॥

सइन्द्रोस्मद्यज्ञंमत्यागमदागच्छतु योदेवोवसूनांधनानां कर्मणिषष्ठी वसूनिधनानिचिकेतत् जानातिमदातुं सकीदृशः दामनादातादानमनावारयीणांधनानां गमनेदृष्टान्तः—धन्वचरोन धनुषासहसंचरन्धानुष्कइव वंसगोवननीयगमनः तृपाणः अत्यंतंतृपितः चकमानः कामयमानश्चसन् दुग्धं अभिषुतमंशुंसोमंपिबतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आतेहनूहरिवःशूरशिप्रेरुहत्सोमोनपर्वतस्यपृष्ठे ।
अनुत्वाराजन्नर्वतोनहिन्वन्गीर्भिर्मदेमपुरुहूतविश्वे ॥ २ ॥

आ । ते । हनू इति । हरिऽवः । शूर । शिप्रे इति । रुहत् ।
सोमः । न । पर्वतस्य । पृष्ठे । अनु । त्वा । राजन् । अर्वतः । न ।
हिन्वन् । गीःऽभिः । मदेम । पुरुऽहूत । विश्वे ॥ २ ॥

हेइन्द्र हेहरिवः हरिभ्यांतद्वन् शूर ते तव हनू हननसाधने यद्यप्ययंशिप्रावचनः तथापि पुनःशिप्राभिधानाद्गौणोवगन्तव्यः उकारूपेसंहतेवाशिप्रे आरुहत् आरोहतु प्राप्नोतु सोमोस्मद्दत्तः पर्वतस्यपृष्ठेनरुहत् नारोहति तत्रनतिष्ठतीत्यर्थः यद्वा नशब्दःपुरस्तात्प्रयुक्तोप्यत्रोपमार्थः पर्वतस्यपृष्ठे उपरिप्रदेशे सोमोनतत्रयथाविस्रंभेणप्रसरतितद्वत् हेराजन्राजमानेन्द्र त्वा त्वामनु त्वयासह तृतीयार्थइत्यनोःकर्मप्रवचनीयत्वं विश्वेवयमर्वतोन अश्वानिव तृणादिभिःगीर्भिःस्तुतिभिर्हिन्वन्हिन्वन्तः त्वांप्रीणयन्तःसन्तोमदेम हृष्येम हेपुरुहूत बहुप्रकारंबहुभिर्वाहूतेन्द्र ॥ २ ॥

अथतृतीया—

चक्रंनवृत्तंपुरुहूतवेपतेमनोभियाःमेअमतेरिदद्रिवः ।
रथादधित्वाजरितासदावृधकुविन्नुस्तोषन्मघवन्पुरूवसुः ॥ ३ ॥

चक्रम् । न । वृत्तम् । पुरुऽहूत । वेपते । मनः । भिया । मे ।
अमतेः । इत् । अद्रिऽवः । रथात् । अधि । त्वा । जरिता ।
सदाऽवृध । कुवित् । नु । स्तोषत् । मघऽवन् । पुरुऽवसुः ॥ ३ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूत हेअद्रिवः वज्रवन्निन्द्र मेमनःअमतेरिव दारिद्र्यादस्तोतुर्वासकाशात् भिया भित्या वेपते कंपते वृत्तंचक्रंन भूमौवर्तमानंचक्रमिव यस्मादेवंतस्मात् रथादधि उपरिस्थितं त्वा त्वां हेसदावृध सर्वदावर्धमान हेमघवन् इन्द्र जरितास्तोतापुरूवसुरस्मदृषिः कुवित् बहु नुक्षिप्रं स्तोषत् स्तोष्यति स्तूयात् अत्र कुविच्छन्दयोगेपिआख्यातस्य बहुलग्रहणान्निघातः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

एषग्रावेवजरितातइन्द्रेयर्तिवाचंबृहदाशुषाणः ।
प्रसव्येनमघवन्यंसिरायःप्रदक्षिणिद्धरिवोमाविवेनः ॥ ४ ॥

एषः । ग्रावाऽइव । जरिता । ते । इन्द्र । इयर्ति । वाचम् ।
बृहत् । आशुषाणः । प्र । सव्येन । मघऽवन् । यंसि ।
रायः । प्र । दक्षिणित् । हरिऽवः । मा । वि । वेनः ॥ ४ ॥

एषजरिताग्रजरितास्तोताग्रावेव अभिषवाश्मेव सयथारसंजनयतितद्वत् हेइन्द्र तेतुभ्यंवाचंस्तुतिं इयर्ति प्रेरयतीत्यर्थः बृहत्प्रमहत्प्रभूतंफलंआशुषाणः आशुसंभक्तासन् हेमघवन् सव्येनहस्तेन रायोधनानि प्रयंसि प्रयच्छसि हेहरिवः हर्यश्वेन्द्र दक्षिणित् दक्षिणेनापिप्रयंसीतिशेषः माविवेनः विगतकामंमाकार्षीः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वृषात्वावृषणंवर्धतुद्यौर्वृषावृषभ्यांवहसेहरिभ्याम् ।
सनोवृषावृषरथःसुशिप्रवृषक्रतोवृषावज्रिन्भरेधाः ॥ ५ ॥

वृषा । त्वा । वृषणम् । वर्धतु । द्यौः । वृषा । वृषऽभ्याम् ।
वहसे । हरिऽभ्याम् । सः । नः । वृषा । वृषऽरथः । सुऽशिप्र ।
वृषक्रतो इति वृषऽक्रतो । वृषा । वज्रिन् । भरे । धाः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वां वृषा वर्षित्रीद्यौः द्योतयित्रीस्तुतिः द्योततेर्द्यौत्यतेर्वास्तुत्यर्थस्येदंरूपं वृषणं कामानांवर्षकं त्वां वर्धतु वर्धयतु वृषात्वंवृषभ्यांसेकृभ्यांहरिभ्यांवहसे यज्ञंप्रत्युह्यसे हेसुशिप्र शोभनहनो वृषक्रतो वर्षणकर्मन् हेवज्रिन् वज्रयुक्तेन्द्र सत्वंवृषावृषरथश्चसन् नोस्मान्भरेसंग्रामे भरणवतियज्ञेवाधाःधारय ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

यो रोहि॑तौ वा॒जिनौ॑ वा॒जिनी॑वान्त्रि॒भिः श॒तैः सच॑माना॒वदि॑ष्ट ।
यूने॒ सम॑स्मै क्षि॒तयो॑ नमन्तां श्रु॒तर॑थाय मरुतो दुवो॒या ॥ ६ ॥ ७ ॥

यः । रोहि॑तौ । वा॒जिनौ॑ । वा॒जिनी॑ऽवान् । त्रि॒ऽभिः । श॒तैः ।
सच॑मानौ । अदि॑ष्ट । यूने॑ । सम् । अ॒स्मै॒ । क्षि॒तयः॑ । न॒मन्ता॒म् ।
श्रु॒तऽर॑थाय । म॒रु॒तः॒ । दु॒वः॒ऽया ॥ ६ ॥ ७ ॥

इयंश्रुतरथस्यराज्ञोदानस्तुतिः योराजावाजिनीवानन्नवानश्रुतरथोरोहितौरोहितवर्णौवाजिनौवेजनवन्तावश्वौत्रिभिःशतैःगवांधनानांवाउक्तसंख्याभिःसचमानौसंगच्छमानौअदिष्ट दातेर्दिशतेर्वालुङीदंरूपं यूनेसर्वत्रमिश्रयित्रे नित्यतरुणायवा अस्मै श्रुतरथाय क्षितयः सर्वाः प्रजाः दुवोया तृतीयैकवचनस्ययाजादेशः परिचर्ययासंनमंतां प्रणताभवन्तु सेवन्तामित्यर्थः हेमरुतइतिइन्द्रसहायभूतानांमरुतांसंबोधनम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

संभानुनेतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं अत्रेरार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं संभानुनापंचात्रिरित्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा–

सं भा॒नुना॑ यतते॒ सूर्य॑स्या॒जुह्वा॑नो घृ॒तपृ॑ष्ठः॒ स्वञ्चाः॑ ।
तस्मा॒ अमृ॑ध्रा उ॒षसो॒ व्यु॑च्छा॒न्य इन्द्रा॑य सु॒नवा॒मेत्याह॑ ॥ १ ॥

सम् । भा॒नुना॑ । य॒त॒ते॒ । सूर्य॑स्य । आ॒ऽजुह्वा॑नः । घृ॒तऽपृ॑ष्ठः ।
सु॒ऽअञ्चाः॑ । तस्मै॑ । अमृ॑ध्राः । उ॒षसः॑ । वि । उ॒च्छा॒न् । यः ।
इन्द्रा॑य । सु॒नवा॑म । इति॑ । आह॑ ॥ १ ॥

सूर्यस्यभानुनातेजसासह आजुह्वानः सर्वत्रहूयमानः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः घृतपृष्ठः प्रदीप्तज्वालःघृतयुक्तपृष्ठप्रदेशोवा स्वंचाः स्वंचनोग्निः संयततेसम्यक्प्रयत्नंकरोति उदयकालेस्यग्नयःप्रज्वाल्यन्ते तस्मात्कारणाद्योयजमानः इन्द्राय सुनवामेत्याहब्रूतेअध्वर्युंप्रति तस्मैयजमानाय अघ्नाः अहिंसिताः उषसोव्युच्छान् व्युच्छन्तु उदयकालेग्निःप्रज्वालितस्तस्मात्सोमयागंकुर्मइतियोब्रूतेतस्यसुदिनानिभवंतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

समिद्धाग्निर्वनवत्स्तीर्णबर्हिर्युक्तग्रावासुतसोमोजराते ।
ग्रावाणोयस्येषिरंवदन्त्ययदध्वर्युर्हविषावसिन्धुम् ॥ २ ॥

समिद्धऽअग्निः । वनवत् । स्तीर्णऽबर्हिः । युक्तऽग्रावा । सुतऽसोमः ।
जराते । ग्रावाणः । यस्य । इषिरम् । वदन्ति । अयत् । अध्वर्युः ।
हविषा । अव । सिन्धुम् ॥ २ ॥

समिद्धोग्निः प्रदीप्ताग्निः स्तीर्णबर्हिः प्रस्तृतदर्भोयंयजमानोवनवत् संभजते युक्तग्रावा नियुक्ताभिषवपाषाणः सुतसोमोभिषुतसोमोजराते जरति स्तौति यस्याध्वर्योर्ग्रावाणोभिषवसाधनाइषिरंएषणीयंगमनशीलंवाशब्दंवदन्ति सोध्वर्युर्हविषाहसिंधुं अवनेजनीरपः अवायत् अवगच्छति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वधूरियंपतिमिच्छन्त्येतियईंवहातेमहिषीमिषिराम् ।
आस्यश्रवस्याद्रथआचघोषात्पुरूसहस्रापरिवर्तयाते ॥ ३ ॥

वधूः । इयम् । पतिम् । इच्छन्ती । एति । यः । ईम् । वहाते ।
महिषीम् । इषिराम् । आ । अस्य । श्रवस्यात् । रथः । आ । च ।
घोषात् । पुरु । सहस्रा । परि । वर्तयाते ॥ ३ ॥

इयंवधूरिन्द्रस्यपत्नी पतिमिच्छन्ती स्वभिप्रियंयज्ञगमनायप्रकृतमिच्छन्त्येतिअनुगच्छति यइन्द्रः ईमेनांमहिषींवहाते वहति इषिरांगमनवतीं अस्येन्द्रस्यरथः आअर्वागस्मदभिमुखंश्रव-

स्याद् अन्नमिच्छन्ति आचघोषाद् आघुष्यतिशब्दयति पुरु अत्यधिकंसहस्रा सहस्राणिधना-नि परिपरितोवर्तयाते वर्तयति भापयति श्रवस्यादाचपुण्यादितिवा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

नसराजान्व्यथतेयस्मिन्निन्द्रस्तीव्रंसोमंपिबतिगोसखायम् ।
आसत्वनैरजतिहन्तिवृत्रंक्षेतिक्षितीःसुभगोनामपुष्यन् ॥ ४ ॥

न । सः । राजा । व्यथते । यस्मिन् । इन्द्रः । तीव्रम् । सोमम् ।
पिबति । गोऽसखायम् । आ । सत्वनैः । अजति । हन्ति । वृत्रम् ।
क्षेति । क्षितीः । सुऽभगः । नाम । पुष्यन् ॥ ४ ॥

सराजानव्यथते व्यथितोनभवति यस्मिन्राजनितदीययज्ञे इन्द्रस्तीव्रंमदजनकंसोमंपि-बति गोसखायं विकारेप्रकृतिशब्दः क्षीरादिमिश्रणवन्तं सराजासत्वनैः सत्वभिरनुचरैः आस-र्वतः अजति गच्छति हन्तिचवृत्रं पापं वैरिणंवा क्षेतिगच्छतिक्षितीः प्रजाः अथवाक्षितीः निवासान् निवसते सुभगःशोभनसुखोनामनामकंधनंइन्द्रस्यस्तोत्रंवापुष्यन्पोषयन् ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

पुष्यात्क्षेमेअभियोगेभवात्युभेवृतौसंयतीसंजयाति ।
प्रियःसूर्येप्रियोअग्नाभवातियइन्द्रायसुतसोमोददाशत् ॥ ५॥८॥

पुष्यात् । क्षेमे । अभि । योगे । भवाति । उभे इति । वृतौ ।
संयती इति सम्ऽयती । सम् । जयाति । प्रियः । सूर्ये । प्रियः ।
अग्ना । भवाति । यः । इन्द्राय । सुतऽसोमः । ददाशत् ॥ ५ ॥ ८ ॥

पुष्यात् पोषयेत् बंधवादीन् क्षेमे प्राप्तस्यधनस्यरक्षणे योगे अलब्धस्यप्राप्तौवाभिभवा-तिभवति अभीत्यनर्थकोधात्वर्थानुवादीवा प्रभुर्भवतीत्यर्थः तथा उभे वृतौवर्तमानेसंयतीनि-यते अहोरात्रे संजयाति सम्यक्जयति तेसुखकरेस्यातामित्यर्थः किंच सप्रियोभवति सूर्येत-थाग्नाअग्नौप्रियोभवति यइन्द्रायसुतसोमोददाशद्सोमंददाति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

उरोष्टइतिपंचर्चंपष्ठंसूक्तं अत्रेरार्षमानुष्टुभमैन्द्रं उरोरानुष्टुभमित्यनुक्रान्तं विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा–

उरोष्टइन्द्रराधंसोविभ्वीरातिःशतक्रतो ।
अधानोविश्वचर्षणेद्युम्नासुंक्षत्रमंहय ॥ १ ॥

उरोः । ते । इन्द्र । राधंसः । विऽभ्वी । रातिः ।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अध । नः । विश्वऽचर्षणे । द्युम्ना ।
सुऽक्षत्र । मंहय ॥ १ ॥

हेइन्द्र शतक्रतो बहुकर्मन् तेतव उरोः प्रभूतस्यराधसोधनस्य रातिर्दानं विभ्वीमहती अध अतःकारणात् नोस्मभ्यं हेविश्वचर्षणे सर्वस्यद्रष्टः सुक्षत्र शोभनधनेन्द्र क्षत्रमितिधननाम द्युम्ना द्युम्नानिधनानिमंहय प्रयच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यदीमिन्द्रश्रवाय्यमिषंशविष्ठदधिषे ।
पप्रथेदीर्घश्रुत्तमंहिरण्यवर्णदुष्टरम् ॥ २ ॥

यत् । ईम् । इन्द्र । श्रवाय्यम् । इषम् । शविष्ठ । दधिषे । पप्रथे ।
दीर्घश्रुतऽतमम् । हिरण्यऽवर्ण । दुस्तरम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र शविष्ठ अतिशयेनबलवन् यत् इषमन्नंश्रवाय्यंश्रवणीयं ईं सर्वतोदधिषे धारयसि ददासिवा इषशब्दोनपुंसकलिंगोप्यस्ति हेहिरण्यवर्णेन्द्र तदन्नं पप्रथेप्रथते कथंदीर्घश्रुत्तमं अतिदूरश्रवणीयतमं सर्वत्रकीर्त्यमित्यर्थः दुष्टरं अनभिभाव्यं उक्तलक्षणंप्रथते ॥ २ ॥

अथतृतीया–

शुष्मासोयेतेअद्रिवोमेहनाकेतसापः ।
उभादेवावभिष्टयेदिवश्चग्मश्चराजथः ॥ ३ ॥

शुष्मासः । ये । ते । अद्रिऽवः । मेहना । केतऽसापः । उभा । देवौ । अभिष्टये । दिवः । च । ग्मः । च । राजथः ॥ ३ ॥

हेअद्रिवोवज्रवन्निन्द्र तेत्वदीयाः येशुष्मासोबलभूतामरुतःसन्ति कीदृशास्ते मेहना मंहनीयाः केतसापः मज्ञापकंकर्मान्तरिक्षंवास्पृशन्त उभौदेवौ त्वंच मरुत्समूहश्चेत्युभौ युवांदिवश्च द्युलोकात् ग्मश्च भूमेःसकाशात् अभिष्टये अभितोगमनाय राजथः ईशाथे ॥ ३॥

अथचतुर्थी–

उतोनोअस्यकस्यचिद्दक्षस्यतववृत्रहन् ।
अस्मभ्यंनृम्णमाभरास्मभ्यंनृमणस्यसे ॥ ४ ॥

उतो इति । नः । अस्य । कस्य । चित् । दक्षस्य । तव । वृत्रऽहन् । अस्मभ्यम् । नृम्णम् । आ । भर । अस्मभ्यम् । नृऽमनस्यसे ॥ ४ ॥

उतो अपिच हेवृत्रहन्निन्द्र नोस्मभ्यं कस्यचिदनिर्दिश्यस्यदक्षस्यप्रवृद्धस्यादातुर्वा-स्यतवस्वभूतेभ्योस्मभ्यं पुनःश्रुतिरादरार्था नृम्णं नृमणं धनमाभरआहर हेइन्द्र यतस्त्व-मस्मभ्यंनृमणस्यसे धनमिच्छसि ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

नूतंआभिरभिष्टिभिस्तवशर्मञ्छतक्रतो ।
इन्द्रस्यामसुगोपाःशूरस्यामसुगोपाः ॥ ५ ॥ १० ॥

नु । ते । आभिः । अभिष्टिऽभिः । तव । शर्मन् ।
शतक्रतो इति शतऽक्रतो । इन्द्र । स्याम । सुऽगोपाः । शूर ।
स्याम । सुऽगोपाः ॥ ५ ॥ १० ॥

हेशतक्रतो इन्द्र ते तवाभिरभिष्टिभिः अभिगमनैर्नु क्षिप्रं समृद्धाभवेमेतिशेषः हेइन्द्र त-वशर्मन् शर्मणि सुखेसति सुगोपाः स्याम भवेम हेशूर तवशर्मणिसुगोपाः शोभनरक्ष-णाःस्याम भवेम पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

यदिन्द्रचित्रेतिपंचर्चंसप्तमंसूक्तं अत्रेरार्षं ऐन्द्रं अंत्यापंक्तिः शिष्टापंक्त्यन्तपरिभाषया-नुष्टुभः यदिन्द्रपंत्त्यन्तमित्यनुक्रमणिका आभिप्लविकेपृष्ठ्येपुतृतीयसवनेऽआयस्तृचोच्छा-वाकस्यवैकल्पिकस्तोत्रियः सूत्रितंच—यदिन्द्रचित्रमेहनायस्तेसाधिष्ठोवसइति ।

तत्रप्रथमा—

यदिन्द्रचित्रमेहनास्तित्वादातमद्रिवः ।
राधस्तन्नोविदद्वसउभयाहस्त्याभर ॥ १ ॥

यत् । इन्द्र । चित्र । मेहना । अस्ति । त्वाऽदातम् । अद्रिऽवः ।
राधः । तत् । नः । विदद्वसो इति विदत्ऽवसो । उभयाहस्ति ।
आ । भर ॥ १ ॥

हेइन्द्र हेचित्र चायनीय हेअद्रिवोवज्रवन् यत् मेहनामेहनीयं त्वादातं त्वयादातव्यं राधोधनमस्ति तद्धनं हेविदद्वसो लब्धधनेन्द्र नोस्मभ्यं उभयाहस्ति उभाभ्यांहस्ताभ्यां आभर आहर अत्र यदिन्द्रचित्रचायनीयंमंहनीयंधनमस्तीत्यादिनिरुक्तंद्रष्टव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यन्मन्यसेवरेण्यमिन्द्रद्युक्षंतदाभर ।
विद्यामतस्यतेवयमकूपारस्यदावने ॥ २ ॥

यत् । मन्यसे । वरेण्यम् । इन्द्र । द्युक्षम् । तत् । आ । भर ।
विद्याम । तस्य । ते । वयम् । अकूपारस्य । दावने ॥ २ ॥

हेइन्द्र यत् द्युक्षमन्नं वरेण्यं वरणीयं मन्यसे तत् द्युक्षं आभरास्मभ्यं ते तवसंबन्धिनोवयं तस्य तादृशस्योक्तलक्षणस्याकूपारस्य अकुत्सितः पारोन्तोयस्यतादृशस्यान्नस्य दावने दाने विद्याम स्याम ॥ २ ॥

वाजपेयेअतिरिक्तोक्थ्येयत्तेदित्सेषा सूत्रितंच—यत्तेदित्सुप्रराध्यंत्वामिच्छवसस्पतइति ।

१ नि० ४. ४. ।

सैषातृतीया–

यत्तेदित्सुप्रराध्यंमनोअस्तिश्रुतंबृहत् ।
तेनदृळ्हाचिदद्रिवआवाजंदर्षिसातये ॥ ३ ॥

यत् । ते । दित्सु । प्रऽराध्यम् । मनः । अस्ति । श्रुतम् । बृहत् ।
तेन । दृळ्हा । चित् । अद्रिऽवः । आ । वाजम् । दर्षि । सातये ॥ ३॥

हेइन्द्र ते तव यद्दित्सुदानेषु प्रराध्यं प्रकर्षेणस्तुत्यं श्रुतं विश्रुतं बृहत् महत् मनःअस्ति तेनमनसा हेअद्रिवोवज्रवन्निन्द्र दृळ्हाचित् दृढमपि वाजमन्नं आदर्षि आदरयसि सातयेसर्त्तभजनायपलाशायवा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मंहिष्ठंवोमघोनांराजानंचर्षणीनाम् ।
इन्द्रमुपप्रशस्तयेपूर्वीभिर्जुजुषेगिरः ॥ ४ ॥

मंहिष्ठम् । वः । मघोनाम् । राजानम् । चर्षणीनाम् ।
इन्द्रम् । उप । प्रऽशस्तये । पूर्वीभिः । जुजुषे । गिरः ॥ ४ ॥

मघोनां हविर्लक्षणधनवतां वोयुष्माकं मंहिष्ठं अतिशयेनपूज्यं चर्षणीनांमनुष्याणांराजानं इन्द्रं उपउपेत्य प्रशस्तये प्रशंसितुं पूर्वीभिः पुरातनीभिः वाग्भिःगिरःस्तोतारोजुजुषे सेवन्ते ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अस्माइत्काव्यंवचउक्थमिन्द्रायशंस्यम् ।
तस्माउब्रह्मवाहसेगिरोवर्धन्त्यत्रयोगिरःशुंभन्त्यत्रयः ॥५॥१०॥

अस्मै । इत् । काव्यम् । वचः । उक्थम् । इन्द्राय । शंस्यम् ।
तस्मै । ऊँ इति । ब्रह्मऽवाहसे । गिरः । वर्धन्ति । अत्रयः ।
गिरः । शुंभन्ति । अत्रयः ॥ ५ ॥ १० ॥

अस्माइव अस्माएवेन्द्राय काव्यं कवेःस्तोतुःसंबन्धि यद्वा कुशब्दे शब्दनीयंवचोवा-मूपं उक्थं शस्त्रं शंस्यं शंसनीयं यस्मादेवंतस्मात् तस्माउ तस्मैइन्द्रायैव ब्रह्मवाहसे परिवृ-ढस्यस्तोत्रस्यवाहकाय गिरःस्तुतीरत्रयोनिगोत्रावर्धन्तिवर्धयन्ति अत्रयोगिरःशुंभन्ति दीपय-न्ति पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

आयाह्यद्रिभिरितिनवर्चमष्टमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—आयाहिनवत्र्युष्णिगाद्यंत्यानु-ष्टुम्मध्येचसासौरीवदादीतिहासस्तुतिकर्मत्वादत्रिरेवदेवइति । इत्युक्तस्यक्तपिश्चान्यस्मादितिप-रिभाषयात्रिर्ऋषिः आद्यास्तिस्रउष्णिहः पंचमीनवम्यावनुष्टुभौ शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः अ-त्रेःस्तूयमानत्वात्षष्ठ्याद्याअत्रिदेवताका अन्त्यार्धेयाश्चपंचमीसूर्यदेवत्या शिष्टऐन्द्र्यः । दशरा-त्रेतृतीयेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेआद्यस्तृचः ऐन्द्रःपंचमः सूत्रितंच—आयाह्यद्रिभिःसुतंसजूर्विश्वेभिर्देवे-भिरिति । महाव्रतेप्यौष्णिहतृचाशीतावयंतृचः ।

तत्रप्रथमा—

आया॒ह्यद्रि॑भिः सु॒तं सोमं॑ सोमपते पिब । वृष॒न्निन्द्र॒ वृष॑भि॒र्वृत्र॑हन्तम ॥१॥

आ । या॒हि॒ । अद्रि॑ऽभिः । सु॒तम् । सोम॑म् । सो॒म॒ऽप॒ते॒ ।

पिब॑ । वृष॑न् । इ॒न्द्र॒ । वृष॑ऽभिः । वृत्र॑ह॒न्ऽत॒म॒ ॥ १ ॥

हेइन्द्र आयाहि अस्मद्यज्ञमागच्छ आगत्यच हेसोमपते सोमस्यस्वामिन्निन्द्र अद्रिभि-र्ग्रावभिःसुतमभिषुतंसोमंपिब हेवृषन् फलस्यवर्षयितः वृत्रहन्तम अतिशयेनशत्रूणांहन्तृतम वृषभिर्वर्षकैर्मरुद्भिःसहायाहि पिबच ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वृषा॒ ग्रावा॒ वृषा॒ मदो॒ वृषा॒ सोमो॑ अ॒यं सु॒तः । वृष॒न्निन्द्र॒ वृष॑भि॒र्वृत्र॑हन्तम ॥२॥

वृषा॑ । ग्रावा॑ । वृषा॑ । मदः॑ । वृषा॑ । सोमः॑ । अ॒यम् । सु॒तः ।

वृष॑न् । इ॒न्द्र॒ । वृष॑ऽभिः । वृ॒त्र॒ह॒न्ऽत॒म॒ ॥ २ ॥

ग्रावा अभिषवसाधनःपाषाणोवृषा वर्षकः सोमरसस्य फलस्यवामदः सोमपानेनज-नितः वृषा वर्षकः अयंसुतोभिषुतः सोमोवृषा तंसोमंवृषभिःसहपिब ॥ २ ॥

अथतृतीया—

वृषा॑त्वा॒वृष॑णंहुवे॒वज्रि॑ञ्चि॒त्राभि॑रू॒तिभिः॑ ।
वृष॑न्निन्द्र॒वृष॑भि॒र्वृत्रहन्तम ॥ ३ ॥

वृषा॑ । त्वा॒ । वृष॑णम् । हु॒वे॒ । वज्रि॑न् । चि॒त्राभिः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ ।
वृष॑न् । इ॒न्द्र॒ । वृष॑ऽभिः । वृ॒त्र॒ह॒न्ऽत॒म॒ ॥ ३ ॥

हेवज्रिन् वज्रवन्निंद्र वृषासोमरसस्यसेक्ताहं वृषणं त्वां हुवे आह्वयामि किमर्थं चित्राभिश्चायनीयाभिः ऊतिभीरक्षाभिः निमित्तभूताभिः शिष्टंगतम् ॥ ३ ॥

ऋजीषीवज्रीत्येषाब्राह्मणाच्छंसिनःशस्त्रयाज्या ऋजीषीवज्रीवृषभस्तुराषाडितियाज्येतिहिसूत्रितम् ।

सैषाचतुर्थी—

ऋ॒जी॒षी व॒ज्री वृ॑ष॒भस्तु॑रा॒षाट्छु॒ष्मी राजा॑ वृत्र॒हा सो॑म॒पावा॑ ।
यु॒क्त्वा हरि॑भ्या॒मुप॑ यासद॒र्वाङ्माध्यं॑दिने॒ सव॑ने मत्स॒दिन्द्रः॑ ॥ ४ ॥

ऋ॒जी॒षी । व॒ज्री । वृ॒ष॒भः । तु॒रा॒षाट् । शु॒ष्मी । राजा॑ । वृ॒त्र॒ऽहा ।
सो॒म॒ऽपावा॑ । यु॒क्त्वा । हरि॑ऽभ्याम् । उप॑ । या॒स॒त् । अ॒र्वाङ् ।
माध्यं॑दिने । सव॑ने । म॒त्स॒त् । इन्द्रः॑ ॥ ४ ॥

ऋजीषी सवनद्वयेभिषुतस्यगतसारस्यसोमरसस्यतृतीयसवने आप्यायाभिषुतोयोस्तिसऋजीषः सोमः सोस्यास्तीतिऋजीषी वज्री वज्रवान् वृषभोवर्षिता तुराषाट् तुराणांत्वरमाणानांशत्रूणांसोढा शुष्मी बलवान् राजा ईश्वरःसर्वस्य वृत्रहा वृत्रस्यहन्ता सोमपावा सोमरसस्य पाता एवंमहानुभावइन्द्रोहरिभ्यांयुक्त्वारथंयोजयित्वोपयासत् उपगच्छतु अर्वागस्मदभिमुखंआगच्छतु माध्यंदिनेसवनेमत्सत् मादयतुसोमेनेन्द्रः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यत्त्वा॑ सूर्य॒ स्व॑र्भानु॒स्तम॒साविध्य॑दासु॒रः ।
अक्षे॑त्रवि॒द्यथा॑ मु॒ग्धो भुव॑नान्यदीधयुः ॥ ५ ॥ ११ ॥

यत् । त्वा । सूर्य । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः ।
अक्षेत्रऽवित् । यथा । मुग्धः । भुवनानि । अदीधयुः ॥ ५ ॥ ११ ॥

इदमादिचतुर्भिर्मंत्रैरत्रीणांकर्मंकीर्त्यते हेसूर्य प्रेरक देव त्वा त्वां यद्यदा आसुरः असुरस्यप्राणापहर्तुरसुर्यावापुत्रः स्वर्भानुः स्वर्भानुसंज्ञकस्तमसामायानिर्मितेनाविध्यद् आवृणोदित्यर्थः तदा भुवनानिसर्वाणि अदीधयुः दृश्यन्ते तथा तत्रत्यःसर्वोजनः अक्षेत्रवित् स्वस्वस्थानमजानन् मुग्धोमूढोभवति तथा ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयएकादशोवर्गः ॥११॥

अथषष्ठी–

स्वर्भानोरधयदिन्द्रमायाअवोदिवोवर्तमानाअवाहन् ।
गूळ्हंसूर्यंतमसापव्रतेनतुरीयेणब्रह्मणाविन्ददत्रिः ॥ ६ ॥

स्वःऽभानोः । अध । यत् । इन्द्र । मायाः । अवः । दिवः ।
वर्तमानाः । अवऽअहन् । गूळ्हम् । सूर्यम् । तमसा । अपऽव्रतेन ।
तुरीयेण । ब्रह्मणा । अविन्दत् । अत्रिः ॥ ६ ॥

अध अथ जगन्मौढ्यानन्तरं स्वर्भानोरसुरस्य यद् यामायाःसन्ति कीदृश्यस्ताः दिवोद्योतमानादादित्याद् अवः अवस्ताद्वर्तमानाः तदुपरितिरोधानासामर्थ्यादितिभावः हेइन्द्र ताः सर्वाः अवाहन् अवहंसि अथात्रैरेवपरोक्षवादः तमसान्धकारेण अपव्रतेन अपगतकर्मणा गूळ्हं सूर्यं अन्धकारस्यावरणरूपत्वादपव्रतत्वं तथाविधं तुरीयेणब्रह्मणामंत्रेण ग्राव्णोब्रह्मेत्यनेनात्रिरविन्दत् लब्धवान् आवरणापगमोपायंनिवारणंशुद्धंवासूर्यमितिपूर्वमन्त्रापेक्षयास्यतुरीयत्वं एकैकंमायांशमेकैकेनमंत्रेणापनोद्य चतुर्थेनमंत्रेण निलीनंतमोप्यनुददित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

मामामिमंतवसन्तंमत्रइरस्याद्रुग्धोभियसानिगारीत् ।
त्वंमित्रोअसिसत्यराधास्तौमेहावतंवरुणश्चराजा ॥ ७ ॥

मा । माम् । इमम् । तव॑ । सन्त॑म् । अत्रे । इरस्या । द्रुग्धाः ।
भियसा॑ । नि । गारीत् । त्वम् । मित्रः । असि । सत्यऽराधाः ।
तौ । मा । इह । अवतम् । वरुणः । च । राजा ॥ ७ ॥

इदंसूर्यवाक्यं हेअत्रे मामिमं ईदृगवस्थं मां तवसन्तं तवस्वभूतमिरस्यान्नेच्छया द्रुग्धाद्रोग्धा असुरोभियसा भयजनकेनतमसा अन्धकारेण मानिगारीत् मागिरतु किंच हेमित्र त्वंमित्रोसि ममीतेःसकाशात्त्राताभवसि सत्यराधाः सत्यधनश्च तौ राजावरुणश्च त्वंच तौ युवां मामामिहावतं रक्षतं यद्वा अत्रिरेवमित्रउच्यते वरुणश्चयुवाम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ग्राव्णोब्रह्मायुयुजानःसपर्यन्कीरिणादेवान्नमसोपशिक्षन् ।
अत्रिःसूर्यस्यदिविचक्षुराधात्स्वर्भानोरपमायाअघुक्षत् ॥ ८ ॥

ग्राव्णः । ब्रह्मा । युयुजानः । सपर्यन् । कीरिणा । देवान् । नमसा ।
उपऽशिक्षन् । अत्रिः । सूर्यस्य । दिवि । चक्षुः । आ । अधात् ।
स्वःऽभानोः । अप । मायाः । अघुक्षत् ॥ ८ ॥

ब्रह्मा ब्राह्मणोत्रिः ग्राव्णः अभिषवसाधनाययुयुजानः युंजन् इन्द्रार्थंसोममभिषुण्वन्नित्यर्थः तथा कीरिणा कीर्यतेविक्षिप्यतेइतिकीरि स्तोत्रं तेनदेवान्सपर्यन् पूजयन् किंच नमसान्नेनहविर्लक्षणेननमस्कारेणवा उपशिक्षन् शिक्षतिर्दानार्थोन्नमसाधनेवर्तते प्रसाधयन् एवमुक्तैःसाधनैःसूर्यस्यसर्वमेरकस्यचक्षुःसर्वस्यव्यापकंमंडलं दिवि अन्तरिक्षे आधात् निस्तमस्कंकृतवानित्यर्थः तदेवस्पष्टयति—स्वर्भानोरेतन्नामकस्यासुरस्यमायाः स्वाश्रयममा मोहयन्ती परान् तथाकुर्वन्ती मायेत्युच्यते तादृशीर्मायाः तुरीयेण ब्रह्मणेत्युक्तं तदेतदुक्तं यत्तुरीयंब्रह्मतेनात्रिःसहायः इन्द्रोपाघुक्षत् अपजुगोप न्यवारयदित्यर्थः अथवाक्तृतीयपादएवंव्याख्येयः सूर्यस्यदिविपूर्वमावृतेप्रकाशेतदपमोषस्वकीयंचक्षुराधात् निवारणंतेजः संस्थापंदृष्टवानित्यर्थः स्वर्भानुमायायास्सूर्यस्यावृत्तिःहारिद्रविकेसमाम्नाता—स्वर्भानुर्ह्वासुरःसूर्यंतमसाविध्यत्तस्मैदेवाःप्रायश्चित्तिमैच्छन्तस्ययत्प्रथमंतमोपाघ्नन्साकृष्णाविरभवद्यद्द्वितीयंसाफाल्गुनीयत्तृतीयंसावलक्षीयदध्यस्थादपाकृंतन्नित्यादि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यंवैसूर्यंस्वर्भानुस्तमसाविध्यदासुरः ।
अत्रयस्तमन्वविन्दन्नह्यन्येअशक्नुवन् ॥ ९ ॥ १२ ॥

यम् । वै । सूर्यम् । स्वःऽभानुः । तमसा । अविध्यत् । आसुरः ।
अत्रयः । तम् । अनु । अविन्दन् । नहि । अन्ये । अशक्नुवन् ॥९॥१२

अत्रिकृतंसामर्थ्यमनुवदति यंवैसूर्यमिति निगतव्याख्यैषा अत्रयस्तंसूर्यमन्वविन्दन् इन्द्रार्थंसोमयागदेवतास्तुतिनमस्कारैः अनुक्रमेणईप्सतमोविरुध्यलब्धवन्तइत्यर्थःअन्येनह्यशक्नुवन् नलब्धवन्तःखलु ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

कोनुवामितिविंशत्यृचंनवमंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं षोडशीसप्तदश्यावतिजगत्यौ विंश्येकपदाविराट् शिष्टाःसप्तदशत्रिष्टुभः विश्वेदेवादेवताः तथाचानुक्रान्तं–कोनुविंशतिर्वैश्वदेवंवैवतषोडश्यावतिजगत्यावन्त्यैकपादेति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा–

कोनुवांमित्रावरुणावृतायन्दिवोवांमहःपार्थिवस्यवादे ।
ऋतस्यंवासदसित्रासीथांनोयज्ञायतेवांपशुषोनवाजान् ॥ १ ॥

कः । नु । वाम् । मित्रावरुणौ । ऋतऽयन् । दिवः । वा । महः ।
पार्थिवस्य । वादे । ऋतस्य । वा । सदसि । त्रासीथाम् । नः ।
यज्ञाऽयते । वा । पशुऽसः । न । वाजान् ॥ १ ॥

हेमित्रावरुणौ देवौ वांयुवां कोनु कःखलुयजमानः ऋतायन् यज्ञमिच्छन् शक्नुयादितिशेषः तस्मात्कृतमयेवदिवःसदसिद्युलोकसंबन्धिनिस्थाने महोमहतःपार्थिवस्यसदसि ऋतस्योत्पादकस्यांतरिक्षस्यसदसि तद्वेतुत्वात्ताच्छब्द्यं त्रिषुस्थानेषुनोस्मान्त्रासीथां रक्षतं वाशब्दश्चार्थे किंच यज्ञायते यज्ञमिच्छते हविर्दात्रेच मह्यं पशुषोनवाजान् पशुपुसीदतोवाजानन्नानिक्षीरदध्यादीनीवतानियथाप्रयच्छथः तद्वद्दत्तमिति यद्वा नशब्दश्चार्थे पशुषःपशून्वाजांश्चदत्तमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

तेनोंमित्रोवरुणोअर्यमायुरिन्द्रंऋभुक्षामरुतोंजुषन्त ।
नमोंभिर्वायेदर्धतेसुवृक्तिंस्तोमंरुद्रायमीळ्हुषेसजोषाः ॥ २ ॥

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । आयुः । इन्द्रः । ऋभुक्षाः ।
मरुतः । जुषन्त । नमःऽभिः । वा । ये । दधते । सुऽवृक्तिम् ।
स्तोमम् । रुद्राय । मीळ्हुषे । सऽजोषाः ॥ २॥

तेमित्रादयोदेवाः नोस्माकं सुवृक्तिं स्तोमं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं नमोभिर्वा हविर्भिश्च जुषंत सेवन्तां येदधतेधारयन्ति उक्तलक्षणंस्तोत्रं देवाःद्विविधाः स्तोत्रभाजो-हविर्भाजश्च अत्रस्तोत्रभाजउच्यन्ते आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते अथमरुतएववियुज्यवि-शेष्यन्ते रुद्रायमीळ्हुषे तृतीयार्थेचतुर्थी रुद्रेणसहसजोषाःसजोषसःसहप्रीयमाणाः तेषांपुत्रत्वा-दितिभावः केचन रुद्रायसजोषाइत्येतन्मित्रादिसर्वदेवताविशेषणमितिकथयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आवांयेष्ठाश्विनाहुवध्यैवातस्यपत्मन्रथ्यस्यपुष्टौ ।
उतवादिवोअसुरायमन्मप्रान्धांसीवयज्यवेभरध्वम् ॥ ३ ॥

आ । वाम् । येष्ठा । अश्विना । हुवध्यै । वातस्य । पत्मन् ।
रथ्यस्य । पुष्टौ । उत । वा । दिवः । असुराय । मन्म । प्र ।
अन्धांसिऽइव । यज्यवे । भरध्वम् ॥ ३ ॥

अनयाश्विनौ रुद्रश्चोच्यन्ते हेअश्विना अश्विनौ येष्ठा कामानांयंतृतमौ वां युवां वातस्यपत्मन् धर्मसाम्याद्धर्मिग्रहणं वायुसमानगतेरश्वस्यगमनेप्राप्ते रथ्यस्य रथस्यपुष्टौच निमित्तेसति हुवध्यै हुवे आह्वयामि आह्वातुंप्रभवामि वा अथवा वायुवद्युवयोःशीघ्रगमन-साधनरथस्यपोषेचनिमित्तेसति उतवा किंचेत्यर्थः दिवोद्योतमानाय चतुर्थ्यर्थेषष्ठी असु-रायप्रणापहर्त्रेरुद्राय यद्वा द्युलोकसंबन्धिने असुरायप्राणदात्रे सूर्यायवायवेवा यज्यवे या-गसाधकाय मन्ममननीयंस्तोत्रंप्रभरध्वं संपादयत हेऋत्विजः अन्धांसीव अन्नानिहविर्ल-क्षणानिहवींषिस्तोत्रंचेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रसक्षणोदिव्यःकण्वहोतात्रितोदिवःसजोषावातोअग्निः ।
पूषाभगःप्रभृथेविश्वभोजाआजिनजग्मुराश्वश्वतमाः ॥ ४ ॥

प्र । सक्षणः । दिव्यः । कण्वऽहोता । त्रितः । दिवः । सऽजोषाः ।
वातः । अग्निः । पूषा । भगः । प्रऽभृथे । विश्वऽभोजाः । आजिम् ।
न । जग्मुः । आश्वश्वऽतमाः ॥ ४ ॥

अत्रलिंगोक्तादेवताःप्रजग्मुरितिसंबन्धः सक्षणोयज्ञंसेवमानः शत्रूणांसोढावादिव्योदिविभवः कण्वहोता कण्वाऋषयोमेधाविनोवाहोतारआह्वातारोयस्यसतथोक्तः त्रितः त्रिपृथिव्यादिस्थानेषु तायमानोदिवःसूर्येणसहसजोषाःसमानगतिः समानप्रीतिर्वा वातः उक्तलक्षणोवायुरग्निः पूषापोषकएतन्नामाभगश्चप्रभृथे प्रभरणवत्यस्मिन्यज्ञेउक्ताःसर्वेदेवाः विश्वभोजाविश्वरक्षकाः कृत्स्नात्तारोवा आश्वश्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्ववतांश्रेष्ठाःसन्तः आजिंन संग्राममिव प्रजग्मुः प्रगच्छन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

प्रवोरयिंयुक्ताश्वंभरध्वंरायएषेवसेदधीतधीः ।
सुशेवएवैरौशिजस्यहोतायेवएवामरुतस्तुराणाम् ॥ ५ ॥ १३ ॥

प्र । वः । रयिम् । युक्तऽअश्वम् । भरध्वम् । रायः । एषे । अवसे ।
दधीत । धीः । सुऽशेवः । एवैः । औशिजस्य । होता । ये ।
वः । एवाः । मरुतः । तुराणाम् ॥ ५ ॥ १३ ॥

हेमरुतोवोयूयं रयिं धनं युक्ताश्वं अश्वसहितं अश्वयोग्यंपुत्रंवाप्रभरध्वं संपादयत रायोधनानि गवाश्वादिलक्षणानि एषे प्राप्तुं अवसे अवइत्यन्ननाम अन्नाय प्राप्तानां धनानांरक्षणायवाधीः स्तोतादधीत धारयतिस्तुतिम् सचौशिजस्यकक्षीवतोहोतास्त्रिः एवैगन्तव्यैःकामैः गमनसाधनैरश्वैर्वा सुशेवः शेवमितिसुखनाम सुसुखोभवतु हेमरुतस्तुराणांत्वरमाणानांवोयुष्माकंयेएवाः कामाः अश्वावासंतितैरिति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथद्वितीया—

तेनोमित्रोवरुणोअर्यमायुरिन्द्रऋभुक्षामरुतोजुषन्त ।
नमोभिर्वायेदधतेसुवृक्तिंस्तोमंरुद्रायमीळ्हुषेसजोषाः ॥ २ ॥

ते । नः । मित्रः । वरुणः । अर्यमा । आयुः । इन्द्रः । ऋभुक्षाः ।
मरुतः । जुषन्त । नमःऽभिः । वा । ये । दधते । सुऽवृक्तिम् ।
स्तोमम् । रुद्राय । मीळ्हुषे । सऽजोषाः ॥ २॥

तेमित्रादयोदेवाः नोस्माकं सुवृक्तिं स्तोमं शोभनपापादिवर्जनवत्स्तोत्रं नमोभिर्वा हविर्भिश्च जुषंत सेवन्तां येदधतेधारयन्ति उक्तलक्षणंस्तोत्रं देवाःद्विविधाः स्तोत्रभाजो-हविर्भाजश्च अत्रस्तोत्रभाजउच्यन्ते आयुः सततगतिर्वायुरुच्यते अथमरुतएववियुज्यवि-शेष्यन्ते रुद्रायमीळ्हुषे तृतीयार्थेचतुर्थी रुद्रेणसहसजोषाःसजोषसःसहप्रीयमाणाः तेषांपुत्रत्वा-दितिभावः केचन रुद्रायसजोषाइत्येतन्मित्रादिसर्वदेवताविशेषणमितिकथयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आवांयेष्ठाश्विनाहुवध्यैवातस्यपत्मन्रथ्यस्यपुष्टौ ।
उतवादिवोअसुरायमन्मप्रान्धांसीवयज्यवेभरध्वम् ॥ ३ ॥

आ । वाम् । येष्ठा । अश्विना । हुवध्यै । वातस्य । पत्मन् ।
रथ्यस्य । पुष्टौ । उत । वा । दिवः । असुराय । मन्म । प्र ।
अन्धांसिऽइव । यज्यवे । भरध्वम् ॥ ३ ॥

अनयाश्विनौ रुद्रश्चोच्यन्ते हेअश्विना अश्विनौ येष्ठा कामानांयंतृतमौ वां युवां वातस्यपत्मन् धर्मसाम्याद्धर्मिग्रहणं वायुसमानगतेरश्वस्यगमनेप्राप्तौ रथ्यस्य रथस्यपुष्टौच निमित्तेसति हुवध्यै हुवे आह्वयामि आह्वातुंप्रभवामि वा अथवा वायुवद्युवयोःशीघ्रगमन-साधनरथस्यपोषेचनिमित्तेसति उतवा किंचेत्यर्थः दिवोद्योतमानाय चतुर्थ्यर्थेषष्ठी असु-रायप्राणापहर्त्रेरुद्राय यद्वा द्युलोकसंबन्धिने असुरायप्राणदात्रे सूर्यायवायवेवा यज्यवे या-गसाधकाय मन्ममननीयंस्तोत्रंप्रभरध्वं संपादयत हेऋत्विजः अन्धांसीव अन्नानिहविर्ल-क्षणानिहवींषिस्तोत्रंचेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

प्रस॒क्षणो॑दि॒व्यः॑कण्व॑हो॒तात्रि॒तोदि॒वः॒सजोपा॒वातो॑अ॒ग्निः ।
पू॒षाभगः॑प्रभृ॒थेवि॒श्वभो॑जाआ॒जिंनजं॑ग्मुरा॒श्वश्व॑तमाः ॥ ४ ॥

प्र । सु॒क्षणः॑ । दि॒व्यः॑ । कण्व॑ऽहोता । त्रि॒तः । दि॒वः । स॒ऽजोषाः॑ ।
वातः॑ । अ॒ग्निः । पू॒षा । भगः॑ । प्र॒ऽभृ॒थे । वि॒श्वऽभो॑जाः । आ॒जिम् ।
न । ज॒ग्मुः॒ । आ॒श्वश्व॑ऽतमाः ॥ ४ ॥

अत्रलिंगोक्तादेवताःप्रजग्मुरितिसंबन्धः सक्षणोयज्ञंसेवमानः शत्रूणांसोढावादिव्योदिविभवः कण्वहोता कण्वाऋषयोमेधाविनोवाहोतारआह्वातारोयस्यसतथोक्तः त्रितः त्रिपुक्षित्यादिस्थानेषु तायमानोदिवःसूर्येणसहसजोषाःसमानगतिः समानप्रीतिर्वा वातः उक्तलक्षणकोवायुरग्निः पूषापोषकएतन्नामाभगश्चप्रभृथे प्रभरणवत्यस्मिन्यज्ञेउक्ताःसर्वेदेवाः विश्वभोजाविश्वरक्षकाः कृत्स्नात्तारोवा आश्वश्वतमाः प्रकृष्टगमनाश्ववतांश्रेष्ठाःसन्तः आजिंन संग्राममिव प्रजग्मुः प्रगच्छन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

प्रवो॑र॒यिंयु॒क्ताश्वं॑भरध्वंरा॒यए॒षेव॑सेदधीत॒धीः ।
सु॒शेव॒एवै॑रौशि॒जस्य॒होता॒येव॒एवा॑मरुतस्तु॒राणा॑म् ॥ ५ ॥ १३ ॥

प्र । व॒ः । र॒यिम् । यु॒क्तऽअ॑श्वम् । भ॒रध्व॒म् । रा॒यः । एषे॑ । अव॑से ।
द॒धी॒त॒ । धीः । सु॒ऽशेवः॑ । एवैः॑ । औशि॒जस्य॑ । होता॑ । ये ।
व॒ः । एवाः॑ । म॒रु॒तः॒ । तु॒राणा॑म् ॥ ५ ॥ १३ ॥

हेमरुतोयोयूयं रयिं धनं युक्ताश्वं अश्वसहितं अश्वयोग्यंपुत्रंवामभरध्वं संपादयत रायोधनानि गवाश्वादिलक्षणानि एषे प्राप्तुं अवसे अवइत्यन्ननाम अन्नाय प्राप्तानां धनानांरक्षणायवाधीः स्तोतादधीत धारयतिस्तुतिम् सचौशिजस्यकक्षीवतोहोताभिः एवैर्गन्तव्यैःकामैः गमनसाधनैरश्वैर्वा सुशेवः शेवमितिसुखनाम सुसुखोभवतु हेमरुतस्तुराणांत्वरमाणानांवोयुष्माकंयेएवाः कामाः अश्वावासंतितैरिति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रवोवायुमितिषष्ठीवायव्येपशौहविषोयाज्या प्रवोवायुंरथयुजंकृणुध्वमुतत्वामदितेमहीवि सूत्रितंतत्पाठस्तु ।

अथषष्ठी—

प्रवोवायुंरथयुजंकृणुध्वंप्रदेवंविप्रंपनितारमर्कैः ।
इषुध्यवऋतसापःपुरंधीर्वस्वीर्नोअत्रपत्नीराधियेधुः ॥ ६ ॥

प्र । वः । वायुम् । रथऽयुजम् । कृणुध्वम् । प्र । देवम् । विप्रम् । पनितारम् । अर्कैः । इषुध्यवः । ऋतऽसापः । पुरम्ऽधीः । वस्वीः । नः । अत्र । पत्नीः । आ । धिये । धुरितिधुः ॥ ६ ॥

हेमदीयाऋत्विजोवोयूयंवायुंवायुदेवंरथयुजं यज्ञगमनाय रथसंबद्धंकृणुध्वं कुरुध्वं प्रदेवं द्योतमानं विप्रं विशेषेणकामानांपूरकं विप्रवत्पूज्यंवा पनितारं कर्मणिकर्तृप्रत्ययः स्तुत्यमित्यर्थः फलप्रदातारंवा अर्कैरर्चनीयसाधनैर्मंत्रैःप्रकृणुध्वं स्तुत किंच इषुध्यवः गंत्र्यः ऋतसापः यज्ञस्पृशः पुरंधीःपुरंध्यः स्त्रीरूपाः रूपवत्योवावस्वीः प्रशंस्याःपत्नीर्देवपत्न्योऽत्रास्मिन्यज्ञेनोस्मदीयायधियेकर्मणेतन्निष्पत्तयेआधुः आगतवत्यः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उपवएषेवन्द्येभिःशूषैःप्रयह्वीदिवश्चितयद्भिरर्कैः ।
उषासानक्ताविदुषीवविश्वमाहावहतोमर्त्याययज्ञम् ॥ ७ ॥

उप । वः । एषे । वन्द्येभिः । शूषैः । प्र । यह्वी इति । दिवः । चितयत्ऽभिः । अर्कैः । उषसानक्ता । विदुषीइवेतिविदुषीऽइव । विश्वम् । आ । ह । वहतः । मर्त्याय । यज्ञम् ॥ ७ ॥

हेउषासानक्ता अहोरात्राभिमानिदेवते यह्वी महत्यौ वन्द्येभिर्वन्दनार्हैरेतैर्देवैःसहदिवोन्तरिक्षादविशेषेणसर्वप्रदेशाद्वोयुष्मदर्थंउपप्रैषे उपप्रापयामिहविः ईषिःप्रापणकर्मास्यादुपप्राभिः समन्वितः शूषैःसुखकरैश्चितयद्भिःज्ञापयद्भिरर्कैर्मंत्रैःसहोपप्रापयामि हेउक्तेदेवते भवत्यौ विश्वं सर्वंकर्तव्यजातं विदुषीइव जानंत्याविव मर्त्यायजमानाययज्ञमावहतः अभिमुखंप्रापयतः हेति पूरणः यद्वा शूषैरित्यादीनितृतीयाबहुवचनान्तानिवन्द्येभिरित्यस्यविशेषणानीतिकेचिदाहुः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अभिवोअर्चेपोष्यावतोनॄन्वास्तोष्पतिंत्वष्टारंरराणः ।
धन्यासजोषाधिषणानमोभिर्वनस्पतीँरोषधीरायएषे ॥ ८ ॥

अभि । वः । अर्चे । पोष्याऽवतः । नॄन् । वास्तोः । पतिम् ।
त्वष्टारम् । रराणः । धन्या । सऽजोषाः । धिषणा । नमःऽभिः ।
वनस्पतीन् । ओषधीः । रायः । एषे ॥ ८ ॥

अहं पोष्यावतोबहुपोष्यजनयुक्तान्नॄन्कर्मनेतॄन् वोयुष्मानभ्यर्चे अभिपूजयामि स्तौमीत्यर्थः केपुनस्तेयूयं उच्यते—वास्तोष्पतिंत्वष्टारंरराणःस्तोत्रादिभिःक्रीडन् हविर्ददद्वाहंधन्याधनकरीसजोषाः इतरदेवैःसहगच्छन्तीप्रीणयन्तीवा धिषणा वाङ्नामैतत् वाग्देवता एताद्वितीयार्थेप्रथमा उक्तलक्षणांवाणींवनस्पतीनोषधीश्च नमोभिःसहार्चइतिसंबन्धः किमर्थं रायएषे धनानिप्राप्तुम् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

तुजेनस्तनेपर्वताःसन्तुस्वैतवोयेवसवोनवीराः ।
पनितआप्त्योयजतःसदानोवर्धान्नःशंसंनर्योअभिष्टौ ॥ ९ ॥

तुजे । नः । तने । पर्वताः । सन्तु । स्वऽएतवः । ये ।
वसवः । न । वीराः । पनितः । आप्त्यः । यजतः । सदा । नः ।
वर्धात् । नः । शंसम् । नर्यः । अभिष्टौ ॥ ९ ॥

पर्वताः पर्ववन्तः पुराणवन्तोमेघाः तनेविस्तृतेतुजेदाने यद्वा तनेतिपुत्रनाम षष्ठ्यर्थेचतुर्थी पुत्रस्यदानइत्यर्थः अथवा नस्तुजेपुत्रेतनेतत्पुत्रेच स्वैतवः शोभनमनाःसन्तु भवन्तु कीदृशास्ते येवसवः जगतोवासयितारः वीरान वीराइव किंच पनितः स्तुतः आप्त्यः आप्तव्यः सर्वैर्यजतोयजनीयआदित्यः सदासर्वदा नः शंसं अस्माकंस्तुतिं नर्योनरेभ्योहितोदेवःअभिष्टौ अभिगतएषणे अभिगमनेवासति वर्धात् वर्धयेत् ॥ ९ ॥

अथदशमी–

त्वष्णोअस्तोपिभूम्यस्यगर्भंत्रितोनपातमपांसुवृक्ति।
गृणीतिअग्निरेतरीनशूषैःशोचिष्केशोनिरिणातिवनां॥१०॥१४॥

त्वष्णः। अस्तोपि। भूम्यस्य। गर्भम्। त्रितः। नपातम्।
अपाम्। सुऽवृक्ति। गृणीते। अग्निः। एतरीं। न। शूषैः।
शोचिःऽकेशः। नि। रिणाति। वनां॥ १०॥ १४॥

भूम्यस्य भूमिरंतरिक्षं तदर्हस्यतादृशस्य वृष्णोवर्षकस्यपर्जन्यस्य अथवाभूम्योभूमेरेवार्हः सदुचितवृष्टिप्रदानात् तादृशस्यमेघस्यगर्भंगर्भस्थानीयं अपांनपातं रक्षकं वैद्युतमग्निं सुवृक्ति स्तोत्रकर्मैतत् शोभनपापादिवर्जनवतास्तोत्रेण अस्तोपि स्तुतवानहं सत्रितस्तीर्णतमः त्रिषुस्थानेषुत्रित्वापन्नेषुतायमानोग्निः एतरिगन्तरिमपि शूषैः सुखकरैः रश्मिभिः नगृणीते नगरणंकुरुते नक्रुध्यतीत्यर्थः किंतु शोचिष्केशः मदीप्तरश्मिःसन् वना वनानि निरिणाति हिनस्ति दहतीत्यर्थः॥ १०॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेचतुर्दशोवर्गः॥ १४॥

अथैकादशी–

कुथामुहेरुद्रियांयब्रवामुकद्रायेचिकितुपेभगांय।
आपओपंधीरुतनोंवन्तुद्यौर्वनांगिरयोवृक्षकेंशाः॥ ११॥

कथा। मुहे। रुद्रियाय। ब्रवाम। कत्। राये। चिकितुषे।
भगांय। आपः। ओषंधीः। उत। नः। अवन्तु। द्यौः। वनां।
गिरयः। वृक्षऽकेंशाः॥ ११॥

यममवयः कथा केनप्रकारेण महे महते रुद्रियाय रुद्रपुत्राय मरुद्गणाय ब्रवाम स्तुतीः कत् किंच स्तोत्रं राये धनलाभाय चिकितुषे सर्वंजानते भगायैतन्नामकायदेवायब्रवाम उतापिच आपः अब्देवताः ओषधीरोषधयोद्यौर्द्युदेवतावनावनानि गिरयोवृक्षकेशाः वृक्षाएवकेशस्थानीयायेषांते एता उक्तदेवतानोस्मानवन्तुरक्षन्तु॥ ११॥

अथद्वादशी—

शृणोतुनऊर्जांपतिर्गिरःसनभस्तरीयाँइषिरःपरिज्मा ।
शृण्वन्त्वापःपुरोनशुभ्राःपरिस्रुचोबबृहाणस्याद्रेः ॥ १२ ॥

शृणोतु । नः । ऊर्जाम् । पतिः । गिरः । सः । नभः । तरीयान् ।
इषिरः । परिऽज्मा । शृण्वन्तु । आपः । पुरः । न । शुभ्राः ।
परि । स्रुचः । बबृहाणस्य । अद्रेः ॥ १२ ॥

नोस्माकंगिरः स्तुतीः शृणोतु कः उर्जांबलानांपतिर्वायुः अथवाऊर्जामन्नानांपतिःप्राणोपाधिकस्यवायोःकृत्स्नान्नपतित्वंप्रसिद्धं श्रुतिश्चभवति—प्राणस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयदिति । सः नभोनभसिचारी तरीयान् तरितव्यः इषिरोगमनशीलः परिज्मापरितोगन्ता किंच आपः शृण्वन्तु गिरः कीदृश्यस्ताः पुरोन पुराणीव शुभ्राःदीप्ताः बबृहाणस्यवर्धमानस्यअद्रेर्मेघस्य वापर्वतस्यवापरिपरितःस्रुचःसरणशीलाः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

विदाचिन्नुमहान्तोयेवएवाब्रवामदस्मावार्यन्दधानाः ।
वयश्चनसुभ्व१आवयन्तिक्षुभामर्तमनुयतंवधस्नैः ॥ १३ ॥

विद । चित् । नु । महान्तः । ये । वः । एवाः । ब्रवाम । दस्माः ।
वार्यम् । दधानाः । वयः । चन । सुऽभ्वः । आ । अव । यन्ति ।
क्षुभा । मर्तम् । अनुऽयतम् । वधऽस्नैः ॥ १३ ॥

हेमहान्तोमरुतोनु क्षिप्रं यूयं विद जानीथस्तोत्रं हेदस्माः दर्शनीयाः वोयुष्मान्येएवाः गन्तारोयुष्मान् भजमानाःवार्यंवरणीयंहविः दधानाः ददानाधारयन्तोवावयंब्रवामस्तुतिं यद्वा येवः यूयमित्यर्थः येयूयमेवाः अस्मद्यज्ञंअभिगन्तारः तेविद चिदितिपूरणः वयश्चन आगन्तारश्चैतमरुतःसुभ्वःसुष्ठुभवन्तः प्रवृद्धाः आ अस्मदभिमुखमवयन्ति गच्छन्ति किंकुर्वन्तः क्षुभा क्षोभकेणसहितंमर्तंमरणधर्माणंवैरिणं अनुयतं अभिगतं वधस्नैरायुधैःपरिहरन्तोवयन्ति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

आदैव्यानिपार्थिवानिजन्मापश्चाच्छासुमखायवोचम् ।
वर्धन्तांद्यावोगिरश्चन्द्राग्राउदावर्धन्तामभिषाताअर्णाः ॥ १४ ॥

आ । दैव्यानि । पार्थिवानि । जन्म । अपः । च । अच्छ ।
सुऽमखाय । वोचम् । वर्धन्ताम् । द्यावः । गिरः । चन्द्रऽअग्राः ।
उदा । वर्धन्ताम् । अभिऽसाताः । अर्णाः ॥ १४ ॥

दैव्यानि देवसंबंधीनि पार्थिवानि पृथिवीसंबंधीनिच जन्म जन्मानि अपश्च अपसा-च्छाभिमुखंसुमखायशोभनयज्ञायमरुद्गणायवोचंब्रवीमिगिरः स्तुतयोवर्धंतां द्यावोद्योतमानाः स्वप्रतिपाद्यार्थप्रकाशिन्यः चन्द्राग्राः आह्लादनंहिरण्यंवा अग्रे यासां तास्तादृश्यः सत्योव-र्धन्तां अर्णाःनद्यश्चअभिषाताः मरुद्भिःसंभक्ताः उदा उदकेनवर्धन्तां समृद्धाभवन्तु ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

पदेपदेमेजरिमानिधायिवरूत्रीवाशक्रायापायुभिश्च ।
सिषक्तुमातामहीरसानस्मत्सूरिभिर्ऋजुहस्ताऋजुवनिः ॥ १५ ॥ १५ ॥

पदेऽपदे । मे । जरिमा । नि । धायि । वरूत्री । वा । शक्रा ।
या । पायुऽभिः । च । सिसक्तु । माता । मही । रसा । नः ।
स्मत् । सूरिऽभिः । ऋजुऽहस्ता । ऋजुऽवनिः ॥ १५ ॥ १५ ॥

जरिमास्तुतिर्मेमदीयापदेपदे तद्वातद्वाभूमौनिधायि निधीयते स्थाप्यते क्रिय-तइत्यर्थः याचशक्रा शक्तासती पायुभीरक्षणैः वरूत्री अस्मदुपद्रववारयित्रीभवति वाशब्द-श्चार्थे मातासर्वस्यनिर्मात्री मही महती पूज्या रसा सारभूताभूमिः सिषक्तु सेवतां नोस्माकं स्तुतिं अथवा स्तुतानोस्मान्सिषक्तु स्मच्छन्दःप्रशस्तवचनः प्रशस्तैःसूरिभिःमेधाविभिःस्तोतृ-भिःनिमित्तैःतेषांपरिचर्यंयामीतित्यर्थः ऋजुहस्ताअस्मदनुकूलहस्ताऋजुवनिःकल्याणदानाभ-वतु ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

कुथादाशेमनमसासुदानूनेवयामुरुतोअच्छोक्तौप्रश्रवसोमुरुतोअच्छोक्तौ। मानोहिर्बुध्न्योरिषेधादस्माकंभूदुपमातिवनिः ॥ १६ ॥

कथा। दाशेम। नमसा। सुऽदानून्। एवऽया। मुरुतः। अच्छऽउक्तौ। प्रऽश्रवसः। मुरुतः। अच्छऽउक्तौ। मा। नः। अहिः। बुध्न्यः। रिषे। धात्। अस्माकम्। भूत्। उपमातिऽवनिः ॥ १६ ॥

वयं कथा केनप्रकारेण दाशेम परिचरेम नमसास्तोत्रेणान्नेनवासुदानून् शोभनदानान्म-रुतःएवयाएवंक्रियमाणप्रकारेणअच्छोक्तौ आभिमुख्येनवचनेनिमित्तेसति तान्मरुतःकथंपरिच-रेम तेषांदुराराध्यत्वादितिभावः कथं प्रश्रवसः प्रकृष्टान्नाभवन्ति अच्छोक्तौ अभिगंन्युक्तिः स्तुतिर्यस्यतादृशेमयि यद्वा प्रश्रवसःप्रकृष्टान्नस्यममअच्छोक्तौस्तोत्रनिमित्तेसति मरुतःक-थाकेनप्रकारेणदाशेम पुनरुक्तिरादरार्था अहिर्बुध्न्योदेवोस्मान् रिषे हिंसकाय माधात् मास्था-पयतु सदेवोस्माकंभूत् भवतु उपमातिवनिः शत्रूणांहन्ता ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

इतिचिन्नुप्रजायैपशुमत्यैदेवासोवनतेमर्त्योवआदेवासोवनतेमर्त्योवः। अत्राशिवांतन्वोधासिमस्याजरांचिन्मेनिर्ऋतिर्जग्रसीत ॥ १७॥

इति। चित्। नु। प्रऽजायै पशुऽमत्यै। देवासः। वनते। मर्त्यः। वः। आ। देवासः। वनते। मर्त्यः। वः। अत्र। शिवाम्। तन्वः। धासिम्। अस्याः। जराम्। चित्। मे। निःऽऋतिः। जग्रसीत॥१७॥

हेदेवासोदेवाः वोयुष्मान् इतिचित् इत्थमेव नु क्षिप्रं प्रजायै पशुमत्यै पशुसहि-तायापत्याय वनते भजते मर्त्योमनुष्योयजमानः आदेवासइतिपुनरुक्तिरादरार्था अ-त्रास्मिन्यज्ञे शिवांधासि अन्नं मे मम अस्यास्तन्वोदेवैरनुगृहीतस्यपुत्रस्य करोतु निर्ऋतिर्देवता जरांचित् जरांच जग्रसीतग्रसतु ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

तांवोदेवाःसुमतिमूर्जयन्तीमिषमश्यामवसवःशसागोः ।
सानःसुदानुर्मृळयन्तीदेवीप्रतिद्रवन्तीसुवितायगम्याः ॥ १८ ॥

ताम् । वः । देवाः । सुऽमतिम् । ऊर्जयन्तीम् । इषम् । अश्याम ।
वसवः । शसा । गोः । सा । नः । सुऽदानुः । मृळयन्ती ।
देवी । प्रति । द्रवन्ती । सुविताय । गम्याः ॥ १८ ॥

हेदेवाः हेवसवोवासयितारोवोयुष्माकं स्वभूतांतांप्रसिद्धां सुमतिंशोभनमननसाधनां अन्नेनमतिवृद्धिरन्नमयंहिसौम्यमनइत्यादिप्रसिद्धा ऊर्जयन्तींबलकरीं इषंएषणसाधनमन्नं क्षीरदध्यादिलक्षणं शसास्तुत्या गोःसकाशादश्याममाप्नुयाम सादेवी नोस्मान् सुवितायसुखाय प्रतिगम्याःप्रतिगम्यावअभिगच्छेव साइद्देवताविशेष्यते सुदानुःशोभनदाना मृळयन्तीसुखयन्ती द्रवन्तीअस्मदभिमुखंगच्छन्ती ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

अभिनइळायूथस्यमातास्मन्नदीभिरुर्वशीवागृणातु ।
उर्वशीवाबृहद्दिवागृणानाभ्यूर्ण्वानाप्रभृथस्यायोः ॥ १९ ॥

अभि । नः । इळा । यूथस्य । माता । स्मत् । नदीभिः ।
उर्वशी । वा । गृणातु । उर्वशी । वा । बृहत्ऽदिवा । गृणाना ।
अभिऽऊर्ण्वाना । प्रऽभृथस्य । आयोः ॥ १९ ॥

अभिगृणातु नोस्मानिळाभूमिः यूथस्यगोसंघस्य मातानिर्मात्री यद्वा इळा गोरूपधरामनोःपुत्रीत्याहुः यद्वा यूथस्यमरुद्गणस्य निर्मात्री इळामाध्यमिकीवाक् अथवोर्वशीमाध्यमिकीवाक् नदीभिर्गङ्गादिभिःसह गृणातु स्मच्छब्दःप्रशस्तवचनइत्युक्तं प्राशस्त्यंगृणातु अथवा अन्तरिक्षस्थानादेवता नोस्माकं प्राशस्त्यंगृणातु वाअथवा उर्वशीबहूनांवशयित्री आदित्याख्याद्युस्थानदेवता नःप्राशस्त्यंगृणातु कीदृशीसा उर्वशीबृहद्दिवाप्रभूतदीप्तिः गृणानाशब्दयन्ती अस्मदीयंकर्मप्रशंसन्ती अभ्यूर्ण्वानाआच्छादयन्ती

कं आयोःआयुंमनुष्यंयजमानं केन प्रभृथस्यतेजसोवोदकस्यग्रादानेन प्रभृथस्यतेजसो-वोदकस्येतिनिरुक्तं । अथवा प्रभृथस्यप्रभरणवतआयोर्यज्ञमस्पूर्णानाआच्छादयन्ती ॥ १९ ॥

अथविंशी–

सिपंकुनऊर्जव्यस्यपुष्टेः ॥ २० ॥ १६ ॥

सिसंक्तु । नः । ऊर्जव्यस्य । पुष्टेः ॥ २० ॥ १६ ॥

ऊर्जव्यस्यैतन्नामकस्यराज्ञःपुष्टेःपोषकस्य संबन्धिनोनोस्मान् सिपकुसेवतांसामर्थ्या-द्देवसंघइतिगम्यते अथवा उर्वशीमरुद्गणोवागृह्यते प्रकृतत्वादिति ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

प्रशंतमेत्यष्टादशर्चंदशमंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षंत्रैष्टुभं पूर्वसूक्तेवैतदित्युक्तत्वात् इदम-पिवैश्वदेवं तमुष्टुहीत्येकादशीरुद्रदेवत्या सप्तदश्येकपदा एतयोरुपांत्यैकपदेत्यनुक्रमिष्यमाण-त्वात् अत्रानुक्रमणिका–प्रशंतमाष्टूनैकादशीरौद्रीति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा–

प्रशंतमावरुणंदीधितीगीर्मित्रंभगमदितिंनूनमश्याः ।
पृषद्योनिःपञ्चहोताशृणोत्वतूर्तपन्थाअसुरोमयोभुः ॥ १ ॥

प्र । शम्ऽतमा । वरुणम् । दीधिती । गीः । मित्रम् । भगम् ।
अदितिम् । नूनम् । अश्याः । पृषत्ऽयोनिः । पंचऽहोता । शृणोतु ।
अतूर्तऽपन्थाः । असुरः । मयःऽभुः ॥ १ ॥

शंतमा अत्यन्तसुखकरी गीः स्तुतिरूपावाक् वरुणंमित्रंभगंअदितिंच दीधिती दी-धित्याकर्मणा हविःप्रक्षेपणात्मकेनसह नूनमवितथं प्राश्याःप्राप्नोतु किंच पृषद्योनिः पृष-द्वर्णान्तरिक्षस्थः पंचहोता पंचविधस्यप्राणापानादिहोमस्यसाधकोवायुः यद्वा पंचहोतेतिवा-योर्नाम वायुःपंचहोतासप्राणइतिहिश्रुतेः । सचातूर्तपन्थाः अहिंसितगतिः असुरःप्राणस्यदा-ता मयोभुःसुखस्याास्पदभूतः एवमुक्तलक्षणोवायुः शृणोतुस्तोत्रमिति ॥ १ ॥

१ नि० १०. ४१.।

अथद्वितीया—

प्रतिमेस्तोमुमदितिर्जगृभ्यात्सूनुंनमाताहृद्यंसुशेवम् ।
ब्रह्मप्रियंदेवहितंयदस्त्यहंमित्रेवरुणेयन्मयोभु ॥ २ ॥

प्रति । मे । स्तोमम् । अदितिः । जगृभ्यात् । सूनुम् । न । माता । हृद्यम् । सुऽशेवम् । ब्रह्म । प्रियम् । देवऽहितम् । यत् । अस्ति । अहम् । मित्रे । वरुणे । यत् । मयःऽभु ॥ २ ॥

मेमदीयं स्तोमंस्तोत्रं अदितिर्देवता प्रतिजगृभ्यात्प्रतिगृह्णातु सूनुनमाता स्वतनुजंजननीव सायथाप्रतिगृहआलिंग्यपरितुष्यति तद्वदित्यर्थः कीदृशतं हृद्यहृदयगमं सुशेवं शोभनसुखकर एतद्द्वयसाधारण किंच ब्रह्म मंत्रजात प्रियप्रियकरं देवहित देवै प्राप्यपदस्ति यद्ब्रह्म मयोभु सुखसाधनंतदहंमित्रेवरुणेचप्रापयामीतिशेष. यद्वा मित्रेवरुणेच अहोरात्राभिमानिदेवयोः यदुक्तलक्षणं ब्रह्म परिवृढ यज्ञादिरूप कर्मास्तितदहंधारयामीति ॥ २ ॥

उदीरयेत्येषा एकादशिनेसावित्रेपशौवपायाज्या सूत्रितंच—उदीरयकवितमंकवीनांभगंधियंवाजयन्त पुरंधिमितिद्वेइति ।

सैषातृतीया—

उदीरयकवितमंकवीनामुनत्तैनमभिमध्वाघृतेन ।
सनोवसूनिप्रयंताहितानिचन्द्राणिदेवःसवितासुवाति ॥ ३ ॥

उत् । ईरय । कविऽतमम् । कवीनाम् । उनत्त । एनम् । अभि । मध्वा । घृतेन । सः । नः । वसूनि । प्रऽयता । हितानि । चन्द्राणि । देवः । सविता । सुवाति ॥ ३ ॥

अनया अग्नि सविताचस्तूयते हेऋत्विज कवीनां कवितम अतिशयेनक्रान्तदर्शिनं अमुं पुरोवर्तिनंअग्निंसविताख्वा उदीरय ऊर्ध्वंप्रापयत हर्षयतेत्यर्थ एनदेवं मध्वा मधुरेणसोमरसेनघृतेनच अभ्युनत्त अभिषिंचत तर्पयतेत्यर्थ ससवितादेवोनोस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानि गवादिधनानि प्रयता प्रयतानिहितानि चन्द्राणिआह्लादकानि हिरण्यानि सुवाति प्रयच्छतित्यर्थ. ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

समिन्द्रणोमनसानेषिगोभिःसंसूरिभिर्हरिवःसंस्वस्ति ।
संब्रह्मणादेवहितंयदस्तिसंदेवानांसुमत्यायज्ञियानाम् ॥ ४ ॥

सम् । इन्द्र । नः । मनसा । नेषि । गोभिः । सम् । सूरिऽभिः ।
हरिऽवः । सम् । स्वस्ति । सम् । ब्रह्मणा । देवऽहितम् । यत् ।
अस्ति । सम् । देवानाम् । सुऽमत्या । यज्ञियानाम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र नोस्मान् मनसा प्रकृष्टेनचेतसा गोभिःसह संनेषिनयसि अस्मभ्यंगाःदापयसीत्यर्थः एवंसर्वत्र हेहरिवः हरिभ्यांतद्वन्निन्द्र सूरिभिर्मेधाविभिःपुत्रैर्ऋत्विग्भिर्वा सन्नेषि तथा स्वस्तिभिःक्षेमैःसंनेषि ब्रह्मणा प्रभूतेनान्नेनसंनेषि यदन्नंदेवहितमस्ति तेन किंच यज्ञियानां यज्ञार्हाणांदेवानां सुमत्या अनुग्रहबुद्ध्यासंनेषि ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

देवोभगःसवितारायोअंशइन्द्रोवृत्रस्यसंजितोधनानाम् ।
ऋभुक्षावाजउतवापुरंधिरवन्तुनोअमृतासस्तुरासः ॥ ५ ॥ १७ ॥

देवः । भगः । सविता । रायः । अंशः । इन्द्रः । वृत्रस्य । सम्ऽजितः ।
धनानाम् । ऋभुक्षाः । वाजः । उत । वा । पुरम्ऽधिः । अवन्तु ।
नः । अमृतासः । तुरासः ॥ ५ ॥ १७ ॥

अत्रलिंगोक्तदेवताः भगोदेवःसविताच रायोधनस्यस्वामी अंशस्त्वष्टा वृत्रस्यहन्ताइन्द्रश्च एतेदेवाः धनानांसंजितःसम्यक्जेतारः ऋभुक्षाः ऋभुर्वाजश्च उतवा अपिच पुरंधिर्बहुधीः विश्वोच्यते एतेच अमृतासोअमृताअमरणधर्माणः भगादिदेवाः तुरासः अस्मद्यज्ञंप्रति त्वरमाणाःसंतोनोस्मानवन्तुरक्षन्तु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी—

मरुत्वंतोअप्रतीतस्यजिष्णोरजूर्यतःप्रब्रवामाकृतानि ।
नतेपूर्वेमघवन्नापरासोनवीर्यं१नूतनःकश्चनाप ॥ ६ ॥

मरुत्वंतः । अप्रतिऽइतस्य । जिष्णोः । अजूर्यतः । प्र । ब्रवाम ।
कृतानि । न । ते । पूर्वे । मघऽवन् । न । अपरासः । न । वीर्यम् ।
नूतनः । कः । चन । आप ॥ ६ ॥

वयं यजमानामरुत्वतोमरुद्भिस्तद्वतइन्द्रस्य कृतानि कर्माणि प्रब्रवाम प्रख्यापयाम कीदृशस्य तस्य अप्रतीतस्य अप्रतिगतस्य युद्धे अपलायमानस्य नकेवलंतावन्मात्रं जिष्णोर्जयनशीलस्य अजूर्यतः अजीर्यमाणस्य सर्वदायूनइत्यर्थः अथप्रत्यक्षेणोच्यते हेमघवन्निन्द्र तेतव वीर्यं पराक्रमं पूर्वेपुरातनाः पुरुषाःनापुः नापरासोअपरेपिनापुः किंबहुना नूतनःकश्चनआश्चर्यंभूतोपःकोपिवीर्यंनाप नप्राप्नोति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उपस्तुहिप्रथमंरत्नधेयंबृहस्पतिंसनितारंधनानाम् ।
यःशंसतेस्तुवतेशंभविष्ठःपुरूवसुरागमज्जोहुवानम् ॥ ७ ॥

उप । स्तुहि । प्रथमम् । रत्नऽधेयम् । बृहस्पतिम् । सनितारम् ।
धनानाम् । यः । शंसते । स्तुवते । शम्ऽभविष्ठः । पुरुऽवसुः ।
आऽगमत् । जोहुवानम् ॥ ७ ॥

हेअन्तरात्मन् ,त्वं प्रथमंमुख्यंप्रकृष्टतममित्यर्थः रत्नधेयं रमणीयधनदातारं धनानां हविर्लक्षणानां सनितारं संभक्तारं अथवा रत्नशब्देनमणिमुक्तादयोगृहीताः इह धनशब्देन गवादयः गवादिदातारं बृहस्पतिं बृहतोमंत्रस्यपतिंस्वामिनंदेवं उपस्तुहि देवःशंसते स्तोत्रैः स्तुवते सामभिर्यजमानाय शंभविष्ठः सुखस्यभावयितृतमोभवति यश्च जोहुवानं आह्वयन्तं यजमानं पुरुवसुः प्रभूतधनःसन् आगमत्आगच्छति तमुपस्तुहि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तवो॒तिभिः॒ सच॑माना॒ अरि॑ष्टा॒ बृह॑स्पते म॒घवा॑नः सु॒वीराः॑ ।
ये अ॑श्व॒दा उ॒त वा॒ सन्ति॒ गो॒दा ये व॑स्त्र॒दाः सु॒भगा॒स्तेषु॒ रायः॑ ॥ ८ ॥

तव॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ । सच॑मानाः । अरि॑ष्टाः । बृह॑स्पते । म॒घऽवा॑नः ।
सु॒ऽवीराः॑ । ये । अ॒श्व॒ऽदाः । उ॒त । वा॒ । सन्ति॑ । गो॒ऽदाः । ये ।
व॒स्त्र॒ऽदाः । सु॒ऽभगाः॑ । तेषु॑ । रायः॑ ॥ ८ ॥

हेबृहस्पते तवोतिभिः रक्षाभिः सचमानाः संगच्छमानाः अरिष्टाः अहिंसिताः मघवानो-धनवन्तः सुवीराः शोभनपुत्राश्चभवन्ति येत्वदनुगृहीताःअश्वदाः बहूनामश्वानांदातारःसन्ति उतवा अथवा गोदाःसन्ति येच वस्त्रदाः सुभगाः शोभनधनाःसन्ति तेषुसर्वेषु रायोधनानि संभवंत्वितिशेषः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

वि॒सर्मा॑णं कृणुहि वि॒त्तमे॑षां॒ ये भु॒ञ्जते॒ अपृ॑णन्तो न उ॒क्थैः ।
अप॑व्रतान्प्रस॒वे वा॑वृधा॒नान्ब्र॑ह्म॒द्विषः॒ सूर्या॑द्यावयस्व ॥ ९ ॥

वि॒ऽसर्मा॑णम् । कृ॒णु॒हि॒ । वि॒त्तम् । ए॒षा॒म् । ये । भुं॒जते॑ । अपृ॑णन्तः ।
नः॒ । उ॒क्थैः । अप॑ऽव्रतान् । प्र॒ऽस॒वे । व॒वृ॒धा॒नान् । ब्र॒ह्म॒ऽद्विषः॑ ।
सूर्या॑त् । य॒व॒य॒स्व॒ ॥ ९ ॥

एषां वक्ष्यमाणानां वित्तं धनं विसर्माणं विसरणशीलं कृणुहिकुरु हेब्रह्मणस्पते एषा-मित्युक्तंकेषामित्याह येभुंजते अपृणन्तोअप्रयच्छन्तः केभ्यः उक्थैः स्तुतिप्रतिपादकैःशस्त्रै-र्विशिष्टेभ्योनोस्मभ्यं तानपव्रतानपगतकर्मणः प्रसवे उत्पत्तिमतिमनुष्यलोके ववृधानान् वर्धमानान् ब्रह्मद्विषोब्राह्मणद्वेष्टॄन्मन्त्रद्वेष्टॄन्वासूर्याद्यवयस्व पृथक्कुरु अन्धकारेस्थापयेत्यर्थः॥९॥

अथदशमी–

य ओह॑ते र॒क्षसो॑ दे॒ववी॑ताव॒चक्रेभि॒स्तं म॑रुतो॒ नि या॑त ।
यो वः॒ शमीं॑ शशमा॒नस्य॒ निन्दा॑त्तु॒च्छ्यान्कामा॑न्करते सिष्विदा॒नः ॥ १० ॥ १८ ॥

यः । ओहते । रक्षसः । देवऽवीतौ । अचक्रेभिः । तम् । मरुतः । नि । यात । यः । वः । शमीम् । शशमानस्य । निन्दात् । तुच्छयान् । कामान् । करते । सिस्विदानः ॥ १० ॥ १८ ॥

योयजमानोरक्षसोबलिनोराक्षसाव ओहते गमयति देववीती देवानांवीतिःभक्षिर्भक्षणं वापत्रसवथोक्तःतस्मिन्यज्ञे अन्यथानुष्ठानादिनाआसुरंकरोतीत्यर्थः तंयजमानमचक्रेभिःअचक्रैः रथैः हेमरुतोनियात नितरांगमयतअंधकारं यद्वा अचक्रेभिरितिपूर्वेत्रान्वयः चक्रशब्देनांगान्युच्यन्ते पुनःपुनःअंगरहितैःकेवलैरेवप्रधानैरोहतेगमयति सांगंहिकर्मदेवानभ्येति यश्चवोयुष्माकं शमींकर्मस्तुतिलक्षणं शशमानस्य शंसमानस्यममसंबन्धि निन्दात्निन्देव वैदिकंज्योतिष्टोमादिरूपंकर्म निन्दति स्वयंच तुच्छयानल्पान्कामानक्षुत्पादिजनितभोगान करते कुरुते सिस्विदानः स्विद्यन्नात्मानंक्लेशयन् अथवा युष्मासु कमनीयानभोगानतुच्छयानकरोति ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी—

तमुष्टुहियःस्विषुःसुधन्वायोविश्वस्यक्षयतिभेषजस्य ।
यक्ष्वामहेसौमनसायरुद्रंनमोभिर्देवमसुरंदुवस्य ॥ ११ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुहि । यः । सुऽइषुः । सुऽधन्वा । यः । विश्वस्य । क्षयति । भेषजस्य । यक्ष्व । महे । सौमनसाय । रुद्रम् । नमःऽभिः । देवम् । असुरम् । दुवस्य ॥ ११ ॥

हेआत्मन् तमु तमेवरुद्रं स्तुहि स्तुतिंकुरु यःस्विषुः शोभनबाणः सुधन्वाच विरोधिहंतृत्वात्सुष्ठुत्वं यश्च विश्वस्यभेषजस्य सर्वस्यौषधस्यक्षयति ईश्वरोभवति शारीरस्य सांसारिकस्यवारिष्टस्यशमनायेश्वरसेवातिरिक्तस्यौषधस्याभावात् भिषक्तमत्वाच्चास्यभेषजस्वामित्वं भिषक्तमंत्वाभिषजांशृणोमीत्यादिश्रुतेः । किंच तमेवरुद्रं दुःखात्तत्साधनाद्दुरिताद्वा मोचयितारंदेवं यक्ष्व यजच महे महते सौमनसाय सुमनस्त्वाय ईश्वराराधनाच्चित्तशांतिः प्रसिद्धा किंच नमोभिर्हविर्भिर्नमस्कारैर्वा देवं द्योतमानं असुरम् प्रकृष्टासुंबलवंतमित्यर्थः यद्वा प्राणदातारंरुद्रंदुवस्यपरिचरेति ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

दमूंनसोअपसोयेसुहस्तावृष्णःपत्नीर्नद्योविभ्वतष्टाः ।
सरस्वतीबृहद्दिवोतराकादशस्यन्तीर्वरिवस्यन्तुशुभ्राः ॥ १२ ॥

दमूंनसः । अपसः । ये । सुऽहस्ताः । वृष्णः । पत्नीः । नद्यः ।
विभ्वऽतष्टाः । सरस्वती । बृहत्ऽदिवा । उत । राका । दशस्यन्तीः ।
वरिवस्यन्तु । शुभ्राः ॥ १२ ॥

अत्रलिंगोक्तदेवताः दमूनसोदानमनसोदान्तमनसोवा अपसः चमसाश्वरथगवादिशोभनकर्म-
वन्तः मत्वर्थोलुप्यते अतएव सुहस्ताः कुशलहस्तायेसन्ति तेऋभवः वृष्णः वर्षकस्येन्द्रस्य पत्नीः
पत्न्यः पालयित्र्यः नद्योनदनशीलागंगाद्याः विभ्वतष्टाः ऋभूणांमध्यमेनकृताः सरस्वती एतन्ना-
मिकानदीवाग्देवीवा बृहद्दिवा प्रभूतदीप्तिः उत अपिच राकादेवीच दशस्यन्तीर्दशस्यन्त्यः का-
मान्प्रयच्छन्त्यः शुभ्रादीप्तास्ताश्चवरिवस्यन्तु अस्मभ्यंधनमिच्छन्तु ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

प्रसूमहेसुशरणायमेधांगिरंभरेनव्यसींजायमानाम् ।
यआहनादुहितुर्वक्षणासुरूपामिनानोअकृणोदिदंनः ॥ १३ ॥

प्र । सु । महे । सुऽशरणाय । मेधाम् । गिरम् । भरे । नव्यसीम् ।
जायमानाम् । यः । आहनाः । दुहितुः । वक्षणासु । रूपा ।
मिनानः । अकृणोत् । इदम् । नः ॥ १३ ॥

सु सुष्ठु प्रभरे प्रकर्षेणसंपादयामि महे महते सुशरणाय शोभनरक्षकायेन्द्राय पर्जन्या-
यवासुसुखायवा किं मेधां मतौधीयमानां गिरं स्तुतिं कीदृशीं नव्यसीं नवतरांअतिशयेनस्तु-
त्यांवाजायमानां इदानींउत्पद्यमानांनूतनामित्यर्थः यइन्द्रःपर्जन्योवा आहना आहन्तासेक्ता
दुहितुर्दुहितृस्थानीयायाःपृथिव्याः हिताय वक्षणासु नदीषु रूपा रूपाणि मिनानःकुर्वाणइ-
दमुदकंनोस्मभ्यंअकृणोत्करोतु ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

प्रसुष्टुतिःस्तनयन्तंरुवन्तमिळस्पतिंजरितर्नूनमश्याः ।
योअब्दिमाँउदनिमाँइयर्तिप्रविद्युतारोदसीउक्षमाणः ॥ १४ ॥

प्र । सुऽस्तुतिः । स्तनयन्तम् । रुवन्तम् । इळः । पतिम् । जरितः ।
नूनम् । अश्याः । यः । अब्दिऽमान् । उदनिऽमान् । इयर्ति । प्र ।
विऽद्युता । रोदसी इति । उक्षमाणः ॥ १४ ॥

अत्रपर्जन्यःस्तूयते सुष्टुतिः शोभनास्तुतिः स्तनयन्तं गर्जन्तं रुवन्तं वर्षणजनितशब्दंकुर्वाणं इळः अन्नस्योदकस्यवापतिंस्वामिनं हेजरितः स्तोतः त्वदीयास्तुतिः नूनंप्राश्याः प्रकर्षेणव्याप्नोतु यश्चपर्जन्यःअब्दिमान् अब्दिः अपांदानवान्मेघःतद्वान् उदनिमान् उदकवान् विद्युता तडिता रोदसी द्यावापृथिव्यावुक्षमाणःसिंचन् प्रेयर्तिगच्छति ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

एषःस्तोमोमारुतंशर्धोअच्छारुद्रस्यसूनूँर्युवन्यूँरुदश्याः ।
कामोरायेहवतेमास्वस्त्युपस्तुहिपृषदश्वाँअयासः ॥ १५ ॥

एषः । स्तोमः । मारुतम् । शर्धः । अच्छ । रुद्रस्य । सूनून् ।
युवन्यून् । उत् । अश्याः । कामः । राये । हवते । मा ।
स्वस्ति । उप । स्तुहि । पृषत्ऽअश्वान् । अयासः ॥ १५ ॥

एषमयासंपादितःस्तोमः स्तोत्रं मारुतंशर्धः मरुतांवलं अच्छ अभिमुखं अश्याः प्राप्नोतु समुदायरूपेणस्तुत्वा समुदायिरूपेणाह–रुद्रस्यसूनून् एषांरुद्रेणपुत्रत्वेनपरिकल्पितरसरुदुक्ता युवन्यून् यूनोमिश्रणेच्छून्वा उत् उच्चतं अत्यधिकं अश्याःव्याप्नुहि हेमनः कामः संकल्पोरामेधनार्थं मा मां स्वस्ति अविनश्वरं हवते आह्वयति प्रेरयतीत्यर्थः यस्मादेवंतस्मात् पृषदश्वान् पृषद्वर्णाश्वोपेतान् अयासोयज्ञगंतॄन् उप उपेत्य स्तुहि ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

प्रैषःस्तोमःपृथिवीमन्तरिक्षंवनस्पतीँरोषधीरायेअश्याः ।
देवोदेवःसुहवोभूतुमह्यंमानोमातापृथिवीदुर्मतौधात् ॥ १६ ॥

प्र । एषः । स्तोमः । पृथिवीम् । अन्तरिक्षम् । वनस्पतीन् ।
ओषधीः । राये । अश्याः । देवःऽदेवः । सुऽहवः । भूतु । मह्यम् ।
मा । नः । माता । पृथिवी । दुःऽमतौ । धात् ॥ १६ ॥

एषःस्तोमःस्तुतिः पृथिव्यादिदेवताः प्राश्याःप्राप्नोतु किमर्थं राये धनार्थं देवोदेवः सर्वोपिदेवः मह्यं मदर्थं सुहवोभूतु स्वाह्वानोभवतु नोस्मान् दुर्मतौ माता सर्वस्यनिर्मात्री यद्वानेकैर्मिमत्वाद्विशेषेणमाता तादृशीपृथिवी माधात् मास्थापयतु ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

उरौदेवाअनिबाधेस्याम ॥ १७ ॥

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १७ ॥

हेदेवाः युष्माकंसंबन्धिन्युरौमहति अनिबाधे नितरांबाधरहिते सुखे स्याम भवेम वयंअत्रयः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

समश्विनोरवसानूतनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेम ।
आनोरयिंवहतमोतवीरानाविश्वान्यमृतासौभगानि ॥१८॥१९॥

सम् । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती ।
गमेम । आ । नः । रयिम् । वहतम् । आ । उत । वीरान् ।
आ । विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ १८ ॥ १९ ॥

वयंअश्विनोः नूतनेनपूर्वमन्यैरननुभूतेन मयोभुवा सुखस्यभावयित्रा सुप्रणीती शोभनप्रणयनवता अवसा रक्षणेन संगमेम संगच्छेमहि हेअमृता अमरणावश्विनौ नोस्मभ्यंरयिंधनंआवहतंप्रापयतं ओतवीरान् सुवीर्यवतः पुत्रानप्यावहतं विश्वानि सौभगान्यप्यावहतम् ॥ १८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

आधेनवइतिसप्तदशर्चैएकादशंसूक्तं अत्रेरार्षंत्रैष्टुभंवैश्वदेवं अत्रानुक्रमणिका—आधे-नवस्त्र्यूनेतयोरुपांत्यैकपदेति। विनियोगोलैंगिकः अपोनप्त्रीयएकधनासु हविर्धानंप्रवर्तनीयमाना-सुआधानुप्रवचनीया सूत्रितंच—आधेनवःपयसातूर्ण्यर्थाःसमन्यायन्त्युपयन्त्यन्याइति ।

तत्रप्रथमा—

आधेनवः पयसातूर्ण्यर्थाअमर्धन्तीरुपनोयन्तुमध्वा ।
महोरायेबृहतीःसप्तविप्रोमयोभुवोजरितजोहवीति ॥ १ ॥

आ । धेनवः । पयसा । तूर्णिऽअर्थाः । अमर्धन्तीः । उप । नः ।
यन्तु । मध्वा । महः । राये । बृहतीः । सप्त । विप्रः । मयःऽभुवः ।
जरिता । जोहवीति ॥ १ ॥

धनेवः प्रीणयित्र्योनद्योमध्वा मधुरेण पयसारसेनसहिताः तूर्ण्यर्थाः त्वरमाण-गमनाः अर्थोर्तेरितियास्कः। अमर्धन्तीरहिंसंत्यःसत्योनोस्मानुपायंतुउपागच्छन्तु तदर्थं महो-महते राये धनाय बृहतीर्महतीः सप्त सर्पणस्वभावाः सप्तसंख्यान्वा इमंमेगंगइतिमंत्रोक्ताः यावा तत्रहिप्राधान्येनसप्तैवोक्ताः मयोभुवः सुखस्यभावयित्र्योविप्रो विशेषेणप्रीणयिता ज-रिता स्तोता जोहवीति आजुह्वयति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आसुष्टुतीनमसावर्तयध्यैद्यावावाजायपृथिवीअमृध्रे ।
पितामातामधुवचाःसुहस्ताभरेभरेनोयशसावविष्टाम् ॥ २ ॥

आ । सुऽस्तुती । नमसा । वर्तयध्यै । द्यावा । वाजाय ।
पृथिवी इति । अमृध्रे इति । पिता । माता । मधुऽवचाः ।
सुऽहस्ता । भरेऽभरे । नः । यशसौ । अविष्टाम् ॥ २ ॥

---

१ नि० १. १८.।

अहं सुष्टुती सुष्टुत्या शोभनस्तोत्रेण नमसाहविषाच अघ्न्ये हिंसारहिते द्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यावावर्तंयध्यै आवर्तयितुमिच्छामि वाजायान्नार्थं अन्नंवैवाजइतिहिश्रुतिः। पिता पालयित्रीद्यौर्माता निर्मात्रीपृथिवी मधुवचाः प्रियवचनाः सुहस्ता अभिमतदानेनशोभन-हस्ता एते उभयविशेषणे यशसौ यशोयुक्तौ द्यावापृथिव्यौ भरेभरे सर्वेषुसंग्रामेषुयज्ञेषुवा नोस्मानविष्टांरक्षताम्॥ २॥

अथतृतीया—

अध्वर्यवश्चकृवांसोमधूनिप्रवायवेभरतचारुशुक्रम्।
होतेवनःप्रथमःपाह्यस्यदेवमध्वोरिमातेमदाय॥ ३॥

अध्वर्यवः। चकृऽवांसः। मधूनि। प्र। वायवे। भरत।
चारु। शुक्रम्। होताऽइव। नः। प्रथमः। पाहि। अस्य।
देव। मध्वः। ररिम। ते। मदाय॥ ३॥

हे अध्वर्यवः ध्वरंयुंजानाः मधूनि मधुरसानिसोमाज्यादीनि चकृवांसः कुर्वाणाप्र-यं वायवे प्रथमंप्रभरत प्रकर्षेणसंपादयन्त चारु चरणीयं शुक्रं दीप्तंसोमं हेवायो त्वं चहोतेव होतायथाप्रथमंपिबतितद्वन्नोस्मदर्थं अस्य अमुंसोमंप्रथमःइतरदेवेभ्यःपूर्वंपाहिपि-ब हेदेववायो मध्वोमधुरंसोमरसं तेमदायरिमददाम वायोःपूर्वपानमसकृत्प्रपंचितं॥ ३॥

अथचतुर्थी—

दशक्षिपोयुञ्जतेबाहूअद्रिंसोमस्ययाशमितारासुहस्ता।
मध्वोरसंसुगभस्तिर्गिरिष्ठांचनिश्चदद्दुहेशुक्रमंशुः॥ ४॥

दश। क्षिपः। युञ्जते। बाहू इति। अद्रिम्। सोमस्य। या।
शमितारा। सुऽहस्ता। मध्वः। रसम्। सुऽगभस्तिः।
गिरिऽस्थाम्। चनिश्चदत्। दुदुहे। शुक्रम्। अंशुः॥ ४॥

---

१ तै० ब्रा० १. ३. ६.।

अत्राभिषवस्यमविपाद्यमानत्वात्सोमोदेवता यद्वाऐन्द्री अद्रिमभिषवग्रावाणं दशक्षिपो-दशसंख्याकाःक्षेप्योंगुल्योर्युंजतेगृह्णन्ति यद्वा परस्परंयुक्ताभवन्ति बाहू अप्यध्वर्युसंबंधि-नावद्रिंयुंजाते या यौ सुहस्ता शोभनहननौ सोमस्यशमितारावभिषोतारौ तौबाहू युं-जाते मध्वोमधुरस्यसोमस्यरसं गिरिष्ठांगिरिस्थायिनं गिरिवदुन्नतप्रदेशस्थितंवा सुगभस्तिः शोभनांगुलिरध्वर्युः चनिश्चदत् आह्लादयन् चदिआह्लादनेइत्यस्माद्यङ्लुकिछान्दसंरूपं दुदुहे दोग्धि सचांशुः शुक्रं निर्मलंरसं दुदुहे दुग्धे यद्वैकंवाक्यं अंशुर्व्याप्तः सुगभ-स्तिः सुहस्तोध्वर्युर्मध्वोरसं दुदुहे दोग्धि ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

असा॑वि॒तेजु॑जुषा॒णाय॒सोमः॒क्रत्वे॒दक्षा॑यबृह॒तेमदा॑य ।
हरी॒रथे॑सु॒धुरा॒योगे॑अ॒र्वागिन्द्र॑प्रि॒याकृ॑णुहि॒हू॒यमा॑नः ॥ ५ ॥ २० ॥

असा॑वि । ते॒ । जु॒जु॒षा॒णाय॑ । सोमः॑ । क्रत्वे॑ । दक्षा॑य । बृ॒ह॒ते । मदा॑य । हरी॒ इति॑ । रथे॑ । सु॒ऽधुरा॑ । योगे॑ । अ॒र्वाक् । इन्द्र॑ । प्रि॒या । कृ॒णु॒हि॒ । हू॒यमा॑नः ॥ ५ ॥ २० ॥

हेइन्द्र तेतुभ्यं जुजुषाणाय सेवमानाय सोमःअसावि अभिषुतः किमर्थं क्रत्वे क्रतवे वृत्रवधादिकर्मणे दक्षाय बलाय बृहतेमदायच यस्मादेवंतस्मात् हेइन्द्र त्वं हूय-मानःसन् सुधुरा शोभनायांधुरिनियुक्तौप्रिया प्रियौ हरीअश्वौ योगे योगार्हेयुक्त्वा र-थेयोजयित्वा तंरथंअर्वागस्मदभिमुखंकृणुहिकुरु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

अथषष्ठी–

आ नो॑म॒हीम॒रम॑तिंस॒जोषा॒ग्नांदे॒वींनम॑सारा॒तह॑व्याम् ।
मधो॒र्मदा॑यबृह॒तीमृ॑त॒ज्ञामाग्ने॑वहप॒थिभि॑र्दे॒व॒यानैः॑ ॥ ६ ॥

आ । नः॒ । म॒हीम् । अ॒रम॑तिम् । स॒ऽजोषाः॑ । ग्नाम् । दे॒वीम् । नम॑सा । रा॒तऽह॑व्याम् । मधोः॑ । मदा॑य । बृ॒ह॒तीम् । ऋ॒त॒ऽज्ञाम् । आ । अग्ने॑ । व॒ह॒ । प॒थिऽभिः॑ । दे॒व॒ऽयानैः॑ ॥ ६ ॥

अत्राग्निंसंबोध्य ग्नादेवतायाआवाह्यत्वात् अस्याग्नग्नावादेवता हेअग्ने सजोषाः अस्मा-भिःसहप्रीयमाणस्त्वं ग्नां देवीं सर्वैर्गन्तव्यांएतन्नामिकांदेवतां मेनाग्नाइतिस्त्रीणामितियास्कः । नोस्मदर्थं देवयानैर्देवैर्गन्तव्यैः पथिभिर्मार्गैः अभिमुखंआवह कीदृशीं महीं महतीं अरमतिं आसमन्ताद्रममाणां सर्वत्रगन्त्रींवा नमसा स्तोत्रेणसह रातहव्यां रातंदत्तंदानायसंकल्पितंह व्यंयस्याःतांदत्तहविष्कामित्यर्थः किमर्थं मधोर्मधुरस्यसोमस्यमदाय पुनःकीदृशीं बृहतीं मधु-र्द्धां ऋतज्ञां यज्ञमभिजानतीं ॥ ६ ॥

प्रवर्ग्येमहावीरेअज्यमानेअंजन्तियमित्येषा सूत्रितंच—अंजन्तियंप्रथयन्तोनविप्राइत्य-ज्यमानइति ।

सैषासप्तमी—

अंजन्तियंप्रथयन्तोनविप्रावपावन्तंनाग्निनातपन्तः ।
पितुर्नपुत्रउपसिप्रेष्ठआघर्मोअग्निमृतयन्नसादि ॥ ७ ॥

अंजन्ति । यम् । प्रथयन्तः । न । विप्राः । वपाऽवन्तम् । न । अग्निना । तपन्तः । पितुः । न । पुत्रः । उपसि । प्रेष्ठः । आ । घर्मः । अग्निम् । ऋतयन् । असादि ॥ ७ ॥

यंघर्मं महावीरंप्रथयन्तोन नेतिसंप्रत्यर्थीयः अस्त्युपमार्थस्यसंप्रत्यर्थेप्रयोगः इदानीं प्रथयन्तोविप्रामेधाविनऋत्विजोध्वर्य्वादयः वपावन्तंन वपावन्तंप्रवृद्धपशुंयथाप्रीतपन्तितद्वदग्नि नातपन्तःअंजन्ति पितुर्नपुत्रउपसिप्रेष्ठः पितुरुपस्थेप्रियतमःपुत्रइव घर्मोमहावीरः यद्गृह्यत-पत्तद्धर्मस्यघर्मत्वंइतिहिश्रुतिः । सऋतयन् यज्ञमिच्छन् अग्निमभ्यासादिआसादितः अत्रपि-तृपुत्रदृष्टान्तःस्फोटादिराहित्येनसुखदवासप्रख्यापनार्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अच्छामहीबृहतीशंतमागीर्दूतोनगन्त्वश्विनाहुवध्यै ।
मयोभुवासरथायातमर्वाग्गन्तंनिधिंधुरमाणिर्ननाभिम् ॥ ८ ॥

---

१ नि० ३. २१. २ तै० अरण

अच्छ॑ । म॒ही । बृ॒ह॒ती । शम्ऽत॑मा । गीः । दू॒तः । न । ग॒न्तु॒ । अ॒श्विना॑ । हु॒वध्यै॑ । म॒यः॒ऽभुवा॑ । स॒ऽरथा॑ । आ । या॒त॒म् । अ॒र्वाक् । ग॒न्तम् । नि॒ऽधिम् । धुर॑म् । आ॒णिः । न । नाभि॑म् ॥ ८ ॥

अच्छाभिमुखं अश्विना अश्विनौ हुवध्यै आह्वातुं गीरस्मदीयास्तुतिः दूतोन दूतइव आह्वातेव गन्तु गच्छतु गीर्विशेष्यते मही पूज्या बृहती महती शंतमा सुखतमा हेअश्विनौ मयोभुवा सुखस्यभावयितारौ सरथा एकरथौसन्तौ गन्तं गच्छन्तं द्रवीभूतं निधिं निहितंसोमं अर्वागभिमुखं आयातं आगच्छतं धुरं भारवाहिकांनाभिं आणिर्न कीलइव यथानिष्कीलानाभीरथंननिर्वहतितद्वत् युवाभ्यांवियुक्तःसोमोयागंननिर्वहतीतिज्ञापयितुमेवंदृष्टान्तितं ॥ ८ ॥

अथनवमी–

प्रतव्य॑सो॒नम॑उक्तिं॒तु॒रस्या॒हंपू॒ष्णउ॒तवा॒योर॑दिक्षि । याराध॑सा॒चोदि॒तारा॑मती॒नांयावाज॑स्यद्रवि॒णो॒दाउ॒तत्मन् ॥ ९ ॥

प्र । तव्य॑सः । नम॑ःऽउक्तिम् । तु॒रस्य॑ । अ॒हम् । पू॒ष्णः । उ॒त । वा॒योः । अ॒दि॒क्षि॒ । या । राध॑सा । चो॒दि॒तारा॑ । म॒ती॒नाम् । या । वाज॑स्य । द्र॒वि॒णः॒ऽदौ । उ॒त । त्मन् ॥ ९ ॥

अहमृषिः तव्यसः प्रकृष्टबलस्य तुरस्य त्वरमाणस्य पूष्णः पोषकस्य देवस्य उक्तगुणकायदेवाय उतापिच वायोरुक्तगुणायच नमउक्तिं नमइतिवचनंस्तोत्रं प्रादिक्षिप्रदिशामि या यौपूषवायू राधसा हविर्लक्षणेननिमित्तेन मतीनांचोदितारामेरयितारौ यद्वा राधसेतिषष्ठ्यर्थेतृतीया राधसोधनस्यमतीनांच चोदयितारौ यौच वाजस्यान्नस्यसंग्रामस्यवा चोदयितारौ तौदेवौ उतअपिच त्मन् आत्मनि अनन्यप्रेरणायैव द्रविणोदौभवतमितिशेषः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

आना॑मभि॒र्म॒रुतो॑व॒क्षि॒विश्वा॒ना॒रू॒पेभि॑र्जातवेदो॒हुवा॒नः । य॒ज्ञंगिरो॑ज॒रि॒तुः॑सुष्टु॒तिं॑च॒विश्वे॑गन्तमरुतो॒विश्व॑ऊ॒ती ॥ १० ॥ २१ ॥

आ । नाम॑ऽभिः । म॒रुतः॑ । व॒क्षि॒ । विश्वा॑न् । आ । रू॒पेभि॑ः । जात॑ऽवेदः । हु॒वा॒नः । य॒ज्ञम् । गिर॑ः । ज॒रि॒तुः । सु॒ऽस्तु॒तिम् । च॒ । विश्वे॑ । ग॒न्त॒ । म॒रु॒तः॒ । विश्वे॑ । ऊ॒ती ॥ १० ॥ २१ ॥

हेजातवेदः जातप्रज्ञाग्ने हुवानोस्माभिराहूयमानःसन् विश्वान्मरुतः सर्वानपिस्तोत्रभाजोहविर्भाजश्चदेवान् नामभिरिन्द्रवरुणेत्यादिलक्षणैराचक्षिआवहसि रूपेभिः सहस्राक्षवज्रहस्तत्वादिलक्षणैरूपैः आवक्षि वहसियज्ञम् किंच हेमरुतो विश्वेसर्वेयूयंयज्ञमस्मदीयंयज्ञसंबंधिहविर्वा जरितुः स्तोतुःसंबन्धिनीर्गिरः स्तुतिवचांसि सुष्टुतिं तत्साध्यांशोभनफलांस्तुतिंच अवयविन्यास्तुतेरेकत्वादेकवचनं अवयवानां बहुत्वाद्बहुवचनं उक्ते यज्ञस्तुती अभिलक्ष्य गन्त आगच्छत विश्वेच यूयमूती ऊत्यारक्षयाच सहगन्त ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

आनोदिवइत्येकादशी व्यूढेदशरात्रेनवमेहनिप्रउगशस्त्रेसारस्वततृचेद्वितीया सूत्रितंच— आनोदिवोबृहतःपर्वतादासरस्वत्यभिनोनेषिवस्यइतितत्पाठस्तु ।

अथैकादशी—

आनोदिवोबृहतःपर्वतादासरस्वतीयजतागन्तुयज्ञम् ।
हवंदेवीजुजुषाणाघृताचीशग्मांनोवाचमुशतीशृणोतु ॥ ११ ॥

आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् । आ । सरस्वती । यजता ।
गन्तु । यज्ञम् । हवम् । देवी । जुजुषाणा । घृताची । शग्माम् । नः ।
वाचम् । उशती । शृणोतु ॥ ११ ॥

नोस्माकंयज्ञं यजता यष्टव्या देवी सरस्वती दिवोद्योतमानात् द्युलोकादागन्तु आगच्छतु तथा बृहतोमहतः पर्वतात् पर्ववतः पूरणवतःप्रीणनवतोवान्तरिक्षान्मेघाद्वा सरस्वती आगन्तुआगच्छतु अनेनमाध्यमिकीवागुच्यते यद्वैतद्दिवइत्यस्यविशेषणं सन्तिहिद्युलोकस्य त्रीणिपर्वाणितिस्रोदिवःपृथिवीरित्यादिश्रुतेः । अस्मिन्पक्षेद्वितीयआकारःपूरणः तदर्थं हवमस्मदीयमाह्वानं देवी सरस्वती जुजुषाणा स्तुतिंसेवमाना घृताची घृतमुदकमंचती नोस्मदीयांशग्मां सुखकरीं वाचं स्तुतिमुशतीकामयमानासतीशृणोतु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

आवेधसंनीलपृष्ठंबृहन्तंबृहस्पतिंसदनेसादयध्वम् ।
सादद्योनिंदमआदीदिवांसंहिरण्यवर्णमरुषंसपेम ॥ १२ ॥

---

१ ऋ० सं० ३.८.४.।

आ। वेधसम्। नीलऽपृष्ठम्। बृहन्तम्। बृहस्पतिम्। सदने।
सादयध्वम्। सादत्ऽयोनिम्। दमे। आ। दीदिऽवांसम्।
हिरण्यऽवर्णम्। अरुषम्। सपेम ॥ १२ ॥

एषाबार्हस्पत्या हेऋत्विजोयूयं बृहस्पतिं बृहतोमंत्रस्यस्वामिनं देवं सदनेस्मयागगृहे आसादयध्वं स्थापयध्वं कीदृशंदेवं वेधसं विविधकर्तारं नीलपृष्ठं स्निग्धांगं बृहन्तं महान्तं तथासन्तंवयमृत्विग्यजमानाः सपेम परिचरेम सएवविशेष्यते सादद्योनिं योनौसीदन्तं दमे यागगृहे आसर्वतोदीदिवांसंदीप्यमानं हिरण्यवर्णं हितरमणीयवर्णं अरुषमारोचमानं अथवेयमाग्नेयी बृहतः परिवृढस्यकर्मणः स्वामीतिबृहस्पतिरग्निरुच्यते तथानीलवर्णधूमपृष्ठत्वसदनसादनहिरण्यवर्णत्वादिलिंगैरप्यग्निरेवबृहस्पतिः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

आधर्णसिर्बृहद्दिवोरराणोविश्वेभिर्गन्त्वोमभिर्हुवानः।
ग्नावसानओषधीरमृध्रस्त्रिधातुशृङ्गोवृषभोवयोधाः ॥ १३ ॥

आ। धर्णसिः। बृहत्ऽदिवः। रराणः। विश्वेभिः। गन्तु। ओमऽभिः।
हुवानः। ग्नाः। वसानः। ओषधीः। अमृध्रः। त्रिधातुऽशृंगः।
वृषभः। वयःऽधाः ॥ १३ ॥

इदमाद्यृक्त्रयंआग्नेयं अग्निरागन्तु आगच्छतुअस्मद्यज्ञं धर्णसिः सर्वस्यधारकः बृहद्दिवः प्रभूतदीप्तिः रराणोरममाणः कामान्प्रयच्छन्वा आविश्वेभिः सर्वैः ओमभिः रक्षणैः सह हुवानः आहूयमानः ग्नाः गंत्रीर्ज्वालाः ओषधीश्च वसानः अमृध्रोअहिंसितः त्रिधातुशृंगः त्रिप्रकारशृंगवदुन्नतः लोहितशुक्लकृष्णवर्णज्वालः वृषभोवर्षिता वयोधाः अन्नस्यदाताहविषोवाधारकः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

मातुष्पदेपरमेशुक्रआयोर्विपन्यवोरास्पिरासोअग्मन्।
सुशेव्यंनमसारातहव्याःशिशुंमृजन्त्यायवोनवासे ॥ १४ ॥

मातुः । पदे । परमे । शुक्रे । आयोः । विपन्यवः । रास्पिरासः ।
अग्मन् । सुऽशेव्यम् । नमसा । रातऽहव्याः । शिशुम् । मृजन्ति ।
आयवः । न । वासे ॥ १४ ॥

आयोर्मनुष्यस्ययजमानस्य विपन्यवः स्तोतृनामैतत् स्तोतारोहोत्रादयोरास्पिरासः राधनंह-विर्लक्षणं तत्स्पृशन्तिरास्पाजुह्वादयःतद्वान् रास्पी तद्वन्तोरास्पिराः उक्तविधाऋत्विजोमातुर्निर्मातुः पृथिव्याः शुक्रे दीप्ते परमे पदेउत्तरवेद्यांस्थितमग्मन् अगमन् भजन्ते तदर्थं सुशेव्यं सुखायहितं शिशुं उत्पन्नमात्रं वासे वासाय नमसा स्तोत्रेण रातहव्याः दत्तहव्याः हविष्काइत्यर्थः ताद-शास्तेमृजन्तिसंमार्जयन्ति तत्रदृष्टान्तः—आयवोन लौकिकामनुष्याइव तेयथाशिशुंवासायमृज-न्तितद्वत् ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

बृहद्वयोबृहतेतुभ्यमग्नेधियाजुरोमिथुनासःसचन्त ।
देवोदेवःसुहवोभूतुमह्यंमानोमातापृथिवीदुर्मतौधात् ॥ १५ ॥

बृहत् । वयः । बृहते । तुभ्यम् । अग्ने । धियाऽजुरः । मिथुनासः ।
सचन्त । देवःऽदेवः । सुहवः । भूतु । मह्यम् । मा । नः । माता ।
पृथिवी । दुःऽमतौ । धात् ॥ १५ ॥

बृहत् प्रभूतं वयोन्नं हेअग्ने बृहते तुभ्यं धियाजुरः कर्मणाजीर्णाः मिथुनासोदंपतीभिःस-हिताः सचन्त सेवन्ते जायापतीअग्निमादधीयातामित्यादिश्रुतेः[1] । अधिकाराध्यायेपष्ठेस्त्रि-याअप्यधिकारः सच पत्यासहेतिहिप्रतिपादितं अवशिष्टंगतम् ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

उरौदेवाअनिबाधेस्याम ॥ १६ ॥

उरौ । देवाः । अनिऽबाधे । स्याम ॥ १६ ॥

---

१ तै० कल्पसूत्रम्.

अथसप्तदशी—

सम॒श्विनो॒रव॑सा॒नूत॑नेनमयो॒भुवा॑सु॒प्रणी॑तीगमेम ।
आनो॑र॒यिंव॑हत॒मोतवी॒राना विश्वा॑न्यमृता॒सौभ॑गानि ॥१७॥२२॥

सम् । अ॒श्विनोः॑ । अव॑सा । नूत॑नेन । म॒यः॒ऽभुवा॑ । सु॒ऽप्रनी॑ती ।
ग॒मे॒म॒ । आ । न॒ः । र॒यिम् । व॒ह॒त॒म् । आ । उ॒त । वी॒रान् । आ ।
विश्वा॑नि । अ॒मृ॒ता॒ । सौभ॑गानि ॥ १७ ॥ २२ ॥

व्याख्यातेद्वे ॥ १६ ॥ १७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

तंप्रत्नथेतिपंचदशर्चंद्वादशंसूक्तं अवत्सारोनामऋषिः सचकश्यपगोत्रः यास्तृक्षुसदापृण-बाहुवृकादयःश्रुताःतासुवेपिसमुच्चीयन्ते चतुर्दशीपंचदश्यौत्रिष्टुभौ शिष्टास्त्रिष्टुबन्तपरिभाषया जगत्यः विश्वेदेवादेवताः अनुक्रान्तंच—तंप्रत्नथापंचोनाकाश्यपोवत्सारोन्येचऋषयोत्रदृष्टलिंगा-द्वित्रिष्टुबन्तमिति । वाजपेयेअतिरिक्तोक्थ्ये आदितस्त्रयोदशर्चःशंसनीयाः सूत्रितंच—तंप्रत्न-थेतित्रयोदशानामेकांशिष्ट्वाहूयदूरोहणंरोहेदिति ।

तत्रप्रथमा—

तंप्र॒त्नथा॑पू॒र्वथा॑वि॒श्वथे॒मथा॑ज्ये॒ष्ठता॑तिंब॒र्हि॒षदं॑स्व॒र्विद॑म् ।
प्र॒ती॒ची॒नंवृ॒जनं॑दोहसे॒गिरा॒शुंजय॑न्त॒मनु॒यासु॒वर्ध॑से ॥ १ ॥

तम् । प्र॒त्नऽथा॑ । पू॒र्वऽथा॑ । वि॒श्वऽथा॑ । इ॒मऽथा॑ । ज्ये॒ष्ठऽता॑तिम् ।
ब॒र्हि॒ऽसद॑म् । स्वः॒ऽविद॑म् । प्र॒ती॒ची॒नम् । वृ॒जन॑म् । दो॒ह॒से॒ । गि॒रा ।
आ॒शुम् । जय॑न्तम् । अनु॑ । यासु॑ । वर्ध॑से ॥ १ ॥

इयमुत्तराचद्वेऐन्द्र्यावित्याहुः तत्रोपपत्तिमेवमाहुः तंप्रत्नथेत्येषाशुक्रामन्थिग्रहणेविनियु-क्ता ऐन्द्रौचशुक्रामन्थिनौ यदैन्द्रंशंसतितेनशुक्रामन्थिनावुक्थवन्तावितिहिब्राह्मणं । अप्य-र्धेसंप्रैषोपिभवति प्रातःप्रातःसवनस्यशुक्रवन्तोमधुश्चुतइन्द्रायसोमान्प्रस्थितान्प्रेष्येतिप्रशास्त्र-

१ ऐ० ब्रा० ३. १. ।

मैषश्चभवति । होतायक्षदिन्द्रंमातःमातःसावस्येत्यादि मस्थिताइन्द्रायसोमाइतियाज्याचैन्द्री इदंतेसोम्यंमध्विति तस्मादैन्द्रो तमिन्द्रं मत्नथा पुरातनायजमानाइव पूर्वथा अस्मदीयाःपूर्वेयथा विश्वथा विश्वेसर्वेमाणिनोयथा इमथा इममिदानींवर्तमानायजमानास्तेयथेन्द्रस्यस्तुत्याफलमलभन्त तद्वदयमपि हेअन्तरात्मन् त्वमपि ज्येष्ठतातिं ज्येष्ठं बर्हिषदं बर्हिषिसीदन्तं स्वर्विदं सर्वज्ञं सर्वस्यलंभयितारंवाफलंभावयितारंवा मतीचीनं मतिअस्मदभिमुखमंचंतं वृजनं बलनामैतद्बलवतिवर्ततेयस्तवन्तं आशुं शीघ्रगामिनं व्याप्तं वाजयन्तं सर्वमभिभवंतमिन्द्रं गिरा स्तुत्यासाधनेन दोहसे धुक्ष्व सर्वदासर्वान्कामानित्यन्तरात्मनःमैषः यास्तुस्तुतिमुवर्धसेमवृद्धोभवरिवर्धयरिवेन्द्रं यथास्तुत्येति यास्वितिव्यत्ययेनबहुवचनम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

श्रियेसुदृशीरुपरस्ययाःस्वर्विरोचमानःककुभामचोदते ।
सुगोपाअसिनदभायसुक्रतोपरोमायाभिर्ऋतआसनामते ॥ २ ॥

श्रिये । सुऽदृशीः । उपरस्य । याः । स्वः । विऽरोचमानः ।
ककुभाम् । अचोदते । सुऽगोपाः । असि । न । दभाय ।
सुक्रतो इति सुऽक्रतो । परः । मायाभिः । ऋते । आस । नाम । ते॥२॥

हेइन्द्र स्वः स्वर्गे विरोचमानस्त्वं अचोदते अप्रेरयितुः षष्ठ्यर्थेचतुर्थी उपरस्य मेघस्य संबन्धिन्यः सुदृशीःसुरोचमानायाआपःसन्ति यासामपां ककुभां सर्वासांदिशांमध्ये श्रिये माणिनांश्रयणायमेरकोभवेतिशेषः हेसुक्रतो शोभनवृष्टिमदानादिकर्मकेन्द्र त्वं सुगोपाः माणिनांसुष्ठुगोपायितासि अतोनदभाय नदंभनायवधाय माणिनानासि नमभवसि त्वंच मायाभिरासुरीभिः परोमायाभ्यःपरस्ताद्वर्तमानः यस्मात्तेत्वदीयंनाम नामकं रूपे ऋते सत्यलोके आस आस्ते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अत्यंहविःसचतेसच्चधातुचारिष्टगातुःसहोतासहोभरिः ।
प्रसस्राणोअनुबर्हिर्वृषाशिशुर्मध्येयुवाजरोविस्रुहाहितः ॥ ३ ॥

अत्यम् । हविः । सचते । सत् । च । धातु । च । अरिष्टऽगातुः ।
सः । होता । सहःऽभरिः । प्रऽसर्स्राणः । अनु । बर्हिः । वृषा ।
शिशुः । मध्ये । । युवा । अजरः । विऽस्रुहा । हितः ॥ ३ ॥

इयमाग्नेयी होतृत्वयुवत्वादिलिंगैः अयमग्निः अत्यं सततमतनार्हं हविराज्यादिकं सचते सेवते कीदृशंहविः सत् सत्फलसाधनत्वाद्धविरपिसत् धातुच धारकं सर्वस्यहूयमानस्यहविषः आदित्यद्वारावृष्टिसाधनत्वात् तयाचवृष्ट्या प्रजोत्पत्तेर्धारकत्वं तथाहि अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते।आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइति।कीदृशोग्निः अरिष्टगातुः अहिंसितगमनः सतितस्यगमने यज्ञनिष्पत्त्याफलसिद्धेररिष्टगमनत्वं तदेवाह सः सखलु होता होमनिष्पादकः सहोभरिः बलस्यभर्ता बर्हिरनुप्रसर्स्राणः प्रकर्षेणसरन् वृषा वर्षकःफलस्य शिशुः शइवरक्षणीयः अप्रौढोवा युवा सर्वत्रमिश्रयिता अजरोजरारहितः विस्रुहा विस्रुहाणामोषधीनांमध्ये हितोनिहितः स्थापितःएवंभूतः सचते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रवंएतेसुयुजोयामंन्निष्टयेनीचीरमुष्मैयम्यंऋतावृधः ।
सुयन्तुंभिःसर्वशासैरभीशुंभिःक्रिविर्नामानिप्रवणेमुंषायति ॥ ४ ॥

प्र । वः । एते । सुऽयुजः । यामन् । इष्टये । नीचीः । अमुष्मै ।
यम्यः । ऋतऽवृधः । सुयन्तुंऽभिः । सर्वऽशासैः । अभीशुंऽभिः ।
क्रिविः । नामानि । प्रवणे । मुषायति ॥ ४ ॥

एषसौरीवा एतेरश्मयः सुयुजः सुष्ठुपरस्परंसंयुक्तायामन्यज्ञगमने इष्टये एषणाय नीचीर्नीचंगच्छन्तीतिशेषः अमुष्मै यजमानाय यम्योयम्याःगमनार्हाः अथवा यमोनियमितादित्यः तस्यसंबन्धिनः ऋतावृधः यज्ञस्यवर्धयितारश्च अयमादित्यः सुयन्तुभिःसुगमनैः सर्वशासैः सर्वस्यशासकैः अभीशुभीरश्मिभिः क्रिविः कर्ता नामानि नामकानिउदकानि प्रवणे निम्ने भूप्रदेशे मुषायति मुष्णातिआदत्तइत्यर्थः अथवाग्निनाआवाहस्याग्नेरेतेश्वाः इष्टये यज्ञगमनाय यामनि रथेसुयुजःप्रगच्छन्ति शिष्टंसमानं क्रिविः क्रिविसदृशोग्निः प्रवणे नामानिहवींष्युक्तलक्षणाभिः ज्वालाभिर्मुषायत्यादत्ते ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

संजर्भुराणस्तरुभिःसुतेगृभंवयाकिनंचित्तगर्भासुसुस्वरुः ।
धारवाकेष्वृजुगाथशोभसेवर्धस्वपत्नीरभिजीवोअध्वरे ॥५॥२३॥

सम्ऽजर्भुराणः । तरुऽभिः । सुतेऽगृभम् । वयाकिनम् । चित्तऽगर्भासु सुऽस्वरुः । धारऽवाकेषु । ऋजुऽगाथ । शोभसे । वर्धस्व । पत्नीः । अभि । जीवः । अध्वरे ॥ ५ ॥ २३ ॥

हेऋजुगाथ शोभनस्तुतिकाग्ने तरुभिः तरुविकारैर्ग्रहैः सुतेगृभं अभिषुतेनरसेनगृहीतं वयाकिनं कुत्सिताःअल्पाःवयाःशाखावयाकाःलताः तद्वन्तं सोमं चित्तगर्भासु चित्तग्राहिणीषु स्तुतिभिःसह संजर्भुराणः गृण्णन् गृह्णन् सुस्वरुः शोभनगमनःशोभनस्तुतिकोवा त्वं धारवाकेषु धारयन्तियाकान्स्तोत्राणीतिधारवाकाऋत्विग्यजमानाः तेषुमध्येशोभसे किंच अध्वरे जीवः सर्वस्यजीवयिता पत्नीः पालयित्रीःओषधीर्ज्वालावा अभि अभिमुखंवर्धस्वअभिवर्धय॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेत्रयोविंशोवर्गः॥ २३ ॥

अथषष्ठी—

यादृगेवददृशेतादृगुच्यतेसंछाययादधिरेसिध्रयाप्स्वा ।
महीमस्मभ्यमुरुषामुरुज्रयोबृहत्सुवीरमनपच्युतंसहः ॥ ६ ॥

यादृक् । एव । ददृशे । तादृक् । उच्यते । सम् । छायया । दधिरे । सिध्रया । अप्ऽसु । आ । महीम् । अस्मभ्यम् । उरुऽसाम् । उरु । ज्रयः । बृहत् । सुऽवीरम् । अनपऽच्युतम् । सहः ॥ ६ ॥

एषाविश्वदेवी यादृगेवददृशे यादृग्रूपमेवददृशे तादृगुच्यते तादृग्रूपमेवोच्यते यथादृष्टमेवस्तूयतेनतुपरवचनप्रत्ययेन यस्माच्छायया दीप्त्या सिध्रया साधिकयासह अप्सु व्यापकासु स्तुतिषु अप्स्वेवत्वाआसंदधिरे सम्यग्धारयन्ति स्वीयंरूपंस्तुतिंवा तेदेवामहींमहतींपूज्यामुरुषां बहुदात्रीं रयिं उरु प्रभूतं ज्रयोवेगं बृहन्महत् सुवीरं शोभनवीर्यमपत्यं अनपच्युतं अनुपक्षीणं राहोबलंचाभिभावुकमस्मभ्यंप्रयच्छंत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

वेत्यग्रुर्जनिवान्वाअतिस्पृधःसमर्यतामनसासूर्यःकविः ।
घ्रंसंरक्षन्तंपरिविश्वतोगयमस्माकंशर्मवनवत्स्वावसुः ॥ ७ ॥

वेति । अग्रुः । जनिऽवान् । वै । अति । स्पृधः । सुऽमर्यता ।
मनसा । सूर्यः । कविः । घ्रंसम् । रक्षन्तम् । परि । विश्वतः ।
गयम् । अस्माकम् । शर्म । वनवत् । स्वऽवसुः ॥ ७ ॥

इयंसौरी सूर्योदेवः अग्रुरग्रगामी जनिवान्वै जन्मवान्जायावान्वा उपालस्यजायावाइ-तिप्रसिद्धो कविः क्रान्तदर्शी समर्यता समरमिच्छता मनसास्पृधः संग्रामान् अतिवेति अति-गच्छति मंदेहानसुरान्योद्धुं घ्रंसं दीप्तं गयं गृहंअंतरिक्षंवा विश्वतःसर्वतोरक्षन्तंपरिचरेमेतिशेषः सदेवोस्माकं शर्म सुखं परि सम्यक् वनवत् दद्यात् स्वावसुः स्वायत्तधनःसन् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

ज्यायांसमस्ययतुनस्यकेतुनऋषिस्वरंचरतियासुनामते ।
यादृश्मिन्धायितमपस्ययाविदद्यउस्वयंवहतेसोअरंकरत् ॥ ८ ॥

ज्यायांसम् । अस्य । यतुनस्य । केतुना । ऋषिऽस्वरम् । चरति ।
यासु । नाम । ते । यादृश्मिन् । धायि । तम् । अपस्यया ।
विदत् । यः । ऊँ इति । स्वयम् । वहते । सः । अरम् । करत् ॥ ८ ॥

इयमाग्नेयीसौरीवा हेदेव ज्यायांसं अतिशयेनप्रवृद्धं अस्य यतुनस्य यततिर्गतिकर्मा ग-न्तुरस्य सूर्यस्य कर्मणिषष्ठ्यौ अमुं गन्तारं केतुना प्रज्ञापकेनकर्मणा उदयादिलक्षणेनविशिष्टं ऋषिस्वरं ऋषिभिःस्तुत्यं त्वांचरतिगच्छति भजते यजमानः केनसाधनेन यासुस्तुतिषु तेत्वदीयं नामनमनं नामकंवारूपंवर्ततेताभिरित्यर्थः यद्वा अस्य यतुनस्य गमनशीलस्यतव केतुना तमो-निर्हरणादिकर्मणा विशिष्टंत्वांचरति यादृश्मिन् यादृशेकामेधायि धत्ते कर्तरिचिण् साम-र्थ्यान्मनः गम्यते तंयथानिर्देशंमति निर्दिष्टव्यत्वात्तादृशमित्यर्थोज्ञातव्यः तादृशंकामं अपस्य-या कर्मणा हविः स्तुत्यादिलक्षणेन विदत् विन्दते यउ यएव स्वयं अनन्यप्रेरितःसन्

स्वमनीषयैव वहते धारयतिफलं सः अरं अलं अत्यर्थं करत् करोतीतिशेषः अथवा यउ यएव स्वयंवहते स्वयमेवानुतिष्ठति सोत्यर्थंकुर्यात् नह्यन्येनकारितंफलवद्भवति ॥ ८ ॥

अथनवमी–

समुद्रमासामवतस्थेअग्रिमानरिष्यतिसवनंयस्मिन्नायता ।
अत्रानहार्दिक्रवणस्यरेजतेयत्रामतिर्विद्यतेपूतबन्धनी ॥ ९ ॥

समुद्रम् । आसाम् । अव । तस्थे । अग्रिमा । न । रिष्यति ।
सवनम् । यस्मिन् । आऽयता । अत्र । न । हार्दि । क्रवणस्य ।
रेजते । यत्र । मतिः । विद्यते । पूतऽबन्धनी ॥ ९ ॥

इयमपिसौरी आसांस्तुतीनां समुद्रं समुद्रवत्पर्यवसानभूतंसूर्यं अग्रिमा अत्यन्तंश्रेष्ठा अस्मदीयास्तुतिरवतस्थेअवगच्छति यद्वा आसांप्रजानांऋत्विजांस्तुतिरितिसंबन्धः सवनं सूयतेसोमोत्रेतिसवनं यज्ञगृहं नरिष्यति नहिंस्यते किंतु प्रवर्धतइत्यर्थः यस्मिन्नायताविस्तीर्णानि स्तोत्राणि तत्सदनमिति अत्रास्मिन्यजमानगृहे क्रवणस्य स्तुतिकर्तुः हार्दि हृदयसंबन्धि हृदयगतंकाम्यंफलं नरेजते नविचलति नव्यर्थाभवति यत्र यस्मिन्स्तोतृगृहे मतिः स्तुतिः पूतबन्धनी पूतं सूर्यं अनुबध्नन्तीविद्यते अत्रनरेजतइति ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सहिक्षत्रस्यमनसस्यचित्तिभिरेवावदस्ययजतस्यसध्रेः ।
अवत्सारस्यस्पृणवामरण्वभिःशविष्ठंवाजंविदुषाचिदर्ध्यम् ॥ १० ॥ २४ ॥

सः । हि । क्षत्रस्य । मनसस्य । चित्तिऽभिः । एवऽवदस्य ।
यजतस्य । सध्रेः । अवऽत्सारस्य । स्पृणवाम । रण्वऽभिः । शविष्ठम् ।
वाजम् । विदुषा । चित् । अर्ध्यम् ॥ १० ॥ २४ ॥

इयमपिसौरी सहि सखलुसवितादेवः सर्वैःस्तुत्यः सर्वकामपूरकइत्यर्थः हिशब्दोलोकवेदयोःप्रसिद्धिद्योतकः तस्मात्सकाशात् अत्रान्येचऋषयोत्रदृष्टलिंगाइत्युक्तत्वात् क्षत्रादयऋषयः क्षत्रस्यमनसस्य एवावदस्ययजतस्य सध्रेः अवत्सारस्यचैषामृषीणामस्माकं रण्वभीर-

मणीयाभिश्चित्तिभिःमनोरथैः स्पृणवाम पूरयाम किंशविष्ठंवाजं अतिशयेनबलवदन्नंअन्नंवैवा-जइतिश्रुतेः। विदुषाचिद् विपश्चिता अर्घ्यं समर्धनीयंस्पृणवाम क्षत्रादयोनयमितिसंबन्धः॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकादशी–

श्येनआसामदितिःकक्ष्योमदोविश्ववारस्ययजतस्यमायिनः।
समन्यमन्यमर्थयन्त्येतवेविदुर्विपाणंपरिपानमन्तिते ॥ ११ ॥

श्येनः। आसाम्। अदितिः। कक्ष्यः। मदः।विश्वऽवारस्य।यजतस्य।
मायिनः। सम्। अन्यम्ऽअन्यम्। अर्थयन्ति। एतवे। विदुः।
विऽसानम्। परिऽपानम्। अन्ति। ते॥ ११॥

मददेवत्येयं विश्ववारादीनांत्रयाणामृषीणांस्वभूतः आसामपां सोमरसलक्षणानां मदः श्येनः शंसनीयगमनः शीघ्रंपात् सकाशगन्ता अदितिरदीनःअतिसमृद्धःकक्ष्यकक्ष्यपूरकश्चभवती-तिशेषः तेविश्ववारादयःसत्रेमवृत्ताएतवे सोमंप्राप्तुंवत्तानाय अन्यमन्यं परस्परंसमर्थयंति याचन्ते अनुज्ञां तेविषाणं विशेषेणमदस्यदातारं परिपानं अन्ति अन्तिके विदुर्जानंतिलभन्तेवा॥११॥

अथद्वादशी–

सदापृणोयजतोविद्विषोवधीद्बाहुवृक्तःश्रुतवित्तर्योवःसचा।
उभासवराप्रत्येतिभातिचयदींगणंभजतेसुप्रयावभिः ॥ १२ ॥

सदाऽपृणः। यजतः। वि। द्विषः। वधीत्। बाहुऽवृक्तः। श्रुतऽवित्।
तर्यः। वः। सचा। उभा। सः। वरा। प्रति। एति। भाति। च।
यत्। ईम्। गणम्। भजते। सुप्रयावऽभिः॥ १२॥

सदापृणः सर्वदादानशीलः एवन्नामा यजतोयष्टाच बाहुवृक्तः बाहुभ्यांवृक्तदर्भश्च श्रुतविद् श्रुतस्यवेत्ताच तर्यश्च एतेषांपंचानांपरस्परापेक्षयाप्रत्येकमेकवचनं ससर्वोपिविद्विषः शत्रून् वधीद्धिंस्याद् वोयुष्माकं सचा सहितः युष्माभिःसहितइत्यर्थः सऋषिः वरा श्रेष्ठौ उभा

१ तै० ब्रा० १. ३. ६. ।

उभौ इहलोकपरलोकविषयौकामौ प्रत्येति अभिगच्छति भातिच यद्यस्मादीमेनंगणं देवसंघं सुप्रयावभिः सुष्ठुप्रकर्षेणमिश्रयद्भिःस्तोत्रैः भजते तस्मादेवंभातीति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

सुतंभरोयजमानस्यसत्पतिर्विश्वासामूधःसधियामुदञ्चनः ।
भरद्धेनूरसवच्छिश्रियेपयोनुब्रुवाणोअध्येतिनस्वपन् ॥ १३ ॥

सुतम्ऽभरः । यजमानस्य । सत्ऽपतिः । विश्वासाम् । ऊधः । सः । धियाम् । उत्ऽअंचनः । भरत् । धेनुः । रसऽवत् । शिश्रिये । पयः । अनुऽब्रुवाणः । अधि । एति । न । स्वपन् ॥ १३ ॥

यजमानस्यावत्सारस्य मम सुतंभरोयागनिर्वाहकएतन्नामाकपिः सत्पतिः सर्वासांविद्यमानानांफलानांपालयिता होतादाताभवतीत्यर्थः सच विश्वासांधियांसर्वेषांकर्मणां ऊधः उद्धततरंफलं उदंचनः ऊर्ध्वमुद्गमयिता फलप्रापकइत्यर्थः धेनुर्गौः रसवत् सारवत्पयोभरत्अहरत् तत्र पयःशिश्रिये श्रयतिचास्यसामर्थ्यात् तत्सर्वमनुब्रुवाणःअनुक्रमेणसंकीर्तयन् नस्वपन् स्वापमकुर्वन् अनवरतमध्येति स्मरति अवत्सारः सुतंभरस्त्वादृशइति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

योजागारतमृचःकामयन्तेयोजागारतमुसामानियन्ति ।
योजागारतमयंसोमआहतवाहमस्मिसख्येन्योकाः ॥ १४ ॥

यः । जागार । तम् । ऋचः । कामयन्ते । यः । जागार । तम् । ऊँ इति । सामानि । यन्ति । यः । जागार । तम् । अयम् । सोमः । आह । तव । अहम् । अस्मि । सख्ये । निऽओकाः ॥ १४ ॥

योदेवोजागार सर्वदाविनिद्रोजागरूकोगृहेवर्तते तमृचः सर्वशास्त्रात्मिकाः कामयन्ते यश्च जागार तमु तमेव सामानि स्तोत्ररूपाणि यन्ति प्राप्नुवन्ति योजागारतमयं अभिषुतः सोमआह वक्ति मांस्वीकुर्विति हेअग्ने तादृशस्य तवसख्येसमानख्याने हितकरणेन्योकाः नियतस्थानोहं अस्मि भवामि ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

अ॒ग्निर्जा॑गार॒ तमृचः॑ कामयन्ते॒ऽग्निर्जा॑गार॒ तमु॒ सामा॑नि यन्ति।
अ॒ग्निर्जा॑गार॒ तम॒यं सोम॑ आह॒ तवा॒हम॑स्मि स॒ख्ये न्यो॑काः ॥१५॥२५॥

अ॒ग्निः। जा॒गा॒र॒। तम्। ऋचः॑। का॒म॒य॒न्ते॒। अ॒ग्निः॥ जा॒गा॒र॒। तम्। ऊँ इति॑। सामा॑नि। य॒न्ति॒। अ॒ग्निः। जा॒गा॒र॒। तम्। अ॒यम्। सोमः॑। आ॒ह॒। तव॑। अ॒हम्। अ॒स्मि॒। स॒ख्ये। निऽओ॑काः॥१५॥२५॥

अग्निर्जागारेतिपंचदशी पूर्ववैवनिगदितव्याख्या यइत्यस्यस्थाने अग्निरितिविशेषः ॥१५॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

॥ इतिपञ्चमेमण्डलेतृतीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थेनुवाकेद्वादशसूक्तानि तत्रविदादिवइत्येकादशर्चंप्रथमंसूक्तं सदापृणोनामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वैतदित्युक्तत्वादिदमपिवैश्वदेवं विदाएकादशसदापृणइत्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः।

तत्रप्रथमा–

वि॒दा दि॒वो वि॒ष्यन्नद्रि॑मु॒क्थैरा॑य॒त्या उ॒षसो॑ अ॒र्चिनो॑ गुः।
अपा॑वृत व्र॒जिनी॒रुत्स्व॑र्गा॒द्वि दुरो॒ मानु॑षी॒र्देव आ॑वः ॥ १ ॥

वि॒दाः। दि॒वः। वि॒ऽस्यन्। अद्रि॑म्। उ॒क्थैः। आ॒ऽय॒त्याः। उ॒षसः॑। अ॒र्चिनः॑। गुः। अप॑। अ॒वृ॒त॒। व्र॒जिनीः॑। उत्। स्वः॑। गा॒त्। वि। दुरः॑। मानु॑षीः। दे॒वः। आ॒व॒रित्या॑वः॥ १ ॥

अत्रेन्द्रादयोलिंगोक्तदेवताः अत्रांगिरसां पणिभिरपहृत्यगिरेरधःस्थापितानांगवामिन्द्रेणविमोकःप्रतिपाद्यते विदाः अवेदयदिन्द्रः किं गानिगूढाःइतिसंबन्धः किंकुर्वन् उक्थैरंगिरसांस्तुतिभिः निमित्तभूताभिः आद्रिं वज्रं विष्यन् प्रक्षिपन् रक्षकाणामुपरि गिरिभेदनायच विष्यन्आयत्याः आगामिन्याउषसःसंबन्धिनोर्चिनोरश्मयोगुःअगच्छन् सर्वंत्रप्रसृताअभवन् अपावृत अपावृणोत व्रजिनीः तमःपुंजवतीर्निशाः स्वः स्वरणशीलआदित्यः उद्गात् उदगात्

तथाकृत्वा मानुषीः मनुष्यसंबन्धिनीः दुरोद्वाराणि देवः सूर्योव्यावःव्यवृणोत् अन्धकारापनयनेनमनुष्यादिव्यवहारायाकरोदित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

विसूर्योअमतिंनश्रियंसादोर्वाद्गवांमाताजानतीगात् ।
धन्वर्णसोनद्यःखादोंअर्णाःस्थूणेवसुमितादृंहतद्यौः ॥ २ ॥

वि । सूर्यः । अमतिम् । न । श्रियम् । सात् । आ । ऊर्वात् । गवाम् ।
माता । जानती । गात् । धन्वऽअर्णसः । नद्यः । खादःऽअर्णाः ।
स्थूणाऽइव । सुऽमिता । दृंहत । द्यौः ॥ २ ॥

सूर्योदेवः श्रियंदीप्तिं विसात् विभजते प्रकाशयतीत्यर्थः अमतिंन रूपनामैतत् रूपमिवद्रव्यं यथा द्रव्याणि घटपटादीनिनीलपीतादिरूपंलभन्तेतद्वत् तथा गवांरश्मीनांमातोषा जानती सूर्यउदेष्यति मयाच व्युच्छनंकर्तव्यमितिजानती ऊर्वात् महतोन्तरिक्षात् आगात् आगच्छति तथानद्यश्च धन्वर्णसः धन्वतिर्गतिकर्मा धन्वंति गच्छन्ति अर्णांसि यासु तास्तथोक्ताः दीर्घाभावश्छान्दसः खादोअर्णाः भक्षितकूलोदकाः कूलंकषाइत्यर्थः नद्यश्चैवंरूपाभवन्ति किंच द्यौश्चसुमिता सुष्ठुगृहेस्थापिता स्थूणेव गृहाधारस्तंभइव दृंहत दृढाभवत् एतत्सर्वंसूर्यस्याज्ञयेतिभावः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अस्माउक्थायपर्वतस्यगर्भोमहीनांजनुषेपूर्व्याय ।
विपर्वतोजिहीतसाधतद्यौराविवासन्तोदसयन्तभूम ॥ ३ ॥

अस्मै । उक्थाय । पर्वतस्य । गर्भः । महीनाम् । जनुषे ।
पूर्व्याय । वि । पर्वतः । जिहीत । साधत । द्यौः । आऽविवासन्तः ।
दसयन्त । भूम ॥ ३ ॥

अस्मै महां उक्थाय स्तोत्रे पर्वतस्य पर्ववतोमेवस्य गर्भोगर्भस्थानीयमुदकं जिहीत चलति चालयतिवेन्द्रः कीदृशायास्मै महतीनां महीनांस्तुतीनां जनुपेउत्पादयित्रे पूर्व्याय मला-य तदेवपुनरुच्यते पर्वतोमेघोविजिहीत द्यौश्च साधत साधयतिवृष्टिं आविवासन्तः सर्वतःप-रिचरन्तोंगिरसोभूमअत्यधिकंयन्त उपक्षपयन्त्यात्मानंकर्मभिः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सूक्तेभिर्वोवचोभिर्देवजुष्टैरिन्द्रान्व१ग्नीअवसेहुवध्यै ।
उक्थेभिर्हिष्माकवयःसुयज्ञाआविवासन्तोमरुतोयजन्ति ॥ ४ ॥

सुऽउक्तेभिः । वः । वचःऽभिः । देवऽजुष्टैः । इन्द्रा । नु । अग्नी इति । अवसे । हुवध्यै । उक्थेभिः । हि । स्म । कवयः । सुऽयज्ञाः । आऽविवासन्तः । मरुतः । यजन्ति ॥ ४ ॥

हेइन्द्रा हेअग्नी परस्परापेक्षयाप्रत्येकंद्विवचनं यद्यप्येकमेवपदं मध्येव्यवधानंछान्दसं हेइन्द्राग्नी वोयुवां व्यत्ययेनबहुवचनं देवजुष्टैः देवैःसेवनीयैः सूक्तेभिः सूक्तैः सुवचनैः शोभ-नगुणप्रकाशनप्रवणैः वचोभिरवसेस्मद्रक्षणाय हुवध्यै आह्वयामि नुक्षिप्रं युवामुक्थेभिः स्तो-त्रैः कवयोनूचानाः पूर्वेऋषयः सुयज्ञाः शोभनयागाः आविवासन्तः स्तुत्यादिनापरिचरन्तः मरुतोमरुत्सदृशाः कर्मसुशीघ्राः यजन्ति पूजयन्ति हिस्मेतिपूरणौ ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

एतोन्व१द्यसुध्यो३भवामप्रदुच्छुनामिनवामावरीयः ।
आरेद्वेषांसिसनुतर्दधामायामप्राञ्चोयजमानमच्छ ॥ ५ ॥ २६ ॥

एतो इति । नु । अद्य । सुऽध्यः । भवाम । प्र । दुच्छुनाः । मिनवाम । वरीयः । आरे । द्वेषांसि । सनुतः । दधाम । अयाम । प्राञ्चः । यजमानम् । अच्छ ॥ ५ ॥ २६ ॥

अयमंगिरसांवादः अद्यास्मिन्यागदिने नुक्षिप्रमेतोएतगच्छत सुध्यः शोभनकर्माणो-भवाम दुच्छुनाः द्विषः प्रमिनवाम प्रकर्षेणहिंसाम वरीयोत्यन्तमित्यर्थः तदेवोच्यते सनुतः संभक्षणे द्वेषांसि यजमानस्यद्वेष्टॄन् आरे दूरे दधाम स्थापयाम यद्वा सनुतइत्यन्तर्हितनाम पूर्वं प्रकाशवैरिणांवधउक्तः इदानीं प्रच्छन्नानामितिविवेकः तदर्थं यजमानंप्राचः सदाप्रणमवत्सारं चाच्छाभिमुख्यमयाम गच्छाम ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथषष्ठी–

एताधियंकृणवामासखायोपयामातॉंऋणुतव्रजंगोः ।
ययामनुर्विशिशिप्रंजिगाययवयावणिग्वङ्कुरापापुरीषम् ॥ ६ ॥

आ । इत । धियम् । कृणवाम । सखायः । अप । या । माता ।
ऋणुत । व्रजम् । गोः । यया । मनुः । विशिऽशिप्रम् । जिगाय ।
यया । वणिक् । वंकुः । आप । पुरीषम् ॥ ६ ॥

इदमप्यंगिरसांवाक्यं एत आगच्छत आगत्यच धियं स्तुतिं कृणवाम करवाम हेसखा-यः परस्परंसखिभूताअंगिरसइत्यंगिरसांवचनं याधीः माता गवांनिर्मात्रीगोर्गवांव्रजंपणिभिर-पहृतं अपऋणुत अपावृणोत् ययाच मनुः विशिशिप्रं विगतहनुं शत्रुंजिगाय जितवान् यद्वा म-नुः सर्वस्यमन्तेन्द्रः विशिशिप्रोवृत्रः सतमस्माभिःकृतया स्तोमलक्षणयाधिया जिगाय याच वणिक् वणिगिवाल्पेनकर्मणा बहुफलाकांक्षी कक्षीवान् वंकुर्जलेच्छयावनगामी पुरीषं पूरक-मुदकमाप याभिः सुदानूऔशिजायवणिजेदीर्घश्रवसेमधुकोशेइतिहिश्रुतं ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अनूनोदत्रहस्तयतोअद्रिरार्चन्येनदशमासोनवग्वाः ।
ऋतंयतीसरमागाअविन्दद्विश्वानिसत्याङ्गिराश्चकार ॥ ७ ॥

१ ऋ० सं० १. ७. ३५.।

अनू॑नोत् । अत्र॑ । हस्त॑ऽयतः । अद्रि॑ः । आर्च॑न् । येन॑ । दश॑ ।
मा॒सः । नव॑ऽग्वाः । ऋ॒तम् । य॒ती । स॒रमा॑ । गाः । अ॒वि॒न्द॒त् ।
विश्वा॑नि । स॒त्या । अंगि॑राः । च॒का॒र॒ ॥ ७ ॥

अत्रास्मिन्यज्ञे अद्रिरभिषवग्रावा हस्तयतोहस्तेनसंहतःसन् अनूनोत् नौतिरत्रशब्दमात्रेवर्तते अशब्दयत् येनग्राव्णा तदभिषवेण दशमासोमासान् दशमासपर्यन्तं नवग्वाः नवमासपर्यन्तं गवार्थमनुतिष्ठन्तोंगिरसोनवग्वाःनवगोयुक्तावा आर्चन् अपूजयन्निन्द्रं यद्वा दशसंख्याकामासोपेताः दशमासानुष्ठानाः अंगिरसोपरेनवग्वाश्चैतेसर्वेपि येनार्चन्ति नवग्वासः सुतसोमासइन्द्रमितिहिनिगमः । ऋतं सत्यंयज्ञंवायतीप्राप्नुवती सरमा सरणशीलास्तुतिरूपा वाक् अंगिरसां गवार्थं इन्द्रेणप्रहितादेवशुनीवा गाअविन्दत् पणिभिरपहृताः विश्वानि सर्वाणिस्तुत्यादिलक्षणानि सत्या सत्यानि चकारांगिराः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

विश्वे॑अ॒स्या॒व्यु॒षि॒माहि॑नाया॒ःसंयद्गोभि॒रङ्गि॑रसो॒नव॑न्त ।
उत्स॑आसांप॒र॒मेस॒धस्थ॑ऋ॒तस्य॑प॒थास॒रमा॑वि॒द॒द्गाः ॥ ८ ॥

विश्वे॑ । अ॒स्याः । वि॒ऽउषि॑ । माहि॑नायाः । सम् । यत् । गोभि॑ः ।
अंगि॑रसः । नव॑न्त । उत्सः॑ । आ॒सा॒म् । प॒र॒मे । स॒धऽस्थे॑ । ऋ॒तस्य॑ ।
प॒था । स॒रमा॑ । वि॒द॒त् । गाः ॥ ८ ॥

विश्वे सर्वे अंगिरसोमाहिनायाः मंहनीयायाः अस्याउषसोव्युषि व्युच्छनेसति गवामावरकेन्धकारे अपवृतेसति यद्यदा गोभिःसंनवन्त संजग्मिरे तदा आसांगवां उत्सः क्षाराद्युत्स्रवः परमे उत्कृष्टे सधस्थे सहस्थाने यज्ञे उपयुक्तोभवदित्यर्थः ऋतस्य सत्यस्य पथा मार्गेण सरमा वाक्देवशुनीवा गानिगूढाविदत् अलभत् यद्वा आसांगवां परमेसधस्थेसहस्थाने व्रजस्य निगूहनप्रदेशे उत्सः उदकस्यप्रस्रवणोवर्ततेबिलमित्यर्थः तेन ऋतस्योदकस्य पथा मार्गेण सरमा गाविदत् ॥ ८ ॥

---

१ ऋ०सं० ४. १. २५. ।

अथनवमी—

आसूर्यौयातुसप्ताश्वःक्षेत्रंयदस्योर्विंयादीर्घयाथे ।
रघुःश्येनःपतयदन्धोअच्छायुवाकविर्दीदयद्गोषुगच्छंन् ॥ ९ ॥

आ । सूर्यः । यातु । सप्तऽअंश्वः । क्षेत्रम् । यत् । अस्य । उर्विया । दीर्घऽयाथे । रघुः । श्येनः । पतयत् । अन्धः । अच्छ । युवा । कविः । दीदयत् । गोषु । गच्छन् ॥ ९ ॥

सूर्यः सर्वस्यप्रेरकोदेवः सप्ताश्वः सर्पणस्वभावाश्वोपेतः सप्तसंख्याकाश्वोवा आयातु अस्मदभिमुखमागच्छतु यद्यस्मादस्यसूर्यस्य दीर्घयाथे दीर्घगमने क्षेत्रं गंतव्यप्रदेशः उर्विया उरुअतिप्रभूतायामः सएवदेवोरघुः लघुगमनः सश्येनः शंसनीयगमनः अन्धोदीप्यमानंहविः अच्छाभिलक्ष्यपतयत् आगच्छति युवा सर्वत्रमिश्रयिता कविः क्रान्तदर्शी सन् गोषुरश्मिषुगच्छन् मध्येवर्तयन् दीदयत् दीप्यते यद्वा श्येनः सुपर्णः अंधअच्छपतयत् द्युलोकस्थंसोमलक्षणं देवानामन्नमस्मद्यागार्थमानेतुंतदभिमुखमगात् युवेत्यादि शिष्टंसमानम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

आसूर्यौअरुहच्छुक्रमर्णोयुक्तयद्धरितोवीतपृष्ठाः ।
उद्नानावंमनयन्तधीराआशृण्वतीरापोअर्वागतिष्ठन् ॥ १० ॥

आ । सूर्यः । अरुहत् । शुक्रम् । अर्णः । अयुक्त । यत् । हरितः । वीतऽपृष्ठाः । उद्ना । न । नावम् । अनयन्त । धीराः । आऽशृण्वतीः । आपः । अर्वाक् । अतिष्ठन् ॥ १० ॥

सूर्योदेवः शुक्रं दीप्तं अर्णउदकंप्रति आरुहत् सर्वतःप्रादुर्भवति यद्यस्मात् यदावा हरितोश्वान् वीतपृष्ठाः कान्तपृष्ठानयुक्त रथेअयोजयत् तदा तंसूर्यं धीराधीमन्तोयजमा-

नादयः उद्ना उदकेननावंन नावमिवानयन्त तदा आश्नण्वतीः सर्वतोनुन्नांकुर्वाणाआपो-अर्वाक्अवाङ्मुखाअतिष्ठन् अभवन् ॥ १० ॥

अथैकादशी—

धियंवोअप्सुदधिषेस्वर्षांययातरंदशमासोनवंग्वाः ।
अयाधियास्यामदेवगोपाअयाधियातुतुर्यामात्यंहः ॥११॥२७॥

धियम् । वः । अप्ऽसु । दधिषे । स्वःऽसाम् । यया । अतरन् ।
दश । मासः । नवऽग्वाः । अया । धिया । स्याम । देवऽगोपाः ।
अया । धिया । तुतुर्याम । अति । अंहः ॥ ११ ॥ २७ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकं धियं स्तुतिं अप्सु अप्निमित्तां स्वर्षां सर्वस्यदात्रीं दधिषे धारयामि व्यत्ययेनमध्यमः ययाधिया कर्मणानवग्वाः अंगिरसः दशमासःअतरन्समनुतिष्ठन्तः अया अनयाधिया देवगोपाः देवैर्गुप्ताःस्यामभवेम अयाधिया अंहः पापं अतितुतुर्याम अतितरेम ॥ ११ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेसप्तविंशोवर्गः॥ २७ ॥

हयोनविद्वानित्यष्टर्चंद्वितीयंसूक्तं प्रतिक्षत्रस्यार्षं अष्टमीद्वितीयाचत्रिष्टुभौ शिष्टाःषट्जगत्यः आदितःषड्वैश्वदेव्यः सप्तम्यष्टम्योर्देवपत्न्योदेवता तथाचानुक्रान्तं—हयोष्टौप्रतिक्षत्रोंत्यो-द्वेपोदेवपत्नीस्तवोंत्यात्रिष्टुप्द्वितीयाचेति । सूक्तविनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

हयोनविद्वाँअयुजिस्वयंधुरितांवहामिप्रतरणीमवस्युवम् ।
नास्यावश्मिविमुचंनावृतंपुनर्विद्वान्पथःपुरएतऋजुनेषति ॥ १ ॥

हयः । न । विद्वान् । अयुजि । स्वयम् । धुरि । ताम् । वहामि ।
प्रऽतरणीम् । अवस्युवम् । न । अस्याः । वश्मि । विऽमुचम् । न ।
आऽवृतम् । पुनः । विद्वान् । पथः । पुरःऽएता । ऋजु । नेषति ॥ १ ॥

हयोन अश्वइव विद्वान् सर्वज्ञः प्रतिक्षत्रः स्वयंअनन्यप्रेरितःसन् धुरि यज्ञात्मिकायां अयुजि युक्तोभवत् तांधुरं प्रतरणीं प्रकर्षेणतारयित्रीं अवस्युवं रक्षयित्रीं वहामि धारयाम्यहमध्वर्युर्होतावा अस्याधुरोविमुचंविमोचनंपरित्यागं नवश्मि नकामये नावृतं पुनः पुनःआवरणं धारणमपि नचवश्मि ममकोभारइति तदेवोच्यते विद्वान् मार्गाभिज्ञोन्तर्यामीदेवः पुरएता पुरतोगन्तासन् पथोपज्ञमार्गान् ऋजुअकुटिलं नेषति प्रापयति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अग्नइन्द्रवरुणमित्रदेवाःशर्धःप्रयन्तमारुतोतविष्णो ।
उभानासत्यारुद्रोअधग्नाःपूषाभगःसरस्वतीजुषन्त ॥ २ ॥

अग्ने । इन्द्र । वरुण । मित्र । देवाः । शर्धः । प्र । यन्त । मारुत । उत । विष्णो इति । उभा । नासत्या । रुद्रः । अध । ग्नाः । पूषा । भगः । सरस्वती । जुषन्त ॥ २ ॥

हेअग्ने इन्द्रवरुणमित्रदेवाःयूयं शर्धोबलमस्माकं प्रयन्त प्रापयत अत्रसर्वत्रपूर्वस्याविद्यमानत्वेनोत्तरस्यपादादित्वान्निघातः प्रथमस्यतु स्वतएवपादादित्वं उतअपिच हेमारुत मारुतानि मरुतांबलानि हेविष्णो यूयंशर्धः प्रयन्त विष्णोइत्यस्यउतेत्यनेनव्यवधानान्निघातः किंच उभा उभौ नासत्या सत्यभूतौ रुद्रः अध अथ ग्नाः एतेषांदेवानांस्त्रियश्च पूषा भगः सरस्वतीच जुषन्त सेवन्तां अस्मदीयंयज्ञंस्तुतिंवा ॥ २ ॥

अथतृतीया—

इन्द्राग्नीमित्रावरुणादितिंस्वःपृथिवींद्यांमरुतःपर्वताँअपः ।
हुवेविष्णुंपूषणंब्रह्मणस्पतिंभगंनुशंसंसवितारमूतये ॥ ३ ॥

इन्द्राग्नी इति । मित्रावरुणा । अदितिम् । स्व१रितिस्वः । पृथिवीम् । द्याम् । मरुतः । पर्वतान् । अपः । हुवे । विष्णुम् । पूषणम् । ब्रह्मणः । पतिम् । भगम् । नु । शंसम् । सवितारम् । ऊतये ॥ ३ ॥

इन्द्रादित्रिविंशत्संख्याकान्देवान् ऊतयेस्मद्रक्षणाय हुवे आह्वयामि स्तोमिवा स्वरित्यादित्यउच्यते स्वरणात् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

उतनोविष्णुरुतवातोअस्रिधोद्रविणोदाउतसोमोमयस्करत्।
उतऋभवउतरायेनोअश्विनोतत्वष्टोतविभ्वानुमंसते ॥ ४ ॥

उत । नः ।। विष्णुः । उत । वातः । अस्रिधः । द्रविणःऽदाः । उत । सोमः । मयः । करत् । उत । ऋभवः । उत । राये । नः । अश्विना । उत । त्वष्टा । उत । विऽभ्वा । अनु । मंसते ॥ ४ ॥

उत अपिच नोस्माकं विष्णुर्व्यापकोदेवोमयस्करत् मयइतिसुखनाम सुखंकरोतु उतापि च वातोवायुः अस्रिधोहिंसकःसन् मयस्करत् किंच द्रविणोदाः धनस्यदातासोमोपि मयस्करत् उतापिच ऋभवोनोस्मभ्यं राये धनाय अनुमंसते अनुमन्यन्तां उताश्विनाश्विनौच उतत्वष्टादेवः उतविभ्वा ऋभूणामन्यतमोदेवःएतेसर्वेपि अनुमंसते यद्वा अनुमंस्तइतिप्रत्येकंसंबन्धनीयम् ॥४॥

अथपंचमी–

उतत्यन्नोमारुतंशर्धआगमद्दिविक्षयंयजतंबर्हिरासदे।
बृहस्पतिःशर्मपूषोतनोयमद्वरूथ्यंवरुणोमित्रोअर्यमा ॥ ५ ॥

उत । त्यत् । नः । मारुतम् । शर्धः । आ । गमत् । दिविऽक्षयम् । यजतम् । बर्हिः । आऽसदे । बृहस्पतिः । शर्म । पूषा । उत । नः । यमत् । वरूथ्यम् । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ॥ ५ ॥

उतापिच त्यत् तन्मारुतंशर्धोमरुतांबलं संघोनोस्मानागमदागच्छतु कीदृशंतच्छर्धः दिविक्षयं द्युलोकेवर्तमानं यजतं पूज्यं किमर्थमागमनमितितदुच्यते बर्हिः बर्हिष्यासदे उपवेष्टुं उपविश्यहविःस्वीकारायेत्यर्थः किंच बृहस्पतिर्देवः शर्म सुखं यमत् यच्छतु उतनोस्मभ्यं पूषापि यमत् कीदृशं शर्म वरूथ्यं वारयतिशीतवातादिकमितिवरूथंगृहं तदर्हंवरूथ्यं किंच वरुणादयस्त्रयोपिप्रत्येकंशर्मयच्छन्तु ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

उतत्येनःपर्वतासःसुशस्तयःसुदीतयोनद्यस्त्रामणेभुवन् ।
भगोविभक्ताशवसावसागमदुरुव्यचाअदितिःश्रोतुमेहवम् ॥ ६ ॥

उत । त्ये । नः । पर्वतासः । सुऽशस्तयः । सुऽदीतयः । नद्यः ।
त्रामणे । भुवन् । भगः । विऽभक्ता । शवसा । अवसा ।
आ । गमत् । उरुऽव्यचाः । अदितिः । श्रोतु । मे । हवम् ॥ ६ ॥

उतापिच त्ये ते पर्वतासः पर्ववन्तोद्रयः सुशस्तयः शोभनस्तुतयः किंच सुदीतयः सुदाना-नद्यश्च त्रामणे पालने नोस्माकं भुवन्भवन्तु भगोदेवोविभक्ता धनानांविभागकर्ता दाता सन् शवसा अन्नेन अवसा रक्षणेनच सहागमदागच्छतु उरुव्यचाः प्रभूतव्याप्तिः अदितिः अदीना देवमाता मेहवं स्तुतिमाह्वानंवा श्रोतु शृणोतु ॥ ६ ॥

पत्नीसंयाजेषुदेवपत्नीनांदेवानांपत्नीरित्यादिकेद्वेयाज्यानुवाक्ये सूत्रितंच–देवानांपत्नीरुशतीरवन्तुनइतिद्वेइति । आग्निमारुतशस्त्रेप्येतेदेवानांपत्नीरुशतीरवन्तुनइतिद्वेराकामहमितिद्वेइतित-योर्मध्येप्रथमा ।

सकेसप्तमी–

देवानांपत्नीरुशतीरवन्तुनःप्रावन्तुनस्तुजयेवाजसातये ।
याःपार्थिवासोयाअपामपिव्रतेतानोदेवीःसुहवाःशर्मयच्छत ॥ ७ ॥

देवानाम् । पत्नीः । उशतीः । अवन्तु । नः । प्र । अवन्तु । नः ।
तुजये । वाजऽसातये । याः । पार्थिवासः । याः । अपाम् । अपि ।
व्रते । ताः । नः । देवीः । सुऽहवाः । शर्म । यच्छत ॥ ७ ॥

देवानांइन्द्रादीनां पत्नीः पत्न्यः उशतीः उशत्यः अस्मदीयांस्तुतिंकर्मवा कामयमानाः नोस्मानवन्तुरक्षन्तु तथा नोस्माकं तुजये बलवते पुत्राय वाजसातये अन्नलाभाय संग्रामाय वा प्रावन्तु प्रकर्षेणरक्षन्तु गच्छन्तुवा याः पार्थिवासः पृथिवीसंबन्धिन्यः याश्चापांउदकानां व्रतेकर्मण्यन्तरिक्षेवर्तन्ते ताहेदेवीर्देव्यः हेसुहवाः शोभनाह्वानाः यूयं नोस्मभ्यंशर्मयच्छत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उतग्नाव्यन्तुदेवपत्नीरिन्द्राण्य१ग्नाय्य्श्विनीराट्।
आरोदसीवरुणानीशृणोतुव्यन्तुदेवीर्यऋतुर्जनीनाम् ॥ ८ ॥२८॥

उत । ग्नाः । व्यन्तु । देवऽपत्नीः । इन्द्राणी । अग्नायी । अश्विनी ।
राट् । आ । रोदसी इति । वरुणानी । शृणोतु । व्यन्तु । देवीः ।
यः । ऋतुः । जनीनाम् ॥ ८ ॥ २८ ॥

उतअपिच ग्नाः स्त्रियोदेवपत्नीर्देवपत्न्यः देवाःपतयोयासांताः तादृश्योव्यन्तु हविर्भक्षयन्तु ताविविच्योच्यन्ते इन्द्रस्यपत्नी अग्नाय्यग्नेःपत्नी अश्विनी अश्विनोःपत्नी राट् राजमाना किंच रोदसी रुद्रस्यपत्नीतियास्केनोक्तं एवंसति विपितस्तुकारोदसीत्यत्र यथाआद्युदात्तमगृह्णतेनस्त-स्तद्वदत्रापिभाव्यं तथापि शाकल्येनमहर्षिणैवमुक्तत्वात्तथैवद्रष्टव्यं वरुणानी वरुणस्यप-त्नी आसर्वतः प्रत्येकंशृणोतु किंच देवीः पत्नीसंयाजदेव्योव्यन्तुखादन्तुहविः योजनीनां देव-जायानां ऋतुः कालः तदभिमानादेव्योपि शृण्वन्तु व्यन्तुच अत्रापिच ग्नाव्यन्तुदेवपत्न्यइत्या-दिनिरुक्तंद्रष्टव्यम् ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यद्वितीयेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसाय-णाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेद्वितीयोध्यायः॥२॥

---

१ नि० १२. ४६ ।

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
अथतृतीयोध्यायआरभ्यते तत्रप्रयुंजतीतिसप्तर्चंतृतीयंसूक्तं प्रतिरथस्यार्षंत्रैष्टुभं पूर्ववद्वैश्वदेवं वैतदित्युक्तत्वादिदमपिवैश्वदेवं प्रयुंजतीसप्तप्रतिरथइत्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् प्रयुञ्जतीदिवएतिब्रुवाणामहीमातादुहितुर्बोधयन्ती ।
आविवासन्तीयुवतिर्मनीषापितृभ्यआसदनेजोहुवाना ॥ १ ॥

प्रऽयुञ्जती । दिवः । एति । ब्रुवाणा । मही । माता । दुहितुः ।
बोधयन्ती । आऽविवासन्ती । युवतिः । मनीषा । पितृऽभ्यः ।
आ । सदने । जोहुवाना ॥ १ ॥

एषोषस्या प्रयुंजती प्राणिनःप्रस्तुतेषुकर्मसु दिवोद्युलोकादेतिआगच्छति ब्रुवाणा स्तूयमाना कर्मणिकर्तृप्रत्ययः मही महती माता प्रकाशस्यदेवानांवानिर्मात्री दुहितुः भूम्याबोधयन्तीबोधंकुर्वाणा तदुपजीव्यत्वाद्दुहितृत्वमुपचर्यते यद्वा दुहितुर्दिवइतिसंबन्धः उपसोदिवोदुहितृत्वंव्युच्छादुहितर्दिवइत्यादिपुप्रसिद्धं । अन्यत्रच दिवोदुहिताभुवनस्यपत्नीत्युपसोदुहितृत्वमाम्नातं । अतइदमधिगम्यते कदाचिद्द्यौरुपसोजायते उषाश्चादिवइति प्रजापतिर्वैस्वांदुहितरमभ्यध्यायद्दिवमित्यन्यआहुरुपसमित्यन्यइतिहिश्रूयते । लिंगंचदृश्यते कार्यकारणभावव्यत्यये अदितेर्दक्षोजायतदक्षाद्वदितिरिति । किंच आविवासन्ती परिचरन्ती युवतिः मिश्रयन्ती सर्वत्रनित्यतरुणीवा मनीषा स्तुतिमती पितृभ्यः तृतीयार्थेपंचमी पितृभिः पालकैर्देवैःसह सदने यागगृहे आसर्वतोजोहुवाना हूयमाना यद्वा पितृभ्यःकर्मणांपालकेभ्योयजमानेभ्यः इष्टप्रापणेनपालकेभ्योवा तेषामर्थायजोहुवाना ॥ १ ॥

---

१ ऋ० सं० ४. ४. २२. । २ ऋ० स० ५. ५. २३. ।
३ ऐ० ब्रा० ३. ३३. । ४ ऋ. सं. ८. ३. १. ।

अथद्वितीया–

अजिरासस्तदपईयमानाआतस्थिवांसोअमृतस्यनाभिम् ।
अनन्तासउरवोविश्वतःसींपरिद्यावापृथिवीयन्तिपन्थाः ॥ २ ॥

अजिरासः । तत्ऽअपः । ईयमानाः । आतस्थिऽवांसः ।
अमृतस्य । नाभिम् । अनन्तासः । उरवः । विश्वतः । सीम् ।
परि । द्यावापृथिवी इति । यन्ति । पन्थाः ॥ २ ॥

अजिरासोगमनशीलाः अजिरिरन्मत्ययान्तोजिरशिशिरेत्यादिनानिपातितः तदपः तद्देवमकाशनरूपंकर्मयस्यवचाट्टथमहरीयमानागच्छन्तः अमृतस्य सूर्यस्य नाभिं सन्नाहकं मंडलं अमृतस्योदकस्यवानाभिमन्तरिक्षं आतस्थिवांसः आविष्ठन्तः अनन्तासःअपरिमिताः उरवोव्याप्ताः पन्थाः पतनशीलाः रश्मयोद्यावापृथिवी परिदिवंच पृथिवींचान्तरिक्षंच विश्वतः परितोयन्ति गच्छन्ति सीमितिपूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उक्षासमुद्रोअरुषःसुपर्णःपूर्वस्ययोनिंपितुराविवेश ।
मध्येदिवोनिहितःपृश्निरश्माविचक्रमेरजसस्पात्यन्तौ ॥ ३ ॥

उक्षा । समुद्रः । अरुषः । सुऽपर्णः । पूर्वस्य । योनिम् । पितुः ।
आ । विवेश । मध्ये । दिवः । निऽहितः । पृश्निः । अश्मा ।
वि । चक्रमे । रजसः । पाति । अन्तौ ॥ ३ ॥

सोयंयंतृचः उक्षा उदकस्यकामानांवासेका समुद्रः समुन्दनः यद्वा संमोदन्तेतस्मिन्देवाइतिसमुद्रः अरुषः आरोचमानः सुपर्णः सुगमनः पूर्वस्य पूर्वावयवलक्षणेयंपूर्वदिगवयवस्य पितुः पालकस्यान्तरिक्षस्य योनिमुत्पादकमवयवमाविवेश आविष्टवान् पश्चाद्दिवोमध्येनिहितः पृश्निः प्राश्नुत एनंवर्णइति पृश्निरादित्यः अश्मा सर्वंव्याप्तः लुप्तोपमाश्च अश्मसदृशः रजसोन्तरिक्षस्यान्तौ पूर्वापरभागौ विचक्रमे विक्रमते पातिचजगत् जगद्रक्षार्थंक्रमतइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

चत्वारईंबिभ्रतिक्षेमयन्तोदशगर्भंचरसेधापयन्ते ।
त्रिधातवःपरमाअस्यगावोदिवश्चरन्तिपरिसद्योअन्तान् ॥ ४ ॥

चत्वारः । ईम् । बिभ्रति । क्षेमऽयन्तः । दश । गर्भम् । चरसे ।
धापयन्ते । त्रिऽधातवः । परमाः । अस्य । गावः । दिवः ।
चरन्ति । परि । सद्यः । अन्तान् ॥ ४ ॥

चत्वारऋत्विजः ईमेनमादित्यं क्षेमयन्त क्षेममात्मनइच्छन्तोबिभ्रतिधारयन्ति हविर्भिः स्तुतिभिश्च किंच दशदिशोगर्भं गर्भवन्मध्येउत्पन्नमेनं चरसेचरणाय उदयास्तमयव्यवहाराय धापयन्ते गमयन्ति त्रिधातवः त्रिप्रकाराःशीतोष्णवर्षभेदेनत्रिविधाः अस्यादित्यस्य परमाः उत्कृष्टागावोरश्मयोदिवोन्तरिक्षस्यान्तान् परि परितः सद्यः उदयानन्तरमेवचरन्तिगच्छन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

इदंवपुर्निवचनंजनासश्चरन्तियन्नद्यस्तस्थुरापः ।
द्वेयदींबिभृतोमातुरन्येइहेहजातेयम्याऽसबन्धू ॥ ५ ॥

इदम् । वपुः । निऽवचनम् । जनासः । चरन्ति । यत् । नद्यः ।
तस्थुः । आपः । द्वे इति । यत् । ईम् । बिभृतः । मातुः । अन्ये इति ।
इहऽइह । जाते इति । यम्या । सबन्धूइतिसऽबन्धू ॥ ५ ॥

जनासोहेजनाऋत्विजः इदंपुरतोदृश्यमानंवपुः शरीरमंडलं निवचनं स्तुत्यंभवतीतिशेषः यन्मंडलंउपजीव्य नद्यश्चरन्ति प्रवहन्ति आपश्च यन्मंडलमधितस्थुः मंडलाधीनत्वात्तासां ईमेत-दुक्तलक्षणं यन्मंडलं द्वे अहोरात्रे मातुर्निर्मातुः मातृस्थानीयादन्तरिक्षादन्ये इहेहजाते इहचे-हचसूर्येजाते निष्पन्ने यम्या यम्ये नियमनीयेयुग्मभूतेवा सबन्धू समानबले समानबन्धने उभयोरप्येकएवसूर्योबन्धकोक्षोययोस्तादृश्यौबिभृतोधारयतः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वितन्वतेधियोअस्माअपांसिवस्त्रापुत्रायमातरोवयन्ति ।
उपप्रक्षेवृषणोमोदमानादिवस्पथावध्वोयन्त्यच्छ ॥ ६ ॥

वि । तन्वते । धियः । अस्मै । अपांसि । वस्त्रा । पुत्राय ।
मातरः । वयन्ति । उपऽप्रक्षे । वृषणः । मोदमानाः । दिवः ।
पथा । वध्वः । यन्ति । अच्छ ॥ ६ ॥

अस्मैसूर्याय धियः स्तुतीः अपांसि कर्माणिचवितन्वते विस्तारयन्ति यजमानाः पुत्राय पुत्रस्थानीयाय मातरोनिर्मात्र्यः उपसोदिशोवा वस्त्रा वस्त्राणि वयन्ति निष्पादयन्ति वस्त्रसदृशानितेजांसिनिबिडानिसंपादयन्तीत्यर्थः वृषणः सेक्तुःसूर्यस्य उपपक्षे उपपर्चनेसंपर्केसति मोदमानाहृष्यन्तोवध्वोवधूस्थानीयाःरश्मयोदिवस्पथा सूर्यसंबन्धिनामार्गेणाच्छास्मदभिमुखं यन्ति गच्छन्तिप्रसरन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तदस्तुमित्रावरुणातदग्नेशंयोरस्मभ्यमिदमस्तुशस्तम् ।
अशीमहिगाधमुतप्रतिष्ठांनमोदिवेबृहतेसादनाय ॥ ७॥ १ ॥

तत् । अस्तु । मित्रावरुणा । तत् । अग्ने । शम् । योः ।
अस्मभ्यम् । इदम् । अस्तु । शस्तम् । अशीमहि । गाधम् । उत ।
प्रतिऽस्थाम् । नमः । दिवे । बृहते । सदनाय ॥ ७ ॥ १ ॥

अत्रलिंगसिद्धादेवताः हेमित्रावरुणा मित्रावरुणौ तत् इदंसूक्तंशस्तम् स्तुतमस्तु भवतु हेअग्ने तत्सूक्तंशस्तमस्तु अस्मभ्यं शं सुखाय योर्दुःखानाममिश्रणायेदं शस्तमस्तु वयंचाशीमहि प्राप्नुयाम गाधं स्थितिं उतापिच प्रतिष्ठां स्थितेरविच्छित्तिंचाशीमहि नमोनमस्करोमि दिवे द्योतमानाय सूर्याय बृहते महते सादनायाश्रयायविश्वस्य ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

कदुप्रियायेतिपंचर्चंचतुर्थंसूक्तं प्रतिभानुर्नामात्रेयऋषिः जगतीछन्दः विश्वेदेवादेवताः अत्रानुक्रमणिका—कदुपंचप्रतिभानुर्जागतमिति। आभिप्लविकेपंचमेहनिवैश्वदेवशस्त्रेइदंसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितंच—कदुप्रियायेतिवैश्वदेवमिति ।

तत्रप्रथमा—

कदुप्रियायधाम्नेमनामहेस्वक्षत्रायस्वयशसेमहेवयम् ।
आमेन्यस्यरजसोयदभ्रआँअपोवृणानावितनोतिमायिनी ॥ १॥

कत् । ऊँ इति । प्रियाय । धाम्ने । मनामहे । स्वऽक्षत्राय ।
स्वऽयशसे । महे । वयम् । आऽमेन्यस्य । रजसः । यत् । अभ्रे ।
आ । अपः । वृणाना । विऽतनोति । मायिनी ॥ १ ॥

अत्रवैद्युताग्निसंस्तवः कदु कदा उइतिपूरणः प्रियाय सर्वेषांप्रियभूताय वृष्टिद्वारा हविरादिप्रयोजकत्वात्सर्वप्रियत्वमस्यप्रसिद्धं तादृशाय धाम्ने तेजसे वैद्युताय उत्तरवाक्ये अग्नेर्योवितनोतीतिवक्ष्यमाणत्वादिदंलभ्यते कीदृशाय स्वक्षत्राय स्वभूतबलाय किंच स्वयशसे स्वभूतान्नाय सर्वमप्यन्नंह्यस्यस्वं महे महते पूज्याय वयं कदा मनामहे स्तवाम यत् उत्तरत्रस्त्रीलिंगनिर्देशात् येतिविपरिणामयितव्यम् या आग्नेयीशक्तिः आमेन्यस्य समन्तान्मातव्यस्य रजसोन्तरिक्षस्य अपरिमितमपिनभइयदितिसर्वैर्मीयते संबन्धिनि अभ्रे मेघे आभ्रवि मेघस्योपरि अपउदकानि वृष्टिलक्षणानि वितनोति विस्तारयति वृणाना आच्छादयन्तीसेव्यमानावा मायिनी मायेतिप्रज्ञानाम प्रज्ञावतीसती यत् यस्यासंबन्धिनीमाध्यमिकीवागितिवायोज्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ताअंत्नतवयुनंवीरवंक्षणंसमान्याद्वृतयाविश्वमारजः ।
अपोअपाचीरपराअपेजतेप्रपूर्वाभिस्तिरतेदेवयुर्जनः ॥ २ ॥

ताः । अत्नत । वयुनम् । वीरऽवंक्षणम् । समान्या । वृतया । विश्वम् । आ । रजः । अपो इति । अपाचीः । अपराः । अप । ईजते । प्र । पूर्वाभिः । तिरते । देवऽयुः । जनः ॥ २ ॥

इयमुपस्या ताउषसः अत्नत वितन्वन्ति किं वयुनं प्रज्ञानं कीदृशं वीरवक्षणं वीरैर्ऋत्विग्भिर्वहनीयं यद्वा वक्षणाः कार्यवोढारोयेनप्रेर्यन्तेतत्तादृशं किंच समान्या एकरूपया वृतया आवरकयादीप्त्या विश्वमासर्वमपिरजःजगदत्नत एवंसति देवयुः देवकामोजनः अपाचीः अपांचनाः प्रतिनिवृत्तमुखीः अपरा अन्याआगामिनीरुषसःअपोएजते अपचालयति अपरोपशब्दःपूरणः सर्वाभिस्ताभिःप्रतिरते प्रपूर्वस्तिरतिर्वर्धनार्थः वर्धयतिस्वमनीषां वर्धतेवास्वयम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आग्रावभिरहन्येभिरक्तुभिर्वरिष्ठंवज्रमाजिघर्तिमायिनि ।
शतंवायस्यप्रचरन्त्स्वेदमेसंवर्तयन्तोविचवर्तयन्नहा ॥ ३ ॥

आ। मार्वऽभिः। अह्न्येभिः। अक्तुऽभिः। वरिष्ठम्। वज्रम्।
आ। जिघर्ति। मायिनि। शतम्। वा। यस्य। प्रऽचरन्। स्वे।
दमे। सम्ऽवर्तयन्तः। वि। च। वर्तयन्। अहा॥ ३॥

अत्रपूर्वार्धेइन्द्रउच्यते उत्तरार्धेइन्द्रात्मासूर्यः आहूयतइतिशेषः कैः अहन्येभिः अहनि संपादितैः अक्तुभीरात्रिभिः तत्रनिष्पन्नैरित्यर्थः तथाविधैर्मावभिः साध्ये साधनशब्दः मावसाध्यैरभिषवैर्निमित्तभूतैः आगत्यात्र सोमीसन् मायिनि वृत्रेनिमित्तेसति वरिष्ठमुरुतरंवज्रं आसर्वतोजिघर्ति चालयतिदीपयतिवा किंच वाशब्दश्चार्थे यस्येन्द्रात्मकस्यादित्यस्य शतं शतसंख्याकारश्मयः स्वेदमे स्वकीयेगृहे आकाशे प्रचरन् प्रचरन्ति किंकुर्वन्तः प्राणिनोनाशयन्तः यद्वा अहा अहानिदिवसान्संवर्तयन्तः सम्यक्प्रवर्तयन्तःविचवर्तयन् अहानिनिवर्तयन्तिगतान्येवपुनःप्रापयन्तिच तपपरिस्पंदाधीनत्वात्प्राणिनामायुःक्षयस्याहोरात्रादिव्यवहारस्यच॥ ३॥

अथचतुर्थी—

तामस्यरीतिंपरशोरिवप्रत्यनीकमख्यंभुजेअस्यवर्पसः।
सचायदिपितुमन्तमिवक्षयंरत्नंदधातिभरहूतयेविशे॥ ४॥

ताम्। अस्य। रीतिम्। परशोःऽइव। प्रति। अनीकम्।
अख्यम्। भुजे। अस्य। वर्पसः। सचा। यदि। पितुमन्तम्ऽइव।
क्षयम्। रत्नम्। दधाति। भरऽहूतये। विशे॥ ४

इयमाग्नेयी तां प्रसिद्धामस्याग्नेःरीतिंस्वभावगतिंवा परशोरिवप्रतिपरशोः प्रतिनिधिमिव पश्यामि परशुर्यथास्वस्वामिन्यभिमतंसाधयतितद्वदित्यर्थः अस्य वर्पसोरूपवतोस्यादित्यस्यानीकंरश्मिसमूहं भुजे भोगाय अख्यं कथयाम्यहं यदि यस्मात् सचदेवः सचात्मतसहायः सन् पितुमंतं अन्नवन्तं क्षयमिव निवासमिव भरहूतये संग्रामेयज्ञेवा आह्वानयुक्ताय विशे यजमानाय रत्नं रमणीयंधनं दधाति धारयति उभयमपिददातीत्यर्थः॥ ४॥

अथपंचमी—

सजिह्वयाचतुरनीकऋञ्जतेचारुवसानोवरुणोयतन्नरिम्।
नतस्यविद्मपुरुषत्वतावयंयतोभगःसवितादातिवार्यम्॥ ५॥२॥

सः । जिह्वया॑ । चतुः॑ऽअनीकः । ऋ॒ञ्जते॑ । चारु॑ । वसा॑नः । वरु॑णः ।
यत॑न् । अ॒रिम् । न । तस्य॑ । वि॒द्म । पु॒रु॒ष॒त्वता॑ । व॒यम् । यतः॑ ।
भगः॑ । स॒वि॒ता । दाति॑ । वार्य॑म् ॥ ५ ॥ २ ॥

सोग्निश्चतुरनीकः चतुर्दिक्षुप्रसृतज्वालःसन् जिह्वया ऋंजते गच्छति घृतादिकं यद्वा जिह्वयाचतुरनीकःसन् ऋंजते अलंकरोतिस्वात्मानं किंकुर्वन् चारु चरणीयं तेजोवसानआच्छादयन् वरुणस्तमोवारकःसन् अरिममित्रं यतन् उद्धरन् तस्यतमित्यर्थः तंनविद्म नजानीमः वयं पुरुषत्वता पुरुषत्वेन कामानांपूरकत्वेनवायुक्तं अपरोभावप्रत्ययःपूरणः यतोयं भगोमहान्भजनीयः सविता प्रेरकोदेवोदाति यच्छति वार्यं वरणीयंधनं ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

देवंवइतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं आत्रेयस्यप्रतिप्रभस्यार्षं त्रैष्टुभं वैश्वदेवम् देवंवःप्रतिप्रभोत्या-तृणपाणिरित्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

दे॒वंवो॑अ॒द्यस॑वि॒तार॒मेषे॒भगं॑चर॒त्नंवि॒भज॑न्तमा॒योः ।
आवां॑नरापुरुभुजावव॒र्त्यांदि॒वेदि॑वेचिदश्विनासखी॒यन् ॥ १ ॥

दे॒वम् । वः॒ । अ॒द्य । स॒वि॒तार॑म् । आ । ई॒षे॒ । भग॑म् । च॒ । रत्न॑म् ।
वि॒ऽभज॑न्तम् । आ॒योः । आ । वा॒म् । न॒रा॒ । पु॒रु॒ऽभु॒जा॒ । व॒वृ॒त्या॒म् ।
दि॒वेऽदि॑वे । चि॒त् । अ॒श्वि॒ना॒ । स॒खि॒ऽयन् ॥ १ ॥

देवं द्योतमानं सवितारं सर्वस्याभ्यनुज्ञातारं वः त्वामित्यर्थः यद्वा होतुरिदंवाक्यं वोयज-मानेभ्योयुष्मभ्यमर्थाय अद्य इदानीं आईषेउपगच्छामि भगंच भजनीयंदेवं आयोर्मनुष्यस्य यजमानस्य रत्नं रमणीयं हविर्विभजन्तम् भगोवांविभजत्विति हि भगस्यविभजनंप्रसिद्धं रा-योविभक्तासंभरश्चवस्वः । भगोविभक्ताशवसेतिचश्रुतिः । यद्वा चतुर्थ्यर्थेषष्ठी यजमानार्थं रत्नं रमणीयंधनं विभजन्तं हेनरा नेतारौ हेपुरुभुजा पुरुभुजातेइतिपुरुभुजौ अश्विना अश्विनौ वां युवां दिवेदिवे प्रतिदिनं आववृत्यां आवर्तयामिअस्मदभिमुखं सखीयन् युवयोःसखित्व-मिच्छन् चिदितिपूरणः ॥ १ ॥

१ ऋ० सं० ३.५.२३. । २ ऋ० सं० ४.२.२८. ।

अथद्वितीया–

प्रतिप्रयाणमसुरस्यविद्वान्त्सूक्तैर्देवंसवितारंदुवस्य ।
उपब्रुवीतनमसाविजानञ्ज्येष्ठंचरत्नंविभजन्तमायोः ॥ २ ॥

प्रति । प्रऽयानम् । असुरस्य । विद्वान् । सुऽउक्तैः । देवम् ।
सवितारम् । दुवस्य । उप । ब्रुवीत । नमसा । विऽजानन् ।
ज्येष्ठम् । च । रत्नम् । विऽभजन्तम् । आयोः ॥ २ ॥

असुरस्य शत्रूणांनिरसितुः सवितुः प्रतिप्रयाणं प्रत्यागतिं विद्वान् जानन् सूक्तैः सवितारंदेवं दुवस्य परिचर हेअन्तरात्मन् किंच आयोर्मनुष्याय ज्येष्ठं रत्नंधनंच विभजंतं ददतमित्यर्थः नमसा नमस्कारेण हविषावा विजानन् विशेषेणज्ञापयन्नित्यर्थः यद्वान्तर्णीतण्यर्थोयं ज्ञापयन् उपब्रुवीत स्तौतुभवान् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अदत्रयादयतेवार्याणिपूषाभगोअदितिर्वस्तउस्रः ।
इन्द्रोविष्णुर्वरुणोमित्रोअग्निरहानिभद्राजनयन्तदस्माः ॥ ३ ॥

अदत्रऽया । दयते । वार्याणि । पूषा । भगः । अदितिः ।
वस्ते । उस्रः । इन्द्रः । विष्णुः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
अहानि । भद्रा । जनयन्त । दस्माः ॥ ३ ॥

अयमग्निरदत्रया अदनीयानि अदेरौणादिकोऽत्रप्रत्ययः सुपांसुलुगितियाजादेशः अथवा अत्तीत्यदत्राजिह्वातयावार्याणि वरणीयानि काष्ठानि दयते दयतिरनेककर्मा अत्रदहने वर्तते दहतीत्यर्थः सामर्थ्यादग्निरितिगम्यते यद्वा अदनीयानि वरणीयानि अन्नानि दयते ददातियजमानाय दयदानगतिहिंसावलादानेषु कीदृशोग्निः पूषा पोषकः भगोभजनीयः अदितिरखंडनीयः यद्वा पूषादयस्त्रयोपिप्रत्येकं अदनीयानि वार्याणिचान्नानिदयते उस्रःसूर्योवस्तेआच्छादयति सामर्थ्यात्तेजांसि इन्द्रादयःपंचापिदेवाः दस्माः दर्शनीयाः अहानि सर्वाण्यागन्तूणि भद्रा शोभनीयानि जनयन्त जनयन्ति दिवसानां यागदानादिविशिष्टत्वमेवभद्रत्वम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तन्नोअनर्वासविितावरूथंतत्सिन्धवइषयन्तोअनुग्मन् ।
उपयद्वोचेअध्वरस्यहोतारायःस्यामपतयोवाजरत्नाः ॥ ४ ॥

तत् । नः । अनर्वा । सविता । वरूथम् । तत् । सिन्धवः ।
इषयन्तः । अनु । ग्मन् । उप । यत् । वोचे । अध्वरस्य ।
होता । रायः । स्याम । पतयः । वाजऽरत्नाः ॥ ४ ॥

तत्प्रसिद्धं वरूथं वरणीयमस्मदभिमतंधनं नोस्मभ्यं अनर्वा अप्रत्यृतः केनाप्यतिरस्कृतः सवितादेवः प्रयच्छत्विति शेषः तद्धनं सिन्धवः स्यन्दनशीलाइषयन्तोगच्छन्त्योनद्यः अनु अनुसृत्य ग्मन् गच्छन्तु धनंदातुंगच्छन्त्वित्यर्थः यद्यस्मात् अध्वरस्य यागस्य होता होमनिष्पादकोहं उपवोचे उपेत्य ब्रवीमि तस्मात्तत्प्रयच्छन्त्विति शेषः वयंचात्रयोरायोधनस्य बहुविधस्य पतयः स्वामिनः स्याम भवेम वाजरत्नाः अन्नेनबलेनवारमणीयाः अथवा यद्यस्माद्वोचेस्तौमि तस्मात्सविता नोवरूथमागच्छतु तस्मान्नद्यश्चनोवरूथं यज्ञमनुग्मन् अनुगच्छंत्विति वायोज्यम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

प्रयेवसुभ्यईवदानमोदुर्येमित्रेवरुणेसूक्तवाचः ।
अवैत्वभ्वंकृणुतावरीयोदिवस्पृथिव्योरवसामदेम ॥ ५ ॥ ३ ॥

प्र । ये । वसुऽभ्यः । ईवत् । आ । नमः । दुः । ये । मित्रे ।
वरुणे । सूक्तऽवाचः । अव । एतु । अभ्वम् । कृणुत । वरीयः ।
दिवःपृथिव्योः । अवसा । मदेम ॥ ५ ॥ ३ ॥

येयजमानाः वसुभ्योयज्ञनिवासेभ्योदेवेभ्यः ईवत् गमनवत् नमोन्नंपश्वात्मकं प्रदुः प्रादुः येचमित्रेदेवेवरुणेच सूक्तवाचः सूक्तवचसोभवन्ति तानस्मानभ्वं महद्धनं तेजोवा अवैतु अवगच्छतु हेदेवाः कृणुत कुरुतच एतेभ्योवरीयउरुतरं सुखं दिवस्पृथिव्योर्द्यावापृथिव्योरवसारक्षणेन मदेम हृष्येम ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

विश्वोदेवस्येतिपंचर्चंषष्ठंसूक्तं स्वस्त्यात्रेयस्यमुनेरार्षंवैश्वदेवं पंचमीपंक्तिः आद्याश्चतस्रो- नुष्टुभः तदुक्तमनुक्रमण्यां—विश्वःस्वस्त्यात्रेयःपंक्त्यन्तमिति । पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनि वैश्वदेवशस्त्रे विश्वोदेवस्येतिप्रतिपत्तृचस्याद्यः सूत्रितंच—विश्वोदेवस्यनेतुरित्येकेति । आभिप्ल- विकेषुद्वितीयचतुर्थषष्ठेष्वहःसुएषैववैश्वदेवस्यशस्त्रस्यप्रतिपद्युग्मेष्वेवमभिप्लवइतिसूत्रितत्वात् ।

तत्रप्रथमा—

विश्वोदेवस्यनेतुर्मर्तोवुरीतसख्यम् ।
विश्वोरायइषुध्यतिद्युम्नंवृणीतपुष्यसे ॥ १ ॥

विश्वः । देवस्य । नेतुः । मर्तः । वुरीत । सख्यम् । विश्वः ।
राये । इषुध्यति । द्युम्नम् । वृणीत । पुष्यसे ॥ १ ॥

विश्वः सर्वोमर्तोनेतुः देवस्यसवितुरित्यर्थः तस्यसख्यं वुरीत वृणीत विश्वोजनो रायेधनस्य इषुध्यति पंचमलकारः ईशीत तस्यानुग्रहात् सर्वोजनोद्युम्नंधनं वृणीत स- विचारं पुष्यसे पुष्ट्यै पर्याप्तंधनम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तेतेदेवनेतर्येचेमाँअनुशसे । तेरायातेह्याऽपृचेसचेमहिसचथ्यैः ॥२॥

ते । ते । देव । नेतः । ये । च । इमान् । अनुऽशसे । ते ।
राया । ते । हि । आऽपृचे । सचेमहि । सचथ्यैः ॥ २ ॥

हेनेतर्देव ते तव स्वभूतास्त्वेवयंयजमानाः येचान्ये इमान् विभक्तिव्यत्ययः इमे होत्रादयः अनुशसे शंसितुंप्रभवन्ति तेपित्वदीयाः यद्वा इमानन्यानिन्द्रादीननुशसे क्र- मेणशंसितुंप्रभवन्ति एकैववामहानात्मादेवतासस्सूर्यः सहिसर्वभूतात्मेत्युक्तत्वादितरासांदेवतानां तदन्तर्भावादितिभावः नकेवलं त्वच्छंसकाएवेत्यर्थः ते उभे वयं रायाधनेन सचेमही- तिसंबन्धः तेहि तेखलु आपृचे आपर्चनीयाः कृत्यार्थेकेन्प्रत्ययः कृन्मेजन्तइत्यव्ययत्वा- द्विभक्तेरदर्शनं सचथ्यैः सर्वैःकामैः सचेमहि संगच्छेमहि ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अतोनआनॄनतिथीनतःपत्नीर्दशस्यत ।
आरेविश्वंपथेष्ठांद्विषोयुयोतुयूयुविः ॥ ३ ॥

अतः । नः । आ । नॄन् । अतिथीन् । अतः । पत्नीः । दशस्यत ।
आरे । विश्वम् । पथेऽस्थाम् । द्विषः । युयोतु । युयुविः ॥ ३ ॥

अतः अस्मिन्यज्ञेसार्वविभक्तिकस्तसिः नोस्माकमृत्विजां नॄन् नेतॄन् अतिथीन् तद्वत्पूज्यान्देवान् आदशस्यत सर्वतःपरिचरत अतोस्मिन्यज्ञे पत्नीर्देवानांपत्नीरपि आदशस्यतहविःप्रदानादिना यद्वा नोस्मभ्यं नॄन् पुत्रभृत्यादीन् अतिथीन्पत्नीश्च एतत्त्रयमत्रदशस्यत हेदेवाः प्रयच्छत आरे दूरे विश्वं सर्वं पथेष्ठां मार्गेवर्तमानं वैरिणं द्विषः अन्यानपि द्विषोद्वेष्टॄन् युयोतु पृथक्करोतुदेवसंघःसवितावा युयुविः सर्वस्यामिश्रयिता पृथक्कर्ता ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यत्रवह्निरभिहितोदुद्रवद्द्रोण्यःपशुः ।
नृमणावीरपस्त्योर्णाधीरेवसनिता ॥ ४ ॥

यत्र । वह्निः । अभिऽहितः । दुद्रवत् । द्रोण्यः । पशुः । नृऽमनाः ।
वीरऽपस्त्यः । अर्णा । धीराऽइव । सनिता ॥ ४ ॥

यत्र यस्मिन्यज्ञे वह्निर्यज्ञस्यवोढा अभिहितोयूपंप्रापितोद्रोण्योयूपार्हःपशुः दुद्रवत् गच्छतियूपंप्रति तत्र नृमणाः यजमानमनाः सविता वीरपस्त्यः वीराऋत्विग्यजमानाःपुत्रभृत्यादयोवा तद्वत्पस्त्यंगृहंयस्यसतादृशः प्रेरितगृहोवा पुत्राद्युपेतगृहप्रदइत्यर्थः सनिता संभक्ताभवति अर्णा अरणकुशलाधीरेव योषिदिव यद्वार्णानि हवींषि अभिलक्ष्यसनिताभवति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

एषतेदेवनेतारथस्पतिःशंरयिः ।
शंरायेशंस्वस्तयइषःस्तुतोमनामहेदेवस्तुतोमनामहे ॥ ५ ॥ ४ ॥

एषः । ते । देव । नेतरिति । रथःपतिः । शम् । रयिः । शम् । राये । शम् । स्वस्तये । इषःऽस्तुतः । मनामहे । देवऽस्तुतः । मनामहे ॥ ५ ॥ ४ ॥

हेनेतर्देव सवितः ते तव एषरथः पतिः सर्वस्यपालकः रयिः दातव्यधनवान् मत्वर्थोलुप्यते शंकरोत्वितिशेषः वयंच रायेधनस्य शं सुखाग यद्वा रायेधनाय शंसुखायच स्वस्तये अविनाशाय इषस्तुतः एषणीयस्यसवितुः स्तोतारोवयं मनामहे स्तुमः देवस्तुतः देवानां देवस्यवा सवितुःस्तोतारोमनामहे स्तुमः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अग्नेसुतस्येतिपंचदशर्चंसप्तमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—अग्नेपंचोनाचवसोगायत्र्यःप-ळुष्णिहस्तिस्रोजगत्यस्त्रिष्टुभोवान्त्येअनुष्टुभाविति । ऋषिश्चान्यस्मादितिपरिभाषयास्वस्त्यात्रेय-ऋषिः आदितश्चतस्रोगायत्र्यः पंचम्याद्याःपळुष्णिहः एकादश्याद्यास्तिस्रोजगत्यस्त्रिष्टुभो-वा चतुर्दशीपंचदश्यावनुष्टुभौविश्वेदेवादेवता ।

तत्रप्रथमा—

अग्नेसुतस्यपीतयेविश्वैरूमेभिरागहि । देवेभिर्हव्यदातये ॥ १ ॥

अग्ने । सुतस्य । पीतये । विश्वैः । ऊमेभिः । आ । गहि । देवेभिः । हव्यऽदातये ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वं सुतस्यपीतये सोमपानाय विश्वैरूमेभिः ऊमैः सर्वैरपिरक्षकैः देवेभिःदेवैरि-न्द्रादिभिःसह हव्यदातये अस्माकंहविर्दानाय तद्वात्रेयजमानायवा आगहि आगच्छ ॥१॥

अथद्वितीया—

ऋतधीतयआगतसत्यधर्माणोअध्वरम् । अग्नेःपिबतजिह्वया ॥ २ ॥

ऋतऽधीतयः । आ । गत । सत्यऽधर्माणः । अध्वरम् । अग्नेः । पिबत । जिह्वया ॥ २ ॥

हेऋतधीतयः सत्यस्तुतयः अबाध्यकर्मणोवादेवाः अध्वरमस्मद्यज्ञं आगत आगच्छत आगत्यच हेसत्यधर्माणः सत्यस्यधारयितारोयूयं अग्नेर्जिह्वया पिबत आज्यसोमादिकम्॥२॥

अथतृतीया–

विप्रे॑भिर्विप्रसन्त्यप्रातुर्यावभिरागहि । देवेभिः॒सोम॑पीतये ॥ ३ ॥

विप्रे॑भिः । विप्र । सन्त्य । प्रातर्याव॑ऽभिः । आ । गहि ।
देवेभिः । सोम॑ऽपीतये ॥ ३ ॥

हेविप्र मेधाविन् विविधकामानांवापूरक हेसन्त्य संभजनीयाग्ने विप्रेभिःउक्तलक्षणैः प्रातर्यावभिः प्रातःकालेआगन्तृभिः देवेभिःदेवैःसार्द्धं आगह्यागच्छ किमर्थं सोमपीतये सोमपानाय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अयंसोम॑श्चमूसुतोम॑त्रेपरि॑षिच्यते । प्रियइन्द्रा॑यवायवे॑ ॥ ४ ॥

अयम् । सोम॑ः । चमू इति॑ । सुतः । अम॑त्रे । परि॑ । सिच्यते ।
प्रियः । इन्द्रा॑य । वायवे॑ ॥ ४ ॥

अयंपुरतोवर्तमानःसोमः चमू चम्वोः अन्योः अभिषवणफलकयोः सुतः अभिषुतः सन् अमत्रे पात्रे परिषिच्यते पूर्यते सच इन्द्रायवायवेच प्रियः तं पातुं हेइन्द्रवायू आगच्छतमितिशेषः ॥ ४ ॥

वायवायाहीत्येषाप्रउगशस्त्रेवायव्येतृचस्याद्या सूत्रितंच–वायवायाहिवीतयइन्येकावायोयाहिशिवादिवइतिद्वेइति ।

सैषापंचमी–

वायवायाहिवीतये॑जुषाणोहव्यदा॑तये ।
पिबा॑सुतस्यान्ध॑सोअभिप्रय॑ः ॥ ५ ॥ ५ ॥

वायो इति॑ । आ । याहि । वीतये॑ । जुषाणः । हव्यऽदा॑तये ।
पिब॑ । सुतस्य॑ । अन्ध॑सः । अभि । प्रय॑ः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेवायो मयोर्नं सोमाख्यं अभि अभिलक्ष्य आयाहि वीतये भक्षणाय पृणानः प्रीयमाणः हव्यदातये हविर्दात्रेयजमानाय तदर्थं आगत्यच सुतस्यान्धसः अभिषुतमन्धोन्नं सोमलक्षणं पिब ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

पृष्ठ्यस्यतृतीयेहनिमउगशस्त्रेऐन्द्रवायवस्तृचः इन्द्रश्चेत्यादिकेद्वेऋचौशंसेत् तयोःप्रथमां द्वितीयांवा आवर्त्य तृचंसंपादयेत् तथाचसूत्रितं—इन्द्रश्चवायवेषांसुतानामितिद्वयोरन्यतरांद्विरिति ।

तृचेप्रथमासूक्तेषष्ठी—

इन्द्र॑श्चवायवेषांसु॒ताना॑म्पी॒तिम॑र्हथः ।
ताञ्जु॑षेथामरे॒पसा॑व॒भिप्रयः॑ ॥ ६ ॥

इन्द्रः॑ । च॒ । वा॒यो॒ इति॑ । ए॒षा॒म् । सु॒ताना॑म् । पी॒तिम् । अ॒र्ह॒थः॒ ।
ता॒न् । जु॒षे॒था॒म् । अ॒रे॒पसौ॑ । अ॒भि । प्रयः॑ ॥ ६ ॥

हेवायो त्वंचेन्द्रश्चैषां पुरतोगृहीतानां सुतानां अभिषुतानां सोमानां पीतिं पानमर्हथः यस्मादेवं तस्मात् तान् सोमरसान् जुषेथां सेवेथां अरेपसौ अहिंसकौ तदर्थं प्रयः सोमाख्यमन्नमभिलक्ष्यागच्छतमितिशेषः यद्वा प्रयोन्नरूपान् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सु॒ताइन्द्रा॑यवा॒यवे॒सोमा॑सो॒दध्या॑शिरः ।
नि॒म्नंनय॑न्ति॒सिन्ध॑वो॒भिप्रयः॑ ॥ ७ ॥

सु॒ताः । इन्द्रा॑य । वा॒यवे॑ । सोमा॑सः । दधि॑ऽआशिरः । नि॒म्नम् ।
न । य॒न्ति॒ । सिन्ध॑वः । अ॒भि । प्रयः॑ ॥ ७ ॥

इन्द्रायवायवेच सोमासः सोमाः दध्याशिरः दध्याश्रयणाः सुताः अभिषुताः संपादिताः तेच निम्नंगर्तं सिन्धवोन नद्यइव हेइन्द्रवायू युवामभियन्ति प्रयोन्नरूपाः ॥ ७ ॥

तृतीयेहनिमउगशस्त्रेसजूर्विश्वेभिरितिवैश्वदेवस्तृचः सूत्रितंच—सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरुतनःप्रियाप्रियास्विति ।

सैषाऽष्टमीप्रथमासूक्तेऽष्टमी–

सजूर्विश्वेभिर्देवेभिरश्विभ्यामुषसासजूः ।
आयाह्यग्नेअत्रिवत्सुतेरण ॥ ८ ॥

सऽजूः । विश्वेभिः । देवेभिः । अश्विऽभ्याम् । उषसा । सऽजूः ।
आ । याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ८ ॥

हेअग्ने विश्वेभिः सर्वैःदेवेभिःदेवैः सजूः संगतःसन् अश्विभ्यांउषसाच सजूःसमानप्रीतिः सन् आयाहि आगहि अत्रिवत् अत्रिरिव अत्रेर्यज्ञेयथातथेत्यर्थः यद्वा अत्रिर्यथायज्ञेरमतेतद्वत् सुते अभिषुतेसोमे रण रमस्व ॥ ८ ॥

अथनवमी–

सजूर्मित्रावरुणाभ्यांसजूःसोमेनविष्णुना ।
आयाह्यग्नेअत्रिवत्सुतेरण ॥ ९ ॥

सऽजूः । मित्रावरुणाभ्याम् । सऽजूः । सोमेन । विष्णुना । आ ।
याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सजूरादित्यैर्वसुभिःसजूरिन्द्रेणवायुना ।
आयाह्यग्नेअत्रिवत्सुतेरण ॥ १० ॥ ६ ॥

सऽजूः । आदित्यैः । वसुऽभिः । सऽजूः । इन्द्रेण । वायुना । आ ।
याहि । अग्ने । अत्रिऽवत् । सुते । रण ॥ १० ॥ ६ ॥

उत्तरेद्वेनवमीदशम्यौस्पष्टे ॥ ९ ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

पृष्ठ्यस्यषष्ठेहनिवैश्वदेवशस्त्रेस्वस्तिनइतितृचः सूत्रितंच–स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगइ-तितृचइतिवैश्वदेवमिति । तथाबृहस्पतिसवेवैश्वदेवनिविद्धानार्थोयंतृचः स्वस्तिनोमिमीतामश्वि-नाभगइतिवैश्वदेवमितिसूत्रितत्वात् ।

तृचेप्रथमासूक्तेएकादशी–

स्वस्तिनोमिमीतामश्विनाभगःस्वस्तिदेव्यदितिरनर्वणः ।
स्वस्तिपूषाअसुरोदधातुनःस्वस्तिद्यावापृथिवीसुचेतुना ॥ ११॥

स्वस्ति । नः । मिमीताम् । अश्विना । भगः । स्वस्ति । देवी ।
अदितिः अनर्वणः । स्वस्ति । पूषा । असुरः । दधातु । नः ।
स्वस्ति । द्यावापृथिवी इति । सुऽचेतुना ॥ ११ ॥

नोस्मभ्यं अश्विना अश्विनौ स्वस्ति अविनाशं क्षेमंमिमीतांकुरुतां भगश्चस्वस्तिक्षेमं मिमीतां तथा देव्यदितिश्च स्वस्तिमिमीतां अनर्वणः अप्रत्यृतः पूषा असुरः शत्रूणां निरसिता प्राणानां बलानांदातावा नःस्वस्तिदधातु नोस्मभ्यं द्यावापृथिवीद्यावापृथिव्यावपि सुचेतुना शोभनेनप्रज्ञानेन विशिष्टे स्वस्तिमिमीतां ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

स्वस्तयेवायुमुपब्रवामहैसोमंस्वस्तिभुवनस्ययस्पतिः ।
बृहस्पतिंसर्वगणंस्वस्तयेस्वस्तयआदित्यासोभवन्तुनः ॥ १२ ॥

स्वस्तये । वायुम् । उप । ब्रवामहै । सोमम् । स्वस्ति । भुवनस्य ।
यः । पतिः । बृहस्पतिम् । सर्वऽगणम् । स्वस्तये । स्वस्तये ।
आदित्यासः । भवन्तु । नः ॥ १२ ॥

स्वस्तये क्षेमाय वायुमुपब्रवामहै स्तुमइत्यर्थः सोमंचोपब्रवामहै यश्चसोमोभुवनस्य पतिः पालकः सर्वलोकजीवनस्यसोमायत्तत्वात् तथा सर्वगणं सर्वदेवगणोपेतं बृहस्पतिं बृहतःकर्मणोमंत्रस्यवापालयितारं स्वस्तयेस्तुमः आदित्यासः आदित्याअदितेःपुत्राःसर्वेदेवाः अरुणादयोद्वादशवा नोस्माकं स्वस्तयेभवंतु ॥ १२ ॥

सत्रमध्येदीक्षितेव्याधितेसति तस्मिन्नहनि वैश्वदेवशस्त्रेयंतृचोनिविद्धानार्थः सूत्रितंच–स्वस्त्यात्रेयंनिविदंदध्यादिति । स्वस्त्यात्रेयशब्देनायंतृचोविवक्षितइतितद्व्याख्यातं तथारूपादिकेसत्ययंतृचोजप्यः ।

अथत्रयोदशी—

विश्वेदेवानोअद्यास्वस्तयेवैश्वानरोवसुरग्निःस्वस्तये ।
देवाअवन्त्वृभवःस्वस्तयेस्वस्तिनोरुद्रःपात्वंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे । देवाः । नः । अद्य । स्वस्तये । वैश्वानरः । वसुः ।
अग्निः । स्वस्तये । देवाः । अवन्तु । ऋभवः । स्वस्तये ।
स्वस्ति । नः । रुद्रः । पातु । अंहसः ॥ १३ ॥

विश्वे सर्वेपिदेवानोस्मान् अद्यास्मिन्यागदिने स्वस्तये क्षेमायावन्तु वैश्वानरोविश्वएनंनरानयन्तीतिवैश्वानरः वसुः सर्वस्यवासयिता अग्निर्देवः अयमेवाग्निर्वैश्वानरइतिशाकपूणिरितियास्कः । सोपिस्वस्तयेवतु देवाःऋभवोपिस्वस्तयेवन्तु रुद्रोदुःखाद्द्रावयिता देवोपि अंहसः पापात् स्वस्तिपातुनोस्मान् ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

स्वस्तिमित्रावरुणास्वस्तिपथ्येरेवति ।
स्वस्तिनइन्द्रश्चाग्निश्चस्वस्तिनोअदितेकृधि ॥ १४ ॥

स्वस्ति । मित्रावरुणा । स्वस्ति । पथ्ये । रेवति । स्वस्ति । नः ।
इन्द्रः । च । अग्निः । च । स्वस्ति । नः । अदिते । कृधि ॥ १४॥

हेमित्रावरुणा अहोरात्राभिमानिदेवौ स्वस्तिकुरुतं हेपथ्ये पथ्यास्वस्तिदेवि पन्थाअन्तरिक्षमार्गः तत्रहितामार्गः तत्रहितामार्गाभिमानिनीदेवी हेतादृशि रेवति धनवति देविस्वस्तिकृधि इन्द्रश्चाग्निश्चप्रत्येकंनोस्मभ्यं स्वस्तिकृधि हेअदितेदेवि नः स्वस्तिकृधिकुरु ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

स्वस्तिपन्थामनुचरेमसूर्याचन्द्रमसाविव ।
पुनर्ददताघ्नताजानतासंगमेमहि ॥ १५ ॥ ७ ॥

---

१ नि० ७. २३. ।

स्वस्ति । पन्थाम् । अनु । चरेम । सूर्याचन्द्रमसौऽइव । पुनः ।
ददता । अघ्नता । जानता । सम् । गमेमहि ॥ १५ ॥ ७ ॥

पन्थां पन्थानं स्वस्ति क्षेमेणानुचरेम सूर्याचन्द्रमसाविवतौ यथानिरालंबेमार्गे राक्षसादिभिरनुपद्रुतौसंचरतस्तद्वत् किंच वयं प्रवसन्तः पुनर्ददताभिमतं अघ्नता चिरकालं-विलंबकोपेनाहिंसता जानताअविस्मरतामदीयश्चिरकालंगतः कोयमितिसन्देहमकुर्वतामदीयो-यमितिबुध्यमानेनेत्यर्थः उक्तलक्षणेन बन्धुजनेन संगमेहि यद्वा पूर्वार्धं प्रवसतांवाक्यं उत्तरार्धं बन्धूनां वयंबन्धवः ददताअभिमतमुपार्जितं यच्छता अघ्नता प्रवासकोपेन अहिंसताजानता सस्नेहमधिगच्छता प्रवसता संगमेमहि ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

प्रश्यावाश्वेतिसप्तदशर्चमष्टमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—प्रश्यावाश्वत्र्यूनाश्यावाश्वोमारुतंहतत्पंक्तिःषष्ठचन्त्याचेति । आत्रेयःश्यावाश्वऋषिः हतद्दितिप्रयोगादिदमादीनिदशसूक्तानि मरुद्देवत्यानि षष्ठीसप्तदशीचपंक्त्यौ शिष्टाःपंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रश्यावाश्वधृष्णुयार्चामरुद्भिर्ऋक्वभिः ।
येअंद्रोघमनुष्वधंश्रवोमदन्तियज्ञियाः ॥ १ ॥

प्र । श्यावऽअश्व । धृष्णुऽया । अर्च । मरुत्ऽभिः । ऋक्वऽभिः ।
ये । अद्रोघम् । अनुऽस्वधम् । श्रवः । मदन्ति । यज्ञियाः ॥ १ ॥

हेश्यावाश्व एतन्नामकऋषे धृष्णुया धृष्णुत्वं ऋक्वभिः मरुद्भिः स्तुत्यान् मरुतः प्रार्च द्वितीयार्थेतृतीया एवं स्वयमेवसंप्रेष्यति यद्वा यजमानोहोतारंश्यावाश्वंब्रूते यद्वा मरुद्भि-र्मरुत्सदृशैर्ऋक्वभिःस्तोतृभिःसहस्तोत्रैर्वार्च स्तुहीत्यर्थः येमरुतोयज्ञियायज्ञार्हाअनुष्वधं प्रत्य-हंहविर्लक्षणान्नप्रदानं स्वधानुपश्चाद्वा अद्रोघम् हिंसकं श्रवोन्नंलब्ध्वा मदन्तिहृष्यन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तेहिस्थिरस्यशवसःसखायःसन्तिधृष्णुया ।
तेयामन्नाधृषद्विनस्त्मनापान्तिशश्वतः ॥ २ ॥

ते । हि । स्थिरस्यं । शवसः । सखायः । सन्ति । धृष्णुऽया ।
ते । यामन् । आ । धृषत्ऽविनः । त्मना । पान्ति । शश्वतः ॥ २ ॥

तेहि तेखलु स्थिरस्याविचलितस्य शवसोबलस्य सखायःसन्ति भवन्ति महांधृष्णुया धृष्णवः तेचयामन्ना आइतिचार्थे गमनेपि धृषद्विनोधर्षणवन्तः त्मना आत्मना अनुग्रहेणैव अस्मदुपकारमनपेक्ष्यैव शश्वतोबहूनस्मान्पुत्रभृत्यादीन् पान्तिरक्षन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तेस्पन्द्रासोनोक्षणोतिष्कन्दन्तिशर्वरीः ।
मरुतामधामहोदिविक्षमाचमन्महे ॥ ३ ॥

ते । स्पन्द्रासः । न । उक्षणः । अति । स्कन्दन्ति । शर्वरीः ।
मरुताम् । अध । महः । दिवि । क्षमा । च । मन्महे ॥ ३ ॥

हेमरुतः स्पंद्रासः स्पन्दनशीलाः उक्षणोजलस्यसेक्तारश्च नेतिचार्थे यस्मात्स्पन्द्राः अन्येषांतस्मात्शर्वरीः शर्वर्योरात्रयः कालावयवानित्यर्थः तानतिस्कन्दन्ति अतिक्रम्यगच्छन्ति नित्याइत्यर्थः यस्मादेतेएवंविधाः तस्मात् मरुतां अध अधुना महस्तेजोदिविद्युलोके क्षमा क्षमायांभूमौचवर्तमानं मन्महे स्तुमः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मरुत्सुवोदधीमहिस्तोमंयज्ञंचधृष्णुया ।
विश्वेयेमानुषायुगापान्तिमर्त्यंरिपः ॥ ४ ॥

मरुत्ऽसु । वः । दधीमहि । स्तोमम् । यज्ञम् । च । धृष्णुऽया ।
विश्वे । ये । मानुषा । युगा । पान्ति । मर्त्यम् । रिषः ॥ ४ ॥

हेअध्वर्युहोत्रादयोवोयूयंमरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि व्यत्ययेनोत्तमः धत्त किं स्तोमं स्तोत्रं यज्ञंच इज्यते अनेनेतियज्ञंहविः तदुभयंकिमर्थंदीयतइति येमरुतोविश्वेसर्वेपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि सर्वेषुकालेष्वित्यर्थः मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिषोहिंसकात् सकाशात्पान्ति रक्षन्ति ॥ ४ ॥

स्वस्ति । पन्थाम् । अनु । चरेम । सूर्याचन्द्रमसौऽइव । पुनः ।
ददता । अघ्नता । जानता । सम् । गमेमहि ॥ १५ ॥ ७ ॥

पन्थां पन्थानं स्वस्ति क्षेमेणानुचरेम सूर्याचन्द्रमसाविवतौ यथानिरालंबेमार्गे राक्षसादिभिरनुपद्रुतौसंचरतस्तद्वत् किंच वयं प्रवसन्तः पुनर्ददताभिमतं अघ्नता चिरकाल-विलंबकोपेनाहिंसता जानताअविस्मरतामदीयश्चिरकालंगतः कोयमितिसन्देहमकुर्वतामदीयो-यमितिबुध्यमानेनेत्यर्थः उक्तलक्षणेन बन्धुजनेन संगमेहि यद्वा पूर्वार्धे प्रवसतांवाक्यं उत्तरार्धे बन्धूनां वयंबन्धवः ददताअभिमतमुपार्जितं यच्छता अघ्नता प्रयासकोपेन अहिंसताजानता सस्नेहमधिगच्छता प्रवसता संगमेमहि ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

प्रश्यावाश्वेतिसप्तदशर्चमष्टमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—प्रश्यावाश्वऽयूनाश्यावाश्वोमा-रुतंहतत्पंक्तिःषष्ठ्यन्त्याचेति । आत्रेयःश्यावाश्वऋषिः हतदितिप्रयोगादिदमादीनिदशसूक्तानि मरुद्देवत्यानि षष्ठीसप्तदशीचपंक्त्यौ शिष्टाःपंक्त्यंतपरिभाषयानुष्टुभः गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रश्यावाश्वधृष्णुयार्चामरुद्भिर्ऋक्वभिः ।
येअद्रोघमनुष्वधंश्रवोमदन्तियज्ञियाः ॥ १ ॥

प्र । श्यावऽअश्व । धृष्णुऽया । अर्च । मरुत्ऽभिः । ऋक्वऽभिः ।
ये । अद्रोघम् । अनुऽस्वधम् । श्रवः । मदन्ति । यज्ञियाः ॥ १ ॥

हेश्यावाश्व एतन्नामकऋषे धृष्णुया धृष्णुत्वं ऋक्वभिः मरुद्भिः स्तुत्यान् मरुतः प्रार्च द्वितीयार्थेतृतीया एवं स्वयमेवसंप्रेष्यति यद्वा यजमानोहोतारंश्यावाश्वंब्रूते यद्वा मरुद्भि-र्मरुत्सदृशैर्ऋक्वभिःस्तोतृभिःसहस्तोत्रैर्वोर्च स्तुहीत्यर्थः येमरुतोयज्ञियायज्ञार्हाअनुष्वधं प्रत्य-हंहविर्लक्षणान्नप्रदानं स्वधानुपश्चाद्वा अद्रोघमहिंसकं श्रवोन्नंलब्ध्वा मदन्तिहृष्यन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तेहिस्थिरस्यशवसःसखायःसन्तिधृष्णुया ।
तेयामन्नाधृषद्विनस्त्मनापान्तिशश्वतः ॥ २ ॥

ते । हि । स्थिरस्यं । शवंसः । सखांयः । सन्तिं । धृष्णुऽया ।
ते । यामंन् । आ । धृषत्ऽविनंः । त्मनां । पान्ति । शश्वंतः ॥ २ ॥

तेहि तेखलु स्थिरस्याविचलितस्य शवसोबलस्य सखायःसन्ति भवन्ति महत्धृष्णुया धृष्णवः तेचयामन्ना आइतिचार्थे गमनेपि धृषद्विनोधर्षणवन्तः त्मना आत्मना अनुग्रहेणैव अस्मदुपकारमनपेक्ष्यैव शश्वतोबहूनस्मान्पुत्रभृत्यादीन् पान्तिरक्षन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तेस्पन्द्रासोनोक्षणोतिष्कन्दन्तिशर्वरीः ।
मरुतामधामहोदिविक्षमाचमन्महे ॥ ३ ॥

ते । स्पन्द्रासंः । न । उक्षणंः । अति । स्कन्दन्ति । शर्वरीः ।
मरुतांम् । अधं । महंः । दिवि । क्षमा । च । मन्महे ॥ ३ ॥

हेमरुतः स्पंद्रासः स्पन्दनशीलाः उक्षणोजलस्यसेक्तारश्च नेतिचार्थे यस्मात्स्पन्द्राः अन्येपांतस्मावशर्वरीः शर्वर्योरात्रयः कालावयवानित्यर्थः तानतिस्कन्दन्ति अतिक्रम्यगच्छन्ति नित्याइत्यर्थः यस्मादेतेएवंविधाः तस्मात् मरुतां अध अधुना महस्तेजोदिविद्युलोके क्षमा क्षमायांभूमौचवर्तमानं मन्महे स्तुमः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मरुत्सुवोदधीमहिस्तोमंयज्ञंचधृष्णुया ।
विश्वेयेमानुंपायुगापान्तिमर्त्यंरिपः ॥ ४ ॥

मरुत्ऽसुं । वः । दधीमहि । स्तोमंम् । यज्ञम् । च । धृष्णुऽया ।
विश्वे । ये । मानुंपा । युगा । पान्ति । मर्त्यम् । रिपः ॥ ४ ॥

हेअध्वर्युहोत्रादयोवोयूयंमरुत्सु धृष्णुया धर्षकेषु दधीमहि व्यत्ययेनोत्तमः धत्त किं स्तोमं स्तोत्रं यज्ञंच इज्यते अनेनेतियज्ञंहविः तदुभयंकिमर्थंदीयतइति येमरुतोविश्वेसर्वेपि मानुषा मानुषाणि युगा युगानि सर्वेषुकालेष्वित्यर्थः मर्त्यं मरणधर्माणं यजमानं रिपोहिंसकात् सकाशात्पान्ति रक्षन्ति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अर्हन्तोयेसुदानवोनरोअसामिशवसः ।
प्रयज्ञंयज्ञियेभ्योदिवोअर्चामरुद्भ्यः ॥ ५ ॥ ८ ॥

अर्हन्तः । ये । सुऽदानवः । नरः । असामिऽशवसः । प्र ।
यज्ञम् । यज्ञियेभ्यः । दिवः । अर्च । मरुत्ऽभ्यः ॥ ५ ॥ ८ ॥

हेहोतः हेआत्मन्वा येअर्हन्तः पूज्याः सुदानवः शोभनदानाः नरोनेतारः कर्मणां असामिशवसोऽनल्पबला.सन्ति तेभ्योयज्ञियेभ्योयज्ञार्हेभ्योदिवोद्योतमानेभ्योमरुद्भ्यः विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः यद्वा कर्मणिषष्ठी दीर्घ यज्ञं यज्ञसाधनंहविः प्रार्च पूजय प्रयच्छेत्यर्थः अथवा दिवोन्तरिक्षादागतेभ्यइतिसंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अथषष्ठी–

आरुक्मैरायुधानरऋष्वाऋष्टीरसृक्षत ।
अन्वेनाँअहविद्युतोमरुतोजज्झतीरिवभानुरर्तत्मनादिवः ॥ ६ ॥

आ । रुक्मैः । आ । युधा । नरः । ऋष्वाः । ऋष्टीः । असृक्षत ।
अनु । एनान् । अह । विऽद्युतः । मरुतः । जज्झतीःऽइव ।
भानुः । अर्त । त्मना । दिवः ॥ ६ ॥

नरोवृष्टेर्नेतारः ऋष्वाः महान्तोमरुतोरुक्मैः रोचमानैराभरणविशेषैरारोचन्तइतिशेषः उपसर्गश्रुतेःसंगतक्रियाध्याहारः तथायुधाप्रहरणसाधनेनायुधेन आरोचन्ते एते मरुतः ऋष्टीः आयुधविशेषान् असृक्षत प्रक्षिपन्ति मेघभेदार्थं एनान्मरुतोविद्युतोपि जज्झतीरिव शब्दकारिण्यआपइव जज्झतीरापोभवन्तिशब्दकारिण्यइतिनिरुक्तं । अन्वहअनुगच्छन्त्येव दिवोद्योतमानस्य मरुद्गणस्य भानुर्दीप्तिः त्मना स्वयमेव अर्त निरगात् ॥ ६ ॥

---

१ नि० ६. १६. ।

अथसप्तमी–

येवावृधन्तपार्थिवायउरावन्तरिक्षआ।
वृजनेवानदीनांसधस्थेवामहोदिवः॥ ७॥

ये। ववृधन्त। पार्थिवाः। ये। उरौ। अन्तरिक्षे। आ। वृजने।
वा। नदीनाम्। सधऽस्थे। वा। महः। दिवः॥ ७॥

येमरुतः पार्थिवाः पृथिवीसंबद्धाःसन्तोववृधन्तवर्धन्ते येचोरौ महत्यन्तरिक्षेच ववृधन्त आइतिचार्थे नदीनां नदनवतीनां वृजनेवाबलेववृधन्त महोमहतः दिवोद्युलोकस्य सधस्थेवा सहस्थानेच ववृधन्त उभयत्रवाशब्दश्चार्थे एवंसर्वत्रवर्धमानामरुतोवृष्ट्यर्थंकष्टोरसृक्षतेतिपूर्वत्रसंबन्धः॥ ७॥

अथाष्टमी–

शर्धोमारुतमुच्छंससत्यशवसमृभ्वसम्।
उतस्मतेशुभेनरःप्रस्पन्द्रायुजतत्मना॥ ८॥

शर्धः। मारुतम्। उत्। शंस। सत्यऽशवसम्। ऋभ्वसम्। उत।
स्म। ते। शुभे। नरः। प्र। स्पन्द्राः। युजत। त्मना॥ ८॥

हेस्तोतः मारुतं शर्धोबलं उदुत्कृष्टं शंस स्तुहि कीदृशं शर्धः सत्यशवसं सत्यवेगं ऋभ्वसं महदतिप्रवृद्धं उतस्मापिच नरोवृष्टेर्नेतारस्तेमरुतः शुभे उदकार्थं प्रयुजत प्रयुंजत समयोजयन् त्मना आत्मनैव जगद्रक्षाबुध्यैव स्पन्द्राः चलनस्वभावाः पृषतीरित्यर्थः॥ ८॥

अथनवमी–

उतस्मतेपरुष्ण्यामूर्णावसतशुन्ध्यवः।
उतपव्यारथानामद्रिंभिन्दन्त्योजसा॥ ९॥

उत। स्म। ते। परुष्ण्याम्। ऊर्णाः। वसत। शुन्ध्यवः।
उत। पव्या। रथानाम्। अद्रिम्। भिन्दन्ति। ओजसा॥ ९॥

उतस्म अपिच तेमरुतः परुष्ण्यां एतन्नामिकायांनद्यां वर्तन्ते यऊर्णाः दीप्तीः शुन्ध्यवः शोधिकाः अपः वसत आच्छादयन्ति तेउतापिच पव्या नेम्या रथानां स्वकीयानां रथचक्रेणौजसा बलेनचाद्रिंभिन्दन्ति मेघंगिरिंवाविदारयन्ति ॥ ९ ॥

अथदशमी–

आपथयोविपथयोन्तस्पथाअनुपथाः ।
एतेभिर्मह्यंनामभिर्यज्ञंविष्टारओहते ॥ १० ॥ ९ ॥

आऽपथयः । विऽपथयः अन्तःऽपथाः अनुऽपथाः । एतेभिः । मह्यम् । नामऽभिः । यज्ञम् । विऽस्तारः । ओहते ॥ १० ॥ ९ ॥

आपथयः अस्मदभिमुखामार्गायेषांतेतादृशाः विपथयोविष्वङ्मार्गाः अन्तस्पथाः दरीसुषिरादिमार्गाः अनुपथाः अनुकूलमार्गाश्च येमरुतःसन्ति ते एतेभिः एतैश्चतुर्विधैर्नामभिर्नामकैः स्वरूपैर्मह्यं मदर्थं यज्ञं विस्तारः विस्तृताःसन्तः ओहते वहन्ति यद्वा एतैर्नामभिरुदकैः सार्धंयज्ञमोहते ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथैकादशी–

अधानरोन्योहतेधानियुतओहते ।
अधापारावताइतिचित्रारूपाणिदर्श्या ॥ ११ ॥

अध । नरः । नि । ओहते । अध । निऽयुतः । ओहते । अध । पारावताः । इति । चित्रा । रूपाणि । दर्श्या ॥ ११ ॥

अध अथ नरोभिमतवृष्ट्यादिनेतारोन्योहते नितरांवहन्तिजगत् अध नियुतः स्वयमेव मिश्रयितारः सन्तः ओहते अधाथ पारावताः परवदूरदेशःतत्संबन्धिनश्च अन्तरिक्षाद्दिदूरदेशे प्रवहारामेघादिधारकाःसन्तः ओहतइत्यर्थः इतिउक्तप्रकारेण तेषांरूपाणि चित्रा नानाविधानि चायनीयानिवा दर्श्यास्वव्यापारैर्दर्शनीयानिभवन्तीतिशेषः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

छन्दःस्तुभःकुभन्यवउत्समाकीरिणोनृतुः ।
तेमेकेचिन्नतायवऊमाआसन्दृशित्विषे ॥ १२ ॥

छन्दःऽस्तुभः । कुभन्यवः । उत्सम् । आ । कीरिणः । नृतुः । ते । मे ।
के । चित् । न । तायवः । ऊमाः । आसन् । दृशि । त्विषे ॥ १२ ॥

छन्दःस्तुभः छन्दोभिःस्तोतारः कुभन्यवः उदकेच्छवः कीरिणः स्तोतारः उत्सं कूपमपेक्ष्य तृषिताय गोतमाय यान्मरुतः आनृतुः सर्वतोऽकुर्वन् अनयन्वास्तोत्रं यद्वा येछन्दस्तुभः छन्दोभिःस्तुत्याः स्तोभतिःस्तुतिकर्मा कुभन्यवः सेक्तारोवृष्ट्युदकस्य कुभि-रुन्दनकर्मा कीरिणः स्तोतुः गोतमस्यपानार्थं उत्सं कूपं आनृतुः आनीतवन्तः अ-सिंचन्नुत्संगोतमायतृष्णजइतिह्युक्तं । नूनयेइत्यस्यवानर्ततेर्वाविक्षेपमात्रार्थस्येदंरूपं तेमरुतः केचित् मे मह्यं तायवोन कदाचिदप्यदृश्यास्तस्कराइवस्थिताः ऊमारक्षकाः दृशिदर्शने आसन् विषयभूताअभवन् केचित् त्विषे शरीरदीप्त्यै बलायवासन् प्राणरूपेणेतिभावः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

यऋष्वाऋष्टिविद्युतःकवयःसन्तिवेधसः ।
तमृषेमारुतंगणंनमस्यारमयागिरा ॥ १३ ॥

ये । ऋष्वाः । ऋष्टिऽविद्युतः । कवयः । सन्ति । वेधसः । तम् ।
ऋषे । मारुतम् । गणम् । नमस्य । रमय । गिरा ॥ १३ ।

येमरुतः ऋष्वाः दर्शनीयाः ऋष्टिविद्युतः आयुधैर्विद्योतमानाः कवयोमेधाविनोवेध-सः सर्वत्रविधातारः सन्ति तं तेषांमारुतंगणं रमया रमणीययागिरास्तुत्या हेऋषे श्या-वाश्व नमस्य परिचर स्तुहि ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

अच्छऋषेमारुतंगणंदानामित्रंनयोषणा ।
दिवोवाधृष्णवओजसास्तुताधीभिरिषण्यत ॥ १४ ॥

---

१ ऋ० सं० १.५.१०.।

अच्छं । ऋषे । मारुतम् । गणम् । दाना । मित्रम् । न ।
योषणां । दिवः । वा । धृष्णवः । ओजसा । स्तुताः ।
धीभिः । इषण्यत ॥ १४ ॥

हेऋषे मारुतंगणं मरुत्संघं मित्रंन आदित्यमिव दाना हविर्दानेन योषणा यौति- रिदंरूपं यौतीतियोषास्तुतिः तयाचाच्छ आगच्छेतिशेषः ऋषेः उत्तरार्धःप्रत्यक्षवादः ओ- जसा बलेन हेधृष्णवोधर्षकामरुतः दिवोवा द्युलोकाद्वा वाशब्दश्रुतेरितरलोकद्वयाद्वा धी- भिरस्मदीयाभिःस्तुतिभिः स्तुताइषण्यत गच्छतयज्ञं ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

नूमन्वानएषांदेवाँअच्छानवक्षणा ।
दानासचेतसूरिभिर्यामश्रुतेभिरञ्जिभिः ॥ १५ ॥

नु । मन्वानः । एषाम् । देवान् । अच्छं । न । वक्षणा । दाना ।
सचेत । सूरिऽभिः । यामंऽश्रुतेभिः । अञ्जिऽभिः ॥ १५ ॥

नुक्षिप्रं एषां मरुतां एतान्मरुतइत्यर्थः मन्वानः स्तुवन् देवान्मरुद्यतिरिक्तान् वक्षणा वहनेननिमित्तेन अच्छ अभिमाप्नुंनमनुते सस्तोता सूरिभिर्मेधाविभिः प्रेरयितृभिः यामश्रुतेभिः शीघ्रगमनेनविश्रुतैः अंजिभिः फलस्याभ्यंजकैर्मरुद्भिः सर्वाःपंचम्यर्थेतृतीयाः उक्तलक्षणेभ्योम- रुद्भ्योदानाअभिमतदानानि सचेतसंगच्छते ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

प्रयेमेबन्ध्वेषेगांवोचन्तसूरयःपृश्निंवोचन्तमातरम् ।
अधापितरमिष्मिणंरुद्रंवोचन्तशिक्वसः ॥ १६ ॥

प्र । ये । मे । बन्धुऽएषे । गाम् । वोचन्त । सूरयः । पृश्निम् ।
वोचन्त । मातरम् । अध । पितरम् । इष्मिणम् । रुद्रम् ।
वोचन्त । शिक्वसः ॥ १६ ॥

येमरुतोमेमह्यं वन्ध्वेपे स्वेषांवन्धूनामन्वेषणेसति सूरयः प्रेरकाः गां माध्यमिकांवाचं गोदेवतांवा प्रवोचन्त प्रावोचन् अवशिष्टस्तृपेर्वाक्यं मेऋषिर्मरुद्वाक्यमनुवदति तस्मादुत्तरयोर्नि-घातयोर्यच्छन्दानन्वयान्निवातः तेपृश्निं घुदेवतां पृश्निवर्णांगांवा मातरंवोचन्तअब्रुवन् पृश्नि-यैवैपयसोमरुतोजाताइतिश्रुतेः । अथाथ पितरं स्वकीयं इष्मिणं गमनवन्तमन्नवन्तंवा रुद्रं वोचन्त शिक्वसः शक्तास्ते मरुतां रुद्रेणपुत्रत्वपरिग्रहोबहुकृत्वउपपादितः ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

सप्तमेंसप्तशाकिनएकमेकाशतादंदुः ।
यमुनायामधिश्रुतमुद्राधोगव्यंमृजेनिराधोअश्व्यंमृजे ॥१७॥१०॥

सप्त । मे । सप्त । शाकिनः । एकम्ऽएका । शता । ददुः । यमुनायाम् । अधि । श्रुतम् । उत् । राधः । गव्यम् । मृजे । नि । राधः । अश्व्यम् । मृजे ॥ १७ ॥ १० ॥

सप्त सप्तसंख्याकाः संघाः सप्तगणावैमरुतइतिश्रुतेः । दितिगर्भेवर्तमानंवायुमिन्द्रःप्रवि-श्य सप्तधाविदार्य पुनरेकैकं सप्तधाव्यदारयत् तेएकोनपंचाशन्मरुद्गणाअभवन्नितिपुराणेप्रप-सिद्धं तेच सप्तसप्तसंख्याकाः शाकिनः सर्वमपिकर्तुंशक्ताः तेचैकमेका एकैकोगणोमह्यंशता शत-संख्यानि गवाश्वयूथानिददुः दत्तवन्तः मयच्छन्नितिवाआशीः तैर्दत्तं यमुनायांनद्यां अधि अयंसमम्यर्थानुवादी तत्रश्रुतं प्रसिद्धं गव्यं गोसमूहात्मकं गोसंबन्धिवा राधोधनं उन्मृजे उन्मार्जयामि तथातैर्दत्तं अश्व्यं अश्वसमूहात्मकं तत्संबन्धिवा राधोनिमृजे निमार्ज्मि ॥ १७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

कोवेदजानमितिषोडशर्चंनवमंसूक्तं श्यावाश्वऋषिः आद्यापंचमीदशम्येकादशीपंचदश्यः ककुभः षष्ठीसप्तमीनवमीत्रयोदशीचतुर्दशीषोळश्यःसतोबृहत्यः अष्टमीद्वादशीचगायत्र्यौ द्वि-तीयाबृहती तृतीयाअनुष्टुप् चतुर्थीपुरउष्णिक् मरुतोदेवता तथाचानुक्रान्तं—कोवेदषोळशक-कुब्बृहत्यनुष्टुप्पुरउष्णिक्ककुप्सतोबृहत्यौगायत्रीसतोबृहतीककुभौगायत्रीसतोबृहत्यौककुप्स-तोबृहतीति । विनियोगोलैंगिकः ।

---

१ तै० सं० २. २. ११. । २ तै० सं० २. २. ५ ।

तत्रप्रथमा—

कोवेदजानमेषांकोवापुरासुम्नेष्वासमरुताम् । यद्युयुज्रेकिलास्यः ॥१॥

कः । वेद । जानम् । एषाम् । कः । वा । पुरा । सुम्नेषु । आस ।
मरुताम् । यत् । युयुज्रे । किलास्यः । १ ॥

एषां मरुतां पूर्वसूक्ते प्रस्तुतत्वादन्वादेशविषयत्वादेषामित्यस्यनिघातता जानमुत्पत्तिं कोवेद जानातिकःपुमान् कोवापुरापूर्वं अप्येषांमरुतां.सुम्नेषु सुखेषु आस भवति यद्यदा एते किलास्यः किलासीः पृषतीरित्यर्थः तायुयुज्रे रथेयोजितवन्तः तदेषां स्थितिं बललक्षणानिसुखानिच कोजानातीत्यर्थः वेगविषये सर्वत्रवायोरुपमास्पदत्वादितिभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ऐतान्रथेषुतस्थुषःकःशुश्रावकथायंयुः ।
कस्मैसस्रुःसुदासेअन्वापयइळाभिर्वृष्टयःसह ॥ २ ॥

आ । एतान् । रथेषु । तस्थुषः । कः । शुश्राव । कथा । ययुः । कस्मै ।
सस्रुः । सुऽदासे । अनु । आपयः । इळाभिः । वृष्टयः । सह ॥ २ ॥

एतान्मरुतोरथेषु तस्थुषः स्थितवतः कआशुश्राव श्रावयेदित्यर्थः यद्वैतेषां क्रोशध्वनिं रथध्वनिंच कःशृणुयात् कथा कथं ययुर्गच्छन्ति तदपिकोजानाति यद्वा तान् कथमन्येदेवादयोअनुगच्छेयुः कस्मै सुदासे सुदानाय आपयोबन्धुभूताव्याप्ताः वृष्टयोवर्षकाः अयंकर्तरिक्तिच् इळाभिर्बहुविधैरन्नैःसह सहिताः अनुसस्रुः अनुक्रमेणावतरेयुः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तेमआहुर्यआययुरुपद्युभिर्विभिर्मदे ।
नरोमर्याअरेपसइमान्पश्यन्नितिष्टुहि ॥ ३ ॥

ते । मे । आहुः । ये । आऽययुः । उप । द्युऽभिः । विऽभिः । मदे ।
नरः । मर्याः । अरेपसः । इमान् । पश्यन् । इति । स्तुहि ॥ ३ ॥

हेऽजीरदानवः शीघ्रदानाः हे मरुतः युष्माकं रथान् अनुउद्दिश्य मुदे मोदाय दधे धारयामि करोमीत्यर्थः सामर्थ्यात्वस्तुतीरितिलभ्यते स्मेतिपूरणः वृष्टीवृष्ट्यापतीःसर्वत्रगच्छन्तीः द्यावोदीप्तिरिवदृश्यमानान्रथानितिसंबंधः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

कारीर्यांनिष्क्रःपिंड्योहोतव्याः तत्रद्वितीयायाआयंनरइत्यनुवाक्या सूत्रितंच–आयंनरःसुदानवोददाशुषेविद्युन्महसोनरोअश्मदिद्यवइति ।

सैषाषष्ठी–

आयंनरःसुदानवोददाशुषेदिवःकोशमचुच्यवुः ।
विपर्जन्यंसृजन्तिरोदसीअनुधन्वनायन्तिवृष्टयः ॥ ६ ॥

आ । यम् । नरः । सुऽदानवः । ददाशुषे । दिवः । कोशम् । अचुच्यवुः । वि । पर्जन्यम् । सृजन्ति । रोदसी इति । अनु । धन्वना । यन्ति । वृष्टयः ॥ ६ ॥

नरोनेतारः सुदानवः शोभनदानाः मरुतोयंकोशं मेघनामैतत् अपांकोशवद्धारकं मेघं ददाशुषे हविर्दत्तवतेयजमानाय दिवोन्तरिक्षात् आअचुच्यवुः आच्यावयन्ति पर्जन्यं मेघं रोदसीअनु द्यावापृथिव्यावनुसृत्य विसृजन्ति विमोचयन्ति पश्चात् धन्वना सर्वत्र गच्छतोदकेनसह वृष्टयोवृष्टिप्रदामरुतोयन्ति सर्वत्रव्याप्नुवन्ति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

ततृदानाःसिन्धवःक्षोदसारजःप्रसस्रुर्धेनवोयथा ।
स्यन्नाअश्वाइवाध्वनोविमोचनेवियद्वर्तन्तएन्यः ॥ ७ ॥

ततृदानाः । सिन्धवः । क्षोदसा । रजः । प्र । सस्रुः । धेनवः । यथा । स्यन्नाः । अश्वाःऽइव । अध्वनः । विऽमोचने । वि । यत् । वर्तन्ते । एन्यः ॥ ७ ॥

सिन्धवः स्यन्दमानाअपः तवृदानाः निर्भिदन्तोमेघावमरुतः क्षोदसा उदकेनसह रजोन्तरिक्षं प्रसस्रुः प्रसरन्ति धेनवोयथापयःसिंचन्त्योनवप्रसूतिकागावइव किंचदृष्टान्तान्तरं स्यन्नाआशुगतयोश्वाइव यथाध्वनोविमोचने मनुष्याणामध्वविमोकायसंचरन्तितथेत्यर्थः यद्यदाएन्यः नदीनामैतत् नद्योविवर्तन्ते विविधंसंचरन्ति अथवा प्रतिनिवृत्य वर्तन्ते प्रवर्धन्तेइत्यर्थः तदेवंकुर्वन्तीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आयातमरुतोदिवआन्तरिक्षादमादुत । मावस्थातपरावतः ॥८॥

आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अन्तरिक्षात् । अमात् ।
उत । मा । अव । स्थात । पराऽवतः ॥ ८ ॥

हेमरुतः परावतः अत्यन्तदूरदेशात् दिवोद्युलोकादायात तथाअन्तरिक्षादायात उतअपिच अमात् अस्माल्लोकादायात परावतइत्यत्रवायोज्यम् परावतोदूरदेशेतत्रतत्रद्युलोकादौ मावस्थात अवस्थितिंमाकुरुत ॥ ८ ॥

अथनवमी—

मावोरसानितभाकुभाक्रुमुर्मावःसिन्धुर्निरीरमत् ।
मावःपरिष्ठात्सरयुःपुरीषिण्यस्मेइत्सुम्नमस्तुवः ॥ ९ ॥

मा । वः । रसा । अनितभा । कुभा । क्रुमुः । मा । वः । सिन्धुः ।
नि । रीरमत् । मा । वः । परि । स्थात् । सरयुः । पुरीषिणी ।
अस्मे इति । इत् । सुम्नम् । अस्तु । वः ॥ ९ ॥

हेमरुतोवोयुष्मान् रसा नदीनामैतत् रसानदीभवतीतिनिरुक्तं[1]। रसनवती शब्दवती अनितभा इताप्राप्ताभायस्याःसाइतभा नतादृशीअनितभा कुभा कुत्सितदीप्तिश्च मानिरीरमत् मानिकृष्टंरमतु क्रुमुः सर्वत्रक्रमणः सिन्धुः समुद्रश्च मानिरीरमत् तथापुरीषिणीपुरीषमुदकं तद्वतीसरयुरपि मापरिष्ठात् परितस्तिष्ठतु मानिरुणद्धु अस्मेइत् अस्मास्वेवअस्तु सुम्नं त्वदागमनजनितंसुखं वोयुष्माकंसंबन्धि युष्मत्स्वभूतम् ॥ ९ ॥

---

१ नि० ११. २५. ।

अथदशमी—

तंवःशर्धंरथानांत्वेषंगणंमारुतंनव्यसीनाम्।अनुप्रयन्तिवृष्टयः॥१०॥१२

तम्। वः। शर्धम्। रथानाम्। त्वेषम्। गणम्। मारुतम्।
नव्यसीनाम्। अनु। प्र। यन्ति। वृष्टयः॥ १०॥ १२॥

वंमारुतमित्यनेनसंबध्यते वोयुष्माकं प्रेरकं नव्यसीनांनूतनानां रथानां शर्धं बलं त्वे षं दीप्तं वंमारुतंगणंच स्तौमीत्यर्थः यद्वा रथानां रंहणशीलानां वोयुष्माकं शर्धं परेषाम भिभावुकं गणंस्तौमीत्येकमेववाक्यं अथपरोक्षकृतः वृष्टयोयुष्माननुप्रयन्ति प्रकर्षेणगच्छन्ति यद्वा वर्षकामस्तवःअनुअनुकूलंप्रकृष्टं यन्तिगच्छन्ति॥ १०॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेद्वादशोवर्गः॥ १२॥

अथैकादशी—

शर्धंशर्धंवएषांव्रातंव्रातंगणंगणंसुशस्तिभिः।अनुक्रामेमधीतिभिः॥ ११

शर्धम्ऽशर्धम्। वः। एषाम्। व्रातम्ऽव्रातम्। गणम्ऽगणम्।
सुशस्तिऽभिः। अनु। क्रामेम। धीतिऽभिः॥ ११॥

हेमरुतः एषांवोयुष्माकं शर्धंशर्धं तत्तद्बलं व्रातंव्रातं अविवक्षितगणोव्रातः सर्वंसर्वं गणंगणं सर्वंसप्तसप्तसंख्यापालकंगणंगणंच सुशस्तिभिः शोभनस्तुतिभिः धीतिभिः कर्मभिः हविःप्रदानादिलक्षणैरनुक्रामेम अनुगच्छेम॥ ११॥

अथद्वादशी—

कस्मा‌अद्यसुजातायरातहव्यायप्रययुः।एनायामेनमरुतः॥१२

कस्मै। अद्य। सुऽजाताय। रातऽहव्याय। प्र। ययुः। एना।
यामेन। मरुतः॥ १२॥

[illegible] याय रातहव्याय दत्तहविष्काय प्रययुः प्रकर्षेणगच्छेयुः
[illegible] ॥२॥

सिन्धवः स्यन्दमानाअपः तवृदानाः निर्भिदन्तोमेघाव्मरुतः क्षोदसा उदकेनसह रजोन्तरिक्षं मसस्तुः मसरन्ति धेनवोयथापयःसिंचन्त्योनवमसूतिकागावइव किंचदृष्टान्तान्तरं स्यन्नाआशुगतयोश्वाइव यथाध्वनोविमोचने मनुष्याणामध्वविमोकायसंचरन्तितथेत्यर्थः यद्यदाएन्यः नदीनामेतत् नद्योविवर्तन्ते विविधंसंचरन्ति अथवा मतिनिवृत्य वर्तन्ते मवर्धन्तेइत्यर्थः तदेवंकुर्वन्तीतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

आयातमरुतोदिवआन्तरिक्षादमादुत । मावस्थातपरावतः ॥८॥

आ । यात । मरुतः । दिवः । आ । अन्तरिक्षात् । अमात् ।
उत । मा । अव । स्थात । पराऽवतः ॥ ८ ॥

हेमरुतः परावतः अत्यन्तदूरदेशात् दिवोद्युलोकादायात तथाअन्तरिक्षादायात उतअपिच अमात् अस्माल्लोकादायात परावतइत्यत्रवायोज्यम् परावतोदूरदेशेतत्रतत्रद्युलोकादौ मावस्थात अवस्थितिंमाकुरुत ॥ ८ ॥

अथनवमी–

मावोरसानितभाकुभाक्रुमुर्मावःसिन्धुर्निरीरमत् ।
मावःपरिष्ठात्सरयुःपुरीषिण्यस्मेइत्सुम्नमस्तुवः ॥ ९ ॥

मा । वः । रसा । अनितभा । कुभा । क्रुमुः । मा । वः । सिन्धुः ।
नि । रीरमत् । मा । वः । परि । स्थात् । सरयुः । पुरीषिणी ।
अस्मे इति । इत् । सुम्नम् । अस्तु । वः ॥ ९ ॥

हेमरुतोवोयुष्मान् रसा नदीनामैतत् रसानदीभवतीतिनिरुक्तं[1] । रसनवती शब्दवती अनितभा इतामाप्ताभायस्याःसाइतभा नतादृशीअनितभा कुभा कुत्सितदीप्तिश्च मानिरीरमत् मानिरुध्दंरमतु क्रुमुः सर्वत्रक्रमणः सिन्धुः समुद्रश्च मानिरीरमत् तथापुरीषिणीपुरीषमुदकं तद्वतीसरयुरपि मापरिष्ठात् परितस्तिष्ठतु मानिरुणद्धु अस्मेइत् अस्मास्वेवअस्तु सुम्नं त्वदागमनजनितंसुखं वोयुष्माकंसंबन्धि युष्मत्स्वभूतम् ॥ ९ ॥　　सहस्याम लभेम्…
…ध्याम भवेमयुष्मत्स्वभूताः ॥ १४ ॥

१ नि० ११. २५. ।

अथपंचदशी—

सुदेवःसमहासतिसुवीरोनरोमरुतःसमर्त्यः । यंत्रायध्वेस्यामते ॥१५॥

सुऽदेवः । समह । असति । सुऽवीरः । नरः । मरुतः । सः ।
मर्त्यः । यम् । त्रायध्वे । स्याम । ते ॥ १५ ॥

हेसमह प्रशस्तवचनःसमहशब्दः हेपूजित मरुतांगण सुदेवः कल्याणमरुत्संज्ञकदेवोपेतः असति भवति हेनरोनेतारः हेमरुतः सुमर्त्यः सुवीरः शोभनपुत्राद्युपेतश्च असति भवति यंमर्त्यं त्रायध्वे पालयध्वे यएवंभवति तेवयंस्यामयुष्मदीयाः ॥ १५ ॥

अथषोडशी—

स्तुहिभोजान्त्स्तुवतोअस्ययामनिरणन्गावोनयवसे ।
यतःपूर्वाँइवसखीँरनुह्वयगिरागृणीहिकामिनः ॥ १६ ॥ १३ ॥

स्तुहि । भोजान् । स्तुवतः । अस्य । यामनि । रणन् । गावः ।
न । यवसे । यतः । पूर्वान्ऽइव । सखीन् । अनु । ह्वय । गिरा ।
गृणीहि । कामिनः ॥ १६ ॥ १३ ॥

हेऋषे स्तुवतः स्तुतिंकुर्वतोऽस्ययजमानस्य यामनि यज्ञे भोजान् दातॄन्मरुतःस्तुहि गावोनयवसे तृणादिभक्षणायगच्छन्त्योगावोयथारमन्ते तद्वन्मरुतोपि रणन् रमन्तां यतोगच्छतोमरुतः पूर्वान् पुरातनान् सखीनिवानुह्वय आह्वय कामिनस्तुतीच्छावतोमरुतोगिरास्तुत्या गृणीहिस्तुहि ॥ १६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रशर्धायेतिपंचदशर्चंदशमंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मरुद्देवताकं चतुर्दशीत्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः प्रशर्धायपंचोनाजागतमुपान्त्यात्रिष्टुबित्यनुक्रान्तं सूक्तविनियोगोलैंगिकः आग्नैन्द्रामारुत्यापधानस्ययाज्या सूत्रितंच—प्रशर्धायमारुतायस्वभानवइत्यैन्द्रीमनूच्यमारुत्यायजेदिति ।

सैषासूक्तेप्रथमा–

प्रशर्धायमारुतायस्वभानवइमांवाचमनजापर्वतच्युते ।
घर्मस्तुभेदिवआपृष्ठयज्वनेद्युम्नश्रवसेमहिनृम्णमर्चत ॥ १ ॥

प्र । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । इमाम् । वाचम् ।
अनज । पर्वतऽच्युते । घर्मऽस्तुभे । दिवः । आ । पृष्ठऽयज्वने ।
द्युम्नऽश्रवसे । महि । नृम्णम् । अर्चत ॥ १ ॥

प्रअनजेतिसंबन्धः मारुताय मरुत्संबन्धिने शर्धायबलाय इमां क्रियमाणां वाचं स्तुतिं प्रानज प्रापय कीदृशाय स्वभानवे स्वायत्ततेजसे पर्वतच्युते पर्वतस्यच्यावयित्रे घर्मस्तुभे घर्मस्यस्तोभयित्रे दिवआद्युलोकादागच्छते पृष्ठयज्वने पट्पृष्ठैरथंतरबृहदादिभिरीजानाय द्युम्नश्रवसे द्योतमानान्नाय महि महत् प्रभूतं नृम्णं धनं हविर्लक्षणंअर्चत ददतेत्यर्थः ॥ १ ॥

कारीर्यांप्रथमस्याःपिंड्याःप्रवोमरुतइतियाज्या सूत्रितंच–प्रवोमरुतस्तविषाउदन्यवआयंनरइति ।

सैषाद्वितीया–

प्रवोमरुतस्तविषाउदन्यवोवयोवृधोअश्वयुजःपरिज्रयः ।
संविद्युतादधतिवाशतित्रितःस्वरन्त्यापोवनापरिज्रयः ॥ २ ॥

प्र । वः । मरुतः । तविषाः । उदन्यवः । वयःऽवृधः । अश्वऽयुजः ।
परिऽज्रयः । सम् । विऽद्युता । दधति । वाशति । त्रितः ।
स्वरन्ति । आपः । अवना । परिऽज्रयः ॥ २ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं गणाः प्रप्रादुर्भवंति कीदृशागणाः तविषाः दीप्तामहान्तोवा उदन्यवः उदकेच्छवोजगद्रक्षार्थं वयोवृधोन्नस्यवर्धयितारः अश्वयुजः गमनायरथेश्वानांयोक्तारः परिज्रयः परितोगन्तारः यदा विद्युतासंदधतिसंगच्छन्ते तदानीं त्रितः त्रिषुस्थानेषु तायमानोमेघोमरुद्गणोवा वाशति शब्दयति अस्मिन्पक्षेसंघवादोयं तदाआपःपरिज्रयःपरितोगन्त्र्यः आपोवना अवनौभूमौस्वरंत्यधःपतंति ॥ २ ॥

विद्युन्महसइतितृतीयाकारीर्यामिवद्वितीयस्याःपिंड्याज्या सूत्रितंच—विद्युन्महसोनरो-श्मदिद्यवःकृष्णंनियानंहरयःसुपर्णाइति । तत्पाठस्तु ।

अथतृतीया—

विद्युन्महसोनरोअश्मदिद्यवोवातत्विषोमरुतःपर्वतच्युतः ।
अब्दयाचिन्मुहुराह्रादुनीवृतस्तनयदमारभसाउदोजसः ॥ ३ ॥

विद्युत्ऽमहसः । नरः । अश्मऽदिद्यवः । वातऽत्विषः । मरुतः ।
पर्वतऽच्युतः । अब्दऽया । चित् । मुहुः । आ । ह्रादुनिऽवृतः ।
स्तनयत्ऽअमाः । रभसाः । उत्ऽओजसः ॥ ३ ॥

विद्युन्महसोविद्योतमानतेजसोनरोवृष्ट्यादेर्नेतारः अश्मदिद्यवोव्याप्तायुधाः अश्मसार-मयायुधावा वातत्विषः मारुतदीप्तयः पर्वतच्युतः पर्वतानांमेघानांवाच्यावयितारः अब्दयामुहुःउ-दकानांदातारः शसोयाजादेशः चिदितिपूरणः ह्रादुनीवृतः ह्रादुन्याः अशनेःप्रवर्तकाः स्तन-यदमाः अमाशब्दःसाहित्यवाची शब्दोपेतगणाइत्यर्थः रभसा वृष्ट्यर्थमुद्युंजानाः उदोजसः उद्गतबलाः मरुतोवृष्ट्यर्थंप्रादुर्भवन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

व्यक्तून्रुद्राव्यहानिशिक्वसोव्यन्तरिक्षंविरजांसिधूतयः ।
वियदज्राँअजथनावईयथाविदुर्गाणिमरुतोनाहरिष्यथ ॥ ४ ॥

वि । अक्तून् । रुद्राः । वि । अहानि । शिक्वसः । वि । अन्तरिक्षम् ।
वि । रजांसि । धूतयः । वि । यत् । अज्रान् । अजथ । नावः ।
ईम् । यथा । वि । दुःऽगानि । मरुतः । न । अह । रिष्यथ ॥ ४ ॥

हेरुद्राः रुद्रपुत्रामरुतः अक्तून् रात्रीः विअजथेत्युत्तरार्धगतेनसंबध्यते एवंसर्वत्रेति क्षिपथे-तितस्यार्थः अहा अहान्यपि व्यजथ हेशिक्वसः शक्ताः सर्वमपिकर्तुं अन्तरिक्षं व्यजथ तथा रजांसि लोकान् व्यजथ धूतयःकंपकाः यद्यदा अज्रान् मेघान् व्यजथ गमयथ नावईं नावमिवयथासमुद्रंतद्वत् दुर्गाणिशत्रुनगराणि विव्यजथ हेमरुतोनाहरिष्यथ नैवहिंसथ ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

तद्वीर्यंवोमरुतोमहित्वनंदीर्घंततानसूर्योनयोजनम् ।
एतानयामेअगृभीतशोचिषोनश्वदांयन्ययातनागिरिम् ॥५॥१४॥

तत् । वीर्यम् । वः । मरुतः । महिऽत्वनम् । दीर्घम् । ततान ।
सूर्यः । न । योजनम् । एताः । न । यामे । अगृभीतऽशोचिषः ।
अनश्वऽदाम् । यत् । नि । अयातन । गिरिम् ॥ ५ ॥ १४ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं तद्वीर्यं प्रसिद्धं सामर्थ्यं महित्वनं महत्त्वं दीर्घं अत्यन्तमायतं ततान तनोति स्तोता लोके सूर्योन योजनंसूर्यस्तेजइव एतान एतवर्णादेवानामश्वाइव वेयथा यामे गमने योजनंदीर्घंतन्वंति तद्वदित्यपरोदृष्टान्तः वेचागृभीतशोचिषः अगृहीततेजस्काः यद्वैतन्मरुतांविशेषणं हेमरुतोयूयमगृभीतशोचिषःसन्तोयद्यदा अनश्वदां व्यापकोदकादातारं पणिभिरपहृतानां अश्वानामप्रदातारंवा गिरिं मेघं पर्वतं वा न्ययातन निहतवन्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथषष्ठी—

अभ्राजिशर्धोमरुतोयदर्णसंमोषथावृक्षंकपनेववेधसः ।
अधस्मानोअरमतिंसजोषसश्चक्षुरिवयन्तमनुनेषथासुगम् ॥६॥

अभ्राजि । शर्धः । मरुतः । यत् । अर्णसम् । मोषथ । वृक्षम् ।
कपनाऽइव । वेधसः । अध । स्म । नः । अरमतिम् । सऽजोषसः ।
चक्षुःऽइव । यन्तम् । अनु । नेषथ । सुऽगम् ॥ ६ ॥

हेवेधसोवृष्टेर्विधातारः हेमरुतः शर्धोभवतांगणमभ्राजि भ्राजते यद्यस्मादर्णसमुदकवन्तं वृक्षं वृक्ष्यवे विदार्यतेइतिवृक्षोमेघः तंमोषथ ताडयथेत्यर्थः कपनाइव इवेत्यनर्थकः कंपनाः सन्तः यद्वा कंपनाः क्रिमयोवृक्षंघुणादयः तेयथा मुष्णंतितद्वत् अध अपिच स्मेतिपूरणः नोस्मान्मामित्यर्थः हेसजोषसः युष्मासु परस्परंसमानप्रीतयोयूयं अरमतिं आरमणं धनादिकं प्रतियन्तं गच्छन्तं अनुनेषथ अनुक्रमेणनयथ सुगं सुगमनंमार्गं तत्रदृष्टान्तः—चक्षुरिव तद्यथामार्गप्रदर्शनेननायकंभवतितद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

नसजीयतेमरुतोनहन्यतेनस्रेधतिनव्यथतेनरिष्यति ।
नास्यरायउपदस्यन्तिनोतयऋषिंवायंराजानंवासुषूदथ ॥ ७ ॥

न । सः । जीयते । मरुतः । न । हन्यते । न । स्रेधति । न । व्यथते ।
न । रिष्यति । न । अस्य । रायः । उप । दस्यन्ति । न । ऊतयः ।
ऋषिम् । वा । यम् । राजानम् । वा । सुसूदथ ॥ ७ ॥

हेमरुतोयूयं यमृषिं मंत्रद्रष्टारं ब्राह्मणं राजानंवा सुषूदथ क्षारयथ प्रेरयथ सत्कर्मसुसऋषिः राजावानजीयते अन्यैर्नपराभाव्यते जिजयेज्यावयोहानावित्यस्यवारूपं हेमरुतः नहन्यते नहिंस्यते अत्यर्थं प्राणैर्नवियुज्यते नस्रेधति नक्षीयते नव्यथते नपीड्यते नरिष्यति नहिंस्यते अत्रहिंसाबाधमात्रं नास्यरायोधनानि नोपदस्यन्ति नोपक्षीयन्ते तथानोवयोरक्षाअप्युपदस्यन्ति ॥ ७ ॥

कारीषमिवतृतीयस्याःपिंडयायाज्यानियुत्वंतइत्येषा सूत्रितंच–नियुत्वंतोग्रामजितोयथानरोग्नेबाधस्वविमृधोविदुर्गहेति ।

सैषाष्टमी–

नियुत्वन्तोग्रामजितोयथानरोर्यमणोनमरुतःकवन्धिनः ।
पिन्वन्त्युत्संयदिनासोअस्वरन्व्युन्दन्तिपृथिवींमध्वोअन्धसा ॥ ८ ॥

नियुत्वन्तः । ग्रामऽजितः । यथा । नरः । अर्यमणः । न ।
मरुतः । कवन्धिनः । पिन्वन्ति । उत्सम् । यत् । इनासः ।
अस्वरन् । वि । उन्दन्ति । पृथिवीम् । मध्वः । अन्धसा ॥ ८ ॥

नियुत्वंतोनियुत्संज्ञकैरश्वैस्तद्वन्तोमरुतः ग्रामजितः संघात्मकस्यपदार्थस्यविश्लेषयितारः नरोनराकारानेतारोवामरुतः यद्वा नियुत्वन्तः अयंशब्दोत्राश्वसामान्येवर्तते नितरां यमनवन्तोश्ववन्तोग्रामजितःग्रामस्यजेतारोनरइवमनुष्याइवतथाभवन्ति अर्यमणोनअर्यमभ्रातयः आदित्याइवदीप्ताइतिशेषः तादृशामरुतःकवंधिनः उदकवन्तोभवन्ति यद्यदा इनासः

ईश्वराः उत्सं कूपादिनिम्नप्रदेशं मेघंवा पिन्वन्ति प्याययंत्युदकेन यदा अस्वरन् शब्द-यन्ति यदा व्युन्दन्ति पृथिवीं मध्वः मधुरस्योदकस्यान्धसासारेण तदेवंभवन्ति यद्वा यदा अस्वरन् तदा पिन्वंत्युत्समिनासः तदांधसः पृथिवींव्युन्दन्तीति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

प्र॒व॒त्वती॒यंपृ॑थि॒वीम॒रुद्भ्यः॑प्र॒व॒त्वती॒द्यौर्भ॑वतिप्र॒यद्भ्यः॑ ।
प्र॒व॒त्वतीः॑प॒थ्या॑अ॒न्तरि॑क्ष्याः॒प्र॒व॒त्वन्तः॒पर्व॑ताजी॒रदा॑नवः ॥ ९ ॥

प्र॒व॒त्वती॑ । इ॒यम् । पृ॒थि॒वी । म॒रुत्ऽभ्यः॑ । प्र॒व॒त्वती॑ । द्यौः । भ॒व॒ति॒ । प्र॒यत्ऽभ्यः॑ । प्र॒व॒त्वतीः॑ । प॒थ्याः॑ । अ॒न्तरि॑क्ष्याः । प्र॒व॒त्वन्तः॑ । पर्व॑ताः । जी॒रऽदा॑नवः ॥ ९ ॥

इयंपृथिवी मरुद्भ्योमरुतामर्थाय प्रवत्वती प्रवन्तः प्रकर्षवन्तोविस्तीर्णाः प्रदेशायस्यां सापवत्वती तादृशी भवति कृत्स्नापिभूमिर्मरुत्परा भवतीत्यर्थः तां सर्वामपिव्याप्नुवन्तिइतियावत् तथा द्यौरपि प्रयद्भ्यः प्रकर्षेणगच्छद्भ्यः तेभ्यः प्रवत्वतीभवति सापिमरुतांसंचाराय तथा अ-न्तरिक्ष्याः अन्तरिक्षेभवाः पथ्याः सुगतयोपि प्रवत्वतीः प्रवत्वत्योमरुद्भ्योभवन्ति पर्वताः अद्रयोमेघावा प्रवत्वन्तोभवन्ति जीरदानवः क्षिप्रदानामरुद्भ्यः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

यन्म॑रुतः॒सभ॑रसः॒स्वर्णरः॒सूर्य॒उदि॑ते॒मद॑थादिवोनरः ।
नवोश्वाः॑श्रथय॒न्ताह॒सिस्र॑तः॒स॒द्यो॒अ॒स्याध्व॑नः॒पा॒रम॑श्नुथ ॥१०॥१५॥

यत् । म॒रु॒तः॒ । स॒ऽभ॒र॒सः॒ । स्वः॒ऽन॒रः॒ । सूर्ये॑ । उत्ऽइ॑ते । मद॑थ । दि॒वः॒ । न॒रः॒ । न । वः॒ । अश्वाः॑ । श्र॒थ॒य॒न्त॒ । अह॑ । सिस्र॑तः । स॒द्यः । अ॒स्य । अध्व॑नः । पा॒रम् । अ॒श्नु॒थ॒ ॥ १० ॥ १५ ॥

हेमरुतः सभरसः सहबलाः स्वर्णरः सर्वस्यनेतारोयूयं यद्यदा सूर्यउदिते उद्गते मध्या-ह्ने मदथ सोमेन हेदिवोद्युलोकस्य नरोनेतारः यदा सोमंपातुमिच्छथेत्यर्थः तदावोश्वाः सिस्रतः

सरन्तोनाहृश्नथयन्व नैवश्लथयन्ति सयस्तदानींमेवास्याध्वनोदेवयजनमार्गस्य पारमश्नुथ व्याप्नुथ यद्वा यदा सोमेनमदथ तदा त्वदीयाअश्वानशिथिलाभवन्ति यूयंच कृत्स्नस्य लोकत्रयमार्गस्य पारमश्नुथ ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथैकादशी–

अंसे॑षुवऋ॒ष्टयः॑प॒त्सुखा॒दयो॒वक्षः॑सुरु॒क्मामरु॑तो॒रथे॒शुभः॑ ।
अ॒ग्निभ्रा॑जसोवि॒द्युतो॒गभ॑स्त्योः॒शिप्राः॑शी॒र्षसु॒वित॑ताहिर॒ण्ययीः॑ ॥११॥

अंसे॑षु । वः॒ । ऋ॒ष्टयः॑ । प॒त्ऽसु । खा॒दयः॑ । वक्षः॑ऽसु । रु॒क्माः ।
म॒रु॒तः॒ । रथे॑ । शुभः॑ । अ॒ग्निऽभ्रा॑जसः । वि॒ऽद्युतः॑ । गभ॑स्त्योः ।
शिप्राः॑ । शी॒र्षऽसु॑ । विऽत॑ताः । हि॒र॒ण्ययीः॑ ॥ ११ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकमंसेषु ऋष्टयआयुधानिभासन्तइतिशेषः पत्सुखादयः कटकाः वक्षःसुरुक्माःहाराः रथेशुभः मधुरायुषाआपः अग्निभ्राजसोग्निदीप्ताः विद्युतोगभस्त्योः हस्तयोर्भासन्तइत्यर्थः शीर्षसुशिरःसुहिरण्ययीः हिरण्मय्यः शिप्राः उष्णीषमय्यः वितताविस्तृताः प्रतिवाक्यंवितताइतिवासंबन्धनीयं ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

तं॒नाक॑म॒र्योअगृ॑भीतशोचिषं॒रुश॒त्पिप्प॑लंमरुतो॒विधू॑नुथ ।
सम॑च्यन्तवृ॒जनाति॑त्विषन्त॒यत्स्वर॑न्ति॒घोषं॒वित॑तमृ॒ताय॑वः ॥१२॥

तम् । नाक॑म् । अ॒र्यः । अगृ॑भीतऽशोचिषम् । रुश॑त् । पिप्प॑लम् ।
म॒रु॒तः॒ । वि । धू॒नु॒थ॒ । सम् । अ॒च्य॒न्त॒ । वृ॒जना॑ । अति॑त्विषन्त ।
यत् । स्वर॑न्ति । घोष॑म् । विऽत॑तम् । ऋ॒त॒ऽयवः॑ ॥ १२ ॥

हेमरुतोअर्योगंतारोयूयं तं प्रसिद्धंनाकमादित्यं नास्मिन्नकमस्तीतिनाकः तं अगृभीतशोचिषं असुरैरनपहृततेजस्कं तं रुशच्छुभ्रवर्णं पिप्पलमुदकं विधूनुथ विविधंचालयथ अमंहिकर्मकः यद्यदा वृजना बलानि समच्यन्त संगताबलिनोभवथ हविर्भिरस्मद्दत्तैरितिभावः

पश्चादतिविषन्त दीप्ताभवथ उभयत्रपुरुषव्यत्ययः यद्वा यदा असुरावृजनाबलैः समच्यन्त अतित्विषन्त तदा घोषं भयजनकं शब्दं विततं विस्तृतं स्वरन्ति कुरुतेत्यर्थः ऋताय-वउदकमिच्छन्तोयूयं यद्वोत्तरार्धऋत्विग्यजमानपरतयाव्याख्येयः यद्यदा ऋतायवोयज्ञकामाः यजमानादयः यदा समच्यन्त संगताः वृजना बलानि अतित्विषन्त च स्वरन्ति घोषं स्तोत्रं विततं तदानीं पिप्पलं विधूनुयेतिसंबन्धः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

युष्मादत्तस्यमरुतोविचेतसोरायःस्यामरथ्योऽवयस्वतः ।
नयोयुच्छतितिष्योयथादिवोऽस्मेरारन्तमरुतःसहस्रिणम् ॥ १३ ॥

युष्माऽदत्तस्य । मरुतः । विऽचेतसः । रायः । स्याम । रथ्यः ।
वयस्वतः । न । यः । युच्छति । तिष्यः । यथा । दिवः । अस्मे इति ।
ररन्त । मरुतः । सहस्रिणम् ॥ १३ ॥

हेविचेतसोविविधप्रज्ञाहेमरुतोयुष्मादत्तस्य युष्माभिर्दत्तस्य वयस्वतोन्नवतोरायो-धनस्य स्याम भवेम स्वामिनः के रथ्योरथस्वामिनोवयं योयुष्माभिर्दत्तोराः नयुच्छति नच्यवते यथा दिवःआकाशात्तिष्यआदित्योनयुच्छति तथा अस्मे अस्मासु सहस्रिणं अपरि-मितं तंरायं ररन्त रमयत हेमरुतः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

यूयंरयिंमरुतःस्पार्हवीरंयूयमृषिमवथसामविप्रम् ।
यूयमर्वन्तंभरतायवाजंयूयंधत्थराजानंश्रुष्टिमन्तम् ॥ १४ ॥

यूयम् । रयिम् । मरुतः । स्पार्हऽवीरम् । यूयम् । ऋषिम् ।
अवथ । सामऽविप्रम् । यूयम् । अर्वन्तम् । भरताय । वाजम् ।
यूयम् । धत्थ । राजानम् । श्रुष्टिऽमन्तम् ॥ १४ ॥

हेमरुतोयूयं रयिं धनं स्पार्हवीरं स्पृहणीयैःवीरैःपुत्रभृत्यादिभिरुपेतं धत्थ दत्थ हेमरुतो-यूयं सामविप्रं साम्नांविविधंप्रेरयितारं यद्वा सामसहिताविप्रामस्यतादृशं ऋषिमवथ रक्षथ हे-

यूयं अर्वन्तं अश्वं वाजमन्नंचभरताय देवान् बिभ्रते श्यावाश्वाय धत्थ हेमरुतोयूयं राजानं दीप्तंस्वामिनंवा श्रुष्टिमन्तं सुखवन्तं पुत्रमित्यर्थः धत्थ ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

तद्वोयामिद्रविणंसद्यऊतयोयेनास्व१र्णततनामनूँरभि ।
इदंसुमेमरुतोहर्यतावचोयस्यतरेमतरसाशतंहिमाः ॥१५॥१६॥

तत् । वः । यामि । द्रविणम् । सद्यःऽऊतयः । येन । स्वः । न । ततनाम । नॄन् । अभि । इदम् । सु । मे । मरुतः । हर्यत । वचः । यस्य । तरेम । तरसा । शतम् । हिमाः ॥ १५ ॥ १६ ॥

हेसद्यऊतयः तदानीमेवरक्षायेषांतेतादृशाः सद्योगमनावा वोयुष्मान्तद्द्रविणं धनं यामि याचामहे येनधनेन नॄनस्मत्पुत्रभृत्यादीन् अभिततनाम स्वर्णआदित्यइवरश्मीन् हेमरुतोमेमम स्वभूतमिदं इदानींक्रियमाणं वचः स्तोत्रं सु सुष्टु हर्यत कामयध्वं यस्यस्तोत्रवचसः तरसा बलेनशतं शतसंख्याकान् हिमाः हेमन्तान् तरेम शतसंवत्सरंजीवेमेत्यर्थः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

प्रयज्यवइतिदशर्चैएकादशंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंमारुतं दशमीत्रिष्टुप् शिष्टाजगत्यः प्र-यज्यवोदशान्त्यात्रिष्टुबित्यनुक्रमणिका । आभिप्लविकेपष्ठेहनिआग्निमारुतइदंसूक्तंमारुतनिवि-द्धानीयं सूत्रितंच—प्रयज्यवइमंस्तोममित्याग्निमारुतमिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रयंज्यवोमरुतोभ्राजदृष्टयोबृहद्वयोदधिरेरुक्मवक्षसः ।
ईयन्तेअश्वैःसुयमेभिराशुभिःशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ १ ॥

प्रऽयंज्यवः । मरुतः । भ्राजत्ऽऋष्टयः । बृहत् । वयः । दधिरे । रुक्मऽवक्षसः । ईयन्ते । अश्वैः । सुऽयमेभिः । आशुऽभिः । शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ १ ॥

प्रयज्यवः प्रकर्षेणयष्टारोभ्राजदृष्टयोदीप्तायुधाः मरुतः बृहत् प्रभूतम् वयोयौवनलक्षणं प्रभूतमन्नंवा दधिरे धारयन्ति रुक्मवक्षसोहारायत्तवक्षस्काः तेमरुतः सुयमेभिः सुखेननियमितुंशक्यैः आशुभिः शीघ्रगैरश्वैरीयन्तेप्राप्यन्ते शुभं शोभनंयथाभवतितथा यद्वोदकमभिलक्ष्य यातां गच्छतां मरुतांरथाअप्यन्ववृत्सत अनुवर्तन्ते ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

स्वयंदधिध्वेतविषींयथाविदबृहन्महान्तउर्वियाविराजथ।
उतान्तरिक्षंममिरेव्योजसाशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ २ ॥

स्वयम्। दधिध्वे। तविषीम्। यथा। विद। बृहत्। महान्तः।
उर्विया। वि। राजथ। उत। अन्तरिक्षम्। ममिरे। वि। ओजसा।
शुभम्। याताम्। अनु। रथाः। अवृत्सत ॥ २ ॥

हेमरुतोयूयं स्वयंअसहायैनैव दधिध्वे धारयध्वे कुरुध्वइत्यर्थः किं तविषीं बलं सामर्थ्यं यथाविद जानीथ अप्रतिबद्धसामर्थ्याइत्यर्थः हेमहान्तोयूयं उर्वियाउरवः सन्तोविराजथ उतापिचान्तरिक्षं ओजसा बलेन विममिरे व्याप्नुथ शुभमित्यादिगतं ॥ २ ॥

अथतृतीया–

साकंजाताःसुभ्वःसाकमुक्षिताःश्रियेचिदाप्रतरंवावृधुर्नरः।
विरोकिणःसूर्यस्येवरश्मयःशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ३ ॥

साकम्। जाताः। सुऽभ्वः। साकम्। उक्षिताः। श्रिये। चित्।
आ। प्रऽतरम्। ववृधुः। नरः। विऽरोकिणः। सूर्यस्यऽइव।
रश्मयः। शुभम्। याताम्। अनु। रथाः। अवृत्सत ॥ ३ ॥

साकं सहैवजाताउत्पन्नाः सुभ्वः सुष्ठुभवन्तः महान्तइत्यर्थः तथैवसाकंसहैवउक्षिताः सेक्तारोवर्षकाः श्रियेचित् शोभायैएव प्रतरं प्रकृष्टतरं आसर्वतोववृधुरवर्धयन् नरः कर्मणांनेतारः विरोकिणः विरोचमानाः सूर्यस्येवरश्मयः सूर्यरश्मयइवशुभमित्यादिगतं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

आभूपेण्यंवोमरुतोमहित्वनंदिदृक्षेण्यंसूर्यस्येवचक्षणम् ।
उतोअस्माँअमृतत्वेदधातनशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ४ ॥

आऽभूपेण्यम् । वः । मरुतः । महिऽत्वनम् । दिदृक्षेण्यम् ।
सूर्यस्यऽइव । चक्षणम् । उतो इति । अस्मान् । अमृतऽत्वे ।
दधातन । शुभम् । यातम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ४ ॥

हेमरुतःवोयुष्माकं महित्वनं महत्त्वं आभूपेण्यं स्तुत्यं किंच सूर्यस्येवचक्षणंरूपमिव दिदृक्षेण्यं दर्शनीयं उतोअपिचास्मान् अमृतत्वे मोक्षेस्वर्गेइत्यर्थः तत्रदधातन धारयत शिष्टंगतं ॥४॥

कारीर्यांप्रथमस्याःपिंडचाउदीरयथेत्यनुवाक्या सूत्रितंच–उदीरयथामरुतःसमुद्रतःप्रवोमरुतस्तविषाउदन्यवइति ।

सैषापंचमी–

उदीरयथामरुतःसमुद्रतोयूयंवृष्टिंवर्षयथापुरीषिणः ।
नवोदस्राउपदस्यन्तिधेनवःशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥५॥१७॥

उत् । ईरयथ । मरुतः । समुद्रतः । यूयम् । वृष्टिम् । वर्षयथ ।
पुरीषिणः । न । वः । दस्राः । उप । दस्यन्ति । धेनवः । शुभम् ।
यातम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेमरुतोयूयंसमुद्रतः समुद्रवणसाधनादन्तरिक्षात् उदीरयथ प्रेरयथवृष्टिं अयमेवार्थः पुनरुच्यते हेपुरीषिणः पृणतेः प्रीणातेर्वापुरीषमुदकं हेतद्वन्तोयूयं वृष्टिंवर्षयथ हेदस्राः दर्शनीयाः शत्रूणामुपक्षपयितारोवा वोयुष्माकं धेनवः प्रीणयितारोमेघाः नोपदस्यन्ति नशुष्यन्ति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी–

यदश्वान्धूर्षुपृषतीरयुग्ध्वंहिरण्ययान्प्रत्यत्काँअमुग्ध्वम् ।
विश्वाइत्स्पृधोमरुतोव्यस्यथशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ६ ॥

यत् । अश्वा॑न् । धूः॒ऽसु । पृष॑तीः । अयु॑ग्ध्वम् । हि॒रण्यया॑न् ।
प्रति॑ । अत्का॑न् । अयु॑ग्ध्वम् । विश्वाः॑ । इत् । स्पृधः॑ । म॒रु॒तः॒ ।
वि । अ॒स्य॒थ॒ । शुभ॑म् । या॒ता॒म् । अनु॑ । रथाः॑ । अ॒वृ॒त्स॒त॒ ॥ ६ ॥

हेमरुतः यूयं यथदाश्वान् धूर्षु रथसंबन्धिनीष्वयुग्ध्वं योजितवन्तःस्थ कीदृशानश्वान् पृषतीः पृषत्योमरुतामित्युक्तत्वात् पृषद्वर्णावडवाः सारंगीर्वात्राश्वशब्दवाच्या हिरण्मयान् हिरण्यवर्णान् अत्कान् कवचान् प्रत्ययुग्ध्वं प्रत्यमुंचत एवंकृत्वा विश्वाइत्स्पृधः सर्वानपिसंग्रामान् हेमरुतः व्यस्यथ विक्षिपथ शुभमित्यादिगतं ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

नपर्वतानन्द्योवरन्तवोयत्राचिध्वंमरुतोगच्छथेदुतत् ।
उतद्यावापृथिवीयाथनापरिशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ७ ॥

न । पर्व॑ताः । न । न॒द्यः॑ । व॒र॒न्त॒ । वः॒ । यत्र॑ । अचि॑ध्वम् ।
म॒रु॒तः॒ । गच्छ॑थ । इत् । ऊँ॒ इति॑ । तत् । उ॒त । द्यावा॑पृथि॒वी इति॑ ।
या॒थ॒न॒ । परि॑ । शुभ॑म् । या॒ता॒म् । अनु॑ । रथाः॑ । अ॒वृ॒त्स॒त॒ ॥ ७ ॥

हेमरुतःवोयुष्मान् पर्वताः शिलोच्चयानवरन्त नवारयन्तु तथा नद्यश्च नवारयन्तु किन्तु यत्र यस्मिन् यज्ञादिस्थाने अचिध्वं जानीथसंकल्पयथ तत्स्थानं गच्छथेदु गच्छथैव उतापिच द्यावापृथिवीच परि परितोयाथनयाथ वृष्ट्यर्थमिति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यत्पूर्व्यंमरुतोयच्चनूतनंयदुद्यतेवसवोयच्चशस्यते ।
विश्वस्यतस्यभवथानवेदसःशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥ ८ ॥

यत् । पू॒र्व्य॑म् । म॒रु॒तः॒ । यत् । च॒ । नूत॑नम् । यत् । उ॒द्यते॑ । व॒स॒वः॒ ।
यत् । च॒ । श॒स्यते॑ । विश्व॑स्य । तस्य॑ । भ॒व॒थ॒ । न । वे॒द॒सः॒ ।
शुभ॑म् । या॒ता॒म् । अनु॑ । रथाः॑ । अ॒वृ॒त्स॒त॒ ॥ ८ ॥

हेमरुतोयूयं यत्पूर्व्यं पूर्वतनं पूर्वमनुष्ठितंयत्कर्मास्तितदित्यर्थः यच्चनूतनं कर्मास्ति यच्चोद्यते ऊर्ध्वमाप्यते स्तूयतेइत्यर्थः हेवसवोवासकाः यच्च शस्यते शंसनंक्रियते तस्य विश्वस्योत्कृष्टस्य नवेदसः जानन्तोभवथ ॥ ८ ॥

अथनवमी–

मृळतनोमरुतोमावधिष्टनास्मभ्यंशर्मबहुलंवियन्तन ।
अधिस्तोत्रस्यसख्यस्यगातनशुभंयातामनुरथाअवृत्सत ॥९॥

मृळत । नः । मरुतः । मा । वधिष्टन । अस्मभ्यम् । शर्म ।
बहुलम् । वि । यन्तन । अधि । स्तोत्रस्य । सख्यस्य । गातन ।
शुभम् । याताम् । अनु । रथाः । अवृत्सत ॥ ९ ॥

हेमरुतःनोस्मान्मृळत सुखयत मावधिष्टन असम्यक्करणादिजनितेनकोपेन मावधिष्टं किंतु अस्मभ्यं शर्म सुखं बहुलं अत्यधिकं वियन्तन कुरुत किंच स्तोत्रस्यस्तोत्रं सख्यस्य सख्यं अधिगातन अधिगच्छत स्तुतिमनुभूयास्मासुसख्यंकुरुतेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

यूयमस्मान्नयतवस्योअच्छानिरंहतिभ्योमरुतोगृणानाः ।
जुषध्वंनोहव्यदातिंयजत्रावयंस्यामपतयोरयीणाम् ॥१०॥ १८॥

यूयम् । अस्मान् । नयत । वस्यः । अच्छ । निः । अंहतिऽभ्यः ।
मरुतः । गृणानाः । जुषध्वम् । नः । हव्यऽदातिम् । यजत्राः ।
वयम् । स्याम । पतयः । रयीणाम् ॥ १० ॥ १८ ॥

हेमरुतोयूयमस्मान् वस्योवसीयोधनं स्वर्गादिलक्षणंस्थानंवा अछ अभिलक्ष्य नयत माप्यत किंच अंहतिभ्यः पापेभ्योनिर्णयत निर्गमयत गृणानाः स्तूयमानाः कर्मणिकर्तृप्रत्ययः जुषध्वं सेवध्वं नोस्माकं हव्यदातिं हविर्दानवन्तंयज्ञं हेयजत्राः यष्टव्यायूयंवयंच रयीणां बहुविधानांधनानां पतयः स्याम भवेम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अग्नेशर्धन्तमितिनवर्चैद्वादशंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंमारुतं तृतीयासतम्यौसतोबृहत्यौ शिष्टाबृहत्यः अग्नेनवबार्हतंतृतीयासप्तम्यौसतोबृहत्यावित्यनुक्रमणिका ।

तत्रप्रथमा—

अग्नेशर्धन्तमागणंपिष्टंरुक्मेभिरञ्जिभिः ।
विशोअद्यमरुतामवंह्वयेदिवश्चिद्रोचनादधि ॥ १ ॥

अग्ने । शर्धन्तम् । आ । गणम् । पिष्टम् । रुक्मेभिः । अञ्जिऽभिः । विशः । अद्य । मरुताम् । अवं । ह्वये । दिवः । चित् । रोचनात् । अधि ॥१॥

हेअग्ने शर्धन्तं शत्रूनभिभवन्तं यद्वायोत्सहमानंवा गणं मरुतांगणं आह्वयेइतिशेषः कीदृशंगणं रुक्मेभिः रुक्मैः रोचमानैरञ्जिभिः आभरणैश्च पिष्टं अवयवितं युक्तमित्यर्थः अद्यास्मिन्यागदिनेमरुतांविशः प्रजाः गणानित्यर्थः तान्रोचनाद्रोचमानाद्दिवोद्युलोकादधीतिपंचम्यर्थानुवादी चित्पूरणः अव अवस्तात् अस्मदभिमुखं ह्वये आह्वयामि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यथाचिन्मन्यसेहृदातदिन्मेंजग्मुराशसः ।
येतेनेदिष्ठंहवनान्यागमंतान्वर्धभीमसंदृशः ॥ २ ॥

यथा । चित् । मन्यसे । । हृदा । तत् । इत् । मे । जग्मुः ।
आऽशसः । ये । ते । नेदिष्ठम् । हवनानि । आऽगमन् । तान् ।
वर्ध । भीमऽसंन्दृशः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं हृदा हृदयेन मरुतोयथाचिन्मन्यसे चिदितिपूजायां येनप्रकारेण अतिपूजितं जानासि तेप्यादरंकरोषीत्यर्थः तदित् तथैव मेमदर्थं जग्मुर्गच्छन्तु आशसः आशंसितारः इच्छन्तः शत्रुन्हिंसन्तोवा अनन्तरं येमरुतोनेदिष्ठं अत्यंतांतिकंसन्निधावेव ते तव हवनान्याह्वानानिश्रुत्वा आगमन् आगच्छन्ति तान् भीमसंदृशः काल्वविध्वंसहनेनभयंकरदर्शनान् वर्ध वर्धय हविःप्रापणेन ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मीळ्हुष्मतीवपृथिवीपराहतामदन्त्येत्यस्मदा।
ऋक्षोनवोमरुतःशिमीवाँअमोदुध्रोगौरिवभीमयुः ॥ ३ ॥

मीळ्हुष्मतीऽइव। पृथिवी। पराऽहता। मदन्ती। एति।
अस्मत्। आ। ऋक्षः। न। वः। मरुतः। शिमीऽवान्।
अमः। दुध्रः। गौःऽइव। भीमऽयुः ॥ ३ ॥

मीळ्हुष्मतीप्रबलस्वामिका पराहता अन्यैरभिभूतापृथिवीव अत्रपृथिवीशब्दस्तदधिष्ठितांप्रजांलक्षयति सायथा स्वस्वामिनमुपद्रुताभिगच्छतितद्वदिति मरुतांसाकल्येनसर्वथाप्राप्तेर्दृष्टान्तः एवंमदन्तीहृष्यन्ती मरुत्सेना अस्मत् अस्मानित्यर्थः आएति आगच्छति हेमरुतोवोयुष्माकं अमोबलं गणः ऋक्षोन अग्निरिव शिमीवान् कर्मवान् दुध्रोदुर्धरः गौरिवभीमयुः भीमैर्वृषभैर्युक्तागौरिव सयथा शिमीवान् कर्मवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

नियेरिणन्त्योजसावृथागावोनदुर्धुरः।
अश्मानंचित्स्वर्यं१पर्वतंगिरिंप्रच्यावयन्तियामभिः ॥४॥

नि। ये। रिणन्ति। ओजसा। वृथा। गावः। न। दुःऽधुरः।
अश्मानम्। चित्। स्वर्यम्। पर्वतम्। गिरिम्। प्र। च्यवयन्ति।
यामऽभिः ॥ ४ ॥

येमरुतोओजसा स्वीयेनबलेन निरिणन्ति हिंसन्ति शत्रून् वृथा अनायासेन स्वसंचारमात्रेण गावोन दुर्धुरः दुःखेनहिंस्याअश्वाइव तेमरुतः स्वर्यं शब्दयन्तं अश्मानं व्याप्तंपर्वतं जगत्पूरकोदकवन्तं पर्ववान्पर्वतः पर्वपुनःपृणातेःप्रीणातेर्वाइतिनिरुक्तं। तादृशं गिरिं मेघं यद्वा पर्वतमितिविशेष्यंगिरिमितिविशेषणं निगिरत्युदकमितिगिरिः तं यामभिर्गमनैः प्रच्यावयन्ति उदकनिर्गमनार्थं ॥ ४ ॥

नि० १. २०.।

अथपंचमी—

उत्तिष्ठनूनमेषांस्तोमैःसमुंक्षितानाम् ।
मरुतांपुरुतममपूर्व्यंगवांसर्गमिवह्वये ॥ ५ ॥ १९ ॥

उत् । तिष्ठ । नूनम् । एषाम् । स्तोमैः । । सम्ऽउंक्षितानाम् ।
मरुताम् । पुरुऽतमम् । अपूर्व्यम् । गवाम् । सर्गम्ऽइव । ह्वये ॥ ५ ॥

हेमरुतोयूयं उत्तिष्ठ उत्तिष्ठत व्यत्ययेनैकवचनं नूनं निश्चयं एषांस्तोमैःस्तोमैः समुक्षितानां वर्धितानांमरुतां यद्वा स्तोमैरुपह्वयइतिसंबन्धः तादृशां मरुतां पुरुतमं प्रभूततमं अपूर्व्यं नविद्यतेपूर्वोयेभ्यस्तंअपूर्व्यं सर्गं संघं गवामुदकानां प्रसिद्धानांगवांवा सर्गं संघमिवह्वये आह्वये ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

युङ्ध्वंह्यरुषीरथेयुङ्ध्वंरथेषुरोहितः ।
युङ्ध्वंहरीअजिराधुरिवोळ्हवेवहिष्ठाधुरिवोळ्हवे ॥ ६ ॥

युङ्ध्वम् । हि । अरुषीः । रथे । युङ्ध्वम् । रथेषु । रोहितः ।
युङ्ध्वम् । हरी इति । अजिरा । धुरि । वोळ्हवे । वहिष्ठा ।
धुरि । वोळ्हवे ॥ ६ ॥

हेमरुतोयूयं रथे युष्मदीये सर्वेषांसाधारणभूते अरुषीरारोचमानावडवाः युङ्ध्वं योजयध्वं तथा रथेषु युष्मदीयेषु रोहितोरोहितवर्णायुङ्ध्वं हरी अश्वौ अजिरा अजिरौ आशुगमनौ धुरिवोळ्हवे वहनाययुङ्ध्वं आदरार्थंपुनरुच्यते वहिष्ठा वोढृतमावश्वौधुरिवोळ्हवे ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

उतस्यवाज्यरुषस्तुविष्वणिरिहस्मधायिदर्शतः ।
मावोयामेषुमरुतश्चिरंकरत्प्रतंरथेषुचोदत ॥ ७ ॥

उत । स्यः । वाजी । अरुषः । तुविऽस्वनिः । इह । स्म । धायि ।
दर्शतः । मा । वः । यामेषु । मरुतः । चिरम् । करत् । प्र । तम् ।
रथेषु । चोदत ॥ ७ ॥

उतापिच स्यः सवाजी वेजनवानरुषआरोचनः तुविष्वणिः प्रभूतध्वनिरश्वः अरुषइत्यनेनरोहितइत्युक्तंभवति मरुद्भिर्वहतिरोहितइतिवुक्तं । इहेदानीं दर्शतोदर्शनीयःसन् धायि रथेनियोजितः स्मेतिपूरणः हेमरुतोवोयामेषु गमनेषु सोश्वश्चिरंविलंबंमाकरत् माकरोतु तं रथेषु रथेयुक्तमितिशेषः प्रचोदत प्रेरयत यथाविलंबंनकुर्यात्तथाप्रेरयत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

रथंनुमारुतंवयंश्रवस्युमाहुवामहे ।
आयस्मिन्तस्थौसुरणानिबिभ्रतीसचामरुत्सुरोदसी ॥ ८ ॥

रथम् । नु । मारुतम् । वयम् । श्रवस्युम् । आ । हुवामहे । आ ।
यस्मिन् । तस्थौ । सुऽरणानि । बिभ्रती । सचा । मरुत्ऽसु ।
रोदसी ॥ ८ ॥

वयमत्रियाः रथं रंहणस्वभावं मारुतं मरुतांसंबन्धिनंरथं श्रवस्युं अन्नेच्छुं नुअद्य आहुवामहे आह्वयामः यस्मिन्रथे सुरणानि सुरमणानि जलानि बिभ्रती धारयन्ती रोदसी रुद्रस्यपत्नी मरुतांमाता यद्वा रुद्रोवायुः तत्पत्नी माध्यमिकादेवीमरुत्सु सचा सहिता आतस्थौ आस्थितवती तंरथमाहुवे ॥ ८ ॥

अथनवमी—

तंवःशर्धंरथेशुभंत्वेषंपनस्युमाहुवे ।
यस्मिन्त्सुजातासुभगामहीयतेसचामरुत्सुमीळ्हुषी ॥ ९ ॥ २० ॥

तम् । वः । शर्धम् । रथेऽशुभम् । त्वेषम् । पनस्युम् । आ । हुवे ।
यस्मिन् । सुऽजाता । सुऽभगा । महीयते । सचा । मरुत्ऽसु ।
मीळ्हुषी ॥ ९ ॥ २० ॥

---

१ ऋ० सं० ५.८.३।

हेमरुतः वः शर्धं युष्मदीयं बलं गणं रथेशुभं रथेशोभमानं त्वेषं दीप्तं पनस्युं स्तुत्यमाहुवे आह्वये यस्मिन्शर्धे सुजाता सुष्ठुप्रवृद्धा सुभगा शोभनभाग्या अतिमहती मीळ्हुषी मीळ्हुष्टमशिवतमेत्यादौदर्शनान्मीढ्वान्रुद्रः तत्पत्नीमीळ्हुषी मरुत्सु सचा सह महीयते पूज्यते वंशर्धमाहुवे आपस्तंबोपिरुद्रपत्नींमीळ्हुषीसंज्ञयाव्यवजहार उत्तरया दक्षिणस्यामीशानमावाहयति लौकिक्यावाचोत्तरस्यां मीळ्हुषीं मध्येजयन्तमिति ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

॥ इतिपञ्चमेमण्डलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

पंचमेनुवाकेषोडशसूक्तानि तत्रारुद्रासइत्यष्टर्चंप्रथमंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंमारुतं सप्तम्यष्टम्यौत्रिष्टुभौ शिष्टाःषड्जगत्यः आरुद्रासोष्टौद्वित्रिष्टुबन्तमित्यनुक्रमणिका। विनियोगोलैंगिकः।

तत्रप्रथमा—

आरुद्रासइन्द्रवन्तःसजोषसोहिरण्यरथाःसुवितायगन्तन।
इयंवोअस्मत्प्रतिहर्यतेमतिस्तृष्णजेनदिवउत्साउदन्यवे ॥ १ ॥

आ। रुद्रासः। इन्द्रऽवन्तः। सऽजोषसः। हिरण्यऽरथाः।
सुवितायं। गन्तन। इयम्। वः। अस्मत्। प्रति। हर्यते। मतिः।
तृष्णऽजे। न। दिवः। उत्साः। उदन्यवे ॥ १ ॥

हेरुद्रासोरुद्रपुत्राः इन्द्रवन्तः इन्द्रेणयुष्मत्स्वामिनातद्वन्तः सजोषसः परस्परंसमानप्रीतयोहिरण्यरथाः हिरण्मयरथाःसन्तः सुविताय सुगमनाय तत्साधनाय सुष्ठु सर्वैर्गन्तव्याय यज्ञाय तदर्थं आगन्तन आगच्छत किमत्रविघ्नइतितदुच्यते इयं अस्मदस्मदीया मतिः स्तुतिर्वोयुष्मान्प्रतिहर्यते कामयते तस्मादागच्छत उदन्यवे उदकेच्छवे तृष्णजे गोतमाय दिवः द्युलोकसकाशात् उत्साः उदकनिष्यन्दायथायुष्माभिः प्रेरितास्तद्वदस्मदर्थमभ्यागत्याभिमतंददतेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वाशीमन्तऋष्टिमन्तोमनीषिणःसुधन्वानइषुमन्तोनिषङ्गिणः।
स्वश्वास्थसुरथाःपृश्निमातरःस्वायुधामरुतोयाथनाशुभम् ॥ २ ॥

वाशीऽमन्तः । ऋष्टिऽमन्तः । मनीषिणः । सुऽधन्वानः । इषुऽमन्तः ।
निषङ्गिणः । सुऽअश्वाः । स्थ । सुऽरथाः । पृश्निऽमातरः ।
सुऽआयुधाः । मरुतः । याथन । शुभम् ॥ २ ॥

हेमरुतः यूयंवाशीमन्तः वाशीतितक्षणसाधनमायुधं तद्वन्तःस्थ ऋष्टिमन्तः ऋष्टिर्नाम छुरिका तद्वन्तःस्थ एवंसर्वत्रयोज्यं मनीषिणः मनसईश्वराः मनस्विनः सुधन्वानः शोभनधनुष्काः इषुमन्तोबाणवन्तः निषंगिणोनिषंगवन्तः स्वश्वाःस्थ शोभनाश्वाभवथ सुरथाः शोभनरथाः पृश्निमातरः पृश्नेःपुत्राः स्वायुधाः खड्गपरश्वादिसकलायुधोपेताः एवंमहात्मानःसन्तः शुभंशोभनंयथाभवतितथाशुभं उदकायवा रथेनयाथन गच्छथ ॥ २ ॥

अथतृतीया–

धूनुथद्यांपर्वतान्दाशुषेवसुनिवोवनाजिहतेयामनोभिया ।
कोपयथपृथिवींपृश्निमातरःशुभेयदुग्राःपृषतीरयुग्ध्वम् ॥ ३ ॥

धूनुथ । द्याम् । पर्वतान् । दाशुषे । वसु । नि । वः । वना । जिहते ।
यामनः । भिया । कोपयथ । पृथिवीम् । पृश्निऽमातरः । शुभे ।
यत् । उग्राः । पृषतीः । अयुग्ध्वम् ॥ ३ ॥

हेमरुतः द्यांदिवीत्यर्थः पर्वतान् मेघान् दाशुषे हविर्दात्रेयजमानाय वसु धनानिच धूनुथ [1]प्रापयथ वोयुष्माकं यामनः गमनस्यभियाभीत्या वना वनानि वृक्षादिसमूहानि निजिहते नितरांकंपते अवनताभृशंशंसंतीत्यर्थः हेपृश्निमातरः पृश्नेःपुत्राः पृश्नियैवैपयसोमरुतोजाताइतिहिश्रुतिः । हेमरुतः पृथिवीं कोपयथ अभिवृष्टया क्षोभयथ हेउग्राउद्गूर्णबलाः यूयं यद्यदा शुभे उदकार्थं पृषतीर्युष्मदीयाअश्वाःअयुग्ध्वं योजयथ तदा कोपयथपृथिवीं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वातत्विषोमरुतोवर्षनिर्णिजोयमाइवसुसदृशःसुपेशसः ।
पिशङ्गाश्वाअरुणाश्वाअरेपसःप्रत्वक्षसोमहिनाद्यौरिवोरवः ॥ ४ ॥

---

[1] तै० सं० २. २. ११.।

वातंऽत्विषः । मुरुतः । वुर्षऽनिर्निजः । युमाःऽइंव । सुऽसंदृशः ।
सुऽपेशंसः । पिशङ्गंऽअश्वाः । अरुणऽअंश्वाः । अरेपसः ।
प्रऽत्वंक्षसः । मुहिना । द्यौःऽइंव । उरवंः ॥ ४ ॥

वातत्विषः सर्वदासंप्राप्तदीप्तयः वर्षनिर्णिजः वृष्टेःशोधयितारः अथवा निर्णिगिति रूपनाम वर्षमेवरूपंयेषांतेतादृशाः वृष्टिमदाइत्यर्थः यमाइव युगलोत्पन्नाइव सुसदृशः परस्परंबलरूपादिभिरत्यन्तंसरूपाः सुपेशसःशोभनरूपाः पिशंगाश्वाः पिशंगवर्णाश्वोपेताः तथा अरुणाश्वाःअरेपसोअपापाः प्रत्वक्षसः प्रकृष्टंतनूकर्तारोद्वेष्टृणां महिना महत्त्वेन द्यौरिवान्तरिक्षमिव उरवःविस्तीर्णाउक्तलक्षणाः नामभेजिरेइत्युत्तरेणसंबन्धः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

पुरुद्रप्साअंञ्जिमन्तःसुदानंवस्त्वेषसंन्दृशोअनवभ्रराधसः ।
सुजातासोजनुषारुक्मवंक्षसोदिवोअर्काअमृतंनामभेजिरे ॥५॥२१॥

पुरुऽद्रप्साः । अञ्जिऽमन्तः । सुऽदानंवः । त्वेषऽसंन्दृशः ।
अनवभ्रऽराधसः । सुऽजातासः । जनुषा । रुक्मऽवंक्षसः ।
दिवः । अर्काः । अमृतंम् । नामं । भेजिरे ॥ ५ ॥ २१ ॥

पुरुद्रप्साः प्रभूतोदकाः अंजिमन्तः आभरणवन्तः सुदानवः शोभनदानाः त्वेषसंदृशोदीप्तरूपाः अनवभ्रराधसोनवभ्रष्टधनाः सुजातासः शोभनजननाः जनुषा जन्मनैव उक्तरूपाः रुक्मवक्षसोहारवक्षस्काः अर्काः पूज्याः मरुतोदिवोद्युलोकादागत्य अमृतममरणसाधनंनामउदकं नमनहेतुकमुक्तलक्षणंहविर्वा भेजिरे लब्धवन्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी–

ऋष्टयोवोमरुतोअंसयोरधिसहओजोबाह्वोर्वोबलंहितम् ॥
नृम्णाशीर्षस्वायुधारथेषुवोविश्वावःश्रीरधितनूषुपिपिशे ॥ ६ ॥

ऋष्टयः । वः । मरुतः । अंसयोः । अधि । सहः । ओजः ।
बाह्वोः । वः । बलम् । हितम् । नृम्णा । शीर्षऽसु । आयुधा । रथेषु ।
वः । विश्वा । वः । श्रीः । अधि । तनूषु । पिपिशे ॥ ६ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकमंसयोरधि ऋष्टयआयुधविशेषाः हिताः आश्रिताः वक्ष्यमाणहितश-ब्दोविपरिणेतव्यः अधीतिसप्तम्यर्थानुवादी तथा वोबाह्वोरधिसहः शत्रूणामभिभावुकं ओजः ओजोनामाष्टमोधातुः तद्रूपंबलं हितं निहितं शीर्षसु शिरःसु नृम्णा नृम्णानि हिरण्मयानि पट्टोष्णीषादीनि निहितानि रथेष्वायुधा आयुधानि युद्धसाधनानि निहितानि विश्वा सर्वा वःश्रीः युष्माकंकान्तिः तनूषु तदीयेषु अधिपिपिशे अधिष्ठिताश्रिता ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

गोमदश्वावद्रथवत्सुवीरंचन्द्रवद्राधोमरुतोददानः ।
प्रशस्तिंनःकृणुतरुद्रियासोभक्षीयवोवसोदैव्यस्य ॥ ७ ॥

गोऽमत् । अश्वऽवत् । रथऽवत् । सुऽवीरम् । चन्द्रऽवत् ।
राधः । मरुतः । दद । नः । प्रऽशस्तिम् । नः । कृणुत । रुद्रियासः ।
भक्षीय । वः । अवसः । दैव्यस्य ॥ ७ ॥

हेमरुतः नोस्मभ्यं गोमद् बहुभिर्गोभिरुपेतं अश्वावद् बहुभिरश्वैरुपेतं रथवद् रथोपेतं सुवीरं सुष्ठु पुत्रोपेतं चंद्रवद् हिरण्योपेतं राधोन्नं दद ददत व्यत्ययेनैकवचनं अथवाछोडर्थस्य लिटोमध्यमबहुवचनं हेरुद्रियासोरुद्रपुत्रामरुतःनोस्मदीयां प्रशस्तिंसमृद्धिमित्यर्थः तांकृणुत कुरुत वोयुष्माकंस्वभूतं अवसोवोरक्षणं दैव्यस्य दैव्यं देवार्हंभक्षीय भजेय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

हयेनरोमरुतोमृळतानस्तुवीमघासोअमृताऋतज्ञाः ।
सत्यश्रुतःकवयोयुवानोबृहद्गिरयोबृहदुक्षमाणाः ॥ ८ ॥ २२ ॥

हये । नरः । मरुतः । मृळत । नः । तुविऽमघासः । अमृताः ।
ऋतऽज्ञाः । सत्यऽश्रुतः । कवयः । युवानः ।
बृहत्ऽगिरयः । बृहत् । उक्षमाणाः ॥ ८ ॥ २२ ॥

हये हेनरोनेतारः मरुतोस्मान् मृळत सुखयत अस्मभ्यंहितायवा सुखिनोभवत हेतुवीमघासः प्रभूतधनाः अमृताः अमरणस्वभावाः ऋतज्ञाः उदकस्ययज्ञस्यवा ज्ञातारः कर्तारइत्यर्थः सत्यश्रुतः सत्येनसत्यफलत्वेनप्रसिद्धाः कवयोमेधाविनः युवानोनित्यतरुणाः बृहद्गिरयः प्रभूतस्तुतयः बृहदत्यधिकं उक्षमाणाः हविर्भिःसेविताः उदकं वासिंचन्तोयूयंमृळत ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

तमुनूनमित्यष्टर्चंद्वितीयंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षंत्रैष्टुभंमारुतं तमित्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

तमुं॑नू॒नंतवि॑षीमन्तमेषांस्तु॒षेग॒णंमारु॑तं॒नव्यं॑सीनाम् ।
यआ॒श्वं॑श्वा॒अम॑व॒द्वह॑न्तउ॒तेशि॑रेअ॒मृत॑स्यस्व॒राजः॑ ॥ १ ॥

तम् । ऊँ इति॑ । नू॒नम् । तवि॑षीऽमन्तम् । ए॒षा॒म् । स्तु॒षे ।
ग॒णम् । मारु॑तम् । नव्यं॑सीनाम् । ये । आ॒शुऽअ॑श्वाः । अम॑ऽवत् ।
वह॑न्ते । उ॒त । ई॒शि॒रे । अ॒मृत॑स्य । स्व॒ऽराजः॑ ॥ १ ॥

तमु तमेव पूर्वस्तुतमेव मारुतं मरुतांसंबन्धिनं तंगणं तविषीमन्तं दीप्तिमन्तं नूनं अद्य स्तुषे कीदृशांमरुतां नव्यसीनां लिंगव्यत्ययः नवतराणांस्तुत्यानांवा एषांमारुतंगणं गणावयवभूतामरुतः कीदृशाइतिउच्यते येमरुतः आश्वश्वाः शीघ्रगाम्यश्वोपेताः अमवत् बलवत् बलवन्तोयथाभवन्तितथावहन्तोगच्छन्तः उतापिच ईशिरे ईश्वराभवन्ति अमृतस्योदकस्य स्वराजः स्वायत्तदीप्तयः स्वयमेवराजमानाः तेषांगणंस्तुषे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वे॒षंग॒णंत॒वसं॒खादि॑हस्तं॒धुनि॑व्रतंमा॒यिनं॒दाति॑वारम् ।
म॒यो॒भुवो॒येअमि॑तामहि॒त्वावन्द॑स्वविप्रतु॒विरा॑धसो॒नॄन् ॥ २ ॥
त्वे॒षम् । ग॒णम् । त॒वस॑म् । खादि॑ऽहस्तम् । धुनि॑ऽव्रतम् । मा॒यिन॑म् ।
दाति॑ऽवारम् । म॒यः॒ऽभुवः॑ । ये । अमि॑ताः । म॒हि॒ऽत्वा । वन्द॑स्व ।
विप्र॑ । तु॒वि॒ऽराध॑सः । नॄन् ॥ २ ॥

त्वेषं दीप्तंगणं मारुतं तवसं बलवन्तं खादिहस्तं कटकहस्तं धुनिव्रतं कंपयितृकर्माणं मायिनं प्रज्ञावन्तं दातिवारं दत्तधनं हेविप्र होतः वंदस्व स्तुहीतिसंबन्धः येमरुतोमयोभुवः सुखस्यभावयितारः महित्वा महत्त्वेन अमिताः अपरिच्छिन्नाः तान् तुविराधसः प्रभूतधनान् नॄन् नेतॄन् वन्दस्व ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आवोयन्तूदवाहासोअद्यवृष्टिंयेविश्वेमरुतोजुनन्ति ।
अयंयोअग्निर्मरुतःसमिद्धएतंजुषध्वंकवयोयुवानः ॥ ३ ॥

आ । वः । यन्तु । उदऽवाहासः । अद्य । वृष्टिम् । ये । विश्वे ।
मरुतः । जुनन्ति । अयम् । यः । अग्निः । मरुतः । सम्ऽइद्धः ।
एतम् । जुषध्वम् । कवयः । युवानः ॥ ३ ॥

येविश्वेव्याप्ताः मरुतोवृष्टिंजुनन्ति प्रेरयन्ति तेउदवाहासः उदकस्यवोढारोमरुतः अद्येदानीं वोयुष्मान् आयन्तु आगच्छन्तु ऋत्विग्यजमानाः अथमत्यक्षवादः हेमरुतः यःप्रसिद्धोयमग्निः समिद्धः सम्यग्दीपितः एतमग्निं जुषध्वं सेवध्वं हेकवयोमेधाविनोहेयुवानः नित्यतरुणाः सर्वव्याप्तावा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यूयंराजानमिर्यंजनायविभ्वतष्टंजनयथायजत्राः ।
युष्मदेतिमुष्टिहाबाहुजूतोयुष्मत्सदश्वोमरुतःसुवीरः ॥ ४ ॥

यूयम् । राजानम् । इर्यम् । जनाय । विभ्वऽतष्टम् । जनयथ ।
यजत्राः । युष्मत् । एति । मुष्टिऽहा । बाहुऽजूतः । युष्मत् ।
सत्ऽअश्वः । मरुतः । सुऽवीरः ॥ ४ ॥

हेमरुतः यूयं जनाय यजमानाय राजानं स्वामिनं राजमानंवा इर्यं शत्रूणांप्रेरकं च्यावयितारं विभ्वतष्टं विभ्वानामऋभूणांमध्यमः सकुशली तेननिर्मितं अत्यन्तरूपवन्तमित्यर्थः तादृशंपुत्रं जनयथ उत्पादयथ हेयजत्राः यष्टव्याः हेमरुतोयुष्मद्युष्मत्तःएति गच्छति पुनःकीदृशः मुष्टिशब्दोबाहूपलक्षकः स्वभुजबलेनैवहन्ताशत्रूणां तदेवोच्यते, बाहुजूतः बाहुप्रेरकः

शत्रूणां यस्यतादृशःपुत्रएति तथायुष्मत्युष्मत्तः सदश्वोविद्यमानाश्वः बह्वश्वइत्यर्थः सुवीरः शोभनवीर्यःपुत्रएति जायतइत्यर्थः ॥ ४ ॥

वरुणप्रघासेमारुत्याआमिक्षायाअराइवेतियाज्या सूत्रितंच–अराइवेदचरमाअहेवेमं मेवरुणश्रुधीति । एकादशिनेमारुतेपशावेवपशुपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रितंच–अराइवेदचरमा-अहेवयावःशर्मशशमानायसन्तीति ।

सैषापंचमी–

अराइवेदचरमाअहेवप्रप्रजायन्तेअकवामहोभिः ।
पृश्नेःपुत्राउपमासोरभिष्ठाःस्वयामत्यामरुतःसंमिमिक्षुः ॥ ५ ॥

अराःऽइव । इत् । अचरमाः । अहाऽइव । प्रऽप्र । जायन्ते ।
अकवाः । महःऽभिः । पृश्नेः । पुत्राः । उपऽमासः । रभिष्ठाः ।
स्वया । मत्या । मरुतः । सम् । मिमिक्षुः ॥ ५ ॥

अराइवेव रथशंकवइव अचरमाः अनिकृष्टाः सर्वसमाः सहैवोत्पन्नाश्चेत्यर्थः अहेव अहानीव दिवसायथासर्वेपिपष्टिघटिकात्मकाःतद्वत्सप्तसंख्योपेतसप्तगणरूपेणसमाइत्यर्थः अ-नेनदृष्टान्तद्वयेनवैसादृश्याभावःप्रतिपादितः एवमुक्तलक्षणाः महोभिस्तेजोभिः प्रप्रजायन्ते प्र-कर्षेणप्रादुर्भवन्ति एकः प्रसमुपोदःपादपूरणइत्युपसर्गाभ्यासः सचपूरणः तेचाकवाः अनल्पाः यद्वा महोभिरित्यस्यविशेषणं पृश्नेर्माध्यमिकायावाचोगोरूपायाअन्तरिक्षस्यवा पुत्रस्थानीयाः उपमासः प्रत्येकंसमानाः रभिष्ठाः प्रकृष्टवेगाः एवंमहानुभावामरुतः स्वयामत्या स्वकीययैवानु-ग्रहबुद्ध्या संमिमिक्षुः वृष्ट्यासम्यक्सिंचन्ति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

यत्प्रायासिष्टपृषतीभिरश्वैर्वीळुपविभिर्मरुतोरथेभिः ।
क्षोदन्तआपोरिणतेवनान्यवोस्रियोवृषभःक्रन्दतुद्यौः ॥ ६ ॥

यत् । प्र । अयासिष्ट । पृषतीभिः । अश्वैः । वीळुपविऽभिः ।
मरुतः । रथेभिः । क्षोदन्ते । आपः । रिणते । वनानि । अव ।
उस्रियः । वृषभः । क्रन्दतु । द्यौः ॥ ६ ॥

हेमरुतः यद्यदा प्रायासिष्ट प्रगच्छथ पृषतीभिः पृषत्संज्ञकैरश्वैः वाहनसाधनैरश्वैः अश्वशब्दोत्रवाहनसामान्यवचनः अतःपुंलिंगता तथान्यत्र यदश्वान्धूर्पुपृषतीरयुंग्ध्वं। रोहिद्श्वोजाश्वइतिसामानाधिकरण्यप्रयोगः एवंभूताश्वयुक्तैः वीळुपविभिः दृढरथनेमिभिः रथेभिः प्रायासिष्ट यद्वाश्वैरथैश्चसह मरुतोयदाप्रायासिष्ट तदा आपः क्षोदन्ते क्षरन्ति वनानि वृक्षसमूहाः रिणते हिंस्यन्ते वेगेनभज्यन्ते उस्रियः उस्राः सूर्यरश्मयः तत्संबन्धीपर्जन्यः वृषभोपांवर्षिता द्यौर्द्योतमानः अवक्रन्दतु अवाङ्मुखंशब्दयतुवृष्ट्यर्थम्॥ ६॥

अथसप्तमी—

प्रथिष्टयामन्पृथिवीचिदेषांभर्तेवगर्भंस्वमिच्छवोधुः।
वातान्ह्यश्वान्धुर्यायुयुज्रेवर्षंस्वेदंचक्रिरेरुद्रियासः॥ ७॥

प्रथिष्ट। यामन्। पृथिवी। चित्। एषाम्। भर्ताऽइव।
गर्भम्। स्वम्। इत्। शवः। धुः। वातान्। हि। अश्वान्। धुरि।
आऽयुयुज्रे। वर्षम्। स्वेदम्। चक्रिरे। रुद्रियासः॥ ७॥

एषांमरुतां यामन् यामनि गमनेपृथिवी भूमिः चिदितिपूरणः प्रथिष्ट प्रख्याताभवत् गर्भयोग्याभवदित्यर्थः तेचमरुतोभर्ता लौकिकःपतिः गर्भमिव भार्यायाः तथाभूम्याः स्वमित् स्वभूतंगर्भं गर्भस्थानीयं शवः उदकं धुः स्थापितवन्तः हियस्मात् वातान् गन्तृनश्वान् धुरि रथसंबन्धिन्यां आयुयुज्रे आयोजितवन्तः तस्माद्वर्षं स्वेदं स्वेदस्थानीयं वृष्टिसंस्त्यायं चक्रिरे कुर्वन्ति रुद्रियासोरुद्रपुत्राः॥ ७॥ अथाष्टमी—

हयेनरोमरुतोमृळतानस्तुवीमघासोअमृताऋतज्ञाः।
सत्यश्रुतःकवयोयुवानोबृहद्गिरयोबृहदुक्षमाणाः॥ ८॥ २३॥

हये। नरः। मरुतः। मृळत। नः। तुविऽमघासः। अमृताः।
ऋतऽज्ञाः। सत्यऽश्रुतः। कवयः। युवानः। बृहत्ऽगिरयः।
बृहत्। उक्षमाणाः॥ ८॥ २३॥

हयेनरइत्यष्टमीगता॥ ८॥

प्रवःस्पळिति अष्टर्चं तृतीयं सूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं मारुतम् अष्टमीत्रिष्टुप् शिष्टाःसप्तजगत्यः प्रवस्त्रिष्टुबंतमित्यनुक्रमणिका । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

प्रवःस्पळक्रन्त्सुवितायदावनेर्चादिवेप्रपृथिव्याऋतंभरे ।
उक्षन्तेअश्वान्तरुषन्तआरजोनुस्वंभानुंश्रथयन्तेअर्णवैः ॥ १ ॥

प्र । वः । स्पट् । अक्रन् । सुवितार्य । दावने । अर्च । दिवे ।
प्र । पृथिव्यै । ऋतम् । भरे । उक्षन्ते । अश्वान् । तरुषन्ते । आ ।
रजः । अनु । स्वम् । भानुम् । श्रथयन्ते । अर्णवैः ॥ १ ॥

हेमरुतःवोयुष्मभ्यं सुविताय सुष्ठुप्राप्तव्याय दावने हविःप्रदानाय स्पट् स्पष्टा होता प्र प्रकर्षेण अक्रन् क्रन्दति स्तौति वोयुष्मान्वा सुष्ठुप्राप्तव्यायदानायाक्रन् क्रन्दतेःशब्दकर्मणोलङर्थेलुङितिपिरूपं हेहोतः दिवोद्योतमानाय द्युदेवाय मार्च प्रकर्षेणस्तुहि हेआत्मन् तथा पृथिव्यै पृथिव्याश्च ऋतं स्तोत्रं भरे संपादयामि द्यावापृथिव्यावपिमरुतामाधारत्वात् अत्रनिपातभाजोभवतः किंच तेमरुतोश्वान् व्यापकानुदकसंघान् उक्षन्तेसिंचन्ति रजआअन्तरिक्षं आसर्वतस्तरुषन्तेतरन्ति संचरन्ति स्वंभानुं स्वकीयंतेजः अर्णवैःमेघैःसह अनुश्रथयन्ते अनुश्लेषयन्ति अनुकूलंप्रापयन्तीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अमादेषांभियसाभूमिरेजतिनौर्नपूर्णाक्षरतिव्यथिर्यती ।
दूरेदृशोयेचितयन्तएमभिरन्तर्महेविदथेयेतिरेनरः ॥ २ ॥

अमात् । एषाम् । भियसा । भूमिः । एजति । नौः । न ।
पूर्णा । क्षरति । व्यथिः । यती । दूरेऽदृशः । ये । चितयन्ते ।
एमऽभिः । अन्तः । महे । विदथे । येतिरे । नरः ॥ २ ॥

एषां अन्वादेशविषयत्वादनुदात्तः एषांमरुतां भियसा भयेन भूमिरेजति कंपते नौर्न पूर्णा प्राणिभिः सायथोदकमध्ये क्षरति चलति व्यथिः व्यथितायती गच्छन्ती एतदुभयंनौवि-

शेपर्ण दूरेदृशोदूरेदृश्यमानाअपि येमरुतः एमभिर्गमनैः चितयन्ते ज्ञायन्ते तेमहान्तोमरुतोविदथे यज्ञे महे महते हविषे हविर्भक्षणाय अमात् स्वस्थानात् अन्तर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये येतिरे यतन्ते नरोनेतारोमरुतः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

गवांमिवश्रियसेशृङ्गमुत्तमंसूर्योनचक्षूरजसोविसर्जने ।
अत्याइवसुभ्वश्चारवस्थनमर्याइवश्रियसेचेतथानरः ॥ ३ ॥

गवांम्ऽइव । श्रियसे । शृङ्गम् । उत्ऽतमम् । सूर्यः । न । चक्षुः । रजसः । विऽसर्जने । अत्याःऽइव । सुऽभ्वः । चारवः । स्थन । मर्याःऽइव । श्रियसे । चेतथ । नरः ॥ ३ ॥

हेमरुतः यूयं गवांशृंगमिव उत्तममुत्कृष्टं उष्णीषपट्टादिकं श्रियसे श्रियै धारयथ इतिशेषः सूर्योन सूर्यइव सयथा रजसः तेजसोविसर्जने चक्षुः दर्शनसाधनं मंडलं धत्ते तद्वद्रजसोवृष्टेर्विसर्जने विसर्जनाय चक्षुः सर्वस्यप्रकाशकंतेजोधारयथ अत्याइवाश्वाइव सुभ्वः सुष्ठुसर्वत्रभवन्तः वेगवन्तः चारवोदर्शनीयाः स्थन भवथ मर्यामर्त्यायजमानाइव तेयथा श्रियसे जानन्ति यज्ञादिकंतद्वच्छ्रियेचेतथ जानथ हेनरोनेतारोमरुतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

कोवोमहान्तिमहतामुदश्नवत्कस्काव्यामरुतःकोहपौंस्या ।
यूयंहभूमिंकिरणंनरेजथप्रयद्भरध्वेसुवितायदावने ॥ ४ ॥

कः । वः । महान्ति । महताम् । उत् । अश्नवत् । कः । काव्या । मरुतः । कः । ह । पौंस्या । यूयम् । ह । भूमिम् । किरणम् । न । रेजथ । प्र । यत् । भरध्वे । सुविताय । दावने ॥ ४ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकं महतां पूज्यानां कोयजमानोमहान्तिश्रेयांसि उदश्नवत् उत्कृष्टं प्राप्नुयात् कश्चतदर्थं काव्या काव्यानि कवीनां युष्माकंसंबन्धीनि स्तोत्राणि उदश्नवत् कोहकश्च पौंस्या पौंस्यानि पराक्रमान् उदश्नवत् आदरार्थंपुनर्वचनं यूयंह यूयंखलु

भूमिं किरणंन किरणमिव रेजय किरणंयथावृष्टयर्थंचालयथ तद्वत् भूमिंरेजथ यद्यस्मात्सुविताय सुष्ठुप्राप्तव्याय प्राप्तव्यस्येत्यर्थः तादृशस्य धनस्य वृष्ट्युदकस्यवा दावने दानाय प्रभरध्वे प्रकर्षेणसंपादयथवृष्टिं यस्माद्यूयं एवंकुरुथ तस्मात्कएवंकरोतीत्यर्थः॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अश्वाइवेदरुषासःसबन्धवःशूराइवप्रयुधःप्रोतयुयुधुः ।
मर्याइवसुवृधोवावृधुर्नरःसूर्यस्यचक्षुःप्रमिनन्तिवृष्टिभिः ॥ ५ ॥

अश्वाःऽइव । इत् । अरुषासः । सऽबन्धवः । शूराःऽइव । प्रऽयुधः ।
प्र । उत । युयुधुः । मर्याःऽइव । सुऽवृधः । ववृधुः । नरः । सूर्यस्य ।
चक्षुः । प्र । मिनन्ति । वृष्टिऽभिः ॥ ५ ॥

मरुतएतेअश्वाइव शीघ्रगन्तारः अरुषासः आरोचमानाः सबन्धवः समानएकएवबन्धुर्बन्धकोरुद्रोयेषांतेतादृशाः परस्परंबंधवः स्नेहयुक्तावा शूराभटाइव प्रयुधः प्रयोद्धारोवैरिभिःसह तादृशाः उतापिच प्रयुयुधुः प्रकर्षेण युध्यन्ते मर्याइव मनुष्यायथावर्धन्ते तथा सुवृधः सुष्ठुवर्धयितारोवर्धमानावा नरोनेतारोववृधुः वर्धन्ते एवं महात्मानः सूर्यस्यचक्षुस्तेजःसमूहं मंडलंवा वृष्टिभिः प्रमिनन्ति प्रकर्षेणहिंसन्ति आवृण्वन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

तेअज्येष्ठाअकनिष्ठासउद्भिदोमध्यमासोमहसाविवावृधुः ।
सुजातासोजनुषापृश्निमातरोदिवोमर्याआनोअच्छाजिगातन ॥६॥

ते । अज्येष्ठाः । अकनिष्ठासः । उत्ऽभिदः । अमध्यमासः ।
महसा । वि । ववृधुः । सुऽजातासः । जनुषा । पृश्निऽमातरः ।
दिवः । मर्याः । आ । नः । अच्छ । जिगातन ॥ ६ ॥

तेमरुतः अज्येष्ठाः अकनिष्ठासः अकनिष्ठाः उद्भिदउद्भेदयितारः शत्रूणां अमध्यमासः अमध्यमाः सर्वप्रकारैःसमः महसा तेजसा विववृधुः विवर्धन्ते सुजातासः सुष्ठुसंभूताः जनुषा जन्मना पृश्निमातरः पृश्नेःपुत्राः मर्यामनुष्येभ्योहितायूयं दिवःसकाशात् नोस्मानच्छाभिमुखं आजिगातन सर्वतःप्रशंसत साध्वनुष्ठितमिति उत्तरार्धःप्रत्यक्षकृतः यद्वा येसुजाताजनुषापृ-

भ्रिमातरश्चतान् दिवआगतान हेऋत्विजोमयांयूयमाजिगातन आगच्छत अथवा च्छन्त्वस्मदभिमुखं ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

वयोनयेश्रेणीःपप्तुरोजसान्तान्दिवोबृहतःसानुनस्परि ।
अश्वासएषामुभयेयथाविदुःप्रपर्वतस्यनभनूँरचुच्यवुः ॥ ७ ॥

वयः । न । ये । श्रेणीः । पप्तुः । ओजसा । अन्तान् । दिवः । बृहतः । सानुनः । परि । अश्वासः । एषाम् । उभये । यथा । विदुः । प्र । पर्वतस्य । नभनून् । अचुच्यवुः ॥ ७ ॥

येमरुतोवयोन पक्षिणइव श्रेणीः पंक्तयःसन्तः ओजसा बलेन दिवोन्तरिक्षस्यां त्यस्यवा अन्तान् पर्यन्तान् बृहतोमहतः सानुनः समुन्नतस्याकाशवद्यस्य परि पप्तुः पतन्ति एषामश्वासःअश्वाः पर्वतस्य मेघस्य नभनून् नभतेःशब्दकर्मणोनभनुरिति उदकानि प्राचुच्यवुः च्यावयन्ति उभयेदेवामनुष्याश्च यथाविदुर्जानन्ति तथामनुष्या सिद्धं देवाश्चवृष्टौसत्यां आग्रयणादौ हविःप्रदानेनजानन्ति देवानांवृष्टिसंपूर्तिं स्थापनेनउक्तं यदावर्षस्यवृष्टःस्यादथाग्रयणेनयजेतेत्युपक्रम्याधिदेवाआहुस्त्वृधांनूनं यणेनहियजतइति ॥ ७ ॥

गृणानाः स्तूयमानामरुतः रुद्रस्यपुत्राइत्यर्थः एते दिव्यंकोशं मेघमुदकमाचुच्यवुः आच्यावयन्ति द्विकर्मकोयं ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेचतुर्विंशोवर्गः॥२४॥

ईळेअग्निंस्ववसमित्यष्टर्चंचतुर्थंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं सप्तम्यष्टम्यौजगत्यौ शिष्टाःषट् त्रिष्टुभः मरुद्देवताकं अग्निमरुद्देवताकंवा अनुक्रान्तंच—ईळेद्विजगत्यन्तमाग्नेयंचवेति । सूक्तविनियोगोलैंगिकः आद्याकारीर्यांसामिधेनीषुधाय्या सूत्रितंच—ईळेअग्निंस्ववसंनमोभिरितिधाय्येइति ।

सैषाप्रथमा—

ईळेअ॒ग्निंस्ववसं॒नमो॑भिरि॒हप्र॑स॒त्तोविच॑यत्कृ॒तंनः॑ ।
रथै॑रिव॒प्रभ॑रेवाज॒यद्भिः॑प्रदक्षि॒णिन्म॒रुतां॒स्तोम॑मृध्याम् ॥ १ ॥

ईळे॑ । अ॒ग्निम् । सु॒ऽअव॑सम् । नम॑ःऽभिः । इ॒ह । प्र॒ऽस॒त्तः ।
वि । च॒यत् । कृ॒तम् । नः॒ । रथैः॑ऽइव । प्र । भ॒रे॒ । वा॒ज॒यत्ऽभिः॑ ।
प्र॒ऽद॒क्षि॒णित् । म॒रुता॑म् । स्तोम॑म् । ऋ॒ध्या॒म् ॥ १ ॥

अहंश्यावाश्वोग्निं स्ववसं स्वायत्तरक्षणं नमोभिःस्तोत्रैः ईळे स्तौमि तत्स्तोत्रंकृतमिहेदानीं प्रसत्तः प्रसन्नः प्रकर्षेणयज्ञंप्राप्तोवासन् नोस्मदर्थं विचयत् विजानातु वाजयद्भिरन्नमिच्छद्भिः स्तोत्रैः रथैरिव रथैर्यथाभिमतंप्राप्नुवन्ति तद्वत् रंहणसाधनैः प्रभरे प्रकर्षेण संपादयामि अभिमतं प्रदक्षिणित् प्रादक्षिण्येनगच्छन् मरुतांस्तोमं स्तोत्रमृध्यांवर्धयेयम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयेत॒स्थुःपृष॑तीषु॒श्रु॒तासु॑सु॒खेषु॑रु॒द्रामरु॒तो॒रथे॑षु ।
वना॑चिदुग्राजिहते॒निवो॑भि॒यापृ॑थि॒वीचि॑द्रेजते॒पर्व॑तश्चित् ॥ २ ॥

आ । ये । त॒स्थुः । पृष॑तीषु । श्रु॒तासु॑ । सु॒ऽखेषु॑ । रु॒द्राः । म॒रुत॑ः ।
रथे॑षु । वना॑ । चि॒त् । उ॒ग्राः॒ । जि॒ह॒ते॒ । नि । वः॒ । भि॒या ।
पृ॒थि॒वी । चि॒त् । रे॒ज॒ते॒ । पर्व॑तः । चि॒त् ॥ २ ॥

येमरुतोरुद्रारुद्रपुत्राः आतस्थुः आतिष्ठन्ति पृषतीषु मरुतांवाहनेषु श्रुतासु श्रान्तासु प्रसिद्धासुवा सुखेषु खमाकाशंछिद्रं शोभनरथाक्षद्वारेषु रथेषु रथानातस्थुरातिष्ठन्ति हेउग्राः उद्गूर्णबलामरुतोयूयं यदा रथमारूढाःस्थ तदानींवनाचित् वनान्यपिनिजिहतेन्यग्गछन्ति वो-युष्माकं भिया भीत्या पृथिवीचित् पृथिव्यपिरेजते पर्वतश्चित् पर्वतोपिरेजते कंपते उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः पूर्वार्धेयएवमकुर्वन् तेषांस्तोमसृध्यामितिपूर्वत्रान्वयः ॥ २ ॥

कारीर्यांमारुतस्यसप्तकपालस्यपर्वतश्चिदित्येषायाज्या सूत्रितंच—पर्वतश्चिन्महिवृद्धोबि-भायसृजन्तिरश्मिमोजसेति ।

सैषातृतीया—

पर्वतश्चिन्महिवृद्धोबिभायदिवश्चित्सानुरेजतस्वनेवः ।
यत्क्रीळथमरुतऋष्टिमन्तआपइवसध्र्यञ्चोधवध्वे ॥ ३ ॥

पर्वतः । चित् । महि । वृद्धः । बिभाय । दिवः । चित् ।
सानु । रेजत । स्वने । वः । यत् । क्रीळथ । मरुतः ।
ऋष्टिऽमन्तः । आपःऽइव । सध्र्यञ्चः । धवध्वे ॥ ३ ॥

हेमरुतः वोयुष्माकं स्वनेभयंकरशब्देसति पर्वतश्चित् पर्वतोपि महि महान्वृद्धःसन्नपि बिभाय बिभेति दिवश्चित् अन्तरिक्षस्यापि सानुसमुच्छ्रितःप्रदेशोरेजत कंपते यद्यदा क्रीडथ हेमरुतोयूयं ऋष्टिमन्तआयुधवन्तःसन्तः तदा आपइव उदकानीव सध्र्यंचः सहांचनाः धवध्वे धावध्वे गच्छथ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

वराइवेद्रैवतासोहिरण्यैरभिस्वधाभिस्तन्वःपिपिश्रे ।
श्रियेश्रेयांसस्तवसोरथेषुसत्रामहांसिचक्रिरेतनूषु ॥ ४ ॥

वराःऽइव । इत् । रैवतासः । हिरण्यैः । अभि । स्वधाभिः ।
तन्वः । पिपिश्रे । श्रिये । श्रेयांसः । तवसः । रथेषु । सत्रा ।
महांसि । चक्रिरे । तनूषु ॥ ४ ॥

वराइव विवाहयोग्यायुवानइव तेयथा रैवतासोधनवन्तोहिरण्यैःहिरण्यमयैराभरणविशेषैः स्वधाभिरुदकैश्च तन्वः स्वीयानिशरीराणि अभिपिपिश्रे संयोजयन्ति अलंकुर्वन्ति तद्वदेतेमरुतोपि रैवतासः धनवन्तः हिरण्यैर्हिरण्यस्थानीयैः विद्युदाख्यैराभरणैः स्वधाभिश्च तन्वः स्वीयानिशरीराणि पिपिश्रे श्रिये शोभायै श्रेयांसः श्रेष्ठाः तवसोबलवन्तोमरुतोरथेषु सत्रा सत्यं सहवा तनूपु महांसि चक्रिरे कृतवन्तः सर्वाभरणैरुदकैश्चोपेताःरथानधिष्ठाय शरीरेषु तेजांस्यधारयन्नित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

अ॒ज्ये॒ष्ठासो॒अक॑निष्ठासए॒तेसंभ्रात॑रोवावृधुःसौभ॑गाय ।
यु॒वापि॒तास्व॒पारु॒द्रए॑षांसु॒दुघा॒पृश्निः॑सु॒दिना॑म॒रुद्भ्यः॑ ॥ ५ ॥

अ॒ज्ये॒ष्ठासः॑ । अक॑निष्ठासः । ए॒ते । सम् । भ्रात॑रः । व॒वृ॒धुः॒ ।
सौभ॑गाय । यु॒वा । पि॒ता । सु॒ऽअपाः॑ । रु॒द्रः । ए॒षा॒म् । सु॒ऽदुघा॑ ।
पृश्निः॑ । सु॒ऽदिना॑ । म॒रुत्ऽभ्यः॑ ॥ ५ ॥

अज्येष्ठासःअकनिष्ठासः परस्परंज्येष्ठकनिष्ठभावरहिताः सहैवोत्पन्नाः समानबलाएतेमरुतः भ्रातरः परस्परंभ्रातृभूताःसन्तः सौभगाय सुभगत्वाय संववृधुर्वर्धन्ते युवा नित्यतरुणः स्वपाः शोभनकर्मैषांमरुतां रुद्रःपिता सुदुघा सुष्ठुदोग्धी पृश्निर्गोदेवता मातृभूता मरुद्भ्योमरुदर्थं सुदिना शोभनदिनानि अकुरुतामितिशेषः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

यदु॑त्त॒मेम॑रुतोमध्य॒मेवा॒यद्वा॑व॒मेसु॑भगासो॒दिवि॒ष्ठ ।
अतो॑नोरुद्राउ॒तवा॒न्व॑१॒॑स्याग्ने॒वित्ता॑द्ध॒विषो॒यद्यजा॑म ॥ ६ ॥

यत् । उ॒त्ऽत॒मे । म॒रु॒तः॒ । म॒ध्य॒मे । वा॒ । यत् । वा॒ । अ॒व॒मे ।
सु॒ऽभ॒गा॒सः॒ । दि॒वि । स्थ । अतः॑ । नः॒ । रु॒द्राः॒ । उ॒त । वा॒ । नु ।
अ॒स्य । अग्ने॑ । वि॒त्तात् । ह॒विषः॑ । यत् । यजा॑म ॥ ६ ॥

हेमरुतःयधूयं उव् उत्कृष्टे उत्तमेचरमेवा दिवि द्युलोके मध्यमेवादिवि यद्वा अवमेदिवि हेसुभगासः स्थ भवथ त्रयोवाइमेत्रिवृतोलोकास्तिस्रोदिवःपृथिवीरित्यादिश्रुतेः । द्युलोकस्य त्रैविध्यं अतः अस्माव् स्थानत्रयान्नोस्मदर्थं हेरुद्राआगच्छतेतिशेषः उतवा अथवा नु अद्य यद्यजाम यद्धविःप्रक्षिपामः हेअग्ने त्वं अस्यहविषः एतद्धविर्वित्ताव् विद्धि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अ॒ग्निश्च॒यन्म॑रुतोविश्ववेदसोदि॒वोवह॑ध्व॒उत्त॑रा॒दधि॒ष्णुभिः॑ ।
तेम॑न्दसा॒नाधुन॑योरिशादसोवा॒मंध॑त्त॒यज॑मानायसु॒न्व॒ते ॥ ७ ॥

अ॒ग्निः । च॒ । यत् । म॒रु॒तः॒ । वि॒श्व॒ऽवे॒द॒सः॒ । दि॒वः । वह॑ध्वे ।
उत्ऽत॑रात् । अधि॑ । स्नुऽभिः॑ । ते । म॒न्द॒सा॒नाः । धुन॑यः ।
रि॒शा॒द॒सः॒ । वा॒मम् । ध॒त्त॒ । यज॑मानाय । सु॒न्व॒ते ॥ ७ ॥

हेविश्ववेदसः सर्वस्यज्ञातारोविश्वधनावा हेमरुतोयद्यूयमग्निश्च दिवोद्युलोकादुत्तरा-दुत्कृष्टतराव् अधि उपरि स्नुभिः सानुभिः उपरिप्रदेशे वहध्वे उह्यध्वे तत्रनिवसथेत्य-र्थः यद्वा स्नुशब्देन तत्सदृशाअश्वाउच्यन्ते तैर्वाउह्यध्वे तेयूयं मन्दसाना मोदमानाअस्मदीयैः स्तोत्रैर्हविर्भिश्च धुनयः शत्रूणांकंपयितारः रिशादसः अस्मद्धिंसकानामत्तारःसन्तोवामं वमनी-यंधनं धत्तदत्त यजमानाय सुन्वतेअभिषवंकुर्वते ॥ ७ ॥

अग्नेमरुद्भिरित्यष्टमीआग्निमारुतस्ययाज्या अग्नेमरुद्भिःशुभयद्भिर्ऋक्वभिरितिसूत्रितत्वाव् तत्पाठस्तु[1] ।

अथाष्टमी–

अग्ने॑म॒रुद्भिः॑शु॒भय॑द्भि॒र्ऋक्व॑भिः॒सोमं॑पिबमन्दसा॒नोग॑ण॒श्रिभिः॑ ।
पा॒व॒केभि॑र्वि॒श्व॒मि॒न्वेभि॑रा॒युभि॒र्वैश्वा॑नरप्र॒दिवा॑के॒तुना॑स॒जूः ॥ ८ ॥ २५ ॥

अग्ने॑ । म॒रुत्ऽभिः॑ । शु॒भय॑त्ऽभिः । ऋक्व॑ऽभिः । सोम॑म् । पि॒ब॒ ।
म॒न्द॒सा॒नः । ग॒ण॒श्रिऽभिः॑ । पा॒व॒केभिः॑ । वि॒श्व॒म्ऽइ॒न्वेभिः॑ ।
आ॒युऽभिः॑ । वैश्वा॑नर । प्र॒ऽदिवा॑ । के॒तुना॑ । स॒ऽजूः ॥ ८ ॥ २५ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. १५. । २ ऋ० सं० ३. ८. ४ ।

तत्रसूक्तेप्रथमा—

केष्ठानरःश्रेष्ठतमायएकंएकआयय । परमस्याःपरावतः ॥ १ ॥

के । स्थ । नरः । श्रेष्ठऽतमाः । यः । एकःऽएकः । आऽयय ।
परमस्याः । पराऽवतः ॥ १ ॥

हेनरोनेतारोमरुतः श्रेष्ठतमाः अत्यन्तंश्रेष्ठाः यूयं केष्ठ केस्थ केभवथ एवंस्वरूपानिश्च-याद संदिहन्नवीति येयूयं एकएकः प्रत्येकं आयय आगच्छथ कस्मादितिउच्यते परमस्याःप-रावतः अत्यन्तदूरदेशात् अन्तरिक्षादित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

क्वोश्वाःक्वाभीशवःकथंशेककथायय । पृष्ठेसदोनसोर्यमः ॥ २ ॥

क्व । वः । अश्वाः । क्व । अभीशवः । कथम् । शेक । कथा ।
यय । पृष्ठे । सदः । नसोः । यमः ॥ २ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकंअश्वाः क्व कुत्रत्याः क्वचाभीशवोबन्धनरज्जवः कथंच शेक शीघ्रंग-न्तुंशक्ताभवथ कथा कथं यय याताःस्थ पृष्ठे अश्वानांपृष्ठदेशेसदः सीदति तिष्ठत्यत्रेतिसदः पर्याणं तत्तदृश्यते तथा नसोर्नासिकयोर्यमोनियमिता पलायनप्रतिबन्धकारीपशोर्नासिकयो-र्दृश्यते तस्मादश्वादिलिंगैः कुत्रापित्वरितगमनाइव प्रतिभान्ति केयूयमितिदेवत्वमनवधार्याह॥२॥

अथतृतीया—

जघनेचोदएषांविसक्थानिनरोयमुः । पुत्रकृथेनजनयः ॥ ३ ॥

जघने । चोदः । एषाम् । वि । सक्थानि । नरः । यमुः ।
पुत्रऽकृथे । न । जनयः ॥ ३ ॥

एषामश्वानांजघने हन्तव्यप्रदेशे चोदःप्रेरिका कशा अराग्रकाष्ठविशेषोवा वर्तते शीघ्रग-मनायताडयन्वर्ततइत्यर्थः सक्थानि ऊरुप्रदेशान् नरोनेतारोमरुतोवि विविच्ययमुः नियच्छन्ति आशुधावनेन विवृताभवन्तीत्यर्थः विवृतौदृष्टान्तः—पुत्रकृथे पुत्रकरणे उत्पादने जनयः अपत्यो-त्पादयित्र्योयोषितइव तायथापुत्रोत्पादनकाले संगमसमये ऊरू विवृतौकुर्वन्तितद्वदित्यर्थः ॥३॥

अथचतुर्थी—

परांवीरासएतनमर्यासोभद्रंजानयः । अग्नितपोयथासंथ ॥ ४ ॥

परां । वीरासः । इतन । मर्यासः । भद्रंऽजानयः । अग्निऽतपः ।
यथां । असंथ ॥ ४ ॥

कशाताडनादिलिंगेन जिगमिपून्मत्वाब्रूते—हेवीरासोवीराः अमित्राणामीरयितारः हेमर्यासोमर्त्येभ्योहिताः हेभद्रजानयः भद्राःस्तुत्योजानिर्जन्मयेषांतथोक्ताः रुद्रपुत्राइत्यर्थः अग्नितपोग्निनातप्ताः ताप्रादयोयथादीप्ताः तद्वत्प्रदीप्ताः असथ भवथ अथवाग्नितप्तादग्धदेहायथापलायन्तेतथाभवथेति ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

सनत्साश्व्यंपशुमुतगव्यंशतावयम् ।
श्यावाश्वस्तुताययादोर्वीरायोपबर्बृहत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

सनंत् । सा । अश्व्यंम् । पशुम् । उत । गव्यंम् । शतऽअंवयम् ।
श्यावाश्वंऽस्तुताय । या । दोः । वीरायं । उपऽबर्बृहत् ॥ ५ ॥ २६ ॥

सातरन्तमहिपी मत्यंसनत् मादात् किं अश्व्यं अश्वात्मकं तत्समूहात्मकंवा पशुं जातावेकवचनं उतापिच गव्यं गोसमूहात्मकं पशुं शतावयं अनेकैरविभिर्युक्तं सनदिति सेत्युक्तं केत्याह याश्यावाश्वस्तुताय श्यावाश्वेनमयास्तुतायवीराय तरन्ताय दोः स्वकीयंभुजं उपबर्बृहत् उपोदयच्छदालिंगनाय सासनदिति यतोभर्तृमेमास्पदा तस्मादेव बहुधनंदातुंशक्तेत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेपड्विंशोवर्गः॥२६॥

अथषष्ठी—

उतत्वास्त्रीशशीयसीपुंसोभवतिवस्यसी । अदेवत्रादराधसः ॥ ६ ॥

उत । त्वा । स्त्री । शशीयसी । पुंसः । भवति । वस्यसी ।
अदेवऽत्रात् । अराधसः ॥ ६ ॥

उतापिच त्वा एका शशीयसी शशीयसीतिएतन्महिष्यानाम सैवस्त्री यद्वा उतेत्ययमेव-कारार्थे स्त्रीपुंसैवमशस्येत्यर्थः त्वसमसिमनेमेत्यनुच्चानीतिवचनाद् त्वेतिनिघातः सैवपुंसःपुरुषाद्वस्यसी वसीयसी भवति कस्मात्पुंसइत्युच्यते अदेवत्राद् देवान् येनत्रायन्तेस्तुत्यादिनासः अदेवत्रः तस्मादराधसः राधोधनं दानार्हधनरहितालुब्धकादित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

वियाजानातिजसुरिंवितृष्यंतंविकामिनंम् । देवत्राकृणुतेमनः ॥ ७ ॥

वि । या । जानाति । जसुरिम् । वि । तृष्यन्तम् । वि ।
कामिनम् । देवऽत्रा । कृणुते । मनः ॥ ७ ॥

याशशीयसी जसुरिं व्यथितं जसिस्ताडनकर्मा उपक्षेपणकर्मावा तंविजानाति तथातृष्यन्तं विजानाति कामिनं धनाधभिलाषवन्तं विजानाति अनुकंपयाभिमतं दत्तवतीत्यर्थः देवत्रा देवेषु मनः कृणुते कुरुते देवमीत्यर्थमदानबुद्धिंकरोतियासैवस्त्रीतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

उतघानेमोअस्तुतःपुमाँइतिब्रुवेपणिः । सवैरदेयइत्समः ॥ ८ ॥

उत । घ । नेमः । अस्तुतः । पुमान् । इति । ब्रुवे । पणिः ।
सः । वैरंऽदेये । इत् । समः ॥ ८ ॥

उतधापिच घेतिपूरणः नेमः त्वोनेमइत्यर्धस्येतिनिरुक्तं[1] । नेमःअर्धःजायापत्योर्मिलित्वैककार्यकर्तृत्वादेकएवपदार्थः अर्धशरीरस्यभार्येत्यादिस्मृतेः शशीयस्याअर्धभूतस्तरन्तः पुमान् अस्तुतइतिब्रुवे बहुधा स्तुतोपिगुणस्यातिबाहुल्यादस्तुतएवेतिब्रुवे पणिः स्तोताहं सच तरन्तोवैरदेये वीराधनानांमिरयितारोदानशीलाः तैर्दातव्यंधनंदेयं तस्मिन्धने समः सर्वेभ्योदातेत्यर्थः इदितिपूरणः ॥ ८ ॥

---

[1] नि० ३. २०. ।

अथनवमी–

उतमेरपद्युवतिर्ममन्दुषीप्रतिश्यावायवर्तनिम् ।
विरोहितापुरुमीळ्हायंयेमतुर्विप्रायदीर्घयशसे ॥ ९ ॥

उत । मे । अरपत् । युवतिः । ममन्दुषी । प्रति । श्यावाय । वर्तनिम् ।
वि । रोहिता । पुरुऽमीळ्हाय । येमतुः । विप्राय । दीर्घऽयशसे ॥९॥

उतापिच श्यावाय श्यावाश्वाय मह्यं अरपत् अलपत् स्पष्टमाचष्ट किं वर्तनिंमार्गं कीदृशीसायुवतिः प्रवृत्तयौवना प्रतिममन्दुषीप्रतिमोदमाना कस्मै दीर्घयशसे प्रभूतान्नाय प्रभूतकीर्तयेवा पुरुमीळ्हायैतन्नामकाय प्रभूतगृहाय क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनइति-चतुर्थी पुरुमीळ्हंप्राप्तुमित्यर्थः तदर्थंरोहितारोहितवर्णावश्वौशशीयस्यादत्तौ वियेमतुः वि-शेषेणयमयतुः धृतवन्तावित्यर्थः यःअश्वाभ्यांयुक्तेरथे स्थापयित्वा पुरुमीळ्हगृहस्यमार्गं प्रदर्शयन्ती पुरतोगता सैवपुंसोभवति वस्यसीतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

योमेधेनूनांशतंवैददश्विर्यथाददत् । तरन्तइवमंहना ॥ १० ॥ २७ ॥

यः । मे । धेनूनाम् । शतम् । वैदत्ऽअश्विः । यथा । ददत् ।
तरन्तःऽइव । मंहना ॥ १० ॥ २७ ॥

इयंपुरुमीळ्हस्तुतिः वैददश्विः पुरुमीळ्होपियः मे मह्यं धेनूनांशतं यथा येनप्रका-रेण ददत् दत्तवान् तथा मंहना मंहनीयानिधनान्यपि ददत् तरन्तइव सयथा धेनु-शतंबहुविधंधनंचदत्तवान् तद्वद्वैददश्विःपुरुमीळ्होपिददत् तंस्तुवइतिशेषः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथैकादशी–

यईंवहन्तआशुभिःपिबन्तोमदिरंमधु । अत्रश्रवांसिदधिरे ॥ ११ ॥

ये । ईम् । वहन्ते । आशुऽभिः । पिबन्तः । मदिरम् । मधु ।
अत्र । श्रवांसि । दधिरे ॥ ११ ॥

इदानींमरुतएवैतइतिनिश्चित्य जनप्रसिद्धैर्माहात्म्यैःस्तौति—येमरुतई इदानीं आशुभिः शीघ्रगामिभिरश्वैः वहन्ते उह्यन्ते किंकुर्वन्तः मदिरं मदकरं मधु सोमरसंपिबन्तः पाथेयत्वेन धृतंसोममित्यर्थः तेमरुतोत्रास्मिन्देशे श्रवांसि स्तुतिजनितानियशांसि दधिरे धारयन्ति॥११॥

अथद्वादशी—

येषांश्रियाधिरोदसीविभ्राजन्तेरथेष्वा। दिविरुक्मइवोपरि ॥ १२ ॥

येषाम्। श्रिया। अधि। रोदसी इति। विऽभ्राजन्ते।
रथेषु। आ। दिवि। रुक्मःऽइव। उपरि ॥ १२ ॥

येषांमरुतां श्रिया कांत्या रोदसी द्यावापृथिव्यावधि अधिष्ठिते भवतइतिशेषः यस्मादेतेमरुतोरथेषु विभ्राजन्ते विशेषेणदीप्यन्ते आइतिचार्थे तत्रदृष्टान्तः—उपरि उपरिभूतेदिविद्युलोके रुक्मोरोचमानआदित्यइव यद्वा उपरि रथस्योपरीतिवायोज्यम् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

युवासमारुतोगणस्त्वेषरथोअनेद्यः। शुभंयावाप्रतिष्कुतः ॥ १३ ॥

युवा। सः। मारुतः। गणः। त्वेषऽरथः। अनेद्यः।
शुभम्ऽयावा। अप्रतिऽस्कुतः ॥ १३ ॥

समारुतोगणोयुवा सर्वत्रमिश्रयिता नित्यतरुणोवा त्वेषरथोदीप्तरथः अनेद्यः अनिन्द्यः शुभंयावा शोभनंगन्ता अप्रतिष्कुतः अप्रतिगतः अप्रतिशब्दितोवा एवंमहानुभावोगणोदीप्यतइति ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

कोवेदनूनमेषांयत्रामदन्तिधूतयः। ऋतजाताअरेपसः ॥ १४ ॥

कः। वेद। नूनम्। एषाम्। यत्र। मदन्ति। धूतयः।
ऋतऽजाताः। अरेपसः ॥ १४ ॥

एषांमरुतांस्थानं कोवेद कोजानाति नूनं इदानीं यत्रस्थाने धूतयः शत्रूणांकंपकाः मदन्ति हृष्यन्ति ऋतजाताः जलार्थमुत्पन्नाः यज्ञेवाप्रादुर्भूताः अरेपसःअपापाः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

यूयंमर्तंविपन्यवःप्रणेतारइत्थाधिया । श्रोतारोयामहूतिषु ॥१५॥२८॥

यूयम् । मर्तम् । विपन्यवः । प्रऽनेतारः । इत्था । धिया ।
श्रोतारः । यामऽहूतिषु ॥ १५ ॥ २८ ॥

हेविपन्यवः स्तुतिकामामरुतोयूयं मर्तं मरणस्वभावं यजमानं इत्था अनयाधिया इदानींकृतप्रकारया अनुग्रहबुद्ध्या ईदृशेनस्तुतिकर्मणावा निमित्तेनप्रणेतारः प्रकर्षेणप्रापयितारोभिमतंस्वर्गादिकं यामहूतिषु यामोगमनं तदर्थाहूतयोयस्मिन्नितियामहूतयोयज्ञाः तेषु श्रोतारःआह्वानानां ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेऽष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथषोडशी—

तेनोवसूनिकाम्यापुरुश्चन्द्रारिशादसः । आयज्ञियासोववृत्तन ॥१६॥

ते । नः । वसूनि । काम्या । पुरुऽचन्द्राः । रिशादसः ।
आ । यज्ञियासः । ववृत्तन ॥ १६ ॥

हेरिशादसः हिंसकानांशत्रूणामत्तारः हेयज्ञियासोयज्ञार्हाः पुरुश्चन्द्राः प्रभूताह्लादकधनाः तेयूयं नोस्मभ्यं वसूनि निवासयोग्यानिधनानि काम्या स्पृहणीयानि आववृत्तन आवर्तयथेत्यर्थः मरुतांदानप्रशंसायाअपेक्षितत्वान्नप्रार्थनोचिता ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

एतंमेस्तोममूर्म्येदार्भ्यायपरावह । गिरोदेविरथीरिव ॥ १७ ॥

एतम् । मे । स्तोमम् । ऊर्म्ये । दार्भ्याय । परा । वह ।
गिरः । देवि । रथीःऽइव ॥ १७ ॥

संपन्नऋषिभावस्यश्यावाश्वस्यार्चनानसः ॥ रथवीतिसुतायाश्चविवाहंशौनकोब्रवीत्॥१॥
कथं—मरुत्स्तुप्रयातेषुश्यावाश्वःसुमहायशाः ॥ प्रादुर्भूतार्षमात्मानंज्ञात्वात्रिकुलनंदनः ॥ २ ॥
रथवीतेर्दुहितरमगच्छन्मनसातदा ॥ ससत्यग्ऋषिमात्मानंमवक्ष्यन्नथवीतये ॥ ३ ॥

एतंमेस्तोममित्याभ्यांदीत्येरात्रिंन्यवेदयत् ॥ ऋषेर्नियोगमाज्ञायदेव्याराभ्यामचोदितः ॥ ४ ॥
आदायकन्यकांदातुमुपेयायार्चनानसं ॥ पादौतस्योपसंगृह्यस्थित्वाप्रह्वःकृतांजलिः ॥ ५ ॥
रथवीतिरहंदार्भ्यइतिनामशशंससः ॥ मयासंयोगमिच्छन्तंत्वांप्रत्याचक्षियत्पुरा ॥ ६ ॥
तत्क्षमस्वनमस्तेस्तुमेमास्मभगवन्क्रुधीः ॥ ऋषेःपुत्रःस्वयमृषिःपितासिभगवानृषेः ॥ ७ ॥
हंतप्रतिगृहाणेमांस्नुषामित्येनमब्रवीत् ॥ तस्मैददावश्वशतंसराजास्वलंकृतांचापिसुतांस्नुषार्थं ॥
विवाहकालेपिददौनरेन्द्रःशतंहयानांदुहितुःसहस्रं ॥ गवांसहस्रंवसुचप्रभूतंतंसुतपोन्तेथवनंजगा-
मेति ॥ हेऊर्म्ये रात्रिदेवि ऊर्म्येतिरात्रिनाम मेमदीयं एतं स्तोमं मरुद्भ्यःकृतंस्तोत्रं अहंमं-
त्रदृक्भूत्वा मरुतःस्तुतवानित्येवं दार्भ्याय श्यावाश्वाय परा पराङ्मुखी दार्भ्याभिमुखीस-
तीवह प्रापयेत्यर्थः तदेवादरार्थमुच्यते हेरात्रिदेवि गिरः स्तुतीः मरुद्विषयाः परावह रथी-
रिव रथीयथारथेभिप्रेतं वस्तु स्थापयित्वाभिमतप्रदेशंप्रापयतितद्वत् ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

उतमेंवोचतादितिंसुतसोमेरथंवीतौ । नकामोअपंवेतिमे ॥ १८ ॥

उत । मे । वोचतात् । इतिं । सुतऽसोंमे । रथंऽवीतौ । न ।
कामंः । अपं । वेति । मे ॥ १८ ॥

हेऊर्म्ये उतापिच मे मां वोचतात् ब्रूहि किमिति उच्यते इति इत्थं कथमिति सुतसोमे कृतसोमयागे रथवीतौ राज्ञि मेकामः तत्पुत्रीविषयोनापवेति नापगच्छति नविरमत इतीत्थं वोचतात् ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

एषक्षैतिरथंवीतिर्मघवागोमंतीरनुं । पर्वतेष्वपंश्रितः ॥ १९ ॥ २९ ॥

एषः । क्षेति । रथंऽवीतिः । मघऽवा । गोऽमंतीः । अनुं ।
पर्वतेषु । अपंऽश्रितः ॥ १९ ॥ २९ ॥

कन्यांदत्वाकृतार्थंतंश्यावाश्वोथवनंगतं ॥ रथवीतिंतपस्यन्तंसंप्रेक्ष्यार्षेणचक्षुषा ॥ रम्ये-
हिमवतःपृष्ठेएषक्षेतीतिसोब्रवीत् ॥ एषरथवीतिर्मघवा धनवान् गोमतीरनु उदकवतीर्नदीरनु अनुसृत्य नदीनांतीरे क्षेति निवसति पर्वतेषु हिमवत्पर्वतप्रान्तेषु अपश्रितः आश्रितः ॥ १९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

ऋतेनऋतमितिनवर्चंषष्ठंसूक्तं आत्रेयस्यश्रुतविदआर्षं त्रैष्टुभं मैत्रावरुणं तथाचानुक्रम्यते—ऋतेननवश्रुतविन्मैत्रावरुणंवैतदिति । वैतदित्युभयोःप्रयोगात् तुह्यादिपरिभाषया एतदादीन्येकादशसूक्तानिमित्रावरुणदेवत्यानि विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ऋतेनंऋतमपिंहितंध्रुवंवां॒सूर्य॑स्य॒यत्र॑विमुचन्त्यश्वा॑न् ।
दश॑श॒तासह॒तंस्थुस्तदेकं॑दे॒वानां॒श्रेष्ठं॒वपु॑षामपश्यम् ॥ १ ॥

ऋतेन॑ । ऋतम् । अपि॑ऽहितम् । ध्रुवम् । वा॒म् । सूर्य॑स्य ।
यत्र॑ । वि॒ऽमुच॑न्ति । अश्वा॑न् । दश॑ । श॒ता । स॒ह । त॒स्थुः ।
तत् । एक॑म् । दे॒वाना॑म् । श्रेष्ठ॑म् । वपु॑षाम् । अ॒प॒श्य॒म् ॥ १ ॥

सूर्यस्य ऋतंसत्यभूतं मंडलं ऋतेनोदकेनापिहितमाच्छादितं ध्रुवं शाश्वतं अपश्यमिति संबन्धः यत्र वां युवाभ्यांस्थितं तदित्यर्थः सूर्यमंडलेमित्रावरुणयोःस्थितिः चित्रंदेवानामुदगादनीकंचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्याग्नेः उद्वांचक्षुर्वरुणसुप्रतीकंदेवयोरेतिचक्षुर्मित्रस्यवरुणस्येत्यादिषुप्रसिद्धा यत्र यस्मिन्मंडले स्थितानश्वान् विमुचन्ति विमोचयन्तिस्तोतारः मंदेहादिभिः निरुद्धानित्यर्थः अथवा शीघ्रधावनाय स्तुत्याप्रेरयन्ति तस्मिन्नश्वमंडले दश शता शतानि सहस्रसंख्याकारश्मयः तस्थुस्तिष्ठन्ति तादृशं देवानांवपुषां वपुष्मतां तेजोवतामग्न्यादीनां श्रेष्ठं प्रशस्यं मत्वर्थलक्षणा अथवा व्यधिकरणषष्ठी देवानांवपुषांशरीराणां श्रेष्ठंमंडलंहिसूर्यस्य वपुस्थानीयं तन्मंडलमपश्यं अथवा वां युवयोर्मध्ये सूर्यस्यमंडलं अपश्यमितिव्याख्येयं मैत्रंवाअहरितिश्रुतेर्मित्रस्यैवसूर्यत्वादित्याशयेन ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तत्सुवांमित्रावरुणामहि॒त्वमी॒र्मात॒स्थुषी॒रह॑भिर्दुदुह्रे ।
विश्वाः॑पिन्वथः॒स्वस॑रस्य॒धेना॒अनु॑वा॒मेकः॑प॒विरावव॑र्त ॥ २ ॥

१ ऋ० सं० १.८.७. । २ ऋ० सं० ५.५.३. ।
३ तै० ब्रा० १.७.९. ।

तत् । सु । वाम् । मित्रावरुणा । महिऽत्वम् । ईर्मा । तस्थुषीः ।
अहऽभिः । दुदुह्रे । विश्वाः । पिन्वथः । स्वसरस्य । धेनाः । अनु ।
वाम् । एकः । पविः । आ । ववर्त ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणा वांयुवयोस्तन्महित्वं महत्त्वं सु सुष्ठु अतिप्रशस्तमित्यर्थः किंतदित्युच्यते ईर्मा सततगन्ता सर्वस्यप्रेरकोवा आदित्यः अहभिरहोभिर्वर्तुसंबन्धिभिः तस्थुषीः स्थावरभूताःअपोदुदुह्रे दुग्धे किंच स्वसरस्य स्वयंसर्तुरादित्यस्य विश्वाः सर्वाधेनाः लोकानां प्रीणयित्रीर्युतीः पिन्वथः वर्धयथः वांयुवयोरेकः अप्रतियोगीपविः पविरितिरथस्यनेमिः पवीरथनेमिर्भवतीतियास्कवचनात् । तथाप्यत्रलक्षितलक्षणयारथेवर्तते केवलचक्रस्यावर्तनायोगात् युवयोरेकोरथअन्वाववर्त अनुक्रमेणपरिभ्रमते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अधारयतंपृथिवीमुतद्यांमित्रराजानावरुणामहोभिः ।
वर्धयतमोषधीःपिन्वतंगाअववृष्टिंसृजतंजीरदानू ॥ ३ ॥

अधारयतम् । पृथिवीम् । उत । द्याम् । मित्रराजाना । वरुणा ।
महःऽभिः । वर्धयतम् । ओषधीः । पिन्वतम् । गाः । अव ।
वृष्टिम् । सृजतम् । जीरदानू इति जीरऽदानू ॥ ३ ॥

हेमित्रराजाना मित्रभूताःस्तोतारोराजानःस्वामिनईश्वराभवन्ति ययोःसकाशात् तौ मित्रराजानौ हेवरुणा प्रतियोग्यपेक्षयाद्विवचनं अत्रपादादित्वाद्यपदंननिहन्यते वरुणेत्येतस्यतु आमन्त्रितंपूर्वमविद्यमानवदितिपूर्वस्याविद्यमानवत्त्वेनास्यैवपादादित्वादनिघाततत्वंयुक्तं नैवंभवति नामंत्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनमिति वरुणेत्येतस्यामंत्रितसमानाधिकरणत्वाद्स्यचसामान्यवचनत्वादविद्यमानवत्त्वाभावेन पादादित्वाभावादुत्तरस्यनिघाततत्वंयुक्तं हे देवौ महोभिस्तेजोभिः स्वसामर्थ्यैः पृथिवीं उतापिच द्यां अधारयतं हेदेवौ युवामोषधीर्वर्धयतं वृष्टिप्रेरणेन गाःपिन्वतं गवाश्वादीन्वर्धयतं तदर्थं वृष्टिमवसृजतं अवाङ्मुखंप्रेरयतं हेजीरदानूक्षिप्रदानौ ॥ ३ ॥

१ नि० ५.५.।

अथचतुर्थी–

आवा॒मश्वा॑सः सु॒युजो॑ वहन्तु य॒तर॑श्मय॒ उप॑ यन्त्व॒र्वाक् ।
घृ॒तस्य॑ नि॒र्णिग॒नु॑ वर्तते वा॒मुप॒ सिन्ध॑वः प्र॒दिवि॑ क्षरन्ति ॥ ४ ॥

आ । वा॒म् । अश्वा॑सः । सु॒ऽयुजः॑ । व॒हन्तु॒ । य॒तऽर॑श्मयः ।
उप॑ । य॒न्तु॒ । अ॒र्वाक् । घृ॒तस्य॑ । निः॒ऽनिक् । अनु॑ । व॒र्तते॒ ।
वा॒म् । उप॑ । सिन्ध॑वः । प्र॒ऽदिवि॑ । क्ष॒रन्ति॒ ॥ ४ ॥

हेमित्रावरुणौ वां युवां अश्वासोश्वाः सुयुजः सुष्ठुरथेयुक्ताः सन्तःआवहन्तु यतरश्मयः सारथिनियतप्रग्रहाः ते अर्वागुपयन्तु घृतस्योदकस्य निर्णिग्रूपं वामनुवर्तते अनुगच्छति किंच प्रदिवि पुराणनामैतत् पुराणाः सिन्धवः उपक्षरन्ति उपगच्छन्ति युवयोरनुग्रहात् ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अनु॑ श्रु॒ताम॒मतिं॒ वर्ध॑दु॒र्वीं ब॒र्हिरि॑व॒ यजु॑षा॒ रक्ष॑माणा ।
नम॑स्वन्ता धृतदक्षा॒धि गर्ते॒ मित्रासा॑थे वरुणे॒ळास्व॒न्तः ॥ ५ ॥ ३० ॥

अनु॑ । श्रु॒ताम् । अ॒मति॑म् । वर्ध॑त् । उ॒र्वीम् । ब॒र्हिःऽइ॑व । यजु॑षा ।
रक्ष॑माणा । नम॑स्वन्ता । धृ॒त॒ऽद॒क्षा॒ । अधि॑ । गर्ते॑ । मित्र॑ ।
आसा॑थे॒ इति॑ । व॒रु॒ण॒ । इळा॑सु । अ॒न्तरिति॑ ॥ ५ ॥ ३० ।

श्रुतां विश्रुतां अमतिं रूपनामैतत् शरीरदीप्तिमित्यर्थः तामनुवर्धत् अनुवर्धयन्तौ बर्हिर्यज्ञः सइव सयथा यजुषामंत्रेणरक्ष्यते तद्वदुर्वीरक्षमाणा पालयन्तौ नमस्वन्ता अन्नवन्तौ हेधृतदक्षा आत्तबलौ हेमित्र हेवरुण हेमित्रावरुणौ युवामुक्तलक्षणौसन्तौ इळासु यागभूमिषु अंतर्मध्ये गर्तेधिरथे आसाथे उपविशथः रथोपिगर्तउच्यतइतियास्कः । आरोहथोवरुणमित्रगर्तमिति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

---

१ नि० ३.५. । २ ऋ० सं० ४. ३. ३१. ।

अथषष्ठी–

अक्रविहस्तासुकृतेपरस्पायत्रासाथेवरुणेळास्वन्तः ।
राजानाक्षत्रमहृणीयमानासहस्रस्थूणंबिभृथःसहद्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविऽहस्ता । सुऽकृते । परःऽपा । यम् । त्रासाथे इति ।
वरुणा । इळासु । अन्तरिति । राजाना । क्षत्रम् । अहृणीयमाना ।
सहस्रऽस्थूणम् । बिभृथः । सह । द्वौ ॥ ६ ॥

अक्रविहस्ता अकृपणहस्तौ दानशूरावित्यर्थः कस्मै सुकृते शोभनस्तुतिकर्त्रे परस्पा परस्तात्पातारौ रक्षितारौ हेवरुणा मित्रावरुणौ युवां यंयजमानं इव्यासु यागभूमिषु अन्तर्मध्ये त्रासाथे रक्षथः तस्मै सुकृते अक्रविहस्ता परस्पाचभवथेतिसंबन्धः किंच युवांराजाना राजमानौ अहृणीयमाना अक्रुध्यन्तौ द्वौ परस्परंसहसाहित्येन क्षत्रं धनं सहस्रस्थूणं अनेकावष्टंभकस्तंभोपेतं सौधादिरूपंगृहंच बिभृथोधारयथः सुकृते यजमानाय अथवा क्षत्रं बलं अपरिमिताभिःस्थूणाभिरुपेतंरथंचागमनार्थं सहधारयथः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

हिरण्यनिर्णिगयोअस्यस्थूणाविभ्राजतेदिव्य१श्वाजनीव ।
भद्रेक्षेत्रेनिमितातिल्विलेवासनेममध्वोअधिगर्त्यस्य ॥ ७ ॥

हिरण्यऽनिर्निक् । अयः । अस्य । स्थूणा । वि । भ्राजते ।
दिवि । अश्वाजनीऽइव । भद्रे । क्षेत्रे । निऽमिता । तिल्विले ।
वा । सनेम । मध्वः । अधिऽगर्त्यस्य ॥ ७ ॥

अनयोरथः हिरण्यनिर्निक् हिरण्यरूपं निर्निगितिरूपनाम अस्यरथस्य स्थूणाः कीलकादयः अयः हिरण्यनामैतत् अयोविकाराइत्यर्थः अयोमयावा तादृशोरथोदिवि अन्तरिक्षे विभ्राजते किमिव अश्वाजनीव अश्वाव्यापनशीलामेघाः तानजतिगच्छतीत्यश्वाजनीविद्युत् सेव दिविभ्राजते किंच भद्रे कल्याणे स्तुत्येवा क्षेत्रे देवयजने तिल्विलेवा तिलस्नेहने तिलः स्निग्धा इला भूमिर्यस्यतत्क्षेत्रंतिल्विलं देवयजनं घृतसोमादिना

स्निग्धे भद्रेच क्षेत्रे निमिता स्थूणा यूपयष्टिरवस्थितः मध्योमधुपूर्णं गर्तस्य गर्तं रथं सनेम संभजेम कर्मणिषष्ठ्यौ अथीतिपूरणः अथवा गर्तस्याधि रथस्योपरि मध्योमधुसोमरसं सनेम स्थापयेमेत्यर्थः गर्त्यस्येतितुपाठे मधुनोविशेषणं दिगादित्वाद्यत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

हिरण्यरूपमुपसोव्युष्टावयःस्थूणमुदितासूर्यस्य ।
आरोहथोवरुणमित्रगर्तमतश्चक्षाथेअदितिंदितिंच ॥ ८ ॥

हिरण्यऽरूपम् । उषसः । विऽउष्टौ । अयःऽस्थूणम् । उत्ऽइता । सूर्यस्य । आ । रोहथः । वरुण । मित्र । गर्तम् । अतः । चक्षाथे इति । अदितिम् । दितिम् । च ॥ ८ ॥

उपसोव्युष्टौ प्रातःकालेइत्यर्थः सूर्यस्य उदिता उदितौ उदये सएवकालः मकारान्तरेणोक्तः तस्मिन्काले हिरण्यरूपं अयःस्थूणं अयोमयशंकुं गर्तं रथं हेवरुण हेमित्र युवां गर्तमारोहथः यज्ञमार्गं अतः अस्माद्धेतोः अदितिमखंडनीयांभूमिं दितिंखंडितां प्रजादिकांच चक्षाथे पश्यथः ॥ ८ ॥

दाक्षायणयज्ञेयद्वंहिष्ठमितिनवमी द्वितीयस्याममावास्यायां मैत्रावरुणस्यहविषोयाज्या सूत्रितंच–आनोमित्रावरुणायद्वंहिष्ठंनातिविधेसुदानूइति । मैत्रावरुणेपशौहविषएषैवयाज्या सूत्रितंच–यद्वंहिष्ठंनातिविधेसुदानूहिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रइति । तत्पाठस्तु ।

अथनवमी–

यद्वंहिष्ठंनातिविधेसुदानूअच्छिद्रंशर्मभुवनस्यगोपा ।
तेननोमित्रावरुणावविष्टंसिषासन्तोजिगीवांसःस्याम ॥९॥३१॥

यत् । वंहिष्ठम् । न । अतिऽविधे । सुदानू इति सुऽदानू । अच्छिद्रम् । शर्म । भुवनस्य । गोपा । तेन । नः । मित्रावरुणौ । अविष्टम् । सिसासन्तः । जिगीवांसः । स्याम ॥ ९ ॥ ३१ ।

हेसुदानू शोभनदानौ हेभुवनस्यगोपा गोपौयुवां वंहिष्ठं बहुतमं यदच्छिद्रं अनवच्छिन्नं शर्म सुखंगृहंवा नातिविधे अतिवेद्धुमशक्यं शर्मेतिशर्मविशेषणं व्यधताडनइत्यस्मादत्युपपदे-कृत्यार्थेकेन् संप्रसारणंच तादृशंशर्म धारयतः तेनशर्मणा नोस्मानविष्टं रक्षतं हेमित्रावरुणौ सिषासन्तोधनानिसंभक्तुमिच्छन्तोवयं जिगीवांसः शत्रूणांधनानिजेतुमिच्छन्तः स्याम भवेम ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यतृतीयेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणामात्येनविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेतृतीयोध्यायःसमाप्तः ॥ ३ ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥
अष्टकस्यचतुर्थस्यतृतीयोव्याकृतःस्फुटं ॥ अध्यायःसायणार्येणचतुर्थोव्याकरिष्यते ॥२॥
ऋतस्यगोपाविति सप्तर्चंसप्तमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—ऋतस्यसप्तार्चनानाजागतमिति ।
आत्रेयोर्चनानानामऋषिः जगतीछन्दः तुह्यादिपरिभाषयामित्रावरुणौदेवता विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

ॐम् ऋतस्यगोपावधितिष्ठथोरथंसत्यधर्माणापरमेव्योमनि ।
यमत्रमित्रावरुणावथोयुवंतस्मैवृष्टिर्मधुमत्पिन्वतेदिवः ॥ १ ॥

ऋतस्य । गोपौ । अधि । तिष्ठथः । रथम् । सत्यऽधर्माणा ।
परमे । विऽओमनि । यम् । अत्र । मित्रावरुणा । अवथः ।
युवम् । तस्मै । वृष्टिः । मधुऽमत् । पिन्वते । दिवः ॥ १ ॥

हेऋतस्योदकस्यगोपौरक्षितारौ सत्यधर्माणा सत्यधर्माणौ युवां रथमधितिष्ठथः आरोहथः अस्मद्यज्ञमागमनार्थं कुत्र परमेव्योमनि निरतिशयेआकाशे हेमित्रावरुणौ युवं युवां अत्रास्मिन्यज्ञे यं यजमानं अवथोरक्षथः तस्मैयजमानाय वृष्टिः पर्जन्योमधुमदुदकं दिवोद्युलोकात्पिन्वते सिंचतिवर्षयति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सम्राजावस्यभुवनस्यराजथोमित्रावरुणाविदथेस्वर्दृशा ।
वृष्टिंवांराधोअमृतत्वमीमहेद्यावापृथिवीविचरन्तितन्यवः ॥ २ ॥

सम्ऽराजौ । अस्य । भुवनस्य । राजथः । मित्रावरुणा । विदथे ।
स्वःऽदृशा । वृष्टिम् । वाम् । राधः । अमृतऽत्वम् । ईमहे ।
द्यावापृथिवी इति । वि । चरन्ति । तन्यवः ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ सम्राजौ सम्यक्राजमानौ युवामस्य भुवनस्य राजथः ईशाथे स्वर्दृशा स्वर्गस्य द्रष्टारौ युवां विदथेस्मद्यज्ञे सम्राजावितिसंबन्धः वां युवां वृष्टिं राधोधनं वृष्ट्याख्यंधनं अमृतत्वंस्वर्गंच ईमहे प्रार्थयामहे युवयोस्तन्यवोविस्तृताःरश्मयोद्यावापृथिवी विचरन्ति विविधंप्राप्नुवन्ति अथवा वृष्टिंधनममृतत्वंचईमहे ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सम्राजाउग्रावृषभादिवस्पतीपृथिव्यामित्रावरुणाविचर्षणी ।
चित्रेभिरभ्रैरुपतिष्ठथोरवंद्यांवर्षयथोअसुरस्यमायया ॥ ३ ॥

सम्ऽराजौ । उग्रा । वृषभा । दिवः । पती इति । पृथिव्याः ।
मित्रावरुणा । विचर्षणीइतिविऽचर्षणी । चित्रेभिः । अभ्रैः ।
उप । तिष्ठथः । रवम् । द्याम् । वर्षयथः । असुरस्य । मायया ॥३॥

सम्राजौ सम्यक्राजमानौ उग्रा उद्गूर्णबलौ वृषभा वर्षितारौ दिवोद्युलोकस्यपती स्वामिनौ पृथिव्याश्चपती विश्वचर्षणी सर्वस्यद्रष्टारौ मित्रावरुणौ एवंमहानुभावौ चित्रेभिश्चायनीयैरभ्रैर्मेघैःसह रवं स्तोत्रं उपतिष्ठथः पश्चात् द्यांच वर्षयथः असुरस्योदकनिरसितुः पर्जन्यस्य मायया प्रज्ञया सामर्थ्येन ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

मायावांमित्रावरुणादिविश्रितासूर्योज्योतिश्चरतिचित्रमायुधम् ।
तमभ्रेणवृष्ट्यागूहथोदिविपर्जन्यद्रप्सामधुमन्तईरते ॥ ४ ॥

माया । वाम् । मित्रावरुणा । दिवि । श्रिता । सूर्यः । ज्योतिः ।
चरति । चित्रम् । आयुधम् । तम् । अभ्रेण । वृष्ट्या ।
गूहथः । दिवि । पर्जन्य । द्रप्साः । मधुऽमन्तः । ईरते ॥ ४ ॥

हेमित्रावरुणा वां युवयोर्माया दिविश्रिता आश्रिता कैषा युवयोर्मायाउच्यते सूर्यः सर्वस्यप्रेरकोज्योतिर्दीप्यमानः चित्रं चायनीयमायुधं उक्तलक्षणायुधरूपश्चरति परिभ्रमत्यंतरिक्षे शत्रुमारकत्वादायुधमुच्यते तंसूर्यं अभ्रेण मेघेन वृष्ट्या दिवि गूहथोगोपायथः हेपर्जन्य देव त्वया मित्रावरुणाभ्यां प्रेरितेन मधुमन्तोद्रप्साआपः ईरतेईर्यन्ते त्वत्सृष्टावागच्छन्ति ॥४॥

अथपंचमी—

रथंयुञ्जतेमरुतःशुभेसुखंशूरोनामित्रावरुणागविष्टिषु ।
रजांसिचित्राविचरन्तितन्यवोदिवःसम्राजापयसानउक्षतम् ॥५॥

रथम् । युञ्जते । मरुतः । शुभे । सुऽखम् । शूरः । न । मित्रावरुणा ।
गोऽइष्टिषु । रजांसि । चित्रा । वि । चरन्ति । तन्यवः । दिवः ।
सम्ऽराजा । पयसा । नः । उक्षतम् ॥ ५ ॥

हेमित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् मरुतः शुभे उदकार्थं सुखं शोभनाक्षद्वारं रथंयुंजते अश्वैर्योजयन्ति शूरोन शूरइव सयथायुद्धार्थंरथंयुनक्तितद्वत् गविष्टिषु गवामुदकानामेषणेपुनिमित्तेषु चित्रा चायनीयानि रजांसि लोकान् तन्यवः ततास्तेमरुतोविचरन्ति विविधंचरन्ति तस्मात्तैःसहितौ हेसम्राजा युवां दिवोद्युलोकात् पयसोदकेन नोस्मानुक्षतं सिंचतं ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वाचंसुमित्रावरुणाविरावतींपर्जन्यश्चित्रांवदतित्विषीमतीम् ।
अभ्रावसतमरुतःसुमाययाद्यांवर्षयतमरुणामरेपसम् ॥ ६ ॥

वाचम् । सु । मित्रावरुणौ । इराऽवतीम् । पर्जन्यः । चित्राम् । वदति ।
त्विषिऽमतीम् । अभ्रा । वसत । मरुतः । सु । मायया । द्याम् ।
वर्षयतम् । अरुणाम् । अरेपसम् ॥ ६ ॥

हेमित्रावरुणौ युवयोरनुग्रहात् पर्जन्योमेघः सु सुष्ठु इरावतीं अन्नवतीमन्नसाधिकां चित्रां चायनीयां त्विषीमतीं दीप्तिमतीं वाचं गर्जनशब्दं वदति शब्दयति वृष्ट्यर्थं मरुतश्चाभ्रा अभ्राणि मेघान् सु सुष्ठु वसत आच्छादयन्ति मायया स्वप्रज्ञया युवांच पर्जन्येनमरुद्भिश्च सहारुणामरुणवर्णां अरेपसं अपापां वृष्ट्याविघातिनीं द्यां वर्षयतम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

धर्मणामित्रावरुणाविपश्चितात्रतारक्षेथेअसुरस्यमायया ।
ऋतेनविश्वंभुवनंविराजथःसूर्यमाधत्थोदिविचित्र्यंरथम् ॥ ७ ॥ १ ॥

धर्मणा । मित्रावरुणा । विपःऽचिता । व्रता । रक्षेथे इति । असुरस्य । मायया । ऋतेन । विश्वम् । भुवनम् । वि । राजथः । सूर्यम् । आ । धत्थः । दिवि । चित्र्यम् । रथम् ॥ ७ ॥ १ ॥

हेमित्रावरुणा युवां धर्मणा जगद्धारकेण विपश्चिता स्तुत्येनेत्यर्थः व्रता व्रतेन कर्मणा अथवा विपश्चितास्तोतॄनामैतत् यजमानेन वृष्ट्या जगद्रक्षणस्य यजमानोपिकारणं तत्कृतयाहुत्या वृष्ट्युत्पत्तेः व्रता व्रतेन युवयोःकर्मणा यज्ञादिकर्माणि रक्षेथे पालयथः असुरस्य मेघानांनिरसितुःपर्जन्यस्य मायया प्रज्ञयाच ऋतेनोदकेन यज्ञेनवा निमित्तेन विश्वं भुवनं सर्वभूतजातं विराजथः विदीपयथइत्यर्थः सूर्यमासूर्यंच चित्र्यं पूज्यं रथं रंहणस्वभावं दिवि द्युलोके धत्थः धारयथोजगदुपकारार्थम् ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

वरुणंवइतिसप्तर्चमष्टमंसूक्तं अर्चनानसआर्षं मैत्रावरुणं पंक्त्यन्तपरिभाषया आनुष्टुभं अन्त्यापंक्तिः वरुणंपंक्त्यन्तंत्वित्यनुक्रमणिका विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

वरुणंवोरिशादसमृचामित्रंहवामहे ।
परिव्रजेवबाह्वोर्जगन्वांसास्वर्णरम् ॥ १ ॥

वरुणम् । वः । रिशादसम् । ऋचा । मित्रम् । हवामहे । परि । व्रजाऽइव । बाह्वोः । जगन्वांसा । स्वःऽनरम् ॥ १ ॥

वोयुवयोर्मध्ये व्यत्ययेनबहुवचनं रिशादसं रिशन्तिहिंसन्तीतिरिशाःशत्रवः तेषांप्रेरकं स्वर्णरं स्वर्गस्यनेतारं एतद्यवहितमप्युभयत्रसंबध्यते एवंविधंवरुणं उक्तलक्षणंमित्रं च ऋचा मंत्रेण हवामहे आह्वयामः अथावयुत्योच्यते व्रजेव गोयूथानीव बाह्वोःबलेन परिजगन्वांसा परिगच्छन्तौ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तावाहवासुचेतुनाप्रयन्तमस्माअर्चते ।
शेवंहिजार्यंवांविश्वासुक्षासुजोगुवे ॥ २ ॥

ता । बाहवा । सुऽचेतुना । प्र । यन्तम् । अस्मै । अर्चते ।
शेवम् । हि । जार्यम् । वाम् । विश्वासु । क्षासु । जोगुवे ॥ २ ॥

ता तौ युवां बाहवा बाहुना सुचेतुना सुष्ठुप्रज्ञाना प्रयासभूयस्त्वंजानतेत्यर्थः यद्यप्यात्मेवताता नहस्तः तथापि तद्धर्ममन्त्रारोप्यस्तूयते यद्वैतत्ताविति स्यविशेषणं सुज्ञानाविस्यर्थः शोभनहस्तेन अस्मैअर्चतेस्तुवते मह्यं प्रयन्तं अभिमतंसुखंगमयतं अन्तर्भावितण्यर्थोद्रष्टव्यः यमिर्दानकर्मावाद्रष्टव्यः प्रयच्छतमित्यर्थः जार्यं स्तुत्यं शेवं सुखं वांयुवयोः संबन्धि युवाभ्यांकृतंवा विश्वासुसर्वासु क्षासु भूमिषु जोगुवे गच्छतिव्याप्नोति अवतेगवतइति गतिकर्मसुपाठात् अयमपिगतिकर्मा अथवा जोगुवे सर्वत्रशब्दयामीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यन्नूनमश्यांगतिंमित्रस्ययायांपथा ।
अस्यप्रियस्यशर्मण्यहिंसानस्यसश्चिरे ॥ ३ ॥

यत् । नूनम् । अश्याम् । गतिम् । मित्रस्य । यायाम् । पथा ।
अस्य । प्रियस्य । शर्मणि । अहिंसानस्य । सश्चिरे ॥ ३ ॥

यद्यदा नूनमिदानीं गतिं गमनमश्यांप्राप्नुयां यद्योगादनिघातः तदामित्रस्य मित्रभूतस्य पथा मार्गेण मित्रप्रापकेणमार्गेण यायां गच्छेयं मित्रोनयतुविद्वानित्यादिषुमित्रस्येष्टदेशगमयितृत्वंप्रसिद्धं नकेवलमहमेकएवगन्ता किन्तु सर्वेपितथागमन्नित्याह अस्यप्रियस्यमित्रस्येत्यर्थः अहिंसानस्य अहिंसतः यतोयमहन्ता अतःप्रियइत्यर्थः तस्यशर्मणि सुखे गृहेस्थानेवा सश्चिरे संगताः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

युवाभ्यांमित्रावरुणोपमंधेयामृचा ।
यद्धक्षयेमघोनांस्तोतॄणांचस्पूर्धसे ॥ ४ ॥

युवाभ्याम् । मित्रावरुणा । उपऽमम् । धेयाम् । ऋचा ।
यत् । ह । क्षये । मघोनाम् । स्तोतॄणाम् । च । स्पूर्धसे ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ६. १७.।

हेमित्रावरुणा युवाभ्यांदातव्यं उपमं उपसमीपेमीयमानंधनं ऋचा स्तुत्यासाधनेन धेयां धारयामि यद्ध यद्खलु युवाभ्यांसकाशाद्दाम्नंधनं मघोनां धनवतां अदातॄणांस्तोतॄणांच क्षये गृहे स्पृधसे स्पर्धनायभवति धनिकानांस्तोतॄणांच धनाधिक्यविषयेस्पर्धाभवतीत्यर्थः अपरिमितंधनंभवतीतिभावः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

आनोमित्रसुदीतिभिर्वरुणश्चसधस्थआ ।
स्वेक्षयेमघोनांसखीनांचवृधसे ॥ ५ ॥

आ । नः । मित्र । सुदीतिऽभिः । वरुणः । च । सधऽस्थे । आ ।
स्वे । क्षये । मघोनाम् । सखीनाम् । च । वृधसे ॥ ५ ॥

हेमित्र त्वंचवरुणश्च सुदीतिभिः सुदीप्तियुक्तौ युवां नोस्मभ्यं सधस्थे सहस्थानेयज्ञे आगच्छतं द्वितीयआकारोनर्थकआदरार्थोवा किमर्थमिति उच्यते मघोनां धनवतां हविष्मतां सखीनांच युवयोः सखीभूतानामस्माकं क्षये गृहे स्वे स्वकीये वृधसे वर्धनाय॥५॥

अथषष्ठी–

युवंनोयेषुवरुणक्षत्रंबृहच्चबिभृथः ।
उरुणोवाजसातयेकृतंरायेस्वस्तये ॥ ६ ॥

युवम् । नः । येषु । वरुणा । क्षत्रम् । बृहत् । च । बिभृथः ।
उरु । नः । वाजऽसातये । कृतम् । राये । स्वस्तये ॥ ६ ॥

हेवरुणा मित्रावरुणौ युवं युवां नोस्माकं क्षत्रं बलं बृहद् महत्परिवृढमन्नंच येषु स्तोत्रेषुनिमित्तेषु बिभृथः धारयथः युवाभ्यांधृतंबलमन्नंच नोस्मभ्यं वाजसातये अन्नस्यलाभाय यज्ञायवा राये धनाय स्वस्तये क्षेमायच उरु विस्तीर्णं कृतं कुरुतम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

उच्छन्त्यांमेयजतादेवक्षत्रेरुशद्गवि ।
सुतंसोमंनहस्तिभिरापड्भिर्धावतंनराबिभ्रतावर्चनानसम् ॥७॥२॥

उच्छन्त्याम् । मे । यजता । देवऽक्षत्रे । रुशत्ऽगवि ।
सुतम् । सोमम् । न । हस्तिऽभिः । आ । पट्ऽभिः । धावतम् ।
नरा । बिभ्रतौ । अर्चनानसम् ॥ ७ ॥ २ ॥

उच्छन्त्यां उषसि मेसोममितिसंबन्धः यजता यष्टव्यौ रुशद्गवि रोचमानरश्मौप्रातःसवने देवक्षत्रे देवानांक्षत्रंबलंयस्मिन्गृहेतद्देवक्षत्रं तस्मिन्मेमदीयं सुतमभिषुतं सोमं न नेतिसंप्रत्यर्थे इदानीं हस्तिभिः हस्तवद्भिः हंतेर्गतिकर्मणोहस्तशब्दः गमनसाधनपादवद्भिरित्यर्थः पड्भिः पादवद्भिश्च पादचतुष्टयोपेतैरश्वैराधावतं आगच्छतं नरा हेनेतारौमित्रावरुणौ ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

यश्चिकेतेतिषळर्चंनवमंसूक्तं रातहव्यस्यात्रेयस्यार्षं मैत्रावरुणं यश्चिकेतषळ्रातहव्यइत्यनुक्रमणिका । पंक्त्यंतंत्वित्युक्तत्वात्पंक्त्यन्तपरिभाषयानुष्टुभं अन्त्यापंक्तिः विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

यश्चिकेतसुक्रतुर्देवत्रासब्रवीतुनः ।
वरुणोयस्यदर्शतोमित्रोवावनतेगिरः ॥ १ ॥

यः । चिकेत । सः । सुऽक्रतुः । देवऽत्रा । सः । ब्रवीतु । नः ।
वरुणः । यस्य । दर्शतः । मित्रः । वा । वनते । गिरः ॥ १ ॥

यःस्तोता चिकेत जानातिस्तुतिं युवयोः ससुक्रतुः सएवशोभनकर्मा देवत्रा देवेषु स्तोतृषुमध्ये यद्वा देवेषुमध्ये युवयोरेवस्तुतिंयश्चिकेतससुक्रतुरिति सशुकर्मा नोस्माकंब्रवीतु स्तुतिंपरमुपदिशतु यस्यदर्शतोदर्शनीयोवरुणोदर्शनीयोमित्रोवा मित्रश्च वाशब्दश्चार्थे गिरोस्मदीयास्तुतीर्वनतेसंभजते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ताहिश्रेष्ठवर्चसाराजानादीर्घश्रुत्तमा ।
तासत्पतीऋतावृधऋतावानाजनेजने ॥ २ ॥

ता । हि । श्रेष्ठऽवर्चसा । राजाना । दीर्घश्रुत्ऽतमा । ता । सत्पतीइति सत्ऽपती । ऋतऽवृधा । ऋतऽवाना । जनेऽजने ॥ २ ॥

ताहि तौखलुमित्रावरुणौ श्रेष्ठवर्चसा प्रशस्ततेजस्कौ राजाना ईश्वरौ दीर्घश्रुत्तमा दूरदेशादाह्वानश्रोतृतमौ ता तौ सत्पती सतांयजमानानांस्वामिनौ ऋतावृधा यज्ञस्योदकस्यवावर्धयितारौ जने जने सर्वेपुस्तोतृपुनिमित्तेपु ऋतावाना गमनवन्तौ ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तावा॑मिया॒नोव॑से॒पूर्वा॒उप॑ब्रुवे॒सचा॑ ।
स्व॒श्वासः॑सुचे॒तुना॒वाजाँ॑अ॒भिप्रदा॒वने॑ ॥ ३ ॥

ता । वा॒म् । इ॒या॒नः । अव॑से । पूर्वौ॑ । उप॑ । ब्रु॒वे॒ । सचा॑ ।
सु॒ऽअश्वा॑सः । सु । चे॒तुना॑ । वाजा॑न् । अ॒भि । प्र । दा॒वने॑ ॥ ३ ॥

ता तौ पूर्वौ पुरातनौ वां युवां इयानोगच्छन् अवसे रक्षणाय सचा सह उपब्रुवे उपेत्यस्तौमि स्वश्वासः स्वश्वावयमात्रेयाः सुचेतुना शोभनप्रज्ञानौयुवां वाजान् अभि अन्नानिअभिलक्ष्य प्र प्रकर्षेण दावने दानाय स्तुमइतिशेषः यद्वा स्वश्वासः स्वश्वौ द्वितीयाद्विवचनस्यशसादेशः उपब्रुवइतिसंबन्धः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

मि॒त्रोअं॒होश्चि॒दादु॒रुक्षया॑यगा॒तुं॑वनते ।
मि॒त्रस्य॒हिप्र॒तूर्व॑तःसुम॒तिरस्ति॑विध॒तः ॥ ४ ॥

मि॒त्रः । अं॒होः । चि॒त् । आत् । उ॒रु । क्षया॑य । गा॒तुम् । व॒न॒ते॒ ।
मि॒त्रस्य॑ । हि । प्र॒ऽतूर्व॑तः । सु॒ऽम॒तिः । अस्ति॑ । वि॒ध॒तः ॥ ४ ॥

मित्रोदेवः अंहोश्चित् अंहस्वतोपिस्तोतुः आत् अनन्तरमेव उरुउरवे क्षयाय गृहाय निवासायवा गातुमुपायं वनते प्रयच्छति मित्रस्यहि मित्रस्यखलु देवस्यसुमतिः शोभनबुद्धिः प्रतूर्वतः प्रकर्षेणहिंसतोपि विधतः परिचरतः शुश्रूषकस्य अस्तिहि भवतिखलु ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

व॒यंमि॒त्रस्या॒व॑सि॒स्यामस॒प्रथ॑स्तमे ।
अ॒ने॒हस॒स्त्वोत॑यःस॒त्रावरु॑णशेपसः ॥ ५ ॥

वयम् । मित्रस्य । अवसि । स्याम । सप्रथःऽतमे । अनेहसः ।
त्वाऽऊतयः । सत्रा । वरुणऽशेपसः ॥ ५ ॥

वयंयजमानामित्रस्य दुःखनिवारकस्यदेवस्य सप्रथस्तमे सर्वतःपृथुतमे अवसि रक्षणे वयंस्याम भवेम किंच अनेहसःअपापाः त्वोतयः त्वयारक्षिताः वरुणशेपसः शेपइत्यपत्यनाम वारकाः पुत्रायेषांतेतादृशाः सत्रा वयंसर्वेसहैवभवेम ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

युवंमित्रेमंजनंयतथःसंचनयथः ।
मामघोनःपरिख्यतंमोअस्माकमृषीणांगोपीथेनउरुष्यतम् ॥६॥३॥

युवम् । मित्रा । इमम् । जनम् । यतथः । सम् । च । नयथः । मा ।
मघोनः । परि । ख्यतम् । मो इति । अस्माकम् । ऋषीणाम् ।
गोऽपीथे । नः । उरुष्यतम् ॥ ६ ॥३ ॥

हेमित्रा मित्रावरुणौ युवं युवां इमंजनंस्तोतारंमांमति यतथः आगच्छथः आगत्यच संचनयथः संनयथश्चकामान्गापयथः यद्वा यतथइत्यंतर्णीतण्यर्थोयं अहनियतथः व्यापारेपुगमयथः रात्रौचसंनयथः निर्व्यापारंकारयथः मघोनःहविर्लक्षणान्नवतःअस्मान् मापरिख्यतं मापरित्यजतं मो मैव ऋषीणामस्माकं पुत्रानपि परिख्यतं किंतु गोपीथे गौः सोमरसः तस्यपानंयस्मिन्सगोपीथोयज्ञः तस्मिन् नः उरुष्यतंरक्षतम् ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

आचिकितानेतिषळृचंदशमंसूक्तं रातहव्यस्यार्षं आनुष्टुभं मैत्रावरुणं अत्रानुक्रमणिका–आचिकितानानुष्टुभन्त्विति । आद्यस्तृचोदशरात्रेचतुर्थेहनिमउगशस्त्रेमैत्रावरुणस्य सूत्रितंच–आचिकितानसुक्रतूयमुवोअप्रहणमिति ।

तत्रप्रथमा–

आचिकितानसुक्रतूदेवौमर्तरिशादसा ।
वरुणायऋतपेशसेदधीतप्रयसेमहे ॥ १ ॥

आ। चिकितान। सुक्रतू इति सुऽक्रतू। देवौ। मर्त। रिशादसा।
वरुणाय। ऋतऽपेशसे। दधीत। प्रयसे। महे ॥ १ ॥

हेचिकितान जानन्स्तुतिं हेमर्त मनुष्य रातहव्यत्वमितितस्यैवंसंबोधनं सुक्रतू शोभनकर्माणौ रिशादसा हिंसकानांहिंसकौदेवौ आ आकारयेतिशेषः आहूयच ऋतपेशसे पेशइतिरूपनाम ऋतमुदकं उदकमेवरूपंयस्यतादृशाय वरुणाय प्रयसे मत्वर्थोलुप्यते हविर्लक्षणान्नवते महे महतेपूज्याय दधीतदद्याः हविरितिशेषः द्वितीयार्थेवाचतुर्थी महद्धविर्दधीतमहतोन्नस्यप्राप्तयेतिवायोज्यं ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ताहिक्षत्रमविह्रुतंसम्यगसुर्य१माशाते ।
अधव्रतेवमानुषंस्व१र्णधायिदर्शतम् ॥ २ ॥

ता। हि। क्षत्रम्। अविऽह्रुतम्। सम्यक्। असुर्यम्। आशाते इति।
अध। व्रताऽइव। मानुषम्। स्वः। न। धायि। दर्शतम् ॥ २ ॥

ताहि हीतिहेतौ यस्मात्ता तौ क्षत्रं बलं अविह्रुतं अहिंस्यं असुर्यं असुरविघाति महद्बलं सम्यगाशाते व्याप्नुतः अध अतोहेतोर्मानुषंमनुष्येषुप्रवृत्तं व्रतेव कर्मेव तयथा मनुष्येषु नियतं स्वर्णसूर्यइव समथादिविद्दश्यतेतद्वत् दर्शतं दर्शनीयं बलं धायि यज्ञेनिहितं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तावामेषेरथानामुर्वीगव्यूतिमेषाम् ।
रातहव्यस्यसुष्टुतिंदधृक्स्तोमैर्मनामहे ॥ ३ ॥

ता। वाम्। एषे। रथानाम्। उर्वीम्। गव्यूतिम्। एषाम्।
रातऽहव्यस्य। सुऽस्तुतिम्। दधृक्। स्तोमैः। मनामहे ॥ ३ ॥

हेमित्रावरुणौ ता तौप्रसिद्धौ वां युवां रथानां अस्मदीयानामेषांपुरतोवर्तमानानां उर्वीं प्रभूतां गव्यूतिं अतिविस्तृतंमार्गं एषे गन्तुं मार्गरक्षणायेत्यर्थः तुमर्थेअसेन्प्रत्ययः तदर्थंवां मनामहे स्तुमः रातहव्यस्यऋषेः रातहव्यसंबन्धिभिः सुष्टुतिं सुष्टुतिभिः शोभनस्तुतिसाधनैः स्तोमैः दधृक् धर्षकौयुवां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अधाहिकाव्यायुवंदक्षस्यपूर्भिरद्भुता ।
निकेतुनाजनानांचिकेथेपूतदक्षसा ॥ ४ ॥

अधं । हि । काव्या । युवम् । दक्षस्य । पूःऽभिः । अद्भुता ।
नि । केतुना । जनानाम् । चिकेथे इति । पूतऽदक्षसा ॥ ४ ॥

अध अपिच हिमसिद्धौ काव्या स्तुत्यौ युवं युवां दक्षस्य प्रवृद्धस्य ममपूर्भिः पूरकैः स्तवैः हेअद्भुता महान्तौ आश्चर्यभूतौसन्तौ केतुना प्रज्ञानेनअनुकूलेनमनसा जनानां यजमानानामित्यर्थः स्तोत्रंनिचिकेथे नितरांजानीथः हेपूतदक्षसा शुद्धबलौयुवां ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

तदृतंपृथिविबृहच्छ्रवएषऋषीणाम् ।
ज्रयसानावरंपृथ्वतिक्षरन्तियामभिः ॥ ५ ॥

तत् । ऋतम् । पृथिवि । बृहत् । श्रवःऽएषे । ऋषीणाम् ।
ज्रयसानौ । अरम् । पृथु । अति । क्षरन्ति । यामंऽभिः ॥ ५ ॥

हेपृथिविदेवि त्वयि तव सर्वैरर्थ्यमानत्वेन प्रसिद्धं बृहत् प्रभूतं ऋतमुदकं ऋषीणांस्तोतॄणामस्माकं श्रवएषे अन्नस्यैषणेसति ज्रयसानौ गच्छन्तौ छन्दस्यसानच्शुजृभ्यामित्यसानच् ज्रयतेरपिभवति चितइत्यन्तोदात्तः अरं अलं अत्यर्थंपृथुयथाभवतितथा यामभिर्गमनैः अतिक्षरन्ति अत्यर्थंवर्षतः व्यत्ययेनबहुवचनम् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आयद्वामीयचक्षसामित्रावयंचसूरयः ।
व्यचिष्ठेबहुपाय्येयतेमहिस्वराज्ये ॥ ६ ॥ ४ ॥

आ । यत् । वाम् । ईयऽचक्षसा । मित्रा । वयम् । च । सूरयः ।
व्यचिष्ठे । बहुऽपाय्ये । यतेमहि । स्वऽराज्ये ॥ ६ ॥ ४ ॥

हेईयचक्षसा व्याप्तदर्शनौ हेमित्रा मित्रावरुणौ वां युवां यत् येवयंच सूरयः स्तोतारः आ आह्वयामः व्यचिष्ठे अत्यन्तविस्तृते बहुपाय्ये बहुभिर्गन्तव्ये बहुभीरक्षितव्येवा स्वराज्ये स्वराट्त्वाय एवंविधराज्यार्थं यतेमहि गच्छेम ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेचतुर्थोवर्गः ॥४ ॥

वळित्थादेवेतिपंचर्चमेकादशंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—वळित्थापंचयजतइति यजतोनामात्रेयऋषिः आनुष्टुभंतित्युक्तत्वादिदमप्यानुष्टुभं मित्रावरुणौदेवता विनियोगोलैंगिकः।

तत्रप्रथमा—

वळित्थादेवनिष्कृतमादित्यायजतंबृहत् ।
वरुणमित्रार्यमन्वर्षिष्ठंक्षत्रमाशाथे ॥ १ ॥

बट् । इत्था । देवा । निःऽकृतम् । आदित्या । यजतम् । बृहत् ।
वरुण । मित्र । अर्यमन् । वर्षिष्ठम् । क्षत्रम् । आशाथे इति ॥ १ ॥

हेदेवा द्योतमानौ हेआदित्या अदितेःपुत्रौ हेवरुण हेअर्यमन् अरीणांनियमितर्मित्रदेव युवां बट् सत्यं अबाध्यं इत्था इत्थं इदानीं वर्तमानप्रकारेण यजतं यष्टव्यं बृहदतिप्रवृद्धं वर्षिष्ठं प्रवृद्धतमं क्षत्रं बलं आशाथे अश्नुवाथे यद्वा अर्यमा पृथगेव निर्दिष्टव्यः द्विवचनं बहुवचनीकर्तव्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयद्योनिंहिरण्ययंवरुणमित्रसदथः ।
धर्तारांचर्षणीनांयन्तंसुम्नंरिशादसा ॥ २ ॥

आ । यत् । योनिम् । हिरण्ययम् । वरुण । मित्र । सदथः ।
धर्तारा । चर्षणीनाम् । यन्तम् । सुम्नम् । रिशादसा ॥ २ ॥

यद्यस्माद्धिरण्ययं हितरमणीयं योनिं यज्ञभूमिं हेवरुण हेमित्र आसदथः आगच्छथः तस्माच्चर्षणीनां मनुष्याणां धर्तारा धारकौच हेरिशादसा हिंसकानक्षिप्तारौयुवां अस्मभ्यं सुम्नं सुखं यन्तं कुरुतमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

विश्वेहिविश्ववेदसोवरुणोमित्रोअर्यमा ।
व्रतापदेवसश्चिरेपांतिमर्त्यंरिषः ॥ ३ ॥

विश्वे । हि । विश्वऽवेदसः । वरुणः । मित्रः । अर्यमा ।
व्रता । पदाऽइव । सश्चिरे । पान्ति । मर्त्यम् । रिषः ॥ ३ ॥

विश्वेहि सर्वेपि हीतिअप्यर्थे विश्ववेदसः सर्वविदः सर्वधनावा वरुणोमित्रो-र्यमाचेतेत्रयः सर्वे व्रतास्मदीयानिकर्माणि पदेव स्थानानीव सश्चिरे संगताभवन्ति आगत्यच मां मर्त्यं रिषोहिंसकात् पान्ति रक्षन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तेहिसत्याऋतस्पृशऋतावानोजनेजने ।
सुनीथासःसुदानवोंहोश्चिदुरुचक्रयः ॥ ४ ॥

ते । हि । सत्याः । ऋतऽस्पृशः । ऋतऽवानः । जनेऽजने ।
सुऽनीथासः । सुऽदानवः । अंहोः । चित् । उरुऽचक्रयः ॥ ४ ॥

तेहि तेखलु सत्याः सत्यभूताः सत्यफलावा ऋतस्पृशउदकस्पृशतवस्यकर्तारः ऋतावानोयज्ञवन्तः जनेजने सर्वेषुयजमानेषु सुनीथासः सुनयनाः सुदानवः सुदानाः ही-तिप्रसिद्धवाची सर्वत्रसंबन्धनीयः एवंमहानुभावावरुणादयःअंहोश्चित् चिदप्यर्थे पापिनो-पिस्वस्तोतुरुरुचक्रयः प्रभूतधनादिकर्तारः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

कोनुवांमित्रास्तुतोवरुणोवातनूनाम् ॥
तत्सुवामेषतेमतिरत्रिभ्यएषतेमतिः ॥ ५ ॥ ५ ॥

कः । नु । वाम् । मित्र । अस्तुतः । वरुणः । वा । तनूनाम् । तत् । सु ।
वाम् । आ । ईषते । मतिः । अत्रिऽभ्यः । आ । ईषते । मतिः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेमित्र वां युवयोर्मध्ये त्वंचवरुणोवा कोनुअस्तुतः सर्वैरस्तूयमानःकोस्ति उभौअपिस्तुत्यौइत्यर्थः तनूनामितितृतीयार्थेषष्ठी तनुभिस्तुतिभिरस्तुतइतिसंबंधः अत्रमित्रशब्देनमित्रस्यैकस्यैवसंबोधनं वरुणेळास्वन्तरित्यत्रेवात्रद्विवचनसूचकस्याकरस्यानाम्नानात् लोकेषु बहुपुसंनिहितेषु एकमेवसंबोध्य युवयोरिदंयुष्माकमिदमितिप्रयुंजते तद् तस्माद् यस्मात्सर्वेस्तुवन्तितस्मात् तनूनामित्येतद्व्यवहितमपिउत्तरत्रवायोज्यं तनूनामल्पमतीनां अस्माकंमतिःस्तुतिर्वा युवां आईषते अभिगच्छति अभिद्रोघोनिगोत्रेभ्यः अस्मभ्यं अस्मदीयमतिः एषते आदरार्थंपुनर्वचनं ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

प्रवोमित्रायेतिपंचर्चंद्वादशंसूक्तं आत्रेयस्ययजतस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं तथाचानुक्रम्यते—प्रवोगायत्रमिति । अग्निष्टोमेप्रातःसवने मैत्रावरुणशस्त्रे एतत्सूक्तं सूत्रितंच—प्रवोमित्रायममित्रयोर्वरुणयोरिति । अभिप्लवषळहे पृष्ठ्यषडहेच स्तोमनिमित्तावापार्थमिदमादीनिद्वितीयवर्जितानि चत्वारिसूक्तानि तथैवसूत्रितं—प्रवोमित्रायेतिचतुर्णांद्वितीयमुद्धरेदिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रवोमित्रायगायतवरुणायविपागिरा । महिक्षत्रावृतंबृहत् ॥१॥

प्र । वः । मित्राय । गायत । वरुणाय । विपा । गिरा ।
महिऽक्षत्रौ । ऋतम् । बृहत् ॥ १ ॥

हेमदीयाऋत्विजः वोयूयमित्यर्थः मित्रायवरुणायच विपा व्याप्तया गिरा स्तुत्या प्रगायत स्तुतिंकुरुत स्तुत्यास्तुवतेत्येतद्पाकंपचतीतिवत् हेमहिक्षत्रौ प्रभूतबलौ युवां ऋतं यज्ञं बृहत् महत् अतिप्रशस्तंस्तुत्यर्थमागच्छतमितिशेषः अथवा महत्प्रभूतं ऋतं स्तोत्रं शृणुतमितिशेषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सम्राजायाघृतयोनीमित्रश्चोभावरुणश्च । देवादेवेषुप्रशस्ता ॥२॥

सम्ऽराजा । या । घृतयोनीइतिघृतऽयोनी । मित्रः । च ।
उभा । वरुणः । च । देवा । देवेषु । प्रऽशस्ता ॥ २ ॥

या यौमित्रश्चवरुणश्च परस्परापेक्षयाचशब्दः उभा उभौ सम्राजा सर्वस्यस्वामिनौ घृतयोनी उदकस्योत्पादकौ देवौ द्योतमानौ देवेषुमध्ये प्रशस्ता प्रकर्षेणस्तुत्यौ तौ गायतेतिपूर्वेणान्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ता नः॑ श॒क्तं पार्थि॑वस्य म॒हो रा॒यो दि॒व्यस्य॑ । महि॑ वां क्ष॒त्रं दे॒वेषु॑ ॥ ३ ॥

ता । नः॒ । श॒क्तम् । पार्थि॑वस्य । म॒हः । रा॒यः । दि॒व्यस्य॑ । महि॑ । वा॒म् । क्ष॒त्रम् । दे॒वेषु॑ ॥ ३ ॥

ता तौ देवौ नोस्मदर्थं पार्थिवस्य पृथिवीसंबद्धस्य दिव्यस्य दिविभवस्यच महोमहतोरायोधनस्य शक्तं समर्थौभवतं दातुमितिशेषः हेदेवौ वांयुवयोर्महि महत्पूज्यं क्षत्रं बलं देवेषु प्रसिद्धंस्त्वितिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ऋ॒तमृ॒तेन॒ सप॑न्ते॒षि॒रं दक्ष॑मा॒शाते॑ । अ॒द्रुहा॑ दे॒वौ व॑र्धेते ॥ ४॥

ऋ॒तम् । ऋ॒तेन॑ । सप॑न्ता । इ॒षि॒रम् । दक्ष॑म् । आ॒शा॒ते॒ इति॑ । अ॒द्रुहा॑ । दे॒वौ । व॒र्धे॒ते॒ इति॑ ॥ ४ ॥

ऋतेनोदकेननिमित्तेन ऋतं यज्ञं सपन्ता स्पृशन्तौ इषिरं एषणवन्तं दक्षं प्रवृद्धं यजमानं हविर्वा आशाते व्याप्नुतः अद्रुहा अद्रोग्धारौ देवौ मित्रावरुणौ युवांवर्धेते प्रवृद्धौभवतः ॥४॥

अथपंचमी—

वृ॒ष्टिद्या॑वा री॒त्याप॑ेषस्पती॒ दानु॑मत्याः । बृ॒हन्तं॒ गर्त॑मा॒शाते ॥५॥६॥

वृ॒ष्टिऽद्या॑वा । री॒तिऽआ॑पा । इ॒षः । पती॒ इति॑ । दानु॑ऽमत्याः । बृ॒हन्त॑म् । गर्त॑म् । आ॒शा॒ते॒ इति॑ ॥ ५ ॥ ६ ॥

वृष्टिद्यावा वृष्ट्यर्थाद्यौःस्तुतिर्ययोस्तौवृष्टिद्यावा अथवा वृष्टिर्वर्षिका द्यौरन्तरिक्षं याभ्यां तौ तादृशौ रीत्यापा रीगतिरेषणयोः रीतिः प्राप्तिः सैवआपाआप्तिरभिमतप्राप्तिर्ययोस्तौ

तादृशौ इषोन्नस्य पती स्वामिनौ वृष्टिप्रदत्वादन्नस्वामित्वं दानुमत्याः दानवत्याः दातृपुरुषचिताया- इत्यर्थः एतद्द्विशेषणं एवंमहानुभावौ बृहन्तं महान्तं गर्तं रथमाशातेव्यापुतः अधितिष्ठतो- यागार्थं ॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

त्रीरोचनेतिचतुर्ऋचंत्रयोदशंसूक्तं उरुचक्रिर्नामात्रेयऋषिः त्रिष्टुप् मित्रावरुणौदेवता अनुक्रम्यतेच—त्रीरोचनाचतुष्कमुरुचक्रिरिति। विनियोगोलैंगिकः।

तत्रप्रथमा—

त्रीरोचनावरुणत्रीँरुतद्यून्त्रीणिमित्रधारयथोरजांसि ।
वावृधानावमतिंक्षत्रियस्यानुंव्रतंरक्षमाणावजुर्यम् ॥ १ ॥

त्री । रोचना । वरुण । त्रीन् । उत । द्यून् । त्रीणि । मित्र ।
धारयथः । रजांसि । वृवृधानौ । अमतिम् । क्षत्रियस्य ।
अनु । व्रतम । रक्षमाणौ । अजुर्यम् ॥ १ ॥

हेवरुण हेमित्र युवां त्री त्रीणि रोचना रोचनानि द्युलोकान्धारयथइतिसंबन्धः उत अपिच त्रीन्द्यून् द्योतमानानंतरिक्षलोकान् धारयथः तथात्रीणिरजांसि भूलोकान् कीदृशौ युवां वावृधाना वर्धमानौ क्षत्रियस्य क्षत्रं बलं तद्वतइन्द्रस्य यद्वा क्षत्रियजातीयस्ययजमानस्य अमतिं रूपनामैतत् रूपंव्रतंकर्मच अजुर्यं अजीर्णंअविरतंवा रक्षमाणौ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इरावतीर्वरुणधेनवोवांमधुंमद्वांसिन्धवोमित्रदुह्रे ।
त्रयस्तस्थुर्वृषभासस्तिसृणांधिषणानांरेतोधाविद्युमन्तः ॥ २ ॥

इरावतीः । वरुण । धेनवः । वाम् । मधुऽमत् । वाम् । सिंधवः ।
मित्र । दुह्रे । त्रयः । तस्थुः । वृषभासः । तिसृणाम् । धिषणानाम् ।
रेतःऽधाः । वि । द्युऽमन्तः ॥ २ ॥

हेवरुण हेमित्र वांयुवयोराज्ञया धेनवोगावः इरावतीः इराक्षीरलक्षणातं-दूयोभवन्ति तथासिंधवः स्यंदनशीलामेघानद्योवा मधुमत् मधुरसमुदकं दुहे दुहन्ति तथा त्रयः त्रिसंख्याकावृषभासोवर्षितारः रेतोधाः उदकस्यधारकाः द्युमंतोदीप्तिमन्तः अग्निवाय्वा-दित्याः तिसृणां त्रिसंख्याकानां धिषणानां स्थानानां पृथिव्यंतरिक्षद्युलोकानां स्वामिनःस-न्तः वि विविधं प्रत्येकं तस्थुस्तिष्ठन्ति युवयोरनुग्रहात्त्रयोपिदेवास्त्रिपुस्थानेषुवर्तंतइत्यर्थः॥२॥

अथतृतीया—

प्रातर्देवीमदितिंजोहवीमिमध्यंदिनउदितासूर्यस्य ।
रायेमित्रावरुणासर्वतातेळेतोकायतनयायशंयोः ॥ ३ ॥

प्रातः । देवीम् । अदितिम् । जोहवीमि । मध्यंदिने । उत्ऽइता । सूर्यस्य । राये । मित्रावरुणा । सर्वऽताता । ईळे । तोकाय । तनयाय । शम् । योः ॥ ३ ॥

अहमृषिः प्रातः प्रातःकाले अदितिमखंडनीयां देवानांजननीं देवीं द्योतमानां जोहवीमि आह्वयामि तथामध्यन्दिने सूर्यस्य उदिता उदितौ तत्समृद्धिकाले माध्यन्दिनेसवने जोहवीमि हेमित्रावरुणा युवां राये धनप्राप्तये सर्वताती यज्ञे ईळे स्तौमि पुनःकिमर्थं तोकाय पुत्राय तनयाय तत्पुत्रायच शं अरिष्टशमनाय योः सुखस्यमिश्रणायच ईळइति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

याधर्तारारजसोरोचनस्योतादित्यादिव्यापार्थिवस्य ।
नवांदेवाअमृताआमिनन्तिव्रतानिमित्रावरुणाध्रुवाणि ॥४॥७॥

या । धर्तारा । रजसः । रोचनस्य । उत । आदित्या । दिव्या । पार्थिवस्य । न । वाम् । देवाः । अमृताः । आ । मिनन्ति । व्रतानि । मित्रावरुणा । ध्रुवाणि ॥ ४ ॥ ७ ॥

या यौ रोचनस्य रोचमानस्य रजसोलोकस्य स्वर्गाख्यस्येत्यर्थः उतापिच पार्थि-वस्य रजसोयायौधर्तारौ आदित्या अदितेःपुत्रौ दिव्या दिविभवौ तौ युवांईळइतिपू-

वैत्रसंबन्धः हेमित्रावरुणा वांयुवयोः ध्रुवाणि व्रतानिकर्माणि देवाः अन्येइन्द्रादयः अमृताः अमरणधर्माणोपि नामिनन्ति नहिंसन्ति यतोध्रुवाणि अतइत्यभिप्रायः ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

पुरूरुणेतिचतुर्ऋचंचतुर्दशंसूक्तं उरुचक्रेरार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं पुरूरुणागायत्रंत्वित्यनुक्रमणिका पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रातःसवने आवापार्थत्वेनेदमपिसूक्तंपूर्वसूक्तेनसह प्रयोमित्रायेतिचतुर्णांद्वितीयमुद्धेरेदितिह्युक्तं चातुर्विंशेहनिप्रातःसवनेमैत्रावरुणशस्त्रेआयस्तृचःषळहस्तोत्रियसंज्ञकः सूत्रितंच—पुरूरुणाचिद्ध्यस्तिमतिवांसूरउदितइति ।

तत्रप्रथमा—

पुरूरुणांचिद्ध्यस्त्यवोनूनंवांवरुण । मित्रवंसिवांसुमतिम् ॥१॥

पुरुऽउरुणां । चित् । हि । अस्ति । अवः । नूनम् । वाम् । वरुण । मित्र । वंसि । वाम् । सुऽमतिम् ॥ १ ॥

हेमित्रावरुणौ वांयुवयोः पुरूरुणाचित् अत्र सोः सुपांसुलुगित्याकारः पुरोरपिबहुउरुबहुतरं अथवा पुरुचतदुरुचपुरूरु अत्यन्तमुरुतरमित्यर्थः ताद्दगवोरक्षणं नूनं निश्चयेन अस्ति हिप्रसिद्धौ चिदितिपूरणः हेवरुण हेमित्र वांयुवयोः सुमतिं अनुग्रहबुद्धिं वंसि संभजेय यस्मादवोस्तितस्माद्वंसीतिभावः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तावांसम्यगद्रुह्वाणेषमश्यामधायसे । वयंतेरुद्रास्याम ॥ २ ॥

ता । वाम् । सम्यक् । अद्रुह्वाणा । इषम् । अश्याम । धायसे । वयम् । ते । रुद्रा । स्याम ॥ २ ॥

हेअद्रुह्वाणा हेअद्रोग्धारौ ता तौ प्रसिद्धौ वां युवां सम्यक्स्तुमइतिशेषः स्तोतारोवयं इषमन्नं धायसे पानाय भोजनाय अश्याम प्राप्नुयाम हेरुद्रा रुतः दुःखात् द्रावयितारौ रुदद्भिर्वैषणीयौवा तेस्तोतारोवयं स्याम भवेम समृद्धाइतिशेषः युवाभ्यांस्वभूतावास्याम ॥ २ ॥

अथतृतीया—

पातंनोरुद्रापायुभिरुतत्रायेथांसुत्रात्रा ।
तुर्याममदस्यून्तनूभिः ॥ ३ ॥

पातम् । नः । रुद्रा । पायुऽभिः । उत । त्रायेथाम् । सुऽत्रात्रा ।
तुर्याम । दस्यून् । तनूभिः ॥ ३ ॥

हेरुद्रा उग्ररूपौ देवौ युवां नोस्मान् पायुभिः रक्षणैःपातं रक्षतं उतापिच सुत्रात्रा शोभनेनत्राणेन त्रायेथां पालयेथां इष्टप्रापणानिष्टपरिहारभेदेनभेदः स्तोत्रादिविकल्पाच्छत्रोर्वा त्रायेथां अभिमतप्रापणेनरक्षतमित्यर्थः वयंच तनूभिः पुत्रादिभिःसहिताः स्वैर्वीरैर्वा दस्यून् शत्रून्तुर्याम हिंस्याम तरेमवा ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

माकस्याद्भुतक्रतूयक्षंभुजेमातनूभिः ।
माशेपसामातनसा ॥ ४ ॥ ८ ।

मा । कस्य । अद्भुतक्रतूइत्यद्भुतऽक्रतू । यक्षम् । भुजेम । तनूभिः ।
मा । शेपसा । मा । तनसा ॥ ४ ॥ ८ ॥

हेअद्भुतक्रतू आश्चर्यकर्माणौ वयं कस्य अन्यस्यकस्यच यक्षं पूजितं धनंमाभुजेम माभुंजीमहि तनूभिरस्मदीयैरवयवैः युवयोरनुग्रहात् समृद्धावयं अन्यथावयंकस्यचिद्धनेन शरीरपोषंनकुर्महइत्यर्थः तथा शेपसा अपत्येनसहितामाभुजेम तनसा पौत्रादिनासहितामाभुजेम अस्मत्कुलेनकेपिभुंजीमहीत्यर्थः ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

आनोगन्तमितित्र्यृचात्मकंपंचदशंसूक्तं बाहुवृक्तस्यात्रेयस्यार्षं गायत्रं मैत्रावरुणं आनस्तृचंबाहुवृक्तइत्यनुक्रमणिका उक्तःसूक्तविनियोगः अग्निष्टोमेप्रातःसवनेमैत्रावरुणशस्त्रे अप्रमनुरूपस्तृचः सूत्रितंच—आनोमित्रावरुणाआनोगन्तंरिशादसेति ।

तत्रप्रथमा—

आनोगन्तंरिशादसावरुणमित्रंवर्हणा ।
उपेमंचारुमध्वरम् ॥ १ ॥

आ । नः । गन्तम् । रिशादसा । वरुण । मित्र । वर्हणा । उप । इमम् । चारुम् । अध्वरम् ॥ १ ॥

हेवरुण हेमित्र हेरिशादसा शत्रूणांमेरकौयुवां नोस्माकमिमं चारुं चरणीयं अध्वरं अहिंसकं यज्ञमुपागन्तं उपागच्छतं कीदृशौ वर्हणा परिवर्हणौ निवर्हणौ हन्तारौशत्रूणाम् ॥१॥

अथद्वितीया—

विश्वस्यहिप्रचेतसावरुणमित्रराजथः ।
ईशानापिप्यतंधियः ॥ २ ॥

विश्वस्य । हि । प्रऽचेतसा । वरुण । मित्र । राजथः । ईशाना । पिप्यतम् । धियः ॥ २ ॥

हेवरुण हेमित्र हेप्रचेतसा प्रकृष्टज्ञानौयुवां विश्वस्यराजथः सर्वस्यस्वामिनौ भवथःहीति प्रसिद्धौ हेईशाना अस्माकमीश्वरौयुवां धियोस्मदीयानिकर्माणि पिप्यतं प्याययतंफलैः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उपनःसुतमागतंवरुणमित्रदाशुषः ।
अस्यसोमस्यपीतये ॥ ३ ॥ ९ ॥

उप । नः । सुतम् । आ । गतम् । वरुण । मित्र । दाशुषः । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ ३ ॥ ९ ॥

नोस्माकं सुतमभिषुतं सोमंप्रति हेवरुण हेमित्र युवां उपागतं उपागच्छतं दाशुषोहविर्दातुर्ममास्यसोमस्य पीतये पानाय ॥ ३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

आमित्रेवरुणइतितृचात्मकंषोडशंसूक्तं बाहुवृक्तस्यार्षमौष्णिहं मैत्रावरुणं आमित्रऔ-ष्णिहमित्यनुक्रमणिका दशरात्रेतृतीयेहनिप्रउगशस्त्रेअयंमैत्रावरुणस्यतृचः सूत्रितंच—आमि-त्रेवरुणेवयमश्विनावेहगच्छतमिति ।

तत्रप्रथमा—

आमि॒त्रेवरु॑णेव॒यंगी॒र्भिर्जु॑हु॒मोअ॑त्रि॒वत् ।
निब॒र्हिषि॑सदतं॒सोम॑पीतये ॥ १ ॥

आ । मि॒त्रे । वरु॑णे । व॒यम् । गीः॒ऽभिः । जु॒हु॒मः॒ । अ॒त्रि॒ऽवत् ।
नि । ब॒र्हिषि॑ । स॒द॒त॒म् । सोम॑ऽपीतये ॥ १ ॥

वयमात्रेयाः मित्रेवरुणे मित्रावरुणयोरर्थाय गीर्भिर्मंत्रैराजुहुमः अत्रिवत् अस्मद्गोत्र-प्रवर्तकोत्रिरिव तस्मात् मित्रावरुणौ सोमपीतये बर्हिषिनिषदतं निषीदतम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

व्र॒तेन॑स्थोध्रु॒वक्षे॑मा॒धर्म॑णायात॒यज्ज॑ना ।
निब॒र्हिषि॑सदतं॒सोम॑पीतये ॥ २ ॥

व्र॒तेन॑ । स्थः॒ । ध्रु॒वऽक्षे॑मा । धर्म॑णा । या॒त॒यत्ऽज॑ना ।
नि । ब॒र्हिषि॑ । स॒द॒त॒म् । सोम॑ऽपीतये ॥ २ ॥

हेमित्रावरुणौ युवां धर्मणा जगद्धारकेण व्रतेन कर्मणायोगेन ध्रुवक्षेमा स्थः अवि-चलितस्थानौभवथः यातयज्जना यातयन्तः कर्मसुप्रवर्तयन्तोजनाऋत्विजोययोस्तौयातयज्जनौ अथवा यातयन्तोशत्रून्हिंसन्तोजनाभृत्याययोस्तौ शिष्टंगतम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

मि॒त्रश्च॑नो॒वरु॑णश्चजु॒षेतां॑य॒ज्ञमि॒ष्टये॑ ॥
निब॒र्हिषि॑सदतां॒सोम॑पीतये ॥ ३ ॥ १० ॥

मि॒त्रः । च॒ । नः॒ । वरु॑णः । च॒ । जु॒षेता॑म् । य॒ज्ञम् । इ॒ष्टये॑ ।
नि । ब॒र्हिषि॑ । स॒द॒ता॒म् । सोम॑ऽपीतये ॥ ३ ॥ १० ॥

मित्रश्चवरुणश्चोभौ नोस्माकं यज्ञमिष्टये अभीष्टाय जुषेतां सेवेतां आगत्यच बर्हिषि निषदतं निषीदतं सोमपानाय ॥ ३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

॥ इतिपंचमेमंडलेपंचमोनुवाकः ॥ ५ ॥

षष्ठेनुवाकेपंचदशसूक्तानि तत्रयदद्यस्थइतिदशर्चंप्रथमंसूक्तं अत्रियस्यपौरनाम्नआर्षं आनुष्टुभमाश्विनं अनुक्रान्तंच—यदद्यदशपौरआश्विनंतदानुष्टुभंत्विति । तदित्युक्तत्वादिदमादीनिषट्सूक्तान्याश्विनानि आनुष्टुभंत्वितितुशब्दादिदमुत्तरंचद्वेआनुष्टुभे प्रातरनुवाके आश्विने क्रतौ आनुष्टुभेछन्दसि आश्विनशस्त्रेचेदमादिकेद्वेसूक्ते यदद्यस्थइतिसूक्तेइतिसूत्रितम्।

तत्रप्रथमा—

यद॒द्यस्थः॑प॑रा॒वति॒यद॑र्वा॒वत्य॑श्विना ।
यद्वा॑पु॒रू पु॑रुभुजा॒यद॒न्तरि॑क्ष॒आग॑तम् ॥ १ ॥

यत् । अ॒द्य । स्थः । प॒रा॒ऽवति॑ । यत् । अ॒र्वा॒ऽवति॑ । अ॒श्वि॒ना॒ ।
यत् । वा॒ । पु॒रु । पु॒रु॒ऽभु॒जा॒ । यत् । अ॒न्तरि॑क्षे । आ । ग॒त॒म् ॥१॥

हेपुरुभुजा बहुषु यज्ञेषु भोक्तारौ अधिकं रक्षितारौवा हेअश्विना अश्विनौ यद्यदि अद्यास्मिन्काले परावति अत्यंतंदूरेदेशे द्युलोके स्थोभवथः यद्वा अर्वावति अरणवति गन्तुंशक्येप्रदेशे अन्तिकेस्थः यत् यदिवा अथवा पुरु बहु प्रदेशेपुस्थः यद्यदि अन्तरिक्षेस्थः तस्मात्सर्वस्माद्यागतं आगच्छतम्॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इ॒ह त्या पु॑रु॒भूत॑मा पु॒रू दंसां॑सि॒ बिभ्र॑ता ।
व॒र॒स्या या॒म्यध्रि॑गू हु॒वे तु॒विष्ट॑मा भु॒जे ॥ २ ॥

इ॒ह । त्या । पु॒रु॒ऽभूत॑मा । पु॒रु । दंसां॑सि । बिभ्र॑ता । व॒र॒स्या ।
या॒मि॒ । अध्रि॑गू॒इत्यध्रि॑ऽगू । हु॒वे । तु॒वि॒ःऽत॑मा । भु॒जे ॥ २ ॥

इहास्मिन्यज्ञे त्या तौ पुरुभूतमा पुरूणां बहूनां यजमानानां भावयितृतमौ पुरु पुरूणि दंसांसि कर्माणि बिभ्रता धारयन्तौ वरस्यावरणीयौ अध्रिगू अन्यैरधृतगमनकर्माणौ यामि उपागच्छामि तुविष्टमा प्रभूततमौ भुजे भोगाय पालनायवा हुवे आह्वयामि ॥ २॥

आ। यत्। वाम्। सूर्या। रथम्। तिष्ठत्। रघुऽस्यदम्। सदा।
परि। वाम्। अरुषाः। वयः। घृणा। वरन्ते। आऽतपः॥५॥११॥

हेअश्विनौ वांयुवयोः सदा सर्वदा रघुष्यदं शीघ्रगंरथं सूर्या युवयोःपत्नी यत् यदा आतिष्ठत् आस्थितवती तदा वांपरिवरन्ते परितोवृण्वन्ति केअरुषा आरोचमानाः घृणादीप्ताः आतपः आतापनाः शत्रूणां वयोश्वाः अथवा आतपइतिविशेष्यं वयोगन्तारउक्तलक्षणाः आतपःसर्वतस्तापयित्र्योदीप्तयःपरिवरन्ते ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी–

युवोरत्रिश्चिकेततिनरासुम्नेनचेतसा।
घर्मंयद्वामरेपसंनासत्यास्नाभुरण्यति ॥ ६ ॥

युवोः। अत्रिः। चिकेतति। नरा। सुम्नेन। चेतसा।
घर्मम्। यत्। वाम्। अरेपसम्। नासत्या। आस्ना। भुरण्यति॥६॥

हेनरा नेतारावश्विनौ युवोर्युवयोःयुवामित्यर्थः अत्रिरस्मत्पिताऋषिः सुम्नेन सुखेन अग्निदाहोपशमरूपेणहेतुना चेतसा आदरयुक्तेनमनसा चिकेतति जानाति स्तुतवानित्यर्थः सतिदुःखे सुखमुक्ष्यते दुःखस्यकःप्रसंगइत्यतआह यद्यस्मात् हेनासत्यौ वांयुवयोरास्ना आस्येन तन्निष्पन्नेनस्तोत्रेण घर्मं दीप्तं दहन्तमग्निं असुरैः स्वदाहायप्रक्षिप्तं अरेपसं अपापं सुखकरं भुरण्यति प्राप्तवान् भुरण्यतिर्गतिकर्मा अत्रेरग्नेःसकाशात् रक्षणं हिमेनाग्निंघ्रंसं युवमृबीसमुतततमत्रयेइत्यादिभिःस्पष्टंप्रदर्शितम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

उग्रोवांककुहोययिःशृण्वेयामेषुसंतनिः।
यद्वांदंसोभिरश्विनात्रिर्नरावववर्तति ॥ ७ ॥

उग्रः। वाम्। ककुहः। ययिः। शृण्वे। यामेषु। सम्ऽतनिः।
यत्। वाम्। दंसःऽभिः। अश्विना। अत्रिः। नरा। आऽववर्तति॥७॥

१ ऋ०सं० १.८.९.। २ ऋ० सं० ७.८.१६।

उग्रउद्गूर्णबलोवांयुवयोः ककुहः उच्छ्रितोमहान् ययिर्गन्ता सन्तनिः सततंगच्छन् रथः यामेषु गमनेषु यज्ञेषुवा श्रृण्वे श्रूयते हेअश्विना हेनरा यद्यस्मात् वांयुवां दंसोभिः कर्मभिः अविरतमतिता आववर्तति आवर्तयति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

मध्वंऊषुमंधूयुवारुद्रासिषंक्तिपिप्युषी ।
यत्संमुद्रातिपर्षथःपुक्काःपृक्षोभरन्तवाम् ॥ ८ ॥

मध्वंः । ऊँ इति । सु । मधुऽयुवा । रुद्रां । सिसंक्ति ।
पिप्युषी । यत् । समुद्रा । अति । पर्षथः । पुक्काः । पृक्षः ।
भरन्त । वाम् ॥ ८ ॥

हेमधूयुवा मधुरस्यसोमादेर्मिश्रयितारौ हेरुद्रा रुत् स्तुतिः तयाद्रवणीयौ रुद्रपुत्रौ वांयुवांमध्वोमधुररसेन सुपिप्युषी सुष्ठुप्यायमयन्ती स्तुतिरस्मत्कृता सिषक्ति सेवते यद्यदा समुद्रा समुद्रवणसाधनान्यन्तरिक्षाणि अतिपर्षथः अतिचारयथः यज्ञंप्राप्नुथइत्यर्थः तदापक्काः पृक्षोन्नादीनिहविर्लक्षणानि वां भरन्त भ्रियन्तेयजमानैः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

सुत्यमिद्वाउंअश्विनायुवामांहुर्मयोभुवां ।
तायामंन्यामहूतंमायामन्नामृळयत्तंमा ॥ ९ ॥

सत्यम् । इत् । वै । ऊँइतिं । अश्विना । युवाम् । आहुः ।
मयःऽभुवां । ता । यामंन् । यामऽहूतमा । यामंन् । आ ।
मृळयत्ऽतमा ॥ ९ ॥

हेअश्विना युवांसत्यमित् सत्यमेव वाइतिपादपूरणः मयोभुवा सुखस्यभावयितारा-वाहुःपुराविदः ता तौ सुखकरत्वेनप्रसिद्धौ युवां यामन् यज्ञे यामहूतमागमनार्थं भृशमा-ह्वातव्यौभवतमितिशेषः यामन्नस्मद्यज्ञे अस्मदर्थागमनेवा मृळयत्तमाच अतिशयेनसुखयि-तारौभवतम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इमाब्रह्माणिवर्धनाश्विभ्यांसन्तुशन्तमा ।
यातक्षामरथाँइवावोचामबृहन्नमः ॥ १० ॥ १२ ॥

इमा । ब्रह्माणि । वर्धना । अश्विऽभ्याम् । सन्तु । शम्ऽतमा ।
या । तक्षाम । रथान्ऽइव । अवोचाम । बृहत् । नमः ॥१०॥१२॥

अथस्तुतिंनिगमयति इमा इमानीदानींकृतानि ब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि अश्विभ्यां वर्धना वर्धनानि समर्धकानि शंतमा सुखतमानिसन्तु या यानि तक्षाम सं-पादयाम रथानिवशिल्पी तद्वत्तक्षाम तानिसुखतमानिसन्तु वयं बृहत्प्रभूतं प्रभूतफलप्रदं नमोनमस्कारोक्तिमवोचाम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

कूष्ठइतिदशर्चंद्वितीयंसूक्तं पौरस्यार्षं कूष्ठइत्यनुक्रमणिका पूर्वत्रतुशब्दादिदमप्यानुष्टुभं आश्विनं तदितिपूर्वोक्तत्वात् प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

कूष्ठोदेवावश्विनाद्यादिवोमनावसू ।
तच्छ्रवथोवृषण्वसूअत्रिर्वामाविवासति ॥ १ ॥

कूऽस्थः । देवौ । अश्विना । अद्य । दिवः । मनावसू इति ।
तत् । श्रवथः । वृषण्वसूइतिवृषण्ऽवसू । अत्रिः । वाम् । आ ।
विवासति ॥ १ ॥

हेदेवौ हेमनावसू स्तुतिधनौ शृणुथःअश्विनाद्यास्मिन्यागदिनेदिवोद्युलोकादागत्य कू-ष्ठः व्यत्ययेनैकवचनं कौ भूमौ तिष्ठन्तौ सन्तौ तत्स्तोत्रं श्रवथः हेवृषण्वसू वर्षकधनौवां अत्रिरत्रेःपुत्रः आविवासति सर्वतःपरिचरति अथवा कुइत्यस्यनिपातस्यस्थइत्याख्यातेन सहेतियोगविभागात्समासः ऐकस्वर्यंचाप्येतत्समयपाठे अराइवेत्यत्र यथाइवशब्दःकूचिन्ना-यते कूचित्सन्तमित्यादिवदत्रापिद्रष्टव्यं क्वस्थितौभवथः अत्रिर्युवांस्तौति तंश्रृणुथेत्यर्थः ॥१॥

अथद्वितीया—

कुहत्याकुहनुश्रुतादिविदेवानासत्या ।
कस्मिन्नायतथोजनेकोवांनदीनांसचा ॥ २ ॥

कुह । त्या । कुह । नु । श्रुता । दिवि । देवा । नासत्या । कस्मिन् ।
आ । यतथः । जने । कः । वाम् । नदीनाम् । सचा ॥ २ ॥

त्या तौ देवा देवौ नासत्या अश्विनौ कुह कुत्रविष्ठथः नु अद्य कुहश्रुता कुत्रश्रुतौ दिवि द्युलोकेनिवसतइतिशेषः अथप्रत्यक्षकृतः हेदेवौ युवां कस्मिन् जने यजमाने आयतथः आगच्छथः कःस्तोता वांयुवयोर्नदीनांस्तुतीनां सचा सहायः स्यात् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कंयाथःकंहगच्छथःकमच्छायुञ्जाथेरथम् ।
कस्यब्रह्माणिरण्यथोवयंवामुश्मसीष्टये ॥ ३ ॥

कम् । याथः । कम् । ह । जग्मथः । कम् । अच्छ । युञ्जाथे इति ।
रथम् । कस्य । ब्रह्माणि । रण्यथः । वयम् । वाम् । उश्मसि । इष्टये ॥ ३ ॥

हेअश्विनौ युवां कं यजमानं यज्ञंवा प्रतियाथः अध्वानमुल्लंघ्ययाथः कंहकंच प्रतिगच्छथः गत्वाच केनसह संगतौभवथः कंचाच्छाभिमुखंयुंजाथे योजयथोरथमश्वैः कस्यब्रह्माणि परिवृढानि स्तोत्राणि रण्यथः रमेथे वयंच वांयुवां इष्टये गमनायएषणायवा उश्मसि कामयामहे तस्मात्कस्यचयागंप्रतिनगन्तव्यमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पौरंचिद्ध्युदप्रुतंपौरपौरायजिन्वथः ।
यदींगृभीततातयेसिंहमिवद्रुहस्पदे ॥ ४ ॥

पौरम् । चित् । हि । उदऽप्रुतम् । पौर । पौराय । जिन्वथः ।
यत् । ईम् । गृभीतऽतातये । सिंहम्ऽइव । द्रुहः । पदे ॥ ४ ॥

हेपौर इदमश्विनोःसंबोधनं पौरेणस्तुत्यत्वेनसंबन्धादश्विनावपिपौरौ उभयोश्छान्दसमेकवचनं हेपौरसंबन्धिनावश्विनौ युवांपौरं चिदितिपूरणः पौरेणवृष्टयर्थंप्रार्थ्यमानत्वेनसंबन्धान्मेघोपिपौरः तं उदप्रुतं उदकप्लावकंमेघं पौरायऋषयेमह्यं जिन्वथः प्रेरयथः यद्यौयुवां ईमितिपूरणः गृभीततातये गृहीतयज्ञसन्तानाय पौराय ईमेनंमेघं प्रतिगच्छथः द्रुहः द्रोहस्य पदे स्थाने अरण्यदेशे सिंहमिवगर्जन्तं प्रबलंसिंहंयथाबलाद्व्यापयन्तिशूराःतद्वज्जिन्वथइति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

प्रच्यवा॑नाज्जुजु॒रुषो॑व॒व्रिमत्कं॒नमु॑ञ्चथः ।
युवा॒यदी॑कृ॒थःपुन॒राकाम॑मृण्वेव॒ध्वः॑ ॥ ५ ॥ १३॥

प्र । च्यवा॑नात् । जु॒जु॒रुषः॑ । व॒व्रिम् । अत्क॑म् । न । मु॒ञ्च॒थः॒ । युवा॑ । यदि॑ । कृ॒थः । पुन॑रः । आ । काम॑म् । ऋ॒ण्वे॒ । व॒ध्वः॑ ॥ ५ ॥ १३ ॥

च्यवानाद्दषेः जुजुरुषोजरसाजीर्णात्तकाशाद्वव्रिं हेयं पुराणं रूपं अत्कंन कवचमिव प्रमुंचथः प्रमुंचतं प्रामुंचतं ऋषिमिवच्यवानादित्यादिमंत्रांन्तरं । यदि यदा पुनःयुवाकृथः युवानं कुरुथइत्यर्थः तदावध्वः सुरूपायाःस्त्रियः कामं कमनीयंरूपमाऋण्वे प्राप्तवान् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी–

अस्ति॒हिवा॑मि॒हस्तो॒तास्मसि॑वांसं॒दृशि॑श्रि॒ये ।
नूश्रु॒तंम॒आग॑त॒मवो॑भिर्वाजिनीवसू ॥ ६ ॥

अस्ति॑ । हि । वा॒म् । इ॒ह । स्तो॒ता । स्मसि॑ । वा॒म् । स॒म्ऽदृशि॑ । श्रि॒ये । नु । श्रु॒तम् । मे॒ । आ । ग॒त॒म् । अवः॑ऽभिः । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒इति॑वाजिनीऽवसू ॥ ६ ॥

हेअश्विनौ वांस्तोता पौरोस्तिहि यस्तेखलु हेदेवौ वांसंदृशि संदर्शने संनिधाने स्मसि स्मः भवेम किमर्थं श्रिये नु अद्य मदीयमाह्वानं श्रुतं शृणुतं श्रुत्वा आगतं आगच्छतं किंतूष्णीं नेत्याह अवोभीरक्षणैःसह वाजिनीवसू अन्नवसू ॥ ६ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ८. ९.

अथसप्तमी—

कोवा॑म॒द्यपु॑रू॒णामावव्ने॒मर्त्या॑नाम् ।
कोविप्रो॑विप्रवाहसा॒कोय॒ज्ञैर्वा॑जिनीवसू ॥ ७॥

कः । वा॒म् । अ॒द्य । पु॒रू॒णाम् । आ । व॒व्ने॒ । मर्त्या॑नाम् । कः । विप्रः॑ ।
वि॒प्र॒ऽवा॒ह॒सा॒ । कः । य॒ज्ञैः । वा॒जि॒नी॒व॒सू॒इतिवाजिनीऽवसू ॥ ७ ॥

हेवाजिनीवसू अन्नवसू वांयुवां अद्यास्मिन्दिने पुरूणां मर्त्यानांमध्ये कआवव्ने सर्वतोभजति हेविप्रवाहसा विप्रैर्मेधाविभिर्वहनीयौ कोविप्रोमेधावीवव्ने कोयजमानोयज्ञैर्वव्ने अत्यन्तविलंबमसहमानःसन् पुनःपुनर्ब्रूते ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आवा॒रथो॒रथा॑ना॒येष्ठो॑यात्वश्विना ।
पु॒रूचि॒दस्म॒युस्ति॒रआ॑ङ्गू॒षोमर्त्ये॒ष्वा ॥ ८ ॥

आ । वा॒म् । रथः॑ । रथा॑नाम् । येष्ठः॑ । या॒तु॒ । अ॒श्वि॒ना॒ ।
पु॒रु । चि॒त् । अ॒स्म॒ऽयुः । ति॒रः । आ॒ङ्गू॒षः । मर्त्ये॑षु । आ ॥ ८ ॥

हेअश्विना अश्विनौ वांयुवयोरथःएकोरथः रथानांयेष्ठः इतरदेवरथानांमध्येतिशयेनगन्तासन् आयातु कीदृशःसन् पुरूचिद्बहून्यपि अस्मद्विरोधिनस्तिरोहिंसकस्तिरस्कर्तावा अस्मयुः अस्मान्कामयमानः मर्त्येषु सर्वेषुयजमानेषु मध्येआंगूषः स्तुत्यः आकारःपूरणः अथवा आंगूषःस्तोमःस्तवः अस्मयुः अस्मान् बलैर्योक्तुंकामयमानः मर्त्येषुमर्त्यैरस्मदीयैर्कैर्विविभिःप्रेरितःसन् उक्तलक्षणाश्विनोरथस्यवास्तुतिरासर्वतः पुरूचित् पुरूण्यपिशत्रुबलानितिरस्तिरस्करोति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

शमू॒षुवां॑मधूयुवा॒स्माकं॑मस्तुच॒र्कृतिः॑ ।
अ॒र्वा॒चीनाविचेतसा॒विभिः॑श्ये॒नेव॒दीयतम् ॥ ९ ॥

शम् । ऊँ इति॑ । सु । वा॒म् । म॒धु॒ऽयु॒वा॒ । अ॒स्माक॑म् । अ॒स्तु॒ । च॒र्कृतिः॑ ।
अ॒र्वा॒ची॒ना॒ । वि॒ऽचे॒त॒सा॒ । विऽभिः॑ । श्ये॒नाऽइ॑व । दी॒य॒त॒म् ॥ ९ ॥

हेमधूयुवा मधुमन्तौ वांयुवाभ्यां चर्कृतिः पुनःपुनःकरणं युवाभ्यां अर्थाय पुनः पुनः क्रियमाणंस्तोत्रं युवयोरागमनस्याभ्यासोवा अस्माकं सु सुष्ठु शमु सुखकरमेव अस्तु भवतु हेअर्वाचीना अर्वागस्मदभिमुखांचनौ हेविचेतसा विशिष्टप्रज्ञौ श्येनेव श्येनाविव विभिर्गन्तृभिरभीशुभिर्दीयतं गच्छतं ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अश्विनायद्धकर्हिचिच्छुश्रूयातमिमंहवम् ।
वस्वीरूषुवांभुजःपृञ्चन्तिसुवांपृचः ॥ १० ॥ १४ ॥

अश्विना । यत् । ह । कर्हि । चित् । शुश्रुयातम् । इमम् । हवम् । वस्वीः । ऊँ इति । सु । वाम् । भुजः । पृञ्चन्ति । सु । वाम् । पृचः ॥१०॥ १४॥

हेअश्विना युवां यद्ध यत्र कर्हिचिदवस्थितवन्तौभवथः तत्र मे हवं आह्वानं शुश्रुयातं शृणुतं श्रुत्वागच्छतमित्यर्थः किमर्थमिति उच्यते वस्वीः प्रशस्याः भुजोन्नानि हविर्लक्षणानि सु सुष्ठु वांयुवांपृंचन्ति मिश्रयन्तिप्राप्नुवन्ति उइतिपूरणः कीदृश्योभुजः वां युवां सु सुष्ठु पृचः संपर्चनाः युवांप्राप्तुं कामयमानाइत्यर्थः अथवा सुपृचः सुसंपर्चनाः स्तोतारोवस्वीर्भुजोवां सुष्ठुपृंचन्ति संपर्चयन्ति ॥ १० ॥

हेअश्विनौ एकःप्रतिशब्दोनुवादः वां युवयोः प्रियतमंरथं स्तोताऋषिरवस्युः स्तोमेनप्रतिभूषति अलंकरोति कीदृशंरथं वृषणं वर्षितारंफलानां वसुवाहनं धनानांवाहकं ईदृशंरथं आगमनायस्तौतीत्यर्थः तस्मात् हेमाध्वी मधुविद्यावेदितारौ मम हवमाह्वानं श्रुतं शृणुतं ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अत्यायातमश्विनातिरोविश्वाअहंसना।
दस्राहिरण्यवर्तनीसुषुम्नासिन्धुवाहसामाध्वीममश्रुतंहवम् ॥२॥

अतिऽआयातम्। अश्विना। तिरः। विश्वाः। अहम्। सना।
दस्रा। हिरण्यवर्तनीइति हिरण्यऽवर्तनी। सुऽसुम्ना। सिन्धुऽवाहसा।
माध्वीइति। मम। श्रुतम्। हवम् ॥ २ ॥

हेअश्विना अत्यायातं सर्वान्यजमानानतिक्रम्यागच्छतं यथाअहमृषिर्विश्वाः सर्वाः अस्मद्विरोधिप्रजाः सना सदातिरस्करोमि अथवा अहं तिरः तिरःसतइतिप्राप्तस्येतिनिरुक्तं। प्राप्ताःसर्वाःविश्वाःक्रियाःयुष्मदीयाअनुतिष्ठेयमित्यर्थः सना सनातनौ दस्रा शत्रूणामुपक्षपयितारौ हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ सुषुम्ना सुधनौ सिन्धुवाहसा नदीनांप्रवाहयितारौ वृष्टिप्रेरणेन तादृशौयुवां अत्यायातं ॥ २ ॥

अथतृतीया–

आनोरत्नानिविभ्रतावश्विनागच्छतंयुवम्।
रुद्राहिरण्यवर्तनीजुषाणावाजिनीवसूमाध्वीममश्रुतंहवम् ॥३॥

आ। नः। रत्नानि। बिभ्रतौ। अश्विना। गच्छतम्। युवम्।
रुद्रा। हिरण्यवर्तनीइतिहिरण्यऽवर्तनी। जुषाणा। वाजिनीवसूइति-
वाजिनीऽवसू। माध्वी इति। मम। श्रुतम्। हवम् ॥ ३ ॥

हेअश्विना नोस्मभ्यं रत्नानि रमणीयानिधनानि बिभ्रतौ धारयन्तौ युवं युवां नोस्मान् या आगच्छतं हेरुद्रा रुद्रपुत्रौ स्तुत्यौवा हेवाजिनीवसू वाजिनधनौ युवां हिरण्यवर्तनी हिरण्यरथौ जुषाणा यज्ञंसेवमानौसन्तावागच्छतमिति माध्वीत्यादिगतं ॥ ३ ॥

---

१ नि० ३.२०.।

अथचतुर्थी–

सुष्टुभोवांवृषण्वसूरथेवाणीच्याहिता ।
उतवांककुहोमृगःपृक्षःकृणोतिवापुषोमाध्वीममश्रुतंहवम् ॥ ४ ॥

सुऽस्तुभः । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथे । वाणीची ।
आऽहिता । उत । वाम् । ककुहः । मृगः । पृक्षः । कृणोति ।
वापुषः । माध्वी इति । मम । श्रुतम् । हवम् ॥ ४ ॥

हेवृषण्वसू वर्षधनौ वर्षितारौवा वसूनां हेअश्विनौ सुष्टुभः सुस्तोतुर्मम वाणीची वाग्रूपास्तुतिः वांयुवयोः रथेआहिता स्थापिता अस्माभिःकृतेत्यर्थः उतापिच वांयुवाभ्यां ककुहोमहान् मृगः मृगयितः वापुषोवपुष्मान् यजमानः पृक्षोन्नंहविः कृणोति करोति तस्मान्ममहवं श्रुतमिति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

बोधिन्मनसारथ्येषिराहवनश्रुता ।
विभिश्च्यवानमश्विनानियाथोअद्वयाविनंमाध्वीममश्रुतंहवम्॥५॥१५॥

बोधित्ऽमनसा । रथ्या । इषिरा । हवनऽश्रुता । विऽभिः । च्यवानम् ।
अश्विना । नि । याथः । अद्वयाविनम् । माध्वी इति । मम ।
श्रुतम् । हवम् ॥ ५ ॥१५॥

हेअश्विना बोधिन्मनसा बुध्यमानमनस्कौ रथ्या रथस्वामिनौ इषिरा शीघ्रगन्तारौ सर्वैर्गन्तव्यौवा हवनश्रुता हवनस्यस्तुतेः श्रोतारौयुवां विभिरश्वैः च्यवानमृषिं अद्वयाविनं मायारहितं नियाथः यथातमृषिंप्राप्तवन्तौ तद्वन्मांमति पथिनिपाथः नितरामागच्छतं मच्च्यवानाज्जुजुरुषोवन्निमितिसूक्तम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

---

१ ऋ० सं० ४. ४. १३.।

अथषष्ठी—

आवांनरामनोयुजोश्वांसःप्रुषितप्सवः ।
वयोवहन्तुपीतयेंसहसुम्नेभिरश्विनामाध्वीममंश्रुतंहवंम् ॥ ६ ॥

आ । वाम् । नरा । मनःऽयुजः । अश्वांसः । प्रुषितऽप्सवः । वयः । वहन्तु । पीतयें । सह । सुम्नेभिः । अश्विना । माध्वी इति । ममं । श्रुतम् । हवंम्॥६॥

हेनरा कर्मणांनेतारौ हेअश्विना अश्विनौ वां युवां मनोयुजोमनोमात्रेणयुज्यमानाः सुशिक्षिताइत्यर्थः प्रुषितप्सवः विचित्ररूपाः वयः शीघ्रगन्तारः अश्वासोश्वाः आवहन्तु पीतये सोमपानाय सुम्नेभिःसह अस्मभ्यंदेयैः सुखैस्तत्साधनैर्धनादिभिर्वासह वहन्तु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अश्विनावेहगंच्छतंनासंत्यामाविवेंनतम् ।
तिरश्चिदर्यंयापरिवर्तिर्यातमदाभ्यामाध्वीममंश्रुतंहवंम् ॥ ७ ॥

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतम् । नासंत्या । मा । वि । वेनतम् । तिरः । चित् । अर्यऽया । परि । वर्तिः । यातम् । अदाभ्या । माध्वीइति । ममं । श्रुतम् । हवंम् ॥ ७ ॥

हेअश्विना अश्विनौ इहास्मिन्यज्ञे आगच्छतं हेनासत्या माविवेनतं विगतकामौमाभवतं वेनतिःकान्तिकर्मा हेअदाभ्या अहिंस्यौपूज्यौ अर्यया अर्यौस्वामिनौयुवां सुपांसुलुगित्यादिना सुपोयाजादेशः तिरश्चिव् अन्तर्हितादूरदेशादपि युवांवर्तिरस्मयज्ञगृहं परियातं आगछतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अस्मिन्यज्ञेअंदाभ्याजरितारंशुभस्पती ।
अवस्युमश्विनायुवंगृणन्तमुपंभूषथोमाध्वीममंश्रुतंहवंम् ॥८॥

अस्मिन् । यज्ञे । अदाभ्या । जरितारंम् । शुभः । पती इति । अवस्युम् । अश्विना । युवम् । गृणन्तंम् । उपं । भूषथः । माध्वी इति । ममं । श्रुतम् । हवंम् ॥ ८ ॥

हेअदाभ्या अहिंस्यौ हेशुभस्पती उदकस्यस्वामिनौ अश्विना युवं युवां अस्मिन्यज्ञे जरितारं स्तोतारं अवस्यु गृणन्तंस्तुवन्तंमां उपभूषथः उपमागुतम् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

अभूंदुषारुशंत्पशुराग्निरंधाय्यृत्वियः ।
अयोजिवांवृषण्वसूरथोदस्त्रावमंर्त्योमाध्वीममंश्रुतंहवंम् ॥९॥१६॥

अभूंत् । उषाः । रुशंत्ऽपशुः । आ । अग्निः । अधायि ।
ऋत्वियः । अयोजि । वाम् । वृषण्वसू इति वृषण्ऽवसू । रथः ।
दस्रौ । अमर्त्यः । माध्वी इति । मर्म । श्रुतम् । हवम् ॥ ९ ॥ १६ ॥

उषाः व्युष्टिरभूत् अग्निश्च रुशत्पशुः दीप्तपशुमान् प्रकाशितहविरित्यर्थः अथवा पशवः किरणाः रुशद्रश्मिःसन् अधायि वेद्यामधीयत हेवृषण्वसू प्रदत्तधनौ हेदस्रौ वांयुवयोः अमर्त्यःअमरणधर्मा युवोरथोयोजि अश्वैर्युक्तोभवत्वित्यर्थः छन्दसिलुङ्लङ्लिटइतिअनेकेष्वर्थेषुलुङ्भवति इहप्रार्थनायां माध्वीत्यादिगतं ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषोडशोवर्गः॥१६॥

आभात्यग्निरितिपंचर्चंचतुर्थंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं त्रैष्टुभमाश्विनं अत्रानुक्रमणिका—आभातिपंचात्रिरिति ।प्रवर्ग्येअभिष्टवार्थमिदंसूक्तं सूत्रितंच—आभात्यग्निर्ग्रावाणेवेति ।प्रातरनुवाके आश्विनेक्रतौ त्रैष्टुभेछन्दसि आश्विनशस्त्रेच इदमादिकेद्वेसूक्ते सूत्र्यतेहि—आभात्यग्निरितिसूक्तेइति । अप्तोर्यामेहोतुरतिरिक्तोक्थ्येइदंसूक्तं सूत्रितंच—आभात्यग्नि.क्षेत्रस्यपतिनावयमितिपरिधानीयेति ।

तत्रप्रथमा—

आभांत्यग्निरुषसामनींकमुद्विप्राणांदेवयावाचोंअस्थुः ।
अर्वाञ्चांनूनंरंथ्येहयांतंपीपिवांसमश्विनाघर्ममच्छं ॥ १ ॥

आ । भाति । अग्निः । उषसाम् । अनीकम् । उत् । विप्राणाम् ।
देवऽयाः । वाचः । अस्थुः । अर्वाञ्चा । नूनम् । रथ्या । इह ।
यातम् । पीपिऽवांसम् । अश्विना । घर्मम् । अच्छं ॥ १ ॥

उपसामनीकं अनीकभूतः अनीकं मुखं उपसिमबुध्यमानइत्यर्थः तादृशोग्निराभातिदीप्यते यद्वा उपसांमुखमाभातिदीपयति उपःकालेह्यग्नयःप्रतिबोध्यन्ते किंच विप्राणां मेधाविनां स्तोतॄणां देवयाः देवकामाः वाचः स्तोत्राणि उदस्थुः उत्तिष्ठन्ति यस्मादेवंतस्मात् हेरथ्या रथस्वामिनौ अश्विना अश्विनौ अर्वांचा अस्मदभिमुखांचनौ नूनं अद्यास्मिन्यागदिने इहायातं कंमति पीपिवांसं स्वांगैःपरिवृढं घर्मं प्रदीप्तयज्ञं यद्वा पीपिवांसं आप्यायितं वसतीवरीभिः क्षरद्रूपंसोमरसं अथवा घृतादिनापीपिवांसंघर्मंप्रवर्ग्यं अच्छ अभिलक्ष्य इहयागे आयातं प्रवर्ग्येऽस्यसूक्तस्यविनियोगः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नसंस्कृतंप्रमिमीतोगमिष्ठान्तिनूनमश्विनोपस्तुतेह ।
दिवाभिपित्वेवसागमिष्ठाप्रत्यवर्तिंदाशुषेशंभविष्ठा ॥ २ ॥

न । संस्कृतम् । प्र । मिमीतः । गमिष्ठा । अन्ति । नूनम् ।
अश्विना । उपऽस्तुता । इह । दिवा । अभिऽपित्वे । अवसा ।
आऽगमिष्ठा । प्रति । अवर्तिम् । दाशुषे । शम्ऽभविष्ठा ॥ २ ॥

हेअश्विनौ संस्कृतंघर्मं नप्रमिमीतः नहिंस्तां किंतु अन्ति अन्तिके घर्मसमीपे नूनमिदानीं इहयज्ञे गमिष्ठा गन्तृतमौअश्विना अश्विनौ उपस्तुता उपस्तुतौभवतः दिवाभिपित्वे दिवसस्याभिपतनेप्रातःकाले अवसा रक्षणेनसहागमिष्ठा आगन्तृतमौ अवर्तिप्रतिद्वंद्वभूतौ वर्तिर्जीवनं तदभावोवर्तिः तदहितमन्नंयथाभवति तथा आगन्तृतमौ आगत्यच दाशुषे हविर्दत्तवतेयजमानाय शंभविष्ठा सुखस्यभावयितारौभवतं ॥ २ ॥

अथतृतीया—

उतायातंसङ्गवेप्रातरह्नोमध्यन्दिनउदितासूर्यस्य ।
दिवानक्तमवसाशंतमेननेदानींपीतिरश्विनाततान ॥ ३ ॥

उत । आ । यातम् । सम्ऽगवे । प्रातः । अह्नः । मध्यन्दिने ।
उत्ऽइता । सूर्यस्य । दिवा । नक्तम् । अवसा । शम्ऽतमेन ।
न । इदानीम् । पीतिः । अश्विना । आ । ततान ॥ ३ ॥

अह्नोद्वेधा त्रेधा पंचदशधेतिसमानाविभागाःसन्ति इहपंचधाविभागआत्तः उतापिचायात-मागच्छतं कदा संगवे संगवकाले संगच्छते गावोदोहनभूमिंयस्मिन्कालेससंगवःरात्र्यपरकाले-हिगावोवनेहिमतृणानिभक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे मतिनिवर्तन्ते तथा मातः मातःकालेपि तथामध्यंदिने अह्नोमध्यकाले सूर्यस्यउदिताउदितौ अभ्युदये अत्यन्तमवृद्धसमये अपराह्ण-इत्यर्थः एतत्सायाह्नस्यापिउपलक्षणं नकेवलमुक्तेष्वेवकालेषु किंतर्हि दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेनसुखतमेनअवसारक्षणेन हविषावानिमित्तेनायातं किमर्थं आगम्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह इदानीमपि पीतिरितरदेवानांपानं नाततान नवनोति अश्विना अश्विनौ विहायेतिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

इदंहिवांप्रदिविस्थानमोकइमेगृहाअश्विनेदंदुरोणम् ।
आनोदिवोबृहतःपर्वतादाद्भ्योयातमिषमूर्जंवहन्ता ॥ ४ ॥

इदम् । हि । वाम् । प्रऽदिवि । स्थानम् । ओकः । इमे । गृहाः ।
अश्विना । इदम् । दुरोणम् । आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् ।
आ । अत्ऽभ्यः । यातम् । इषम् । ऊर्जम् । वहन्ता ॥ ४ ॥

हेअश्विना वांयुवयोः मदिविपुराणमिदंह्योकोनिवासयोग्यंस्थानं उत्तरवेद्याख्यं अथ सौमिकवेद्यभिप्रायेणाह इमेगृहाः माचीनवंशादयः इदंदुरोणं देवयजनगृहं नोस्मदर्थं दि-वोद्युलोकात् बृहतः पर्वतात् पर्ववतोमेघादद्भ्योपांकारणात् अन्तरिक्षादायातं आगच्छतं किंतूष्णीं न इषमूर्जंच अन्नं बलंच बलसाधनमन्नंसारभूतमित्यर्थः तादृशंवहन्ता वहन्तौ ॥४॥

अथपंचमी–

समश्विनोरवसानूतनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेम ।
आनोरयिंवहतमोतवीरानाविश्वान्यमृतासौभगानि ॥५॥१७॥

सम् । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती ।
गमेम । आ । नः । रयिम् । वहतम् । आ । उत । वीरान् । आ ।
विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥ १७ ॥

वयं संगमेम संगच्छेम अश्विनोर्नूतनेनावसा अनन्यकृतेनरक्षणेन मयोभुवा सुखस्यभावयित्र्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्ठु आगमनेनच अपिवा एते उभेअवसोर्विशेषणे उक्तलक्षणेन संगमेम नोस्मभ्यं रयिंआवहतं उत वीरान् पुत्रादीनावहतं हेअमृता अमरणधर्माणौ विश्वा विश्वानिसौभगानिसुभगत्वानि आवहतं ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

प्रातर्यावाणेतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं अत्रेयं त्रैष्टुभमाश्विनं प्रातर्यावाणेतिह्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः अप्तोर्यामेमैत्रावरुणातिरिक्तोक्थ्येइदमेवशस्यं तथाचसूत्रितं—प्रातर्यावाणाक्षेत्रस्यपतेमधुमन्तमूर्मिमिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रातर्यावाणाप्रथमायजध्वंपुरागृध्रादररुषःपिबातः ।
प्रातर्हियज्ञमश्विनादधातेप्रशंसन्तिकवयःपूर्वभाजः ॥ १ ॥

प्रातःऽयावाना । प्रथमा । यजध्वम् । पुरा । गृध्रात् । अररुषः ।
पिबातः । प्रातः । हि । यज्ञम् । अश्विना । दधातेइति । प्र ।
शंसन्ति । कवयः । पूर्वऽभाजः ॥ १ ॥

हेमदीयाऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेवयज्ञगन्तारौ प्रथमा अतएवेतरेभ्योदेवेभ्यःपूर्वभाविनौ प्रकृष्टतमौवा अश्विनौ यजध्वं किमर्थंप्रथमयागनियोगउच्यते गृध्रात् अभिकांक्षतःअररुषःअदातुः रक्षोभृतेः पुरा पूर्वं पिबतः पिबतां अनागतौ कथंप्रदुंशक्यावित्यतआह अश्विना अश्विनौ प्रातर्हि यज्ञं दधाते धारयतः संभजतः पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयः अनूचानाऋषयः प्रातरेवैतौ प्रशंसन्ति येवाअनूचानास्तेकवयइतिहिनिगमः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

प्रातर्यजध्वमश्विनाहिनोतनसायमस्तिदेवयाअजुष्टम् ।
उतान्योअस्मद्यजतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान् ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. २. ।

अह्नोद्वेधा त्रेधा पंचदशधेतिसमानाविभागाःसन्ति इहपंचधाविभागआत्तः उतापिचायात-मागच्छतं कदा संगवे संगवकाले संगच्छते गावोदोहनभूमिंयस्मिन्कालेससंगवःरात्र्यपरकाले-हिगावोवनेहिमतृणानिभक्षयित्वा पुनर्दोहाय संगवे प्रतिनिवर्तन्ते तथा प्रातः प्रातःकालेपि तथामध्यंदिने अह्नोमध्यकाले सूर्यस्यउदिताउदितौ अभ्युदये अत्यन्तप्रवृद्धसमये अपराह्ण-इत्यर्थः एतत्सायाह्नस्यापिउपलक्षणं नकेवलमुक्तेष्वेवकालेषु किंतर्हि दिवा नक्तं सर्वदा शंतमेनसुखतमेनअवसारक्षणेन हविषावानिमित्तेनायातं किमर्थं आगम्यते पूर्वमेवान्यैर्देवैः स्वीकृतत्वात् नेत्याह इदानीमपि पीतिरितरदेवानांपानं नाततान नतनोति अश्विना अश्विनौ विहायेतिशेषः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

इदंहिवांप्रदिविस्थानमोकइमेगृहाअश्विनेदंदुरोणम् ।
आनोदिवोबृहतःपर्वतादाद्भ्योयातमिषमूर्जंवहन्ता ॥ ४ ॥

इदम् । हि । वाम् । प्रऽदिवि । स्थानम् । ओकः । इमे । गृहाः ।
अश्विना । इदम् । दुरोणम् । आ । नः । दिवः । बृहतः । पर्वतात् ।
आ । अत्ऽभ्यः । यातम् । इषम् । ऊर्जम् । वहन्ता ॥ ४ ॥

हेअश्विना वांयुवयोः प्रदिविपुराणमिदंस्थोकोनिवासयोग्यंस्थानं उत्तरवेद्याख्यं अथ सौमिकवेद्यभिप्रायेणाह इमेगृहाः प्राचीनवंशादयः इदंदुरोणं देवयजनगृहं नोस्मदर्थं दिवोद्युलोकात् बृहतः पर्वतात् पर्ववतोमेघादद्भ्योपांकारणात् अन्तरिक्षादायातं आगच्छतं किंतूष्णीं न इषमूर्जंच अन्नं बलंच बलसाधनमन्नंसारभूतमित्यर्थः तादृशंवहन्ता वहन्तौ ॥४॥

अथपंचमी—

समश्विनोरवसानूतनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेम ।
आनोरयिंवहतमोतवीरानाविश्वान्यमृतासौभगानि ॥५॥१७॥

सम् । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती ।
गमेम । आ । नः । रयिम् । वहतम् । आ । उत । वीरान् । आ ।
विश्वानि । अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥ १७ ॥

वयं संगमेम संगच्छेम अश्विनोर्नूतनेनावसा अनन्यकृतेनरक्षणेन मयोभुवा सुखस्यभावयित्र्या सुप्रणीती सुप्रणीत्या सुष्ठु आगमनेनच अपिवा एते उभेअवसोर्विशेषणे उक्तलक्षणेन संगमेम नोस्मभ्यं रयिंआवहतं उत वीरान् पुत्रादीनावहतं हेअमृता अमरणधर्माणौ विश्वा विश्वानिसौभगानिसुभगत्वानि आवहतं ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

प्रातर्यावाणेतिपंचर्चंपंचमंसूक्तं अत्रेयं त्रैष्टुभमाश्विनं प्रातर्यावाणेतिह्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोःपूर्वसूक्तेनसहोक्तोविनियोगः अप्तोर्यामेमैत्रावरुणातिरिक्तोक्थ्येइदमेवशस्यं तथाचसूत्रितं—प्रातर्यावाणाक्षेत्रस्यपतेमधुमन्तमूर्मिमिति ।

तत्रप्रथमा—

प्रातर्यावाणाप्रथमायजध्वंपुरागृध्रादररुषःपिबातः ।
प्रातर्हियज्ञमश्विनांदधातेप्रशंसन्तिकवयःपूर्वभाजः ॥ १ ॥

प्रातःऽयावाना । प्रथमा । यजध्वम् । पुरा । गृध्रात् । अररुषः ।
पिबातः । प्रातः । हि । यज्ञम् । अश्विना । दधातेइति । प्र ।
शंसन्ति । कवयः । पूर्वऽभाजः ॥ १ ॥

हेमदीयाऋत्विजः प्रातर्यावाणा प्रातरेवयज्ञगन्तारौ प्रथमा अतएवेतरेभ्योदेवेभ्यःपूर्वभाविनौ प्रकृष्टतमौवा अश्विनौ यजध्वं किमर्थंप्रथमयागनियोगउच्यते गृध्रात् अभिकांक्षतःअररुषःअदातुः रक्षःप्रभृतेः पुरा पूर्वं पिबतः पिबतां अनागतौ कथंयष्टुंशक्यावित्यतआह अश्विना अश्विनौ प्रातर्हि यज्ञं दधाते धारयतः संभजतः पूर्वभाजः पूर्वकालीनाः कवयः अनूचानाऋषयः प्रावरैवैतौ प्रशंसन्ति येवाअनूचानास्तेकवयइतिहिनिगमः ॥१ ॥

अथद्वितीया—

प्रातर्यजध्वमश्विनाहिनोतनसायमस्तिदेवयाअजुष्टम् ।
उतान्योअस्मद्यजतेविचावःपूर्वःपूर्वोयजमानोवनीयान् ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २. २. ।

प्रातः । यजध्वम् । अश्विना । हिनोत । न । सायम् । अस्ति । देवऽयाः । अजुष्टम् । उत । अन्यः । अस्मत् । यजते । वि । च । आवः । पूर्वःऽपूर्वः । यजमानः । वनीयान् ॥ २ ॥

हेमदीयाःपुरुषाः अश्विना अश्विनौ प्रातः प्रातरेव यजध्वं पूजयध्वं स्तुध्वं हिनोत प्रहिणुत हवींषि सायं सायंकाले हविर्देवयाःदेवगामि नास्ति नविद्यते देवानस्वीकुर्वन्तीत्यर्थः अजुष्टं असेव्यं तद्भवति पूर्वाह्णोवैदेवानामितिहिश्रुतिः। उत अस्मदस्मत्तोन्यःकोपियजते यजेत सोमेन विचावः वितर्पयेच्चहविषा अतोस्मास्वन्येषुचमध्ये पूर्वः पूर्वोयजमानः यःपूर्वःपूर्वोयष्टा भवति सवनीयान् देवानांसंभजनीयः संभाव्योभवति ॥ २ ॥

हिरण्यत्वगित्येषाआश्विनेपशौहविषोयाज्या हिरण्यत्वङ्मधुवर्णोघृतस्नुरभिक्रत्वेन्द्रभूरधज्मन्नितिहिसूत्रितं।

सैषातृतीया—

हिरण्यत्वङ्मधुवर्णोघृतस्नुःपृक्षोवहन्नारथोवर्ततेवाम्।
मनोजवाअश्विनावातरंहायेनातियाथोदुरितानिविश्वा ॥ ३ ॥

हिरण्यऽत्वक् । मधुऽवर्णः । घृतऽस्नुः । पृक्षः । वहन् । आ । रथः । वर्तते । वाम् । मनःऽजवाः । अश्विना । वातऽरंहाः । येन । अतिऽयाथः । दुःऽइतानि । विश्वा ॥ ३ ॥

वांयुवयोरथः पृक्षोन्नमग्नतं वहन्नावर्ततेस्मदभिमुखंआगच्छति कीदृशोरथः हिरण्यत्वक् हिरण्याच्छादितरूपःहिरण्यावृतः मधुवर्णः मनोहरवर्णः घृतस्नुः उदकस्य प्रस्रवनः मनोजवाः मनोवेगः वातरंहाः वातसदृशवेगः हेअश्विना येनरथेन विश्वा सर्वाणि दुरितानि पापानि दुर्गमनान्मार्गान्वा अतियाथः अतिक्रम्यगच्छथः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

योभूयिष्ठंनासत्याभ्यांविवेषचनिष्ठंपित्वोररतेविभागे।
सतोकमस्यपीपरच्छमीभिरनूर्ध्वभासःसदमित्तुतुर्यात् ॥ ४ ॥

यः । भूयिष्ठम् । नासत्याभ्याम् । विवेषं । चनिष्ठम् । पित्वः ।
ररते । विऽभागे । सः । तोकम् । अस्य । पीपरत् । शमीभिः ।
अनूर्ध्वऽभासः । सदम् । इत् । तुतुर्यात् ॥ ४ ॥

योयजमानोविभागेहविर्विभागवतियागे नासत्याभ्यामश्विभ्यां भूयिष्ठं चनिष्ठं चनइ-त्यन्ननाम बह्वन्नकर्म विवेष करोति पित्वः कर्मणिषष्ठी अन्नंच ररते ददाति सयजमानोस्यात्मनएववोकंपुत्रं पीपरत् पालयेत् शमीभिः कर्मभिः अनूर्ध्वभासः अनुन्नतेजस्कान् यद्वोर्ध्वभासःअग्नयः अग्निरहितानयष्टृन् सदमित् सदैव तुतुर्यात् हिंस्यात् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

समश्विनोरवसानूतनेनमयोभुवासुप्रणीतीगमेम ।
आनोरयिंवहतमोतवीरानाविश्वान्यमृतासौभगानि ॥ ५ ॥ १८॥

सम् । अश्विनोः । अवसा । नूतनेन । मयःऽभुवा । सुऽप्रनीती । गमेम ।
आ । नः । रयिम् । वहतम् । आ । उत । वीरान् । आ । विश्वानि ।
अमृता । सौभगानि ॥ ५ ॥ १८ ॥

व्याख्यातेयम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अश्विनावेहेतिनवर्चंषष्ठंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका–अश्विनौनवसप्तवध्रिरुष्णिगादिचतुर्थीत्रिष्टुप्पंचानुष्टुभइति । सप्तवध्रिर्नामात्रेयऋषिः आदितस्तिस्रउष्णिहः चतुर्थीत्रिष्टुप् शिष्टाः पंचानुष्टुभः प्रातरनुवाकेआश्विनेक्रतावौष्णिहेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचाद्यस्तृचोविनियुक्तः सूत्रितंच–अश्विनावर्तिरस्मदाश्विनावेहगच्छतमितितृचाविति । दशरात्रेतृतीयेहनिप्रउगशस्त्रेप्याश्विनस्तृचः सूत्रितंच–अश्विनावेहगच्छतमायाहाद्रिभिःसुतमिति ।

॥ तत्रप्रथमा–

अश्विनावेहगच्छतंनासत्यामाविवेनतम् । हंसाविवपततमासुताँउप ॥ १ ॥

अश्विनौ । आ । इह । गच्छतम् । नासत्या । मा । वि । वेनतम् ।
हंसौऽइव । पततम् । आ । सुतान् । उप ॥ १ ॥

हेअश्विनौ इहास्मिन्यागे आगच्छतं हेनासत्या माविवेनतं वेनतिःकान्तिकर्मा मावि-कामौभवतं निस्पृहावकामौ भवतमित्यर्थः हंसाविव तौयथानिर्मलोदकं आगच्छतस्तद्वत् सुतानभिषुतान् सोमान् उपापततं उपागच्छतं ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अश्विनाहरिणाविवगौराविवानुयवंसम् । हंसाविवपततमासुताँउपं ॥२॥

अश्विना । हरिणौऽइंव । गौरौऽइंव । अनुं । यवंसम् ।

हंसौऽइंव । पततम् । आ । सुतान् । उपं ॥ २ ॥

हेअश्विनौ हरिणाविव गौराविव गौरमृगाविवच तौयथा यवसं घासं अनुधावतः ता-विव हंसाविवच सोममागच्छतं ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अश्विनावाजिनीवसूजुपेथांयज्ञमिष्टये । हंसाविवपततमासुताँउपं ॥३॥

अश्विना । वाजिनीवसूइतिवाजिनीऽवसू । जुषेथाम् । यज्ञम् ।

इष्टये । हंसौऽइंव । पततम् । आ । सुतान् । उपं ॥ ३ ॥

हेवाजिनीवसू अन्नार्थवासयितारौ अश्विना यज्ञमस्मदीयं इष्टये अभीष्टाय एषणायवा जुषेथां सेवेथां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अत्रिर्यद्वांमवरोहन्नृबीसमजोहवीन्नाधमानेवयोषा ।

श्येनस्यंचिज्जवंसानूतंनेनागंच्छतमश्विनाशंतंमेन ॥ ४ ॥ १९ ॥

अत्रिः । यत् । वाम् । अवऽरोहंन् । ऋबीसम् । अजोहवीत् ।

नाधमानाऽइव । योषा । श्येनस्यं । चित् । जवंसा । नूतंनेन । आ ।

अगच्छतम् । अश्विना । शम्ऽतंमेन ॥ ४ ॥ १९ ॥

अत्रिरस्मत्पिता यद्यदा वां युवां अजोहवीत् अस्तौषीत् नाधमाना याचमाना योषा योषिदिव सायथा पतिंमोणयति तद्वत्कुर्वन् ऋबीसं तुषाग्निं अग्निकुंडेक्षिप्तःसन् अवरोहन् वि-मुंचन् अजोहवीत् श्येनस्यचित् जवसा श्येनस्य गरुत्मतइववेगेन चिदित्युपमार्थे अथवा श्ये-

नस्यजवसा वेगेन नूतनेन प्रथमोत्पन्नेन सततंगच्छतः श्येनस्यप्रथमजवेन शंतमेनास्माकं सुखतमेनचरथेन तं रक्षितुमागच्छतं हेअश्विना ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकोनविंशोवर्गः ॥१९॥

अत्रब्रुवन्तीतिहासंसप्तवध्रेःपुराविदः ॥ भ्रातृव्याःपेटिकायांतमृषिंमक्षिप्ययत्नतः ॥ १ ॥ मुद्रांकृत्वागृहेस्वीयेरक्षयित्वान्यवेशयन् ॥ नसंगच्छेतभार्याःस्वांयथारात्रौतथाकृतम् ॥ २ ॥ प्रातःप्रातःसमुद्घाट्यनिर्मथिष्यन्तितंमुनिं ॥ एवंस्थित्वाचिरंकालंपेटायांदुःखितःकृशः ॥ ३ ॥ उपायंचिंतयामासनिर्गमस्यचिरंमुनिः ॥ हृदिनिश्चित्यनासत्यावस्तौषीद्भृष्टमानसः ॥ ४ ॥ तमश्विनौसमागत्यसमुद्घाट्यचपेटिकां ॥ उद्धृत्यतमृषिंशीघ्रंतावदृश्यौबभूवतुः ॥ ५ ॥ सप्तवध्रिर्भार्ययासार्धंरमित्वाथपुनर्भयात् ॥ प्रातरेत्यपुनःपेटांप्रविश्यप्रागिवस्थितः ॥ ६ ॥ पेटानिवाससमयेदृष्टवान्तृचद्वयंतदा ॥

तत्रद्वयेप्रथमासूक्तेपंचमी—

विजिहीष्ववनस्पतेयोनिःसूष्यंन्त्याइव ।
श्रुतंमेअश्विनाहवंसप्तवध्रिंचमुञ्चतम् ॥ ५ ॥

वि । जिहीष्व । वनस्पते । योनिः । सूष्यंत्याःऽइव ।
श्रुतम् । मे । अश्विना । हवम् । सप्तऽवध्रिम् । च । मुञ्चतम् ॥ ५ ॥

हेवनस्पते वनस्पतिविकाररूपेपेटिके विजिहीष्व विगच्छ विवृताभव सूष्यंत्याइव प्रसोष्यमाणायाःस्त्रियाःयोनिरिव पुङ्प्राणिप्रसवे लटिशतरिरूपं संज्ञापूर्वस्यविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः प्रसवोन्मुख्याःस्त्रियाःयोनिरिव भगः यथाविव्रियते तथात्वमपि विवृताभव तदर्थं हेअश्विना अश्विनौ मेहवं आह्वानं श्रुतं शृणुतं श्रुत्वाच सप्तवध्रिंच मामृषिंमुंचतं मोचयतं ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

भीतायनाधमानायऋषयेसप्तवध्रये ।
मायाभिरश्विनायुवंवृक्षंसंचविचाचथः ॥ ६ ॥

भीताय । नाधमानाय । ऋषये । सप्तऽवध्रये । मायाभिः ।
अश्विना । युवम् । वृक्षम् । सम् । च । वि । च । अचथः ॥ ६ ॥

भीताय निर्गमादिच्छुपे नाधमानाय विमोक्षंयाचमानाय सप्तवध्रयेऋषये हेअश्विना अश्विनौ युवं युवां मायाभिः वृक्षं वृक्षविकारपेटिकां संचाचथः ममनिर्गमार्थं संगच्छथः विचाचथः विभक्तंकुरुथः ॥ ६ ॥ अथसप्तमी–

यथावातःपुष्करिणींसमिङ्गयतिसर्वतः ।
एवातेगर्भएजतुनिरैतुदशमास्यः ॥ ७ ॥

यथा । वातः । पुष्करिणीम् । सम्ऽइङ्गयति । सर्वतः ।
एव । ते । गर्भः । एजतु । निःऽऐतु । दशऽमास्यः ॥ ७ ॥

एतदाद्यृक्त्रयंगर्भस्राविण्युपनिषद् एतदाद्यृक्त्रयेणासौसप्तवध्रिःस्वयोषितः ॥ गर्भिण्याःप्रसवायाशुस्तुतवानश्विनावृषिः ॥ १ ॥ यथावातःपुष्करिणीं सरआदिकं सर्वतःसमिंगयति सम्यक्चालयति एवएवं तेतव गर्भएजतु कंपतां इतस्ततःसंचरतु दशमास्यः दशमासान्गर्भे स्थितोनिरैतु निर्गच्छतु ॥ ७ ॥ अथाष्टमी–

यथावातोयथावनंयथासमुद्रएजति ।
एवात्वंदशमास्यसहावेहिजरायुणा ॥ ८ ॥

यथा । वातः । यथा । वनम् । यथा । समुद्रः । एजति । एव ।
त्वम् । दशऽमास्य । सह । अव । इहि । जरायुणा ॥ ८ ॥

वातोयथाकंपमानोवनंकंपयतिस्वयं ॥ यथासमुद्रश्चलतिचाल्यतेवाथवायुना ॥ १ ॥ स्थित्वादशैवमासांस्त्वंगर्भोत्वेनसुवेष्टितः ॥ निर्गच्छजठारान्मातुर्जरायुयुजआपत ॥ २ ॥ ८ ॥

अथनवमी–

दशमासाञ्छशयानःकुमारोअधिमातरि ।
निरैतुजीवोअक्षतोजीवोजीवन्त्याअधि ॥ ९ ॥ २० ॥

दश । मासान् । शशयानः । कुमारः । अधि । मातरि ।
निःऽऐतु । जीवः । अक्षतः । जीवः । जीवन्त्याः । अधि ॥ ९ ॥ २० ॥

दशमासानुषित्वासौजननीजठरेसुखं ॥ निर्गच्छतुसुखंजीवोजननीचापिजीवतु ॥ १ ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

महेनोअद्येतिदशर्चंसप्तमंसूक्तं आत्रेयस्यसत्यश्रवसस्यार्षं पांक्तमुषस्यं अनुक्रम्यतेच–महे-दशासत्यश्रवाउषस्यंतुपांक्तमिति । प्रातरनुवाकेउषस्येक्रतौपांक्तेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्र्यतेहि–महेनोअद्येतिपांक्तमिति ।

तत्रप्रथमा–

म॒हेनो॑अ॒द्यबो॑ध॒योषो॑रा॒येदि॒वित्म॑ती ।
यथा॑चिन्नो॒अबो॑धयःस॒त्यश्र॑वसिवा॒य्येसुजा॑तेअश्व॑सूनृते ॥१॥

म॒हे । न॒ः । अ॒द्य । बो॒ध॒य॒ । उषः॑ । रा॒ये । दि॒वित्म॑ती ।
यथा॑ । चि॒त् । न॒ः । अबो॑धयः । स॒त्यऽश्र॑वसि । वा॒य्ये॑ ।
सुऽजा॑ते । अश्व॑ऽसूनृते ॥ १ ॥

अद्यास्मिन्यागदिने हेउषः उषोदेवि दिवित्मती दीप्तिमती त्वंनोस्मान् महे महते राये धनप्राप्तये बोधय प्रज्ञापय प्रकाशयेत्यर्थः सतिप्रकाशे क्रतुद्वाराद्रव्यस्योपार्जयितुंशक्यत्वात् यथाचित् यथैवपूर्वंनोस्मानबोधयः अतीतेषुदिवसेषुयथाबोधितवती तद्वदद्यापीत्यर्थः हेसुजाते शोभनप्रादुर्भूते अश्वसूनृते अश्वार्थाप्रियसत्यात्मिकास्तुतिर्वाग्यस्याःसा हेताहशिदेवि वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसिमयि अनुग्रहाणेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यासु॑नी॒थेशौ॑चद्र॒थेव्यौच्छो॑दुहितर्दिवः ।
साव्यु॑च्छ॒सही॑यसिस॒त्यश्र॑वसिवा॒य्येसुजा॑तेअश्व॑सूनृते ॥ २ ॥

या । सु॒ऽनी॒थे । शौ॒च॒त्ऽर॒थे । वि । औच्छः॑ । दु॒हि॒त॒रिति॑ । दि॒वः॒ ।
सा । वि । उ॒च्छ॒ । सही॑यसि । स॒त्यऽश्र॑वसि । वा॒य्ये॑ । सुऽजा॑ते ।
अश्व॑ऽसूनृते ॥ २ ॥

हेदिवोदुहितः दिवःसूर्यस्यपुत्रीउषः यात्वं सुनीथे एतन्नामके शौचद्रथे शुचद्रथस्यापत्ये पूर्वव्यौच्छः व्यवासयस्तमांसि सात्वं सहीयसि अतिशयेनबलवति वाय्ये वय्यपुत्रे सत्यश्रवसि मयि व्युच्छ तमोविवासय उच्छीविवासे विवासोवर्जनं शिष्टमुक्तम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सानोअद्याभरद्वसुर्व्युच्छादुहितर्दिवः।
योव्यौच्छःसहीयसिसत्यश्रवसिवाय्येसुजातेअश्वसूनृते ॥ ३ ॥

सा। नः। अद्य। भरत्ऽवसुः। वि। उच्छ। दुहितः। दिवः।
यो इति। वि। औच्छः। सहीयसि। सत्यऽश्रवसि। वाय्ये।
सुऽजाते। अश्वऽसूनृते ॥ ३ ॥

हेदुहितर्दिवःउषः आभरद्वसुः आहृतधना सा मसिद्धात्वं नोस्माकं अद्यास्मिन्दिने व्युच्छ तमोविवासय हेसहीयसि यो या उकारोनर्थकः यात्वं पूर्वं व्यौच्छः साद्यापीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अभियेत्वाविभावरिस्तोमैर्गृणन्तिवह्नयः।
मघैर्मघोनिसुश्रियोदामन्वन्तःसुरातयःसुजातेअश्वसूनृते ॥४॥

अभि। ये। त्वा। विभाऽवरि। स्तोमैः। गृणन्ति। वह्नयः। मघैः।
मघोनि। सुऽश्रियः। दामन्ऽवन्तः। सुऽरातयः। सुऽजाते।
अश्वऽसूनृते ॥ ४ ॥

हेविभावरि प्रकाशोपेते विभाशब्दाच्छन्दसीवनिपाविति वनिप् भातेर्वाकर्तरिवनिप् उषः त्वा त्वां अभिमति येवह्नयोवोढारऋत्विजः स्तोतारः स्तोमैः स्तोत्रैः गृणन्ति स्तुवन्ति तेस्तोतारोमघैः हेमघोनि धनैर्धनवति त्वदनुमहात् सुश्रियोभवन्ति सुष्ठुअर्थिभिराश्रयणीयाभवन्ति दामन्वन्तोदानवन्तोभवन्ति सुरातयः रातिर्दानं सुदानाश्चभवन्ति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

यच्चिद्धितेगणाइमेछदयन्तिमघत्तये।
परिचिद्वष्टयोदधुर्ददतोराधोअह्रयंसुजातेअश्वसूनृते ॥५॥२१॥

यत्। चित्। हि। ते। गणाः। इमे। छदयन्ति। मघत्तये।
परि। चित्। वष्टयः। दधुः। ददतः। राधः। अह्रयम्। सुऽजाते।
अश्वऽसूनृते ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेउषः यच्चिद्धीतिपूरणः यद् येकेचन तेतव स्वभूताइमे पुरतोवर्तमानागणाः संघभूताः मघत्तये धनदातये धनदानाय धनवत्त्यायवा छदयन्ति उपच्छन्दयन्ति तेसर्वेपि अस्मान् प-रिदधुः परितोधारयन्ति वष्टयश्चिदस्मानेव कामयमानाः किंकुर्वन्तः अह्रयं अह्रियमाणं अ-क्षीणं अलज्जावहंवा राधोधनं हविर्लक्षणं ददतोयजन्तइत्यर्थः अर्थिभ्योक्षीणंददतोवा ये त्वां हविर्ददतः स्तुवन्ति तेसर्वेप्यस्मदर्थमेवबलंधारयन्ति स्तुवन्तीत्यर्थः अथवा यच्चीत्यत्र यद्यपी-तिव्याख्येयं तस्मिन्पक्षे उत्तरवाक्ये तथापीत्यध्याहार्यं अवशिष्टंसमानम्॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

ऐषुंधावीरवद्यशउषोमघोनिसूरिषुं ।
येनोराधांस्यह्रंयामघवानोअरांसतसुजातेअश्वंसूनृते ॥ ६ ॥

आ । एषु । धाः । वीरऽवंत् । यशः । उषः । मघोनि । सूरिषुं ।
ये । नः । राधांसि । अह्रया । मघऽवानः । अरांसत । सुऽजाते ।
अश्वंऽसूनृते ॥ ६ ॥

हेउषोदेवि मघोनि मघवति त्वं सूरिषुयागमेरकेषुयजमानेषु स्तोतृषुवा वीरवद्यशः वीरैःपु-त्रादिभिरुपेतं अन्नंयशोवा आधाः आधेहिआदेहि आनय येमघवानोधनवन्तः सूरयोनो-स्मभ्यं तवस्तोतृभ्योराधांसि धनानि अह्रया अक्षीणानि अरासत ददुस्तेष्वित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तेभ्योंद्युम्नंबृहद्यशउषोमघोन्यावंह ।
येनोराधांस्यश्व्यागव्याभजंन्तसूरयःसुजातेअश्वंसूनृते ॥ ७ ॥

तेभ्यः । द्युम्नम् । बृहत् । यशः । उषः । मघोनि । आ । वह ।
ये । नः । राधांसि । अश्व्यां । गव्या । भजन्त । सूरयः ।
सुऽजाते । अश्वंऽसूनृते ॥ ७ ॥

हेउषोमघोनि त्वं नोस्मभ्यं द्युम्नं द्योतमानं हिरण्यादिरूपंधनं बृहद्यशोमहदन्नं महतींकीर्तिं वा नोस्मभ्यंयजमानेभ्यआवह ये आढ्यानोस्मभ्यं राधांसि धनानि अश्व्या अश्वैर्युक्तानि गव्या गोभिर्युक्तानि गोसमूहानश्वसमूहांश्च भजन्त भजेरन्नददुः सूरयोदातारः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उतनोगोमंतीरिषआवंहादुहितर्दिवः ।
साकंसूर्यस्यरश्मिभिःशुक्रैःशोचंद्भिरर्चिभिःसुजांतेअश्वंसूनृते॥८॥

उत । नः । गोऽमंतीः । इषः । आ । वह । दुहितः । दिवः ।
साकम् । सूर्यस्य । रश्मिऽभिः । शुक्रैः । शोचंत्ऽभिः । अर्चिऽभिः ।
सुऽजाते । अश्वंऽसूनृते ॥ ८ ॥

उतापिच नोस्मभ्यं गोमतीर्गोभिरुपेतानि इषोन्नानि आवह आनय हेदिवोदुहितरुषः कदा सूर्यस्यरश्मिभिःसाकं शोचद्भिर्दीप्यद्भिःशुक्रैर्निर्मलैरर्चिभिः अग्नेस्तेजोभिश्चसाकं सूर्योदयकाले अग्नीन्धनकालेचेत्यर्थः ॥ ८ ॥

एतावत् । वा । इत् । उषः । त्वम् । भूयः । वा । दातुम् । अर्हसि ।
या । स्तोतृऽभ्यः । विभाऽवरि । उच्छन्ती । न । प्रऽमीयसे ।
सुऽजाते । अश्वऽसूनृते ॥ १० ॥ २२ ॥

हेउषः त्वं अस्मभ्यं वा अथवा दित्सितं किमेतावदेव इच्छब्दएवकारार्थः अस्मिन्सूक्ते प्रार्थितमेवेत्यर्थः अथवा भूयोदातुमर्हसि अप्रार्थितमपिदातव्यमस्तितत्सर्वंदेहीत्यर्थः हे विभावरिउषः यात्वं स्तोतृभ्यस्तेषांलौकिकवैदिकव्यवहारार्थं व्युच्छन्तीतमोविवासयन्ती नप्रमीयसे नहन्ति नक्रुध्यसीत्यर्थः सात्वंदातुमर्हसीति मीञ्हिंसायामित्यस्माद्व्यत्ययेनश्यन् ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

द्युतद्यामानमितिषळृचमष्टमंसूक्तं अत्रानुक्रमणिका—द्युतद्यामानंषळिति । सत्यश्रवाऋषिः अनुक्तत्वात्त्रिष्टुप् उषसंत्विन्युक्तत्वादुषोदेवता प्रातरनुवाकेउषस्येक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसिआश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—द्युतद्यामानमुषोवाजेनेति ।

तत्रप्रथमा—

द्युतद्यामानंबृहतीमृतेनऋतावरीमरुणप्सुंविभातीम् ।
देवीमुषसंस्वरावहन्तींप्रतिविप्रासोमतिभिर्जरन्ते ॥ ॥ १ ॥

द्युतत्ऽयामानम् । बृहतीम् । ऋतेन । ऋतऽवरीम् । अरुणऽप्सुम् ।
विऽभातीम् । देवीम् । उषसम् । स्वः । आऽवहन्तीम् । प्रति ।
विप्रासः । मतिऽभिः । जरन्ते ॥ १ ॥

द्युतद्यामानं दीप्तरथं बृहतीं महतीं ऋतेन सत्येन यज्ञेनवा ऋतावरीं ऋतवतीं अरुणप्सुं अरुणरूपां विभातीं व्युच्छन्तीं देवीं द्योतमानामुषसं स्वरावहन्तीं सूर्यंगच्छन्तीं एवंमहानुभावामुषसंप्रति विप्रासोमेधाविनः ऋत्विजोमतिभिःस्तुतिभिर्जरन्ते स्तुवन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

एषाजनंदर्शतावोधयन्तीसुगान्पथःकृण्वतीयात्यग्रे ।
बृहद्रथाबृहतीविश्वमिन्वोषाज्योतिर्यच्छत्यग्रेअह्नाम् ॥ २ ॥

एषा । जनम् । दर्शता । बोधयन्ती । सुऽगान् । पथः । कृण्वती ।
याति । अग्रे । बृहत्ऽरथा । बृहती । विश्वम्ऽइन्वा । उषाः ।
ज्योतिः । यच्छति । अग्रे । अह्नाम् ॥ २ ॥

दर्शता दर्शनीया एषोषा बोधयन्तीकंजनं प्रसुप्तमित्यर्थः पथः सुगान् सुगमनान् कृण्वती अग्रे सूर्यस्यपुरस्ताद् याति गच्छति कीदृश्युषाः बृहद्रथा प्रभूतरथा बृहती महती विश्वमिन्वा विश्वंव्याप्नुवाना विश्वतर्पणावा ईदृश्युषाः अह्नामग्रे ज्योतिस्तेजोयच्छति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

एषागोभिररुणेभिर्युजानास्रेधन्तीरयिमप्रायुचक्रे ।
पथोरदन्तीसुवितायदेवीपुरुष्टुताविश्ववाराविभाति ॥ ३ ॥

एषा । गोभिः । अरुणेभिः । युजाना । अस्रेधन्ती । रयिम् ।
अप्रऽआयु । चक्रे । पथः । रदन्ती । सुविताय । देवी । पुरुऽस्तुता ।
विश्वऽवारा । वि । भाति ॥ ३ ॥

एषोषाः अरुणेभिररुणवर्णैर्गोभिर्बलीवर्दैः रथंयुजाना योजयन्ती अस्रेधन्ती अशुष्यन्ती अक्षीणावा किं रयिं धनं अप्रायु अप्रगन्तृ अविचलितं चक्रे करोति किंकुर्वती पथोमार्गान् रदन्ती प्रकाशयन्ती किमर्थं सुविताय सुष्ठुगमनाय देवी द्योतमाना पुरुष्टुता बहुभिः स्तुता विश्ववारा सर्वैर्वरणीया विभाति प्रकाशंकरोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

एषाव्येनीभवतिद्विबर्हाआविष्कृण्वानातन्वंपुरस्तात् ।
ऋतस्यपन्थामन्वेतिसाधुप्रजानतीवनदिशोमिनाति ॥ ४ ॥

एषा । विऽएनी । भवति । द्विऽबर्हाः । आविःऽकृण्वाना । तन्वम् ।
पुरस्तात् । ऋतस्य । पन्थाम् । अनु । एति । साधु । प्रजानतीऽइव ।
न । दिशः । मिनाति ॥ ४ ॥

एषोषाः व्येनीभवति विशेषेणश्वेताभवति द्विबर्हाः द्वयोःप्रथममध्यमयोःस्थानयोः परिवृढाउषाः पश्चात्तन्वं स्वीयांतनुमाविष्कृण्वाना प्रकटीकुर्वती कुत्र पुरस्तात्पूर्वस्यांदिशि किं

च ऋतस्यादित्यस्य पन्थां पंथानं साधु सम्यगन्वेति किंच प्रजानतीव विश्वंप्रज्ञापयन्ती इवेतिसंप्रत्यर्थे नदिशोमिनाति नहिनस्ति प्रत्युत दिशःप्रकाशयति अथवा प्रजानतीव अनुगन्तव्यमितिप्रकर्षेण अवगच्छन्तीच ऋतस्यपंथामन्वेति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

एषाशुभ्रानतन्वोविदानोर्ध्वेवस्नातीदृशयेनोअस्थात्।
अपद्वेषोबाधमानातमांस्युषादिवोदुहिताज्योतिषागात् ॥ ५ ॥

एषा । शुभ्रा । न । तन्वः । विदाना । ऊर्ध्वाऽइव । स्नाती । दृशये । नः । अस्थात् । अप । द्वेषः । बाधमाना । तमांसि । उषाः । दिवः । दुहिता । ज्योतिषा । आ । अगात् ॥ ५ ॥

एषोषाः शुभ्रान शुभ्रवर्णानिर्मलास्वलंकृतायोषिदिव तन्वोगानि विदाना प्रज्ञापयन्ती स्नाती स्नानंकुर्वाणा ऊर्ध्वेव उन्नतेव स्नानादुत्तिष्ठन्तीव नोस्मदर्थं अस्माकंपुरतोवा दृशये सर्वेषांदर्शनायउदस्थात् पूर्वस्यांदिश्युत्तिष्ठति किंकुर्वन्ती द्वेषोद्वेष्याणि तमांस्यपबाधमाना दिवोदुहितोषाः ति ज्योतिषा तेजसा सहागादागच्छति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

एषाप्रतीचीदुहितादिवोनॄन्योषेवभद्रानिरिणीतेअप्सः।
व्यूर्ण्वतीदाशुषेवार्याणिपुनर्ज्योतिर्युवतिःपूर्वथाकः ॥ ६ ॥२३॥

एषा । प्रतीची । दुहिता । दिवः । नॄन् । योषाऽइव । भद्रा । नि । रिणीते । अप्सः । विऽऊर्ण्वती । दाशुषे । वार्याणि । पुनरिति । ज्योतिः । युवतिः । पूर्वऽथा । अकरित्यकः ॥ ६ ॥ २३ ॥

एषोषाः प्रतीची अभिमुखासती दिवोदुहिता नॄन् सर्वान्प्राणिनः प्रतिभद्रा योषेव कल्याणवेषायोषिदिवाप्सोरूपंनिरिणीते प्रेरयति किंच दाशुषे हविर्दात्रेयजमानाय वार्याणि वरणीयानि धनानि व्यूर्ण्वती प्रयच्छन्ती युवतिर्नित्ययौवना सर्वत्रमिश्रयन्तीवा पुनरद्यापि पूर्वथा पूर्वमिवज्योतिस्तेजोअकःकरोति ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

युंजतेमनइतिपंचर्चैनवमंसूक्तं अत्रेयमनुक्रमणिका—युंजतेपंचश्यावाश्वःसावित्रंतुजागत-मिति। श्यावाश्वोनामात्रेयऋषिः जगतीछन्दः सवितादेवता पृष्ठ्याभिप्लवषडहयोःप्रथमेहनिवै-श्वदेवशस्त्रे सावित्रनिविद्धानमिदं सूत्रितंच—युंजतेमनइहेहवइतिचतस्रइति। आग्रायणवस्तोत्रेपि सूत्रितंच—युंजतेमनउतयुंजतेधियआतूनइन्द्रक्षुमन्तमिति।

तत्रप्रथमा—

युञ्जतेमनउतयुंञ्जतेधियोविप्राविप्रस्यबृहतोविपश्चितः।
विहोत्रादधेवयुनाविदेकइन्महीदेवस्यसवितुःपरिष्टुतिः॥ १॥
युञ्जते। मनः। उत। युञ्जते। धियः। विप्राः। विप्रस्य।
बृहतः। विपःऽचितः। वि। होत्राः। दधे। वयुनऽवित्। एकः।
इत्। मही। देवस्य। सवितुः। परिऽस्तुतिः॥ १॥

विप्रामेधाविनऋत्विग्यजमानाः मनः स्वीयं सर्वेषुकर्मसु युंजते योजयन्ति सवितृनुग्र-हाय संकल्पंकुर्वतिइत्यर्थः उतापिच धियः कर्माण्यपि युंजते प्राप्नुवंति कस्यानुज्ञयेति उच्यते विप्रस्यमेधाविनः बृहतोमहतः विपश्चितः स्तुत्यस्यज्ञानवतोवा सवितुःअनुज्ञयेति सवितावैप्र-सवानामीशइतिश्रुतिः। सएवसविता होत्राः सप्तहोत्रकाणामुचिताः क्रियाः वयुनावित् वयुनमि-तिप्रज्ञानाम तत्तदनुष्ठानविषयप्रज्ञावेत्ता एकइत् एकएव विदधे करोति पृथक्पृथगवधारयति किंच तस्यसवितुर्देवस्य परिष्टुतिः स्तुतिः मही महती अतिप्रभूता स्तुत्यगोचरेत्यर्थः॥ १॥

हविर्धानप्रवर्तनेरराट्यामवनद्धायांविश्वारूपाणीत्येषानुवचनीया सूत्रितंच—विश्वारूपा-णिप्रतिमुंचतेकविरितिव्यवस्तायामिति।

सैषाद्वितीया—

विश्वारूपाणिप्रतिमुञ्चतेकविःप्रासावीद्भद्रंद्विपदेचतुष्पदे।
विनाकमख्यत्सवितावरेण्योनुंप्रयाणमुषसोविराजति॥ २॥
विश्वा। रूपाणि। प्रति। मुञ्चते। कविः। प्र। असावीत्।
भद्रम्। द्विऽपदे। चतुःऽपदे। वि। नाकम्। अख्यत्। सविता।
वरेण्यः। अनु। प्रऽयानम्। उषसः। वि। राजति॥ २॥

---

१ ऐ० ब्रा० ७. १६.।

कविः मेधावी सविता विश्वा सर्वाणिरूपाणि आत्मनि प्रतिमुंचते बध्नातिधारयति किं च भद्रं कल्याणं गमनादिविषयं प्रासावीत् अनुजानाति कस्मै द्विपदे मनुष्याय चतुष्पदे गवाश्वादिकाय किंच सविता सर्वस्यप्रेरकोदेवोवरेण्योवरणीयःसन् व्यख्यत् ख्यापयति प्रकाशयति किं नाकं नास्मिन्नकंदुःखमस्तीतिनाकः स्वर्गः यजमानार्थं स्वर्गंप्रकाशयतीत्यर्थः सदेवः उषसं प्रयाणमुदयमनु विराजति प्रकाशते सवितुरुदयात्पूर्वंह्युषाउदेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यस्यंप्रयाणमन्वन्यइद्ययुर्देवादेवस्यमहिमानमोजसा ।
यःपार्थिवानिविममेसएतशोरजांसिदेवःसवितामहित्वना ॥ ३ ॥

यस्यं । प्रऽयानम् । अनु । अन्ये । इत् । ययुः । देवाः । देवस्यं ।
महिमानम् । ओजसा । यः । पार्थिवानि । विऽममे । सः ।
एतशः । रजांसि । देवः । सविता । महिऽत्वना ॥ ३ ॥

अन्यइत् देवाअन्येप्यग्न्यादयोदेवाः देवस्यद्योतमानस्य सवितुः प्रयाणमनु ययुर्गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति किं महिमानं महत्त्वं सवितुरुदयाभावेग्निहोत्रादिअनिष्पत्तेस्तेषांहविःस्तुत्याद्यभावात् ओजसा बलेनच युक्ताभवन्ति यःसविता पार्थिवानिरजांसि पृथिव्यादिलोकान् महित्वना स्वमहत्त्वेन विममे परिच्छिनत्ति सदेवः एतशः एतवर्णः शुभ्रः शोभमानःसन् राजतइतिशेषः युवशाता कृणोतनेत्यादिवदेतशइत्यादिशकारोपजनश्छान्दसः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उतयांसिसवितस्त्रीणिरोचनोतसूर्यंस्यरश्मिभिःसमुच्यसि ।
उतरात्रीमुभयतःपरीयसउतमित्रोभवसिदेवधर्मभिः ॥ ४ ॥

उत । यासि । सवितरिति । त्रीणि । रोचना । उत । सूर्यस्य ।
रश्मिऽभिः । सम् । उच्यसि । उत । रात्रीम् । उभयतः । परि ।
ईयसे । उत । मित्रः । भवसि । देव । धर्मऽभिः ॥ ४ ॥

हेसवितर्देव उतापिच त्रीणिरोचना रोचमानान्द्युलोकान् यासि गच्छसि तिस्रोदिवःपृथिवीरित्युक्तं उतापिच सूर्यस्यरश्मिभिः समुच्यसि संगच्छसि उचसमवायइत्यस्येदंरूपं उदयात्पूर्वभावीसविता उदयास्तमयवर्तीसूर्यइति उतापिच रात्रीमुभयतउभयपार्श्वे परीयसे परिगच्छसि उतापिच हेदेव सवितस्त्वं धर्मभिर्जगद्धारकैः कर्मभिः मित्रोभवसिमित्राख्योदेवोभवसि अथवा प्रकाशादिप्रदानेनसखाभवसि सर्वजगताम् ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

उतेशिषेप्रसवस्यत्वमेकइदुतपूषाभवसिदेवयामभिः ।
उतेदंविश्वंभुवनंविराजसिश्यावाश्वस्तेसवितःस्तोममानशे ॥५॥२४॥

उत । ईशिषे । प्रऽसवस्य । त्वम् । एकः । इत् । उत । पूषा । भवसि । देव । यामऽभिः । उत । इदम् । विश्वम् । भुवनम् । वि । राजसि । श्यावऽअश्वः । ते । सवितरिति । स्तोमम् । आनशे ॥ ५ ॥ २४ ॥

हेसवितस्त्वं एकइव एकएव प्रसवस्य सर्वकर्मानुज्ञाकरणस्य ईशिषे समर्थोभवसि ये लौकिकंगमनादिरूपं वैदिकमग्निहोत्रादिरूपंकर्म अनुतिष्ठन्ते तेषांसर्वेषां अनुज्ञातृमेकएवप्रभवसि उतापिच पूषा पोषकोभवसि हेदेव यामभिर्गमनैः उतापिचेदंविश्वंभुवनं भूतजातं विराजसि ईशिषेधारयितुं यस्मादेवंमहानुभावः तस्माद्धेसवितस्तेतुभ्यं श्यावाश्वऋषिः स्तोत्रमानशे व्याप्नोति करोतीत्येवमात्मानं परोक्षतयानिर्दिशन्नाह ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

तत्सवितुरितिनवर्चंदशमंसूक्तं श्यावाश्वस्यार्षं अत्रेयमनुक्रमणिका—तत्सवितुर्नवगायत्र्याद्यानुष्टुबिति । प्रथमानुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः सावित्रंत्वित्युक्तत्वात्सावित्रं अग्निष्टोमेवैश्वदेवशस्त्रस्याद्यस्तृचः प्रतिपत् अद्यानोदेवेत्यनुचरः सवितंच—तत्सवितुर्वृणीमहेद्यानोदेवसवितरिति वैश्वदेवस्यप्रतिपदनुचराविति ।

तत्रप्रथमा—

तत् । सवितुः । वृणीमहे । वयम् । देवस्यं । भोजनम् । श्रेष्ठम् ।
सर्वऽधातमम् । तुरम् । भगस्य । धीमहि ॥ १ ॥

तत्प्रख्यात्वेनमसिद्धं भोजनं भोग्यंधनं वयंस्तोतारोवृणीमहे प्रार्थयामः कस्यधनं सवितुः प्रेरकस्यदेवस्य स्वभूतं लब्ध्वाच श्रेष्ठं प्रशस्यं सर्वधातमं सर्वधारतमं सर्वभोग्यप्रदमित्यर्थः तुरं शत्रूणांहिंसकं धनेनशत्रून्हन्तुंशक्यत्वात् तादृशंधनं भगस्य भजनीयस्य सवितुरनुग्रहात् धीमहि धारयाम उपभोगंकरवामेत्यर्थः अथवा धनंवृणीमहे अर्थित्वाच लभेमहीति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अस्यहिस्वयंशस्तरंसवितुःकच्चनप्रियम् । नमिनन्तिस्वराज्यंम् ॥ २ ॥

अस्यं । हि । स्वयंशःऽतरम् । सवितुः । कत् । चन ।
प्रियम् । न । मिनन्ति । स्वऽराज्यंम् ॥ २ ॥

अस्य सवितुः स्वयशस्तरं स्वयमसाधारणं यशोयस्यातिशयेनभवतितत् तादृशं प्रियं सर्वेषांप्रियभूतं स्वराज्यं स्वयमेवराजमानत्वमैश्वर्यं कच्चन केचिदपिअसुरादयोनमिनन्ति नहिंसन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

सहिरत्नानिदाशुषेसुवातिसविताभगः । तंभागंचित्रमीमहे ॥ ३ ॥

सः । हि । रत्नानि । दाशुषे । सुवाति । सविता । भगः ।
तम् । भागम् । चित्रम् । ईमहे ॥ ३ ॥

सहि सखलु सविता भगोभजनीयोदेवोदाशुषे हविर्दात्रेमह्यं रत्नानि रमणीयानिधनानि सुवाति प्रेरयतिप्रयच्छति तंदेवं भागं भजनीयं चित्रं चायनीयंधनं ईमहे याचामहे ॥ ३ ॥

अद्यानइतिचतुर्थीपंचमीभ्याममनोज्ञस्वप्नदर्शनेप्रत्यृचंजुहुयात् अद्यानोदेवसवितरितिद्वाभ्यामितिहिसूत्रितम् ।

अथचतुर्थी–

अद्यानोदेवसवितःप्रजावत्सावीःसौभगम् । परादुष्वप्न्यंसुव ॥ ४ ॥

अध । नः । देव । सवितरिति । प्रजाऽवत् । सावीः । सौभगम् ।
परा । दुःऽस्वप्न्यम् । सुव ॥ ४ ॥

हेसवितर्देव नोस्मभ्यमद्यास्मिन्यागदिने प्रजावत्पुत्राद्युपेतं सौभगं धनं सावीः प्रेरय दुःस्वप्न्यं दुःस्वप्नंदुःस्वप्नवद्दुःखकरंदारिद्र्यं परासुव दूरेप्रेरय ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

विश्वानिदेवसवितर्दुरितानिपरासुव । यद्भद्रंतन्नआसुव ॥ ५ ॥२५॥

विश्वानि । देव । सवितः । दुःऽइतानि । परा । सुव ।
यत् । भद्रम् । तत् । नः । आ । सुव ॥ ५ ॥ २५ ॥

हेसवितर्देव त्वं विश्वानि दुरितानि परासुव यद्भद्रं प्रजापशुगृहादिकं तन्नोस्मभ्यमासुव अस्मदभिमुखंप्रेरय प्रजावैभद्रंपशवोभद्रंगृहंभद्रमितिहिश्रुतिः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषष्ठी–

अनागसोअदितयेदेवस्यसवितुःसवे । विश्वावामानिधीमहि ॥ ६ ॥

अनागसः । अदितये । देवस्य । सवितुः । सवे । विश्वा ।
वामानि । धीमहि ॥ ६ ॥

वयमनुष्ठातारः सवितुः प्रेरकस्य देवस्य सवे अनुज्ञायांसत्यां अदितये अखंडनीयायै देव्यैभूम्यै अनागसःस्याम अनपराधिनोभवेम भूम्यांहिपापाःसंभवन्ति अपगतेष्वागःसुविश्वा सर्वाणि वामानि वननीयानि धनानि धीमहिधारयाम ॥ ६ ॥

चातुर्मास्येषुवैश्वदेवेपर्वणिसावित्रस्यद्वादशकपालस्याविश्वदेवमित्यनुवाक्या सूत्रितंच–आविश्वदेवंसत्पतिंवाममद्यसवितरिति। प्रायणीयएषैवसवितुरनुवाक्या सूत्रितंच–आविश्वदेवं सत्पतिंयइमाविश्वाजातानीति । देवसुवांहविष्ष्वेषैवसवितुरनुवाक्या सूत्रितंच–आविश्वदेवंसत्पतिंनमभियेसवितुर्दैव्यस्यतदिति ।

सैषासप्तमी–

आविश्वदेवंसत्पतिंसूक्तैरद्यावृणीमहे । सत्यसवंसवितारम् ॥ ७ ॥

आ । विश्वऽदेवम् । सत्ऽपतिम् । सुऽउक्तैः । अद्य । वृणीमहे ।
सत्यऽसवम् । सवितारम् ॥ ७ ॥

विश्वदेवं विश्वेदेवायस्यवशेभवन्ति तंतादृशं तंहिसर्वात्मत्वादिन्द्रंमित्रंवरुणमग्निमाहुरित्यादिश्रुतेरितरेषांतद्विभूतित्वात् सत्पतिं सतामनुष्ठातॄणांपालकं सत्यसवं सत्यानुज्ञं सवितारंदेवं अद्यास्मिन्यागदिने सूक्तैरावृणीमहे संभजामहे ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यइमेउभेअहनीपुरएत्यप्रयुच्छन् । स्वाधीर्देवःसविता ॥ ८ ॥

यः । इमे इति । उभे इति । अहनी इति । पुरः । एति ।
अप्रऽयुच्छन् । सुऽआधीः । देवः । सविता ॥ ८ ॥

यःसवितादेवः स्वाधीः शोभनाध्यानः सुकर्मावासन् इमे अहनी रात्र्यहनी तयोःपुरः पुरस्तादप्रयुच्छन् अप्रमाद्यन्नेति गच्छति तमावृणीमहइतिसंबन्धः ॥ ८ ॥

प्रायणीयेयइमाविश्वेतिसवितुर्याज्यासूत्रितंच–यइमाविश्वाजातानिसुत्रामाणंपृथिवींद्यामनेहसमिति । अश्वमेधेश्वमुत्सृज्यानुसवनंसावित्रीष्टिःकार्यातस्यामेषामाध्यन्दिनसवनेनुवाक्या सूत्रितंच–यइमाविश्वाजातान्यादेवोयातुसविताسुरत्नइति ।

सैषानवमी–

यइमाविश्वाजातान्याश्रावयतिश्लोकेन । प्रचसुवातिसविता॥ ९॥२८॥

यः । इमा । विश्वा । जातानि । आऽश्रावयति । श्लोकेन ।
प्र । च । सुवाति । सविता ॥ ९॥

१ ऋ० सं० २. ३. २२.।

योदेवइमा इमानि विश्वा सर्वाणि जातानि उत्पन्नान्प्राणिनः जंगमानित्यर्थः तान् श्लोकेन यशसा आश्रावयति सर्वेप्यस्यस्तुतिंश्रृण्वन्तीत्यर्थः अथवा गर्जनशब्देन सर्वाणीमान्युत्पन्नानि आश्रावयति वृष्ट्युन्मुखःसन् किंच सविता प्रसुवातिचप्रेरयति तंवृणीमहइत्यर्थः॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अच्छावदेतिदशर्चमेकादशंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं अत्रेयमनुक्रमणिका—अच्छदशाद्यास्तिस्रोजगत्यः उपान्त्यानुष्टुबिति यत्पर्जन्येत्येषानवम्यनुष्टुप् विवृक्षानित्याद्यास्तिस्रोजगत्यः शिष्टाःषट्त्रिष्टुभः पर्जन्योदेवता बृहद्दग्विधानेशौनकः अच्छावदेतिसूक्तंवृष्टिकामःप्रयोजयेत् ॥ निराहारःक्लिन्नवासाअचिरेणप्रवर्षति ॥ १ ॥ हुत्वायुतंवेतसीनांक्षीराक्तानां हुताशने ॥ महद्वर्षमवाप्नोतिसूक्तेनाच्छावदेनहि ॥ २ ॥ अनेनसूक्तेनप्रत्यृचंवादिशउपस्थेयाः सूत्रितंच—संस्थितायांसर्वादिशउपतिष्ठेत अच्छावदतवसंगीर्भिराभिरितिचतसृभिः प्रत्यृचं सूक्तेनवेति ।

तत्रप्रथमा—

अच्छावदतवसंगीर्भिराभिःस्तुहिपर्जन्यंनमसाविवास ।
कनिक्रदद्वृषभोजीरदानूरेतोदधात्योषधीषुगर्भम् ॥ १ ॥

अच्छ । वद । तवसम् । गीःऽभिः । आभिः । स्तुहि । पर्जन्यम् । नमसा । आ । विवास । कनिक्रदत् । वृषभः । जीरऽदानुः । रेतः । दधाति । ओषधीषु । गर्भम् ॥ १ ॥

हेस्तोतस्तवसं बलवन्तं पर्जन्यं अच्छाभिमुख्य वद प्रार्थय पर्जन्यशब्दोयास्केनबहुधानिरुक्तः पर्जन्यस्तृपेराद्यन्तविपरीतस्यतर्पयिताजन्यःपरोजेतावाजनयितावाप्रार्जयितावारसानामिति आभिर्गीर्भिःस्तुतिवाग्भिः स्तुहि नमसान्नेन हविर्लक्षणेनाविवास सर्वतःपरिचर यः पर्जन्योवृषभोपांवर्षिता जीरदानुः क्षिप्रदानः कनिक्रदत् गर्जनशब्दंकुर्वन्नोषधीषुगर्भं गर्भस्थानीयंरेतउदकं दधाति स्थापयति तंस्तुहि ॥ १ ॥

नि० १०. ९. ।

अथद्वितीया—

विवृक्षान्हन्त्युतहन्तिरक्षसोविश्वंबिभायभुवनंमहावधात्।
उतानागाईषतेवृष्ण्यावतोयत्पर्जन्यःस्तनयन्हन्तिदुष्कृतः ॥ २ ॥

वि। वृक्षान्। हन्ति। उत। हन्ति। रक्षसः। विश्वम्। बिभाय।
भुवनम्। महाऽवधात्। उत। अनागाः। ईषते। वृष्ण्यऽवतः।
यत्। पर्जन्यः। स्तनयन्। हन्ति। दुःऽकृतः ॥ २ ॥

अयंमंत्रोनिरुक्तेस्पष्टव्याख्याततत्वात्तदेवात्रलिख्यते पर्जन्यःविहन्ति वृक्षान्विहन्तिच रक्षांसि सर्वाणिचास्माद्भूतानिबिभ्यति महावधान्महान्ह्यस्यवधोप्यनपराधोभीतः पलायते वर्षकर्मवतोयत्पर्जन्यस्तनयन्हन्ति दुष्कृतः पापकृतइति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

रथीवकशयाश्वाँअभिक्षिपन्नाविर्दूतान्कृणुतेवर्ष्याँ३अह।
दूरात्सिंहस्यस्तनथाउदीरतेयत्पर्जन्यःकृणुतेवर्ष्यंनभः ॥ ३ ॥

रथीऽइव। कशया। अश्वान्। अभिऽक्षिपन्। आविः। दूतान्।
कृणुते। वर्ष्यान्। अह। दूरात्। सिंहस्य। स्तनथाः। उत्।
ईरते। यत्। पर्जन्यः। कृणुते। वर्ष्यम्। नभः ॥ ३ ॥

रथीव रथस्वामीव सयथा कशयाश्वानभिक्षिपन् दूतान्भटानाविष्करोतितद्वदसौपर्जन्योपि कशयाश्वान्मेघान् अभिक्षिपन् अभिप्रेरयन् वर्ष्यान् वर्षकान्दूतान् दूतवद्वृष्टिप्रेरकान् मेघान् मरुतोवा आविष्कृणुते प्रकटयति अहइतिपूरणः एवंसति सिंहस्य राहतेर्हिंसतेर्वाशब्दकर्मणःसिंहशब्दः अवर्षणेनाभिभवितुः शब्दयितुर्वामेघस्य स्तनथाः गर्जनशब्दाः दूराउदीरते उद्गच्छन्ति कदा यद्यदापर्जन्योनभोन्तरिक्षं वर्ष्यं वर्षोपेतं कृणुते करोति तदा ॥ ३ ॥

प्रवातावान्तीतिचतुर्थीपर्जन्यस्यचरोर्याज्या सूत्रितंच—प्रवातावान्तिपतयन्तिविद्युतइत्यग्न्याधेयप्रभृतीनितित्पाठस्तु ।

1 नि० १०. ११.।

अथचतुर्थी–

प्रवाताावान्तिपतयन्तिविद्युतउदोषधीर्जिहतेपिन्वतेस्वः ।
इराविश्वस्मैभुवनायजायतेयत्पर्जन्यःपृथिवींरेतसावति ॥ ४ ॥

प्र । वाताः । वान्ति । पतयन्ति । विऽद्युतः । उत् । ओषधीः ।
जिहते । पिन्वते । स्वऽरितिस्वः । इरा । विश्वस्मै । भुवनाय ।
जायते । यत् । पर्जन्यः । पृथिवीम् । रेतसा । अवति ॥ ४ ॥

वाताःप्रवान्ति वातावृष्ट्यर्थंपतयन्ति गच्छन्ति समन्तात्संचरन्ति विद्युतओषधीरोषधयउज्जिहते उद्गच्छन्ति प्रवर्धन्ते स्वरन्तरिक्षंपिन्वते क्षरति इराभूमिर्विश्वस्मैसर्वस्मै भुवनाय सर्वजगद्धिताय जायते समर्थाभवति कदैवमिति यद्यदापर्जन्योदेवः पृथिवीं रेतसोदकेनावतिरक्षति अभिगच्छतिवा तदैवंभवति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

यस्यव्रतेपृथिवीनन्नमीतियस्यव्रतेशफवज्जर्भुरीति ।
यस्यव्रतओषधीर्विश्वरूपाःसनःपर्जन्यमहिशर्मयच्छ ॥ ५ ॥

यस्य । व्रते । पृथिवी । नन्नमीति । यस्य । व्रते । शफऽवत् ।
जर्भुरीति । यस्य । व्रते । ओषधीः । विश्वऽरूपाः । सः । नः ।
पर्जन्य । महि । शर्म । यच्छ ॥ ५ ॥ २७ ॥

यस्यपर्जन्यस्य व्रते कर्मणि पृथिवीनन्नमीति अत्यर्थंनमति सर्वेषामधोभवति यस्यव्रते शफवत् पादोपेतंगवादिकं जर्भुरीति भ्रियते पूर्यते गच्छतीतिवा यस्यव्रते कर्मण्योषधीरोषध्योविश्वरूपानानारूपाभवन्ति हेपर्जन्य समहांस्त्वं नोस्मभ्यं महिशर्म महत्सुखं यच्छ प्रयच्छ ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी–

दिवोनोवृष्टिंमरुतोररीध्वंप्रपिन्वतवृष्णोअश्वस्यधाराः ।
अर्वाङेतेनस्तनयित्नुनेह्यपोनिषिञ्चन्नसुरःपितानः ॥ ६ ॥

दिवः । नः । वृष्टिम् । मरुतः । ररीध्वम् । प्र । पिन्वत । वृष्णः । अश्वस्य । धाराः । अर्वाङ् । एतेन । स्तनयित्नुना । आ । इहि । अपः । निःसिञ्चन् । असुरः । पिता । नः ॥ ६ ॥

हेमरुतोयूयं दिवोन्तरिक्षसकाशात् नोस्मदर्थं वृष्टिं ररीध्वं दत्त वृष्णोवर्षकस्याश्वस्य व्यापकस्यमेघस्य संबन्धिन्योधाराउदकधाराः प्रपिन्वत प्रक्षरत हेपर्जन्य त्वमेतेन स्तनयित्नुना गर्जताभेघेन सहार्वागस्मदभिमुखमेहि आगच्छ किंकुर्वन् अपोंभांसिनिर्षिचन् सदेवोसुरः उदकानांनिरसितापिसन् नोस्माकं पितापालकश्च ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अभिक्रन्दस्तनयगर्भमाधाउदन्वतापरिदीयारथेन ।
दृतिंसुकर्षविषितंन्यञ्चंसमाभवन्तूद्वतोनिपादाः ॥ ७ ॥

अभि । क्रन्द । स्तनय । गर्भम् । आ । धाः । उदन्ऽवता । परिऽदीय । रथेन । दृतिम् । सु । कर्ष । विऽसितम् । न्यञ्चम् । समाः । भवन्तु । उत्ऽवतः । निऽपादाः ॥ ७ ॥

अभिभूम्यभिमुखं क्रन्द शब्दय तदेवपुनरुच्यतेदार्ढ्याय स्तनय गर्ज गर्भं गर्भस्थानीयमुदकमोपधीष्वाधाः आधेहि तदर्थमुदन्वता उदकवतारथेन परिदीय परितोगच्छ दृतिं दृतिवदुदकधारकं मेघं विषितं सु सुष्ठु कर्ष आकर्षवृष्ट्यर्थं यद्वा विषितं विमुक्तबंधनं एवंकर्षएवंशेषेण तंवर्द्धं न्यंचं न्यक्अधोमुखं विकृत उद्वतः ऊर्ध्ववन्तः उन्नतप्रदेशाः निपादाः न्यग्भूतपादाः निकृष्टपादावा निम्नोन्नतप्रदेशाः समाएकस्थाभवन्तु उदकपूर्णाभवंतित्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

महान्तंकोशमुदचानिषिञ्चस्यन्दन्तांकुल्याविषिताःपुरस्तात् ।
घृतेनद्यावापृथिवीव्युन्धिसुप्रपाणंभवत्वघ्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

महान्तम् । कोशम् । उत् । अच । नि । सिञ्च । स्यन्दन्ताम् । कुल्याः । विऽसिताः । पुरस्तात् । घृतेन । द्यावापृथिवी इति । वि । उन्धि । सुऽप्रपानम् । भवतु । अघ्न्याभ्यः ॥ ८ ॥

हेपर्जन्य त्वं महान्तं प्रवृद्धं कोशं कोशस्थानीयंमेघं उत्कृष्टमुदन् उद्गच्छ उद्गमयवा त-थाकृत्वा निषिंच नीचैःक्षारय कुल्यानद्योविषिताविष्यूताःसत्यः स्यन्दन्तां प्रवहन्तु पुरस्तात्-पूर्वाभिमुखं प्रायेण नद्यः प्राच्यः स्यन्दन्ते घृतेनोदकेन द्यावापृथिवी दिवंचपृथिवींच व्युन्धि क्ले-दयात्यधिकं अघ्न्याभ्योगोभ्यः सुप्रपानं सुष्ठु प्रकर्षेण पातव्यमुदकं भवतु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यत्पर्जन्यकनिक्रदत्स्तनयन्हंसिदुष्कृतः ।
प्रतीदंविश्वंमोदतेयत्किंचपृथिव्यामधि ॥ ९ ॥

यत् । पर्जन्य । कनिक्रदत् । स्तनयन् । हंसि । दुःऽकृतः । प्रति ।
इदम् । विश्वम् । मोदते । यत् । किम् । च । पृथिव्याम् । अधि ॥९॥

हेपर्जन्य यद्यदा त्वं कनिक्रदद्त्यर्थंशब्दयन् स्तनयन् दुष्कृतः पापकृतोमेघान्हंसि वि-दारयसि तदानीमिदं विश्वं जगत्प्रतिमोदते विश्वंविशेष्यते यत्किंच पृथिव्यामधिभूम्याम-धिष्ठितं यच्चराचरात्मकं तदिदंविश्वं मोदते हृष्यति वृष्टेःसर्वजगत्प्रीतिकारणत्वंप्रसिद्धम्॥ ९ ॥

अथदशमी–

अवर्षीर्वर्षमुदुषूगृंभायाकर्धन्वान्यत्येतवाउ ।
अजीजनओषधीर्भोजनायकमुतप्रजाभ्योविदोमनीषाम् ॥१०॥२८॥

अवर्षीः । वर्षम् । उत् । ऊँ इति । सु । गृभाय । अकः । धन्वानि ।
अतिऽएतवे । ऊँ इति । अजीजनः । ओषधीः । भोजनाय । कम् ।
उत । प्रऽजाभ्यः । अविदः । मनीषाम् ॥ १० ॥ २८ ॥

इयमतिवृष्टिविमोचनी हेपर्जन्यत्वमवर्षीर्वृष्टवानसि वर्षमुदुषूगृभाय उदुत्कृष्टं सु सुष्ठुगृभाय गृ-हाण परिहरेत्यर्थः धन्वानि निरुदकप्रदेशानकःजलवतःकृतवानसि किमर्थं अत्येतवाउ अतिक्र-म्यगन्तुं ओषधीरजीजनः उदपादयः किमर्थं भोजनाय धनाय भोगायवा कमित्ययंशिशिरंजी-वनायकंमितिवत्पादपूरणः उतापिच प्रजाभ्यःसकाशात् मनीषां स्तुतिमविदः प्राप्तवानसि॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

१ नि० १. १०.।

बळित्थेतित्र्यृचात्मकंद्वादशंसूक्तं भौमस्यात्रेरार्षं पृथिवीदेवताकं आनुष्टुभं अनुक्रान्तंच— बळित्थातृचंपार्थिवमानुष्टुभमिति सूक्तविनियोगोलैंगिकः आद्यादेवानांहविःपुपृथिव्याअनुवाक्याबळित्थापर्वतानांदह्लाचिद्यावनस्पतीनितिहिसूत्रितं । भूमिस्तोमेत्येषामरुत्वतीयशस्त्रेसूक्तमुखीया ।

सैषाप्रथमा—

वळित्थापर्वतानांखिद्रंबिभर्षिपृथिवि ।
प्रयाभूमिंप्रवत्वतिमह्नाजिनोषिमहिनि ॥ १ ॥

बट् । इत्था । पर्वतानाम् । खिद्रम् । बिभर्षि । पृथिवि । प्र । या ।
भूमिम् । प्रवत्वति । मह्ना । जिनोषि । महिनि ॥ १ ॥

द्विरूपापृथिवीचैषा प्रत्यक्षादेवतापिच । मध्यस्थानादेवलोका स्रात्र संबोध्यवर्ण्यते॥हेपृथिवि विप्रथनवति मध्यस्थानदेवतेत्वं इत्थाइत्थं अत्र अमुत्रान्तरिक्षेवा बट् सत्यं पर्वतानां मेघानांवाखिद्रं खेदनं भेदनं बिभर्षि धारयसि हेमहिनि महति हेप्रवत्वति प्रकर्षवति प्रवणोदकवतिवायात्वं भूमिं प्रत्यक्षांपृथिवीं मह्ना महत्वेन महतोदकेनवा प्रजिनोषि प्रकर्षेणप्रीणयसि ॥१॥

अथद्वितीया—

स्तोमासस्त्वाविचारिणिप्रतिष्टोभन्त्यक्तुभिः ।
प्रयावाजंनहेषन्तंपेरुमस्यस्यर्जुनि ॥ २ ॥

स्तोमासः । त्वा । विऽचारिणि । प्रति । स्तोभन्ति । अक्तुऽभिः ।
प्र । या । वाजम् । न । हेषन्तम् । पेरुम् । अस्यसि । अर्जुनि ॥ २ ॥

हेविचारिणि विविधंचरणशीले पृथिविदेवि त्वां स्तोमासः स्तोतारः अक्तुभिर्गमनशीलैः स्तोत्रैः प्रतिष्टोभन्ति अभिष्टुवन्ति किंच यात्वं हेषंतं शब्दयन्तं वाजंन अश्वमिव उद्यत्तं पेरुं पूरकं मेघं प्रास्यसि प्रक्षिपसि हेअर्जुनि शुभ्रवर्णे गमनशीलेवा ॥ २ ॥

देवानांहविःपुदह्लाचिदितिपृथिव्यायाज्या एषैवभूमिः स्तोमेनिष्केवल्येसूक्तमुखीया सूत्रंतु पूर्वमेवोदाहृतं ।

सैषातृतीया—

दृ॒ळ्हाचि॒द्यावन॒स्पती॑न्क्ष्म॒यादर्ध॑र्ष्योज॑सा ॥
यत्ते॑अ॒भ्रस्य॑वि॒द्युतो॑दि॒वोवर्ष॑न्तिवृ॒ष्टयः॑ ॥ ३ ॥ १९ ॥

दृ॒ळ्हा । चि॒त् । या । वन॒स्पती॑न् । क्ष्म॒या । दर्ध॑र्षि । ओज॑सा ।
यत् । ते॒ । अ॒भ्रस्य॑ । वि॒ऽद्युतः॑ । दि॒वः । वर्ष॑न्ति । वृ॒ष्टयः॑ ॥३॥२९ ॥

हेपृथिवि यात्वं दृह्लाचित् सुपांसुलुगितितृतीयायाआकारः दृढया क्षमया भूम्या सहवनस्पतीन् वृक्षान् ओजसा बलेन दर्धर्षि धारयसि अथवा दृह्लेतिविधेयविशेषणं वनस्पतीन् दृह्लान्कृत्वा धारयसीत्यर्थः यत् अस्यास्ते तवसंबंधिनोवृष्टयोवर्षकामेघाः विद्युतोवियोतमानाव् अभ्रस्य पंचम्यर्थेषष्ठी अभ्रादपांहर्तुः दिवोन्तरिक्षादादित्याद्वावर्षन्ति अथवा यद्यस्यास्ते तवाभ्रस्यमेघस्य वृष्टयः उदकसंघाताः वियुतोवियोतमानायादिवःसकाशाद्वर्षन्ति पतन्ति ॥३॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

प्रसंम्राजइत्यष्टर्चंत्रयोदशंसूक्तं आत्रेयं त्रैष्टुभं वारुणं अनुक्रम्यतेच—प्रसंम्राजेष्टौवारुणमिति । विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

प्रस॒म्राजे॑बृ॒हद॑र्चागभी॒रंब्रह्म॑प्रि॒यंवरु॑णायश्रु॒ताय॑ ।
वियोज॒घान॑शमि॒तेव॒चर्मो॑प॒स्तिरे॑पृथि॒वींसूर्या॑य ॥ १ ॥

प्र । स॒म्ऽराजे॑ । बृ॒हत् । अ॒र्च॒ । ग॒भी॒रम् । ब्रह्म॑ । प्रि॒यम् । वरु॑णाय ।
श्रु॒ताय॑ । वि । यः । ज॒घान॑ । श॒मि॒ताऽइ॑व । चर्म॑ ।
उ॒प॒ऽस्तिरे॑ । पृ॒थि॒वीम् । सूर्या॑य ॥ १ ॥

अत्रिः स्वात्मानंसंबोध्य ब्रवीति हेअत्रे त्वं सम्राजे सम्यग्राजमानायईश्वराय श्रुताय सर्वत्रश्रूयमाणाय वरुणाय उपद्रवस्यनिवारकाय जनानामावरकाय एतन्नामकायदेवाय बृहत्प्रभूतं गभीरं दुरवगाहं बह्वर्थोपेतं प्रियं प्रियभूतं ब्रह्म स्तोत्ररूपंकर्म प्रार्च प्रार्चय प्रोच्चारयेत्यर्थः योवरुणः शमितेवचर्म शमितापशुविशसनकर्ता यथोपस्तरणाय चर्म हन्ति

तद्वत्पृथिवीं विस्तीर्णमन्तरिक्षं तृतीयस्यांपृथिव्यामिति श्रुतेरन्तरिक्षस्यापिपृथिवीशब्दवाच्यत्वं सूर्याय सूर्यस्य उपस्तिरे आस्तरणाय विजघान विस्तारयामास विस्तृतंहि व्यवहारयोग्यं भवति तस्माद्व्यवहारायान्तरिक्षं विस्तारितवान् उरुंहिराजावरुणश्चकारेतिह्युक्तम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वनेषुव्य१ न्तरिक्षंततानवाजमर्वत्सुपयउस्रियासु ।
हृत्सुक्रतुंवरुणोअप्स्व१ ग्निंदिविसूर्यमदधात्सोममद्रौ ॥ २ ॥

वनेषु । वि । अन्तरिक्षम् । ततान । वाजम् । अर्वत्ऽसु । पयः । उस्रियासु । हृत्ऽसु । क्रतुम् । वरुणः । अप्ऽसु । अग्निम् । दिवि । सूर्यम् । अदधात् । सोमम् । अद्रौ ॥ २ ॥

अयंवरुणोवनेषुवृक्षाग्रेषु अन्तरिक्षंविततान विस्तारितवान् तथावाजसनेयकं वनेषुहीदं एषु वृक्षाग्रेष्वन्तरिक्षंविततं तस्मादाहवनेषु व्यन्तरिक्षंततानेति वाजं बलमर्वत्सु अश्वेषु ततान पयःक्षीरमुस्रियासु गोषु उस्रियेति गोनाम उस्राविणोस्यांभोगाइतितद्व्युत्पत्तिः हृत्सु हृदयेषु क्रतुं कर्मसंकल्पं यद्धि मनसाध्यायति तत्कर्मणाकरोति अप्सूदकेषुअग्निं वैद्युतं और्वंवा सर्वत्र विततानेतिसंबन्धः किंच दिवि द्युलोके सूर्यमदधात् स्थापितवान्सोमंचाद्रौपर्वते अदधात् ॥२॥

अथतृतीया—

नीचीनबारंवरुणःकवन्धंप्रससर्जरोदसीअन्तरिक्षम् ।
तेनविश्वस्यभुवनस्यराजायवंनवृष्टिर्व्युनत्तिभूम ॥ ३ ॥

नीचीनऽबारम् । वरुणः । कवन्धम् । प्र । ससर्ज । रोदसी इति । अन्तरिक्षम् । तेन । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा । यवम् । न । वृष्टिः । वि । उनत्ति । भूम ॥ ३ ॥

नीचीनबारं अधोमुखबिलं प्रससर्ज कृतवान् कं कवंधं कवनमुदकं तद्धीयतेऽस्मिन्निति कवन्धोमेघः तंतथाकरोत् अथवा कवन्धमुदकं तदुदकं नीचीनबारं नीचीननिर्गमनबिलंचकार

१ तै० सं० १. २. १२. । २ ऋ० सं० १. २. १४. ।

मेघं विदार्योदकमधोमुखं चकारेत्यर्थः किंभवतीतीत्युच्यते रोदसी द्यावापृथिव्यौ अन्तरिक्षं च अवि लोकत्रयहितायेत्यर्थः तेनोदकेन विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्य भूतजातस्य राजा स्वामी वरुणो भूम भूमिं व्युनत्ति क्लेदयति वृष्टिः सेक्ता पुमान् यवंन यवमिवयवान् यथाप्ररोहायसर्वत्र मसारयवित् द्वव् भूमिं सर्वत्रोनत्ति अथवा वृष्टिर्वरुण इति संबन्धः वर्षकः पर्जन्य इत्यर्थः अस्मिन्पक्षेयवंपुरुष इवेति पुरुषशब्दोऽध्याहार्यः अत्रनीचीनबारंवरुणःकबन्धमित्यादिं निरुक्तं द्रष्टव्यम् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

उनत्तिभूमिंपृथिवीमुतद्यांयदादुग्धंवरुणोवष्ट्यादित् ।
समभ्रेणवसतपर्वतासस्तविषीयन्तःश्रथयन्तवीराः ॥ ४ ॥

उनत्ति । भूमिम् । पृथिवीम् । उत । द्याम् । यदा । दुग्धम् ।
वरुणः । वष्टि । आत् । इत् । सम् । अभ्रेण । वसत । पर्वतासः ।
तविषीऽयन्तः । श्रथयन्त । वीराः ॥ ४ ॥

वरुणो भूमिं पृथिवीं प्रथितमन्तरिक्षं अन्तरिक्षस्यापि पृथिवीशब्दवाच्यत्वं पूर्वमुक्तं उतापि च द्यां द्युलोकं उनत्ति क्लेदयति यदायं दुग्धं उदकपूरणं वष्टि कामयते अथवा दुग्धमुदकं तेनतत्कार्यमोषध्यादिकं लक्ष्यते ओषध्यादयः प्रवर्धन्तामिति यदाकामयते आदित् अनन्तरमेव संवसत समाच्छादयन्ति केपर्वतासः पर्ववन्तोद्रयः केन अभ्रेण मेघेन किंच विषीयन्तो बलमिच्छन्तो वीरा विशेषेण वृष्टेः प्रेरयितारो मरुतः श्रथयन्त श्रथयन्ति मेघान् ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

इमामूष्वासुरस्यश्रुतस्यमहींमायांवरुणस्यप्रवोचम् ।
मानेनेवतस्थिवाँअन्तरिक्षेवियोममेपृथिवींसूर्येण ॥ ५ ॥ ३० ॥

इमां । ऊँ इति । सु । आसुरस्यं । श्रुतस्यं । महीम् । मायाम् ।
वरुणस्य । प्र । वोचम् । मानेनऽइव । तस्थिऽवान् । अन्तरिक्षे । वि ।
यः । ममे । पृथिवीम् । सूर्येण ॥ ५ ॥ ३० ॥

---

१ नि० १०. ४.।

आसुरस्य असुरसंबन्धिनः असुराणामस्यचवध्यघातकभावःसंबन्धः असुरहन्तुरित्यर्थः अथवा असुरोमेघः प्राणदानात्तत्संबन्धिनः श्रुतस्य विश्रुतस्य महीं महतीं इमां मायां प्रज्ञां प्रवोचं प्रब्रवीमि केषामायेतिसोच्यते योवरुणोन्तरिक्षेतस्थिवान् तिष्ठन् मानेनेव दंडेनेव सूर्येण पृथिवीमन्तरिक्षं विममे परिच्छिनत्ति वरस्यैषामाया ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथषष्ठी—

इमामूनुकवितमस्यमायांमहींदेवस्यनकिरादधर्ष ।
एकंयदुद्नानपृणन्त्येनीरासिञ्चन्तीरवनयःसमुद्रम् ॥ ६ ॥

इमाम् । ऊँ इति । नु । कविऽतमस्य । मायाम् । महीम् । देवस्य । नकिः । आ । दधर्ष । एकम् । यत् । उद्ना । न । पृणन्ति । एनीः । आऽसिञ्चन्तीः । अवनयः । समुद्रम् ॥ ६ ॥

कवितमस्य प्रकृष्टप्रज्ञस्य देवस्य द्योतमानस्य स्तुत्यस्य वा वरुणस्येमांसर्वैप्रसिद्धां महीं महतीं मायां प्रज्ञां नकिर्नैवआदधर्ष नहिनस्तिकश्चिदपि ऊन्वितिपूरणौ यद्यस्मादेकं समुद्रं उद्ना उदकेन नपृणन्ति नपूरयन्ति काः एनीः एन्यः शुभ्राः गमनशीलावा आसिंचन्ती उदकमासिंचयंत्यः अवनयोनद्यः बह्व्योनद्यः सर्वदोदकेनपूरयंत्योपि नैकमपिसमुद्रंपूरयन्तीति इदंवरुणस्य महत्कर्मेति अत्रान्तरिक्षविस्तारादिसमुद्रापूरणपर्यन्तंकर्म परमेश्वरस्यैवोचितं नवरुणस्येतिनवाच्यं तस्यवरुणादिरूपावस्थानात् एषब्रह्मेत्यादिश्रुतिः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अर्यम्यंवरुणमित्र्यंवासखायंवासदमिद्भ्रातरंवा ।
वेशंवानित्यंवरुणारणंवायत्सीमागश्चकृमाशिश्रथस्तत् ॥ ७ ॥

अर्यम्यम् । वरुण । मित्र्यम् । वा । सखायम् । वा । सदम् । इत् । भ्रातरम् । वा । वेशम् । वा । नित्यम् । वरुण । अरणम् । वा । यत् । सीम् । आगः । चकृम । शिश्रथः । तत् ॥ ७ ॥

हेवरुणअर्यम्यं अर्यमैवार्यम्यः स्वार्थिकोयत् अर्तेरिदंरूपं प्रदातारमित्यर्थः अथवा इरणान्मननाच्चशास्तीतिअर्यमा गुरुः तंवा अथवा मित्र्यं निमिदास्नेहनइत्यस्मात्स्वार्थिकोयत्

अनुरक्तमित्यर्थः वाअथवा सखायं समानख्यानं सदमित् सर्वदैव भ्रातरंवा नित्यं निरन्तरं वेशं निकटनिकेतनवर्तिनंवा अरणंवा अशब्दमित्यर्थः अथवा रणमदातारंवा नित्यंनिरन्तरं एतान्मतियत्सीं यदेतदागोपराधं चकृम तच्छिश्रथोस्मत्तोविनाशय ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

कितवासोयद्रिरिपुर्नदीवियद्वाघासत्यमुतयंनविद्म ।
सर्वानाविष्यंशिथिरेवदेवाधातेस्यामवरुणप्रियासः ॥ ८ ॥ ३१ ॥

कितवासः । यत् । रिरिपुः । न । दीवि । यत् । वा । घ । सत्यम् ।
उत । यत् । न । विद्म । सर्वा । ता । वि । स्य । शिथिराऽइव ।
देव । अध । ते । स्याम । वरुण । प्रियासः ॥ ८ ॥ ३१ ॥

कितवासः कितवाद्यूतकृतः किंतवास्ति सर्वं मयाजितमितिवदतीतिकितवः नदीवि नदेवने द्यूते यथायद्रिरिपुः लेपयन्ति पापमारोपयन्ति यदस्मासु द्वेष्टारोमयि त्वमेतत्पापमकरोरित्याक्षिपन्ति अत्र पुरस्तादुपचारोपिनकारउपमार्थीयः वा अथवा घेतिपूरणः यत्पापंसत्यं आरोपमन्तरेणकृतवन्तःस्म उत अपिच यत्कृतंपापं नविद्म नजानीमः ता तानि सर्वा सर्वाणि शिथिरेव शिथिलानीव शिथिलबन्धनानिफलानीव विष्य मोचय स्यतिरुपसृष्टोविमोचने हेदेव अध अनन्तरं ते तव प्रियासः प्रियाः स्याम भवेम ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

इन्द्राग्नीयमितिषळ्चंचतुर्दशंसूक्तं अत्रेरार्षमानुष्टुभमैन्द्राग्नं षष्ठीविराट्पूर्वा आद्यौदशकावष्टकास्त्वमइतिपरिभाषितत्वात् तथाचानुक्रान्तम्—इन्द्राग्नीषळैन्द्राग्नमानुष्टुभंविराट्पूर्वान्तमिति विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्राग्नीयमवथउभावाजेषुमर्त्यम् ।
दृळ्हाचित्सप्रभेदतिद्युम्नावाणीरिवत्रितः ॥ १ ॥

इन्द्राग्नी इति । यम् । अवथः । उभा । वाजेषु । मर्त्यम् । दृळ्हा ।
चित् । सः । प्र । भेदति । द्युम्ना । वाणीःऽइव । त्रितः ॥ १ ॥

हेइन्द्राग्नी उभा उभौ परस्पराविमुक्तौ युवां यंमर्त्यमवथः रक्षथः वाजेषु संग्रामेषु समर्त्योदृह्लाचिद् दृढान्यपियुम्ना द्योतमानानि धनानिशत्रुसंबन्धीनि प्रभेदति प्रकर्षेणभिनत्ति वितऋषिर्वाणीरिव प्रतिवादिवाक्यानीव अथवा त्रिपुरस्थानेषु वर्तमानोमिः शत्रूणां वाक्यानीव ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यापृतनासुदुष्टरायावाजेषुश्रवाय्या ।
यापञ्चचर्षणीरभीन्द्राग्नीताहवामहे ॥ २ ॥

या । पृतनासु । दुस्तरा । या । वाजेषु । श्रवाय्या । या । पञ्च । चर्षणीः । अभि । इन्द्राग्नी इति । ता । हवामहे ॥ २ ॥

या याविन्द्राग्नी पृतनासु संग्रामेषु दुष्टरा दुष्टरौ अनभिभाव्यौ या यौच वाजेषु संग्रामेषु अन्नेषुवा श्रवाय्या श्रवाय्यौ स्तुत्यौ या यौ पंचचर्षणीः चर्षणयोमनुष्याः तानभिरक्षत इतिशेषः ता तौ महानुभावौहवामहे स्तुमः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तयोरिदमवच्छवस्तिग्मादिद्युन्मघोनोः ।
प्रतिद्रुणागभस्त्योर्गवांवृत्रघ्नएषते ॥ ३ ॥

तयोः । इत् । अमऽवत् । शवः । तिग्मा । दिद्युत् । मघोनोः । प्रति । द्रुणा । गभस्त्योः । गवाम् । वृत्रऽघ्ने । आ । ईषते ॥ ३ ॥

अमवद् अभिभावुकं शवोबलं तयोरिद् तयोरेव मघोनोर्मघवतोरन्नवतोर्धनवतोर्वा स-योर्दिद्युद् वज्रं तिग्मा तीक्ष्णं वर्तते गभस्त्योर्हस्तयोः एवंभूतौदेवौ गवामुदकानां पणिभिरपहृतानांवागवांलाभाय द्रुणा द्रुविकारेण गमनशीलेनवैकेनरथेन वृत्रघ्ने आवरकमेघहननाय तथाविधवृत्रासुरवधायवा प्रतिईषते प्रतिगच्छतः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

तावामेषेरथानामिन्द्राग्नीहवामहे ।
पतीतुरस्यराधसोविद्वांसागिर्वणस्तमा ॥ ४ ॥

ता । वाम् । एषे । रथानाम् । इन्द्राग्नी इति । हवामहे । पती इति ।
तुरस्य । राधसः । विद्वांसा । गिर्वणःऽतमा ॥ ४ ॥

हेदेवौ ता तौ वक्ष्यमाणगुणौ वां युवां हवामहे स्तुमः किमर्थं रथानामेषेयुद्धे रथानामेरणाय कीदृशौयुवां इन्द्राग्नीइंद्रमग्निंचपरस्परयुग्मभूतौ तुरस्य जंगमरूपस्य राधसोधनादिलक्षणस्य धनस्य पती स्वामिनौ विद्वांसा सर्वज्ञौ गिर्वणस्तमा गीर्भिर्वननीयतमौ ईदृशौयुवां हवामहे॥४॥

अथपंचमी—

तावृधन्तावनुद्यून्मर्तायदेवावदभा ।
अर्हन्ताचित्पुरोदधेंशेवदेवावर्वते ॥ ५ ॥

ता । वृधन्तौ । अनु । द्यून् । मर्ताय । देवौ । अदभा । अर्हन्ता ।
चित् । पुरः । दधे । अंशाऽइव । देवौ । अर्वते ॥ ५ ॥

ता तौ अनुद्यून् प्रतिदिनं वृधन्तौ वर्धमानौ सर्वदामवृद्धावित्यर्थः वर्धनेदृष्टान्तः मर्तेव मनुष्याविव तौयथाप्रतिदिनंवर्धेते देवौ द्योतमानौ अदभा अहिंस्यौ अर्हन्ताचित् प्रकर्षेणपूज्यौ चिदितिपूजायां तादृशौमहानुभावौदेवावर्वतेश्वलाभाय पुरोदधे पुरस्कुर्वे अंशेव अंशोनामद्वादशादित्यमध्यवर्तीदेवः सभगस्याप्युपलक्षकः अंशाविव आदित्याविवदीप्तावित्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

एवेन्द्राग्निभ्यामहाविहव्यंशूष्यंघृतंनपूतमद्रिभिः ।
तासूरिषुश्रवोबृहद्रयिंगृणत्सुदिधृतमिषंगृणत्सुदिधृतम् ॥६॥३२॥

एव । इन्द्राग्निऽभ्याम् । अहावि । हव्यम् । शूष्यम् । घृतम् ।
न । पूतम् । अद्रिऽभिः । ता । सूरिषु । श्रवः । बृहत् । रयिम् ।
गृणत्ऽसु । दिधृतम् । इषम् । गृणत्ऽसु । दिधृतम् ॥ ६ ॥ ३२ ॥

एव एवं इदानींक्रियमाणप्रकारेणस्तुतिसाहित्येनेत्यर्थः इन्द्राग्निभ्यां हव्यं हविः अहावि परित्यक्तमासीत् कीदृशंतत् शूष्यं बलकरं किमिव अद्रिभिर्ग्रावभिः पूतमभिषुतं घृतंन सोमरसमिव तद्यथायुवाभ्यांप्रदीयते तद्वच्चरुपुरोडाशादिकमपि ता तौदेवौ सूरिषु मेधाविष्वस्मासु बृहत्प्रभूतं श्रवोन्नं यशोवा रयिंधनंच दिधृतं धारयतं इषमन्नं गृणत्सु स्तुवत्सु दिधृतंपुनरुक्तिरादरार्था ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

प्रवोमहइतिनवर्चंपंचदशंसूक्तं एवयामरुदाख्यस्यात्रेयस्यमुनेरार्षं मरुद्देवताकमतिजगतीछन्दस्कं तथाचानुक्रमणिका—प्रवोनवैवयामरुन्मारुतमतिजागतमिति। दशरात्रेषष्ठेहनितृतीयसवनेच्छावाकशस्त्रे इदंसूक्तं सूत्रितंच—एवयामरुदुक्तोवृषाकपिनेति ।

तत्रप्रथमा—

प्रवो॑म॒हे म॒तयो॑यन्तु॒विष्ण॑वेम॒रुत्व॑तेगिरि॒जाए॑व॒याम॑रुत् ।
प्रशर्धा॑य॒प्रय॑ज्यवेसुखा॒दये॑त॒वसे॒भन्द॑दिष्टये॒धुनि॑व्रताय॒शव॑से ॥१॥

प्र । वः॒ । म॒हे । म॒तयः॑ । य॒न्तु॒ । विष्ण॑वे । म॒रुत्व॑ते । गि॒रि॒ऽजाः । ए॒व॒याम॑रुत् । प्र । शर्धा॑य । प्रऽय॑ज्यवे । सु॒ऽखा॒दये॑ । त॒वसे॑ । भ॒न्दत्ऽइ॑ष्टये । धुनि॑ऽव्रताय । शव॑से ॥ १ ॥

प्रयन्तु प्रगच्छन्तु गिरिजाः वाचिनिष्पन्नामतयस्स्तुतयः कस्मै वस्तुभ्यं वचनव्यत्ययः विष्णवेव्यापायेन्द्राय विष्णवेवा मरुत्वते मरुद्भिस्तद्वते कस्यस्तुतयइत्युच्यते एवयामरुत् एतन्नामकस्यऋषेः षष्ठ्यालुक् अथवा यष्टृभिर्गिरिजाः स्तुतेर्जनयिताभवति उत्तरार्धेमरुत्स्तुतिः किंच प्रयन्तुस्तुतयः कस्मै शर्धाय बलाय मारुताय इतरत्सर्वंबलविशेषणं प्रयज्यवे प्रकर्षेणयष्टव्याय सुखादयेशोभनाभरणाय खादिराभरणविशेषः हस्तेषुखादिश्चेत्यत्सुखादयइतिचश्रुतेः तवसे बलवते भंदद्दिष्टये स्तुतिरूपाइष्टिर्यस्यतत् भन्ददिष्टि तस्मै धुनिव्रताय मेघानांचालनं कर्मयस्य तादृशाय शवसे गमनवते ॥ १ ॥

---

१ ऋ०सं० २. ४. ६. । २ ऋ० सं० ४. ३. १६. ।

अथद्वितीया–

प्रयेजा॒ताम॑हि॒नायेच॒नुस्वयंप्रवि॒द्मना॑ब्रु॒वतं॑एव॒यामं॑रुत् ।
क्रत्वा॒तद्वो॑मरुतो॒नाधृषे॒शवो॑दा॒नाम॒ह्नातदे॑षा॒मधृ॑ष्टासो॒नाद्र॑यः ॥२॥

प्र । ये । जा॒ताः । म॒हि॒ना । ये । च॒ । नु । स्वयम् । प्र । वि॒द्मना॑ ।
ब्रु॒वते॑ । ए॒व॒यामं॑रुत् । क्रत्वा॑ । तत् । वः॒ । म॒रु॒तः॒ । न । आ॒ऽधृषे॑ ।
शवः॑ । दा॒ना । म॒ह्ना । तत् । ए॒षा॒म् । अधृ॑ष्टासः । न । अद्र॑यः ॥ २ ॥

ये महिना महता विष्णुनेन्द्रेणवासह प्रजाताः प्रादुर्भूताः तान्ब्रुवते येच नु क्षिप्रं स्वयमेव विद्मना मज्ञगमनविषयज्ञानेनसहप्रजाताः प्रादुर्भूताः तान् मरुतःएवयामरुत् ब्रुवते स्तौति प्रेत्ययमाख्यातेनवा संबन्धनीयः ब्रुवतइतिव्यत्ययेनबहुवचनं एकवचनेवाछान्दसःशः निघाताभावश्छान्दसः अथप्रत्यक्षवादः हेमरुतोवोयुष्माकं तत्प्रसिद्धं शवोबलं क्रत्वाचालनादिरूपेण कर्मणापूर्कं नाधृषे कैश्चिदप्याधर्षणीयंनभवति अन्येषामसुरादीनां क्रत्वा कर्मणावानभिभाव्यंभवति कृत्यार्थेकेन् किंचैषांवः तद्बलं दाना अभिमतदानेन मह्ना महत्त्वेनचोपेतं यूयं प्रबलाः अधृष्टासः अधर्षणीयाः तत्रदृष्टान्तः अद्रयोन तेयथाअधृष्याः तद्वद्यूयमपि ॥ २ ॥

अथतृतीया–

प्रयेदि॒वोबृ॑ह॒तःशृ॑ण्वि॒रेगि॒रासु॒शुक्वा॑नःसु॒भ्व॑एव॒यामं॑रुत् ।
नयेषा॒मिरी॑स॒धस्थ॒ईष्ट॒आँअ॒ग्नयो॒नस्वविं॑द्यु॒तःप्रस्प॒न्द्रासो॒धुनी॑नाम् ॥३॥

प्र । ये । दि॒वः । बृ॒ह॒तः । शृ॒ण्वि॒रे । गि॒रा । सु॒ऽशुक्वा॑नः । सु॒ऽभ्वः॑ ।
ए॒व॒यामं॑रुत् । न । येषा॑म् । इरी॑ । स॒धऽस्थे॑ । ईष्टे॑ । आ । अ॒ग्नयः॑ ।
न । स्वऽवि॑द्युतः । प्र । स्प॒न्द्रासः॑ । धुनी॑नाम् ॥ ३ ॥

येमरुतोबृहतोदिवोद्युलोकादागच्छन्तः प्रशृण्विरे शृण्वन्ति तान्मरुतोगिरा एवयामरुत्स्तुतवान् कीदृशास्ते . शुशुक्वानोदीप्ताः सुभ्वः सुष्टुभवन्तः येषांमरुतां सधस्थे सहस्थाने स्वकीयेनिवासे तिष्ठतां इरी ईरिता प्रेरिता नेष्टे आनेशतेच चालयितुं आङितिचार्थे अग्नयोन अग्नयइव स्वविद्युतःस्वयमेवविद्योतमानाः धुनीनां नदीनां स्पंद्रासः वर्षणेनचालयितारश्च ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सचक्रमेमहतोनिरुरुक्रमःसमानस्मात्सदसएवयामरुत् ।
यदायुक्तत्मनास्वादधिष्णुभिर्विष्पर्धसोविमहसोजिगातिशेवृधोनृभिः॥४॥

सः । चक्रमे । महतः । निः । उरुऽक्रमः । समानस्मात् । सदसः ।
एवयामरुत् । यदा । अयुक्त । त्मना । स्वात् । अधि । स्नुऽभिः ।
विऽस्पर्धसः । विऽमहसः । जिगाति । शेऽवृधः । नृऽभिः ॥ ४ ॥

समरुद्गणोमहतः प्रवृद्धात् समानस्मात् सर्वेषांसाधारणात् सदसःस्थानादन्तरिक्षात् उरु-क्रमोविस्तीर्णक्रमणःसन् निश्चक्रमे निरगच्छत् कदेत्युच्यते एवयामरुदृषिः यदा स्वात्स्वकीय-स्थानात् अधीतिपंचम्यर्थानुवादी त्मना आत्मनैव स्नुभिर्गन्तृभिर्नृभिः स्वनेतृभिरश्वैरयुक्त यु-क्तोभवदागमनप्रार्थनाय अथ बहुवदुच्यते तदानीं विस्पर्धसःविविधस्पर्धाः अहंपुरतोगच्छाम्यहं पुरतोगच्छामीति तेषांस्पर्धा अथवा विगतस्पर्धानह्येषांसार्धस्पर्धकाःसन्ति विमहसोविशिष्टबलाः शेवृधःशेवस्यसुखस्यवर्धयितारः जिगाति निर्गच्छन्ति व्यत्ययेनैकवचनम् ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

स्वनोनवोमवान्रेजयद्वृषात्वेषोययिस्तविषएवयामरुत् । येनासहं
न्तऋञ्जतस्वरोचिषःस्थारश्मानोहिरण्ययाःस्वायुधासइष्मिणः॥५॥२३॥

स्वनः । न । वः । अमऽवान् । रेजयत् । वृषा । त्वेषः । ययिः ।
तविषः । एवयामरुत् । येन । सहन्तः । ऋञ्जत । स्वऽरोचिषः ।
स्थाःऽरश्मानः । हिरण्ययाः । सुऽआयुधासः । इष्मिणः ॥ ५ ॥२३॥

हेमरुतोवोयुष्माकं स्वनोवेगजनितःशब्दोनरेजयत् नकंपयतु एवयामरुतंमां सुपांसुलुगि-तिद्वितीयायालुक् स्वनोविशेष्यते अमवान् बलवान् वृषा वर्षितावृष्टेः त्वेषोदीप्तः ययिर्गन्ता त-विषः प्रवृद्धः येनस्वनेनसहन्तः शत्रूनभिभवन्तोयूयं ऋंजत प्रसाधयथ दृढर्थेलोट् कीदृशायू-

यं स्वरोचिषः स्वायत्तरश्मयः स्थारश्मानः स्थिररश्मयोहिरण्ययाःहिरण्याभरणाः स्वायुधासः स्वायत्तायुधाः इष्मिणोन्नवन्तोगमनवन्तोवा ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

अथषष्ठी–

अपारोवोमहिमावृद्धशवसस्त्वेषंशवोवत्वेवयामरुत् ।
स्थातारोहिप्रसितौसंदृशिस्थनतेनउरुष्यतानिदःशुशुक्वांसोनाग्नयः ॥ ६ ॥

अपारः । वः । महिमा । वृद्धऽशवसः । त्वेषम् । शवः । अवतु ।
एवयामरुत् । स्थातारः । हि । प्रऽसितौ । सम्ऽदृशि । स्थन । ते ।
नः । उरुष्यत । निदः । शुशुक्वांसः । न । अग्नयः ॥ ६ ॥

हेमरुतोवोयुष्माकं महिमा अपारोनवधिकः हेवृद्धशवसः प्रवृद्धबलाः त्वेषं दीप्तं शवो-युष्माकंबलमवतुरक्षतु एवयामरुतंमां द्वितीयैकवचनस्यलुक् यूयंप्रसितौ प्रबलबन्धने नियमन-वतिपक्षे संदृशि संदर्शनेनिमित्ते स्थातारोहि स्थाननियमेनतिष्ठन्तोस्थन भवथखलु तेनोस्मा-न्निदोनिन्दकाच्छत्रोःसकाशादुरुष्यतरक्षत अग्नयइवशुशुक्वांसोदीप्ताःयूयमिति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

तेरुद्रासःसुमखाअग्नयोयथातुविद्युम्नाअवन्त्वेवयामरुत् ।
दीर्घंपृथुपप्रथेसद्मपार्थिवंयेषामज्मेष्वामहःशर्धांस्यद्भुतैनसाम् ॥ ७ ॥

ते । रुद्रासः । सुऽमखाः । अग्नयः । यथा । तुविऽद्युम्नाः । अवन्तु ।
एवयामरुत् । दीर्घम् । पृथु । पप्रथे । सद्म । पार्थिवम् । येषाम् ।
अज्मेषु । आ । महः । शर्धांसि । अद्भुतऽएनसाम् ॥ ७ ॥

तेमरुतोरुद्रासोरुद्रपुत्राः सुमखाः शोभनयज्ञाः अग्नयोयथाग्नयइव तुविद्युम्नाः प्रभूतदी-प्तयः अथवाग्निसदृशाः तुविद्युम्नाः प्रभूतधनाः अवन्तु रक्षन्तु एवयामरुत् एतन्नामानमृषिंमां

पार्थिवं पृथिव्यत्रान्तरिक्षं तत्संबन्धि दीर्घं आयतं पृथु विस्तीर्णं सद्म सदनं पप्रथे मरुद्भिःप्र-थितमभूत् अह्नुतेनसां अपापानांयेषां अज्मेषु गमनेषु महोमहान्ति शर्धांसिच बलानि आग-च्छन्तीतिशेषः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

अद्वेषोनोमरुतोगातुमेतनश्रोताहवंजरितुरेवयामरुत् ।
विष्णोर्महःसमन्यवोयुयोतनस्मद्रथ्योनदंसनापद्वेषांसिसनुतः॥८॥

अद्वेषः । नः । मरुतः । गातुम् । आ । इतन । श्रोत । हवम् ।
जरितुः । एवयामरुत् । विष्णोः । महः । सऽमन्यवः । युयोतन ।
स्मत् । रथ्यः । न । दंसना । अप । द्वेषांसि । सनुतरिति ॥ ८ ॥

हेमरुतः अद्वेषः अद्वेषसोयूयं नोस्माकं गातुं गमनस्वभावंस्तोत्रंमति आइतन आगच्छ-त तदर्थं जरितुः स्तोतुरेवयामरुत् एवयामरुतोममहवं श्रोत शृणुत विष्णोर्व्यापकस्येन्द्रस्य म-होमहतो हेसमन्यवः समानयज्ञाः यूयं स्मत् अयंमशस्तनाम मशस्तारथ्योन रथिनोयोद्धा-रइव तेयथाशत्रूनपाकुर्वन्ति तद्वदस्माकं दंसना कर्मणा सनुतः अन्तर्हितनामैतत् अन्तर्हितान् द्वेषांसि द्वेष्टॄन् अपयुयोतन दूरेवियोजयत पृथक्कुरुत ॥ ८ ॥

एषाअध्यायोपाकरणोत्सर्जनयोर्विनियुक्ता ।

अथनवमी—

गन्तानोयज्ञंयज्ञियाःसुशमिश्रोताहवमरक्षएवयामरुत् ।
ज्येष्ठासोनपर्वतासोव्योमनियूयंतस्यप्रचेतसःस्यातदुर्धर्तवोनिदः ॥ ९ ॥ ३४ ॥

गन्त । नः । यज्ञम् । यज्ञियाः । सुऽशमि । श्रोत । हवम् । अरक्षः ।
एवयामरुत् । ज्येष्ठासः । न । पर्वतासः । विऽओमनि । यूयम् ।
तस्य । प्रऽचेतसः । स्यात । दुःऽधर्तवः । निदः ॥ ९ ॥ ३४ ॥

हेपत्तियाः मरुतोयूयं नोस्माकंयज्ञं गन्त आगच्छत सुशमि शोभनकर्मयथाभवतित-था सुकर्मत्वायेत्यर्थः तदर्थं नोहवं अस्मदीयमाह्वानं श्रोत शृणुत अरक्षः रक्षोवर्जितायूयं लिंगवचनयोर्व्यत्ययः ज्येष्ठासोन ज्येष्ठाइव पर्वतासः विन्ध्यादयइव अविमवृद्धाव्योमनिअन्त-रिक्षेवर्तमानाःप्रचेतसः प्रवृद्धज्ञानाः यूयं तस्यनिदोनिन्दकस्य दुर्धर्तवोदुर्धराःस्यात भवत ॥९॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेचतुस्त्रिंशोवर्गः ॥३४॥

॥ इतिपंचमेमंडलेषष्ठोनुवाकः ॥ ६ ॥

॥ समाप्तंचात्रेयंपंचमेमंडलम् ॥ ५ ॥

भारद्वाजेषष्ठेमंडले षडनुवाकाः तत्र प्रथमेनुवाकेपंचदशसूक्तानि तत्रत्वंह्यग्नइतित्रयोदशर्चंप्रथमंसूक्तं त्वंह्यग्नेसप्तोनेतिबार्हस्पत्योभरद्वाजः षष्ठंमंडलमपश्यदित्यनुक्रान्तत्वात् मंडलद्रष्टासएवभरद्वाजऋषिः अनादेशपरिभाषयात्रिष्टुप् मंडलादिपरिभाषयाग्निर्देवता पशोर्हविष्यवदीयमानेमैत्रावरुणेनानुवचनीयमिदंमनोतासूक्तं सूत्रितंच—त्वंह्यग्नेप्रथमइत्यन्वाहेति । प्रातरनुवाके आग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दस्येतदादिसूक्तषट्कंद्वितीयवर्जं सूत्रितंच—त्वंह्यग्नेप्रथमइतिषण्णांद्वितीयमुद्धरेदिति आग्नेयोपाकरणेविनियुक्ता सूक्तंतुपूर्वमेवोक्तम् ।

तत्रप्रथमा—

त्वंह्यग्नेप्रथमोमनोतास्याधियोअभवोदस्महोता ।
त्वंसींवृषन्नकृणोर्दुष्टरीतुसहोविश्वस्मैसहसेसहध्यै ॥ १ ॥

त्वम् । हि । अग्ने । प्रथमः । मनोता । अस्याः । धियः । अभवः ।
दस्म । होता । त्वम् । सीम् । वृषन् । अकृणोः । दुस्तरीतु । सहः ।
विश्वस्मै । सहसे । सहध्यै ॥ १ ॥

हेअग्ने प्रथमोदेवानांमध्येप्रथमः प्रथमः प्रकृष्टतमः पूर्वभावीवात्वं मनोताहि देवानांमनोयत्रऊतंसंबद्धंभवतितादृशोभवसि हिशब्दोग्निःसर्वमनोता अग्नौमनोताःसंगच्छन्तेइत्यादिब्राह्मणप्रसिद्धिद्योतनार्थः हेदस्म दर्शनीय अस्याधियः अस्यकर्मणोहोता देवानामाह्वाता अभवः भवसि हेवृषन् कामानांवर्षितः त्वंसीं सर्वतःदुष्टरीतु दुर्हिंस्यमहिंस्यं सहोबलं अकृणोः अकरोः किमर्थं विश्वस्मैसहसे सर्वस्यापिबलवतःशत्रोः सहध्यै अभिभवनाय ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अधाहोतान्यसीदोयजीयानिळस्पदइषयन्नीड्यःसन् ।
तंत्वानरःप्रथमंदेवयन्तोमहोरायेचितयन्तोअनुग्मन् ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० २.१०.।

अध । होता॑ । नि । असी॑दः । यजी॑यान् । इ॒ळः । प॒दे । इ॒षय॑न् ।
ईड्यः॑ । सन् । तम् । त्वा॒ । नरः॑ । प्र॒थ॒मम् । दे॒व॒ऽयन्तः॑ । म॒हः । रा॒ये ।
चि॒तय॑न्तः । अनु॑ । ग्म॒न् ॥ २ ॥

अध अधुना हेअग्ने यजीयान् अतिशयेनयष्टात्वं होता होमनिष्पादकःसन् इळः भूम्याःवेदिलक्षणायाः पदे स्थाने न्यसीदोनिषण्णवानसि किंकुर्वन् इषयन् पशुपुरोडाशादिलक्षणमन्नमिच्छन् ईड्यः स्तुत्यःसन् तं तादृशं त्वा त्वां प्रथमं इतरदेवताभ्यःपूर्वं देवयन्तोदेवंत्वामात्मनइच्छन्तोनरोनेतारोमनुष्याऋत्विग्यजमानाः महोमहते रायेधनाय चितयन्तोजानन्तः स्तुत्याज्ञापयन्तोवा अनुग्मन् अन्वगच्छन्पूर्वम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

वृ॒तेव॒यन्तं॑ब॒हुभि॑र्वस॒व्यै३॒॑स्त्वेर॒यिंजा॑गृ॒वांसो॒अनु॑ग्मन् ।
रुश॑न्तम॒ग्निंद॑र्श॒तंबृ॒हन्तं॑व॒पाव॑न्तंवि॒श्वहा॑दीदि॒वांस॑म् ॥ ३ ॥

वृ॒ताऽइ॑व । यन्त॑म् । ब॒हुऽभिः॑ । व॒स॒व्यैः॑ । त्वे इति॑ । र॒यिम् ।
जा॒गृ॒ऽवांसः॑ । अनु॑ । ग्म॒न् । रुश॑न्तम् । अ॒ग्निम् । द॒र्श॒तम् ।
बृ॒हन्त॑म् । व॒पाऽव॑न्तम् । वि॒श्वहा॑ । दी॒दि॒ऽवांस॑म् ॥ ३ ॥

वृतेव मार्गेणेवेति संप्रत्यर्थेलोकद्वयमध्यगतेनमार्गेण बहुभिरनेकैर्वसव्यैः वसुभिः स्वार्थिकस्तद्धितप्रत्ययः यजमानानांनिवासयोग्यैर्वासार्धं यन्तं गच्छन्तंत्वां अनुग्मन्अनुगच्छन्ति संभजन्तेयजमानाः कीदृशास्ते त्वे त्वयिदेवे रयिं धनं जागृवांसः प्रयच्छन्तइत्यर्थः कीदृशंत्वामित्युच्यते रुशन्तं दीप्तवर्णं अग्निं अंगनादिगुणविशिष्टं दर्शतं दर्शनीयं बृहन्तं महान्तं वपावन्तं विश्वहा सर्वेषुकालेषु दीदिवांसंदीप्यमानं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प॒दंदे॒वस्य॒नम॑सा॒व्यन्तः॑श्र॒व॒स्यवः॒श्रव॑आप॒न्नमृ॑क्तम् ।
नामा॑निचिद्दधिरेय॒ज्ञिया॑निभ॒द्रायां॑तेरणयन्त॒संदृ॑ष्टौ ॥ ४ ॥

पदम् । देवस्य । नमसा । व्यन्तः । श्रवस्यवः । श्रवः । आपन् । अमृक्तम् । नामानि । चित् । दधिरे । यज्ञियानि । भद्रायाम् । ते । रणयन्त । सम्ऽदृष्टौ ॥ ४ ॥

देवस्य द्योतमानस्याग्नेः पदं आहवनीयस्थानं नमसा हविषा स्तोत्रेणवा व्यन्तोगच्छन्तः श्रवस्यवोन्नमिच्छन्तः पूर्वेयजमानाः श्रवः सर्वत्रश्रूयमाणमन्नं अमृक्तं अन्यैरपरिबाध्यं आपन् आप्नुवन्ति हेअग्नेतेतव भद्रायां स्तुत्यायां सन्दृष्टौ निमित्तायां रणयन्त रमयन्तित्वां किंच यज्ञियानि यज्ञयोग्यानि नामानि नमनीयानि वैश्वानरोजातवेदाइत्यादीनि दधिरे धारयन्ति अथवानमनसाधनानिस्तोत्राणिदधिरे चिदितिपूरणः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वांवर्धन्तिक्षितयःपृथिव्यान्त्वांरायउभयासोजनानाम् ।
त्वंत्रातातरणेचेत्योभूःपितामातासदमिन्मानुषाणाम् ॥ ५ ॥३५॥

त्वाम् । वर्धन्ति । क्षितयः । पृथिव्याम् । त्वाम् । रायः । उभयासः । जनानाम् । त्वम् । त्राता । तरणे । चेत्यः । भूः । पिता । माता । सदम् । इत् । मानुषाणाम् ॥ ५ ॥ ३५ ॥

हेअग्ने त्वां क्षितयोमनुष्याऋत्विजः पृथिव्यां वेदिलक्षणायां वर्धन्ति वर्धयन्ति उभयासोउभयविधानिपश्वपशुरूपाणि जनानां यजमानानांसंबन्धीनि रायोधनानि ऋत्विजोध्वर्य्वादयः त्वांत्वामुद्दिश्यवर्धन्ति अथवा उभयविधानिधनानि गवादीनि जनानां जायमानानां पुत्रादीनामर्थाय मानुषांत्वांवर्धन्ति हेतरणे दुःखात्तारकाग्ने त्वंचेत्योज्ञातव्यःस्तुत्यःसन् त्राता रक्षिता भूर्भवसि किंच मानुषाणां मनुष्याणांस्तोतॄणामस्माकं सदमित्सर्वदा पितामाताच माता· पितृस्थानीयोभूर्भवसि ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेपचविंशोवर्गः ॥ ३५॥

अथषष्ठी–

सपर्येण्यःसप्रियोविक्ष्व१ग्निर्होतामन्द्रोनिषसादायजीयान् ।
तंत्वावयंदमआदीदिवांसमुपज्ञुबाधोनमसासदेम ॥ ६ ॥

सपर्येण्यः । सः । प्रियः । विक्षु । अग्निः । होता । मन्द्रः । नि ।
ससाद । यजीयान् । तम् । त्वा । वयम् । दमे । आ । दीदिऽवांसम् ।
उप । ज्ञुऽबाधः । नमसा । सदेम ॥ ६ ॥

सोग्निः सपर्येण्यः पूज्यः प्रियः कामानांपूरकः विक्षुप्रजासु होता होमनिष्पादकः मन्द्रो-मदनीयः यजीयानतिशयेनेतरदेवानांयष्टायजनीयोवा एवं महानुभावोग्निः निषसाद निषण्णो-भूत् अथप्रत्यक्षकृतः तंत्वा तादृशंत्वां वयं यजमानादमेगृहे दीदिवांसं दीप्यमानं ज्ञुबाधः जानुनीबाधयन्तः अवनतजानवः प्रणताःसन्तोनमसास्तोत्रेणोपासदेम आसादयेम अथवा उप-सीदेमेत्येवमाशास्ते ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

तंत्वावयंसुध्यो३नव्यमग्नेसुम्नायवईमहेदेवयन्तः ।
त्वंविशोअनयोदीद्यानोदिवोअग्नेबृहतारोचनेन ॥ ७ ॥

तम् । त्वा । वयम् । सुऽध्यः । नव्यम् । अग्ने । सुम्नऽयवः । ईमहे ।
देवऽयन्तः । त्वम् । विशः । अनयः । दीद्यानः । दिवः । अग्ने ।
बृहता । रोचनेन ॥ ७ ॥

हेअग्ने यं तादृशं महानुभावं नव्यं स्तुत्यं त्वा त्वां सुध्यः शोभनबुद्धयः सुम्नायवः सु-खमिच्छन्तोदेवयन्तोदेवंत्वामिच्छन्तोवयं ईमहे याचामहे स्तुमइत्यर्थः हेअग्ने त्वं दीद्यानोदी-प्यमानःसन् केन बृहता महता रोचनेन रोचमानेन तेजसा दीद्यानः विशः प्रजाः स्तोतॄनस्मान् दिवः स्वर्गं अनयः अगमयः रोचनेनादित्येन दिवंअगमयइतिवासंबन्धः आदित्यमार्गेणेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

विशांकविंविश्पतिंशश्वंतीनांनितोशनंवृषभंचर्षणीनाम् ।
प्रेतींषणिमिषयंन्तंपावकंराजंन्तमग्निंयंजतंरयीणाम् ॥ ८ ॥

विशाम् । कविम् । विश्पतिम् । शश्वंतीनाम् । निऽतोशंनम् । वृषभम् ।
चर्षणीनाम् । प्रेतिंऽइषणिम् । इषयंन्तम् । पावकम् । राजंन्तम् ।
अग्निम् । यजतम् । रयीणाम् ॥ ८ ॥

शश्वतीनां नित्यानां विशां ऋत्विग्यजमानलक्षणानां विश्पतिं स्वामिनं कविं क्रान्तदर्शिनं नितोशनं शत्रूणांहिंसकं वृषभं कामानांवर्षकं चर्षणीनां स्तोतॄणां मनुष्याणां प्रेतीषणिं प्राप्तगमनं इषयन्तं अन्नंकुर्वन्तं पावकं शोधकं राजन्तं दीप्यमानं दीपयन्तंवा रयीणांलाभाय यजतं यष्टव्यं अग्निंस्तुमइतिशेषः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

सोअंग्नईजेशशमेचमर्तोयस्तआनंट्समिधांहव्यदांतिम् ।
यआहुतिंपरिवेदानमोभिर्विश्वेत्सवामादंधतेत्वोतः ॥ ९ ॥

सः । अग्ने । ईजे । शशमे । च । मर्तः । यः । ते । आनंट् । सम्ऽइधां ।
हव्यऽदांतिम् । यः । आऽहुंतिम् । परिं । वेदं । नमःऽभिः ।
विश्वां । इत् । सः । वामा । दधते । त्वाऽऊंतः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वां समर्तः सयजमानईजे यजते शशमेच स्तौति शशमानइतिस्तुतिकर्मसुपाठात् इदमपिस्तुतिकर्म योयजमानस्तेतव समिधासह हव्यदातिं हविर्प्रदानं आनट् करोति किंच योयजमानोनमोभिःस्तुभिराहुतिमाज्यादिलक्षणां परिवेद परिवेवेत्ति ददातीत्यर्थः सयजमानस्त्वोतः त्वयारक्षितःसन् विश्वेत् सर्वाणि वामा वमनीयानि धनानि दधतेधारयति ॥ ९ ॥

अथदशमी–

अस्माउतेमहिमहेविधेमनमोभिरग्नेसमिधोतहव्यैः ।
वेदीसूनोसहसोगीर्भिरुक्थैरातेभद्रायांसुमतौयतेम ॥ १० ॥

अस्मै । ऊँ इति । ते । महि । महे । विधेम । नमःऽभिः । अग्ने ।
समऽइधा । उत । हव्यैः । वेदी । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः ।
उक्थैः । आ । ते । भद्रायाम् । सुऽमतौ । यतेम ॥ १० ॥

हेअग्ने महे महते अस्मै तेतुभ्यं महि महत् अत्यधिकंविधेम परिचरेम कैरितिउच्यते नमोभिःनमस्कारैः समिधावा उतापिच हव्यैर्हविर्भिः हेसहसःसूनो बलस्यपुत्र वेदी वेद्यां गीर्भिः स्तोत्रैरुक्थैः शस्त्रैश्च विधेमेतिसंबन्धः किंच ते तव भद्रायां स्तुत्यायां सुमतौ शोभनानुग्रहबुद्धौ आयतेम आगच्छेमभवेमेत्यर्थः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

आयस्ततन्थरोदसीविभासाश्रवोभिश्चश्रवस्य१स्तरुत्रः ।
बृहद्भिर्वाजैःस्थविरेभिरस्मेरेवद्भिरग्नेवितरंविभाहि ॥ ११ ॥

आ । यः । ततन्थ । रोदसी इति । वि । भासा । श्रवःऽभिः । च ।
श्रवस्यः । तरुत्रः । बृहत्ऽभिः । वाजैः । स्थविरेभिः । अस्मे इति ।
रेवत्ऽभिः । अग्ने । विऽतरम् । वि । भाहि ॥ ११ ॥

हेअग्ने यस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततंथ व्यतनोः किंच तरुत्रः तारकस्त्वं श्रवोभिः स्तुतिभिः श्रवस्यश्चभवसि हेतादृशाग्ने बृहद्भिर्महद्भिर्वाजैरन्नैः स्थविरेभिः स्थविरैः स्थूलैः रेवद्भिःरयिमद्भिः अस्मदर्थं वितरं विशिष्टतरं विभाहि विशेषेणदीप्यस्व ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

नृवद्वसोसदमिद्धेह्यस्मेभूरितोकायतनयायपश्वः ।
पूर्वीरिषोबृहतीरारेअघाअस्मेभद्रासौश्रवसानिसन्तु ॥ १२ ॥

नृऽवत् । वसो इति । सदम् । इत् । धेहि । अस्मे इति । भूरि ।
तोकाय । तनयाय । पश्वः । पूर्वीः । इषः । बृहतीः । आरेऽअघाः ।
अस्मे इति । भद्रा । सौश्रवसानि । सन्तु ॥ १२ ॥

हेवसो वासक धनवन्वाग्ने नृवत् मनुष्यैरुपेतंधनं सदमित् सर्वदास्मेअस्मासु धेहि स्थापय किंच भूरि प्रभूतान् पश्वः पशूंश्च धेहि किमर्थं तोकायास्मत्पुत्राय तनयाय तत्पुत्राय किंच पूर्वीः पूरयित्र्यःकामानांबह्व्योवा महतीर्महत्यः आरेअघाः आरे दूरे अघानि यासु तास्तादृश्यइषःउक्तलक्षणान्यन्नानि भद्रा भद्राणि सौश्रवसानि सुश्रवस्त्वानि अस्मे अस्मासु सन्तुभवन्तु ॥ १२ ॥

पुरूण्यग्नइतित्रयोदशी उखासंभरणीयेष्टौ अग्नेःक्षत्रवतोनुवाक्या सूत्रितंच–पुरूण्यग्नेपुरुधात्वायासचित्रचित्रंचितयन्तमस्मेइति तत्पाठस्तु ।

अथत्रयोदशी–

पुरूण्यग्नेपुरुधात्वायावसूनिराजन्वसुतातेअश्याम् ।
पुरूणिहित्वेपुरुवारसन्त्यग्नेवसुविधतेराजनित्वे ॥ १३ ॥ ३६ ।

पुरूणि । अग्ने । पुरुधा । त्वाऽया । वसूनि । राजन् । वसुता । ते ।
अश्याम् । पुरूणि । हि । त्वे इति । पुरुऽवार । सन्ति । अग्ने ।
वसु । विधते । राजनि । त्वे इति ॥ १३ ॥ ३६ ॥

हेअग्ने राजन् ते तव पुरूणि बहूनि पुरुधा गवाश्वादिरूपेणबहुप्रकाराणि वसूनि धनानि वसुता वसुतायै वसुमत्त्वाय त्वायाहि त्वयाहेतुभूतेन अश्यां व्याप्नुयां भुंजीयवा अत्रभरतस्वामी वसुतेत्येतत्पदंसप्तम्यन्तंचकार भट्टभास्करमिश्रोपि एकपदंसंबुध्यन्तंचकार हेपुरुवार बहुभिर्वरणीयाग्ने राजनि राजमाने त्वे त्वयि पुरूणि बहूनि वसु वसूनि विधते परिचरते मह्यं दातव्यानिसन्ति ॥ १३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यचतुर्थेषट्त्रिंशोवर्गः ॥ ३६ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ॥ पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेचतुर्थोध्यायःसमाप्तः ॥४॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् ॥ निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

॥ अथपञ्चमाध्यायआरभ्यते ॥

षष्ठमण्डलस्यषडनुवाकात्मकस्य प्रथमेनुवाकेपञ्चदशसूक्तानि तत्रत्वंहीत्येकादशर्चंद्वितीयंसूक्तम् भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयम् अन्त्यापदपञ्चाशदक्षराशाक्वरी आदितोदशानुष्टुभः अनुक्रम्यतेहि—त्वंह्येकादशानुष्टुभंशाक्वर्यन्तमिति प्रातरनुवाके आग्नेयेक्रतौ आनुष्टुभेछन्दसीदंसूक्तम् उत्तमावर्जंविनियुक्तम् सूत्र्यतेहि— त्वंहिक्षैतवदग्नायोहोवाजनिष्टेति आश्विनशस्त्रेचैतच्छंसनीयं प्रातरनुवाकन्यायेनेत्यतिदिष्टत्वात् अङ्गिरसांद्विरात्रेद्वितीयेहनीदमेवसूक्तमाज्यशस्त्रं सूत्रितं च—त्वंहिक्षैतवदितिचाज्यमिति ।

तत्रप्रथमा—

त्वंहिक्षैतवद्यशोग्नेमित्रोनपत्यसे ।
त्वंविचर्षणेश्रवोवसोपुष्टिंनपुष्यसि ॥ १ ॥

त्वम् । हि । क्षैतंऽवत् । यशः । अग्ने । मित्रः । न । पत्यसे ।
त्वम् । विऽचर्षणे । श्रवः । वसो इति । पुष्टिम् । न । पुष्यसि ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वंहि त्वंखलुक्षैतवत्क्षितिःक्षयोपचयस्तत्संबन्धिक्षैतं शुष्कंकाष्ठं तद्युक्तंयशोन्नंहविर्लक्षणंपत्यसे अभिपतसिगच्छसि तत्रदृष्टान्तः मित्रोन अहरभिमानीदेवोमित्रः सइव यद्वा यशइतिगृहनाम क्षैतवत् क्षैतं निवासकंहविर्लक्षणमन्नंतद्युक्तंयजमानगृहं मित्रभूतःपुरुषइवाभिपतसि यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा ईदृशमन्नं पत्यसे ईशिषे अतःकारणात् हेविश्वचर्षणेविशेषेणसर्वस्यद्रष्टः वसो वासकाग्नेत्वं श्रवःश्रवणीयमन्नं यजमानगृहस्थंन अयंनशब्दश्चार्थे अन्नकार्यभूतांपुष्टिंच पुष्यसि वर्द्धयसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वांहिष्मांचर्षणयोयज्ञेभिर्गीर्भिरीळते ।
त्वांवाजीयात्यवृकोरजस्तूर्विश्वचर्षणिः ॥ २ ॥

त्वाम् । हि । स्म । चर्षणयः । यज्ञेभिः । गीःऽभिः । ईळते ।
त्वाम् । वाजी । याति । अवृकः । रजःऽतूः । विश्वऽचर्षणिः ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वांहिस्म त्वामेवखलु चर्षणयोमनुष्यायज्ञेभिर्यज्ञसाधनैर्हविर्भिर्गीर्भिःस्तुतिभिरीळतेस्तुवन्ति अपिच वाजी वाजोगमनं तद्वान्सूर्यस्त्वां याति गच्छति प्रविशतीत्यर्थः तथा चश्रूयते—अग्निंवावादित्यःसायंप्रविशतितस्मादग्निर्दूरान्नक्तंददृशेइति वाजिशब्दश्चसूर्यवाचकत्वेनक्वचिच्छ्रूयते अग्निर्वायुःसूर्यः तेवैवाजिनइति वायुःसप्तिःआदित्योवाजीतिच कीदृशोवाजीअवृकोहिंसकरहितः रजस्तूः उदकमत्ररजउच्यते तस्यवृष्टिलक्षणस्यप्रेरयिता यद्वा रजसां लोकानां तरिता गन्ता विश्वचर्षणिः सर्वस्यद्रष्टा ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सजोषस्त्वादिवोनरोयज्ञस्यकेतुमिन्धते ।
यद्धस्यमानुषोजनःसुम्नायुर्जुह्वेअध्वरे ॥ ३ ॥

सऽजोषसः । त्वा । दिवः । नरः । यज्ञस्य । केतुम् । इन्धते ।
यत् । ह । स्यः । मानुषः । जनः । सुम्नऽयुः । जुह्वे । अध्वरे ॥ ३ ॥

हेअग्ने सजोषः सजोषसः सहप्रीयमाणादिवःस्तुतेर्नरोनेतारऋत्विजः यज्ञस्यकेतुं प्रज्ञापकं त्वा त्वां इन्धते समिद्धंकुर्वन्ति कदेतिचेदुच्यते यद्ध यदाखलु स्यः समानुषोमनोरपत्यभूतोजनोजातोयजमानोहोतावा सुम्नयुः सुम्नंसुखमात्मनइच्छन् अध्वरे हिंसापत्यवायरहितेयज्ञे जुह्वे त्वामाह्वयति तदेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

ऋधद्यस्तेसुदानवेधियामर्तःशशमते ॥
ऊतीषबृहतोदिवोद्विषोअंहोनतरति ॥ ४ ॥

ऋधत् । यः । ते । सुऽदानवे । धिया । मर्तः । शशमते । ऊती ।
सः । बृहतः । दिवः । द्विषः । अंहः । न । तरति ॥ ४ ॥

---

१ तै० ब्रा० २. १. २. । २ तै० ब्रा० १. ६. ३. । ३ तै० ब्रा० १. ७. ८. ।

ऋधत् सयजमानः ऋध्नुयात् हेअग्ने सुदानवे शोभनदानाय तुभ्यं पष्ठ्यर्थेचतुर्थी तवसंबन्धिन्या धिया कर्मणा योमर्तोमरणधर्मायजमानः शशमते शाम्यति यद्वा शमतिःस्तुतिकर्मा त्वदर्थकर्मणायुक्तःसन् स्तौतिसयजमानः बृहतोमहतः दिवोदीप्तस्यतव संबन्धिन्या ऊती ऊत्या रक्षया द्विषोद्वेष्टॄन् अंहोन आहननशीलंपापमिवतरत्यतिक्रामति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

समिधायस्तआहुतिंनिशितिंमर्त्योनशत् ।
वयावन्तंसपुष्यतिक्षयमग्नेशतायुषम् ॥ ५ ॥ १ ॥

सम्ऽइधा । यः । ते । आऽहुतिम् । निऽशितिम् । मर्त्यः । नशत् ।
वयाऽवन्तम् । सः । पुष्यति । क्षयम् । अग्ने । शतऽआयुषम् ॥ ५ ॥ १ ॥

हेअग्ने समिधासमिन्धनहेतुभूतेनेध्मेनसह ते त्वदीयां निशितिं निशितां तनूकृतां मन्त्रसंस्कृतामाहुतिं योमर्त्योमनुष्यः नशत् व्याप्नुयात् नशतिर्व्याप्तिकर्मा समनुष्योयजमानः वयावन्तं वयाः शाखाः पुत्रपौत्रादिलक्षणास्तद्युक्तं शतायुषं बहुविधान्नं चिरकालजीवनंवा क्षयंगृहं पुष्यति पोषयति वर्द्धयति तत्रचिरकालमवतिष्ठतइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी–

त्वेषस्तेधूमऋण्वतिदिविषञ्छुक्रआततः ।
सूरोनहिद्युतात्वंकृपापावकरोचसे ॥ ६ ॥

त्वेषः । ते । धूमः । ऋण्वति । दिवि । सन् । शुक्रः । आऽततः ।
सूरः । न । हि । द्युता । त्वम् । कृपा । पावक । रोचसे ॥ ६ ॥

हेअग्ने त्वेषःदीप्तस्य तेतव शुक्रः निर्मलः शुभ्रवर्णोवाधूमः दिव्यन्तरिक्षे आततोविस्तीर्णःसन् ऋण्वति मेघात्मनापरिणतोगच्छति अपिच हेपावक शोधकाग्ने सूरोन सूर्यइव कृपाअभिमुखीकरणसमर्थयास्तुत्या स्तूयमानस्त्वं द्युतादीप्त्या रोचसेहि दीप्यसेखलु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अधाहिविक्ष्वीड्योसिप्रियोनोअतिथिः।
रण्वःपुरीवजूर्यःसूनुर्नत्रययाय्यः ॥ ७ ॥

अध। हि। विक्षु। ईड्यः। असि। प्रियः। नः। अतिथिः।
रण्वः। पुरिऽइव। जूर्यः। सूनुः। न। त्रययाय्यः ॥ ७ ॥

अधापिच विक्षु प्रजासु हेअग्ने त्वमीड्यः स्तुत्योसि भवसि हियस्मादर्थे यस्मादेवं तस्मान्नोस्माकमतिथिः लुप्तोपममेतत् अतिथिरिवप्रियोसि यद्वा हविर्वहनाय सततगामीभूत्वास्माकंप्रियोसि तथा पुरीव नगर्यां जूर्यः जीर्णोवृद्धोहितोपदेष्टा राजेव रण्वोरमणीयोगन्तव्योवा भवसि तथा सूनुर्न पुत्रइव त्रययाय्यः यजमानैस्त्रातव्यः पालयितव्योभवसि त्रायतेरेतद्रूपं यद्वैतत्सूनोर्विशेषणं विद्यातपःकर्मलक्षणं त्रयंयातीतित्रययाय्यः यातेरौणादिकआय्यप्रत्ययः स्पृहयाय्यइतियथा अथवा त्रययाय्योजन्मत्रयंप्राप्तः जन्मत्रयंस्मर्यते मातुरग्रेधिजननंद्वितीयंमौंजिबन्धनात्। तृतीयंयज्ञदीक्षायाइतिजन्मत्रयंस्मृतमिति॥ तादृशःपुत्रइवतिरण्वोरमणीयोसि॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

क्रत्वाहिद्रोणेअज्यसेग्नेवाजीनकृत्व्यः।
परिज्मेवस्वधागयोत्योनह्वार्यःशिशुः ॥ ८ ॥

क्रत्वा। हि। द्रोणे। अज्यसे। अग्ने। वाजी। न। कृत्व्यः।
परिज्माऽइव। स्वधा। गयः। अत्यः। न। ह्वार्यः। शिशुः ॥ ८ ॥

हेअग्ने क्रत्वा कर्मणामन्थनरूपेण द्रोणे द्रुमेकाष्ठे अरण्यांविद्यमानस्त्वं अज्यसेहि यज्यसेखलु तथा वाजीन वेजनवानश्वइव कृत्व्यः कृत्वीतिकर्मनाम हविर्वहनादीनांकर्मणांकर्ता सयथा पुरुषंवहति तद्वद्धविर्वहनमग्नेरश्वसादृश्यं तथा परिज्मेव परितः सर्वत्रगन्तावायुरिव दावानलादिरूपेणसर्वत्रगन्तात्वं स्वधा अन्ननामैतत् अन्नं गयः गृहंच भवसि उभयोर्दातेत्यर्थः अपिच शिशुर्जातमात्रोबालोपि त्वमत्योन सततगामीजात्यश्वइव ह्वार्यः कुटिलमितस्ततोगन्तासि ह्वृकौटिल्ये इत्यस्यैतद्रूपम् ॥ ८ ॥

कारीर्यामग्नेर्धामच्छदोवैकल्पिक्यनुवाक्यात्वंत्येति सूत्रितंच—त्वन्याचिदच्युताधामन्तेविश्वमिति।

सैषानवमी—

त्वंत्याचिदच्युताग्नेपशुर्नयवंसे ।
धामाहयत्तेअजरवनावृश्चन्तिशिक्वसः ॥ ९ ॥

त्वम् । त्या । चित् । अच्युता । अग्ने । पशुः । न । यवंसे ।
धामं । ह । यत् । ते । अजर । वनां । वृश्चन्ति । शिक्वसः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वन्त्या तानिकाष्ठानि चिच्छन्दोपिशब्दसमानार्थोभिन्नक्रमः अच्युताअच्युतानि च्यावयितुमशक्यान्यपि अत्सीतिशेषः तत्रदृष्टान्तः यवसे घासेविसृष्टः पशुरिव सयथा सर्वंभक्षयति तथा त्वं प्रौढकाष्ठादीनि क्षणमात्रेणदहसीत्यर्थः हेअजर जरारहिताग्ने यद्यस्य सुपांसुलुगितिषष्ठ्याअलुक् शिक्वसोदीप्तस्य ते तव धाम धामानि तेजांसि वना वननीयानिसंभजनीयान्यरण्यानि वृश्चन्ति छिन्दन्ति तक्षन्ति सत्वमितिपूर्वेणान्वयः हेत्येतत्पादपूरणम् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

वेषिह्यध्वरीयतामग्नेहोतादमेविशाम् ॥
समृधोविश्पतेकृणुजुषस्वहव्यमङ्गिरः ॥ १० ॥

वेषि । हि । अध्वरिऽयताम् । अग्ने । होता । दमे । विशाम् ।
सम्ऽऋधः । विश्पते । कृणु । जुषस्व । हव्यम् । अङ्गिरः ॥ १० ॥

हेअग्ने अध्वरीयतां अध्वरंयज्ञमात्मनइच्छतां विशांयजमानानां दमे गृहे त्वंहोता देवानामाह्वातासन् वेषिहि स्तुतिंहवींषिवा यतःकामयसे अतःकारणात् विश्पते विशांपालकाग्ने समृधः समृद्धान् अस्मान्यजमानान् कृणु कुरु कृत्वाच हेअङ्गिरः अङ्गनादिगुणयुक्तः अङ्गाररूपवाग्ने हव्यं अस्मदीयंहविः जुषस्व सेवस्व ॥ १० ॥

अथैकादशी—

अच्छानोमित्रमहोदेवदेवानग्नेवोचःसुमतिंरोदस्योः । वीहिस्वस्तिंसुक्षितिंदिवोनॄन्द्विषोअंहांसिदुरितातरेमतातरेमतवावसातरेम ॥ ११ ॥ २ ॥

अच्छ॑ । नः॒ । मि॒त्र॒ऽम॒हः॒ । दे॒व॒ । दे॒वान् । अग्ने॑ । वोचः॑ । सु॒ऽम॒तिम् । रोद॑स्योः । वी॒हि । स्व॒स्तिम् । सु॒ऽक्षि॒तिम् । दि॒वः । नॄन् । द्वि॒षः । अंहां॑सि । दुः॒ऽइ॒ता । त॒रे॒म॒ । ता । त॒रे॒म॒ । तव॑ । अव॑सा । त॒रे॒म॒ ॥ ११ ॥ २ ॥

हेमित्रमहः अनुकूलदीप्ते देवदानादिगुणयुक्ताग्ने रोदस्योः द्यावापृथिव्योर्वर्तमानस्त्वं देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीनच्छाभिमुख्येन नोस्माकंसुमतिं स्तुतिं वोचः ब्रूहि दिवःस्तुतेर्नृन्नेतृनस्मान् सुक्षितिं शोभननिवासयुक्तं स्वस्तिं अविनाशं वीहि गमय येतिरत्रान्तर्भावितण्यर्थोद्रष्टव्यः वयंच द्विषोद्वेष्टॄन् शत्रूनंहांसिपापानि दुरिता तत्फलरूपाणि दुर्गमनानितरेम अतिक्रामेम तथा ता तानि व्यवहितानि जन्मान्तरकृतानिच पापादीनि तरेम उक्तएवार्थोदाढर्यायपुनरुच्यते हेऽग्ने तवावसा रक्षणेन द्वेष्टृप्रभृतीनत्यन्तंतरेम ॥ ११ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अग्नेसक्षेपदित्यष्टर्चंतृतीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अनुक्रान्तंच—अग्नेष्टौइति । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अग्ने॒सक्षे॑पदृत॒पाऋ॑ते॒जाउ॒रुज्योति॑र्नशतेदेव॒युष्टे॑ । यंत्वंमि॒त्रेण॒वरु॑णःस॒जोषा॒देव॒पासि॒त्यज॑सा॒मर्त॒मंहः॑ ॥ १ ॥

अग्ने॑ । सः । क्षे॒प॒त् । ऋ॒त॒ऽपाः । ऋ॒ते॒ऽजाः । उ॒रु । ज्योतिः॑ । न॒श॒ते॒ । दे॒व॒ऽयुः । ते॒ । यम् । त्वम् । मि॒त्रेण॑ । वरु॑णः । स॒ऽजोषाः॑ । देव॑ । पासि॑ । त्यज॑सा । मर्त॑म् । अंहः॑ ॥ १ ॥

हेअग्ने सयजमानः क्षेषत् क्षयति निवसति चिरकालंजीवेदित्यर्थः कीदृशोयजमानः ऋतपाः ऋतस्ययज्ञस्य पालकः ऋतेजाः यज्ञनिमित्तंजातः उषित्वाच तेत्वदियं देवयुर्देवानात्मनइच्छन् सयजमानः उरुविस्तीर्णं ज्योतिःसूर्याख्यं नशते प्राप्नोति हेदेव द्योतमानाग्ने यं मर्तं मनुष्यंयजमानं मित्रेण वरुणः तृतीयार्थेप्रथमा वरुणेनच सजोषाः सहप्रीयमाणस्त्वं त्यजसा त्याजनसाधनेनायुधेनांहःअंहसःपापात् पासि रक्षसि सयजमानइतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ईजेयज्ञेभिःशशमेशमीभिर्ऋधद्वारायाग्नयेददाश।
एवाचनतंयशसामजुष्टिर्नांहोमर्तंनशतेनप्रदृप्तिः॥ २॥

ईजे। यज्ञेभिः। शशमे। शमीभिः। ऋधत्ऽवाराय। अग्नये।
ददाश। एव। चन। तम्। यशसाम्। अजुष्टिः। न। अंहः।
मर्तम्। नशते। न। प्रऽदृप्तिः॥ २॥

योयजमानः ऋधद्वाराय ऋधव समृद्धं वारं वरणीयं धनं यस्य तादृशायाग्नये ददशे हवींषिददाति सयजमानः यज्ञेभिः सर्वैर्यज्ञैः ईजे इष्टवान्भवति तथाशमीभिः कर्मभिः कृच्छ्र-चान्द्रायणादिभिः शशमे शान्तश्चभवति आग्नेयेनयोगेनसर्वफलंलभतइत्यर्थः अपिच तंयज-मानं यशसां यशस्विनां पुत्राणां अजुष्टिरप्राप्तिर्नैव नशते नैवमाप्नोति पुत्रवान्भवत्येवेत्यर्थः तथा मर्तं मनुष्यंतं अंहः पापं न नशते तथा प्रदृप्तिः अनर्थहेतुः मदर्पश्च तंनमाप्नोति॥ २॥

अथतृतीया—

सूरोनयस्यदृशतिररेपाभीमायदेतिशुचतस्तआधीः।
हेषस्वतःशुरुधोनायमक्तोःकुत्राचिद्रण्वोवसतिर्वनेजाः॥ ३॥

सूरः। न। यस्य। दृशतिः। अरेपाः। भीमा। यत्। एति।
शुचतः। ते। आ। धीः। हेषस्वतः। शुरुधः। न। अयम्।
अक्तोः। कुत्र। चित्। रण्वः। वसतिः। वनेऽजाः॥ ३॥

सूरोन सूर्यस्येवयस्याग्नेः दृशतिः दर्शनं अरेपाः पापरहितं हेअग्ने यत् यस्य ते तव शुचतोज्वलतः धीः धारयित्रीज्वाला भीमा भयङ्करासती आसमन्तादेति गच्छति योयमग्निः हेषस्वतः शब्दयुक्ताः शुरुधोन शुचः शोकस्यरोधयित्रीगाश्च अक्तोः अकु-रितिरात्रिनाम तेनच तत्रसञ्चारीराक्षसादिर्लक्ष्यते राक्षसादेःस्वभूतादददातीतिशेषः सोयंवसतिः सर्वेषापावासभूतः वनेजाः अरण्येजायमानः कुत्राचित् क्वचिदेवस्थाने पर्वताग्रादौ रण्वो रमणीयोभवति॥ ३॥

अथचतुर्थी–

तिग्मंचिदेममहिवर्पोअस्यभसदश्वोनयमसानआसा ।
विजेहमानःपरशुर्नजिह्वांद्रविर्नद्रावयतिदारुधक्षत् ॥ ४ ॥

तिग्मम् । चित् । एमं । महि । वर्पः । अस्य । भसत् । अश्वः । न ।
यमसानः । आसा । विऽजेहमानः । परशुः । न । जिह्वाम् । द्रविः ।
न । द्रवयति । दारु । धक्षत् ॥ ४ ॥

अस्याग्नेः एम गमनभूतोमार्गः तिग्मं तीक्ष्णं स्प्रष्टुमशक्यत्वात् अस्यचवर्पोरूपं महि महत् प्रभूतं भसत् दीप्यते भसभर्त्सनदीप्त्योरितिधातुः कीदृशोग्निः अश्वोन अश्वइव आसा आस्येन यमसानः तृणादिकंनियच्छन् तथापरशुर्न यथापरशुःस्वकीयांधारांकाष्ठेप्रक्षिपति तथास्वकीयांजिह्वांज्वालांविजेहमानःतरुगुल्मादौप्रक्षिपन् तथा दारु काष्ठं धक्षत् दहन् द्रविर्न द्रविर्द्रावयिता स्वर्णकारः सयथा स्वर्णादिकंद्रावयति तथा सर्ववनंद्रावयति मूर्तंभूतंसर्वंभस्मसात्करोतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

सइदस्तेवप्रतिधादसिष्यञ्छिशीततेजोयसोनधाराम् ।
चित्रध्रजतिररतिर्योअक्तोर्वेर्नद्रुपद्वारघुपत्मजंहाः ॥ ५ ॥ ३ ॥

सः । इत् । अस्ताऽइव । प्रति । धात् । असिष्यन् । शिशीत ।
तेजः । अयसः । न । धाराम् । चित्रऽध्रजतिः । अरतिः । यः ।
अक्तोः । वेः । न । द्रुऽसद्वा । रघुपत्मंऽजंहाः ॥ ५ ॥ ३ ॥

सइत् सखल्वग्निः अस्तेव बाणादेःक्षेप्तेव प्रतिधात् स्वकीयज्वालांप्रतिधत्ते यथाधन्वी लक्ष्याभिमुख्येनबाणंसन्धत्ते तथा ज्वालांसन्धत्तइत्यर्थः प्रतिधायच असिष्यन् ज्वालांप्रक्षेप्स्यन् तेजःस्वकीयं शिशीत निश्यति तीक्ष्णीकरोति अत्रदृष्टांतः अयसोनधारां यथा अयोमयस्यपरश्वादेर्धारां प्रक्षेप्तुकामस्तीक्ष्णीकरोतितद्वत् तीक्ष्णीकृत्यच चित्रध्रजतिः विचित्रगतिः अक्तोरात्रेः अरतिरभिगन्ता वेर्न पक्षीव द्रुषद्वा वृक्षेषुसीदन् रघुपत्मजंहाः लघुपतनसमर्थपादः एवंभूतःसन् योग्निर्वर्तते सइतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथषष्ठी–

सईंरेभोनप्रतिवस्तउस्राःशोचिषारारपीतिमित्रमंहाः ।
नक्तंयईमरुपोयोदिवानॄनमर्त्योअरुपोयोदिवानॄन् ॥ ६ ॥

सः । ईम् । रेभः । न । प्रति । वस्ते । उस्राः । शोचिषा । ररपीति ।
मित्रऽमंहाः । नक्तम् । यः । ईम् । अरुपः । यः । दिवा । नॄन् ।
अमर्त्यः । अरुपः । यः । दिवा । नॄन् ॥ ६ ॥

सईं सोयमग्निः रेभोन स्तुत्यः सूर्यइव उस्राः दीप्ताः ज्वालाः प्रतिवस्ते आच्छादयति तथा मित्रमहाः सर्वेषामनुकूलप्रकाशःसन् शोचिषा तेजसा रारपीति भृशंशब्दंकरोति यईम-यमग्निः नक्तं रात्रौ अरुपः आरोचमानःसन् दिवा अहनीव नॄन् मनुष्यान् स्वस्वकार्येप्रेरयति पुनर्यच्छब्दःपूरकः तथाऽमर्त्योऽमरणधर्मा अरुपआरोचमानोरोपरहितोवा योऽग्निः दिवा द्यो-तमानेनतेजसा नॄन्नेतॄन् आत्मीयान्त्रश्मीन् प्रेरयति सङ्गतिपूर्वत्रसंबन्धः यद्वा नक्तं रात्रौ योय-मग्निररुपः आरोचमानः यश्चमरणरहितोग्निः सः दिवा अह्नि नॄन्नेतॄन् देवान् हविर्भिः संयोजयति योदिवानॄनितिपुनरुक्तिरादरार्था ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

दिवोनयस्यविधतोनवीनोद्वृषारुक्षओषधीपुनूनोत् ।
घृणानयोध्रजसापत्मनायन्नारोदसीवसुनादंसुपत्नी ॥ ७ ॥

दिवः । न । यस्य । विधतः । नवीनोत् । वृषा । रुक्षः । ओषधीषु ।
नूनोत् । घृणा । न । यः । ध्रजसा । पत्मना । यन् । आ ।
रोदसी इति । वसुना । दम् । सुपत्नी इति सुऽपत्नी ॥ ७ ॥

दिवोन दीप्तस्यसूर्यस्येव विधतोविधातुः रश्मीकुर्वतोयस्याग्नेर्नवीनोत् भृशंशब्दोभूत् ए-तदेवव्याचष्टे वृषा कामानांवर्षिता रुक्षः दीप्तः सोग्निरोषधीषु दह्यमानासु नूनोत् भृशंशब्दम-करोत् यश्चघृणान सच्चलनशीलेनदीप्तेनेव ध्रजसा गमनशीलेनतेजसा पत्मना इतस्ततउत्पत-ता यन् गच्छन् वर्तते सोग्निः दं अस्मच्छत्रून्दमयन् सुपत्नी शोभनपतिके रोदसी द्यावापृ-थिव्यौवसुना धनेन आपूरयति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

धायोभिर्वायोयुज्येभिरर्कैर्विद्युन्नदविद्योत्स्वेभिःशुष्मैः ।
शर्धोवायोमरुतांततक्षऋभुर्नत्वेषोरभसानोअद्यौत् ॥ ८ ॥ ४ ॥

धार्यःऽभिः । वा । यः । युज्येभिः । अर्कैः । विऽद्युत् । न ।
दविद्योत् । स्वेभिः । शुष्मैः । शर्धः । वा । यः । मरुताम् । ततक्ष ।
ऋभुः । न । त्वेषः । रभसानः । अद्यौत् ॥ ८ ॥ ४ ॥

योग्निः धायोभिर्वा धारकैरश्वैरिव युज्येभिः युज्यैः स्वयमेवयुज्यमानैरर्कैरर्चनीयैर्दीप्तिभिर्गच्छति सोग्निः विद्युन्न विद्युदिव स्वेभिः स्वकीयैः शुष्मैः शोषकैस्तेजोभिर्दविद्योत विद्योतते यश्च मरुतां एवसंज्ञकानांदेवानां शर्धोवा बलमिव ततक्ष तनूकरोति सर्वंक्षीणीकरोतिशोषयतीतियावत् सोयं ऋभुर्न उरुभासमानःसूर्यइवत्वेषोदीप्तः रभसानोवेगंकुर्वन्अद्यौत् विद्योतते प्रकाशते ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

यथाहोतरित्यष्टर्चंचतुर्थसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं यथाहोतरित्यनुक्रान्तं—प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

यथाहोतर्मनुषोदेवतातायज्ञेभिःसूनोसहसोयजासि ।
एवानोअद्यसमनासमानानुशन्नग्नउशतोयक्षिदेवान् ॥ १ ॥

यथा । होतः । मनुषः । देवऽताता । यज्ञेभिः । सूनो इति । सहसः ।
यजासि । एव । नः । अद्य । समना । समानान् । उशन् । अग्ने ।
उशतः । यक्षि । देवान् ॥ १ ॥

हेहोतः देवानामाह्वातः सहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने यथा येनप्रकारेण मनुषः मनोः प्रजापतेः यजमानस्य देवताता यजनामैतत् देवतातौ यज्ञे यज्ञेभिर्यजमानसाधनैर्हविर्भिः यजासि देवान्यजसि एव एवं हेअग्ने नोस्माकं अद्यास्मिन्यज्ञे समानान् त्वत्सदृशानिन्द्रादीनुशन्कामयमानस्त्वं उशतः कामयमानान्यष्टव्यान्देवान् समना क्षिप्रं यक्षि यज यद्वा समानंमन्यन्तेस्मिन्देवानितिसमनोयज्ञस्तस्मिन्नितियोज्यम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया-

सनोविभावांचक्षणिर्नवस्तोरग्निर्वन्दारुवेद्यश्चनोधात् ।
विश्वायुर्योअमृतोमर्त्येषूषर्भुद्भूदतिथिर्जातवेदाः ॥ २ ॥

सः । नः । विभाऽवा । चक्षणिः । न । वस्तोः । अग्निः । वन्दारु ।
वेद्यः । चनः । धात् । विश्वऽआयुः । यः । अमृतः । मर्त्येषु ।
उषःऽभुत् । भूत् । अतिथिः । जातऽवेदाः ॥ २ ॥

वस्तोरहनि चक्षणिर्न प्रकाशकःसूर्यइव विभावा विशेषेणदीप्यमानः वेद्यः सर्वैर्ज्ञातव्यो-लम्भनीयोवा सोग्निः नोस्मभ्यं वन्दारु वन्दनीयं स्तुत्यं चनः अन्नं धात् दधातु प्रयच्छत्वित्यर्थः विश्वायुः सर्वान्नः सर्वेषांजीवनहेतुर्वा अमृतोमरणरहितः अतिथिर्हविर्वहनाय सततगामी जातवेदाः जातानांवेदिता जातधनोवा एवंभूतोयोग्निः मर्त्येषु मनुष्येषु यजमानेषूउषर्भुद्भूदुषःकालेअग्निहोमार्थंप्रबुद्धोभवति सइतिपूर्वेणान्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया-

द्यावोनयस्यपनयन्त्यभ्वंभासांसिवस्तेसूर्योनशुक्रः ॥
वियइनोत्यजरःपावकोश्नस्यचिच्छिश्नथत्पूर्व्याणि ॥ ३ ॥

द्यावः । न । यस्य । पनयन्ति । अभ्वम् । भासांसि । वस्ते । सूर्यः ।
न । शुक्रः । वि । यः । इनोति । अजरः । पावकः । अश्नस्य ।
चित् । शिश्नथत् । पूर्व्याणि ॥ ३ ॥

नेतिसंप्रत्यर्थे उक्तंच अस्त्युपमार्थस्यसंप्रत्यर्थेप्रयोगइति द्यावः स्तोतारः सम्प्रतीदानीं यस्याग्नेरभ्वंमहत्कर्म पनयन्ति स्तुवन्ति सोग्निः सूर्योन सूर्यइव शुक्रः शुक्रवर्णःसन् भासांसि तेजांसि वस्ते आच्छादयति यश्चाजरोजरारहितः पावकः सर्वस्यशोधकोग्निः विइनोति भासा सर्वंव्याप्नोति सोयं अश्नस्यचित् व्यापनशीलस्यापिराक्षसादेः पूर्व्याणि चिरन्तनानि पुराणि शिश्नथत् हिनस्ति श्नथक्नथहिंसार्थाइतिधातुः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी-

वद्माहिसूनोअस्यद्मसद्वाचक्रेअग्निर्जनुषाज्मान्नम् ।
सत्वंनऊर्जसनऊर्जंधाराजेवजेरवृकेक्षेष्यन्तः ॥ ४ ॥

वृध्या । हि । सूनो इति । असि । अद्मऽसद्वा । चक्रे । अग्निः ।
जनुषा । अज्म । अन्नम् । सः । त्वम् । नः । ऊर्जऽसने । ऊर्जम् ।
धाः । राजाऽइव । जेः । अवृके । क्षेषि । अन्तरिति ॥ ४ ॥

हेसूनो सहसस्पुत्र यद्वा प्रेरणे सर्वस्यप्रेरकाग्ने वृध्या वदनीयः स्तुत्योसिहि परःशाद्वः परोक्षकृतः अद्म सद्वा अद्मस्वदनीयेषु हविष्षुसीदन् हविःस्वीकरणायोपविशन्नग्निः जनुषा जन्मना स्वभावतएव अज्म गृहनामैतत् गृहमन्नंच यजमानानां चक्रे करोति हेऊर्जसने ऊर्जस्मान्नस्यदातरग्ने नोस्मभ्यं सतादृशस्त्वं ऊर्जमन्नं धाः धेहि तथा राजेवजेः अस्मच्छत्रून्जय एतत्सर्वार्थमवृकेराक्षसादिभिर्बाधकैर्वियुक्तेस्मदीयाग्न्यगारेन्तर्मध्ये क्षेषि निवससि ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

निर्तिक्तियोवारणमन्नमत्तिवायुर्नराष्ट्रयत्येत्यक्तून् ।
तुर्यामयस्तआदिशामरातीरत्योनह्रुतःपततःपरिह्रुत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

निःऽतिक्ति । यः । वारणम् । अन्नम् । अत्ति । वायुः । न । राष्ट्री ।
अति । एति । अक्तून् । तुर्याम । यः । ते । आऽदिशाम् । अरातीः ।
अत्यः । न । ह्रुतः । पततः । परिऽह्रुत् ॥ ५ ॥ ५ ॥

योग्निर्वारणं तमसांनिवारकं स्वकीयंतेजः नितिक्ति निश्यतितीक्ष्णीकरोति तिजनिशानेइतिधातुः यश्चान्नं यष्टृभिर्दीयमानं हविर्लक्षणमत्ति भक्षयति तथाचश्रूयते अन्नादोवाएषोन्नपतिःयदग्निरिति सोग्निः वायुर्न वायुरिवराष्ट्रीईश्वरनामैतत् राष्ट्रं राज्यं तद्वान्वायुर्यथा स्वमाहात्म्येनसर्वमीष्टे तद्वत्सर्वस्येश्वरइत्यर्थः तादृशःसन् अक्तून्रात्रीः अत्येति अतिक्रामति तद्गतमन्धकारंतिरस्करोतीत्यर्थः वयंच त्वत्प्रसादात् तुर्याम तं हिंस्याम योजनः ते तुभ्यं आदिशामादिश्यमानानां दीयमानानांहविषां अरातीः अरातिरदाता छान्दसोदीर्घः यद्वा अरातीर्धनस्यादातॄन् ते त्वांमति आदिशामादेष्टॄणामाचक्षाणानामस्माकं योजनोविरोधी तंहिंस्याम त्वंच अत्योन शीघ्रगामीजात्यश्वइव ह्रुतोहिंसकान्पततःआभिमुख्येनगच्छतःशत्रून्परिह्रुत् परिगत्य हन्ताभव ह्वरयतेर्हिंसार्थस्यैतद्रूपम् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० १. ८.।

अथषष्ठी—

आसूर्योनभानुमद्भिरर्कैरग्नेततन्थरोदसीविभासा ।
चित्रोनयत्परितमांस्यक्तःशोचिषापत्मन्नौशिजोनदीयन् ॥ ६ ॥

आ । सूर्यः । न । भानुमत्ऽभिः । अर्कैः । अग्ने । ततन्थ ।
रोदसी इति । वि । भासा । चित्रः । नयत् । परि । तमांसि ।
अक्तः । शोचिषा । पत्मन् । औशिजः । न । दीयन् ॥ ६ ॥

हेअग्ने रोदसी द्यावापृथिव्यौ भासा दीप्त्या व्याततन्थ विशेषेणाच्छादयसि तत्रदृष्टान्तः भानुमद्भिः प्रभावद्भिरर्कैरर्चनीयैः किरणैः सूर्योन यथासूर्यः आतनोति तद्वत् परोर्धर्चः परोक्षकृतः पत्मन् पतत्यस्मिन्निति पत्ममार्गः तस्मिन्नौशिजोन उशिजस्तोतारःस्तुत्यतयातत्संबन्धीऔशिजःसूर्यः सइव दीयन् गच्छन् शोचिषा तेजसा अक्तः संश्लिष्टःअतएव चित्रश्चायनीयोग्निः तमांसि नैशान्यन्धकाराणि परिणयत् परिनयति परितोगमयति सर्वस्मादपिदिग्भागान्निवर्तयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

त्वांहिमन्द्रतममर्कशोकैर्ववृमहेमहिनःश्रोष्यग्ने ।
इन्द्रंनत्वाशवसादेवतावायुंपृणन्तिराधसानृतमाः ॥ ७ ॥

त्वाम् । हि । मन्द्रऽतमम् । अर्कऽशोकैः । ववृमहे । महि । नः ।
श्रोषि । अग्ने । इन्द्रम् । न । त्वा । शवसा । देवता । वायुम् ।
पृणन्ति । राधसा । नृऽतमाः ॥ ७ ॥

हेअग्ने मन्द्रतमं स्तुत्यतमं त्वां अर्कशोकैरर्चनीयैः पूजनीयैः शोकैर्दीप्तिभिर्युक्तं हियस्माद्ववृमहे वृणीमहे सम्भजामहे यद्वार्कशोकैः अर्चनीयैःप्रशस्तैःदीप्तिकरणैः स्तोत्रैः साधनभूतैस्त्वां संभजामहे तस्मान्महिमहत् नोस्मदीयंस्तोत्रं श्रोषि श्रृणुहेअग्ने नृतमाः स्तुतीनांनेतृतमाःऋत्विजः शवसा बलेन वायुं गन्तारं अथवा वायुमिव शवसाबलेनयुक्तमिन्द्रंन इन्द्रमिव देवतात्मानंत्वां राधसा हविर्लक्षणेनधनेन पृणन्ति प्रीणयन्ति देवताशब्दात् द्वितीयायाःसुपांसुलुगितिलुक् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

नूनोअग्नेवृकेभिःस्वस्तिवेषिरायःपथिभिःपर्ष्यंहः ।
तासूरिभ्योगृणतेरासिसुम्नंमदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ ८ ॥ ६ ॥

नु । नः । अग्ने । अवृकेभिः । स्वस्ति । वेषि । रायः । पथिऽभिः । पर्षि । अंहः । ता । सूरिऽभ्यः । गृणते । रासि । सुम्नम् । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ८ ॥ ६ ॥

हेअग्ने नोस्मानअवृकेभिः वृकास्तेनास्तद्रहितैः पथिभिर्मार्गैः रायोधनानि नु क्षिप्रं स्वस्ति क्षेमेण वेषि गमयमापय अंहः अंहसः पापात् पर्षि उत्कटक्षणेर्मार्गैःपारयचास्मान् यानि त्वया सूरिभ्यः स्तोतृभ्योदेयानि सुम्नानि ता तानि सुम्नं सुम्नानि सुखानि गृणते स्तुवते मह्यं रासि देहि वयंच शतहिमाः शतंहेमंतान् संवत्सरान् सुवीराः वीर्याज्जायन्तइतिवीराःपुत्रादयः शोभनपुत्रादिसहिताः सन्तोमदेम हृष्याम ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

हुवेवइतिसप्तर्चंपञ्चमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं तथाचानुक्रम्यते–हुवेवःसप्तेति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः।

तत्रप्रथमा–

हुवेवःसूनुंसहसोयुवानमद्रोघवाचंमतिभिर्यविष्ठम् ।
यइन्वतिद्रविणानिप्रचेताविश्ववाराणिपुरुवारोअध्रुक् ॥ १ ॥

हुवे । वः । सूनुम् । सहसः । युवानम् । अद्रोघऽवाचम् । मतिऽभिः । यविष्ठम् । यः । इन्वति । द्रविणानि । प्रऽचेताः । विश्वऽवाराणि । पुरुऽवारः । अध्रुक् ॥ १ ॥

हेअग्ने वः व्यत्ययेनबहुवचनं त्वां मतिभिर्मननीयैस्तोत्रैः हुवे आह्वयामि कीदृशं सहसोबलस्य सूनुं पुत्रं अग्निर्हिबलेनमथ्यमानोजायते युवानं नित्यतरुणं फलस्यमिश्रयितारंवा अद्रोघवाचं अद्रोग्धव्या प्रशस्ता स्तुतिरूपावाक् यस्मिन्प्रयुज्यते तादृशं यविष्ठं अतिशयेनयुवानं प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानः पुरुवारः पुरुभिर्बहुभिर्वरणीयःसम्भजनीयः अध्रुक् अद्रोग्धा यजमानानां एवंभूतोयोग्निः विश्ववाराणि सर्वैर्वरणीयानि संभजनीयानि प्रशस्यानि द्रविणानि धनानि इन्वति प्रेरयति स्तोतृभ्योददातीतियावत् तं त्वां हुवेइतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वेवसूनिपुर्वणीकहोतर्दोषावस्तोरेरिरेयज्ञियासः ।
क्षामेवविश्वाभुवनानियस्मिन्त्संसौभगानिदधिरेपावके ॥ २ ॥

त्वे इति । वसूनि । पुरुऽअनीक । होतः । दोषा । वस्तोः । आ । ईरिरे । यज्ञियासः । क्षामऽइव । विश्वा । भुवनानि । यस्मिन् । सम् । सौभगानि । दधिरे । पावके ॥ २ ॥

हे *पुर्वणीक बहुज्वालहोतर्देवानामाह्वातरग्ने त्वे त्वयि दोषा रात्रौ वस्तोरहनिच* यज्ञियासोयज्ञार्हायजमानाः वसूनि हविर्लक्षणानिधनानि एरिरे आभिमुख्येनमेरयन्ति प्रापयन्ति जुह्वतीत्यर्थः विश्वा विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि क्षामेव क्षमायां भूम्यामिव यस्मिन्पावकेशोधकेग्नौ सौभगानि धनानि सन्दधिरे देवाःसम्यङ्निहितवन्तः अग्नौ वामं वसु संन्यदधतेतिब्राह्मणं तस्मिंस्त्वयीतिपूर्वत्रयोज्यम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंविक्षुप्रदिवःसीदआसुक्रत्वारथीरभवोवार्याणाम् ।
अतइनोषिविधतेचिकित्वोव्यानुषग्जातवेदोवसूनि ॥ ३ ॥

त्वम् । विक्षु । प्रऽदिवः । सीदः । आसु । क्रत्वा । रथीः । अभवः । वार्याणाम् । अतः । इनोषि । विधते । चिकित्वः । वि । आनुषक् । जातऽवेदः । वसूनि ॥ ३ ॥

हेअग्ने त्वं प्रदिवः पुराणनामैतत् पुरातनकालीनासु विक्षु प्रजासु आसु परिदृश्यमानासुच सीदः सीदसिविश्वान्तरात्मनावर्तसे तथाक्रत्वा आत्मीयेनकर्मणा वार्याणां वरणीयानांधनानांरथीरभवः रंहयितायजमानेभ्यः प्रापयिताभूः अतःकारणात् हेचिकित्वोविद्वन् जातवेदः जातानांप्राणिनांवेदितरग्ने विधते परिचरतेयजमानाय वसूनि धनानि आनुषगनुषक्तंसततंयथाभवतितथा विइनोषि विविधंप्रेरयसि ॥ ३ ॥

---

१ तै० सं० १. ५. १. १

प्रवर्ग्येभिष्टवेयोनःसनुत्यइतिद्वृचः सूत्रितंच—योनःसनुत्योअभिदासदग्नेभवानोअग्नेसुम-नाउपेताविइतिद्वाइति।

तयोःप्रथमासूक्तेचतुर्थी—

योनः॒सनु॑त्योअ॒भिदास॑दग्ने॒योअन्त॑रोमित्रमहोवनु॒ष्यात्।
तम॒जरे॑भि॒र्वृष॑भि॒स्तव॒स्वैस्तपा॑तपिष्ठ॒तप॑सा॒तप॑स्वान् ॥ ४ ॥

यः। नः॒। सनु॑त्यः। अ॒भि॒ऽदास॑त्। अ॒ग्ने॒। यः। अन्त॑रः।
मि॒त्र॒ऽम॒हः॒। व॒नु॒ष्यात्। तम्। अ॒जरे॑भिः। वृष॑ऽभिः। तव॑।
स्वैः। तप॑। त॒पि॒ष्ठ॒। तप॑सा। तप॑स्वान् ॥ ४ ॥

हेअग्ने यःशत्रुः सनुत्यः सनुतरित्यन्तर्हितनाम अन्तर्हितेदेशेवर्तमानःसन् नोस्मानभिदासदुपक्षयविबाधते यश्च अन्तरः आभ्यन्तरवर्तीसन् हे मित्रमहः अनुकूलदीप्ते मित्राणां महयितर्वा अग्ने वनुष्यात् हिंस्यात् तमुभयविधं हेतपिष्ठतमाग्ने तपसा तेजसा तपस्वान् तेजस्वी त्वं अजरेभिः जरारहितैर्वृषभिर्वर्षितृभिर्वृद्धिहेतुभूतैः तवस्वैः स्वभूतैःअसाधारणैस्तेजोभिस्तपदह ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यस्ते॑य॒ज्ञेन॑स॒मिधा॒यउ॒क्थैर॒र्केभिः॑सूनोसहसो॒ददा॑शत्।
समर्त्ये॒ष्वमृ॒तप्रचे॑ता॒रा॒याद्यु॒म्नेन॒श्रव॑सा॒विभा॑ति ॥ ५ ॥

यः। ते॒। य॒ज्ञेन॑। स॒म्ऽइधा॑। यः। उ॒क्थैः। अ॒र्केभिः॑। सू॒नो॒ इति॑।
स॒ह॒सः॒। ददा॑शत्। सः। मर्त्ये॑षु। अ॒मृ॒त॒। प्रऽचे॑ताः। रा॒या।
द्यु॒म्नेन॑। श्रव॑सा। वि। भा॒ति॒ ॥ ५ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने ते त्वां योयजमानः यज्ञेन ददाशत्परिचरति यश्च समिधा समिन्धनसाधनेनेध्मेन यश्च उक्थैःशस्त्रैः अर्केभिरर्चनीयैःस्तोत्रैश्चपरिचरति हेअमृत मरणधर्मरहिताग्ने सयजमानः मर्त्येषु मनुष्येषु प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानःसन् राया धनेन द्युम्नेन द्योतमानेन श्रवसा श्रवणीयेनान्नेन यशसावा विभाति विशेषेणप्रकाशते ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

सतत्कृधीषि॒तस्तूर्यम॑ग्ने॒स्पृधो॑बाधस्व॒सह॑सा॒सह॑स्वान् ।
यच्छ॒स्यसे॒द्युभि॑र॒क्तोवचो॑भि॒स्तज्जु॑षस्वजरि॒तुर्घोषि॒मन्म॑ ॥ ६ ॥

सः । तत् । कृ॒धि॒ । इ॒षि॒तः । तूर्य॑म् । अ॒ग्ने॒ । स्पृधः॑ । बा॒ध॒स्व॒ ।
सह॑सा । सह॑स्वान् । यत् । श॒स्यसे॑ । द्युऽभिः॑ । अ॒क्तः । वचः॑ऽभिः
तत् । जु॒ष॒स्व॒ । ज॒रि॒तुः । घोषि॑ । मन्म॑ ॥ ६ ॥

हेअग्ने सत्वं इषितः प्रेषितःसन् तूर्यं क्षिप्रं तत् कृधिकुरु किंतदित्यतआह सहस्वान् बल-वांस्त्वंस्पृधः स्पर्धमानान् सहसा बलेन परेषामभिभवसमर्थेनतेजसावा बाधस्व विनाशय द्युभिः द्योतमानैस्तेजोभिरक्तःसंसिक्तःत्वं वचोभिःस्तुतिरूपैर्वाक्यैर्यच्छस्यसे यत् स्तूयसे त्वामुद्दिश्ययत् स्तोत्रंस्तोतृभिःक्रियतइत्यर्थः तत् मन्म मननीयं घोषि घोषणीयं जरितुःस्तोतुः जुषस्व सेवस्व॥६॥

अग्नयेकामायपुरोडाशमष्टाकपालमित्यस्य अश्यामेत्येषायाज्या सूत्रितंच—अश्यामतंका-ममग्नेतवोतीतिकामायेति ।

सैषासप्तमी—

अ॒श्याम॒तंकाम॑मग्ने॒तवो॒ती अ॒श्याम॑र॒यिंर॑यिवः सु॒वीर॑म् ।
अ॒श्याम॒वाज॑म॒भिवा॒जय॑न्तो॒ऽश्याम॑द्यु॒म्नम॑जरा॒जर॑न्ते ॥ ७ ॥७॥

अ॒श्याम॑ । तम् । काम॑म् । अ॒ग्ने॒ । तव॑ । ऊ॒ती । अ॒श्याम॑ । र॒यिम् ।
र॒यि॒ऽवः॒ । सु॒ऽवीर॑म् । अ॒श्याम॑ । वाज॑म् । अ॒भि । वा॒जय॑न्तः ।
अ॒श्याम॑ । द्यु॒म्नम् । अ॒ज॒र॒ । अ॒जर॑म् । ते॒ ॥ ७ ॥ ७ ॥

हेअग्ने ते तव संबन्धिन्यऊती ऊत्या रक्षया तं कामं अश्याम प्राप्नुयाम यमेवकामंवि-वृणोति हेरयिवोधनवन्नग्ने सुवीरं शोभनपुत्रादियुक्तं रयिं धनं अश्याम प्राप्नुयाम तथा वाज-यन्तः वाजमन्नमात्मनइच्छन्तोवयं वाजं त्वयादत्तमन्नं अभि आभिमुख्येनाश्याम प्राप्नुयाम हेअजरजरारहिताग्ने ते त्वदीयमजरंजरारहितं द्युम्नं द्योतमानं यशश्च अश्याम प्राप्नुयाम ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

प्रनव्यसेतिसप्तर्चंषष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं प्रनव्यसेत्यनुक्रान्तम् । प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रनव्यंसासहंसःसूनुमच्छांयज्ञेनंगातुमवंइच्छमांनः ।
वृश्चद्वंनंकृष्णयांमंरुशंन्तंवीतीहोतांरंदिव्यंजिगाति ॥ १ ॥

प्र । नव्यंसा । सहंसः । सूनुम् । अच्छं । यज्ञेनं । गातुम् । अवंः । इच्छमांनः । वृश्चतऽवंनम् । कृष्णऽयांमम् । रुशंन्तम् । वीती । होतांरम् । दिव्यम् । जिगाति ॥ १ ॥

गातुमुपगन्तव्यं स्तोतव्यंवा सहसःसूनुं बलस्यपुत्रमग्निमवः अन्नं रक्षणंवाइच्छमानः इच्छन् स्तोता नव्यसा नवतरेणयज्ञेनयुक्तःसन् अच्छाभिमुख्येन प्रजिगाति प्रकर्षेणगच्छति कीदृशमग्निं वृश्चद्वनं वृक्णं छिन्नंदग्धंवनंयेनतादृशं कृष्णयामं कृष्णवर्त्मानं रुशन्तं श्वेतवर्णं वीती वीत्या कान्तेन यज्ञेन होतारं यष्टारं दिव्यं दिविभवम् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सःश्वितानस्तंन्यतूरोचनस्थाअजरेभिर्नानंदद्भिर्यविष्ठः ।
यःपावकःपुरुतमःपुरूणिपृथून्यग्निरंनुयातिभर्वन् ॥ २ ॥

सः । श्वितानः । तन्यतुः । रोचनऽस्थाः । अजरेभिः । नानंदत्ऽभिः । यविष्ठः । यः । पावकः । पुरुऽतमः । पुरूणि । पृथूनि । अग्निः । अनुऽयाति । भर्वन् ॥ २ ॥

सोग्निःश्वितानः श्वेतमानः श्वेतवर्णोवर्तते तन्यतुः शब्दकारी रोचनस्थाः रोचन्तेस्मिन्ग्रहनक्षत्रादीनिइतिरोचनमन्तरिक्षं तत्रस्थितः अजरेभिः जरारहितैर्नानदद्भिरत्यर्थंशब्दंकुर्वद्भिर्मरुद्भिर्युक्तोरश्मिभिर्वा यविष्ठोयुवतमः यः पावकः शोधकोग्निः पुरुतमः अतिशयेनप्रभूतः सन् पुरूणि बहूनि पृथूनि स्थूलानि काष्ठानि भर्वन् भक्षयन् अनुयाति अनुगच्छति सइत्थमित्यंवर्तते इतिपूर्वत्रसंबन्धः ॥ २ ॥

गार्हपत्यादीनांमिथःसंसर्गेअग्नयेविविचयेइष्टिःकर्तव्या तत्रविवइत्येषानुवाक्या ।

सैषातृतीया–

वितेविष्व॒ग्वात॑जूतासोअग्ने॒भामा॑सःशुचे॒शुच॑यश्चरन्ति ।
तु॒विम्र॒क्षासो॑दि॒व्यानव॑ग्वा॒वना॑वनन्तिधृष॒तारु॒जन्त॑ः ॥ ३ ॥

वि । ते॒ । विष्व॑क् । वात॑ऽजूतासः । अ॒ग्ने॒ । भामा॑सः । शु॒चे॒ । शुच॑यः । च॒रन्ति॒ । तु॒वि॒ऽम्र॒क्षास॑ः । दि॒व्याः । नव॑ऽग्वाः । वना॑ । व॒न॒न्ति॒ । धृ॒ष॒ता । रु॒जन्त॑ः ॥ ३ ॥

हेशुचे शुद्धदीप्तयाग्ने ते त्वदीयाः वातजूतासोवातेनप्रेरिताः शुचयोनिर्मलाः भामासोदीप्तयः विष्वक् सर्वतोविचरन्तिविविधंगच्छन्ति तुविम्रक्षासः बहुकाष्ठानिस्पृशन्तः दिव्याः दिवियोतमानेभोभवाः नवग्वानूतनगमनास्तेरश्मयः वना वनानि वनन्ति सम्भजन्ते दहन्तीत्यर्थः किंकुर्वन्तः धृषता धर्षकेण तेजसा रुजन्तः वनानि भंजयन्तः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

येतेशु॒क्रास॒ःशुच॑यःशुचिष्म॒ःक्षांवप॑न्ति॒विषि॑तासो॒अश्वा॑ः ।
अध॑भ्र॒मस्त॑उर्वि॒यावि॑भा॒तिया॒तय॑मानो॒अधि॒सानु॒पृश्ने॑ः ॥ ४ ॥

ये । ते॒ । शु॒क्रास॑ः । शुच॑यः । शु॒चि॒ष्म॒ः । क्षाम् । वप॑न्ति । विऽसि॑तासः । अश्वा॑ः । अध॑ । भ्र॒मः । ते॒ । उ॒र्वि॒या । वि । भा॒ति॒ । या॒तय॑मानः । अधि॑ । सानु॑ । पृश्ने॑ः ॥ ४ ॥

हेशुचिष्मः दीप्तिमन्नग्ने ते तव शुक्रासः शुद्धाः येशुचयोदीप्तयः क्षां पृथिवीं भूमिं वपन्ति मुण्डयन्ति केशस्थानीयानोषधिवनस्पतीन्दहन्तीत्यर्थः अग्निर्हदातिरोमापृथिव्याइंतिनिगमान्तरम् । तेरश्मयः विषितासः विमुक्ताअश्वाइव इतस्ततोगच्छन्तीतिशेषः अधास्मिन्काले त्वदीयः भ्रमोभ्रमणशीलोज्वालासमूहः पृश्नेः नानारूपायाः भूमेः अधि उपरि सानुसमुच्छ्रितदेशं पर्वताग्रादिकं प्रतियातयमानः स्वकीयमभंप्यापारयन् उर्विया उरु बहुलं विभाति विशेषेणप्रकाशते ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० १.५.९.।

अथपञ्चमी—

अधंजिह्वापापतीतिप्रवृष्णोगोषुयुधोनाशनिःसृजाना ।
शूरस्येवप्रसितिःक्षातिरग्नेर्दुर्वर्तुर्भीमोदयतेवनानि ॥ ५ ॥

अर्ध । जिह्वा । पापतीति । प्र । वृष्णः । गोषुऽयुधः । न । अशनिः ।
सृजाना । शूरस्यऽइव । प्रऽसितिः । क्षातिः । अग्नेः । दुःऽवर्तुः ।
भीमः । दयते । वनानि ॥ ५ ॥

अधापिच वृष्णोवर्षितुरग्नेर्जिह्वा ज्वाला प्रपापतीति प्रकर्षेणपुनःपुनःपततिगच्छति तत्रदृष्टान्तः-गोषुयुधोनाशनिःसृजाना असुरमहृतासुगोषुयुध्यन्निन्द्रोगोषुयुत् तस्मात्सृज्यमाना अशनिर्वज्र-इव तथाशूरस्येव शौर्योपेतस्यनरस्य प्रसितिः प्रबन्धनंयथान्यैःदुःसहमेवमग्नेः क्षातिर्ज्वालासो-ढुमशक्येत्यर्थः क्षीयन्ते दह्यन्तेस्यामोषधिवनस्पतयइति क्षायतेःअधिकरणेक्तिन् अपिचदुर्वर्तुर्दु-र्वारःअन्यैर्वारयितुमशक्योभीमोभयङ्करोग्निः वनानि दयते दहति दयतिरत्रदहतिकर्मा ॥ ५॥

अथषष्ठी—

आभानुनापार्थिवानिज्रयांसिमहस्तोदस्यधृषतातंतन्थ ।
सबाधस्वापभयासहोभिःस्पृधोवनुष्यन्वनुषोनिजूर्व ॥ ६ ॥

आ । भानुना । पार्थिवानि । ज्रयांसि । महः । तोदस्य । धृषता ।
ततन्थ । सः । बाधस्व । अप । भया । सहःऽभिः । स्पृधः । वनुष्यन् ।
वनुषः । नि । जूर्व ॥ ६॥

हेअग्ने भानुना दीप्त्या पार्थिवानि पृथिव्यांभवानि ज्रयांसि ज्रयतिर्गतिकर्मा गन्तव्या-निस्थानानि महः महतः तोदस्य प्रेरकस्य धृषता धर्षकेण रश्मिनासह आततंथ आस्तृणा-सि आच्छादयसि सत्वं भया भयकरणानि अपबाधस्व तथा सहोभिः अभिभवनसमर्थैर्बलै-स्तेजोभिर्वा स्पृधः स्पर्धमानान् वनुष्यन् हिंसन् वनुषोहिंसकान्शत्रून् निजूर्व निजहि जूर्व-तिर्हिंसतिकर्मा ॥ ६ ॥

उत्तासम्भरणीयेष्टावग्नेःक्षत्रवतःसचित्रेत्येषापाज्या सूत्रितंच—सचित्रचित्रंचितयन्तम-स्मेअग्निरीशेबृहतःक्षत्रियस्येति ।

सैषासप्तमी—

सचित्रचित्रंचितयन्तमस्मेचित्रक्षत्रचित्रतमंवयोधाम् ।
चन्द्रंरयिंपुरुवीरंबृहन्तंचन्द्रचन्द्राभिर्गृणतेयुवस्व ॥ ७ ॥ ८ ।

सः । चित्र । चित्रम् । चितयन्तम् । अस्मे इति । चित्रऽक्षत्र ।
चित्रऽतमम् । वयःऽधाम् । चन्द्रम् । रयिम् । पुरुऽवीरम् । बृहन्तम् ।
चन्द्र । चन्द्राभिः । गृणते । युवस्व ॥ ७ ॥ ८ ॥

हेचित्र चायनीय हेचित्रक्षत्र विचित्रबलचायनीयधनवा हेचन्द्र आह्लादकाग्ने सतादृशस्त्वं चन्द्राभिः आह्लादयित्रीभिः स्तुतिभिः गृणते स्तुवते वचनव्यत्ययः स्तुवद्भ्यः अस्मे अस्मभ्यं दातुं रयिं धनं युवस्व पृथक्कुरु कीदृशंरयिं चित्रं चायनीयं चितयन्तं ज्ञापयन्तं धनेनहिपुरुषःप्रख्यायते चित्रतमं अतिशयेनाश्चर्यभूतं वयोधां वयसोन्नस्यधातारं प्रदातारं चन्द्रं आह्लादकं पुरुवीरं पुरुभिर्बहुभिर्वीरैःपुत्रपौत्रादिभिर्युक्तं बृहन्तं महान्तं ईदृशंधनमस्मभ्यंप्रयच्छेत्यर्थः ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

मूर्धानमितिसप्तर्चंसप्तमंसूक्तम् भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं पञ्चीसप्तम्यौजगत्यौ शिष्टाःपञ्चत्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तम्—मूर्धानंवैश्वानरीयंहिद्विजगत्यन्तमिति । गतःसूक्तविनियोगः विषुवत्याग्निमारुतेआद्यस्तृचोवैकल्पिकःस्तोत्रियः तथैवसूत्रितं—मूर्धानंदिवोअरतिंपृथिव्यामूर्धादिवोनाभिरग्निःपृथिव्याइतिवेति ।

तत्रप्रथमा—

मूर्धानंदिवोअरतिंपृथिव्यावैश्वानरमृतआजातमग्निम् ।
कविंसम्राजमतिथिंजनानामासन्नापात्रंजनयन्तदेवाः ॥ १ ॥

मूर्धानम् । दिवः । अरतिम् । पृथिव्याः । वैश्वानरम् । ऋते ।
आ । जातम् । अग्निम् । कविम् । सम्ऽराजम् । अतिथिम् ।
जनानाम् । आसन् । आ । पात्रम् । जनयन्त । देवाः ॥ १ ॥

मूर्धानं शिरोभूतं कस्य दिवोद्युलोकस्य पृथिव्याः प्रथितायाभूमेः अरतिं गन्तारं बन्धिनं यद्वा गन्तव्यंस्वामिनं वैश्वानरंविश्वेषांनराणांसंबन्धिनं ऋते ऋतमितिसत्यस्ययज्ञस्यवानाम निमित्तसप्तम्येषा ऋतनिमित्तं आ आभिमुख्येन जातं सृष्ट्यादावुत्पन्नं कविं क्रान्तदर्शिनं सम्राजं सम्यग्राजमानं जनानां यजमानानामतिथिंहविर्वहनायसततंगन्तारं यद्वा अतिथिवत्पूज्यंआसन्आसनि आस्ये द्वितीयार्थेसप्तमी आस्यभूतअग्निलक्षणेनास्येनहिदेवाहवींषिभुञ्जते पात्रं पातारंरक्षकं यद्वा आस्येनधारकमेवंगुणविशिष्टंवैश्वानराग्निं देवाः स्तोतारऋत्विजः देवाएववाआजनयन्त यद्वाभिमुख्येनाजीजनन् अरण्योःसकाशादुदपादयन् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

नाभिंयज्ञानांसदनंरयीणांमहामाहावमभिसंनवन्त ।
वैश्वानरंरथ्यमध्वराणांयज्ञस्यकेतुंजनयन्तदेवाः ॥ २ ॥

नाभिम् । यज्ञानाम् । सदनम् । रयीणाम् । महाम् । आऽहावम् । अभि । सम् । नवन्त । वैश्वानरम् । रथ्यम् । अध्वराणाम् । यज्ञस्य । केतुम् । जनयन्त । देवाः ॥ २ ॥

यज्ञानां ज्योतिष्टोमादियागानां नाभिं नहनं बन्धकं तथा रयीणांधनानां सदनं स्थानमेकनिलयं महां महान्तमाहावंआहूयन्तेस्मिन्आहुतयइत्याहावः तादृशं यद्वा वृष्ट्युदकधारणं आहावं निपानस्थानीयमेवंभूतमग्निं अभि अभितः सन्नवन्तः स्तोतारःसम्यक्स्तुवन्ति तथावैश्वानरं विश्वेषांनराणांसंबन्धिनं अध्वराणां यज्ञानां रथ्यं रथिनं यथारथीस्वरथंनयति तद्वन्नेतारं प्रापयितारं गमयितारं यज्ञस्यकेतुं प्रज्ञापकं एवंविधमग्निं देवाः स्तोतारऋत्विजोदेवाएववा जनयन्त जनयन्ति मन्थनेनोत्पादयन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वद्विप्रोजायतेवाज्यग्नेत्वद्वीरासोअभिमातिषाहः ।
वैश्वानरत्वमस्मासुधेहिवसूनिराजन्स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

त्वत् । विप्रः । जायते । वाजी । अग्ने । त्वत् । वीरासः । अभिमातिऽसहः । वैश्वानर । त्वम् । अस्मासु । धेहि । वसूनि राजन् । स्पृहयाय्याणि ॥ ३ ॥

हेअग्ने वाजी हविर्लक्षणान्नवान्पुरुषः त्वत् त्वत्तःसकाशात् विप्रोमेधावीजायते तुभ्यंहविर्दानेनमेधावीभवति तथा वीरासोवीराः त्वत् त्वत्तः अभिमातिषाहः अभिमातीनांशत्रूणांअभिभवितारोजायन्ते यस्मादेवंतस्मात् हेवैश्वानर राजन् राजमानाग्ने त्वमस्मासु त्वद्धकेषु स्पृहयाय्याणि स्पृहणीयानि वसूनि धनानि धेहि निधेहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

त्वांविश्वेअमृतजायमानंशिशुंनदेवाअभिसंनवन्ते ।
तवक्रतुभिरमृतत्वमायन्वैश्वानरयत्पित्रोरदीदेः ॥ ४ ॥

त्वाम् । विश्वे । अमृत । जायमानम् । शिशुम् । न । देवाः । अभि । सम् । नवन्ते । तव । क्रतुऽभिः । अमृतऽत्वम् । आयन् । वैश्वानर । यत् । पित्रोः । अदीदेः ॥ ४ ॥

हेअमृत मरणधर्मरहिताग्ने विश्वेसर्वेदेवाः स्तोतारः जायमानं अरण्योः सकाशादुत्पद्यमानं त्वां शिशुंन पुत्रमिव अभिसन्नवन्तेअभिसंस्तुवन्ति यद्वा दीव्यन्तिइतिदेवारश्मयः तेसर्वे जायमानंत्वांअभिसन्नवन्ते अभि संगच्छन्ते यथापितरः पुत्रमभिगच्छन्ति अपिच हेवैश्वानराग्ने यद्यदा पित्रोः पालयित्र्योर्द्यावापृथिव्योर्मध्ये अदीदेः दीप्यसे तदानीं तव त्वदीयैः क्रतुभिः कर्मभिः ज्योतिष्टोमादिभिर्यागैः अमृतत्वं देवत्वं आयन् यजमानाःप्राप्नुवन्ति ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वैश्वानरतवतानिव्रतानिमहान्यग्नेनकिरादधर्ष ।
यज्जायमानःपित्रोरुपस्थेविन्दःकेतुंवयुनेष्वह्नाम् ॥ ५ ॥

वैश्वानर । तव । तानि । व्रतानि । महानि । अग्ने । नकिः । आ । दधर्ष । यत् । जायमानः । पित्रोः । उपऽस्थे । अविन्दः । केतुम् । वयुनेषु । अह्नाम् ॥ ५ ॥

हेवैश्वानर विश्वेषांनराणांसंबन्धिन्नग्ने तव त्वदीयानि तानि प्रसिद्धानि व्रतानि कर्माणि महानि महान्ति नकिरादधर्ष नकश्चनान्योधर्षयति बाधते यद्यदा त्वं पित्रोर्द्यावापृथिव्योरुपस्थे

उपस्थानेन्तरिक्षे वयुनेषु गन्तव्येषुमार्गेषु जायमानःसन् अह्नांकेतुं प्रज्ञापकंसूर्यं स्वर्भानुनावृतं अविन्दः अलम्भयः तमोरूपमसुरं स्वतेजसानिवारयन् अस्थापयइत्यर्थः तदा तानिव्रतानीति पूर्वत्रान्वयः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

वैश्वानरस्यविमितानिचक्षसासानूनिदिवोअमृतस्यकेतुना।
तस्येदुविश्वाभुवनाधिमूर्धनिवयाइवरुरुहुःसप्तविस्रुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य । विऽमितानि । चक्षसा । सानूनि । दिवः । अमृतस्य । केतुना । तस्य । इत् । ऊँम् इति । विश्वा । भुवना । अधि । मूर्धनि । वयाःऽइव । रुरुहुः । सप्त । विऽस्रुहः ॥ ६ ॥

वैश्वानरस्य विश्वनरहितस्याग्नेः चक्षसा तेजसा अमृतस्योदकस्य केतुना प्रज्ञापकेन दिवोद्युलोकस्य सानूनि समुच्छ्रितस्थलानि नक्षत्ररूपाणि विमितानि निर्मितानि यद्वा दिवोन्तरिक्षस्यसानूनि समुच्छ्रितप्रदेशाःमेघात्मकाः विमितानि निर्मिताः धूमविकारत्वात्तेषां तस्येदु तस्यैववैश्वानरस्य मूर्धनि मूर्धस्थानीयेउपरिवर्तमानेधूमे मेघात्मना परिणते विश्वा विश्वानि व्याप्तानि भुवना भुवनान्युदकानि अधिवसन्ति यद्वा वैश्वानरात्मकस्यपरब्रह्मणोमूर्धनि उपरिप्रदेशे सर्वाणिभूतजातान्यधिवसन्ति तथावयाः शाखाइव सप्तसर्पणशीलाः सप्तसंख्याका विस्रुहोनद्यश्च गङ्गाद्यारुरुहुः रोहन्ति अस्मादेववैश्वानरात्प्रादुर्भवन्ति आहुतिद्वारासकलंजगत् अग्नेःसकाशादुत्पद्यतेइत्यर्थः ॥ ६ ॥

सुक्रतुः सुकर्मा वैश्वानरः विश्वेषांनराणांहितोयोग्निः रजांस्युदकानि लोकावा व्यमिमीत निर्मितवान् तथा दिवोद्युलोकस्यसंबन्धीनि रोचना रोचमानानि दीप्यमानानि नक्षत्रादीनि कविः क्रान्तदर्शीसन् योग्निर्व्यमिमीत यश्च विश्वा सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि व्याप्तान्युदकानिवा परिपप्रथे परितोप्रथयत् सोयमदब्धः केनाप्यहिंसितः गोपाः सर्वस्यगोपायितारक्षिता अमृतस्य अमरणहेतोरुदकस्यरक्षिता पालयितासन् वर्ततइतिशेषः ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

पृक्षस्येतिसप्तर्चमष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं आद्याःषड्जगत्यः सप्तमीत्रिष्टुप् तथाचानुक्रान्तम्—पृक्षस्यान्त्यात्रिष्टुबिति । चातुर्विंशिकेहन्याग्निमारुतेइदंसूक्तं वैश्वानरीयनिविद्धानं सूत्रितंच—पृक्षस्यवृष्णोवृष्णेशर्धायेति । आभिप्लविकेपृष्ठ्याभिप्लवषडहयोः पञ्चमेहनिइदमेवसूक्तंवैश्वानरनिविद्धानं सूत्रितंच—पृक्षस्यवृष्णोवृष्णेशर्धायनूचित्सहोजाइत्याग्निमारुतमिति । विषुवत्याग्निमारुते आद्यौतृचौस्तोत्रियानुरूपौ सूत्रितंच—पृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहइतिस्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रप्रथमा—

पृक्षस्यवृष्णोअरुषस्यनूसहःप्रनुवोचंविदथाजातवेदसः ।
वैश्वानरायमतिर्नव्यसीशुचिःसोमइवपवतेचारुरग्नये ॥ १ ॥

पृक्षस्य । वृष्णः । अरुषस्य । नु । सहः । प्र । नु । वोचम् ।
विदथा । जातऽवेदसः । वैश्वानराय । मतिः । नव्यसी । शुचिः ।
सोमःऽइव । पवते । चारुः । अग्नये ॥ १ ॥

पृक्षस्य संपृक्तस्य व्याप्तस्य यद्वा पृक्षंहविर्लक्षणमन्नंतद्वतः वृष्णः वर्षितुःअरुषस्य आरोचमानस्य जातवेदसः जातानांवेदितुर्वैश्वानराग्नेः सहोबलं अभिभवनसमर्थं विदथा विदथेयज्ञे नु क्षिप्रं प्रवोचं प्रब्रवीमि प्रकर्षेणस्तौमीत्यर्थः एकोनुशब्दःपूरकः नव्यसी नवतराशुचिर्निर्मला यद्वा स्तोतॄणां शोधयित्री चारुः शोभना मतिर्मननीयास्तुतिश्च अस्मैवैश्वानरायाग्नये पवते मत्सकाशात्स्रवति स्वयमेवनिर्गच्छतीत्यर्थः सोमइव यथासोमोदशापवित्रात्स्रवति तद्वत् ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सजायमानःपरमेव्योमनिव्रतान्यग्निर्व्रतपाअरक्षत ॥
व्यन्तरिक्षममिमीतसुक्रतुर्वैश्वानरोमहिनानाकमस्पृशत् ॥ २ ॥

सः । जायमानः । परमे । विऽओमनि । व्रतानि । अग्निः ।
व्रतऽपाः । अरक्षत । वि । अन्तरिक्षम् । अमिमीत । सुऽक्रतुः ।
वैश्वानरः । महिना । नाकम् । अस्पृशत् ॥ २ ॥

सवैश्वानरोग्निः व्रतपाः व्रतस्यपालकः परमे उत्कृष्टे व्योमनि व्योम्न्याकाशे जायमानः सर्वात्मना प्रादुर्भवन् व्रतानि कर्माणि लौकिकानि वैदिकानिच अरक्षत रक्षति अंतरिक्षंच व्यमिमीत एतदुपलक्षितान् त्रीँल्लोकान्निर्मितवान् तथा सुक्रतुः शोभनकर्मा वैश्वानरोग्निः महिना स्वमहिम्ना तेजसा नाकं द्युलोकं अस्पृशत् स्पृशतिस्म ॥ २ ॥

अथतृतीया–

व्यस्तभ्नाद्रोदसीमित्रोअद्भुतोन्तर्वावदकृणोज्ज्योतिषातमः ।
विचर्मणीवधिषणेअवर्तयद्वैश्वानरोविश्वमधत्तवृष्ण्यम् ॥ ३ ॥

वि । अस्तभ्नात् । रोदसी इति । मित्रः । अद्भुतः । अन्तःऽवावत् ।
अकृणोत् । ज्योतिषा । तमः । वि । चर्मणी इवेति चर्मणीऽइव ।
धिषणे इति । अवर्तयत् । वैश्वानरः । विश्वम् । अधत्त । वृष्ण्यम् ॥ ३

मित्रोमित्रभूतः सर्वेषांअद्भुतोमहानाश्चर्यभूतोवा वैश्वानरोग्निः रोदसी द्यावापृथिव्यौ व्यस्तभ्नात् विशेषेणस्तम्भितवान् यथा अधोनपततः तथा स्वकीयप्रदेशेस्थापितवानित्यर्थः तथा ज्योतिषा तेजसा तमःअंधकारंच अंतर्वावत् अन्तर्हितं तिरोहितमकृणोदकरोत् वावदिति वातेर्गतिकर्मणोयङ्लुगन्तस्यरूपं अपिच धिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ चर्मणीइव यथा पशोर्विशसिताद्वेचर्मणीशोषणार्थंमसारयतितथाव्यावर्तयत् विवृते विस्तृते अकरोत् किंबहुना वैश्वानरोयमग्निः विश्वं सर्वं वृष्ण्यंवीर्यमधत्त धत्ते धारयति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अ॒पामु॒पस्थे॑महि॒षा अ॑गृभ्णत॒विशो॒राजा॑न॒मुप॑तस्थुॠ॒ग्मिय॑म् ।
आदू॒तोअ॒ग्निम॑भरद्वि॒वस्व॑तोवैश्वान॒रंमा॑त॒रिश्वा॑परा॒वतः॑ ॥ ४ ॥

अ॒पाम् । उ॒पऽस्थे॑ । म॒हि॒षाः । अ॒गृ॒भ्ण॒त॒ । विशः॑ । राजा॑नम् ।
उप॑ । त॒स्थुः॒ । ऋ॒ग्मिय॑म् । आ । दू॒तः । अ॒ग्निम् । अ॒भ॒र॒त् ।
वि॒वस्व॑तः । वै॒श्वा॒न॒रम् । मा॒त॒रिश्वा॑ । प॒रा॒ऽवतः॑ ॥ ४ ॥

अपइत्यन्तरिक्षनाम अपामन्तरिक्षस्य उपस्थे उपस्थाने मध्ये महिषाः महन्नामैतत् महान्तोमरुतः अगृभ्णत अगृह्णन् इमंवैश्वानरंवैद्युतात्मनावर्तमानमजानन्नित्यर्थः गृहीत्वाच विशः प्रजाः राजानं स्वामिनं ऋग्मियमर्चनीयं उपतस्थुरस्तुवन् अपिचेमंवैश्वानरं अग्निं पुरा सूर्यसमीपे विद्यमानं दूतः वेगवान् देवानांदूतोवा मातरिश्वा वायुः परावतोदूरदेशात् विवस्वत-आदित्यात् आभरत् इमंलोकंप्रत्याजहार ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

यु॒गेयु॑गेवि॒द॒थ्यं॑गृ॒णद्भ्यो॒ऽग्ने॑र॒यिंय॒शसं॑धेहि॒नव्य॑सीम् ।
प॒व्ये॑वराजन्न॒घशं॑सम॒जर॒नी॒चानि॑वृ॒श्चव॒निनं॒नतेज॑सा ॥ ५ ॥

यु॒गेऽयु॑गे । वि॒द॒थ्य॑म् । गृ॒णत्ऽभ्यः॑ । अग्ने॑ । र॒यिम् । य॒शस॑म् । धे॒हि॒ ।
नव्य॑सीम् । प॒व्याऽइ॑व । रा॒ज॒न् । अ॒घऽशं॑सम् । अ॒ज॒र॒ । नी॒चा ।
नि । वृ॒श्च॒ । व॒निन॑म् । न । तेज॑सा ॥ ५ ॥

हेअग्ने युगेयुगे कालेकाले विदथ्यं विदथोयज्ञः तदर्हंत्वामुद्दिश्य नव्यसीं नवतरांस्तुतिं गृणद्भ्यः उच्चारयितृभ्योस्मभ्यं रयिं धनं यशसं यशस्विनं पुत्रंच धेहि विधेहि कुरु किंच हेराजन् राजमान अजर जरारहिताग्ने पव्येव वज्रेणेव आत्मीयेनतेजसा वनिनंन वृक्षमिव अघशंसं अघस्यानर्थस्यशंसितारं शत्रुं नीचा नीचीनः न्यग्भूतोयथाभवतितथा निवृश्च निजहि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अ॒स्माक॑मग्ने म॒घव॑त्सु धारया॒नामि॑ क्ष॒त्रम॒जरं॑ सु॒वीर्य॑म् ।
व॒यं ज॑येम श॒तिनं॑ सह॒स्रिणं॒ वैश्वा॑नर॒ वाज॑मग्ने॒ तवो॒तिभिः॑ ॥ ६ ॥

अ॒स्माक॑म् । अ॒ग्ने॒ । म॒घव॑त्ऽसु । धा॒र॒य॒ । अना॑मि । क्ष॒त्रम् ।
अ॒जर॑म् । सु॒ऽवीर्य॑म् । व॒यम् । ज॒ये॒म॒ । श॒तिन॑म् । स॒ह॒स्रिण॑म् ।
वैश्वा॑नर । वाज॑म् । अ॒ग्ने॒ । तव॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ ॥ ६ ॥

हेअग्ने अस्माकं सप्तम्यर्थेषष्ठी अस्मासु मघवत्सु हविर्लक्षणेनधनेनयुक्तेषु क्षत्रं धनं धारय स्थापय कीदृशं अनामि अनमनीयमनपहार्यमजरंजरारहितमनश्वरं सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं किंच हेवैश्वानराग्ने तवोतिभिः त्वत्संबन्धिभीरक्षणैः वयं शतिनं शतसंख्यायुक्तं शतपुरुषयुक्तंवा तथा सहस्रिणं वाजमन्नं जयेम लभेमहि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अद॑ब्धेभि॒स्तव॑ गो॒पाभि॑रिष्टे॒ऽस्माकं॑ पाहि त्रिषधस्थ सू॒रीन् ।
रक्षा॑ च नो द॒दुषां॒ शर्धो॑ अग्ने॒ वैश्वा॑नर॒ प्र च॑ तारीः॒ स्तवा॑नः ॥ ७ ॥ १० ।

अद॑ब्धेभिः । तव॑ । गो॒पाभिः॑ । इ॒ष्टे॒ । अ॒स्माक॑म् । पा॒हि॒ ।
त्रि॒ऽस॒ध॒स्थ॒ । सू॒रीन् । रक्ष॑ । च॒ । नः॒ । द॒दुषा॑म् । शर्धः॑ । अ॒ग्ने॒ ।
वैश्वा॑नर । प्र । च॒ । ता॒रीः॒ । स्तवा॑नः ॥ ७ ॥ १० ॥

हेइष्टे यष्टव्य एषणीयवा त्रिषधस्थ त्रिषुलोकेषुसहावस्थायिन् यद्वा आहवनीयादिषुत्रिष्वायतनेषुयष्टव्यैर्देवैःसहावतिष्ठमानाग्ने अदब्धेभिः केनाप्यहिंसितैः तवत्वदीयैर्गोपाभिःगोपकैः रक्षकैस्तेजोभिः अस्माकं सूरीन् अस्मदीयानस्तोतॄन्पाहि रक्ष हेवैश्वानराग्ने ददुषां हवींषिदत्तवतां नोस्माकं शर्धोबलं रक्षच स्तवान स्तूयमानस्त्वं प्रचतारीः प्रवर्धयच ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

अहश्चेतिसप्तर्चंनवमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं वैश्वानराग्निदेवताकं अनुक्रान्तंच अहश्चेति । व्यूळ्हेदशरात्रेषष्ठेहनिआग्निमारुतशस्त्रेवैश्वानरनिविद्धानमिदं सूत्र्यतेहि–अहश्चकृष्णमहश्चार्जुनंमध्वो वोनामेति ।

तत्रप्रथमा–

अहंश्चकृष्णमहरर्जुनंचविवर्तेतेरजसीवेद्याभिः ।
वैश्वानरोजायमानोनराजावातिरज्ज्योतिषाग्निस्तमांसि ॥ १ ॥

अहः । च । कृष्णम् । अहः । अर्जुनम् । च । वि । वर्तेते इति ।
रजसी इति । वेद्याभिः । वैश्वानरः । जायमानः । न । राजा ।
अव । अतिरत् । ज्योतिषा । अग्निः । तमांसि ॥ १ ॥

आहरतिपुरुषोस्मिन्कर्माणीत्यहः कृष्णं कृष्णवर्णं एतत्सामानाधिकरण्यादहःशब्दोरात्रिवचनः तमसाकृष्णवर्णारात्रिश्च अर्जुनंच सौरेणतेजसा शुक्लवर्णमहोदिवसश्चरजसी स्वस्वभासा सर्वंजगद्रंजयन्तौ वेद्याभिः वेदितव्याभिः अनुकूलतयाज्ञातव्याभिः स्वप्रवृत्तिभिःविवर्तेते विविधंपर्यावर्तेते यद्वा रजसी द्यावापृथिव्यौ उपलक्षणमेतत् लोकत्रयं प्रत्यावर्तेते एतच्चवैश्वानराग्नेराज्ञयेतिशेषः सहिदेवतात्वेनात्रप्रतिपाद्यः सचवैश्वानरोग्निःजायमानोनराजाप्रादुर्भवन् प्रवर्धमानोराजेव ज्योतिषा तेजसा तमांसि अवातिरत् अवतिरतिर्वधकर्मा अवतिरति विनाशयति॥१॥

अथद्वितीया–

नाहंतन्तुंनविजानाम्योतुंनयंवयन्तिसमरेतमानाः ।
कस्यस्वित्पुत्रइहवक्त्वानिपरोवदात्यवरेणपित्रा ॥ २ ॥

न । अहम् । तन्तुम् । न । वि । जानामि । ओतुम् । न । यम् ।
वयन्ति । समऽअरे । अतमानाः । कस्य । स्वित् । पुत्रः । इह ।
वक्त्वानि । परः । वदाति । अवरेण । पित्रा ॥ २ ॥

वैश्वानरस्यमहत्वमाख्यास्यन् ऋषिस्तदर्थंयज्ञं वस्त्रात्मकतमारूपयन् तस्यदुर्ज्ञानत्वमनयाप्रतिपादयतीतियज्ञवादिनोमन्यन्ते तन्तुं तन्तवः पटस्य प्रागायतानि सूत्राणि तानिच यज्ञात्मकस्यवस्त्रस्य गायत्र्यादीनिछन्दांसि स्तुतशस्त्राणिच तान्यहं नविजानामि तथा ओतुं ओतवस्तिरश्चीनानिसूत्राणि तानिचात्रयजूंषि आध्वर्यवाणिकर्माणिच तान्यहं नविजानामि अपिच एतदुभयसाध्यंतंपटं यज्ञलक्षणं नविजानामि यंपटंयज्ञलक्षणंसमरे संगमनेदेवयजने अतमानाः सततंचेष्टमानाऋत्विजः वयन्ति तंतूनोतूंश्चसंतन्वन्ति वस्त्ररूपेणनिष्पादयन्तीत्यर्थः इहा-

स्मिन्लोके कस्यस्विव् स्विदितिवितर्के कस्यखलु पुत्रोमनुष्यः वक्त्वानि वक्तव्यानितानिइमानि परः परस्तादमुष्मिन्लोके वर्तमानोयःसूर्यः तस्यपित्राअवरेण अवस्तादस्मिंल्लोकेवर्तमानेनवैश्वानराग्निना अनुशिष्टःसन् वदाति वदेव् नकश्चिदपिमवदितुंशक्नोतीत्यर्थः एतच्चसंप्रदायविद्भिरुक्तं वैश्वानरस्यपुत्रोसौपरस्ताद्दिवियःस्थितः। छन्दांस्यध्वरवस्त्रस्यस्तुतशस्त्राणितन्तवः॥ यजूंषिचेष्टाश्चोतुःस्याइस्त्वंवातव्यमध्वरः । परःपरस्थितःसूर्यःपिताग्निःपार्थिवोमतइति ॥ रूपकतयाजगत्सृष्टेर्दुर्ज्ञानत्वमनयाप्रतिपादयतीत्यात्मविदोमन्यन्ते तन्तुं तन्तून् तन्तुस्थानानि सूक्ष्माणि वियदादीन्यपञ्चीकृतानि भूतानि नविजानामि ओतुं ओतून् पञ्चीकृतानि स्थूलानि ओतुस्थानीयान्यपि वियदादीनि नविजानामि नच तत्कार्यं पटस्थानीयं प्रपंचं विजानामि यं प्रपंचं समरे तंतूनामोतूनांच संगमने अतमानाः सततंचेष्टमानाः संसारिणः वयन्ति उत्पादयन्ति तेषां भोगार्थमीश्वरः सृजतीतिकर्तृत्वमुपचर्यते इहास्मिन्विषये परः परस्ताद्बुद्धेरविषये वर्तमानानि वक्त्वानि वक्तव्यानि इमानि अवरेण अर्वाचीनेन सृष्ट्युत्तरकालमुत्पन्नेन पित्रा स्वजनकेन अनुशिष्टःसन्कस्यखलुपुत्रः वदाति वदेव् स्वोत्पत्तेःप्राचीनंवृत्तान्तंअजानानः कश्चिदपिनवदेदित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सइत्तन्तुंसविजानात्योतुंसवक्त्वान्यृतुथावदाति ।
यईंचिकेतदमृतस्यगोपाअवश्चरन्परोअन्येनपश्यन् ॥ ३ ॥

सः । इत् । तन्तुम् । सः । वि । जानाति । ओतुम् । सः । वक्त्वानि ।
ऋतुऽथा । वदाति । यः । ईम् । चिकेतत् । अमृतस्य । गोपाः ।
अवः । चरन् । परः । अन्येन । पश्यन् ॥ ३ ॥

यद्यप्युक्तप्रकारेणदुर्ज्ञानानि तथाप्येतानि वैश्वानरोग्निर्जानाति वदतिचेत्यनयाप्रतिपादयति सइत् सएववैश्वानरोग्निःतन्तुं तन्तुस्थानीयानि गायत्र्यादीनिछन्दांसि स्तुतशस्त्राणि विजानाति तथा सएव ओतुं ओतुस्थानीयानियजूंष्याध्वर्यवाणिचकर्माणि विजानाति ऋतुथा कालेकाले तत्तदनुष्ठानसमये वक्त्वानि वक्तव्यानिच तानि वदाति वदति वदेव् योयंवैश्वानरः अमृतस्य गोपाः उदकस्यगोपायितारक्षिता अवः अवस्ताद्भूलोकेचरन् पार्थिवाग्निरूपेणसंचरन् परः परस्ताद्दिवि अन्येनसूर्यात्मनापश्यन् सर्वंजगत्प्रकाशयन् ईं इमानि परिदृश्यमानानि सर्वाणिभूतानि चिकेतव जानाति सएवेतिपूर्वत्रसंबन्धः यद्वा सइव सएव तन्तुं तन्तुस्थानीयानि सूक्ष्म-

भूतानि विजानाति नान्यःकश्चित् तथाश्रोतुं श्रोतृस्थानीयानिस्थूलभूतानिच सएवविजानाति सएववक्त्वानि वक्तव्यान्युपदेष्टव्यानि इमानि ऋतुथा कालेकाले यदायदाविद्यासंप्रदायोच्छेदः तदातदा वदाविवदेव कोसौ योविजानीयात् वदेच्चेत्यतआह योवैश्वानरः विश्वनरात्मकः परमात्मा अमृतस्य अमृतत्वस्य विमोक्षणस्य गोपाः रक्षिता अवः अवस्तात् संसारदशायांचरन् अन्तःकरणोपेतोजीवात्मभावेनसंचरन् परः परस्ताद्विद्यायाःऊर्ध्वं वर्तमानेनान्येनउक्तविलक्षणेन निरुपाधिकेन सच्चिदादिलक्षणेनरूपेण पश्यन् सर्वंजगत्प्रकाशयन् ईं इमानि चिकेतज्जानाति तथाच परमात्मानंप्रकृत्यश्रूयते—तमेवभान्तमनुभातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अ॒यंहोता॑प्रथ॒मःपश्य॑ते॒मम्नि॒दंज्योति॑र॒मृतं॒मर्त्ये॑षु ।
अ॒यंसज॑ज्ञेध्रु॒वआनिष॒त्तोम॑र्त्य॑स्त॒न्वा॒३॑वर्ध॑मानः ॥ ४ ॥

अ॒यम् । होता॑ । प्र॒थ॒मः । पश्य॑त । इ॒मम् । इ॒दम् । ज्योतिः॑ ।
अ॒मृत॑म् । मर्त्ये॑षु । अ॒यम् । सः । ज॒ज्ञे॒ । ध्रु॒वः । आ । निऽस॑त्तः ।
अम॑र्त्यः । त॒न्वा॑ । वर्ध॑मानः ॥ ४ ॥

अयंवैश्वानरोग्निः प्रथमआद्योहोता मानुषोहिहोताद्वितीयः हेमनुष्याः तं इमं पश्यत भजतेत्यर्थः मर्त्येषु मरणस्वभावेषुशरीरेषु अमृतं मरणरहितं इदं वैश्वानराख्यंज्योतिः जाठररूपेणवर्ततइत्यर्थः अपिच सोयमग्निः ध्रुवोनिश्चलः आसमन्तान्निषत्तोनिषण्णः सर्वव्यापी अतएवामर्त्यः मरणरहितोपि तन्वा शरीरेण संबन्धात् जज्ञे जायते वर्धमानश्चभवतीत्युपचर्यते ॥४॥

अथपञ्चमी—

ध्रु॒वंज्योति॒र्निहि॑तंदृ॒शये॒कंमनो॒जवि॑ष्ठंप॒तय॑त्स्व॒न्तः ।
विश्वे॑दे॒वाःसम॑नसः॒सके॑ता॒एकं॒क्रतु॑म॒भिवि॑यन्ति॒सा॒धु ॥ ५ ॥

ध्रु॒वम् । ज्योतिः॑ । निऽहि॑तम् । दृ॒शये॑ । कम् । मनः॑ । जवि॑ष्ठम् ।
प॒तय॑त्ऽसु । अ॒न्तरिति॑ । विश्वे॑ । दे॒वाः । सऽम॑नसः । सऽके॑ताः ।
एक॑म् । क्रतु॑म् । अ॒भि । वि । य॒न्ति॒ । सा॒धु ॥ ५ ॥

---

१ तै० उपनिषत्

ध्रुवं निश्चलं मनः मनसः तस्मादपि जविष्ठं अतिशयेनवेगवत् ईदृशंवैश्वानराख्यंज्योतिः पतयत्सु गच्छत्सु जंगमेषुप्राणिषु अन्तर्मध्ये निहितं प्रजापतिनास्थापितं किमर्थं दृशये कंदर्शनार्थं किंच विश्वेसर्वेदेवाश्च समनसः समानमनस्काः सकेताः समानप्रज्ञाश्चसन्तः एकं मुख्यं गन्तारंवा क्रतुं कर्मणांकर्तारं वैश्वानरं साधु सम्यक् अभिवियन्ति आभिमुख्येनविविधंप्राप्नुवन्ति सेवन्तइत्यर्थः यद्वा पतयत्सु गच्छत्सु प्राणिष्वन्तर्मध्ये हृदये मनोजविष्ठं मनसोप्यतिशयेनवेगयुक्तं ध्रुवं निश्चलं निर्विकल्पं तथाचवाजसनेयकं—अनेजदेकंमनोजवीयइति । ज्योतिः ब्रह्मचैतन्यं निहितं नकेनचिद्स्थापितं योवेदनिहितंगुहायांपरमेव्योमन्निंतिहि श्रूयते । किमर्थं दृशये दर्शनार्थं ज्ञानेनहिसर्वंजानन्ति अपिच दीव्यन्तीतिदेवाइन्द्रियाणि विश्वे सर्वेदेवाः सर्वाणींद्रियाणि चक्षुराद्याः समनसः मनसासहवर्तमानाः सकेताः सतेजस्काः सन्तः एकमद्वितीयं क्रतुं सृष्ट्यादीनांकर्मणांकर्तारं विश्वनरात्मकं परमात्मानं अभिलक्ष्य साधु सम्यक् वियन्ति विविधंगच्छन्ति देवाएववा इमं अभिवियन्ति आभिमुख्येन विविधमुपयन्ति उपासतइत्यर्थः तथाचश्रूयते—तद्देवाज्योतिषांज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतमिति ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

विमेकर्णापतयतोविचक्षुर्वी३दंज्योतिर्हृदयआहितंयत् ।
विमेमनश्चरतिदूरआधीःकिंस्विद्वक्ष्यामिकिमुनूमनिष्ये ॥ ६ ॥

वि । मे । कर्णा । पतयतः । वि । चक्षुः । वि । इदम् । ज्योतिः ।
हृदये । आऽहितम् । यत् । वि । मे । मनः । चरति । दूरेऽआधीः ।
किम् । स्वित् । वक्ष्यामि । किम् । ऊँ इति । नु । मनिष्ये ॥ ६ ॥

वैश्वानरंश्रोतुकामस्य मे मम कर्णा कर्णौ विपतयतः विविधंगच्छतः श्रोतव्यानां तदीयगुणानांबहुत्वात् तथा वैश्वानरंदिदृक्षमाणस्य ममचक्षुरिन्द्रियं विपतयति विविधंगच्छति द्रष्टव्यानांतदीयरूपाणां बहुत्वात् तथा ज्योतिः प्रकाशकं हृदयेहृदयपुण्डरीके आहितं निहितं यद्बुद्ध्याख्यंतत्त्वं इदमपि विपतयति विविधंगच्छति वैश्वानरात्मानंज्ञातुं अपिच दूरे आधीःदूरे विप्रकृष्टेविषये आधीराध्यानंयस्यतादृशं छान्दसोलिङ्गव्यत्ययः मे मदीयं मनश्च विचरति विविधंप्रवर्तते एवमहमहमिकया सर्वेष्विन्द्रियेषुप्रवृत्तेषु किंस्विदहं वैश्वानरस्यरूपमिति वक्ष्यामि। किमुनु किमुखलु सम्प्रतिमनिष्ये मनसाप्रत्येवैश्वानरस्यगुणानामनन्तत्वात् मन्दप्रज्ञेनमया ज्ञातुंनशक्यतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

१ तै० आरण्यके । २ बृहदारण्यके ।

अथसप्तमी–

विश्वेदेवाअनमस्यन्भियानास्त्वामग्नेतमसितस्थिवांसम् ।
वैश्वानरोवतूतयेनोमर्त्योवतूतयेनः ॥ ७ ॥ ११ ॥

विश्वे । देवाः । अनमस्यन् । भियानाः । त्वाम् । अग्ने । तमसि ।
तस्थिऽवांसम् । वैश्वानरः । अवतु । ऊतये । नः । अमर्त्यः ।
अवतु । ऊतये । नः ॥ ७ ॥ ११ ॥

हेवैश्वानर तमस्यन्धकारे तस्थिवांसं स्थितवन्तंत्वां विश्वे सर्वेदेवाः अनमस्यन् नमस्कुर्वंति कुतोहेतोः भियानाः अन्धकाराद्भीताः तादृशोऽमर्त्योमरणरहितोवैश्वानरोग्निः नोस्मान् ऊतयेऊत्या रक्षणेनावतु रक्षतु पुनरुक्तिरादरार्था ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

पुरोवइतिसप्तर्चंदशमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं सप्तमीविंशिकाद्विपदाविराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं–पुरोवोद्विपदान्तं । प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौ त्रैष्टुभेछन्दसीदमादीनिचत्वारिसूक्तानि सूत्रितंच–पुरोवोमन्द्रमितिचत्वारितंसुप्रतीकमितिपळिति ।

तत्रप्रथमा–

पुरोवोमन्द्रंदिव्यंसुवृक्तिंप्रयतियज्ञेअग्निमध्वरेदधिध्वम् ।
पुरउक्थेभिःसहिनोविभावास्वध्वराकरतिजातवेदाः ॥ १ ॥

पुरः । वः । मन्द्रम् । दिव्यम् । सुऽवृक्तिम् । प्रऽयति । यज्ञे ।
अग्निम् । अध्वरे । दधिध्वम् । पुरः । उक्थेभिः । सः । हि । नः ।
विभाऽवा । सुऽअध्वरा । करति । जातऽवेदाः ॥ १ ॥

हेऋत्विग्यजमानायोयूयं मन्द्रं मोदनं स्तुत्यंवा दिव्यं दिविभवं सुवृक्तिं सुष्टु दोषैर्वर्जितं सुखेनावर्जनीयंवा एवंगुणमग्निं प्रयति प्रगच्छति प्रवर्तमानेध्वरे रक्षःप्रभृतिभिरहिंस्ये हिंसाप्रत्यवायरहितेवास्मिन्यज्ञे पुरोदधिध्वं पुरस्तादाहवनीयरूपेणधारयत यद्वा पुरोधसंकुरुत उ-

क्थेभिः स्तुवशस्त्रैश्च पुरोदधिध्वं विभावा विशेषेणदीप्यमानः जातवेदाः जातानांविदितासो-ग्निः हियस्माद् नोस्मान् स्वध्वरा शोभनयागान् करति करोति तस्मात्पुरोदधिध्वमि-त्यन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

तमुंद्युमःपुर्वणीकहोतरग्नेंअग्निभिर्मनुंपइधानः।
स्तोमंयमस्मैममतेवशूपंघृतंनशुचिमतयःपवन्ते ॥ २ ॥

तम्। ॐ इति। द्युऽमः। पुरुऽअनीक। होतः। अग्ने। अग्निऽभिः। मनुंपः। इधानः। स्तोमंम्। यम्। अस्मै। ममताऽइव। शूपम्। घृतम्। न। शुचि। मतयः। पवन्ते ॥ २ ॥

हेद्युमः दीप्तिमन् पुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने अग्निभिस्तवावयवभूतैरन्यैर-ग्निभिःसार्धं इधानः समिध्यमानःदीप्तःसन्मनुपः मनुष्यस्यस्तोतुः तमु तंस्तोमंश्रृणुविशेषः उइतिपादपूरणं यंस्तोमंस्तोत्रं शूषं सुखकरं घृतंन पवित्राभ्यामुत्पूतं घृतमिव शुचि शुद्धं अस्मा-अग्नये मतयोमन्तारःस्तोतारः ममतेव ममतानामब्रह्मवादिनीदीर्घतमसोमाता सेव पवन्ते पुनन्ति संस्कुर्वन्ति दोषवर्जितमुच्चारयन्तीत्यर्थः तंस्तोममित्यन्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

पीपायसःश्रवसामर्त्येषुयोअग्नयेंददाशविप्रंउक्थैः।
चित्राभिस्तमूतिभिश्चित्रशोचिर्व्रजस्यसातागोमतोदधाति ॥ ३॥

पीपाय। सः। श्रवसा। मर्त्येषु। यः। अग्नये। ददार्श। विप्रः। उक्थैः। चित्राभिः। तम्। ऊतिऽभिः। चित्रऽशोचिः। व्रजस्य। साता। गोऽमतः। दधाति॥ ३ ॥

सयजमानः मर्त्येषुमनुष्येषु श्रवसान्नेन पीपाय वर्धते विप्रोमेधावी योयजमानः उक्थैः स्तुतिभिःसार्धं हवींषि ददाश प्रयच्छति तंयजमानं चित्रशोचिर्विचित्रदीप्तिरग्निः चित्राभिरा-श्चर्यभूताभिःऊतिभीरक्षाभिर्गोमतोगोभिर्युक्तस्यव्रजस्य गोष्ठस्य साता सातौ संभजने दधाति धारयति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

आयःपप्रौजायमानऊर्वीदूरेदृशाभासाकृष्णाध्वा ।
अधंबहुचित्तमऊर्म्यायास्तिरःशोचिषाददृशेपावकः ॥ ४ ॥

आ । यः । पप्रौ । जायमानः । उर्वी इति । दूरेऽदृशा । भासा ।
कृष्णऽअध्वा । अध । बहु । चित् । तमः । ऊर्म्यायाः । तिरः ।
शोचिषा । ददृशे । पावकः ॥ ४ ॥

कृष्णाध्वा कृष्णवर्त्मायोग्निः जायमानः प्रादुर्भवन् उर्वीविस्तीर्णे द्यावापृथिव्यौ दूरेदृशा दूरेदृश्यमानया भासा दीप्त्या आपप्रौ आपूरयति सपावकोग्निरधानन्तरं ऊर्म्यायाः रात्रिनामैतत् रात्रेःसंबन्धि बहुचित् बहुपितमः अन्धकारं शोचिषा दीप्त्या तिरस्कुर्वन् ददृशे दृश्यते ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नूनश्चित्रंपुरुवाजाभिरूतीअग्नेरयिंमघवद्भ्यश्चधेहि ।
येराधसाश्रवसाचात्यन्यान्त्सुवीर्येभिश्चाभिसन्तिजनान् ॥ ५ ॥

नु । नः । चित्रम् । पुरुऽवाजाभिः । ऊती । अग्ने । रयिम् ।
मघवत्ऽभ्यः । च । धेहि । ये । राधसा । श्रवसा । च । अति ।
अन्यान् । सुऽवीर्येभिः । च । अभि । सन्ति । जनान् ॥ ५ ॥

हेअग्ने मघवद्भ्योहविर्लक्षणधनयुक्तेभ्योनोस्मभ्यं पुरुवाजाभिर्बह्वन्नैः ऊती ऊतिभीरक्षणैः सह चित्रं चायनीयंरयिं धनं नु क्षिप्रं धेहि देहि प्रयच्छ चशब्दोवक्ष्यमाणेनसमुच्चयार्थः ये राधसाधनेन श्रवसान्नेनच सुवीर्येभिः शोभनैर्वीर्यैश्च अन्यान् जनान् मनुष्यानति अतिशयेनाभिसंति अभिभवन्ति तादृशान्पुत्रांश्चास्मभ्यंदेहीत्यर्थः ॥५॥

अथषष्ठी—

इमंयज्ञंचनोधाअग्नउशन्यन्तआसानोजुहुतेहविष्मान् ।
भरद्वाजेषुदधिषेसुवृक्तिमवीर्वाजस्यगध्यस्यसातौ ॥ ६ ॥

इ॒मम् । य॒ज्ञम् । चनः॑ । धाः॒ । अ॒ग्ने॒ । उ॒शन् । यम् । ते॒ । आ॒सा॒नः ।
जु॒हु॒ते । ह॒विष्मा॑न् । भ॒रत्ऽवा॑जेषु । द॒धि॒षे । सु॒ऽवृ॒क्तिम् ।
अवीः॑ । वाज॑स्य । गध्य॑स्य । सा॒तौ ॥ ६ ॥

हेअग्ने उशन् कामयमानस्त्वं इमं पुरोवर्तियज्ञं यागसाधनं नोहविर्लक्षणमन्नं धाः धेहि स्वात्मनिधारय यंच पुरोडाशादिकं आसानः आसीनः उपविशन् हविष्मान् हविर्युक्तोयजमानस्तेतुभ्यं त्वदर्थं जुहुते जुहोति तमिममित्यन्वयः अपिच भरद्वाजेष्वृषिषु सुवृक्तिं सुष्ठुदोषैर्वर्जितांस्तुतिं दधिषे धारय गध्यस्य गध्यतिर्मिश्रीभावकर्मा मिश्रणीयस्य प्राप्यस्य वाजस्यान्नस्य सातौ संभजनेनिमित्तभूते अवीस्तान्रक्षच ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

विद्वेषां॑सीनु॒हि व॒र्धये॒ळां मदे॑म श॒तहि॑माः सु॒वीराः॑ ॥ ७ ॥ १२ ॥
वि । द्वेषां॑सि । इ॒नु॒हि । व॒र्धय॑ । इळा॑म् । मदे॑म । श॒तऽहि॑माः ।
सु॒ऽवीराः॑ ॥ ७ ॥ १२ ॥

हेअग्ने द्वेषांसि द्वेष्टृन्शत्रून् विइनुहि विविधंगमय इळामन्नंचास्मदीयंवर्धय वयंच सुवीराः शोभनैर्वीरैःपुत्रपौत्रादिभिरुपेताःसन्तः शतहिमाः शतंहेमंतान्संवत्सरान् मदेम मोदेम तृप्ताभूयास्म ॥ ७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेद्वादशोवर्गः ॥१२॥

यजस्वहोतरितिषळृचमेकादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं अनुक्रम्यतेच—यजस्वषळिति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

यज॑स्व होतरिषि॒तो यजी॑या॒नग्ने॒ बाधो॑ म॒रुतां॒ न प्रयु॑क्ति ।
आ नो॑ मि॒त्रावरु॑णा॒ नास॑त्या॒ द्यावा॑ हो॒त्राय॑ पृथि॒वी व॑वृत्याः ॥ १ ॥
यज॑स्व । हो॒त॒रिति॑ । इ॒षि॒तः । यजी॑यान् । अग्ने॑ । बाधः॑ । म॒रुता॑म् ।
न । प्रऽयु॑क्ति । आ । नः॒ । मि॒त्रावरु॑णा । नास॑त्या । द्यावा॑ ।
हो॒त्राय॑ । पृ॒थि॒वी इति॑ । व॒वृ॒त्याः॒ ॥ १ ॥

हेहोतर्देवानामाह्वातरग्ने यजीयान् यष्टृतमस्त्वं इषितः प्रेषितः अस्माभिःप्रार्थितःसन् नेतिसंप्रत्यर्थे संप्रतिप्रयुक्ति प्रयुक्तौ प्रयुज्यमानेयज्ञे मरुतां देवानां बाधः शत्रूणांबाधकंगणं यजस्व यद्वैतद्वाक्यद्वयं हेहोतरग्ने यजस्व देवानित्येकंवाक्यं प्रयुज्यतइतिप्रयुक्ति बलं मरुतांनप्रयुक्ति मरुतांबलमिव अस्मच्छत्रून्बाधोबाधस्वेतिद्वितीयंवाक्यं अपिच मित्रावरुणा अहरभिमानीदेवोमित्रः वरुणोरात्र्यभिमानी तौच नासत्या सत्यस्यनेतारौ सत्यस्वभावावेववा नासिकाप्रभवौवा अश्विनौ द्यावापृथिवीदिवंचपृथिवींच एतांश्चदेवान् होत्राय अस्मयज्ञाय तदर्थं आववृत्याः आवर्तय आवहेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

त्वंहोतामन्द्रतमोनोअध्रुगन्तर्देवोविदथामर्त्येषु ।
पावकयाजुह्वा३वह्निरासाग्नेयजस्वतन्वं१तवस्वाम् ॥ २ ॥

त्वम् । होता । मन्द्रऽतमः । नः । अध्रुक् । अन्तः । देवः । विदथा । मर्त्येषु । पावकया । जुह्वा । वह्निः । आसा । अग्ने । यजस्व । तन्वम् । तव । स्वाम् ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं मर्त्येषु मनुष्येषु अन्तर्मध्ये वर्तमाने विदथा विदथेयज्ञे होता देवानामाह्वाता भवसि कीदृशस्त्वं मन्द्रतमःस्तुत्यतमः नोस्माकमध्रुक्अद्रोग्धा अस्मदर्थंद्रोहरहितोवा सर्वद्यामित्रभूतइत्यर्थः देवोदानादिगुणयुक्तः अपिच हेअग्ने जिह्वा हूयन्तेस्यामाहुतयइति जुहूर्ज्वाला तया पावकयाशोधयित्र्या आसा आस्येन देवानामास्यभूतया वह्निर्हविषांवोढात्वं तव स्वां स्वभूतां स्विष्टकृदाख्यां तन्वं तनूं यजस्व ॥ २ ॥

अथतृतीया–

धन्याचिद्धित्वेधिषणावष्टिप्रदेवाञ्जन्मगृणतेयजध्यै ।
वेपिष्ठोअङ्गिरसांयद्धविप्रोमधुच्छन्दोभनतिरेभइष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या । चित् । हि । त्वे इति । धिषणा । वष्टि । प्र । देवान् । जन्म । गृणते । यजध्यै । वेपिष्ठः । अङ्गिरसाम् । यत् । ह । विप्रः । मधु । छन्दः । भनति । रेभः । इष्टौ ॥ ३ ॥

धन्या धनमिच्छन्ती धनहेतुभूताधिषणास्तुतिः हेअग्ने तेत्वां वष्टि कामयते चिच्छीत्येतत्तदपूरणं किमर्थं देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् प्रयजध्यै प्रकर्षेणयष्टुं त्वदीयंजन्मप्रादुर्भावं गृणते स्तुवतेयजमानाय ईदृग्भूतयजमानार्थं यद्ध यदाखलु अङ्गिरसामृषीणांमध्ये वेपिष्ठः अतिशयेन स्तुतेःप्रेरयिता विप्रोमेधावी रेभः स्तोताभरद्वाजः इष्टौ यज्ञे मधु मधुवन्मदकरं छन्दः स्तोत्रं भनति उच्चारयति तदाधिषणावष्टीत्यन्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अदिद्युतत्स्वपाकोविभावाग्नेयजस्वरोदसीउरूची ॥
आयुंनयंनमसारातहव्याअञ्जन्तिसुप्रयसंपञ्चजनाः ॥ ४ ॥

अदिद्युतत् । सु । अपाकः । विऽभावा । अग्ने । यजस्व । रोदसी इति । उरूची इति । आयुम् । न । यम् । नमसा । रातऽहव्याः । अञ्जन्ति । सुऽप्रयसम् । पञ्च । जनाः ॥ ४ ॥

अयमग्निः सुअदिद्युतत् सुष्ठुद्योतते दीप्यते कथंभूतः अपाकः पाकःपक्तव्यप्रज्ञोमूर्खः तद्विलक्षणोऽपाकः विभावा दीप्तिमान् शेषः प्रत्यक्षकृतः हेअग्ने सत्वं उरूची उरुविस्तीर्णअञ्चत्यौ विस्तृते रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजस्व हविषापूजय आयुंन मनुष्यमतिथिमिव यं पञ्चजनाःमनुष्याः ऋत्विग्यजमानलक्षणाः रातहव्याः दत्तहविष्काःसन्तःसुप्रयसं शोभनहविर्लक्षणं यमग्निं नमसान्नेनहविर्लक्षणेन अञ्जन्ति सिञ्चन्तितर्पयन्ति सत्वं यजस्वेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

वृञ्जेहयन्नमसाबर्हिरग्नावयामिस्रुग्घृतवतीसुवृक्तिः ।
अम्यक्षिसद्मसदनेपृथिव्याअश्रायियज्ञःसूर्येनचक्षुः ॥ ५ ॥

वृञ्जे । ह । यत् । नमसा । बर्हिः । अग्नौ । अयामि । स्रुक् । घृतऽवती । सुऽवृक्तिः । अम्यक्षि । सद्म । सदने । पृथिव्याः । अश्रायि । यज्ञः । सूर्ये । न । चक्षुः ॥ ५ ॥

यद्व यदाखलु नमसा हविषासह अग्नौ अग्निसमीपे बर्हिर्वृञ्जे वृजिश्छेदनार्थः छिद्यते आह्रियतइत्यर्थः सुवृक्तिः सुष्ठुदोषैर्वर्जिता घृतवती घृतपूर्णास्रुक् अयामि नियम्यते बर्हिष्यासाद्यते तथा पृथिव्याभूमेः सदने स्थाने सद्महविरासादनार्थावेदिः अम्यक्षि म्यक्षतिर्गतिकर्मा गम्यते परिगृह्यते तदानींयज्ञः अश्रायि यजमानेआश्रितोभवति तत्रदृष्टान्तः—सूर्येनचक्षुः यथा सूर्येसर्वस्यप्रेरकेआदित्येप्रकाशकंतेजःसमवैतितद्वद् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

दशस्यानःपुर्वणीकहोतर्देवेभिरग्नेअग्निभिरिधानः ।
रायःसूनोसहसोवावसानाअतिस्रसेमवृजनंनांहः ॥ ६ ॥ १३ ॥

दशस्य । नः । पुरुऽअनीक । होतः । देवेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः । इधानः । रायः । सूनो इति । सहसः । ववसानाः । अति । स्रसेम । वृजनम् । न । अंहः ॥ ६ ॥ १३ ॥

हेपुर्वणीक बहुज्वाल होतर्देवानामाह्वातरग्ने देवेभिर्देवैर्द्योतमानैः अन्यैरग्निभिःत्वद्विभूतिभूतैःसार्धं इधानः इध्यमानोदीप्यमानःसन् नोस्मभ्यं रायोधनानि दशस्य प्रयच्छ हेसहसः सूनो बलस्यपुत्राग्ने वावसानाः हविषात्वामाच्छादयन्तोवयं वृजनंन शत्रुमिव अंहः पापं अतिस्रसेम अतिगच्छेम अतिक्रामेमेत्यर्थः ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

मध्येहोतेतिषळ्चंद्वादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं मध्यइत्यनुक्रान्तं प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

मध्येहोतादुरोणेबर्हिषोराळग्निस्तोदस्यरोदसीयजध्यै ।
अयंससूनुःसहसऋतावादूरात्सूर्योनशोचिषाततान ॥ १ ॥

मध्ये । होता । दुरोणे । बर्हिषः । राट् । अग्निः । तोदस्य । रोदसी इति । यजध्यै । अयम् । सः । सूनुः । सहसः । ऋतऽवा । दूरात् । सूर्यः । न । शोचिषा । ततान ॥ १ ॥

होता देवानामाह्वाता बर्हिषोयज्ञस्य राट् राजाग्निः तोदस्य तुद्यतेतपसापीड्यतेइतितोदो-यजमानः तस्यदुरोणेगृहे मध्येनिषीदतीतिशेषः किमर्थं रोदसी द्यावापृथिव्यौ यजध्यै यष्टुं सत्ताद्दशोयं सहसःसूनुः सहसस्पुत्रः ऋतावा सत्यवान् यज्ञवान्वाग्निः सूर्योन सूर्यइव दूरात् दूरतएव शोचिषा तेजसा ततान आतनोति विस्तारयति दूरदेशेवर्तमानोपि सूर्यइवसर्वंजग-द्भासयतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

आयस्मिन्त्वेस्वपाकेयजत्रयक्षद्राजन्त्सर्वतातेवनुद्यौः ।
त्रिषधस्थस्ततरुषोनजंहोहव्यामघानिमानुषायजध्यै ॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । त्वे इति । सु । अपाके । यजत्र । यक्षत् । राजन् ।
सर्वताताऽइव । नु । द्यौः । त्रिऽसधस्थः । ततरुषः । न । जंहः ।
हव्या । मघानि । मानुषा । यजध्यै ॥ २ ॥

द्यौःस्तोता सर्वतातेव इवशब्दःपूरकः यज्ञनामैतत् सर्वतातौ सर्वैस्तायमानेयज्ञे यद्वा सर्व-शब्दात्स्वार्थिकस्तातिल्प्रत्ययः सर्वस्तोता हेयजत्र यष्टव्य राजन् राजमानाग्ने अपाके प्राज्ञे त्वे यस्मिंस्त्वेत्वयि सु अत्यन्तं नु क्षिप्रं आयक्षत् आयजति हवींषिजुहोति त्रिषधस्थः त्रिषुलोके-षुसहस्थितः यद्वा गार्हपत्यादिरूपेणत्रिधावस्थितः तादृशस्त्वं ततरुषोन तरितासूर्यइव जंहः शीघ्रं-गन्ताभव जंहइतिहन्तेर्गतिकर्मणोरूपं यद्वा तॄप्लवनतरणयोरित्यस्मात्क्वसौरूपंततर्वानिति तस्य षष्ठ्यारूपमेतत् ततरुषइति तरितुःसूर्यस्येवजंहोवेगस्तवभवत्वित्यर्थः किमर्थं मघानि मंहनीयानि प्रशस्यानि मानुषा मनुष्याणांसंबंधीनि हव्या हव्यानि हवींषि यजध्यै यष्टुं देवेभ्योदातुम् ॥२॥

अथतृतीया–

तेजिष्ठायस्यारतिर्वनेराट्तोदोअध्वन्नवृधसानोअद्यौत् ।
अद्रोघोनद्रविताचेततित्मन्नमर्त्योवर्त्रओषधीषु ॥ ३ ॥

तेजिष्ठा । यस्य । अरतिः । वनेऽराट् । तोदः । अध्वन् । न ।
वृधसानः । अद्यौत् । अद्रोघः । न । द्रविता । चेतति । त्मन् ।
अमर्त्यः । अवर्त्रः । ओषधीषु ॥ ३ ॥

यस्याग्नेः अरतिर्गन्त्रीज्वाला वेजिष्ठा अतिशयेनतेजस्विनीसती वनेराट् दावरूपेणअ-रण्येराजमानावर्तते वृधसानोवर्धमानः सोग्निः तोद्रोअध्वंन तोदः सर्वस्यप्रेरकःसूर्यः यथा अध्वनि स्वमार्गेन्तरिक्षे अर्यैत् द्योततेप्रकाशते अपिच अद्रोघान् अद्रोग्धस्तोषक प्राणरूपेणसर्वेषामद्रोग्धावायुरिव तादृशः अमर्त्योमरणरहितः सोग्निः ओषधीषु ओषः पाकः एषुधीयतेइत्योषधयोवनानि तेषु द्रविता शीघ्रगामीसन् अवर्त्रः केनाप्यवारणीयस्सन् तत्र आत्मना स्वप्रकाशेनैवचेतति चेतयति सर्वंजगत् ज्ञापयति ॥ ३ ॥

अथास्मिन् लोके स्मेतिपूरकः अस्याग्नेर्भासोरश्मीन् धनयन्ति स्तोतारःस्तुवन्ति यथदा वृथा अनायासेन तक्षव् तक्षन् तनूकुर्वन् वनानि सम्यक्दहन् पृथ्वीं विस्तीर्णामरण्यभुव-मनुयात्यनुगच्छति तदानींधनमन्वीत्यन्वयः योग्निः स्पन्द्रः स्पन्दनवान् विषितोविमुक्तःप्रति-बन्धरहितः अतएव सद्यः शीघ्रंधवीयान् गन्तृतमोभवति कइव ऋणोनतायुः ऋणोतिर्गतिक-र्मा तायुरितिस्तेननाम यथास्तेनःशीघ्रंगन्ताभवति तद्वव् सोयमग्निःधन्वमरुभूमिमतिक्रम्य राट् राजते यद्वा धन्वन्त्यस्मादापइतिधन्वान्तरिक्षं अतिशयेनान्तरिक्षमाक्रम्यराजते ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

सत्वंनोअर्वन्निदायाविश्वेभिरग्नेअग्निभिरिधानः ॥
वेषिरायोवियासिदुच्छुनामदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ ६ ॥ १४ ॥

सः । त्वम् । नः । अर्वन् । निदायाः । विश्वेभिः । अग्ने । अग्निऽभिः ।
इधानः । वेषि । रायः । वि । यासि । दुच्छुनाः । मदेम ।
शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥ १४ ॥

हेअर्वन् गन्तरग्ने सतादृशस्त्वं निदायाः निन्दित्र्याः प्रजायाः निन्दायाएववापाहीतिशेषः कथं-भूतः सन् विश्वेभिः सर्वैरग्निभिः त्वच्छाखाभूतैः इधानः इध्यमानःसन् रायोधनानिच अस्मा-न्वेषि गमय यद्वा हविर्लक्षणानि धनानि वेषि कामयसे दुच्छुनाः दुःखकारिणीः शत्रुसेनाः वियासिच विविधंगमयसिच वयंच सुवीराः शोभनपुत्रपौत्राःसन्तः शतहिमाः शतसंवत्सरान् म-देम मोदेम ॥६॥ ॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

त्वद्विश्वेतिषळृचंत्रयोदशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमाग्नेयं त्वद्विश्वेत्यनुक्रान्तं प्रातरनु-वाकाश्विनशस्त्रयोरुक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

त्वद्विश्वासुभगसौभगान्यग्नेवियन्तिवनिनोनवयाः ।
श्रुष्टीरयिर्वाजोवृत्रतूर्येदिवोवृष्टिरीड्योरीतिरपाम् ॥ १ ॥

त्वत् । विश्वा । सुऽभग । सौभगानि । अग्ने । वि । यन्ति । वनिनः ।
न । वयाः । श्रुष्टी । रयिः । वाजः । वृत्रऽतूर्ये । दिवः । वृष्टिः ।
ईड्यः । रीतिः । अपाम् ॥ १ ॥

हेसुभग शोभनधनाग्ने विश्वा विश्वानिसर्वाणि सौभगानि धनानि त्वत् त्वत्तः वियन्ति विविधंनिर्गच्छन्ति हिरण्यमूलत्वात्सर्वेषांधनानां हिरण्यंचाग्नेःसकाशादुत्पन्नं तस्यरेतःपरापतत् तद्धिरण्यमभवदितिश्रुतेः। निर्गमनेदृष्टान्तः—वनिनोनवयाः यथावृक्षात्शाखाविविधंनिर्गच्छन्ति तद्वत् तथा रयिः पशुसंघश्च त्वत्सकाशादेव श्रुष्टीक्षिप्रं व्येति निर्गच्छति पशवोवैरयिःपशून्नेवावरुन्धइतितैत्तिरीयकम्। वृत्रतूर्ये वृत्राणांशत्रूणांहिंसकेसंग्रामे शत्रून्जेतुं वाजोबलंच त्वत्तोव्येति दिवोन्तरिक्षाद्यावृष्टिः सापि त्वत्तएवव्येति अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते। आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिस्मरणात्॥ अतस्त्वमीड्यः सर्वैःस्तुत्यःसन् अपामुदकानां रीतिर्गमयिताभवसि ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वंभगोनआहिरत्नमिषेपरिज्मेवक्षयसिदस्मवर्चाः।
अग्नेमित्रोनबृहतऋतस्यासिक्षत्तावामस्यदेवभूरेः ॥ २ ॥

त्वम्। भर्गः। नः। आ। हि। रत्नम्। इषे। परिज्माऽइव।
क्षयसि। दस्मऽवर्चाः। अग्ने। मित्रः। न। बृहतः। ऋतस्य।
असि। क्षत्ता। वामस्य। देव। भूरेः ॥ २ ॥

हेअग्ने भगोभजनीयस्त्वं नोस्मभ्यं रत्नं रमणीयंधनं आइषे आगमय प्रयच्छ इषणगतावित्यस्यैतद्रूपं हीतिपूरकः दस्मवर्चाः दर्शनीयदीप्तिस्त्वं परिज्मेवपरितोगन्तावायुरिव क्षयसि सर्वत्रनिवससि यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा सर्वस्येशिषे हेअग्ने मित्रोन प्रमीतेस्त्रायकोदेवइव बृहतोमहतःऋतस्योदकस्य यज्ञस्यवा क्षत्तासि क्षदतिरन्नदानकर्मा दाताभवसि तथा हेदेव द्योतमानाग्ने भूरेर्बहुलस्य वामस्य वननीयस्य धनस्यच दाताभवसीत्यनुषङ्गः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ससत्पतिःशवसाहन्तिवृत्रमग्नेविप्रोविपणेर्भर्तिवाजम्।
यंत्वंप्रचेतऋतजातरायासजोषानप्त्रापांहिनोषि ॥ ३ ॥

१ तै० ब्रा० १. १. ३. । २ तै० सं० १. ५, ८. ।

सः । सत्ऽपतिः । शर्वसा । हन्ति । वृत्रम् । अग्ने । विप्रः । वि । पणेः । भर्ति । वाजम् । यम् । त्वम् । प्रऽचेतः । ऋतऽजात । राया । सऽजोषाः । नप्त्रा । अपाम् । हिनोषि ॥ ३ ॥

हेअग्ने सत्पतिः सतांपालयिता सपुरुषः वृत्रमावरकंशत्रुं शवसा बलेन हन्ति सचवि-प्रोमेधावीसन् पणेर्वणिजः एतन्नाम्नोसुरस्य वाजमन्नं बलंवा बिभर्ति वियुज्यहरति इयहो-र्भइतिभत्वं हेप्रचेतः प्रकृष्टज्ञान ऋतजात ऋतमितियज्ञनाम तदर्थंजाताग्ने अपांनप्त्रा नपात-पित्रा पुत्रेण मध्यमस्थानेन वैद्युताग्निना सजोषाः संगतस्त्वं यंपुरुषं राया चतुर्थ्यर्थेतृतीया धनार्थं हिनोषि प्रेरयसि सहन्तीत्यन्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यस्तेसूनोसहसोगीर्भिरुक्थैर्यज्ञैर्मर्तोनिशितिंवेद्यानट् ।
विश्वंसदेवप्रतिवारमग्नेधत्तेधान्यं१पत्यतेवसव्यैः ॥ ४ ॥

यः । ते । सूनो इति । सहसः । गीःऽभिः । उक्थैः । यज्ञैः । मर्तः । निऽशितिम् । वेद्या । आनट् । विश्वम् । सः । देव । प्रति । वा । अरम् । अग्ने । धत्ते । धान्यम् । पत्यते । वसव्यैः ॥ ४ ॥

हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने ते तव निशितिं तैक्ष्ण्यं योमर्तोमनुष्योयजमानः गीर्भिः स्तु-तिभिः उक्थैः शस्त्रैः यज्ञैर्यजनसाधनैः हविर्भिश्च वेद्या वेद्यां यज्ञभूमौ आनट् प्राप्नोति समर्तः हेदेव द्योतमानाग्ने विश्वं सर्वं अरं पर्याप्तं वाशब्दश्चार्थे धान्यंच प्रतिधत्ते प्रतिधारय-ति वसव्यैर्वसुभिश्चपत्यते संगच्छते ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

तानृभ्यआसौश्रवसासुवीराग्नेसूनोसहसःपुष्यसेधाः ।
कृणोषियच्छवसाभूरिपश्वोवयोवृकायारयेजसुरये ॥ ५ ॥

ता । नृऽभ्यः । आ । सौश्रवसा । सुऽवीरा । अग्ने । सूनो इति । सहसः । पुष्यसे । धाः । कृणोषि । यत् । शर्वसा । भूरि । पश्वः । वयः । वृकाय । अरये । जसुरये ॥ ५ ॥

हेसहसःसूनो सहसस्पुत्राग्ने सुवीराः शोभनैःपुत्रैरुपेतानि सौश्रवसा सुश्रवांसि शोभनान्यन्नानि ता तानि नृभ्यः शत्रुजनेभ्यः आहृत्य धाः अस्मासुधेहि किमर्थं पुष्यसे पोषार्थं यद्वा नृभ्यः स्तुतीनांनेतृभ्योस्मभ्यं आधेहि आभिमुख्येनमयच्छ शवसा बलेनयुक्तस्त्वं भूरि बहुलं पश्वः पशोःसंबन्धिदध्यादिलक्षणं यद्वयोन्नं वृकाय आदाने जस्तुरये उपक्षपयित्रे कृणोषि तदन्नमाहृत्यमप्रयच्छेत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

वृध्मासूनोसहसोनोविहायाअग्नेतोकंतनयंवाजिनोदाः ।
विश्वाभिर्गीर्भिरभिपूर्तिमश्यांमदेमशतहिमाःसुवीराः ॥६॥१५॥

वृध्मा । सूनो इति । सहसः । नः । विऽहायाः । अग्ने । तोकम् ।
तनयम् । वाजि । नः । दाः । विश्वाभिः । गीःऽभिः । अभि । पूर्तिम् ।
अश्याम् । मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ ६ ॥ १५ ॥

हेसहसःसूनोग्ने विहायाः महन्नामैतत् महांस्त्वं नोस्माकं वध्मा वदिता हितोपदेष्टाभव अपिच तोकं पुत्रं तनयं तत्पुत्रंच वाजि अन्नयुक्तं नोस्मभ्यं दाः देहि अहंस्तोता विश्वाभिः सर्वाभिर्गीर्भिस्त्वद्विषयाभिः स्तुतिभिः पूर्तिं कामानांपूर्तिं अभ्यश्यां अभिप्राप्नुयां अन्यद्गतम् ॥६॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेपञ्चदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अग्नायइतिषळृचंचतुर्दशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं षष्ठीशक्वरी शिष्टाःपञ्चानुष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—अग्नायआनुष्टुभंशक्वर्यंतमिति । प्रातरनुवाके आग्नेयेक्रतौ आश्विनशस्त्रेचेदंसूक्तं सूत्रितंच—अग्नायोहोताजनिष्टेति । अवेश्वदुर्वीराख्ये चतूरात्रेऽहीनेतृतीयेहनीदंसूक्तं आज्यशस्त्रं सूत्रितंच—अग्नायोमर्त्योदुवइतितृतीयइति ।

तत्रप्रथमा—

अग्नायोमर्त्योदुवोधियंजुजोषधीतिभिः ।
भसन्नुषप्रपूर्व्यइषंवुरीतावसे ॥ १ ॥

अग्ना । यः । मर्त्यः । दुवः । धियम् । जुजोष । धीतिऽभिः ।
भसत् । नु । सः । प्र । पूर्व्यः । इषम् । वुरीत । अवसे ॥ १ ॥

योमर्त्योमनुष्यः अग्ना अग्नौ अग्निविषयं दुवः परिचरणं धियंकर्मच यज्ञादिलक्षणं धीतिभिः स्तुतिभिःसार्धं जुजोष सेवतेआचरति समर्त्यः पूर्व्यः पूर्वेषांमुख्यःसन् नु क्षिप्रं प्रभसत् प्रभासेत प्रकृष्टप्रकाशवान्भवेत् अवसे पुत्रादीनांरक्षणार्थं इषमन्नंच वुरीत वृणीत संभजेत शत्रुसकाशाल्लभेतेत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अ॒ग्निरिद्धिप्रचे॑ता अ॒ग्निर्वे॒धस्त॑म॒ ऋषि॑ः ।
अ॒ग्निं होता॑रमीळते य॒ज्ञेषु॒ मनु॑षो॒ विश॑ः ॥ २ ॥

अ॒ग्निः । इत् । हि । प्रऽचे॑ताः । अ॒ग्निः । वे॒धःऽत॑मः । ऋषि॑ः ।
अ॒ग्निम् । होता॑रम् । ई॒ळ॒ते॒ । य॒ज्ञेषु॑ । मनु॑षः । विश॑ः ॥ २ ॥

अग्निरित् अग्निरिव प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानवान् नान्यःकश्चित् हियस्मादेवंतस्मात् वेधस्तमोविधातृतमोतिशयेनहविर्वहनादीनांकर्मणांकर्ता ऋषिः सर्वस्यद्रष्टाचभवति मनुषोमनुष्यस्य यजमानस्य विशः प्रजाऋत्विग्लक्षणाहोतारंदेवानामाह्वातारं तादृशमग्निं यज्ञेषु यागेषुईळते स्तुवन्ति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नाना॒ ह्य१॑ग्नेऽव॑से॒ स्पर्ध॑न्ते॒ रायो॑ अ॒र्यः ।
तूर्व॑न्तो॒ दस्यु॑मा॒यवो॑ व्र॒तैः सीक्ष॑न्तो अव्र॒तम् ॥ ३ ॥

नाना॑ । हि । अ॒ग्ने॒ । अव॑से । स्पर्ध॑न्ते । रायः॑ । अ॒र्यः । तूर्व॑न्तः ।
दस्यु॑म् । आ॒यवः॑ । व्र॒तैः । सीक्ष॑न्तः । अ॒व्र॒तम् ॥ ३ ॥

हेअग्ने अर्यः अरेःशत्रोः रायोधनानि अवसे त्वत् स्तोतृणांरक्षणार्थं नाना शत्रुसकाशात्पृथक्भूताः स्पर्धन्ते अहमेवपालयान्यहमेवपालयानीतिस्पर्धांकुर्वन्ति आयवोमनुष्यास्तेचस्तोतारः दस्युमुपक्षपयितारंशत्रुं तूर्वन्तोहिंसन्तः व्रतैःस्तवदेवत्यैर्यागैः अव्रतंव्रतविरोधिनंचपुरुषं सीक्षन्तः सोढुमभिभवितुमिच्छन्तोभवन्ति ॥ ३॥

अथचतुर्थी–

अग्निरप्सामृतीषहंवीरंददातिसत्पतिम् ।
यस्यत्रसन्तिशवसःसञ्चक्षिशत्रवोभिया ॥ ४ ॥

अग्निः । अप्साम् । ऋतिऽसहम् । वीरम् । ददाति । सत्ऽपतिम् ।
यस्य । त्रसन्ति । शवसः । सम्ऽचक्षि । शत्रवः । भिया ॥ ४ ॥

अयमग्निः वीरंपुत्रं ददाति स्तोतृभ्यः प्रयच्छति कीदृशंपुत्रंअप्सां अपामाप्तव्यानांकर्मणां सनितारं संभक्तारं ऋतीषहं ऋतीनां अरातीनां सोढारं अभिभवितारं सत्पतिं सतांकर्मणांपालयितारं यस्यवीरस्य संचक्षि संदर्शनेसति शवसोबलात् भियाभीत्या शत्रवस्त्रसन्ति उद्विजन्ते तंवीरमित्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अग्निर्हिविद्मनानिदोदेवोमर्तमुरुष्यति ।
सहावायस्यावृतोरयिर्वाजेष्ववृतः ॥ ५ ॥

अग्निः । हि । विद्मना । निदः । देवः । मर्तः । उरुष्यति । सहऽवा ।
यस्य । अवृतः । रयिः । वाजेषु । अवृतः ॥ ५ ॥

सहावा सहोबलंतद्वान् देवोदानादिगुणयुक्तोग्निः विद्मना ज्ञानेनयुक्तःसन् तं मर्तं मनुष्यं यजमानं निदोनिन्दकात् उरुष्यति रक्षति हीतिपूरकः यस्यमर्तस्य रयिः हविर्लक्षणंधनं अवृतः रक्षःप्रभृतिभिरनाच्छादितं वाजेषु यज्ञेषु अवृतः अन्यैर्यजमानैरसंभक्तं तं हविष्मन्तं यजमानं उरुष्यतीत्यन्वयः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

अच्छानोमित्रमहोदेवदेवानग्नेवोचःसुमतिंरोदस्योः । वीहिस्वस्तिंसुक्षितिंदिवोनॄन्द्विषोअंहांसिदुरितातरेमतातरेमतवावसातरेम ॥ ६ ॥ १६ ॥

अच्छ । नः । मित्रऽमहः । देव । देवान् । अग्ने । वोचः । सुऽमतिम् ।
रोदस्योः । वीहि । स्वस्तिम् । सुऽक्षितिम् । दिवः । नॄन् । द्विषः ।
अंहांसि । दुःऽइता । तरेम । ता । तरेम । तव । अवसा । तरेम ॥ ६ ॥ १६

व्याख्यातेयं अक्षरार्थस्तु अनुकूलदीप्ते दानादिगुणयुक्ताग्ने द्यावापृथिव्योरभिगतरुचं अस्मदीयांसुष्टुतिं यष्टव्यान्देवान्प्रति वोचः मब्रूहि स्तुतेर्नैतूनस्मांश्च सुनिवासं अविनाशंगमय वयंच त्वत्प्रसादाद्द्वेष्टृन् पापानि तत्फलानि दुर्गमनानिचातिक्रामेम व्यवहितानि जन्मान्तरकृतानिच तान्यतिक्रामेम त्वदीयेनरक्षणेन अत्यन्तमतिक्रामेमेति ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपंचमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

इममूषुवइत्येकोनविंशत्यृचंपञ्चदशंसूक्तं आंगिरसस्यवीतहव्यस्यभरद्वाजस्यवार्षं आग्नेयं आदौनवजगत्यः तृतीयापष्ठचौशक्वर्यतिशक्वर्यौ पञ्चदशीशक्वरी सप्तदश्यनुष्टुप् अष्टादशी-बृहती दशम्याद्याःपञ्च षोळश्येकोनविंशीचेतिसप्तत्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—इममूष्वेकोनावीतहव्यऋषिर्वा जागतंप्राग्दशम्याः तृतीयापञ्चदश्यौशक्वर्यौषष्ठचतिशक्वर्यनुष्टुब्बृहत्याउपान्त्येइति प्रातरनुवाकेआग्नेयेक्रतौआश्विनशस्त्रेचआदितोनवर्चः सूत्रितंच—इममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमिति । दशरात्रेपञ्चमेहनिनवर्चमाज्यशस्त्रंच सूत्रितंच—इममूषुवोअतिथिमुषर्बुधमितिनवाज्यमिति ।

तत्रप्रथमा—

इ॒मम्ू॒ षु वो॒ अति॑थिमुष॒र्बुधं॒ विश्वा॑सां वि॒शां पति॑मृञ्जसे गि॒रा ।
वेतीद्दि॒वो ज॒नुषा॒ कच्चि॒दा शुचि॒र्ज्योक्चि॑दत्ति॒ गर्भो॒ यदच्यु॑तम् ॥ १ ॥

इ॒मम् । ऊँ॒ इति॑ । सु । वः॒ । अति॑थिम् । उ॒षः॒ऽबुध॑म् । विश्वा॑साम् । वि॒शाम् । पति॑म् । ऋ॒ञ्ज॒से॒ । गि॒रा । वेति॑ । इत् । दि॒वः । ज॒नुषा॑ । कत् । चि॒त् । आ । शुचिः॑ । ज्योक् । चि॒त् । अ॒त्ति॒ । गर्भः॑ । यत् । अच्यु॑तम् ॥ १ ॥

हेवीतहव्यऋषे भरद्वाजवा त्वं विभक्तिवचनयोर्व्यत्ययः इममु इममेवाग्निं गिरा स्तुत्या सुऋंजसे सुष्ठुप्रसाधय ऋंजतिःप्रसाधनकर्मेतियास्कः । कीदृशमतिथिं सततंगन्तारं यद्वा अतिथिवत्पूज्यं उषर्बुधं उषसिप्रबुद्धं विश्वासां सर्वासां विशां प्रजानां पतिं पालयितारं जनुषा जन्मना स्वतएवशुचिः शुद्धोनिर्मलोवाग्निः कच्चित् कदाचित् कस्मिंश्चित् यागकाले दिवो-द्युलोकात् आवेति आगच्छति तदानींप्रसाधयेत्यन्वयः एवंप्रसाधितोग्निः गर्भः अरण्योर्मध्ये गर्भवद्वर्तमानः यद्वा द्यावापृथिव्योर्गर्भभूतःसन् यदच्युतं हविः अच्युतं च्युतिरहितं नित्यं अग्निहोत्रादिसाधनभूतं पयःप्रभृतिकं तद्ज्योक्चित् चिरकालं अत्ति भक्षयति ॥ १ ॥

१ नि० ६.२१.।

अथद्वितीया—

मि॒त्रंनयंसुधि॑तं॒भृग॑वोद॒धुर्व॒नस्प॒तावीड्य॑मू॒र्ध्वशो॑चिषम् ।
सत्वंसुप्री॑तोवी॒तह॑व्येअद्भुत॒प्रश॑स्तिभिर्महयसेदि॒वेदि॑वे ॥ २ ॥

मि॒त्रम् । न । यम् । सुऽधि॑तम् । भृग॑वः । द॒धुः । व॒नस्पतौ॑ । ईड्य॑म् ।
ऊ॒र्ध्वऽशो॑चिषम् । सः । त्वम् । सुऽप्री॑तः । वी॒तऽह॑व्ये । अ॒द्भु॒त ।
प्रश॑स्तिऽभिः । म॒ह॒य॒से॒ । दि॒वेऽदि॑वे ॥ २ ॥

वनस्पतावरण्यां सुधितं सुष्ठुनिहितं ईड्यं स्तुत्यं ऊर्ध्वशोचिषं उच्छ्रिततेजस्कं यमग्निंत्वां मित्रंनमित्रमिव सखिभूतमिव भृगवोमहर्षयः दधुरादधुः गृहेस्थापितवन्तः हेअद्भुत महन्नग्ने सतादृशस्त्वं वीतहव्ये एतत्संज्ञेऋषौ सुप्रीतः सुष्ठुप्रीयमाणोभव यतः दिवेदिवे प्रतिदिनं प्रशस्तिभिः प्रकृष्टैःस्तोत्रैः महयसे पूज्यसे भरद्वाजऋषिश्चेत् वीतहव्येदत्तहविष्के भरद्वाजइतियोजनीयम् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सत्वंदक्ष॑स्यावृ॒कोवृ॒धोभू॑र॒र्यः पर॒स्यान्त॑रस्य॒तरु॑षः । रा॒यःसू॑नोसहसो॒
मर्त्ये॒ष्वाछ॒र्दिर्य॑च्छवी॒तह॑व्यायस॒प्रथो॑भ॒रद्वा॑जायस॒प्रथः॑ ॥ ३ ॥

सः । त्वम् । दक्ष॑स्य । अ॒वृ॒कः । वृ॒धः । भूः । अ॒र्यः । पर॑स्य ।
अन्त॑रस्य । तरु॑षः । रा॒यः । सू॒नो॒ इति॑ । स॒ह॒सः॒ । मर्त्ये॑षु । आ ।
छ॒र्दिः । य॒च्छ॒ । वी॒तऽह॑व्याय । स॒ऽप्रथः॑ । भ॒रत्ऽवा॑जाय । स॒ऽप्रथः॑ ॥ ३ ॥

हेअग्ने सतादृशः अवृकोबाधकरहितस्त्वं दक्षस्यानुष्ठानसमर्थस्य वृधोवर्धयिता भूःभवसि तथा परस्य विप्रकृष्टस्य अर्यः अरेः शत्रोः अन्तरस्यान्तिकतरस्यसन्निकृष्टस्यशत्रोः तरुषः तरिताभवसि अतःकारणात् हेसहसःसूनो सप्रथः सर्वतःपृथुस्त्वं मर्त्येषु मनुष्येषुमध्ये भरद्वाजायसंभृतहविर्लक्षणान्नाय वीतहव्याय वीतं गमितंहव्यंहविर्येनतादृशाय भरद्वाजायेतिवायोज्यं रायोधनानि छर्दिर्गृहमायच्छ प्रयच्छ सप्रथइतिपुनरुक्तिरादरार्था ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

द्युतानंवोअतिथिंस्वर्णरमग्निंहोतारंमनुषःस्वध्वरम् ।
विप्रंनद्युक्षवचसंसुवृक्तिभिर्हव्यवाहमरतिंदेवमृंजसे ॥ ४ ॥

द्युतानम् । वः । अतिथिम् । स्वःऽनरम् । अग्निम् । होतारम् ।
मनुषः । सुऽअध्वरम् । विप्रम् । न । द्युक्षऽवचसम् । सुवृक्तिऽभिः ।
हव्यऽवाहम् । अरतिम् । देवम् । ऋंजसे ॥ ४ ॥

हेवीतहव्य त्वं सुवृक्तिभिः शोभनाभिःस्तुतिभिः हव्यवाहं हविषांवोढारं देवमग्निं ऋंजसे प्रसाधय कीदृशं द्युतानं दीप्यमानं वोयुष्माकं अतिथिमतिथिवत्पूज्यं स्वर्णरं स्वर्गस्यनेतारं मनुषोमनोःप्रजापतेर्यज्ञे होतारं देवानामाह्वातारं स्वध्वरं शोभनयज्ञं विप्रंन मेधाविनंविपश्चितमिव द्युक्षवचसं दीप्तेर्निवासभूतंद्युक्षं तादृशवाक्योपेतं अरतिमर्यस्वामिनं ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

पावकयायश्चितयन्त्याकृपाक्षामंन्रुरुचउपसोनभानुना ।
तूर्वन्नयामन्नेतशस्यनूरणआयोघृणेनततृपाणोअजरः ॥५॥१७॥

पावकया । यः । चितयन्त्या । कृपा । क्षामन् । रुरुचे । उषसः ।
न । भानुना । तूर्वन् । न । यामन् । एतशस्य । नु । रणे । आ । यः ।
घृणे । न । ततृपाणः । अजरः ॥ ५ ॥ १७ ॥

योग्निः पावकया शोधयित्र्या चितयन्त्या चेतयन्त्या प्रज्ञापयन्त्या कृपा दीप्त्या क्षामन् भूम्यां रुरुचे दीप्यते उषसोनभानुना यथाउषसः प्रकाशेनभासन्तेतद्वत् अपिच यामन् यामनि सङ्ग्रामे तुर्वन्न शत्रून् हिंसनपुरुषइव एतशस्य एतत्संज्ञकस्यऋषेरणे सूर्येणसहसंग्रामे सहार्थं योग्निर्नुक्षिप्रंआघृणे आदीप्यते मैतशंसूर्येपस्पृधानमितिनिगमान्तरं । नूनं सर्वेदेवास्तस्य साहाय्यमकार्षुः यश्च ततृपाणस्तृपितः प्रभावेनसर्वभक्षणशीलः अजरः जरारहितश्चभवति तं देवमृंजसइतिपूर्वस्माद्वचिसंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ४. २९. ।

अथषष्ठी–

अग्निमग्निंवःसमिधादुवस्यतप्रियंप्रियंवोअतिथिंगृणीषणि।
उपवोगीर्भिरमृतंविवासतदेवोदेवेषुवनतेहिवार्यंदेवोदेवेषुवनतेहिनोदुवः॥६

अग्निम्ऽअग्निम्। वः। सम्ऽइधा। दुवस्यत। प्रियम्ऽप्रियम्। वः। अतिथिम्। गृणीषणि। उप। वः। गीःऽभिः। अमृतम्। विवासत। देवः। देवेषु। वनते। हि। वार्यम्। देवः। देवेषु। वनते। हि। नः। दुवः॥ ६॥

हेऽस्मदीयाःस्तोतारोवोयूयं प्रियंप्रियंअत्यंतंप्रियं वोयुष्माकमतिथिं अतिथिवत्पूज्यं गृणीषणि शब्दनीयं स्तुत्यं अग्निमग्निं अग्निमेव नान्यंदेवमित्यर्थः समिधा समिन्धनेन समिद्भिर्वा दुवस्यत परिचरत यद्वा गृणीषणीतिसप्तम्यन्तं गृणीषणि स्तोत्रे विषयतयावर्तमानं अपिच योयूयं अमृतममरणं अग्निं गीर्भिःस्तुतिभिः उपेत्य विवासत परिचरत हियस्माद् देवेषुमध्ये देवोदानादिगुणयुक्तोग्निः वार्यं वरणीयं समिदादिकं वनते संभजते हियस्माच्च देवेषुमध्ये देवोग्निः नोस्माकं दुवः परिचरणं वनते संभजते तस्माद्दुवस्यतेत्यन्वयः॥ ६॥

दशमेहन्याग्निमारुतेसमिद्धमितितृचोजातवेदस्यनिविद्धानार्थः सूत्रितंच–समिद्धमग्निंसमिधागिरागृणइतितृचश्चेति।

तत्रप्रथमासूक्तेसप्तमी–

समिद्धमग्निंसमिधागिरागृणेशुचिंपावकंपुरोअध्वरेध्रुवम्।
विप्रंहोतारंपुरुवारमद्रुहंकविंसुम्नैरीमहेजातवेदसम्॥ ७॥

सम्ऽइद्धम्। अग्निम्। सम्ऽइधा। गिरा। गृणे। शुचिम्। पावकम्। पुरः। अध्वरे। ध्रुवम्। विप्रम्। होतारम्। पुरुऽवारम्। अद्रुहम्। कविम्। सुम्नैः। ईमहे। जातऽवेदसम्॥ ७॥

समिद्धं सम्यग्दीप्तमग्निं समिधा सामिंधनहेतुभूतया गिरा स्तुत्या गृणे स्तौमि यद्वा समिधा समिद्भिर्दारुभिः समिद्धं सम्यगिद्धं अपिच शुचिं स्वयंशुद्धं पावकं सर्वेषांशोधकं ध्रुवं निश्चलं तमग्निं अध्वरे यज्ञे पुरस्करोमीतिशेषः तथाविप्रं मेधाविनं होतारं देवानामाह्वातारं पुरुवारं बहुभिर्वरणीयं अद्रुहं अद्रोग्धारंसर्वेषामनुकूलं कविं क्रान्तदर्शिनं जातवेदसं जातानां

वेदितारमग्निं सुम्नैः सुखकरैःस्तोत्रैः ईमहे संभजामहे यद्वा द्वितीयार्थेतृतीया सुम्नानि धनानि ईमहे याचामहे ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

त्वांदूतम॑ग्नेअ॒मृतं॑युगेयु॑गेह॒व्य॒वाहं॑दधिरेपा॒युमीड्य॑म् ।
दे॒वास॑श्चमर्ता॑सश्च॒जागृ॑विंवि॒भुंवि॒श्पतिं॒नम॑सा॒निषे॑दिरे ॥ ८ ॥

त्वाम् । दूतम् । अ॒ग्ने॒ । अ॒मृत॑म् । यु॒गेऽयु॑गे । ह॒व्य॒ऽवाह॑म् । द॒धि॒रे॒ । पा॒युम् । ईड्य॑म् । दे॒वासः॑ । च॒ । मर्ता॑सः । च॒ । जागृ॑विम् । वि॒ऽभुम् । वि॒श्पति॑म् । नम॑सा । नि । से॒दि॒रे॒ ॥ ८ ॥

हेअग्ने त्वां देवासोदेवाश्च मर्तासोमनुष्याश्च दूतं दधिरे विदधिरेकृतवन्तः कीदृशंत्वां अमृतममरणं युगेयुगे कालेकाले तत्तद्यागानुष्ठानसमये हव्यवाहं हव्यानांहविषांवोढारं पायुं पालयितारमीड्यंस्तुत्यं अपिच ते उभयविधाः जागृविं जागरणशीलं विभुं व्याप्तं विश्पतिं विशांप्रजानांपालयितारं त्वमग्निं नमसानमस्कारेण हविर्लक्षणान्नेनवा निषेदिरे उपसेदिरे ॥ ८ ॥

अथनवमी–

वि॒भूष॑न्नग्नउ॒भयाँ॒अनु॑व्र॒ताद॒तोदे॒वानां॒रज॑सी॒सम॑ीयसे ।
यत्ते॑धी॒तिंसु॑म॒तिमा॑वृणी॒महेऽध॑स्मानस्त्रि॒वरू॑थःशि॒वोभ॑व ॥ ९ ॥

वि॒ऽभूष॑न् । अ॒ग्ने॒ । उ॒भया॑न् । अनु॑ । व्र॒ता । दू॒तः । दे॒वाना॑म् । रज॑सी॒ इति॑ । सम् । ई॒य॒से॒ । यत् । ते॒ । धी॒तिम् । सु॒ऽम॒तिम् । आ॒ऽवृ॒णी॒महे॑ । अध॑ । स्म॒ । नः॒ । त्रि॒ऽवरू॑थः । शि॒वः । भ॒व॒ ॥ ९ ॥

हेअग्ने उभयानुभयविधान् देवान् मनुष्यांश्च विभूषन् विशेषेणभूषयन् अलंकुर्वन् त्वां अनुव्रता व्रतान्यनु व्रतेषु कर्मसु यागेषु देवानांदूतःसन् रजसी द्यावापृथिव्यौ समीयसे संचरसि देवानानेतुंद्युलोकंगच्छसि हवींषिचनेतुमिमंलोकं किंच यद्यस्मात्तेतुभ्यं त्वदर्थं धीतिं कर्म सुमतिं शोभनांस्तुतिंच आवृणीमहे वयंसंभजामहे अध अतःकारणात् त्रिवरूथस्त्रिस्थानस्त्वं नोस्मा-कं शिवःसुखकरोभव स्मेत्येतत्पादपूरणम् ॥ ९ ॥

मातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौत्रैष्टुभेछन्दसि तंसुप्रतीकमित्याद्याः षळृचः सूत्रितंच— तंसुप्रतीकमितिषळिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेदशमी—

तंसुप्रतीकंसुदृशंस्वञ्चमविद्वांसोविदुष्टरंसपेम ।
सयक्षद्विश्वावयुनानिविद्वान्प्रहव्यमग्निरमृतेषुवोचत् ॥ १० ॥ १८ ॥

तम् । सुऽप्रतीकम् । सुऽदृशम् । सुऽअञ्चम् । अविद्वांसः । विदुःऽतरम् । सपेम । सः । यक्षत् । विश्वा । वयुनानि । विद्वान् । प्र । हव्यम् । अग्निः । अमृतेषु । वोचत् ॥ १० ॥ १८ ॥

अविद्वांसोवैदुष्यरहिताअल्पमतयोवयं विदुष्टरं विद्वत्तरं सर्वज्ञंतमग्निं सपेम परिचरेम कीदृशं सुप्रतीकं शोभनाङ्गं सुदृशं शोभनदृष्टारं स्वञ्चं सुष्ठुअञ्चन्तं गच्छन्तं किंच सवादृशोग्निः यक्षत् देवान्यजतु विश्वा सर्वाणि वयुनानि ज्ञाननामैतत् इहतुज्ञातव्येष्वर्वर्तते ज्ञातव्यान्यर्थजातानि विद्वान् जानन्नग्निः अमृतेषु मरणरहितेषुदेवेषु हव्यमस्मदीयं हविः प्रवोचत् प्रब्रवीतु युष्मदर्थं हविःकल्पितं तदर्थंयूयमागच्छतेत्येवंकथयतु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेऽष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

अथैकादशी—

तमग्नेपास्युततंपिपर्षियस्तआनट्कवयेशूरधीतिम् ।
यज्ञस्यवानिशितिंवोदितिंवातमित्पृणक्षिशवसोतराया ॥ ११ ॥

तम् । अग्ने । पासि । उत । तम् । पिपर्षि । यः । ते । आनट् । कवये । शूर । धीतिम् । यज्ञस्य । वा । निऽशितिम् । वा । उत्ऽइतिम् । वा । तम् । इत् । पृणक्षि । शवसा । उत । राया ॥ ११ ॥

हेअग्ने तंपुरुषं पासि रक्षसि उतापिच तंपिपर्षि कामैःपूरयसि यःपुरुषः हेशूर शौर्यवन्नग्ने कवये कान्तदर्शनाय ते तुभ्यं त्वदर्थं धीतिंकर्म स्तुतिंवा आनट् प्राप्नोति यद्वा कियाग्रहणंकर्तव्यमिति कर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थी कवितांधीतिंआनट् प्रापयतिसंपादीत्यन्वयः अपिच

यज्ञस्य यागस्य वा तत्साधनभूतस्यहविषोवा निशितिं वा निशितिःसंस्कारःतंवाउदितिं उद्गमनंवा आनट् प्रापयति तमित् तमेव शवसा बलेन पृणक्षि पूरयसि उतापिच राया धनेन पूरयसि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

त्वमंग्नेवनुष्यतोनिपाहित्वमुंनःसहसावन्नवद्यात् ।
संत्वांध्वस्मन्वदभ्येंतुपाथःसंरयिःस्पृहयाय्यःसहस्री ॥ १२ ॥

त्वम् । अग्ने । वनुष्यतः । नि । पाहि । त्वम् । ऊँ इति । नः ।
सहसाऽवन् । अवद्यात् । सम् । त्वा । ध्वस्मन्ऽवत् । अभि ।
एतु । पाथः । सम् । रयिः । स्पृहयाय्यः । सहस्री ॥ १२ ॥

हेअग्ने त्वं वनुष्यतोहिंसकाच्छत्रोः निपाहि नितरामस्मान्रक्ष हेसहसावन्बलवन्नग्ने त्वमु त्वमेव नोस्मानवद्यात् पापात् निपाहि त्वात्वां ध्वस्मन्वत् ध्वंसनवत् ध्वस्तदोषं पाथोहविर्लक्षणं अस्माभिर्दत्तमन्नं समभ्येतु सम्यगभिगच्छतु स्पृहयाय्यः स्पृहणीयः सहस्री सहस्रसंख्यायुक्तः रयिः त्वयादत्तंधनं सम्यगभिगच्छतु ॥ १२ ॥

व्यूळ्हेदशरात्रेपंचमेहन्याग्निमारुतेअग्निर्होतेतितृचोजातवेदसनिविद्धानीयः सूत्रितंच—अग्निर्होतागृहपतिःसराजेतितिस्रइति। पत्नीसंयाजेषुगृहपतेराद्यानुवाक्या सूत्रितंच—अग्निर्होतागृहपतिःसराजाहव्यवाळग्निरजरःपितानइतिपत्नीसंयाजाइति । आश्विनशस्त्रस्यैषैवप्रतिपत् सूत्रितंच—अग्निर्होतागृहपतिःसराजेति । प्रतिपदेकपातिनीपच्छइति ।

सैषासूक्तेत्रयोदशी—

अग्निर्होतागृहपतिःसराजाविश्वावेदजनिमाजातवेदाः ।
देवानामुतयोमर्त्यानांयजिष्ठःसप्रयंजतामृतावा ॥ १३ ॥

अग्निः । होता । गृहऽपतिः । सः । राजा । विश्वा । वेद ।
जनिम । जातऽवेदाः । देवानाम् । उत । यः । मर्त्यानाम् ।
यजिष्ठः । सः । प्र । यजताम् । ऋतऽवा ॥ १३ ॥

होता देवानामाह्वाता राजा राजमानः सोग्निः गृहपतिः गृहाणांपतिरधिपतिर्भवति तथा विश्वा विश्वानिसर्वाणि जनिम जन्मानि जन्मवन्ति भूतजातानि जातवेदाः जातप्रज्ञःसन् वेद वेत्तिजानाति योग्निःदेवानामिन्द्रादीनां उतापिच मर्त्यानांमनुष्याणांचमध्ये यजिष्ठः अतिशयेनयष्टाभवति ऋतावा ऋतंसत्यंयज्ञोवातद्वान्सोग्निः प्रयजतां प्रकर्षेणदेवान्यजतु ॥ १३ ॥

अग्नेयदद्येतिदर्शपूर्णमासयोःस्विष्टकृतोयाज्या सूत्रितंच—अग्नेयदद्यविशोअध्वरस्यहोतरित्यनवानंयजतीति ।

सैषासूक्तेचतुर्दशी—

अ॒ग्ने॒य॒द॒द्यवि॒शोअ॑ध्वरस्यहोत॒ःपाव॑कशोचे॒वेष्ट्वंहियज्वा॑ ।
ऋ॒तायज॑जासिमहि॒नावियद्भूर्ह॒व्यावंहयविष्ठ॒याते॑अ॒द्य ॥ १४ ॥

अग्ने॑ । यत् । अ॒द्य । वि॒शः । अ॒ध्व॒रस्य॒ । हो॒त॒रिति॑ । पाव॑कऽशोचे ।
वेः । त्वम् । हि । यज्वा॑ । ऋ॒ता । य॒जा॒सि॒ । म॒हि॒ना । वि ।
यत् । भूः । ह॒व्या । व॒ह॒ । य॒वि॒ष्ठ॒ । या । ते॒ । अ॒द्य ॥ १४ ॥

हेअध्वरस्यहोतः यज्ञस्यनिष्पादक पावकशोचे शोधकदीप्ते एवंभूतहेअग्ने अद्यास्मिन्काले विशोमनुष्यस्य यजमानस्य यत्कर्तव्यं तत् वेः कामयस्व हियस्मात् त्वंयज्वा देवानांयष्टाभवसि तस्मात् त्वंऋता ऋते यज्ञे यजासि देवान्यज अपिच महिना महिम्ना स्वमाहात्म्येन यद्यस्मात् विभूःविभवसि व्याप्तोभवसि अतःकारणात् हेयविष्ठ युवतमाग्ने तेतुभ्यं त्वदर्थं अद्येदानीं या यानि हव्यानि जुहुमः तानि हव्या हव्यानि हवींषि वह स्वकीयांस्विष्टकृदाख्यांतनुं प्रापय ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

अ॒भिप्रयां॑सि॒सुधि॑तानि॒हिख्यो॒नित्वा॑दधीत॒रोद॑सी॒यज॑ध्यै ।
अवा॑नोमघवन्वाज॑सातावग्ने॒विश्वा॑नि॒दुरि॒ताऩ॑रेम॒ताता॑रेम॒तवाव॑सा॒ऩ॑रेम ॥ १५ ॥ १९ ॥

अ॒भि । प्रयां॑सि । सुऽधि॑तानि । हि । ख्यः । नि । त्वा॒ । द॒धी॒त॒ ।
रोद॑सी॒ इति॑ । यज॑ध्यै । अव॑ । नः॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । वाज॑ऽसातौ । अग्ने॑ ।
विश्वा॑नि । दुः॒ऽइ॒ता । त॒रे॒म॒ । ता । त॒रे॒म॒ । तव॑ । अव॑सा । त॒रे॒म॒ ॥ १५ ॥ १९ ॥

हेअग्ने सुधितानि सुनिहितानि वेद्यामासादितानि प्रयांस्यन्नानि हविर्लक्षणान्यभिख्यः अभिपश्यसि हि पूरकः तादृशस्त्वं रोदसी द्यावापृथिव्यौ एतदुपलक्षितान्सर्वान्देवान् यजध्यै यष्टुंनिदधीत अयंयजमानोनिहितवान् हेमघवन्नग्ने नोस्मान्वाजसातौ संग्रामे अन्नस्यसंभजनेवा निमित्तभूते अव रक्ष वयंच विश्वानि सर्वाणि दुरिता दुरितानि दुःखानि तरेमातिक्रमेम अन्यद्गतम् ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अग्निप्रणयनेअग्नेविश्वेभिरित्येषानुवक्तव्या सूत्रितंच—अग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरित्यर्धर्चआरमेदिति । सैषासूक्तेषोडशी—

अग्नेविश्वेभिःस्वनीकदेवैरूर्णावन्तंप्रथमःसीदयोनिम् ।
कुलायिनंघृतवन्तंसवित्रेयज्ञंनययजमानायसाधु ॥ १६ ॥

अग्ने । विश्वेभिः । सुऽअनीक । देवैः । ऊर्णाऽवन्तम् । प्रथमः । सीद । योनिम् । कुलायिनम् । घृतऽवन्तम् । सवित्रे । यज्ञम् । नय । यजमानाय । साधु ॥ १६ ॥

हेस्वनीक सुज्वालाग्ने विश्वेभिः विश्वैःसर्वैर्देवैःसह ऊर्णावन्तं ऊर्णास्तुकावन्तं योनिं उत्तरवेदिलक्षणंस्थानं प्रथमः सर्वेषुदेवेषुमुख्यस्त्वं सीद उपविश कीदृशंयोनिं कुलायिनं कुलायोनीडं तत्सदृशं गुग्गुल्वादिसंभरणोपेतं तथाचश्रूयते—कुलायमिवह्येतद्यज्ञेक्रियतेयत्पैतुदारवाः परिधयोगुग्गुलूर्णास्तुकाःसुगन्धितेजनानीति । घृतवन्तं व्याघारणाज्ययुक्तं एवमुत्तरवेद्यांनिषण्णस्त्वं सवित्रे हविषांप्रेरयित्रेयजमानाय षष्ठ्यर्थेचतुर्थ्येषा ईदृशस्ययजमानस्य यज्ञं साधु आर्जवेननय देवान्प्रापय ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

इममुत्यमथर्ववदग्निंमन्थन्तिवेधसः ।
यमङ्कूयन्तमानयन्नमूरंश्याव्याभ्यः ॥ १७ ॥

इमम् । ऊँ इति । त्यम् । अथर्वऽवत् । अग्निम् । मन्थन्ति । वेधसः । यम् । अङ्कुऽयन्तम् । आ । अनयन् । अमूरम् । श्याव्याभ्यः ॥ १७॥

१ ऐ० ब्रा० १. २८. ।

वेधसःकर्मणांविधातारऋत्विजः इमंदृश्यमानं त्वं तंपूर्वोक्तगुणमग्निं अथर्ववत् यथाअथर्वाख्यऋषिःपुराअमथात् तथामन्थन्ति मथ्नन्ति अरण्योःसकाशादजनयन्ति अंकूयन्तं कुत्सितमंचनंगमनंअंकु तदात्मनइच्छन्तं देवेभ्योनिर्गत्य इतस्ततःपलायमानं अमूरं अमूढं यमग्निं श्याव्याभ्यः श्यावीतिरात्रिनाम तत्रभवास्तमसःसंहतयःश्याव्याः ताभ्यःसकाशादानयन् आगमयन तंमंथन्तीत्यन्वयः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

जनिष्वादेववीतयेसर्वतातास्वस्तये ।
आदेवान्वक्ष्यमृताँऋतावृधोयज्ञंदेवेपुपिस्पृशः ॥ १८ ॥

जनिष्व । देवऽवीतये । सर्वऽताता । स्वस्तये । आ । देवान् ।
वक्षि । अमृतान् । ऋतऽवृधः । यज्ञम् । देवेषु । पिस्पृशः ॥ १८ ॥

हेअग्ने सर्वताता सर्वैस्तायमानेयज्ञे मथ्यमानस्त्वं जनिष्व प्रादुर्भव किमर्थं देववीतये देवकामाययजमानाय षष्ठ्यर्थेचतुर्थ्येषा ईदृशस्ययजमानस्य स्वस्तये अविनाशार्थं जनित्वा च अमृतान् मरणरहितान् ऋतावृधोयज्ञस्यवर्धयितॄन् देवानावक्षि आवह तदनन्तरं तेषुदेवेषु अस्मदीयंयज्ञंपिस्पृशः स्पर्शय प्रापयेत्यर्थः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

वयमुत्वागृहपतेजनानामग्नेअकर्मसमिधाबृहन्तम् ।
अस्थूरिनोगार्हपत्यानिसन्तुतिग्मेननस्तेजसासंशिशाधि ॥१९॥२०॥

वयम् । ऊँ इति । त्वा । गृहऽपते । जनानाम् । अग्ने ।
अकर्म । समऽइधा । बृहन्तम् । अस्थूरि । नः । गार्हऽपत्यानि ।
सन्तु । तिग्मेन । नः । तेजसा । सम् । शिशाधि ॥ १९ ॥ २० ॥

हेगृहपते यज्ञानांपालकाग्ने जनानां प्राणिनांमध्ये वयमु वयमेव त्वा त्वांसमिधा समिन्धनेन बृहन्तं महान्तं अकर्म कृतवन्तःस्मः अतःकारणात् नोस्माकं गार्हपत्यानिगृहपतित्वानि अस्थूरि अस्थूरिणि एकाश्वयुक्तःशकटःस्थूरिरित्युच्यते तद्विपरीतोबहुभिरश्वैरुपेतःशकटोऽ-

स्थूरिः तेनचसंपूर्णतालक्ष्यते अस्थूरीणि पुत्रपशुधनादिभिःसंपूर्णानिभवन्तु अपिच नोस्मान् तिग्मेन तीक्ष्णेनतेजसा संशिशाधि सम्यङ्शिश सम्यक्तीक्ष्णीकुरु संयोजयेत्यर्थः ॥ १९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

॥ इतिषष्ठेमण्डलेप्रथमोनुवाकः ॥ १ ॥

द्वितीयेनुवाके अष्टसूक्तानि तत्रत्वमग्नेयज्ञानामितिअष्टाचत्वारिंशदृचंप्रथमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमाग्नेयं आद्याषष्ठीचवर्धमानागायत्रीषट्कसप्तकाष्टकाःसावर्धमानेत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् सप्तविंश्यनुष्टुप् आतेअग्नेअग्निंदेवासइत्येतेऋचावनुष्टुभौ तयोःपूर्वावीतीयोदेवमितित्रिष्टुप् शिष्टाद्वाचत्वारिंशदृचोगायत्र्यः तथाचानुक्रम्यते—त्वमग्नेष्टाचत्वारिंशद्गायत्रं वर्धमानाद्याषष्ठीचसप्तविंश्यनुष्टुप्त्रिष्टुपपूर्वेचांत्येइति प्रातरनुवाकाश्विनशस्त्रयोराग्नेयेक्रतौगायत्रेछन्दसीदंसूक्तमुच्यते तत्रान्यास्तिस्रऋचउद्धर्तव्याः सूत्र्यतेहि—त्वमग्नेयज्ञानामितितिस्रउत्तमामुद्धरेदिति । विश्वजितिआग्निमारुते बृहत्सामयद्यग्निष्टोमसामस्यात् तदानीं आद्याःषळृचःस्तोत्रियानुरूपार्थाः सूत्रितं हि—त्वमग्नेयज्ञानामितिस्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रप्रथमा—

त्वमंग्नेयज्ञानांहोताविश्वेषांहितः । देवेभिर्मानुषेजने ॥ १ ॥

त्वम् । अग्ने । यज्ञानाम् । होता । विश्वेषाम् । हितः ।
देवेभिः । मानुषे । जने ॥ १ ॥

हेअग्ने त्वं विश्वेषां सर्वेषां सप्तसंस्थारूपेणभिन्नानांयज्ञानांहोता होमनिष्पादकोसि यद्वा यज्ञानांसंबन्धीदेवानामाह्वाताभवसि कुतइत्यतआह यस्मात्त्वं मानुषे मनोःसंबन्धिनिमनुष्ये जने यजमाने देवेभिर्देवैः हितः होतृत्वेननिहितोसि तस्मादित्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सनोमन्द्राभिरध्वरेजिह्वाभिर्यजामहः । आदेवान्वक्षियक्षिच ॥२॥

सः । नः । मन्द्राभिः । अध्वरे । जिह्वाभिः । यज । महः ।
आ । देवान् । वक्षि । यक्षि । च ॥ २ ॥

हेअग्ने सत्वं नोस्माकमध्वरेयज्ञे मन्द्राभिर्मदकरीभिः स्तुत्याभिर्वा जिह्वाभिः ज्वालाभिः महो-महतोदेवान्यज हविर्भिस्तर्पय कथंतदिति उच्यते देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीन् आवक्षि आवह ततोयक्षिच यजच हवींपितेभ्योदेहीत्यर्थः ॥ २ ॥

पाथिकृत्यामग्नेः पथिकृतोनुवाक्या वेत्थेत्येषा सूत्रितंच—वेत्थाहिवेधोअध्वनआदेवानामपि पन्थामगन्मेति ।

सैषातृतीया—

वेत्थाहिवेधोअध्वनःपथश्चदेवाञ्जसा । अग्नेयज्ञेषुसुक्रतो ॥३॥

वेत्थ । हि । वेधः । अध्वनः । पथः । च । देव । अञ्जसा ।
अग्ने । यज्ञेषु । सुक्रतो इति सुऽक्रतो ॥ ३ ॥

हेवेधः विधातः सुक्रतो शोभनकर्मन् देव दानादिगुणयुक्ताग्ने त्वं यज्ञेषु दर्शपूर्णमासादियागेषु अध्वनोमहामार्गान् पथश्चक्षुद्रमार्गांश्च अंजसा जवेन वेत्थ जानासि हियस्मादेवं तस्मात् कारणात् यज्ञमार्गाद्भ्रष्टंयजमानं पुनस्तंमार्गमापयेत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वामीळेअधद्विताभरतोवाजिभिःशुनम् । ईजेयज्ञेषुयज्ञियम् ॥४॥

त्वाम् । ईळे । अध । द्विता । भरतः । वाजिऽभिः । शुनम् ।
ईजे । यज्ञेषु । यज्ञियम् ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वांभरतः दौष्यंतिः एतत्संज्ञोराजा वाजिभिः वाजोहविर्लक्षणमन्नंतद्वद्भिर्ऋत्विग्भिःसह द्विता द्विविधं इष्टप्राप्त्यनिष्टपरिहाररूपेणद्विधाभिन्नं शुनं सुखमुद्दिश्य ईळे स्तुतवान् स्तुत्वाच यज्ञियं यज्ञार्हं त्वां यज्ञेषु तृतीयार्थेसप्तमी यज्ञैः ईजे इष्टवान् तस्मैत्वमुभयविधंसुखंप्रादाइत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

त्वमिमावार्यापुरुदिवोदासायसुन्वते । भरद्वाजायदाशुषे ॥५॥२१॥

त्वम् । इमा । वार्या । पुरु । दिवःऽदासाय । सुन्वते ।
भरतऽवाजाय । दाशुषे ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेअग्ने त्वं इमा इमानि दृश्यमानानि पुरु पुरूणि बहूनि वार्या वार्याणिवरणीयानिसं-भजनीयानिधनानि दिवोदासाय सुन्वते लुप्तोपममेतत्यथासोमाभिषवंकुर्वतेदिवोदासाख्यायराज्ञे मादाः तथा दाशुषे हवींषिदत्तवतेभरद्वाजायऋषये देहीतिशेषः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी–

त्वंदूतोअमर्त्यआवहादैव्यंजनम् । शृण्वन्विप्रस्यसुष्टुतिम् ॥ ६ ॥

त्वम् । दूतः । अमर्त्यः । आ । वह । दैव्यम् । जनम् ।
शृण्वन् । विप्रस्य । सुऽस्तुतिम् ॥ ६ ॥

अमर्त्योमरणधर्मस्त्वं दूतोभूत्वा दैव्यं देवसंबन्धिनंजनमावह अस्मद्यज्ञे आनय किंकुर्वन् विप्रस्य मेधाविनोभरद्वाजस्य सुष्टुतिं शोभनांस्तुतिंशृण्वन् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

त्वामग्नेस्वाध्योऽमर्तासोदेववीतये । यज्ञेषुदेवमीळते ॥ ७ ॥

त्वाम् । अग्ने । सुऽआध्यः । मर्तासः । देवऽवीतये ।
यज्ञेषु । देवम् । ईळते ॥ ७ ॥

हेअग्ने देवं द्योतमानं त्वां स्वाध्यः शोभनाध्यानाः मर्तासोमनुष्याः देववीतये देवानांत-र्पणार्थं यज्ञेषु ईळते स्तुवंति याचन्तेवा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

तवप्रयक्षिसंदृशमुतक्रतुंसुदानवः । विश्वेजुषन्तकामिनः ॥ ८ ॥

तव । प्र । यक्षि । सम्ऽदृशम् । उत । क्रतुम् । सुऽदानवः ।
विश्वे । जुषन्त । कामिनः ॥ ८ ॥

हेअग्ने तव संदृशं सम्यक्दर्शनीयं यद्वा सम्यग्द्रष्टारं सर्वस्यभासकंतेजः प्रयक्षि प्रयक्षे प्रकर्षेणपूजयामि उतापिच सुदानवः सुदानोः शोभनदानस्य तव क्रतुं कर्म प्रज्ञानंवा पूजयामि न केवलमहमेव किंतु अन्येविश्वेसर्वेपि यजमानाः कामिनः त्वदनुग्रहाचैरेतैःकामैरुपेताःसन्तः जुषन्त त्वदीयंसंदर्शंक्रतुंचसेवन्ते ॥ ८ ॥

अथनवमी—

त्वंहोतामनुर्हितोवह्निरासाविदुष्टरः । अग्नेयक्षिदिवोविशः॥ ९ ॥

त्वम् । होता । मनुःऽहितः । वह्निः । आसा । विदुःऽतरः ।
अग्ने । यक्षि । दिवः । विशः ॥ ९ ॥

हेअग्ने त्वंहोता होतृत्वेन मनुर्हितः मनुनाआहितोसि आसा आस्येन आस्यभूतयाज्वालया वह्निर्हविषांवोढा विदुष्टरः अतिशयेनविद्वान् अतःकारणात् त्वं दिवः द्युलोकसंबन्धिनीः विशः दैवीःप्रजाः यक्षि यज ॥ ९ ॥

दर्शपूर्णमासयोःसामिधेनीषु अग्नआयाहीत्याद्यास्तिस्रः सूत्रितंच—अग्नआयाहिवीतये-गृणानईळेन्योनमस्यस्तिरइति । गार्हपत्याहवनीययोर्मिथःसंसर्गे अग्नयेवीतयेष्टाकपालःपुरोडाशः तस्यअग्नआयाहीत्येषानुवाक्या सूत्रितंच—अग्नआयाहिवीतयेयोअग्निंदेववीतयइति ।

सैषासूक्तेदशमी—

अग्नआयाहिवीतयेगृणानोहव्यदातये। निहोतासत्सिबर्हिषि॥ १०॥ २२

अग्ने । आ । याहि । वीतये । गृणानः । हव्यऽदातये । नि ।
होता । सत्सि । बर्हिषि ॥ १० ॥ २२ ॥

हेअग्ने त्वमायाहि आगच्छ किमर्थं वीतये हविषांभक्षणार्थं किंच हव्यदातये हव्यानि हवींषिदेवेभ्योदातुं गृणानः स्तूयमानस्त्वं बर्हिषि आस्तीर्णेदर्भे होतासन् निषत्सि निषीद उपविश ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथैकादशी—

तंत्वासमिद्भिरङ्गिरोघृतेनवर्धयामसि। बृहच्छोचायविष्ठ्य॥ ११॥

तम् । त्वा । सुमित्ऽभिः । अङ्गिरः । घृतेन॑ । वर्धयामसि ।
बृहत् । शोच । यविष्ठ्य ॥ ११ ॥

हेअङ्गिरः अङ्गनादिगुणयुक्त अङ्गाररूपवा अङ्गिरसःपुत्रवाग्ने तं पूर्वोक्तगुणं त्वा त्वां समिद्भिः समिन्धनहेतुभिर्दारुभिः घृतेनाज्येनच वर्धयामसि वर्धयामःअतोहेयविष्ठ्य युवतमाग्ने बृहत् महत् अत्यन्तं शोच दीप्यस्व ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

सनः॑पृथुश्रवाय्य॒मच्छा॑देवविवाससि । बृहद॑ग्ने॒सुवीर्य॑म् ॥ १२ ॥
सः । नः॒ । पृथु । श्रवाय्य॑म् । अच्छ॑ । देव॒ । विवासस‍ि ।
बृहत् । अग्ने । सुऽवीर्य॑म् ॥ १२ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने सपूर्वोक्तगुणस्त्वं पृथु विस्तीर्णं श्रवाय्यं श्रवणीयं प्रशस्यं बृहन्महत् सुवीर्यं शोभनवीर्योपेतं धनं नोस्मानच्छविवाससि अभिगमय अत्रवाजसनेयकं–अच्छादेवविवाससीति तन्नोगमयेत्येवैतदाहेति ॥ १२ ॥

अग्निमंथनेत्वामग्नेपुष्करादधीत्याद्यास्तिस्रऋचोनूच्याः सूत्रितंच–त्वामग्नेपुष्करादधीतितिसृणामर्धर्चेशिष्ट्वारमेदिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेत्रयोदशी–

त्वाम॑ग्ने॒पुष्क॑राद॒ध्यथ॑र्वा॒निर॑मन्थत । मू॒र्ध्नोविश्व॑स्यवा॒घतः॑ ॥१३॥
त्वाम् । अग्ने । पुष्क॑रात् । अधि॑ । अथ॑र्वा । निः । अमन्थत ।
मूर्ध्नः । विश्व॑स्य । वाघतः॑ ॥ १३ ॥

हेअग्ने अथर्वा एतत्संज्ञकऋषिः त्वां पुष्करादधि पुष्करपर्णेनिरमन्थत अरण्योः सकाशादजनयत् कीदृशात् पुष्करात् मूर्ध्नः मूर्धवद्धारकात् विश्वस्य सर्वस्यजगतः वाघतोवाहकात् पुष्करपर्णेहिप्रजापतिःभूमिमप्रथयत् तत्पुष्करपर्णमप्रथयदितिश्रुतेः। भूमिश्चसर्वजगतआधारभूतेति पुष्करपर्णस्यसर्वजगद्धारकत्वं अत्र पुष्करशब्देनपुष्करपर्णमभिधीयते इत्येतच्चतैत्तिरीयकेविस्पष्टमाम्नातं–त्वामग्नेपुष्करादधीत्याह पुष्करपर्णेह्येनमुपश्रुतमविन्ददिति[1] ॥ १३ ॥

---

१ तै० ब्रा० १. १. ३.।

अथचतुर्दशी—

तमुंत्वादध्यङ्ङृषिःपुत्रईधेअथर्वणः । वृत्रहणंपुरंदरम् ॥१४॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । दध्यङ् । ऋषिः । पुत्रः । ईधे । अथर्वणः ।
वृत्रऽहनम् । पुरम्ऽदरम् ॥ १४ ॥

हेअग्ने यउक्तगुणः तमु तमेव त्वामथर्वणःपुत्रोदध्यङ्ङेतत्संज्ञऋषिः ईधेदीपितवान् कीदृशं वृत्रहणं आवरकाणांशत्रूणांहन्तारं पुरंदरं असुरपुराणांदारयितारम् ॥ १४ ॥

अथपञ्चदशी—

तमुंत्वापाथ्योवृपासमींधेदस्युहन्तमम् । धनंजयंरणेरणे ॥१५॥२३॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । पाथ्यः । वृषा । सम् । ईधे । दस्युहन्ऽतमम् ।
धनम्ऽजयम् । रणेऽरणे ॥ १५ ॥ २३ ॥

पाथ्योवृषानामकश्चिदृषिः तमु तमेव त्वा त्वां हेअग्ने समीधे समैंध समदीपयत कीदृशं दस्युहन्तमं अतिशयेन दस्यूनां उपक्षपयितॄणां शत्रूणां हन्तारं रणेरणे युद्धेयुद्धे धनंजयं धनानांजेतारम् ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

उक्थ्येक्रतौ तृतीयसवने मैत्रावरुणस्य एह्यूष्वित्यादिकौत्सौस्तोत्रियानुरूपौ आभिप्लविकेषुउक्थ्येषु एतौवैकल्पिकौस्तोत्रियानुरूपौ आभिप्लविकेषुउक्थ्येषु सूत्रितंच—एह्यूषुब्रवाणितआग्निरगामिभारतइति पौनरावेयिक्यामिष्टौ उत्तराज्यभागस्य एह्यूष्वित्यनुवाक्या सूत्रितंच—एह्यूषुब्रवाणितइत्याग्नेयावाज्यभागाविति ।

सैपासूक्तेषोडशी—

एह्यूषुब्रवाणितेऽग्नइत्थेतराँगिरः ॥ एभिर्वर्धासइन्दुभिः ॥ १६ ॥

आ । इहि । ऊँ इति । सु । ब्रवाणि । ते । अग्ने । इत्था । इतराः ।
गिरः । एभिः । वर्धासे । इन्दुऽभिः ॥ १६ ॥

हेअग्ने एहि आगच्छ ते तुभ्यं त्वदर्थं गिरःस्तुतीः इत्था इत्थमनेनप्रकारेण सु सुष्ठु ब्रवाणीत्याशास्यते ताःस्तुतीः शृणिवत्यर्थः उइत्येतत्पूरकं इतराः असुरैः कृताःस्तुतीः शृण्वि-

विशेषः तथा च ब्राह्मणं—अग्निरित्थेतरा गिर इत्यमुष्यां ह्वा इतरा गिर इति । अपि च आगतस्त्वं एभिरेतैः इन्दुभिः सोमैः वर्धसे वर्धस्व ॥ १६ ॥

अथ सप्तदशी—

यत्र क्वं च ते मनो दक्षं दधस उत्तरम् । तत्रा सदः कृणवसे ॥ १७ ॥

यत्रं । क्वं । च । ते । मनः । दक्षम् । दधसे । उत्ऽतरम् । तत्रं । सदः । कृणवसे ॥ १७ ॥

हेअग्ने ते तव मनः अनुग्रहात्मकमन्तःकरणं यत्र यस्मिन्देशे क्व च कस्मिंश्चिद्यजमानेवर्तते तत्र तस्मिन्यजमाने उत्तरमुद्गततरं श्रेष्ठं दक्षं बलं बलकरमन्नं वा दधसे धारयसि तथा सदः स्थानं च कृणवसे तस्मिन्यजमाने करोषि ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी—

नहि ते पूर्तमक्षिपद्भुवन्नेमानां वसो । अथा दुवो वनवसे ॥ १८ ॥

नहि । ते । पूर्तम् । अक्षिऽपत् । भुवत् । नेमानाम् । वसो इति । अर्थ । दुवः । वनवसे ॥ १८ ॥

हेअग्ने ते त्वदीयं पूर्तं पूरकं तेजः अक्षिपत् अक्ष्णोः पातकं विनाशकं नहि भुवत् न भवतु सर्वदास्माकं दर्शनसामर्थ्यं करोतु हेनेमानां वसो नेमशब्दः अल्पवाची मनुष्याणां मध्ये कतिपयानां यजमानानां वासक अथ अतःकारणात् दुवः अस्माभिर्यजमानैः कृतं परिचरणं वनवसे संभजस्व ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

आग्निरंगामि भारतो वृत्रहा पुरुचेतनः । दिवोदासस्य सत्पतिः ॥ १९ ॥

आ । अग्निः । अगामि । भारतः । वृत्रऽहा । पुरुऽचेतनः । दिवःऽदासस्य । सत्ऽपतिः ॥ १९ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३. ४९ ।

अयमग्निः आ अगामि अस्माभिःस्तुतिभिरभ्यगम्यत कीदृशःभारतः हविषांभर्ता दिवोदासस्य एतत्संज्ञस्यराज्ञः वृत्रहा वृत्राणांशत्रूणांहन्ता पुरुचेतनः पुरूणांबहूनांचेतयिताज्ञाता सर्वतइत्यर्थः सत्पतिः सतांयजमानानांपालयिता ॥ १९ ॥

अथविंशी—

सहिविश्वातिपार्थिवारयिंदाशन्महित्वना ।
वन्वन्नवातोअस्तृतः ॥ २० ॥ २४ ॥

सः । हि । विश्वा । अति । पार्थिवा । रयिम् । दाशत् । महिऽत्वना ।
वन्वन् । अवातः । अस्तृतः ॥ २० ॥ २४ ॥

सहि सखल्वग्निः विश्वा विश्वानिसर्वाणि पार्थिवा पृथिव्यांभवानिभूतजातानि महित्वना महत्त्वेनस्वमहिम्ना अतिक्रामन् रयिं धनं दाशत् अस्मभ्यंददातु यद्वा विश्वं सर्वं पार्थिवं पृथिव्यां विद्यमानंधनं अतिशयेन दाशद्ददातु कीदृशोग्निः महित्वना महत्त्वेनतेजसा वन्वन् काष्ठानिशत्रून्वाहिंसन् अवातः अन्यैःशत्रुभिरप्रतिगतः अस्तृतः केनाप्यहिंसितः ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकविंशी—

सप्रत्नवन्नवीयसाग्नेद्युम्नेनसंयता । बृहत्ततन्थभानुना ॥ २१ ॥

सः । प्रत्नऽवत् । नवीयसा । अग्ने । द्युम्नेन । सम्ऽयता । बृहत् ।
ततन्थ । भानुना ॥ २१ ॥

हेअग्ने सःपूर्वोक्तगुणविशिष्टः सतादृशस्त्वं प्रत्नवत् प्रत्नेनपुराणेन नवीयसा नवतरेण द्युम्नेनद्योतमानेन संयता संगच्छता सम्यग्व्याप्नुवता भानुना तेजसा बृहन्महदन्तरिक्षं ततन्थ विस्तारयसि ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

प्रवःसखायोअग्नयेस्तोमंयज्ञंचधृष्णुया । अर्चगायचवेधसे ॥ २२ ॥

प्र । वः । सखायः । अग्नये । स्तोमम् । यज्ञम् । च । धृष्णुऽया ।
अर्च । गाय । च । वेधसे ॥ २२ ॥

हेसखायः समानख्यानाः ऋत्विजः वोयूयं धृष्णुया शत्रूणांधर्षकाय वेधसे विधात्रे अग्नये स्तोमं स्तोत्रं गाय गायत तथा यज्ञं यजनसाधनं हविश्च प्रार्च प्रयच्छ ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

सहियोमानुंषायुगासीदद्धोताकविक्रतुः ।
दूतश्चंहव्यवाहनः ॥ २३ ॥

सः । हि । यः । मानुंषा । युगा । सीदत् । होता । कविऽक्रतुः ।
दूतः । च । हव्यऽवाहनः ॥ २३ ॥

सहि सखल्वग्निः सीदत् सीदतु अस्मदीयेयज्ञे बर्हिष्युपविशतु योग्निःहोता देवानामाह्वाता कविक्रतुः क्रान्तप्रज्ञः मानुषायुगा मानुषाणियुगानिमनुष्यसंबन्धिनोयज्ञार्हान्कालविशेषान् येषुयागाअनुष्ठीयन्ते अत्यन्तसंयोगेद्वितीया एतावन्तंकालं देवानांदूतः सहव्यवाहनोहविषांवोढाचभवति ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी—

ताराजानाशुचिव्रतादित्यान्मारुतंगणम् ।
वसोयक्षीहरोदसी ॥ २४ ॥

ता । राजाना । शुचिऽव्रता । आदित्यान् । मारुतम् । गणम् ।
वसो इति । यक्षि । इह । रोदसी इति ॥ २४ ॥

ता तौ प्रसिद्धौ राजाना राजमानौ शुचिव्रता शुचिकर्माणौ मित्रावरुणौ आदित्यानदितेःपुत्रान् धात्रादीन् मारुतंगणं मरुतांसंघंच रोदसी द्यावापृथिव्यौच एतान्देवान् हेवसो वासकाग्ने इहास्मिन्यज्ञे यक्षि यज ॥ २४ ॥

अथपञ्चविंशी—

वस्वीतेअग्नेसंदृष्टिरिषयतेमर्त्याय । ऊर्जोनपादमृतस्य ॥२५॥२५॥

वस्वी । ते । अग्ने । सम्ऽदृष्टिः । इषऽयते । मर्त्याय । ऊर्जः ।
नपात् । अमृतस्य ॥ २५ ॥ २५ ॥

हेऊर्जोनपात् बलस्यपुत्राग्ने अमृतस्य मरणरहितस्य ते तव संदृष्टिः दीप्तिः वस्वीवासयित्री मशस्येत्यर्थः सा मर्त्याय मनुष्याय यजमानाय इषयते इषमन्नमिच्छति ददातीत्यर्थः ॥२५॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेपञ्चविंशोवर्गः ॥ २५॥

अथषड्विंशी—

क्रत्वादाअस्तुश्रेष्ठोद्यत्वावन्वन्त्सुरेक्णाः। मर्तआनाशसुवृक्तिम्॥२६॥

क्रत्वा । दाः । अस्तु । श्रेष्ठः । अद्य । त्वा । वन्वन् । सुऽरेक्णाः ।
मर्तः । आनाश । सुऽवृक्तिम् ॥ २६ ॥

हेअग्ने अद्येदानीं क्रत्वा कर्मणा परिचरणात्मना त्वा त्वां वन्वन् संभजन् दाः हविषि दातायजमानः श्रेष्ठोतिशयेनमशस्योस्तु सुरेक्णाः शोभनधनश्चास्तु तथा समर्तोमनुष्यः सुवृक्तिं त्वद्विषयां सुष्टुतिंच आनाश व्याप्नोतु तव सर्वदास्तोताभवत्वित्यर्थः ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी—

तेतेअग्नेत्वोताइषयन्तोविश्वमायुः ।
तरन्तोअर्योअरातीर्वन्वन्तोअर्योअरातीः ॥ २७ ॥

ते । ते । अग्ने । त्वाऽऊताः । इषयन्तः । विश्वम् । आयुः । तरन्तः ।
अर्यः । अरातीः । वन्वन्तः । अर्यः । अरातीः ॥ २७ ॥

हेअग्ने ते त्वदीयाः ये त्वांस्तुवन्ति ते स्तोतारः त्वोतास्त्वयाऊतारक्षिताः अतएव इषयन्तः इषमात्मनइच्छन्तःसन्तः विश्वं सर्वं आयुरन्नं लभन्तइतिशेषः आयुरेववाशतवर्षलक्षणमिषयन्तः इच्छन्तः प्राप्नुयन्तीतिशेषः तथाअर्यः अरातीरभिगन्त्रीःअरातीः काश्चिच्छत्रुसेनाः तरन्तः अतिक्रामन्तः अर्योभिगन्त्रीः अरातीः काश्चनशत्रुसेनाः वन्वन्तोहिंसंतश्च भवन्तीतिशेषः ॥ २७ ॥

अथाष्टाविंशी–

अ॒ग्निस्ति॒ग्मेन॑ शो॒चिषा॒ यास॒द्विश्वं॒ न्य१॒॑त्रिण॑म् ।
अ॒ग्निर्नो॑ वनते र॒यिम् ॥ २८ ॥

अ॒ग्निः । ति॒ग्मेन॑ । शो॒चिषा॑ । यास॑त् । विश्व॑म् । नि । अ॒त्रिण॑म् ।
अ॒ग्निः । नः॒ । व॒न॒ते॒ । र॒यिम् ॥ २८ ॥

अयमग्निः तिग्मेन तीक्ष्णेन शोचिषा तेजसा विश्वं सर्वं अत्रिणमत्तारं राक्षसादिकं नियासन्निहन्तु अपिच नोरमभ्यमग्निः रयिं धनं वनते ददातु ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशी–

सु॒वीरं॑ र॒यिमा भ॑र॒ जात॑वेदो॒ विच॑र्षणे । ज॒हि रक्षां॑सि सुक्रतो ॥ २९ ॥

सु॒ऽवीर॑म् । र॒यिम् । आ । भ॒र॒ । जात॑ऽवेदः । विऽच॑र्षणे । ज॒हि ।
रक्षां॑सि । सु॒क्र॒तो॒ इति॑ सुऽक्रतो ॥ २९ ॥

हेजातवेदः जातप्रज्ञान जातधनवा विचर्षणे विशेषेणद्रष्टरग्ने सुवीरं शोभनैर्वीरैः पुत्रपौत्रादिभिरुपेतं रयिं धनं आभर आहर तथा हेसुक्रतो सुकर्मन्नग्ने रक्षांसिच जहि विनाशय ॥ २९ ॥

अथत्रिंशी–

त्वं नः॑ पा॒ह्यंह॑सो॒ जात॑वेदो अघाय॒तः । रक्षा॑ णो ब्रह्मणस्कवे ॥ ३० ॥२६॥

त्वम् । नः॒ । पा॒हि॒ । अंह॑सः । जात॑ऽवेदः । अ॒घ॒ऽय॒तः । रक्ष॑ ।
नः॒ । ब्र॒ह्म॒णः॒ । क॒वे॒ ॥ ३० ॥ २६ ॥

हेजातवेदस्त्वन्नोस्मान् अंहसः पापात् पाहि रक्ष तथा हेब्रह्मणस्कवे स्तुतिरूपस्यमंत्रस्यकवे कावयितः शब्दयितरग्ने अग्निर्हिशब्दमुत्पादयति तथाच स्मर्यते–मनःकायाग्निमाहन्ति सप्रेरयतिमारुतं । मारुतस्तूरसिचरन्मन्द्रंजनयतिस्वरमिति । तादृशाग्ने अघायतः अघमनर्थं अस्माकमिच्छतः शत्रोश्च नोस्मान्रक्ष ॥ ३० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

अथैकत्रिंशी–

योनोअग्नेदुरेवआमर्तोवधायदाशति । तस्मान्नःपाह्यंहसः ॥ ३१ ॥

यः । नः । अग्ने । दुःऽएवः । आ । मर्तः । वधाय । दाशति ।
तस्मात् । नः । पाहि । अंहसः ॥ ३१ ॥

हेअग्ने दुरेवोदुष्टाभिप्रायोयोमर्तोमनुष्यः वधाय स्वस्यायुधाय नोस्मान् आदाशति अभिप्रयच्छति आयुधेनास्मानहन्तीत्यर्थः तस्मान्मनुष्यात् अंहसः पापाच्च नोस्मान्पाहिरक्ष॥३१॥

अथद्वात्रिंशी–

त्वंतंदेवजिह्वयापरिबाधस्वदुष्कृतम् । मर्तोयोनोजिघांसति ॥ ३२ ॥

त्वम् । तम् । देव । जिह्वया । परि । बाधस्व । दुःऽकृतम् ।
मर्तः । यः । नः । जिघांसति ॥ ३२ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने त्वं तं वक्ष्यमाणं दुष्कृतं दुष्कर्मकारिणंमनुष्यं जिह्वया ज्वालया परिबाधस्व सर्वतोजहि योमर्तोमनुष्यः नोस्मान् जिघांसति हन्तुमिच्छति ॥ ३२ ॥

अथत्रयस्त्रिंशी–

भरद्वाजायसप्रथःशर्मयच्छसहन्त्य । अग्नेवरेण्यंवसु ॥ ३३ ॥

भरत्ऽवाजाय । सऽप्रथः । शर्म । यच्छ । सहन्त्य ।
अग्ने । वरेण्यम् । वसु ॥ ३३ ॥

हेसहन्त्य शत्रूणामभिभवितरग्ने भरद्वाजायमह्यमृषये सप्रथः सर्वतःपृथुविस्तीर्णं शर्म सुखं गृहंवा यच्छ देहि तथावरेण्यं वरणीयं वसु धनंच देहि ॥ ३३ ॥

पौर्णमास्यामाग्नेयाज्यभागस्यानुवाक्याअग्निर्वृत्राणीत्येषा सूत्रितंच–अग्निर्वृत्राणिजंघनदितिपूर्वस्याज्यभागस्यानुवाक्येइति । इष्टिप्रथमसोमेपुच यत्र वृधन्वन्तौ पुष्टिमन्तावित्यादिविशेषविधिर्नदृश्यते तत्र सर्वत्र एषैवप्रथमाज्यभागानुवाक्या उपसदाग्नेयस्यैषानुवाक्या सायंकालीनस्यतु एषैवयाज्या सूत्रितंच–अग्निर्वृत्राणिजंघनद्वयमद्दवशर्मेहेति विपर्यासोयाज्यानुवाक्यानामिति ।

सैषाचतुस्त्रिंशी–

अग्निर्वृत्राणिजङ्घनद्द्रविणस्युर्विपन्यया । समिद्धःशुक्रआहुतः॥३४॥

अग्निः । वृत्राणि । जङ्घनत् । द्रविणस्युः । विपन्यया ।
सम्ऽइद्धः । शुक्रः । आऽहुतः ॥ ३४ ॥

विपन्यया स्तुत्या स्तूयमानः द्रविणस्युर्द्रविणंधनंस्तोतॄणांइच्छन् यद्वा हविर्लक्षणं धनमात्मनइच्छन् अग्निर्वृत्राण्यावरकाणि रक्षःप्रभृतीनि तमांसिवाजंघनत् भृशंहन्तु कीदृशोग्निः समिद्धः सम्यग्दीप्तः अतएव शुक्रः शुक्लवर्णः आहुतः हविर्भिरभिहुतः ॥ ३४ ॥

अथपञ्चत्रिंशी–

गर्भेमातुःपितुष्पितांविदिद्युतानोअक्षरे ।
सीदन्नृतस्ययोनिमा ॥ ३५ ॥ २७ ॥

गर्भे । मातुः । पितुः । पिता । विऽदिद्युतानः । अक्षरे । सीदन् ।
ऋतस्य । योनिम् । आ ॥ ३५ ॥ २७ ॥

अत्रमातृपितृशब्दाभ्यां भूद्यौश्चाभिधीयेते द्यौः पिता पृथिवीमातेतिश्रुतेः मातुर्भूम्याः गर्भे गर्भस्थाने मध्ये अक्षरेक्षरणरहिते वेद्याख्येस्थानेविदिद्युतानः विशेषेणदीप्यमानः पितुः पितायुलोकस्य पालयिता हविषांप्रदानेन एवंभूतोग्निः ऋतस्य यज्ञस्य योनिं उत्तरवेद्याख्यंधिष्ण्यं सप्तम्यर्थेद्वितीया आसीदन् उत्तरवेद्यामुपविशन् अग्निर्वृत्राणि जंघनदित्यन्वयः॥ ३५॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथपट्त्रिंशी–

ब्रह्मप्रजावदाभरजातवेदोविचर्षणे । अग्नेयद्दीदयद्दिवि ॥ ३६ ॥

ब्रह्म । प्रजाऽवत् । आ । भर । जातऽवेदः । विऽचर्षणे ।
अग्ने । यत् । दीदयत् । दिवि ॥ ३६ ॥

---

१ तै० ब्रा० ३. ७. ५. ।

हेजातवेदःजातानांवेदितः विचर्षणे विशेषेणद्रष्टरग्ने प्रजावत् पुत्रपौत्रसहितंबलान्नमाभर आहर यद्वल दिविद्युलोके दीदयद्दीप्यते देवेषुमध्येयत्प्रशस्तमन्नं राजते तदाहरेत्यर्थः॥ ३६ ॥

अथसप्तत्रिंशी—

उप॑त्वार॒ण्वसं॑दृशं॒प्रय॑स्वन्तःसहस्कृत । अग्ने॑सस॒ृज्महे॒गिर॑ः ॥ ३७ ॥

उप॑ । त्वा॒ । र॒ण्वऽसं॑न्दृशम् । प्रय॑स्वन्तः । स॒ह॒ःऽकृ॒त॒ ।
अग्ने॑ । स॒सृ॒ज्महे॑ । गिर॑ः ॥ ३७ ॥

हेसहस्कृत सहसा बलेनोत्पन्नाग्ने प्रयस्वन्तःहविर्लक्षणान्नवन्तोवयं रण्वसन्दृशं रमणीयसंदर्शनंस्तोतव्यसंदर्शनंवात्वा त्वां उप प्रति गिरः स्तुतीः ससृज्महे विसृजामः उच्चारयामइत्यर्थः ॥ ३७ ॥

अथाष्टत्रिंशी—

उप॑च्छा॒यामि॑व॒घृणे॑रग॑न्म॒शर्म॑ते॒व॒यम् । अग्ने॒हिर॑ण्यसन्दृशः ॥ ३८ ॥

उप॑ । छा॒याम्ऽइ॑व । घृणे॑ः । अग॑न्म । शर्म॑ । ते॒ । व॒यम् ।
अग्ने॑ । हिर॑ण्यऽसंदृशः ॥ ३८ ॥

हेअग्ने हिरण्यसंदृशः हितरमणीयतेजसः हिरण्यवद्रोचमानतेजसोवा घृणेर्दीप्तस्य ते वव शर्म शरणं आश्रयणं उपागन्म उपगच्छाम तत्रदृष्टान्तः छायामिव यथाघर्मार्ताः संतप्ताः छायामुपगच्छन्ति तद्वत् ॥ ३८ ॥

उपसदिमातःकालस्याग्नेयस्यपउग्रइवेतियाज्या सायंकालीनस्यत्वेषैवानुवाक्या सूत्रितं च—अग्निर्वृत्राणिजंघनद्यउग्रइवशर्यहेति ।

सैषात्रैकोनचत्वारिंशी—

यउ॒ग्रइ॑वशर्य॒हाति॒ग्मशृ॑ङ्गो॒नवंस॑गः । अग्ने॒पुरो॑रु॒रोजि॑थ ॥ ३९ ॥

यः । उ॒ग्रःऽइ॑व । श॒र्य॒ऽहा । ति॒ग्मऽशृ॑ङ्गः । न । वंस॑गः ।
अग्ने॑ । पुर॑ः । रु॒रोजि॑थ ॥ ३९ ॥

योग्निः उग्रइव उद्गीर्णवरोधन्वीव शर्यहा शर्यैर्बाणैः शत्रूणांहन्ता तिग्मशृंगोनवंसगः ती-क्ष्णशृंगोवननीयगतिर्वृषभइव हेअग्ने सत्वं पुरः आसुरीस्तिस्रःपुरीः रुरोजिथ भग्नवानसि रु-द्रोवाएषयदग्निरितिश्रुतेः। रुद्ररूपमग्निंत्रिपुरदहनं अग्निरूपमेवेत्यग्निःस्तूयते यद्वा त्रिपुरदहनसाध-नभूतेबाणे अग्नेरनीकत्वेनावस्थानात् अग्निःपुराणिभग्नवानित्युच्यते देवासुराएषुलोकेषुसम-यतंतेत्यादिकंब्राह्मणमनुसन्धेयं ॥ ३९ ॥

अग्निमन्थनेजायमानेग्नौआयंहस्तइत्येषानुवाक्या सूत्रितंच—आयंहस्तेनखादिनमित्यर्ध-र्चआरमेदिति।

अथचत्वारिंशी—

आयंहस्तेनखादिनंशिशुंजातंनबिभ्रति।विशामग्निंस्वध्वरम्॥४०॥२८॥

आ। यम्। हस्ते। न। खादिनम्। शिशुम्। जातम्। न।
बिभ्रति। विशाम्। अग्निम्। सुऽअध्वरम्॥ ४० ॥ २८ ॥

मन्थनोत्पन्नंयमग्निं शिशुंजातंन जातंपुत्रमिव हस्तेआ बिभ्रति हस्तेष्वभिमुखंधारय-न्त्यध्वर्यवः पूर्वोनशब्दःपुरस्तादुपचारोप्युपमार्थीयः खादिनंन भक्षकंव्याघ्रादिमिव यथा तंबि-भ्रतःपुरुषाअवहिताः तथाभूताइत्यर्थः यद्वा नेतिसंप्रत्यर्थे संप्रतीदानीं खादिनं हविषांभक्ष-कं यमग्निंहस्तेधारयन्ति विशां जनानां स्वध्वरं शोभनयागस्यनिष्पादकं तमग्निं हेऋत्विजः परिचरतेतिशेषः ॥ ४० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अग्निमन्थनेजातस्याग्नेआहवनीयेप्रहरणसमयेप्रदेवंदेववीतयइतिद्वृचोनुवक्तव्यः सूत्रितं-च—प्रदेवंदेववीतयइतिद्वेअग्निनाग्निःसमिध्यतइति।

तत्रप्रथमासूक्तेएकचत्वारिंशी—

प्रदेवंदेववीतयेभरतावसुवित्तमम्। आस्वेयोनौनिषीदतु ॥ ४१ ॥

प्र। देवम्। देवऽवीतये। भरत। वसुवित्ऽतमम्। आ।
स्वे। योनौ। नि। सीदतु ॥ ४१ ॥

---

१ तै० सं० ५.४.३.। २ ऐ० ब्रा० १.२३.।

हेअध्वर्यवः देवं द्योतमानं वसुवित्तमं वसूनां धनानां वेदयितारं लंभयितारमग्निं प्रभरत प्रहरत आहवनीयेऽग्नौ प्रक्षिपत किमर्थं देववीतये देवानांभक्षणार्थं तथाचब्राह्मणं—प्रदेवंदेववी-तयेभरतावसुवित्तममितिप्रह्रियमाणायाभिरूपाययज्ञेभिरूपंतत्समृद्धमांस्वेयोनौनिषीदत्वित्येष-ह्वाअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेरिति । सचाग्निः स्वेयोनौ कारणे स्थाने आहवनीयेआनिसीदतु अभिनिषण्णोभवतु ब्राह्मणंचभवति—एषवाअस्यस्वोयोनिर्यदग्निरग्नेरिति ॥ ४१ ॥

अथद्विचत्वारिंशी—

आजातंजातवेदसिप्रियंशिशीतातिथिम् । स्योनआगृहपतिम् ॥४२॥

आ । जातम् । जातऽवेदसि । प्रियम् । शिशीत । अतिथिम् ।
स्योने । आ । गृहऽपतिम् ॥ ४२ ॥

हेअध्वर्यवः जातं प्रादुर्भूतमतिथिं लुप्तोपममेतत् अतिथिमिवप्रियं अतएव गृहपतिं गृहाणांस्वामिनमग्निं जातवेदसि जातप्रज्ञे स्योने सुखकरे आहवनीयेऽग्नौ आशिशीत अन्तर्णीतण्यर्थस्यशीङएतद्रूपं शाययत स्थापयत यद्वा श्यैङ्गतावित्यस्यछान्दसंरूपं गमयत प्रापयतेत्यर्थः शोतनूकरणेइत्यस्यवारूपं श्यत तीक्ष्णीकुरुतसंस्कुरुत प्रहरतेतियावत् द्वितीयआकारःपूरकः जातइतरोजातवेदाइतरइत्यादिकंब्राह्मणमत्रानुसन्धेयम् ॥ ४२ ॥

अथत्रिचत्वारिंशी—

अग्नेयुक्ष्वाहियेतवाश्वासोदेवसाधवः । अरंवहन्तिमन्यवे ॥ ४३ ॥

अग्ने । युक्ष्व । हि । ये । तव । अश्वासः । देव । साधवः ।
अरम् । वहन्ति । मन्यवे ॥ ४३ ॥

हेदेव द्योतमानाग्ने तानश्वान् युक्ष्व आत्मीयेरथेयोजय ये तव त्वदीयाः साधवः साधकाः सुशीलावा अश्वासोश्वाः अरं अलंपर्याप्तं वहन्ति किमर्थं मन्यवे मन्यतेयष्टव्यत्वेनदेवानत्रेतिमन्युर्यागस्तदर्थं तानश्वान्रथेयुक्ष्वेत्यर्थः हिखलु ॥ ४३ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० १. १६. । २ ऐ० ब्रा० १. १६. । ३ ऐ० ब्रा० १. १६. ।

अथचतुश्चत्वारिंशी-

अच्छानोयाह्यावहाभिप्रयांसिवीतये। आदेवान्त्सोमपीतये ॥ ४४॥

अच्छ। नः। याहि। आ। वह। अभि। प्रयांसि।
वीतये। आ। देवान्। सोमऽपीतये ॥ ४४ ॥

हेअग्ने नोस्मान् अच्छाभिमुख्येनायाहि आगच्छ तथा प्रयांसि हविर्लक्षणान्यन्नान्यभि-लक्ष्य देवानावह किमर्थं वीतये तेषांहविषांस्वादनार्थं तथा सोमपीतये सोमपानार्थंच तान्दे-वानावह ॥ ४४ ॥

अथपञ्चचत्वारिंशी-

उदग्नेभारतद्युमदजस्रेणदविद्युतत्। शोचाविभाह्यजर ॥ ४५॥२९॥

उत्। अग्ने। भारत। द्युऽमत्। अजस्रेण। दविद्युतत्।
शोच। वि। भाहि। अजर ॥ ४५ ॥ २९ ॥

हेभारत हविर्भार्भर्तरग्ने उच्छोच उद्गततरंदीप्यस्व तदेवविवृणोति हेअजर जरारहिताग्ने दविद्युतत् भृशंद्योतमानस्त्वं द्युमत् द्युमतादीप्तिमता सुपांसुलुगितितृतीयायालुक् अजस्रेणा-विच्छेदेनतेजसा विभाहि विशेषेणप्रकाशयस्व यद्वा भातिरत्रांतर्णीतण्यर्थः त्वं प्रथममुद्दीप्यस्व पश्चाद्दात्मीयेनतेजसा सर्वंजगत्प्रकाशयेतियोजनीयम् ॥ ४५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥२९ ॥

अथषट्चत्वारिंशी-

वीतीयोदेवंमर्तोदुवस्येदग्निमीळीताध्वरेहविष्मान्।
होतारंसत्ययजंरोदस्योरुत्तानहस्तोनमसाविवासेत् ॥ ४६ ॥

वीती। यः। देवम्। मर्तः। दुवस्येत्। अग्निम्। ईळीत। अध्वरे।
हविष्मान्। होतारम्। सत्यऽयजम्। रोदस्योः। उत्तानऽहस्तः।
नमसा। आ। विवासेत् ॥ ४६ ॥

यो मर्तो मनुष्यो हविष्मान् हविर्भिर्युक्तो यजमानो वीती वीत्या कान्त्या हविर्लक्षणेनान्नेन यं रुचनदेवं द्युतस्येव परिचरेत्तस्मिन्नध्वरे यज्ञे अग्निमीळीत स्तुवीत सर्वेभ्यो यागेभ्योऽग्निः पूज्यत इत्यर्थः कीदृशमग्निं रोदस्योर्द्यावापृथिव्योर्लोकद्वये वर्तमानानां होतारमाह्वातारं सत्ययजं सत्येन अवितथेन हविषा यष्टारं किंचार्यं यजमानः ईदृशमग्निं उत्तानहस्तः स्त्रांजलिपुटः सन् नमसा नमस्कारेण हविषा वा आविवासेत् परिचरेत् ॥ ४६ ॥

अथ सप्तचत्वारिंशी—

आ ते अग्न ऋचा हविर्हृदा तष्टं भरामसि ।
ते ते भवन्तूक्षण ऋषभासो वशा उत ॥ ४७ ॥

आ । ते । अग्ने । ऋचा । हविः । हृदा । तष्टम् । भरामसि ।
ते । ते । भवन्तु । उक्षणः । ऋषभासः । वशाः । उत ॥ ४७ ॥

अनयाध्वयनं यदास्य नश्यत्या श्वलायनो मन्यते हे अग्ने ते तुभ्यं हृदा हृदयेन तष्टं संस्कृतं ऋचा ऋग्रूपेण वर्तमानं हविः ऋचमेव हविः कृत्वा आभरामसि आहरामः ते च निरुच्छन्देन मन्त्रस्य मूर्ध्नः हविः परायत्पदेन मन्निर्दिश्यमानानि क्षिपाणि त्वमहं वे ऋग्रूपं तद्धविः ते तुभ्यं उक्षणः उक्षाणः सेचनसमर्थाः ऋषभासः ऋषभाः उत अपि च वशा भवन्तु ऋषभवशारूपेण परिणतं सत् त्वद्भक्षणाय भवतिविशेषः ॥ ४७ ॥

अथाष्टाचत्वारिंशी—

अग्निं देवासो अग्रियमिन्धते वृत्रहन्तमम् ।
येना वसून्याभृता तृळ्हा रक्षांसि वाजिना ॥ ४८ ॥ ३० ॥

अग्निम् । देवासः । अग्रियम् । इन्धते । वृत्रहन्ऽतमम् । येन ।
वसूनि । आऽभृता । तृळ्हा । रक्षांसि । वाजिना ॥ ४८ ॥ ३० ॥

अग्रियं मुख्यं वृत्रहन्तमं अतिशयेन वृत्रस्य हन्तारं इममग्निं देवासो देवाः इन्धते दीपयन्ति येनाग्निना वसूनि असुरैरपहृतानि धनानि हविर्लक्षणान्यन्नानि वा आभृता असुरसकाशा-

यजमानाद्या आहुतानि येनच वाजिना बलवताग्निना रक्षांसि यज्ञविरोधीनि दृह्णा दृढानि हिंसितानि तमग्निमिन्धतइत्यन्वयः ॥ ४८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेपञ्चमोध्यायःसमाप्तः ॥५॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत्। निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
चतुर्थाष्टकेषष्ठोध्यायआरभ्यते षष्ठेमंडलेद्वितीयेनुवाकेप्रथमंसूक्तंव्याख्यातं तत्रपिबासोममितिपं-चदशर्चंद्वितीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रमंत्याद्विपदात्रिष्टुप् तथाचानुक्रान्तं–पिबपंचोनैन्द्रं त्रैष्टुभंद्विपदान्तमिति। अभिजितिमरुत्वतीयशस्त्र एतन्निविद्धानं सूत्रितंच–पिबासोमंतमुष्टुही-तिमध्यंदिनइति। समूह्ळेदशरात्रेष्टमेहनिमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तं सूत्रितंच–पिबासोममभितम-स्यद्यावापृथिवीइति। सूर्यस्तुन्नाम्न्येकाहेमरुत्वतीयेएतत्सूक्तंनिविद्धानं सूत्र्यतेहि–सूर्यस्तुता-यशस्कामःपिबासोममभीति। महाव्रतेपिमरुत्वतीयेएतत्सूक्तं तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितंच–पि-बासोममभियमुग्रतर्दःकयाशुभासवयसःसनीळाइति माध्यन्दिनसवनेआद्यात्रिसोहोत्रमैत्राव-रुणब्राह्मणाच्छंसिनांप्रस्थितयाज्याः सूत्रितंच–पिबासोममभियमुग्रतर्दइति। त्रिसोर्वाङिहिसो-मकामंत्वाहुरिति।

तत्रप्रथमा–

ओम् पिबा॒सोम॑म॒भिय॑मु॑ग्रतर्द॑ऊ॒र्वंगव्यं॒महि॑गृणा॒नइन्द्र।
वियोधृ॑ष्णो॒वधि॑षोवज्रहस्त॒विश्वा॑वृ॒त्रम॑मि॒त्रिया॒शवो॑भिः ॥ १ ॥

पिब॑। सोम॑म्। अ॒भि। यम्। उ॒ग्र॒। तर्दः॑। ऊ॒र्वम्। गव्य॑म्।
महि॑। गृ॒णा॒नः। इ॒न्द्र॒। वि। यः। धृ॒ष्णो॒ इति॑। वधि॑षः।
व॒ज्र॒ऽह॒स्त॒। विश्वा॑। वृ॒त्रम्। अ॒मि॒त्रिया॑। शवः॑ऽभिः ॥ १ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र गृणानः अंगिरोभिःस्तूयमानस्त्वं यंसोममभिउद्दिश्य पातुमित्यर्थः महि महत् गव्यं गोसंबन्धि ऊर्वं पणिभिराहृतंसमूहं तर्दः प्रकाशितवानसि तृदिर्हिंसाकर्मा अ-त्रप्रकाशनार्थः तंसोमंपिब पानंकुरु हेधृष्णोशत्रूणांधर्षक वज्रहस्त वज्रपाणे हेइन्द्र यस्त्वंशवो-भिर्बलैःसहितः सन् विश्वा विश्वं वृत्रं आवरकं अमित्रिया अमित्रियंशत्रुं अमित्रशब्दाद्वद्वितो-येकवचनस्येयादेशः विवधिषः व्यवधीः सत्वं सोमंपिबेतिसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सईंपाहियऋजीषीतरुत्रोयःशिप्रवान्वृषभोयोमतीनाम् ।
योगोत्रभिद्वज्रभृद्योहरिष्ठाःसइन्द्रचित्राँअभितृन्धिवाजान् ॥२॥

सः । ईम् । पाहि । यः । ऋजीषी । तरुत्रः । यः । शिप्रऽवान् ।
वृषभः । यः । मतीनाम् । यः । गोत्रऽभित् । वज्रऽभृत् । यः ।
हरिऽस्थाः । सः । इन्द्र । चित्रान् । अभि । तृन्धि । वाजान् ॥ २ ॥

हेइन्द्र ऋजीषी ऋजीषशब्देनगतरसःसोमोभिधीयते तद्वान् यस्त्वं तरुत्रः शत्रूणांतार-कोसि यस्त्वं शिप्रवान् शोभनहनुरसि यस्त्वं मतीनां स्तोतॄणां मन्यतेःस्तुतिकर्मणःकर्तरिक्ति-च् वृषभः कामानांवर्षितासि सत्वं ईं एनं सोमं पाहि पिब हेइन्द्र यस्त्वं वज्रभृत् वज्रधरोय-स्त्वंगोत्रभित्गोत्राणांपर्वतानांमेघानांवाभेत्तासि यस्त्वं हरिष्ठाः हर्योःस्थातासि हेइन्द्र सत्वं चित्रान् विचित्रान् वाजानन्नानि अभितृन्धि अस्मभ्यंप्रकाशय ॥ २ ॥

अथतृतीया—

एवापाहिप्रत्नथामन्दतुत्वाश्रुधिब्रह्मवावृधस्वोतगीर्भिः ।
आविःसूर्यंकृणुहिपीपिहीषोजहिशत्रूँरभिगाइन्द्रतृन्धि ॥ ३ ॥

एव । पाहि । प्रत्नऽथा । मन्दतु । त्वा । श्रुधि । ब्रह्म ।
ववृधस्व । उत । गीःऽभिः । आविः । सूर्यम् । कृणुहि । पीपिहि ।
इषः । जहि । शत्रून् । अभि । गाः । इन्द्र । तृन्धि ॥ ३ ॥

हेइन्द्रत्वं प्रत्नथा प्रत्नान्पुराणान्सोमान् यथाअपिबः तथा एवएवमिममस्मदीयंसोमं पाहि पिब सच सोमस्त्वयापीतःसन् त्वा त्वां मन्दतु मदयतु ब्रह्म अस्माभिःकृतं स्तोत्रं श्रुधि शृणु उतापिच गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्ववृधस्व त्वंवर्धस्व अपिच सूर्यं सर्वस्यप्रेरकं देवं आविष्कृणुहि आविष्कुरु वयंसूर्यंयथापश्येम तथाकुर्वित्यर्थः इषः अन्नानिच पीपिहि अस्मभ्यंप्याय शत्रूनस्मत्सपत्नान् जहि नाशय हेइन्द्र त्वंपणिभिरपहृतागाः अभितृन्धि प्रकाशय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

ते॒त्वा॒मदा॑बृ॒हदि॑न्द्रस्वधावइ॒मेपी॒ताउ॑क्षयन्तद्यु॒मन्त॑म्।
म॒हामनू॑नंत॒वसं॒विभू॑तिंमत्स॒रासो॑जर्हृषन्तप्र॒साह॑म् ॥ ४ ॥

ते। त्वा॒। मदाः॑। बृ॒हत्। इ॒न्द्र॒। स्व॒धा॒ऽवः॒। इ॒मे। पी॒ताः।
उ॒क्ष॒य॒न्त॒। द्यु॒ऽमन्त॑म्। म॒हाम्। अनू॑नम्। त॒वस॑म्। विऽभू॑तिम्।
म॒त्स॒रासः॑। ज॒र्हृ॒ष॒न्त॒। प्र॒ऽसह॑म् ॥ ४ ॥

हेस्वधावः अन्नवन्निन्द्र मदाः मदकराः तइमेपीताःसोमाः द्युमन्तं दीप्तिमन्तं त्वा त्वां बृहदत्यन्तं उक्षयन्त सिंचयन्तु अपिच हेइन्द्र त्वां मत्सरासोमदकराः सोमाः जर्हृषन्त भृशंहर्षयन्तु कीदृशं महां महान्तं प्रभूतं अनूनं सर्वगुणैर्न्यूनतारहितं संपूर्णमित्यर्थः तवसं प्रवृद्धं विभूतिं विभवन्तं प्रसाहं शत्रूणामभिभवितारं ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

येभिः॒सूर्य॑मु॒षसं॑मन्दसा॒नोवा॑सयो॒पदृ॒ह्ळानि॒दर्द्र॑त्।
म॒हाम॑द्रिं॒परि॒गाइ॑न्द्र॒सन्तं॑नु॒त्थाअच्यु॑तं॒सद॑सः॒परि॒स्वात् ॥५॥१॥

येभिः॑। सूर्य॑म्। उ॒षस॑म्। म॒न्द॒सा॒नः। अवा॑सयः। अप॑।
दृ॒ह्ळानि॑। दर्द्र॑त्। म॒हाम्। अद्रि॑म्। परि॑। गाः। इ॒न्द्र॒। सन्त॑म्।
नु॒त्थाः। अच्यु॑तम्। सद॑सः। परि॑। स्वात् ॥ ५ ॥ १ ॥

हेइन्द्र येभिः यैः सोमैः मन्दसानोमोदमानस्त्वं सूर्यं सर्वस्यप्रेरकं देवं उषसमुषोदेवतांच अवासयः स्वस्थानेन्यवासयः अथवा सूर्योषसौ यथा तमांसिविवासयतस्तथाकार्षीः किंकुर्वन् दृह्ळानि दृढानि तमांसि अपदर्द्रदपदारयन् किंच हेइन्द्र त्वं पणिभिरपहृतागाः परिसंतं परितोविद्यमानं महां महान्तं अद्रिं पर्वतं नुत्थाः अनुदः कीदृशं स्वात् स्वकीयात् सदसः स्थानात् परि परितः अच्युतं अविचालितं विनाशरहितं स्थिरमित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी—

तवक्रत्वातवतद्दंसनाभिरामासुपक्वंशच्यानिदीधः।
और्णोर्दुरउस्रियाभ्योविदृह्णोदूर्वाद्गाअसृजोअङ्गिरस्वान् ॥६॥

तव । क्रत्वा । तव । तत् । दंसनाभिः । आमासु । पक्वम् । शच्या । नि । दीधरितिदीधः । और्णोः । दुरः । उस्रियाभ्यः । वि । दृह्ला । उत् । ऊर्वात् । गाः । असृजः । अङ्गिरस्वान् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र तवक्रत्वा त्वदीययाप्रज्ञया तवदंसनाभिः त्वदीयैःकर्मभिः शच्या सामर्थ्येन आमासु अपक्वासुगोषु पक्वं परिणतं तत्प्रसिद्धंपयः निदीधः नितरांधारयसिअपिच हेइन्द्र त्वं उस्रियाभ्योगोभ्यः गानिर्गमयितुमित्यर्थः दृह्ला दृढानि बलेनपाषाणादिभिर्दृढीकृतानीत्यर्थः दुरो-द्वाराणि व्यौर्णोः उद्घाटितवानसि अंगिरस्वान्अंगिरोभिर्युक्तस्त्वं ऊर्वात् समूहात् गोष्ठादित्य-र्थः गाः उदसृजः उदगमयः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

पप्राथक्षांमहिदंसोव्युर्वीमुपद्यामृष्वोबृहदिन्द्रस्तभायः।
अधारयोरोदसीदेवपुत्रेप्रत्नेमातरायह्वीऋतस्य ॥ ७ ॥

पप्राथ । क्षाम् । महि । दंसः । वि । उर्वीम् । उप । द्याम् । ऋष्वः । बृहत् । इन्द्र । स्तभायः । अधारयः । रोदसी इति । देवपुत्रे इति देवऽपुत्रे । प्रत्ने इति । मातरा । यह्वी इति । ऋतस्य ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वं महि महता दंसः दंससा कर्मणा उर्वीं विस्तीर्णां क्षां भूमिं विपप्राथविशेषेण पूरितवानसि प्रापूरणेइतिधातुः हेइन्द्र ऋष्वोमहांस्त्वं बृहत् बृहतीं द्यां दिवं उपस्तभायः उपस्त-भ्नासि निरालंबं वितिष्ठन्तीद्यौः यथानपतति इन्द्रस्तथाकरोतीत्यर्थः अपिच त्वं रोदसी द्या-वापृथिव्यौ अधारयः पोषणेधारयसि कीदृश्यौ देवपुत्रे देवाःपुत्राययोस्ते प्रत्ने पुराणे मातरा मातरौनिर्मात्र्यौ ऋतस्योदकस्य यज्ञस्यवा यह्वी यह्वयोमहत्यौ यद्वा विश्वस्यमातरौ ऋतस्य ब्रह्मणः यह्वी पुत्र्यौ यह्वुरित्यपत्यनामैतत् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

अधत्वाविश्वेपुरइन्द्रदेवाएकंतवसंदधिरेभराय ।
अदेवोयदभ्यौहिष्टदेवान्त्स्वर्षाताटणतइन्द्रमत्र ॥ ८ ॥

अर्ध । त्वा । विश्वे । पुरः । इन्द्र । देवाः । एकम् । तवसम् ।
दधिरे । भराय । अदेवः । यत् । अभि । औहिष्ट । देवान् ।
स्वःऽसाता । वृणते । इन्द्रम् । अत्र ॥ ८ ॥

अधाधुनास्मिन्काले विश्वेदेवाः सर्वेवहूयादयः हेइन्द्र एकं मुख्यं तवसं मवृद्धं बलवन्तं त्वा त्वां भराय संग्रामाय पुरोदधिरे पुरस्ताच्चक्रिरे यद्यदा अदेवोवृत्रासुरः देवान् अभ्यौहिष्ट संग्रामार्थअभिगतवान् ओहतिर्गतिकर्मा किंच अत्रास्मिन्काले स्वर्षाता स्वर्षातौ संग्रामेदेवामरुद्वइतिविशेषः इन्द्रं वृणते संभजन्ते स्म मरुतोहीन्द्रंदेवेषुपलायितेषुसमभजन्नित्यर्थः अधुना पुरोदधिरेइतिसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

अधद्यौश्चित्तेअपसानुवज्राद्द्वितानमद्भियसास्वस्यमन्योः ।
अहिंयदिन्द्रोअभ्योहसानंनिचिद्विश्वायुःशयथेजघान ॥ ९ ॥

अर्ध । द्यौः । चित् । ते । अर्प । सा । नु । वज्रात् । द्विता ।
अनमत् । भियसा । स्वस्य । मन्योः । अहिम् । यत् । इन्द्रः । अभि ।
ओहसानम् । नि । चित् । विश्वऽआयुः । शयथे । जघान ॥ ९ ॥

सापसिद्धा देवानामाश्रयत्वेन द्यौश्चिद् द्युलोकोपि हेइन्द्र अधाधुनास्मिन्काले द्विता द्विधा द्विप्रकारात् तेत्वदीयाद्वज्राद् स्वस्यात्मीयाद् मन्योः क्रोधाच्च भियसा भयेन अपानमद् अपनमत नुइतिपूरणः विश्वयुर्वह्वन्नइन्द्रः यद्यदा अभ्योहसानमभिगच्छन्तं अहिं वृत्रं शयथे शयननिमित्ते मरणायेत्यर्थः जघान न्यवधीद चिदितिपूरणः यदा वृत्रंजघान अस्मिन्कालेद्यौर्ननामेतिसंबन्धः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

अधत्वष्टतेमहउग्रवज्रंसहस्रभृष्टिंववृतच्छताश्रिम्।
निकाममरमणसंयेननवन्तमहिंसंपिणगृजीषिन् ॥ १० ॥ २ ॥

अर्ध । त्वष्टा । ते । महः । उग्र । वज्रम् । सहस्रऽभृष्टिम् । ववृतत् ।
शतऽअश्रिम् । निऽकामम् । अरऽमनसम् । येन । नवन्तम् ।
अहिम् । सम् । पिणक् । ऋजीषिन् ॥ १० ॥ २ ॥

अथाधुना हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र महोमहत्तत्तव त्वष्टा देवशिल्पी वज्रं ववृतत् न्यवर्तयत् निष्पन्नंकृतवान् कीदृशं सहस्रभृष्टिं सहस्रधारं शताश्रिं शतपर्वाणं हेऋजीषिन् गतरससोमवन्निन्द्र येनवज्रेण निकामं नियतःकामोयस्यतं अरमनसं शत्रूणामरमभिगन्तृमनोयस्यतं नवन्तं शब्दायमानं अहिं वृत्रमसुरं संपिणक् संपिष्टवानसि तंवज्रंकृतवानित्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी–

वर्धान्यंविश्वेमरुतःसजोषाःपचच्छतंमहिषाँइन्द्रतुभ्यम्।
पूषाविष्णुस्त्रीणिसरांसिधावन्वृत्रहणंमदिरमंशुमस्मै ॥ ११ ॥

वर्धान् । यम् । विश्वे । मरुतः । सऽजोषाः । पचत् । शतम् ।
महिषान् । इन्द्र । तुभ्यम् । पूषा । विष्णुः । त्रीणि । सरांसि ।
धावन् । वृत्रऽहनम् । मदिरम् । अंशुम् । अस्मै ॥ ११ ॥

सजोषाः सहप्रीयमाणाः विश्वे मरुतः सर्वेदेवाः हेइन्द्र यंत्वां वर्धान् स्तोत्रैर्वर्धयन्ति हेइन्द्र तस्मैतुभ्यं पूषा एतन्नामकोदेवः विष्णुरेतन्नामकश्च शतं शतसंख्याकान् महिषान् पुंपशून् पचत् पचेत् अपिच अस्मै तुभ्यं सरांसि द्रोणकलशपूतभृदाहवनीयाख्यानित्रीणिपात्राणिपूरयितुं अंशुं सोमं धावन्गच्छन्भवति पूषाविष्णुश्च सोमैः पात्राणि पूर्यतइत्यर्थः कीदृशं सोमं मदिरं मदकरं वृत्रहणं वृत्राणांशत्रूणांहन्तारं अत्र वृत्रहन्शब्देन सोमोभिधीयते पीतेहिसतिसोमे वृत्राणिहन्तुमिन्द्रःसमर्थोभवतीतियावत् ॥ ११ ॥

अथद्वादशी--

आक्षोदोमहिंवृतंनदीनांपरिंष्ठितमसृजऊर्मिमपाम्।
तासामनुंप्रवतंइन्द्रपन्थांप्रार्दयोनीचीरपसंःसमुद्रम्॥ १२ ॥

आ। क्षोदः। महिं। वृतम्। नदीनाम्। परिंऽस्थितम्। असृजः। ऊर्मिम्। अपाम्। तासाम्। अनुं। प्रऽवतंः। इन्द्र। पन्थाम्। प्र। आर्दयः। नीचीः। अपसंः। समुद्रम्॥ १२ ॥

हेइन्द्र त्वं महि महद्‌वृतं वृत्रेण परिवृतमाच्छादितं परिष्ठितं परितःस्थितं नदीनां सिन्धूनां संबन्धि क्षोदः उदकं आअसृजः आसमन्तात्सृष्टवानसि येननद्यःपूर्णाःप्रवहेयुःतदित्यर्थः अपामुदकानामूर्मिं समूहं सृष्टवानसि पुनर्वचनमादरार्थं हेइन्द्र तासांनदीनां संबन्धिनः पंथां पथोमार्गान्प्रवतःप्रवणानन्वकार्षीरितिशेषः अन्वित्युपसर्गयोग्यक्रियाध्याहारः किंच नीचीः प्रवणाभिमुखीर्वेगयुक्ताइत्यर्थः अपसोपउदकानिअपसइत्यपएवार्थेवर्तते समुद्रमुदधिं प्रार्दयः प्रागमयः अत्रार्दयतिर्नयनकर्मा॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी--

एवाताविश्वांचकृवांसमिन्द्रंमहामुग्रमंजुर्यंसंहोदाम्।
सुवीरंत्वास्वायुधंसुवज्रमाब्रह्मनव्यमवंसेववृत्यात्॥ १३ ॥

एव। ता। विश्वां। चकृऽवासंम्। इन्द्रंम्। महाम्। उग्रम्। अजुर्यम्। सहःऽदाम्। सुऽवीरंम्। त्वा। सुऽआयुधम्। सुऽवज्रम्। आ। ब्रह्मं। नव्यंम्। अवंसे। ववृत्यात्॥ १३ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वां नव्यं नूतनमन्यैरकृतपूर्वं ब्रह्म अस्माभिःकृतंस्तोत्रं अवसेअस्माकंरक्षणाय आववृत्यात् आवर्तयतु कीदृशंत्वां एव एवमुक्तप्रकारेण ता तानिप्रसिद्धानि विश्वा विश्वानिसर्वाणिकर्माणि चकृवांसं कृतवन्तमिन्द्रमीश्वरं महां महान्तं उग्रमोजस्विनं अजुर्यमजरं सहोदां सहसोबलस्यदातारं सुवीरं शोभनवीरामरुतोयस्यतं स्वायुधंशोभनायुधं सुवज्रं शोभनवज्रोपेतं॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

सनो॒वाजा॒य॒श्रव॑सइ॒षेच॑रा॒येधे॒हि॒द्यु॒मत॑इन्द्र॒विप्रा॑न् ।
भ॒रद्वा॑जेनृ॒वत॑इन्द्रसू॒रीन्दि॒विच॑स्मैधि॒पार्ये॑नइन्द्र ॥ १४ ॥

सः । नः॒ । वाजा॑य । श्रव॑से । इ॒षे । च॒ । रा॒ये । धे॒हि॒ । द्यु॒ऽमतः॑ ।
इन्द्र॑ । विप्रा॑न् । भ॒रत्ऽवा॑जे । नृ॒ऽवतः॑ । इ॒न्द्र॒ । सू॒रीन् । दि॒वि ।
च॒ । स्म॒ । ए॒धि॒ । पार्ये॑ । नः॒ । इ॒न्द्र॒ ॥ १४ ॥

हेइन्द्र सत्वं द्युमतोदीप्तिमतः विप्रान्मेधाविनोस्मान् वाजाय बलाय श्रवसे यशसे इषे-चान्नायच राये धनाय धेहिधारय अपिच हेइन्द्र भरद्वाजेमपि नृवतोमनुष्यवतः परिचारकपुत्रानित्यर्थः सूरीन् तवस्तोतॄन् पुत्रपौत्रान्कुर्वितिशेषः हेइन्द्र त्वं पार्ये पारणीये आगामिनिच दिविदिवसे एधिस्म नोस्माकंरक्षितास्वलुभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥

षष्ठेहनितृतीयसवनेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अनुरूपतृचस्य अयावाजमितितृतीया सूत्रितं-च—अयावाजंदेवहितंसनेमेतिस्तोत्रियानुरूपाविति ।

सैषापंचदशी—

अ॒यावाजं॑दे॒वहि॑तंसनेम॒मदे॑मश॒तहि॑माःसु॒वीराः॑ ॥ १५ ॥ ३ ॥

अ॒या । वाज॑म् । दे॒वऽहि॑तम् । स॒नेम॒ । मदे॑म् । श॒तऽहि॑माः ।
सु॒ऽवीराः॑ ॥ १५ ॥ ३ ॥

*अया अनयास्तुत्या देवहितं देवेनद्योतमानेनेन्द्रेणदत्तं वाजमन्नं सनेम वयंसंभजेम अ-*पिच सुवीराःशोभनपुत्रोपेतावयं शतहिमाः शतसंवत्सरान् मदेम हृष्याम ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

तमुष्टुहीति पंचदशर्चंतृतीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रम्यते—तमुष्टुहीति । अभिजितिनिष्केवल्येएतन्निविद्धानं सूत्रितंच—तमुष्टुहीतिमध्यन्दिनइति । इन्द्राग्न्योःकुलायना-म्न्येकाहेपि निष्केवल्येएतन्निविद्धानं सूत्रितंच—तिष्ठाहरीतमुष्टुहीतिमध्यंदिनइति । महाव्रतेपि निष्केवल्ये तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—तमुष्टुहियोअभिभूत्योजाःसुतइत्त्वंनिमिश्लइन्द्रसोमइति-त्रीणीति ।

तत्रप्रथमा—

तमुंष्टुहियोअभिभूंत्योजावन्वन्नवातःपुरुहूतइन्द्रः ।
अषाळ्हमुग्रंसहंमानमाभिर्गीर्भिर्वर्धवृषभंचर्षणीनाम् ॥ १ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् । अवातः ।
पुरुऽहूतः । इन्द्रः । अषाळ्हम् । उग्रम् । सहमानम् । आभिः ।
गीःऽभिः । वर्ध । वृषभम् । चर्षणीनाम् ॥ १ ॥

अभिभूत्योजाः अभिभावुकतेजाः वन्वन् शत्रून्हिंसन् अवातः शत्रुभिरहिंसितः यो वे-
दितानस्यनशत्रूंस्तरूपं यद्वा यातेरातं अनभिगतः पुरुहूतः बहुभिराहूतः यइन्द्रोस्तीतिशेषः
हेभरद्वाज तमुष्टुहि तमेवेन्द्रंस्तुहि अपिच आभिर्वक्ष्यमाणाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः
तमिन्द्रं वर्ध वर्धय कीदृशं अषाळ्हमनभिभूतं उग्रमुद्गूर्णमोजस्विनंवा सहमानं शत्रूनभि-
भवन्तं चर्षणीनां प्रजानांसंबन्धिनं वृषभं वर्षितारं ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अथचतुर्दशी–

सनोवाजायश्रवसइषेचरायेधेहिद्युमतइन्द्रविप्रान् ।
भरद्वाजेनृवतइन्द्रसूरीन्दिविचस्मैधिपार्येनइन्द्र ॥ १४ ॥

सः । नः । वाजाय । श्रवसे । इषे । च । राये । धेहि । द्युऽमतः ।
इन्द्र । विप्रान् । भरत्ऽवाजे । नृऽवतः । इन्द्र । सूरीन् । दिवि ।
च । स्म । एधि । पार्ये । नः । इन्द्र ॥ १४ ॥

हेइन्द्र सत्वं द्युमतोदीप्तिमतः विप्रान्मेधाविनोस्मान् वाजाय बलाय श्रवसे यशसे इषे-चान्नायच राये धनाय धेहिधारय अपिच हेइन्द्र भरद्वाजेमयि नृवतोमनुष्यवतः परिचारकयुक्तानित्यर्थः सूरीन् तवस्तोतॄन् पुत्रपौत्रान्कुर्विंतिशेषः हेइन्द्र त्वं पार्ये पारणीये आगामिनिच दिविदिवसे एधिस्म नोस्माकंरक्षितास्वलुभवेत्यर्थः ॥ १४ ॥

षष्ठेहनितृतीयसवनेब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अनुरूपतृचस्य अयावाजमितितृतीया सूत्रितं-च–अयावाजंदेवहितंसनेमेतिस्तोत्रियानुरूपाविति ।

सैषापंचदशी–

अयावाजंदेवहितंसनेममदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ १५ ॥ ३ ॥

अया । वाजम् । देवऽहितम् । सनेम । मदेम । शतऽहिमाः ।
सुऽवीराः ॥ १५ ॥ ३ ॥

अया अनयास्तुत्या देवहितं देवेनद्योतमानेनेन्द्रेणदत्तं वाजमन्नं सनेम वयंसंभजेम अ-पिच सुवीराःशोभनपुत्रोपेतावयं शतहिमाः शतसंवत्सरान् मदेम हृष्याम ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

तमुष्टुहीति पंचदशर्चंतृतीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रम्यते–तमुष्टुहीति । अभिजितिनिष्केवल्येएतन्निविद्धानं सूत्रितंच–तमुष्टुहीतिमध्यन्दिनइति । इन्द्राग्न्योःकुलायना-म्न्येकाहेपि निष्केवल्येएतन्निविद्धानं सूत्रितंच–तिष्ठाहरीतमुष्टुहीतिमध्यंदिनइति । महाव्रतेपि निष्केवल्ये तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं–तमुष्टुहियोअभिभूत्योजाःसुतइत्वंनिमिश्लइन्द्रसोमइति-श्रीणीति ।

मन्त्रपदा—

तमुंष्टुहियोअभिभूत्योजावन्वन्नवातःपुरुहूतइन्द्रः ।
अषाळ्हमुग्रंसहमानमाभिर्गीर्भिर्वर्धवृषभंचर्षणीनाम् ॥ १ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुहि । यः । अभिभूतिऽओजाः । वन्वन् । अवातः ।
पुरुऽहूतः । इन्द्रः । अषाळ्हम् । उग्रम् । सहमानम् । आभिः ।
गीःऽभिः । वर्ध । वृषभम् । चर्षणीनाम् ॥ १ ॥

अभिभूत्योजाः अभिभावुकौजाः वन्वन् शत्रून् हिंसन् अवातः शत्रुभिरहिंसितः बलोपे-
तानादृशननुयाभिषवं यद्वा वाताख्यं अनभिगतः पुरुहूतः बहुभिराहूतः य इन्द्रोऽस्तीति शेषः
हे स्तोतः तमुष्टुहि तमेवेन्द्रं स्तुहि अपि च आभिरस्मदीयाभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः
तमिन्द्रं वर्ध वर्धय कीदृशं अषाळ्हमनभिभूतं उग्रमुद्गूर्णबलं सहमानं शत्रूनभि-
भवन्तं चर्षणीनां प्रजानामभिवर्षितं वृषभं वर्षितारं ॥ १ ॥

अर्थदीपा—

अथतृतीया—

त्वंहनुत्यदंदमायोदस्यूँरेकःकृष्टीरवनोरार्याय ।
अस्तिस्विन्नुवीर्यं१तत्तंइन्द्रनस्विदस्तितदृंतुथाविवोचः ॥ ३ ॥

त्वम् । ह । नु । त्यत् । अदमयः । दस्यून् । एकः । कृष्टीः । अवनोः ।
आर्याय । अस्ति । स्वित् । नु । वीर्यम् । तत् । ते । इन्द्र । न ।
स्वित् । अस्ति । तत् । ऋतुऽथा । वि । वोचः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्यत् सः सत्वं त्यदितिवच्छन्दपर्यायोत्रलिंगव्यत्ययः दस्यून् कर्महीनान्जनान् नु क्षिप्रं अदमयः दान्तानकरोः हशब्दःपूरणार्थः अपिच एकोमुख्यः त्वंकृष्टीः पुत्रदासादीन् आर्याय कर्मकृतेजनाय अवनोरददाः एवंस्तुवन्नप्यृषिरिन्द्रंप्रदानाद्राक्षीत् तदा तस्यवीर्यसद्भावेविचिकित्समानः परार्धर्चमाह हेइन्द्रते तव यत्पूर्वमुक्तं तद्वीर्यं सामर्थ्यं स्विन्वस्ति किंस्विद्भवति किंस्विन्विविविचिकित्सायां नस्विदस्ति यद्वा नास्तितद्बलं ऋतुथा कालेकाले विवोचः विशेषेणब्रूहि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सदिद्धितेतुविजातस्यमन्येसहःसहिष्ठतुरतस्तुरस्य ।
उग्रमुग्रस्यंतवसस्तवीयोरध्रस्यरध्रतुरोबभूव ॥ ४ ॥

सत् । इत् । हि । ते । तुविऽजातस्य । मन्ये । सहः । सहिष्ठ ।
तुरतः । तुरस्य । उग्रम् । उग्रस्य । तवसः । तवीयः । अरध्रस्य ।
रध्रऽतुरः । बभूव ॥ ४ ॥

पूर्वमंत्रे इन्द्रस्यबलसदसद्भावं सन्दिहानयाबलमस्त्येवेत्यवधारयन्नाह हियस्मादर्थे यस्मात्कारणात् हेसहिष्ठ बलवत्तमेन्द्र तुविजातस्य बहुयज्ञेषुप्रादुर्भूतस्य तुरतः अस्मान्हिंसतः तुरस्यशत्रूणांहिंसितुःबलवतोवा तेतव सहोबलं सदित् विद्यमानमेवाहंमन्ये उग्रस्य ओजस्विनः तवसः प्रवृद्धस्य अरध्रस्य शत्रुभिर्वशीकर्तुमशक्यस्य रध्रेर्वशीकरणार्थस्यरूपं रध्रतुरः वशीकरणीयानांसपत्नानांहिंसकस्यतव बलं बभूव भवत्येव कीदृशं उग्रं उद्गूर्णं तवीयः प्रवृद्धतरं यतस्त्वंवृत्रादीन्शत्रून्हंसि अतस्तेबलंविद्यतएवेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तन्नः॑प्र॒त्नंस॒ख्यम॑स्तुयु॒ष्मेइ॒त्थावद॑द्भिर्व॒लमङ्गि॑रोभिः ।
हन्न॑च्युतच्युद्दस्मेषयन्त॑मृ॒णोः॑पुरो॒विदुरो॑अस्य॒विश्वाः॑ ॥५॥४॥

तत् । नः॒ । प्र॒त्नम् । स॒ख्यम् । अ॒स्तु॒ । यु॒ष्मे इति॑ । इ॒त्था । वद॑त्ऽभिः ।
व॒लम् । अङ्गि॑रःऽभिः । हन् । अच्यु॒तऽच्युत् । द॒स्म॒ । इ॒षय॑न्तम् ।
ऋ॒णोः । पुरः॑ । वि । दुरः॑ । अ॒स्य॒ । विश्वाः॑ ॥ ५ ॥ ४ ॥

प्रत्नं पुराणं चिरकालानुवर्तीत्यर्थः तत्प्रसिद्धं नोस्मदीयं सख्यं स्तुत्यस्तोतृलक्षणं सखित्वं हेइन्द्र युष्मे युष्मास्वस्तु पूजार्थंबहुवचनं हेअच्युतच्युत् अच्युतानां अविचलितानांच्यावक हेदस्म दर्शनीयेन्द्रत्वं इषयन्तं आयुधानिप्रेरयन्तं वलमेतन्नामानमसुरं इत्था सत्यमेव वदद्भिस्त्वांस्तुवद्भिरंगिरोभिःसह हन् हतवानसि अपिच अस्यबलस्य पुरः नगराणि व्यृणोः व्यगमयः विमुक्तान्यकार्षीरित्यर्थः विश्वाः सर्वाः दुरः पुरीणांद्वारश्चव्यृणोः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

अथषष्ठी–

सहिधी॒भिर्ह॒व्यो॒अस्त्यु॒ग्रई॑शान॒कृन्म॑ह॒तिवृ॑त्र॒तूर्ये॑ ।
सतो॒कसा॑ता॒तन॑येसव॒ज्रीवि॑तन्त॒साय्यो॑अभवत्स॒मत्सु॑ ॥ ६ ॥

सः । हि । धी॒भिः । हव्यः॑ । अस्ति॑ । उ॒ग्रः । ई॒शा॒न॒ऽकृत् । म॒ह॒ति ।
वृ॒त्र॒ऽतूर्ये॑ । सः । तो॒कऽसा॑ता । तन॑ये । सः । व॒ज्री । वि॒त॒न्त॒साय्यः॑ ।
अ॒भ॒व॒त् । स॒मत्ऽसु॑ ॥ ६ ॥

उग्रः ओजस्वी ईशानकृत् स्तोतॄनीशानान्समर्थान्करोतीतीशानकृत् सइन्द्रः महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे वृत्रतूर्यइतिसंग्रामनामैतत् धीभिः स्तोतृभिः स्तुतिभिर्वा हव्योजयार्थिभिराह्वातव्यः अस्ति भवति हिशब्दःपादपूरणः तोकसाता तोकस्यपुत्रस्यसातौलाभेनिमित्ते तनये सत्पुत्रे निमित्तेसति सइन्द्रआह्वातव्योस्ति वज्री वज्रवान् सइन्द्रः समत्सु संग्रामेषु वितंतसाय्यः विशेषेणविस्तार्यः स्तोत्रैर्वन्दनीयोभवत् भवति यद्वा तन्तसाय्यः शत्रूणांहिंसकः तंतसइतिधातुर्हिंसाकर्मा तस्यकर्तरिरूपम् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

समज्मनाजनिममानुषाणाममर्त्येननाम्नातिप्रसर्स्रे ।
सद्युम्नेनसशवसोतरायासवीर्येणनृतमःसमोकाः ॥ ७ ॥

सः । मज्मना । जनिम । मानुषाणाम् । अमर्त्येन । नाम्ना । अति । प्र । सर्स्रे । सः । द्युम्नेन । सः । शवसा । उत । राया । सः । वीर्येण । नृऽतमः । समऽओकाः ॥ ७ ॥

सइन्द्रः अमर्त्येन विनाशरहितेन नाम्ना शत्रूणांनमयित्रा मज्मना बलेन मज्मनेतिबलनामैतत् मानुषाणां मनुष्याणां जनिम जन्मसंघमित्यर्थः अतिप्रसर्स्रे अतिप्रपेदे सइन्द्रः द्युम्नेन यशसा समोकाः समानस्थानोभवति किंच सइन्द्रः शवसा बलेन समोकाभवति उतापिच नृतमोनेतृतमः सइन्द्रः राया धनेन वीर्येण सामर्थ्येनच समोकाभवति ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

सयोनमुहेनमिथूजनोभूत्सुमन्तुनामाचुमुरिंधुनिंच ।
वृणक्पिप्रुंशम्बरंशुष्णमिन्द्रःपुरांच्यौत्नायशयथायनूचित् ॥८॥

सः । यः । न । मुहे । न । मिथु । जनः । भूत् । सुमन्तुऽनामा । चुमुरिम् । धुनिम् । च । वृणक् । पिप्रुम् । शम्बरम् । शुष्णम् । इन्द्रः । पुराम् । च्यौत्नाय । शयथाय । नु । चित् ॥ ८ ॥

यइन्द्रः न मुहे संग्रामेकदापिनमुह्यति यश्च मिथु मिथ्यावृथा जनोजनयितानभून्नभवति किंतु सुमन्तुनामा प्रज्ञाननामा प्रख्यातनामेत्यर्थः सइन्द्रः पुरां शत्रुसंबन्धिनीनांपुरीणां च्यौत्नाय च्यवनाय नाशाय शयथाय शत्रूणांमरणायच नूचित् शीघ्रमेवकर्मकुरुतइतिशेषः तथा चुमुरिंधुनिंच एतन्नामकावसुरौ वृणगवृणक् हिंसितवानसि वृणक्तिर्हिंसाकर्मा अपिच पिप्रुं शंबरं शुष्णं एतन्नामकान्त्रीनसुरान् हिंसितवानसि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उदावतात्वक्षसापन्यसाचवृत्रहत्यायरथमिन्द्रतिष्ठ ।
धिष्ववज्रंहस्तआदक्षिणत्राभिप्रमन्दपुरुदत्रमायाः ॥ ९ ॥

उत्ऽअवता । त्वक्षसा । पन्यसा । च । वृत्रऽहत्याय । रथम् ।
इन्द्र । तिष्ठ । धिष्व । वज्रम् । हस्ते । आ । दक्षिणऽत्रा । अभि ।
प्र । मन्द । पुरुऽदत्र । मायाः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र उदवतोद्गच्छता अवतिरत्रगतिकर्मा त्वक्षसा शत्रूणांतनूकर्त्रा पन्यसा स्तुत्यतरेणवलेनयुक्तस्त्वं वृत्रहत्याय शत्रुहननाय स्वकीयंरथंच तिष्ठ आरोह तथा दक्षिणत्रा दक्षिणहस्तेपाणौ वज्रं स्वकीयमायुधं आधिष्व आधत्स्व तदनंतरं हेपुरुदत्र बहुधनेन्द्र त्वं आसुरीर्मायाः अभि अभिगम्य प्रमन्द प्रकर्षेण जहि अत्रमन्दतिर्वधकर्मा ॥ ९ ॥

अथदशमी—

अ॒ग्निर्न शुष्कं॒ वन॑मिन्द्र हे॒ती रक्षो॒ नि ध॑क्ष्य॒शनि॒र्न भी॒मा ।
ग॒म्भी॒रय॑ ऋ॒ष्वया॒ यो रु॒रोजाध्वा॑नयद्दुरि॒ता द॒म्भय॑च्च ॥ १० ॥ ५ ॥

अ॒ग्निः । न । शुष्क॑म् । वन॑म् । इ॒न्द्र॒ । हे॒तिः । रक्षः॑ । नि । ध॒क्षि॒ ।
अ॒शनिः॑ । न । भी॒मा । ग॒म्भी॒रया॑ । ऋ॒ष्वया॑ । यः । रु॒रोज॑ ।
अध्व॑नयत् । दुः॒ऽइ॒ता । द॒म्भय॑त् । च॒ ॥ १० ॥ ५ ॥

अग्निर्न अग्निरिव नशब्दउपमार्थीयः यथाअग्निःशुष्कंनीरसंवनंवृक्षसमूहंदहति हेइन्द्र हेतिस्त्वदीयंवज्रं तद्वच्छत्रून्नाशयति तदेवाह अशनिर्नभीमा यथाअशनिर्भीमाभवति तद्वद्भयंकारस्त्वं रक्षोराक्षसं निधक्षि वज्रेण नितरांदह यइन्द्रः गंभीरया शत्रुभिरधर्षणीयया ऋष्वया महत्या ऋष्वइतिमहन्नामैतत् हेत्या रुरोज शत्रून्बभंज अध्वनयत् युद्धेगर्जनलक्षणंशब्दंकरोति तथाच दुरिता दुरितानि दंभयच्चभिनत्तिच सत्वंरक्षोनिधक्षीतिपूर्वेणान्वयः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथैकादशी—

आ स॒हस्रं॑ प॒थिभि॑रिन्द्र रा॒या तुवि॑द्युम्न तुवि॒वाजे॑भिर॒र्वाक् ।
या॒हि सू॑नो सहसो॒ यस्य॒ नू चि॒दद॑ेव॒ ईशे॑ पुरुहूत॒ योतोः॑ ॥ ११ ॥

आ । सहस्रम् । पथिऽभिः । इन्द्र । राया । तुविऽद्युम्न ।
तुविऽवाजेभिः । अर्वाक् । याहि । सूनो इति । सहसः । यस्य ।
नु । चित् । अदेवः । ईशे । पुरुऽहूत । योतोः ॥ ११ ॥

हेतुविद्युम्न बहुधन हेसहसःसूनो बलस्यपुत्रेन्द्र ओजसोजातमुतमन्यएंनमितिनिगमान्तरे बलपुत्रत्वंप्रसिद्धं राया धनेन युक्तस्त्वं सहस्रं सहस्रेण बहुभिरित्यर्थः तुविवाजेभिः बहुबलैः पथिभिः पतन्ति गच्छंत्यमीभिरितिपंथानोवाहाः तैअर्वाक् मदभिमुखःसन् आयाह्यागच्छ हे-पुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र यस्यतव योतोः बलादिभिःपृथक्कर्तुं अदेवः कश्चिदसुरः नूचिदीशे नेष्टे अत्रनूचिदितिनिषेधार्थेवर्तते ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

प्रतुविद्युम्नस्यस्थविरस्यघृष्वेर्दिवोररप्शेमहिमापृथिव्याः ।
नास्यशत्रुर्नप्रतिमानमस्तिनप्रतिष्ठिःपुरुमायस्यसह्योः ॥ १२ ॥

प्र । तुविऽद्युम्नस्य । स्थविरस्य । घृष्वेः । दिवः । ररप्शे । महिमा ।
पृथिव्याः । न । अस्य । शत्रुः । न । प्रतिऽमानम् । अस्ति । न ।
प्रतिऽस्थिः । पुरुऽमायस्य । सह्योः ॥ १२ ॥

तुविद्युम्नस्य बहुयशसोबहुधनस्यवा स्थविरस्य प्रवृद्धस्य घृष्वेः शत्रूणांघर्षकस्येन्द्रस्य महिमामहत्त्वं दिवोद्युलोकात् पृथिव्याः भूमेश्च प्ररप्शे प्ररिरिचे विरप्शीतिमहन्नामसुपाठात् नाम्नांचप्रायेणधातुजत्वाद्रप्शतिरत्रातिशयवाची पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य सह्योः शत्रूणामभिभवितुरस्येन्द्रस्य शत्रुःशातयितानास्ति प्रतिमानं प्रतिनिधिर्नास्ति अस्यप्रतिष्ठिःप्रतिष्ठा आश्रयोनास्ति सएव सर्वस्यप्रतिष्ठेत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

प्रतत्तेअद्याकरणंकृतंभूत्कुत्संयदायुमतिथिग्वमस्मै ।
पुरूसहस्रानिशिशाअभिक्षामुत्तूर्वयाणंधृषतानिनेथ ॥ १३ ॥

---

१ ऋ० सं० ८. ३. ४.

प्र । तत् । ते । अद्य । करणम् । कृतम् । भूत् । कुत्सम् । यत् ।
आयुम् । अतिथिऽग्वम् । अस्मै । पुरु । सहस्रा । नि । शिशाः ।
अभि । क्षाम् । उत् । तूर्वयाणम् । धृषता । निनेथ ॥ १३ ॥

अद्येदानीमपि हेइन्द्र ते तव तत् करणं तत्कर्म प्रभूत् प्रभवति प्रकाशते किंतदिति उच्यते कुत्सं शुष्णाद्राक्षसादेतन्नामानमृषिंच आयुं शत्रुभ्यःसकाशादेतत्संज्ञकं पौरुरवसं अतिथिग्वं अतिथीनामभिगन्तारं दिवोदासंच शंबरादरक्षिथेतियत्करणंतत्प्रभवतीतिपूर्वेणसंबन्धः ररक्षिथेतिद्वितीयाश्रुतेरुचितक्रियाध्याहारः अपिचास्मै अस्मैतस्मैकायातिथिग्वाय पुरु पुरूणि बहूनि सहस्रासहस्राणि शंबरस्यधनानि निशिशाः अददाः इन्द्रःशंबरंहत्वा तस्यधनानिदिवोदासायददावित्यर्थः तथा हेइन्द्र धृषता धर्षणेन त्वदीयेनवज्रेण शंबरं हत्वा क्षां पृथिवीं अभि अभिलक्ष्य पृथिव्यांवर्तमानं तूर्वयाणं त्वरितगमनं दिवोदासंउन्निनेथ आपत्त्यःउद्गमयः॥१३॥

अनुक्रीनाऽपेकाहेमरुत्वतीयशस्त्रे अनुत्वाहिघ्नइतिसूक्तमुखीया सूत्रितंच—अनुत्वाहिघ्ने-अधदेवदेवाअनुतेदायिमहइन्द्रियायेति ।

रैवासूक्तेचतुर्दशी—

अनु॒त्वाहि॑घ्ने॒अध॑देव॒दे॒वामद॒न्विश्वे॑क॒वित॑मंक॒वीना॑म् ।
करो॒यत्र॒वरि॑वोबाधि॒ताय॑दि॒वेजना॑यत॒न्वे॑गृणा॒नः ॥ १४ ॥

अनु॑ । त्वा॒ । अहि॑ऽघ्ने । अध॑ । दे॒व॒ । दे॒वाः । मद॑न् । विश्वे॑ ।
क॒विऽत॑मम् । क॒वीना॑म् । करः॑ । यत्र॑ । वरि॑वः । बा॒धि॒ताय॑ ।
दि॒वे । जना॑य । त॒न्वे॑ । गृ॒णा॒नः ॥ १४ ॥

हेदेव द्योतमानेन्द्र त्वा त्वां अधास्मिन्काले विश्वे सर्वेदेवाःस्तोतारः अहिघ्ने मेघहननाय वृष्टिप्रदानायेत्यर्थः अनुमदन्ननुमदन्ति अनुस्तुवन्ति कीदृशंत्वां कवीनां मेधाविनांमध्ये कवितमं अत्यंतकविं यत्र यस्मिन्काले गृणानः स्तोतृभिःस्तूयमानः त्वं बाधिताय दारिद्र्यादिभिःपीडिताय दिवे स्तोत्रेजनाय तन्वे स्तोतॄणांतनयायच वरिवोधनं करः अकरोः अददाः अथवा हेदेवेन्द्र अधास्मिन्काले विश्वे सर्वेदेवाः सुराः अहिर्वृत्रउच्यते तस्यहननाय कवीनांकवितमंत्वां अनुमदन्ति यत्र यस्मिन्स्तोतेसति बाधितायासुरैःपीडिताय दिवे द्युलोकनिवासायजनाय तन्वे शोभायै वृत्रहननेनतत्रशोभार्थं वरिवश्चकर्थ ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

अनुद्यावापृथिवीतत्तओजोमर्त्याजिहतइन्द्रदेवाः ।
कृष्वाकृत्नोअकृतंयत्तेअस्त्युक्थंनवीयोजनयस्वयज्ञैः ॥१५॥ ६॥

अनु । द्यावापृथिवी इति । तत् । ते । ओजः । अमर्त्याः । जिहते । इन्द्र । देवाः । कृष्व । कृत्नो इति । अकृतम् । यत् । ते । अस्ति । उक्थम् । नवीयः । जनयस्व । यज्ञैः ॥ १५ ॥ ६ ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयं तत्प्रसिद्धमोजोबलं द्यावापृथिवी अनुजिहते अनुजिहाते अमर्त्याअमरणधर्माणोदेवास्त्वदीयंबलं अनुजिहाते अनुगच्छन्ति हेकृत्नो बहूनांकर्मणांकर्तः तेत्वदीयं अकृतं यत्कर्मास्ति तत्कृष्व कुरुष्व तदनन्तरं यज्ञैर्यज्ञेषु नवीयोनवतरं उक्थं स्तोत्रं जनयस्व ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

महाँइन्द्रइतित्रयोदशर्चंचतुर्थंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रान्तंच महान्सप्तोनेति माध्यंदिनसवनेसोमातिरेकेएकंशस्त्रंभवति तत्रेदंसूक्तं सूत्रितंच—महाँइन्द्रोनृवद्विष्णोर्नुकमिति समूळ्हेद्वितीयेछन्दोमेमरुत्वतीयशस्त्रेएतत्सूक्तं सूत्रितंच महाँइन्द्रोनृवदितिमरुत्वतीयमिति ।

तत्रप्रथमा–

महाँइन्द्रोनृवदाचर्षणिप्राउतद्विबर्हाअमिनःसहोभिः ।
अस्मद्र्यग्वावृधेवीर्यायोरुःपृथुःसुकृतःकर्तृभिर्भूत् ॥ १ ॥

महान् । इन्द्रः । नृऽवत् । आ । चर्षणिऽप्राः । उत । द्विऽबर्हाः । अमिनः । सहःऽभिः । अस्मद्र्यक् । ववृधे । वीर्याय । उरुः । पृथुः । सुऽकृतः । कर्तृऽभिः । भूत् ॥ १ ॥

नृवत् यथा नेताराजाभृत्यादीनांकामानांपूरयितावद्वत् चर्षणिप्राः चर्षणीनां स्तोतृजनानांकामानांपूरकः महान् प्रभूतइन्द्रआगच्छतु आइत्युपसर्गदर्शनाद्गच्छत्वित्याख्यातस्याध्याहारः उतापिच द्विबर्हाः द्वयोर्लोकयोःपरिवृढः सहोभिः शत्रुबलैः अमिनः अहिंसनीयइन्द्रः अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखंयथाभवतितथा वीर्याय वीरकर्मकरणाय ववृधे वर्धते उरुः शरीरेणविस्तीर्णः पृथुगुणैः प्रथितः कर्तृभिर्यजमानैः सुकृतोभूत् सुष्ठुपरिचरितोभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इन्द्रमेवधिषणासातयेधाद्बृहन्तमृष्वमजरंयुवानम् ।
अषाळ्हेनशवसाशूशुवांसंसद्यश्चिद्योवावृधेअसामि ॥ २ ॥

इन्द्रम् । एव । धिषणा । सातये । धात् । बृहन्तम् । ऋष्वम् ।
अजरम् । युवानम् । अषाळ्हेन । शवसा । शूशुऽवांसम् । सद्यः ।
चित् । यः । ववृधे । असामि ॥ २ ॥

धिषणा अस्मदीयास्तुतिः सातये दानाय इन्द्रमेवधात् धारयति कीदृशं बृहन्तं महान्तं ऋष्वं गन्तारं अजरं जरारहितं युवानं नित्यतरुणं अषाळ्हेन शत्रुभिरनभिभूतेन शवसा बलेन शूशुवांसं प्रवृद्धं श्वयतेरिदंरूपं यइन्द्रः सद्यश्चित् सद्यएवजातमात्रःसन् असामि अनल्पं अधिकंयथाभवतितथा ववृधे वर्धते ॥ २ ॥

अथतृतीया–

पृथूकरस्नाबहुलागभस्तीअस्मद्र्यक्संमिमीहिश्रवांसि ।
यूथेवपश्वःपशुपादमूनाअस्माँइन्द्राभ्यावर्वृत्स्वाजौ ॥ ३ ॥

पृथू इति । करस्ना । बहुला । गभस्ती इति । अस्मद्र्यक् । सम् ।
मिमीहि । श्रवांसि । यूथाऽइव । पश्वः । पशुऽपाः । दमूनाः ।
अस्मान् । इन्द्र । अभि । आ । ववृत्स्व । आजौ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं पृथूविस्तीर्णौ करस्ना कर्मणांकर्तारौ बहुला बहुप्रदौ गभस्ती त्वदीयौबाहू श्रवांस्यन्नानि दातुमितिशेषः अस्मद्र्यक् अस्मदभिमुखं संमिमीहि कुरु किंच हेइन्द्र दमूनाः दान्तमनास्त्वं आजौ संग्रामे अस्मानभ्याववृत्स्व अभ्यावर्तस्व तत्रदृष्टान्तः–पशुपाः पशूनांपालकः पश्वः पशूनांयूथेव यूथानियथावर्तयतितद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

तंवइन्द्रंचतिनमस्यशाकैरिहनूनंवाजयन्तोहुवेम ।
यथाचित्पूर्वेजरितारआसुरनेद्याअनवद्याअरिष्टाः ॥ ४ ॥

तम् । वः । इन्द्रम् । चतिनम् । अस्य । शाकैः । इह । नूनम् ।
वाजऽयन्तः । हुवेम । यथा । चित् । पूर्वे । जरितारः । आसुः ।
अनेयाः । अनवद्याः । अरिष्टाः ॥ ४ ॥

नूनमद्य इहास्मिन्यज्ञे वाजयन्तः अन्नमिच्छन्तोवयं स्तोतारः शाकैः शक्तैः समर्थैः अस्य तवसहायैर्मरुद्भिःसहितं चतिनं शत्रूणांचातकं नाशकमित्यर्थः हेइन्द्र परमेश्वरं तंवः प्रसिद्धंत्वां हुवेम स्तुमः यथाचिद्यथैव पूर्वे पुरातनाः जरितारः स्तोतारः अनेयाः अनिंद्याः अनवद्याः पापरहिताः अरिष्टाः अहिंसिताश्च आसुः बभूवुः हेइन्द्र त्वत्प्रसादाद्वयमपि तथैवभवेमेत्यर्थः॥४॥

अथपञ्चमी—

धृतव्रतोधनदाःसोमवृद्धःसहिवामस्यवसुनःपुरुक्षुः ।
संजग्मिरेपथ्याऽ३रायोअस्मिन्त्समुद्रेनसिन्धवोयादमानाः॥५॥७॥

धृतऽव्रतः । धनऽदाः । सोमऽवृद्धः । सः । हि । वामस्य । वसुनः ।
पुरुऽक्षुः । सम् । जग्मिरे । पथ्याः । रायः । अस्मिन् । समुद्रे ।
न । सिन्धवः । यादमानाः ॥ ५ ॥ ७ ॥

सहि सखल्विन्द्रः धृतव्रतोधनकर्मा धनदाः सएवधनप्रदः कीदृशस्यधनस्येत्याकांक्षायां उपसर्जनीभूतस्यापिधनस्यविशेषणे वामस्य वसुनइति वामस्य वननीयस्य वसुनः श्रेष्ठस्य यद्वा वसुनोधनस्यस्वामीतिशेषः सोमवृद्धः सएवसोमैर्वृद्धः पुरुक्षुः बह्वन्नः सएव अस्मिन्निन्द्रएव पथ्याः स्तोतॄणांहितानि रायोधनानि संजग्मिरे संगच्छन्ते तत्रदृष्टान्तः—सिन्धवोनद्यः समुद्रेन यथासमुद्रे यादमानाअभिगच्छन्तः तद्वत् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

अथषष्ठी—

शविष्ठंनआभरशूरशवओजिष्ठमोजोअभिभूतमुग्रम् ।
विश्वाद्युम्नावृष्ण्यामानुषाणामस्मभ्यंदाहरिवोमादयध्यै ॥६॥

शविष्ठम् । नः । आ । भर । शूर । शवः । ओजिष्ठम् । ओजः ।
अभिऽभूते । उग्रम् । विश्वा । द्युम्ना । वृष्ण्या । मानुषाणाम् ।
अस्मभ्यम् । दाः । हरिऽवः । मादयध्यै ॥ ६ ॥

हेशूर विक्रान्तेन्द्र शविष्ठ बलवत्तमं शवोबलं नोस्मभ्यं आभराहर हेअभिभूते शत्रूणा-मभिभावुकेन्द्र उग्रमप्रसह्यं ओजिष्ठमोजस्वितमं ओजोदीप्तिमस्मभ्यंआभर विश्वा विश्वानि सर्वाणि वृष्ण्या वृष्ण्यानि सेचनसमर्थानि द्युम्ना द्युम्नानिद्योतमानानि यानिधनानि मानुषाणां मनुष्याणां भोग्यतयाकल्पितानि हेहरिवः हरिवन्निन्द्र तानिधनानि मादयध्यै अस्मान्मादितुं अस्मभ्यंदाः प्रयच्छ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यस्तेमदः॑पृतनाषाळमृ॑ध्रइन्द्रतंनआभ॑रशूशुवांस॑म् ।
येन॑तोकस्य॒तन॑यस्यसातौमं॑सीमहिजिगीवांस॒स्त्वोताः ॥ ७ ॥

यः । ते । मदः॑ । पृतनाषाट् अमृ॑ध्रः । इन्द्र॑ । तम् । नः॒ । आ ।
भर॑ । शूशुऽवांस॑म् । येन॑ । तोकस्य॑ । तन॑यस्य । सातौ । मंसीमहि॑ ।
जिगीवांसः॑ । त्वाऽऊ॑ताः ॥ ७ ॥

पृतनाषाट् शत्रुसेनानामभिभविता अमृध्रः अहिंसितः योमदोहर्षः हेइन्द्र ते त्वयादेयः शूशुवांसं प्रवृद्धं तं मदं नोस्मभ्यमाभराहर त्वोतास्त्वयारक्षिताः जिगीवांसोजितवन्तोवयं तोकस्य पुत्रस्य तनयस्य तत्पुत्रस्यच सातौ लाभेनिमित्तभूतेसति येनहर्षेण मंसीमहि त्वांस्तुवीमहि तमाभरेतिपूर्वेणान्वयः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आनो॑भर॒वृष॑णंशुष्म॑मिन्द्रधनस्पृतं॑शूशुवांसं॑सुदक्ष॑म् ।
येन॒वंसा॑मपृत॑नासुशत्रून्तवो॒तिभि॑रुतजामीँर॑जामीन् ॥ ८ ॥

आ । नः॒ । भर॑ । वृष॑णम् । शुष्म॑म् । इन्द्र॑ । धनऽस्पृत॑म् ।
शूशुऽवांस॑म् । सुऽदक्ष॑म् । येन॑ । वंसा॑म । पृत॑नासु । शत्रू॑न् ।
तव॑ । ऊतिऽभिः॑ । उत । जामीन् । अजा॑मीन् ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं वृषणं वर्षितारं शुष्मं सेनालक्षणंबलं नोस्मभ्यं आभराहर कीदृशं धनस्पृतं धनस्यपालकं शूशुवांसं प्रवृद्धं सुदक्षं शोभनबलं हेइन्द्र तवोतिभिः त्वदीयाभीरक्षाभिः पृतनासु संग्रामेषु पृतनाइतिसंग्रामनाम येनबलेन शत्रून्वंसाम हनाम उतेत्यत्रभिन्नक्रमः जामीन् बन्धून् उतापिच अजामीन् शत्रूंश्च येनशुष्मेण वंसाम तंशुष्ममाभरेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

आतेशुष्मोवृषभएंतुपश्चादोत्तरादधरादापुरस्तांत् ।
आविश्वतोअभिसमेंत्वर्वाङिन्द्रंद्युम्नंस्वंर्वद्धेह्यस्मे ॥ ९ ॥

आ । ते । शुष्मः । वृषभः । एतु । पश्चात् । आ । उत्तरात् ।
अधरात् । आ । पुरस्तात् । आ । विश्वतः । अभि । सम् । एतु ।
अर्वाङ् । इन्द्र । द्युम्नम् । स्वः᳡वत् । धेहि । अस्मे इति ॥ ९ ॥

हेइन्द्र वृषभः वर्षिता ते त्वदीयं शुष्मोबलं अर्वाङस्मदभिमुखःसन् पश्चात् पश्चिमभागात् एतु आगच्छतु उत्तरादुत्तरभागादागच्छतु अधरा दक्षिणाचएतु पुरस्तात् पूर्वभागाच्चगच्छतु विश्वतः सर्वस्मादिग्भागात् अभि अस्मानभिलक्ष्यआसमेतु सम्यगागच्छतु हेइन्द्र त्वं स्वर्वत् सुखयुक्तं द्युम्नं धनं अस्मे अस्मभ्यं धेहि प्रयच्छ ॥ ९ ॥

अथदशमी—

नृवत्तंइन्द्रनृतंमाभिरूतीवंसीमहिवामंश्रोमंतेभिः ।
ईक्षेहिवस्वंउभयंस्यराजन्धारत्नंमहिस्थूरंबृहन्तंम् ॥ १० ॥

नृ᳡वत् । ते । इन्द्र । नृ᳡तमाभिः । ऊती । वंसीमहि । वामम् ।
श्रोमंतेभिः । ईक्षे । हि । वस्वः । उभयंस्य । राजन् । धाः ।
रत्नंम् । महि । स्थूरम् । बृहन्तंम् ॥ १० ॥

नृवत् मनुष्यैःपरिचारकजनैर्युक्तं श्रोमतेभिः श्रोतव्यैर्यशोभिः सहितं वामं वननीयंधनं हेइन्द्र ते त्वत्तः नृतमाभिः नेतृतमाभिः ऊतीऊतिभीरक्षाभिः वंसीमहि वयंसंभजेमहि हियस्मात्कारणात् हेराजन् राजमानेन्द्र त्वं उभयस्य पार्थिवस्यदिव्यस्यच वस्वोधनस्य ईक्षे ईशिषे तस्मात्कारणात् महि महान्तं स्थूरं विपुलं बृहन्तं गुणैःपरिवृद्धं रत्नं रमणीयं धनं अत्ररत्नशब्दःपुलिंगः धाः धेहि ॥ १० ॥

अथैकादशी—

मरुत्वंन्तंवृषभंवावृधानमकंवारिंदिव्यंशासमिन्द्रंम् ।
विश्वासाहमवंसेनूतंनायोग्रंसंहोदामिहतंहुंवेम ॥ ११ ॥

मुरुत्वन्तम् । वृषभम् । वृवृधानम् । अकवऽअरिम् । दिव्यम् । शासम् । इन्द्रम् । विश्वऽसहम् । अवसे । नूतनाय । उग्रम् । सहःऽदाम् । इह । तम् । हुवेम ॥ ११ ॥

इहास्मिन्यज्ञे नूतनाय अभिनवाय अवसे रक्षणाय तं प्रसिद्धं इन्द्रं हुवेम स्तुमः आह्वयामोवा कीदृशं मरुत्वंतं मरुद्भिर्युक्तं वृषभं कामानांवर्षितारं ववृधानं प्रवृद्धं अकवारिं अकुत्सितशत्रुंदिव्यं द्योतमानं शासं शासितारं विश्वसहं विश्वस्यलोकस्याभिभवितारं उग्रमोजस्विनं सहोदां बलप्रदं ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

जनंवज्रिन्महिचिन्मन्यमानमेभ्योनृभ्योरन्धयायेष्वस्मि ।
अधाहित्वापृथिव्यांशूरसातौहवामहेतनयेगोष्वप्सु ॥ १२ ॥

जनम् । वज्रिन् । महि । चित् । मन्यमानम् । एभ्यः । नृऽभ्यः । रन्धय । येषु । अस्मि । अध । हि । त्वा । पृथिव्याम् । शूरऽसातौ । हवामहे । तनये । गोषु । अप्ऽसु ॥ १२ ॥

येषु येषांनृणांमध्ये अहमस्मि एकोभवामि हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वं एभ्योनृभ्योमनुष्येभ्यः महि महदत्यन्तमात्मानंमन्यमानंजनं बहुमन्यमानमित्यर्थः रन्धय वशीकुरु चिदिति पादपूरणः अधाधुना पृथिव्यां भूम्यां शूरसातौ युद्धे प्रवृत्तेसति तनये पुत्रेनिमित्तेच गोषु पशुषु अप्सु उदकेषुचनिमित्तेषु हेइन्द्र त्वा द्युलोकेस्थितं त्वां हवामहे वयमाह्वयामः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

वयन्तएभिःपुरुहूतसख्यैःशत्रोःशत्रोरुत्तरइत्स्याम ।
घ्नन्तोवृत्राण्युभयानिशूररायामदेमबृहतात्वोताः ॥ १३ ॥ ८ ॥

वयम् । ते । एभिः । पुरुऽहूत । सख्यैः । शत्रोःऽशत्रोः । उत्ऽतरे । इत् । स्याम । घ्नन्तः । वृत्राणि । उभयानि । शूर । राया । मदेम । बृहता । त्वाऽऊताः ॥ १३ ॥ ८ ॥

हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र एभिः सिद्धैः सख्यैः स्तोत्रलक्षणैः सखिकर्मभिः वे त्वयासहव-यं उभयानि जामिरूपाण्यजामिरूपाणि वृत्राण्यमित्राणि घ्नन्तः हिसन्तः शत्रोःशत्रोः सर्वस्मा-च्छत्रोउत्तरइत्स्याम अधिकाएवभवेम हेशूर विक्रान्तेन्द्र त्वोताः वयं त्वयारक्षिताःसन्तः बृहता महता राया धनेन मदेम हृष्याम ॥ १२ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेऽष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

द्यौर्नयइन्द्रेतित्रयोदशर्चपंचमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैन्द्रं त्रैष्टुभं विपिमोरित्येषासप्तमी दशा-क्षरचतुष्टययुक्ताविराट् अनुक्रम्यतेच—द्यौर्नविपिमोर्विराडिति पृष्ठ्यषडहस्यषष्ठेहनितृतीयसवने उक्थ्यस्तोत्राणि यदिद्विपदासुस्तुवीरन् यदिवाग्निष्टोमसंस्थः स्यात् तदानीं माध्यंदिनसवने अ-च्छावाकः स्वशस्त्रे आरंभणीयाभ्यऊर्ध्वमेतत्सूक्तंशंसेत् सूत्रितंच—द्यौर्नयइन्द्रेत्यच्छावाकइति इदमेवसूक्तमिन्द्राविष्णोरुक्रान्तिनाथ्येकाहेनिष्केवल्यनिविद्धानं द्यौर्नयइन्द्रेतिमाध्यंदिनइति ।

तत्रप्रथमा—

द्यौर्नयइन्द्राभिभूमार्यस्तस्थौरयिःशवसापृत्सुजनान् ।
तंनःसहस्रंभरमुर्वरासांदद्धिसूनोसहसोवृत्रतुरम् ॥ १ ॥

द्यौः । न । यः । इन्द्र । अभि । भूम । अर्यः । तस्थौ । रयिः । शवसा । पृत्ऽसु । जनान् । तम् । नः । सहस्रऽभरम् । उर्वराऽसाम् । दद्धि । सूनो इति । सहसः । वृत्रऽतुरम् ॥ १ ॥

योरयिः पुत्ररूपंधनं शवसा बलेन पृत्सु संग्रामेषु अर्यः अरीन् शत्रूनजनान् अभितस्थौ आक्रामेत् तत्रदृष्टान्तः-द्यौर्न द्योतमानःसूर्योयथा भूम भूतानि आक्रामति तद्वत् हेसहसःसूनो बलस्यपुत्रेन्द्र त्वं तंपुत्रं नोस्मभ्यंदद्धि देहि कीदृशं सहस्रभरं सहस्रस्यधनस्यभर्तारं उर्वरासां सस्याढ्यानांभूमीनां सवितारं संभक्तारं वृत्रतुरं वृत्राणांशत्रूणां तरितारं तुर्वितारंवा ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

दिवोनतुभ्यमन्विन्द्रसत्रासुर्यंदेवेभिर्धायिविश्वम् ।
अहिंयद्वृत्रमपोवव्रिवांसंहन्नृजीषिन्विष्णुनासचानः ॥ २ ॥

दिवः । न । तुभ्यम् । अनु । इन्द्र । सत्रा । असुर्यम् । देवेभिः ।
धायि । विश्वम् । अहिम् । यत् । वृत्रम् । अपः । वव्रिऽवांसम् ।
हन् । ऋजीषिन् । विष्णुना । सचानः ॥ २ ॥

दिवोन सूर्यायेव हेइन्द्र तुभ्यं सत्रासत्यमेव विश्वं व्याप्तं असुर्यमसुरत्वं बलं देवेभिः देवैःस्तोतृभिः अनुधायि व्यधायि अकारि स्तोत्रैःस्तूयमानोदेवताबलवतीभवतीत्यर्थः हेऋजीषिन् विगतरससोमेन्द्र विष्णुनासचानः संगच्छमानस्त्वं पचसमवायेइतिधातोरूपं यद्येनासुर्येण अपः उदकानि वव्रिवांसं परिवृण्वन्तं अहिमागत्यहन्तारं वृत्रमसुरं हन् अहन् अवधीः तद्बलं व्यधायीतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तूर्वन्नोजीयान्तवसस्तवीयान्कृतब्रह्मेन्द्रोवृद्धमहाः ।
राजाभवन्मधुनःसोम्यस्यविश्वासांयत्पुरांदर्त्नुमावत् ॥ ३ ॥

तूर्वन् । ओजीयान् । तवसः । तवीयान् । कृतऽब्रह्मा । इन्द्रः ।
वृद्धऽमहाः । राजा । अभवत् । मधुनः । सोम्यस्य । विश्वासाम् ।
यत् । पुराम् । दर्त्नुम् । आवत् ॥ ३ ॥

यद्यदा इन्द्रोविश्वासांसर्वासां पुरां असुरपुरीणां दर्त्नुं दारकंवज्रं आवत् प्रापत् तदा सोम्यस्य सोममयस्य मधुनः मधुररसस्य राजाभवत् स्वाम्यासीत् कीदृशः तूर्वन् हिंसकान्हिंसन् ओजीयान् अतिशयेनओजस्वी तवसोबलवतः तवीयान् बलवत्तरः कृतब्रह्मा कृतंब्रह्म स्तोत्रंयस्मैस्तोतृभिः सः अथवा कृतंदत्तंब्रह्मान्नंयेनस्तोतृभ्यःसः वृद्धमहाः वृद्धतेजाः एवंभूतइन्द्रोराजाभवदिति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

शतैरपद्रन्पणयइन्द्रात्रदशोणयेकवयेर्कसातौ ।
वधैःशुष्णस्याशुषस्यमायाःपित्वोनारिरेचीत्किंचनप्र ॥ ४ ॥

शतैः । अपद्रन् । पणयः । इन्द्र । अत्रं । दशऽओणये । कवये ।
अर्कऽसातौ । वधैः । शुष्णस्य । अशुषस्य । मायाः । पित्वः । न ।
अरिरेचीत् । किम् । चन । प्र ॥ ४ ॥

अत्रास्मिन्नर्कसातौ अर्कोन्नंभाप्यतेस्मिन्नित्यर्कसातिः युद्धं तस्मिन् दशोणये बहुहविष्के कवये मेधाविनः पंचम्यर्थेचतुर्थी हेइन्द्र त्वत्सहायात्कुत्सात् बिभ्यतः पणयएतन्नामकासुराः शतैः शतसंख्याकैर्बलैः सार्धमपद्रन्नपाद्रवन् अपलायन्त अपिचेन्द्रः अशुषस्याशुष्कस्य संपूर्णबलस्येत्यर्थः शुष्णस्यैतन्नामकासुरस्य शत्रोर्मायाः कपटान्वधैर्हननसाधनैरायुधैः नप्रारिरेचीत् प्ररिक्तानतिरिक्तान्नाकरोत् पित्वोन्नस्य पितुरित्यन्ननामैतत् किंच नकिंचिदपि नप्रारिरेचीत् तदीयमन्नंसर्वमप्यपाहारयत् ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

महोद्रुहोअपविश्वायुधायिवज्रस्ययत्पतनेपादिशुष्णः ।
उरुषसरथंसारथयेकरिन्द्रःकुत्सायसूर्यस्यसातौ ॥ ५ ॥ ९ ॥

महः । द्रुहः । अप । विश्वऽआयु । धायि । वज्रस्य । यत् ।
पतने । पादि । शुष्णः । उरु । सः । सऽरथम् । सारथये । कः । इन्द्रः ।
कुत्साय । सूर्यस्य । सातौ ॥ ५ ॥ ९ ॥

यपदा शुष्णोसुरः वज्रस्यपतने घाते पादि अगच्छत् अम्रियतेत्यर्थः तदा महोमहतः द्रुहोद्रोग्धुः शुष्णस्य संबन्धि विश्वायु सर्वगतंबलमितिशेषः अपधायि अपहितमकारि तिरस्कृतमित्यर्थः सइन्द्रः सारथये सारथिभूतायकुत्साय सरथं समानरथं सूर्यस्यसातौ भजने निमित्तभूते उरुविस्तीर्णंयथाभवतितथा कः अकरोत् तथाचोक्तं–कुत्सायेन्द्रोसुरंशुष्णंजिघांसुः कुत्समात्मनः । सारथिंकल्पयित्वास्यशत्रुंशुष्णमहंस्ततः ॥ कुत्सस्यरक्षांबहुलांचकारेत्यनयोच्यतेइति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथषष्ठी–

प्रश्येनोनमदिरमंशुमस्मैशिरोदासस्यनमुचेर्मथायन् ।
प्रावन्नमींसाप्यंससन्तंपृणग्रायासमिषासंस्वस्ति ॥ ६ ॥

प्र । श्येनः । न । मदिरम् । अंशुम् । अस्मै । शिरः । दासस्य । नमुचेः ।
मथायन् । प्र । आवत् । नमीम् । साप्यम् । ससन्तम् । पृणक् ।
राया । सम् । इषा । सम् । स्वस्ति ॥ ६ ॥

श्येनः सुपर्णश्चनेत्ययंशब्दःसमुच्चयेवर्तते अस्माइन्द्राय मदिरं मदकरंअंशुं सोमं प्रेति आहरत्यस्यार्थेवर्तते आहरत् उपसर्गदर्शनाचारव्यातमध्याह्रियते किंचायमिन्द्रोपि दासस्य मायिनामुपक्षपयितुर्नमुचेरेतन्नामासुरस्य शिरःशीर्षं मथायन् मंथनंकुर्वन् साप्यं सप्यस्यपुत्रं ससन्तं स्वपन्तं नमीं एतत्संज्ञकमृषिं प्रावत् प्रारक्षत् स्वस्त्यविनाशेन राया पश्वादिधनेन इषान्नेन च तमृषिं संपृणक् समयोजयत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

विपिप्रोरहिमायस्यदृह्वाःपुरोवज्रिञ्छवसानदर्दः ।
सुदामन्तद्रेक्णोअप्रमृष्यमृजिश्वनेदात्रंदाशुषेदाः ॥ ७ ॥

वि । पिप्रोः । अहिऽमायस्य । दृह्वाः । पुरः । वज्रिन् । शवसा ।
न । दर्दरितिदर्दः । सुऽदामन् । तत् । रेक्णः । अप्रऽमृष्यम् ।
ऋजिश्वने । दात्रम् । दाशुषे । दाः ॥ ७ ॥

हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र त्वं अहिमायस्य अहंत्व्योमायायस्य पिप्रोरेतन्नाम्नोसुरस्यसंबन्धिनीः दृह्वाः दृढानि पुरः प्राकारादीनिदुर्गाणि शवसा बलेन विदर्दः विदारितवानसि नेतिपादपूरणः त्वंपिप्रोर्नृमणःप्रारुजःपुरः[1] । शतंपूर्भिरायसीभिर्निपाहीतिदर्शनात्[2] । अपिच हेसुदामन् शोभनदानेन्द्र त्वं दात्रं हविर्लक्षणं धनं दाशुषे दत्तवते ऋजिश्वने एतन्नामकायराजर्षये अप्रमृष्यं केनाप्यबाध्यं तत्तस्यस्वभूतंरेक्णोधनं दाः अदाः दत्तवानसि ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

सवेतसुंदशमायंदशोणिंतूतुजिमिन्द्रःस्वभिष्टिसुम्नः ।
आतुग्रंशश्वदिभंद्योतनायमातुर्नसीमुपसृजाइयध्यै ॥ ८ ॥

---

१ ऋ० सं० १. ४. ९. । २ ऋ० सं० ५. २. ४. ।

--सः । वेतसुम् । दर्शऽमायम् । दर्शऽओणिम् । तूर्तुजिम् । इन्द्रः ।
स्वभिष्टिऽसुम्नः । आ । तुग्रम् । शश्वत् । इभम् । द्योतनाय ।
मातुः । न । सीम् । उप । सृज । इयध्यै ॥ ८ ॥

स्वभिष्टिसुम्नः सुष्ठुअभ्येषणीयान्यभिगम्यानिसुम्नानिसुखानियेनदेयानिसइन्द्रः दशमायं बहुवचनं वेतसुं वेतसुनामकमसुरं दशोणिं एतन्नामकंच तूतुजिं तूतुजिनामकंचआअपिच तुग्रंतुग्रनामकमसुरं तथा इभमेतन्नामकमसुरंच इयध्यै एतुं द्योतनाय एतत्संज्ञायराज्ञे शश्वदुपसृजउपासृजत् वशीचकार तत्रदृष्टान्तः— मातुर्न मातुर्जनन्याइव पुत्रं यथामात्रेपुत्रावशीभवन्तिवद्वदुशंचकारेत्यर्थः सीमितिपादपूरणः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

सईंस्पृधोवनतेअप्रतीतोबिभ्रद्वज्रंवृत्रहणंगभस्तौ ।
तिष्ठद्धरीअध्यस्तेवगर्तेवचोयुजावहतइन्द्रमृष्वम् ॥ ९ ॥

सः । ईम् । स्पृधः । वनते । अप्रतिऽइतः । बिभ्रत् । वज्रम् ।
वृत्रऽहनम् । गभस्तौ । तिष्ठत् । हरी इति । अधि । अस्ताऽइव ।
गर्ते । वचःऽयुजा । वहतः । इन्द्रम् । ऋष्वम् ॥ ९ ॥

गभस्तौ हस्ते वृत्रहणं वृत्राणांशत्रूणांहन्तारं वज्रं स्वकीयमायुधं बिभ्रद्धारयन् अप्रतीतः शत्रुभिरप्रतिगतः सइन्द्रः स्पृधः स्पर्धमानान् ईं इमान् वृत्रप्रभृतीन् शत्रून् वनते हन्ति हरी स्वकीयावश्वौ अधितिष्ठत् आरोहति तत्रदृष्टान्तः— अस्तेव गर्तेयथाक्षेप्ताशूरः रथेअधितिष्ठतद्वत् तथावचोयुजा वचोमात्रेणयुज्यमानौ यद्वा स्तोतॄणां स्तुतिभिः युज्यमानौ तौ हरीच ऋष्वं महान्तं इन्द्रं वहतः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

सनेमतेवसानव्यइन्द्रप्रपूरवःस्तवन्तएनायज्ञैः ।
सप्तयत्पुरःशर्मशारदीर्दर्धन्दासीःपुरुकुत्सायशिक्षन् ॥ १० ॥

सनेम । ते । अवसा । नव्यः । इन्द्र । प्र । पूरवः । स्तवन्ते ।
एना । यज्ञैः । सप्त । यत् । पुरः । शर्म । शारदीः । दर्त् । हन् ।
दासीः । पुरुऽकुत्साय । शिक्षन् ॥ १० ॥

हेइन्द्र ते त्वदीयेन अवसा रक्षणेन नव्योनवीयोनवतरं त्वयादीयमानंधनं सनेम वयंस्तोतारो-भजेमहि पूरवोमनुष्याः स्तोतारः एना अनेनस्तोत्रेण युक्तैर्यज्ञैः प्रस्तवन्ते त्वांस्तुवन्ति यद्यस्मात्कारणात् दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीः शत्रुप्रजाः हन् घ्नन् हिंसन् पुरुकुत्साय एतन्नामकायराज्ञे शिक्षन् धनानिप्रयच्छन् हेइन्द्र त्वं शारदीः शरन्नाम्नोसुरस्यसंबन्धिनीः सप्त सप्तसंख्याकाः पुरः पुरी शर्म शर्मणावज्रेण दर्दः विदारितवानसि तस्मात्कारणात्त्वांस्तोतारः स्तुवन्तीत्यर्थः ॥१०॥

अथैकादशी–

त्वंवृधइन्द्रपूर्व्योभूर्वरिवस्यन्नुशनेकाव्याय ।
परानववास्त्वमनुदेयंमहेपित्रेददाथस्वंनपातम् ॥ ११ ॥

त्वम् । वृधः । इन्द्र । पूर्व्यः । भूः । वरिवस्यन् । उशने । काव्याय ।
परा । नवऽवास्त्वम् । अनुऽदेयम् । महे । पित्रे । ददाथ । स्वम् ।
नपातम् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र पूर्व्यः पुरातनस्त्वं काव्याय कविपुत्राय उशने उशनसे भार्गवाय वरिवस्यन् धनमिच्छन् वृधोभूः स्तोतॄणांवर्धकोभवसि अनुदेयमनुदातव्यंधनं नववास्त्वं एतन्नामकंअसुरं पराहत्य स्वंस्वकीयमौशनसं नपातं युद्धेशत्रुभिर्गृहीतंपुत्रं महे महते पित्रे पालयितव्यायोशनसे परा ददाथ तस्यशत्रुंहत्वा प्रकर्षेणदत्तवानसि ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

त्वंधुनिरिन्द्रधुनिमतीर्ऋणोरपःसीरानस्रवन्तीः ।
प्रयत्समुद्रमतिशूरपर्षिपारयातुर्वशंयदुंस्वस्ति ॥ १२ ॥

त्वम् । धुनिः । इन्द्र । धुनिऽमतीः । ऋणोः । अपः । सीराः ।
न । स्रवन्तीः । प्र । यत् । समुद्रम् । अति । शूर । पर्षि । पारय ।
तुर्वशम् । यदुम् । स्वस्ति ॥ १२ ॥

हेइन्द्र धुनिः शत्रूणांकंपयितात्वं धुनिमतीः धुनिर्नामासुरोयासुनिरोधकतयाविद्यते ताः अपः उदकानि सीरान नदीरिव स्रवन्तीः प्रवहन्तीः ऋणोः अगमयः धुनिंहत्वा तेननिरोधितान्युदकानिप्रवाहयतीत्यर्थः हेशूर वीरेन्द्र यद्यदा समुद्रमति अतिक्रम्यप्रपर्षि प्रतीर्णोभवसि तदा समुद्रपारेतिष्ठन्तौ तुर्वशंयदुंच पारय पारयः समुद्रमतारयः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

तवंहत्यदिन्द्रविश्वंमाजौसस्तोधुनीचुमुरीयाहसिष्वप्।
दीदयदित्तुभ्यंसोमेभिःसुन्वन्दभीतिरिध्मभृतिःपक्थ्यर्कैः॥१३॥१०॥

तवं। ह। त्यत्। इन्द्र। विश्वम्। आजौ। सस्तः।
धुनी चुमुरीइति। या। ह। सिस्वप्। दीदयत्। इत्। तुभ्यम्।
सोमेभिः। सुन्वन्। दभीतिः। इध्मऽभृतिः। पक्थी। अर्कैः॥१३॥१०॥

हेइन्द्र आजौ संग्रामे तवह तवैव विश्वं व्याप्तं त्यत्तादृशंकर्म भवति कीदृशमिति तदुच्यते या यौ धुनीचुमुरी धुनिश्चचुमुरिश्चेत्येतन्नामकावसुरौ सिष्वप् अस्वापयः तावसुरौ सस्तः संग्रामेसुप्तवन्तौ मृतावित्यर्थः भूतार्थेव्यत्ययेनलट् द्वितीयोहशब्दःपादपूरणः तदनन्तरं हेइन्द्र तुभ्यंत्वदर्थंसुन्वन् सोमानभिषुण्वन् पक्थी पक्थवान् हवींषिपक्ववान् इध्मभृतिः इध्मानांभर्ता हर्तावा दभीतिर्नामराजर्षिः सोमेभिः सोमैःअर्कैर्हविर्लक्षणैरन्नैः दीदयदित् दीप्यतएव धुनिं चुमुरिं तस्मै जघथेत्यर्थः त्वंनिदस्युंचुमुरिंधुनिंचेतिदर्शनात् ॥ १३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

इमाउत्वेतिद्वादशर्चंपष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं नवमीएकादशीचवैश्वदेव्यौ तथाचानुक्रम्यते–इमाउद्वादशनवम्येकादश्यौवैश्वदेव्याविति। उपहव्यनाम्न्येकाहे इदंसूक्तं मरुत्वतीयनिविद्धानं सूत्रितंच–इमाउत्वापएकइदितिमध्यंदिनइति इन्द्राविष्णोरुत्क्रान्तिनाम्न्येकाहेपीदंमरुत्वतीयंनिविद्धानं सूत्रितंच–इमाउत्वायोनर्यइन्द्रेतिमध्यंदिनइति। तृतीयेछन्दोमेपिमरुत्वतीयेइदंसूक्तं सूत्रितंच–प्रमन्दिनइमाउत्वेतिमरुत्वतीयमिति।

तत्रप्रथमा–

इमाउंत्वापुरुतमंस्यकारोर्हव्यंवीरहव्याहवन्ते।
धियोरथेष्ठामजरंनवीयोरयिर्विभूतिरीयतेवचस्या॥ १ ॥

इमाः। ऊँ इति। त्वा। पुरुऽतमस्य। कारोः। हव्यम्। वीर।
हव्याः। हवन्ते। धियः। रथेऽस्थाम्। अजरम्। नवीयः।
रयिः। विऽभूतिः। ईयते। वचस्या॥ १ ॥

१ ऋ० सं० ५ २. २९.।

पुरुतमस्य बहुलंकामंकांक्षतः तमुअभिकांक्षायामितिधातुः कारोः स्तोतुर्भरद्वाजस्यसंबन्धिन्यः हव्याः स्तुत्याः प्रशस्याः इमाधियः स्तुतयः हेवीर शूरेन्द्र हव्यं त्वा त्वां हवंते ह्वयन्ति कीदृशं रथेस्थां रथेस्थितं अजरं जरारहितं नवीयोनवीयांसं नवतरं उइतिपूरणः अपिच वचस्या स्तुत्या श्रेष्ठाविभूतिः जगतोविभवहेतुः रयिर्हविर्लक्षणंधनं ईयते त्वामभिगच्छति ॥१॥

अथद्वितीया—

तमुंस्तुषइन्द्रंयोविदानोगिर्वाहसंगीर्भिर्यज्ञवृद्धम् ।
यस्यदिवमतिमह्नापृथिव्याःपुरुमायस्यरिरिचेमहित्वम् ॥ २ ॥

तम् । ऊँ इति । स्तुषे । इन्द्रम् । यः । विदानः । गिर्वाहसम् ।
गीःऽभिः । यज्ञऽवृद्धम् । यस्य । दिवम् । अति । मह्ना । पृथिव्याः ।
पुरुऽमायस्य । रिरिचे । महिऽत्वम् ॥ २ ॥

यइन्द्रः विदानः सर्वविद्वान् सर्वैर्ज्ञायमानोवा गिर्वाहसं गीर्भिर्वहनीयं यज्ञवृद्धं यज्ञैः प्रवृद्धं तमु तमेवेन्द्रं स्तुषे स्तुवे पुरुमायस्य बहुप्रज्ञस्य बहुवचनस्यवा यस्येन्द्रस्य महित्वं माहात्म्यं दिवं दिवोद्युलोकात् पंचम्यर्थेद्वितीया पृथिव्याः भूलोकात् मह्ना महिम्ना अतिरिरिचे अतिरिच्यते तंस्तुवइतिसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

सइत्तमोवयुनंततन्वत्सूर्येणवयुनवच्चकार ।
कदातेमर्ताअमृतस्यधामेयक्षन्तोनमिनन्तिस्वधावः ॥ ३ ॥

सः । इत् । तमः । अवयुनम् । ततन्वत् । सूर्येण । वयुनऽवत् ।
चकार । कदा । ते । मर्ताः । अमृतस्य । धाम । इयक्षन्तः ।
न । मिनन्ति । स्वधाऽवः ॥ ३ ॥

सइत् सएवेन्द्रः अवयुनं अप्रज्ञानं प्रज्ञाननाशनमित्यर्थः ततन्वत् वृत्रेणविस्तीर्यमाणंतमोन्धकारं दिविसूर्येण दिव्यारोपितेनदेवेन वयुनवत् प्रकाशवत् चकार कृतवान् परोर्धर्चःप्रत्यक्षकृतः हेस्वधावः बलवन्निन्द्र मर्ताः मनुष्याःअमृतस्य नित्यस्य तेत्वदीयंधामस्वर्गाख्यंस्थानं त-

अरथान्देवानित्यर्थः इयक्षंतः यष्टुमिच्छन्तः कदा कदाचित् सर्वदेत्यर्थः नमिनन्ति किमपिप्राणिजातंनहिंसन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यस्ताचुकारुसकुहंस्विदिन्द्रःकमाजनंचरतिकासुविक्षु ।
कस्तेयज्ञोमनसेशंवरायुकोअर्कइन्द्रकतमःसहोता ॥ ४ ॥

यः । ता । चुकारं । सः । कुहं । स्वित् । इन्द्रः । कम् । आ ।
जनम् । चरति । कासु । विक्षु । कः । ते । यज्ञः । मनसे । शम् ।
वरांय । कः । अर्कः । इन्द्र । कतमः । सः । होता ॥ ४ ॥

यइन्द्रः ता तान्युक्तमसिद्धानि वृत्रवधादीनिकर्माणि चकार अकरोत् सइन्द्रोयकुहस्वित् क्वस्विद्वर्तते कंजनं कमपिदेशमाचरति कासु विक्षु प्रजासु वर्तते इतीन्द्रस्य विभूतिमहत्त्वान्ननिर्धेतुंशक्यं अथमत्यक्षस्तुतिः हेइन्द्र कः कीदृशोयज्ञः ते तव मनसे चेतसे शं सुखकरोभवति वराय तववरणाय कः कीदृशोर्कोमंत्रः समर्थोभवति होता आह्वाता तववरणाय यःसमर्थोभवति सहोता कतमश्च भवति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

इदाहितेवेविषतःपुराजाःप्रत्नासआसुःपुंरुकृत्सखायः ।
येमध्यमासंउतनूतनासउतावमस्यपुरुहूतबोधि ॥ ५ ॥ ११ ॥

इदा । हि । ते । वेविषतः । पुराऽजाः । प्रत्नासः । आसुः ।
पुरुऽकृत् । सखायः । ये । मध्यमासः । उत । नूतनासः ।
उत । अवमस्यं । पुरुऽहूत । बोधि ॥ ५ ॥ ११ ॥

पुराजाः पूर्वस्मिन्कालेजाताः प्रत्नासः पुराणाः अंगिरःप्रभृतयः इदाहि इदानीमिव हिशब्दउपमार्थेवर्तते वेविषतः कर्माणिमाप्नुवन्तः हेपुरुकृत् बहूनांकर्मणांकर्तरिन्द्र ते तव सखायः स्तोतारः आसुः बभूवुः येमध्यमासोमध्यमकालजाः उतापिच येनूतनासोद्यतनाः यतस्तेपिसर्वे तेस्तोतारोबभूवुः अतःकारणात् उतापिच अवमस्यार्वाचीनस्य ममापिस्तोत्रं हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वंबोधि बुध्यस्व ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी–

तंपृच्छन्तोवरासःपराणिप्रत्नातइन्द्रश्रुत्यानुयेमुः ।
अर्चामसिवीरब्रह्मवाहोयादेवविद्मतात्त्वांमहान्तम् ॥ ६ ॥

तम् । पृच्छन्तः । अवरासः । पराणि । प्रत्ना । ते । इन्द्र । श्रुत्या । अनु । येमुः । अर्चामसि । वीर । ब्रह्मऽवाहः । यात् । एव । विद्म । तात् । त्वा । महान्तम् ॥ ६ ॥

हेवीर शूर ब्रह्मवाहः मन्त्रभिर्मन्त्रैर्वहनीयेन्द्र अवरासोर्वाचीनामनुष्याः तंउक्तगुणोपेतं त्वां पृच्छंतोर्चन्तः पृच्छतिरर्चतिकर्मा पराणि महान्ति प्रत्ना प्रत्नानि पुराणानि श्रुत्या श्रुत्यानिश्रो-तव्यानि ते त्वदीयानिकर्माणि अनुयेमुः अनुयमनंनिबन्धनंस्तुतिरूपाभिर्वाग्भिर्निबबन्धुः तथा वयमपि महान्तं प्रभूतं त्वा त्वां अर्चामसि अर्चामःस्तुमः यादेव यान्येवकर्माणि विद्मजानी-मःतत् तैःकर्मभिः स्तुमइतिसंबन्धः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

अभित्वापाजोरक्षसोविर्तस्थेमहिजज्ञानमभितत्सुतिष्ठ ।
तवप्रत्नेनयुज्येनसख्यावज्रेणधृष्णोअपतानुदस्व ॥ ७ ॥

अभि । त्वा । पाजः । रक्षसः । वि । तस्थे । महि । जज्ञानम् । अभि । तत् । सु । तिष्ठ । तव । प्रत्नेन । युज्येन । सख्या । वज्रेण । धृष्णो इति । अप । ता । नुदस्व ॥ ७ ॥

रक्षसोरक्षसांसंबन्धिपाजः सेनालक्षणंबलं हेइन्द्र त्वाअभि त्वांअभिमुखं वितस्थे प्रति-ष्ठते तथात्वमपि महि महत् जज्ञानं प्रादुर्भवत् तद्बलं अभि अभिमुखःसन् सु सुष्ठु तिष्ठ स्थि-रोभव स्थितवाच हेधृष्णो शत्रूणांधर्षकेन्द्र तव त्वदीयेनवज्रेण ता तद्बलं अपनुदस्व अपगतं प्रेरय छिन्धीत्यर्थः कीदृशेनप्रत्नेन पुराणेन युज्येन योज्येन सख्या नित्यसहायेन ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

सतुश्रुधीन्द्रनूतनस्यब्रह्मण्यतोवीरकारुधायः ।
त्वंह्याऽपिःप्रदिविपितृणांशश्वद्बभूथसुहवएष्टौ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधि । इन्द्र । नूतनस्य । ब्रह्मण्यतः । वीर । कारुऽधायः ।
त्वम् । हि । आपिः । प्रऽदिवि । पितॄणाम् । शश्वत् । बभूथ ।
सुऽहवः । आऽइष्टौ ॥ ८ ॥

हेकारुधायः कारूणांस्तोतॄणांधारकः हेवीरेन्द्र सः प्रसिद्धस्त्वं नूतनस्येदानींतनस्य ब्रह्मण्यतः ब्रह्मस्तोत्रंकर्तुमिच्छतोमम स्तोत्रं नु क्षिप्रं श्रुधिशृणु हियस्मात्कारणात् हेइन्द्र त्वं आइष्टौ आपजने अभिकामनेवासति सुहवः शोभनाह्वानःसन् प्रदिवि पूर्वस्मिन्काले पितॄणां अंगिरसां आपिर्बन्धुः शश्वच्चिरकालं बभूथाभूः तस्मात्कारणात् मदीयंस्तोत्रं श्रुधीतिसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

प्रोतयेवरुणंमित्रमिन्द्रंमरुतःकृष्वावसेनोअद्य ।
प्रपूषणंविष्णुमग्निंपुरंधिंसवितारमोषधीःपर्वतांश्च ॥ ९ ॥

प्र । ऊतये । वरुणम् । मित्रम् । इन्द्रम् । मरुतः । कृष्व । अवसे ।
नः । अद्य । प्र । पूषणम् । विष्णुम् । अग्निम् । पुरम्ऽधिम् ।
सवितारम् । ओषधीः । पर्वतान् । च ॥ ९ ॥

अस्यामृचिविश्वेदेवाःस्तूयन्ते हेभरद्वाज अद्येदानीं वरुणं रात्र्यभिमानिनंच मित्रमहरभिमानिनंच इन्द्रंच प्रसिद्धं मरुतोमरुद्गणांश्च नोस्माकं ऊतये तर्पणाय अवसे रक्षणायच प्रकृष्वाभिमुखीकुरुष्व किंच पूषणं एतत्संज्ञकंचविष्णुं सर्वव्यापिनंदेवंच पुरंधिं पुरुधियं पुरुकर्माणं अग्निंच सवितारं सर्वस्यप्रेरकं देवं ओषधीः ओषध्यभिमानिनोदेवान् पर्वतांश्चादीन् इत्येतान्देवान् अस्माकंतर्पणाय रक्षणायच प्रकृष्व स्तुत्याभिमुखीकुरु ॥ ९ ॥

अथदशमी–

इमउत्वापुरुशाकप्रयज्योजरितारोअभ्यर्चन्त्यर्कैः ।
श्रुधीहवमाहुवतोहुवानोनत्वावाँअन्योअमृतत्वदस्ति ॥ १० ॥

इमे । ॐ इति । त्वा । पुरुऽशाक । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो । जरितारः । अभि । अर्चन्ति । अर्कैः । श्रुधि । हवम् । आ । हुवतः । हुवानः । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अमृत । त्वत् । अस्ति ॥ १० ॥

हेपुरुशाक बहुशक्ते हेप्रयज्यो प्रकृष्टेनयजनीयेन्द्र त्वा त्वां इमे जरितारः स्तोतारः अर्कैरर्चनीयैःस्तोत्रैः अभ्यर्चन्ति अभिष्टुवन्ति तथा हेअमृत अमरणशीलेन्द्र हुवानः स्तूयमानस्त्वं आहुवतोभिष्टुवतोमम हवं स्तोत्रं श्रुधि शृणु किंच त्वावान् त्वत्सदृशोदेवः त्वदन्योनास्ति ॥ १० ॥

अथैकादशी–

नूमआवाचमुपयाहिविद्वान्विश्वेभिःसूनोसहसोयजत्रैः । येअग्निजिह्वाऋतसापआसुर्येमनुंचक्रुरुपरंदसाय ॥ ११ ॥

नु । मे । आ । वाचम् । उप । याहि । विद्वान् । विश्वेभिः । सूनो इति । सहसः । यजत्रैः । ये । अग्निऽजिह्वाः । ऋतऽसापः । आसुः । ये । मनुम् । चक्रुः । उपरम् । दसाय ॥ ११ ॥

इयंचवैश्वदेवीत्युक्तं हेसहसःसूनो बलस्यपुत्रेन्द्र विद्वान् सर्वज्ञस्त्वं यजत्रैर्यजनीयैर्विश्वेभिःसर्वैर्देवैःसह नु क्षिप्रं मे मदीयाः वाचः स्तुतिरूपाणिवचांसि उप अभिआयाहि आगच्छ एवंभूतमिन्द्रंप्रार्थयते ऐन्द्रत्वात्सूक्तस्य येदेवाः अग्निजिह्वाः अग्निर्जिह्वास्थानीयोयेषां ते ऋतसापः ऋतंयज्ञंस्पृशन्तःआसुर्भवन्ति येच देवाः दसायशत्रूणामुपक्षेपणाय मनुं राजर्षि उपरं दस्यूनामुपरिभवं चक्रुः कृतवन्तः तैः सहागच्छेतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

सनोबोधिपुरएतासुगेषूतदुर्गेषुपथिकृद्विदानः । येअश्रमासउरवोवहिष्ठास्तेभिर्नइन्द्राभिवक्षिवाजम् ॥ १२ ॥ १२ ॥

सः । नः । बोधि । पुरःऽएता । सुऽगेषु । उत । दुःऽगेषु । पथिऽकृत् । विदानः । ये । अश्रमासः । उरवः । वहिष्ठाः । तेभिः । नः । इन्द्र । अभि । वक्षि । वाजम् ॥ १२ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र पथिकृत्तमनांकर्वा विद्वानः सर्वविद्वान् सत्वं सुगेषु सुखेनगन्तव्येषु उतापिच दुर्गेषु दुःखेनगन्तव्येषुचमार्गेषु नोस्माकं पुरएता पुरोगन्ता बोधि भव बोधीतिभवतेर्लोण्मध्यमपुरुषैकवचनस्यछान्दसंरूपं अश्रमासः श्रमरहिताः उरवो महान्तः वहिष्टाः वोढृतमाः तव येअश्वाः सन्ति हेइन्द्र तेभिः तैरश्वैः नोस्मभ्यं वाजमन्नंअभिवक्षि अभिवह ॥१२॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

यएकइदित्येकादशर्चंसप्तमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रान्तं—यएकइदेकादशेति आभिप्लविकेप्रथमेहनिदशरात्रस्यप्रथमेहनिच माध्यंदिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिशस्त्रे अहीनसूक्तस्यस्थाने त्रीणिसंपातसूक्तानि तेष्विदंद्वितीयंसूक्तं सूत्रितंच—यएकइघस्तिग्मशृंगइति उपहव्यनाम्न्येकाहेपीदं निष्केवल्यनिविद्धानं सूत्रितंच—यएकइदिति मध्यंदिनइति ।

तत्रप्रथमा—

यएकइद्धव्यश्चर्षणीनामिन्द्रंतंगीर्भिरभ्यर्चआभिः ।
यःपत्यतेवृषभोवृष्ण्यावान्त्सत्यःसत्वापुरुमायःसहस्वान् ॥ १ ॥

यः । एकः । इत् । हव्यः । चर्षणीनाम् । इन्द्रम् । तम् । गीःऽभिः । अभि । अर्चे । आभिः । यः । पत्यते । वृषभः । वृष्ण्यऽवान् । सत्यः । सत्वा । पुरुऽमायः । सहस्वान् ॥ १ ॥

यइन्द्रश्चर्षणीनां प्रजानां आपत्सु एकइव एकएव हव्योह्वातव्यः आभिर्गीर्भिः स्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः तमिन्द्रं अभ्यर्चे अभिष्टौमि यइन्द्रःपत्यते स्तोतॄनभिगच्छति यद्वा पत्यतेलोकानामीष्टे कीदृशः वृषभः कामानांवर्षिता वृष्ण्यावान् बलवान् सत्यः अविसंवादी सत्वा शत्रूणां सादयिता कामानांदातावा सदेर्वासनोतेर्वैदंरूपं पुरुमायोबहुप्रज्ञः सहस्वानभिभवनवान् तमिन्द्रमभिष्टौमीतिसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तमुनःपूर्वेपितरोनवग्वाःसप्तविप्रासोअभिवाजयन्तः ।
नक्षद्दाभंततुरिंपर्वतेष्ठामद्रोघवाचंमतिभिःशविष्ठम् ॥ २ ॥

हेइन्द्र यदि यत् ते तव पुराचित् पूर्वस्मिन्काले जरितारः स्तोतारः शुम्नं सुखंआनशुः प्रापुः तत् तत्सुखं नोस्माकं विवोचः विब्रूहि हेदुध्म दुर्धर हेखिद्वःशत्रूणांखेदयितः हेपुरुहूत हे-पुरुवसोइन्द्र असुरघ्न असुराणांहन्तुस्तेतवयज्ञेपु कोभागःकृमः वयः हविर्लक्षणमन्नंकिंकृतं य-दि केचिच्चिरंतनाः पूर्वकालेपि त्वत्तःसकाशात् सुखं लेभिरे तर्हहमपि तत्सुखंलप्स्यइतिविचा-र्येसुखमाप्तिविलंबोममासोढव्योभवेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

तंपृच्छन्तीवज्रहस्तंरथेष्ठामिन्द्रंवेपीवक्वरीयस्यनूगीः ।
तुविग्राभंतुविकूर्मिरंभोदांगातुमिषेनक्षतेतुम्रमच्छ ॥ ५॥ १२ ॥

तम् । पृच्छन्ती । वज्रऽहस्तम् । रथेऽस्थाम् । इन्द्रम् । वेपी ।
वक्वरी । यस्य । नु । गीः । तुविऽग्राभम् । तुविऽकूर्मिम् । रभःऽदाम् ।
गातुम् । इषे । नक्षते । तुम्रम् । अच्छ ॥ ५ ॥ १२ ॥

पूर्वयोपालब्धइन्द्र ऋषये कामान्प्रायच्छत् ततःसकामपूर्णऋषिराह वज्रहस्तं वज्रपाणिं रथेष्ठां रथेस्थितं तमिन्द्रं पृच्छन्ती अर्चयन्ती पृच्छतिरर्चतिकर्मा वेपी वेपोयागादिलक्षणंकर्म तद्वती वक्वरीगुणानांवक्त्रीगीः ईदृशीस्तुतिर्यस्ययजमानस्यभवति कीदृशमिन्द्रं पृच्छन्ती तुवि-ग्राभं तुवीनांबहूनांग्रहीतारं तुविकूर्मिं बहुकर्माणं रभोदां रभसोबलस्यदातारं नुइतिपूरणः स-यजमानः गातुं सुखं इषेगच्छति किंच तुम्रं मृापयितारं शत्रुं अच्छाभिमुखं नक्षते गच्छति॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

अथषष्ठी–

अयाहत्यंमाययावावृधानंमनोजुवास्वतवःपर्वतेन ।
अच्युताचिद्वीळितास्वोजोरुजोविदृळ्हाधृषताविरप्शिन् ॥ ६ ॥

अया । ह । त्यम् । मायया । ववृधानम् । मनःऽजुवा । स्वऽतवः ।
पर्वतेन । अच्युता । चित् । वीळिता । सुऽओजः । रुजः । वि ।
दृळ्हा । धृषता । विऽरप्शिन् ॥ ६ ॥

हेस्वतवसः स्वभूतबलेन्द्र त्वंमनोजुवा मनोवद्गच्छता अया अनेनपर्वतेन बहुपर्वणा स्वकीयेनायुधेन वज्रेणशतपर्वणेतिदर्शनात् माययावबृधानं वर्धमानं त्यं तं प्रसिद्धं वृत्रं व्यरुजः विशेषेणभांक्षीः तथा हे स्वोजः शोभनतेजः हेविरप्शिन् हेमहन् इन्द्र त्वं अच्युता अच्युतानि चिद्धि नाशरहितान्यपि वीळिता वीळितानि अशिथिलीकृतानि दृह्ळा दृढानि पुराणि धृषता धर्षकेणवज्रेण व्यरुजोभग्नवानसि ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

तंवोधियानव्यस्याशविष्ठंप्रत्नंप्रत्नवत्परितंसयध्यै ।
सनोवक्षदनिमानःसुवह्मेन्द्रोविश्वान्यतिदुर्गहाणि ॥ ७ ॥

तम् । वः । धिया । नव्यस्या । शविष्ठम् । प्रत्नम् । प्रत्नऽवत् । परिऽतंसयध्यै । सः । नः । वक्षत् । अनिऽमानः । सुऽवह्मा । इन्द्रः । विश्वानि । अति । दुःऽगहानि ॥ ७ ॥

नव्यस्या नवतरया धिया स्तुत्या शविष्ठं बलवत्तमं प्रत्नं पुराणं हेइन्द्र तंवस्त्वां प्रत्नवत् चिरंतनाऋषयइव परितंसयध्यै परितोविस्तारयितुं अहंप्रवृत्तोस्मीतिशेषः अनिमानः अपरिमाणः सुवह्मा शोभनवहनः सइन्द्रः विश्वानि समस्तानि दुर्गहाणि दुर्गाणि नोस्मभ्यं अतिवक्षद्-विवहतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आजनायद्रुह्वणेपार्थिवानिदिव्यानिदीपयोन्तरिक्षा ।
तपावृषन्विश्वतःशोचिषातान्ब्रह्मद्विषेशोचयक्षामपश्च ॥ ८ ॥

आ । जनाय । द्रुह्वणे । पार्थिवानि । दिव्यानि । दीपयः । अन्तरिक्षा । तप । वृषन् । विश्वतः । शोचिषा । तान् । ब्रह्मऽद्विषे । शोचय । क्षाम् । अपः । च ॥ ८ ॥

हेइन्द्र त्वं द्रुह्वणे साधुजनानांद्रोग्धुर्जनायजनस्यराक्षसादेः षष्ठ्यर्थेचतुर्थी पार्थिवानि पृथिव्यांभवानि दिव्यानि दिविभवानि अन्तरिक्षा अन्तरिक्षेभवानि च स्थानानि आदीपयः

१ ऋ० सं० १.५ ३०.।

आसमंतात्तापय हेवृषन् कामानांवर्षितरिन्द्र त्वं विश्वतः सर्वतोवियमानान् तान् राक्षसादीन् शोचिषा त्वदीययादीप्त्या तप दह किंच ब्रह्मद्विषे ब्राह्मणद्वेष्ट्रे राक्षसादये ब्रह्मद्विषंदग्धुमित्यर्थः क्षां पृथिवीं अपश्चान्तरिक्षं शोचय दीपय आपइत्यन्तरिक्षनामैतत् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

भुवोजनंस्यदिव्यस्यराजापार्थिवस्यजगंतस्त्वेपसंदृक् ।
धिष्ववज्रन्दक्षिणइन्द्रहस्तेविश्वांअजुर्यदयसेविमायाः ॥ ९ ॥

भुवंः । जनंस्य । दिव्यस्यं । राजां । पार्थिवस्य । जगंतः ।
त्वेषऽसंदृक् । धिष्व । वज्रम् । दक्षिणे । इन्द्र । हस्ते । विश्वाः ।
अजुर्य । दयसे । वि । मायाः ॥ ९ ॥

हेत्वेषसंदृक् दीप्तदर्शनेन्द्र दिव्यस्य दिविभवस्य जनस्य राजा ईश्वरोभुवोभवसि जगतोजंगमस्य पार्थिवस्यच राजा भवसि दक्षिणे हस्ते वज्रं धिष्व निधेहि तेनवज्रेण विश्वाः सर्वाआसुरीर्मायाः विदयसे विबाधसे दयदानगतिहिंसारक्षणेष्वितिधातुः हेइन्द्र अजुर्य जरयितुमशक्येन्द्र त्वमिति ॥ ९ ॥

अथदशमी—

आसंयतमिन्द्रणःस्वस्तिंशत्रुतूर्यायबृहतीममृध्राम् ।
ययादासान्यार्याणिवृत्राकरोवज्रिन्त्सुतुकानाहुंषाणि ॥ १० ॥

आ । सम्ऽयतंम् । इन्द्र । नः । स्वस्तिम् । शत्रुऽतूर्याय ।
बृहतीम् । अमृध्राम् । ययां । दासांनि । आर्याणि । वृत्रा ।
करः । वज्रिन् । सुऽतुकां । नाहुंषाणि ॥ १० ॥

हेइन्द्र शत्रुतूर्याय शत्रूणांतारणाय बृहतीं महतीं अमृध्रां अहिंसितां संयतं संयतीं संगच्छमानां स्वस्तिं क्षेमलक्षणां संपदं हेइन्द्र नोस्मभ्यमाभर हेवज्रिन् वज्रवन्निंद्र ययास्वस्त्या दासानि कर्महीनानिमनुष्यजातानि आर्याणि कर्मयुक्तानि करः अकरोः नाहुषाणि मनुष्यसंबन्धीनि नहुषाइतिमनुष्यनामैतत् वृत्रा वृत्राणि शत्रून् सुतुका सुतुकानि शोभनहिंसोपेतान्यकरोः ॥ १० ॥

अथैकादशी–

सनोनियुद्भिःपुरुहूतवेधोविश्ववाराभिरागहिप्रयज्यो ।
नयाअदेवोवरतेनदेवआभिर्याहितूयमामद्र्यद्रिक् ॥ ११ ॥१४॥

सः । नः । नियुत्ऽभिः । पुरुऽहूत । वेधः । विश्वऽवाराभिः ।
आ । गहि । प्रयज्यो इति प्रऽयज्यो । न । याः । अदेवः । वरते ।
न । देवः । आ । आभिः । याहि । तूयम् । आ । मद्र्यद्रिक् ॥११॥१४॥

हेपुरुहूत हेवेधोविधातः हेप्रयज्यो प्रकृष्टेनयजनीयेन्द्र सत्वं विश्ववाराभिः विश्वैर्वरणीयाभिः संभजनीयाभिः नियुद्भिरश्वैर्नोस्मानागह्यागच्छ अदेवोसुरः यानियुतःयानश्वान्नवरते नवारयति देवश्च नवरते आभिर्नियुद्भिः तूयमाक्षिप्रमेव मद्र्यद्रिक् मदभिमुखःसन् आयाह्यागच्छ अद्र्यागमस्यद्विर्वचनंछान्दसं ॥ ११ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेचतुर्दशोवर्गः॥ १४ ॥

सुतइदितिदशर्चंपष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं सुतइद्दशेत्यनुक्रान्तं विषुवतिनिष्केवल्येइदंसूक्तं सूत्रितंच–सुतइत्त्वमेषमपूर्वीरिति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येइदमादीनित्रीणिसूक्तानि तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं–सुतइत्त्वंनिमिश्लइन्द्रसोमइतित्रीणीति ।

तत्रप्रथमा–

सुतइत्त्वंनिमिश्लइन्द्रसोमेस्तोमेब्रह्मणिशस्यमानउक्थे ।
यद्वायुक्ताभ्यांमघवन्हरिभ्यांबिभ्रद्वज्रंबाह्वोरिन्द्रयासि ॥ १ ॥

सुते । इत् । त्वम् । निऽमिश्लः । इन्द्र । सोमे । स्तोमे । ब्रह्मणि ।
शस्यमाने । उक्थे । यत् । वा । युक्ताभ्याम् । मघऽवन् ।
हरिऽभ्याम् । बिभ्रत् । वज्रम् । बाह्वोः । इन्द्र । यासि ॥ १ ॥

सोमेसुतेइव अभिषुतएव सति ब्रह्मणि बृहति महति स्तोमे स्तोत्रे उच्चार्यमाणेसति उक्थेशस्त्रे शस्यमानेसति हेइन्द्र त्वं निमिश्लः निमिश्लःसन् हरी संयोजयन् हेमघवन् धनवन्निन्द्र त्वं बाह्वोर्हस्तयोर्वज्रंस्वकीयमायुधं बिभ्रत् धारयन् युक्ताभ्यां रथेनियुक्ताभ्यां हरिभ्यामश्वाभ्यां यासि यद्वा आगच्छसीति यच्च तत्सोमेभिषुतइतिसंबन्धः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

यद्वादिविपार्येसुष्विमिन्द्रवृत्रहत्येवसिशूरसातौ ।
यद्वादक्षस्यबिभ्युषोअबिभ्यदरन्धयःशर्धतइन्द्रदस्यून् ॥ २ ॥

यत् । वा । दिवि । पार्ये । सुष्विम् । इन्द्र । वृत्रऽहत्ये । अवसि । शूरऽसातौ । यत् । वा । दक्षस्य । बिभ्युषः । अबिभ्यत् । अरन्धयः । शर्धतः । इन्द्र । दस्यून् ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वं दिवि द्युलोके शूरसातौ शूरैर्भटैःसंभजनीये वृत्रहत्ये युद्धेच पार्ये प्राप्तव्ये सति सुष्विमभिषोतारं यजमानं अवसि यद्वा रक्षसीति यच्चवेतिसमुच्चये दक्षस्य यज्ञादिषुसमर्थस्य बिभ्युषः शत्रुभ्योबिभ्यतोजनस्य शर्धतः संग्रामेउत्सहमानान् दस्यूनुपक्षपयितॄन्शत्रून् हेइन्द्र त्वं अबिभ्यद्भीतिरहितःसन् अरन्धयः यद्वा वशीकरोषीति यच्चतत्सर्वं सोमेभिषुतइतिपूर्वेणसंबन्धः तथाचोक्तं यद्वाह्वोधारयन्वज्रंहरिभ्यांयासिवृत्रहन् ॥ यच्चरक्षसिसंग्रामेनूनसोमपभिषुण्वतः ॥ यच्चकर्मसुदक्षस्ययजमानस्यापारयः ॥ वशीकरोषितांतस्मैबिभ्यतेभीतिवर्जितः ॥ तत्सोमेभिषुतेस्तोत्रशस्त्रयोश्चप्रवृत्तयोः ॥ इतिद्वचोयमेकार्थःसुतइत्त्वमितिद्वयंइति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

पातासुतमिन्द्रोअस्तुसोमंप्रणेनीरुग्रोजरितारमूती ।
कर्तावीरायसुष्वयउलोकंदातावसुस्तुवतेकीरयेचित् ॥ ३ ॥

पाता । सुतम् । इन्द्रः । अस्तु । सोमम् । प्रऽनेनीः । उग्रः । जरितारम् । ऊती । कर्ता । वीराय । सुस्वये । ऊँ इति । लोकम् । दाता । वसु । स्तुवते । कीरये । चित् ॥ ३ ॥

इन्द्रः सुतमभिषुतंसोमं पातास्तु पानशीलोभवतु तृन्नन्तत्वान्नलोकाव्ययनिष्ठेतिषष्ठीप्रतिषेधार्थः कीदृशः ऊती ऊत्यामार्गेण जरितारं स्तोतारं प्रणेनीः प्रकर्षेणनेता उग्रः उद्गूर्णः वीराय यज्ञादिकर्मसुदक्षाय सुस्वये सोमाभिषवंकुर्वतेयजमानाय लोकं स्थानं कर्तादातेत्यर्थः उइतिपादपूरणः स्तुवेत स्तोत्रंकुर्वते कीरयेचिद् चिदितिचार्थेस्तोत्रेच कीरिरितिस्तोतृनामैतद् वसु धनंदातास्तु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

गन्तेयान्तिसवनाहरिभ्यांबभ्रिर्वज्रंपपिःसोमंददिर्गाः ।
कर्तावीरंनर्यंसर्ववीरंश्रोताहवंगृणतःस्तोमवाहाः ॥ ४ ॥

गन्ता । इयन्ति । सवना । हरिऽभ्याम् । बभ्रिः । वज्रम् । पपिः ।
सोमम् । ददिः । गाः । कर्ता । वीरम् । नर्यम् । सर्वऽवीरम् ।
श्रोता । हवम् । गृणतः । स्तोमऽवाहाः ॥ ४ ॥

इन्द्रः हरिभ्यां स्वकीयाभ्यां इयन्ति हृदयस्थानानि त्रीणि सवना सवनानि गन्ता गमनशीलोभवतु कीदृशः वज्रं स्वकीयमायुधं बभ्रिर्भर्ता धारकः सोममभिषुतं पपिः पाता गाः ददिर्दाता नर्यं मनुष्यहितं सर्ववीरं बहुपुत्रोपेतं वीरं पुत्रं कर्ता यजमानाय दाता गृणतः स्तुवतः स्तोतुः संबन्धि हवं स्तोत्रं श्रोताश्रावकः स्तोमवाहाः स्तोमैः स्तोत्रैर्वहनीयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अस्मैवयंयद्वावानतद्विविष्मइन्द्राययोनःप्रदिवोअपस्कः ।
सुतेसोमेस्तुमसिशंसदुक्थेन्द्रायब्रह्मवर्धनंयथासत् ॥ ५ ॥ १५ ॥

अस्मै । वयम् । यत् । ववान । तत् । विविष्मः । इन्द्राय ।
यः । नः । प्रऽदिवः । अपः । करिति कः । सुते । सोमे । स्तुमसि ।
शंसत् । उक्था । इन्द्राय । ब्रह्म । वर्धनम् । यथा । असत् ॥५॥१५॥

प्रदिवः पुराणोयइन्द्रः नोस्मदर्थं अपः पोषणादिकंकर्म कः करोति अयमिन्द्रः यत्स्तोत्रादिकं ववान कामयते अस्माइन्द्राय वयं तद्विविष्मः व्याप्नुमः कुर्मइत्यर्थः सोमेसुतेभिषुते सति स्तुमसि स्तुमः इन्द्रायस्तोत्राणिकुर्मः उक्था उक्थानि शस्त्राणि शंसत् शंसंतः प्रथमाबहुवचनस्यलुक् ब्रह्म हविर्लक्षणमन्नं इन्द्रायेन्द्रार्थंवर्धनंयथावृद्धिकरं असत् स्यात् तथाकुर्मइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

अथषष्ठी—

ब्रह्मा॑णि॒हि च॑कृ॒पे वर्ध॑नानि॒ताव॑त्तइन्द्रम॒तिभि॑र्विविष्मः।
सु॒तेसोमे॑सुतपा॒ःशंत॑मानि॒रान्ध्या॑क्रियास्मवक्ष॑णानिय॒ज्ञैः ॥ ६ ॥

ब्रह्मा॑णि। हि। च॒कृ॒पे। वर्ध॑नानि। ताव॑त्। ते॒। इ॒न्द्र॒।
म॒तिऽभिः॑। वि॒वि॒ष्मः॒। सु॒ते। सोमे॑। सु॒त॒ऽपाः॒। शम्ऽत॑मानि।
रान्ध्या॑। क्रि॒या॒स्म॒। वक्ष॑णानि। य॒ज्ञैः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वं हियस्मात्कारणात् ब्रह्माणि स्तोत्राणि वर्धनानि स्वयमेववृद्धिकराणि चकृपे कृतवानसि तस्मात्कारणात् तावत् तावन्ति तादृशानि स्तोत्राणि ते तुभ्यं मतिभिर्बुद्धिभिः वयं विविष्मः व्याप्नुमः वर्धनानि स्तोत्राणि मम यथा भवेयुः त्वं तादृशानि कल्पितवानसीत्यर्थः अपिच हेसुतपाः अभिषुतसोमस्यपातः त्वामुद्दिश्य सुतेसोमेअभिषुतेसति शंतमानि सुखकृत्तमानि रांध्या रांध्राणि रमणीयानि यज्ञैर्हविर्भिर्युक्तानि वक्षणानि वाहकानि स्तोत्राणि क्रियास्म करवाम ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

सनो॑बोधिपुरो॒ळाशं॒ररा॑णः पिबा॒तुसोमं॒गोऋ॑जीकमिन्द्र।
एदंब॒र्हिर्यज॑मानस्यसीदो॒रुंकृ॑धित्वाय॒तउ॑ल्लो॒कम् ॥ ७ ॥

सः। नः॒। बो॒धि॒। पु॒रो॒ळाश॑म्। ररा॑णः। पिब॑। तु। सोम॑म्।
गोऽऋ॑जीकम्। इ॒न्द्र॒। आ। इ॒दम्। ब॒र्हिः। यज॑मानस्य।
सी॒द॒। उ॒रुम्। कृ॒धि॒। त्वा॒ऽय॒तः। उँ इति॑। लो॒कम् ॥७॥

हेइन्द्र रराणोरममाणः सत्वं नोस्मदीयं पुरोडाशं एतल्लक्षणंहविर्बोधि बुध्यस्व किंच गोऋजीकं गोविकारदध्यादिभिःसंस्कृतं अभिषुतंसोमंतुक्षिप्रं पिब पिबेः तदर्थंच यजमानस्य संबन्धीदं बर्हिरासीदाभिविश तदनंतरं त्वायतस्त्वामिच्छन्तोयजमानस्य लोकं स्थानं उरु विस्तीर्णं कृधि कुरु उइतिपूरणः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

समन्द॑स्वा॒ह्यनु॒जोष॑मुग्र॒प्रत्वा॑य॒ज्ञासइ॒मेअ॑श्नुवन्तु।
प्रेमेहवा॑सःपुरुहू॒तम॒स्मेआत्वे॒यंधीरव॑सइन्द्रयम्याः ॥ ८ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अनु । जोषम् । उग्र । प्र । त्वा । यज्ञासः ॥
इमे । अश्नुवन्तु । प्र । इमे । हवासः । पुरुऽहूतम् । अस्मे इति ।
आ । त्वा । इयम् । धीः । अवसे । इन्द्र । यम्याः ॥ ८ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र सत्वं अनुजोषं कामानुगुणं यथाभवतितथा मन्दस्व मोदस्व हिश-ब्दःपादपूरणः हियोगेमन्दस्वेत्याख्यातस्यव्यत्ययात्सर्वानुदात्तत्वं इमेयज्ञासोयज्ञाः सोमाः त्वा त्वां प्राश्नुवन्तु प्राप्नुवन्तु हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वां अस्मे अस्मदीयानि इमे हवासोहवाःस्तोत्राणि प्राप्नुवन्तु इयंधीः स्तुतिः त्वां अवसे अस्माकं रक्षणाय आयम्याः आयच्छतु नियच्छतु ॥८॥

अथनवमी–

तंवःसखायःसंयथासुतेषुसोमेभिरीम्पृणताभोजमिन्द्रम् ।
कुवित्तस्माअसतिनोभरायनसुष्विमिन्द्रोवसेमृधाति ॥ ९ ॥
तम् । वः । सखायः । सम् । यथा । सुतेषु । सोमेभिः । ईम् ।
पृणत । भोजम् । इन्द्रम् । कुवित् । तस्मै । असति । नः ।
भराय । न । सुस्विम् । इन्द्रः । अवसे । मृधाति ॥ ९ ॥

हेसखायः स्तोतारोवोयूयं सोमेषु सुतेषु अभिषुतेषुसत्सु भोजं दातारं तमीं एतमिन्द्रं सोमेभिः सोमैः यथाकामं संपृणत संपूरयत तस्माइन्द्राय कुविद्बहूपकरणं कुविदितिबहुनाम-तद् असति अस्तु किमर्थं नोस्माकं भराय भरणाय पोषणाय इन्द्रः सुष्विमभिषवणशीलं यज-मानं अवसे तर्पणाय नमृधाति नबाधते ॥ ९ ॥

अथदशमी–

एवेदिन्द्रःसुतेअस्ताविसोमेभरद्वाजेषुक्षयदिन्मघोनः ।
असद्यथाजरित्रउतसूरिरिन्द्रोरायोविश्ववारस्यदाता ॥१०॥१६॥
एव । इत् । इन्द्रः । सुते । अस्तावि । सोमे । भरत्ऽवाजेषु ।
क्षयत् । इत् । मघोनः । असत् । यथा । जरित्रे । उत । सूरिः ।
इन्द्रः । रायः । विश्वऽवारस्य । दाता ॥ १० ॥ १६ ॥

मघोनोधनवतोहविष्मतोयजमानस्य क्षयत् ईश्वरः इन्द्रः सोमेसुते अभिषुतेसति भरद्वाजेषु भरद्वाजेमयि एव एवं अस्तावि स्तुतोभूत् इन्द्रः जरित्रे स्तोत्रे सूरिः सन्मार्गे मेरकोयथासत् भवत् उतापिच विश्ववारस्य विश्वैर्वरणीयस्य रायोधनस्य दाता यथाभवेत् वथा स्तावीतिसंबन्धः इदितिद्वयंपूरणम् ॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

॥ इतिषष्ठेमंडलेद्वितीयोनुवाकः ॥ २ ॥

तृतीयेनुवाकेविंशतिसूक्तानि तत्रवृषामदइतिदशर्चंप्रथमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं वृषेत्यनुक्रान्तं विषुवतिनिष्केवल्येएतत्सूक्तं सूत्रितंच—वृषामदःप्रमंहिष्ठायेति ।

तत्रप्रथमा—

वृषा॒मद॒इन्द्रे॒श्लोक॑उ॒क्थास॒चा॒सोमे॑षुसु॒त॒पाऋ॑जी॒षी ।
अ॒र्च॒त्र्यो॑म॒घवा॒नृभ्य॑उ॒क्थैर्द्यु॒क्षोराजा॒गि॒रामक्षि॑तोतिः ॥ १ ॥

वृषा॑ । मदः॑ । इन्द्रे॑ । श्लोकः॑ । उ॒क्था । स॒चा॑ । सोमे॑षु । सु॒त॒ऽपाः॑ । ऋ॒जी॒षी । अ॒र्च॒त्र्यः॑ । म॒घऽवा॑ । नृऽभ्यः॑ । उ॒क्थैः । द्यु॒क्षः । राजा॑ । गि॒राम् । अक्षि॑तऽऊतिः ॥ १ ॥

सोमेषु सोमवत्सुयागेषु इन्द्रे सोमपानजनितोमदः वृषा यजमानस्यकामानां वर्षकोभवति यद्वा सर्वजनाह्लादकस्य वर्षणस्य कर्ता भवति उक्था उक्थेनशस्त्रेण सचा सह श्लोकस्तोत्ररूपः शब्दोवृषाभवति सुतपाः अभिषुतस्य सोमस्य पाता ऋजीषी ऋजीषं गतरसमपि सोमं नपरित्यजन् मघवा धनवान् सचेन्द्रोनृभ्यःस्तुतीनांनेतृभ्यः उक्थैः स्तोत्रैः अर्चत्र्योर्चनीयोभवति द्युक्षोद्युलोकनिवासः गिरां स्तुतीनां राजेश्वरइन्द्रः अक्षितोतिरक्षीणरक्षश्चभवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

तत्तु॒रिर्वी॒रोनर्यो॒विचे॑ताः॒श्रोता॒हवं॑गृण॒तउ॒र्व्यू॑तिः ।
वसुः॒शंसो॑न॒रांका॒रुधा॑यावा॒जीस्तु॒तोवि॒दथे॑दाति॒वाज॑म् ॥ २ ॥

तुतुरिः । वीरः । नर्यः । विऽचेताः । श्रोता । हवम् । गृणतः ।
उर्विऽऊतिः । वसुः । शंसः । नराम् । कारुऽधायाः । वाजी ।
स्तुतः । विदथे । दाति । वाजम् ॥ २ ॥

वाजी अन्नवानिन्द्रः विदथे यज्ञे अस्माभिःस्तुतःसन् वाजमन्नंदाति अस्मभ्यंददाति कीदृशइन्द्रः तुतुरिः शत्रूणांहिंसकः वीरोविक्रान्तः नर्योनरहितः विचेताः विविक्तज्ञानः हवमस्मदीयंस्तोत्रं श्रोता गृणतः स्तुवतः स्तोतृजनस्य उर्व्यूतिः विस्तृतरक्षः वसुर्वासयिता नरां नृणां स्तोतृजनानां शंसः शंसनीयः कारुधायाः कारूणांस्तोतॄणांधारयिता एवंभूतइन्द्रो-वाजंददातीतिसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अक्षोनचक्र्योःशूरबृहन्प्रतेमह्नारिरिचेरोदस्योः ।
वृक्षस्यनुतेपुरुहूतवयाव्यूतयोरुरुहुरिन्द्रपूर्वीः ॥ ३ ॥

अक्षः । न । चक्र्योः । शूर । बृहन् । प्र । ते । मह्ना । रिरिचे ।
रोदस्योः । वृक्षस्य । नु । ते । पुरुऽहूत । वयाः । वि । ऊतयः ।
रुरुहुः । इन्द्र । पूर्वीः ॥ ३ ॥

हेशूर विक्रान्तेन्द्र बृहन् महान् तेत्वदीयोमह्ना महिमा रोदस्योर्द्यावापृथिव्योः प्ररिरिचे अतिरिच्यते द्यावापृथिवीभ्यामित्यर्थः अत्रदृष्टान्तः—चक्र्योःचक्रयोः अक्षोन रथसंबन्धी अ-क्षोयथाचक्राभ्यांबहिर्गतः तद्वत् हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र त्वदीयाः पूर्वीर्बह्वयः ऊतयोरक्षाः विरुरुहुःविशेषेणरोहन्ति तत्रदृष्टान्तः—वृक्षस्यनु यथावृक्षस्य वयाः शाखाः विरोहन्तितद्वत् ॥३॥

अथचतुर्थी—

शचीवतस्तेपुरुशाकशाकागवामिवस्रुतयःसंचरणीः ।
वत्सानांनतंतयस्तइन्द्रदामन्वन्तोअदामानःसुदामन् ॥ ४ ॥

शचीऽवतः । ते । पुरुऽशाक । शाकाः । गवांम्ऽइव । स्रुतर्यः ।
सम्ऽचरणीः । वत्सानाम् । न । तन्तर्यः । ते । इन्द्र । दामन्ऽवन्तः ।
अदामानः । सुऽदामन् ॥ ४ ॥

हेपुरुशाक बहुकर्मन्निन्द्र शचीवतः प्रज्ञावतस्तेत्वदीयाः शाकाः शक्तयःकर्माणिवा सर्वतः संचरन्तीतिशेषः तत्रदृष्टान्तः—गवामिव धेनूनांस्रुतयोमार्गाः यथा संचरणीः सर्वत्रसंचारिणोभवन्तितद्वत् अपिच वत्सानां न तंतयः तंतिनामदीर्घप्रसारितारज्जुः तत्रनियतैर्विशाखदामभिः बहवोवत्साबध्यन्ते यथा तन्तयोबहुनांवत्सानांबन्धकाः हेसुदामन् शोभनदामेन्द्र तथा तेत्वदीयाः शाकाः दामन्वन्तः बंधनवन्तः बहूनांशत्रूणांबंधकाः अदामानः स्वयमन्यैरबद्धाः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

अन्यदद्यकर्वरमन्यदुश्वोसंच्चसन्मुहुराचक्रिरिन्द्रः ।
मित्रोनोअत्रवरुणश्चपूषार्योवशस्यपर्येतास्ति ॥ ५ ॥ १७ ॥

अन्यत् । अद्य । कर्वरम् । अन्यत् । ऊँ इति । श्वः । असंत् ।
च । सत् । मुहुः । आऽचक्रिः । इन्द्रः । मित्रः । नः । अत्र ।
वरुणः । च । पूषा । अर्यः । वशस्य । परिऽएता । अस्ति ॥५॥१७॥

अयमिन्द्रः अद्यास्मिन्दिवसे अन्यत् कर्वरं कर्मनामैतत् कर्मकरोति अन्यदु अन्यदेव उक्तविलक्षणमेवकर्म श्वः परस्मिन्दिने करोति एतदेव विवियते असच्च अशुभमशनिपातनादिकं सत् वर्षणादिकं शोभनंकर्मच यद्वा त्रिशिरसोविश्वरूपस्य वधादिकमसत् कर्मलोकोपद्रवकारिणोवृत्रादेरसुरस्य वधादिरूपं सत्कर्मच मुहुः पुनःपुनः असाविन्द्रः आचक्रिः कर्ताभवति एवं परस्परविलक्षणंकर्म स्वमहिम्ना पुनःपुनरावर्तयन् प्रतिदिवसमन्यदेव परेषामसाधारणं कर्म करोतीत्यर्थः एवंविधइन्द्रः अत्रास्मिन्यज्ञेनोस्माकं वशस्य कामयितव्यस्यफलस्य स्वर्गादेः पर्येतास्ति परिगमयिताभवतु अस्तेर्लेटिरूपं मित्रोहरभिमानीदेवः वरुणोरात्र्यभिमानी पूषा पोषकोदेवः अर्यः प्रेरकः सविता एतेचेन्द्रेणनियम्यमानाअस्मदीयस्यकामस्य परिगमयितारः सन्तु यद्वा मित्रादयोप्यत्रस्वप्राधान्येन अभिधीयन्ते मित्रादयइन्द्रः प्रत्येकं अस्मदीयस्यकामस्यपर्येतास्तु तथाच बृहद्देवतायामुक्तं प्रोतयेन्यदितित्वेतैवैश्वदेव्यावृचौस्मृतेइति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी–

वित्वदापोनपर्वतस्यपृष्ठादुक्थेभिरिन्द्रानयन्तयज्ञैः ।
तंत्वाभिःसुष्टुतिभिर्वाजयन्तआजिनजग्मुर्गिर्वाहोअश्वाः ॥६॥

वि । त्वत् । आपः । न । पर्वतस्य । पृष्ठात् । उक्थेभिः । इन्द्र ।
अनयन्त । यज्ञैः । तम् । त्वा । आभिः । सुस्तुतिऽभिः । वाजयन्तः ।
आजिम् । न । जग्मुः । गिर्वाहः । अश्वाः ॥ ६ ॥

हेइन्द्र त्वत् त्वत्सकाशात् उक्थेभिरुक्थैःशस्त्रैः यज्ञैर्हविर्भिश्च स्तोतारः कामान् आत्मनोव्यनयन्त विविधंप्रापयन्ति तत्रदृष्टान्तः–पर्वतस्याद्रेःपृष्ठादुपरिभागात्आपोन अपः उदकानियथातद्वत् अपिचहेगिर्वाहः गीर्भिःस्तुतिरूपाभिर्वाग्भिः वहनीयेन्द्र तंप्रसिद्धं त्वा त्वां वाजयन्तोबलिनंकुर्वन्तः यद्वा वाजमन्नमिच्छन्तःभरद्वाजाःस्तोतारः आभिः पूर्वोक्ताभिःसुष्टुतिभिःशोभनाभिःस्तुतिभिः जग्मुः प्रापुः क्षिप्रगमनेदृष्टान्तः–अश्ववाहाः आजिंन संग्रामंयथाशीघ्रंप्रापुः तद्वत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

नयंजरन्तिशरदोनमासानद्यावइन्द्रमवकर्शयन्ति ।
वृद्धस्यचिद्वर्धतामस्यतनूःस्तोमेभिरुक्थैश्चशस्यमाना ॥ ७ ॥

न । यम् । जरन्ति । शरदः । न । मासाः । न । द्यावः । इन्द्रम् ।
अवऽकर्शयन्ति । वृद्धस्य । चित् । वर्धताम् । अस्य । तनूः ।
स्तोमेभिः । उक्थैः । च । शस्यमाना ॥ ७ ॥

शरदः संवत्सराः यमिन्द्रं नजरन्ति नजरयन्ति नापक्षीणयन्ति तथा मासाश्च नापक्षीणयन्ति तथा द्यावोदिवसाश्चयमिन्द्रंनावकर्शयन्ति नाल्पीभावयन्ति वृद्धस्यचित् प्रवृद्धस्यापि अस्येन्द्रस्य तनूः शरीरं स्तोमेभिरस्मदीयैःस्तोत्रैःउक्थैश्चशस्त्रैश्च शस्यमाना स्तूयमाना सती वर्धतां प्रवृद्धाभवतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नवीळवेनमतेनस्थिरायनशर्धतेदस्युजूतायस्तवान् ।
अज्राइन्द्रस्यगिरयश्चिदृष्वागंभीरेचिद्भवतिगाधमस्मै ॥ ८ ॥

न । वीळवे । नमते । न । स्थिराय । न । शर्धते । दस्युऽजूताय ।
स्तवान् । अज्राः । इन्द्रस्य । गिरयः । चित् । ऋष्वाः । गंभीरे ।
चित् । भवति । गाधम् । अस्मै ॥ ८ ॥

स्तवान् अस्माभिःस्तूयमानइन्द्रः वीळवे दृढगात्राय यजमानाय ननमते नवशीभवति स्थिराय युद्धेअविचलितायच ननमते शर्धतेउत्सहमानाय दस्युजूताय कर्मवर्जितैःप्रेरितायजमानाय नवशीभवति यद्यपि स्तोतारोबहुगुणाःसन्ति तथापीन्द्रस्तेभ्योदस्युसहितेभ्योनवशीभवतीत्यर्थः अपिचऋष्वाः महान्तः गिरयश्चित्पर्वताअपिइन्द्रस्यअज्राः अनुगमनाः क्षेपणीयाभवन्ति गंभीरेचिदगाधेपिस्थाने अस्माइन्द्राय गाधमेवस्थानं विषयोभवति ॥ ८ ॥

अथनवमी—

गंभीरेणनउरुणामत्रिन्प्रेषोयन्धिसुतपावन्वाजान् ।
स्थाऊषुऊर्ध्वऊतीअरिषण्यन्नक्तोर्व्युष्टौपरितक्म्यायाम् ॥ ९ ॥

गंभीरेण । नः । उरुणा । अमत्रिन् । प्र । इषः । यन्धि ।
सुतऽपावन् । वाजान् । स्थाः । ऊँ इति । सु । ऊर्ध्वः । ऊती ।
अरिषण्यन् । अक्तोः । विऽउष्टौ । परिऽतक्म्यायाम् ॥ ९ ॥

हेअमत्रिन् अमत्रं बलं तद्वन् हेसुतपावन् सुतस्यसोमस्यपातरिन्द्र गंभीरेणकेनापिदुरवगाहेन उरुणा विस्तीर्णेन मनसा नोस्मभ्यं इषोन्नानि वाजान्बलानिच प्रयन्धि प्रयच्छ किंच अक्तोरात्रेः व्युष्टौ विवासे अह्नि परितक्म्यायां रात्रौ हेइन्द्र त्वं ऊती अस्माकंरक्षायै अरिषण्यन्नहिंसंस्त्वं ऊर्ध्वउद्युक्तः स्थाः ऊषु सुष्ठुतिष्ठैव ॥ ९ ॥

अथदशमी—

सचस्वनायमवसेअभीकइतोवातमिन्द्रपाहिरिषः ।
अमाचैनमरण्येपाहिरिषोमदेमशतहिमाःसुवीराः ॥ १० ॥ १८ ॥

सचस्व । नायम् । अवसे । अभीके । इतः । वा । तम् । इन्द्र ।
पाहि । रिषः । अमा । च । एनम् । अरण्ये । पाहि । रिषः ।
मदेम । शतऽहिमाः । सुऽवीराः ॥ १० ॥ १८ ॥

हेइन्द्र त्वं नायं कर्मणांस्तुतीनांचनेतारं अभीके संग्रामे अवसेरक्षणाय सचस्व सेवस्व इतोवाअस्मात् सन्निकृष्टाच्चरिषः शत्रोः अमुतोविप्रकृष्टाच्छत्रोश्च वाशब्दः अनुक्तेनविवक्षितेनसमुच्चयार्थः हेइन्द्र तंस्तोतारं पाहि रक्ष तथा अमाच गृहेच अमेतिगृहनाम अरण्ये काननेच रिषः शत्रोः पाहि तंरक्ष तदनन्तरं सुवीराः शोभनपुत्रावयं शतहिमाः शतसंवत्सरान्मदेम हृष्याम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

यातऊतिरितिनवर्चद्वितीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रांतं—यातेनवेति । पृष्ठयाभिप्लवषडहयोः द्वितीयेहनिइदंसूक्तं निष्केवल्यनिविद्धानं सूत्रितंच—यातऊतिरवमेति-मध्यंदिनइति ।

तत्रप्रथमा—

यातेऊतिरवमायापरमायामध्यमेन्द्रशुष्मिन्नस्ति ।
ताभिरूषुवृत्रहत्येवीर्नएभिश्चवाजैर्महान्नउग्र ॥ १ ॥

या । ते । ऊतिः । अवमा । या । परमा । या । मध्यमा । इन्द्र ।
शुष्मिन् । अस्ति । ताभिः । ऊँ इति । सु । वृत्रऽहत्ये ।
अवीः । नः । एभिः । च । वाजैः । महान् । नः । उग्र ॥ १ ॥

हेशुष्मिन् बलवन्निन्द्र तेत्वदीया या ऊतिर्यारक्षा अवमा अधमास्ति यापरमा उत्कृष्टास्ति यामध्यमास्ति ताभिरूतिभिः वृत्रहत्ये युद्धेनोस्मान् सु अत्यन्तं अवीः पालय किंचहेउग्रउद्गूर्णेन्द्र महांस्त्वं एभिर्भोज्यसाधनैर्वाजैरन्नैश्च नोस्मान्संयोजयेतिशेषः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आभिःस्पृधोमिथतीररिषण्यन्नमित्रस्यव्यथयामन्युमिन्द्र ।
आभिर्विश्वाअभियुजोविषूचीरार्यायविशोवतारीर्दासीः ॥ २ ॥

आभिः । स्पृधः । मिथतीः । अरिषण्यन् । अमित्रस्य । व्यथय ।
मन्युम् । इन्द्र । आभिः । विश्वाः । अभिऽयुजः । विषूचीः ।
आर्याय । विशः । अव । तारीः । दासीः ॥ २ ॥

हेइन्द्र आभिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिः मिथतीः शत्रुसैन्यानिहिंसतीः स्पृधोस्मदीयाःसेनाः अरिषण्यन् अहिंसन् पालयन्नित्यर्थः अमित्रस्यशत्रोः मन्युं संग्रामादिषुविद्यमानंकोपंव्यथय नाशय अपिच आभिःस्तुतिभिरेव अभियुजोभियोक्त्रीःविषूचीः सर्वतोविद्यमानाः दासीः कर्मणामुपक्षपयित्रीः विश्वाः सर्वाः विशः प्रजाः आर्याय यज्ञादिकर्मकृतेयजमानाय अवतारीः विनाशय ॥ २ ॥

अथतृतीया–

इन्द्रंजामयंउतयेजामयोर्वाचीनासोवनुषोयुयुज्रे ।
त्वमेषांविथुराशवांसिजहिवृष्ण्यानिकृणुहीपराचः ॥ ३ ॥

इन्द्र । जामयः । उत । ये । अजामयः । अर्वाचीनासः । वनुषः ।
युयुज्रे । त्वम् । एषाम् । विथुरा । शवांसि । जहि । वृष्ण्यानि ।
कृणुहि । पराचः ॥ ३ ॥

हेइन्द्र जामयः ज्ञातिरूपाः संनिकृष्टायेशत्रवः उतापिच अजामयोदूरदेशेस्थिताः येशत्रवः अर्वाचीनासः अस्मदभिमुखाः वनुषोहिंसन्तः युयुज्रे उद्युक्ताभवन्ति एषामुभयविधानां शत्रूणां संबन्धीनि शवांसि बलानि विथुरा विथुराणिहीनानि त्वं कुर्वितिशेषः तथा वृष्ण्यानि एषांवीर्याणि जहि नाशय किंच पराचः उभयविधान्शत्रून् पराचः पराङ्मुखान् कृणुहि कुरु॥३॥

अथचतुर्थी–

शूरोवाशूरंवनतेशरीरैस्तनूरुचातरुषियत्कृण्वैते ।
तोकेवागोषुतनयेयदप्सुविक्रन्दसीउर्वरासुब्रवैते ॥ ४ ॥

शूरः । वा । शूरम् । वनते । शरीरैः । तनूऽरुचा । तरुषि । यत् ।
कृण्वैते इति । तोके । वा । गोषु । तनये । यत् । अप्ऽसु । वि ।
क्रन्दसी इति । उर्वरासु । ब्रवैते इति ॥ ४ ॥

हेइन्द्र शूरः त्वदनुगृहीतोवीरः शरीरैरंगैः शूरंवा वीरमपि वनते हन्तिवेत्ययमपीत्यस्यार्थेवर्तते यद्वा वेत्यनेनविकल्पाभिधायकेनाशूरोवात्वदनुगृहीतःसन् शूरंवनते कदावनतइति एतदाह—तनूरुचा शरीरेण शोभमानौ परस्परविरोधिनौ तरुषे शुद्धे यथदा कृण्वैते संग्रामंकुर्वाते यथदाच तोकेवा पुत्रनिमित्तेवा गोषुनिमित्तभूतासुवा तनये पौत्रेनिमित्तभूतेवा अप्सु उदकेषुनिमित्तेषुवा उर्वरासु सर्वसस्याढ्यासुभूमिषुनिमित्तासु क्रन्दसी क्रन्दमानावा क्रोशन्तौ विब्रवैते विवदेते हेइन्द्र पुत्रादिलाभजयस्त्वदनुगृहीतस्यभवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नुहित्वाशूरोनतुरोनधृष्णुर्नत्वायोधोमन्यमानोयुयोधं ।
इन्द्रनकिष्ट्वाप्रत्यस्त्येषांविश्वाजातान्यभ्यसितानि ॥ ५ ॥१९॥

नुहि । त्वा । शूरः । न । तुरः । न । धृष्णुः । न । त्वा । योधः । मन्यमानः । युयोधं । इन्द्रं । नकिः । त्वा । प्रति । अस्ति । एषाम् । विश्वा । जातानि । अभि । असि । तानि ॥ ५ ॥ १९ ॥

हेइन्द्र त्वा त्वयासह शूरोविक्रान्तजनोनहियुयोध नयुध्यते तथातुरः अन्येषांशत्रूणांहिंसकः अतः त्वयानयुयोध धृष्णुर्धर्षकोनयुयोध मन्यमानः युद्धेकुध्यन् योधोभटः त्वा त्वयान युयोध हेइन्द्र एषांशूरादीनांमध्ये कश्चनत्वा तवनकिः प्रत्यस्ति प्रतिनिधिर्नास्ति विश्वा विश्वानि जातानि प्रादुर्भूतानि तानि शूरादीनि त्वं अभ्यसि अभिभवसि ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी—

सपत्यतउभयोर्नृम्णमयोर्यदीवेधसःसमिथेहवन्ते ।
वृत्रेवामहोनृवतिक्षयेवाव्यचस्वन्तायदिवितन्तसैते ॥ ६ ॥

सः । पत्यते । उभयोः । नृम्णम् । अयोः । यदि । वेधसः । समऽइथे । हवन्ते । वृत्रे । वा । महः । नृऽवति । क्षये । वा । व्यचस्वन्ता । यदि । वितन्तसैते इति ॥ ६ ॥

अयोरनयोरुभयोर्मध्ये सजनः नृम्णं धनं पश्यते ईष्टे कयोर्मध्ये कईष्टइति एतदुभयमाह यदि यस्यजनस्य यदीतिनिपातोयस्यार्थेवर्तते समिथे यज्ञेवेधसः कर्मणांविधातारऋत्विजः हवन्ते इन्द्रंस्तुवन्ति सईष्टइतिसंबन्धः महोमहतिमभूले वृत्रेवा निरोधेनिमित्तेवा नृवतिपरिचारकमनुष्ययुक्तेक्षयेवा गृहनिमित्तेवा व्यचस्वन्तौ यदि यदीयौजनौ तियावित्यर्थेवर्तते तितंतंसैते वियुध्येते तयोर्मध्येइतिसंबन्धःतसेरुपक्षयकर्मणोविपूर्वाद्धितंतसैतेइतिभवति यद्वाततंसइतिधातुः कंड्वादिषुपठ्यते तस्मादिदंरूपमिति ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अधस्मातेचर्षणयोयदेजानिन्द्रत्रातोतभवावरूता ।
अस्माकासोयेनृतमासोअर्यइन्द्रसूरयोदधिरेपुरोनः ॥ ७ ॥

अध । स्म । ते । चर्षणयः । यत् । एजान् । इन्द्र । त्राता ।
उत । भव । वरूता । अस्माकासः । ये । नृऽतमासः । अर्यः ।
इन्द्र । सूरयः । दधिरे । पुरः । नः ॥ ७ ॥

अधस्मापिच हेइन्द्र तेत्वदीयाश्चर्षणयः पुरुषाः यद्यदा एजान् एजेयुर्भीत्याकंपेयुः तदा त्वं तेषां त्राता पालकोभव उतापिच वरूता संभक्ताभव अस्माकासोस्मदीयाः नृतमासोनेतृतमाः येमनुष्याः हेइन्द्र त्वां अर्योरयः मापयितारइत्यर्थः तेषां त्राताभव हेइन्द्रसूरयोयेस्तोतारःनोस्मान्पुरोदधिरे पुरस्क्रिरे तेषांच त्राताभवेति ॥ ७ ॥

साकमेधेषुमाहेन्द्यामिष्टौइन्द्रस्यवृत्रघ्नोयाज्या सूत्रितंच—अनुतेदायिमहइन्द्रियायविश्वकर्मन्हविषावावृधानइति । अनुक्रीनाम्न्येकाहेनिष्केवल्यएषैवसूक्तमुखीया सूत्रितंच—अनुतेदायिमहइन्द्रियायकथोनुतेपरिचराणिविद्वानितिद्वेइति ।

सैषासूक्तेष्टमी—

अनुतेदायिमहइन्द्रियायसत्रातेविश्वमनुवृत्रहत्ये ।
अनुक्षत्रमनुसहोयजत्रेन्द्रदेवेभिरनुतेनृषह्ये ॥ ८ ॥

अनु । ते । दायि । महे । इन्द्रियाय । सत्रा । ते । विश्वम् ।
अनु । वृत्रऽहत्ये । अनु । क्षत्रम् । अनु । सहः । यजत्र ।
इन्द्र । देवेभिः । अनु । ते । नृऽसह्ये ॥ ८ ॥

हेइन्द्र महे महते ते तुभ्यमिन्द्रियाय ऐश्वर्यार्थं अनुदायि अन्वदायि अनुदीयतेस्म वृत्रहत्ये वृत्रवधेनिमित्ते ते तुभ्यं विश्वं समस्तं सत्रा सत्यमनुदायि कैःकिमनुदीयतइतितदुभयमाह येनविश्वंबिभर्ति तत्क्षत्रं बलमनुदायि येनशत्रूनभिभवति तद्गुणविशिष्टं सहोबलमनुदायि हे यजत्र यजनीयेन्द्र ते तुभ्यं नृसह्ये युद्धे देवेभिः सर्वैर्देवैः एतत्सर्वमनुदायि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

एवानःस्पृधःसमजासमत्स्विन्द्ररारन्धिमिथतीरदेवीः ।
विद्यामवस्तोरवसागृणन्तोभरद्वाजाउततइन्द्रनूनम् ॥ ९ ॥ २० ॥

एव । नः । स्पृधः । सम् । अज । समत्ऽसु । इन्द्र ।
ररन्धि । मिथतीः । अदेवीः । विद्याम । वस्तोः । अवसा ।
गृणन्तः । भरत्ऽवाजाः । उत । ते । इन्द्र । नूनम् ॥ ९ ॥ २० ॥

हेइन्द्र एव एवंस्तुतस्त्वं नोस्मदीयाःस्पृधः स्पर्धमानाः शत्रुसेनाः समत्सुसंग्रामेषु समज शत्रुवधार्थंप्रेरय किंच मिथतीर्हिंसतीःअदेवीरासुरीःसेनाररन्धि अस्मदर्थंवशीकुरु उतापिच हेइन्द्र तेगृणन्तः त्वां स्तुवन्तोभरद्वाजावयं अवसा अन्नेन सहवस्तोर्वासस्यनिवासमित्यर्थः नूनमवश्यं विद्याम लभेमहि ॥ ९ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

श्रुधीनइन्द्रेत्यष्टर्चंतृतीयंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रम्यते—श्रुधीनोष्टाविति। विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा—

श्रुधीनइन्द्रह्वयामसित्वामहोवाजस्यसातौवावृषाणाः ।
संयद्विशोयन्तशूरसाताउग्रंनोवःपार्येअहन्दाः ॥ १ ॥

श्रुधि । नः । इन्द्र । ह्वयामसि । त्वा । महः । वाजस्य ।
सातौ । वृवृषाणाः । सम् । यत् । विशः । अयन्त । शूरऽसातौ ।
उग्रम् । नः । अवः । पार्ये । अहन् । दाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र यवृषाणाः सोमैस्त्वांसिंचन्तोवयंस्तोतारः महोमहतोवाजस्यान्नस्य सातौ लाभार्थं त्वा त्वां ह्वयामसि आह्वयामः हेइन्द्र त्वं नोस्माकं तदाह्वानं श्रुधि शृणु ययदा विशोजनाः शूरसाताशूरसातौ युद्धे समयन्त संगच्छन्ते तदा पार्ये अन्तिमे अहन्नहनि दिवसे नोस्मभ्यं उग्रमुद्गूर्णमवोरक्षणं दाः अदाः प्रयच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वांवाजीहवतेवाजिनेयोमहोवाजस्यगध्यस्यसातौ ।
त्वांवृत्रेष्विन्द्रसत्पतिंतरुत्रंत्वांचष्टेमुष्टिहागोषुयुध्यन् ॥ २ ॥

त्वाम् । वाजी । हवते । वाजिनेयः । महः । वाजस्य । गध्यस्य । सातौ । त्वाम् । वृत्रेषु । इन्द्र । सत्ऽपतिम् । तरुत्रम् । त्वाम् । चष्टे । मुष्टिऽहा । गोषु । युध्यन् ॥ २ ॥

वाजी हविर्लक्षणान्नवान् वाजिनेयोवाजिन्याःपुत्रोभरद्वाजः हेइन्द्र त्वां गध्यस्य सर्वैः माप्यस्य महोमहतोवाजस्यान्नस्य सातौ लाभेनिमित्ते हवते स्तौति अपिच हेइन्द्र सत्पतिं सज्जनानांपालकं तरुत्रं दुर्जनानांतारकं त्वां वृत्रेषूपद्रवेषुनिमित्तेषु भरद्वाजोहवते मुष्टिहा मुष्टिबलेनशत्रूणांहन्ता गोषुनिमित्तभूतासु युध्यन् शत्रुभिःसहयुद्धंकुर्वन् भरद्वाजस्त्वां चष्टे पश्यति प्रतिभालयते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंकविंचोदयोर्कसातौत्वंकुत्सायशुष्णंदाशुषेवर्क् ।
त्वंशिरोअमर्मणःपराहन्नतिथिग्वायशंस्यंकरिष्यन् ॥ ३ ॥

त्वम् । कविम् । चोदयः । अर्कऽसातौ । त्वम् । कुत्साय । शुष्णम् । दाशुषे । वर्क् । त्वम् । शिरः । अमर्मणः । परा । अहन् । अतिथिऽग्वाय । शंस्यम् । करिष्यन् ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं अर्कसातौ अन्नलाभार्थं कविं भार्गवमृषिं चोदयः अचोदयः प्रेरय किंच हे इन्द्र त्वं दाशुषे हविर्दत्तवतेकुत्साय शुष्णमसुरं वर्क् छेदितवानसि वर्गितिवृणक्तेःछेदनार्थस्य लुङिरूपं तथा त्वं अतिथिग्वाय अतिथीनामभिगंत्रे दिवोदासाय शंस्यं स्तुत्यंसुखंकरिष्यन् अमर्मणः मर्महीनमात्मानं मन्यमानस्यशंबरस्य शिरः शीर्षं पराहन्नवधीः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

त्वंरथंप्रभरोयोधमृष्वमावोयुध्यंन्तंवृषभंदशंद्युम् ।
त्वंतुग्रंवेतसवेसचाहन्त्वंतुजिंगृणन्तमिन्द्रतूतोः ॥ ४ ॥

त्वम् । रथम् । प्र । भरः । योधम् । ऋष्वम् । आवः । युध्यन्तम् ।
वृषभम् । दशऽद्युम् । त्वम् । तुग्रम् । वेतसवे । सचा । अहन् ।
त्वम् । तुजिम् । गृणन्तम् । इन्द्र । तूतोरिति तूतोः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं वृषभसंज्ञकायराज्ञे योधं युद्धसाधनं ऋष्वं महान्तंरथं प्रभरः प्रापयः अपिच युध्यन्तं शत्रुभिःसहयुद्धंकुर्वन्तं दशद्युं दशदिवसायुध्यतोयस्यगताःतं वृषभमेतदाख्यंराजानमावःयुद्धादपीपलः किंच त्वं वेतसवे एतन्नाम्नेराज्ञे सचा सहायभूतःसन् तुग्रमसुरं हन् हतवानसि वेतसुर्नामकश्चिदसुरः अन्नतस्मादन्मोसावुच्यते यद्वा वेतसवइतितृतीयार्थेचतुर्थी वेतसुनासुरेण सहितं तुग्रं हतवानसि तथाचमंत्रान्तरंश्रूयते—अहंपितेववेतसूँरभिष्टयेतुग्रंकुत्सायस्मदिभंचरन्धयमिति। हेइन्द्र त्वं गृणन्तं त्वांस्तुवन्तं तुजिमेतदाख्यंराजानं तूतोरवर्धयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वंतदुक्थमिन्द्रबर्हणाकःप्रयच्छतासहस्राशूरदर्षि ।
अवगिरेर्दासंशम्बरंहन्प्रावोदिवोदासंचित्राभिरूती ॥ ५ ॥ २१ ॥

त्वम् । तत् । उक्थम् । इन्द्र । बर्हणा । करिति कः । प्र । यत् ।
शता । सहस्रा । शूर । दर्षि । अव । गिरेः । दासम् । शंबरम् । हन् ।
प्र । आवः । दिवःऽदासम् । चित्राभिः । ऊती ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेइन्द्र बर्हणा बर्हणःशत्रूणांहिंसकस्त्वं उक्थं प्रशस्यं तत्कर्म कः अकरोः किंतत्कर्मेति उच्यते हेशूरवीरेन्द्र त्वं शता शतानि सहस्रा सहस्राणिच शंबरस्यानुचरान्भटान्प्रदर्षि विदारितवानसि तथानिगमान्तरे अध्वर्यवोयःशतंशंबरंस्येति।तथा त्वं दासं यज्ञादिकर्मणामुपक्षपयितारं गिरेः पर्वतान्निर्गतंशंबरमसुरं अवहन् अवावधीः तथापिश्रूयते यःशंबरंपर्वतेषु-

१ ऋ० सं० ८. १. ७. । २ ऋ० सं० २. ६. १३. ।

क्षियन्तमिति । किंच चित्राभिर्विचित्रादिभिः ऊती ऊतिभीरक्षाभिः दिवोदासंराजानं प्रावः प्रकर्षेणपालयसिस्म ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी—

त्वंश्रद्धाभिर्मन्दसानःसोमैर्दभीतयेचुमुरिमिन्द्रसिष्वप् ।
त्वंरजिंपिठीनसेदशस्यन्षष्टिंसहस्राशच्यासचाहन् ॥ ६ ॥

त्वम् । श्रद्धाभिः । मन्दसानः । सोमैः । दभीतये । चुमुरिम् ।
इन्द्र । सिस्वप् । त्वम् । रजिम् । पिठीनसे । दशस्यन् । षष्टिम् ।
सहस्रा । शच्या । सचा । अहन् ॥ ६ ॥

हेइन्द्र श्रद्धाभिः श्रद्धापुरःसरमादरातिशयेनानुष्ठितैःकर्मभिः मन्दसानोमोदमानः यच्छ्रद्धयायुक्तंकर्मतत्सारवद्भवति तथाचश्रूयते—यदेवविद्ययाकरोतिश्रद्धयोपनिषदातदेववीर्यवत्तरंभवतीति । सोमैश्चमन्दसानस्त्वं दभीतये एतन्नामकायराजर्षये चुमुरिं एतदाख्यमसुरं सिष्वप् अस्वापयः अवधीरित्यर्थः किंच हेइन्द्र त्वं पिठीनसे एतन्नामकाय रजिं एतदाख्यांकन्यांवाराज्यंवा दशस्यन् प्रयच्छन् शच्या प्रज्ञया षष्टिं षष्टिसंख्याकानि सहस्रा भटानांसहस्राणि सचा सहयुगपदेवाहन्नवधीः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अहंचनतत्सूरिभिरानश्यांतवज्यायइन्द्रसुम्नमोजः ।
त्वयायत्स्तवन्तेसधवीरवीरास्त्रिवरूथेननहुषाशविष्ठ ॥ ७ ॥

अहम् । चन । तत् । सूरिऽभिः । आनश्याम् । तव । ज्यायः ।
इन्द्र । सुम्नम् । ओजः । त्वया । यत् । स्तवन्ते । सधऽवीर ।
वीराः । त्रिऽवरूथेन । नहुषा । शविष्ठ ॥ ७ ॥

---

१ ऋ० सं० २.६.९.। २ बृहदारण्यकोपनिषत्.

हेसधवीर वीरैःसहित शविष्ठ बलवत्तमेन्द्र वीराःस्तोतारः त्रिवरूथेन त्रीणिवरूथान्यावरकाणिभुवनानियस्यतेन नहुषा शत्रूणांबन्धकेन त्वयादत्तं यत्सुम्नंसुखंओजोबलंच रतवन्ते स्तुवन्ति हेइन्द्र तव त्वयादत्तं ज्यायः अतिशयेनप्रशस्यं तत्सुम्नमोजः अहंचन अहमपिभरद्वाजः सूरिभिर्मदीयैःस्तोतृभिःसह आनश्यां प्राप्नुयां ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

वयंतेअस्यामिन्द्रद्युम्नहूतौसखायःस्याममहिनप्रेष्ठाः ।
प्रातर्दनिःक्षत्रश्रीरस्तुश्रेष्ठोघनेवृत्राणांसनयेधनानाम् ॥८॥२२॥

वयम् । ते । अस्याम् । इन्द्र । द्युम्नऽहूतौ । सखायः । स्याम । महिन । प्रेष्ठाः । प्रातर्दनिः । क्षत्रऽश्रीः । अस्तु । श्रेष्ठः । घने । वृत्राणाम् । सनये । धनानाम् ॥ ८ ॥ २२ ॥

हेमहिन पूजनीयेन्द्र ते त्वदर्थं सखायःस्तोतारोवयं अस्यांद्युम्नहूतौ अस्मिन्धननिमित्तेस्तोत्रे प्रेष्ठाः अतिशयेनप्रियाः स्याम भवेम प्रातर्दनिः प्रतर्दनोनामराजातस्यपुत्रःक्षत्रश्रीः एतन्नामकोममयाज्योराजा श्रेष्ठोस्तु सर्वेषामुत्कृष्टोभवतु किमर्थं वृत्राणां शत्रूणांघनेवधायच धनानां वसूनां सनये संभजनायच श्रेष्ठोस्त्वितिसंबन्धः ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

किमस्यमदेत्यष्टर्चंचतुर्थंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं अनुक्रान्तंच–किमस्यान्याचायमानस्याभ्यावर्तिनोदानस्तुतिः भरद्वाजऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अंत्यायास्तुदानस्तुतिरूपत्वात् यातेनोच्यतइतिन्यायेनदानमेवदेवता विनियोगोलैंगिकः ।

तत्रप्रथमा–

किमस्यमदेकिम्वस्यपीताविन्द्रःकिमस्यसख्येचकार ।
रणावायेनिषदिकिन्तेअस्यपुराविविद्रेकिमुनूतनासः ॥ १ ॥

किम् । अस्य । मदे । किम् । ऊँ इति । अस्य । पीतौ । इन्द्रः । किम् । अस्य । सख्ये । चकार । रणाः । वा । ये । निऽसदि । किम् । ते । अस्य । पुरा । विविद्रे । किम् । ऊँ इति । नूतनासः ॥१॥

भरद्वाजऋषिः फलविलंबनासहिष्णुःसन् अनयेन्द्रमाक्षिपति अस्यसोमस्य मदेसति इन्द्रः किंचकार कृतवान् किमु किंच अस्यसोमस्य पीतौ पानेसति किंचकार अस्यसोमस्य सख्ये सखित्वे किंचकार पानात्पूर्वं इन्द्रः सोमेनसहवसतीत्यर्थः अस्यसोमस्य निषदि गृहे रणावाये स्तोतारःसंति तेस्तोतारः पुरा पूर्वं हेइन्द्र ते त्वत्तः किंविविद्रे किंलेभिरे नूतनासः नूतनाइदानींतनाः स्तोतारश्च किमुलेभिरे ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सदस्यमदेसद्वस्यपीताविन्द्रःसदस्यसख्येचकार ।
रणावायेनिषदिसत्तेअस्यपुराविविद्रेसदुनूतनासः ॥ २ ॥

सत् । अस्य । मदे । सत् । ऊँ इति । अस्य । पीतौ । इन्द्रः ।
सत् । अस्य । सख्ये । चकार । रणाः । वा । ये । निऽसदि ।
सत् । ते । अस्य । पुरा । विविद्रे । सत् । ऊँ इति । नूतनासः ॥ २ ॥

एवमाक्षिप्तइन्द्रः तस्मै ऋषये ईप्सितं धनं प्रददौ तदनंतरमृषिः इन्द्रसकाशात् संपूर्णकामःसन् पुरा यान्युपालंभप्रतिपादकानिवाक्यान्युवोच इदानीं तानि निराकरोति इन्द्रः अस्यसोमस्य मदेसत् शुभंकर्मचकार अस्यसोमस्य पीतौ पाने सत् शुभं कर्म चकार अस्य सख्ये सत् शुभंचकार येरणावास्तोतारश्च ते निषदिगृहे यज्ञगृहइत्यर्थः पुरा पूर्वं हेइन्द्र ते त्वत्तः सत् शुभं कर्म विविद्रेलेभिरे नूतनासः इदानींतनाःस्तोतारः सदु शुभमेवकर्म लेभिरे॥२॥

अथतृतीया—

नहिनुतेमहिमनःसमस्यनमघवन्मघवत्त्वस्यविद्म ।
नराधसोराधसोनूतनस्येन्द्रनकिर्ददृशइन्द्रियंते ॥ ३ ॥

नहि । नु । ते । महिमनः । समस्य । न । मघऽवन् । मघवत्ऽत्वस्य ।
विद्म । न । राधसःऽराधसः । नूतनस्य । इन्द्र । नकिः । ददृशे ।
इन्द्रियम् । ते ॥ ३ ॥

हेमघवन्धनवन्निन्द्र ते त्वदीयस्य समस्य समस्तस्य महिमनोमहिम्नोमहिमानं नहि विद्म मर्मनजानीमः नुशब्दःपूरणः तथा मघवत्त्वस्य त्वदीयस्यधनिकत्वस्यच मर्म नजानीमः

नूतनस्य स्तुत्यस्य राधसोराधसः त्वदीयं सर्वंधनंच नजानीमः सर्वत्रद्वितीयार्थेषष्ठी हेइन्द्र ते त्वदीयं इन्द्रियंसामर्थ्यं नकिर्ददृशे केनापिनदृश्यते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

एतत्त्यत्तइन्द्रियमचेतियेनावधीर्वरशिखस्यशेपः।
वज्रस्ययत्तेनिहतस्यशुष्मात्स्वनाच्चिदिन्द्रपरमोददार ॥ ४ ॥

एतत् । त्यत् । ते । इन्द्रियम् । अचेति । येन । अवधीः ।
वरऽशिखस्य । शेपः । वज्रस्य । यत् । ते । निऽहतस्य ।
शुष्मात् । स्वनात् । चित् । इन्द्र । परमः । ददार ॥ ४ ॥

हेइन्द्र येनवीर्येण वरशिखस्य वरशिखोनामकश्चिदसुरः शेपः शेपांसिपुत्रान् शेषइत्यपत्यनामैतत् अवधीरहिंसीः ते त्वदीयमेतत्त्यत् तदिदमिन्द्रियंवीर्यं अचेति अस्माभिरज्ञायि हेइन्द्र यद्यस्मात् शुष्माद्बलात् निहतस्य प्रेरितस्य त्वदीयवज्रस्य स्वनाच्चित् ध्वनेरेवपरमः वरशिखस्यपुत्राणांमध्ये बलाद्याधिक्येनोत्कृष्टःकश्चित्पुत्रः ददार अदीर्यत ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

वधीदिन्द्रोवरशिखस्यशेपोऽभ्यावर्तिनेचायमानायशिक्षन्।
वृचीवतोयद्धरियूपीयायांहन्पूर्वेअर्धेभियसापरोदर्त् ॥ ५ ॥ २३ ॥

वधीत् । इन्द्रः । वरऽशिखस्य । शेपः । अभिऽआवर्तिने ।
चायमानाय । शिक्षन् । वृचीवतः । यत् । हरिऽयूपीयायाम् ।
हन् । पूर्वे । अर्धे । भियसा । अपरः । दर्त् ॥ ५ ॥ २३ ॥

पूर्वोक्तमेवार्थमनयाविवृणोति अयमिन्द्रः चायमानाय चयमानस्यराज्ञःपुत्राय अभ्यावर्तिने एतन्नामकायराज्ञे शिक्षन् ईप्सितानि वसूनि प्रयच्छन् वरशिखस्यासुरस्य शेपः पुत्रान्वधीदवधीदहिंसीत् वरशिखस्यपुत्रान् कथमवधीदित्युच्यते यद्यदा अयमिन्द्रः हरियूपीयायां हरियूपीयानामकाचिन्नदी काचिन्नगरीवा तस्यां पूर्वेअर्धे प्राग्भागेस्थितान् वृचीवतः वृचीवान्नामवरशिखस्यकुलोत्पन्नःपूर्वः तद्वंशजान् वरशिखस्यपुत्रान् हन्नवधीत् तदा अपरोऽपरभागेस्थितोवरशिखस्यश्रेष्ठःपुत्रः भियसा भीत्या दर्त् दीर्णोभूत् ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपञ्चमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषष्ठी–

त्रिंशच्छतंवर्मिणइन्द्रसाकंयव्यावत्यांपुरुहूतश्रवस्या ।
वृचीवन्तःशरवेपत्यमानाःपात्राभिन्दानान्यर्थान्यायन् ॥ ६ ॥

त्रिंशत्ऽशतम् । वर्मिणः । इन्द्र । साकम् । यव्याऽवत्याम् ।
पुरुऽहूत । श्रवस्या । वृचीवन्तः । शरवे । पत्यमानाः । पात्रा ।
भिन्दानाः । निःऽअर्थानि । आयन् ॥ ६ ॥

इदानीमुक्तमेवार्थंविवृणोति हेपुरुहूत बहुभिराहूतेन्द्र श्रवस्या श्रवस्यया श्रवोन्नंयशो-वा तद्वांछया युद्धेत्वां जित्वा अन्नंमाप्नुयाम यशोवाप्नुयामेतिकामयमानाः शरवे हिंसायै त्वां हिंसितुमित्यर्थः पत्यमानाअभिपतन्तोभिगच्छन्तः पात्रा पात्राणियज्ञसाधनानि भिन्दाना भि-न्दन्तः वर्मिणः कवचभृतः त्रिंशच्छतं त्रिंशदधिकशतसंख्याकाः वृचीवन्तोवरशिखस्यपुत्राः सा-कंयुगपदेवयव्यावत्यां पूर्वोक्तायां हरियूपीयायां न्यर्थानि अर्थशून्यानि आयन्नगच्छन् वि-नाशंप्रापुरित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

यस्यगावावरुपासुयवस्यूअन्तरूषुचरतोरेरिहाणा ।
सस्रृंजयायतुर्वशंपरादाद्वृचीवतोदैववातायशिक्षन् ॥ ७ ॥

यस्य । गावौ । अरुपा । सुयवस्यू इति सुऽयवस्यू । अन्तः ।
ऊँ इति । सु । चरतः । रेरिहाणा । सः । सृंजयाय । तुर्वशम् ।
परा । अदात् । वृचीवतः । दैवऽवाताय । शिक्षन् ॥ ७ ॥

अरुपा अरुपौरोचमानौ सुयवस्यू शोभनतृणानीच्छन्तौ रेरिहाणा लेलिहानौ पुनःपुन-र्घासमास्वादयन्तौ यद्वा गतिविशेषंकुर्वन्तौ यस्येन्द्रस्यसंबन्धिनौ गावावश्वौ अन्तर्द्यावापृ-थिव्योर्मध्येन्तरिक्षे चरतोगच्छतः ऊ सु इतीमौपूरणौ सइन्द्रः सृंजयाय एतन्नामकायराज्ञे तु-र्वशं राजानं परादात् प्रददौ किंकुर्वन् वृचीवतोवारशिखान् दैववाताय दैववातवंशोत्पन्नाया-भ्यावर्तिनेराज्ञे शिक्षन् वशीकुर्वन् तेषांधनानिप्रयच्छन्निति वा ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

द्वयाँअग्नेरथिनोविंशतिंगावधूमंतोमघवामह्यंसम्राट् ।
अभ्यावर्तीचायमानोददातिदूणाशेयंदक्षिणापार्थवानाम् ॥ ८ ॥ २४ ॥

द्वयान् । अग्ने । रथिनः । विंशतिम् । गाः । वधूऽमंतः । मघऽवा ।
मह्यम् । सम्ऽराट् । अभिऽआवर्ती । चायमानः । ददाति । दुःऽनशा ।
इयम् । दक्षिणा । पार्थवानाम् ॥ ८ ॥ २४ ॥

अधुना भरद्वाजः स्वस्मै अभ्यावर्तिनादत्तंधनजातमग्नये प्रकथयति हेअग्ने मघवा धनवान् प्रभूतदानोवा सम्राट् राजसूययाजी चायमानश्चयमानस्यपुत्रः अभ्यावर्ती एतदाह्वयोराजा रथिनोरथसहितान् वधूमतः स्त्रीयुक्तान् द्वयान्मिथुनभूतान् विंशतिं विंशतिसंख्याकान् गाः पशून् मह्यं ददाति प्रायच्छत् पार्थवानां पृथोर्वंशजस्याभ्यावर्तिनोराज्ञःसंबन्धिनी पूजार्थं बहुवचनं इयंदक्षिणा दुर्नशा केनापिनाशयितुमशक्याभवति ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यपष्ठेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

आगावइत्यष्टर्चंपंचमंसूक्तंअत्रेयमनुक्रमणिका—आगावोगव्यंद्वितीयैन्द्रीवांत्यश्चपादौंत्यानुष्टुप् जागतस्तृचोद्वितीयादिरिति । भरद्वाजऋषिः इन्द्रोयज्वनइत्याद्यस्तृचोजागतः उपेदमित्यंत्यानुष्टुप् शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः कृत्स्नस्यगौर्देवता द्वितीयायाः सूक्तांत्यपादस्यच विकल्पेनेन्द्रोदेवता गवामुपस्थानेएतत्सूक्तं सूत्रितंच—आगावीयमेकइति ।

तत्रप्रथमा—

आगावोअग्मन्नुतभद्रमक्रन्त्सीदन्तुगोष्ठेरणयन्त्वस्मे ।
प्रजावतीःपुरुरूपाइहस्युरिन्द्रायपूर्वीरुपसोदुहानाः ॥ १ ॥

आ । गावः । अग्मन् । उत । भद्रम् । अक्रन् । सीदन्तु । गोऽस्थे ।
रणयन्तु । अस्मे इति । प्रजाऽवतीः । पुरुऽरूपाः । इह । स्युः ।
इन्द्राय । पूर्वीः । उपसः । दुहानाः ॥ १ ॥

गावः आअग्मन् अस्मदीयंगृहंआगच्छन्तु उतापिच भद्रं भजनीयं शुभं अक्रन् कुर्वन्तु तथा गोष्ठे अस्मदीयेगवांस्थाने सीदन्तूपविशन्तु तदनन्तरं अस्मे अस्मासु रणयन्तु रमन्तां अ-

पिच इहास्मिन्गोष्ठे पुरुरूपानानावर्णागावःप्रजावतीः प्रजावत्यः सन्ततिसहिताः स्युर्भवेयुः इन्द्रायेन्द्रार्थं पूर्वीर्बह्वीः उषसोदिवसान् सर्वेषुदिवसेषुइत्यर्थः दुहानाः क्षीरंदोहमानाभवेयुः॥ १ ॥

अथद्वितीया–

इन्द्रोयज्वनेपृणतेचशिक्षत्युपेद्ददातिनस्वंमुषायति ।
भूयोभूयोरयिमिदस्यवर्धयन्नभिन्नेखिल्येनिदधातिदेवयुम् ॥ २॥

इन्द्रः । यज्वने । पृणते । च । शिक्षति । उप । इत् । ददाति ।
न । स्वम् । मुषायति । भूयःऽभूयः । रयिम् । इत् । अस्य ।
वर्धयन् । अभिन्ने । खिल्ये । नि । दधाति । देवऽयुम् ॥ २ ॥

इन्द्रः यज्वने यजनशीलाय पृणतेच स्तुतिभिःप्रीणयित्रेचस्तोत्रेशिक्षति अपेक्षितंधनंददाति नकेवलंसकृद्देवदानं अपितु सर्वदैवेत्याह उपेद्ददाति उपेत्यसर्वदाददात्येव यज्वनःस्तोतुश्च स्वं स्वभूतंधनं नमुषायति कदाचिदपिनापहरति अपिच अस्योभयविधस्य रयिं धनमात्मनादत्तं भूयोभूयः पुनःपुनर्वर्धयन्निव वृद्धिमापयन्नेव देवयुं देवमिन्द्रमात्मनइच्छन्तंतंजनं अभिन्नेशत्रुभिरभेद्येखिल्येखिलमप्रतिहतंस्थानंतदेवखिल्यंस्वार्थिकोयत् अन्यैर्गन्तुमशक्येस्थले निदधाति निक्षिपति निवासयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

देवीनांहविःषुनतानशंतिनतार्अर्वेतिगोदेवतायायाज्यापुरोनुवाक्ये गोस्तोमेपिमरुत्वतीयनिष्केवल्ययोरेतेसूक्तमुखीये सूत्रितंच–नताअर्वारेणुककाटोअश्नुतेनतानशन्तिनदभातितस्करइति ।

सैषासूक्तेतृतीया

नतानशन्तिनदभातितस्करोनासामामित्रोव्यथिरादधर्षति ।
देवाँश्चयाभिर्यजतेददातिचज्योगित्ताभिःसचतेगोपतिःसह ॥३॥

न । ताः । नशन्ति । न । दभाति । तस्करः । न । आसाम् । आमित्रः ।
व्यथिः । आ । दधर्षति । देवान् । च । याभिः । यजते । ददाति ।
च । ज्योक् । इत् । ताभिः । सचते । गोऽपतिः । सह ॥ ३ ॥

तागावोननशन्ति अस्मत्सकाशान्ननश्यन्तु किंच तस्करश्चौरोपि नदभाति अस्मदीया-गाः नहिंस्याव् तथा आमित्रः अमित्रस्यशत्रोःसंबन्धि व्यथिः शस्त्रं आसांइमागाः नादधर्षति नाक्रमतु गोपतिः एवंभूतानांगवांस्वामीयजमानः याभिर्गोभिः देवांश्चेन्द्रादीनुद्दिश्य यजते यज-नंकरोति योगाःइन्द्रार्थंददातिचप्रयच्छतिच ताभिस्तादृशीभिर्गोभिःसह ज्योगित् चिरकालमे-वसचते संगच्छतां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

नताअर्वारेणुकंकाटोअश्नुतेनसंस्कृतत्रमुपयन्तिताअभि ।
उरुगायमभयंतस्यताअनुगावोमर्तस्यविचरन्तियज्वनः ॥ ४ ॥

न । ताः । अर्वा । रेणुऽकंकाटः । अश्नुते । न । संस्कृतऽत्रम् ।
उप । यन्ति । ताः । अभि । उरुऽगायम् । अभयम् । तस्य ।
ताः । अनु । गावः । मर्तस्य । वि । चरन्ति । यज्वनः ॥ ४ ॥

रेणुककाटः रेणोः पार्थिवस्यरजसउद्भेदकः कटिर्भेदनकर्मा अर्वायुद्धार्थमागतोश्वः ता-गाः नाश्नुते नप्राप्नुयात् तथा तागावः संस्कृतत्रं विशसनादिसंस्कारं नाभ्युपयन्ति नाभिगच्छ-न्तु अपिच तागावःयज्वनोयागशीलस्य तस्य मर्तस्य मनुष्यस्य उरुगायं विस्तीर्णगमनं अभयं भयवर्जितप्रदेशं अनुदिश्य विचरन्ति विशेषेणगच्छन्तु ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

गावोभगोगावइन्द्रोमेअच्छान्गावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षः ।
इमायागावःसजनासइन्द्रइच्छामीद्धृदामनसाचिदिन्द्रम् ॥ ५ ॥

गावः । भगः । गावः । इन्द्रः । मे । अच्छान् । गावः । सोमस्य ।
प्रथमस्य । भक्षः । इमाः । याः । गावः । सः । जनासः ।
इन्द्रः । इच्छामि । इत् । हृदा । मनसा । चित् । इन्द्रम् ॥ ५ ॥

गावएव मह्यं भगोधनं भवन्तु इन्द्रश्च मे मह्यं गावोगाः अच्छान् यच्छतु गावः प्रथमस्य हविषांश्रेष्ठस्यसोमस्य भक्षोभक्षणं भवतु अभिषुतस्यहिसोमस्य गव्येनाज्यादिनासंश्रयण-

त्वात् हेजनासोजनाः इमाएवंभूतायागावःसन्ति सः साइत्यर्थः साएवगावः इन्द्रोभवन्ति दधिघृता-दिरूपेणेन्द्रस्याप्यायनत्वात् पर्वभूतमिन्द्रं हृदा श्रद्धायुक्तेन मनसा चित् चिदित्यप्यर्थे इच्छामो-त् कामयेएव साधनभूताभिर्गोभिरेवंभूतमिन्द्रंयष्टुमिच्छामीत्यर्थः ॥ ५॥

अथषष्ठी–

यूयंगावोमेदयथाकृशंचिदश्रीरंचित्कृणुथासुप्रतीकम् ।
भद्रंगृहंकृणुथभद्रवाचोबृहद्वोवयंउच्यतेसभासु ॥ ६ ॥

यूयम् । गावः । मेदयथ । कृशम् । चित् । अश्रीरम् । चित् ।
कृणुथ । सुऽप्रतीकम् । भद्रम् । गृहम् । कृणुथ । भद्रऽवाचः ।
बृहत् । वः । वयः । उच्यते । सभासु ॥ ६ ॥

हेगावोयूयं मेदयथ आप्यायनंकुरुथेत्यर्थः तथा कृशंचित्क्षीणमपि अश्रीरंचिदमंगलमपि सुप्रतीकं शोभनांगं कृणुथ कुरुथ हेभद्रवाचः कल्याणध्वन्युपेतागावः अस्मदीयंगृहं भद्रं क-ल्याणंकृणुथ गोभिरुपेतंकुरुथ सभासु यागपरिषत्सु हेगावोयुष्माकं बृहत् महत् वयोन्नं उच्यते समवेतंक्रियते सर्वैर्दीयतइत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

प्रजावतीःसूयवसंरिशन्तीःशुद्धाअपःसुप्रपाणेपिबन्तीः ।
मावःस्तेनईशतमाघशंसःपरिवोहेतीरुद्रस्यवृज्याः ॥ ७ ॥

प्रजाऽवतीः । सुऽयवसम् । रिशन्तीः । शुद्धाः । अपः । सुऽप्रपाने ।
पिबन्तीः । मा । वः । स्तेनः । ईशत । मा । अघऽशंसः ।
परि । वः । हेतिः । रुद्रस्य । वृज्याः ॥ ७ ॥

हेगावोयूयं प्रजावतीः प्रजावत्यः वत्साभिर्युक्ताभवतेतिशेषः सुयवसं शोभनतृणं रिश-न्तीः रिशंत्यः भक्षणार्थंहिंसंत्योभवत सुप्रपाणे सुखेनपातव्येतटाकादौ शुद्धाः निर्मलाअपः उ-दकानि पिबन्तीः पिबंत्यश्चभवत वोयुष्मान् स्तेनः तस्करः माईशत माईशिष्ट ईश्वरोमाभूत् व-घाप्यघशंसः व्याघ्रादिः शत्रुः माईशत अपिच वोयुष्मान् रुद्रस्य कालात्मकस्य परमेश्वरस्य हेतिरायुधंच परिवृज्याः परिवृणक्तु परिहरतु ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

उपेदमुपपर्चनमासुगोपूर्पपृच्यताम् ।
उपर्षभस्यरेतस्युपेन्द्रतववीर्ये ॥ ८ ॥ २५ ॥

उप । इदम् । उपऽपर्चनम् । आसु । गोषु । उप । पृच्यताम् ।
उप । ऋषभस्य । रेतसि । उप । इन्द्र । तव । वीर्ये ॥ ८ ॥ २५ ॥

आसुगोषु इदमुपपर्चनं आप्यायनं उपपृच्यतां संपृच्यतां हेइन्द्र तववीर्ये त्वदीयवीर्यनिमित्ते ऋषभस्य गवांगर्भमादधानस्यवृषभस्य रेतसि इदमुपपर्चनं आप्यायनं गोषुह्याप्यायितासुसतीषु तत्संबन्धिक्षीरादिहविर्द्वारेणेन्द्रः आप्यायितोभवतीत्यर्थः उपेतिपुनर्वचनंपादभेदानां पूरणार्थमिति ॥ ८ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यषष्ठेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेषष्ठोध्यायःसमाप्तः ॥ ६ ॥

॥श्रीगणेशायनमः॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत्। निर्ममेतमहंवन्देविद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥
अथसप्तमोध्यायआरभ्यते षष्ठस्यमंडलस्यतृतीयेनुवाकेपंचसूक्तानिव्याकृतानि इन्द्रंवइतिषळृचं षष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रम्यतेच-इन्द्रंषळिति। गतोविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रं॑वो॒नरः॑स॒ख्याय॑सेपु॒र्म॒होयन्तः॑सुम॒तये॑चका॒नाः।
म॒होहि॒दा॒तावज्र॑हस्तो॒अस्ति॑म॒हामु॑र॒ण्वमव॑सेयजध्वम्॥ १ ॥

इन्द्र॑म्। वः॒। नरः॑। स॒ख्याय॑। से॒पुः॒। म॒हः। यन्तः॑। सु॒ऽम॒तये॑। च॒का॒नाः। म॒हः। हि। दा॒ता। वज्र॑ऽहस्तः। अस्ति॑। म॒हाम्। ऊँ इति॑। र॒ण्वम्। अव॑से। य॒ज॒ध्व॒म्॥ १ ॥

हेयजमानाः वोयुष्माकंसंबन्धिनः नरोनेतारऋत्विजः सख्याय सखिभावार्थं इन्द्रं सेपुः परिचरन्ति स्पृशन्तिवा कथंभूताः महोमहान्तिस्तोत्राणि यन्तः उपयन्तः प्राप्नुवन्तः कुर्वन्तइत्यर्थः तथा सुमतये सुमतिः शोभनाअनुग्रहात्मिकातदीयाबुद्धिः तांचकानाः कामयमानाः क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानसंज्ञा चकानाइतिकामयतेश्छान्दसंरूपं यद्वा महोमहत्कर्मयन्तः अनुतिष्ठन्तः सुमतये सुमतिं शोभनांस्तुतिं चकानाः शब्दयन्तः कैगैशब्देइत्यस्माछिटः कानच्रूपं हियस्मात् वज्रहस्तोवज्रपाणिरिन्द्रः महोमहतोधनस्य दातास्तिभवति तस्मात् रण्वं रमणीयं महामु महान्तमेव अवसे रक्षणाय यजध्वं हविर्भिःपूजयत ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

आयस्मि॒न्हस्ते॒नर्या॑मिमि॒क्षुराऱथे॑हिर॒ण्यये॑रथे॒ष्ठाः।
आर॒श्मयो॒गभ॑स्त्योःस्थू॒रयो॒राध्व॒न्नश्वा॑सो॒वृष॑णोयुजा॒नाः॥ २ ॥

आ । यस्मिन् । हस्ते । नर्याः । मिमिक्षुः । आ । रथे । हिरण्यये । रथेऽस्थाः । आ । रश्मयः । गभस्त्योः । स्थूरयोः । आ । अध्वन् । अश्वासः । वृषणः । युजानाः ॥ २ ॥

यस्मिन्निन्द्रे नर्या नृभ्योहिता रायः आमिमिक्षुः आसिच्यन्ते आपूर्यन्ते व्यत्ययेनकर्मणिकर्तृप्रत्ययः इन्द्रे कुत्रेतिचेद् हस्ते तदीयेबाहौ यद्वैतत्समानाधिकरणमिन्द्रस्यविशेषणं हस्तेहन्तरियस्मिन्निन्द्रेइत्यर्थः उक्तंयास्केन—हस्तोहन्तेःप्राशुर्हननंइति। यद्वा ईदृशेयस्मिन्निन्द्रे वर्तमानारायः आमिमिक्षुः आसिंचन्ति आपूरयन्तिस्तोतॄन् यश्चेन्द्रः रथेष्ठाः रथस्थावा तत्स्वभावःसन् हिरण्यये सुवर्णमये रथे आतिष्ठति यद्वा रथेष्ठाः रथेवस्थितारायोधनानि हिरण्मये रथेतिष्ठन् यइन्द्रआसिंचत्यभिवर्षति यस्यच स्थूरयोः स्थूलयोर्विस्तृतयोर्गभस्त्योःबाहुनामैतद् बाह्वोःरश्मयोभीशवः आसिच्यन्ते आयम्यन्ते यस्यचाश्वासोऽश्वाः वृषणः सेक्तारोयुवानः युजानाः रथेयुज्यमानाः अध्वन् अध्वनिमार्गे आमिमिक्षुः आसिंचन्ति आपूरयन्ति आगच्छन्तीत्यर्थः तमिन्द्रंस्तुमइतिशेषः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

श्रियेतेपादादुवआमिमिक्षुर्धृष्णुर्वज्रीशवसादक्षिणावान्।
वसानोअत्कंसुरभिंदृशेकंस्व१र्णनृंतविषिरोबभूथ ॥ ३ ॥

श्रिये । ते । पादा । दुवः । आ । मिमिक्षुः । धृष्णुः । वज्री । शवसा । दक्षिणऽवान् । वसानः । अत्कम् । सुरभिम् । दृशे । कम् । स्वः । न । नृतो इति । इषिरः । बभूथ ॥ ३ ॥

हेइन्द्र श्रिये ऐश्वर्यार्थं ते त्वदीययोः पादा पादयोः दुवः परिचरणं आमिमिक्षुः आसिंचन्ति समर्पयन्ति भरद्वाजःसमर्पयति व्यत्ययेनबहुवचनं यद्वा ते तव पादौ श्रिये श्रयितुं सेवितुं दुवः परिचरणमासिंचन्तिअनुतिष्ठन्ति यस्त्वं शवसा बलेन धृष्णुः शत्रूणांधर्षकः वज्री वज्रवान् दक्षिणावान् दक्षिणास्तोतृभ्योदातव्यंधनं तद्वान् हेनृतोनेतरिन्द्र सत्वं सुरभिं प्रशस्तं अत्कं सततगमनशीलमात्मीयंरूपं दृशे सर्वेषांदर्शनार्थं वसानः आच्छादयन् स्वर्ण सूर्यइव इषिरोगन्ता एषणीयोवा बभूथ भवसि कमितिपूरकः ॥ ३ ॥

१ नि० ३. ७.।

अथचतुर्थी–

ससोमआमिश्लतमःसुतोभूद्यस्मिन्पक्तिःपच्यतेसन्तिधानाः ।
इन्द्रंनरःस्तुवन्तोब्रह्मकाराउक्थाशंसन्तोदेववाततमाः ॥ ४ ॥

सः । सोमः । आमिश्लऽतमः । सुतः । भूत् । यस्मिन् । पक्तिः । पच्यते । सन्ति । धानाः । इन्द्रम् । नरः । स्तुवन्तः । ब्रह्मऽकाराः । उक्था । शंसन्तः । देववातऽतमाः ॥ ४ ॥

यःसोमोवक्ष्यते ससोमः सुतोभिषुतःसन् आमिश्लतमः आभिमुख्येनमिश्रतमोभूत् इन्द्रेणात्यर्थंसंगच्छते यस्मिन्सोमेभिषुते अतिपक्तिः पक्तव्यः पुरोडाशादिःपच्यते भृष्टयवाधानास्ताश्चसन्तिहविरर्थंसंस्कृताभवन्ति यस्मिंश्च सोमेभिषुते नरोनेतारः ब्रह्मकाराः ब्रह्मणोन्नस्यहविर्लक्षणस्यकर्तारऋत्विजः इन्द्रं स्तोत्रैः स्तुवन्तः उक्था उक्थानिशस्त्राणिच शंसन्तः उच्चारयन्तः देववात तमाः देवानतिशयेनोपगताभवन्ति ससोमइन्द्रेणसंमिश्रितोभूदित्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी–

नतेअन्तःशवसोधाय्यस्यवितुबाबधेरोदसीमहित्वा ।
आतासूरिःपृणतितूतुजानोयूथेवाप्सुसमीजमानऊती ॥ ५ ॥

न । ते । अन्तः । शवसः । धायि । अस्य । वि । तु । बाबधे । रोदसी इति । महिऽत्वा । आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः । यूथाऽइव । अप्ऽसु । समऽईजमानः । ऊती ॥ ५ ॥

हेइन्द्र ते तव अस्योक्तगुणस्य शवसोबलस्य अन्तः अवसानं नधायि अत्रकेवलोपि दधातिरवाङ्पूर्वोर्थोद्रष्टव्यः नावाधायि अस्माभिर्नाज्ञायीत्यर्थः यद्बलं रोदसीद्यावापृथिव्यौ महित्वा महत्त्वेन तु क्षिप्रं विबाबधे यस्माद्बलाद् द्यावापृथिव्यौबिभीतइत्यर्थः ता तद्बलं सूरिः स्तोता तूतुजानस्त्वरितःसन् ऊती ऊत्यातर्पकेणहविषा समीजमानः सम्यग्यजन्आपृणत्यापूरयति तत्रदृष्टान्तः–यूथेवाप्सुउदकेषुगवांयूथानीव यथा गोपालःअपःपाययन्अद्भिस्तर्पयति तद्वत् ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

एवेदिन्द्रः॑सु॒हव॑ऋ॒ष्वोअ॑स्तू॒तीअनू॑ती हिरिशि॒प्रः सत्वा॑ ।
ए॒वाहिजा॒तोअस॑मात्योजाः पु॒रूच॑वृ॒त्राह॑नति॒निद॒स्यून् ॥ ६ ॥१॥

ए॒व । इ॒त् । इन्द्रः॑ । सु॒ऽहवः॑ । ऋ॒ष्वः । अ॒स्तु॒ । ऊ॒ती । अनू॑ती ।
हि॒रि॒ऽशि॒प्रः । सत्वा॑ । ए॒व । हि । जा॒तः । अस॑मातिऽओजाः ।
पु॒रु । च॒ । वृ॒त्रा । ह॒न॒ति॒ । नि । द॒स्यून् ॥ ६ ॥ १ ॥

एव एवंउक्तेनप्रकारेण ऋष्वोमहानिन्द्रः सुहवोस्तु सुखेनाह्वातव्योभवतु इदितिपूरणः हि-रिशिप्रः शिप्रेहनूनासिकेवा हरितवर्णेशिप्रेयस्यतादृशइन्द्रः ऊती ऊत्याआगमनेन अनूती अ-नूत्याअनागमनेनवा सत्वा गमयिताभवतिधनानां स्वयमागतोनागतोपिस्तोतृभ्योधनंप्रयच्छती-त्यर्थः एवाहि एवंहि जातः प्रादुर्भूतोयमिन्द्रः असमात्योजाः असमातिअसमानमनुपमंउत्कृ-ष्टतरमोजोबलंयस्यतादृशःसन पुरु पुरूणिबहूनिच वृत्रा वृत्राण्यावरकाणिरक्षःप्रभृतीनि हनति हिनस्तु तथा दस्यून् उपक्षपयितॄन् शत्रूँश्चनिहन्तु ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

भूयइदितिपंचर्चंसप्तमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं भूयःपंचेत्यनुक्रान्तं अग्निष्टोमेमा-ध्यंदिनसवनेच्छावाकशस्त्रेएतत्सूक्तंशंसनीयं सूत्रितंच—उदिन्न्वस्यरिच्यतेभूयइति । महाव्रतेपि-निष्केवल्येएतत्सूक्तं तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—भूयइद्वावृधेवीर्यायनृणामुत्वेति ।

तत्रप्रथमा—

भूयइद्वा॑वृधेवी॒र्या॑यँ॒एको॑अजु॒र्यो॑द॒यते॒वसू॑नि ।
प्ररि॑रिचेदि॒वइन्द्रः॑पृथि॒व्याअ॒र्धमिद॑स्यप्र॒तिरोद॑सीउ॒भे ॥ १ ॥

भूयः॑ । इ॒त् । व॒वृ॒धे॒ । वी॒र्या॑य । एकः॑ । अ॒जु॒र्यः॑ । द॒य॒ते॒ । वसू॑नि ।
प्र । रि॒रि॒चे॒ । दि॒वः । इन्द्रः॑ । पृ॒थि॒व्याः । अ॒र्धम् । इ॒त् । अ॒स्य॒ ।
प्र॒ति । रोद॑सी॒ इति॑ । उ॒भे इति॑ ॥ १ ॥

अयमिन्द्रः भूयइव बहुतरमेव वावृधे मवृद्धोभूद् किमर्थं वीर्याय वीरकर्माणिवृत्रवधादीनि कर्तुं एकोमुख्यः अजुर्योजरयितुमशक्यः सचेन्द्रः वसूनि धनानि दधते स्तोतृभ्योददाति तथा दिवोद्युलोकाद् पृथिव्याः भूमेश्च अयमिन्द्रः मरिरिचे अतिरिच्यते किंचास्येन्द्रस्य उभेरोदसी द्यावापृथिव्यौ अर्धमिद् अर्धमेवमति अस्येन्द्रस्यार्धोभागः द्यावापृथिव्योः मतिनिधिर्भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अधा॑मन्येबृ॒हद॑सु॒र्य॑मस्य॒यानि॑दा॒धार॒नकि॒रामि॑नाति ।
दि॒वेदि॑वे॒सूर्यो॑दर्श॒तोभू॒द्विसद्मा॑न्युर्वि॒यासु॒क्रतु॒र्धात् ॥ २ ॥

अध॑ । म॒न्ये॒ । बृ॒हत् । अ॒सु॒र्य॑म् । अ॒स्य॒ । यानि॑ । दा॒धार॑ । नकिः॑ । आ । मि॒ना॒ति॒ । दि॒वेऽदि॑वे । सूर्यः॑ । द॒र्श॒तः । भू॒त् । वि । सद्मा॑नि । उ॒र्वि॒या । सु॒ऽक्रतुः॑ । धा॒त् ॥ २ ॥

अध अधुना अस्येन्द्रस्य बृहद् महद् असुर्यं असुरहननकुशलं बलंमन्ये स्तौमि मन्यतिः स्तुतिकर्मा सचेन्द्रः यानिकर्माणि दाधार धारयति तानि नकिरामिनाति नकश्चिदपिहिनस्ति कानिपुनस्तानि उच्यते दिवेदिवे मतिदिनं वृत्रेणावृतः सूर्यः दर्शतोदर्शनीयः भूव भवति आवरकस्यासुरस्यवधेन सूर्यमकाशितवानित्येकंकर्म सुक्रतुः शोभनकर्मासइन्द्रः सद्मानि भुवनानि उर्विया उरूणिविस्तीर्णानि विधाद् व्यधाद अकार्षीद् इदमपरंकर्म एवदादीनिबहूनिकर्माणिकृतवानित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अ॒द्याचि॒न्नूचि॒त्तदपो॑न॒दीनां॒यद॑भ्यो॒अर॑दोगा॒तुमि॑न्द्र ।
निपर्व॑ताअद्म॒सदो॒नसे॑दु॒स्त्वया॑दृ॒ळ्हानि॑सुक्रतो॒रजां॑सि ॥ ३ ॥

अ॒द्य । चि॒त् । नु । चि॒त् । तत् । अपः॑ । न॒दीना॑म् । यत् । आ॒भ्यः॒ । अर॑दः । गा॒तुम् । इ॒न्द्र॒ । नि । पर्व॑ताः । अ॒द्म॒ऽसदः॑ । न । से॒दुः॒ । त्वया॑ । दृ॒ळ्हानि॑ । सु॒क्र॒तो॒ इति॑ सुऽक्रतो । रजां॑सि ॥ ३ ॥

हेइन्द्र अद्याचिद् अद्यापिनूचिद् पुरापि तवनदीनांसंबन्धिकं तदपः कर्म वर्तते आभ्यो नदीभ्यः गातुं मार्गं अरदः मवहनार्थं व्यलिखइतियत्कर्म तत्सर्वदानुपक्षीणंसद्वर्ततेइत्यर्थः अपि-

च त्वदाज्ञया पर्वतागिरयः निषेदुःनिषण्णाः उत्पतनंपरित्यज्यकचिदेयस्थानेनैश्चल्येनोपविष्टाबभूवुः अद्मसदोन अद्मअदनीयमन्नंतदर्थंसीदन्तःपुरुषाइव यथा तेभोजनार्थंनैश्चल्येनासीदन्तितथेत्यर्थः अतःकारणात् हेशुक्रतो शोभनकर्मन्निन्द्र त्वया रजांसि सर्वेलोकाः दृह्लानिदृंहितानि स्थिरीकृताआसन् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सत्यमित्तन्नत्वावाँअन्योअस्तीन्द्रदेवोनमर्त्योज्यायान् ।
अहन्नहिंपरिशयानमर्णोवासृजोअपोअच्छासमुद्रम् ॥ ४ ॥

सत्यम् । इत् । तत् । न । त्वाऽवान् । अन्यः । अस्ति । इन्द्र ।
देवः । न । मर्त्यः । ज्यायान् । अहन् । अहिम् । परिऽशयानम् ।
अर्णः । अव । असृजः । अपः । अच्छ । समुद्रम् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र वक्ष्यमाणं तत् सत्यमित् सत्यमेव नानृतं त्वावान् त्वत्सदृशोन्योदेवोनास्ति त्वत्सदृशोन्योमर्त्योमनुष्योपिनैवविद्यते ज्यायान् अधिकोपिदेवोमनुष्योवानखल्वस्तिइतियद्वीयतेतत्सत्यमेवेत्यर्थः अपिच त्वं अर्णउदकं परिशयानं परिवृत्यशयानं अहिं मेघं अहन्अवधीः हत्वाच समुद्रमन्तरिक्षंजलधिंवाच्छाभिमुख्येन अपउदकानि अवासृजः अवाङ्मुखतयाविसृष्टवानसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

त्वमपोविदुरोविषूचीरिन्द्रदृह्ळमरुजःपर्वतस्य ।
राजाभवोजगतश्चर्षणीनांसाकंसूर्यंजनयन्द्यामुपासम् ॥ ५ ॥२॥

त्वम् । अपः । वि । दुरः । विषूचीः । इन्द्र । दृह्ळम् । अरुजः ।
पर्वतस्य । राजा । अभवः । जगतः । चर्षणीनाम् । साकम् ।
सूर्यम् । जनयन् । द्याम् । उपसम् ॥ ५ ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वं दुरः वृत्रेणावृताअपः विषूचीः विविधमंचंत्यः यथा सर्वतः प्रसृताभवन्ति तथा व्यसृजः यतस्त्वं पर्वतस्य पर्ववतोमेघस्य दृह्ळं दृढं अपांरन्धकप्रदेशं अरुजः अभांक्षीः

अपिच त्वं जगतःसंबन्धिनीनांचर्षणीनांप्रजानां राजा भवः अधिपतिर्भवसि किंकुर्वन्सूर्य द्यां पृथिवीं ... द्युलोकं उषसंच तमसावृतमेतत्त्रितयं साकं युगपदेव जनयन् प्रादुर्भावयन् प्रकाशयन्नित्यर्थः॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अभूरेकइतिपंचर्चमष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यसुहोत्रस्यार्षं उपांत्याशक्करी शिष्टाश्चतस्रस्त्रिष्टुभः इन्द्रोदेवता अनुक्रम्यतेच—अभूरेकःसुहोत्रस्तुचतुर्थीशक्करीति । महाव्रतस्यनिष्केवल्येइदमादीन्यष्टसूक्तानिशंसनीयानि तथापंचमारण्यकं—अभूरेकोरयिपतेरयीणामित्यष्टौसूक्तानीति । पृष्ठ्यषडहस्यपंचमेहनिनिष्केवल्येइदंसूक्तंनिविद्धानं सूत्रितंच—एन्द्रयाहुपनः प्रधान्वस्याभूरेकइतिनिष्केवल्यमिति । विश्वजितिमाध्यंदिनेच्छावाकशस्त्रेसामसूक्ताख्यमेतच्छंसनीयं सूत्रितंच—अभूरेकोरयिपतेरयीणामितिसामसूक्तानि ।

तत्रप्रथमा—

अभूरेकोरयिपतेरयीणामाहस्तयोरधिथाइन्द्रकृष्टीः ।
विंतोकेअप्सुतनयेचसूरेवोचन्तचर्षणयोविवाचः ॥ १ ॥

अभूः । एकः । रयिऽपते । रयीणाम् । आ । हस्तयोः । अधिथाः ।
इन्द्र । कृष्टीः । वि । तोके । अप्ऽसु । तनये । च । सूरे ।
अवोचन्त चर्षणयः । विऽवाचः ॥ १ ॥

हेरयिपते धनस्यपालकेन्द्र एकः प्रधानभूतस्त्वं रयीणां धनानांस्वामी अभूर्भवसि यद्वा रयीणांरयिपतेइतिसंबन्धः एकोरयिशब्दोनुवादः यथा गवामसिगोपतिरेकइन्द्रेति तदानीं एकोमुख्यस्त्वंभवसीतियोजनीयं अपिच हेइंद्र त्वं हस्तयोरात्मीययोर्बाह्वोःकृष्टीः प्रजाः आअधिथाः अधत्से सर्वंजगत्त्वदाज्ञायांवर्ततेइत्यर्थः किंच चर्षणयोमनुष्याः तोके पुत्रे अप्सूदकेषु सूरे शत्रूणांप्रेरके तनये पौत्रेषुच एतेषुनिमित्तभूतेषुसत्सु विवाचः विशिष्टाःस्तुतीःव्यवोचन्त विविधंब्रुवन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वद्भियेन्द्रपार्थिवानिविश्वाच्युताचिच्च्यावयन्तेरजांसि ।
द्यावाक्षामापर्वतासोवनानिविश्वंदृळ्हंभयतेअज्मन्नाते ॥ २ ॥

---

१ ऋ० सं० ५ ६.२३.।

त्वत् । भिया । इन्द्र । पार्थिवानि । विश्वा । अच्युता । चित् ।
च्यवयन्ते । रजांसि । द्यावाक्षामा । पर्वतासः । वनानि ।
विश्वम् । दृळ्हम् । भयते । अज्मन् । आ । ते ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वत्त्वत्तोभियाभयेन विश्वा विश्वानिव्यापकानि पार्थिवानि पृथिव्यंतरिक्षनाम तत्रभवानि रजांस्युदकानि अच्युताचित् च्यावयितुमशक्यान्यपि च्यावयन्तेमेघाः प्रच्यावयन्ति वर्षन्तीत्यर्थः अपिच हेइन्द्र तेतव अज्मन् आगमनेसति द्यावाक्षामा द्यावापृथिव्यौ पर्वतासोगिरयोवनानिवृक्षाश्च भयसे भयंमाप्नुवन्ति किंबहुना विश्वं सर्वं दृळ्हं स्थिरं प्राणिजातं भयते बिभेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंकुत्सेनाभिशुष्णमिन्द्राशुषंयुध्यकुयवंगविष्टौ ।
दशप्रपित्वेअधसूर्यस्यमुषायश्चक्रमविवेरपांसि ॥ ३ ॥

त्वम् । कुत्सेन । अभि । शुष्णम् । इन्द्र । अशुषम् । युध्य ।
कुयवम् । गोऽइष्टौ । दश । प्रऽपित्वे । अध । सूर्यस्य । मुषायः ।
चक्रम् । अविवेः । रपांसि ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं कुत्सेनसह अशुषं शोषयितुमशक्यं प्रबलं शुष्णं सर्वस्यशोषकमेतत्संज्ञमसुरं अभियुध्य अभ्ययुध्यः कुत्सस्यसाहाय्यार्थं तेनासुरेणसहयुद्धंकृतवानसीत्यर्थः तथागविष्टौ गावोयाणाइष्यन्तिगच्छंतियत्रेतिगविष्टिःसंग्रामः तस्मिन् कुयवमेतत्संज्ञमसुरंच दश अदशः हिंसितवानसि दंशदशनेइत्येतस्माच्छान्दसेलोटिरूपं अध अपिच प्रपित्वे प्रपतनेयुद्धे सूर्यस्यचक्रं रथावयवभूतं मुषायः अमुष्णाः तदाप्रभृतिसूर्यस्यरथएकचक्रोभूत् तथाचाम्नातं—सप्तयुंजन्तिरथमेकचक्रमिति । एतशाख्यस्यऋषेःसूर्येणसहयुद्धे तत्साहाय्यार्थंआगतइन्द्रःसूर्यस्यचक्रमपहृतवानित्याख्यातं सूरश्चक्रंप्रवृहज्जातओजसेतिचनिगमान्तरं । अपिचरपांसिपापकारीणिरक्षःप्रभृतीनि अविवेः अस्माल्लोकादगमयः अवधीरित्यर्थः ॥ ३ ॥

---

१ ऋ० सं० २. ३. १४. ।　२ ऋ० सं० २. १. १९. ।

अथचतुर्थी–

त्वंशतान्यवशम्बरस्यपुरोजघन्थाप्रतीनिदस्योः ।
अशिक्षोयत्रशच्याशचीवोदिवोदासायसुन्वतेसुतक्रेभर-
द्वाजायगृणतेवसूनि ॥ ४ ॥

त्वम् । शतानि । अव । शम्बरस्य । पुरः । जघन्थ । अप्रतीनि ।
दस्योः । अशिक्षः । यत्र । शच्या । शचीऽवः । दिवःऽदासाय ।
सुन्वते । सुतऽक्रे । भरत्ऽवाजाय । गृणते । वसूनि ॥ ४ ॥

हेइन्द्र त्वं शतानि शतसंख्यानि दस्योरुपक्षपयितुरसुरस्य शंबरस्य एतत्संज्ञस्य पुरः पुरीः अप्रतीनि लिंगव्यत्ययः केनाप्यप्रतिगताः अवजघंथ अवाहन् हेशचीवः प्रज्ञावन् हेसुतक्रे अभिषुतेनसोमेनक्रीतेन्द्र यत्र यस्मिन्काले सुन्वते सोमाभिषवंकुर्वते दिवोदासाय शच्या प्रज्ञया अशिक्षोधनानिप्रादाः गृणते स्तुवते भरद्वाजायच वसूनिप्रादाः तस्मिन्काले शांबरीः पुरोवजघंथेत्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

ससत्यसत्वन्महतेरणायरथमातिष्ठतुविनृम्णभीमम् ।
याहिप्रपथिन्नवसोपमद्रिक्प्रचश्रुतश्रावयचर्षणिभ्यः ॥ ५ ॥ ३ ॥

सः । सत्यऽसत्वन् । महते । रणाय । रथम् । आ । तिष्ठ ।
तुविऽनृम्ण । भीमम् । याहि । प्रऽपथिन् । अवसा । उप ।
मद्रिक् । प्र । च । श्रुत । श्रवय । चर्षणिऽभ्यः ॥ ५ ॥ ३ ॥

हेसत्यसत्वन् सत्याः अबाध्याः सत्वानोभटाः यस्यसतथोक्तः हेतुविनृम्ण तुविबहुलंनृम्णं धनंयस्यसतथोक्तः हेतादृशेन्द्र सत्वं महते रणाय संग्रामाय तदर्थं भीमं भयंकरं आत्मीयंरथं आतिष्ठ हेप्रपथिन् प्रकृष्टमार्गेन्द्र अवसा रक्षणेनसह तेनचरथेनोपयाहिआगच्छ मद्रिक् मदभिमुखः तथा हेश्रुत विश्रुतेन्द्र चर्षणिभ्यः प्रजाभ्यः प्रश्रावयच अस्मान्प्रख्यापयच सर्वासुप्रजासुमध्येअस्मान्प्रख्यातान्कुर्वित्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथतृतीया—

सवह्निभिर्ऋक्वभिर्गोषुशश्वन्मितज्ञुभिःपुरुकृत्वाजिगाय ।
पुरःपुरोहासखिभिःसखीयन्दृह्लारुरोजकविभिःकविःसन् ॥ ३ ॥

सः । वह्निऽभिः । ऋक्वऽभिः । गोषु । शश्वत् । मितज्ञुऽभिः ।
पुरुऽकृत्वा । जिगाय । पुरः । पुरःऽहा । सखिऽभिः । सखिऽयन् ।
दृह्लाः । रुरोज । कविऽभिः । कविः । सन् ॥ ३ ॥

पुरुकृत्वा बहुकर्मकृत् सइन्द्रः वह्निभिः हविषांवोढृभिः ऋक्वभिः स्तोतृभिः शश्वत् सर्वदा मितज्ञुभिः संकुचितजानुभिः अंगिरोभिःसह गोषुनिमित्तभूतेषु जिगाय असुरान्जितवान् जित्वाच पुरोहा पुराणांहन्ता सइन्द्रः सखिभिः समानख्यानैः कविभिःक्रान्तप्रज्ञैरंगिरोभिःसह सखीयन् सखित्वमात्मनइच्छन् कविःसन् स्वयमपिक्रान्तप्रज्ञोभवन् दृह्ला स्थिरा पुरः आसुरीःपुरीरुरोजबभंज ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सनीव्याभिर्जरितारमच्छामहोवाजेभिर्महद्भिश्चशुष्मैः ।
पुरुवीराभिर्वृषभक्षितीनामागिर्वणःसुवितायप्रयाहि ॥ ४ ॥

सः । नीव्याभिः । जरितारम् । अच्छ । महः । वाजेभिः ।
महत्ऽभिः । च । शुष्मैः । पुरुऽवीराभिः । वृषभ । क्षितीनाम् ।
आ । गिर्वणः । सुविताय । प्र । याहि ॥ ४ ॥

हेवृषभ कामानांवर्षक हेगिर्वणः गिरास्तुत्यासंभजनीयेन्द्र सत्वं महोमहद्भिः वाजेभिर्वाजैरन्नैः महद्भिःशुष्मैर्बलैश्चसह क्षितीनां प्रजानांमध्ये जरितारं स्तोतारं अच्छाभिमुख्येन नीव्याभिः नव्याभिर्नवतराभिः पुरुवीराभिः पुरूणां बहूनांवीरयित्रीभिर्वडवाभिः आप्रयाहि आगच्छ किमर्थं सुविताय शोभनाय सुखप्राप्त्यर्थमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

ससर्गेणशवसातक्तोअत्यैरपइन्द्रोदक्षिणतस्तुराषाट् ।
इत्थासृजानाअनपावृदर्थंदिवेदिवेविविषुरप्रमृष्यम् ॥ ५ ॥ ४ ॥

सः । सर्गेण । शवसा । तक्तः । अत्यैः । अपः । इन्द्रः । दक्षिणतः । तुराषाट् । इत्था । सृजानाः । अनपऽवृत् । अर्थम् । दिवेऽदिवे । विविपुः । अप्रऽमृष्यम् ॥ ५ ॥ ४ ॥

तुराषाट् तुराणांहिंसकानांसोढाअभिभविता सइन्द्रः सर्गेण सर्वदोद्युक्तेन शवसा बलेन अत्यैरश्वैः सततगामिभिस्तेजोभिर्वा तक्तः संगतःसन् दक्षिणतः दक्षिणायने अपउदकानि विसृजतीतिशेषः इत्था इत्थमनेनप्रकारेणसृजानाः सृज्यमानास्ताआपः अर्थं गंतव्यं अप्रमृष्यमन्यैरक्षोभ्यं समुद्रं दिवेदिवे प्रतिदिनं अनपावृत् अपावर्तनंपुनरागमनंयथानभवतितथाविविपुः व्याप्नुवन्ति अर्तेस्थन्प्रत्ययान्तस्यरूपमर्थमिति ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

यओजिष्ठइतिपंचर्चंदशमंसूक्तं शुनहोत्रस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रम्यतेच—यओजिष्ठःशुनहोत्रस्त्विति । महाव्रतेपिनिष्केवल्यउक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

यओजिष्ठइन्द्रतंसुनोदामदोवृषन्त्स्वभिष्टिर्दास्वान् । सौवश्व्यंयोवनवत्स्वश्वोवृत्रासमत्सुसासहदमित्रान् ॥ १ ॥

यः । ओजिष्ठः । इन्द्र । तम् । सु । नः । दाः । मदः । वृषन् । सुऽअभिष्टिः । दास्वान् । सौवश्व्यम् । यः । वनवत् । सुऽअश्वः । वृत्रा । समत्ऽसु । ससहत् । अमित्रान् ॥ १ ॥

हेवृषन् कामानां वर्षयितरिंद्र त्वंयःपुनः ओजिष्ठओजस्वितमोबलवत्तमः मदः तवमादयिता स्तुतिभिःस्तोतेत्यर्थः स्वभिष्टिः शोभनाभ्येषणः दास्वान् हविषांदानं दाः तद्वान् एवंगुणविशिष्टंतंपुत्रं नोस्मभ्यं सु सुष्ठु दाः देहि यःपुनः स्वश्वःसन्समत्सु संग्रामेषु सौवश्व्यं शोभनाश्वानांसमूहं वनवत् हिंस्यात् तथा वृत्रा वृत्रान् वारयितॄन् अमित्रान् शत्रूंश्च सासहत् अत्यर्थमभिभवेत् तंदाइत्यन्वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

त्वांहीन्द्रावसेविवाचोहवन्तेचर्षणयःशूरसातौ ।
त्वंविप्रेभिर्विपणीँरशायस्त्वोतइत्सनितावाजमर्वा ॥ २ ॥

त्वाम् । हि । इन्द्र । अवसे । विऽवाचः । हवन्ते । चर्षणयः ।
शूरऽसातौ । त्वम् । विप्रेभिः । वि । पणीन् । अशायः । त्वाऽऊतः ।
इत् । सनिता । वाजम् । अर्वा ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वांहि त्वामेव विवाचः विविधाःस्तुतिरूपावाचोयेषांतादृशाश्चर्षणयोमनुष्याः शूरसातौ शूरैःसंभजनीयेसंग्रामे अवसे रक्षणार्थं हवन्ते आह्वयन्ति किंच त्वं विप्रेभिः विप्रैर्मेधाविभिरंगिरोभिःसार्धं पणीन् बलस्यानुचराः असुराः पणयः तान्व्यशायः विशेषेणअशाययः हतवानित्यर्थः अतः त्वोतइव् त्वयाऊतोरक्षितएव सनिता संभक्ता पुरुषः वाजमन्नं अर्वा अभिगन्ता भवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

त्वंताँइन्द्रोभयाँअमित्रान्दासावृत्राण्यार्याचशूर ।
वधीर्वनेवसुधितेभिरत्कैरापृत्सुदर्षिनृणांनृतम ॥ ३ ॥

त्वम् । तान् । इन्द्र । उभयान् । अमित्रान् । दासा । वृत्राणि ।
आर्या । च । शूर । वधीः । वनाऽइव । सुऽधितेभिः । अत्कैः । आ ।
पृत्ऽसु । दर्षि । नृणाम् । नृऽतम ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वं तानुभयान् उभयविधान् अमित्रान् शत्रून् वधीः अहिंसीः केते उभयविधाः दासाउपक्षपयितॄन् कर्मविरोधिनोबलप्रभृतीनसुरान् सुपांसुलुगितिशसआकारः आर्या आर्याणि कर्मानुष्ठातृत्वेनश्रेष्ठानि वृत्राणि आवरकाणि विश्वरूपादीनिच तानुभयविधान् हेशूर त्वं हतवानित्यर्थः नृणां नेतॄणांमध्ये नृतमः अतिशयेननेतः हेइन्द्र पृत्सु संग्रामेषु सुधितेभिः सुष्ठुनिहितैः अत्कैः आत्मीयैरायुधैः आदर्षि अन्यानपिशत्रूनादृणासि विदारयसि तत्रदृष्टान्तः—वनेव वनानीव यथा वृक्षजातानि कुठारादिभिः छिनत्ति तद्वत् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सत्वंनइन्द्रार्कवाभिरूतीसखाविश्वायुरविताद्वृधेभूः ।
स्वर्षातायद्ध्वयामसित्वायुध्यन्तोनेमधितापृत्सुशूर ॥ ४ ॥

सः । त्वम् । नः । इन्द्र । अर्कवाभिः । ऊती । सखा । विश्वऽआयुः ।
अविता । वृधे । भूः । स्वःऽसाता । यत् । ह्वयामसि । त्वा । युध्यन्तः ।
नेमऽधिता । पृत्ऽसु । शूर ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सताद्दशस्त्वं अकवाभिरकुत्सिताभिः ऊती ऊतिभिः रक्षाभिः नोस्माकं वृधे व-
र्धनाय अविता रक्षिताभूर्भव तथा विश्वायुः सर्वतोगन्तात्वं अस्माकं सखाचभव नेमधिता ने-
मशब्दोर्धवाची उक्तंचनोनेमइत्यर्धस्येति नेमे अर्धाः कतिपयाःपुरुषाः धीयन्तेएष्विति ने-
मधितयःसंग्रामाः ताद्दशेषुपृत्सुपृतनासुसंग्रामेषु युध्यन्तोयुद्धंकुर्वन्तोवयं स्वर्षाता स्वः सुष्ठु
अरणीयंधनंतस्यसंभजनार्थं हेशूर त्वां यचदाह्वयामसि आह्वयामः तदानीं त्वं अ-
विनासखाचभवेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

नूनंनइन्द्रापरायचस्याभवामृळीकउतनोअभिष्टौ ।
इत्थागृणन्तोमहिनस्यशर्मन्दिविष्यामपार्येगोषतमाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

नूनम् । नः । इन्द्र । अपराय । च । स्याः । भव । मृळीकः ।
उत । नः । अभिष्टौ । इत्था । गृणन्तः । महिनस्य । शर्मन् । दिवि ।
स्याम । पार्ये । गोसऽतमाः ॥ ५ ॥ ५ ॥

हेइन्द्र त्वं नूनं अद्य नोस्माकं स्याः अस्मदीयोभव अपरायच अपरस्मिन्नन्यस्मिन्नपि
काले अस्मदीयोभव उत अपिच त्वं नोस्माकं अभिष्टावभिगमनेसति मृळीकः सुखयिताभव
इत्था इत्थमनेनप्रकारेण गृणन्तःस्तुवन्तोवयं गोषतमाः गवांसंभक्तृतमाः सन्तः महिनस्य महत-
स्तवसंबन्धिनि दिवि द्योतमाने पार्येदुःखस्यपारके शर्मन् शर्मणि सुखे स्याम वर्तमानाभ-
वेम ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

संचत्वेजग्मुरितिपंचर्चमेकादशंसूक्तं शुनहोत्रस्यार्षमैन्द्रंत्रैष्टुभं संचत्वइत्यनुक्रान्तं । तृतीयेछान्दोमिकेहनिइदमादिकेद्वेसूक्ते सूत्रितंच–संचत्वेजग्मुरितिसूक्तेइति । महाव्रतेपिनिष्केवल्ये उक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

संचृत्वेजग्मुर्गिरइन्द्रपूर्वीर्विचुत्वद्यन्तिविभ्वोमनीषाः ।
पुरानूनंचस्तुतयऋषीणांपस्पृध्रइन्द्रेअध्युक्थार्का ॥ १ ॥

सम् । च । त्वे इति । जग्मुः । गिरः । इन्द्र । पूर्वीः । वि । च । त्वत् । यन्ति । विऽभ्वः । मनीषाः । पुरा । नूनम् । च । स्तुतयः । ऋषीणाम् । पस्पृध्रे । इन्द्रे । अधि । उक्थऽअर्का ॥ १ ॥

हेइन्द्र त्वे त्वयि पूर्वीर्बह्वोगिरः स्तुतयश्च संजग्मुः संगच्छन्तेत्वत त्वत्तः विभ्वोविभवोविस्तृताःमनीषाः स्तोतृणांमतयश्च वियन्ति विविधंनिर्गच्छंति शेषःपरोक्षकृतः पुरा पूर्वस्मिन्काले नूनं अद्यच ऋषीणां अतीन्द्रियार्थदर्शिनांभरद्वाजादीनांस्तुतयः स्तोत्राणि इन्द्रे अधि अधिकंपस्पृध्रे अस्पर्धन्त अहमहमिकयाइन्द्रस्यस्तवनेत्वरितावभूवुरित्यर्थः तथा उक्थार्का उक्थंशस्त्रंतद्रूपाण्यर्काणिअर्चनसाधनानिस्तोत्राणिच पस्पृध्रे अस्पर्धन्त ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

पुरुहूतोयःपुरुगूर्तऋभ्वाँएकःपुरुप्रशस्तोअस्तियज्ञैः ।
रथोनमहेशवसेयुजानोऽस्माभिरिन्द्रोअनुमाद्योभूत् ॥ २ ॥

पुरुऽहूतः । यः । पुरुऽगूर्तः । ऋभ्वा । एकः । पुरुऽप्रशस्तः । अस्ति । यज्ञैः । रथः । न । महे । शवसे । युजानः । अस्माभिः । इन्द्रः । अनुऽमाद्यः । भूत् ॥ २ ॥

पुरुहूतः बहुभिराहूतः पुरुगूर्तःबहुभिरुद्यमितः ऋभ्वा महान् एकः प्रधानभूतः एवंगुणविशिष्टोयइन्द्रः यज्ञैः यष्टृभिःपुरुषैः यजमानसाधनैःस्तोत्रैर्वा पुरुप्रशस्तोस्ति बहुधाप्रशस्त–

स्तुवोभवति सइन्द्रः रथोन रथइव महे महते शवसे बलायतदर्थं युजानोस्मत्स्तुतिभिःयुज्यमानःसन् अस्माभिःस्तोतृभिः अनुमाद्योभूत् सर्वदास्तुत्योभवतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

नयंहिंसन्तिधीतयोनवाणीरिन्द्रंनक्षन्तीदभिवर्धयन्तीः ।
यदिस्तोतारःशतंयत्सहस्रंगृणन्तिगिर्वणसंशंतदस्मै ॥ ३ ॥

न । यम् । हिंसन्ति । धीतयः । न । वाणीः । इन्द्रम् । नक्षन्ति । इत् । अभि । वर्धयन्तीः । यदि । स्तोतारः । शतम् । यत् । सहस्रम् । गृणन्ति । गिर्वणसम् । शम् । तत् । अस्मै ॥ ३ ॥

यंइन्द्रं धीतयः कर्माणि परिचरणानि नहिंसन्ति नबाधन्ते वाणीर्वाण्यः स्तुतयश्च यन्नबाधन्ते दातुमसमर्थःपुरुषः अन्यकृतैःपरिचरणैःस्तुतिभिश्च भृशंखिद्यते अस्यचेन्द्रस्य बहुधनत्वाद्दातृत्वाच्च तस्मिन्प्रयुज्यमानानिपरिचरणानिस्तोत्राणिच बाधहेतवोनाभूवन्नित्यर्थः किंतर्हीत्यतआह तमिन्द्रं वर्धयन्तीः वर्धयंत्यःअभिनक्षन्तिइत् अभिगच्छन्तिएव अपिच गिर्वणसंगिरांसंभक्तारमिन्द्रं शतं शतसंख्याकाःस्तोतारोयदि गृणन्ति स्तुवन्ति यत् यदिच सहस्रं सहस्रसंख्याकाःस्तोतारः स्तुवन्ति तत्सर्वंस्तोत्रं अस्माइन्द्राय शं सुखकरंभवति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अस्माएतद्दिव्य१र्चेवमासामिमिक्षइन्द्रेन्ययामिसोमः ।
जनंनधन्वन्नभिसंयदापःसत्रावावृधुर्हवनानियज्ञैः ॥ ४ ॥

अस्मै । एतत् । दिवि । अर्चाऽइव । मासा । मिमिक्षः । इन्द्रे । नि । अयामि । सोमः । जनम् । न । धन्वन् । अभि । सम् । यत् । आपः । सत्रा । वावृधुः । हवनानि । यज्ञैः ॥ ४ ॥

एतत् एतस्मिन् दिवि दिवसे सौत्येहनि अर्चेव अर्चनसाधनेन स्तोत्रेणेव मासा मानेन इन्द्रायत्वावृत्रघ्नइत्यादिमंत्रसाध्येनयुक्तः मिमिक्षः वसतीवर्यैकधनाख्याभिरद्भिरासिक्तःसोमः अस्मै विभक्तिव्यत्ययः अस्मिन्निन्द्रे न्ययामि नियतोभूत् यद्वा अस्मैइन्द्राय एतत्स्तोत्रंमवाणीतिशेषः दिविद्युलोके अर्चेव अर्कःसूर्यइव मासा सुशोभमेतत् माति परिच्छिनत्तीतिमास-

श्चन्द्रमाः सइव मिमिक्षोः वृष्ट्युदकानसिक्ता यइन्द्रोवर्तते यस्मिन्निन्द्रे अभिषुतः सोमोनियम्यतेस्म किंच तमिन्द्रं यज्ञैर्यजनसाधनैः पुरोडाशादिभिर्हविर्भिःसार्धं हवनानि स्तोत्राणि सत्रासह वावृधुरवर्धयन् तत्रदृष्टान्तः—धन्वन् धन्वनि मरुदेशे अभि अभिमुखं संयद् सम्यग्गत्योगच्छंत्यआपः जनंन प्राणिनमिव यथा मरुदेशे उपलभ्यमानाआपःप्राणिनंवर्धयन्तितद्वत्॥४॥

अथपंचमी—

अस्मा॑ए॒तन्मह्यां॑ङ्गू॒षम॑स्मा॒इन्द्रा॑यस्तो॒त्रंम॒तिभि॑रवाचि।
अस॒द्यथा॑महति॑वृत्र॒तूर्य॒इन्द्रो॑वि॒श्वायु॑रवि॒ता॑वृ॒धश्च॑॥५॥६॥

अस्मै॑। ए॒तत्। मा॒हि॑। आ॒ङ्गू॒षम्। अ॒स्मै॒। इन्द्रा॑य। स्तो॒त्रम्।
म॒तिऽभिः॑। अ॒वा॒चि॒। अस॑त्। यथा॑। म॒ह॒ति। वृ॒त्रऽतूर्ये॑।
इन्द्रः॑। वि॒श्वऽआयुः। अ॒वि॒ता। वृ॒धः। च॒॥५॥६॥

अस्मैइन्द्राय महि महत् एतत् आंगूषं स्तोत्रं मतिभिः स्तोतृभिरवाचि उक्तमभूत् अस्मैइंद्राय स्तोत्रमितिपुनरुक्तिरादरार्था विश्वायुः सर्वत्रगन्ता सइन्द्रः महति प्रभूते वृत्रतूर्ये संग्रामे यथा येनप्रकारेण अस्माकं अविता रक्षकः वृधोवर्धयिताच असद्भवेद् तथा अवाचीत्यन्वयः॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेषष्ठोवर्गः॥६॥

कदाभुवन्नितिपंचर्चंद्वादशंसूक्तं नरस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं तथाचानुक्रान्तं—कदानरस्त्विति। तृतीयेछन्दोमेमहाव्रतेचनिष्केवल्येउक्तोविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

क॒दा भु॑व॒न्रथ॑क्षयाणि॒ब्रह्म॑क॒दास्तो॒त्रेस॑हस्रपो॒ष्यं॑दाः।
क॒दास्तोमं॑वासयो॒स्य॒राया॒क॒दाधियः॑कर॑सि॒वाज॑रत्नाः॥१॥

क॒दा। भु॒व॒न्। रथ॑ऽक्षयाणि। ब्रह्म॑। क॒दा। स्तो॒त्रे। स॒ह॒स्र॒ऽपो॒ष्य॑म्।
दाः॒। क॒दा। स्तोम॑म्। वा॒स॒यः॒। अ॒स्य॒। रा॒या। क॒दा। धियः॑।
क॒र॒सि॒। वाज॑ऽरत्नाः॥१॥

हेइन्द्र ब्रह्मणि ब्रह्माणि स्तोत्राण्यस्मदीयानि रथक्षयाणि रथनिवासानि कदाकस्मिन्काले भुवन् भवेयुः रथेवस्थितं त्वां कदाप्राप्नुवन्तीत्यर्थः कदा कस्मिन्काले स्तोत्रे स्तुवते मह्यं सहस्रपोष्यं सहस्रसंख्याकपुरुषपोषकं गोसमूहं पुत्रं वादाः दद्याः कदाच अस्यममस्तोतुः स्तोमं स्तोत्रं राया धनेन वासयः धियः कर्माणिचाग्निहोत्रादीनि वाजरत्नाः वाजैरन्नैः रमणीयाः कदाकस्मिन्काले करसि कुर्याः एवंस्तोता फलस्यविलंबमसहमानः इन्द्रमनयापृष्टवान् ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

कर्हिस्वित्तदिन्द्रयन्नृभिर्नॄन्वीरैर्वीरान्नीळयासेजयाजीन् ।
त्रिधातुगाअधिजयासिगोष्विन्द्रद्युम्नंस्वर्वद्धेह्यस्मे ॥ २ ॥

कर्हि । स्वित् । तत् । इन्द्र । यत् । नृऽभिः । नॄन् । वीरैः । वीरान् ।
नीळयासे । जयं । आजीन् । त्रिऽधातु । गाः । अधि । जयासि ।
गोषु । इन्द्र । द्युम्नम् । स्वःऽवत् । धेहि । अस्मे इति ॥ २ ॥

फलस्यविलंबमसहमानऋषिः अनयापीन्द्रंपृच्छति हेइन्द्र कर्हिस्वित् कदाखलु तद्भवेत् नृभिरस्मदीयैःपुरुषैः नॄन् शत्रुपुरुषान् तथा वीरैरस्मदीयैःपुत्रैः वीरान्शत्रुपुत्रांश्च यन्नीलयासेत्वं संश्लेपयेः संयोजयेः नीलयतिःसंश्लेषणकर्मा ईदृशं युद्धेयत्संश्लेपणंतत्कदाभवेदितिवितर्कः अपिचास्मदर्थं त्वं आजीन् संग्रामान् कदा जय जयेः कदाच गोष्वभिगन्तृषुशत्रुषु विद्यमानाः त्रिधातु त्रिधातूनां क्षीरदधिघृतानांत्रयाणां धारयित्रीर्गाः अधिजयासि अधिकंजयेः हेइन्द्र त्वं स्वर्वत् व्याप्तिमत् द्युम्नं धनं अस्मे अस्मासु कदा धेहि धारयेः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

कर्हिस्वित्तदिन्द्रयज्जरित्रेविश्वप्सुब्रह्मकृणवःशविष्ठ ।
कदाधियोननियुतोयुवासेकदागोमघाहवनानिगच्छाः ॥ ३ ॥

कर्हि । स्वित् । तत् । इन्द्र । यत् । जरित्रे । विश्वऽप्सु । ब्रह्म ।
कृणवः । शविष्ठ । कदा । धियः । न । निऽयुतः । युवासे । कदा ।
गोऽमघा । हवनानि । गच्छाः ॥ ३ ॥

अनयापिकतिचित्प्रश्नाःक्रियन्ते हेइन्द्र कर्हिस्वित् कदाखलु तन्नवेत् हेशविष्ठ बलवत्तमेन्द्र त्वं जरित्रे स्तोत्रे विश्वप्सु बहुविधरूपं बलान्नं कृणवः करोषीतियत् तत्कदाभवेदितिवितर्कः कदाच धियः कर्माणि नेतिसमुच्चये नियुतः स्तुतीश्च युवासे आत्मनियोजयेः कदाच त्वं गोमघाः गोमघानि गवांदातॄणि मंहतेर्दानार्थस्यरूपमुत्तरपदं हवनानि स्तोत्राणि गच्छाः अभिगच्छेः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सगोर्मघाजरित्रेअश्वंश्चन्द्रावाजंश्रवसोअधिधेहिपृक्षः ।
पीपिहीषःसुदुघामिन्द्रधेनुंभरद्वाजेषुसुरुचोरुरुच्याः ॥ ४ ॥

सः । गोऽमंघाः । जरित्रे । अश्वंऽचन्द्राः । वाजंऽश्रवसः । अधि ।
धेहि । पृक्षः । पीपिहि । इषः । सुऽदुघाम् । इन्द्र । धेनुम् ।
भरत्ऽवाजेषु । सुऽरुचः । रुरुच्याः ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सत्वं जरित्रे स्तोत्रे गोमघाः गवांदात्रीः अश्वश्चन्द्राः अश्वैराह्लादयन्तीः वाजश्रवसः वाजैर्बलैःप्रसिद्धाः एवंभूताः पृक्षोन्नानि भरद्वाजेषु भरद्वाजपुत्रेष्वस्मासु अधिधेहि धारय तथा इषस्तान्यन्नानि सुदुघां शोभनदोग्ध्रीं धेनुं गांच हेइन्द्र पीपिहि प्यायय अपिच ताइषो गौश्च सुरुचः शोभनदीप्तयोयथाभवन्तितया त्वं रुरुच्याः दीपयेः शोभनदीप्तियुक्ताश्चताःसन्त्वित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

तमानूनंवृजनमन्यथाचिच्छूरोयच्छक्रविदुरोगृणीषे ।
मानिररंशुक्रदुघस्यधेनोराङ्गिरसान्ब्रह्मणाविप्रजिन्व ॥ ५ ॥ ७ ॥

तम् । आ । नूनम् । वृजनम् । अन्यथा । चित् । शूरः । यत् ।
शक्र । वि । दुरः । गृणीषे । मा । निः । अरम् । शुक्रऽदुघस्य ।
धेनोः । आङ्गिरसान् । ब्रह्मणा । विप्र । जिन्व ॥ ५ ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वं नूनमद्यतनं वृजनं बाधकमस्मदीयंशत्रुं अन्यथाचित् अन्येनैवप्रकारेण योजय येनप्रकारेणसर्वेजीवन्तितद्विलक्षणंप्रकारंमरणाख्यंप्रापयेत्यर्थः आकारःपूरकः हेशक्र सर्वकार्येषुशक्तेन्द्र शूरः शौर्योपेतः विदुरः विशेषेणदारयिताशत्रूणां यद्वा दुरोद्वाराणिशत्रुसंबंधीनिविघटयंस्त्वं यत्यस्माद्गृणीषेस्माभिःस्तूयसे तस्मात्कारणात् शुक्रदुघस्य शुक्राणांनिर्मलानांदोग्धुरिन्द्रस्य धेनोर्वाचः स्तोत्रात् मानिररं मानिर्गच्छेयं यद्वा शुक्रस्य पयसोदोग्ध्याधेनोः त्वयादत्तायागोःसकाशात् मानिर्गच्छेयं अरमित्याख्यातंक्रगताविंत्यस्यरूपं सा सर्वदास्मासुनिवसत्वित्यर्थः हेविप्र प्राज्ञेन्द्र आंगिरसान् अंगिरोगोत्रजानस्मान् ब्रह्मणान्नेन जिन्व प्रीणय ॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

सत्रामदासइतिपंचर्चंत्रयोदशंसूक्तं नरस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं सत्रेत्यनुक्रान्तं पृष्ठ्यस्यपंचमेहनिनिष्केवल्यएतत्सूक्तंशस्यं सूत्रितंच—प्रेदंब्रह्मइन्द्रोमदायसत्रामदासइतिनिष्केवल्यमिति। विश्वजितिमाध्यंदिनसवने प्रशास्तुःशस्त्रे इदं सामसूक्ताख्यंशंसनीयं सूत्रितंच—सत्रामदासोयोजातएवाभूरेकइतिसामसूक्तानीति। महाव्रतेपिनिष्केवल्येउक्तोविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

सत्रामदासस्तवविश्वजन्याःसत्रारायोधयेपार्थिवासः।
सत्रावाजानामभवोविभक्तायद्देवेषुधारयथाअसुर्यम् ॥ १ ॥

सत्रा। मदासः। तव। विश्वऽजन्याः। सत्रा। रायः। अध।
ये। पार्थिवासः। सत्रा। वाजानाम्। अभवः। विऽभक्ता।
यत्। देवेषु। धारयथाः। असुर्यम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र तव त्वदीयामदासःसोमपानजनिताःमदाःसत्रा सत्यनामैतत् सत्यं विश्वजन्याः सर्वजनहिताभवन्ति यद्वा सत्रेतिमहन्नाम महान्तस्तवमदाइतियोज्यं अधापिच पार्थिवासः पृथिव्युपलक्षितेलोकत्रयेभवाःत्वदीयायेरायोधनसमूहाःसन्ति सत्रा तेसत्यं विश्वजनहिताभवन्तीत्यन्वयः किंच त्वं वाजानामन्नानां सत्रासत्यं विभक्ता दाता अभवोभवसि यद्वा सत्रा महतांवाजानामितियोज्यं यत् यस्मात् त्वं देवेषुमध्येअसुर्यंबलं धारयथाः अतःकारणात् त्वमेवंकरोषीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अनुप्रयेजेजनओजोअस्यसत्रादधिरेअनुवीर्याय।
स्यूमगृभेदुधयेवर्तेचक्रतुंवृञ्जन्त्यपिवृत्रहत्ये ॥ २ ॥

अनु । प्र । येजे । जनः । ओजः । अस्य । सत्रा । दधिरे ।
अनु । वीर्याय । स्यूमऽगृभे । दुधये । अर्वते । च । क्रतुम् ।
वृञ्जन्ति । अपि । वृत्रऽहत्ये ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य ओजोबलं जनोयजमानः अनुप्रयेजे सन्ततंप्रकर्षेणयजतेपूजयति अपिच समिन्द्रं वीर्याय वीरकर्मकर्तुं सत्रा सत्यं अनुदधिरे पुरोदधिरे यजमानाः यद्वा सत्रा महान्तमिन्द्रमितियोज्यं अपिच स्यूमगृभे स्यूम्नः स्यूतान् अविच्छेदेनवर्तमानान् शत्रून् गृह्णते दुधये दुधिर्हिंसाकर्मा तेषांहिंसकाय अर्वते शत्रूणामभिगंत्रेच तस्माइन्द्राय क्रतुं कर्मपरिचरणात्मकं वृंजन्ति निष्पादयन्ति किमर्थं वृत्रहत्ये वृत्रस्यवारकस्यशत्रोर्हननिमित्तम् ॥ २ ॥

अथतृतीया–

तंसध्रीचीरूतयोवृष्ण्यानिपौंस्यानिनियुतःसश्चुरिन्द्रम्।
समुद्रंनसिन्धवउक्थशुष्माउरुव्यचसंगिरआविशन्ति ॥ ३ ॥

तम् । सध्रीचीः । ऊतयः । वृष्ण्यानि । पौंस्यानि । निऽयुतः ।
सश्चुः । इन्द्रम् । समुद्रम् । न । सिन्धवः । उक्थऽशुष्माः ।
उरुऽव्यचसम् । गिरः । आ । विशन्ति ॥ ३ ॥

तंइंद्रं ऊतयोमरुतः सध्रीचीः सहांचन्त्यः संगताभूत्वा सश्चुः सचन्ते सेवन्ते यद्वा ऊतयस्तर्पकाण्यन्नानिसहवर्तमानानिभूत्वा सेवन्ते तथा वृष्ण्यानि वीर्याणिपौंस्यानि बलानिच नियुतोरथेयुज्यमानावडवाश्च तमिन्द्रं सेवन्ते अपिच उक्थशुष्माः उक्थंशस्त्रं तदेवशुष्मबलं यासां तादृशागिरः स्तुतयश्च उरुव्यचसं विस्तीर्णव्याप्तिकं तमिन्द्रं आविशन्ति प्रविशन्ति तत्रदृष्टान्तः–समुद्रंनसिन्धवः यथास्यन्दनशीलानद्यः समुद्रमाविशंति आविश्यच विभक्ततयानदृश्यन्ते एवंसर्वाअपिस्तुतयः इन्द्रेणैकीभवन्तीत्यर्थः ॥ ३॥

अथचतुर्थी–

सरायस्खामुपसृजागृणानःपुरुश्चन्द्रस्यत्वमिन्द्रवस्वः ।
पतिर्बभूथासमोजनानामेकोविश्वस्यभुवनस्यराजा ॥ ४ ॥

सः । रायः । खाम् । उप । सृज । गृणानः । पुरुऽचन्द्रस्य ।
त्वम् । इन्द्र । वस्वः । पतिः । बभूथ । असमः । जनानाम् ।
एकः । विश्वस्य । भुवनस्य । राजा ॥ ४ ॥

हेइन्द्र गृणानः स्तूयमानः सत्वं रायोधनस्य खां नदीनामिवत् अव्वतसंबद्धाधाराल-क्ष्यते धारां उपसृज विमुंच अस्माभिःसंयोजयेत्यर्थः कीदृशस्यधनस्य पुरुश्चन्द्रस्य बहूना-माह्लादकस्य वस्वः निवासकस्य अपिच असमोनुपमः सर्वोत्कृष्टस्त्वं जनानां सर्वेषांप्राणिनां पतिरधिपतिर्बभूथ बभूविथ तथा विश्वस्य सर्वस्य भुवनस्यभूतजातस्य एकःअसाधारणः राजा ईश्वरश्च बभूविथ ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

सतुश्रुधिश्रुत्यायोदुवोयुर्द्यौर्नभूमाभिरायोअर्यः ।
असोयथानःशवसाचकानोयुगेयुगेवयसाचेकितानः ॥ ५ ॥ ८ ॥

सः । तु । श्रुधि । श्रुत्या । यः । दुवःऽयुः । द्यौः । न । भूम ।
अभि । रायः । अर्यः । असः । यथा । नः । शवसा । चकानः ।
युगेऽयुगे । वयसा । चेकितानः ॥ ५ ॥ ८ ॥

हेइन्द्र श्रुत्या श्रुत्यानि श्रोतव्यानि स्तोत्राणि तु क्षिप्रं श्रुधि शृणु यस्त्वं दुवोयुः अ-स्मदीयंपरिचरणमात्मनइच्छन् अर्यः अरेःसंबन्धीनि रायोधनानि भूम बहुतराणि द्यौर्न सू-र्यइवाभिभवसि सत्वं श्रुधीत्यन्वयः अपिच शवसा आत्मीयेनबलेन स्तोतव्येन युक्तश्चकानः स्तूयमानः युगेयुगे कालेकाले वयसा हविर्लक्षणेनान्नेन चेकितानः प्रज्ञायमानस्त्वं यथा येनप्रकारेणनोस्माकमसाधारणोसि तथा असः स्याः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

अर्वाग्रथमितिपंचर्चंचतुर्दशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अर्वाग्रथमित्यनुक्रान्तं महाव्रतेनिष्केवल्येउक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अर्वाग्रथंविश्ववारन्तउग्रेन्द्रंयुक्तासोहरयोवहन्तु ।
कीरिश्चिद्धित्वाहवतेस्वर्वानृधीमहिसधमादस्तेअद्य ॥ १ ॥

अर्वाक् । रथम् । विश्वऽवारम् । ते । उग्र । इन्द्र । युक्तासः ।
हरयः । वहन्तु । कीरिः । चित् । हि । त्वा । हवते ।
स्वःऽवान् । ऋधीमहि । सधऽमादः । ते । अद्य ॥ १ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलेन्द्र युक्तासोरथेनयुक्ताः हरयोश्वाः तेत्वदीयं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयंरथं अर्वाक् अस्मदभिमुखं वहन्तु आनयन्तु हियस्मात् स्वर्वान् स्वः सुष्ठु वरणीयंगुणजातं तद्वान् कीरिश्चित् स्तोता भरद्वाजऋषिः त्वा त्वां हवते आह्वयति तस्मात्कारणात् त्वदीयंरथं अभिमुखं वहन्त्वित्यर्थः वयंच अद्येदानीं ते त्वया सधमादः सहमाद्यन्तऋधीमहि समृद्धाभवेम ॥ १ ॥

तृतीयेपर्यायेच्छावाकस्यप्रोद्रोणइत्येषाशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—प्रोद्रोणेहरयःकर्माग्मन्नितियाज्येइति ।

सैषात्रद्वितीया—

प्रोद्रोणेहरयःकर्माग्मन्पुनानासऋज्यन्तोअभूवन् ।
इन्द्रोनोअस्यपूर्व्यःपपीयाद्युक्षोमदस्यसोम्यस्यराजा ॥ २ ॥

प्रो इति । द्रोणे । हरयः । कर्म । अग्मन् । पुनानासः ।
ऋज्यन्तः । अभूवन् । इन्द्रः । नः । अस्य । पूर्व्यः । पपीयात् ।
द्युक्षः । मदस्य । सोम्यस्य । राजा ॥ २ ॥

हरयोहरितवर्णाः सोमाः कर्म अस्मदीयंयज्ञं प्रोअग्मन् प्रकर्षेणगच्छन्ति प्राप्नुवन्ति प्राप्यच पुनानासः पूयमानाः द्रोणे द्रोणकलशे ऋज्यन्तःऋजुगच्छन्तःअभूवन्भवन्ति पूर्व्यः

पुरातनः द्युक्षोदीप्तेर्निवासभूतः द्युस्थानोवा मदस्य मदकरस्य सोम्यस्य सोमस्य राजा ईश्वरः एवंभूतइन्द्रश्च अस्य इमं स्तोमं पपीयात् पिबतु ॥ २ ॥

अथतृतीया—

आसस्राणासःशवसानमच्छेन्द्रंसुचक्रेरथ्यासोअश्वाः ।
अभिश्रवऋज्यन्तोवहेयुर्नूचिन्नुवायोरमृतंविदस्येत् ॥ ३ ॥

आऽसस्राणासः । शवसानम् । अच्छ । इन्द्रम् । सुऽचक्रे ।
रथ्यासः । अश्वाः । अभि । श्रवः । ऋज्यन्तः । वहेयुः । नु ।
चित् । नु । वायोः । अमृतम् । वि । दस्येत् ॥ ३ ॥

आसस्राणासः परितोगच्छन्तः रथ्यासोरथेयुक्ताःअश्वाः ऋज्यन्तः ऋजुगमनाःसन्तः सुचक्रे शोभनचक्रे रथेवस्थितं शवसानं बलमिवाचरन्तमिन्द्रं श्रवः श्रवणीयमस्मदीयंहविरच्छाभिमुख्येनअभिवहेयुराबहेयुः नूचिदितिनिपातोनिषेधेअत्रवर्तते अमृतं अमरणहेतुभूतं सोमलक्षणं हविः वायोर्हेतोः नु इदानीं नूचित् नैवविदस्येत् क्षयंनप्राप्नुयात् पात्रेगृहीतः सोमोवायुनाशुष्यति ततःपुरैवतत्पानार्थं अश्वाइन्द्रमभिवहेयुरित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

वरिष्ठोअस्यदक्षिणामियर्तीन्द्रोमघोनांतुविकूर्मितमः ।
ययावज्रिवःपरियास्यंहोमघाचधृष्णोदयसेविसूरीन् ॥ ४ ॥

वरिष्ठः । अस्य । दक्षिणाम् । इयर्ति । इन्द्रः । मघोनाम् ।
तुविकूर्मिऽतमः । यया । वज्रिऽवः । परिऽयासि । अंहः ।
मघा । च । धृष्णो इति । दयसे । वि । सूरीन् ॥ ४ ॥

वरिष्ठउरुतमः तुविकूर्मितमः अतिशयेनबहुविधकर्माइन्द्रः मघोनां मघवतां हविर्लक्षणधनोपेतानांमध्ये अस्ययजमानस्य दक्षिणां यज्ञेदातव्यां इयर्ति प्रेरयति यद्वा मघोनामिति अस्येत्यनेनसमानाधिकरणं वचनव्यत्ययः मघोनोहविष्मतोस्ययजमानस्येत्यर्थः शेषःप्रत्यक्षकृतः हेवज्रिवोवज्रवन्निन्द्र ययादक्षिणयादत्तया अंहः पापं यज्ञसंबन्धि परियासि

विनाशयसि हेधृष्णो धर्षक मघा मघानि धनानि सूरीनस्तोतॄन्पुत्रांश्च यथाच दक्षिणयाविदयसे प्रयच्छसि तादृशीं दक्षिणां प्रेरयसीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

इन्द्रोवाजस्यस्थविरस्यदातेन्द्रोगीर्भिर्वर्धतांवृद्धमहाः ।
इन्द्रोवृत्रंहनिष्ठोअस्तुसत्वातासूरिःपृणतितूतुजानः ॥ ५ ॥ ९ ॥

इन्द्रः । वाजस्य । स्थविरस्य । दाता । इन्द्रः । गीःऽभिः ।
वर्धताम् । वृद्धऽमहाः । इन्द्रः । वृत्रम् । हनिष्ठः । अस्तु । सत्वा ।
आ । ता । सूरिः । पृणति । तूतुजानः ॥ ५ ॥ ९ ॥

अयमिन्द्रः स्थविरस्य श्रेष्ठस्य वाजस्यान्नस्य बलस्यवादाताभवतु सचेन्द्रोवृद्धमहाः प्रवृद्धतेजस्कःसन् गीर्भिरस्मदीयाभिः स्तुतिभिःवर्धतांसत्वाशत्रूणांशातयिता सइन्द्रः वृत्रं आवरकंशत्रुंहनिष्ठः हन्तृतमोस्तु भवतु अपिच सूरिः प्रेरकः सइन्द्रस्तूतुजानस्त्वरमाणः ता तानिधनानि आपृणति अस्मभ्यं प्रयच्छतु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अपादितइतिपंचर्चंपंचदशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं अपादित्यनुक्रान्तं महाव्रतेनिष्केवल्ये उक्तोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

अपादितउदुनश्चित्रतमोमहींभर्षद्द्युमतीमिन्द्रहूतिम् ।
पन्यसींधीतिंदैव्यस्ययामञ्जनस्यरातिंवनतेसुदानुः ॥ १ ॥

अपात् । इतः । उत् । ऊँ इति । नः । चित्रऽतमः । महीम् ।
भर्षत् । द्युऽमतीम् । इन्द्रऽहूतिम् । पन्यसीम् । धीतिम् । दैव्यस्य ।
यामन् । जनस्य । रातिम् । वनते । सुऽदानुः ॥ १ ॥

चित्रतमश्चायनीयतमःआश्चर्यतमोवासइन्द्रः नोस्मदीयात् इतः अस्मात्प्रहचमसादेःअपात् सोमं पिबतु यद्वा इतोस्माच्छत्रोः नोस्मानपात् पातु रक्षतु उदुइत्येतौपूरणौ तथा महीं मह

तीं द्युमतीं दीप्तिमतीं इन्द्रहूतिं इन्द्रस्यस्तुतिं भर्षत सइन्द्रोबिभर्तु धारयतु दैव्यस्य देवसंबन्धि नोजनस्य यामन् यामनि यज्ञेक्रियमाणां पन्यसीं स्तुत्यतमांधीतिं परिचरणरूपांक्रियां रातिं दातव्यंहविश्च सुदानुः शोभनदानइन्द्रः वनते संभजतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

दूराच्चिदावसतोअस्यकर्णाघोषादिन्द्रस्यतन्यतिब्रुवाणः ।
एयमेनंदेवहूतिर्ववृत्यान्मद्र्य१गिन्द्रमियमृच्यमाना ॥ २ ॥

दूरात् । चित् । आ । वसतः । अस्य । कर्णा । घोषात् । इन्द्रस्य ।
तन्यति । ब्रुवाणः । आ । इयम् । एनम् । देवऽहूतिः । ववृत्यात् ।
मद्र्यक् । इन्द्रम् । इयम् । ऋच्यमाना ॥ २ ॥

अस्येन्द्रस्य कर्णा कर्णौ दूराच्चित् दूरदेशादपि आवसतः स्तोत्रश्रवणार्थमागच्छतः इन्द्रस्य घोषात् घोषणीयात्स्तोत्राद्धेतोः ब्रुवाणः स्तुवन् स्तोता तन्यति शब्दंकरोति यद्वा सर्वत्रविस्तारयति देवहूतिः देवस्येन्द्रस्यआह्वानरूपाइयंस्तुतिश्च ऋच्यमानास्वयंप्रेर्यमाणासतीएनमिन्द्रं मद्र्यक् मदभिमुखं आववृत्यात् आवर्तयतु पुनरियमितिपूरणः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

तंवोधियापरमयापुराजामजरमिन्द्रमभ्यनूष्यर्कैः ।
ब्रह्माचगिरोदधिरेसमस्मिन्महांश्चस्तोमोअधिवर्धदिन्द्रे ॥ ३ ॥

तम् । वः । धिया । परमया । पुराऽजाम् । अजरम् । इन्द्रम् ।
अभि । अनूषि । अर्कैः । ब्रह्म । च । गिरः । दधिरे । सम् । अस्मिन् ।
महान् । च । स्तोमः । अधि । वर्धत् । इन्द्रे ॥ ३ ॥

हेइन्द्र तं तादृशमिन्द्रं वः त्वां व्यत्ययेनबहुवचनं परमया उत्कृष्टतमया धिया स्तुत्या अर्कैरर्चनसाधनैर्हविर्भिः सार्धं अभ्यनूषि अभिष्टौमि कीदृशं पुराजां पूर्वस्मिन्कालेजातं चिरन्तनं अजरं जरारहितं नित्यं अतःकारणात् अस्मिन्निन्द्रे ब्रह्म ब्रह्माणि हविर्लक्षणान्यन्नानि गिरः स्तुतयश्च संदधिरे संधीयन्ते संश्लिष्यन्ते महान्प्रवृद्धः स्तोमश्च अधिवर्धत् अधिकंवर्धते ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

वर्धाद्यंयज्ञउतसोममिन्द्रंवर्धाद्ब्रह्मगिरउक्थाचमन्म ।
वर्धाहैनमुपसोयामन्नक्तोर्वर्धान्मासाःशरदोद्यावइन्द्रम् ॥ ४ ॥

वर्धात् । यम् । यज्ञः । उत । सोमः । इन्द्रम् । वर्धात् । ब्रह्म । गिरः ।
उक्था । च । मन्म । वर्ध । अहं । एनम् । उपसः । यामन् । अक्तोः ।
वर्धान् । मासाः । शरदः । द्यावः । इन्द्रम् ॥ ४ ॥

यमिन्द्रं यज्ञोयागः वर्धात् वर्धयति उतापिच तत्साधनभूतःसोमश्च यंइन्द्रं वर्धयति त-
थाब्रह्म हविर्लक्षणमन्नंचपुरोडाशादिकं यमिन्द्रं वर्धात् वर्धयतिगिरः स्तोत्राणि मन्म मननी-
यानि उक्था उक्थशस्त्राणिचयं वर्धयन्ति एनमिन्द्रं उपसश्च अक्तोः रात्रेः यामन् यामनि गम-
नेसति वर्धयन्ति मासाः शरदः संवत्सराश्च द्यावोदिवसाश्चएनमिन्द्रं वर्धान् वर्धयन्ति ॥ ४॥

अथपंचमी–

एवाजज्ञानंसहसेअसामिवावृधानंराधसेचश्रुताय ।
महामुग्रमवसेविप्रनूनमाविवासेमवृत्रतूर्येषु ॥ ५ ॥ १० ॥

एव । जज्ञानम् । सहसे । असामि । वावृधानम् । राधसे । च ।
श्रुताय । महाम् । उग्रम् । अवसे । विप्र । नूनम् । आ ।
विवासेम । वृत्रऽतूर्येषु ॥ ५ ॥ १० ॥

हेविप्र मेधाविन्निन्द्र एव एवंजज्ञानं प्रादुर्भवन्तं सहसे शत्रूणामभिभवार्थं असामि बहु-
लं वावृधानं वर्धमानं महां महान्तं उग्रमुदूर्णबलंवांनूनं अद्य वृत्रतूर्येषु संग्रामेषु श्रुताय
विश्रुताय राधसे धनायच अवसे रक्षणायच आविवासेम परिचरेम ॥ ५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

मंदस्वकविरितिपंचर्चषोळशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं मन्द्रस्वेत्यनुक्रान्तं गतोवि-
नियोगः ।

तत्रप्रथमा–

मन्द्रस्यंकुवेर्दिव्यस्यवह्नेर्विप्रंमन्मनोवचनस्यमध्वः ।
अपांनुस्तस्यंसचुनस्यंदेवेषोयुवस्वगृणतेगोअंग्राः ॥ १ ॥

मन्द्रस्यं । कुवेः । दिव्यस्यं । वह्नेः । विप्रंऽमन्मनः । वचनस्यं । मध्वः ।
अपाः । नः । तस्यं । सचनस्यं । देव । इषः । युवस्व । गृणते । गोऽअंग्राः ॥ १ ॥

मन्द्रस्य मोदनस्य मदकरस्यवा कवेः विक्रान्तस्य दिव्यस्य दिविभवस्य वह्नेर्वोढुः विप्रमन्मनः विप्रामेधाविनोमन्मःस्तोतारोयस्यसःतथोक्तःतस्य वचनस्य वचनीयस्य स्तुत्यस्य तस्यसर्वत्रप्रसिद्धस्य सचनस्य सेव्यस्य एवंभूतस्य मध्वोमधुनः सोमस्य क्रियाग्रहणंकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेषष्ठी एवंभूतं नोस्मदीयंसोमं हेइन्द्र त्वं अपाःपिब अपिच हेदेव द्योतमानेन्द्र गृणते स्तुवते तृतीयार्थेचतुर्थी स्तुवतामयागोअग्राः गावः अग्रेमुखेयासांताहशा-इषोन्नानि युवस्व संयोजय ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अयमुंशानःपर्यद्रिमुस्राऋतधीतिभिर्ऋतयुग्युंजानः ।
रुजदरुंग्णंविवलस्यसानुंपणींर्वचोभिरभियोधदिन्द्रः ॥ २ ॥

अयम् । उशानः । परि । अद्रिम् । उस्राः । ऋतधीतिऽभिः ।
ऋतऽयुक् । युजानः । रुजत् । अरुंग्णम् । वि । वलस्यं । सानुम् ।
पणीन् । वचःऽभिः । अभि । योधत् । इन्द्रः ॥ २ ॥

अयमिन्द्रः अद्रिं बलेन गोपिधानाय निर्मितं शिलोच्चयं परि परितः पर्वतसमीपे विद्यमानाउस्रागाः उशानः कामयमानः ऋतधीतिभिः सत्यकर्मभिः अंगिरोभिः युजानः संगच्छमानः ऋतयुक् ऋतेनतत्कृतेनस्तोत्रेणयुक्तश्च भूत्वा बलस्यासुरस्य स्वभूतं सानुमुच्छ्रितंपर्वतं अरुग्णं अन्यैरभग्नं विरुजत् व्यभांक्षीत् किंच पणीन् बलानुचरानेतत्संज्ञानसुरांश्च वचोभिः स्तुत्यैरायुधैः संतर्जनरूपैर्वाक्यैरेववायमिन्द्रः अभियोधत् अभ्ययुध्यत् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अयंद्योतयदद्युतोव्य१क्तून्दोषावस्तोःशरदइन्दुरिन्द्र ।
इमंकेतुमदधुर्नूचिदह्नांशुचिजन्मनउषसंश्चकार ॥ ३ ॥

अयम् । द्योतयत् । अद्युतः । वि । अक्तून् । दोषा । वस्तोः ।
शरदः । इन्दुः । इन्द्र । इमम् । केतुम् । अदधुः । नु । चित् । अह्नाम् ।
शुचिऽजन्मनः । उषसः । चकार ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वयानियम्यमानः पीयमानोवा अयमिन्दुः सोमः अद्युतः अद्योतमानान् अक्तून् अक्तुरितिरात्रिनाम अत्रचतत्संबन्धात्पक्षमासादयोलक्ष्यन्ते पक्षमासादीन्तथादोषारात्रिं वस्तोः दिवसंशरदः संवत्सरांश्च विद्योतयत् व्यदीपयत् कुतइत्यतआह नूचित् पुरादेवा इमंसोमं चन्द्रात्मना नभसिवर्तमानं अह्नां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माद्ददधुर्व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पक्षमासादयःसर्वेप्रकाश्यन्ते चन्द्रगत्यधीनत्वात्तिथिविभागानां अपिचायंसोमः उषसः उषःकालान् शुचिजन्मनः आत्मीयेनतेजसा शुद्धोदयान् चकार करोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अयंरोचयदरुचोरुचानो३ऽयंवासयद्व्यृ१तेनपूर्वीः ।
अयमीयतऋतयुग्भिरश्वैःस्वर्विदानाभिनाचर्षणिप्राः ॥ ४ ॥

अयम् । रोचयत् । अरुचः । रुचानः । अयम् । वासयत् । वि ।
ऋतेन । पूर्वीः । अयम् । ईयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा ।
नाभिना । चर्षणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः रुचानोरोचमानः सूर्यात्मनादीप्यमानः अरुचः प्रकाशरहितान् तमसामलीमसान्सर्वांल्लोकान् रोचयत् प्रकाशयति तथा पूर्वीर्बह्वीरुषसश्च अयमिन्द्रः ऋतेन सत्यभूतेन सर्वत्रगमनशीलेनवा तेजसा विवासयत् व्यापयति तत्रत्यानितमांसिनिवर्तयतीत्यर्थः तथा ऋतयुग्भिः ऋतेनस्तोत्रेणयुज्यमानैरश्वैः नाभिना संनद्धेन स्वर्विदासुष्ठु अरणीयस्य धनस्य लंभकेनरथेन चर्षणिप्राः चर्षणीनांमनुष्याणांकामैःपूरयितासन् अयमेवेन्द्रः ईयते गच्छति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

नूगृणानोगृणतेप्रत्नराजन्निषःपिन्ववसुदेयायपूर्वीः ।
अपओषधीरविषावनानिगाअर्वतोनृनृचसेरिरीहि ॥ ५ ॥ ११ ॥

नु । गृणानः । गृणते । प्रत्न । राजन् । इषः । पिन्व । वसुऽदेयाय ।
पूर्वीः । अपः । ओषधीः । अविषा । वनानि । गाः । अर्वतः ।
नॄन् । ऋचसे । रिरीहि ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेप्रत्न पुरातन राजन् राजमानेन्द्र गृणानः स्तूयमानस्त्वं वसुदेयाय वसुनिधनानित्वया देयानियस्मैतादृशाय गृणते स्तुवते पूर्वीर्बह्वीः इषोन्नानि नु क्षिप्रं पिन्व सिंच प्रयच्छेत्यर्थः किंच ऋचसे अर्चयित्रेस्तोत्रे अपः वृष्टिलक्षणान्युदकानि ओषधीः व्रीह्यादीन् अविषाविषरहिता निरक्षकाणिवा वनानि वृक्षजातानि चूतपनसादीनि गाः अर्वतोश्वान्नॄन्मनुष्यांश्च कर्मकरान् रिरीहि देहि ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

इन्द्रपिबेतिपंचर्चंसप्तदशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं त्रैष्टुभमैन्द्रं इन्द्रपिबेत्यनुक्रान्तं। गतः सूक्तविनियोगःप्रथमेरात्रिपर्यायेअच्छावाकस्यआद्याशस्त्रयाज्या सूत्रितंच–इन्द्रपिबतुभ्यंसुतोमदायेति।

सैषाप्रथमा–

इन्द्रपिबतुभ्यंसुतोमदायावस्यहरीविमुचासखाया ।
उतप्रगायगणआनिषद्याथायज्ञायगृणतेवयोधाः ॥ १ ॥

इन्द्र । पिब । तुभ्यम् । सुतः । मदाय । अव । स्य । हरी इति ।
वि । मुच । सखाया । उत । प्र । गाय । गणे । आ । निऽसद्य ।
अथ । यज्ञाय । गृणते । वयः । धाः ॥ १ ॥

हेइन्द्र तं सोमं पिब यः सोमस्तुभ्यं मदाय मदार्थं सुतोभिषुतः यतस्त्वयासोमः पातव्यः अतःकारणात् सखाया समानख्यानौ मित्रभूतौवा हरी अश्वौ अवस्य अवस्थापय तदनन्तरं

अथतृतीया–

अयंद्योतयदद्युतोव्य१क्तून्दोषावस्तोःशरदइन्दुरिन्द्र ।
इमंकेतुमदधुर्नूचिदह्नांशुचिजन्मनउषसश्चकार ॥ ३ ॥

अयम् । द्योतयत् । अद्युतः । वि । अक्तून् । दोषा । वस्तोः ।
शरदः । इन्दुः । इन्द्र । इमम् । केतुम् । अदधुः । नु । चित् । अह्नाम् ।
शुचिऽजन्मनः । उषसः । चकार ॥ ३ ॥

हेइन्द्र त्वयानियम्यमानः पीयमानोवा अयमिन्दुः सोमः अद्युतः अद्योतमानान् अक्तून् अक्तुरितिरात्रिनाम अत्रचतत्संबन्धात्पक्षमासादयोलक्ष्यन्ते पक्षमासादीन्तथादोषारात्रिं वस्तोः दिवसंशरदः संवत्सरांश्च वियोतयत् व्यदीपयत् कुतइत्यतआह नूचित् पुरादेवा इमंसोमं चन्द्रात्मना नभसिवर्तमानं अह्नां दिवसानां केतुं प्रज्ञापकं यस्माददधुर्व्यदधुः अकुर्वन् तस्मादनेन पक्षमासादयःसर्वेप्रकाश्यन्ते चन्द्रगत्यधीनत्वात्तिथिविभागानां अपिचायंसोमः उषसः उषःकालान् शुचिजन्मनः आत्मीयेनतेजसा शुद्धोदयान् चकार करोति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अयंरोचयदरुचोरुचानो३यंवासयद्व्यृ१तेनपूर्वीः ।
अयमीयतऋतयुग्भिरश्वैःस्वर्विदानाभिनाचर्षणिप्राः ॥ ४ ॥

अयम् । रोचयत् । अरुचः । रुचानः । अयम् । वासयत् । वि ।
ऋतेन । पूर्वीः । अयम् । ईयते । ऋतयुक्ऽभिः । अश्वैः । स्वःऽविदा ।
नाभिना । चर्षणिऽप्राः ॥ ४ ॥

अयमिन्द्रः रुचानोरोचमानः सूर्यात्मनादीप्यमानः अरुचः प्रकाशरहितान् तमसामलीमसान्सर्वाल्लोकान् रोचयत् प्रकाशयति तथा पूर्वीर्बह्वीरुषसश्च अयमिन्द्रः ऋतेन सत्यभूतेन सर्वत्रगमनशीलेनवा तेजसा विवासयत् व्यापयति तत्रत्यानितमांसिनिवर्तयतीत्यर्थः तथा ऋतयुग्भिः ऋतेनस्तोत्रेणयुज्यमानैरश्वैः नाभिना संनद्धेन स्वर्विदासुष्ठु अरणीयस्य धनस्य लंभकेनरथेन चर्षणिप्राः चर्षणीनांमनुष्याणांकामैःपूरयितासन् अयमेवेन्द्रः ईयते गच्छति ॥ ४ ॥

अथचतुर्थी—

आयाहिशश्वदुशतायंयाथेन्द्रमहामनसासोमपेयम् ।
उपब्रह्माणिशृणवइमानोथातेयज्ञस्तन्वेवयोधात् ॥ ४॥

आ । याहि । शश्वत् । उशता । ययाथ । इन्द्र । महा । मनसा ।
सोमऽपेयम् । उप । ब्रह्माणि । शृणवः । इमा । नः । अथ ।
ते । यज्ञः । तन्वे । वयः । धात् ॥ ४ ॥

हेइन्द्र पुराशश्वद्बहुकृत्वोययाथ सोमपानार्थयज्ञंगतवानसि अतःकारणात् उशताअस्मान्कामयमानेन महामहतामनसासह सोमपेयंसोमःपीयतेयस्मिन्तादृशमस्मदीयंयज्ञं आयाहिअभिगच्छ आगत्यच ब्रह्माणिस्तोत्राणि इमाइदानींप्रयुज्यमानानि नोस्मदीयानिउपशृणवःउपशृणु अथानन्तरं यज्ञोयजमानस्तेतवतन्वेशरीरायत्वच्छरीरपोषार्थं वयोन्नंसोमात्मकंधाद्ददातु ॥४॥

अथपंचमी—

यदिन्द्रदिविपार्येयदृधग्यद्वास्वेसदनेयत्रवासि ।
अतोनोयज्ञमवसेनियुत्वान्त्सजोषाःपाहिगिर्वणोमरुद्भिः ॥ ५॥१२॥

यत् । इन्द्र । दिवि । पार्ये । यत् । ऋधक् । यत् । वा । स्वे ।
सदने । यत्र । वा । असि । अतः । नः । यज्ञम् । अवसे ।
नियुत्वान् । सऽजोषाः । पाहि । गिर्वणः । मरुत्ऽभिः ॥ ५ ॥ १२ ॥

हेइन्द्र पार्येपारगेदूरदेशे दिविद्युलोकाख्ये यद्यदित्वंवर्तसे यदिवा ऋधक्एतत्पृथक्शब्देनसमानार्थं पृथगन्यस्मिन्देशेवर्तसे यद्वा स्वेस्वकीयेसदनेगृहे अथवा किमनेनविशेषणेन यत्रयस्मिन्देशेअसिभवसि अतोस्मात्स्थानादागत्यहेगिर्वणः गिरांसंभक्तरिन्द्र नियुत्वान्नियुतोश्वाःतद्वान् मरुद्भिःसजोषाःसहप्रीयमाणस्त्वं नोस्माकमवसेरक्षणाययज्ञमस्मदीयंयागंपाहिरक्ष यद्वा यज्ञंयजमानसाधनंअस्मदीयंसोमं अवसेतर्पणायपाहि पिब ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वादशोवर्गः ॥ १२ ॥

विमुच रथाद्विमुंच उवापिचगणे अस्मवस्तोतृसंघेआ आभिमुख्येन निषद्योपविश्य मगाय अस्माभिःकृतंस्तोत्रमुपश्लोकय अथानन्तरं यज्ञाय यजमानाय गृणते स्तुवते वयोन्नंधाः देहि ॥१॥

द्वितीयेरात्रिपर्यायेच्छावाकस्यपिबेतिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—अस्यपिबेतियाज्येति ।

सैषासूक्तेद्वितीया—

अस्यपिबयस्यजज्ञानइन्द्रमदायक्रत्वेअपिबोविरप्शिन् ।
तमुतेगावोनरआपोअद्रिरिन्दुंसमह्यन्पीतयेसमस्मै ॥ २ ॥

अस्य । पिब । यस्य । जज्ञानः । इन्द्र । मदाय । क्रत्वे । अपिबः । विऽरप्शिन् । तम् । ऊँ इति । ते । गावः । नरः । आपः । अद्रिः । इन्दुम् । सम् । अह्यन् । पीतये । सम् । अस्मै ॥ २ ॥

हेइन्द्र अस्यइमंसोमंपिब हेविरप्शिन् महन्जज्ञानोजायमानएवत्वंयस्यपंसोमंअपिबः पूर्वंपीतवानसि किमर्थं मदायहर्षाय क्रत्वेकर्मणे वृत्रवधादिलक्षणंवीर्यंकर्मकर्तुंच तमुताहशमेवेन्दुंसोमंगावःगविभवाःश्रपणसाधनाःक्षीरादयः नरोनेतारोध्वर्यवः आपोवसतीवर्याख्याः अद्रिरभिषवार्थंग्रावाएतेसर्वे अस्मैअस्येन्द्रस्यैततपीतयेपानार्थं समह्यनसमगमयन् हिगताविल्यस्यैतद्रूपं पुनःसमितिपूरकः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

समिद्धेअग्नौसुतइन्द्रसोमआत्वावहन्तुहरयोवहिष्ठाः ।
त्वायतामनसाजोहवीमीन्द्रायाहिसुवितायमहेनः ॥ ३ ॥

सम्ऽइद्धे । अग्नौ । सुते । इन्द्र । सोमे । आ । त्वा । वहन्तु । हरयः । वहिष्ठाः । त्वाऽयता । मनसा । जोहवीमि । इन्द्र । आ । याहि । सुवितायं । महे । नः ॥ ३ ॥

अग्नौसमिद्धेसम्यगिन्धनैःदीप्ते सोमेसुते अभिषुतेसति हेइन्द्र त्वात्वांवहिष्ठाः वोढृतमाः हरयोश्वाःआवहन्तु इमंयज्ञंमत्यानयन्तु अहंचत्वायता त्वांकामयमानेनमनसाजोहवीमि पुनःपुनराह्वयामि हेइन्द्र त्वंनोस्माकंमहेमहते सुवितायकल्याणाय आयाहिआगच्छ ॥ ३ ॥

अथतृतीया–

एषद्रप्सोवृंषभोविश्वरूपइंद्रायवृष्णेसमंकारिसोमंः ।
एतंपिंबहरिवःस्थातरुग्रयस्येशिषेप्रदिविंयस्तेअन्नम् ॥ ३॥

· एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वऽरूपः । इन्द्राय । वृष्णे । सम् ।
अकारि । सोमः । एतम् । पिब । हरिऽवः । स्थातः । उग्र ।
यस्य । ईशिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नम् ॥ ३ ॥

द्रप्सोद्रवणशीलोवृषभःकामानांवर्षिता विश्वरूपःबहुविधरूपोपेतः ईदृग्विधएषसोमः वृष्णेकामानांवर्षित्रेइंद्रायइन्द्रस्यपानार्थं समकारिअभिषवादिभिःसंस्कृतोभूत् हेहरिवः हरीअश्वौ तद्वन्हेस्थातः सर्वेषामधिष्ठातः उग्रउद्गूर्णबलेन्द्र एतमीदृशंसोमंपिब यस्यसोमस्यप्रदिवि जातावेकवचनं प्रभूतेषुदिवसेषु प्रगतेष्वहःसुवा ईशिषे त्वमेवेश्वरोभवसि यश्चसोमस्ते तवअन्नंअन्नत्वेनपरिकल्पितः एतंपिबेत्यन्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सुतःसोमोअसुंतादिन्द्रवस्यानयंश्रेयांचिकितुषेरणाय ।
एतंतितिर्वउपयाहियज्ञंतेनविश्वास्तविषीराप्र्णस्व ॥ ४ ॥

सुतः । सोमः । असुतात् । इन्द्र । वस्यान् । अयम् । श्रेयान् ।
चिकितुषे । रणाय । एतम् । तितिर्वः । उप । याहि । यज्ञम् ।
तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सुतोभिषुतोयंसोमः असुतात्अरुताभिषवात्सोमादन्यदीयात्वस्यान्वसीयान् वसुमत्तरःप्रशस्यतरः तथा चिकितुषेविदुषेअभिज्ञायतुभ्यं रणायरमणीयाय तदर्थं श्रेयान्श्रेष्ठश्चभवति त्वामतिशयेनरमयितेत्यर्थः हेतितिर्वः शत्रूणांतरितरिन्द्र यज्ञंयजनसाधनमेतं सोमंउपयाहि उपगच्छ तेनचसोमेनविश्वास्तविषीः सर्वाणिबलानिआपृणस्व आपूरय ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

ह्वयांमसित्वेन्द्रंयाह्यर्वाङरंन्तेसोमंस्तन्वेभवाति ॥
शतंक्रतोमादयंस्वासुतेषुप्रास्माँअवपृतंनासुप्रविक्षु ॥ ५ ॥ १३ ॥

अहेळमानइतिपंचर्चमष्टादशंसूक्तंभरद्वाजस्यार्षंत्रैष्टुभमैन्द्रं अनुक्रान्तंच—अहेळमानइति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

अहे॑ळमान॒ उप॑याहि य॒ज्ञंतुभ्यं॑पवन्त॒ इन्द॑वः सु॒तासः॑ ।
गावो॒ न व॑ज्रि॒न्त्स्वमोको॒ अच्छेन्द्रागहि प्रथ॒मो य॒ज्ञिया॑नाम् ॥ १ ॥

अहे॑ळमानः । उप॑ । या॒हि॒ । य॒ज्ञम् । तुभ्य॑म् । प॒व॒न्ते॒ । इन्द॑वः ।
सु॒तासः॑ । गावः॑ । न । व॒ज्रि॒न् । स्वम् । ओकः॑ । अच्छ॑ ।
इन्द्र॑ । आ । ग॒हि॒ । प्र॒थ॒मः । य॒ज्ञिया॑नाम् ॥ १ ॥

हेइन्द्र अहेळमानोऽक्रुध्यंस्त्वं यज्ञमस्मदीयंउपयाहि उपगच्छ यतःकारणात्तुभ्यंत्वदर्थं सुतासःअभिषुताःइन्दवःसोमाःपवन्तेपूयन्ते दशापवित्रेणशोध्यन्ते हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र गावोन गावःस्वकीयंगोष्ठमिव स्वंस्वकीयंओकःस्थानंद्रोणकलशादिलक्षणं अच्छाभिमुख्येनमामुवन्तीविशेषः अतःकारणात् हेइन्द्र यज्ञियानांयज्ञार्हाणांदेवानांमध्येप्रथमोमुख्यस्त्वं आगहि आगच्छ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

या ते॑ का॒कुत्सुकृ॑ता॒ या वरि॑ष्ठा॒ यया॒ शश्व॒त्पिब॑सि॒ मध्व॑ ऊ॒र्मिम् ।
तया॑ पाहि॒ प्र ते॑ अध्व॒र्युर॑स्था॒त्सं ते॒ वज्रो॑ वर्ततामिन्द्र ग॒व्युः ॥ २ ॥

या । ते॒ । का॒कुत् । सुऽकृ॑ता । या । वरि॑ष्ठा । यया॑ । शश्व॑त् ।
पिब॑सि । मध्वः॑ । ऊ॒र्मिम् । तया॑ । पा॒हि॒ । प्र । ते॒ । अ॒ध्व॒र्युः ।
अ॒स्था॒त् । सम् । ते॒ । वज्रः॑ । व॒र्त॒ता॒म् । इ॒न्द्र॒ । ग॒व्युः ॥ २ ॥

हेइन्द्र या ते तवकाकुज्जिह्वा सुकृतासुष्ठुधात्रानिर्मिता याच वरिष्ठाउरुतमाविस्तीर्णतमा ययाचमध्वोमधुनःसोमस्यऊर्मिरसंशश्वद्बहुकृत्वःपिबसि तयाजिह्वयास्मदीयंसोमंपाहिपिब तदर्थमध्वर्युरध्वरस्यनेताऋत्विग्गृहीतसोमःसन् प्रास्थात् हविर्धानादुत्तरवेदिदेशंप्रत्यगमत् अपिच हेइन्द्र गव्युःशत्रुसंबंधिनीर्गाःआत्मनइच्छन् तेत्वदीयोवज्रःसंवर्ततां शत्रुभिःसंगतोभवतु तान्हंत्वित्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

एषद्रप्सोवृषभोविश्वरूपइंद्रायवृष्णेसमकारिसोमः ।
एतंपिबहरिवःस्थातरुग्रयस्येशिषेप्रदिवियस्तेअन्नम् ॥ ३॥

. एषः । द्रप्सः । वृषभः । विश्वऽरूपः । इन्द्राय । वृष्णे । सम् ।
अकारि । सोमः । एतम् । पिब । हरिऽवः । स्थातः । उग्र ।
यस्य । ईशिषे । प्रऽदिवि । यः । ते । अन्नम् ॥ ३ ॥

द्रप्सोद्रवणशीलोवृषभःकामानांवर्षिता विश्वरूपःबहुविधरूपोपेतः ईदृग्विधएषसोमः वृष्णेकामानांवर्षित्रेइंद्रायइन्द्रस्यपानार्थं समकारिअभिषवादिभिःसंस्कृतोभूत् हेहरिवः हरीअश्वौ तद्वन्हेस्थातः सर्वेषामधिष्ठातः उग्रउद्गूर्णबलेन्द्र एतमीदृशंसोमंपिब यस्यसोमस्यप्रदिवि जातावेकवचनं प्रभूतेषुदिवसेषु प्रगतेष्वहःसुवा ईशिषे त्वमेवेश्वरोभवसि यश्चसोमस्ते तवअन्नंअन्नत्वेनपरिकल्पितः एतंपिबेत्यन्वयः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

सुतःसोमोअसुतादिन्द्रवस्यानयंश्रेयांचिकितुषेरणाय ।
एतंतितिर्वउपयाहियज्ञंतेनविश्वास्तविषीरापृणस्व ॥ ४ ॥

सुतः । सोमः । असुतात् । इन्द्र । वस्यान् । अयम् । श्रेयान् ।
चिकितुषे । रणाय । एतम् । तितिर्वः । उप । याहि । यज्ञम् ।
तेन । विश्वाः । तविषीः । आ । पृणस्व ॥ ४ ॥

हेइन्द्र सुतोभिषुतोयंसोमः असुतात्अकृताभिषवात्सोमादन्यदीयात्वस्यान्वसीयान् वसुमत्तरःप्रशस्यतरः तथा चिकितुषेविदुषेअभिज्ञायतुभ्यं रणायरमणीयाय तदर्थं श्रेयान्श्रेष्ठश्चभवति त्वामतिशयेनरमयितेत्यर्थः हेतितिर्वः शत्रूणांतरितरिन्द्र यज्ञंयजनसाधनमेतं सोमंउपयाहि उपगच्छ तेनचसोमेनविश्वास्तविषीः सर्वाणिबलानिआपृणस्व आपूरय ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

ह्वयामसित्वेन्द्रयाह्यर्वाङरंतेसोमस्तन्वेभवाति ॥
शतक्रतोमादयस्वासुतेषुप्रास्माँअवपृतनासुप्रविक्षु ॥ ५ ॥ १३ ॥

हुवामसि । त्वा । आ । इन्द्र । याहि । अर्वाङ् । अरम् । ते ।
सोमः । तन्वे । भवाति । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । मादयस्व ।
सुतेषु । प्र । अस्मान् । अव । पृतनासु । प्र । विक्षु ॥ ५ ॥ १३ ॥

हेइन्द्र त्वात्वांहुवामसिआह्वयामः अतःकारणात्त्वंअर्वाङस्मदभिमुखःसन्आयाहिआगच्छ अस्मदीय.सोमश्च तेतन्वेतवशरीरायअरंपर्याप्तंभवातिभवतु त्वदीयंशरीरंयथाभिलाषं तर्पयत्वित्यर्थः हेशतक्रतो बहुविधकर्मन्निन्द्र त्वंचसुतेष्वभिषुतेष्वस्मदीयेषुसोमेषु मादयस्व तृप्यस्व मदतृप्तियोगे तदनन्तरं पृतनासुसंग्रामेषु अस्मान्प्राव प्रकर्षेणरक्ष नकेवलंपृतनासु किन्तु विक्षुसर्वासुप्रजासु अस्मान्प्राव प्ररक्ष ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

प्रत्यस्माइतिचतुर्ऋचमेकोनविंशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैन्द्रं चतुर्थीबृहती शिष्टाअनुष्टुभः तथाचानुक्रान्तं–प्रत्यस्मैचतुष्कमानुष्टुभंबृहत्यन्तमिति । प्रातःसवनेच्छावाकस्यइदमुन्नीयमानसूक्तं सूत्रितंच–प्रत्यस्माइत्युन्नीयमानायानूच्येइति ।

तत्रप्रथमा–

प्रत्यस्मैपिपीषतेविश्वानिविदुषेभर ।
अरंगमायजग्मयेपश्चाद्दघ्वनेनरे ॥ १ ॥

प्रति । अस्मै । पिपीषते । विश्वानि । विदुषे । भर । अरम्ऽगमाय ।
जग्मये । अपश्चात्ऽदघ्वने । नरे ॥ १ ॥

हेअध्वर्यो अस्माइन्द्रायप्रतिभर अभिहर सोमंप्रयच्छेत्यर्थः कीदृशायेन्द्राय पिपीषतेपातुमिच्छते विश्वानिसर्वाणिवेद्यानिविदुषेजानते अरंगमाय पर्याप्तगमनाय जग्मयेयज्ञेषुगमनशीलाय अपश्चाद्दघ्वने दघिर्गतिकर्मा अपश्चाद्गमनाय सर्वेषामग्रगामिने नरेनेत्रेयज्ञानां ॥ १ ॥

तृतीयेस्वरसाम्नि निष्केवल्येएमेनमितिस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितंच–एमेनंप्रत्येतनेत्यायोवारायेषामिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेद्वितीया–

एमेनंप्रत्येतनसोमेभिःसोमपातमम्।
अमत्रेभिर्ऋजीपिणमिन्द्रंसुतेभिरिन्दुभिः ॥ २ ॥

आ। ईम्। एनम्। प्रतिऽएतन। सोमेभिः। सोमऽपातमम्।
अमत्रेभिः। ऋजीपिणम्। इन्द्रम्। सुतेभिः। इन्दुऽभिः ॥ २ ॥

हेअध्वर्यवः सोमेभिःसोमैःकरणभूतैः सोमपातमंअतिशयेनसोमस्यपातारमेनमिन्द्रं आ-अभिमुखंप्रत्येतनप्रतिगच्छत ईमितिनिपातोनर्थकः कीदृशमिन्द्रं अमत्रेभिःअमत्रैः सोमपात्रैः ग्रहचमसादिभिः ऋजीपिणं ऋजीषंशत्रूणामुपार्जकंबलं तद्वन्तं यद्वा ऋजीपिणमित्युत्तरत्रसंबन्धनीयं सुतेभिरभिषुतैरिन्दुभिः सोमैःऋजीपिणं गतसारःसोमऋजीषः तद्वन्तं अथवा अमत्रेभिः अमत्रैरमात्रैरपरिमितैःअभिषुतैःसोमैः ऋजीपिणं ऋजेर्गत्यर्थाद् भावसाधनऋजीषशब्दः ततो-मत्वर्थीयइनिः संगतमित्यर्थः एवंविधमिन्द्रंप्रतिगच्छतेत्यन्वयः अन्यआह–अमत्रेभिः ग्रहचमसादिगतैः अभिषुतैः सोमैः ऋजीपिणं बलवन्तमेनंइन्द्रंप्रतिगच्छतेति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

यदींसुतेभिरिन्दुभिःसोमेभिःप्रतिभूषथ।
वेदाविश्वस्यमेधिरोधृपत्तन्तमिदेषते ॥ ३ ॥

यदि। सुतेभिः। इन्दुऽभिः। सोमेभिः। प्रतिऽभूषथ। वेद।
विश्वस्य। मेधिरः। धृषत्। तम्ऽतम्। इत्। आ। ईषते ॥ ३ ॥

हेअध्वर्यवः सुतेभिरभिषुतैः इंदुभिरुंदनशीलैः दीप्तैर्वासोमेभिःसोमैः यदिमतिभूषथ इन्द्रंप्रतिभूषंप्रतिगच्छथ भूमाप्ताविसस्यैतद्रूपं तदानींमेधिरोमेधावी मेधोयज्ञस्तद्वान्वासइन्द्रः विश्वस्य विश्वंसर्वंभवदीयंकामंवेद वेत्ति जानाति ज्ञात्वाच धृपत् शत्रूणांधर्पकःसन् तंतमित्तंतंकाममेव एषतेमापयति ॥ ३ ॥ अथचतुर्थी–

अस्माअस्माइदन्धसोध्वर्योप्रभरासुतम्।
कुवित्समस्यजेन्यस्यशर्धतोभिशस्तेरवस्परत् ॥ ४ ॥ १४ ॥

अस्मैऽअस्मै । इत् । अन्धसः । अध्वर्यो इति । प्र । भर । सुतम् ।
कुवित् । समस्य । जेन्यस्य । शर्धतः । अभिऽशस्तेः । अवऽस्परत् ॥ ४॥१४॥

अस्मा अस्माइव अस्माएवेन्द्राय नान्यस्मै हेअध्वर्यो त्वंअन्धसः सोमलक्षणस्यान्नस्य सुतमभिषुतंरसं प्रभर संप्रहर प्रयच्छेतियावत् सचेन्द्रः समस्यसर्वस्यजेन्यस्य जेतव्यस्य शर्धतः उत्सहमानस्यशत्रोः अभिशस्तेः अभिशंसनात् तत्कृताद्धिंसनात्कुविद्बहुशः अवस्परत् अस्मान्पालयतु ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

यस्यत्यदितिचतुर्कंचविंशंसूक्तं । भरद्वाजस्यार्षमौष्णिहमैन्द्रं अनुक्रम्यतेच—यस्यौष्णिहमिति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येऔष्णिहतृचाशीताविदंसूक्तं तथैवपंचमारण्यकेसूत्रितं—यस्यत्यच्छंबरंमदइतित्रयस्तृचागायत्र्यइति ।

तत्रप्रथमा—

यस्यत्यच्छम्बरंमदेदिवोदासायरन्धयः । अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥१॥

यस्य । त्यत् । शंबरम् । मदे । दिवःऽदासाय । रन्धयः । अयम् ।
सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ १ ॥

हेइन्द्र यस्यसोमस्यमदेपानेनजनितेहर्षेसति शंबरमसुरं दिवोदासायराज्ञेरंधयः अहिंसीः यद्वा वशीकृतवानसि रध्यतिर्वशगमनइतियास्कः । त्यदितिक्रियाविशेषणं त्यचत्प्रसिद्धं यथा भवतितथाअरन्धयइत्यर्थः हेइन्द्र सोयंसोमस्तेत्वदर्थंसुतोभिषुतः अतस्त्वंपिब ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यस्यतीव्रसुतंमदंमध्यमन्तंचरक्षसे । अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥२॥

यस्य । तीव्रऽसुतम् । मदम् । मध्यम् । अन्तम् । च । रक्षसे ।
अयम् । सः । सोमः । इन्द्र । ते । सुतः । पिब ॥ २ ॥

हेइन्द्र त्वंयस्यसोमस्यअवयवभूतंतीव्रसुतंतीक्ष्णंसुतमभिषवोयस्यसतीव्रसुतः प्रातःसवनिकः तंमदंमदकरंसोमरसं मध्यं मध्यंदिनसवनगतं अंतं तृतीयसवनगतंचसोमरसं रक्षसे रक्षसि सोयंसोमस्त्वदर्थमभिषुतस्त्वंपिबेति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

यस्यगाअन्तरश्मनोमदेदृह्ळाअवासृजः ।
अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥ ३ ॥

यस्य॑ । गाः । अ॒न्तः । अश्म॑नः । मदे॑ । दृ॒ह्ळाः । अ॒व॒ऽअसृ॑जः ।
अ॒यम् । सः । सोम॑ः । इन्द्र॒ । ते॒ । सु॒तः । पिब॑ ॥ ३ ॥

यस्यसोमस्यमदेमदकरेरसेपीतेसति अश्मनः बलासुरेणनिहितस्यपर्वतस्यअन्तर्मध्येवि-द्यमानाः दृह्ळाः दृढपिधानाश्चगाःपणिभिरपहृताः अवासृजः बलस्यबन्धनाद्व्यसृजः ससोम-इत्यादिगतं ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यस्यमन्दानोअन्धसोमाघोनंदधिषेशवः ।
अयंससोमइन्द्रतेसुतःपिब ॥ ४ ॥ १५ ॥

यस्य॑ । म॒न्दा॒नः । अन्ध॑सः । माघो॑नम् । द॒धि॒षे । शव॑ः । अ॒यम् ।
सः । सोम॑ः । इन्द्र॒ । ते॒ । सु॒तः । पिब॑ ॥ ४ ॥ १५ ॥

हेइन्द्र त्वंयस्यअन्धसःसोमलक्षणस्यान्नस्यपानेनमन्दानोमदमानः हृष्टःसन् माघोनंऐ-न्द्रंशवः असाधारणंबलं दधिषे धारयसि येनसोमेन तवेन्द्रत्वंजातमित्यर्थः सोयंसोमः सुतो-भिषुतस्तंपिब ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

॥ इतिषष्ठेमंडलेतृतीयोनुवाकः ॥ ३ ॥

चतुर्थेनुवाकेपट्सूक्तानि तत्रयोरयिवइतिचतुर्विंशत्यृचंप्रथमंसूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षं ऐन्द्रं आदितःपळनुष्टुभः सप्तम्यष्टमीनवम्योविराजः अष्टम्यैकेवावविराट् शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचा-नुक्रान्तं—योरयिवश्चतुर्विंशतिःशंयुर्बार्हस्पत्योन्त्यादौपळनुष्टुभस्तिस्रश्चविराजोमध्यमैववासामिति। गतःसूक्तविनियोगः।

तत्रप्रथमा—

योरयिवोरयिन्तमोयोद्युम्नैर्द्युम्नवत्तमः ।
सोमःसुतःसइन्द्रतेस्तिस्वधापतेमदः ॥ १ ॥

यः । र॒यि॒ऽवः । र॒यि॒म्ऽत॑मः । यः । द्यु॒म्नैः । द्यु॒म्नव॑त्ऽतमः ।
सोमः॑ । सु॒तः । सः । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । अस्ति॑ । स्व॒धा॒ऽप॒ते॒ । मदः॑ ॥ १ ॥

हेरयिवोधनवन्निन्द्र यःसोमःरयिन्तमःअतिशयेनरयिमान् धनवान् यश्चद्युम्नैर्द्योतमानैर्यशोभिः द्युम्नवत्तमोतिशयेनयशस्वी हेस्वधापते स्वधायाःअन्नस्यसोमलक्षणस्यपालकेन्द्र ससोमोभिषुतः सन् तेतवमदःमदकरःअस्ति भवति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

यःश॒ग्मस्तु॑विशग्मतेरा॒योदा॒मामती॒नाम् ।
सोमः॑सु॒तःसइ॑न्द्र॒तेऽस्ति॑स्वधापते॒मदः॑ ॥ २ ॥

यः । श॒ग्मः । तु॒वि॒ऽश॒ग्म॒ । ते॒ । रा॒यः । दा॒मा । म॒ती॒नाम् ।
सोमः॑ । सु॒तः । सः । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । अस्ति॑ । स्व॒धा॒ऽप॒ते॒ । मदः॑ ॥ २ ॥

हेतुविशग्म बहुसुखेन्द्र यःशग्मःसुखकरः तेत्वदीयःसोमः मतीनांस्तोतॄणांरायोधनस्यदामा दाताभवति हेस्वधापतेइन्द्र ससोमोभिषुतस्तवमदकरोभवति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

येन॑वृ॒द्धोनशव॑सातु॒रोनस्वाभि॑रू॒तिभिः॑ ।
सोमः॑सु॒तःसइ॑न्द्र॒तेऽस्ति॑स्वधापते॒मदः॑ ॥ ३ ॥

येन॑ । वृ॒द्धः । न । शव॑सा । तु॒रः । न । स्वाभिः॑ । ऊ॒तिऽभिः॑ ।
सोमः॑ । सु॒तः । सः । इ॒न्द्र॒ । ते॒ । अस्ति॑ । स्व॒धा॒ऽप॒ते॒ । मदः॑ ॥ ३ ॥

इमौनशब्दौसमुच्चयार्थौ येनपीतेनसोमेनवृद्धोनप्रवृद्धश्चसन्स्वाभिरूतिभिःआत्मीयैर्मरुद्भिः सार्धं शवसाबलेनतुरःशत्रूणांहिंसकश्चभवसि ससोमइत्यादिपूर्ववत् ॥ ३ ॥

षष्ठचपळहस्यचतुर्थेहनिमउगशास्त्रेत्यमुवइत्यैन्द्रस्तृचः सूत्रितंच—त्यमुवोअप्रहणमपत्यंवृजिनरिपुमिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेचतुर्थी—

त्यमु॑वो॒अप्र॑हणंगृ॒णी॒षेशव॑स॒स्पति॑म् ।
इन्द्रं॑विश्वा॒साहं॒नरं॒मंहि॑ष्ठंवि॒श्वच॑र्षणिम् ॥ ४ ॥

त्यम् । ऊँ इति । वः । अमंऽहनम् । गृणीषे । शर्वसः । पतिम् ।
इन्द्रम् । विश्वऽसहम् । नरम् । मंहिष्ठम् । विश्वऽचर्षणिम् ॥ ४ ॥

हेऋत्विग्यजमानाः वोयुष्मदर्थं त्यमुतमेवेन्द्रंगृणीषे स्तौमि यद्वा वोयूयंगृणीषे गृणीत स्तुत वचनव्यत्ययः कीदृशमिन्द्रं अमहणं अमहन्तारंभक्तानामनुग्राहकं शवसोबलस्यपतिं पालकं विश्वासाहं विश्वस्यशत्रोरभिभवितारं नरंनेतारं मंहिष्ठंदातृतमं विश्वचर्षणिं सर्वस्यद्रष्टारं ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यंवर्धयन्तीद्गिरःपतिंतुरस्यराधसः ।
तमिन्न्वंस्यरोदसीदेवीशुष्मंसपर्यतः ॥ ५ ॥ १६ ॥

यम् । वर्धयन्ति । इत् । गिरः । पतिम् । तुरस्य । राधसः । तम् ।
इत् । नु । अस्य । रोदसी इति । देवी इति । शुष्मम् । सपर्यतः ॥ ५॥१६॥

गिरःस्तुतयःइन्द्रसंबन्धिनंयमित् यमेवशुष्मंबलंवर्धयन्ति कीदृशंपतिं ईश्वरं कस्यतुरस्य हिंसकस्यशत्रोराधसोधनस्यशत्रुधनानामपहर्तारमित्यर्थः अस्येन्द्रस्यतमित् तमेवशुष्मंशोषकं बलं देवीदेवनशीलेरोदसी द्यावापृथिव्यौ नुक्षिप्रंसपर्यतः परिचरतः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

अथषष्ठी—

तद्वउक्थस्यबर्हणेन्द्रायोपस्तृणीषणि ।
विपोनयस्योतयोवियद्रोहन्तिसक्षितः ॥ ६ ॥

तत् । वः । उक्थस्यं । बर्हणा । इन्द्राय । उपऽस्तृणीषणि ।
विपः । न । यस्य । ऊतयः । वि । यत् । रोहन्ति । सऽक्षितः ॥ ६ ॥

हेस्तोतारः वोयुष्मदीयस्योक्थस्यस्तोत्रस्यतद्बर्हणा बहुत्वंमाहात्म्यं इन्द्राय इन्द्रार्थं उपस्तृणीषणिउपस्तरणीयं उपेत्यविस्तरणीयं इन्द्रोयथास्तोत्रस्यमाहात्म्यंजानीयात् तथाविस्तारयतइत्यर्थः यस्येन्द्रस्य ऊतयोरक्षाःविपोनमेधाविनइवभवन्ति सर्वकार्यकुशलाइत्यर्थः यद्वाने-

तिपूरकः विपोविप्रस्यमेधाविनोयस्येन्द्रस्येतियोग्यं यदस्मिन्नेवेन्द्रेसक्षितः समाननिवासाः सं-हताऋतयः विरोहन्ति प्रादुर्भवंति तस्मादिन्द्रायेत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

अविंदद्दक्षंमित्रोनवीयान्पपानोदेवेभ्योवस्योअचैत् ।
ससवान्स्तौलाभिर्धौतरीभिरुरुष्यापायुरभवत्सखिभ्यः ॥७॥

अविंदत् । दक्षम् । मित्रः । नवीयान् । पपानः । देवेभ्यः । वस्यः ।
अचैत् । ससऽवान् । स्तौलाभिः । धौतरीभिः । उरुष्या । पायुः ।
अभवत् । सखिऽभ्यः ॥ ७ ॥

सइन्द्रः दक्षंकर्मसुसमर्थं प्रवृद्धंवायद्वारं अविदत् जानाति कीदृशःमित्रोमित्रभूतः नवीयान्नवतरः कल्याणतरःस्तुत्यतरोवा सचपपानःसोमंपिबन् देवेभ्यःस्तोतृभ्यः वस्योवसीयः श्रेष्ठंधनंअचैत्चिनोति उपचितंकरोति ददातीतियावत् अपिच ससवान्ससमित्यन्ननाम हविर्लक्षणान्नोपेतःसइन्द्रः स्तौलाभिःस्थूलाभिःप्रवृद्धाभिः धौतरीभिःकंपनकारिणीभिर्वडवाभिः ईदृशैर्मरुद्भिर्वायुक्तःसन् सखिभ्यःस्तोतृभ्यःउरुष्यारक्षणेच्छयाआगत्यपायुरभवत् रक्षकोभवति यद्वा ससवानितिसनतेःक्वसौरूपं स्तौलाभिर्धौतरीभिःससवान्संभजमानइतिसंबंधः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

ऋतस्यपथिवेधाअपायिश्रियेमनांसिदेवासोअक्रन् ।
दधानोनाममहोवचोभिर्वपुर्दृशयेवेन्योव्यावः ॥ ८ ॥

ऋतस्य । पथि । वेधाः । अपायि । श्रिये । मनांसि । देवासः ।
अक्रन् । दधानः । नाम । महः । वचःऽभिः । वपुः । दृशये । वेन्यः ।
वि । आवरित्यावः ॥ ८ ॥

ऋतस्ययज्ञस्यपथि मार्गे वेधाः विधाता सर्वस्यद्रष्टासोमः अपायि इन्द्रेणपीतोभूत् यद्वा वेधा विधाता इन्द्रःअपायि सोमंपिबतु व्यत्ययेनकर्तरिचिण् तस्मिन्सोमेइन्द्रस्यमनांसि श्रिये श्रयितुं देवाःस्तोतारऋत्विजः अक्रन् कर्माणिकुर्वन्ति सचेन्द्रःनाम शत्रूणांनामकं महोमहत्आत्मीयंवपुःशरीरंदधानोधारयन् वचोभिः स्तुतिभिः वेन्योवननीयःसंभजनीयश्चसन्दृशयेदर्शनार्थं

व्यावःविवृणोतु प्रकाशयतु अनुकूलंतेजइतिशेषः यद्वा वेन्यइतिवेनतेःकान्तिकर्मणोरूपं वपुरि-तिचरूपनाम वेन्यःकमनीयः वपुःभास्वररूपं दर्शयेदर्शनार्थं व्यावः विवृणोतु वचोभिःस्तूयमानः सन् ॥ ८ ॥

अथनवमी—

द्युमत्तमंदक्षंधेह्यस्मेसेधाजनानांपूर्वीररातीः ।
वर्षीयोवयःकृणुहिशचीभिर्धनस्यसातावस्माँअविड्ढि ॥ ९ ॥

द्युमत्ऽतमम् । दक्षम् । धेहि । अस्मे इति । सेध । जनानाम् । पूर्वीः । अरातीः । वर्षीयः । वयः । कृणुहि । शचीभिः । धनस्य । सातौ । अस्मान् । अविड्ढि ॥ ९ ॥

हेइन्द्र द्युमत्तमं दीप्तिमत्तमं दक्षंबलंअस्मेअस्मासुधेहि धारय जनानांस्तोतॄणामस्माकं पूर्वीर्बह्वीररातीः शत्रुसेनाः सेध निषेध निवारय अपिचास्माकं वर्षीयःवृद्धतरं वयोन्नं शचीभि-रात्मीयाभिः प्रज्ञाभिः कृणुहिकुरु तथाधनस्यसातौसंभजनेअस्मान्अविड्ढि गमय यद्वाधनस्य संभजनार्थंअस्मान्रक्ष ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इन्द्रतुभ्यमिन्मघवन्नभूमवयंदात्रेहरिवोमाविवेनः ।
नकिरापिर्ददृशेमर्त्यत्राकिमङ्गरध्रचोदनंत्वाहुः ॥ १० ॥ १७ ॥

इन्द्र । तुभ्यम् । इत् । मघऽवन् । अभूम । वयम् । दात्रे । हरिऽवः । मा । वि । वेनः । नकिः । आपिः । ददृशे । मर्त्यऽत्रा । किम् । अङ्ग । रध्रऽचोदनम् । त्वा । आहुः ॥ १० ॥ १७ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र दात्रेकामानांदात्रे तुभ्यमित् तुभ्यमेव वयंशेषभूताअभूम यद्वा त्व-दर्थमेवदात्रे हविर्षांदानेवर्तमानाः अभूम हेहरिवः हरिवन्निन्द्र अतःकारणात्वमाविवेनः माविग-तकामोभूः अस्मान्सर्वदाकामयस्व वेनतिःकान्तिकर्मा मर्त्यत्रा मर्त्येषुमनुष्येषुमध्ये आपिर्बन्धुः त्वत्तोन्यःकश्चिदपिनकिर्ददृशे नैवदृश्यते किमनेनविशेषकथनेन अंग हेइन्द्र त्वा त्वां रध्रचोदनं रध्रस्यराधकस्यसमृद्धस्यधनस्यचोदनं चोदयितारं आहुः कथयन्ति पुराजाः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथैकादशी–

माजस्वनेवृपभनोररीथामातेरेवतःसख्येरिपाम ।
पूर्वीष्टइन्द्रनिष्षिधोजनेपुजह्यसुष्वीन्प्रवृहापृणतः ॥ ११ ॥

मा । जस्वने । वृपभ । नः । ररीथाः । मा । ते । रेवतः । सख्ये ।
रिपाम । पूर्वीः । ते । इन्द्र । निःऽसिधः । जनेपु । जहि ।
असुस्वीन् । प्र । वृह । अपृणतः ॥ ३१ ॥

हेवृषभ कामानांवर्षितरिन्द्र जस्वने जसिरुपक्षयकर्मा उपक्षयित्रे राक्षसादये नोस्मान् मारररीथाः मादाः रेवतोधनवतस्तेतवसख्येसखित्वेवर्तमानावयंमारिषाम हिंसितामाभूम हेइन्द्र तेत्वदीयाःपूर्वीःबह्वीः निःषिधःनिःषेधाः निवारणानिजनेषुशत्रुषुनिहिताःसन्ति यद्वा निःषिधोनिषेधार्थारज्जवः ताःशत्रुजनेषुलववत्योविद्यन्ते अतःकारणात् असुस्वीन्अनभिषोतॄन्अयजमानान्जहि मारय अपृणतः हवींष्यप्रयच्छतश्चप्रवृह उन्मूलय पृणदानेइतिधातुः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

उदभ्राणीवस्तनयन्नियर्तीन्द्रोराधांस्यश्व्यानिगव्या ।
त्वमसिप्रदिवःकारुधायामात्वादामानआदभन्मघोनः ॥ १२ ॥

उत् । अभ्राणिऽइव । स्तनयन् । इयर्ति । इन्द्रः । राधांसि ।
अश्व्यानि । गव्या । त्वम् । असि । प्रऽदिवः । कारुऽधायाः ।
मा । त्वा । अदामानः । आ । दभन् । मघोनः ॥ १२ ॥

अभ्राणीवस्तनयन्गर्जयन्पर्जन्यःयथामेघानउद्गमयति एवमिन्द्रःअश्व्यानि अश्वसंबन्धीनि गव्यागव्यानिगोसंबन्धीनि एतत्समूहद्वयरूपाणि राधांसिधनानि उदियर्ति उदीरयति उद्गमयति स्तोतृभ्योदातुं उत्तरार्धःप्रत्यक्षकृतः हेइन्द्र प्रदिवःपुराणस्त्वं कारुधायाः कारूणांस्तोतॄणांधारयितासि भवसि तादृशंत्वात्वांमघोनोधनवन्तःकृपणाः अदामानःहविषामदातारःमाआदभन् माहिंसिषुः पद्वावचनव्यत्ययः मघवान्धनवन्तंत्वामितिसंबंधः ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

अध्वर्यो॒वीर॒प्रम॒हेसु॒ताना॒मिन्द्रा॑यभर॒सह्य॑स्य॒राजा॑ ।
यः॒पूर्व्या॑भिरु॒तनूत॑नाभिर्गी॒र्भिर्वा॑वृ॒धेगृ॑ण॒तामृषी॑णाम् ॥ १३ ॥

अध्व॑र्यो॒ इति॑ । वी॒र॒ । प्र । म॒हे । सु॒ताना॑म् । इन्द्रा॑य । भ॒र॒ ।
सः । हि । अ॒स्य॒ । राजा॑ । यः । पू॒र्व्याभिः॑ । उ॒त । नूत॑नाभिः ।
गी॒ःऽभिः । व॒वृ॒धे । गृ॒ण॒ताम् । ऋषी॑णाम् ॥ १३ ॥

हेवीर हविषांविशेषेणप्रेरयितरध्वर्यो महेमहतेअस्मैइन्द्रायसुतानां कर्मणिषष्ठी सुतानभिषुतान्सोमान्प्रभर प्रहर प्रगमय सहिखल्विन्द्रःअस्यसोमस्यराजास्वामीभवति यइन्द्रः पूर्व्याभिः पूर्वकालिकताभिः उतापिच नूतनाभिःइदानींक्रियमाणाभिः गृणतांस्तुवतांऋषीणांसंबन्धिनीभिर्गीर्भिः उभयविधाभिःस्तुतिभिर्वावृधेववृधे सइन्द्रः यस्मात्सोमस्यराजातस्मादस्मैसोमःप्रदेयइत्यर्थः ॥१३ ॥

प्रथमेरात्रिपर्यायेमैत्रावरुणस्यअस्यमदइतिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—अस्यमदेपुरुवर्पांसिविद्वानितियाज्येति ।

सैषात्रचतुर्दशी—

अ॒स्यम॑दे॑पु॒रुवर्पां॑सिवि॒द्वानिन्द्रो॑वृ॒त्राण्य॑प्र॒तीज॑घान ।
तमु॒प्रहो॑षि॒मधु॑मन्तमस्मै॒सोमं॑वी॒राय॑शि॒प्रिणे॒पिब॑ध्यै ॥ १४ ॥

अ॒स्य । मदे॑ । पु॒रु । वर्पां॑सि । वि॒द्वान् । इन्द्रः॑ । वृ॒त्राणि॑ ।
अ॒प्र॒ति । ज॒घा॒न॒ । तम् । ऊँ इति॑ । प्र । हो॒षि॒ । मधु॑ऽमन्तम् ।
अ॒स्मै॒ । सोम॑म् । वी॒राय॑ । शि॒प्रिणे॑ । पिब॑ध्यै ॥ १४ ॥

अस्यसोमस्यपानेनमदेहर्षेसति विद्वानभिज्ञइन्द्रः पुरुपुरूणिबहूनिवर्पांसि आवरकाणिवृत्राणिशत्रूनअप्रतिस्वयमन्यैरप्रतिगतःसन् जघान हतवान् यद्वा वर्पइतिरूपनाम बहूनि वर्पांसिअसुरमाययानिर्मितानि रूपाणि विद्वान्जानन्निन्द्रः वृत्राण्यावरकाणिरक्षःप्रभृतीनि इतःपूर्वमन्यैरप्रतिगतानि जघानहतवान् मधुमन्तंमाधुर्यवन्तंतमुतमेवसोमंशिप्रिणेशोभनहनुकायअस्मैवीराय शत्रूणांवारयित्रेइन्द्राय पिबध्यैपातुंप्रहोषि हेअध्वर्योप्रजुहुधि ॥ १४ ॥

द्वितीयेरात्रिपर्यायेमैत्रावरुणस्यैवपातासुतमितिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच-पातासुतमिन्द्रोअ स्तुसोमंहन्तावृत्रमितियाज्येति ।

सैषात्रपंचदशी—

पातासुतमिन्द्रोअस्तुसोमंहन्तावृत्रंवज्रेणमन्दसानः ।
गंतायज्ञंपरावतश्चिदच्छावसुर्धीनामविताकारुधायाः ॥ १५ ॥

पाता । सुतम् । इन्द्रः । अस्तु । सोमम् । हन्ता । वृत्रम् । वज्रेण ।
मन्दसानः । गन्ता । यज्ञम् । पराऽवतः । चित् । अच्छ । वसुः ।
धीनाम् । अविता । कारुऽधायाः ॥ १५ ॥ १८ ॥

अयमिन्द्रः सुतमभिषुतंसोमंपातास्तु साधुपाताभवतु साधुकारिणितृन् अतएवनलोकाव्य-येतिषष्ठीप्रतिषेधाद्वितीया एवंहन्तेत्यादावपिद्रष्टव्यं तेनचसोमेनमन्दसानः माद्यन्वज्रेणायुधेनवृ-त्रमावरकंशत्रुंहन्तास्तु भवतु एतदुभयार्थंपरावतश्चित् दूरदेशादपियज्ञमच्छअस्मदीयंयज्ञमभिग-न्ताभवतु दूरदेशस्थोपिशीघ्रमस्मयज्ञेसोमपानायागच्छत्वित्यर्थः कीदृशइन्द्रः वसुःसर्वेषांनिवास-यिता धीनांध्यातॄणांस्तोतॄणांकर्मणांवाअवितारक्षिता कारुधायाःकारूणांकर्तॄणांयजमानानां धारयिता ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

तृतीयेरात्रिपर्यायेप्रशास्तुरिदंत्यदितिशस्त्रयाज्या सूत्रितंच—इदंत्यत्पात्रमिन्द्रपानमितिया-ज्येति ।

सैषासूक्तेषोडशी—

इदंत्यत्पात्रमिन्द्रपानमिन्द्रस्यप्रियममृतमपायि ।
मत्सद्यथासौमनसायदेवंव्य१स्मद्द्वेषोयुयवद्व्यंहः ॥ १६ ॥

इदम् । त्यत् । पात्रम् । इन्द्रऽपानम् । इन्द्रस्य । प्रियम् ।
अमृतम् । अपायि । मत्सत् । यथा । सौमनसाय । देवम् ।
वि । अस्मत् । द्वेषः । युयवत् । वि । अंहः ॥ १६ ॥

तोकस्यपुत्रस्यतनयस्यपौत्रस्यच जेपे जयार्थंसूरीन्स्तोतॄन्नोस्मानअर्धंअर्धानसमृद्धान्कृणुहि कुरु यद्वा अर्धकारिणः शत्रूणांखंडयितॄन् कुरु स्मेतिपूरकः ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

आत्वाहरयोवृषणोयुजानावृषरथासोवृषरश्मयोत्याः ।
अस्मत्राञ्चोवृषणोवज्रवाहोवृष्णेमदायसुयुजोवहन्तु ॥ १९॥

आ । त्वा । हरयः । वृषणः । युजानाः । वृषऽरथासः । वृषऽरश्मयः । अत्याः । अस्मऽत्राञ्चः । वृषणः । वज्रऽवाहः । वृष्णे । मदाय । सुऽयुजः । वहन्तु ॥ १९ ॥

हेइन्द्र त्वात्वांहरयोश्वाः वृष्णेवर्षित्रेमदायमदकरायसोमायईदृशंसोमंपाययितुंआवहन्तु कीदृशाअश्वाः वृषणःकामानांवर्षितारः युजानाःस्वयमेवरथेयुज्यमानाः वृषरथासःवृषाकामाभिवर्षकोरथोयेषांतेतथोक्ताः वृषरश्मयः वर्षितारोरश्मयःप्रग्रहायेषांतादृशाः अत्याःसततगामिनःअस्मत्रांचःअस्मान्प्रत्यंचन्तोगच्छन्तःवृषणोनित्यतरुणाः वज्रवाहःवज्रादीन्यायुधानिवहन्तः सुयुजःशोभनयोजनाः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

आतेवृषन्वृषणोद्रोणमस्थुर्घृतप्रुषोनोर्मयोमदन्तः ।
इन्द्रप्रतुभ्यंवृषभिःसुतानांवृष्णेभरन्तिवृषभायसोमम्॥२०॥१९॥

आ । ते । वृषन् । वृषणः । द्रोणम् । अस्थुः । घृतऽप्रुषः । न । ऊर्मयः । मदन्तः । इन्द्र । प्र । तुभ्यम् । वृषऽभिः । सुतानाम् । वृष्णे । भरन्ति । वृषभाय । सोमम् ॥ २० ॥ १९ ॥

हेवृषन् कामानांवर्षितरिन्द्र वृषणःसेक्तारोयुवानःत्वदीयाअश्वाःघृतप्रुषोनोर्मयः घृतमुदकंसिंचन्तः सामुद्राःतरंगाइवमदन्तः हृष्यन्तः मत्ताःसन्तःतेत्वदीयंद्रोणंद्रुममयंरथंआस्थुः आस्थितवन्तः अतस्त्वमागच्छेतिभावः कुतइत्यतआह हेइन्द्र वृष्णेयूनेनित्यतरुणायवृषभायकामानांवर्षयित्रेतुभ्यं वृषभिःकामाभिवर्षकैः ग्रावभिःसुतानामभिषुतानांसोमानांमध्येत्वद्भागरूपंसोमंयस्मादध्वर्यवः प्रभरन्ति प्रहरन्ति होमार्थंप्रणयन्ति तस्मादागच्छेत्यर्थः ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथैकविंशी—

वृषासिदिवोवृषभःपृथिव्यावृषासिन्धूनांवृषभस्तियानाम् ।
वृष्णेतइन्दुर्वृषभपीपायस्वादूरसोमधुपेयोवराय ॥ २१ ॥

वृषा । असि । दिवः । वृषभः । पृथिव्याः । वृषा । सिन्धूनाम् ।
वृषभः । स्तियानाम् । वृष्णे । ते । इन्दुः । वृषभ । पीपाय । स्वादुः ।
रसः । मधुऽपेयः । वराय ॥ २१ ॥

हेइन्द्र त्वंदिवोद्युलोकस्यवृषासि हविर्भिःसेक्ताभवसि पृथिव्याःभूमेश्चवृषभः कामानांवर्षिता सिंधूनांस्यन्दनशीलानांचनदीनांवृषा वर्षेणपूरयितासि तथास्तियानांसंघीभूतानां स्थावरजंगमात्मनांप्राणिनांवृषभः कामानांवर्षिताभवसि यद्वा स्तियाःसंघीभूताआपःतासांवर्षितासि वृषभकामाभिवर्षकेन्द्र वरायश्रेष्ठायवृष्णे सेक्त्रे तेतुभ्यं त्वदर्थंस्वादुर्मधुरःरसोरसनीयःप्रशस्योरसवान्वारसात्मकोवा मधुपेयोमधुवत्पातव्यः इन्दुःसोमः पीपायप्यायतेवर्धते अतस्त्वमागत्यतंसोमंपिबेतिभावः ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

अयंदेवःसहसाजायमानइन्द्रेणयुजापणिमस्तभायत् ।
अयंस्वस्यपितुरायुधानीन्दुरमुष्णादशिवस्यमायाः ॥ २२ ॥

अयम् । देवः । सहसा । जायमानः । इन्द्रेण । युजा । पणिम् ।
अस्तभायत् । अयम् । स्वस्य । पितुः । आयुधानि । इन्दुः ।
अमुष्णात् । अशिवस्य । मायाः ॥ २२ ॥

देवोद्योतमानःअयमिन्दुःसोमः इन्द्रेणयुजासख्यासहजायमानः प्रादुर्भवन् पणिंवणिजंगवामादातारं बलाख्यमसुरं यद्वा पणीनांस्वामित्वात्पणिरित्युच्यते तमसुरंसहसाबलेनअस्तभायत् अस्तभात् न्यरुधत् अपिचअयंसोमःस्वस्यधनस्यगोरूपस्यपितुःपालयितुः अशिवस्यासुखकरस्यबलस्यायुधानि वज्रादीनिअमुष्णात्अपाहरत् तदीयामायाश्चामुष्णात् हेइन्द्र त्वत्सख्यबलात्एतत्सर्वंसोमःकृतवान् अतस्तवमहिमाकेनवर्णयितुंशक्यतइतीन्द्रस्तुतिः ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी—

अयमंकृणोदुषसःसुपत्नीरयंसूर्येअदधाज्ज्योतिरन्तः ।
अयंत्रिधातुदिविरोचनेषुत्रितेषुविन्दद्मृतंनिगूह्ळम् ॥ २३ ॥

अयम् । अकृणोत् । उषसः । सुऽपत्नीः । अयम् । सूर्ये । अदधात् ।
ज्योतिः । अन्तरिति । अयम् । त्रिऽधातु । दिवि । रोचनेषु । त्रितेषु ।
विन्दत् । अमृतम् । निऽगूह्ळम् ॥ २३ ॥

अयंसोमः उषसःउषःकालान् सुपत्नीःशोभनःपतिःपालकःसूर्योयासामुषसांतादृशीरकृणोत् अकरोत् अयमेवसूर्येसूर्यमंडलेन्तर्मध्येज्योतिस्तेजःअदधात् निहितवान् त्रिधातुसवनत्रयरूपेणत्रिप्रकारं अयंलतारूपःसोमःदिविद्युलोके रोचनेषुरोचमानेषु त्रितेषुतृतीयेस्थाने ततेषुविस्तृतेषुदेवेषुनिगूह्ळं नितरांगूढंअदृश्यतयावर्तमानं अमृतंअमृतत्वकारणं पीयूषंविन्दत्अविन्दत्अलभत हेइन्द्रत्वत्साहाय्यादेवमेवंसोमःकृतवानितीन्द्रस्यस्तुतिरधिगंतव्या यद्वा इदंशब्देनइन्द्रएवपरामृश्यते अयमिन्द्रः उषसःशोभनपतिकाअकरोत् अयमेवसूर्येतज्ज्योतिरदधात्दिविद्युलोकेरोचमानेषुत्रिस्थानगतेषुदेवेषुमध्ये अयमेवेन्द्रः त्रिधातु सवनत्रयात्मनात्रिप्रकारंनिगूढं पात्रैःसंवृतं अमृतंअमरणहेतुभूतंसोमंअविन्ददलभत ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी—

अयंद्यावापृथिवीविष्कंभायदयंरथमयुनक्सप्तरंश्मिम् ।
अयंगोषुशच्यांपक्वमन्तःसोमोदाधारदशयंत्रमुत्सम् ॥२४॥२०॥

अयम् । द्यावापृथिवी इति । वि । स्कभायत् । अयम् । रथम् ।
अयुनक् । सप्तऽरश्मिम् । अयम् । गोषु । शच्या । पक्वम् ।
अन्तरिति । सोमः । दाधार । दशऽयंत्रम् । उत्सम् ॥ २४ ॥ २० ॥

अयंसोमः द्यावापृथिवीदिवंचपृथिवींचविष्कभायत् विविधमस्थापयत् अपिचायंसोमः सूर्यस्यत्वरथंसप्तरश्मिंसप्तरश्मिभिःकिरणैरुपेतं सप्ताश्वंसप्तचक्रंवाअयुनक् अयोजयत् तथाअयंसोमः गोष्वन्तर्मध्येपक्वंनिष्पन्नं शच्याप्रज्ञयासंकल्परूपयाउत्समुत्सरणशीलंपयःदाधार धारयति दशयंत्रं उत्सस्यहेतुगर्भविशेषणमेतत् उत्सरणहेतुभूतैर्दशभिःचक्षुःश्रोत्रादिभिःयंत्रैरुपा-

येर्युक्तं इदंचपदंचैलिकेनमंत्रान्तरेणव्याख्यायते—चक्षुश्चश्रोत्रंचमनश्चवाक्चमाणापानौदेहइदं शरीरं। द्यौमत्यंचावनुलोमौविसर्गावेतंत्वंमन्येदशयंत्रमुत्समिति। यद्वाअयमिन्द्रः द्यावापृथिवी- विष्कभायत् स्वेस्वेस्थानेस्थितेअकरोत् अयमेवसप्तरश्मिं सूर्यस्यरथमयुनक् अयमेवेन्द्रोगो- ष्वन्तःशच्याआत्मीयेनकर्मणापक्वंपयोधारयति एवंभूतेन्द्रार्थंसोमःदशयंत्रं दशसंख्याकैरैन्द्रवा- यवादिभिःग्रहैर्यंत्रितैःगृहीतैरुपेतं उत्संउत्सरणशीलं रसं दाधारधारयति प्रातःसवनेऐन्द्र- वायवाद्योदशग्रहागृह्यंते तथाचब्राह्मणं—नवप्रातर्ग्रहागृह्यंतेनवभिर्वैहिष्पवमानेस्तुवतेस्तुतेस्तोमे- दशमंगृह्णातीति। अन्यत्राम्नातं—दशैतानध्वर्युःप्रातःसवनेग्रहान्गृह्णातीति। तदभिप्रायेणेदंदशयं- त्रमितिविशेषणं ॥ २४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

यआनयदितित्रयस्त्रिंशत्यृचंद्वितीयंसूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षं पुरूतममित्येषातिनिचृत् अधिबृबुरित्येषापादनिचृत् त्रयःसप्तकाःपादनिचृत्मध्यमःषट्कश्चेदतिनिचृदित्युक्तलक्षणात्त्रयस्त्रिं- श्यनुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः अधिबृबुःपणीनामित्येस्मिन्नंत्येतृचेबृबुर्नामतक्षास्तूयते अतःसतृचःतद्दे- वताकः शिष्टास्त्रिंशदैन्द्र्यः तथाचानुक्रान्तं—यआनयत्त्रयस्त्रिंशद्गायत्रंपुरूतममितिनिचृदंत्यानुष्टुप् तृचेंत्येबृबुस्तक्षादैवतमिति। महाव्रतेपिनिष्केवल्येअंत्यस्तृचवर्जमेतत्सूक्तं तथैवपंचमारण्यकं य- आनयत्परावतइतितिस्रउत्तमामुद्धरतीति।

तत्रप्रथमा—

यआनंयत्परावतःसुनीतीतुर्वशंयदुम्। इन्द्रःसनोयुवासखा ॥ १ ॥

यः। आ। अनयत्। पराऽवतः। सुऽनीती। तुर्वशम्। यदुम्।
इन्द्रः। सः। नः। युवा। सखा ॥ १ ॥

यइन्द्रः तुर्वशंयदुंचएतत्संज्ञौराजानौशत्रुभिर्दूरदेशेप्रक्षिप्तौ सुनीतीसुनीत्याशोभनेननयने- नपरावतःतस्माद्दूरदेशात्आनयदानीतवान् युवातरुणःसइन्द्रःनोस्माकंसखाभवतु ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अविप्रेचिद्वयोदधदनाशुनाचिदर्वता। इन्द्रोजेतांहितंधनम् ॥ २ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३. १.।

अविप्रे । चित् । वयः । दधत् । अनाशुना । चित् । अर्वता । इन्द्रः । जेता । हितम् । धनम् ॥ २ ॥

अविप्रेचित् विप्रःस्तोता तद्विलक्षणेपिपुरुषे वयोन्नंदधत्इन्द्रोधारयति किमुवक्तव्यंस्तोत-रिधारयतीति सइन्द्रःअनाशुनाचित्अक्षिप्रगमनेनापिअर्वता अश्वेनहितं शत्रुभिर्निहितंस्थापितं धनंजेता जयशीलोभवति जयतेस्ताच्छील्लिकस्तृन् अतोनलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

महीरस्यप्रणीतयःपूर्वीरुतप्रशस्तयः । नास्यक्षीयन्तऊतयः ॥ ३ ॥

महीः । अस्य । प्रऽनीतयः । पूर्वीः । उत । प्रऽशस्तयः । न । अस्य । क्षीयन्ते । ऊतयः ॥ ३ ॥

अस्येन्द्रस्यप्रणीतयः प्रकृष्टानीतयः प्रापणानि महीःमह्योमहत्योभवन्ति उतापिचप्रश-स्तयःप्रकृष्टाःस्तुतयःस्तोतृभिःक्रियमाणाःपूर्वीर्बह्व्योभवन्ति तथास्येन्द्रस्यऊतयोरक्षाःनक्षीयन्ते नापचीयन्ते किन्तुसर्वदावर्धन्तएव ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

सखायोब्रह्मवाहसेर्चतप्रचगायत । सहिनःप्रमतिर्मही ॥ ४ ॥

सखायः । ब्रह्मऽवाहसे । अर्चत । प्र । च । गायत । सः । हि । नः । प्रऽमतिः । मही ॥ ४ ॥

हेसखायः समानख्यानाःस्तोतारः ब्रह्मवाहसे ब्रह्मभिर्मन्त्रैर्वहनीयायप्राप्तव्यायेन्द्रायअर्च-त शस्त्राणिशंसत प्रगायतच स्तोत्राणि सहिसखल्विन्द्रःनोस्माकंमहीमहतीप्रमतिःप्रकृष्टाबुद्धिः ईदृश्याबुद्धेःप्रदातेत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

त्वमेकस्यवृत्रहन्नविताद्वयोरसि । उतेदृशेयथावयम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

त्वम् । एकस्य । वृत्रऽहन् । अविता । द्वयोः । असि । उत । ईदृशे । यथा । वयम् ॥ ५ ॥ २१ ॥

हेवृत्रहन् वृत्राणांशत्रूणांहन्तरिन्द्र त्वंएकस्यस्तोतुःद्वयोश्चस्तोत्रोःअवितारक्षितासि सर्वेषां स्तोतॄणांरक्षकोभवसीत्यर्थः उतअपिच ईदृशेजनेप्यविताभवसि यथायादृशावयंत्वयारक्षिताव-हुविधपुत्रपौत्राअभूम ईदृशस्यापिजनस्यत्वमेवरक्षकोनान्यइत्यर्थः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

अथषष्ठी–

नयसीद्वतिद्विषःकृणोष्युक्थशंसिनः । नृभिःसुवीरउच्यसे ॥ ६ ॥

नयसि । इत् । ऊँ इति । अति । द्विषः । कृणोषि । उक्थऽशंसिनः ।
नृऽभिः । सुऽवीरः । उच्यसे ॥ ६ ॥

हेइन्द्र इत्वमेवद्विषः द्वेष्टॄन् अतिनयसि अस्मान्नयसितारयसि उइतिपूरकः तथाउक्थ-शंसिनःउक्थानिशस्त्राणिशंसतःस्तोतॄनस्मान्कृणोषि समृद्धान्करोषि यस्मात्त्वंनृभिः स्तुतीनांने-तृभिः पुरुषैः सुवीरःशोभनैः वीरैःपुत्रपौत्रादिभिः स्तोतृभ्योदातव्यैरुपेतइत्युच्यसे स्तूयसेअतस्ता-नप्यस्मभ्यंप्रयच्छेतिशेषः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

ब्रह्माणंब्रह्मवाहसंगीर्भिःसखायमृग्मियम् । गांनदोहसेहुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणम् । ब्रह्मऽवाहसम् । गीःऽभिः । सखायम् । ऋग्मियम् ।
गाम् । न । दोहसे । हुवे ॥ ७ ॥

ब्रह्माणंपरिवृढं ब्रह्मवाहसं ब्रह्मभिःस्तुतिरूपैर्मन्त्रैर्वहनीयं सखायंअस्माकंसखिभूतंऋग्मि-यं ऋग्भाऋचस्तदर्हं स्तुत्यर्हमित्यर्थः एवंभूतमिन्द्रं दोहसेदोग्धुं गांन गामिव गीर्भिः स्तुतिभिः हुवेआह्वयामि अस्मदीयान्कामान्दोग्धुम् ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यस्यविश्वानिहस्तयोरूचुर्वसूनिनिद्विता । वीरस्यपृतनासहः ॥ ८ ॥

यस्य । विश्वानि । हस्तयोः । ऊचुः । वसूनि । नि । द्विता ।
वीरस्य । पृतनाऽसहः ॥ ८ ॥

वीरस्यवीर्यवतः पृतनाषहः पृतनाःशत्रुसेनाः तासामभिभवितुः यस्येन्द्रस्यहस्तयोः बा-होः विश्वानिसर्वाणिहिता दिव्यपार्थिवरूपेणद्वैधं वर्तमानानिवसूनिविधन्तइविन्यूचुः ऋषयोनि-वरांवदन्ति तमिन्द्रंहुवइतिपूर्वेणसंबन्धः ॥ ८ ॥

अथनवमी–

विदृळ्हानिचिदद्रिवोजनानांशचीपते । वृहमायाअनानत ॥ ९ ॥

वि । दृळ्हानि । चित् । अद्रिऽवः । जनानाम् । शचीऽपते । वृह । मायाः । अनानत ॥ ९ ॥

हेअद्रिवः आदणात्यनेनेत्यद्रिर्वज्रः तद्वन्शचीपते इन्द्र जनानांशत्रूणांदृळ्हानिचिद्दृढा-निस्थिराण्यपि पुराणिबलानिवा विवृह विभिंधि विविधमुन्मूलयेत्यर्थः हेअनानत अमह्नीभूत सर्वोच्छ्रितेन्द्र मायाश्चशत्रुभिर्निर्मिताः विवृह विनाशय ॥ ९॥

अथदशमी–

तमुत्वासत्यसोमपाइन्द्रवाजानांपते । अहूमहिश्रवस्यवः ॥१०॥२२॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । सत्य । सोमऽपाः । इन्द्र । वाजानाम् । पते । अहूमहि । श्रवस्यवः ॥ १० ॥ २२ ॥

हेसत्य अवितथस्वभाव सोमपाः सोमस्यपातः हेवाजानांपते अन्नानांपालयितः एवं-भूतहेइन्द्र श्रवस्यवः श्रवोन्नंआत्मनइच्छन्तोवयं तमुत्वा तादृशंत्वामेवअहूमहि आह्वयामः स्तु-मइत्यर्थः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

अथैकादशी–

तमुत्वायःपुरासिथयोवानूनंहितेधने । हव्यःसश्रुधीहवम् ॥ ११ ॥

तम् । ऊँ इति । त्वा । यः । पुरा । आसिथ । यः । वा । नूनम् । हिते । धने । हव्यः । सः । श्रुधि । हवम् ॥ ११ ॥

हेइन्द्र तमुत्वा तमेवत्वां स्तुमइतिशेषः यस्त्वं पुरापूर्वस्मिन्काले हव्योह्वातव्यःआसिथ बभूविथधनलाभार्थं योवायश्चत्वं हिते शत्रुपुनिहितेधनेनिमित्तभूतेसति नूनमद्यापिहव्योह्वातव्यो-बभूविथ सत्वमस्मदीयंइदंस्तोत्रंश्रुधि श्रृणु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

धीभिरर्वद्भिरर्वतोवाजाँइन्द्रश्रवाय्यान् । त्वयाजेष्महितंधनम् ॥ १२॥

धीभिः । अर्वत्ऽभिः । अर्वतः । वाजान् । इन्द्र । श्रवाय्यान् ।
त्वया । जेष्म । हितम् । धनम् ॥ १२ ॥

हेइन्द्र धीभिः स्तुतिभिः त्वद्विषयाभिःप्रीतेनत्वयाअनुगृहीतावयंअर्वद्भिरस्मदीयैरश्वैः अर्वतः शत्रुसंबन्धिनोश्वान्श्रवाय्यान् श्रवणीयान् प्रशस्यान्वाजान् अन्नानिच हितंशत्रुपुनिहितंधनंच जेष्म त्वदनुग्रहाज्जयेम ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

अभूरुवीरगिर्वणोमहाँइन्द्रधनेहिते । भरेवितन्तसाय्यः ॥ १३ ॥

अभूः । ऊँ इति । वीर । गिर्वणः । महान् । इन्द्र । धने । हिते ।
भरे । वितन्तसाय्यः ॥ १३ ॥

हेवीर विविधंईरयितःशत्रूणां हेगिर्वणोगीर्भिर्वननीयेन्द्र हितेशत्रुपुनिहितेधनेनिमित्तभूतेसति महानप्रवृद्धस्त्वं भरेसंग्रामेवितंतसाय्यः शत्रूणांजेताभूः तंतसइतिधातुःजयार्थःकंड्वादौ पठ्यते तस्माद्व्युपसृष्टादौणादिकःकर्तरिआय्यप्रत्ययः ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

यातऊतिरमित्रहन्मक्षूजवस्तमासति । तयानोहिनुहीरथम् ॥ १४ ॥

या । ते । ऊतिः । अमित्रऽहन् । मक्षुजवःऽतमा । असति । तया ।
नः । हिनुहि । रथम् ॥ १४ ॥

हेअमित्रहन् अमित्राणांशत्रूणांहन्तरिन्द्र तेत्वदीयामक्षुजवस्तमा अतिशयेनशीघ्रजवा याऊतिर्गतिःअसतिअस्ति तयागत्यानोस्माकंरथंहिनुहि प्रेरय शत्रुजयार्थंशीघ्रंगमय ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

सरथेनरथीतमोस्माकेनाभियुग्वना । जेषिजिष्णोहितंधनम् ॥ १५॥२३॥

सः । रथेन । रथिऽतमः । अस्माकेन । अभिऽयुग्वना । जेषि ।
जिष्णो इति । हितम् । धनम् ॥ १५ ॥ २३ ॥

हेजिष्णो जयशीलेन्द्र रथीतमः अतिशयेनरथीमहारथः सत्वंअस्माकेन अस्मदीयेन अभियुग्वना अभियोक्त्राशत्रूणामभिभवित्रारथेन हितंशत्रुपुनिहितंधनंजेषि अस्मदर्थंजय ॥१५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

अथषोडशी—

यएकइत्तमुष्टुहिकृष्टीनांविचर्षणिः । पतिर्जज्ञेवृषक्रतुः ॥ १६ ॥

यः । एकः । इत् । तम् । ऊँ इति । स्तुहि । कृष्टीनाम् ।
विऽचर्षणिः । पतिः । जज्ञे । वृषऽक्रतुः ॥ १६ ॥

विचर्षणिर्विशेषेणसर्वस्यद्रष्टा वृषक्रतुर्वर्षकर्मायइन्द्रः एकइव एकएव कृष्टीनांप्रजानांपतिरधिपतिर्जज्ञे अजायत नान्यःकश्चित् तमुतमेवेन्द्रंहेस्तोतःस्तुहि ॥ १६॥

अथसप्तदशी—

योगृणतामिदासिथापिरूतीशिवःसखा । सत्वंनइन्द्रमृळय ॥ १७ ॥

यः । गृणताम् । इत् । आसिथ । आपिः । ऊती । शिवः ।
सखा । सः । त्वम् । नः । इन्द्र । मृळय ॥ १७ ॥

हेइन्द्र यस्त्वं ऊतीऊत्या रक्षयाशिवःसुखकरः अतएवसखामित्रभूतश्चसन् गृणतामित् स्तुवतामस्माकमेवआपिर्बंधुरासिथ पुराबभूविथ सतादृशस्त्वं नोस्मानिदानींमृळय सुखय ॥१७॥

अथाष्टादशी—

धिष्ववज्रंगभस्त्योरक्षोहत्यायवज्रिवः । सासहीष्ठाअभिस्पृधः ॥ १८ ॥

धिष्व । वज्रम् । गभस्त्योः । रक्षःऽहत्याय । वज्रिऽवः ।
ससहीष्ठाः । अभि । स्पृधः ॥ १८ ॥

हेवज्रिवः वज्रवन्निन्द्र गभस्त्योरात्मीययोर्हस्तयोर्वज्रंकुलिशंधिष्व धारय किमर्थं रक्षोहत्याय रक्षसांहननार्थं धृत्वाच स्पृधःस्पर्धमानाःअभि अभिगंत्रीरासुरीःसेनाः ससहीष्ठाः अत्यर्थमभिभव ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

प्रत्नंर॒यीणां॑यु॒जं॑सखा॑यंकीरि॒चोद॑नम् । ब्रह्म॑वाहस्तमंहुवे ॥ १९ ॥

प्र॒त्नम् । र॒यी॒णाम् । यु॒जम् । सखा॑यम् । की॒रि॒ऽचोद॑नम् ।
ब्रह्म॑वाहःऽतमम् । हु॒वे॒ ॥ १९ ॥

प्रत्नं चिरंतनं सर्वेषामाद्यं रयीणांधनानांयुजं योजयितारं दातारंसखायंमित्रभूतं कीरिचोदनं कीरीणांस्तोतॄणांचोदयितारं ब्रह्मवाहस्तमं अतिशयेनब्रह्मभिर्मंत्रैर्वहनीयं एवंविधमिन्द्रं हुवे आह्वयामि ॥ १९ ॥

अथविंशी—

सहिविश्वा॑नि॒पार्थि॑वाँ॒एको॒वसू॑नि॒पत्य॑ते । गिर्व॑णस्तमो॒अध्रि॑गुः॥२०॥२४॥

सः । हि । विश्वा॑नि । पार्थि॑वा । एकः॑ । वसू॑नि । पत्य॑ते ।
गिर्व॑णःऽतमः । अध्रि॑ऽगुः ॥ २० ॥ २४ ॥

सहि सखल्विन्द्रः विश्वानिसर्वाणिपार्थिवा पृथिव्यांभवानि वसूनिधनानिएकएवपत्यते ईष्टे नान्यःकश्चित् पत्यतिरैश्वर्यकर्मा कीदृशइन्द्रः गिर्वणस्तमः अतिशयेनगीर्भिःस्तुतिभिःसंभजनीयः अध्रिगुरधृतगमनः अप्रतिहतगतिरित्यर्थः ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

अथैकविंशी—

सनो॑नि॒युद्भि॒रापृ॑ण॒काम॑वाजे॑भिर॒श्विभिः॑ । गोम॑द्भि॒र्गोपते॒धृ॒षत् ॥२१॥

सः । नः॒ । नि॒युत्ऽभिः॑ । आ । पृ॒ण॒ । काम॑म् । वाजे॑भिः ।
अ॒श्विऽभिः॑ । गोम॑त्ऽभिः । गो॒ऽप॒ते॒ । धृ॒षत् ॥ २१ ॥

हेगोपते गवांपालयितः सत्वंनोस्माकंकामंनियुद्भिर्वडवाभिः धृषत्धृष्टंद्वारिद्र्यनाशनसम-र्थंयथाभवतितथाआपृणापूरय यद्वा धृषदितीन्द्रविशेषणं शत्रूणांधर्षकस्त्वमित्यर्थः तथागोम-न्द्रिर्वहुभिर्गोभिर्युक्तैःअश्विभिःबहुभिरश्वैरुपेतैर्वाजैरन्नैश्च अस्मदीयंकाममापूरय ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी–

तद्वोगायसुतेसचापुरुहूतायसत्वने । शंयद्गवेनशाकिने ॥ २२ ॥

तत् । वः । गाय । सुते । सचा । पुरुऽहूताय । सत्वने । शम् ।

यत् । गवे । न । शाकिने ॥ २२ ॥

हेस्तोतारोवोयूयंसुतेअभिषुतेसोमेसति पुरुहूतायबहुभिर्यजमानैराहूताय सत्वने शत्रू-णांसादयित्रे धनानांवासनित्रेदात्रेइन्द्राय तवस्तोत्रंसचा सह संहताभूत्वा गायगायत यत्स्तोत्रं शाकिनेशक्तिमतेइन्द्राय शंसुखकरंभवति गवेनयथागवेयवसंसुखकरं भवति तद्वदित्यर्थः॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी–

नघावसुर्नियमतेदानंवाजस्यगोमतः । यत्सीमुपश्रवद्गिरः ॥ २३ ॥

न । घ । वसुः । नि । यमते । दानम् । वाजस्य । गोऽमतः ।

यत् । सीम् । उप । श्रवत् । गिरः ॥ २३ ॥

वसुर्वासयितासइन्द्रः गोमतोबहुभिर्गोभिर्युक्तस्यवाजस्यान्नस्यबलस्यवा दानंप्रदानं नघ नखलु नियमते नियच्छति उपरतंकरोति यद्यदि सींसर्वतः गिरःअस्मदीयाःस्तुतीः उपश्रवत् उ-पश्रृणुयात् स्तोत्रश्रवणेसति सर्वदाददातीत्यर्थः ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी–

कुवित्संस्यप्रहिव्रजंगोमन्तंदस्युहागमत् । शचीभिरपनोवरत् ॥ २४ ॥

कुवित्ऽसस्य । प्र । हि । व्रजम् । गोऽमन्तम् । दस्युऽहा ।

गमत् । शचीभिः । अप । नः । वरत् ॥ २४ ॥

कुवित्सस्य कुविद्बहुशःस्यतिहिनस्तीतिकुवित्सोनामकश्चित् तस्यस्वभूतं गोमंतं बहुभिर्गोभि-र्युक्तं व्रजंगोष्ठं दस्युहादस्यूनामुपक्षपयितॄणांहन्तेन्द्रः प्रगमत् प्रकर्षेणगच्छति हियस्मादेवंतस्मा-त्शचीभिरात्मीयैः कर्मभिः प्रज्ञाभिर्वा नोस्माकंताःगाः अपवरत् निगूढास्ताअपावृणोत् ॥ २४ ॥

अथपंचविंशी—

इमाउत्वाशतक्रतोभिप्रणोनुवुर्गिरः । इन्द्रंवत्संनमातरः ॥ २५ ॥२५॥

इमाः । ऊँ इति । त्वा । शतक्रतो इति शतऽक्रतो । अभि । प्र ।
नोनुवुः । गिरः । इन्द्र । वत्सम् । न । मातरः ॥ २५ ॥ २५ ॥

हेशतक्रतो बहुविधकर्मन् बहुविधप्रज्ञवेन्द्र त्वात्वामभिइमाअस्मदीयागिरः स्तुतयः प्रणोनुवुः प्रकर्षेणपुनःपुनर्गच्छन्ति नोनुवितिरत्नगतिकर्मा तत्रदृष्टान्तः—वत्संनमातरः यथामातरोगावोगृहेवर्तमानंवत्संशीघ्रमभिगच्छन्तितद्वत् यद्वास्मदीयावाचस्त्वां अभिनोनुवुः अभितःशब्दयन्ति स्तुवन्ति यथागावोवत्समभिलक्ष्यहंभारवंकुर्वन्तितद्वत् ॥ २५॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषड्विंशी—

दूणाशंसख्यंतवगौरसिवीरगव्यते । अश्वोअश्वायतेभव ॥ २६ ॥

दुःऽनशंम् । सख्यम् । तव । गौः । असि । वीर । गव्यते ।
अश्वः । अश्वऽयते । भव ॥ २६ ॥

हेइन्द्र तवत्वदीयंसख्यंसखित्वं दूणाशं दुर्नाशं नाशयितुमशक्यं अतिदृढमित्यर्थः अतोहेवीर वीरमितरिन्द्र गव्यतेगामात्मनइच्छतेत्वंगौरसि गवांप्रदाताभवसि उपचारात्कारणेकार्यशब्दः तथाअश्वायतेअश्वानात्मनइच्छतेअश्वोभव अश्वप्रदोभवसि ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी—

समन्दस्वाह्यन्धसोराधसेतन्वामहे । नस्तोतारंनिदेकरः ॥ २७ ॥

सः । मन्दस्व । हि । अन्धसः । राधसे । तन्वा । महे । न ।
स्तोतारम् । निदे । करः ॥ २७ ॥

हेइन्द्र सतादृशस्त्वं अन्धसःसोमस्यपानेनहृष्टया तन्वाआत्मीयेनशरीरेणमन्दस्व मोदस्व किमर्थं महेमहते राधसेधनार्थं हिपूरणः अपिच त्वदीयंस्तोतारंनिदेनिंदकायतस्यवशंनकरः नकुर्याः ॥ २७॥

अथाष्टाविंशी–

इमाउंत्वासुतेसुतेनक्षन्तेगिर्वणोगिरः। वत्संगावोनधेनवः ॥ २८ ॥

इमाः। ऊँ इति। त्वा। सुतेऽसुते। नक्षन्ते। गिर्वणः।
गिरः। वत्सम्। गावः। न। धेनवः ॥ २८ ॥

हेगिर्वणोगीर्भिर्वननीयेन्द्र सुतेसुतेसोमेभिषुतेभिषुतेसति इमाअस्मदीयागिरःस्तुतयस्त्वा त्वांनक्षन्ते व्याप्नुवन्ति धेनवोदोग्ध्यः गावोन गावइव वत्सं तायथाशीघ्रंवत्संव्याप्नुवन्तितद्वदु उपूरणः ॥ २८ ॥

अथैकोनत्रिंशी–

पुरुतमंपुरूणांस्तोतॄणांविवाचि। वाजेभिर्वाजयताम् ॥ २९ ॥

पुरुऽतमम्। पुरूणाम्। स्तोतॄणाम्। विऽवाचि। वाजेभिः।
वाजऽयताम् ॥ २९ ॥

हेइन्द्र पुरुतमंपुरूणांबहूनांशत्रूणांतमयितारंग्लपयितारंत्वां पुरूणांबहूनांस्तोतॄणांअस्माकंस्तुतिःप्राप्नोतिविशेषः कीदृशानां विवाचिविविधाः स्तुतशस्त्रात्मिकावाचःयस्मिन्यज्ञेतस्मिन्वाजेभिर्वाजैर्हविर्लक्षणैरन्नैर्वाजयतांवाजवन्तंवेगवन्तंबलवन्तंवात्वांकुर्वताम् ॥ २९ ॥

अथत्रिंशी–

अस्माकमिन्द्रभूतुतेस्तोमोवाहिष्ठोअन्तमः। अस्मान्रायेमहेहिनु॥३०॥

अस्माकम्। इन्द्र। भूतु। ते। स्तोमः। वाहिष्ठः। अन्तमः।
अस्मान्। राये। महे। हिनु ॥ ३० ॥

हेइन्द्र वाहिष्ठोवोढृतमःअस्माकंस्तोम स्तोत्रंतेतवअन्तमःअन्तिकतमोभूतुभवतु त्वंचास्मान् महेमहते रायेधनायहिनुप्रेरय ॥ ३० ॥

अथैकत्रिंशी–

अधिबृबुःपणीनांवर्षिष्ठेमूर्धन्नस्थात्। उरुःकक्षोनगाङ्ग्यः ॥ ३१ ॥

अधि। बृबुः। पणीनाम्। वर्षिष्ठे। मूर्धन्। अस्थात्। उरुः।
कक्षः। न। गाङ्ग्यः ॥ ३१ ॥

बृबुर्नामपणीनांतक्षा तत्सकाशाल्लब्धधनोभरद्वाजः तदीयंदानमनेनतृचेनास्तौत् एतच्चम-नुनास्मर्यते—भरद्वाजःक्षुधार्तस्तुसपुत्रोनिर्जनेवने । बह्वीर्गाःप्रतिजग्राहबृबोस्तक्ष्णोमहायशाइति ॥ पणनात्पणयोवणिजःएतत्संज्ञाअसुरावा तेषांतक्षाबृबुःवर्षिष्ठेमूर्धन्मूर्धनिमूर्धवदुच्छ्रितेस्थलेअध्य-स्थात् अधिष्ठितोभूत् गाङ्ग्यः गंगायाःकूलेउन्नतेभवः कक्षोन कक्षइव उरुविस्तीर्णःसन्जातितो-हीनोतिदातृत्वात्सर्वथश्रेष्ठोभवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

अथद्वात्रिंशी—

यस्यवायोरिवद्रवद्भद्रारातिःसहस्रिणी । सद्योदानायमंहते ॥ ३२ ॥

यस्यं । वायोःऽइव । द्रवत् । भद्रा । रातिः । सहस्रिणी ।
सद्यः । दानाय । मंहते ॥ ३२ ॥

वायोरिवद्रवत्क्षिप्रगामिनोयस्यबृबोः भद्राकल्याणी सहस्रिणीसहस्रसंख्यायुक्ता रातिर्दानंसद्यःस्तुतिसमयेएवदानायदानकामाययाचमानाय मह्यंमंहतेअपेक्षितं धनंददाति तंबृबुमितिउत्तरस्यामृचिसंबन्धः ॥ ३२ ॥

अथत्रयस्त्रिंशी—

**तत्सुनोविश्वेअर्यआसदागृणन्तिकारवः ।
बृबुंसहस्रदातमंसूरिंसहस्रसातमम् ॥ ३३ ॥ ३३ ॥**

तत् । सु । नः । विश्वे । अर्यः । आ । सदा । गृणन्ति । कारवः ।
बृबुम् । सहस्रऽदातमम् । सूरिम् । सहस्रऽसातमम् ॥ ३३ ॥ २६ ॥

सवतंबृबुंनोस्मदीयाःविश्वेसर्वेअर्यःस्तुतीनामीरयितारःकारवः स्तोतारः सुसुष्ठुआगृणन्ति अभिगृणन्ति अभिष्टुवन्ति कीदृशं सहस्रदातमंअतिशयेनसहस्रसंख्यस्यधनस्यदातारं सूरिंप्राज्ञं यद्वा प्रेरयितारंसहस्रसातमं अतिशयेनसहस्रसंख्यस्यस्तोत्रस्यधनस्यवासंभक्तारं ॥ ३३ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

त्वामिद्धीतिचतुर्दशर्चंतृतीयंसूक्तं बृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षमैन्द्रं प्रथमातृतीयाद्याअयुजोबृहत्यः द्वितीयाचतुर्थ्याद्यायुजःसतोबृहत्यः तथाचानुक्रान्तं—त्वामिद्धिपञ्चोनाप्रागाथमिति । सू-

ऋत्विनियोगोलैंगिकः यदिज्योतिष्टोमोबृहत्पृष्ठःस्यात्तदानींनिष्केवल्यस्यआद्यःप्रगाथःस्तोत्रियः सूत्रितंच—यद्युवैबृहत्त्वामिद्धिहवामहइति । महाव्रतेपिनिष्केवल्येअयंप्रगाथःशंसनीयः तथैवपं-चमारण्यकेसूत्रितं—त्वामिद्धिहवामहेत्वंसेहिचेरवइतिबृहत्स्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रप्रथमा—

त्वामिद्धिहवामहेसातावाजस्यकारवः ।
त्वांवृत्रेष्विन्द्रसत्पतिंनरस्त्वांकाष्ठास्वर्वतः ॥ १ ॥

त्वाम् । इत् । हि । हवामहे । साता । वाजस्य । कारवः ।
त्वाम् । वृत्रेषु । इन्द्र । सत्ऽपतिम् । नरः । त्वाम् ।
काष्ठासु । अर्वतः ॥ १ ॥

कारवःस्तोतारोवयं वाजस्यान्नस्यसातासातौसंभजनेनिमित्तभूतेसति हेइन्द्र त्वामिद्धि त्वामेव हवामहे स्तुतिभिराह्वयामः हेइन्द्र सत्पतिं सतांपालयितारं श्रेष्ठंत्वांनरः अन्येपिमनुष्याः वृत्रेष्वावरकेषुशत्रुषुसत्सुहवंते आह्वयन्ति तज्जयार्थं अपिच अर्वतोश्वस्यसंबन्धिनीषुकाष्ठासु यत्राश्वःक्रान्त्वातिष्ठति तासुकाष्ठासुसंग्रामेषुयुद्धकामाश्चत्वामेवाह्वयन्ति अतोवयंत्वामेवाह्वयाम-इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

सत्वंनश्चित्रवज्रहस्तधृष्णुयामहःस्तवानोअद्रिवः ।
गामश्वंरथ्यमिन्द्रसंकिरसत्रावाजंनजिग्युषे ॥ २ ॥

सः । त्वम् । नः । चित्र । वज्रऽहस्त । धृष्णुऽया । महः ।
स्तवानः । अद्रिऽवः । गाम् । अश्वम् । रथ्यम् । इन्द्र ।
सम् । किर । सत्रा । वाजम् । न । जिग्युषे ॥ २ ॥

हेचित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो अद्रिवः वज्रवन् यद्वा आदृणात्यनेनेत्यद्रिरशनिः तद्वन् एवंभूतइन्द्र धृष्णुयाधृष्णुः शत्रूणांधर्षयिता महोमहान्सतादृशस्त्वं स्तवानोस्माभिःस्तूयमानः सन् गांरथ्यंरथवाहनमश्वंचसंकिर सम्यक्प्रयच्छ जिग्युषे जितवते पुरुषाय भोगार्थं सत्रामहत्प्रभूतं वाजंन अन्नमिव यथाशत्रून्जितवतेभोगार्थंबह्वन्नंप्रयच्छसितद्वत् ॥ २ ॥

महाव्रते निष्केवल्ये यः सत्राहेत्यादि सूक्तशेषः शंसनीयः सूत्र्यते हि—यः सत्राहा विचर्षणिरिति शेषो ऽयं ते अस्तु हर्यत इति सूक्ते इति । चातुर्विंशिके हनि माध्यंदिनसवने यः सत्राहेति प्रगाथो ऽतिरिक्तः पिकोनुरूपः सूत्रितं च—यः सत्राहा विचर्षणिः स्वादोरित्था विषूवत इति ।

प्रगाथे प्रथमा सूक्ते तृतीया—

यः संत्राहा विचर्षणिरिन्द्रं तं हूमहे वयम् ।
सहस्रमुष्क तुविनृम्ण सत्पते भवा समत्सु नो वृधे ॥ ३ ॥

यः । सत्राऽहा । विऽचर्षणिः । इन्द्रम् । तम् । हूमहे । वयम् ।
सहस्रऽमुष्क । तुविऽनृम्ण । सत्ऽपते । भव । समत्ऽसु ।
नः । वृधे ॥ ३ ॥

यः इन्द्रः सत्राहा महतां शत्रूणां हन्ता विचर्षणिर्विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिन्द्रं वयं हूमहे स्तुतिपदैराह्वयामः उत्तरार्धः प्रत्यक्षकृतः हे सहस्रमुष्क सहस्रशेफ यां कांचित्स्त्रियं संभवन्निन्द्रः भोगलोलुपतया स्वशरीरे पर्वणि पर्वणि शेफान्ससर्जेति कौषीतकिभिराम्नातं तदभिप्रायेणेदं संबोधनं हे तुविनृम्ण बहुधन सत्पते सतां पालयितरिन्द्र समत्सु संग्रामेषु नोस्माकं वृधे वर्धनाय भव ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थी—

बाधसे जनान्वृषभेव मन्युना घृषौ मीळ्ह ऋचीषम ।
अस्माकं बोध्यविता महाधने तनूष्वप्सु सूर्ये ॥ ४ ॥

बाधसे । जनान् । वृषभाऽइव । मन्युना । घृषौ । मीळ्हे । ऋचीषम ।
अस्माकम् । बोधि । अविता । महाऽधने । तनूषु । अप्ऽसु । सूर्ये ॥ ४ ॥

हे ऋचीषम ऋचा सम ऋक्यादृशं रूपं प्रतिपादयति तादृग्रूपेन्द्र घृषौ शत्रूणां घर्षके बाधके मीळ्हे संग्रामे जनान् अस्मदीयान् शत्रून् वृषभेव वृषभेणेव बलवता मन्युना क्रोधेन बाधसे बाधस्व तथा महाधने महतो धनस्य निमित्तभूते संग्रामे च अस्माकमविता रक्षिता बोधि बुध्यस्व रक्षितृत्वेनात्मानं जानीहि रक्षको भवेति यावत् किमर्थं तनूषु तनयेषु अप्सु उदकेषु सूर्ये च लब्धव्येषु सत्सु एतेषां लाभार्थं सूर्यस्य लाभः संदर्शनं तदर्थमित्यर्थः ॥ ४ ॥

चातुर्विंशिकेहनिमाध्यंदिनसवनेब्राह्मणाच्छंसिनःइन्द्रज्येष्ठंनआभरेतिप्रगाथोवैकल्पिकोनु-रूपः सूत्रितंच—इन्द्रज्येष्ठंनआभरात्वासहस्रमाशतमिति ।

तत्रप्रथमासूक्तेपंचमी—

इन्द्रज्येष्ठंनआभरँओजिष्ठंपपुरिश्रवः ।
येनेमेचित्रवज्रहस्तरोदसीओभेसुशिप्रप्राः ॥ ५ ॥२७ ॥

इन्द्र । ज्येष्ठम् । नः । आ । भर । ओजिष्ठम् । पपुरि । श्रवः । येन । इमे इति । चित्र । वज्रऽहस्त । रोदसी इति । आ । उभे इति । सुऽशिप्र । प्राः ॥ ५ ॥

हेइन्द्र ज्येष्ठंप्रशस्यतमं ओजिष्ठंओजस्वितमं अतिशयेनबलकरं पपुरिपूरकंश्रवोन्नंनोस्म-भ्यंआभर आहर प्रयच्छ हेचित्र चायनीय वज्रहस्त वज्रबाहो हेसुशिप्र शोभनहनुक एवंभूत हेइन्द्र येनान्नेनइमेपरिदृश्यमानेउभेरोदसीद्यावापृथिव्यौआप्राः आपूरयसि तदन्नमाभरेत्यन्व-यः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी—

त्वामुग्रमवसेचर्षणीसहंराजन्देवेषुहूमहे ।
विश्वासुनोविथुरापिब्दनावसोमित्रान्त्सुषहान्कृधि ॥ ६ ॥

त्वाम् । उग्रम् । अवसे । चर्षणिऽसहम् । राजन् । देवेषु । हूमहे । विश्वा । सु । नः । विथुरा । पिब्दना । वसो इति । अमित्रान् । सुऽसहान् । कृधि ॥ ६ ॥

हेराजन् राजमानेन्द्र देवेषुदेवानांमध्ये उग्रमुद्गूर्णबलं चर्षणीसहं चर्षणीनांशत्रुभूतानां प्रजानामभिभवितारंत्वां अवसेरक्षणाय हूमहे आह्वयामः त्वंविश्वा सर्वाणि पिब्दना पिब्द-नानि रक्षांसि पिहितं अव्यक्तंशब्दयन्तइतिपिब्दनानि पृषोदरादिः तानि सु सुष्ठु विथुरा व्य-थितानि बाधितानि कुरु हेवसो वासकेन्द्र नोस्मदीयानमित्रान्शत्रूंश्च सुषहान्सुखेनाभिभ-वितुंशक्यानकृधि कुरु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

यदिन्द्र नाहुषीष्वाँ ओजो नृम्णं च कृष्टिषु ।
यद्वा पञ्च क्षितीनां द्युम्नमा भर सत्रा विश्वानि पौंस्या ॥ ७ ॥

यत् । इन्द्र । नाहुषीषु । आ । ओजः । नृम्णम् । च । कृष्टिषु । यत् ।
वा । पञ्च । क्षितीनाम् । द्युम्नम् । आ । भर । सत्रा । विश्वानि । पौंस्या ॥ ७ ॥

हेइन्द्र नाहुषीषु नहुषइतिमनुष्यनाम तत्संबन्धिनीषुकृष्टिषुप्रजासु आकारःसमुच्चये यच्चओजोबलंनृम्णंधनंचविद्यते यद्वा यच्चपंचपंचानांक्षितीनां निषादपंचमाश्चत्वारोवर्णाःपंचक्षितयः तेषांस्वरूपं द्युम्नंद्योतमानमन्नं तत्सर्वमस्मभ्यंआभराहर प्रयच्छ तथासत्रामहान्तिविश्वानिसर्वाणिपौंस्यानिबलानिचास्मभ्यंआहर ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

यद्वा तृक्षौ मघवन्द्रुह्यावा जने यत्पूरौ कच्च वृष्ण्यम् ।
अस्मभ्यं तद्रिरीहि सं नृषाह्येऽमित्रान्पृत्सु तुर्वणे ॥ ८ ॥

यत् । वा । तृक्षौ । मघवन् । द्रुह्यौ । आ । जने । यत् । पूरौ ।
कत् । च । वृष्ण्यम् । अस्मभ्यम् । तत् । रिरीहि । सम् । नृऽसह्ये ।
अमित्रान् । पृत्ऽसु । तुर्वणे ॥ ८ ॥

हेमघवन् धनवन्निन्द्र तृक्षौएतत्संज्ञेराजनि यद्वा यच्चबलंविद्यतेद्रुह्यावाद्रुह्यौच एतत्संज्ञेचजनेयद्बलमस्ति पूरौएतत्संज्ञेनृपेचयत्कच्चयत्किंचनवृष्ण्यंवीर्यंविद्यते तत्सर्वमस्मभ्यंस्तोतृभ्यः सम्यग्रिरीहि प्रयच्छ कदा नृषह्येनृभिर्योद्धृभिःसोढव्येयुद्धेप्रवृत्ते किमर्थं पृत्सुपृतनासुसंग्रामेषु अमित्रान्शत्रून्तुर्वणेतुर्वितुंहिंसितुं ॥ ८ ॥

चातुर्विंशिकेहनिनिष्केवल्येइन्द्रत्रिधात्विति वैरूपस्यसामप्रगाथःशंसनीयः सूत्रितंच—इन्द्रत्रिधातुशरणंत्वमिन्द्रप्रतूर्तिष्विति ।

तत्रप्रथमासूक्तेनवमी—

इन्द्र त्रिधातु शरणं त्रिवरूथं स्वस्तिमत् ।
छर्दिर्यच्छ मघवद्भ्यश्च मह्यं च यावया दिद्युमेभ्यः ॥ ९ ॥

इन्द्र॑ । त्रि॒ऽधातु॑ । श॒र॒णम् । त्रि॒ऽवरू॑थम् । स्व॒स्ति॒ऽमत् ।
छ॒र्दिः । य॒च्छ॒ । म॒घव॑त्ऽभ्यः । च॒ । मह्य॑म् । च॒ । य॒वय॑ । दि॒द्युम् ।
ए॒भ्यः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र त्रिधातु त्रिप्रकारंत्रिभूमिकंत्रिवरूथंत्रयाणांशीतातपवर्षाणांवारकंस्वस्तिमत् अविनाशयुक्तं छर्दिःछदिष्मत् आच्छादनयुक्तं एवंगुणविशिष्टंशरणंगृहंमघवद्भ्यश्चमघंहविर्लक्षणंधनंतद्वद्भ्यश्चास्मदीयेभ्यःमह्यंभरद्वाजायचयच्छ देहि अपिचएभ्यःसकाशात् दिद्युं शत्रुप्रेरितं द्योतमानमायुधंयवय पृथक्कुरु ॥ ९ ॥

अथदशमी—

येग॑व्य॒ताम॑न॑सा॒शत्रु॑मा॒द॒भुर॑भि॒प्र॒घ्नन्ति॑धृ॒ष्णुया॑ ।
अध॑स्मानोमघवन्निन्द्रगिर्वणस्तनू॒पाअन्त॑मोभव ॥१०॥२८॥

ये । ग॒व्य॒ता । मन॑सा । शत्रु॑म् । आ॒ऽद॒भुः । अ॒भि॒ऽप्र॒घ्नन्ति॑ । धृ॒ष्णु॒ऽया ।
अध॑ । स्म॒ । नः॒ । म॒घ॒ऽव॒न् । इ॒न्द्र॒ । गि॒र्व॒णः॒ । त॒नू॒ऽपाः । अन्त॑मः ।
भ॒व॒ ॥ १० ॥ २८ ॥

येजनाः गव्यताशत्रूणांगाइच्छतामनसायुक्ताःसन्तःशत्रुंशातयितारं वैरिणंआदभुर्हिंसिपुः येचधृष्णुयाधृष्णवःधृष्टाःसन्तःअस्मानभिलक्ष्यप्रघ्नंति प्रकर्षेणहिंसंति हेमघवन् धनवन् गिर्वणोगिरांसंभक्तरिन्द्र अधस्म अस्मिन्काले तेभ्यःसकाशात्नोस्माकंतनूपाः तनूनांशरीराणांरक्षिता सन् अन्तमःअन्तिकतमोभव ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथैकादशी—

अध॑स्मानोवृ॒धेभ॒वेन्द्र॑ना॒यम॑वा॒युधि ।
यद॒न्तरि॑क्षेप॒तय॑न्तिप॒र्णिनो॑दि॒द्यव॑स्ति॒ग्ममू॑र्धानः ॥ ११ ॥

अध॑ । स्म॒ । नः॒ । वृ॒धे । भ॒व॒ । इन्द्र॑ । ना॒यम् । अ॒व॒ । यु॒धि ।
यत् । अ॒न्तरि॑क्षे । प॒तय॑न्ति । प॒र्णिनः॑ । दि॒द्यवः॑ । ति॒ग्मऽमू॑र्धानः ॥११॥

अथचतुर्दशी–

सिन्धूँरिवप्रवणआशुयायतोयदिक्लोशमनुष्वणि ।
आयेवयोनवर्वृतत्यामिषिगृभीताबाह्वोर्गवि ॥ १४ ॥ २९ ॥

सिन्धूनऽइव । प्रवणे । आशुऽया । यतः । यदि । क्लोशम् । अनु । स्वनि । आ । ये । वयः । न । वर्वृतति । आमिषि । गृभीताः । बाह्वोः । गवि ॥ १४ ॥ २९ ॥

उक्तस्यैवार्थस्यअतिशयप्रतिपादनार्थेयं प्रवणेनिम्नदेशेसिन्धूनिव स्यन्दमानानदीरिव आशुयाआशुशीघ्रंयतोगच्छतोश्वान् हेइन्द्र यदिचोदयासे प्रेरयसि क्रदाक्लोशमनुक्लोशमिति भय नाम भयमनुलक्ष्यस्वनिस्वनेआक्रोशेसति कीदृशास्तेश्वाः बाह्वोर्बाहुमूलयोर्गृभीताः कक्ष्यायाबद्धायेअश्वाः गविगोरूपेधनेजेतव्येसति आवर्वृतति पुनःपुनरावर्तन्ते आमिषिआमिषे मांसे ग्रहीतव्ये सति वयोन यथाश्येनादयःपक्षिणःपुनःपुनरावर्ततेतद्वत् एवंभूतानश्वान्भयेनक्रोशेसतिपदात्वंप्रेरयसि तदानीमस्मदीयेभ्यः छर्दिःप्रयच्छेतिसंबन्धः यद्यपिक्रूरेषुयुद्धेषुसक्तिर्नास्तितथापिराजपुरोहितत्वेनराजकीयानां पुरुषाणांजयःप्रार्थ्यतइतिनकश्चिद्विरोधः ॥ १४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकोनात्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

स्वादुरितिएकत्रिंशदृचंचतुर्थसूक्तंभरद्वाजपुत्रस्यगर्गस्यार्षं प्रस्तोकइन्वित्येषात्रिष्टुप् दशाश्वानित्यनुष्टुप् दशरथानितिगायत्री महिराधइतिद्विपदाव्येकादशाका पृजानोहरितइत्येषाबृहती दिवस्पृथिव्याइतिजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः आदितःपंचानांसोमोदेवता अगव्यूतिक्षेत्रमित्यर्धर्चस्यप्रथमपादस्यदेवाउत्तरस्यभूमिः तृतीयस्यबृहस्पतिः चतुर्थस्यैन्द्रः प्रस्तोकइत्याद्याश्चतस्रःसृंजयपुत्रस्य राज्ञोदानस्तुतिरूपत्वात्तद्देवताकाः वनस्पतेवीड्वंगइत्यथंतृचोरथदेवत्यः उपश्वासयेतितृचोदुंदुभिदेवत्यः समश्वपर्णाइत्यर्धर्चएन्द्रः शिष्टाइन्द्रदेवताकाः तथाचानुक्रान्तं—स्वादुरेकात्रिंशद्गर्गःपंचादौसौम्योगव्यूत्यर्धर्चोलिंगोक्तदेवतः प्रस्तोकइतिचतस्रोनुष्टुप्गायत्रीद्विपदासाअंप्रस्यप्रस्तोकस्य दानस्तुतिः परौतृचौरथदुंदुभिदेवत्यावैन्द्रोन्त्योर्धर्चोयुजानोबृहतीदिवस्पृथिव्याजगतीति । आग्निमारुते आदितःभतसःशंसनीयाः सूत्रितंच–स्वादुष्किलायमितिचतस्रोमध्येचाह्वानमिति ।

तत्रप्रथमा—

स्वादुष्किलायंमधुमाँउतायंतीव्रःकिलायंरसवाँउतायम् ।
उतोन्व१स्यपपिवांसमिन्द्रंनकश्चनसहतआहवेषु ॥ १ ॥

स्वादुः । किल । अयम् । मधुंऽमान् । उत । अयम् । तीव्रः ।
किल । अयम् । रसंऽवान् । उत । अयम् । उतो इति । नु । अस्य ।
पपिऽवांसम् । इन्द्रम् । न । कः । चन । सहते । आऽहवेषु ॥ १ ॥

अयंअभिषुतःसोमः स्वादुरास्वादनीयःकिलभवति उतापिच मधुमान्माधुर्यवांश्चायंसोमोभवति तथायंसोमः तीव्रःकिल मदोत्पादनेतीक्ष्णःखलुभवति उतापिच अयंसोमोरसवान् सारवांश्चभवति अनेनवाक्यचतुष्टयेनसोमस्यमाधुर्यातिशयत्वंचप्रतिपादितं उतोअपिच अस्यसोमस्य द्वितीयार्थेषष्ठी इमंसोमंपपिवांसंपीतवन्तमिन्द्रं आहवेषुसंग्रामेषुनकश्चननकोपिसहते अभिभवति नुइतिपूरकः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अयंस्वादुरिहमदिष्ठआसयस्येन्द्रोवृत्रहत्येममाद ।
पुरूणियश्च्यौत्नाशम्बरस्यविनवतिंनवचदेह्योहन् ॥ २॥

अयम् । स्वादुः । इह । मदिष्ठः । आस । यस्य । इन्द्रः ।
वृत्रऽहत्ये । ममाद । पुरूणि । यः । च्यौत्ना । शम्बरस्य ।
वि । नवतिम् । नव । च । देह्यः । हन् ॥२॥

इहास्मिन्यज्ञेअयंसोमः स्वादुरास्वादितःपीतःसन् मदिष्ठः अतिशयेनमदयिता आसबभूव यस्यसोमस्यपानेनइन्द्रोवृत्रहत्ये वृत्रहननकाले ममाद मत्तोबभूव यःसोमः शंबरस्यासुरस्य पुरूणिबहूनिच्यौत्नाच्यौत्नानिबलानिजघान तथादेह्यः दिग्धाःउपचिताःआसुरीःपुरीः नदीयान् देहान्वानवतिंनवचनवोत्तरनवतिसंख्याकाःयःसोमोविहन् व्यहन् अयंसोमइतिप्रथमपादेनसंबन्धः ॥ २ ॥

अथतृतीया—

अयंमेपीतउदियर्तिवाचमयंमनीषामुशतीमजीगः ।
अयंषळुर्वीरमिमीतधीरोनयाभ्योभुवनंकच्चनारे ॥ ३ ॥

अयम् । मे । पीतः । उत् । इयर्ति । वाचम् । अयम् । मनीषाम् ।
उशतीम् । अजीगरिति । अयम् । षट् । उर्वीः । अमिमीत । धीरः ।
न । याभ्यः । भुवनम् । कत् । चन । आरे ॥ ३ ॥

अयंसोमःपीतःसन् मेममवाचंउदियर्ति उद्गमयति अयमेवसोमउशतींकान्तांमनीषांबुद्धिं उदजीगः उद्गारयति प्रकाशयति गृनिगरणेइत्यस्माण्ण्यन्तात्लुङिचङिरूपं अपिचायंधीरोधीमान् सोमःषळुर्वीः षण्मोर्वीरंहसस्पान्तु द्यौश्चपृथिवीचाहश्चरात्रिश्चापश्चौषधयश्चेतिप्रतिपादिताद्युपृथिव्याद्याःषट्अमिमीत निर्मितवान् याभ्यउर्वीभ्यआरेदूरे विप्रकृष्टदेशे कच्चन किंचन भुवनंभूतजातं नभवति अपितुआस्वेवसर्वंभूतजातंवर्ततेतादृशीरुर्वीर्निर्मितवान् ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

अयंसयोवरिमाणंपृथिव्यावर्ष्माणंदिवोअकृणोदयंसः ।
अयंपीयूषंतिसृषुप्रवत्सुसोमोदाधारोर्वन्तरिक्षम् ॥ ४ ॥

अयम् । सः । यः । वरिमाणम् । पृथिव्याः । वर्ष्माणम् ।
दिवः । अकृणोत् । अयम् । सः । अयम् । पीयूषम् ।
तिसृषु । प्रवत्ऽसु । सोमः । दाधार । उरु । अन्तरिक्षम् ॥ ४ ॥

सखल्वयंसोमः यःपृथिव्यावरिमाणं उरुत्वंविस्तृतत्वंअकृणोत्अकरोत् तथायंसोमोदिवोद्युलोकस्यवर्ष्माणं संहतत्वंदृढत्वंअकृणोदकरोत्अयंसोमःसहिभवति अपिचायंसोमः तिसृष्वोषधीषुअप्सुगोषुचप्रवत्सुप्रकृष्टास्वेतासुपीयूषंरसंदाधार धारयति तथाउरुविस्तीर्णमन्तरिक्षंचधारयति तथाचमंत्रान्तरं–त्वमिमाओषधीःसोमविश्वास्त्वमपोअजनयस्त्वंगाः । त्वमाततंथोर्वं१तरिक्षमिति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

अयंविदच्चित्रदृशीकमर्णःशुक्रसद्मनामुषसामनीके ।
अयंमहान्महतास्कम्भनेनोद्द्यामस्तभ्नाद्वृषभोमरुत्वान् ॥५॥३०॥

१ ऋ० सं० १. ६. २३. ।

अयम् । विदत् । चित्रऽदृशीकम् । अर्णः । शुक्रऽसद्मनाम् ।
उषसाम् । अनीके । अयम् । महान् । महता । स्कम्भनेन । उत् ।
द्याम् । अस्तभ्नात् । वृषभः । मरुत्वान् ॥ ५ ॥ ३० ॥

अयंसोमः चित्रदृशीकंविचित्रदर्शनं यद्वा आश्चर्यत्वेनदर्शनीयं अर्णःसर्वस्यप्रेरकं सौरं ज्योतिःविदल्लंभयति कस्मिन्काले शुक्रसद्मनांशुक्रंनिर्मलमन्तरिक्षंसद्मसदनंयासांतासामुषसां अनीकेप्रमुखेउषःकालइत्यर्थः अपिच महान्प्रवृद्धोयंसोमः महतास्थविष्ठेनस्कंभनेन स्तंभनसाधनेनमध्यवर्तिनान्तरिक्षेणद्यांद्युलोकंउदस्तभ्नात् ऊर्ध्वमस्थापयत् यथाअधोनपततितथाअन्तरिक्षंतस्याधारत्वेनकृतवानित्यर्थः कीदृशःसोमः वृषभोवृष्टेर्जनयिता सोमाहुत्याहिवृष्टिर्जन्यतेमरुत्वान्मरुद्भिर्युक्तः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथषष्ठी–

धृषत्पिबकलशेसोममिन्द्रवृत्रहाशूरसमरेवसूनाम् ।
माध्यंन्दिनेसवनआवृषस्वरयिस्थानोरयिमस्मासुधेहि ॥ ६ ॥

धृषत् । पिब । कलशे । सोमम् । इन्द्र । वृत्रऽहा । शूर ।
समऽअरे । वसूनाम् । माध्यन्दिने । सवने । आ । वृषस्व ।
रयिऽस्थानः । रयिम् । अस्मासु । धेहि ॥ ६ ॥

हेशूर शौर्यवन्निन्द्र वृत्रहा वृत्राणामावरकाणांशत्रूणांहन्तात्वं वसूनांधनानांसमरेसंग्रामे निमित्तभूतेसति कलशेद्रोणकलशेवस्थितंसोमंधृषद्धृष्टंयथाभवतितथापिब अपिच माध्यंदिने सवने आवृषस्व आसिंचस्व जठरंसोमेनपूरय सर्वैन्द्रंहिमाध्यंदिनंसवनं किंचरयिस्थानःरयीणांधनानांस्थानभूतस्त्वंरयिंधनमस्मासुधेहिधारय ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

इन्द्रप्रणःपुरएतेवपश्यप्रनोनयप्रतरंवस्योअच्छ ।
भवासुपारोअतिपारयोनोभवासुनीतिरुतवामनीतिः ॥ ७ ॥

इन्द्रं । प्र । नः । पुरएताऽइंव । पुश्य । प्र । नः । नय । प्रऽतरम् । वस्यः । अच्छं । भर्व । सुऽपारः । अतिऽपारयः । नः । भर्व । सुऽनीतिः । उत । वामऽनीति ॥ ७ ॥

हेइन्द्र त्वंपुरएतेव पुरतोगंतेव नोस्मानमपश्य प्रकर्षेणईक्षस्व यथामार्गरक्षकःस्वयंपुरतोगच्छन्अनुगच्छतोरक्षणीयान्पथिकान्पश्यति तथापश्येत्यर्थः तथावस्योवसीयःश्रेष्ठंधनंअच्छाभिमुख्येनप्रतरं प्रकृष्टतरंअतिशयेनप्रणयअस्मान्प्रापय तथासुपारःसुष्ठुपारयिता दुःखेभ्यस्तारयिताभव तथानोस्मान्स्तोतॄन्अतिपारयः शत्रूनतिक्रामय सुनीतिःशोभननयनश्चास्माकंभव उतापिच वामनीतिः वामानांवननीयानांधनानांनेताभव यद्वास्मदर्थंश्रेष्ठप्रापणोभव ॥ ७ ॥

ऐन्द्रेपशौउरुंनइत्येषावपायायाज्या सूत्रितंच—उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वान्प्रससाहिषेपुरुहूतशत्रूनिति । होत्रकेःसदःप्रसर्पणसमयेप्येषाजप्या सूत्रितंच—उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वानितिजपंतइति । चातुर्विंशिकेह्न्यहर्गणेषुचद्वितीयादिष्वहःसुमाध्यंदिनसवनेच्छावाकस्यैषाचारंभणीया सूत्रितंच—उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वानितिकद्वद्ध्यआरंभणीयाइति ।

सैषासूक्तेष्टमी—

उरुंनोलोकमनुनेषिविद्वान्त्स्वर्वज्ज्योतिरभयंस्वस्ति । ऋष्वातंइन्द्रस्थविरस्यबाहूउपस्थेयामशरणाबृहन्ता ॥ ८ ॥

उरुम् । नः । लोकम् । अनु । नेषि । विद्वान् । स्वःऽवत् । ज्योतिः । अभयम् । स्वस्ति । ऋष्वा । ते । इन्द्र । स्थविरस्य । बाहू इति । उप । स्थेयाम । शरणा । बृहन्ता ॥ ८ ॥

हेइन्द्र विद्वान्जानंस्त्वंउरुं विस्तीर्णंलोकंस्थानंस्वर्गाख्यंनोस्मानअनुनेषि अनुगमय तथास्वर्वत्सुखवत्अभयंभयरहितंज्योतिश्चस्वस्तिक्षेमेणअनुनेषि अस्माननुगमय हेइन्द्र स्थविरस्यस्थूलस्यवृद्धस्यतेतवसंबंधिनौऋष्वादर्शनीयौ बृहन्तामहान्तौ बाहूत्वदीयौहस्तौशरणाशरणौरक्षकौरक्षकतयाउपस्थेयाम उपतिष्ठेम सेवेमहि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

वरिष्ठेनइन्द्रवन्धुरेधाविहिष्ठयोःशतावन्नश्वयोरा । इषमावक्षीषांवर्षिष्ठांमानस्तारीन्मघवन्रायोअर्यः ॥ ९ ॥

वरिष्ठे । नः । इन्द्र । वन्धुरे । धाः । वहिष्ठयोः । शतऽवन् ।
अश्वयोः । आ । इषम् । आ । वक्षि । इषाम् । वर्षिष्ठाम् ।
मा । नः । तारीत् । मघऽवन् । रायः । अर्यः ॥ ९ ॥

हेइन्द्र वरिष्ठेउरुतमेविस्तीर्णतमेवंधुरे आत्मीयेरथे नोस्मान्धाःधेहिधारय अपिच हेशतवन् शतसंख्यधनेन्द्र वहिष्ठयोर्वोढृतमयोः आकारःसमुच्चये अश्वयोरात्वदीययोःअश्वयोश्चास्मान्धारय तथाइषामन्नानांमध्येवर्षिष्ठांवृद्धतमांइषमन्नमावक्षि अस्मदर्थमावह आनय हेमघवन्धनवन्निंद्र अर्योधनस्यस्वामी अन्यःकश्चिन्नोस्माकंरायोधनानिमातारीन्माहिंसीत् ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इन्द्रमृळमह्यंजीवातुमिच्छचोदयधियमयसोनधाराम् ।
यत्किंचाहन्त्वायुरिदंवदामितज्जुषस्वकृधिमादेववन्तम् ॥१०॥३१॥

इन्द्र । मृळ । मह्यम् । जीवातुम् । इच्छ । चोदय । धियम् ।
अयसः । न । धाराम् । यत् । किम् । च । अहम् । त्वाऽयुः ।
इदम् । वदामि । तत् । जुषस्व । कृधि । मा । देवऽवन्तम् ॥१०॥३१॥

हेइन्द्र मृळ मृळय अस्मान्सुखय जीवातुंजीवनौषधंचमह्यंदातुमिच्छ तथाधियंबुद्धिंचोदय स्तुतिविषयांकर्मविषयांवाप्रेरय तीक्ष्णीकुरु अयसोनधारां अयोमयस्यखड्गादेःधारामिव सा यथासूक्ष्मातद्वत् सूक्ष्मविषयांधियंचोदयेत्यर्थः किंचत्वायुःत्वामात्मनइच्छन्नहदमिदानींयत्किंचाहंवदामिसमीचीनमसमीचीनंवातज्जुषस्व मामांचदेववन्तंरक्षकैर्देवैरुपेतंकृधिकुरु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

आयुष्कामेष्टयांइन्द्रस्यत्रातुस्त्रातारमित्यनुवाक्या सूक्तितंच—त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रंमातेअस्यांसहसावन्परिष्टाविति ।

सैषाचैकादशी—

त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रंहवेहवेसुहवंशूरमिन्द्रम् ।
ह्वयामिशक्रंपुरुहूतमिन्द्रंस्वस्तिनोमघवाधात्विन्द्रः ॥ ११ ॥

त्रातारम् । इन्द्रम् । अवितारम् । इन्द्रम् । हवेऽहवे । सुऽहवम् ।
शूरम् । इन्द्रम् । ह्वयामि । शक्रम् । पुरुऽहूतम् । इन्द्रम् ।
स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इन्द्रः ॥ ११ ॥

त्रातारंशत्रुभ्यःपालयितारमिन्द्रमाह्वयामि तथाअवितारं कामैस्तर्पयितारमिन्द्रमाह्वयामि हवेहवेसर्वेष्वाह्वनेषु सुहवंसुखेनाह्वातुंशक्यंशूरंशौर्यवन्तं शक्रंसर्वकार्येषुशक्तं पुरुहूतंपुरुभिर्बहुभिःपालनार्थमाहूतं एवंविधमिन्द्रंह्वयाम्याह्वयामि एवमाहूतोमघवाधनवान्सइन्द्रःस्वस्ति अविनाशंनोस्मभ्यंधातुददातु यद्वास्माकंविदधातु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

इन्द्रःसुत्रामास्ववाँअवोभिःसुमृळीकोभवतुविश्ववेदाः ।
बाधतांद्वेषोअभयंकृणोतुसुवीर्यस्यपतयःस्याम ॥ १२ ॥

इन्द्रः । सुऽत्रामा । स्वऽवान् । अवःऽभिः । सुऽमृळीकः ।
भवतु । विश्वऽवेदाः । बाधताम् । द्वेषः । अभयम् । कृणोतु ।
सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुत्रामासुष्ठुत्राता स्ववान्धनवान्सइन्द्रः अवोभीरक्षणैःसुमृळीकः सुष्ठुसुखयिताभवतु तथाचविश्ववेदाःसर्वधनःसर्वविद्वान्वासइन्द्रः द्वेषःद्वेष्टॄन्शत्रून्बाधतां हिनस्तु अभयंभयरहितंचास्माकंकृणोतु करोतु वयंचतत्प्रसादात्सुवीर्यस्यशोभनवीर्यस्यपतयःस्याम भवेम ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

तस्यवयंसुमतौयज्ञियस्यापिभद्रेसौमनसेस्याम ।
ससुत्रामास्ववाँइन्द्रोअस्मेआराच्चिद्द्वेषःसनुतर्युयोतु ॥ १३ ॥

तस्य । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे ।
स्याम । सः । सुऽत्रामा । स्वऽवान् । इन्द्रः । अस्मे इति ।
आरात् । चित् । द्वेषः । सनुतः । युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञियस्ययज्ञार्हस्यतस्येन्द्रस्यसुमतौ शोभनायामनुग्रहात्मिकायांबुद्धौवयंस्याम विषयभूताभवेम तथाभद्रेकल्याणेसौमनसेसुमनोभावेपितदीयेस्याम भवेम सइन्द्रोस्मासुअनुग्रहात्मिकां बुद्धिंसौमनस्यंचकरोत्वित्यर्थः सुत्रामासुष्ठुत्राताखवान् धनवान् सइन्द्रश्च अस्मेअस्मत्तः आराच्चिवदूरदेशेएवद्वेपःद्वेष्टॄन्सनुतः अन्तर्हितनामैतत् अंतर्हितान्युयोतुपृथक्करोतु ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

अवत्वेइंन्द्रप्रवतोनोर्मिर्गिरोब्रह्माणिनियुतोधवन्ते ।
उरूनराधःसवनापुरूण्यपोगावज्रिन्युवसेसमिन्दून् ॥ १४ ॥

अव । त्वे इति । इन्द्र । प्रऽवतः । न । ऊर्मिः । गिरः ।
ब्रह्माणि । निऽयुतः । धवन्ते । उरु । न । राधः । सवना ।
पुरूणि । अपः । गाः । वज्रिन् । युवसे । सम् । इन्दून् ॥ १४ ॥

हेइन्द्र तेत्वांनियुतःस्तोतुःगिरः उक्थात्मिकावाचः ब्रह्माणिसामरूपाणिस्तोत्राणिच अवधवन्ते अवगच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः–ऊर्मिःजलसंघः प्रवतोन प्रवणदेशानिव यथाउच्छ्रितात्स्थलान्निम्नदेशंशीघ्रंगच्छतितद्वत् नशब्दःसमुच्चये उरुउरूणि राधोराधांसिच हविर्लक्षणानिधनानि पुरूणिबहूनि सवनासवनानि बहवोभिषुताःसोमाश्च त्वामेवाभिगच्छन्ति हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र अपोवसतीवर्याख्यागाःगोविकारान्शृतदध्यादीनश्रपणार्थानइन्दून्सोमांश्च संयुवसेसम्यग्मिश्रयसि त्वांयद्वंवसतीवरीभिरभिषुत्यवंसोममाशिरादिभिःश्रपणद्रव्यैःसंस्कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

कईंस्तवत्कःपृणात्कोयजातेयदुग्रमिन्मघवाविश्वहावेत् ।
पादाविवप्रहरन्नन्यमन्यंकृणोतिपूर्वमपरंशचीभिः ॥ १५ ॥ २२ ॥

कः । ईम् । स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजाते । यत् । उग्रम् ।
इत् । मघऽवा । विश्वहा । अवेत् । पादौऽइव । प्रऽहरन् ।
अन्यम्ऽअन्यम् । कृणोति । पूर्वम् । अपरम् । शचीभिः ॥ १५ ॥ २२ ॥

कःस्तोता ईमेनमिन्द्रंस्तवत् स्तुयात् स्तोतुंशक्नुयात् कोवापृणात् एनंप्रीणयेत् कश्चयजाते एनंहविर्भिर्यजेत यद्यस्मादयंमघवाधनवानिन्द्रःउग्रमित्उद्गूर्णमेव विश्वहासर्वदाअवेत् आ-

त्रातारम् । इन्द्रम् । अवितारम् । इन्द्रम् । हवेऽहवे । सुऽहवम् ।
शूरम् । इन्द्रम् । ह्वयामि । शक्रम् । पुरुऽहूतम् । इन्द्रम् ।
स्वस्ति । नः । मघऽवा । धातु । इन्द्रः ॥ ११ ॥

त्रातारंशत्रुभ्यःपालयितारमिन्द्रमाह्वयामि तथाअवितारं कामैस्तर्पयितारमिन्द्रमाह्वयामि हवेहवेसर्वेष्वाह्वनेषु सुहवंसुखेनाह्वातुंशक्यंशूरंशौर्यवन्तं शक्रंसर्वकार्येषुशक्तं पुरुहूतंपुरुभिर्बहुभिःपालनार्थमाहूतं एवंविधमिन्द्रंह्वयाम्याह्वयामि एवमाहूतोमघवाधनवान्सइन्द्रःस्वस्ति अविनाशंनोस्मभ्यंधातुददातु यद्वास्माकंविदधातु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

इन्द्रःसुत्रामास्ववाँअवोभिःसुमृळीकोभवतुविश्ववेदाः ।
बाधतांद्वेषोअभयंकृणोतुसुवीर्यस्यपतयःस्याम ॥ १२ ॥

इन्द्रः । सुऽत्रामा । स्वऽवान् । अवःऽभिः । सुऽमृळीकः ।
भवतु । विश्वऽवेदाः । बाधताम् । द्वेषः । अभयम् । कृणोतु ।
सुऽवीर्यस्य । पतयः । स्याम ॥ १२ ॥

सुत्रामासुष्ठुत्राता स्ववान्धनवान्सइन्द्रः अवोभीरक्षणैःसुमृळीकः सुष्ठुसुखयिताभवतु तथाचविश्ववेदाःसर्वधनःसर्वविद्वान्वासइन्द्रः द्वेषःद्वेष्टॄन्शत्रून्बाधतां हिनस्तु अभयंभयरहितंचास्माकंकृणोतु करोतु वयंचतत्प्रसादात्सुवीर्यस्यशोभनवीर्यस्यपतयःस्याम भवेम ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

तस्यवयंसुमतौयज्ञियस्यापिभद्रेसौमनसेस्याम ।
ससुत्रामास्ववाँइन्द्रोअस्मेआराच्चिद्द्वेषःसनुतर्युयोतु ॥ १३ ॥

तस्य । वयम् । सुऽमतौ । यज्ञियस्य । अपि । भद्रे । सौमनसे ।
स्याम । सः । सुऽत्रामा । स्वऽवान् । इन्द्रः । अस्मे इति ।
आरात् । चित् । द्वेषः । सनुतः । युयोतु ॥ १३ ॥

यज्ञियस्ययज्ञार्हस्यतस्येन्द्रस्यसुमतौ शोभनायामनुग्रहात्मिकायांबुद्धौवयंस्याम विषयभूताभवेम तथाभद्रेकल्याणेसौमनसेसुमनोभावेपितदीयेस्याम भवेम सइन्द्रोस्मासुअनुग्रहात्मिकांबुद्धिंसौमनस्यंचकरोत्वित्यर्थः सुत्रामासुष्ठुत्रातास्ववान् धनवान् सइन्द्रश्च अस्मेअस्मत्तः आराच्चिद्दूरदेशेएवद्वेषःद्वेष्टॄन्सनुतः अन्तर्हितनामैतत् अंतर्हितान्युयोतुपृथक्करोतु ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

अवत्वेइन्द्रप्रवतोनोर्मिर्गिरोब्रह्माणिनियुतोधवन्ते ।
उरुनराधःसवनापुरूण्यपोगावज्रिन्युवसेसमिन्दून् ॥ १४ ॥

अवं । त्वे इति । इन्द्र । प्रऽवतः । न । ऊर्मिः । गिरः ।
ब्रह्माणि । निऽयुतः । धवन्ते । उरु । न । राधः । सवना ।
पुरूणि । अपः । गाः । वज्रिन् । युवसे । सम् । इन्दून् ॥ १४ ॥

हेइन्द्र तेत्वांनियुतःस्तोतुःगिरः उक्थात्मिकावाचः ब्रह्माणिसामरूपाणिस्तोत्राणिच अवधवन्ते अवगच्छन्ति तत्रदृष्टान्तः–ऊर्मिःजलसंघः प्रवतोन प्रवणदेशानिव यथाउच्छ्रितात्स्थलान्निम्नदेशंशीघ्रंगच्छतितद्वत् नशब्दःसमुच्चये उरुउरूणि राधोराधांसिच हविर्लक्षणानिधनानि पुरूणिबहूनि सवनासवनानि बहवोभिषुताःसोमाश्च त्वामेवाभिगच्छन्ति हेवज्रिन् वज्रवन्निन्द्र अपोवसतीवर्याख्यागाःगोविकारान्पयतद्ध्यादीनश्रयणार्थान्इन्दून्सोमांश्चसंयुवसेसम्यग्मिश्रयसि त्वांयद्वंवसतीवरीभिरभिषुत्यवंसोममाशिरादिभिःश्रपणद्रव्यैःसंस्कुर्वन्तीत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

कईस्तवत्कःपृणात्कोयजातेयदुग्रमिन्मघवाविश्वहावेत् ।
पादाविवप्रहरन्नन्यमन्यंकृणोतिपूर्वमपरंशचीभिः ॥ १५ ॥ ३२ ॥

कः । ईम् । स्तवत् । कः । पृणात् । कः । यजाते । यत् । उग्रम् ।
इत् । मघऽवा । विश्वहा । अवेत् । पादौऽइव । प्रऽहरन् ।
अन्यम्ऽअन्यम् । कृणोति । पूर्वम् । अपरम् । शचीभिः ॥ १५ ॥ ३२ ॥

कःस्तोता ईमेनमिन्द्रंस्तवत् स्तुयात् स्तोतुंशक्नुयात् कोवापृणात् एनंप्रीणयेत् कश्चयजाते एनंहविर्भिर्यजेत यद्यस्मात्अयंमघवाधनवानिन्द्रःउग्रमिद्उद्गूर्णमेव विश्वहासर्वदाअवेत् आ-

स्मानंवेत्तिजानातिसर्वदाउग्रएवभवति तस्मात्कारणात् नकोप्येनंस्तोतुंभीणयितुंपष्टुंवाशक्नोती-तिभावः इतोपिस्तुत्यादेरविषयइत्याह—यस्मादयमिन्द्रःशचीभिरात्मीयाभिःप्रज्ञाभिःपूर्वप्रथम-भाविनंसन्तं स्तोतारंअपरंपश्चाद्भाविनंचअन्यमन्यंपरस्परव्यतिहारेणकृणोतिकरोति यःप्रथम-भावी मुख्यस्तोतातंजघन्यंकरोति यश्चजघन्यःस्तोतातंमुख्यंकरोति तत्रदृष्टान्तः—प्रहरन्पादाविव पादौप्रहरन्मार्गेप्रक्षिपन्पुरुषःपूर्वपादमपरंकरोति अपरंचपूर्वंतद्वत् अतोपिकारणादिन्द्रःस्तुत्यादे-रविषयइतिभावः एतदादिकेनपंचर्चेनइन्द्रस्यातिस्वातंत्र्यंप्रतिपाद्यते ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

अथषोडशी—

शृण्वेवीरउग्रमुग्रंदमायन्नन्यमन्यमतिनेनीयमानः ।
एधमानद्विळुभयस्यराजाचोष्कूयतेविशइन्द्रोमनुष्यान् ॥ १६ ॥

शृण्वे । वीरः । उग्रम्ऽउग्रम् । दमऽयन् । अन्यम्ऽअन्यम् ।
अतिऽनेनीयमानः । एधमानऽद्विट् । उभयस्य । राजा ।
चोष्कूयते । विशः । इन्द्रः । मनुष्यान् ॥ १६ ॥

अयमिन्द्रोवीरोवीर्यवानितिशृण्वे श्रूयते किंकुर्वन् उग्रमुग्रंउद्गूर्णउद्गूर्णबलिनंशत्रुंप्रतिदमा-यन् दमःदमनं बाधनमिच्छन् अन्यमन्यंप्रथमंनेतव्यमन्यंपश्चान्नेतव्यंचान्यं पूर्वमपरंपरस्परव्यव-हारेण स्तोतॄनअतिनेनीयमानः अत्यन्तंपुनःपुनर्नयन् अपिचएधमानद्विट् एधमानानांवर्धमाना-नांअसुन्वतांद्वेष्टा उभयस्यदिव्यस्यपार्थिवस्यचधनस्यराजाईश्वरोयमिन्द्रःविशःनिवेशयितॄन् स्वस्यपरिचारकान्मनुष्यान्चोष्कूयते रक्षणार्थंपुनःपुनराह्वयति ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी—

परापूर्वेषांसख्यावृणक्तिवितर्तुराणोअपरेभिरेति ।
अनानुभूतीरवधून्वानःपूर्वीरिन्द्रःशरदस्तर्तरीति ॥ १७ ॥

परा । पूर्वेषाम् । सख्या । वृणक्ति । विऽतर्तुराणः । अपरेभिः ।
एति । अननुऽभूतीः । अवऽधून्वानः । पूर्वीः । इन्द्रः ।
शरदः । तर्तरीति ॥ १७ ॥

अयमिन्द्रः पूर्वेषांपूर्वंभाविनांमशस्तानांकर्मणांकुर्वतांपुरुषाणांसख्यासखित्वानिपराद्वृणक्ति वर्जयति अपिच विवर्तुराणस्तानहिंसन् अपरेभिरपरैः अमुख्यैरमशस्तैरपिकर्मानुष्ठातृभिः एति सख्यंप्राप्नोति तथाअनानुभूतीः अपरिचरणाःमजाः अवधून्वानः परित्यजन् पूर्वीर्बह्वीः शरदःसंवत्सरानअयमिन्द्रः तर्तरीति भृशमतिक्रामति स्तोतृभिःसहसख्यंकुर्वन् चिरकालंवसतीत्यर्थः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

रूपंरूपंप्रतिरूपोबभूवतदस्यरूपंप्रतिचक्षणाय ।
इन्द्रोमायाभिःपुरुरूपईयतेयुक्ताह्यस्यहरयःशतादश ॥१८॥

रूपम्ऽरूपम् । प्रतिऽरूपः । बभूव । तत् । अस्य । रूपम् ।
प्रतिऽचक्षणाय । इन्द्रः । मायाभिः । पुरुऽरूपः । ईयते ।
युक्ताः । हि । अस्य । हरयः । शता । दश ॥ १८ ॥

अयमिन्द्रःप्रतिरूपोरूपाणांप्रतिनिधिःसन् रूपंरूपंतत्तदग्न्यादिदेवतास्वरूपंबभूवप्राप्नोति भूप्राप्तावितिधातुः इन्द्रःस्वमाहात्म्येनतत्तद्देवतारूपोभवतीत्यर्थः अस्यचेन्द्रस्यतत्प्राप्तमग्न्यादिदेवतास्वरूपंप्रतिचक्षणायप्रतिनियतदर्शनाय अयमग्निरयंविष्णुरयंरुद्रइत्येवमसंकीर्णदर्शनायभवति अपिचायमिन्द्रोमायाभिः ज्ञाननामैतत् ज्ञानैरात्मीयैःसंकल्पैःपुरुरूपोबहुविधशरीरःसन् ईयतेबहून्यजमानानगच्छति ननुद्वावेवास्याश्वौ एकश्चरथः कथमनेनयुगपद्बहूनगच्छतीत्यतआह–अस्येन्द्रस्यहरयोश्वाःयुक्तारथेयोजिताःशतादश सहस्रसंख्याकाःअपरिमिताःसन्तिहि यस्मादेवंतस्माद्बहुशरीराणिस्वीकृत्ययुगपद्विप्मतोयजमानानगच्छतीत्यर्थः अन्येमन्यन्ते इदिपरमैश्वर्येइत्यस्यधातोःरथानुगमादिन्द्रःपरमात्मासचाकाशवत्सर्वगतःसदानंदरूपः सएवोपाधिभिरन्तःकरणैःप्रतिशरीरमवच्छिन्नःसन् जीवात्मेतिव्यपदिश्यते सएवअनादिमायाशक्तिभिः वियदादिजगदात्मनाविवर्ततेशब्दादिविषयहरणशीलाःइन्द्रियवृत्तयश्चतेनैवसंबद्धाः एतत्सर्वंतस्य परमात्मनोयद्वास्तवंरूपंतस्यदर्शनायेति अयमर्थोनयाप्रतिपाद्यते रूपंरूपंरूप्यतइतिरूपं शरीरादिप्रतिशरीरंचिद्रूपःसर्वगतःपरमात्माप्रतिरूपः प्रतिबिंबरूपःसन् सर्वाणिशरीराणिबभूव प्राप्नोत् तच्चप्राप्तंप्रतिबिंबरूपंअस्यपरमात्मनःप्रतिचक्षणायप्रतिनियताकारस्यदर्शनायभवति सचेन्द्रः

परमेश्वरःमायाभिर्मायाशक्तिभिःपुरुरूपःवियदादिभिर्बहुविधरूपैरुपेतःसन्नीयते चेष्टते एतदपि अस्यपरमात्मनःप्रतिचक्षणायभवति अस्यचदशशतासहस्रसंख्याकाहरयःइन्द्रियवृत्तयःयुक्ताः विषयग्रहणायोद्युक्ताःसन्ति तदपिअस्यवास्तवरूपस्यदर्शनायभवतीति एवंस्थूलसूक्ष्मशरीरयो-र्वियदादिमहाप्रपंचस्यचतत्वज्ञानहेतुत्वमनयाप्रत्यपादीति ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी–

युजानोहरितारथेभूरित्वष्टेहराजति ।
कोविश्वाहाद्विषतःपक्षआसतउतासीनेषुसूरिषु ॥ १९ ॥

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्टा । इह । राजति । कः ।
विश्वाहा । द्विषतः । पक्षः । आसते । उत । आसीनेषु । सूरिषु ॥ १९ ॥

हरिताहरितावश्वौ रथेयुजानोयुंजन्त्वष्टादीप्तइन्द्रःइहत्रैलोक्येभूरिभूरिषु बहुप्रदेशेषु राजति दीप्यते उतअपिच सूरिषुस्तोतृषुअस्मादृशेषु आसीनेषुसत्सु विश्वाहासर्वदाइन्द्रादन्यः कोनामद्विषतःशत्रोः पक्ष.पाचकोबाधकः सन् आसते आस्ते इन्द्रएवसर्वदा शत्रून्बाधतइत्यर्थः यद्वा पक्षइतिसकारान्तंसमीपवचनं इन्द्रादन्यः कोनामद्विषतः शत्रोः समीपेआसते आस्तेइन्द्र-एवनिर्भयःसन्शत्रुसमीपेस्थातुंशक्नोतीतिभावः ॥ १९ ॥

अथविंशी–

अगव्यूतिक्षेत्रमागन्मदेवाउर्वीसतीभूमिरंहूरणाभूत् ।
बृहस्पतेप्रचिकित्सागविष्टावित्थासतेजरित्रइन्द्रपन्थाम् ॥२०॥२३॥

अगव्यूति । क्षेत्रम् । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती ।
भूमिः । अंहूरणा । अभूत् । बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽइष्टौ ।
इत्था । सते । जरित्रे । इन्द्र । पन्थाम् ॥ २० ॥ २३ ॥

अत्रोक्तं–अरण्येनिर्जनेगर्गोदेवान्भूमिंबृहस्पतिं । इन्द्रंचास्तौत्स्वरक्षार्थंमृचामार्गच्युतोन-मेति ॥ १ ॥ अगव्यूतीत्यस्यदेवान्पादेभूमिमथोत्तरे । बृहस्पतिंतृतीयेतुइन्द्रएवोत्तमेस्तुतइतिच ॥ २ ॥ हेदेवाः अगव्यूतिअगोचरंगोसंचाररहितंक्षेत्रंदेशंआगन्म आगताःस्मः अतोमांरक्षतेति-

शेषः उर्वीविस्तीर्णासती भूमिश्चअंहूरणाअंहवः आहन्तारोदस्यवः तेषांरमणारमयित्रीअभूत् भवति अस्मान्अतःसापिरक्षतु हेबृहस्पते त्वंगविष्टौगवामन्वेषणेउपायेप्रचिकित्स प्रवेदय इत्थाइत्थमनेनप्रकारेणसर्वेभवते दुःखमनुभवतेजरित्रेस्तोत्रेमह्यं हेइन्द्र पंथांपंथानंमार्गंप्रचिकित्स प्रज्ञापय ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

अथैकविंशी–

दिवेदिवेसदृशीरन्यमर्धंकृष्णाअसेधदपसद्मनोजाः ।
अहंदासावृषभोवस्नयन्तोदव्रजेवर्चिनंशम्बरंच ॥ २१ ॥

दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अन्यम् । अर्धम् । कृष्णाः । असेधत् ।
अप । सद्मनः । जाः । अहन् । दासा । वृषभः । वस्नऽयन्ता ।
उदऽव्रजे । वर्चिनम् । शम्बरम् । च ॥ २१ ॥

अयमिन्द्रः सद्मनः सदनात्स्वकीयादंतरिक्षैकदेशावस्थानाज्जाःजायमानःसूर्यात्मना प्रादुर्भवन् सदृशीस्तुल्यरूपाःकृष्णाःकृष्णवर्णारात्रीःदिवेदिवेप्रतिदिवसंअपासेधत् निवर्तयति किमर्थं अन्यमर्धंअहरर्धमपरंभागंप्रकाशयितुं अहोरात्रात्मकस्यदिवसस्यहिरात्रिरेकोभागः अपिचवृषभोवर्षयितासइन्द्रः दासादासौउपक्षपयितारौ यज्ञकर्मणांवस्नयन्तावस्नंनिवासहेतुभूतंधनं तदिच्छन्तौ वर्चिनंशंबरंचएतत्संज्ञावसुरौउदव्रजे उदकानिव्रजंत्यस्मिन्नितिउदव्रजोदेशविशेषः तस्मिन्अहन्हतवान् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी–

प्रस्तोकइन्नुराधसस्तइन्द्रदशकोशयीर्दशवाजिनोदात् ।
दिवोदासादतिथिग्वस्यराधःशाम्बरंवसुप्रत्यग्रभीष्म ॥ २२ ॥

प्रऽस्तोकः । इत् । नु । राधसः । ते । इन्द्र । दश । कोशयीः ।
दश । वाजिनः । अदात् । दिवःऽदासात् । अतिथिऽग्वस्य ।
राधः । शाम्बरम् । वसु । प्रति । अग्रभीष्म ॥ २२ ॥

परमेश्वरःमायाभिर्मायाशक्तिभिःपुरुरूपःवियदादिभिर्बहुविधरूपैरुपेतःसन्नीयते चेष्टते एतदपि अस्यपरमात्मनःप्रतिचक्षणायभवति अस्यचदशशतासहस्रसंख्याकाहरयःइन्द्रियवृत्तयःयुक्ताः विषयग्रहणायोद्युक्ताःसन्ति तदपिअस्यवास्तवरूपस्यदर्शनायभवतीति एवंस्थूलसूक्ष्मशरीरयो-र्वियदादिमहाप्रपंचस्यचतत्वज्ञानहेतुत्वमनयाप्रत्यपादीति ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

युजानोहरितारथेभूरित्वष्टेहराजति ।
कोविश्वाहाद्विषतःपक्षआसतउतासीनेषुसूरिषु ॥ १९ ॥

युजानः । हरिता । रथे । भूरि । त्वष्टा । इह । राजति । कः ।
विश्वाहा । द्विषतः । पक्षः । आसते । उत । आसीनेषु । सूरिषु ॥ १९ ॥

हरिताहरितावश्वौ रथेयुजानोयुंजनत्वष्टादीप्तइन्द्रःइहत्रैलोक्येभूरिभूरिषु बहुप्रदेशेषु राजति दीप्यते उतअपिच सूरिषुस्तोतृषुअस्मादृशेषु आसीनेषुसत्सु विश्वाहासर्वदाइन्द्रादन्यः कोनामद्विषतःशत्रोः पक्षःबाधकोबाधकः सन् आसते आस्ते इन्द्रएवसर्वदा शत्रून्बाधतइत्यर्थः यद्वा पक्षइतिसकारान्तंसमीपवचनं इन्द्रादन्यः कोनामद्विषतः शत्रोः समीपेआसते आस्तेइन्द्र-एवनिर्भयःसन्शत्रुसमीपेस्थातुंशक्नोतीतिभावः ॥ १९ ॥

अथविंशी—

अगव्यूतिक्षेत्रमागन्मदेवाउर्वीसतीभूमिरंहूरणाभूत् ।
बृहस्पतेप्रचिकित्सागविष्टावित्थासतेजरित्रइन्द्रपन्थाम् ॥२०॥३३॥

अगव्यूति । क्षेत्रम् । आ । अगन्म । देवाः । उर्वी । सती ।
भूमिः । अंहूरणा । अभूत् । बृहस्पते । प्र । चिकित्स । गोऽइष्टौ ।
इत्था । सते । जरित्रे । इन्द्र । पन्थाम् ॥ २० ॥ ३३ ॥

अत्रोक्तं—अरण्येनिर्जनेगर्गोदेवान्भूमिंबृहस्पतिं । इन्द्रंचास्तौत्स्वरक्षार्थंप्रचामार्गच्युतोन-येति ॥ १ ॥ अगव्यूतीत्यत्रदेवान्पादेभूमिमथोत्तरे । बृहस्पतिंतृतीयेतुइन्द्रएवोत्तमेस्तुतइतिच ॥ २ ॥ हेदेवाः अगव्यूतिअगोचरंगोसंचाररहितंक्षेत्रंदेशंआगन्म आगतास्मः अतोमारक्षतेति-

शेषः उर्वीविस्तीर्णासती भूमिश्चअंहूरणाअंहवः आहन्तारोदस्यवः तेषांरमणारमयित्रीअभूत् भवति अस्मानअतःसाविरक्षतु हेबृहस्पते त्वंगविष्टौगवामन्वेषणेउपायेमचिकित्स प्रवेदय इत्थाइत्थमनेनप्रकारेणसतेभवते दुःखमनुभवतेजरितेस्तोत्रेमह्यं हेइन्द्र पंथांपंथानंमार्गमचिकित्स मज्ञापय ॥ २० ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेत्रयस्त्रिंशोवर्गः ॥ ३३ ॥

अथैकविंशी—

दिवेदिवेसदृशीरन्यमर्धंकृष्णाअसेधदपसद्मनोजाः ।
अहंदासावृषभोवस्नयन्तोदव्रजेवर्चिनंशम्बरंच ॥ २१ ॥

दिवेऽदिवे । सऽदृशीः । अन्यम् । अर्धम् । कृष्णाः । असेधत् । अप । सद्मनः । जाः । अहन् । दासा । वृषभः । वस्नऽयन्ता । उदऽव्रजे । वर्चिनम् । शम्बरम् । च ॥ २१ ॥

अयमिन्द्रः सद्मनः सदनात्स्वकीयादंतरिक्षैकदेशावस्थानाज्जाःजायमानःसूर्यात्मना प्रादुर्भवन् सदृशीस्तुल्यरूपाःकृष्णाःकृष्णवर्णारात्रीःदिवेदिवेप्रतिदिवसंअपासेधत् निवर्तयति किमर्थं अन्यमर्धंअहरर्थमपरंभागंप्रकाशयितुं अहोरात्रात्मकस्यदिवसस्यहिरात्रिरेकोभागः अपिचवृषभोवर्षयितासइन्द्रः दासादासौउपक्षपयितारौ यज्ञकर्मणांवस्नयन्तावस्नंनिवासहेतुभूतंधनं तदिच्छन्तौ वर्चिनंशंबरंचएतत्संज्ञावसुरौउदव्रजे उदकानिव्रजंत्यस्मिन्नितिउदव्रजोदेशविशेषः तस्मिन्अहन्हतवान् ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

प्रस्तोकइन्नुराधसस्तइन्द्रदशकोशयीर्दशवाजिनोदात् ।
दिवोदासादतिथिग्वस्यराधःशाम्बरंवसुप्रत्यग्रभीष्म ॥ २२ ॥

प्रऽस्तोकः । इत् । नु । राधसः । ते । इन्द्र । दश । कोशयीः । दश । वाजिनः । अदात् । दिवःऽदासात् । अतिथिऽग्वस्य । राधः । शाम्बरम् । वसु । प्रति । अग्रभीष्म ॥ २२ ॥

एतदाद्यास्तुचतस्त्रःसृंजयपुत्रस्यप्रस्तोकस्यराज्ञोदानस्तुतिः सएवदिवोदासःअश्वथःअतिथिग्वइतिचाख्यामते हेइन्द्र तेतवराधसःआराधयितुःस्तोतुः चतुर्थ्यर्थेषष्ठी त्वांस्तुवते मह्यंगर्गायप्रस्तोकोराजादशकोशयीः सुवर्णपूर्णान्दशसंख्याकान्कोशान्दशवाजिनोश्वांश्च नुक्षिप्रंअदाव् प्रायच्छव इतिपूरणः वयंचतस्माद्दिवोदासादएवतत्संज्ञात्प्रस्तोकात् वसुधनंप्रत्यग्रभीष्म प्रतिगृहीतवन्तः कीदृशं अतिथिग्वस्य तस्यैवप्रस्तोकस्यस्वभूतंराधःराधकं शांबरं शंबरादसुरादागतंशंबरंहत्वा त्वयादत्तंतदीयमित्यर्थः ॥ २२ ॥

अथत्रयोविंशी–

दशाश्वान्दशकोशान्दशवस्त्राधिभोजना ।
दशोहिरण्यपिण्डान्दिवोदासादसानिषम् ॥ २३ ॥

दश । अश्वान् । दश । कोशान् । दश । वस्त्रा । अधिऽभोजना ।
दशो इति । हिरण्यऽपिण्डान् । दिवःऽदासात् । असानिषम् ॥ २३ ॥

दशदशसंख्याकानश्वान् दशसंख्याकान्हिरण्यपूर्णान्कोशान् अधिभोजना भोजनमितिधननाम अधिकंधनंयेषांमूल्यंतादृशानिदशसंख्यानिवस्त्राणिच दशोदशचदशसंख्याकांश्च हिरण्यपिंडान् सुवर्णपिंडानएतान्सर्वान्दिवोदासात्प्रस्तोकात्अहमसानिषंसमभजं लब्धवानस्मि ॥ २३ ॥

अथचतुर्विंशी–

दशरथान्प्रष्टिमतःशतंगाअथर्वभ्यः । अश्वथःपायवेदात् ॥ २४ ॥

दश । रथान् । प्रष्टिऽमतः । शतम् । गाः । अथर्वऽभ्यः ।
अश्वथः । पायवे । अदात् ॥ २४ ॥

दशदशसंख्याकानप्रष्टिमतः प्रष्टिस्त्रिपदआधारः तद्वद्वहन्तीतिप्रष्टयोश्वाः तद्युक्तान्रथान् शतंशतसंख्याकागाश्चअथर्वभ्यः अथर्वगोत्रेभ्यस्त्रृषिभ्यः पायवेभरद्वाजपुत्रायएतत्संज्ञायास्मदात्रेच अश्वथः अश्ववानेतत्संज्ञःप्रस्तोकः अदात् दत्तवान् ॥ २४ ॥

अथपंचविंशी—

महिराधोविश्वजन्यंदधानान्भरद्वाजान्त्सार्ञ्जयोअभ्ययष्ट ॥२५॥३४॥

महिं । राधः । विश्वऽजन्यम् । दधानान् । भरत्ऽवांजान् ।
सार्ञ्जयः । अभि । अयष्ट ॥ २५ ॥ ३४ ॥

विश्वजन्यंसर्वजनहितंमहिमहद्राधोधनंदधानान्धारयतोभरद्वाजान्भरद्वाजपुत्रानस्मान् राञ्जयःसृंजयपुत्रःप्रस्तोकः अभ्ययष्ट अपूजयत् ॥ २५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेचतुर्स्त्रिंशोवर्गः ॥ ३४ ॥

वनस्पतइत्येषारथारोहणेविनियुक्ता सूत्रितंच—वनस्पतेवीड्वंगोहिभूयाइत्येतयान्यान्यपि वानस्पत्यानीति ।

सैपात्रषड्विंशी—

वनस्पतेवीड्वंगोहिभूयाअस्मत्संखाप्रतरंणःसुवीरः ।
गोभिःसन्नंद्धोअसिवीळयस्वास्थातातेंजयतुजेत्वांनि ॥ २६ ॥

वनस्पते । वीळुऽअंङ्गः । हिं । भूयाः । अस्मत्ऽसंखा । प्रऽतरंणः ।
सुऽवीरः । गोभिः । सम्ऽनंद्धः । असि । वीळयस्व ।
आऽस्थाता । ते । जयतु । जेत्वांनि ॥ २६ ॥

हेवनस्पते वनस्पतिविकाररथ त्वं वीड्वंगःदृढावयवोभूयाः भव अस्मत्सखावयंसखायोय-स्यसतादृशश्चभव प्रतरणःप्रवर्धयितासुवीरःशोभनैःवीरैःशूरभटैःपुत्रादिभिर्वायुक्तश्चभव अपिच त्वंगोभिःगोविकारैश्चर्मभिः सन्नद्धोसि सम्यग्बद्धोभवसि तादृशस्त्वंवीळयस्व अस्मान्दृढीकुरु तेतवआस्थातात्वय्यवस्थितोरथीच जेत्वानिजेतव्यानिशत्रुसैन्यानिजयतु ॥ २६ ॥

अथसप्तविंशी—

दिवस्पृथिव्याःपर्योजउद्धृतंवनस्पतिभ्यःपर्याभृतंसहः ।
अपामोज्मानंपरिगोभिरावृतमिन्द्रस्यवज्रंहविषारथंयज ॥२७॥

दि॒वः । पृ॒थि॒व्याः । परि॑ । ओजः॑ । उत्ऽभृ॑तम् । वन॒स्पति॑ऽभ्यः ।
परि॑ । आऽभृ॑तम् । सहः॑ । अ॒पाम् । ओ॒ज्मान॑म् । परि॑ । गोभिः॑ ।
आऽवृ॑तम् । इन्द्र॑स्य । वज्र॑म् । ह॒विषा॑ । रथ॑म् । य॒ज॒ ॥ २७ ॥

दिवोद्युलोकात्पृथिव्याभूमेश्चउद्भृतं उद्धृतंसारत्वेनोपात्तं यदोजोबलमस्ति तद्रूपंवनस्पतिविकारत्वाद्रथस्यवनस्पतयोहिपृथिव्याःसारभूताः तेचद्युसंबन्धिभिरुदकैःप्रवृद्धाः अतोरथस्यलोकद्वयसारत्वमुपपन्नं परिःपंचम्यर्थानुवादी अपिच वनस्पतिभ्योवृक्षेभ्यःपरिपूर्ववद्आभृतमाहृतंसहोबलरूपं अपामुदकानांओज्मानंप्रेरकं यद्वा ओज्मावेगः अपांवेगइववेगवन्तंगोभिः गोविकारैःचर्मभिःपरितआवृतं आवेष्टितं इन्द्रस्यवज्रंवज्रैकदेशं श्रूयतेहि—इन्द्रोवृत्रायवज्रमुदयच्छत्सत्रेधाव्यभवत् वज्रस्तृतीयंरथस्तृतीयंयूपस्तृतीयमिति । एवंगुणविशिष्टंरथंहविषापुरोडाशादिनाहेअध्वर्यो यजनूनमेषाउत्तराचरथदेवत्यस्यहविषोयाज्यानुवाक्येलिंगादवगंतव्ये॥२७॥

अथाष्टाविंशी—

इन्द्र॑स्य॒वज्रो॑म॒रुता॒मनी॑कंमि॒त्रस्य॒गर्भो॒वरु॑णस्य॒नाभिः॑ ।
सेमांनो॑ह॒व्यदा॑तिंजुषा॒णोदेव॑रथ॒प्रति॑ह॒व्यागृ॑भाय ॥ २८ ॥

इन्द्र॑स्य । वज्रः॑ । म॒रुता॑म् । अनी॑कम् । मि॒त्रस्य॑ । गर्भः॑ ।
वरु॑णस्य । नाभिः॑ । सः । इ॒माम् । नः॒ । ह॒व्यऽदा॑तिम् ।
जु॒षा॒णः । देव॑ । र॒थ॒ । प्रति॑ । ह॒व्या । गृ॒भा॒य॒ ॥ २८ ॥

योरथः इन्द्रस्यवज्रः उक्तप्रकारेणवज्रैकदेशः मरुतांएतत्संज्ञानांदेवगणानांअनीकंअग्रभूतं तद्वच्छीघ्रगामीमित्रस्यअहरभिमानिनोदेवस्यगर्भोगर्भवदंतर्वर्तमानः अहनिहिरथःसंचरति वरुणस्यरात्र्यभिमानिदेवस्यनाभिःनाभिस्थानीयःनाभिर्यथादेहमध्येनैश्चल्येनावतिष्ठतेतद्वत् रात्रौक्वचिदेवस्थितः हेदेव द्योतमानरथयउक्तगुणः सतादृशस्त्वं इमांनोस्मदीयांहव्यदातिंहविर्दानवतींयागक्रियां जुषाणःसेवमानःसन्हव्या हव्यान्यस्मदीयानिहवींषि प्रतिगृभाय प्रतिगृहाण॥२८॥

परेणतृचेनसंग्रामेदुंदुभिरभिमर्शनीयः सूत्रितंच—उपश्वासयपृथिवीमुतद्यामितितृचेनदुंदुभिमभिमृशेदिति[1] ।

---

[1] तै० सं० ६. १. ३ ।

सैषात्रिंकोनात्रिंशी—

उप॑श्वासयपृथिवीमुतद्यांपु॑रुत्रातेमनुतांविष्ठि॑तंजग॑त्।
सदुन्दुभेस॒जूरिन्द्रे॑णदे॒वैर्दूराद्दवी॑योअप॑सेध॒शत्रू॑न् ॥ २९ ॥

उप॑ । श्वा॒स॒य॒ । पृ॒थि॒वीम् । उ॒त । द्याम् । पु॒रु॒ऽत्रा । ते॒ ।
म॒नु॒ता॒म् । विऽस्थि॑तम् । जग॑त् । सः । दु॒न्दु॒भे॒ । स॒ऽजूः । इन्द्रे॑ण ।
दे॒वैः । दू॒रात् । दवी॑यः । अप॑ । से॒ध॒ । शत्रू॑न् ॥ २९ ॥

हेदुंदुभे पृथिवींउतअपिच द्यांदिवंउपश्वासय आत्मीयेनजयघोषेणाश्वासय यथा लोकद्वयंत्वदीयेनशब्देनापूरितंभवति तादृशंशब्दंकुर्वित्यर्थः अपिचविस्थितंविशेषेणस्थितं स्थावरंजंगमंच उभयविधंप्राणिजातंतेत्वदीयंशब्दंपुरुत्राबहुधामनुतांमन्यतांजानातु हेदुंदुभे सत्वंइन्द्रेणअन्यैर्देवैश्चसजूःसहदूराद्दवीयः दूरादपिदूरतरंशत्रूनस्मदीयानअपसेध अपगमय अत्र- निरुक्तं—दुंदुभिरितिशब्दानुकरणंद्रुमोभिन्नमितिवादुंदुभ्यतेर्वास्याद्वधकर्मणइत्यादि[1] ॥ २९ ॥

अथत्रिंशी—

आक्रन्दय॒बल॒मोजो॑न॒आधा॒निःष्ट॑निहिदुरि॒ताबाध॑मानः ।
अप॑प्रोथदुन्दुभेदु॒च्छुनाइ॒तइन्द्र॑स्यमु॒ष्टिर॑सिवी॒ळय॑स्व ॥ ३० ॥

आ । क्र॒न्द॒य॒ । बल॑म् । ओजः॑ । नः॒ । आ । धाः॒ । निः ।
स्त॒नि॒हि॒ । दुःऽइ॒ता । बाध॑मानः । अप॑ । प्रो॒थ॒ । दु॒न्दु॒भे॒ ।
दु॒च्छुनाः॑ । इ॒तः । इन्द्र॑स्य । मु॒ष्टिः । अ॒सि॒ । वी॒ळय॑स्व ॥ ३० ॥

हेदुंदुभे आक्रन्दयअस्मच्छत्रूनरोदय बलंसेनारूपंओजःशरीरबलंच नोस्मभ्यंआधाः आधेहि प्रयच्छ तथादुरितादुरितानि दुर्गमनानिबाधमानोहिंसंस्त्वंनिस्तनिहि नितरांशब्दंकुरुस्तनशब्दइतिधातुः हेदुंदुभे दुच्छुनाःअस्मद्दुःखहेतुभूतंशुनंसुखंयासांतादृशीःशत्रुसेनाःइतोस्मात्स्थानात्अपप्रोथबाधस्वत्वंचेन्द्रस्यमुष्टिरसि मुष्टिरिवशत्रूणांहन्ताभवसि अतोस्मान्वीळयस्व दृढीकुरु ॥ ३० ॥

---

1 नि० ९. १२.।

अथैकत्रिंशी—

आमूरंजप्रत्यावर्तयेमाःकेतुमद्दुंदुभिर्वावदीति।
समश्वपर्णाश्चरन्तिनोनरोस्माकमिन्द्ररथिनोजयन्तु ॥३१॥३५॥

आ। अमूः। अज। प्रतिऽआवर्तय। इमाः। केतुऽमत्।
दुन्दुभिः। वावदीति। सम्। अश्वऽपर्णाः। चरन्ति। नः।
नरः। अस्माकम्। इन्द्र। रथिनः। जयन्तु ॥ ३१ ॥ ३५ ॥

अस्याःपूर्वार्धोदुंदुभिदेवत्यः उत्तरार्धश्चेन्द्रः यद्वा उभावप्यर्धर्चावैन्द्रौ हेइन्द्र अमूःशत्रुषु स्थिताःतागाःआजअस्मान्प्रत्यागमय इमाःअस्मदीयागाःशत्रुभिर्जिघृक्षिताःप्रत्यावर्तय प्रतिनिवर्तय अयंचदुंदुभिःकेतुमत्प्रज्ञानवत् यथासर्वैर्ज्ञायतेतथावावदीतिभृशंशब्दंकरोति अश्वपर्णाःअश्वपतनाःअश्ववाहाश्चनोस्मदीयाश्चनरःपुरुषाःसंचरन्ति शत्रुभिर्युध्यमानावर्तन्ते तथासति हेइन्द्र अस्माकंरथिनः रथारूढाःपुरुषाःशत्रून्जयन्तु ॥ ३१ ॥

॥ इतिचतुर्थस्यसप्तमेपंचत्रिंशोवर्गः ॥ ३५ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन्। पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेसप्तमोध्यायःसमाप्तः ॥ ७ ॥

॥ श्रीगणेशायनमः ॥

यस्यनिःश्वसितंवेदायोवेदेभ्योखिलंजगत् । निर्ममेतमहंवन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥
अथाष्टमोध्यायआरभ्यते। षष्ठमंडलस्यचतुर्थेनुवाकेचत्वारिसूक्तानिव्याकृतानि यज्ञायज्ञेतिद्वाविंशत्यृचंपंचमंसूक्तंबृहस्पतिपुत्रस्यशंयोरार्षं अत्रानुक्रम्यते—यज्ञायज्ञाद्व्यधिकाशंयुस्तृणपाणिकंपृश्निसूक्तंप्रगाथौबृहतीमहासतोबृहतीमहाबार्हतबार्हतौप्रगाथावित्याग्नेय्यःकाकुभःप्रगाथः पुरउष्णिग्बृहत्यतिजगतीतिमारुत्यौत्यास्तिस्रोवासांलिंगोक्तदेवताःकाकुभःप्रगाथःपुरउष्णिक्बृहतीतिपौष्ण्योबृहतीमहाबृहतीयवमध्यांत्यानुष्टुप्मारुत्यौत्याद्यावाभूम्योर्वापृश्नेर्वेति। यज्ञायज्ञावइत्येषाबृहती तृतीयद्वादशकान्यष्टकेतित्तल्लक्षणसद्भावात् द्वितीयासतोबृहती अयुजौजागतौ सतोबृहतीत्युक्तलक्षणोपेतत्वात् तृतीयाचतुर्थीबृहतीसतोबृहत्यौ पंचमीबृहती षष्ठीमहासतोबृहती अष्टाक्षरास्त्रयःपादाः द्वादशाक्षरौद्वौपादौसामहासतोबृहती सप्तमीमहाबृहतीअष्टाक्षराश्चत्वारः पादाः एकोद्वादशाक्षरःसामहाबृहती अष्टमीमहासतोबृहतीअष्टिनस्त्रयःद्वौजागतौसामहासतोबृहती नवमीबृहतीदशमीसतोबृहती एतादशाग्निदेवत्याः एकादशीककुप्मध्यमोयदिद्वादशाक्षरःउभयतोष्टकौद्वौपादौसाककुप् द्वादशीसतोबृहतीत्रयोदशीपुरउष्णिक् आद्योजागतः द्वितीयतृतीयौगायत्रौसापुरउष्णिक् चतुर्दशीबृहतीपंचदशीअतिजगतीद्विपंचाशदक्षरा एकादश्याद्याःपंचमरुद्देवताकाःत्रयोदश्यादीनांतिसृणांलिंगोक्ताइन्द्रादयोवादेवताः षोडशीककुप् सप्तदशीसतोबृहतीअष्टादशीपुरउष्णिक् एकोनविंशीबृहतीषोळश्यादीनांचतसृणांपूषादेवताविंशीबृहतीएकविंशीयवमध्यामहाबृहतीआद्योद्वावष्टकौतृतीयोद्वादशकःचतुर्थपंचमावष्टकौसायवमध्यामहाबृहतीविंश्येकविंश्योःपृश्निसूक्तमित्युक्तत्वान्मरुतांमातापृश्निर्देवताद्वाविंश्यनुष्टुप्साचापिपृश्निदेवत्याद्यावाभूमिदेवत्यावासूक्तविनियोगोलैंगिकः । आग्निमारुतेयज्ञायज्ञावइत्यग्नेस्तोत्रियप्रगाथः सूत्रितंच—यज्ञायज्ञावोअग्नयेदेवोवोद्रविणोदाइतिप्रगाथौस्तोत्रियानुरूपाविति ।

तत्रैषाप्रथमा—

यज्ञायज्ञावोअग्नयेगिरागिराचदक्षसे ।
प्रप्रवयममृतंजातवेदसंप्रियंमित्रंनशंसिषम् ॥ १ ॥

यज्ञाऽयज्ञा । वः । अग्नये । गिराऽगिरा । च । दक्षसे । प्रऽप्र । वयम् ।
अमृतम् । जातऽवेदसम् । प्रियम् । मित्रम् । न । शंसिषम् ॥ १ ॥

हेस्तोतारोवोयूयंयज्ञायज्ञा यज्ञेयज्ञे सर्वेषुयागेषुदक्षसेप्रवृद्धायाग्नये गिरागिरास्तुतिरूपया वाचावाचास्तोत्रंकुरुतेतिशेषः चशब्दोभिन्नक्रमोवइत्यस्मात्परोद्रष्टव्यः यूयंचस्तोत्रंकुरुत वयम-पिवमिममप्रशंसिषं प्रसमुपोदःपादपूरणइतिप्रशब्दस्यद्विरुक्तिःपादपूरणार्था व्यत्ययेनैकवचनं छान्दसोलुङ् प्रशंसाम कीदृशंअमृतंमरणरहितं जातवेदसंजातानांवेदितारं जातप्रज्ञंजातधनंवा मित्रंन सखिभूतमिवप्रियंअनुकूलं यद्वा व्यत्ययेनत्वमित्यस्यवसादेशः अग्नयइतिचकर्मणिच-तुर्थी क्रियाग्रहणमपिकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाद्वशब्दश्चणितिनिपातश्चेदर्थेवर्तते दक्षस-इतिचदक्षेर्वृद्धिकर्मणोन्तर्भावितण्यर्थाल्लुटिरूपं चणायोगाद्वनिपातैर्यंद्यदिहन्तेतिनिघातप्रतिषेधः तत्रायमर्थः–हेस्तोतस्त्वंयज्ञेयज्ञेइममग्निंगिरागिरास्तुयाद्दक्षसेचवर्धयसिचेद्वयमपिअमृतत्वादि-गुणकंतंप्रशंसाम ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

ऊर्जोनपातंसहिनायमस्मयुर्दाशेमहव्यदातये ।
भुवद्वाजेष्वविताभुवद्वृधउतत्रातातनूनाम् ॥ २ ॥

ऊर्जः । नपातम् । सः । हिन । अयम् । अस्मऽयुः । दाशेम ।
हव्यऽदातये । भुवत् । वाजेषु । अविता । भुवत् । वृधः ।
उत । त्राता । तनूनाम् ॥ २ ॥

ऊर्जोन्नस्यबलस्यवानपातंपुत्रंप्रशंसिषमित्यनुषंगात्प्रशंसामेत्यर्थः हिनेतिनिपातद्वयसमु-दायोहीत्यस्यार्थे सहिसखल्वयमग्निः अस्मयुरस्मान्कामयमानोभवति यंचहव्यदातये हव्या-नांहविषांदेवेभ्योदात्रे तस्मैअग्नयेदाशेम हवींषिदद्याम सचाग्निःवाजेषुसंग्रामेषुअविताराक्षिताद्वृ-धोवर्धकश्चास्माकंभुवद्भवतु उतअपिच तनूनांतनयानामस्मत्पुत्राणांचत्रातारक्षिताभवतु ॥ २ ॥

अथतृतीया–

वृषाह्यग्नेअजरोमहान्विभास्यर्चिषा ।
अजस्रेणशोचिषाशोशुचच्छुचेसुदीतिभिःसुदीदिहि ॥ ३ ॥

वृषा । हि । अग्ने । अजरः । महान् । विऽभासि । अर्चिषा ।
अजस्रेण । शोचिषा । शोशुचत् । शुचे । सुदीतिऽभिः ।
सु । दीदिहि ॥ ३ ॥

हेअग्ने वृषावर्षिताकामानांवृष्टेःकर्तावा अजरोजरारहितः महान्गुणैरधिकः एवंभूतस्त्वं अर्चिषादीप्याविभासिहि विशेषेणप्रकाशसेखलु हेशुचे दीप्ताग्ने अजस्रेणअविच्छिन्नेनशोचिषा तेजसाशोशुचत् भृशंदीप्यमानस्त्वं सुदीतिभिःसुदीप्तिभिःसुदीदिहि सुष्ठुअस्मान्दीपय प्रकाशय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

महोदेवान्यजसियक्ष्यानुषक्तवक्रत्वोतदंसना ।
अर्वाचःसींकृणुह्यग्नेवसेरास्ववाजोतवंस्व ॥ ४ ॥

महः । देवान् । यजसि । यक्षि । आनुषक् । तव । क्रत्वा ।
उत । दंसना ।। अर्वाचः । सीम् । कृणुहि । अग्ने । अवसे ।
रास्व । वाजा । उत । वंस्व ॥ ४ ॥

हेअग्ने त्वंमहोमहतोदेवान्यजसि यजमानानांयज्ञेहविर्भिःपूजयसि अतोस्माकमपियज्ञे-आनुषक् अनुषक्तंसन्ततंयथाभवतितथायक्षि तान्देवान्यज तदर्थंतवक्रत्वाप्रज्ञया उतापिचदंसनाकर्मणाच सीमितिपरिग्रहार्थीयः तान्सर्वान्देवान्अर्वाचः अस्मदभिमुखान् कृणुहिकुरु अवसेअस्मद्रक्षणार्थं तथावाजावाजान्हविर्लक्षणान्यन्नानिरास्वतेभ्योदेवेभ्योदेहि उतापिच त्वमपिवंस्वतुभ्यंमत्तानिहवींषिसंभजस्व ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

यमापोअद्रयोवनागर्भमृतस्यपिप्रति ।
सहसायोमथितोजायतेनृभिःपृथिव्याअधिसानवि ॥ ५ ॥ १ ॥

यम् । आपः । अद्रयः । वना । गर्भम् । ऋतस्य । पिप्रति ।
सहसा । यः । मथितः । जायते । नृऽभिः । पृथिव्याः ।
अधि । सानवि ॥ ५ ॥ १ ॥

आपोवसतीवर्षाख्याः अद्रयोग्रावाणः वनानवनानिकाष्ठानिच ऋतस्ययज्ञस्योदकस्यवा गर्भं गर्भवद्न्तर्वर्तमानंयमग्निंपिप्रति पूरयन्ति यद्वा आपःसमुद्रियाअद्रयोमेघाः वनान्यरण्यानिच ऋतस्यगर्भंवाडववैद्युतदावरूपेणवर्तमानं यमग्निंपिप्रति पूरयन्ति यश्चाग्निःनृभिर्नेतृभिःऋत्विग्भिःसहसाबलेनमथितःसन् पृथिव्याअधिभूमेरुपरि सानविसमुच्छ्रितेउत्कृष्टेदेवयजनदेशेजायतेप्रादुर्भवति सत्वंनेस्वित्यन्वयः यद्वापःपप्रावित्यनयासंबन्धः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेप्रथमोवर्गः ॥ १ ॥

अथषष्ठी–

आयःपप्रौभानुनारोदसीउभेधूमेनधावतेदिवि ।
तिरस्तमोददृशऊर्म्यास्वाश्यावास्वरुषोवृषाश्यावाअरुषोवृषा ॥ ६ ॥

आ । यः । पप्रौ । भानुना । रोदसी इति । उभे इति । धूमेन ।
धावते । दिवि । तिरः । तमः । ददृशे । ऊर्म्यासु । आ ।
श्यावासु । अरुषः । वृषा । आ । श्यावाः । अरुषः । वृषा ॥ ६ ॥

योग्निः भानुनादीप्त्याउभेरोदसीद्यावापृथिव्यौआपप्रौ आपूरयति सः धूमेनदिविअन्तरिक्षेधावतेगच्छति धूमोहिमेघात्मनापरिणतःसन् अन्तरिक्षेगच्छति कार्यकारणयोरभेदविवक्षया तद्गमनमग्नावुपचर्यते अपिचायंअरुषः आरोचमानः वृषावर्षिताकामानां एवंगुणकोग्निःश्यावासुश्याववर्णासुकृष्णासुऊर्म्यासु रात्रिनामैतत् निशासुतमोंधकारंतिरःतिरस्कृत्यआसमंताद्ददृशे दृश्यतेश्यावाः श्याववर्णारात्रीश्च आतिष्ठति अरुषोवृषेतिपुनरुक्तिरादरार्थापादपूरणार्थावा ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

बृहद्भिरग्नेअर्चिभिःशुक्रेणदेवशोचिषा ।
भरद्वाजेसमिधानोयविष्ठ्यरेवन्नःशुक्रदीदिहिद्युमत्पावकदीदिहि ॥ ७ ॥

बृहत्ऽभिः । अग्ने । अर्चिऽभिः । शुक्रेण । देव । शोचिषा ।
भरत्ऽवाजे । सम्ऽइधानः । यविष्ठ्य । रेवत् । नः । शुक्र ।
दीदिहि । द्युऽमत् । पावक । दीदिहि ॥ ७ ॥

हेदेव दानादिगुणयुक्त पविष्ठ युवतम शुक्र दीप्ताग्ने शुक्रेण निर्मलेनशोचिषातेजसा भरद्वाजेअस्मद्वावरि समिधानः समिध्यमानस्त्वं बृहद्भिर्महद्भिर्दिविभिः तेजोभिः नोस्मदर्थं रेवत्धनयुक्तंयथाभवतितथादीदिहि दीप्यस्व तथापावक हेशोधकाग्ने द्युमद्द्योतमानेनचयुक्तं यथाभवतितथादीदिहि दीप्यस्व ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

विश्वा॑सां॑गृ॒हप॑तिर्वि॒शाम॑सि॒त्वम॑ग्ने॒मानु॑षीणाम् ।
श॒तंपू॒र्भिर्य॑विष्ठपा॒ह्यंह॑सःसमे॒द्धारं॑श॒तंहि॒माः॑स्तो॒तृभ्यो॒येच॒दद॑ति ॥८॥

विश्वा॑साम् । गृ॒हऽप॑तिः । वि॒शाम् । अ॒सि॒ । त्वम् । अ॒ग्ने॒ ।
मानु॑षीणाम् । श॒तम् । पूः॒ऽभिः । य॒वि॒ष्ठ॒ । पा॒हि॒ । अंह॑सः ।
स॒म्ऽए॒द्धार॑म् । श॒तम् । हि॒माः॑ । स्तो॒तृऽभ्यः॑ । ये । च॒ । दद॑ति ॥ ८ ॥

हेअग्ने त्वंमानुषीणांमनोरपत्यभूतानां विश्वासांसर्वासांविशांप्रजानांगृहपतिरसि गृहस्वामीभवसि हेयविष्ठ युवतमाग्ने अतस्त्वंशतंहिमाः शतंहेमन्तान्संवत्सरान्समेद्धारंत्वांसम्यगिन्द्धवयन्तंमांशतंशतेनशतसंख्याकैः पूर्भिःपालकैः अंहसः पापात् आहन्तुः शत्रोर्वापाहिरक्ष येचस्तोतृभ्योददति धनंतवसमिन्धनसमकर्तरिमयच्छन्ति तांश्चपाहि ॥ ८ ॥

अथनवमी–

त्वंन॑श्चि॒त्रऊ॒त्यावसो॒राधां॑सिचोदय ।
अ॒स्यरा॒यस्त्वम॑ग्ने॒र॒थीर॑सिवि॒दागा॒धंतु॒चेतु॒नः॑ ॥ ९ ॥

त्वम् । नः॒ । चि॒त्रः । ऊ॒त्या । वसो॒ इति॑ । राधां॑सि । चो॒द॒य॒ । अ॒स्य ।
रा॒यः । त्वम् । अ॒ग्ने॒ । र॒थीः । अ॒सि॒ । वि॒दाः । गा॒धम् । तु॒चे । तु । नः॒ ॥ ९ ॥

हेवसो वासकाग्ने चित्रोदर्शनीयस्त्वंऊत्यारक्षयासह राधांसिधनानिनोस्मभ्यंचोदय प्रेरय सर्वत्रलोकेपरिदृश्यमानस्यरायोधनस्यत्वंरथीरसि रंहितानेताभवसि अतःकारणात्अस्मभ्यं धनानिप्रेरयेत्यर्थः अपिच नोस्माकंतुचेअपत्यनामैतत्अपत्यायअपत्यनेहतुभूताय पुत्रादयेगाधं प्रतिष्ठांतुक्षिप्रंविदाः लंभय ॥ ९ ॥

अथदशमी—

परिंतोकंतनंयंपर्तृभिष्ट्वमदंब्धैरप्रंयुत्वभिः।
अग्नेहेळांसिदैव्यांयुयोधिनोदेवानिह्वरांसिच ॥ १० ॥ २ ॥

परि । तोकम् । तनंयम् । पर्तृऽभिः । त्वम् । अदंब्धैः ।
अप्रंयुत्वऽभिः । अग्ने । हेळांसि । दैव्यां । युयोधि । नः ।
अदेवानि । ह्वरांसि । च ॥ १० ॥ २ ॥

हेअग्ने त्वं अदब्धैःकेनाप्यहिंसितैः अप्रयुत्वभिः यौतिरत्रपृथग्भावार्थः अपृथग्भूतैः संहतैः पर्तृभिःपालनसाधनैःतोकंपुत्रंतनयंपौत्रंचपरिपिपालय दैव्यादेवसंबन्धीनिच हेळांसिक्रोधान्नोस्मत्तोयुयोधि पृथक्कुरु अदेवानि मनुष्यसंबन्धीनिच ह्वरांसिहिंसनानिच अस्मत्तः पृथक्कुरु॥१०॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वितीयोवर्गः ॥ २ ॥

अथैकादशी—

आसंखायःसबर्दुघांधेनुमंजध्वमुपनव्यंसावचंः।
सृजध्वमनंपस्फुराम् ॥ ११ ॥

आ । सखायः । सबःऽदुघाम् । धेनुम् । अजध्वम् । उपं ।
नव्यंसा । वचंः । सृजध्वंम् । अनंपऽस्फुराम् ॥ ११ ॥

हेसखायः समानख्यानाअध्वर्यवः सबर्दुघां सबरितिपयसोनाम अमरणहेतुभूतस्यपयसोदोग्ध्रींधेनुंगांआअजध्वं अभिगच्छत प्राप्नुत केनसाधनेन नव्यसानवीयसा नवतरेणवचःवचसा आह्वानरूपेणशब्देन तदनंतरंअनपस्फुरां स्फुरतिर्वधकर्मा अनपबाध्यांतांधेनुंउपसृजध्वं वत्सेनोपसृष्टांकुरुत मरुद्देवत्यत्वात्मरुतांयागायपयोदोग्धुमितिशेषः अथवामरुतांमातापृश्न्याख्यामाध्यमिकावाग्धेनुः हेसखायःस्तोतारः सबर्दुघांमरुज्जनहेतुभूतस्यपयसोदोग्ध्रींधेनुंपृश्निंनव्यसानवतरेणवचसास्तोत्रेणउपाजध्वमुपागच्छत अनपस्फुरांअनपबाधनीयांतांसृजध्वं बन्धनादिसृजत मुंचत ईदृशीमहतीधेनुः मरुतांमाताकिमुवक्तव्यंतेषांमाहात्म्यमितिमरुत्स्तुतिः ॥ ११॥

अथद्वादशी–

याशर्धायमारुतायस्वभानवेश्रवोमृत्युधुक्षत ।
यामृळीकेमरुतांतुराणांयासुम्नैरेवयावरी ॥ १२ ॥

या । शर्धाय । मारुताय । स्वऽभानवे । श्रवः । अमृत्यु । धुक्षत ।
या । मृळीके । मरुताम् । तुराणाम् । या । सुम्नैः । एवऽयावरी ॥ १२ ॥

याधेनुः अमृत्युअमरणहेतुश्रवोन्नंपयोलक्षणंमारुतायमरुतांधायधुक्षतअधुक्षत कीदृशाय शर्धायमसहनशीलाय स्वभानवेस्वायत्तदीप्तये याचतुराणांक्षिप्रकारिणांमरुतांमृळीकेसुखेतत्परावर्तते याचसुम्नैःसुखैर्हेतुभूतैः एवयावरीएवैर्गन्तृभिरश्वैः मध्यमस्थानेरुद्रकेवांसहयातीअन्येषामपिसुखार्थंवृष्टिजलैः सहागच्छन्ती तांधेनुंउपाजध्वमितिपूर्वेणान्वयः अत्रापिपूर्ववन्मरुत्स्तुतिरधिगन्तव्या ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

भरद्वाजायावधुक्षतद्विता ।
धेनुंचविश्वदोहसमिषंचविश्वभोजसम् ॥ १३ ॥

भरत्ऽवाजाय । अव । धुक्षत । द्विता । धेनुम् । च ।
विश्वऽदोहसम् । इषम् । च । विश्वऽभोजसम् ॥ १३ ॥

हेमरुतः भरद्वाजायास्मद्भानेद्विताद्वितयंअवधुक्षत दत्त किंतद्द्वितयं धेनुंचगांच इषंचअन्नंच कीदृशींधेनुं विश्वदोहसं विश्वस्यव्याप्तस्यबहुलस्यदोग्ध्रीं कीदृशमन्नं विश्वभोजसंसर्वेपाभोगपर्याप्तं ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

तंवइन्द्रंनसुक्रतुंवरुणमिवमायिनम् ।
अर्यमणंनमन्द्रंसृप्रभोजसंविष्णुंनस्तुंपआदिशे ॥ १४ ॥

तम् । वः । इन्द्रम् । न । सुऽक्रतुम् । वरुणम्ऽइव । मायिनम् ।
अर्यमणम् । न । मन्द्रम् । सृप्रऽभोजसम् । विष्णुम् । न ।
स्तुषे । आऽदिशे ॥ १४ ॥

हेमरुद्गण तंतादृशंयःत्वांस्तुषेस्तौमि किमर्थंआदिशे आदेशनाय धनानामतिसर्जनाय प्रदानाय कीदृशंत्वां इन्द्रंनइन्द्रमिव सुक्रतुंसुकर्माणं वरुणमिवमायिनं मायावन्तंप्रज्ञावन्तंअर्यमणंअर्यमणमिव मन्द्रंस्तुत्यं विष्णुंन विष्णुमिवसृप्रभोजसं प्रसृतधनं यद्यप्यत्रस्पार्शिंगोक्तदेवतास्तदानींनेवशब्दोचशब्दार्थेद्रष्टव्यौ ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

त्वेषंशर्धोनमारुतंतुविष्वण्यनर्वाणंपूषणंसंयथाशता ।
संसहस्राकारिषच्चर्षणिभ्यआँआविर्गूह्लावसूकरत्सुवेदानोवसूकरत् ॥ १५ ॥

त्वेषम् । शर्धः । न । मारुतम् । तुविऽस्वनि । अनर्वाणम् । पूषणम् ।
सम् । यथा । शता । सम् । सहस्रा । कारिषत् । चर्षणिऽभ्यः । आ ।
आविः । गूह्ला । वसु । करत् । सुऽवेदा । नः । वसु । करत् ॥ १५ ॥

नेतिसंप्रत्यर्थे नसंप्रतिइदानीं त्वेषंदीप्तंतुविष्वणि बहुस्वनं अनर्वाणंअप्रत्यृतंशत्रुभिरनभिगतं पूषणंपोषकंमारुतंमरुतांसंघरूपमीदृशंशर्धोबलं स्तौमीतिशेषः सचमरुद्गणः यथायेनप्रकारेण शता शतसंख्याकानिधनानिसंसंहैवचर्षणिभ्योमनुष्येभ्योस्मभ्यंकारिषत् कुर्यात् आकारःसमुच्चये यथावासहस्रासहस्रसंख्याकानिधनानिचसंसहैवकारिषत्कुर्यात् तथास्तौमीतिपूर्वेणान्वयः अपिच समरुद्गणः गूह्लागूढानि संवृतानिवसुवसूनिधनानिआविष्करत् अस्मभ्यमाविष्करोतु तथावसुवसूनिधनानिसुवेदासुलभानिचनोस्माकंकरत् करोतु यद्वात्वलिंगादियंपौष्णीतदामारुतं शर्धइवत्वेषंपूषणंपूषकमेतत्संज्ञंदेवंस्तौमीतियोजनीयं ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

आमापूषन्नुपद्रवशंसिषन्नुतेअपिकर्णआघृणे ।
अघाअर्योअरातयः ॥ १६ ॥ ३ ॥

आ । मा । पूषन् । उप । द्रव । शंसिषम् । नु । ते । अपिऽकर्णे । आघृणे । अघाः । अर्यः । अरातयः ॥ १६ ॥ ३ ॥

हेपूषन् मामांआद्रव रक्षणार्थमभिगच्छ हेआघृणे आगतदीप्ते अघाःआहंत्रीः अर्यः अरीः अभिगंत्रीः अरातयः शत्रुभूताः प्रजाः उपद्रवबाधस्व उपपूर्वोद्रवतिर्बाधायांवर्तते यथाप्रजांप्रशून्यजमानस्यउपद्रावयति अहंचतेतवअपिकर्णेकर्णाविपिगतेसमीपदेशेस्थितःसन् नुक्षिप्रंशंसिषंप्रशंसामि ॥ १६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेतृतीयोवर्गः ॥ ३ ॥

अथसप्तदशी–

माकाकंबीरमुद्वृहोवनस्पतिमशस्तीर्विहिनीनशः ।
मोतसूरोअहएवाचनग्रीवाआदधतेवेः ॥ १७ ॥

मा । काकम्बीरम् । उत् । वृहः । वनस्पतिम् । अशस्तीः । वि । हि । नीनशः । मा । उत । सूरः । अहरिति । एव । चन । ग्रीवाः । आऽदधते । वेरितिवेः ॥ १७ ॥

ऋषिः पुत्रपौत्रसहितमात्मानंबहुपक्ष्याश्रयवनस्पतित्वेनरूपयन्तस्यानुद्धारमाशास्ते हेपूषन् माकाकंबीरंकाकानांभर्तारंवनस्पतिंवृक्षंमाउद्वृहः उद्धर माबाधस्व पुत्रपौत्रादिभिः सखीभूतैरुपेतंअन्यैश्चबहुभिराश्रितंमांमाहिंसीरित्यर्थः हिशब्दश्चार्थे अशस्तीरशंसनीयाः अशंसनीयस्यदुःखस्यकीर्तयित्रीर्वाशत्रुभूताः प्रजाः विनीनशोहि विनाशयच मोतमाचसूरः प्रेरकः शत्रुः एवएवंमाअहःअस्मान्माहार्षीत् एवमित्यभिसंबन्धात् आख्यातस्योदात्तत्वाच्चअश्रुतोपियथेत्येतद्वाक्येध्याह्रियते ग्रीवाःगिरन्तिअन्तरवस्थापयन्तिबध्नन्तीतिग्रीवाःदामानि यथाव्याधाःवेःपक्षिणोहरणार्थंग्रीवाः दामानिजालरूपाणिआदधते भूम्यांनिदधते तैश्चनिहितैः पक्षिणोहरन्ति एवमस्मानबन्धनोपायैःशत्रुर्माहार्षीरित्यर्थः ॥ १७ ॥

अथाष्टादशी–

दृतेरिवतेवृकमस्तुसख्यम् ।
अच्छिद्रस्यदधन्वतःसुपूर्णस्यदधन्वतः ॥ १८ ॥

दृतेःऽइव । ते । अवृकम् । अस्तु । सख्यम् । अच्छिद्रस्य ।
दधन्ऽवतः । सुऽपूर्णस्य । दधन्ऽवतः ॥ १८ ॥

हेपूषन् तेतवसख्यंसखित्वंअवृकंबाधकरहितंसर्वदैकरूपेणवर्तमानं अस्माकमस्तुसर्वदाभवतु दृतेरिवयथादृतेस्त्वदीयंसख्यंअविच्छिन्नंतद्वत्कीदृशोदृतिःअच्छिद्रस्यछिद्ररहितस्यसंश्लिष्टस्यदधन्वतोदधिमतःसुपूर्णस्यदध्नासुष्ठुपूरितस्यपुनर्दधन्वतइतिधन्वोविकल्पद्योतनार्थः ईदृशोदृतिःसर्वदापूर्णोरथेवर्तते सइववयमपितवसखायोभवेमेत्यृषिराशास्ते ॥ १८ ॥

अथैकोनविंशी—

परोहिमर्त्यैरसिसमोदेवैरुतश्रिया ।
अभिख्यःपूषन्पृतनासुनस्त्वमवानूनंयथापुरा ॥ १९ ॥

परः । हि । मर्त्यैः । असि । समः । देवैः । उत । श्रिया । अभि ।
ख्यः । पूषन् । पृतनासु । नः । त्वम् । अव । नूनम् । यथा । पुरा ॥ १९ ॥

हेपूषन् मर्त्यैर्मर्त्येभ्योमनुष्येभ्यःपरःपरस्तादवस्थितोसि श्रियासंपदादेवैरुतसर्वैर्देवैश्चसमःसमानोसि अतस्त्वंपृतनासुसंग्रामेषुनोस्मानभिख्यः अभिपश्य अनुग्रहदृष्ट्याविलोकय यथापुरायेनप्रकारेणपूर्वकालीनानपुरुषान् ररक्षिथ एवंनूनमद्यइदानींअवअस्मानरक्षहीतिपूरणः ॥ १९ ॥

अथविंशी—

वामीवामस्यधूतयःप्रणीतिरस्तुसूनृता ।
देवस्यवामरुतोमर्त्यस्यवेजानस्यप्रयज्यवः ॥ २० ॥

वामी । वामस्य । धूतयः । प्रऽनीतिः । अस्तु । सूनृता । देवस्य ।
वा । मरुतः । मर्त्यस्य । वा । ईजानस्य । प्रऽयज्यवः ॥ २० ॥

हेधूतयःकंपयितारः प्रयज्यवः प्रकर्षेणयष्टव्यामरुतः सासूनृताप्रियसत्यात्मिकामाध्यमिकायुष्मदीयावाक प्रणीतिरस्तु अस्मदर्थंधनानांप्रणेत्रीभवतु देवस्यवामर्त्यस्यमनुष्यस्यवाईजानस्य इष्टवतः उभयविधस्यपुरुषस्यवामीप्रशस्तायावाक् वामस्यवननीयस्यधनस्यप्रणीतिःप्रणेत्री सासूनृतेत्यन्वयः प्रणीतिरस्तुअस्मदर्थं ॥ २० ॥

अथैकविंशी—

स॒द्यश्चि॒द्यस्य॑ चर्कृ॒तिः प॑रि॒द्यां दे॒वो नैति॒ सूर्यः॑ ।
त्वे॒षं शवो॑ दधिरे॒ नाम॑ य॒ज्ञियं॑ म॒रुतो॑ वृत्र॒हं शवो॒ ज्येष्ठं॑ वृत्र॒हं शवः॑ ॥ २१ ॥

स॒द्यः । चि॒त् । यस्य॑ । च॒र्कृ॒तिः । परि॑ । द्याम् । दे॒वः । न । एति॑ । सूर्यः॑ । त्वे॒षम् । शवः॑ । द॒धि॒रे॒ । नाम॑ । य॒ज्ञिय॑म् । म॒रुतः॑ । वृ॒त्र॒ऽहम् । शवः॑ । ज्येष्ठ॑म् । वृ॒त्र॒ऽहम् । शवः॑ ॥ २१ ॥

यस्यचमरुद्गणस्यचर्कृतिः कर्मसद्यश्चित् सद्यएव द्यांपर्येति परिगच्छति दिव्यन्तरिक्षेपरितोवर्तते देवोन देवोद्योतमानःसूर्यइव तादृशागणात्मकामरुतः त्वेषंदीप्तंनामशत्रूणांनमयितृ यज्ञियंयज्ञार्हंशवोबलं दधिरेअधारयन् तच्च शवोबलंवृत्रहंवृत्रादेरसुरस्यहन्तृ भवति तच्चवृत्रहंशवः ज्येष्ठंसर्वेभ्यः प्रशस्ततमंभवति ॥ २१ ॥

अथद्वाविंशी—

स॒कृद्ध॒ द्यौर॑जायत स॒कृद्भूमि॑रजायत ।
पृश्न्या॑ दु॒ग्धं स॒कृत्पय॒स्तद॒न्यो नानु॑ जायते ॥ २२ ॥

स॒कृत् । ह॒ । द्यौः । अ॒जा॒य॒त॒ । स॒कृत् । भूमिः॑ । अ॒जा॒य॒त॒ । पृश्न्याः॑ । दु॒ग्धम् । स॒कृत् । पयः॑ । तत् । अ॒न्यः । न । अनु॑ । जा॒य॒ते॒ ॥ २२ ॥

सकृद्धसकृदेवद्यौरजायत उदपद्यत सकृदुत्पन्नैवस्थिताभवति नपुनस्तस्यांनष्टायांअन्या तत्सदृशीद्यौर्जायते भूमिश्चसकृदेवाजायत पृश्न्याः मरुतांमातुर्गोः पयश्चसकृदेकवारमेवदुग्धं यस्मात्पयसोमरुतोजज्ञिरे पृश्निर्यैवैपयसोमरुतोजाताइतितैत्तिरीयके[1] । यथाद्यावापृथिव्यौसकृदेवोत्पद्येते एवंपृश्निरपिसकृत् दुग्धेनैवपयसोमरुतोजीजनत् ततःपरंअन्यः पदार्थोनानुजायते तत्सदृशोनोत्पद्यते ॥ २२ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेचतुर्थोवर्गः ॥ ४ ॥

---

1 तै० सं २. २. ११. ।

स्तुपेजनमितिपंचदशर्चंषष्ठंसूक्तं भारद्वाजस्यऋजिश्वनआर्षं वैश्वदेवं अंत्याषट्पंचाशदक्षराशक्वरी शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं–स्तुपेपंचोनाऋजिश्वाहवैश्वदेवंहशक्वर्यन्तमिति । व्यूह्ळेदशरात्रेपंचमेहनिइदंवैश्वदेवनिविद्धानं सूत्रितंच–ऋभुर्विभ्वास्तुपेजनमितिवैश्वदेवमिति । आद्यामहानाम्नीव्रतेजप्या ।

सैषाप्रथमा–

स्तुपेजनंसुव्रतंनव्यसीभिर्गीर्भिर्मित्रावरुणासुम्नयन्ता ।
तआगमन्तुतइहश्रुवन्तुसुक्षत्रासोवरुणोमित्रोअग्निः ॥ १ ॥

स्तुपे । जनम् । सुऽव्रतम् । नव्यसीभिः । गीःऽभिः । मित्रावरुणा ।
सुम्नऽयन्ता । ते । आ । गमन्तु । ते । इह । श्रुवन्तु ।
सुऽक्षत्रासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ॥ १ ॥

सुव्रतं सुकर्माणंजनंदैव्यंजनंदेवसंघंनव्यसीभिःनवतराभिर्गीर्भिःस्तुतिभिः स्तुपे अहंस्तुवे तथा मित्रावरुणामित्रःप्रमीयतेस्त्रायक.वरुणःपापानांनिवारयिता एतावपिदेवौस्तौमि कीदृशौ सुम्नयन्तासुम्नंसुखंस्तोतॄणामिच्छन्तौ सुक्षत्रासःशोभनबलास्तेवरुणादयःसर्वेदेवा.इहास्मिन्यज्ञे- आगमन्तु आगच्छन्तु तेतादृशाःश्रुवन्तु अस्मदीया.स्तुतीःशृण्वन्तुच अत्रमित्रादीनांपरिगणन- मुपलक्षणं सूक्तस्यसर्वस्यदेवताप्रतिपादकत्वात्अतएवपूर्वंजनमितिसामान्यनिर्देशः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

विशोविशईड्यंमध्वरेष्वदृप्तक्रतुमरतिंयुवत्योः ।
दिवःशिशुंसहसःसूनुमग्निंयज्ञस्यकेतुमरुषंयजध्यै ॥ २ ॥

विशःऽविशः । ईड्यम् । अध्वरेषु । अदृप्तऽक्रतुम् । अरतिम् ।
युवत्योः । दिवः । शिशुम् । सहसः । सूनुम् । अग्निम् । यज्ञस्य ।
केतुम् । अरुषम् । यजध्यै ॥ २ ॥

विशोविश.सर्वस्याःप्रजायाःअध्वरेषुयज्ञेषुईड्यं ऋत्विग्भ्य.स्तुत्यं अदृप्तक्रतुंदर्परहितकर्माणंअमूढप्रज्ञंवा युवत्योर्द्यावापृथिव्योररतिमभिगन्तारंअर्यंस्वामिनंदिवोद्युलोकस्यशिशुंपुत्रं दि-

वस्पपरिमथमंजज्ञेअग्निरितिनिगमः। अथवादिवःस्तोतुःपुनभूतं तथापिनिगमोभवति त्वंपुत्रोभव-सिपस्तेविधदिति सहसोबलस्यसूनुंपुत्रंयज्ञस्ययागस्यकेतुंप्रज्ञापकं अरुषमारोचमानं एवंगुण-कमग्निंयजध्यैयष्टुंस्तुपइत्यनुषज्यते स्तुषेस्तुवे ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अ॒रु॒षस्य॑दुहि॒तरा॒विरू॑पे॒स्तृभि॑र॒न्याप॑पि॒शेसूरो॑अ॒न्या।
मि॒थ॒स्तुरा॑वि॒चर॑न्तीपाव॒केमन्म॑श्रु॒तंन॑क्षतऋ॒च्यमा॑ने ॥ ३ ॥

अ॒रु॒षस्य॑। दु॒हि॒तरा॑। विरू॑पे॒इति॒विऽरू॑पे। स्तृऽभिः॑। अ॒न्या।
पि॒पि॒शे। सूरः॑। अ॒न्या। मि॒थः॒ऽतुरा॑। वि॒चर॑न्ती॒इति॑वि॒ऽचर॑न्ती।
पा॒व॒के इति॑। मन्म॑। श्रु॒तम्। न॒क्ष॒तः॒। ऋ॒च्यमा॑ने॒ इति॑ ॥ ३ ॥

इयमहोरात्रयोःस्तुतिः अरुषस्यरोचमानस्यसूर्यस्यदुहितरौ सूर्येणहिअहोरात्रयोर्विभा-गःक्रियते अतस्तदधीनात्मलाभत्वात्तस्यदुहितरावित्युच्यते विरूपेशुक्लकृष्णतयानानारूपेतयो-रन्याएकारात्रिःस्तृभिर्नक्षत्रैः पिपिशेपिश्यते संश्लिष्यते पिशअवयवइतिधातुः अन्याअहरात्मि-कादुहिता सूरःसूर्येणपिपिशेसंश्लिष्यते तेचनक्षत्रैःसूर्येणचालंकृतेभवतइत्यर्थः मिथस्तुरापरस्प-रंबाधयंत्यौअह्नारात्रिर्निवर्त्यते रात्र्याचाहरितिपरस्परंबाधः अतएवविचरन्तीविविधंपृथक्चरं-त्यौपावकेसर्वस्यशोधयित्र्यौ एवंभूतेअहश्चरात्रिश्चऋच्यमाने अस्माभिःस्तूयमानेसत्यौ श्रुतं श्रोतव्यंमन्ममननीयं स्तोत्रमस्मत्कृतंनक्षतःव्याप्नुतां ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

प्रवा॒युमच्छा॑बृह॒तीम॑नी॒षाबृ॒हद्र॑यिंवि॒श्ववा॑रंरथ॒प्राम्।
द्यु॒तद्या॑मानि॒युतः॒पत्य॑मानः॒क॒विःक॒विमि॑यक्षसिप्रयज्यो ॥ ४ ॥

प्र। वा॒युम्। अच्छ॑। बृ॒ह॒ती। म॒नी॒षा। बृ॒हत्ऽर॑यिम्।
वि॒श्वऽवा॑रम्। र॒थ॒ऽप्राम्। द्यु॒तत्ऽया॑मा। नि॒ऽयुतः॑। पत्य॑मानः।
क॒विः। क॒विम्। इ॒य॒क्ष॒सि॒। प्र॒य॒ज्यो॒ इति॑प्रऽयज्यो ॥ ४ ॥

---

१ ऋ० सं० ७. ३. २८. । २ ऋ० सं० २. ५. १८. ।

बृहतीमहतीमनीषास्मदीयास्तुतिः वायुमच्छाभिमुख्येनप्रगच्छतु उपसर्गश्रुतेर्योग्यक्रियाध्याहारः कीदृशंवायुं बृहद्रयिंमहाधनं विश्ववारं विश्वैर्वरणीयं संभजनीयंरथप्रां रथस्यात्मीयस्यप्रातारंपूरयितारं यद्वा स्तोतृणांरथंधनैःपूरयितारं अथप्रत्यक्षस्तुतिः हेप्रयज्यो प्रकर्षेणयष्टव्य वायो द्युतयामा प्रदीप्तयानःनियुतःआत्मीयरथयोज्याःवडवाःताःपत्यमानःअभिपतन् अभिगच्छन् यद्वा पत्यतिरैश्वर्यकर्मा तासांवडवानामीश्वरःकविःक्रान्तदर्शी एवंभूतस्त्वंकविंमेधाविनं स्तोतारंइयक्षसि धनेनपूजय ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

स मे॒ वपु॑श्छदयद॒श्विनो॒र्यो रथो॑ वि॒रुक्मा॒न्मन॑सा युजा॒नः ।
येन॑ नरा नासत्येष॒यध्यै॑ व॒र्तिर्या॒थस्तन॑याय॒ त्मने॑ च ॥ ५ ॥ ५ ॥

सः । मे॒ । वपुः॑ । छ॒द॒य॒त् । अ॒श्विनोः॑ । यः । रथः॑ । वि॒रुक्मा॑न् ।
मन॑सा । यु॒जा॒नः । येन॑ । न॒रा॒ । ना॒स॒त्या॒ । इ॒ष॒यध्यै॑ ।
व॒र्तिः । या॒थः । तन॑याय । त्मने॑ । च॒ ॥ ५ ॥

अश्विनोःस्वभूतःसरथः मेमदीयंवपुः शरीरंछदयच्छादयतु तेजसाआच्छादयतु योरथोविरुक्मानविरोचनवान् विशेषेणदीप्यमानः मनसामनोव्यापारमात्रेणयुजानःअश्वैःसंयुज्यमानोभवति हेनरानेतारौ हेनासत्यासत्यस्वभावौ सत्यनेतारौ नासिकाप्रभवौवा अश्विनौ येनरथेन वर्तिःस्तोतृगृहं तनयायपुत्रायत्मनेआत्मनेतर्पितेस्तेत्रिचइषयध्यै कामान्प्रापयितुंयाथः गच्छथः सरथइतिपूर्वत्रान्वयः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेपंचमोवर्गः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

प॒र्जन्य॒वाता॑ वृषभा पृथि॒व्याः पुरी॑षाणि जिन्वत॒मप्या॑नि ।
सत्य॑श्रुतः कवयो॒ यस्य॑ गी॒र्भिर्जग॑तः स्थात॒र्जग॒दा कृ॑णुध्वम् ॥ ६ ॥

प॒र्जन्य॒वाता । वृ॒ष॒भा॒ । पृ॒थि॒व्याः । पुरी॑षाणि । जि॒न्व॒त॒म् ।
अप्या॑नि । सत्य॑ऽश्रुतः । क॒व॒यः॒ । यस्य॑ । गीः॒ऽभिः । जग॑तः ।
स्था॒तः॒ । जग॑त् । आ । कृ॒णु॒ध्व॒म् ॥ ६ ॥

हेपर्जन्यवाता पर्जन्यवायू वृषभावृष्टेःकर्तारौपृथिव्याः अन्तरिक्षनामैतत् अन्तरिक्षात् आप्यानि आप्तव्यानिपुरीषाणिपूरकाण्युदकानि जिन्वतंप्रेरयतं उत्तरोर्धर्चोमारुतः हेसत्यश्रुतः सत्यस्यस्तोत्रस्यश्रोतारः कवयोमेधाविनोमरुतः यस्यस्तोतुःगीर्भिःस्तुतिभिःयूयंस्तुताभवथ तस्यस्तोतुःजगत्स्थावरजंगमात्मकंसर्वंप्राणिजातंआकृणुध्वं आभिमुख्येनकुरुत हेजगतःस्थातःगणाभिप्रायमेकवचनं स्थावरजंगमात्मकस्यजगतोवस्थापकहेमरुद्गणेतियोज्यं ॥ ६ ॥

अन्वारंभणीयायांसारस्वतस्यहविषोयाज्यापावीरवीत्येषा सूत्रितंच—पावीरवीकन्याचित्रायुःपीपिवांसंसरस्वतइति । एकादशिनेसारस्वतेपशौएषैवपुरोडाशस्ययाज्या सूत्रितंच—पावीरवीकन्याचित्रायुर्यस्तेस्तनःशशयोमयोभूरिति । आग्निमारुतेशस्त्रेप्येषा सूत्रितंच—राकामहमितिद्वेपावीरवीकन्याचित्रायुरिति ।

सैषासूक्तेसप्तमी—

पावीरवीकन्याचित्रायुःसरस्वतीवीरपत्नीधियंधात् ।
ग्नाभिरच्छिद्रंशरणंसजोषादुराधर्षंगृणतेशर्मयंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवी । कन्या । चित्रऽआयुः । सरस्वती । वीरऽपत्नी । धियम् । धात् । ग्नाभिः । अच्छिद्रम् । शरणम् । सऽजोषाः । दुःऽआधर्षम् । गृणते । शर्म । यंसत् ॥ ७ ॥

पावीरवीशोधयित्री कन्याकमनीया चित्रायुश्चित्रगमनाचित्रान्नावा वीरपत्नीवीरः प्रजापतिः पतिर्यस्यास्तादृशी यद्वा वीराणांपालयित्री एवंभूतासरस्वतीधियं अस्मदीयंकर्मयज्ञाख्यं धात्दधातु धारयतु ददातु धाशब्देनप्रतिपादितोह्यर्थोनुष्ठीयते अपिचग्नाभिर्देवपत्नीभिः सजोषाः सहप्रीयमाणाः यद्वाग्नाःगायत्र्यादीनिच्छंदांसि छन्दांसिवैग्नाइतिश्रुतेः । तैःसहप्रीयमाणाःगृणते स्तुवते मह्यंअच्छिद्रंछिद्ररहितंदुराधर्षं शत्रुभिः शीतवातादिभिश्चधर्षितुमशक्यं शरणंगृहं शर्मसुखंचयंसत्प्रयच्छतु ॥ ७ ॥

एकादशिनेपौष्णेपशौपथस्पथइतिहविषोयाज्या सूत्रितंच—पथस्पथःपरिपतिंवचस्याबृहस्पतेयापरमापरावदितिद्वेइति ।

---

१ तै० सं० ५ १. ७. ।

अथाष्टमी–

पथस्पंथ परिपतिंवचस्याकामेनकृतोअभ्यानळर्कम् ।
सनोरासच्छुरुधश्चन्द्राग्राधियंधियंसीषधातिप्रपूषा ॥ ८ ॥

पथःऽपथः । परिऽपतिम् । वचस्या । कामेन । कृत । अभि ।
आनट् । अर्कम् । स । नः । रासत् । शुरुधः । चन्द्रऽअग्राः ।
धियंम्ऽधियम् । सीसधाति । प्र । पूषा ॥ ८ ॥

पथस्पथ सर्वस्यमार्गस्यपरिपतिमधिपतिअर्कमर्चनीयं पूषण कामेनकाम्यमानेनफलेन कृतोवशीकृत स्तोता वचस्यास्तुत्याअभ्यानट् अभ्यश्नुतां प्राप्नोतु सचपूषा नोस्मभ्यंशुरुधः शुचोरोधयित्रीर्गा चन्द्राग्रा चन्द्रमितिहिरण्यनाम हिरण्यप्रमुखाः यद्वाभ्यर्णश्रृंगा. रासद्दातु रादानेअस्माल्लेटिरूप तथाधियधियसर्वमस्मदीयंकर्म सपूषाप्रसीषधातिप्रसाधयतु ॥ ८ ॥

वाष्ट्रेपशौप्रथमभाजमितिहविषोयाज्या सूत्रितच–प्रथमभाजयशसंवयोधासोमापूषणाजननारयीणामितिसूक्तमिति ।

सैषासूक्तेनवमी–

प्रथमभाजंयशसंवयोधांसुपाणिंदेवंसुगभस्तिमृभ्वंम् ।
होतायक्षद्यजतंपस्त्यानामग्निस्त्वष्टारंसुहवंविभावा ॥ ९ ॥

प्रथमऽभाजंम् । यशसंम् । वयःऽधाम् । सुऽपाणिम् ।
देवम् । सुऽगभस्तिम् । ऋभ्वंम् । होता । यक्षत् । यजतम् ।
पस्त्यानाम् । अग्निः । त्वष्टारम् । सुऽहवंम् । विभाऽवा ॥ ९ ॥

प्रथमभाज प्रथमेउत्पत्तिकालएवविभक्तारजतूना यावच्छोवैरेतस सिक्तस्यत्वष्टारूपाणिविकरोतितावच्छोवैनत्प्रजायतइतिश्रुते । यशसयशस्विन दयोधावयसोन्नस्यहविर्लक्षणस्यधातार धारयितार यद्वा स्तोतृभ्योन्नप्रद सुपाणिहस्तस्यमणिबंधादूर्ध्वप्रदेश पाणि. शोभनपाणिकदेवदानादिगुणयुक्त सुगभस्ति गभस्तिरितिबाहुनाम शोभनदोर्दंड ऋभ्वउरुभास-

[1] तै० सं० १ ५ ९ ।

मानं महान्तंवापस्त्यानां पस्त्यमितिगृहनाम तत्स्थानांयजतंयष्टव्यं गृहस्थैर्यजनीयमित्यर्थः सुहवंसुखेनह्वातुंशक्यं एवंभूतंत्वष्टारंहोतादेवानामाह्वाता विभावा दीप्यमानोग्निः यक्षद्यजत् अनेनहविषायजतु ॥ ९ ॥

अथदशमी–

भुवनस्यपितरंगीर्भिराभीरुद्रंदिवावर्धयारुद्रमक्तौ ।
बृहन्तमृष्वमजरंसुषुम्नमृधग्घुवेमकविनेषितासः ॥ १० ॥ ६ ॥

भुवनस्य । पितरम् । गीःऽभिः । आभिः । रुद्रम् । दिवा ।
वर्धय । रुद्रम् । अक्तौ । बृहन्तम् । ऋष्वम् । अजरम् । सुऽसुम्नम् ।
ऋधक् । हुवेम । कविना । इषितासः ॥ १० ॥ ॥ ६ ॥

भुवनस्यभूतजातस्यपितरंपालयितारंरुद्रं रुद्दुःखंतद्द्रावयितारमीश्वरं आभिर्गीर्भिःस्तुतिभिःदिवाअहनिहेस्तोतर्वर्धय अक्तौरात्र्यांचतमेवरुद्रंस्तुतिभिर्वर्धय वयंचकविनाप्राज्ञेनरुद्रेणइषितासःप्रेषिताःप्रेरिताःसन्तः बृहन्तंमहान्तंऋष्वंदर्शनीयमजरंजरारहितं सुषुम्नंशोभनसुखं एवंगुणविशिष्टंरुद्रंऋधक् ऋद्धंसमृद्धंयथाभवतितथाहुवेम स्तवाम ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेषष्ठोवर्गः ॥ ६ ॥

अथैकादशी–

आयुवानःकवयोयज्ञियासोमरुतोगन्तगृणतोवरस्याम् ।
अचित्रंचिद्धिजिन्वथावृधन्तइत्थानक्षन्तोनरोअङ्गिरस्वत् ॥ ११ ॥

आ । युवानः । कवयः । यज्ञियासः । मरुतः । गन्त । गृणतः ।
वरस्याम् । अचित्रम् । चित् । हि । जिन्वथ । वृधन्तः । इत्था ।
नक्षन्तः । नरः । अङ्गिरस्वत् ॥ ११ ॥

हेयुवानोनित्यतरुणाः कवयः प्राज्ञाः यज्ञियासोयज्ञार्हाः एवंभूताहेमरुतः गृणतःस्तुवतः वरस्यांवरणीयांस्तुतिंप्रतिआगन्त आगच्छत अपिच हेनरोनेतारोमरुतः इत्थाइत्थमनेनप्र-

करेणवृधन्तोवर्धमानाः यद्वा इत्थाअमुनान्तरिक्षेनक्षन्तोव्यामुवन्तः अंगिरस्वत्अंगिरसोगमनशीलारश्मयः तेयथाशीघ्रंनभस्थलंव्यामुवन्ति तद्वत् यद्वाऋषयएवांगिरसः तद्वत्शीघ्रगामिनः एवंभूतायूयं अचित्रंचित्ओषधिवनस्पतिभिर्निर्विडोदेशश्चित्रंतद्विलक्षणं ओषध्यादिभिर्वियुक्तमपिदेशंजिन्वथ वृष्ट्यातर्पयथ हीतिपूरणः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

प्रवीरायप्रतवसेतुरायाजायूथेवपशुरक्षिरस्तंम् ।
सपिस्पृशतितन्विश्रुतस्यस्तृभिर्ननाकंवचनस्यविपः ॥ १२ ॥

प्र । वीराय । प्र । तवसे । तुराय । अर्ज । यूथाऽइंव । पशुऽरक्षिः ।
अस्तंम् । सः । पिस्पृशति । तन्वि । श्रुतस्य । स्तृऽभिः । न ।
नाकंम् । वचनस्य । विपः ॥ १२ ॥

वीरायविक्रान्तायविविधंशत्रूणामीरकायवा मरुद्गणाय प्राज हेस्तोतः स्तुतिंप्रगमय तथा तवसेबलिनेतुरायक्षिप्रगमनायचतस्मैगणायप्राज तत्रदृष्टान्तः–पशुरक्षिःपशुपालकः यूथेव सयथागोयूथानिसायंकालेअस्तंगृहंशीघ्रंगमयति तद्वत् शीघ्रंस्तुतिंप्रेरयेत्यर्थः सचमरुद्गणः वचनस्यवक्तुःविपःविप्रस्यमेधाविनःस्तोतुःश्रुतस्य क्रियाग्रहणमपिकर्तव्यमितिकर्मणःसंप्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थेषष्ठी श्रुतंश्रोतव्यंस्तोत्रं तन्वि आत्मीयेशरीरेपिस्पृशतिस्पर्शयतु संश्लेषयतु तत्स्तोत्रं हृद्गतंभवत्वित्यर्थः स्पर्शनेदृष्टान्तः–स्तृभिर्ननाकं यथानक्षत्रैर्नाकमन्तरिक्षंस्पर्शयतिसंश्लेषयति तद्वत् ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

योरजांसिविममेपार्थिवानित्रिश्चिद्विष्णुर्मनवेबाधितायं ।
तस्यंतेशर्मन्नुपदद्यमानेरायामदेमतन्वा३तनांच ॥ १३ ॥

यः । रजांसि । विऽममे । पार्थिवानि । त्रिः । चित् । विष्णुः ।
मनवे । बाधितायं । तस्यं । ते । शर्मन् । उपऽदद्यमाने । राया ।
मदेम । तन्वा । तना । च ॥ १३ ॥

योविष्णुःबाधितायअसुरैर्हिंसिताय मनवेप्रजापतये तदर्थंपार्थिवानिपृथिव्यासंबद्धानि रजांसिलोकान्त्रीन्लोकानितियावत् त्रिरित्थाविममे चिदित्यवधारणे त्रिभिरेवविक्रमणैः परिमितवान् हेविष्णो तस्यतादृशस्यतेतव तृतीयार्थेषष्ठी ईदृशेनत्वयाउपदद्यमाने अस्मभ्यंदीयमाने शर्मन्शर्मणिगृहेसुखेवावर्तमानाःसन्तोवयं रायाधनेनतन्वारोगादिरहितेनशरीरेणच तनातनयेनपुत्रेणच मदेम मोदेम हृष्टाभवेम ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

तन्नोअहिर्बुध्न्योअद्भिरर्कैस्तत्पर्वतस्तत्सविताचनोधात् ।
तदोषधीभिरभिरातिषाचोभगःपुरंधिर्जिन्वतुप्रराये ॥ १४ ॥

तत् । नः । अहिः । बुध्न्यः । अत्ऽभिः । अर्कैः । तत् । पर्वतः ।
तत् । सविता । चनः । धात् । तत् । ओषधीभिः । अभि ।
रातिऽसाचः । भगः । पुरम्ऽधिः । जिन्वतु । प्र । राये ॥ १४ ॥

बुध्न्यःबुध्नमंतरिक्षंतत्रभवःअहिः एत्यन्तरिक्षइत्यहिः उक्तंच–अहिरयनादेत्यंतरिक्षेइति । एतत्पदद्वयाभिधेयोदेवःअर्कैःअर्चनसाधनैर्मंत्रैःस्तूयमानःसन्नोस्मभ्यंतद्लोकेप्रसिद्धंचनोन्नं अद्भिःउदकैःसार्धंधात्दधातु निदधातु प्रयच्छतु पर्वतःपूरयिता पर्वपूरणेइतिधातुः यद्वा पर्ववद्वज्रंपर्वतःतद्वान् पर्वतस्यगिरेःशत्रुरितिवापर्वतःसचतच्चनोदधातु तथासवितापेरकोदेवश्चतच्चनोदधातु अपिचरातिषाचःरातिंदानंसचन्तेसेवन्तइतिरातिषाचोविश्वेदेवाः तेचओषधीभिः ओषःपाकःआसुधीयतइतिओषधयस्तिलमाषाद्याः ताभिःसार्धंतदन्नमभिप्रयच्छन्तु तथापुरंधिर्बहुधीःबहुप्रज्ञोवाबहुकर्मावाभगोभजनीयएतत्संज्ञोदेवश्चरायेधनार्थं प्रजिन्वतु अस्मान्प्रेरयतु ॥ १४ ॥

अथपंचदशी–

नूनोरयिंरथ्यंचर्षणिप्रांपुरुवीरंमहऋतस्यगोपाम् ।
क्षयंदाताजरंयेनजनान्स्पृधोअदेवीरभिचक्रमामविशआदेवीरभ्यश्नवाम ॥ १५ ॥ ७ ॥

---

१ नि० २. १७.।

नु । नः । रयिम् । रथ्यम् । चर्षणिऽप्राम् । पुरुऽवीरम् । महः । ऋतस्य । गोपाम् । क्षयम् । दात । अजरम् । येन । जनान् । स्पृधः । अदेवीः । अभि । च । क्रमाम । विशः । आऽदेवीः । अभि । अश्नवाम ॥१५॥७॥

हेसर्वेदेवाः नोस्मभ्यंनुक्षिप्रंरयिंधनंक्षयंगृहंच दात प्रयच्छत कीदृशंरयिं रथ्यंरथसंबन्धिनं-रथयुक्तमित्यर्थः चर्षणिप्रां चर्षणयोमनुष्यास्तेषांपूरयितारं पुरुवीरं वीर्योज्जायन्तइतिवीराःपुत्रा-दयः बहुभिर्वीरैरुपेतं महोमहतःऋतस्ययज्ञस्यगोपांरक्षकंदक्षिणारूपेणधनेनहियज्ञोरक्ष्यते ऋ-तोयज्ञस्त्वदक्षिणइतिवचनात् कीदृशंक्षयं अजरंजरारहितं येनरयिणाक्षयेणचजनान्शत्रून्स्पृधः स्पर्धमानाः अदेवीःअदेवसंबन्धिनीरासुरीःसेनाश्च अभिक्रमाम अभिभवेम तथाआदेवीःआ-गतादेवायासुहविःस्वीकारार्थं ताआदेव्यः तादृशीश्चविशःप्रजाःयज्ञानुष्ठायिनीःयेनधनेनगृहेण चअश्नवाम अभिप्राप्नवाम तादृशंधनंगृहंचदातेत्यन्वयः ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेसप्तमोवर्गः ॥ ७ ॥

॥ इतिषष्ठेमंडलेचतुर्थोनुवाकः ॥ ४ ॥

पंचमेनुवाके द्वादशसूक्तानि तत्रहुवेवइतिपंचदशर्चंप्रथमंसूक्तं ऋजिश्वनआर्षं बहुदेवताकं त्रैष्टुभं हुवेवइत्यनुक्रान्तं गतःसूक्तविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

हुवेवोदेवीमदितिंनमोभिर्मृळीकायवरुणंमित्रमग्निम् ।
अभिक्षदामर्यमणंसुशेवंत्रातॄन्देवान्त्सवितारंभगंच ॥ १ ॥

हुवे । वः । देवीम् । अदितिम् । नमःऽभिः । मृळीकाय । वरुणम् । मित्रम् । अग्निम् । अभिऽक्षदाम् । अर्यमणम् । सुऽशेवम् । त्रातॄन् । देवान् । सवितारम् । भगम् । च ॥ १ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंमातरंदेवींद्योतमानां अदितिंअखंडनीयां अदीनांवा एतत्संज्ञांदेवतांपृ-थिवींवायज्ञसार्थंनमोभिःनमस्कारैःस्तोत्रैर्वाहुवे ह्वयामि स्तौमि तथावरुणंवारकं मित्रंप्रमीतेस्त्रा-यकं देवं अग्निंचदेवान्नमोभिर्हुवे तथाअभिक्षदां क्षदिर्हिंसाकर्मा अभिक्षतारं शत्रूणां हिंसितारं सुशेवं सुसुखंअर्यमणंचनमोभिर्हुवे सवितारंभगंचनमोभिर्हुवे किंबहुना त्रातॄनपाल-यितॄन्सर्वान्देवाननमोभिःस्तोत्रैर्हुवेस्तौमि ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सुज्योतिषःसूर्यदक्षपितॄननागास्त्वेसुमहोवीहिदेवान् ।
द्विजन्मानोयऋतसापःसत्याःस्वर्वन्तोयजताअग्निजिह्वाः ॥ २ ॥

सुऽज्योतिषः । सूर्य । दक्षऽपितॄन् । अनागाःऽत्वे । सुऽमहः । वीहि ।
देवान् । द्विऽजन्मानः । ये । ऋतऽसापः । सत्याः । स्वःऽवन्तः ।
यजताः । अग्निऽजिह्वाः ॥ २ ॥

हेसुमहः शोभनदीप्ते सूर्य सर्वस्यप्रेरक दक्षपितॄन्दक्षःपितामहोयेषांतेदक्षपितरः पितृशब्दो-हिसामान्येनपूर्वपुरुषत्वमात्रंब्रूते यथाआहंपितॄन्त्सुविदत्राँअवित्सीति[1] । एषांदक्षपितृत्वंचअदिति-र्ह्यजनिष्टेतिमंत्रादेवगम्यते[2] । ईदृशान्सुज्योतिषःशोभनज्योतिष्कान् देवान् अनागास्त्वेअनपराधत्वे वीहिकामयस्व यथास्माकंअपराधंतेनकुर्वन्तितथाकुर्याइत्यर्थः येदेवाःद्विजन्मानःद्वयोर्लोकयो-र्जायमानाः प्रादुर्भवन्तः ऋतसापः ऋतंयज्ञंस्पृशन्तः सत्याःअवितथाःसत्यवादिनोवा स्वर्वन्तोध-नवन्तः यजतायष्टव्याः अग्निजिह्वाःअग्निःजिह्वास्थानीयोयेषांते एवंभूतायेदेवाःसन्ति तान्देवा-न्वीहीत्यन्वयः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उतद्यावापृथिवीक्षत्रमुरुबृहद्रोदसीशरणंसुषुम्ने ।
महस्करथोवरिवोयथानोस्मेक्षयायधिषणेअनेहः ॥ ३ ॥

उत । द्यावापृथिवी इति । क्षत्रम् । उरु । बृहत् । रोदसी इति ।
शरणम् । सुसुम्ने इति सुऽसुम्ने । महः । करथः । वरिवः । यथा ।
नः । अस्मे इति । क्षयाय । धिषणे इति । अनेहः ॥ ३ ॥

उतापिच हेद्यावापृथिवी द्यावापृथिव्यौ उरुविस्तीर्णंक्षत्रंबलंकरथः कुरुतं तथारोदसी द्यावापृथिव्यौ सुषुम्ने सुसुखे युवांबृहन्महच्छरणंगृहंचकरथः कुरुतं महोमहत् वरिवोधनंनो-स्माकंयथास्यात्तथाकुरुतमित्यर्थः अपिच हेधिषणे धारयित्र्यौ द्यावापृथिव्यौ अनेहःपापरा-हित्यंचअस्मेअस्माकंक्षयायनिवासार्थंकुरुतं ॥ ३ ॥

---

1 ऋ० सं० ७. ६. १७. । 2 ऋ० सं० ८. ३. १. ।

अथचतुर्थी—

आनोरुद्रस्यसूनवोनमन्तामद्याहूतासोवसवोधृष्टाः ।
यदीमर्भेमहतिवाहितासोबाधेमरुतोअह्वामदेवान् ॥ ४ ॥

आ । नः । रुद्रस्य । सूनवः । नमन्ताम् । अद्य । हूतासः ।
वसवः । अधृष्टाः । यत् । ईम् । अर्भे । महति । वा । हितासः ।
बाधे । मरुतः । अह्वाम । देवान् ॥ ४ ॥

रुद्रस्यसूनवः पुत्रामरुतः अद्यास्मिन्काले आहूतासः आहूताःसन्तः नोस्मान्प्रतिआनमन्तां आनताभवन्तु आगच्छन्तु कीदृशाः वसवोवासयितारः अधृष्टाः अन्यैरहिंसिताः यद्यदीमेनान्मरुतोदेवान् अर्भेअल्पेमहतिप्रभूतेवाबाधेसंग्रामे हितासोनिहिताःस्थिताःसन्तोवयं अह्वाम आह्वयाम तदानीमद्येत्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

मिम्यक्षयेषुरोदसीनुदेवीसिषक्तिपूषाअभ्यर्धयज्वा ।
श्रुत्वाहवंमरुतोयद्धयाथभूमरेजन्तेअध्वन्प्रविक्ते ॥ ५ ॥ ८ ॥

मिम्यक्ष । येषु । रोदसी । नु । देवी । सिसक्ति । पूषा ।
अभ्यर्धऽयज्वा । श्रुत्वा । हवम् । मरुतः । यत् । ह । याथ ।
भूम । रेजन्ते । अध्वनि । प्रऽविक्ते ॥ ५ ॥ ८ ॥

येषुमरुत्सुरोदसीरुद्रस्यपत्नीदेवीद्योतमानामाध्यमिकावाक्मिम्यक्ष नुक्षिप्रंसंगच्छते तथा-अभ्यर्धयज्वा स्तोतॄन्अभ्यर्धयन् समृद्धान्कुर्वन्योयजति धनेनपूजयति तादृशःपूषापोषकोदेवश्च सिषक्ति यान्मरुतःसेवते अभ्यर्धयज्वाभ्यर्धयन्यजतीतियास्कः । हेमरुतस्तेयूयंहवमस्मदीयमाह्वानंश्रुत्वा यद्ध यदाखलु याथागच्छथ तदानींअध्वनिमार्गेप्रविक्तेगमनार्थंपृथक्कृतेसति तत्रविद्यमानानिभूमभूतजातानिरेजन्ते कंपन्ते तथाचमंत्रान्तरं—प्रवेपयन्तिपर्वतान्विविंचंतिवनस्पतीन्॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेष्टमोवर्गः ॥ ८ ॥

---

१ नि० ६.६.। २ ऋ० सं० १.३.१८.।

अथषष्ठी—

अभित्यंवीरंगिर्वणसमर्चेन्द्रंब्रह्मणाजरितर्नवेन।
श्रवदिद्धवमुपचस्तवानोरासद्वाजाँउपमहोगृणानः ॥ ६ ॥

अभि । त्यम् । वीरम् । गिर्वणसम् । अर्च । इन्द्रम् । ब्रह्मणा ।
जरितः । नवेन । श्रवत् । इत् । हवम् । उप । च । स्तवानः ।
रासत् । वाजान् । उप । महः । गृणानः ॥ ६ ॥

हेजरितःस्तोतः त्यंतंप्रसिद्धंवीरंवीर्यवन्तंविशेषेणशत्रूणामीरकंवा गिर्वणसंगिरांसंभक्तारं एवंविधमिन्द्रंनवेनाभिनवेनशोभनेनब्रह्मणास्तोत्रेण अभ्यर्चअभिष्टुहि सचस्तवानःस्तूयमानः सन् हवमस्मदीयंस्तोत्रंउपश्रवदित् उपशृणुयादेव अपिच गृणानःस्तूयमानइन्द्रः महोमहतः प्रभूतान्वाजानन्नानिचउपरासत् प्रदेयात् यतएवंअतःस्तुहीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

ओमानमापोमानुषीरमृक्तंधाततोकायतनयायशंयोः।
यूयंहिष्ठाभिषजोमातृतमाविश्वस्यस्थातुर्जगतोजनित्रीः ॥ ७ ॥

ओमानम् । आपः । मानुषीः । अमृक्तम् । धात । तोकाय ।
तनयाय । शम् । योः । यूयम् । हि । स्थ । भिषजः । मातृऽतमाः ।
विश्वस्य । स्थातुः । जगतः । जनित्रीः ॥ ७ ॥

हेआपः मानुषीर्मनुष्यहितायूयंअमृक्तमहिंसितं ओमानंअवतिरक्षतीत्योमारक्षकमन्नंतोकायपुत्रायतनयायतत्पुत्रायचधात धत्त प्रयच्छत तथाशंशमनमुपद्रवाणांयोर्यावनंपृथक्करणंच पृथक्कर्तव्यानांधत्त प्रयच्छत कुतइत्यतआह—हियस्माद्यूयंमातृतमाः मातृभ्योप्यधिकाभिषजः स्थभवथ तस्माद्धातेत्यन्वयः कथं मातृभ्योप्यधिकंभेषज्यमस्तीत्यतआह—विश्वस्यसर्वस्य स्थातुः स्थावरस्यजगतोजंगमस्यजनित्रीर्जनयित्र्योभवथ अतोयूयंभिषजःस्थ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

आनोदेवःसविताद्वायमाणोहिरण्यपाणिर्यजतोजगम्यात्।
योदत्रवाँउपसोनप्रतीकंव्यूर्णुतेदाशुषेवार्याणि ॥ ८ ॥

आ। नः। देवः। सविता। त्रायमाणः। हिरण्यऽपाणिः।
यजतः। जगम्यात्। यः। दत्रऽवान्। उषसः। न। प्रतीकम्।
विऽऊर्णुते। दाशुषे। वार्याणि ॥ ८ ॥

त्रायमाणोरक्षन् हिरण्यपाणिःसुवर्णहस्तःहितरमणीयपाणिर्वा यजतोयष्टव्यः एवंभूतः सवितामेरकोदेवः नःअस्मानआजगम्यादागच्छतु योदेवः दत्रवानधनवान् उषसोनप्रतीकं उषसःप्रमुखमिव दाशुषेहवींषिदत्तवतेयजमानाय वार्याणि वरणीयानिधनानिव्यूर्णुते विवृणोति प्रकाशयति ससवितेत्यन्वयः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

उतत्वंसूनोसहसोनोअद्यादेवाँअस्मिन्नध्वरेववृत्याः।
स्यामहन्तेसदमिद्रातौतवस्यामग्नेवसासुवीरः ॥ ९ ॥

उत। त्वम्। सूनो इति। सहसः। नः। अद्य। आ। देवान्।
अस्मिन्। अध्वरे। ववृत्याः। स्याम्। अहम्। ते। सदम्।
इत्। रातौ। तव। स्याम्। अग्ने। अवसा। सुऽवीरः ॥ ९ ॥

उतअपिच हेसहसःसूनो बलस्यपुत्राग्ने त्वंअद्यास्मिन्कालेनो स्मदीयेअस्मिन्नध्वरेयागे देवान्यष्टव्यानिन्द्रादीनआववृत्याः आवर्तयआगमय अपिचाहं तेतवरातौधनस्यदाने सदमित् सर्वदैववर्तमानःस्यांभवेयं तथाहेअग्ने तवावसात्वदीयेनरक्षणेनसुवीरःशोभनैःवीरैःपुत्रपौत्रादिभिरुपेतश्चस्यांभवेयं ॥ ९ ॥

अथदशमी—

उतत्यामेहवमाजग्म्यातंनासत्याधीभिर्युवमङ्गविप्रा।
अत्रिंनमहस्तमसोमुमुक्तंतूर्वतंनराडुरितादभीके ॥ १० ॥ ९ ॥

उत। त्या। मे। हवम्। आ। जग्म्यातम्। नासत्या। धीभिः।
युवम्। अङ्ग। विप्रा। अत्रिम्। न। महः। तमसः। अमुमुक्तम्।
तूर्वतम्। नरा। दुःऽइतात्। अभीके ॥ १० ॥ ९ ॥

उतअपिच हेविमा प्राज्ञौ नासत्या सत्यस्वभावौ सत्यस्यनेतारौवा हे अश्विनौ स्यातौमसि-द्धौयुवंयुवांधीभिःपरिचरणकैःकर्मभिरुपेतं मेमदीयंहवंस्तोत्रंअंग क्षिप्रं आजग्म्यातं आगच्छतं आगत्यच महोमहतस्तमसःअसुरकृतादंधकाराव् अत्रिंन यथात्रिमृषिंअमुमुक्तं मोचितवन्तौस्थः हेनरानेतारावश्विनौ तथास्मानपिअभीकेअभ्यक्ते प्राप्तेसंग्रामेदुरिताद्दुःखावशत्रुकृतावत्पूर्वंतंअ-स्मांस्तारयतं ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेनवमोवर्गः ॥ ९ ॥

अथैकादशी–

तेनोरायोद्युमतोवाजवतोदातारोभूतनृवतःपुरुक्षोः ।
दशस्यन्तोदिव्याःपार्थिवासोगोजाताअप्यांमृळताचदेवाः ॥ ११ ॥

ते । नः । रायः । द्युऽमतः । वाजऽवतः । दातारः । भूत ।
नृऽवतः । पुरुऽक्षोः । दशस्यन्तः । दिव्याः । पार्थिवासः ।
गोऽजाताः । अप्याः । मृळत । च । देवाः ॥ ११ ॥

हेदेवास्तेयूयंद्युमतोदीप्तिमतः वाजवतोबलयुक्तस्यनृवतःनृभिःपुत्रादिभिरुपेतस्य पुरुक्षोःब-हुभिःकीर्तनीयस्य रायोधनस्यनोस्मभ्यंदातारोभूतभवत अपिच दशस्यन्तः कामान्प्रयच्छन्तः दिव्याःदिविभवाआदित्याः पार्थिवासः पृथिव्यांभवावसवः गोजाताःगौःपृश्निर्माध्यमिकावाक्तत्तः उत्पन्नामरुतः अप्याःअप्सुअन्तरिक्षेभवाःरुद्राश्च तेसर्वेयूयंअस्मान्मृळत सुखयत ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

तेनोरुद्रःसरस्वतीसजोषामीळ्हुष्मन्तोविष्णुर्मृळन्तुवायुः ।
ऋभुक्षावाजोदैव्योविधातापर्जन्यावातापिप्यतामिषंनः ॥ १२ ॥

ते । नः । रुद्रः । सरस्वती । सऽजोषाः । मीळ्हुष्मन्तः । विष्णुः ।
मृळन्तु । वायुः । ऋभुक्षाः । वाजः । दैव्यः । विऽधाता ।
पर्जन्यावाता । पिप्यताम् । इषम् । नः ॥ १२ ॥

मीढुष्मन्तोवर्षणवन्तःतेदेवाः नोस्मान्मृळन्तुमृळयन्तुसुखयन्तु केतेइतिचेदुच्यते—रुद्रःसरस्वतीचसजोषाः सहप्रीयमाणाः विष्णुर्वायुश्चऋभुक्षाः ऋभुर्विभ्वावाजइतित्रयःसौधन्वनाः तेषामाद्यः ऋभुश्चवाजोन्तिमश्चउपलक्षणमेतत् विभ्वाचदैव्योदेवेभ्योहितः विधाताप्रजापतिश्च अपिचपर्जन्यावातापर्जन्यश्चवायुश्चउभौ नोस्मभ्यमिषमन्नंपिप्यतांवर्धयतां ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी—

उतस्यदेवःसविताभगोनोपांनपादवतुदानुपप्रिः ।
त्वष्टादेवेभिर्जनिभिःसजोषाद्यौर्देवेभिःपृथिवीसमुद्रैः ॥ १३ ॥

उत । स्यः । देवः । सविता । भगः । नः । अपाम् । नपात् ।
अवतु । दानु । पप्रिः । त्वष्टा । देवेभिः । जनिऽभिः । सऽजोषाः ।
द्यौः । देवेभिः । पृथिवी । समुद्रैः ॥ १३ ॥

उतापिच स्यः सः यःप्रेरकतयासर्वत्रप्रख्यातः ससवितादेवःभगश्चअपांनपाच्चअपांमेघस्थानांपुत्रोमाध्यमिकोग्निः सचनोस्मान्रक्षतु कीदृशोपांनपात् दानु दातव्यंधनंपप्रिःप्राताप्रपूरयिता प्रापूरणइत्यस्माद्दादृगमहनइतिकिनोलिड्वद्भावान्नलोकाव्ययेतिषष्ठीप्रतिषेधः तथादेवेभिर्देवैः जनिभिस्तत्पत्नीभिश्चसजोषाः सहप्रीतिस्त्वष्टाचदेवेभिर्देवैःसहप्रीयमाणा द्यौश्चसमुद्रैःसहप्रीयमाणा पृथिवीचएताश्चसर्वादेवताअस्मानवन्तु ॥ १३ ॥

आग्निमारुतेउतनोहिरित्येषा सूत्रितंच—उतनोहिर्बुध्न्यःशृणोतुदेवानांपत्नीरुशतीरवन्तुन इति ।

सैषासूक्तेचतुर्दशी—

उतनोहिर्बुध्न्यःशृणोत्वजएकपात्पृथिवीसमुद्रः ।
विश्वेदेवाऋतावृधोहुवानाःस्तुतामन्त्राःकविशस्ताअवन्तु ॥ १४ ॥

उत । नः । अहिः । बुध्न्यः । शृणोतु । अजः । एकऽपात् ।
पृथिवी । समुद्रः । विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । हुवानाः । स्तुताः ।
मन्त्राः । कविऽशस्ताः । अवन्तु ॥ १४ ॥

उतअपिचअहिर्बुध्न्योनोस्माकंस्तोत्रंशृणोतु अजोजन्मरहितःएकःअसहायएवपद्यतेगच्छ- तीत्येकपाद्एतत्पदद्वयाभिधेयोदेवश्चपृथिवीसमुद्रश्चअस्मदीयंस्तोत्रंशृणोतु अपिच ऋतावृधःऋ- तस्ययज्ञस्यसत्यस्यवावर्धयितारः हुवानाः अस्माभिराहूयमानाः पूर्वैःऋषिभिश्चस्तोत्रैःस्तुताः मं- त्राःमंत्रणीयाःगुप्तंभाषितव्याः मंत्रप्रतिपाद्यावा कविशस्ताः कविभिर्मेधाविभिर्ऋषिभिःशस्त्रैःशं- सिताईदृशाःविश्वेदेवाः अवन्त्वस्मान्रक्षन्तु ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

एवानपातोममतस्यधीभिर्भरद्वाजाअभ्यर्चंत्यर्कैः ।
ग्नाहुतासोवसवोधृष्टाविश्वेस्तुतासोभूतायजत्राः ॥ १५ ॥ १० ॥

एव । नपातः । मम । तस्य । धीभिः । भरत्ऽवाजाः । अभि ।
अर्चन्ति । अर्कैः । ग्नाः । हुतासः । वसवः । अधृष्टाः । विश्वे ।
स्तुतासः । भूत । यजत्राः ॥ १५ ॥ १० ॥

एवएवं योहंदेवान्स्तुतवान् तस्यममऋजिश्वनोनपातःपुत्राःभरद्वाजाः भरद्वाजगोत्रजाः सु- होत्रादयःधीभिःस्तोत्रैरर्कैरर्चनसाधनैरभ्यर्चन्ति अभिष्टुवन्ति हेयजत्राः यष्टव्यादेवाहुतासःपुरो- डाशादिभिर्हविर्भिर्हुताःतर्पिताः वसवोनिवासयितारःअधृष्टाःकैरप्यहिंसिताः एवंभूताःविश्वेतेस- र्वेयूयंग्नाः देवपत्न्यश्च स्तुतासोभूत तैःसुहोत्रादिभिःस्तुताभवत ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेदशमोवर्गः ॥ १० ॥

उदुत्यदितिषोडशर्चंद्वितीयंसूक्तंऋजिश्वनआर्षंवैश्वदेवं त्रयोदश्याद्यास्तिस्रउष्णिहःषोळश्य- नुष्टुप् शिष्टास्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—उदुत्यत्षोळशत्र्युष्णिगनुष्टुबन्तमिति । गतःसूक्तविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

उदुत्यच्चक्षुर्महिमित्रयोराँएतिप्रियंवरुणयोरदब्धम् ।
ऋतस्यशुचिदर्शतमनीकंरुक्मोनदिवउदिताव्यद्यौत् ॥ १ ॥

उत् । ऊँ इति । त्यत् । चक्षुः । महि । मित्रयोः । आ । एति ।
प्रियम् । वरुणयोः । अदब्धम् । ऋतस्य । शुचि । दर्शतम् ।
अनीकम् । रुक्मः । न । दिवः । उत्ऽइता । वि । अद्यौत् ॥ १ ॥

त्यत् तत्प्रसिद्धंचक्षुः प्रकाशकंमहिमहद्विस्तृतंमित्रयोर्वरुणयोःप्रियं मित्रशब्दोवरुणशब्द-श्चेतरेतरयोगान्मित्रावरुणावुभावप्याचष्टेमित्रावरुणयोरतिप्रियंअदब्धंरक्षोभिरहिंसितं शुचिशुद्धं निर्मलं दर्शतंदर्शनीयं एवंभूतंऋतस्यादित्यस्यअनीकंतेजः आसर्वेषामभिमुखं उदेति उद्गच्छति उदिताउदितौसूर्यस्योदयेसतिउदितंतत्तेजःदिवोन्तरिक्षस्यरुक्मोन भूषणमिवव्यचीत् वियो-तत्येप्रकाशते ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

वेद॒यस्त्रीणि॑वि॒दथा॑न्येषांदे॒वाना॒ञ्जन्म॑सनु॒तरा॑च॒विप्रः॑ ।
ऋ॒जुमर्ते॑षुवृजि॒नाच॒पश्य॑न्न॒भिच॑ष्टे॒सूरो॑अ॒र्यएवा॑न् ॥ २ ॥

वेद॑ । यः । त्रीणि॑ । वि॒दथा॑नि । ए॒षा॒म् । दे॒वाना॑म् । जन्म॑ । स॒नु॒तः ।
आ । च॒ । विप्रः॑ । ऋ॒जु । मर्ते॑षु । वृ॒जि॒ना । च॒ । पश्य॑न् ।
अ॒भि । च॒ष्टे॒ । सूरः॑ । अ॒र्यः । एवा॑न् ॥ २ ॥

यःसूर्यः त्रीणित्रिसंख्यानि विदथानिवेदितव्यानिस्थानानि त्रीन्लोकान्वेदवेत्तिजानाति एषांएवत्रलोकत्रयवर्तिनांदेवानांवसुरुद्रादित्यात्मकानां सनुतरंतर्हितनामैतत् अन्तर्हितं अप्रज्ञायमानं जन्मजननंचयोविप्रोमेधावीसूर्योवेत्ति आकारःपूरकः सस्तरःसूर्यः मर्तेषुमनुष्येषुविद्यमानानिऋजुऋजूनिशोभनानिकर्माणिवृजिनावृजिनानिअशोभनानिकर्माणिच पश्यन्साक्षित्वयाजानन्अभिचष्टे अभितःसर्वजगत्प्रकाशयति तथाअर्यःस्वामीभूत्वाएवान् प्राप्तव्यान् कामांश्चमनुष्येषुप्रकाशयति ॥ २ ॥

अथतृतीया—

स्तु॒षउ॑वोम॒हऋ॒तस्य॑गो॒पानदि॑तिंमि॒त्रंवरु॑णंसुजा॒तान् ।
अ॒र्य॒मणं॒भग॒मद॑ब्धधीती॒नच्छा॑वोचेसध॒न्यः॑पाव॒कान् ॥ ३ ॥

स्तु॒षे । ऊँ इति॑ । वः॒ । म॒हः । ऋ॒तस्य॑ । गो॒पान् । अदि॑तिम् । मि॒त्रम् ।
वरु॑णम् । सु॒ऽजा॒तान् । अ॒र्य॒मण॑म् । भग॑म् । अद॑ब्धऽधीतीन् ।
अच्छ॑ । वो॒चे॒ । स॒ऽध॒न्यः॑ । पा॒व॒कान् ॥ ३ ॥

हेदेवाः महोमहतकृतस्ययज्ञस्यगोपान्रक्षकान्वोयुष्मान्स्तुषेस्तुवे उइतिपूरणः तानेवदेवानाह—अदितिमदीनांदेवमातरंमित्रंवरुणंचएतान् सुजातान् शोभनजननान् अर्यमणंभगंचअदब्धधीतीन् अहिंसितकर्मणः सधन्यःधनसहितान्शावकान् विश्वस्यशोधकान् ईदृशान्सर्वान्देवानअच्छवोचे अभिप्रब्रवीमीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

रि॒शाद॑सः॒सत्प॑ती॒ँरद॑ब्धान्म॒हो राज्ञः॑सु॒ व॒स॒नस्य॑ दा॒तॄन् ।
यूनः॑सु॒क्ष॒त्रान्क्षय॑तो दि॒वो नॄना॑दि॒त्यान्या॒म्यदि॑तिं दु॒वो॒यु ॥ ४ ॥

रि॒शाद॑सः । सत्ऽप॑तीन् । अद॑ब्धान् । म॒हः । राज्ञः॑ । सु॒ऽव॒स॒नस्य॑ ।
दा॒तॄन् । यूनः॑ । सु॒ऽक्ष॒त्रान् । क्षय॑तः । दि॒वः । नॄन् । आ॒दि॒त्यान् ।
या॒मि॒ । अदि॑तिम् । दु॒वः॒ऽयु ॥ ४ ॥

रिशादसः रिशतांहिंसकानांअसितॄन् क्षेप्तॄन् यद्वा रिशानांहिंसकानांअत्तॄन्भक्षयितॄन् सत्पतीन् सतांपालयितॄन् अदब्धानहिंसितान् महोमहतः राज्ञोराजमानानईश्वरान्वासुवसनस्य शोभननिवासस्यदातॄन् यूनोनित्यतरुणान् सुक्षत्रान् शोभनधनान्शोभनबलान्वा क्षयतःसर्वत्र निवसतः यद्वा क्षयतिरैश्वर्यकर्मा ईशानान् दिवोद्युलोकस्यनॄन्नेतॄन् आदित्यान् अदितेः पुत्रान् ईदृशान्सर्वान्देवान्दुवोयु लुप्तविभक्तिकमेतत् दुवोयुंदुवोस्मदीयंपरिचरणंकामयमानांअदितिंदेवमातरंच यामि प्राप्नोमि यद्वा यामियाचामि ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

द्यौ३ष्पित॒ः पृथि॑वि॒ मात॒रध्रु॒गग्ने॑ भ्रातर्वसवो मृ॒ळता॑ नः ।
विश्व॑ आदित्या अदिते स॒जोषा॑ अ॒स्मभ्यं॒ शर्म॑ बहु॒लं वि य॑न्त ॥५॥११॥

द्यौः॑ । पित॒रिति॑ । पृथि॑वि । मात॑रः । अध्रु॑क् । अग्ने॑ । भ्रात॒रः ।
वस॒वः । मृ॒ळत॑ । नः॒ । विश्वे॑ । आ॒दि॒त्याः॒ । अदि॑ते । स॒ऽजोषाः॑ ।
अ॒स्मभ्य॑म् । शर्म॑ । ब॒हु॒लम् । वि । य॒न्त॒ ॥ ५ ॥ ११ ॥

हेपितः पितृस्थानीयद्योःद्युलोकहेमातः मातृस्थानीयेअध्रुगद्रोग्धि पृथिवि हेभ्रातःभ्रातृस्थानीयाग्ने हेवसवोवासयितारोदेवाः तेसर्वेयूयंनोस्मान्मृळतसुखयत हेविश्वआदित्याःसर्वे-

अदितिपुत्रादेवाः हेअदिते यूयंसजोषाः संगताभूत्वाअस्मभ्यंबहुलंअधिकंशर्मसुखं विस्तृतंवा-
गृहंवियन्तमयच्छत ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकादशोवर्गः ॥ ११ ॥

अथषष्ठी–

मानोवृकायवृक्यैसमस्माअघायतेरीरधतायजत्राः ।
यूयंहिष्ठारथ्योनस्तनूनांयूयंदक्षस्यवचसोबभूव ॥ ६ ॥

मा । नः । वृकाय । वृक्यै । समस्मै । अघऽयते । रीरधत ।
यजत्राः । यूयम् । हि । स्थ । रथ्यः । नः । तनूनाम् । यूयम् ।
दक्षस्य । वचसः । बभूव ॥ ६ ॥

हेयजत्रायष्टव्यादेवाः नोस्मानवृकायहिंसकायस्तेनायवृक्यैतस्यस्त्रियैचमारीरधत मावशं-
नैष्ट मावशीकुरुत यद्वा वृकःअरण्यश्वा तस्यस्त्रीवृकी अपिचसमस्मैसर्वस्मैअघायतेअघमनर्थं-
मस्माकमिच्छते शत्रुजनायअस्मान्मावशंनयत यूयंहियूयंखलु नोस्माकंतनूनांशरीराणांरथ्यो-
नेतारःस्थ भवथ यूयमेवदक्षस्यास्मदीयस्यबलस्यवचसोवाक्यस्यचनेतारोबभूव अतःकारणा-
त्अस्मान्मारीरधतेत्यन्वयः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

मावएनोअन्यकृतंभुजेममातत्कर्मवसवोयच्चयध्वे ।
विश्वस्यहिक्षयथविश्वदेवाःस्वयंरिपुस्तन्वंरीरिषीष्ट ॥ ७ ॥

मा । वः । एनः । अन्यऽकृतम् । भुजेम । मा । तत् । कर्म ।
वसवः । यत् । चयध्वे । विश्वस्य । हि । क्षयथ । विश्वऽदेवाः ।
स्वयम् । रिपुः । तन्वम् । रिरिषीष्ट ॥ ७ ॥

हेदेवाः वोयुष्माकंस्वभूतावयंअन्यकृतंअन्यैःशत्रुभिःकृतमुत्पादितं एनःपापं माभुजेम मा-
भुंक्ष्महि हेवसवोवासयितारोदेवाः यत्येनकृतेनपापेन चयध्वेअस्मान्बाधध्वे चयतिर्हिंसाक-
र्मा तच्चपापंमाकर्म माकार्ष्म करोतेर्माङिलुङिमंत्रेघसेतिच्लेर्लुक् हेविश्वेदेवाः सर्वेदेवाः विश्व-

स्यसर्वस्यजगतोयूयंहिक्षयथ ईश्वराभवथ अतःकारणात्अस्मदीयोरिपुःशत्रुः तन्वंस्वशरीरं स्वयमेवरिरिषीष्ट हिंस्यात् यथैवंभवतितथाकुरुतेतिभावः ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

नमइदुग्रंनमआविवासेनमोदाधारपृथिवीमुतद्याम् ।
नमोदेवेभ्योनमईशएषांकृतंचिदेनोनमसाविवासे ॥ ८ ॥

नमः । इत् । उग्रम् । नमः । आ । विवासे । नमः । दाधार । पृथिवीम् ।
उत । द्याम् । नमः । देवेभ्यः । नमः । ईशे । एषाम् । कृतम् ।
चित् । एनः । नमसा । आ । विवासे ॥ ८ ॥

आस्तांतावद्देवानांमाहात्म्यं तदीयोनमस्कारोपिइत्थंमहाभागइतिब्रुवाणः कैमुतिकन्यायेनदेवान्स्तौति—नमइत्नमस्कारएवउग्रमुद्गूर्णबलंसर्वोत्कृष्टंतेनहिसर्वंलभ्यते अतोनमःनमस्कारं आविवासे परिचरामि नमःनमस्कारएव पृथिवींउतद्यांद्युलोकंचदाधार धारयति द्यावापृथिव्यौप्राणिभिर्नमस्क्रियमाणे सत्यौ तदुपभोगायचिरकालमवतिष्ठेते अतोदेवेभ्यईदृशंनमस्करोमि एषांदेवानांनमोनमस्कारः ईशेईष्टे यतस्तेनतेवशीकृताः कृतंचित्कृतमपिआचरितमप्येनः पापंनमसानमस्कारेणआविवासे विवासोवर्जनं वर्जयामि विनाशयामि ॥ ८ ॥

अथनवमी—

ऋतस्यवोरथ्यःपूतदक्षानृतस्यपस्त्यसदोअदब्धान् ।
ताँआनमोभिरुरुचक्षसोनॄन्विश्वान्वआनमेमहोयजत्राः ॥ ९ ॥

ऋतस्य । वः । रथ्यः । पूतऽदक्षान् । ऋतस्य । पस्त्यऽसदः ।
अदब्धान् । तान् । आ । नमःऽभिः । उरुऽचक्षसः । नॄन् ।
विश्वान् । वः । आ । नमे । महः । यजत्राः ॥ ९ ॥

हेयजत्रायष्टव्यादेवाः वोयुष्मदीयस्यऋतस्ययज्ञस्यरथ्योरंहितॄन् नेतॄन्पूतदक्षान्शुद्धबलान् ऋतस्ययज्ञस्यपस्त्यसदः यज्ञसंबन्धिनिपस्त्येदेवयजनलक्षणेगृहेसीदतोनिषण्णान् अदब्धान्रक्षःप्रभृतिभिरहिंसितान् उरुचक्षसोबहुद्रष्टॄन्नॄन्नेतॄन् महोमहतःतान्विश्वान्सर्वान्वोयुष्मान् आ-आभिमुख्येन क्रियमाणैर्नमोभिर्नमस्कारैःआनमे आनतोस्मि ॥ ९ ॥

अथदशमी–

तेहिश्रेष्ठवर्चसस्तउनस्तिरोविश्वानिदुरितानयन्ति ।
सुक्षत्रासोवरुणोमित्रोअग्निर्ऋतधीतयोवक्मराजसत्याः ॥१०॥१२॥

ते । हि । श्रेष्ठऽवर्चसः । ते । ऊँ इति । नः । तिरः । विश्वानि ।
दुःऽइता । नयन्ति । सुऽक्षत्रासः । वरुणः । मित्रः । अग्निः ।
ऋतऽधीतयः । वक्मराजऽसत्याः । १० ॥ १२ ॥

येदेवाःवक्ष्यमाणगुणाः तेहितेखलु श्रेष्ठवर्चसः प्रशस्यतमदीप्तयोभवन्ति अतः तउतएव-नोस्माकंविश्वानिसर्वाणिदुरितापापानि तिरःतिरोहितानियथाभवन्तितथानयन्ति नयन्तु विना-शयन्त्वित्यर्थः येवरुणादयोदेवाः सुक्षत्रासः शोभनबलाःशोभनधनावाऋतधीतयः सत्यकर्माणः वक्मराजसत्याः वक्मवचनंस्तोत्रं तस्यराजानःईशानावक्मराजानः स्तोतारः तेपुसत्याःअवित-थाः एवंभूतास्तेहीत्यन्वयः ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वादशोवर्गः ॥१२ ॥

अथैकादशी–

तेनइन्द्रःपृथिवीक्षामवर्धन्पूषाभगोअदितिःपञ्चजनाः ।
सुशर्माणःस्ववसःसुनीथाभवन्तुनःसुत्रात्रासःसुगोपाः ॥ ११ ॥

ते । नः । इन्द्रः । पृथिवी । क्षाम । वर्धन् । पूषा । भगः ।
अदितिः । पञ्च । जनाः । सुऽशर्माणः । सुऽअवसः । सुऽनीथाः ।
भवन्तु । नः । सुऽत्रात्रासः । सुऽगोपाः ॥ ११ ॥

तेदेवानोस्माकंक्षामनिवासभूमिंवर्धन्वर्धयन्तु केते इन्द्रः पृथिवीच पूषाचभगश्च अदि-तिरदीनादेवमाताच पंचजनादेवमनुष्याणांगंधर्वाप्सरसामित्यादिर्ब्राह्मणोक्तादेवमनुष्यादयश्चते-चनोस्मदर्थंसुशर्माणः सुसुखाःस्ववसः शोभनान्नाः सुनीथाः सुप्रापणाश्चभवन्तु अस्मभ्यंशो-भनसुखादिकंप्रयच्छन्त्वितिभावः तथासुत्रात्रासः सुष्ठुत्रातारः सुगोपाः शोभनगोपायितारश्चभ-वन्तु उपस्थितेभ्यः शत्रुभ्योरक्षणंत्राणं तेषांउत्पत्तिनिरोधेन रक्षणंगोपनं ॥ ११ ॥

---

१ ऐ० ब्रा० ३. ३१. ।

अथद्वादशी—

नूसद्मानंदिव्यंनंशिंदेवाभारद्वाजःसुमतिंयातिहोता ।
आसानेभिर्यजमानोमियेधैर्देवानांजन्मवसूयुर्ववन्द ॥ १२ ॥

नु । सद्मानम् । दिव्यम् । नंशि । देवाः । भारत्ऽवाजः । सुऽमतिम् ।
याति । होता । आसानेभिः । यजमानः । मियेधैः । देवानाम् ।
जन्म । वसुऽयुः । ववन्द ॥ १२ ॥

अनयाऋषिरात्मानंपरोक्षवदाह—हेदेवाः भारद्वाजःभरद्वाजगोत्रजः होतास्तोतायमृषिः दिव्यंदिविभवंसद्मानंसदनंस्थानंनुक्षिप्रंनंशि व्याप्नोतु तथासुमतिंशोभनांमतिंयुष्मदीयामनुग्रहबुद्धिंच यातियाचते यातिर्याञ्चाकर्मा तदर्थंआसानेभिः आसीनैः सत्रासनंकुर्वद्भिः मियेधैर्मेध्यैर्यार्हैः अन्ययजमानैः सार्धं यजमानःयागंकुर्वन्नयमृषिः वसूयुर्वसूनिधनान्यात्मनइच्छन्देवानांजन्मजननंसंघंववंदववंदते स्तौति ॥ १२ ॥

दशरात्रस्यचतुर्थेहनिप्रउगशस्त्रेअपत्यंवृजिनमित्येषवैश्वदेवस्तृचः सूत्रितंच—अपत्यंवृजिनंरिपुमंचितमेनदीतमइत्यानुष्टुभंप्रउगमिति ।

तृचेप्रथमासूक्तेत्रयोदशी—

अपत्यंवृजिनंरिपुंस्तेनमग्नेदुराध्यम् ।
दविष्ठमस्यसत्पतेकृधीसुगम् ॥ १३ ॥

अप । त्यम् । वृजिनम् । रिपुम् । स्तेनम् । अग्ने । दुःऽआध्यम् ।
दविष्ठम् । अस्य । सत्ऽपते । कृधि । सुऽगम् ॥ १३ ॥

हेअग्ने त्वंत्यंतंप्रसिद्धंवृजिनंकुटिलंरिपुंपापकारिणं दुराध्यं दुःखस्याध्यातारंदुष्टाभिप्रायं एवंभूतंस्तेनंहिंसकंदविष्ठंदूरतमं अपास्य अपक्षिप असुक्षेपणइतिधातुः हेसत्पते सतांपालयितरग्ने अस्माकंसुगंशोभनेनगंतव्यंसुखंरुधि कुरु अत्रसर्वदेवात्मकस्याग्नेःस्तवनाद्वैश्वदेवत्वं ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

ग्रावाणःसोमनोहिकंसखित्वनायवावशुः ।
जहीन्यत्रिणंपणिंवृकोहिषः ॥ १४ ॥

ग्रावाणः । सोमानः । हि । कम् । सखिऽत्वनार्य । वावशुः । जहि ।
नि । अत्रिणम् । पणिम् । वृकः । हि । सः ॥ १४ ॥

हेसोम नोस्मदीयाइमेग्रावाणःअभिषवार्थाःपाषाणाः तवसखित्वनायसख्यार्थंवावशुः कामयन्ते कमितिपूरकः हियस्मादर्थे यस्मादेवंतस्मात्त्वंपणिंवणिजमदातारं अत्रिणं अदनशीलं राक्षसादिकंनिजहि विनाशय सपणिर्वृकोहि आदानपरःखलुसर्वदास्मत्तोपहरणशीलः अतस्त्वंजहीत्यर्थः वृकआदानइतिधातुः ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

यूयंहिष्ठासुदानवइन्द्रज्येष्ठाअभिद्यवः ।
कर्तानोअध्वन्नासुगंगोपाअमा ॥ १५ ॥

यूयम् । हि । स्थ । सुऽदानवः । इन्द्रऽज्येष्ठाः । अभिऽद्यवः । कर्त ।
नः । अध्वन् । आ । सुऽगम् । गोपाः । अमा ॥ १५ ॥

हेसुदानवः शोभनदानादेवाः यूयंहिष्ठ यूयंखलुभभवथ समृद्धाःस्थ इन्द्रज्येष्ठाः इन्द्रःज्येष्ठःमुख्योयेषांते अभिद्यवःअभिगतदीप्तयः तेयूयं अध्वन्अध्वनिमार्गेनोस्माकं अमासहैवगोपाः गोपायितारोरक्षितारःसन्तः सुगंसुखं आकारःसमुच्चये सुखंच कर्त कुरुत ॥ १५ ॥

प्रवासादागमनेअपिपंथामित्येषाद्यनमानेनजप्या सूत्रितंच—अपिपंथामगन्महीतिप्रत्येत्यसमित्पाणिरिति ।

सैषासूक्तेषोडशी—

अपिपन्थामगन्महिस्वस्तिगामनेहसम् ।
येनविश्वाःपरिद्विषोवृणक्तिविन्दतेवसु ॥ १६ ॥ १३ ॥

अपि । पन्थाम् । अगन्महि । स्वस्तिऽगाम् । अनेहसम् । येन ।
विश्वाः । परि । द्विषः । वृणक्ति । विन्दते । वसु ॥ १६ ॥ १३ ॥

पंथांपंथानंमार्गंअप्यगन्महि अपिगताःप्राप्ताःस्मः कीदृशं स्वस्तिगां सुखेनगन्तव्यं अनेहसं पापरहितं येनपथागच्छन् विश्वाःसर्वाःद्विषोद्वेष्ट्रीःप्रजाः परिवृणक्ति परिवर्जयति बाधते वसुधनंचविन्दते लभते तादृशंपंथानमित्यर्थः ॥ १६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेत्रयोदशोवर्गः ॥ १३ ॥

नतद्दिवेतिसप्तदशर्चंतृतीयंसूक्तंऋजिश्वनआर्षंवैश्वदेवं आदितःषट्त्रिष्टुभः सप्तम्याद्याःपञ्चगायत्र्यः त्रयोदशीत्रिष्टुप् चतुर्दशीजगती शिष्टास्तिस्रस्त्रिष्टुभः तथाचानुक्रान्तं—नतदृज्यूनासप्तम्याद्याःपञ्चगायत्र्यश्चतुर्दशीजगतीति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

नतद्दिवानपृथिव्यानुमन्येनयज्ञेननोतशमीभिराभिः ।
उब्जन्तुतंसुभ्वःपर्वतासोनिहीयतामतियाजस्ययष्टा ॥ १ ॥

न । तत् । दिवा । न । पृथिव्या । अनु । मन्ये । न । यज्ञेन ।
न । उत । शमीभिः । आभिः । उब्जन्तु । तम् । सुऽभ्वः । पर्वतासः ।
नि । हीयताम् । अतिऽयाजस्य । यष्टा ॥१॥

अतियाजोनामकश्चिदृषिरस्माहऋजिश्वनःउत्कृष्टस्यामहमितिबुध्यादेवान्यियक्षुरासऋषिस्तदीयंयजनंनिराचष्टाययाः नतदतियाजस्यऋषेःतद्यजनंदिवाद्युलोकेनतत्रत्येनदेवगणेनयुक्तमित्यहंनानुमन्ये नानुमतिंकरोमि नचपृथिव्यापार्थिवेनापिदेवगणेनयुक्तमितिनानुमन्ये नचयज्ञेनमयानुष्ठितेनसदृशंतदित्यहंनानुमन्ये उतापिचआभिःशमीभिःअन्यैरपिमयाकृतैःएभिःकर्मभिःसदृशमित्यपिनानुमन्ये मयावशीकृतादेवास्तदीयंयजनंनांगीकुर्वन्तिसचानभिज्ञत्वात्सम्यग्यष्टुमपिनशक्नोतीतिभावः अपिचतमृषिं सुभ्वःसुष्ठुभवन्तः पर्वतासः पर्वताः इन्द्रेणसहिताःसन्तःउब्जन्तुहिंसन्तु उब्जिर्हिंसाकर्मा तथातस्यातियाजस्यऋजिश्वनोप्यतिशयेनाहंदेवान्यजामीतिबुध्यायुक्तस्यऋषेःयोयष्टायाजकःसनिहीयतां नितरांहीनोभवतु ॥१ ॥

अथद्वितीया—

अतिवायोमरुतोमन्यतेनोब्रह्मवायःक्रियमाणंनिनित्सात् ।
तपूंषितस्मैवृजिनानिसन्तुब्रह्मद्विषमभितंशोचतुद्यौः ॥ २ ॥

अति । वा । यः । मरुतः । मन्यते । नः । ब्रह्म । वा । यः ।
क्रियमाणम् । निनित्सात् । तपूंषि । तस्मै । वृजिनानि । सन्तु ।
ब्रह्मऽद्विषम् । अभि । तम् । शोचतु । द्यौः ॥ २ ॥

हेमरुतः यःपुरुषोनोस्मानतिमन्यतेअतीत्यस्वस्याधिक्यंमन्यतेअस्मत्तोपिस्वयमधिकइतिबुध्यतेअस्माभिःक्रियमाणंब्रह्मस्तोत्रंवायोनिनित्सात् निन्दितुमिच्छेवत्तस्मैपुरुषायतपूंषितेजांसिवृजिनानिबाधकानिसन्तुभवन्तुब्रह्मद्विषन्तंशत्रुंद्यौरादित्यश्चअभिशोचतुअभितपतुअभिदहतु॥२॥

अथतृतीया—

किमङ्गत्वाब्रह्मणःसोमगोपांकिमङ्गत्वाहुरभिशस्तिपांनः ।
किमङ्गनःपश्यसिनिद्यमानान्ब्रह्मद्विषेतपुषिंहेतिमस्य ॥ ३ ॥

किम् । अङ्ग । त्वा । ब्रह्मणः । सोम । गोपाम् । किम् । अङ्ग । त्वा ।
आहुः । अभिशस्तिऽपाम् । नः । किम् । अङ्ग । नः । पश्यसि ।
निद्यमानान् । ब्रह्मऽद्विषे । तपुषिम् । हेतिम् । अस्य ॥ ३ ॥

किमंगेतिमसिद्धयोतकौनिपातौ हेसोम त्वात्वांखलुब्रह्मणोमंत्रस्यकर्मणोवाब्रह्मजातेर्वागोपांगोपायितारं आहुः कथयन्तिपुराविदः तथानोस्माकमभिशस्तिपां अभिशंसकेभ्यःपालयितारंत्वामेवखल्वाहुः यद्वाअंगेत्यभिमुखीकरणे अंग हेसोम किंकारणंत्वांब्रह्मणोगोपामाहुः किंकारणंत्वात्वांअस्माकमभिशस्तिपामाहुः निंद्यमानान्परैर्दूष्यमाणान्नोस्मान अंगहेसोम किंकारणंपश्यसि त्वामेवसर्वेब्रह्मणोरक्षकंशत्रुभ्यःपालकंचकथयन्ति अतोस्मासुपरैर्निन्द्यमानेषु औदासीन्यंतवानुचितं अतोब्रह्मद्विषेब्राह्मणद्वेष्ट्रेतस्मैतपुषिंतापकं हेतिमायुधंअस्यक्षिपप्रेरय ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

अवन्तुमामुषसोजायमानाअवन्तुमासिन्धवःपिन्वमानाः ।
अवन्तुमापर्वतासोध्रुवासोवन्तुमापितरोदेवहूतौ ॥ ४ ॥

अवन्तु । माम् । उषसः । जायमानाः । अवन्तु । मा । सिन्धवः ।
पिन्वमानाः । अवन्तु । मा । पर्वतासः । ध्रुवासः । अवन्तु । मा ।
पितरः । देवऽहूतौ ॥ ४ ॥

जायमानाःप्रादुर्भवन्त्यउषसः मांअवन्तु रक्षंतु तथापिन्वमानाः वर्धमानाः सिन्धवः स्यन्दनशीलानद्यश्च मामामवन्तु तथाध्रुवासोनिश्चलाःपर्वतासःपर्वताश्च मामामवन्तु तथादेवहूतौदेवानांहूतिराह्वानमस्मिन्निति देवहूतिर्यागः तत्रविद्यमानाःपितरः पितृदेवताश्चमामामवन्तु ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

विश्वदानींसुमनसःस्यामपश्येमनुसूर्यमुच्चरन्तम् ।
तथाकरद्वसुपतिर्वसूनांदेवाँओहानोवसागमिष्ठः ॥ ५ ॥ १४ ॥

विश्वऽदानीम् । सुऽमनसः । स्याम । पश्येम । नु । सूर्यम् ।
उत्ऽचरन्तम् । तथा । करत् । वसुऽपतिः । वसूनाम् । देवान् ।
ओहानः । अवसा । आऽगमिष्ठः ॥ ५ ॥ १४ ॥

हेदेवाः विश्वदानींसर्वदावयंसुमनसःस्याम शोभनमनस्काभवेम नुशब्दःसमुच्चये उच्चरन्तं उद्यन्तं सूर्यं सर्वदापश्येमच वसूनांवसुपतिः उत्कृष्टधनाधिपतिरग्निः देवानवसाअस्मदीयेनहविषाओहानोवहन् मापयन् आगमिष्ठः आगंतृतमः एवंगुणविशिष्टःसन् तथाकरत्अस्मान् तथाविधानुक्तप्रकारान्करोतु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेचतुर्दशोवर्गः ॥ १४ ॥

अथषष्ठी—

इन्द्रोनेदिष्ठमवसागमिष्ठःसरस्वतीसिन्धुभिःपिन्वमाना ।
पर्जन्योनओषधीभिर्मयोभुरग्निःसुशंसःसुहवःपितेव ॥ ६ ॥

इन्द्रः । नेदिष्ठम् । अवसा । आऽगमिष्ठः । सरस्वती । सिन्धुऽभिः ।
पिन्वमाना । पर्जन्यः । नः । ओषधीभिः । मयःऽभुः ।
अग्निः । सुऽशंसः । सुऽहवः । पिताऽइव ॥ ६ ॥

अयमिन्द्रोनेदिष्ठमन्तिकतमंयथाभवतितथा अवसारक्षणेनसार्धंआगमिष्ठः आगन्तृतमोस्तु सिंधुभिः स्यन्दनैरुदकैःपिन्वमाना वर्धमानानदीरूपासरस्वतीच आगन्तृतमाभवतु ओषधीभिःसार्धं पर्जन्यश्चनोस्माकं मयोभूः सुखस्यभावयिताभवतु अग्निश्चपितेवपुत्रस्यजनकइव सुशंसः सुखेनशंसनीयः सुहवःसुखेनाह्वातव्यश्चभवतु ॥ ६ ॥

आग्रयणेवैश्वदेवस्यचरोःविश्वेदेवासआगतेत्यनुवाक्या सूत्रितंच—विश्वेदेवासआगतयेकेचज्मामहिनोअहिमायाइति ।

सैषासूक्तेसप्तमी—

विश्वेदेवासआगतशृणुतामइमंहवम् । एदंबर्हिर्निषीदत ॥ ७ ॥

विश्वे । देवासः । आ । गत । शृणुत । मे । इमम् । हवम् ।
आ । इदम् । बर्हिः । नि । सीदत ॥ ७ ॥

विश्वेदेवासः सर्वेदेवाः आगतआगच्छत आगत्यच मेमदीयंइमंहवंइदमाह्वानं शृणुत श्रु-
त्वाच इदमास्तीर्णं बर्हिरानिषीदत आस्तीर्णंबर्हिषिनिषण्णाभवत उपविशत ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

योवोदेवाघृतस्नुनाहव्येनप्रतिभूषति । तंविश्वउपगच्छथ ॥ ८ ॥

यः । वः । देवाः । घृतऽस्नुना । हव्येन । प्रतिऽभूषति ।
तम् । विश्वे । उप । गच्छथ ॥ ८ ॥

हेदेवाः योयुष्मान्योजनः घृतस्नुना घृतप्रक्षरणेनहव्येनहविषाप्रतिभूषति परिचरति तंज-
नंविश्वेसर्वेयूयं उपगच्छथ उपगताभवथ ॥ ८ ॥

अथनवमी–

उपनःसूनवोगिरःशृण्वन्त्वमृतस्ययेः । सुमृळीकाभवन्तुनः ॥ ९ ॥

उप । नः । सूनवः । गिरः । शृण्वन्तु । अमृतस्य ।
ये । सुऽमृळीकाः । भवन्तु । नः ॥ ९ ॥

अमृतस्यमरणरहितस्यप्रजापतेः येसूनवः पुत्राः तेदेवाःनोस्माकंगिरःस्तुतीः उपशृण्वन्तु
नोस्माकंसुमृळीकाः सुष्ठुमृडयितारः सुखयितारश्चभवन्तु ॥ ९ ॥

अथदशमी–

विश्वेदेवाऋतावृधऋतुभिर्हवनश्रुतः । जुषन्तांयुज्यंपयः ॥ १० ॥१५॥

विश्वे । देवाः । ऋतऽवृधः । ऋतुऽभिः । हवनऽश्रुतः ।
जुषन्ताम् । युज्यम् । पयः ॥ १० ॥ १५ ॥

ऋतावृधः ऋतस्ययज्ञस्यवर्धकाः ऋतुभिःकालविशेषैः हवनश्रुतः हवनस्यस्तोत्रस्यश्रो-
तारः तस्मिंस्तस्मिन्यागकालेस्तूयमानाः ईदृशाविश्वेसर्वेदेवाःयुज्यंयोग्यंपयःआमिक्षारूपं जुष-
तांसेवन्तां श्रूयतेहि–तत्तेपयसिदध्यानयतिसावैश्वदेव्यामिक्षेति ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेपंचदशोवर्गः ॥ १५ ॥

---

१ श० प० ब्रा०

अथैकादशी–

स्तोत्रमिन्द्रोमरुद्गणस्त्वष्टृमान्मित्रोअर्यमा । इमाहव्याजुषन्तनः॥११॥

स्तोत्रम् । इन्द्रः । मरुत्ऽगणः । त्वष्टृऽमान् । मित्रः । अर्यमा ।
इमा । हव्या । जुषन्त । नः ॥ ११ ॥

मरुद्गणः मरुतोगणभूताः परिजनभूतायस्यतादृशइन्द्रः त्वष्टृमानत्वष्टृसहितोमित्रोर्यमाच नोस्माकंस्तोत्रं इमाहव्या इमानिहवींषिच जुषन्त सेवंतां ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

इमंनोअग्नेअध्वरंहोतर्वयुनशोयज । चिकित्वान्दैव्यंजनम् ॥ १२ ॥

इमम् । नः । अग्ने । अध्वरम् । होतः । वयुनऽशः ।
यज । चिकित्वान् । दैव्यम् । जनम् ॥ १२ ॥

हेहोतः देवानामाह्वातरग्ने दैव्यंदेवसंबन्धिनंजनंसंघंयजनीयं चिकित्वान्जानंस्त्वंनोस्मदीय-मिममध्वरंहिंसारहितंयज्ञंवयुनशः ज्ञानक्रमेणयथानुपूर्व्यादिवानुद्धिश्याःतथायज यागंकुरु॥१२॥

वैश्वदेवशस्त्रस्यविश्वेदेवाइतियाज्या सूत्रितंच–आश्रुत्यैत्वेतिशस्त्वाजपेद्विश्वेदेवाःशृणुते-मंहवंमइतियाज्येति । वैश्वदेवेपशौएषैवयाज्या सूत्रितंच–विश्वेदेवाःशृणुतेमंहवंमेयेकेचज्माम-हिनोअहिमायाइति ।

सैषासूक्तेनयोदशी–

विश्वेदेवाःशृणुतेमंहवंमेयेअन्तरिक्षेयउपद्यविष्ठ ।
येअग्निजिह्वाउतवायजत्राआसद्यास्मिन्बर्हिषिमादयध्वम् ॥१३॥

विश्वे । देवाः । शृणुत । इमम् । हवम् । मे । ये । अन्तरिक्षे ।
ये । उप । द्यवि । स्थ । ये । अग्निऽजिह्वाः । उत । वा । यजत्राः ।
आऽसद्य । अस्मिन् । बर्हिषि । मादयध्वम् ॥ १३ ॥

हेविश्वेदेवाः मेमदीयमिमंहवंआह्वानंशृणुत येयूयंअन्तरिक्षेस्थ अन्तरिक्षलोकेवर्तमाना-भवथ येचउपतत्समीपस्थेभूलोकेभवथ येचयविद्युलोकेस्थ येचाग्निजिह्वाः अग्निर्जिह्वास्था-नीयोयेषां यद्वा अग्नेर्जिह्वा तयापोष्यमाणत्वात् जिह्वाइत्युच्यन्ते उतवा अपिवा येयजत्राः यजनीयाः तेसर्वेयूयंआस्तीर्णेस्मिन्बर्हिषि आसद्योपविश्यमादयध्वं सोमेनात्मानंतर्पयथ ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी–

विश्वेदेवाममंशृण्वन्तुयज्ञियांउभेरोदसीअपांनपाच्चमन्म ।
मावोवचांसिपरिचक्ष्याणिवोचंसुम्नेष्विद्वोअन्तमामदेम ॥ १४ ॥

विश्वे । देवाः । मम । शृण्वन्तु । यज्ञियाः । उभे इति ।
रोदसीइति । अपाम् । नपात् । च । मन्म । मा । वः । वचांसि ।
परिऽचक्ष्याणि । वोचम् । सुम्नेषु । इत् । वः । अन्तमाः । मदेम ॥ १४ ॥

यज्ञियायज्ञार्हाविश्वेदेवाः ममदीयं मन्ममननीयं स्तोत्रं शृण्वन्तु चित्तेवधारयन्तु तथाउभेरोदसी द्यावापृथिव्यौअपांनपात्मध्यमस्थानोग्निश्च अस्मदीयंस्तोत्रंशृण्वन्तु अथम-त्यक्षकृतः हेदेवाः वोयुष्मभ्यंपरिचक्ष्याणि वर्जनीयानि वचांसिस्तोत्राणि मावोचंमाब्रवीमि अ-पितुसमीचीनानिअतोवोयुष्माकमन्तमाःअन्तिकतमाःसन्तोवयं सुम्नेष्वित् युष्माभिर्दत्तेषुसुखे-ष्वेववर्तमानाः मदेम मोदेम ॥ १४ ॥

आग्रयणेवैश्वदेवस्ययेकेचज्मेतियाज्या सूत्रितंच–विश्वेदेवासआगतयेकेचज्मामहिनो-अहिमायाइति । वैश्वदेवपुरोडाशस्यैषैवयाज्या सूत्रमुदाहृतं ।

सैषासूक्तेपंचदशी–

येकेचज्मामहिनोअहिमायादिवोजज्ञिरेअपांसधस्थे ।
तेअस्मभ्यमिषयेविश्वमायुःक्षपउस्रावरिवस्यन्तुदेवाः ॥ १५ ॥

ये । के । च । ज्मा । महिनः । अहिऽमायाः । दिवः । जज्ञिरे ।
अपाम् । सधऽस्थे । ते । अस्मभ्यम् । इषये । विश्वम् । आयुः ।
क्षपः । उस्राः । वरिवस्यन्तु । देवाः ॥ १५ ॥

महिनोमहान्तः अहिमायाः मायेतिमज्ञानाम आहन्तृमज्ञाः एवंभूतायेकेचनदेवाः ज्मा पृथिवीनामैतद् पृथिव्यांजज्ञिरे मादुर्बभूवः येकेचन दिवोद्युलोकाव्जज्ञिरे येकेचनअपांसधस्थे सहमादनेस्थाने अन्तरिक्षेजज्ञिरे तेसर्वेदेवाः अस्मभ्यं इषये इष्यतइतिइषिःपुत्रादिः तस्मैच विश्वंसर्वमायुरन्नंजीवनंवाक्षपः सर्वारात्रीः उस्राः सर्वाण्यहानिच सर्वदानैरंतर्येणवरिवस्यन्तु प्रयच्छन्तु ॥ १५ ॥

अथषोडशी–

अग्नीपर्जन्यावर्वतंधियंमेस्मिन्हवेसुहवासुष्टुतिंनः।
इळामन्योजनयद्गर्भमन्यःप्रजावतीरिषआधत्तमस्मे ॥ १६ ॥

अग्नीपर्जन्यौ। अर्वतम्। धियम्। मे। अस्मिन्। हवे।
सुऽहवा। सुऽस्तुतिम्। नः। इळाम्। अन्यः। जनयत्। गर्भम्।
अन्यः। प्रजाऽवतीः। इषः। आ। धत्तम्। अस्मे इति ॥ १६ ॥

हेअग्नीपर्जन्यौ मेमदीयंधियंकर्मयज्ञलक्षणं अवतं गच्छतं रक्षतंवा हेसुहवासुखेनह्वातुं शक्यौ अस्मिन्हवेयज्ञेनोस्मदीयांसुष्टुतिंशोभनांस्तुतिंचरक्षतं यद्वाअनुवृत्तोअवतिःश्रवणार्थः अवतं शृणुतं युवयोर्मध्येअन्यः पर्जन्यः इळामन्नंजनयज्जनयति वृष्ट्याह्योषधिवनस्पतयोजायन्ते तेभ्यश्चान्नंजायते अन्योग्निर्गर्भंजनयति पुरुषेणभुक्तमन्नंजाठरेणाग्निनापक्वंसद्रेतोरूपेणपरिणमते तदेवयोषित्सुगर्भोभवति अतोयुवांप्रजावतीः प्रजाभिर्युक्ताः इषोन्नानि अस्मे अस्मासुआधत्तं अवस्थापयतं ॥ १६ ॥

अथसप्तदशी–

स्तीर्णेबर्हिषिसमिधानेअग्नौसूक्तेनमहानमसाविवासे।
अस्मिन्नोअद्यविदथेयजत्राविश्वेदेवाहविषिमादयध्वम् ॥ १७ ॥१६॥

स्तीर्णे। बर्हिषि। सम्ऽइधाने। अग्नौ। सुऽउक्तेन। महा।
नमसा। आ। विवासे। अस्मिन्। नः। अद्य। विदथे।
यजत्राः। विश्वे। देवाः। हविषि। मादयध्वम् ॥ १७ ॥ १६ ॥

हेविश्वेदेवाः बर्हिषिदर्भपुंजेवेद्यांस्तीर्णेसति अग्नौचसमिधानेसमिद्धेसति अनेनसूक्तेन स्तोत्रेणचमहामहतानमसानमस्कारेणच आविवासे परिचरे हेयजत्रायजनीयाविश्वेदेवाः अद्य-

अस्मिन्दिनेनोस्मदीयेस्मिन्विदथेयज्ञेहविषि तृतीयार्थेसप्तमी हविषाअस्माभिर्दत्तेनमादय-
स्वं तृप्यस्व ॥ १७ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेषोडशोवर्गः ॥ १६ ॥

वयमुत्वेतिदशर्चंचतुर्थंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंपौष्णं यांपूषन्नित्यनुष्टुप् शिष्टागायत्र्यः तथाचा-
नुक्रान्तं–वयंदशपौष्णंतद्गायत्रंवैयांपूषन्ननुष्टुबिति । अर्थार्थिभिःप्रवसद्भिरेतज्जप्यं सूत्रितंच–
वयमुत्वापथस्पथइत्यर्थंचर्यांचरिष्यन्नितिजपेदितिशेषः ।

तत्रप्रथमा–

वयमुत्वापथस्पतेरथंनवाजसातये । धियेपूषन्नयुज्महि ॥ १ ॥

वयम् । ऊँ इति । त्वा । पथः । पते । रथम् । न । वाजऽसातये ।
धिये । पूषन् । अयुज्महि ॥ १ ॥

हेपथस्पते मार्गस्यपालयितः पूषन् धियेकर्मार्थंवाजसातये अन्नस्यलाभायच वयंरथंनयु
क्तेरथमिव त्वात्वांअयुज्महियुंज्महि असमदभिमुखंकुर्मः ऊंइतिपूरकः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

अभिनोनर्यंवसुवीरंप्रयतदक्षिणम् । वामंगृहपतिंनय ॥ २ ॥

अभि । नः । नर्यम् । वसु । वीरम् । प्रयतऽदक्षिणम् । वामम् ।
गृहऽपतिम् । नय ॥ २ ॥

हेपूषन् नर्योनृभ्योहितंवसुधनं अभिप्राप्नुवीरंदारिद्र्यस्यविशेषेणईरयितारं गमयितारं प्रय
तदक्षिणंपूर्वमन्येभ्योपिदत्तधनं यद्वाप्रयतंशुद्धदक्षिणंधनपस्यतादृशंवामंवननीयं एवंविधं गृहप-
तिंगृहस्यनोस्माकंप्रापय ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अदित्सन्तंचिदाघृणेपूषन्दानायचोदय । पणेश्चिद्विम्रदामनः ॥ ३ ॥

अदित्सन्तम् । चित् । आघृणे । पूषन् । दानाय । चोदय ।
पणेः । चित् । वि । म्रद । मनः ॥ ३ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् अदित्सन्तंचित् दातुमनिच्छन्तमपिपुरुषं दानायअस्मद्दानार्थंचो दय प्रेरय पणेश्चित् वणिजोपिवार्धुषिकस्यलुब्धस्यापिमनोहृदयंविम्रद दानार्थंमृदूकुरु ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

विपथोवाजसातयेचिनुहिविमृधोजहि । साधन्तामुग्रनोधियः ॥ ४ ॥

वि । पथः । वाजऽसातये । चिनुहि । वि । मृधः । जहि ।
साधन्ताम् । उग्र । नः । धियः ॥ ४ ॥

हेउग्र उद्गूर्णबलपूषन् पथोमार्गान्वाजसातयेन्नलाभायविचिनुहि शोधितान्कुरु यैःपथिभिर्गताधनंलभेमहि तादृशान्पथःपृथक्कुर्वित्यर्थः मृधोबाधकानतस्करादींश्चविजहि बाधस्व तथा नोस्माकं धियः कर्माणिअन्नलाभार्थंक्रियमाणानिसाधन्तां सिध्यन्तु सफलानिभवन्तु ॥ ४॥

अथपंचमी–

परितृन्धिपणीनामारयाहृदयाकवे । अथेमस्मभ्यंरन्धय ॥ ५ ॥१७॥

परि । तृन्धि । पणीनाम् । आरया । हृदया । कवे । अथ ।
ईम् । अस्मभ्यम् । रन्धय ॥ ५ ॥ १७ ॥

हेकवे प्राज्ञ पूषन् पणीनांवणिजांलुब्धानांहृदयाहृदयानिकठिनानिआरयासूक्ष्मलोहाग्रोदंडःप्रतोदइत्यारेतिचाख्यायते तथापरितृन्धि परितिध्यहृद्गतंकाठिन्यमपनयेत्यर्थः अथानन्तरं ईमेनान्पणीनअस्मभ्यंरंधय वशीकुरु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेसप्तदशोवर्गः ॥ १७ ॥

अथषष्ठी–

विपूषन्नारयातुदपणेरिच्छहृदिप्रियम् । अथेमस्मभ्यंरन्धय ॥ ६ ॥

वि । पूषन् । आरया । तुद । पणेः । इच्छ । हृदि । प्रियम् ।
अथ । ईम् । अस्मभ्यम् । रन्धय ॥ ६ ॥

हेपूषन् आरयाप्रतोदेनपणेर्वणिजोहृदयंवितुद विविध्य तस्यपणेर्हृदिहृदयेप्रियमस्मभ्यंअनुकूलंधनंइच्छ दातव्यमितीच्छांजनय अथानन्तरंअस्मभ्यंईमेनान्रन्धय वशीकुरु ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

आरिखकिकिराकृणुपणीनांहृदयाकवे। अथेमस्मभ्यंरन्धय ॥ ७ ॥

आ। रिख। किकिरा। कृणु। पणीनाम्। हृदया। कवे।
अथ। ईम्। अस्मभ्यम्। रन्धय ॥ ७ ॥

हेकवे प्राज्ञपूषन् पणीनांवणिजांहृदयाहृदयानिआरिखआलिख आलिख्यचकिकिराकीर्णानिमर्शिथिलानिकृणु कुरु मृदूनिकुर्वित्यर्थः अन्यद्गतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यांपूषन्ब्रह्मचोदनीमारांबिभर्ष्याघृणे।
तयासमस्यहृदयमारिखकिकिराकृणु ॥ ८ ॥

याम्। पूषन्। ब्रह्मऽचोदनीम्। आराम्। बिभर्षि। आघृणे ॥
तया। समस्य। हृदयम्। आ। रिख। किकिरा। कृणु ॥ ८ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् ब्रह्मचोदनींब्रह्मणोन्नस्यप्रेरयित्रींयामारांबिभर्षि हस्तेधारयसि तयासमस्यसर्वस्यलुब्धजनस्यहृदयंआरिख आलिख किकिराकिकिराणिकीर्णानिप्रशिथिलानिचकुरु ॥ ८ ॥

अथनवमी–

यातेअष्ट्रागोओपशाघृणेपशुसाधनी। तस्यास्तेसुम्नमीमहे ॥ ९ ॥

या। ते। अष्ट्रा। गोऽओपशा। आघृणे। पशुऽसाधनी।
तस्याः। ते। सुम्नम्। ईमहे ॥ ९ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् तेत्वदीयायाअष्ट्राआरागोओपशाउपशेरतइत्योपशाः गावः ओपशायस्याःतादृशी अतएवपशुसाधनीपशूनांसाधयित्रीभवति तेत्वदीयायास्तस्याःसंबंधिसुम्नंसुखंईमहे ॥ ९ ॥

अथदशमी–

उतनोगोषणिंधियमश्वसांवाजसामुत। नृवत्कृणुहिवीतये ॥ १० ॥ १९

उत । नः । गोऽसनिम् । धियम् । अश्वऽसाम् । वाजऽसाम् ।
उत । नृऽवत् । कृणुहि । वीतये ॥ १० ॥ १८ ॥

उतअपिच हेपूषन् गोषणिंगवांसनित्रीं अश्वसांअश्वानांसनित्रीं वाजसांवाजानामन्ना-नांसनित्रीं उतअपिचनृवत्नृवतींनृणांवनित्रींदात्रीं एवंभूतांधियंबुद्धिंकर्मवानोस्माकंवीतयेसा-दनायउपभोगार्थं कृणुहि कुरु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेष्टादशोवर्गः ॥ १८ ॥

संपूषन्नितिदशर्चंपंचमंसूक्तंभरद्वाजस्यार्षंपौष्णंगायत्रं संपूषन्नित्यनुक्रान्तं नष्टधनमन्वि-च्छतापुरुषेणैतज्जप्यं सूत्रितंच—संपूषन्विदुषेतिनष्टधनमधिजिगमिषन्मूह्लोवेति ।

तत्रप्रथमा—

संपूषन्विदुषानयायोअञ्जसानुशासति । यएवेदमितिब्रवत् ॥ १ ॥
सम् । पूषन् । विदुषा । नय । यः । अञ्जसा । अनुऽशासति ।
यः । एव । इदम् । इति । ब्रवत् ॥ १ ॥

हेपूषन् पोषकदेव विदुषाजानतातेनजनेनसन्नय अस्मान्संगमय योविद्वानञ्जसाऋजुमा-र्गेण अनुशासति अनुशास्ति नष्टद्रव्यमाप्त्युपायमुपदिशति यश्चएवएवंइदंनष्टंभवदीयंधनमिति-ब्रवत्ब्रवीति नष्टंधनंदर्शयतीत्यर्थः तेनविदुषेत्य वयः ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

समुपूष्णागमेमहियोगृहाँअभिशासति । इमएवेतिचब्रवत् ॥ २ ॥
सम् । ऊँ इति । पूष्णा । गमेमहि । यः । गृहान् । अभिऽशासति ।
इमे । एव । इति । च । ब्रवत् ॥ २ ॥

पूष्णानुगृहीतावयंसंगमेमहि तेनजनेनसंगच्छेमहि योजनोगृहान्येषुगृहेष्वस्मदीयानष्टाः पशवस्तिष्ठन्ति तान्गृहानभिशासति अभिशास्ति आभिमुख्येनबोधयति यश्चइमेत्वदीयान-ष्टाःपशवःएवएवंतिष्ठन्तीतिचब्रवत् ब्रूयात् ॥ २ ॥

अथतृतीया—

पूष्णश्चक्रंनरिष्यतिनकोशोवपद्यते । नोअस्यव्यथतेपविः ॥ ३ ॥

पूष्णः । चक्रम् । न । रिष्यति । न । कोशः । अर्व । पद्यते ।
नो इति । अस्य । व्यथते । पविः ॥ ३ ॥

पूष्णःपोषकस्यदेवस्यचक्रंआयुधंनरिष्यति नविनश्यति अस्यचक्रस्यकोशश्चनावपद्यते नहीयते अस्यपविर्धाराचनोनैवव्यथते कुंठीभवति तेनचक्रेणचोरान्हत्वाअस्मदीयंधनंप्रकाशयेतिभावः ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

योअस्मैहविषाविधन्नतंपूषापिमृष्यते । प्रथमोविन्दतेवसु ॥ ४ ॥

यः । अस्मै । हविषा । अविधत् । न । तम् । पूषा । अपि ।
मृष्यते । प्रथमः । विन्दते । वसु ॥ ४ ॥

योयजमानः अस्मैपूष्णेहविषाचरुपुरोडाशादिना अविधत् परिचरति तंयजमानंपूषानापिमृष्यते अपिशब्दईषदर्थे ईषदपिनहिनस्ति सचप्रथमोमुख्यःसन्वसुधनंविन्दते लभते ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

पूषागाअन्वेतुनःपूषारक्षत्वर्वतः । पूषावाजंसनोतुनः ॥ ५ ॥ १९॥

पूषा । गाः । अनु । एतु । नः । पूषा । रक्षतु । अर्वतः ।
पूषा । वाजम् । सनोतु । नः ॥ ५ ॥ १९ ॥

पूषापोषकोदेवः नोस्मदीयागाःअन्वेतु रक्षणार्थमनुगच्छतु सचपूषाअर्वतोश्वान्रक्षतु चोरेभ्यःतथावाजमन्नंचनोस्मभ्यंपूषासनोतु प्रयच्छतु ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकोनविंशोवर्गः ॥ १९ ॥

अथषष्ठी–

पूषन्ननुप्रगाइहियजमानस्यसुन्वतः । अस्माकंस्तुवतामुत ॥६॥

पूषन् । अनु । प्र । गाः । इहि । यजमानस्य । सुन्वतः ।
अस्माकम् । स्तुवताम् । उत ॥ ६ ॥

हेपूषन् सुन्वतःसोमाभिषवंकुर्वतोयजमानस्यगाःपशून्अनुमेहि रक्षणार्थमनुगच्छ उत-अपिचस्तुवतांत्वद्विषयंस्तोत्रंकुर्वतामस्माकंगाश्चानुगच्छ ॥ ६ ॥

अथसप्तमी—

माकिर्नेशन्माकीं रिषन्माकीं संशारि केवटे ।
अथारिष्टाभिरागहि ॥ ७ ॥

माकिः । नेशत् । माकीम् । रिषत् । माकीम् । सम् । शारि । केवटे
अथ । अरिष्टाभिः । आ । गहि ॥ ७ ॥

हेपूषन् अस्मदीयंगोधनंमाकिर्नेशत् मानश्यतु माकिर्माकीमित्येतौप्रतिषेधमात्रेवर्तेते माकींरिषत्माव्याघ्रादिभिर्हिंस्यतांमाकीमाचकेवटेकूपेसंशारि संशीर्णंभूत् कूपपातेनापिहिंसितंमाभवतु अथएवंसतिअरिष्टाभिरहिंसिताभिर्गोभिःसहआगहि सायंकालेआगच्छ ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

शृण्वन्तंपूषणंवयमिर्यमनष्टवेदसम् । ईशानंरायईमहे ॥ ८ ॥

शृण्वन्तम् । पूषणम् । वयम् । इर्यम् । अनष्टऽवेदसम् ।
ईशानम् । रायः । ईमहे ॥ ८ ॥

अस्मत्स्तोत्राणिशृण्वंतं इर्यंदरिद्रस्यप्रेरकं अनष्टवेदसं अविनष्टधनं ईशानंसर्वस्येश्वरं एवंविधंपूषणंदेवंवयंरायोधनानिईमहे याचामहे ॥ ८ ॥

चातुर्मास्येषुवैश्वदेवेपर्वणिपौष्णस्यहविषःपूषन्तवव्रतइत्येषानुवाक्या सूत्रितंच—याममयस वितर्वामिपुष्वःपूषन्तवव्रतेवयमिति ।

सैषासूक्तेनवमी—

पूषन्तवव्रतेवयंनरिष्येमकदाचन । स्तोतारस्तइहस्मसि ॥ ९ ॥

पूषन् । तव । व्रते । वयम् । न । रिष्येम । कदा । चन ।
स्तोतारः । ते । इह । स्मसि ॥ ९ ॥

हेपूषन् पोषक तेत्वदीयेव्रतेकर्मणिवर्तमानावयं कदाचनकदाचिदपिनरिष्येम हिंसितान भवेम तादृशाश्चवयंइहास्मिन्कर्मणितेतवस्तोतारःस्मसिस्मः भवामः ॥ ९ ॥

अथदशमी–

परिंपूषापरस्ताद्धस्तंदधातुदक्षिणम् ।
पुनर्नोनष्टमाजतु ॥ १० ॥ २० ॥

परि । पूषा । परस्तात् । हस्तम् दधातु । दक्षिणम् । पुनः । नः ।
नष्टम् । आ । अजतु ॥ १० ॥ २० ॥

पूषापोषकोदेवः परस्तात्परस्मिन्देशे सुसंचारादन्यस्मिन्चोरव्याघ्रादिभिरुपेतेदेशे गच्छतोगोधनस्यनिवारणायस्वकीयंदक्षिणंहस्तंपरिदधातु परिधानंनिवारकंकरोतु नोस्मदीयंनष्टंच गोधनंपुनराजतु आगच्छतु आगमयतु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेविंशोवर्गः ॥ २० ॥

एहिवामितिषळृचंषष्ठंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंगायत्रंपौष्णं अनुक्रम्यतेच–एहिवांषडिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

एहिवांविमुचोनपादाघृणेसंसंचावहै ।
रथीर्ऋतस्यनोभव ॥ १ ॥

आ । इहि । वाम् । विऽमुचः । नपात् । आघृणे । सम् ।
सचावहै । रथीः । ऋतस्य । नः । भव ॥ १ ॥

हेविमुचोनपात् विमुंचतिसृष्टिकालेस्वसकाशात्सर्वाःप्रजाःविसृजतीतिविमुक् प्रजापतिः तस्यपुत्र आघृणेआगतदीप्ते पूषन्वांवातिगच्छतिस्तुतिंप्राप्नोतीतिवास्तोता वागतिगंधनयोरित्यस्माद्धातोरन्येभ्योपिदृश्यन्त इति विच् वांगन्तारंस्तोतारंमांएहि आगच्छ आवांचसंसचावहै समयावसंगच्छावहै यद्वा आवामित्यस्याद्याक्षरलोपेवामितिभवति आवांसचावहैइतिसंबन्धः यावसंगच्छावहैतादृशस्त्वंनोस्माकंऋतस्ययज्ञस्यरथीःरंहितानेताभव तथासतितव्रत्यंहविस्त्वयापिलभ्यतइत्यर्थः ॥१॥

अथद्वितीया–

रथीतमंकपर्दिनमीशानंराधसोमहः ।
रायःसखायमीमहे ॥ २ ॥

रथिऽतमम् । कपर्दिनम् । ईशानम् । राधसः । महः ।
रायः । सखायम् । ईमहे ॥ २ ॥

रथितमंअतिशयेनरथिनं यद्वाअतिशयेनरंहितारंनेतारंकपर्दिनं कपर्दश्चूडातद्वन्तं राधो-त्यनेनेतिराधोधनं महोमहतोराधसोधनस्यईशानंस्वामिनं सखायं अस्माकंमित्रं एवंविधंपूषणंरा-योधनानिईमहेयाचामहे ॥ २ ॥

अथतृतीया—

रायोधारास्याघृणेवसोराशिरजाश्व । धीवतोधीवतःसखा ॥ ३ ॥

रायः । धारा । असि । आघृणे । वसोः । राशिः । अजऽअश्व ।
धीवतःऽधीवतः । सखा ॥ ३ ॥

हेआघृणे आगतदीप्ते पूषन् रायोधनस्यधारासि प्रवाहोभवसि स्तोतृभ्योबहुधनंनैरंतर्येण प्रयच्छसीत्यर्थः अजाश्वः अजाः छागाएवअश्वाः अश्वकार्यापन्नायस्यतादृशपूषन् वसोः वसुनोधनस्यराशिः संघश्चभवसि धनसंघश्चत्वय्येवनिवसतीत्यर्थः धीवतोधीवतः सर्वस्यस्तो त्रवतः पुरुषस्यसखामित्रभूतश्चभवसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

पूषणंन्व१जाश्वमुपस्तोषामवाजिनम् । स्वसुर्योजारउच्यते ॥४॥

पूषणम् । नु । अजऽअश्वम् । उप । स्तोषाम । वाजिनम् ।
स्वसुः । यः । जारः । उच्यते । ४

अजाश्वंछागवाहनंवाजिनंअन्नवन्तंबलवन्तंवा पूषणंपोषकंदेवंनुअद्यउपस्तोषाम उपस्त-वाम यः पूषास्वसुरुषसोजारः उपपतिरित्युच्यते तंपूषणमित्यन्वयः ॥ ४ ॥

अथपञ्चमी—

मातुर्दिधिषुमब्रवंस्वसुर्जारःशृणोतुनः ।
भ्रातेन्द्रस्यसखाममं ॥ ५ ॥

मातुः । दिधिषुम् । अब्रवम् । स्वसुः । जारः । शृणोतु । नः ।
भ्राता । इन्द्रस्य । सखा । मम ॥ ५ ॥

मातुः निर्मात्र्याः रात्रेः दिधिषुंपतिंपूषणंअब्रवं स्तौमि स्वसुरुषसोजारश्चपूषानोस्माकंस्तोत्राणिशृणोतु इन्द्रस्यभ्रातासहजातः पूषाममस्तोतुः सखामित्रभूतोस्तु ॥ ५ ॥

अथषष्ठी–

आजासःपूषणंरथेनिशृम्भास्तेजनश्रियम् ।
देवंवहन्तुविभ्रतः ॥ ६ ॥ २१

आ । अजासः । पूषणम् । रथे । निऽशृम्भाः । ते ।
जनऽश्रियम् । देवम् । वहन्तु । बिभ्रतः ॥ ६ ॥ २१ ॥

अजासःअजाः छागाः निशृंभाःनिश्रथ्यसंचय्यहर्तारः तेपूष्णोवाहनतयाप्रसिद्धाः छागाः जनश्रियंजनैस्तोतृसंघैश्रयतिगच्छतीतिजनश्रीः तंपूषणंदेवंरथेविभ्रतोधारयन्तःआवहन्तुआनयन्तु ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकविंशोवर्गः ॥ २१ ॥

यएनमितिषळृचंसप्तमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंपौष्णमंत्यानुष्टुप् आदौपंचगायत्र्यः तथाचानुक्रान्तं–यएनमन्त्यानुष्टुबिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा–

यएनमादिदेशतिकरम्भादितिपूषणम् । नतेनदेवआदिशे ॥ १ ॥

यः । एनम् । आऽदिदेशति । करम्भऽअत् । इति ।
पूषणम् । न । तेन । देवः । आऽदिशे ॥ १ ॥

यःस्तोता एनंपूषणंपोषकंकरंभात्करंभानांघृतमिश्रानांयवसक्तूनांअत्तेतिआदिदेशति अभिष्टौति तेनपुरुषेणअन्योदेवःनआदिशे आदेष्टव्यःस्तोतव्योनभवति पूष्णएवसर्वस्याभिवमस्यधनस्यलाभादेवतान्तरंनस्तौतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

उतघासरथीतमःसख्यासत्पतिर्युजा । इन्द्रोवृत्राणिजिघ्नते॥ २ ॥

उत । घ । सः । रथिऽतमः । सख्या । सत्ऽपतिः । युजा ।
इन्द्रः । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ २ ॥

उतघ अपिच सःयःशत्रूणांहन्तृत्वेनप्रसिद्धस्तादृशः रथीतमः अतिशयेनरथीमहारथः सत्पतिः सतांपालयिता एवंगुणइन्द्रः सख्यामित्रभूतेनपूष्णायुजासहायभूतेनयुक्तःसन्वृत्राणि-शत्रून्जिघ्नतेहन्ति इन्द्रस्यापिअयमेवसाहाय्यकारीत्यर्थः ॥ २ ॥

अथतृतीया–

उतादःपरुषेगविसूरश्चक्रंहिरण्ययम् । न्यैरयद्रथीतमः ॥ ३ ॥

उत । अदः । परुषे । गवि । सूरः । चक्रम् । हिरण्ययम् ।
नि । ऐरयत् । रथिऽतमः ॥ ३ ॥

उतापिच सूरः प्रेरकः रथीतमः अतिशयेनरथीनेतृतमोवापूषापरुषेपरुष्मतिपर्ववतिभास्व-तिवागविगच्छतीतिगौरादित्यः तस्मिन्हिरण्ययंहिरण्मयंसुवर्णनिर्मितंअदस्तद्रथस्यचक्रंन्यैरय-दनितरां प्रेरयतिस्म ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यदद्यत्वापुरुष्टुतब्रवामदस्रमन्तुमः । तत्सुनोमन्मसाधय ॥ ४ ॥

यत् । अद्य । त्वा । पुरुऽस्तुत । ब्रवाम । दस्र । मन्तुऽमः ।
तत् । सु । नः । मन्म । साधय ॥ ४ ॥

हेपुरुष्टुत बहुभिर्यजमानैःस्तुत दस्रदर्शनीय मन्तुमःज्ञानवन् पूषन् अद्येदानींयदुद्दिश्य त्वांब्रवाम स्तवाम नोस्माकंमन्ममननीयंसुष्ठुतद्धनं साधय उत्पादय ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

इमंचनोगवेषणंसातयेसीषधोगणम् । आरात्पूषन्नसिश्रुतः ॥ ५ ॥

इ॒मम् । च॒ । नः॒ । गो॒ऽए॒ष॑णम् । सा॒तये॑ । सी॒स॒धः॒ ।

ग॒णम् । आ॒रात् । पू॒ष॒न् । अ॒सि॒ । श्रु॒तः ॥ ५ ॥

हेपूषन् नोस्माकंसातयेलाभायइमंचगणंमनुष्यसंघं गवेषणं गवामेषयितारं सीषधःसाधय हेपूषनआरादूरदेशेपित्वंश्रुतोविश्रुतःप्रख्यातोसि भवसि ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

आ॒तेस्व॒स्तिमी॑मह॒आरे॑अ॑घा॒मुपा॑वसुम् ।
अ॒द्याच॑स॒र्वता॑तये॒श्वश्च॑स॒र्वता॑तये ॥ ६ ॥२२॥

आ । ते॒ । स्व॒स्तिम् । ई॒म॒हे॒ । आ॒रेऽअ॑घाम् । उप॑ऽवसुम् ।
अ॒द्य । च॒ । स॒र्वऽता॑तये । श्वः । च॒ । स॒र्वऽता॑तये ॥ ६ ॥ २२ ॥

हेपूषनत्वदीयांत्वयादेयांस्वस्तिंकल्याणींरक्षांआरेअघांआरेदूरेअघंपापंयस्याः तादृशीं उपावसुं उपगतधनां ईदृशींस्वस्तिं अद्यचअस्मिंश्वकाले सर्वतातये सर्वैऋत्विग्भिः स्तायतइति- सर्वतातिर्यज्ञः तदर्थं यद्वासर्वेषांभोगानांविस्तारय श्वश्चपरस्मिन्नपिदिनेसर्वतातयेसर्वदासर्वतात्यर्थंआईमहे अतियाचामहे ॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वाविंशोवर्गः ॥ २२ ॥

इन्द्रानुपूषणेतिपञ्चमष्टमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंगायत्रमैन्द्रापौष्णं अनुक्रान्तंच—इन्द्रान्वैन्द्रंचेति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

इन्द्रा॒नुपू॒षणा॑व॒यंस॒ख्याय॑स्व॒स्तये॑ । हु॒वेम॒वाज॑सातये ॥ १ ॥

इन्द्रा॑ । नु । पू॒षणा॑ । व॒यम् । स॒ख्याय॑ । स्व॒स्तये॑ ।
हु॒वेम॑ । वाज॑ऽसातये ॥ १ ॥

इतरेतरयोगादिन्द्रपूषन्शब्दयोरुभयत्रद्विवचनं इन्द्रापूषणौदेवौनुअद्यवयंस्वस्तयेसख्यायशोभनायसखित्वाय वाजसातये वाजस्यान्नस्यबलस्यवासातये संभजनायचहुवेम आह्वयाम स्तवाम ॥ १ ॥

अथद्वितीया–

सोमंमन्यउपासदत्पातवेचम्वोःसुतम् । करम्भमन्यइच्छति ॥२॥

सोमम् । अन्यः । उप । असदत् । पातवे । चम्वोः । सुतम् ।
करम्भम् । अन्यः । इच्छति ॥ २ ॥

चम्वोःअधिषवणफलकयोः सुतमभिषुतंसोमंअन्यःअनयोरेकतरइन्द्रः पातवेपातुंउपासदत् उपसीदति उपगच्छति अन्यएकतरः पूषाकरंभंघृतसिक्तंसक्त्वात्मकंहविःभक्षयितुमिच्छति ॥ २ ॥

अथतृतीया–

अजाअन्यस्यवह्नयोहरीअन्यस्यसंभृता । ताभ्यांवृत्राणिजिघ्नते॥३॥

अजाः । अन्यस्य । वह्नयः । हरी इति । अन्यस्य ।
सम्ऽभृता । ताभ्याम् । वृत्राणि । जिघ्नते ॥ ३ ॥

अनयोरिन्द्रापूष्णोःअन्यस्यएकस्यपूष्णः अजाः छागाः वह्नयोवाहकाअश्वाः अन्यस्यापरस्येन्द्रस्यसंभृतासंभृतौसम्यक्पुष्टौ हरीएतत्संज्ञावश्वौ वाहकौसचेन्द्रःताभ्यांवृत्राणिशत्रून्जिघ्नते हन्ति ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

यदिन्द्रोअनयद्रितोमहीरपोवृषन्तमः । तत्रपूषाभवत्सचा ॥ ४ ॥

यत् । इन्द्रः । अनयत् । रितः । महीः । अपः ।
वृषन्ऽतमः । तत्र । पूषा । अभवत् । सचा ॥ ४ ॥

यद्यदा वृषन्तमः अतिशयेनवर्षिताइन्द्रः रितःपरितोगंत्रीर्महीः महतीः अपःवृष्ट्युदकानि अनयत्इमंलोकंमापयति तत्रतदानींपूषापोषकोदेवः सचाभवत्अस्येन्द्रस्यसहायोभवति ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

तांपूष्णःसुमतिंवयंवृक्षस्यप्रवयामिव । इन्द्रस्यचारभामहे ॥ ५॥

ताम् । पूष्णः । सुऽमतिम् । वयम् । वृक्षस्यं । प्र ।
वयाम्ऽइंव । इन्द्रस्य । च । आ । रभामहे ॥ ५ ॥

पूष्णःपोषकस्यदेवस्यइन्द्रस्यच तांप्रसिद्धांसुमतिंकल्याणींमतिंअनुग्रहबुद्धिं वृक्षस्यमही-रुहस्यप्रवयां प्रकृष्टांदृढांशाखामिववयंआरभामहे अवलंबामहे आश्रयामहइत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथषष्ठी—

उत्पूषणंयुवामहेभीशूँरिवसारथिः । मह्याइन्द्रंस्वस्तयें॥६॥२३॥

उत् । पूषणम् । युवामहे । अभीशूँनऽइव । सारथिः ।
मह्यै । इन्द्रम् । स्वस्तये ॥ ६ ॥ २३ ॥

पूषणंपोषकंदेवमिन्द्रंचमह्यैमहत्यै स्वस्तयेरक्षार्थंउद्युवामहे उद्योजयामः उद्योजनमाकर्षणं तत्रदृष्टान्तः—सारथिःसूतः अभीशूनिव अभीशूनूरश्मीन्अश्वबन्धनार्थान्आकर्षतितद्वत्॥ ६ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेत्रयोविंशोवर्गः ॥ २३ ॥

शुक्रंतइतिचतुर्ऋचंनवमंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षंपौष्णं द्वितीयाजगती शिष्टास्त्रिष्टुभः तथा-चानुक्रान्तं—शुक्रंचतुष्कंद्वितीयाजगतीति । वैश्वदेवेपर्वणिवैश्वदेवस्यहविषःशुक्रंतइतियाज्या सू-त्रितंच—शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदिहेहवःस्वतवसइति । एकादशिनस्यपौष्णस्यपशोर्वपायाएषै-वयाज्या सूत्रितंच—शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यत्पथेपथामजनिष्टपूषाइति । अमाभिष्टवेप्येषासू-त्रितंच—शुक्रंतेअन्यद्यजतंतेअन्यदपश्यंगोपामनिपद्यमानमिति ।

सैषाप्रथमा—

शुक्रंतेअन्यद्यजतन्तेअन्यद्विषुंरूपेअहंनीद्यौरिवासि ।
विश्वाहिमायाअवसिस्वधावोभद्रातेपूषन्निहरातिरंस्तु ॥ १ ॥

शुक्रम् । ते । अन्यत् । यजतम् । ते । अन्यत् । विषुरूपेइतिविषुंऽरूपे ।
अहंनी इति । द्यौःऽइंव । असि । विश्वाः । हि । मायाः । अवंसि ।
स्वधाऽवः । भद्रा । ते । पूषन् । इह । रातिः । अस्तु ॥ १ ॥

हेपूषन् तेतवशुक्रंशुक्लवर्णमन्यदेकमहर्भवतिवासरात्मकं तथातेतवसंबन्धियजतं यजिरत्रसंगतिकरणेवर्तते यजनीयं प्रकाशेनसंगमनीयं स्वतः कृष्णवर्णं अन्यदेकमहर्भवतिरात्र्याख्यं इत्थंविपुरूपे शुक्लकृष्णतयानानारूपे अहनीतवमहिम्नानिष्पद्येते यद्वाहेपूषन् त्वदीयमन्यदेकं रूपंशुक्लंनिर्मलंदिवसस्योत्पादकं त्वदीयमन्यदेकंरूपंयजतं केवलंयजनीयंनप्रकाशकं रात्रेरुत्पादकं अतएवविपुरूपे विषमरूपेअहनीअहश्चरात्रिश्चभवतः अहोरात्रयोः निर्माणेस्त्वमेवकर्ता कथमस्यप्रसक्तिरितितत्राह—द्यौरिवासि यथाद्यौरादित्यः प्रकाशयितातथात्वंप्रकाशकोसि कुतइत्यत्रआह—हेस्वधावोन्नवन्पूषन् विश्वाः सर्वाः मायाः प्रज्ञाःहियस्मात्कारणात्अवसि रक्षसि अतःकारणात्त्वंसूर्यइवभवसीत्यर्थः तादृशस्यतेतवभद्राकल्याणीरातिर्दानंइहास्मासुअस्तुभवतु यास्कस्त्वाह—शुक्रंतेअन्यल्लोहितंतेअन्यद्यजियंतेअन्यद्यज्ञियंते अन्यदितिवाविषमरूपेअहनीकर्मणाद्यौरिवचासिसर्वाणिचप्रज्ञानान्यवस्यन्नंवतिति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

अजाश्वःपशुपावाजपस्त्योधियंजिन्वोभुवनेविश्वेअर्पितः ।
अष्ट्रांपूषाशिथिरामुद्वरीवृजत्संचक्षाणोभुवनादेवईयते ॥ २ ॥

अजऽअश्वः । पशुऽपाः । वाजऽपस्त्यः । धियम्ऽजिन्वः । भुवने । विश्वे । अर्पितः । अष्ट्राम् । पूषा । शिथिराम् । उत्ऽवरीवृजत् । सम्ऽचक्षाणः । भुवना । देवः । ईयते ॥ २ ॥

अजाश्वः छागवाहनः पशुपाः पशूनांपालयिता वाजपस्त्यः वाजाअन्नानिपस्त्येगृहेयस्य तादृशः धियंजिन्वः धियः स्तोतारः कर्माणिवातेषांप्रीणयिता विश्वेविश्वस्मिन्सर्वस्मिन्भुवने लोकेअर्पितः प्रजापतिनापोषकत्वेनस्थापितः अतएवंभूतः पूषापोषकोदेवः अष्ट्रांआरांस्वहस्तगतांशिथिरांशिथिलांसतींउद्वरीवृजत् उद्यच्छन्भुवनाभुवनानि सर्वान्लोकान्भूतजातानिवासंचक्षाणः संपश्यन् सूर्यात्मनाप्रकाशयन्नईयते नभसिगच्छति ॥ २ ॥

पौष्णस्यपशोर्वपापुरोडाशयोर्यास्तेपूषन्नित्यादिकेदेऋचावनुवाक्ये सूत्रितंच—यास्तेपूषन्नावोअन्तःसमुद्रइतिद्वपूषेमाआशाअनुवेदसर्वाइति ।

१ नि० १२. १७.।

सूक्तेतृतीया–

यास्तेपूषन्नावोअन्तःसमुद्रेहिरण्ययीरन्तरिक्षेचरन्ति ।
ताभिर्यासिदूत्यांसूर्यस्यकामेनकृतश्रवइच्छमानः ॥ ३ ॥

याः । ते । पूषन् । नावः । अन्तरिति । समुद्रे । हिरण्ययीः ।
अन्तरिक्षे । चरन्ति । ताभिः । यासि । दूत्याम् । सूर्यस्य ।
कामेन । कृत । श्रवः । इच्छमानः ॥ ३ ॥

हेपूषन् तेत्वदीयाःयाहिरण्ययीःहिरण्मय्यःहितरमणीयानावः समुद्रेउदधावन्तर्मध्येअन्तरिक्षेनभसिचचरन्ति संचरन्ति ताभिर्नौभिःसूर्यस्यदूत्यंयासिगच्छसि कदाचिद्देवैःसार्धंसूर्येअसुरवधार्थंपरिस्थितेसति तस्यभार्यास्वभर्तरिसंजातोत्सुकाबभूव तांप्रतिसूर्यःपूषणंप्राहैषीत् तेनचापूषास्तूयते अपिचत्वंश्रवोहविर्लक्षणमन्नंइच्छमानः इच्छन्कामेनपश्वादिविषयेण स्तोतृभिःकृतःवशीकृतोसि ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी–

पूषासुबन्धुर्दिवआपृथिव्याइळस्पतिर्मघवादस्मवर्चाः ।
यंदेवासोअददुःसूर्यायैकामेनकृतंतवसंस्वञ्चम् ॥४॥२४॥

पूषा । सुऽबन्धुः । दिवः । आ । पृथिव्याः । इळः । पतिः । मघऽवा ।
दस्मऽवर्चाः । यम् । देवासः । अददुः । सूर्यायै । कामेन । कृतम् ।
तवसम् । सुऽअञ्चम् ॥ ४ ॥ २४ ॥

पूषापोषकोदेवः दिवआ द्युलोकस्यचपृथिव्याश्चसुबन्धुः शोभनोबन्धुर्भवति तथाइळस्पतिः इळायाअन्नस्यपतिः मघवा मघमितिधननामतद्वान् यद्वा मंहतेर्दानकर्मणोभावसाधनोमघशब्दः दानवान् दस्मवर्चाःवर्चइतिरूपनाम दस्मंदर्शनीयं वर्चोयस्यतादृशः यंपूषणंदेवासःसर्वेदेवाः सूर्यायैसूर्यस्यपत्न्यै यद्वासावित्र्यैसूर्याख्यायै अश्विनोर्वरणायअददुःदत्तवन्तः पुनःपितरावृणीतपूषेतिहिश्रूयते–कीदृशंपूषणं कामेनपश्वादिविषयेणकृतं स्तोतृभिर्वशीकृतं तवसंबलवन्तंप्रवृद्धंवास्वंचंस्वंचनंसुष्ठुगच्छन्तं एवंविधंयंपूषणंददुः सपूषासुबन्धुरित्यन्वयः ॥ ४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेचतुर्विंशोवर्गः ॥ २४ ॥

---

१ ऋ० सं० ८. ३. २२. ।

प्रनुवोचेतिदशर्चंदशमंसूक्तंभरद्वाजस्यार्षं इन्द्राग्निदेवताकं सप्तम्याद्याश्चतस्रोनुष्टुभः शिष्टाः षड्बृहत्यः तथाचानुक्रान्तं—प्रनुदशैन्द्राग्नंतुर्थाद्यंचतुरनुष्टुबन्तमिति । गतोविनियोगः ।

तत्रप्रथमा—

प्रनुवोचासुतेषुवांवीर्या३यानिचक्रथुः ।
हतासोवांपितरोदेवशत्रवइन्द्राग्नीजीवथोयुवम् ॥ १ ॥

प्र । नु । वोच । सुतेषु । वाम् । वीर्या । यानि । चक्रथुः । हतासः ।
वाम् । पितरः । देवऽशत्रवः । इन्द्राग्नी इति । जीवथः । युवम् ॥१॥

हेइन्द्राग्नी यानिवीर्याणिवीर्याणिवीरकर्माणिचक्रथुःकृतवन्तौ युवांसुतेषुअभिषुतेषुसोमेषु अस्मद्यज्ञे वांयुवयोस्तानिवीर्याणि नुक्षिप्रंप्रवोच प्रवोचंब्रवीमि । तदेववीर्यंदर्शयतिहेइन्द्राग्नी देवशत्रवःदेवाः शत्रवःशातयितारोयेषांतादृशाअसुराः पितरःहिंसकाःपीयतिर्हिंसाकर्मा तस्यैतद्रूपं ईदृशाअसुराः वांयुवाभ्यांहतासोहताआसन्युवंयुवांतु जीवथःजीवनवन्तोभवथः असुरैर्नबाधितावितियावत् ॥१॥

अथद्वितीया—

बळित्थामहिमावामिन्द्राग्नीपनिष्ठआ ।
समानोवांजनिताभ्रातरायुवंयमाविहेहमातरा ॥ २ ॥

बट् । इत्था । महिमा । वाम् । इन्द्राग्नी इति । पनिष्ठः । आ ।
समानः । वाम् । जनिता । भ्रातरा । युवम् । यमौ । इहेहऽमातरा ॥२॥

हेइन्द्राग्नी वांयुवयोःमहिमामहत्त्वं इत्थाइत्थंअनेनप्रकारेण बट्सत्यं युष्मद्विषयंयज्जन्म महत्वंप्रतिपाद्यते तत्सर्वंयथार्थमित्यर्थः पनिष्ठःआपनिष्ठःस्तुत्यतमश्चप्रजापतिःसमानः एकएव वांयुवयोर्जनिताजनयिता अतोयुवंयुवांभ्रातराभ्रातरौस्थः अपिच यमौयमलौसहोत्पन्नौ इहेह-मातराइहचेहचसर्वत्रमाताययोस्तादृशौस्थः अदितिर्हिंनयोर्मातासैवविस्तीर्णाभूमिरितिइहेहमात-रावितिस्तूयते ॥ २ ॥

अथतृतीया—

ओकिवांसासुतेसचाँअश्वासप्तीइवादने ।
इन्द्रान्व१ग्नीअवसेहवज्रिणावयंदेवाहवामहे ॥ ३ ॥

ओकिऽवांसा । सुते । सचा । अश्वा । सप्ती इवेतिसप्तीऽइव ।
आदने । इन्द्रा । नु । अग्नी इति । अवसा । इह । वज्रिणा । वयम् ।
देवाः । हवामहे ॥ ३ ॥

हेइन्द्राग्नी सुतेअभिषुतेसोमेयुवांसचाइहओकिवांसाओकिवांसौसमवेतौसंगतौभवतं उच समवायइत्यस्यैतद्रूपं तत्रदृष्टान्तः—आदनेभक्षणीयेघासेसप्तीइवाश्वा सर्पणशीलावश्वाविव नुअ-द्यवयंतादृशाविन्द्राइन्द्रौअग्नीइन्द्राग्नी इहास्मिन्यज्ञेअवसारक्षणेनहेतुनाहवामहे आह्वयामहे । इ-तरेतरयोगाद्वइन्द्रशब्देअग्निशब्देचद्विवचनं कीदृशाविन्द्राग्नी वज्रिणावज्रिणौ आयुधोपेतौ देवादानादिगुणयुक्तौ ॥ ३ ॥

अथचतुर्थी—

यइन्द्राग्नीसुतेषुवांस्तवत्तेष्वृतावृधा ।
जोषवाकंवदतःपज्रहोषिणानदेवाभसथश्चन ॥ ४ ॥

यः । इन्द्राग्नी इति । सुतेषु । वाम् । स्तवत् । तेषु । ऋतऽवृधा ।
जोषऽवाकम् । वदतः । पज्रऽहोषिणा । न । देवाः । भसथः । चन ॥४॥

हेऋतावृधा ऋतस्यसत्यस्ययज्ञस्यवावर्धयिताराविन्द्राग्नी सुतेष्वभिषुतेषुसोमेषु यःस्तोता वांयुवांस्तवत्स्तुतिंकरोति तेषुसोमेषुमध्येजोषवाकंवदतः जोषंजोषयितव्यंप्रीतिहेतुत्वेनकर्तव्यं स्वयमप्रीतिकरंतादृशंवाकंवाक्यंवदतस्तस्यस्तोतुःसोमंहेपज्रहोषिणा पज्रःप्राजितःप्रसिद्धः हो-षोघोषः स्तोत्रंययोस्तादृशौहेदेवौ युवांनभसथोनभक्षयथः चनेतिपादपूरकःअत्रनिरुक्तं—जोष-वाकमित्यविज्ञातनामधेयंजोषयितव्यंभवति।यइन्द्राग्नीसुतेषुवांसोमेषुस्तौतितेष्वृतस्यवर्धयितारौ-नस्याश्नीथोयोयंजोषवाकंवदतिविजंजयःप्राजितहोषिणौदेवौनतस्याश्नीथइति ॥ ४ ॥

अथपंचमी—

इन्द्राग्नीकोअस्यवान्देवौमर्तश्चिकेतति ।
विषूचोअश्वान्युयुजानईयतएकःसमानआरथे ॥ ५ ॥ २५ ॥

---

१ नि० ५. २१.

इन्द्राग्नी इति । कः । अस्य । वाम् । देवौ । मर्तः । चिकेतति । विषूचः । अश्वान् । युयुजानः । ईयते । एकः । समाने । आ । रथे ॥५॥२५॥

हेदेवौ द्योतमानाविन्द्राग्नी वांयुवयोःअस्यइदंकर्मकोमर्तोमनुष्यःचिकेतति जानीयात् न-कोपीत्यर्थः किंतत्कर्म विषूचः नानाअंचतोगच्छतोअश्वान्समानेउभयार्थेएकस्मिन्रथेयुव-योरेकइन्द्रः सूर्यात्मनावर्तमानः युयुजानः तादृशानश्वान्योजयन्आईयते सर्वंजगदभिगच्छति। यद्वाविषूचोनानारूपान्अश्वान्व्यापकान्रश्मीन् समानेएकरूपेरथेसंवत्सरात्मकेयुयुजानोयोज-यन् युवयोरेकःसूर्यात्माइन्द्रः आईयतेआगच्छति।एतद्युवयोःकर्मकोयथावज्जानीयादित्यर्थः॥५॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेपंचविंशोवर्गः ॥ २५ ॥

अथषष्ठी-

इन्द्राग्नीअपादियंपूर्वागात्पद्वतीभ्यः ।
हित्वीशिरोजिव्हयावावदच्चरत्त्रिंशत्पदान्यक्रमीत् ॥ ६ ॥

इन्द्राग्नी इति । अपात् । इयम् । पूर्वा । आ । अगात् । पत्ऽवतीभ्यः । हित्वी । शिरः । जिह्वया । वावदत् । चरत् । त्रिंशत् । पदा । नि । अक्रमीत् ॥ ६ ॥

हेइन्द्राग्नी अपात्पादरहिताइयमुषाःपद्वतीभ्यःपादयुक्ताभ्यःसुप्ताभ्यःप्रजाभ्यः पूर्वाप्रथ-माभाविनीसती आगात्आगच्छति। तथाप्राणिनांशिरोहित्वीमिरयित्री यद्वाशिरोहित्वात्यक्त्वा स्वयमशिरस्कासती जिह्वयाप्राणिरसयातद्दीयेनवागिन्द्रियेणवावदत् भृशंशब्दंकुर्वन्तीचरत् ए-वंचरन्तीउषात्रिंशत्पदानिअवयवभूतान्त्रिंशन्मुहूर्तान्न्यक्रमीत् एकेनदिवसेनातिक्रामति एतच्च युवयोःकर्मतत्कोजानीयादितिपूर्ववत्रान्वयः ॥ ६ ॥

अथसप्तमी-

इन्द्राग्नीआहितन्वतेनरोधन्वानिबाह्वोः ।
मानोअस्मिन्महाधनेपरावर्क्तंगविष्टिषु ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नी इति । आ । हि । तन्वते । नरः । धन्वानि । बाह्वोः । मा । नः । अस्मिन् । महाऽधने । परा । वर्क्तम् । गोऽइष्टिषु ॥ ७ ॥

हेइन्द्राग्नी नरोयोद्धारोमनुष्याःबाह्वोर्हस्तयोःधन्वानिधनूंषिअतन्वतेहि आततज्यानिकुर्वते-हि।युवांचास्मिन्महाधनेजेतव्येनमहाधनेनोपेतेसंग्रामे गविष्टिपुगवामन्वेषणेपुनोस्मान्मापरावर्क्तं मापरित्यजतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी—

इन्द्राग्नीतपन्तिमाघाअर्योअरातयः ।
अपद्वेषांस्याकृतंयुयुतंसूर्यादधि ॥ ८ ॥

इन्द्राग्नी इति । तपन्ति । मा । अघाः । अर्यः । अरातयः ।
अप । द्वेषांसि । आ । कृतम् । युयुतम् । सूर्यात् । अधि ॥ ८ ॥

हेइन्द्राग्नी अघाआहंत्यः अर्यःअभिगंत्र्यः अरातयःशत्रुसेनामातपन्तिमांबाधन्ते ताअपा-कृतंअपाकुरुतं । तथाद्वेषांसिद्वेष्टॄन्शत्रून्सूर्यादधि अधिःपंचम्यर्थानुवादकः सूर्यदर्शनाद्युयुतं-पृथक्कुरुतंचयथातेसूर्यंनपश्यन्तितथाकुरुतं मारयतमित्यर्थः ॥ ८ ॥

अथनवमी—

इन्द्राग्नीयुवोरपिवसुंदिव्यानिपार्थिवा ।
आनंइहप्रयंच्छतंरयिंविश्वायुपोषसम् ॥ ९ ॥

इन्द्राग्नी इति । युवोः । अपि । वसु । दिव्यानि । पार्थिवा । आ ।
नः । इह । प्र । यच्छतम् । रयिम् । विश्वायुऽपोषसम् ॥ ९॥

हेइन्द्राग्नी युवोर्युवयोःदिव्यानिदिविभवानि पार्थिवापृथिव्यांभवानि लोकद्वयसंबन्धीनि वसुवसूनि अपिहितानियुवयोरेववर्तन्ते अतःकारणादिहास्मिन्यज्ञेनोस्मभ्यंरयिंधनंआअभिप्रय च्छतं। कीदृशंरयिं विश्वायुपोषसं आयवइतिमनुष्यनाम सर्वेषांमनुष्याणांपोषणायपर्याप्तं यद्वास र्वस्यायुषःपोषणेशक्तं छान्दसोवर्णलोपः ॥ ९ ॥

अथदशमी—

इन्द्राग्नीउक्थवाहसास्तोमेभिर्हवनश्रुता ।
विश्वाभिर्गीर्भिरागतमस्यसोमस्यपीतये ॥ १० ॥२६॥

इन्द्राग्नी इति । उक्थऽवाहसा । स्तोमेभिः । हवनऽश्रुता । विश्वाभिः ।
गीःऽभिः । आ । गतम् । अस्य । सोमस्य । पीतये ॥ १० ॥२६ ॥

हेउक्थवाहसाउक्थैःस्तुतिभिर्वहनीयौ हेहवनश्रुता हवनस्यआह्वानस्यश्रोतारौ एवंभूतौ हेइन्द्राग्नी स्तोमेभिःस्तोत्रैःविश्वाभिःसर्वाभिर्गीर्भिःशस्त्ररूपाभिर्वाग्भिश्चहेतुभूताभिरागतमागच्छ-तं । किमर्थं अस्यास्मदीयस्यसोमस्यपीतयेपानार्थं ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेषड्विंशोवर्गः ॥ २६ ॥

श्नथद्वत्रमितिपंचदशर्चमेकादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षमैन्द्राग्नं आद्यास्तिस्रस्त्रिष्टुभः चतुर्थ्याद्यानवगायत्र्यः त्रयोदशीत्रिष्टुप् चतुर्दशीबृहती पंचदश्यनुष्टुप् तथाचानुक्रान्तं—श्नथत्पंचोनागायत्रंतुत्रित्रिष्टुबादित्रिष्टुब्बृहत्यनुष्टुबन्तमिति । गतःसूक्तविनियोगः । वरुणप्रघासेष्वैन्द्राग्नस्यहविषः श्नथद्वित्येषायाज्या सूत्रितंच—इन्द्राग्नीअवसागतंश्नथद्वत्रमुतसनोतिवाजमिति ।

सैषाप्रथमा—

श्नथ॑द्वृ॒त्रमु॒त स॑नोति॒ वाज॒मिन्द्रा॒ यो अ॒ग्नी सहु॑री सप॒र्यात् ।
इ॒र॒ज्यन्ता॑ वस॒व्य॑स्य॒ भूरे॒ः सह॑स्तमा॒ सह॑सा वाज॒यन्ता॑ ॥ १ ॥

श्नथ॑त् । वृ॒त्रम् । उ॒त । स॒नोति॑ । वाज॑म् । इन्द्रा॑ । यः ।
अ॒ग्नी इति॑ । सहु॑री॒ इति॑ । स॒प॒र्यात् । इ॒र॒ज्यन्ता॑ । व॒स॒व्य॑स्य ।
भूरेः॑ । सहः॑ऽतमा । सह॑सा । वा॒ज॒ऽयन्ता॑ ॥ १ ॥

सपुरुषः वृत्रमावरकंशत्रुंश्नथत् हिनस्ति उतअपिच वाजमन्नंबलंवासनोति लभते यःपुरुषः सहुरीशत्रूणामभिभविताराविन्द्राग्नीसपर्यात् परिचरेत् । इतरेतरयोगाद्गुभयत्रपूर्ववद्द्विवचनं कीदृ-शाविन्द्राग्नी भूरेःप्रभूतस्यवसव्यस्य वसुसमूहस्य यद्वास्वार्थिकोयत् धनस्यइरज्यन्ता ईशानौस्वा-मिनौ इरज्यतिरैश्वर्यकर्मा सहसाबलेनसहस्तमाअतिशयेनाभिभवितारौ शत्रूणांवाजयन्तावाजं हविर्लक्षणमन्नंआत्मनइच्छन्तौ यद्वावाजंस्तोतृभ्योदातव्यमन्नंकामयमानौ ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

ता यो॑धिष्टम॒भि गा इ॑न्द्र नू॒नम॒पः स्व॑रु॒षसो॑ अग्न ऊ॒ळ्हाः ।
दिशः॒ स्व॑रु॒षस॑ इन्द्र चि॒त्रा अ॒पो गा अ॑ग्ने युवसे नि॒युत्वा॑न् ॥ २ ॥

ता । यो॒धि॒ष्ट॒म् । अ॒भि । गाः । इ॒न्द्र॒ । नू॒नम् । अ॒पः । स्वः॑ ।
उ॒षसः॑ । अ॒ग्ने॒ । ऊ॒ळ्हाः । दिशः॑ । स्वः॑ । उ॒षसः॑ । इ॒न्द्र॒ ।
चि॒त्राः । अ॒पः । गाः । अ॒ग्ने॒ । यु॒व॒से॒ । नि॒युत्वा॑न् ॥ २ ॥

हेइन्द्र हेअग्ने ता तौ युवांगाःआपःउदकानिस्वःसूर्यंउपसःउपःकालान् ऊह्लाःपणिभिरपहृताः एतान्गवादीनभिलक्ष्ययोधिष्टं तेरसुरैःयुद्धंकृतवन्तौ नूनमितिपादपूरणार्थः हेइन्द्र त्वंदिशःमाच्यायाःस्वःसूर्यंउपसश्चचित्राश्चायनीयाअपउदकानिच गाश्च पणिभिरपहृतानेतान्पुवसे अनेनलोकेनायोजयःयद्वाअसुरैरावृतान्दिगादीनअसुरवधेनावरणमपनीय पृथक्कृतवानसीत्यर्थः हेअग्ने नियुत्वान्नियुद्भिरश्वैर्युक्तःसन् त्वमप्येवमकार्षीरित्यर्थः ॥ २ ॥

ऐन्द्राग्नस्यपशोर्वपायाआवृत्रहणेतयनुवाक्या सूत्रितंच—आवृत्रहणावृत्रहभिःशुष्मैराभरतं शिक्षतंवज्रबाहूइति ।

अथतृतीया—

आवृ॑त्रहणावृत्रह॒भिः॒शुष्मै॒रिन्द्र॑या॒तंनमो॑भिरग्ने अ॒र्वाक् ।
यु॒वंराधो॑भि॒रक॑वेभि॒रि॒न्द्राग्ने॑अ॒स्मेभ॑वतउ॒त्त॒मेभिः॑ ॥ ३ ॥

आ । वृ॒त्र॒ऽह॒ना । वृ॒त्र॒ऽह॒भिः॑ । शुष्मैः॑ । इन्द्र॑ । या॒तम् ।
नमः॑ऽभिः । अ॒ग्ने॒ । अ॒र्वाक् । यु॒वम् । राधः॑ऽभिः । अक॑वेभिः ।
इ॒न्द्र॒ । अग्ने॑ । अ॒स्मे इति॑ । भ॒व॒त॒म् । उ॒त्ऽत॒मेभिः॑ ॥ ३ ॥

हेवृत्रहणा वृत्रस्यासुरस्यहन्तारौ हेइन्द्र हेअग्ने वृत्रहभिःवृत्रस्यहन्तृभिःवृत्रहननिमित्तैः शुष्मैर्बलैः नमोभिःअस्मत्प्रयंदातव्यैरन्नैश्च सार्धं अर्वाक्अस्मदभिमुखंआयातमागच्छतं । हेइन्द्र हेअग्ने युवंयुवांअकवेभिःअकुत्सितैर्महद्भिःउत्तमेभिः उत्कृष्टतमैःराधोभिःधनैःसहअस्मेअस्मासुभवतमाविर्भवतं ॥ ३ ॥

चातुर्विंशिकेहनिमातःसवनेच्छावाकशस्त्रेताहुवेइतिपळहःस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितंच—ताहुवेययोरिदमियंवामस्यमन्मनइति । पृष्ठ्याभिप्लवपडहयोःस्तोमवृद्धौताहुवइत्याद्यानवर्चआवापार्थाः सूत्रितंच—ताहुवेययोरिदमितिनवेयंवामस्यमन्मनइत्येकादशेति ।

तत्रप्रथमासूक्तेचतुर्थी—

ताहु॑वे॒ययो॑रि॒दंप॒प्नेविश्वं॑पु॒राकृ॒तम् । इन्द्रा॒ग्नीनम॑र्धतः ॥ ४ ॥

ता । हु॒वे॒ । ययोः॑ । इ॒दम् । प॒प्ने । विश्व॑म् । पु॒रा । कृ॒तम् ।
इ॒न्द्रा॒ग्नी इति॑ । न । म॒र्ध॒तः॒ ॥ ४ ॥

ता तौ तादृशाविन्द्राग्नी हुवे आह्वये ययोरिन्द्राग्न्योः पुरापूर्वस्मिन्कालेकृतंविश्वंसर्वंइदं पूर्वोस्वृक्षुकीर्तितंवीर्यंपमेपन्यते ऋषिभिःस्तूयते ताविन्द्राग्नीहुवइत्यन्वयः तौचेन्द्राग्नीनमर्धतःस्तोतृन्नहिंस्तः अतःअस्मानप्याहूतोरक्षतामितिभावः मर्धतिहिंसाकर्मा ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

उग्राविघनिनामृधइन्द्राग्नीहवामहे । तानोमृळातईदृशे ॥५॥२७॥

उग्रा । विऽघनिना । मृधः । इन्द्राग्नी इति ।

हवामहे । ता । नः । मृळातः । ईदृशे ॥ ५ ॥ २७ ॥

उग्राउग्रौ उद्गूर्णबलौ अतएवमृधःशत्रून्विघनिनौविघनिनाविशेषेणहतवन्तौ इन्द्राग्नीहवामहे आह्वयामहे । तौचेन्द्राग्नीईदृशेस्मिन्संग्रामेनोस्मान्मृळातःसुखयतां यद्वामृळतिरुपदयाकर्मा नोस्माकंमृळतःउपदयांकुरुतां ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेसप्तविंशोवर्गः ॥ २७ ॥

अथषष्ठी–

हतोवृत्राण्यार्याहतोदासानिसत्पती । हतोविश्वाअपद्विषः ॥६ ॥

हतः । वृत्राणि । आर्या । हतः । दासानि । सत्पतीइतिसत्ऽपती ।

हतः । विश्वाः । अप । द्विषः ॥ ६ ॥

ताविन्द्राग्नीआर्याआर्यैःकर्मानुष्ठातृभिःकृतानिवृत्राण्युपद्रवजातानिहतःहिंस्तः तथासत्पतीसतांपालयितारौइन्द्राग्नी दासानिदासाः कर्महीनाः शत्रवःतैः कृतानिचोपद्रवजातानि हतः अपिचविश्वाःसर्वाद्विषः द्वेष्ट्रीःशत्रुभूताःप्रजाः अपहतःविनाशयतः अतोस्माकमप्येवमेवकुरुतामितिभावः ॥ ६ ॥

चातुर्विंशिकेहनिप्रातःसवनेच्छावाकशस्त्रेइन्द्राग्नीयुवामितिपळहःस्तोत्रियस्तृचः सूत्रितंच–इन्द्राग्नीयुवामिमेपज्ञस्यहिस्यऋत्विजेत्यच्छावाकस्येति ।

तृचेप्रथमासूक्तेसप्तमी–

इन्द्राग्नीयुवामिमेभिस्तोमाअनूषत । पिबतंशम्भुवासुतम् ॥७॥

इन्द्राग्नी इति । युवाम् । इमे । अभि । स्तोमाः ।

अनूषत । पिबतम् । शम्ऽभुवा । सुतम् ॥ ७ ॥

हेइन्द्राग्नी युवांइमेस्तोमाःस्तोतारः अभ्यनूषत अभिष्टुवन्ति हेशंभुवा सुखस्यभावयिताराविन्द्राग्नी सुतमभिषुतमस्मदीयंसोमंपिबतं ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यावांसन्तिपुरुस्पृहोनियुतोदाशुषेनरा । इन्द्राग्नीताभिरागतम् ॥ ८ ॥

या । वाम् । सन्ति । पुरुऽस्पृहः । निऽयुतः । दाशुषे ।
नरा । इन्द्राग्नी इति । ताभिः । आ । गतम् ॥ ८ ॥

हेनरानेताराविन्द्राग्नी वांयुवयोःस्वभूताःपुरुस्पृहःपुरुभिर्बहुभिःस्पृहणीयाः दाशुषेहवींषि दत्तवतेयजमानार्थंउत्पन्नाः या नियुतोश्वाःसन्ति हेइन्द्राग्नी ताभिर्नियुद्भिरागतंआगच्छतं ॥ ८ ॥

अथनवमी–

ताभिरागच्छतंनरोपेदंसवनंसुतम् । इन्द्राग्नीसोमपीतये ॥ ९ ॥

ताभिः । आ । गच्छतम् । नरा । उप । इदम् । सवनम् ।
सुतम् । इन्द्राग्नी इति । सोमऽपीतये ॥ ९ ॥

हेनरानेताराविन्द्राग्नी सूयतेअभिषूयतेइतिसवनःसोमः इदंसवनंइमंसोमंसुतमभिषुतंउपप्रति यद्वाइदंप्रातःसवनंउपअस्मिन्सवनेसुतमभिषुतंसोममभिताभिःनियुद्भिरागच्छतं किमर्थं सोमपीतये तस्यसोमस्यपानार्थं॥ ९ ॥

अथदशमी–

तमीळिष्वयोअर्चिषावनाविश्वापरिष्वजत् । कृष्णाकृणोतिजिह्वया ।१०।२८।

तम् । ईळिष्व । यः । अर्चिषा । वना । विश्वा । परिऽस्वजत् ।
कृष्णा । कृणोति । जिह्वया ॥ १० ॥ २८॥

हेस्तोतः तमग्निंईळिष्वस्तुहि योग्निःअर्चिषाज्वालारूपेणतेजसाविश्वासर्वाणिवनान्यरण्यानिपरिष्वजत् परिष्वजति परितोवेष्टयति यश्चतानिवनानिजिह्वयाज्वालयादग्धाकृष्णाकृष्णवर्णानिकृणोतिकरोति ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेष्टाविंशोवर्गः ॥ २८ ॥

अथैकादशी—

यइद्धआविवासतिसुम्नमिन्द्रस्यमर्त्यः । द्युम्नायसुतराअपः ॥११॥

यः । इद्धे । आऽविवासति । सुम्नम् । इन्द्रस्य ।
मर्त्यः । द्युम्नाय । सुऽतराः । अपः ॥ ११ ॥

योमर्त्योमनुष्यः इद्धेदीप्तेग्नौसुम्नंसुखकरंहविःइन्द्रस्यइन्द्रायआविवासति परिचरतिप्रय-च्छति चतुर्थ्यर्थेषष्ठी तस्यमर्त्यस्यद्युम्नायद्योतमानायान्नाय तदर्थंसुतराःसुखेनतरणीयाःअपः उदकानिवृष्ट्यात्मकानिइन्द्रःकरोतीतिशेषः ॥ ११ ॥

अथद्वादशी—

तानोवाजवतीरिषआशून्पिपृतमर्वतः । इन्द्रमग्निंचवोळ्हवे ॥ १२ ॥

ता । नः । वाजऽवतीः । इषः । आशून् । पिपृतम् ।
अर्वतः । इन्द्रम् । अग्निम् । च । वोळ्हवे ॥ १२ ॥

हेइन्द्राग्नी ता तौयुवांवाजवतीःअन्नवतीःइषःइष्यमाणावृष्टीः यद्वा वाजोबलंतद्वतीरिषो-ऽन्नानि आशून्शीघ्रगान् अर्वतोश्वांश्चनोस्मभ्यंपिपृतंपूरयतं प्रयच्छतं । किमर्थं इन्द्रमग्निंचयुवां वोळ्हवेवोढुं हविर्भिःप्रापयितुं॥ १२ ॥

ऐन्द्राग्नस्यपशोर्हविषोनुवाक्याउभावामित्येषा सूत्रितंच—उभावामिन्द्राग्नीआहुवध्यैशु-चिंनुस्तोमंनवजातमद्येति ।

सैषासूक्तेत्रयोदशी—

उभावामिन्द्राग्नीआहुवध्याउभाराधसःसहमादयध्यै ।
उभादातारविषांरयीणामुभावाजस्यसातयेहुवेवाम् ॥ १३ ॥

उभा । वाम् । इन्द्राग्नी इति । आऽहुवध्यै । उभा । राधसः ।
सह । मादयध्यै । उभा । दातारौ । इषाम् । रयीणाम् । उभा ।
वाजस्य । सातये । हुवे । वाम् ॥ १३ ॥

हेइन्द्राग्नी उभाउभौसंहत्यवर्तमानौवांयुवांहुवेआह्वयामि किमर्थंआहुवध्यै आभिमुख्ये-नहोतुं तथाउभाउभौयुवामाह्वये राधसःराधसाराधकेनहविषासहयुगपदेवमादयध्यै मादयितुंतर्प-यितुंसर्वेषुदेवेषुसत्सुआवयोराह्वानेकिंकारणमितिचेदुच्यते—उभाउभौतौयुवां इषामन्नानांरयीणां धनानांचदातारौस्थः अतःकारणात्उभाउभौ वांयुवां वाजस्यान्नस्यसातये संभजनायहुवे आह्वये ॥ १३ ॥

अथचतुर्दशी—

आनोगव्येभिरश्व्यैर्वसव्यैरुपगच्छतम् ।
सखायौदेवौसख्यायशम्भुवेन्द्राग्नीताहवामहे ॥ १४ ॥

आ । नः । गव्येभिः । अश्व्यैः । वसव्यैः । उप । गच्छतम् ।
सखायौ । देवौ । सख्याय । शम्ऽभुवा । इन्द्राग्नी इति ।
ता । हवामहे ॥ १४ ॥

हेइन्द्राग्नी गव्येभिर्गोसमूहैः अश्व्यैरश्वसमूहैः वसव्यैर्वसुसमूहैश्चसार्धं नोस्मानाभिमु-ख्येनउपगच्छतं शेषःपरोक्षकृतः सखायौसमानख्यानौदेवौ दानादिगुणयुक्तौ शंभुवा शंभुवौ सुखस्यभावयितारौ ता तादृशाविन्द्राग्नी सख्यायसखित्वार्थंवयंहवामहे आह्वयामहे ॥ १४ ॥

अथपंचदशी—

इन्द्राग्नीशृणुतंहवंयजमानस्यसुन्वतः ।
वीतंहव्यान्यागतंपिबतंसोम्यंमधु ॥ १५ ॥ २९ ॥

इन्द्राग्नी इति । शृणुतम् । हवम् । यजमानस्य । सुन्वतः । वीतम् ।
हव्यानि । आ । गतम् । पिबतम् । सोम्यम् । मधु ॥ १५ ॥ २९ ॥

हेइन्द्राग्नी सुन्वतः सोमाभिषवंकुर्वतोयजमानस्यहवमाह्वानंस्तोत्रंशृणुतं श्रुत्वाचतदीया-निहव्यानिहवींषिवीतं कामयेथां । कामयित्वाच आगतंआगच्छतं । आगत्यचसोम्यंसोमात्म-कंमधुपिबतं ॥ १५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकोनत्रिंशोवर्गः ॥ २९ ॥

इयमददादितिचतुर्दशर्चंद्वादशंसूक्तं भरद्वाजस्यार्षं सरस्वतीदेवताकं आदितस्त्रिस्रोजगत्यः त्रयोदश्यपिजगती चतुर्दशीत्रिष्टुप् शिष्टागायत्र्यः तथाचानुक्रांतं—इयंपञ्चोनासारस्वतंत्रिजगत्यादिजगतीत्रिष्टुबन्तमिति। अत्रशौनकः—इयमित्येतदाद्यन्तुसूक्तंसारस्वतंजपेत्। द्विजः प्रातः शुचिर्भूत्वावाग्मीभवतिबुद्धिमानिति १ पार्ष्ठिकेषष्ठेहनिप्रउगेइयमददादितिसारस्वतस्तृचः सूत्रितंच—इयमददाद्रभसमृणच्युतमितिप्रउगमिति।

तत्रप्रथमा—

इ॒यम॑ददाद्र॒भ॒सम्ॠ॑ण॒च्युतं॒दिवो॑दासंवध्र्य॒श्वाय॑दा॒शुषे॑।
या॒शश्व॑न्तमाच॒खादा॑व॒सम्प॒णिंता॒तेदा॒त्राणि॑तवि॒षासर॑स्वति ॥१॥

इ॒यम्। अ॒द॒दा॒त्। र॒भ॒सम्। ऋ॒ण॒ऽच्युत॑म्। दिवः॑ऽदासम्। व॒ध्र्य॒ऽअ॒श्वाय॑।
दा॒शुषे॑। या। शश्व॑न्तम्। आ॒ऽच॒खाद॑। अ॒व॒सम्। प॒णिम्। ता।
ते॒। दा॒त्राणि॑। त॒वि॒षा। सर॑स्व॒ति॒ ॥ १ ॥

इयंसरस्वती रभसंवेगवन्तंऋणच्युतं वैदिकस्यदेवऋषिपितृसंबन्धिनोलौकिकस्यचऋणस्यच्यावयितारं दिवोदासमेतत्संज्ञंपुत्रं दाशुषेहवींषिदत्तवतेवध्र्यश्वाय एतत्संज्ञायऋषयेअददात् दत्तवती। यासरस्वतीशश्वन्तंबहुलंपणिंपणनशीलंवणिजं अदातृजनं अवसंकेवलंस्वात्मनएवतर्पकं आचखादआजघान। सेयमददादित्यन्वयः अथप्रत्यक्षीकृत्यस्तौति हेसरस्वति देवि तानिपुत्रदानादीनितेत्वदीयानिदात्राणिदानानि तविषाणिप्रवृद्धानिमहान्तिभवन्ति ॥ १ ॥

अथद्वितीया—

इ॒यंशुष्मे॑भिर्बिस॒खाइ॑वारुज॒त्सानु॑गिरी॒णांत॑वि॒षेभि॑रू॒र्मिभिः॑।
पा॒रा॒व॒त॒घ्नीमव॑सेसुवृ॒क्तिभिः॒सर॑स्वती॒माविवासेमधी॒तिभिः॑ ॥ २ ॥

इ॒यम्। शुष्मे॑भिः। बि॒स॒खाःऽइ॑व। अ॒रु॒ज॒त्। सानु॑। गि॒री॒णाम्।
त॒वि॒षेभिः॑। ऊ॒र्मिऽभिः॑ पा॒रा॒व॒त॒ऽघ्नीम्। अव॑से। सु॒वृ॒क्तिऽभिः॑।
सर॑स्वतीम्। आ। वि॒वा॒से॒म॒। धी॒तिऽभिः॑ ॥ २ ॥

सरस्वतीदेवतारूपेणनदीरूपेणचवर्तते देवतारूपास्तुताधुनानयानदीरूपांसरस्वतींस्तौति। इयं नदीरूपासरस्वतीशुष्मैःशोषकैरात्मीयैर्वेलैःतविषेभिः महद्भिरूर्मिभिःतरंगैःगिरीणांपर्वतानांती-रसंबद्धानां सानुसानूनिअरुजद्भनक्ति। बिसखाइवबिसंखनतीतिबिसखाःसयथाबिसार्थंपंकंरुज-तितद्वत् तांसरस्वतींपारावतघ्नीं परावतिदूरदेशेविद्यमानस्यापिवृक्षादेर्हन्त्रीं सुवृक्तिभिःस्तुतिभिःधी-तिभिःकर्मभिश्चअवसेरक्षणार्थंआविवासेम परिचरेम। यद्वापारावतघ्नीं पारावारेपरार्वाचीवीरेतयो घातिनीं। उक्तंच—पारावतघ्नींपारावारघातिनीमिति॥ २॥

अथतृतीया—

सरस्वतिदेवनिदोनिबर्हयप्रजांविश्वस्यबृसयस्यमायिनः।
उतक्षितिभ्योवनीरविन्दोविषमेभ्योअस्रवोवाजिनीवति॥ ३॥

सरस्वति। देवऽनिदः। नि। बर्हय। प्रऽजाम्। विश्वस्य। बृसयस्य।
मायिनः। उत। क्षितिऽभ्यः। अवनीः। अविन्दः। विषम्। एभ्यः।
अस्रवः। वाजिनीऽवति॥ ३॥

हेसरस्वति देवनिदोदेवानांनिन्दकानसुरान्निबर्हयन् न्यबर्हयः अवधीः। तथाविश्वस्यव्याप्त-स्यमायिनोमायाविनःबृसयस्य बृसयइतित्वष्टुर्नामधेयं त्वष्टुःप्रजांपुत्रंवृत्रासुरंचन्यवधीः। त्वत्साहा-य्यादेवइन्द्रोहतवानित्यर्थः। उतअपिच हेवाजिनीवति अन्नवतिसरस्वति त्वंक्षितिभ्योमनुष्येभ्यः अवनीः असुरैरपहताभूमीःअविन्दः अलंभयः। एभ्योमनुष्येभ्यःविषमुदकंचअस्रवःअक्षारय। यद्वा क्षितयोसुरजनाः तेभ्यःसकाशात्अवनीःभूमीः अविन्दोलब्धवानसि तान्हत्वाएभ्यश्चासुरे-भ्यः विषंमृतिहेतुभूतंगरलंअस्रवः॥ ३॥

अथचतुर्थी—

प्रणोदेवीसरस्वतीवाजेभिर्वाजिनीवती। धीनामवित्र्यवतु॥ ४॥

प्र। नः। देवी। सरस्वती। वाजेभिः। वाजिनीऽवती। धीनाम्।
अवित्री। अवतु॥ ४॥

---

१ नि० २. २४.।

देवी दानादिगुणयुक्ता वाजिनीवती वाजोन्नंयस्यांक्रियायांसावाजिनी तद्युक्ता धीनां ध्यातॄणांस्तोतॄणांअवित्रीरक्षित्री एवंभूतासरस्वती वाजेभिरन्नैर्नोस्मान्प्रावतुप्रकर्षेणतर्पयतु ॥ ४ ॥

अथपंचमी–

यस्त्वादेविसरस्वत्युपब्रूतेधनेहिते । इन्द्रंनवृत्रतूर्ये ॥ ५ ॥ ३० ॥

यः । त्वा । देवि । सरस्वति । उपऽब्रूते । धने । हिते । इन्द्रम् । न । वृत्रऽतूर्ये ॥ ५ ॥ ३० ॥

हेदेवि सरस्वति यःस्तोतावृत्रतूर्येसंग्रामेधनेहितेनिहितेनिमित्तभूतेसति इन्द्रंनइन्द्रमिवत्वां उपब्रूते स्तौति तंरक्षेतिशेषः ॥ ५ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेत्रिंशोवर्गः ॥ ३० ॥

अथषष्ठी–

त्वंदेविसरस्वत्यवावाजेषुवाजिनि । रदापूषेवनःसनिम् ॥ ६ ॥

त्वम् । देवि । सरस्वति । अव । वाजेषु । वाजिनि । रद । पूषाऽइव । नः । सनिम् ॥ ६ ॥

हेदेवि दानादिगुणयुक्ते हेवाजिनि वाजोबलमन्नंवातद्युक्ते हेसरस्वति त्वंवाजेषुसंग्रामेषुअव अस्मान्रक्ष । अपिच नोस्मभ्यंपूषेवपोषकोदेवइव सनिंसंभजनीयंधनंरद विलिख प्रयच्छेतियावत् ॥ ६ ॥

अथसप्तमी–

उतस्यानःसरस्वतीघोराहिरण्यवर्तनिः । वृत्रघ्नीवष्टिसुष्टुतिम् ॥ ७ ॥

उत । स्या । नः । सरस्वती । घोरा । हिरण्यऽवर्तनिः । वृत्रऽघ्नी । वष्टि । सुऽस्तुतिम् ॥ ७ ॥

उतअपिच स्याप्रसिद्धासरस्वती घोराशत्रूणांभयकारिणी हिरण्यवर्तनिः वर्ततेअनेनेतिवर्तनिःरथःहिरण्मयोवर्तनिर्यस्याःसातथोक्ता वृत्रघ्नी वृत्राणांशत्रूणांहंत्री एवंभूतासासरस्वती नोस्मदीयांसुष्टुतिं शोभनांस्तुतिंवष्टिकामयतां ॥ ७ ॥

अथाष्टमी–

यस्यांअनन्तोअह्रुतस्त्वेषश्चरिष्णुरर्णवः। अमश्चरंतिरोरुवत् ॥८॥

यस्याः। अनन्तः। अह्रुतः। त्वेषः। चरिष्णुः। अर्णवः। अमः। चरंति। रोरुवत् ॥ ८ ॥

यस्याःसरस्वत्याः अमोबलंअनन्तः अपर्यन्तः अपरिमितः अह्रुतः अहिंसितः अकुटिलोवात्वेषोदीप्तः चरिष्णुः चरणशीलः सर्वत्रापविहतगतिरित्यर्थः अर्णवः उदकवानुदकप्रदइत्यर्थः एवंभूतःसन् रोरुवदभृशंशब्दंकुर्वन्चरति वर्तते। सानोविश्वाइत्युत्तरत्रसंबन्धः ॥८॥

अथनवमी–

सानोविश्वाअतिद्विषःस्वसॄरन्याऋतावरी। अतन्नहेवसूर्यः ॥९॥

सा। नः। विश्वाः। अति। द्विषः। स्वसॄः। अन्याः। ऋतऽवरी। अतन्। अहाऽइव। सूर्यः ॥ ९ ॥

सासरस्वतीनोस्मानविश्वाःसर्वाद्विषोद्वेष्ट्रीःप्रजाःअतिनयतु अतितारयतु तथास्वसॄः स्वयंसारिणीः सहोत्पन्नावा ऋतावरी ऋतमित्युदकनाम तद्युक्ताअन्याश्चनदीः अस्मान्अतिनयतु यद्वा जस्येव वाच्छन्दसीतिपूर्वसवर्णदीर्घः उदकवत्यःस्वसारोभगिन्योअन्याःगंगाद्यानद्यश्चअस्मान् शत्रूनतिनयन्तु तत्रदृष्टान्तः–सूर्यःसर्वस्यप्रेरकआदित्यः अतनत्सततंगच्छन् अहेवअहानीवयथाअहानिशीघ्रमतिनयतितद्वत् ॥ ९ ॥

दशरात्रेतृतीयेहनिप्रउगेउतनःप्रियेतिसारस्वतस्तृचः सूत्रितंच–उतनःप्रियाप्रियास्वित्यौष्णिहंप्रउगमिति। पवित्रेष्ट्यांउतनःप्रियेतिसारस्वतस्यहविषोनुवाक्या सूत्रितंच–उतनःप्रियाप्रियास्विमाजुह्वानायुष्मदानमोभिरिति।

तृचेप्रथमासूक्तेदशमी–

उतनःप्रियाप्रियासुसप्तस्वसासुजुष्टा। सरस्वतीस्तोम्याभूत् ॥१०॥३१॥

उत। नः। प्रिया। प्रियासु। सप्तऽस्वसा। सुऽजुष्टा। सरस्वती। स्तोम्या। भूत् ॥ १० ॥ ३१ ॥

उतअपिच नोस्माकंप्रियासुप्रियाणांमध्येप्रियाप्रियतमा सप्तस्वसागायत्र्यादीनिच्छंदांसि स्वसारोयस्यास्तादृशी नदीरूपायास्तुगंगाद्याःसप्तनद्यः स्वसारः सुजुष्टाः सुष्ठुपुरातनैर्ऋषिभिः सेविता एवंभूतासरस्वतीदेवीस्तोम्याभूत् स्तोतव्याभवतु ॥ १० ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेएकत्रिंशोवर्गः ॥ ३१ ॥

अथैकादशी–

आपप्रुषीपार्थिवान्युरुरजोअन्तरिक्षम् । सरस्वतीनिदस्पातु ॥ ११ ॥

आऽपप्रुषी । पार्थिवानि । उरु । रजः । अन्तरिक्षम् । सरस्वती । निदः । पातु ॥ ११ ॥

पार्थिवानि पृथिव्याःसंबन्धीनि उरुउरूणि विस्तीर्णानि रजोरजांसिलोकान्अन्तरिक्षं अन्तरिक्षान्तंनभश्च आपप्रुषी स्वतेजसापूरितवती । सरस्वतीदेवी निदःनिन्दकाच्छत्रोः पातु अस्मान्रक्षतु ॥ ११ ॥

अथद्वादशी–

त्रिषधस्थासप्तधातुःपञ्चजातावर्धयन्ती । वाजेवाजेहव्याभूत् ॥ १२॥

त्रिऽसधस्था । सप्तऽधातुः । पञ्च । जाता । वर्धयन्ती । वाजेऽवाजे । हव्या । भूत् ॥ १२ ॥

त्रिषधस्था त्रिषुलोकेषुसहावतिष्ठमाना त्रिलोकव्यापिनी सप्तधातुःसप्तधातवोवयवाः गायत्र्याद्यागंगाद्यावायस्याःसातथोक्ता पंचजाताजातानिनिषादपञ्चमान्चतुरोवर्णान्गंधर्वादीन्वा वर्धयन्ती अभिवृद्धान्कुर्वन्ती ईदृशीसरस्वती वाजेवाजे युद्धेयुद्धेसर्वेषुयुद्धेषु हव्याभूत्ह्वातव्या भवति ॥ १२ ॥

अथत्रयोदशी–

प्रयामहिम्नामहिनासुचेकितेद्युम्नेभिरन्याअपसामपस्तमा ।
रथइवबृहतीविभ्वनेकृतोपस्तुत्याचिकितुषासरस्वती ॥ १३ ॥

प्र । या । महिम्ना । महिना । आसु । चेकिते । द्युम्नेभिः । अन्याः । अपसाम् । अपःऽतमा । रथःऽइव । बृहती । विऽभ्वने । कृता । उपऽस्तुत्या । चिकितुषा । सरस्वती ॥ १३ ॥

महिम्नामाहात्म्येनमहिनामहती द्युम्नेभिःद्युम्नैर्योतमानैःयशोभिरन्नैर्वायुक्तासती आसु आसांनदीनांदेवतानांमध्येयासरस्वतीप्रचेकिते प्रकर्षेणज्ञायते । याचअन्याःअन्यासां सुपांसुलुगितिषष्ठीबहुवचनस्यजस् अपसांवेगवतीनांमध्येअपस्तमावेगवत्तमा याचरथइवविभ्वनेविभुत्वायबृहती परिवृढा गुणैरधिकाकृता प्रजापतिनानिर्मिता सासरस्वतीचिकितुषा जानतास्तोत्रा उपस्तुत्याउपस्तोतव्याभवति ॥ १३॥

अथचतुर्दशी–

सरस्वत्यभिनोनेषिवस्योमापस्फरीःपयसामानआधक् । जुषस्वनःसख्यावेश्याचमात्वत्क्षेत्राण्यरणानिगन्म ॥१४॥३२॥

सरस्वति । अभि । नः । नेषि । वस्यः । मा । अप । स्फरीः । पयसा । मा । नः । आ । धक् । जुषस्व । नः । सख्या । वेश्या । च । मा । त्वत् । क्षेत्राणि । अरणानि । गन्म ॥ १४ ॥ ३२ ॥

हेसरस्वति नोस्मान्वस्योवसीयः प्रशस्तंवसुधनंअभिनेषि अभिप्रापय मापस्फरीः अप्रवृद्धान्माकार्षीः । स्फारोवृद्धिः उपसर्गवशात्तद्विपरीतेवर्तते तथापयसोदकेनअधिकेननोस्मान्माआधक् नाभिदह नबाधस्व । अपिचनोस्माकंसख्यासख्यानिसखिकर्माणिवेश्याप्रवेशनानिचजुषस्व सेवस्व । वयंचत्वत्सकाशात्अरणानिअरमणानिनिकृष्टानिक्षेत्राणिमागन्म मामाप्नवाम अपितुरमणीयान्येव ॥ १४ ॥

॥ इतिचतुर्थस्याष्टमेद्वात्रिंशोवर्गः ॥ ३२ ॥

वेदार्थस्यप्रकाशेनतमोहार्दंनिवारयन् । पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १ ॥

इतिश्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीरबुक्कभूपालसाम्राज्यधुरंधरेणसायणाचार्येणविरचितेमाधवीयेवेदार्थप्रकाशेऋक्संहिताभाष्येचतुर्थाष्टकेअष्टमोध्यायः समाप्तः ॥ ८ ॥

॥ चतुर्थाष्टकः समाप्तः ॥ ४ ॥